УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

VIII/1

Тематски зборник

Нови Сад, 2019

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ VIII/1
JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU VIII/1
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L`ESPACE VIII/1
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE VIII/1
ЯЗИКИ И КУЛТУРИ У ЧАСУ И ПРОСТОРУ VIII/1
ЯЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ VIII/1
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE VIII/1
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO VIII/1
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO VIII/1
LIMBI ŞI CULTURI ÎN TIMP ŞI SPAŢIU VIII/1
NYELVEK ÉS KULTÚRÁK IDŐBEN ÉS TÉRBEN VIII/1

Уреднице Проф. др Снежана Гудурић
Проф. др Биљана Радић-Бојанић

Технички секретари Слађана Стаменковић
Јована Петровић

Издавач УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Суиздавач Педагошко друштво Војводине, Нови Сад

За издавача Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш
За суиздавача Јасмина Шестак

Академски одбор: проф. др Твртко Прћић
проф. др Владислава Гордић Петковић
проф. др Едита Андрић
проф. др Предраг Мутавџић
проф. др Јасмина Татар Анђелић
проф. др Јагода Гранић
проф. др Октавија Неделку
проф. др Давиде Астори
проф. др Жан-Пол Мејер
проф. др Михај Радан
проф. др Виторио Дел`Аквила
проф. др Ђорђета Раца
проф. др Надежда Силашки
проф. др Љубица Влаховић
проф. др Игор Лакић
проф. др Сабина Халупка Решетар
проф. др Татјана Самарџија Грек
проф. др Ксенија Шуловић
проф. др Дејан Средојевић

Рецензенти: проф. др Октавија Неделку, Универзитет у Букурешту, Румунија
проф. др Мира Трајкова, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопље, Северна Македонија
проф. др Драган Коковић, Универзитет у Новом Саду, Србија

ISBN 978-86-6065-542-6

У Зборнику су штампани изабрани радови изложени на конференцији *Језици и културе у времену и простору 8*, одржаној на Филозофском факултету у Новом Саду 17. новембра 2018. у оквиру истоименог Пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије бр. 178002, као и други радови који по својој тематици и квалитету одговарају профилу Зборника.

Рецензенти појединачних радова:

Ајџановић Милан, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Андрић Едита, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Astori Davide, *Università di Parma, Italia*; Ашић Тијана, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Бабић Жељка, *Универзитет у Бањој Луци, Босна и Херцеговина*; Barčot Branka, *Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska*; Бечанович Николић Зорица, *Универзитет у Београду, Србија*; Бјелаковић Исидора, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Бјелица Слободан, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Благојевић Савка, *Универзитет у Нишу, Србија*; Блатешић Александра, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Бодрич Радмила, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Богдановић Весна, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Бошњаковић Жарко, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Брајовић Тихомир, *Универзитет у Београду, Србија*; Бугарски Ранко, *Универзитет у Београду, Србија*; Валић Недељковић Дубравка, *Универзитет Црне Горе, Црна Гора*; Варница Невена, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Веселиновић Соња, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Влаховић Љубица, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Влашковић Илић Биљана, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Вучељ Нермин, *Универзитет у Нишу, Србија*; Вучо Јулијана, *Универзитет у Београду, Србија*; Вујовић Душанка, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Вукадиновић Снежана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Вулетић Ђурић Јулијана, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Глушац Татјана, *Универзитет Унион, Србија*; Гордић Петковић Владислава, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Granić Jagoda, *Sveučilište u Splitu, Hrvatska*; Грковић Мејџор Јасмина, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Гудурић Снежана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Гвозден Владимир, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Дицков Весна, *Универзитет у Београду, Србија*; Драгићевић Рајна, *Универзитет у Београду, Србија*; Драгосављевић Василије, *Историјски институт у Београду, Србија*; Дражић Јасмина, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Дробњак Драгана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Дуканац Весна, *Институт за ментално здравље, Београд / Висока школа социјалног рада, Београд, Србија*; Ђорђевић Јасмина, *Универзитет у Нишу, Србија*; Ђурић Љиљана, *Универзитет у Београду, Србија*; Ђурић Мина, *Универзитет у Београду, Србија*; Ђурић Жељко, *Универзитет у Београду, Србија*; Ђуровић Татјана, *Универзитет у Београду, Србија*; Eccher Christian, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Елаковић Ненадовић Ана, *Универзитет у Београду, Србија*; Ераковић Борислава, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Зечевић Крнета Горана, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Зобеница Николина, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Изгарјан Александра, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Јанковић Јелена, *Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија*; Јањић Марина, *Универзитет у Нишу, Србија*; Јовановић Владимир, *Универзитет у Нишу, Србија*; Јовичић Слободан, *Универзитет у Београду, Србија*; Јовић Бојан, *Институт за књижевност и уметност у Београду, Србија*; Каличанин Милена, *Универзитет у Нишу, Србија*; Каравесовић Дејан, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Кашић Зорка, *Универзитет у Београду, Србија*; Кесић Далибор, *Универзитет у Бањој Луци, Босна и Херцеговина*; Кликовац Душка, *Универзитет у Београду, Србија*; Кочевски Ивана, *Универзитет у Београду, Србија*; Корда Петровић Александра, *Универзитет у Београду, Србија*; Костић Драгомир, *Филозофски факултет у Косовској Митровици, Универзитет у Приштини, Србија*; Костић Пахноглу Тамара, *Универзитет у Нишу, Србија*; Ковач Рац Елеонора, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Ковачевић Петровић Бојана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Kreho Vesna, *Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina*; Лигориа Орсат, *Универзитет у Београду, Србија*; Лазаревић Нина, *Универзитет у Нишу, Србија*; Лакић Игор, *Универзитет Црне Горе, Црна Гора*; Лалић Крстин Гордана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Lah Meta, *Univerza v Ljubljani, Slovenija*; Линда Јаромир, *Универзитет у Београду, Србија*; Лома Миодраг, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Лончар Раичевић Александра, *Универзитет у Нишу, Србија*; Лопичић Весна, *Универзитет у Нишу, Србија*; Malita Ramona, *Universitatea de Vest din Timişoara, Romania*; Маричић Гордан, *Универзитет у Београду Србија*; Маричић Месаровић Сања, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Марјановић Саша, *Универзитет у*

Београду, Србија; Марковић Маја, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Medve Zoltan, *Sveučilište u Osijeku, Hrvatska*; Микић Јовица, *Универзитет у Бањој Луци, Босна и Херцеговина*; Милановић Жељко, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Миленковић Снежана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Милић Мира, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Милићев Тања, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Мишковић Луковић Мирјана, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Митић Лидија, *Democritus University of Thrace, Greece*; Митић Петра, *Универзитет у Нишу, Србија*; Младеновић Радивоје, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Мркаљ Зона, *Универзитет у Београду, Србија*; Musulin Maša, *Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska*; Мутавџић Предраг, *Универзитет у Београду, Србија*; Nedelcu Octavia, *Universitatea din Bukureşti, Romania*; Николић Сања, *Институт за ментално здравље, Београд, Србија*; Нинковић Сања, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Пајић Ивана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Панић Кавгић Олга, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Пасула Милица, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Пауновић Татјана, *Универзитет у Нишу, Србија*; Пауновић Зоран, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Павловић Слободан, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Пејовић Анђелка, *Универзитет у Београду, Србија*; Перовић Славица, *Универзитет Црне Горе, Црна Гора / Универзитет Унион, Србија*; Петронијевић Божинка, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Петровић Драгољуб, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Петровић Вук, *Универзитет у Београду, Србија*; Пилиповић Весна, *Универзитет Унион, Србија*; Покрајац Гордана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Поповић Снежана, *Универзитет у Београду, Србија*; Прћић Тврткo, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Радан Михај, *Западни Универзитет у Темишвару, Румунија*; Radčenko Marina, *Sveučilište u Zadru, Hrvatska*; Радељковић Иван, *Универзитет у Сарајеву, Босна и Херцеговина*; Радић Бојанић Биљана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Радовановић Драгана, *Институт за српски језик САНУ / Филозофски факултет у Косовској Митровици, Универзитет у Приштини, Србија*; Радуловић Ифигенија, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Радусин Бардић Наташа *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Раичевић Горана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Расулић Катарина, *Универзитет у Београду, Србија*; Ристић Гордана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Продановић Станкић Диана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Самарџић Мила, *Универзитет у Београду, Србија*; Самарџија-Грек Татјана, *Универзитет у Београду, Србија*; Савић Свенка, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Савић Виктор, *Универзитет у Београду / Институт за српски језик САНУ, Србија*; Савковић Нада, *Универзитет Унион, Србија*; Сентов Ана, *Универзитет Унион, Србија*; Сикимић Биљана, *Балканолошки институт САНУ, Београд, Србија*; Силашки Надежда, *Универзитет у Београду, Србија*; Симовић Весна, *Универзитет у Нишу, Србија*; Sokolija Alma, *Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina*; Средојевић Дејан, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Станковић Станислав, *Филозофски факултет у Косовској Митровици, Универзитет у Приштини / Институт за српски језик САНУ, Србија*; Станојевић Веран, *Универзитет у Београду, Србија*; Стефановић Марија, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Степанов Страхиња, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Стојановић Пантовић Бојана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Стојичић Виолета, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Стојичић Војкан, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Суботић Мишко, *Истраживачко-развојни институт*, *Центар за унапређење животних активности*, *Београд, Србија*; Szabo Brdar Rita*, Loránd-Eötvös-Universität*, *Budapest Germanistisches Institut*, *Budapest, Hungaria*; Шеатовић Светлана, *Институт за књижевност и уметност у Београду*, *Србија*; Шимуновић Бешлин Биљана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Штрбац Гордана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Шу ловић Ксенија, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Татар Анђелић Јасна, *Универзитет Црне Горе*, *Црна Гора*; Тешановић Биљана, *Универзитет у Крагујевцу*, *Србија*; Тодоровић Сузана, *Università del Litorale*, *Capodistria*, *Slovenia*; Томин Светлана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Топалов Јагода, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Тривић Анета, *Универзитет у Крагујевцу*, *Србија*; Трнавац Радослава, Универзитет у Београду, *Србија*; Turčilo Lejla, *Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina*; Фараго Корнелија, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Фејса Михјло, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Филиповић Ковачевић Соња, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Хаџић Зорица, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Халупка Решетар Сабина, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Cano Reyes Jesus, *Universidad Complutense de Madrid, España*; Царан Андрејевић Маца, *Западни универзитет у Темишвару, Румунија*.

ПРЕДГОВОР

Осми у низу тематских зборника насталих у оквиру истоименог пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије доноси радове истраживача из осам земаља, окупљених око заједничких интересовања везаних за различите односе који се успостављају између појединих језикā, између језика и културе у оквиру једне друштвене заједнице, али и између различитих језикā и култура, како у времену и простору, тако и кроз време и простор. Радови су распоређени у два тома, од којих је сваки подељен на уже тематске целине – поглавља, први на седам, а други на три.

У првом тому Зборника, у оквиру тематских поглавља *Језик, култура, традиција*, *Контрастивна анализа, Контактна лингвистика, Лексикографске теме, Истраживање дискурса, Традуктолошке теме* и *Једнојезичка истраживања*, аутори се баве културно-језичком традицијом у оквиру једне или више језичких заједница, као и различитим видовима лингвистичких истраживања која у себи обједињују сложене граматичко-структурне и семантичко-прагматичке аспекте и међујезичке контакте.

Поглавље *Језик, култура, традиција* доноси 14 радова чија је тематика усмерена ка културно-језичкој традицији различитих језичких заједница, традицији која је свој одраз нашла у језичком изразу, а што је у великој мери допринело очувању културног и националног идентитета кроз време, било да је реч о истраживању унутар једног језика или о истраживању које кроз одређене језичке изразе упоређује културне обрасце двеју или више заједница.

Друго поглавље, *Контрастивна анализа*, обједињује пет радова посвећених контрастивној и компаративној анализи елемената енглеског, француског и италијанског језичког система у односу на њихове еквиваленте и/или кореспонденте у српском.

У оквиру трећег поглавља насловљеног *Контактна лингвистика*, кроз три рада анализирају се различити аспекти англицизама у српском језику, док је један рад посвећен перцепцији француских гласова код говорника хрватског језика као матерњег.

Кроз четири рада обједињена у петом поглављу под насловом *Лексикографске теме*, аутори истражују проблематику везану за форму и садржину постојећих, али и нуде нова решења за израду неких будућих речника.

Истраживањима дискурса бави се осам аутора који кроз шест текстова износе резултате својих анализа и своја виђења специфичних језичких употреба. По два текста баве се, из различитих углова, политичким, медицинским и академским дискурсом, највећим делом на материјалу коју обухвата паралелно два језика.

Шесто поглавље, *Традуктолошке теме*, обједињује пет радова, од којих су четири посвећена књижевном превођењу у ужем смислу те речи, док се један бави новим видом преводне вештине – титловањем, сагледавајући овај тип аудио-визуелног израза кроз призму неколиких теорија превођења.

Једнојезичка истраживања објединила су у седмом поглављу дванаест радова у којима се, са аспекта фонетике, морфологије и психолингвистике, обрађују теме везане за српски, хрватски, енглески, француски, италијански и мађарски језик.

Други том Зборника садржи свега три поглавља – *Књижевне теме*, *Културно-историјске теме* и *Методика наставе*, у којима су распоређена чак 43 рада.

У првом поглављу, *Књижевним темама*, кроз различите приступе анализи и поређењу књижевних дела, аутори се кроз 24 рада баве како теоријским аспектима књижевног израза, тако и вишестраним и вишеструким сагледавањима књижевног опуса или појединих дела аутора из различитих земаља и епоха. Кроз анализу књижевних дела сагледавају се различити језици, епохе, фило-

зофски правци, политички утицаји, унутрашње психолошке борбе личности, осветљавају се особене слике из живота појединих заједница, те разматрају вечита људска питања о животу и смрти.

Културно-историјским темама посвећено је друго поглавље другог тома Зборника и у њему је обједињено седам радова уже профилисаних ка историјским догађајима и културним контактима између припадника различитих народа. Управо овакви контакти намећу значајна питања везана за само поимање термина *култура,* као и за истраживање модалитета одрживог суживота народā у савременом свету.

Настави и образовању у ужем смислу посвећено је треће поглавље насловљено *Методика наставе* и у њему је сабрано дванаест радова везаних за психолошко-педагошке аспекте наставе енглеског, француског, италијанског и грчког језика, затим за опште наставне технике и стратегије, као и за оне посебне, које се односе на савладавање појединих језичких елемената попут изговора, граматике, усвајања лексике и коначно, за место културе и књижевности језика који се учи у настави страних језика.

У склопу другог тома Зборника налази се ЦД на којем је снимљено излагање Сандре Дучић Колет, које у себи обједињује реч, слику, метрику и музику, те сам текст, иако илустрован сликама, није могао у потпуности да дочара све оно што је ауторка имала намеру да нам предочи као резултат свог истраживања.

Ако би требало извести неколико општих закључака који проистичу из истраживања чији су резултати приказани у овом Зборнику, онда би свакако први био тај да су језик у свим својим аспектима, друштво, култура, традиција, књижевност и образовање истовремено и стални и променљиви, и општи и специфични ентитети. Стални су и општи у том смислу што их проналазимо у сваком друштву, у сваком времену и на сваком простору. Истовремено, нужно су променљиви и специфични како у времену тако и у простору будући да сваки на свој начин подлежу законитостима природног развитка, друштвено-историјског прилагођавања и, што данас у време глобализације постаје сасвим очигледно, сталне борбе за опстанак.

Други закључак би се могао формулисати као стални пораст међујезичких и међукултурних контаката, што нужно доводи до појачаног преплитања и утицаја различитих језика и култура једних на друге. У овом сегменту предњачи енглески језик као носилац англофоне, на првом месту америчке културе. И други језици и културе, међутим, захваљујући на првом месту масовним медијима, успевају да пронађу како своје место у глобалном свету, тако и пут и начин да продру у друге заједнице нудећи им своје специфичне културне обрасце.

Трећи закључак би се односио на значај образовања како у свакој друштвеној заједници понаособ, тако и на глобалном нивоу, и то образовања које, чувајући посебне националне вредности, истовремено препознаје вредности и предности других образовних система, интегришући туђа позитивна искуства у свој систем.

И поред обиља тема и радова сабраних у овом Зборнику, општи закључак који се намеће на крају јесте да су сопствени језик и култура, али и језици и културе у контакту, практично неисцрпно истраживачко поље, управо зато што су међусобно и слични и различити, што су подложни променама у времену и простору и што управо они одређују цео наш живот и рад.

Надамо се да ће читаоци успети да пронађу ону танану, али веома чврсту нит која повезује све радове сабране у Зборнику – тежњу да се уоче, објасне и сачувају индивидуалност и разноликост који у савременом свету треба да подстакну боље разумевање не само туђег, него и свог сопственог језичког и културног наслеђа. Стога *Језици и културе у времену и простору VIII* настављају причу започету у првом и настављену у свим потоњим зборницима, причу о свеопштем језичком и културном прожимању које доприноси богаћењу сваког појединца вредностима оног другог, чувајући при томе језички и културни идентитет сваког од нас.

У Новом Саду, октобра 2019.

Снежана Гудурић
Биљана Радић-Бојанић

САДРЖАЈ

Предговор 5

I ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА 11

Ivana Georgijev, Etnolingvistički pristup temi smrti u srpskim i španskim paremijama 13

Ksenija Šulović – Dragana Drobnjak – Snežana Gudurić, Somatismo *corazón* en fraseología española, francesa y serbia 25

Rita Brdar-Szabó, (Ir)regularitäten der Numerusmarkierung bei somatischen Idiomen im Sprachvergleich 37

Ana Samardžić, Expresii frazeologice românești alcătuite din cuvinte obscene 49

Предраг Мутавџић – Војкан Стојичић, О ученим изразима у савременом грчком језику 59

Edita Andrić, Delovi ruku u frazeološkim jedinicama mađarskog i srpskog jezika 77

Jasna Uhláriková, Prehľad výskumov slovenskej a rusínskej frazeológie vo Vojvodine 93

Anna Makišová – Daniela Marčoková, Niektoré pomenovania pre odev a obuv v slovenčine vo 107

Михайло Фейса, Руски идиоми з назвами животиньох и їх анґлийски еквиваленти 117

Žolt Papišta, Dichotomous structures: the metaphors knowledge is light and ignorance is darkness in English and Serbian 125

Снежана Вучковић, Из словенске ентомолошке лексике: лептир 143

Sanja Krimer Gaborović, Verbalne asocijacije u vezi sa leksemama kojima se imenuju primarno-osnovne boje u srpskom jeziku 153

Бранкица Марковић, Из виноградарске лексике Црмнице 171

Соња Манојловић, О пореклу израза *метнаја налче* 183

II КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА 195

Aleksandar Živanović, A comparison of coda clusters in English and Serbian 197

Katarina Rasulić, O metajezičkoj negaciji u engleskom i srpskom: konstrukcioni aspekti 209

Predrag Novakov, Partikule *up*, *off* i *down* u engleskim fraznim glagolima i srpski glagolski prefiksi: prostorna i proširena značenja 223

Ružica Seder, Propositions juxtaposées à valeur concessive en français, italien et serbe 237

Радослава Трнавац, Систем ангажмана у руском и српском језику 247

III КОНТАКТНА ЛИНГВИСТИКА 257

Марија Савић, Англосрпски као језик банкарске струке у српском језику: формално-садржинска адаптација англицизама у банкарском регистру 259

Arnalda Dobrić – Karla Zvonar, Percepcija vokala [e], [ɛ], [ɔ] i [o] u francuskom jeziku kod govornika hrvatskog kao materinskog 271

Sonja Filipović Kovačević – Olga Panić Kavgić, Nacrt za *praktični vodič kroz englesko-srpske jezičke kontakte*: teorijsko-metodološki i praktični aspekti 281

IV ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ТЕМЕ 297

Ana Halas Popović, Sense defining in English dictionaries of synonyms 299

Бојана Милосављевић – Слободан Новокмет – Бојана Тодић, Онлајн речници и народна лексикографија 313

Весна С. Николић, Лексикографски аспект Вукових путовања 327

Јелена Јанковић, Славенизми у огледној свесци *Речника славеносрпског језика* 341

V ИСТРАЖИВАЊА ДИСКУРСА 357

Nadežda Silaški – Tatjana Đurović, *Fortress Europe under siege* – the representation of the European migrant crisis in political cartoons 359

Соња Леро Максимовић, Језичка анализа предизборних слогана употријебљених у оквиру кампање за опште изборе у БиХ 2018. године 369

Mario Brdar, On the life cycle of metaphors: the case of the conductor metaphor in medical discourse 381

Danka Sinadinović – Vesna Polovina, Lingvistička analiza istraživanja načina za ispoljavanje i preuzimanje inicijative u medicinskom susretu 391

Darko Kovačević, Kontrastivna analiza pisanog akademskog diskursa o umjetničkoj muzici na engleskom i srpskom jeziku 403

Јелена М. Ковач, Когнитивни културни модели у спрези са принципима учтивости у академском дискурсу: студија случаја 419

VI ТРАДУКТОЛОШКЕ ТЕМЕ 433

Жарко Бошњаковић, Реформулација исказа у преводима Новог завета на српски, грчки и македонски језик 435

Tatjana Đurin, Višestruki prevod kao odraz jezičkog preobilja u Vinaverovom prevodu Rableovog romana 455

Jelena Grebenar, Pogrešno protumačeni rusko-hrvatski lažni parovi u prevođenju lijepe književnosti 465

Биљана Пајић, Титловање као врста аудио-визуелног превођења кроз призму теорија превођења 475

VII ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА 487

Damir Horga – Vlasta Erdeljac, Distribucija nefonemskog glasnika [ə] u hrvatskom spontanom govoru 489

Maja Marković – Predrag Kovačević, Acoustic manifestations of information and contrastive focus in Serbian 499

Nina Ilić, Usvajanje konsonantskih skupova u srpskom jeziku kao maternjem 511

Slobodan Jovičić – Svetlana Zdravković, Uticaj stresa na verbalnu ekspresiju: fiziologija, psihologija i praktične imlikacije 525

Svetlana Zdravković, Verbal expression in liminality during Jungian analysis 539

Barbara Buršić-Giudici, La lettera „b“ del futuro Vocabolario del dialetto sissanese 549

Ana Lalić, Fonetske promjene u pismu izaslanika Dubrovačke republike Ivana Gundulića povodom ubistva kneza Pavla Radinovića 561

Jelena Vujić – Tijana Rabrenović, A constructionist approach to morphological creativity: a study of first and/or last name nonce-formations in English 573

Ненад Крцић, Множина властитих именица у разговорном језику – језичко-стилска анализа 587

Наташа Поповић, Неки аспекти употребе везника *car* и *parce que* 601

Martina Blečić, Poništavanje i zadano značenje 611

Annamária Bene, Mađarski kao policentrični jezik 621

I

ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА

UDK 81:39(=163.41)
81:39 (=134.2)

Ivana Georgijev

ETNOLINGVISTIČKI PRISTUP TEMI SMRTI U SRPSKIM I ŠPANSKIM PAREMIJAMA

U radu ispitujemo direktivnu snagu poslovica u strukturisanju društvenog ponašanja odnosno društvenih praksi. Rad se oslanja na teorijske postavke etnolingvistike i bavi se sličnostima i razlikama poimanja fenomena smrti u srpskim i španskim paremijama. Polazimo od ideje da su poslovice i izreke o smrti deo društvenih praksi, a samim tim i kulture i jezika, i stoga izražavaju odnos zajednice prema ovoj temi. Posebnu pažnju usmeravamo na značaj koji je hrišćanska religija imala na formiranje značenja smrti i shvatanje ovog fenomena. U skladu sa navedenim, istraživačka pitanja na koja nastojimoda odgovorimo su: Koji saveti se članovima ove dve zajednice pružaju kroz poslovice i izreke o smrti? Koja ponašanja odnosno prakse se favorizuju a koja ne odobravaju? Koje osobine čovek može ili treba da razvije postajući svestan konačnosti?

Ključne reči: etnolingvistika, paremija, smrt, srpski jezik, španski jezik.

1. UVOD

Smrt je najveća misterija života (Wendell Moller, 2003: 871) a kako predstavlja njen neodvojivi deo, taj fenomen zaokuplja pažnju čoveka od najranijih dana ljudske egzistencije. Filip Arijes, jedan od istraživača ovog fenomena, ističe da onaj koji se bavi temama kao što su smrt i umiranje „ne sme da se plaši da preskače stoleća i da barata pojmovima kao što su 'milenijumi': greške koje on tom prilikom ne može izbeći manje su opasne od anahronizama u razumevanju kojima se izlaže ako koristi suviše kratku hronologiju" (Arijes, 1989: 15). Dok su određene kulture obožavale i veličale smrt, druge su obožavale i veličale život pa se stoga može reći da je značenje smrti stvar kulturnog konteksta (Kearl, 1989: 58). Imajući u vidu da je poimanje smrti kulturno uslovljeno, ideje vezane za smrt, verovanja i običaji razlikuju se od kulture do kulture.

Srpski i španski jezik (jedan slovenski a drugi romanski) dele zajedničke osobine s obzirom na to da pripadaju indoevropskim jezicima, a njihove kulture evropskom geografskom i kulturnom kontekstu. U ovom radu želimo da osvetlimo sličnosti i razlike poimanja smrti u srpskim i španskim paremijama, polazeći od pretpostavke da su paremije deo *društvenih praksi* koje izražavaju odnos prema smrti unutar jedne kulture. Nastojaćemo da na materijalu srpskog i španskog paremiološkog korpusa prepoznamo kulturološke (religijske, društvene, i dr.) osnove ove dve jezičke zajednice, a posebno značaj koji je hrišćanska religija imala na formiranje značenja smrti i shvatanje ovog fenomena.

Cilj rada je prepoznavanje različitih tumačenja smrti koje upućuju na prakse u srpskom i španskom društvu i kulturi. Imajući u vidu da su pitanja metafizike smrti u dva paremiološka korpusa već obrađena (Georgijev, 2018b), i da je odgovor na pitanje *Šta smrt jeste?* u metafizičkom smislu već dat, fokus ovog rada je na tome *Šta ideje o smrti čine?*, odnosno koje posledice konceptualizacija smrti ima na svakodnevne prakse čoveka. U skladu sa navedenim, istraživačka pitanja na koja ćemo nastojati da odgovorimo su: Koji saveti se članovima ove dve zajednice pružaju kroz poslovice i izreke? Koja ponašanja odnosno prakse se favorizuju a koja ne odobravaju putem paremija kada je se fenomen smrti u pitanju? Koje osobine čovek može ili treba da razvije postajući svestan konačnosti? U radu ćemo ispitati direktivnu snagu poslovica u strukturisanju društvenog ponašanja, odnosno društvenih praksi.

Predmet analize predstavljaju srpske i španske paremije[1] koje se svojim značenjem odnose na temu smrti i umiranja, bilo da sadrže neku od leksema iz semantičkog polja smrti (smrt, umiranje, grob, sahrana, sanduk i sl.) ili ne sadrže ali se svojim značenjem odnose na temu koja je predmet ovog rada (kao što su primeri *Tako me naprijed nogama ne nosili!* i *Salir con los pies por delante* ('Izaći sa nogama napred')). Paremije su ekscerpirane iz srpskih i španskih štampanih i digitalnih izvora, odnosno iz zbirki poslovica i *online* korpusa. Kada se radi o paremiološkim korpusima na srpskom i španskom jeziku, važno je pomenuti da postoji disbalans u vremenu kada poslovice i izreke na ova dva jezika počinju da se prikupljaju i proučavaju. Narodne poslovice se na široj teritoriji naše zemlje sakupljaju i izučavaju počev od XVIII veka, a rad najpoznatijeg srpskog folkloriste, Vuka Stefanovića Karadžića, vezuje za prvu polovinu XIX veka. Stoga su za potrebe ovog rada korišćene zbirke poslovica koje datiraju od XIX pa nadalje. Za razliku od Srbije, u Španiji proučavanje paremija počinje još tokom XVI veka kada izlaze prve srednjovekovne zbirke poslovica, pa tako i zbirke španskih poslovica koje koristimo u ovom radu obuhvataju nešto širi vremenski opseg u odnosu na zbirke srpskih poslovica i izreka.

Slična uporedna istraživanja ove teme u srpskom i španskom su u povoju[2], pa je stoga namera da se ovim radom doprinose istraživanjima u oblasti paremiologije, ali i kulture i religije, koje su neminovno ostavile trag u jezicima, pa stoga i u paremijama, ova dva naroda. Imajući u vidu da etnolingvistika predstavlja disciplinu koja proučava odnose između jezika i kulture jednog ili više naroda, odnosno vezu između jezika, kulture i etniciteta, ovim radom želimo da doprinesemo i komparativnim istraživanjima srpskog i španskog jezika i kulture.

2. POSLOVICA KAO „KULTURNI MIKROKOSMOS“ I NJENA ULOGA U DRUŠTVENOM STRUKTURIRANJU PRAKSI

Teorijska osnova analize obuhvata tri nivoa: opšte pretpostavke *etnolingvistike* i njenog odnosa prema paremioligiji, koncept *direktvne snage* poslovica i koncept *društvenih praksi*.

Etnolingvistika, ili barem značajan deo etnolingvističkih sadržaja, naziva se još i *lingvističkom antropologijom* ili *antropološkom lingvistikom*. Ova disciplina ima različite tradicije u Evropi i SAD, (antropološka lingvistika je naziv koji dominira u američkoj tradiciji, dok u Evropi dominira naziv etnolingistika (Duranti, 1997: 1-2)), ali joj je zajedničko da analizira odnos između jezika, misli i kulture (Danesi, 2004: ix), i u širem smislu, analizira društvene funkcije jezika unutar društvenog, političkog i ekonomskog konteksta pripadnika određenih govornih zajednica (Danesi, 2004, Duranti, 2009; 1997). Etnolingvistika proučava i narodne poslovice i izreke (v. Pejović, 2014), jer njihov sadržaj odražava razne jezičko-kulturne karakteristike zajednica. U pitanju je skup izraza koji su stvorili ljudi a koji je prihvaćen od starane kolektiva, izražavajući mudre misli o ljudima, pojavama i događajima, i koje predstavljaju vanvremenske istine koje se prenose sa generacije na generaciju pa se može reći da imaju imaju transistorijsku primenu. U njima je, navodi Marković, prikazano svestrano bogatstvo narodnog života, moralne vrednosti zajednice, mudrost i humanost. One su svojevrsni izraz i kodeks životnih normi čoveka u određenim istorijskim epohama i zbog toga imaju istorijsko-kulturološku vrednost (1985: 195-196). Olakšavaju rekonstrukciju misli, običaja i društvenu organizaciju određene zajednice, uključujući i njena pravila ponašanja i moralne i etičke vrednosti, zbog čega poslovice predstavljaju „kulturni mikrokosmos“. Ova *priroda* poslovica potvrđuje njihovu analizu iz interdisciplinarnog pristupa etnolingvistike, koja, najopštije rečeno, ima za cilj da ukaže na „vrednost jezika u oslikavanju, reprodukovanju, čuvanju i prenošenju kulture jednog naroda“ (Forgas, 1992: 35, 296 *apud* Pascual López, 2014: 173) i

[1] U ovom radu se termin *paremija* upotrebljava kao sinonim za *poslovicu* i *izreku*.

[2] Ovde pre svega mislimo na komparativna istraživanja teme smrti u u srpskoj i španskoj paremiologiji. Ipak, smrt je u španskom i srpskom jeziku obrađena: iz perspektive kognitivne lingvistike putem analize metafora o smrti i umiranju (Georgijev, 2018a); iz kognitivno-antropološke perspektive i teorije kognitivnih kulturnih modlela u radu koji se bavi srmrću kao tabu temom i eufemizmima u srpskom i španskom jeziku i kulturi (Georgijev, 2015).

omogućava nam da odbacimo tradicionalnu koncepciju poslovica kao bisera narodne mudrosti i razumemo ih kao proizvode određene kulture (Pascual López, 2014: 176).

Ključni teorijskih koncept na koji se ovaj rad oslanja jeste *direktivna snaga* poslovica. Koncept direktivne snage dovodi se u vezu sa temom kulturnih modela. Direktivnu snagu kulturnih modela (engl. *directive force of cultural models*), D'Andrade (1984) definiše kao potrebu ili obavezu da se unutar određene kulture dela u skladu sa određenim normama (sadržanim, između ostalog, u simboličkim kulturnim izrazima poput poslovica). Ako nam kulturni modeli pomažu da razumemo svet oko nas, mišljenje da ti kulturni modeli poseduju direkrivnu snagu značilo bi da nam oni, na osnovu kulturnog znanja koje stičemo u procesu socijalizacije određuju kako treba da se ponašamo i kojim ciljevima treba da težimo. Kvin i Holand ističu da su ideje o tome šta je „ispravno" u velikoj meri date putem kulturnih modela, koji dobijaju direktivnu snagu kroz jedinstveno pojedinačno iskustvo, ili kroz ona iskustva koja su zajednička i koja deli veliki broj članova neke zajednice (Quinn & Holland, 1987: 13). Ta razumevanja, koja se mogu razlikovati u različitim kulturama, postaju najopštiji izvor orijentacije i pružaju smernice za ponašanje. Kako ističe Vajt, poslovice su lingvističke forme koje pružaju određen nivo uverljivosti i ubedljivosti time što su upakovane kao kulturna mudrost, i smatraju se riznicom narodne mudrosti u vidu stilizovanih izreka za koje se pretpostavlja da predstavljaju zdravorazumsko u svakodnevnom životu u vidu generalizovanog znanja. Stoga nam one pružaju informacije o organizaciji kulturnog znanja koje se nalazi u njihovoj osnovi odnosno o spoznaji sveta i funkcionisanju određene govorne zajednice. Može im se pripisati direktivna snagai majući u vidu ideju da su one, bilo ekplicitno ili implicitno, preporuke za određeno delovanje odnosno ponašanje, i predstavljaju savete, sugestije ili čak naredbe (White, [1987] 1995).

Paremije nisu kulturni simboli izolovani od društvenog sveta. One predstavljaju izraz društvenog reda, kako siboličkog tako i strukturnog, što znači da istovremenu predstavljaju sistem simbola ali i strukturišu društvenu stvarnost. One su izraz onoga što ljudi rade, misle i osećaju u društvenim odnosima, predstavljajuću upute za ponašanje, mišljenje i razlučivanje bitnog od nebitnog. Upravo zato smatramo da je pojam *društvene prakse* značajan za razumevanje ovih formi u kulturno-lingvističkom kontekstu. Društvena praksa, kako je shvatamo u ovom radu, uključuje kako telesne tako i mentalne rutine. Ova rutinizovana vrsta ponašanja sastoji se od nekoliko međusobno povezanih elemenata: telesnih i mentalnih aktivnosti ali i stvari/predmeta i njihove upotrebe, kao i prehodno stečenih znanja . U vrlo elementarnom smislu, znanje u društvenoj praksi predstavlja poseban način „razumevanja sveta" koji podrazumeva razumevanje objekata (uključujući i apstraktne), ponašanja i ljudi, samog sebe. Ovaj način razumevanja je u velikoj meri implicitan i uglavnom kulturno-istorijski specifičan. Ovako shvaćeno, razumevanje predstavlja kolektivno, zajedničko znanje (Reckwitz, 2002: 249-256) koje se otelotvorilo u svakodnevnici i zdravom razumu, a za nas od posebnog značaja – u paremijama.

3. ZNAČENJE SMRTI U ZAPADNOJ KULTURI

Neizbežnost smrti je kroz istoriju predstavljala, a i danas to čini, izvor čuda, straha, nade i zbunjenosti a ljudi su jedina vrsta koja je svesna ove neizbežnosti (Wendell Moller, 2003: 871). Sve religije pokušavaju da reše isti problem – kako podneti konačnost života (Becker, 1973 *apud* Erić, 2001: 27). Strah od smrti i verovanje u život nakon smrti predstavljaju univerzalni fenomen (Berta, 2003: 13) a želja da prevaziđemo granice ovog jednog „telesnog" života koji nam je dat, te da nastavimo besmrtno postojanje, u osnovi je religijskih učenja i religijskog pogleda na svet uopšte (Kovačević & Sinani, 2014: 1055-1056). Čovek ne može da prihvati potpunu prolaznost i da shvati apsolutno nebiće mrtvoga, te otuda nastaje nada i verovanje u besmrtnost (Tadić, 2003: 232). Temelje filozofskom promišljanju smrti karakterističnom za zapadnu kulturu, a posebno učenjem o besmrtnosti, postavio je Platon (427 -347 pre n.e.). On je smatrao da je duša besmrtna – kada se smrt približi čoveku, duša odlazi od njega netaknuta. Duša pripada dimenziji ideja koje ne mogu ni da nastanu ni da nestanu i ona je iznad tela i telesnog, koji su nestalni, promenljivi i prolazni. Od rođenja i tokom života duša i telo su, spolja posmatrano,

sjedinjeni, ali duša sačinjava stvarno biće čoveka i ima sopstvenu egzistenciju pa se u trenutku smrti se oslobađa tela (Erić, 2001: 28-29). Učenje Platona filozofiju je uzdiglo na nivo religije, a koncepcija o besmrtnosti uticala je na glavne religijske tradicije zapada, pre svega na judaizam i hrišćanstvo. Verovanje u besmrtnost i produženje života u večnosti jedna je od najkompleksnijih i najspecifičnijih odbrana od straha, karakteristična za zapadnu civilizaciju od njenih početaka sve do današnjih dana (Erić, 2001: 29, 87). Religija i smrt su kroz istoriju bile neraskidivo povezane. Hrišćanska religija je monopolizovala tokom istorije sistem značenja koji postoji oko teme smrti i oko samih rituala kroz koncepte kao što su spasenje i reinkarnacija, postajanje neba odnosno raja i pakla, simbol krsta i vaskrsenje (Kearl, 1989: 172). I katoličko i pravoslavno razumevanje smrti zasnova se na hrišćanstvu (Boisclair, 2010: 56) a za predmet ovog rada važno je uzeti u obzir zajedničke religijske tradicije srpskog i španskog društva.

Analiza paremija iz istog korpusa o smrti (Georgijev, 2018b) pokazala je da su osnovne metafizičke ideje smrti (u srpskoj i španskoj kulturi i jeziku) sadržane u sledećim idejama: a) postojanje duše / dualizam duše i tela, b) besmrtnost duše / (večni) život nakon smrti, c) postojenje sudnjeg dana, d) dualizam sveta / postojanje raja i pakla, e) neminovnost smrti / neizvesnost smrtnog časa, f) predodređenost života / postojanje sudbine. Imajući u vidu da je metafizički aspekt fenomena smrti u paremiološkom korpusu već obrađen, fokus analize ovog rada je na pitanju *Šta ideje o smrti čine?*, odnosno koje uticaje konceptualizacija smrti ima na svakodnevne prakse čoveka - na njegove načine razmišljanja o temi smrti i na njegovo ponašanje.

4. ANALIZA

Direktivnu snagu paremija ćemo analizirati na dva nivoa: konceptualnom i ponašajnom. U prvom slučaju ćemo nastojati da otkrijemo na koji način paremije o smrti oblikuju misao zajednice, a u drugom na koji način usmeravaju delanje njenih pripadnika. Srpske i španske poslovice i izreke o smrti smo klasifikovali u 6 grupa prema idejama koje oslikavaju, sa ciljem da ispitamo direktivnu snagu ovih paremija u strukturisanju društvenog ponašanja. Iimajući u vidu da je jedan od ciljeva rada izdvajanje tema unutar opšteg korpusa srpskih i španskih paremija o smrti, klasifikacija paremija je izvršena prema tematskim celinama - korišćenjem kvalitativne metodologije izdvojene su one smisaone celine koje uobličavaju smrt kroz različite dimenzije. U oba korpusa izdvojene su iste teme: 1) Neminovnost smrti - smrt je neizbežna, 2) Hrabrost pred smrću – proživeti život, 3) Smrt zarad časti i poštenja, 4) Smrt zarad slobode, 5) Smrt i neumerenost u jelu i piću, 6) Konkretne prakse uoči i nakon smrti. Kada se radi o kriterijumu za odabir paremija koje su predmet analize, izdvojene su one poslovice i izreke čije se značenje odnosi na temu smrti i društvene prakse. Stoga predmet analize čine paremije koje sadrže lekseme iz semantičkog polja smrti ali i one koje se po svom značenju odnose na smrt ali ne sadrže lekseme iz ovog semantičkog polja.

U narednim odeljcima ukazaćemo na načine razmišljanja o smrti, savete o tome kako se suočiti sa smrću i kako je razumeti, upozorenja na uzroke smrti, savete kako izbeći smrt odnosno produžiti život, kao i na konkretne rituale koje srpska i španska zajednica vezuju za ovaj fenomen. Istorijsko-religiozni kontekst paremija predstavlja okosnicu ove analize.

4.1. Neminovnost smrti - smrt je neizbežna

I srpske i španske poslovice i izreke poručuju da je smrt neizbežna. Srpski primeri koji ukazuju na neminovnost smrti savetuju da je treba prihvatiti odnosno da treba biti svestan prolaznosti života: *Ne zaboravljaj na smrt i ona tebe ne zaboravlja*; *U našoj je vlasti kako ćemo živeti, a ne koliko*; *Niko se smrti nije oteo*; *Od dvije smrti niko ne gine*; *Od smrti nema lijeka*; *Jedan put se mre*; *Ko se rodi, onaj će i umrijeti*; *Danas čoek sutra crna zemlja*; *Jednom se rađa a jednom umire*; *Mlad može a star mora umrijeti*; *Smrtan bio pa i umro*; *Što kolevka zaljulja, to motika zakopa*; *Smrt ne pazi ni staro ni mlado; Bogatstvo ne odgoni smrt; Smrt je varalica. (Dođe iznenada)*. Iako treba biti svestan smrti i prihvatiti da će jednog dana doći kraj života, saznajemo iz nekoliko primera da nijedna osoba nije voljna da umre,

bez obzira na to da li joj je život bio težak ili obeležen mukom, kako kazuju primeri *Muka živjeti, a žao umrijeti* i *Muka je živjeti, još je žalije umrijeti.* Život se veliča i vrednuje kao pozitivan iako može biti obeležen mukom i nedaćama.

I španski korpus ilustruje istu ideju pa iz poslovica saznajemo da je jedino smrt neizbežna i za nju nema rešenja, odnosno da joj niko ne može umaći, bez obzira na društveni stalež i ekonomsku situaciju: *Dentro de cien años, todos calvos* ('Za sto godina, svi ćelavi') / *De hoy en cien años, todos seremos calvos* ('Od danas pa za sto godina svi ćemo biti ćelavi'); *El pobre y el cardenal, todos van por igual* ('I siromah i kardinal, svi isto završe'); *La muerte todo lo barre, todo lo iguala y todo lo ataja* ('Smrt sve briše, sve izjednačava i sve prekida' odnosno sa smrću nestaju sve razlike koje postoje između ljudskih bića); *No hay vida sin muerte, ni placer sin pesar* ('Nema života bez smrti, ni zadovoljstva bez žalosti'); *Todo tiene remedio menos la muerte* ('Za sve postoji lek osim za smrt'); *Al fin y a la partida, la muerte triunfa sobre la vida* ('Na kraju, smrt trijumfuje nad životom'); *Todo el que nace muere, sea lo que fuere* ('Sve što se rađa to i umire, šta god da je'); *Para la muerte no hay puerta cerrada ni casa fuerte* ('Pred smrću nema zatvorenih vrata niti jake kuće'); *A la muerte no hay cosa fuerte* ('Od smrti ječe stvari nema'); *Al morir no hay huir* ('Od smrti bežanja nema'); *Tan presto muere el rico como el mendigo* ('Umire bogataš isto kao i prosjak').

4.2. Hrabrost pred smrću – proživeti život

Hrišćanstvo pokušava da da odgovor na dva pitanja – kako objasniti šta se dešava nakon smrti tela i kako proživeti život. Oba pitanja izazvaju strah i pozivaju na hrabrost. Pronalazimo u španskom korpusu primer koji podseća da je strah očekivan i veoma prisutan kod ljudi kada je smrt u pitanju pa čak ni najhrabriji ne odolevaju ovom strahu: *El más fuerte, teme a la muerte* ('I najjači se plaši smrti'). Kako navodi Erić (2001: 88-89), uzrok straha jeste činjenica da čovekova svest ne poznaje odgovor na pitanje o tome šta nas očekuje s one strane našeg kraja, pošto je smrt nastupila. Ovo pitanje, posmatrano kroz istorijsku dimenziju, uvek je bilo prožeto religioznim osećanjima.

Paremije iz prethodnog odeljka poručuju da je smrt je neminovna i neizbežna - umreti se mora, ali zato ovozemaljski život treba proživeti bez straha. *Gore je smrti plašiti se nego umirati* poručuje primer iz srpskog korpusa. Život koji nam je dat treba iskoristiti i proživeti smisleno, ne protraćiti niti zloupotrebiti ovozemaljsko postojanje, navodimo se u primeru *Bolje je ne biti rođen, nego zloupotrebiti život.* I španska paremija upućuje na to da strah može da nas spreči da živimo život onako kao bi trebalo jer *Quien teme a la muerte, no goza la vida* ('Onaj koji se plaši smrti, ne uživa u životu'). Uočavamo veličanje ovozemaljskog života i poruku da u životu koji nam je dat treba uživati i iskoristiti ga na pravi način, a ne opterećivati se smrću koja će nastupiti u jednom trenutku kao neizostvna sudbina svakog ljudskog bića. U španskom korpusu pronalazimo paremiju koja savetuje strpljenje i mudrost, da bi život dugo trajao: *Paciencia, hermanos, y moriremos ancianos* ('Strpljenje, braćo, i umrećemo kao starci'). U pojašnjenju ove paremije pronalazimo da se savetuje prilagodljivost i umerenost onima koji žele da žive mnogo godina. Dug život jeste želja ljudskih bića koja se smrti plaše i žele da je što više odlože

4.3. Smrt zarad časti i poštenja

I srpski i španski korpus upozoravaju da je veoma važno kakav ovozemaljski život vodimo, i kazuju da je smrt manje bolna i strašna od nečasnog i nepoštenog života. Ono što nam poslovice u oba jezika poručuju jeste da postoje stvari zarad kojih je dobro umreti, kao što su čast i poštenje. Iako strah od smrti može biti prisutan u ljudskom životu (kao što su prethodni primeri pokazali), uočavamo ideju da treba biti hrabar pred smrću zarad nekih viših ciljeva, poput časnog života. Poslovica *Más vale morir con honra que vivir con deshonra* ('Bolje je časno umreti, nego nečasno živeti') poručuje ljudima da vode računa o načinu na koji žive, i da budu pažljivi kada je čast u pitanju jer je ona jedna od vrhovnih vrlina u čovekovom životu (iako pošten život ponekad zahteva ili podrazumeva žrtvu). Još jedan španski primer kazuje *Antes*

muerte que vergüenza ('Bolje smrt nego sramota'). Onaj koji nečasno živi doživeće direktnu posledicu i neće dočekati lep kraj života: *Quien mal anda mal acaba* ('Ko loše živi, loše i završi'). Jasna je direktivna snaga poslovica koja upozoravaju da će onaj ko živi život na loš i neadekvatan način dočekati isto tako loš kraj života. Slična ideja nalazi se i u paremiji *Como se vive, se muere* ('Kako se živi, tako se i umire') jer kraj života zavisi od načina na koji se čovek ponašao dok je bio živ. Ideju da naši običaji za života u velikoj mjeri određuju kako i nečiji kraj pronalazimo i u srpskom paremiološkom korpusu: *Bolje je časno umrijeti, nego li strašno zlo živjeti*; *Bolje je poštena smrt nego nepošten život; Ne plaši se muški umrijeti, no se plaši sramotno živjeti; Bolje je pošteno umrijeti nego sramotno življeti*; *Ne bojim se smrti nego zla života; Bolje ti je izgubiti glavu, nego tvoju ogrešiti dušu.* Časno ponašanje podrazumeva i da se odmereno odnosno promišljeno govori jer smrt može biti posledica neadekvatnog verbalnog ponašanja i neumerenog pričanja, upozoravaju srpske paremije: *Dug jezik, kratak život; Više ih je kroz lakomo grlo, neg' oružjem poginulo*; *Jezik je više glava poseko nego sablja*. I španska paremija *La muerte y vida en manos de la lengua* ('Smrt i život u rukama su jezika') upozorava na štetu ili na korist koju donosi ono što se izgovori, u odnosu na to da li su reči dobronamerne ili zlonamerne, pronalazimo u pojašnjenju.

4.4. Smrt zarad slobode

Osim časti i poštenja, nekoliko primera iz srpskog paremiološkog korpusa poručuje da domovina i sloboda predstavljaju vrednosti za koje se vredi žrtvovati ili boriti, ako je potrebno i - umreti. Pronalazimo poslovicu *Bolje je umreti za krst, nego živeti protiv krsta* u kojoj prepoznajemo uticaj hrišćanske religije. Hrišćanstvo je tokom istorije imalo uticaja na sve aspekte ljudskog života u zemljama u kojima je bilo prisutno. Taj uticaj se razlikovao u različitim zemljama i istorijskim epohama, a najveći uticaj je verovatno bio u Evropi tokom srednjeg veka, dok je uticaj hrišćanstva i religije uopšte uopao tokom poslednjih godina, pod uticajem sekularizacije. Dok je u srednjem veku Crkva uticala na sve aspekte života – porodični život, posao, obrazovanje, umetnost i politiku, u dvadesetom veku je crkveni uticaj u mnogim zemljama sužen je na nivo individualnog i porodičnog života (Braun, 2000: 87). I religijska simbolika Srba bila je pod snažnim uticajem hrišćanstva. To pokazuje i izuzetno poštovanje koje je narod ukazivao najvažnijem hrišćanskom simbolu – krstu. Često se ističe da je taj simbol mnogo stariji od hrišćanske vere, da je figurirao u religijama mnogih starih, nehrišćanskih naroda, verovatno i u religiji starih Slovena. Međutim, od vremena doseljavanja naših predaka na Balkansko poluostrvo i njihove hristijanizacije, krst je postao i ostao ono što je inače u čitavom hrišćanskom svetu: simbolična predstava Hrista, odnosno njegovog raspeća, a saglasno tome i simbol Hristove vere. Narodne predstave o svetosti krsta i njegovoj moći zasnivale su se najvećim delom na njegovoj vezi s hrišćanstvom (Bandić, 1991: 112).

U paremiji koja poručuje *Bolje sa svojim mrijeti, nego sa tuđinom živeti* uočavamo patriotski nivo, najverovatnije inspirisan istorijskim zbiranjima i borbama srpskog naroda sa drugim narodima koji su ga napadali, kao i sa životom pod Otomanskom imperijom. Ova poslovica može biti i u vezi sa vremenom kada poslovice i izreke kao odraz narodnog usmenog stvaralaštva počinju da se prikupljaju i beleže na našoj teritoriji. U pitanju je sredina XIX veka kada Vuk Stefanović Karadžić počinje da sakuplja i objavljuje srpske narodne poslovice i izreke koje predstavljaju vredni deo srpske tradicije i kulture. To je ujedno i period borbe protiv Turaka a za slobodu srpskog naroda, vekovima deprivilegovanog unutar moćne Otomanske imperije. Imajući u vidu da poslovice pretežno predstavlju odraz narodnog nasleđa možemo pretpostaviti da neke od njih i nastaju na romantičarskom zanosu, kao posledica oslobodilačkih ideja u vreme borbe srpskog naroda protiv Osmanlija. Primera iz srpskog korpusa koji takođe ilustruju ovu ideju su *Bolje u grob no biti rob*; *Bolje za slobodu umreti, nego u ropstvu živeti.*

4.5. Smrt i neumerenost u jelu i piću

Šta je još gore od smrti, osim onogo što smo do sada naveli (nepoštenje, sramota, nečasni život, život „pod tuđinom“)? Interesantan primer predstavlja paremija *Grđa je glad od smrti*, kao i *Nema gore*

bolesti od gladi. Tokom srednjeg veka ishrana je bila jedan od temeljnih i nužnih oblika svakodnevnice. Nestašice životnih namirnica bile su stalni pratilac svakodnevnice srednjovekovnog čoveka uglavnom zbog suša i poplava ali i drugih prirodnih nepogoda. Većina stanovništva živela je u stalnom strahu od gladi a tome su umnogome doprinosili i ratni pohodi praćeni uništavanjem žitnih polja i opsadama gradova (Popović, 2011: 108-109). Fotić (2005: 16) takođe navodi da se strah od gladi, uvek prisutan kao posledica čestih prirodnih nepogoda i ratnih razaranja, nalazio u osnovi i drugih strahova što su opterećivali pojedinca ili zajednicu: „Svi strahovi od prirodnih nepogoda, zemljotresa, poplava, žega, hladnoća, požara, najezda raznih insekata, bili su sadržavani u brizi da se obezbedi dovoljna količina namirnica." Ova o pojašnjenja možemo dovesti u vezu za poslovicama o strahu od gladi.

Za razliku od navedenih paremija na srpskom jeziku, u španskom korpusu pronalazimo nekoliko primera u kojima je prisutan motiv hrane ali u nešto drugačijem kontekstu. Naime, ove poslovice upozoravaju da neumerenost u jelu i piću, odnosno prekomerno konzumiranje hrane i pića, može da dovede do neželjenih posledica, i u krajnjem ishodu do smrti: *Muere más gente por comer que por ir a la guerra* ('Više ljudi umre od hrane nego od odlaska u rat'- u poređenju sa posledicama rata, proždrljivost ubija više negó oružje); *Más mató la cena, que sanó Avicena* ('Više [ljudi] je ubila večera nego što je spasio Avicena'[3]); *De grandes cenasestán las sepulturas llenas* ('Od obilnih večera pune su grobnice'). Pronalazimo još primera na španskom jeziku koji upozoravaju da proždrljivost i neumerenost skraćuju život odnosno da zloupotreba hrane šteti zdravlju: *Cenas, soles y Magdalenas tienen las sepulturas llenas* ('Večere, sunce i ženepune grobnice'). Prethodni primer upozorava da višak hrane nanosi štetu kao i neumereno izlaganje sunčevim zracima ali i „telesni susreti" (imenom Magdalena se upućuje na žene uopšte, kako navodi jedna komentarisana zbirka poslovica) (Etxabe, 2012). I srpski korpus paremija potvrđuje ovu ideju pa se savetuje da se jede umereno i onoliko koliko je čoveku potrebno da preživi jer jelo nije svrha života: *Jesti valja čoveku da živi, a ne živeti da jede.* Srpski korpus takođe upozorava da prejedanje i neumereno piće može dovesti do smrti: *Više je ljudi pomrlo od jela i pića, nego od gladi i žeđi*; *Više ljudi pogine od čaše, nego od topova*. Paremija *Više se udavi u čaši nego u Dunavu*, osim što ilustruje ideju da neumreno piće vodi u smrt, sadrži i komponentu hidronima (Dunav), koji ne iznenađuje imajući u vidu geografsku poziciju Srbije i činjenicu da reka Dunav predstavlja najveću i najznačajninju reku na ovim prostorima.

Kada je ideja o umerenosti u pitanju, možemo pretpostaviti da se radi o hrišćanskom uticaju jer se umerenost smatra jednom od hrišćanskih vrlina. Neumerenost u jelu i piću je jedan od sedam smrtnih grehova, koji predstavljaju važnu okosnicu hrišćanskog učenja i smatra se da ti grehovi vode u smrt. Motiv umerenosti pronazimo i u delu srpskog paremiološkog korpusa koji upozorava da dug život sledi ako ga živimo jednostavno i „prosto" (*Ako želiš duga veka biti, moraš od mladosti skromno živeti; Živi prosto, doživećeš i sto*). Ipak, u primeru *Bolje da te smrt prijeka digne nego suza siromaška stigne* siromaštvo je gore od smrti, što pripisujemo teškom i mučnom životu čoveka tokom istorije; čovek je, kao što smo ranije pomenuli, bio usmeren na borbu za egzistenciju a često na hranu koja je tokom istorije bila jedna od glavnih čovekovih preokupacija.

4.6. Konkretne prakse uoči i nakon smrti

I tokom prošlosti, pa i u dvadesetom veku, javni posmrtni ritual razdvajao je stvarnost na ovostranu i onostranu, potvrdjujući postojanje onostranog i potrebu da se o smrti razmišlja. Posmrtnim ritualima, a među njim je nejznačajniji bio pogreb odnosno sahrana, pokojniku je obezbeđivan siguran put kao onome svetu i dobro mesto u „carstvu duša" (Pavićević, 2007: 912). Pogreb (sahrana, ukop, sprovod) predstavljao je i predstavlja najvažniji, centralni čin posmrtnih ceremonija (Bandić, 1991: 254). Nekolicina paremija iz oba korpusa pominje sahranjivanje, pokop, zemlju, grob ili raku. Zemlja simbolizuje smrt jer je nakon smrti sledilo pokopavanje preminulog: *Danas čoek sutra crna zemlja* (odnosno danas

[3] Avicena je bio jedan od najznačajnijih filozofa i naučnika Islamskog zlatnog doba. Bavio se fizikom, astronomijom i astrologijom, filozofijom i logikom, a doživljavaju ga i kao oca rane moderne medicine (*Encyclopedia Britannica Online*).

smo živi a već sutra nas čeka smrt, jer je ona neizbežna); *Tako mi grobne zemlje!*; *Bliže sam grobu nego domu* (odnosno bliže sam smrti nego kući); *Što kolevka zaljulja, to motika zakopa*, *Bolje u grob no biti rob.* Običaj je još tokom prošlosti bio da se baca pomalo zemlje u otvorenu raku, izražavajući želju da pokojniku zemlja odnosno život nakon smrti bude laka (Bandić, 1991: 257) što uočavamo i u primeru *Neka mu je laka zemlja!* U španskom korpusu nailazimo na paremiju *El alma a Dios, el cuerpo a la tierra, y la ropa a quien la quiera* ('Duša Bogu, telo zemlji, a odeća onom ko je želi') koja poručuje da se u času smrti duša odvaja od tela i nastavlja dalje svoj život dok telo umire i odlazi „pod zemlju" a one stvari koje za života koristimo, kao što je odeća, pokojniku više nisu potrebne. Sahranjivanje se vrši polaganjem tela u kovčeg, koji u poslovici *En sana salud no se piensa en el ataúd* ('U dobrom zdravlju ne misli se na kovčeg') simbolizuje smrt. *A quien se muere lo entierran* ('Ko umre, njega i sahrane') osim što upućuje na ritual koji sledi nakon što neka osoba premine, upućuje i na to da nekada nečija smrt izaziva indiferentnost ili da nakon smrti sledi zaborav. To vidimo i u primerima *Nadie se enterra con el muerto* ('Niko se ne sahranjuje zajedno sa mrtvacem'), *(El) muerto, al hoyo, y el vivo, al bollo* ('Mrtvog u raku, živom, zemička', odnosno hrana) i *El muerto, a la cava, y el vivo, a la hogaza* ('Mrtvog u raku, živom, hleba'). U pojašnjenju poslednje dve paremije nailazimo na savet onima koji su bili bliski pokojniku da, koliko god tužno da se osećaju, moraju da se usmere na sopstvene potrebe a to uključuje i potrebu za jelom. Oni koji ostaju da žive nastavljaju sa životom bez mnogo prisećanja ili razmišljanja o pokojniku jer je prirodno da čovek teži da brzo pronađe utehu. Poslovica na srpskom jeziku koja bi mogla biti ekvivalent jeste *Mrtvima za dušu, živima u gušu* - oni koji ostaju da žive moraju nastaviti dalje sa svojim životom, vodeći pre svega računa o sebi i o svojim potrebama.

Smatralo se da je pogreb tokom prošlosti počinjao iznošenjem pokojnika iz kuće. Telo koje je do tog trenutka ležalo na odru iznosilo se u dvorište i stavljalo na nosila. Ako je selo imalo sveštenika, on je tu držao opelo. Po opštem uverenju, iznošenje tela predstavljalo je jedan od najopasnijih, najkritičnijih trenutaka jer se mislilo da će umrli , koji zavidi živima, pokušati još nekog sa sobom da povuče u svet mrtvih. Verovalo se takođe da pokojnička duša teži da se vrati u svoje dotadašnje prebivalište i da se pridruži svojim najbližim. Pokojnika su iznosili nogama unapred da ne bi mogao da vidi kuću i zapamti put do nje (Bandić, 1991: 255). Možemo da pretpostavimo da se u osnovi paremije *Tako me naprijed nogama ne nosili! (Mrtva)* može nalaziti ovaj običaj i verovanje, a nailazimo i na ekvivalent u španskom korpusu: *Salir con los pies por delante* ('Izaći sa nogama napred') */ Lo sacaron con los pies por delante* ('Izneli su ga nogama napred').

Tokom prošlosti je porodica umrlog izražavala žalost na tradicijom utvrđen način. Žaljenje se izražavalo i odevanjem, što se održalo i do naših dana. To se činilo nošenjem odeće određene boje, pre svega nošenjem crnine. Crnina se nije isticala samo na odeći, već se i na kući ožalošćenih mogao videti crni barjak ili komad crnog platna. U pojedinim krajevima očuvala se i starija tradicija nošenja bele boje u žalosti (obično kada bi umrla neka mlađa osoba) (Bandić, 1991: 258-259). U španskom primeru se pominje crna boja kao boja žalosti: *Camisa y toca negra no sacan el ánimo de pena* ('Crna košulja i crni veo ne smanjuju muku') poručuje da ovaj običaj nošenja crnine ne može zaista da umanji tugu i pomogne onome koji je u žalosti. Plač takođe predstavlja način izražavanja žalosti za preminulim, što uočavamo u španskim paremijama *Ni muerte sin llanto, ni boda sin canto* ('Ni smrt bez plača, ni svadba bez pesme) i *Ni boda sin canto, ni muerte sin llanto* ('Ni svadba bez pesme, ni smrt bez plača') koje poručuju da je plač prirodna pojava kada tugujemo za nekim ko je preminuo, kao što je pesma prirodna kada nešto slavimo, poput svadbe. Istu ideju pronalazimo i u primeru *En casa del muerto cada uno llora su duelo* ('U kući pokojnika svako plače zbog svoje muke'), iako se u pojašnjenju ovog primera ukazuje na to da je nekada javno tugovanje odnosno plač ljudi bliskih pokojniku neiskreno i može uslediti iz sopstvenih briga ili problema a ne isključivo iz tuge zbog nečije smrti. Iako je poznato da plač predstavlja jedan od načina izražavanja tuge i u srpskoj kulturi, u srpskom korpusu nismo pronašli slične primere. Sveća kao predmet takođe čini deo rituala sahrane i ima svoje mesto u jednoj srpskoj paremiji: *Ode bez svijeće* (npr. „kad se ko utopi", kako nalazimo u pojašnjenju).

5. ZAKLJUČAK

Ključno istraživačko pitanje od kog smo krenuli prilikom analize srpskih i španskih poslovica i izreka o smrti odnosi se na to da li, i na koji način, poslovice sadrže direktivnu snagu. Pošli smo od pretpostavki razvijenih unutar teorije kulturnih modela prema kojima su ovi modeli najopštiji izvor orijentacije i smernice za kulturno i društveno prihvaćeno verbalno i neverbalno ponašanje. Analiza je pokazala da i srpske i španske paremije koje se bave temom smrti na nivou društvenih praksi poseduju direktivnu snagu jer ne predstavljaju neutralne obrasce već procenjuju i ocenjuju delanje i motivišu ponašanje članova zajednice. One imaju cilj da usmeravaju načine mišljenja ili ponašanja članova ova dva društva, odnosno predstavljaju potrebu ili obavezu da se na određen način razmišlja o ovoj temi i dela u određenim situacijama.

Koji saveti se članovima ove dve zajednice pružaju kroz poslovice i izreke? Na nivou obrazaca mišljenja i razumevanja fenomena smrti, paremije u oba jezika možemo opisati kao savete i podsticaje za društveno poželjan način razmišljanja o tome kako smrt treba doživljavati. Ideje koje pronalazimo su da je smrt neizbežna a njenu neminovnost treba prihvatiti. Ipak, bez obzira na postojenje smrti kojoj se iz dana u dan približavamo, život ne treba provesti u strahu. U analizi ovog dela korpusa pronalazimo sličnosti u načinu razmišljanja o smrti u srpskom i španskom jeziku i ne uočavamo razlike na idejnom nivou.

Koja ponašanja se u vezi sa fenomenom smrti favorizuju a koja ne odobravaju putem paremija? Analiza je pokazala da poslovice i izreke u oba jezika svoju direktivnu snagu izražavaju kroz konkretne poruke za delanje i poželjne obrasce ponašanja u konkretnim situacijama koje su vezane za fenomen smrti. Te paremija možemo opisati kao savete i podsticaje za društveno poželjan način ponašanja (na koji način treba živeti život da bi se dočekala „lepa“ smrti) ili kao upozorenja da određeno ponašanje, događaj ili razmišljanje sa sobom mogu doneti posledice kao što je „prerana smrt“ (i, stoga, koje ponašanje treba izbegavati). Primeri iz oba jezika poručuju da u životu treba biti i umeren u jelu i piću. Ideja hrabrosti i borbe za slobodu, čak i po cenu smrti, pronalazi svoje mesto isključivo u srpskom paremiološkom korpusu. Taj patriotski nivo najverovatnije je inspirisan istorijskim zbivanjima i borbama srpskog naroda. Sredina XIX veka, kada počinju da se beleže i objavljuju srpske narodne poslovice i izreke, ujedno je i period intenzivnije borbe za oslobađanja od turske okupacije. Možemo pretpostaviti da ovi primeri nastaju na romantičarskom zanosu kao posledica oslobodilačkih ideja. Kada su konkretne prakse uoči ili nakon smrti u pitanju, paremije u oba jezika nam ukazuju na postojanje rituala sahrane odnosno pokopa, dok u španskom korpusu nailazimo na primere u kojima se pominju plač i nošenje crnine kao način izražavanja žalosti.

Koje osobine čovek može ili treba da razvije postajući svestan konačnosti? Čast i poštenje uzdižu se kao vrhovne vrline. I srpske i španske paremije poručuju da život uvek treba živeti pošteno i časno, pa i po cenu života. Treba voditi računa kako o ponašanju tako i o onome što se govori pa se savetuje biti mudar i optezan u izražavanju. Još jedna osobina koja se ceni, a pronalazimo je u španskom korpusu, je strpljenje. Već smo pomenuli hrabro delanje i umereno konzumiranje jela i pića kao poželjne obrasce ponašanja pa su hrabrost i umerenost istovremeno i vrline koje čovek treba da razvije i neguje tokom života.

Kada je u pitanju ukupan broj paremija obrađenih u analizi, srpski korpus obuhvata 46 paremija a španski 36. Analiza korpusa je ukazala na sličnosti u shvatanju fenomena smrti u srpskoj i španskoj kulturi, a korene najpre možemo potražiti u zajedničkoj religijskoj hrišćanskoj tradiciji kojoj pripadaju ova dva naroda. Uprkos brojnim podudarnostima uočili smo i neke razlike između dva korpusa. Pretpostavka je da se u njihovoj osnovi nalaze društveno-istorijske okolnosti, kao što je postojanje paremija na srpskom jeziku koje dotiču temu slobode kao jedne od vrhovnih životnih vrednosti, ali i geografski kontekst (u primeru paremije u kojoj se pominje reka Dunav). Zaključujemo da paremije u srpskom i španskom jeziku i kulturi poseduju direktivnu snagu u strukturisanju društvenog ponašanja, odnosno društvenih praksi, time što ocenjuju ponašanje, savetuju i upozoravaju, ali i pružaju ideje o tome kako fenomen smrti treba doživeti, kako se ponašati i koje osobine treba razvijati u kontekstu ove teme. Oda-

brane poslovice i izreke o fenomenu smrti u srpskoj i španskoj jezičko-kulturnoj zajednici oslikavaju šta predstavlja smrt u svesti ova dva naroda i kakav uticaj na te interpretacije ima hrišćanstvo kao religija.

Literatura

Arijes, F. (1989). *Eseji o istoriji smrti na Zapadu: od srednjeg veka do naših dana*. Beograd: Rad.

Bandić, D. (1991). *Narodna religija Srba u 100 pojmova*. Beograd: Nolit.

Berta, P. (2003). Anthropological Perspective, In: Robert Kastenbaum (Ed.). *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying*, 1 (26-29). New York: Macmillan reference USA.

Boisclair, R. A. (2010). The Rituals for Dying, Death, and Bereavement among Roman Catholics and Eastern Orthodox Christians. In L. Bregman (Ed.), *Religion, death, and dying*, vol. 1: *Perspectives on Dying and Death* (pp. 41-61). Santa Barbara, California: ABC Clio.

Braun, S. F. (2000). *Hrišćanstvo*. Beograd: Čigoja štampa.

D'Andrade, R. G. (1984). Cultural meaning systems. In: R. A. Shweder & R. A. Levine (eds), *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion* (pp. 88–119). Cambridge: Cambridge University Press.

Danesi, M. (2004). *A Basic Course in Anthropological Linguistics*, vol. 2 in the series Studies in Linguistic and Cultural Anthropology. Toronto: Canadian Scholars' Press Inc.

Duranti, A. (1997). *Linguistic anthropology*. Cambridge: CambridgeUniversity Press.

Duranti, A. (2009). Linguistic Anthropology: History, Ideas, and Issues. In: Alessandro Duranti (Ed.), *Linguistic Anthropology: A Reader*, 2nd edition (pp. 1-59). Malden, MA: Wiley-Blackwell.

Encyclopedia Britannica Online. Avicenna. Persian philosopher and scientist. [januar 2019] Dostupno na: https://www.britannica.com/biography/Avicenna

Erić, Lj. (2001). *Strah od smrti*. Niš: Prosveta.

Fotić, A. (priredio). (2005). *Privatni život u srpskim zemljama u osvit modernog doba*. Beograd: Clio.

Georgijev, I. (2015). Tabui i eufemizmi kao primer kognitivnog kulturnog modela: SMRT u srpskom i španskom jeziku. *Nasleđe, časopis za književnost, jezik, umetnost i kulturu*, XII/30, 221-230.

Georgijev, I. (2018a). Metafore o smrti i umiranju u španskom i srpskom jeziku. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XLIII*-2 (ur. Edita Andrić i Damir Smiljanić), 181-194.

Georgijev, I. (2018b). Enfoque etnolingüístico en el tema de la muerte en las paremias serbias y españolas. Rad predstavljen na Drugoj nacionalnoj konferenciji hispanista *Estudios hispánicos serbios y retos de la contemporaneidad*, održanoj 21-22.09.2018. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu.

Kearl, M. C. (1989). *Endings. A Sociology of Death and Dying*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Kovačević, I. & Sinani, D. (2014). Antropologija smrti ili nova antropogija i religijski kompleks vezan za smrt. *Etnoantropološki problemi*, 9 (4), 1055-1072.

Marković, R. (1985). *Bokori. Narodne poslovice na tlu Srbije: pogledi na život, društvo i ljudske vrednosti: literarno-teorijski i metodičko-nastavni aspekti.* Gornji Milanovac: Kulturni centar.

Pascual López, X. (2014). El refrán como producto lingüístico-cultural, en Janusz Pawlik & Jerzy Szalek (Eds.), *Lingüística española en Polonia: Líneas de investigación*, 169-178.

Pavićević, A. (2007). „Poslednja tajna". U: Milan Ristović (priredio*), Privatni život kod Srba u dvadesetom veku* (pp. 912-921). Beograd: Clio.

Pejović, A. (2014). Paremije kao deo etnolingvističkog nasleđa. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 62/2, 201-214.

Popović, M. (2011). Srednjovekovna epoha. U: Popović, M., Timotijević, M., Ristović, M. (Ur.), *Istorija privatnog života u Srba: od srednjeg veka do savremenog doba* (pp. 19-170). Beograd: Clio.

Quinn, N. & Holland, D. (1987). Culture and cognition. In: D. C. Holland & N. Quinn (eds.), *Cultural models in language and thought* (pp. 3-40). Cambridge: Cambridge University Press.

Reckwitz, A. (2002). Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing. *European Journal of Social Theory*, 5(2), 243–263.

Tadić, Lj. (2003). Zagonetka smrti: smrt kao tema religije i filozofije. Beograd: Filip Višnjić.

Wendell Moller, D. (2003). Taboos and Social Stigma, In: Robert Kastenbaum (ed.). Macmillan Encyclopedia of Death and Dying, vol. 1 (pp. 871-873). New York: Macmillan Reference USA.

White, G. M. ([1987] 1995). Proverbs and cultural models. In: D. Holland and N. Quinn (eds), *Cultural Models in Language and Thought* (pp. 151-172). Cambridge: Cambridge University Press.

Izvori

Correas, G. (2000 [1627]). *Vocabulario de refranes y frases proverbiales*. Madrid: Editorial Castalia.
Dušanka, P. (uredila). (1964). *Narodne poslovice.* Biblioteka „Reč i misao“, VII/159. Beograd: Rad.
Etxabe, R. (2012). *Diccionario de refranes comentado*. Madrid: Ediciones de la Torre.
Junceda, L. (2006). *Diccionario de refranes, dichos y proverbios*. Madrid: Espasa.
Kleut, M. (priredila). (2010). *Jednostavni oblici narodne književnosti*. Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske.
Panizo Rodríguez, J. (1998). La muerte en el refranero. *Revista de Folklore*, 210, pp 190-192.
Refranero multilingüe. http://cvc. cervantes. es/lengua/refranero/Default. aspx [decembar 2018]
Sbarbi y Osuna, J. M., García, M. J. (1922). *Diccionario de refranes, adagios, proverbios, modismos, locuciones y frases proverbiales de la lengua española* (recogidos y glosados por el Ilmo. Sr. D. José María Sbarbi). Madrid: Librería de los Sucesores de Hernando.
Šćepanović, M. (priredio, pripratne tekstove napisao i registar ključnih reči uradio). (2005). *Vukove srpske narodne poslovice s registrom ključnih reči*. 2. izd. Beograd: Jasen.
Tomić, D. (sabrao). (1999). *Srpske narodne pripovetke i poslovice.* Novi Sad: Prometej.
Vrhovac, G. (priredila i predgovor napisala). (1990). *Narodne poslovice i zagonetke*. Beograd: KIZ Svetionik.
Vuković, T. M. (prikupio, obradio, sredio i napisao, sa grupom saradnika). (1981). *Narodni običaji, verovanja i poslovice kod Srba*: *Sa kratkim pogledom u njihovu prošlost*. Beograd: Autorsko izdanje.

ETHNOLINGUISTIC APPROACH TO THE DEATH PHENOMENON IN SERBIAN AND SPANISH PROVERBS AND SAYINGS

Summary

Based on the postulates of ethnolinguistics, this paper provides an insight into the directive force of Serbian and Spanish proverbs and sayings regarding the death phenomenon. The directive force is considered important in the process of social behavior structuring and proverbs are understood as a part of social practices (which implies they represent part of culture and language as well). Hence, proverbs on death in Serbian and Spanish express and illustrate meanings these two communities attribute to the phenomenon of death. In accordance with above mentioned, our research questions are: What advice proverbs on death give to the members of these communities? What behaviors and practices are favored and what are disapproved? What qualities one should have or develop by becoming aware of the finality of life? We conclude that proverbs and sayings in Serbian and Spanish possess the directive force and structure social behavior and social practices. They direct the ways of thinking or behaving by giving either pieces of advice or warnings, providing ideas on how the phenomenon of death should be understood and accepted. The death is seen as an inevitable phenomenon. Nevertheless, life should not be spent in fear. In order to live long, one should eat and drink in moderation. Serbian proverbs glorify courage and readiness to fight for freedom, even at the cost of death. Proverbs in both languages indicate the existence of a funeral as one of the death rituals. There are Spanish examples where crying and wearing black represent ways of expressing mourning and grief over someone's death. When it comes to human traits, honor and honesty are considered the highest virtues in both languages. Wisdom and thoughtfulness are also recommended as far as one's ways of expressing thoughts and opinions. The analysis has indicated more similarities than differences in the understanding of the death phenomenon in Serbian and Spanish communities, probably rooted in their common (Christian) religious tradition.

Key words: ethnolinguistics, proverbs and sayings, death, Serbian language, Spanish language.

Ivana Georgijev
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad, Serbia
ivana.georgijev@ff.uns.ac.rs

UDK 811.134.2'373.7:811.133.1'373.7:[811.163.41'373.7

Ksenija Šulović – Dragana Drobnjak – Snežana Gudurić

SOMATISMO *CORAZÓN* EN FRASEOLOGÍA ESPAÑOLA, FRANCESA Y SERBIA*

Campo conceptual 'características del hombre' y 'estados del ser humano'

El objeto de este trabajo son las unidades fraseológicas españolas, francesas y serbias con los componentes esp. *corazón* / fra. *cœur* / ser. *srce*, que pertenecen a campos conceptuales 'características del hombre' y 'estados del ser humano'.
El objetivo de trabajo es abordar los grados de divergencia y equivalencia de las estructuras léxicas y semánticas a través de análisis semántico y contrastivo. El corpus para este estudio ha sido extraído de diccionarios generales y fraseológicos y medios electrónicos españoles, franceses y serbios.

Palabras clave: corazón, unidad fraseológica, español, francés, serbio.

1. INTRODUCCIÓN

Los idiomas se caracterizan por una fraseología rica en variabilidad temática (Moon 1998), puesto que ésta toca diversas áreas de la existencia y actividad humana. Fraseología somática se basa en la tendencia antropocéntrica universal y abunda en modelos metafóricos y metonímicos que proceden de la concepción del ser humano como un criterio universal supremo. El cuerpo se ha convertido en un modelo heurístico para la comprensión del cosmos, puesto que la imagen del mundo que rodea al hombre está formada por procesos de pensamiento idénticos a los de su propio cuerpo y su posición en ese mundo (Radenković 1991: 193).

De acuerdo con los supuestos teóricos de Guiraud (1975: 8), el cuerpo es la sede de todos los conocimientos y sentimientos del hombre, porque las funciones psíquicas están basadas y nombradas a base de las imágenes que éste refleja. Por lo tanto, la psique invisible en la psicología tradicional se entiende como un reflejo del cuerpo visible.

El carácter del somatismo es universal y se origina en el simbolismo tradicional de las partes del cuerpo (Mršević-Radović 1987). Mientras que en la fraseología somática externa, están representadas igualmente todas las partes visibles del cuerpo humano (p.ej. cabeza, cara, ojos, oídos, manos, pies, dedos), en la fraseología somática, en muchas comunidades lingüísticas, el somatismo del *corazón* es mucho más frecuente que en otros órganos internos (p.ej. estómago, vientre, riñones, nervios) o fluidos corporales (p.ej. sangre, moco, sudor, lágrimas).

En el presente estudio, nuestra atención hemos centrado en la fraseología somática en español, francés y serbio con la intención de comparar los conceptos expresados por frases con componentes esp.

* El presente trabajo ha sido realizado dentro del proyecto de Ministerio de Desarrollo Científico y Técnico de la República de Serbia nº 178002 *Lenguas y Culturas en Tiempo y Espacio*.
El presente artículo contiene partes del trabajo Dragana Drobnjak, Snežana Gudurić (2017). *Srce* u francuskoj i srpskoj frazeologiji / *Heart* in french and serbian phraseology, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књига XLII-1, 199-218.

corazón / fra. *cœur* / ser. *srce*.[1] El corpus utilizado para esta investigación hemos extraído de diccionarios generales y fraseológicos en español, francés y serbio y de medios electrónicos, sin pretender incluir todas las realizaciones lingüísticas con componentes observados. Las unidades fraseológicas seleccionadas pertenecen a los idiomas estándar español, francés y serbio, han sido confirmadas en la práctica lingüistica moderna, y su frecuencia es el criterio básico para incorporarlas al corpus.

2. SOBRE *EL CORAZÓN*

El corazón desde siempre ha sido considerado como el órgano más vital en muchas culturas. Varias creencias míticas y mágicas encuentran el origen en esta parte del cuerpo humano y animal, ya que el corazón siempre se ha entendido como el centro de diversas emociones: amor y honestidad, generosidad y compasión, audacia y cordialidad, ira y crueldad, insensibilidad y dureza.

Los iniciados egipcios creían que el corazón era el núcleo de la vida espiritual, sobre todo el pensamiento. La mayoría de los filósofos griegos consideraban este órgano como un refugio de voluntad, sentimiento y pensamiento. Así, según Platón, el alma habita en el corazón, la cabeza y el estómago, y según el pensamiento de Aristóteles, el alma se encuentra exclusivamente en el corazón, mientras que el cerebro tiene un significado irrelevante (Guthrie 1962). Según Apresyan (Апресјан II 1995), la actividad intelectual está localizada en la cabeza, en la mente (p.ej. *considerar*, *comprender*, *aprender*), en la boca, en la lengua y otros órganos del habla (p.ej. *comunicar*, *aconsejar*, *predumir*, *burlarse*), mientras que en el corazón y el alma residen los deseos discernidos asociados con las necesidades y emociones espirituales (p.ej. *alegrarse*, *amar*, *admirar*, *odiar*). Por lo tanto, el corazón se entiende metafóricamente como un recipiente cerrado en el que se encuentran el amor, la bondad, el coraje y el estado de ánimo.

En lingüística cognitiva, el CORAZÓN se conceptualiza como un ESPACIO EMOCIONAL HUMANO tridimensional prototípico que se entiende por la metáfora EL ESPACIO EMOCIONAL ES UN ESPACIO FÍSICO, es decir, un ESPACIO EMOCIONAL ES UN CONTENIDO que contiene sentimientos y entidades que tienen un valor emocional para el hombre. Estas entidades podemos conceptualizar como una MATERIA QUE LLENA EL ESPACIO EMOCIONAL HUMANO, o como CONTENIDO.

El corazón, por lo tanto, refleja una abundancia de simbolismo, ya que en la imagen lingüística del mundo se identifica con el ser interior del hombre, ese rincón espiritual y emocional más sutil y oculto. El límite entre el corazón y el alma frecuentemente desaparece, lo que demuestran las frases en las que el *corazón* y el *alma* aparecen dentro de las mismas unidades cognitivas:

esp. *le arde el corazón*, *el alma (por alguien)* / fra. *son cœur*, *son âme brûle* (*pour quelqu'un*, *quelque chose*) / ser. *srce*, *duša mu gori*, *izgara* (*za nekim*, *nečim*)
esp. *eso me viene del corazón*, *alma* / fra. *cela vient de mon cœur*, *âme* / ser. *to mi dolazi iz srca*, *duše*
esp. *grabarse en el corazón*, *el alma* / fra. *être gravé dans le cœur*, *l'âme* / ser. *urezati se u srce*, *dušu*

2.1. Según el *Diccionario de la Lengua Española de la Real Academia* (DRAE T1 : 568) el lexema *corazón* se define como: 1. m. Órgano de naturaleza muscular, común a todos los vertebrados y a muchos invertebrados, que actúa como impulsor de la sangre y que en el ser humano está situado en la cavidad torácica. 2. m. Palo de los cuatro que constituyen la baraja francesa, cuyas cartas llevan estampados uno o varios corazones rojos. 3. m. Ánimo o valor. 4. m. Sentimientos. 5. m. Dedo Cordial. 6. m. Centro de algo.

[1] Sobre las unidades fraseológicas con el somatismo *corazón* ver: A. Hrnjak, Frazemi s komponentom *srce* u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji, *Riječ*, 2005, 11/2, 20-27; C. Navarro, Fraseología contrastiva del español y el italiano (análisis de un corpus bilingüe), *Variis Linguis*, Verona, 2004, 397-411.

Los significados de lexema francés *cœur* en los diccionarios franceses relevantes (*TLFi*, *Le Petit Robert*) corresponden a los significados en español y serbio, excepto por el significado "estómago" que figura en la lengua francesa, pero no en otros dos idiomas observados.

En el plano interlingual, por lo tanto, observamos una gran coincidencia de los lexemas polisémicos observados. Nuestra investigación determinará si en las comunidades lingüísticas española, francesa y serbia estos contenidos semánticos están igualmente conceptualizados o reflejan una comprensión diversa en la comprensión de la realidad.

3. SOBRE UNIDADES FRASEOLÓGICAS Y CAMPOS CONCEPTUALES

La unidad fraseológica representa la conexión de dos o más palabras (en la cual no existe la condición de que haya un significado completo de al menos una de ellas) caracterizada por una estructura sólida, independientemente de su naturaleza idiomática (Burger 1982).

En lingüística cognitiva, las frases representan unidades psicolingüísticas dentro del "léxico mental". Este léxico se distingue de una red de unidades conceptuales agrupadas en uno o más campos conceptuales que están limitados por criterios extralingüísticos, es decir, que están basados en cualquier conocimiento humano del mundo. La vinculación conceptual-semántica de unidades fraseológicas origina del método de descomposición semántica asociando los términos con descriptores apropiados, mejor dicho con las propiedades relevantes basadas en relaciones de similitud. Dobrovolski (según Zybatov 1997: 582) propone una "técnica de agrupación" dentro de la cual las frases de la misma agrupación están vinculadas por similitud semántica en un nivel intuitivo. El contexto a menudo influye en la asociación de descriptores con unidades fraseológicas por lo cual algunas unidades fraseológicas que tienen varios significados pueden condicionar diversos descriptores. Además, el hecho de que ciertas unidades fraseológicas estén dentro de un conjunto significativo asociadas por una característica relevante común no significa necesariamente que compartan el mismo descriptor.

4. ANÁLISIS DE CORPUS

Mediante el método de descomposición semántica, hemos asociado los descriptores apropiados a las unidades fraseológicas seleccionadas y a base de ellas hemos determinado la existencia de cinco campos conceptuales: 1) 'características del hombre', 2) 'estados del ser humano', 3) 'comportamiento del hombre y su relación con otras personas', 4) 'modo de acción del hombre', 5) 'centro'. En este artículo elaboraremos los dos primeros.

En nuestro estudio, bajo la equivalencia total de las unidades fraseológicas en los tres idiomas comprendemos la identidad o similitud de su estructura morfosintáctica, el significado fraseológico y literal, la connotación y la imagen básica. Las unidades fraseológicas que entre sí tienen el significado igual o similar pero cuyas estructuras léxicas no son idénticas las consideramos como correspondientes pero no equivalentes, y las enumeramos por separado. Al citar los ejemplos, empezamos de los que coinciden en tres idiomas, luego en dos, y finalmente citamos ejemplos que no tienen equivalentes.

4.1. Campo conceptual 'características del hombre'

En este campo conceptual hemos incluido frases que se refieren a la apariencia física de ser humano como también los rasgos de su carácter.

Solo dos unidades fraseológicas expresan el aspecto físico del hombre:

- 'ser muy hermoso':
  esp. – / fra. *être beau*, *joli comme un cœur* / ser. –
- 'lucir':
  esp. – / fra. *être mignon comme un cœur* / ser. –

Las demás unidades fraseológicas en este campo conceptual expresan rasgos de carácter humano. Entre los rasgos positivos observamos los siguientes:

- ‘bondad’, ‘generosidad’, ‘sensibilidad’:
  esp. *tener corazón* / fra. *avoir du cœur*[2] / ser. *imati srca*
  esp. *tener corazón grande* / fra. *avoir un grand cœur* / ser. *imati veliko srce*
  esp. *tener un corazón de oro* / fra. *avoir un cœur en*, *d’or* / ser. *imati zlatno srce*
  esp. *tener buen corazón* / fra. *avoir bon cœur* / ser. *imati dobro srce*
  esp. *tener corazón bien puesto /* fra. *avoir le cœur à la bonne place* / ser. –
  esp. *ser todo corazón* / fra. *être tout cœur* / ser. –
  esp. *ser de buen corazón* / fra. – / ser. *biti dobrog srca*
  esp. *tener un corazón blando* / fra. – / ser. *imati meko srce*
  esp. – / fra. *avoir le cœur sur la main* / ser. *imati srce na dlanu*
  esp. – / fra. *être un vrai cœur* / ser. *biti pravo srce*
  esp. – / fra. *être un homme de cœur* / ser. *biti srce od čoveka*
  esp. *tener corazón que no cabe en el pecho* / fra. – / ser. –
  esp. *con el corazón en la mano* / fra. – / ser. –
  esp. *ser blando de corazón /* fra. – / ser. –
  esp. – / fra. *être un cœur sur deux pattes* / ser. –
  esp. – / fra. – / ser. *imati široko srce*
- ‘pureza del alma’, ‘impecabilidad’:
  esp. *tener un corazón puro* / fra. *avoir un cœur pur* / ser. *imati čisto srce*
  esp. *ser de corazón puro* / fra. – / ser. *biti čistog srca*
- ‘ternura’:
  esp. – / fra. *être tendre comme un cœur* / ser. –
- ‘amabilidad’:
  esp. – / fra. *être gentil comme un cœur* / ser. –
- ‘sinceridad’:
  esp. *llevar, tener* alguien *el corazón en la mano* / fra. – / ser. –
  esp. – / fra. *avoir le cœur sur les lèvres*[3] / ser. –
- ‘espontaneidad’, ‘ingenuidad’, ‘alegría’:
  esp. *tener un corazón de niño* / fra. *avoir un cœur d’enfant* / ser. –
- ‘determinación’:
  esp. *tener*, *haber a corazón* / fra. – / ser. –
- ‘coraje, valentía’:
  esp. – / fra. *avoir du cœur au ventre* / ser. –
  esp. – / fra. *avoir du cœur* / ser. –

Son interesantes particularmente las unidades en las que se hace la comparación del carácter humano con animales. En las unidades fraseológicas esp. *tener corazón de león* / fra. *avoir un cœur de lion* / ser. *imati lavlje srce* hay una raíz metonímica, puesto que el corazón del león representa un símbolo de valentía y coraje puro. Por lo tanto, esta transmisión metonímica llega a ser la base de la metáfora conceptual dentro de la cual la característica del león (coraje que reside en el corazón) deviene en el dominio fuente, y el hombre audaz en el dominio meta al que se proyecta esta característica.

En nuestro corpus también encontramos unidades fraseológicas que expresan ciertos rasgos de carácter despreciables:

[2] La unidad fraseológica tiene más de un significado por lo que lleva diferentes descriptores dentro del mismo campo conceptual.

[3] El significado primario de la unidad fraseológica es “tener náuseas”, “tener ganas de vomitas”, por lo que la hemos clasificado también dentro del campo conceptual ‘estados del ser humano’.

- ‘desconfianza’:
  esp. *tener un corazón cerrado* / fra. – / ser. –
- ‘malicia’:
  esp. *tener corazón malo* / fra. *avoir un mauvais cœur* / ser. *imati zlo srce*

En este grupo la mayoría de las unidades fraseológicas presentes enfatizan la insensibilidad e inflexibilidad:

esp. *tener un corazón duro* / fra. *avoir un cœur dur*, *endurci* / ser. *imati tvrdo srce*
esp. *tener un corazón de hielo* / fra. *avoir un cœur de glace*, *glacé /* ser. *imati ledeno srce*
esp. *ser sin corazón* / fra. *être sans cœur* / ser. *biti bez srca*
esp. *tener un corazón frío* / fra. *avoir un cœur froid* / ser. *imati hladno srce*
esp. *ser duro de corazón* / fra. – / ser. *biti tvrdog srca*
esp. *tener pelos en el corazón* / fra. – / ser. –
esp. *tener el corazón seco* / fra. *avoir le cœur sec* / ser. –
esp. – / fra. *manquer de cœur* / ser. –

En la siguiente serie de unidades fraseológicas que también expresan la insensibilidad, el corazón se identifica con la materia dura e impenetrable:

esp. *tener un corazón de piedra* / fra. *avoir un cœur de pierre* / ser. *imati kameno srce*, *srce od kamena*
esp. *tener un corazón de acero* / fra. *avoir un cœur d’acier* / ser. *imati srce od čelika*
esp. *tener un corazón de bronce* / fra. *avoir un cœur de bronze* / ser. –
esp. *tener un corazón de hierro* / fra. *avoir un cœur de fer* / ser. –
esp. – / fra. *avoir un cœur de marbre* / ser. –
esp. – / fra. *avoir un cœur de granit* / ser. –
esp. – / fra. *avoir un cœur de roche* / ser. –
esp. – / fra. *avoir un cœur d’airain* / ser. –

Encontramos también ejemplos de unidades fraseológicas con componente zoonimico o fitonímico para expresar matices negativos del carácter humano:

- ‘cobardía’:
  esp. – / fra. *avoir un cœur de lièvre* / ser. *imati zečje srce*
  esp. *tener corazón de pollo* / fra. – / ser. –
- ‘crueldad’:
  esp. *tener corazón de tigre* / fra. *avoir un cœur de tigre* / ser. –
- ‘enamoramiento fácil’:
  esp. – / fra. *avoir un cœur d’artichaut*[4] / ser. –

4.2. Campo conceptual ‘estados del ser humano’

La condición prototípica de la categoría ‘estados del ser humano’ es pasiva y no proviene de la acción deliberada del hombre. Se consideran como situaciones prototípicas los estados psicofisiológicos inconscientes (p.ej. *desmayo*, *mediosueño*, *vértigo*, *delirio*, *éxtasis*, *ceguera*), como también las situaciones en las que el hombre está consciente, pero en las que permanece inactivo, ya sea en el sentido físico, espiritual o verbal (p.ej. *calma*, *inmovilidad*, *silencio*) (Klikovac 2000: 130).

[4] En este caso *el corazón* indica la parte central de la planta de la que se separan numerosas hojas, una para cada persona presente. De ahí la referencia metafórica a una persona que ofrece un poco de amor a cualquiera que llame su atención. La frase se originó a fines del siglo XIX y deriva del proverbio *cœur d’artichaut, une feuille pour tout le monde*.

Los estados que están más alejados del centro y distribuidos por la periferia son considerablemente mucho más numerosos. Estos estados tienen características generales, y el hombre está consciente de ellos, pero no puede controlarlos. Este grupo incluye estados fisiológicos (p.ej. *muerte*, *vida*, *existencia*, *fuerza*, *debilidad*, *enfermedad*, *fiebre*, *espasmo*, *dolor*, *náuseas*) y varias emociones (p.ej. *miedo*, *pánico*, *ira*, *odio*, *inquietud*, *preocupación*, *desesperación*, *amor*, *alegría*, *felicidad*, *pasión*).

Dentro de esta categoría, en la periferia lejana, permanecen los estados de los que el hombre es consciente, pero que no son resultado de su acción deliberada. Se trata frecuentemente de actividades mentales espontáneas (p.ej. *aspiración*, *deseo*, *creencia*, *expectativa*, *incredulidad*, *duda*, *indecisión*) (Klikovac 2000: 131), es decir, emociones secundarias y discernidas (p.ej. *esperanza*, *aburrimiento*, *celos*, *incomodidad*) que son motivadas por una evaluación intelectual de la situación como deseada o no deseada por el sujeto y que son inherentes solo al ser humano.

Al igual que la mayoría de las categorías, la categoría 'estados del ser humano' no tiene límites definidos, y algunos de los componentes, al mismo tiempo, pueden ser clasificados en diversos grupos dentro de esta categoría.

Nuestro análisis demuestra que todas las unidades fraseológicas del corpus dentro de la categoría estados del ser humano están distribuidas a lo largo de la periferia cercana.

Solo unas cuantas unidades fraseológicas, exclusivamente francesas, señalan los estados fisiológicos de náuseas y asco, lo cual no es sorprendente ya que en el siglo XVII el lexema *cœur* tenía el significado de "estómago":

- 'náuseas', 'las ganas de vomitar':
  esp. – / fra. *avoir le cœur soulevé* / ser. –
  esp. – / fra. *avoir mal au cœur*[5] / ser. –
  esp. – / fra. *avoir le cœur au bord des lèvres* / ser. –
  esp. – / fra. *avoir le cœur sur les lèvres* / ser. –
  esp. – / fra. *avoir le cœur barbouillé* / ser. –
  esp. – / fra. *avoir le cœur noyé* / ser. –
  esp. – / fra. *se sentir le cœur retourné* / ser. –

- 'asco':
  esp. – / fra. *retourner le cœur* à quelqu'un / ser. –
  esp. – / fra. *lever, soulever le cœur*[6] / ser. –
  esp. – / fra. *faire mal au cœur*[7] / ser. –

Entre las unidades fraseológicas que describen emociones humanas son más comunes aquellas que no pueden percibirse directamente, sino que se entienden a través de manifestaciones externas y se conceptualizan en el lenguaje a través de modelos metafóricos y metonímicos.

En las unidades fraseológicas que siguen, encontramos una metáfora conceptual muy productiva en la que *el corazón* se conceptualiza como el centro o sede de las emociones, o como el espacio en el que se encuentra el ser interior de una persona, su esencia.

La mayoría de las unidades fraseológicas indican un estado mental desagradable, mal humor y los sentimientos desagradables. Las unidades fraseológicas más numerosas son las que expresan tristeza, depresión, queja y desesperación:

[5] La unidad fraseológica significa también "estar triste, afligido", por lo que la clasificamos entre las unidades fraseológicas que expresan los estados psícicos del hombre.

[6] Además de significado primario, esta unidad fraseológica tiene significado secundario "sentir disgusto por mal comportamiento del otro" por lo que pertenece al campo conceptual 'comportamiento del hombre y su relación con otras personas' que no es objeto del presente estudio.

[7] La unidad fraseológica significa también "provocar tristeza", por lo que pertenece al campo conceptual 'comportamiento del hombre y su relación con otras personas' que no es objeto del presente estudio.

esp. *subírsele* a alguien *el corazón a la boca* / fra. – / ser. –
esp. *subírsele* a alguien *el corazón a la garganta* / fra. – / ser. –
esp. *ponérsele* a alguien *el corazón en la garganta* / fra. – / ser. –
esp. *cubrírsele* a alguien *el corazón* / fra. – / ser. –
esp. – / fra. *avoir le cœur gros* / ser. –
esp. – / fra. *rester sur le cœur* / ser. –
esp. – / fra. *en avoir gros sur le cœur* / ser. –

Las siguientes unidades fraseológicas expresan un gran dolor emocional que se conceptualiza como dolor cardíaco a pesar de que los médicos afirman que el dolor muscular cardíaco no es fisiológicamente posible:

esp. *doler el corazón* de alguien / fra. *avoir mal au cœur* / ser. *boli srce* nekoga
esp. *sangrar el corazón* / fra. *avoir le cœur qui saigne* / ser. *krvariti srce* kome
esp. *partirsele, rompersele el corazón* de alguien / fra. *son cœur se déchire* / ser. *srce se* kome *cepa*, *kida*, *para*
esp. *tener una herida en el corazón* / fra. – / ser. *imati na srcu ranu*
esp. – / fra. *son cœur se serre* / ser. *steže mu se srce*
esp. – / fra. *peser sur le cœur* / ser. *biti* kome *teško na srcu*
esp. *tener un corazón hecho pedazos* / fra. – / ser. –
esp. *tener un corazón aplastado* / fra. – / ser. –
esp. – / fra. *avoir le cœur lourd* / ser. –
esp. – / fra. *en avoir lourd sur le cœur* / ser. –

Además de la tristeza y el dolor emocional, en el corazón pueden permanecer otras emociones:

- ‘ansiedad’:
  esp. *sentir un pesar en el corazón* / fra. *avoir un poids sur le cœur* / ser. *imati teret na srcu*
- ‘desgana’:
  esp. – / fra. *n’avoir le cœur à rien* / ser. –
- ‘desconsuelo’, ‘insulto’:
  esp. – / fra. – / ser. *uzeti*, *uzimati*, *primati k srcu*
- ‘miedo’:
  esp. *tener*, *meter el corazón en el puño* / fra. – / ser. –
  esp. *encogérsele el corazón* a alguien / fra. – / ser. –
- ‘gran miedo’:
  esp. *helársele* a alguien *el corazón* / fra. – / ser. *ledi se* kome *srce od straha*
  esp. – / fra. *avoir un cœur transi de crainte* / ser. –
  esp. – / fra. – / ser. *stati* kome *srce od straha*
  esp. – / fra. – / ser. *srce* kome *silazi u pete*

Solo unas cuantas unidades fraseológicas dentro de este grupo sugieren una agradable sensación de alivio:

esp. *aliviar el corazón* / fra. – / ser. –
esp. – / fra. – / ser. *teret je* kome *pao sa srca*
esp. – / fra. – / ser. *kamen je* kome *pao sa srca*

En la fraseología española, francesa y serbia, *el corazón* también se entiende como la sede del amor, la ternura, el apego y la alegría:

- ‘sentir amor por alguien’:
  esp. *tener* a alguien *en el corazón* / fra. *avoir* quelqu’un *dans son cœur* / ser. *imati* koga *u srcu*
  esp. *llevar* a alguien *en el corazón* / fra. *porter* quelqu’un *dans son cœur* / ser. *nositi* koga *u srcu*
  esp. *estar en el corazón* de alguien / fra. *être dans le cœur* de quelqu’un / ser. *biti u* nečijem *srcu*
  esp. *guardar en el corazón* / fra. – / ser. –
  esp. *tener mucho corazón* / fra. – / ser. –
  esp. – / fra. – / ser. *ležati* kome *na srcu*
  esp. – / fra. – / ser. *biti* kome *na srcu*
- ‘ser feliz’, ‘estar alegre’:
  esp. *tener el corazón ligero* / fra. *avoir le cœur léger* / ser. –
  esp. – / fra. – / ser. *puno je srce* kome
  esp. – / fra. – / ser. *srce (za)igra* kome
  esp. – / fra. – / ser. *srce raste* kome
  esp. – / fra. – / ser. *milo je* kome *oko srca*
  esp. – / fra. – / ser. *srce mu je na mestu*
  esp. – / fra. – / ser. *biti* kome *toplo oko srca*
- ‘estar entusiasmado con alguien/algo’:
  esp. – / fra. *avoir un coup de cœur* / ser. –

Siguientes unidades fraseológicas expresan un cierto estado psíquico acompañado por alguna manifestación física, de modo que no tienen connotación positiva o negativa sino su significado depende del contexto:

- ‘latidos cardíacos inusuales debido a una emoción intensa (enamoramiento, miedo, ira, ansiedad)’:
  esp. *el corazón que se salta* / fra. – / ser. *iskočiće srce* kome
  esp. *el corazón que bate locamente* / fra. – / ser. *srce* kome *udara*, *tuče kao ludo*
  esp. *su corazón se estremeció* / fra. – / ser. *srce je zadrhtalo* kome
  esp. – / fra. *son cœur bat (fort*, *vite)* / ser. *njegovo srce lupa (snažno*, *brzo)*
  esp. *hacer latir el corazón* / fra. – / ser. –
  esp. – / fra. *avoir le cœur qui bat la chamade*[8]/ ser. –
  esp. – / fra. *son cœur bat à tout rompre* / ser. –

Ciertas unidades fraseológicas revelan diversos sentimientos debido a la pérdida o falta de amor:

- ‘gran tristeza depués de la separación o pérdida del ser amado’:
  esp. *tener el corazón roto* / fra. *avoir le cœur brisé* / ser. *imati slomljeno srce*
  esp. *tener el corazón en migas* / fra. *avoir le cœur en miettes* / ser. –
  esp. *partirse el corazón* / fra. – / ser. –
- ‘estar sin amor’:
  esp. – / fra. – / ser. *hladno je* kome *oko srca*

5. **CONSIDERACIONES FINALES**

En nuestro estudio hemos analizado un corpus de 402 unidades fraseológicas (136 españolas, 156 francesas y 110 serbias), y en este estudio el objeto de nuestro análisis han sido 180 unidades fraseoló-

[8] El origen de esta expresión está relacionado con la palabra italiana *ciamada* (“clamor”, “llamada”). Se refirió a un procedimiento militar de tamboreo para anunciar al enemigo una breve interrupción de la lucha o la rendición. *La chamade* era el tipo de arma que hacía mucho ruido.

gicas, es decir 60 españolas, 68 francesas[9] y 52 serbias que se refieren a los campos conceptuales 'características del hombre' y 'estados del ser humano'. En cuanto a las coincidencias léxicas y semánticas en tres idiomas, las hemos observado en 21 casos, mientras que las coincidencias en dos idiomas son relativamente uniformes: español – francés 9, español – serbio 9, francés – serbio 7. Entre las unidades fraseológicas sin equivalentes hemos encontrado 21 en el idioma español, 34 en francés y en serbio 15.

De los numerosos significados (coincidentes) de lexemas observados, constatamos que solo unos pocos encuentran su reflejo en expresión fraseológica. La capacidad fraseológica más productiva tienen los significados "antojo, naturaleza, carácter" y "el mundo interno y emocional del hombre", mientras que esporádicamente aparece el significado "órgano muscular central en el pecho que regula el flujo sanguíneo en el cuerpo" (p.ej. *el corazón que bate locamente*, fra. *son cœur bat (fort*, *vite)*, ser. *srce* kome *udara*, *tuče kao ludo*). El significado de "estómago" está presente en nueve unidades fraseológicas, exclusivamente francesas, que se refieren a la condición fisiológica (náuseas, asco). De ahí una productividad mayor del lexema francés en las unidades fraseológicas dentro de este campo conceptual en relación con el español y el serbio.[10]

Las unidades fraseológicas del campo conceptual 'características del hombre' enfatizan tanto los rasgos de buen carácter (bondad, generosidad, ternura, cinceridad, coraje, amabilidad) como los del mal (en mayoría de los casos insensibilidad y crueldad). Solo dos unidades fraseológicas francesas se refieren a la apariencia física del hombre.

Es interesante que, dentro del campo conceptual 'estados del ser humano' no hemos encontrado ninguna de las unidades fraseológicas en el centro o en la periferia lejana, sino que todas están distribuidas a lo largo de la periferia más cercana. Todas las unidades fraseológicas de este campo conceptual expresan estados psíquicos agradables (amor, felicidad, alegría) o desagradables (mal humor, tristeza, dolor, desesperación, miedo).

La mayoría de las coincidencias en tres y dos idiomas están presentes en unidades fraseológicas que se refieren a la bondad y la generosidad, luego a la insensibilidad y la cueldad, y, finalmente, dolor emocional y el sentimiento amoroso, mientras que la mayoría de las unidades fraseológicas serbias expresan la felicidad y la alegría.

Nuestro análisis demuestra que las unidades fraseológicas españolas, francesas y serbias están basadas en mapeos metafóricos y metonímicos, y que manifiestan similitudes significativas en la imagen lingüística del universo en las tres comunidades lingüísticas y culturales. Un mayor número de unidades fraseológicas no equivalentes no indica esencialmente una comprensión del mundo diferente, sino una sutileza lingüística en la matización de ciertos conceptos idénticos.

Referencias

Burger, H., Buhofer, A., Sialm, A. (1982). *Handbuch der Phraseologie*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.

Guiraud, P. (1975). *Les gros mots*. Paris : Presse universitaire de France.

Guthrie, W. K. C. (1962). *A History of Greek Philosophy*, Vol. I, Cambridge: Cambridge University Press.

Klikovac, D. (2000). *Semantika predloga.* Beograd: Filološki fakultet.

Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. Oxford: Oxford University Press.

Mršević-Radović, D. (1987). *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

[9] En la parte francesa del corpus hemos encontrado tres unidades fraseológicas polisémicas (*avoir mal au cœur, avoir du cœur, avoir le cœur au bord des lèvres*), que hemos contado solo una vez para la suma total, y dos veces de acuerdo con los descriptores que las califican.

[10] En la lingüística tradicional serbia, los lexemas *srce* (corazón) y *želudac* (estómago) también tienen relación etimológica y se consideran como metáforas 'petrificadas' en las expresiones *našte srca (jesti, piti)(ayunas (comer, beber),* cuyo significado es "con el estómago vacío" y puesto que se refiere al campo conceptual 'modo de acción del hombre', que no es el tema del presente trabajo.

Radenković, Lj. (1991). Die Symbolik des menschlichen Körpers in der südslavischen ZauberspruchTradition. In: *Körper, Essen und Trinken im Kulturverständnis der Balkanvölker*. Berlin: Sonderdruck, 183-193.

Zybatow, L. (1997). *Idiome und Parömien aus kognitivlinguistischer und translationslinguistischer Sicht (am Beispiel des Russischen und Ukrainischen)*. U: Internationale Tendenzen der Syntaktik, Semantik und Pragmatik. Akten des 32. Linguistischen Kolloquiums in Kassel 1997 (Hrsg. O. Spillmann / I. Warnke), Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaften, 579-588.

*

Апресян, Ю.Д. (1995). *Избранные труды*. Том II. *Интегральное описание языка и системная лексикография.* Москва: Языки русской культуры.

Diccionarios

Ashraf, M., Miannay, D. (1995). *Dictionnaire des expressions idiomatiques françaises*. Paris: Librairie générale de France.

Buitrago, A. (2000). *Diccionario de dichos y frases hechas*. Madrid: Editorial Espasa Calpe, S.A.

Clave Diccionario de uso del español actual (2002). Madrid: Ediciones SM.

DRAE: *Diccionario de la lengua española* (1992). Madrid: Real Academia Española.

Drašković, V. (1990). *Francusko-srpskohrvatski frazeološki rečnik.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Larousse, *Dictionnaire encyclopédique illustré*. (1993). Paris: Larousse.

Le nouveau Petit Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (2005). Paris: Robert.

Milosavljević, B. (1994). *Srpsko-francuski rečnik idioma i izreka.* Beograd: Srpska književna zadruga.

Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika.* Novi Sad: Prometej.

Rey, A. (2000). *Le Robert*, *Dictionnaire historique de la langue française.* Paris : Dictionnaire Le Robert.

RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. (1959–2007). Beograd: SANU.

RSJ: *Rečnik srpskoga jezika.* (2007). Novi Sad: Matica srpska.

Seco, M., Andrés, O., Ramos, G., (2009). *Diccionario fraseológico documentado del español actual: locuciones y modismos españoles*. Madrid: Aguilar.

TLFi : *Trésor de la langue française : dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle* (1971–1994). Paris : Éd. du CNRS – Klincksieck: Gallimard.

HEART IN SPANISH, FRENCH AND SERBIAN PHRASEOLOGY

Summary

The paper addresses the Spanish, French and Serbian phrases containing the somatism *heart*, which belong to the conceptual field of ‘a person’s characteristics’ and ‘a person’s states’. 180 phrases have been analyzed (60 in Spanish, 68 in French and 52 in Serbian). The lexical and semantic overlap in the three languages has been observed in 21 cases while the overlaps in two languages were roughly equally distributed: Spanish and French had 8 overlaps, Spanish and Serbian 9, French and Serbian 7. There were 22 Spanish phrases without equivalents in the other languages while French had 35 and Serbian 15.

Among the many (equivalent) meanings of the analyzed lexemes, the most productive phraseological potential was found with “personality, nature, character” and “internal, emotional world of a person” while there were some instances of meanings “central muscular organ in the chest” and “stomach” present only in French phrases denoting physiological states (nausea, revulsion).

Phrases from the conceptual field “a person’s characteristics” denote both positive traits (kindness, humaneness, gentleness, honesty, courage, politeness), as well as those bad ones (intolerance and cruelty). Only two French phrases denote physical appearance and they are positive.

All the phrases from the conceptual field “a person’s states” are distributed around semi-periphery and they denote both positive (love, happiness, joy) and negative psychological states (bad mood, insults, sadness, despair, fear).

The highest degree of overlap in the three and two languages was observed in the phrases that denote kindness and humaneness, and then intolerance and cruelty, as well as psychic pain and the feeling of love while happiness and joy are most frequent in Serbian phrases.
The Spanish, French and Serbian phrases express significant similarities in the linguistic representation of the world in these three linguistic/cultural communities. A seemingly large number of phrases without equivalens is no a signal of different worldviews but of linguistic subtleties in the nuancing of individual identical concepts.

Key words: heart, phraseology, Spanish, French, Serbian.

Ksenija Šulović
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad
ksenijasulovic@ff.uns.ac.com

Dragana Drobnjak
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad
dragana.drobnjak@ff.uns.ac.rs

Snežana Gudurić
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad
snezana.guduric@ff.uns.ac.rs

UDK 811.112.2'373.72:811.511.141'373.72

Rita Brdar-Szabó

(IR)REGULARITÄTEN DER NUMERUSMARKIERUNG BEI SOMATISCHEN IDIOMEN IM SPRACHVERGLEICH

In diesem Beitrag wird die Numerusmarkierung bei somatischen Idiomen aus sprachvergleichender Perspektive unter die Lupe genommen. Konstruktionen, die eine wortwörtliche Bedeutung haben oder zumindest parallel eine solche Interpretation zulassen, enthalten im Deutschen Körperteilbezeichnungen mit Pluralmarkierung, wogegen im Ungarischen in solchen Fällen im allgemeinen der Singular verwendet wird, was sich als ural-altaisches typologisches Merkmal des Ungarischen durch Metonymie motivieren lässt. Während jedoch im Deutschen Ausdrücke mit figurativer Bedeutung im Kontrast zum literalen Gebrauch häufig in den Singular gesetzt werden, kommt es im Ungarischen in solchen Fällen kaum zu Änderungen in der Numerusmarkierung, zumal hier meistens auch der Singular beibehalten wird. Es ist allerdings einzuräumen, dass die entsprechenden Körperteilbezeichnungen in ungarischen Idiomen bei Parallelverwendung im Kontrast zur literalen Bedeutung indefinit sind. In der vorliegenden Studie wird anhand der Analyse von Fallbeispielen aus dem Deutschen und Ungarischen gezeigt, dass scheinbare Irregularitäten der Numerusmarkierung im Rahmen eines funktional-kognitiven Ansatzes als Signal für figurativen Sprachgebrauch motiviert werden können.

Schlüsselwörter: Numerusmarkierung; Singular; Plural; somatische Idiome; Metonymie; Regularität.

1. EINLEITUNG UND PROBLEMSTELLUNG

Ausgangspunkt für meine Überlegungen in diesem Beitrag ist die Beobachtung, dass sich das Ungarische hinsichtlich der Numerusmarkierung bei Substantiven grundsätzlich anders verhält als die indoeuropäischen Sprachen im allgemeinen. Während in den letzteren die Mehrzahligkeit bzw. Vielheit einzelner gut wahrnehmbarer Entitäten durch Pluralmarker kodiert wird, lassen sich dafür im Ungarischen häufig Singularformen als interlinguale Entsprechung ansetzten. So gibt es beispielsweise interlinguale Kontraste bei der Kodierung bestimmter Quantitäten diverser Gemüse- und Obstarten, und es macht dabei keinen Unterschied aus, ob es um haushaltsübliche oder um Großhandelsmengen geht, die sprachspezifischen Kontraste bleiben auf jeden Fall bestehen: Im Ungarischen wird systematisch der Singular verwendet, wogegen im Deutschen und in anderen indoeuropäischen Sprachen der Plural bevorzugt wird. Vgl. etwa folgende Beispiele aus dem Ungarischen und Deutschen:

(1a) paradicsom, hagyma, krumpli, körte, alma, nektarin, szőlő (Sg)
(1b) Tomaten, Zwiebeln, Kartoffeln, Birnen, Äpfel, Nektarinen, Weintrauben (Pl)

Den folgenden Beispielen ist zu entnehmen, dass im Ungarischen auch bei größeren Stückzahlen und gewichtsbezogenen Mengen jeweils durchgehend der Singular verwendet wird, im Deutschen und im Englischen der Plural im Nominativ, im Kroatischen dagegen ab 5 der Plural im Genitiv bzw. Genitiv Singular bei Entitäten, die als Stoffnamen konzeptualisiert sind:

(2a) 5 paradicsom, 5 kg paradicsom, 10 kg krumpli
(2b) 5 Tomaten, 5 Kg Tomaten, 10 Kg Kartoffeln
(2c) 5 rajčica, 5 kg rajčica (Pl Gen), 10 kg krumpira (Sg Gen)

Dieser Kontrast zwischen Ungarisch und allen anderen Vergleichssprachen ist durch die fehlende Kongruenz nach Numeralia im Ungarischen begründet. Durch die Obligatorik der grammatischen Konstruktion wird folglich im Ungarischen die metonymische Kodierung bestimmter Mengen diverser Gemüse-, Obst-, Kräuter- und Blumenarten erzwungen. Es handelt sich dabei um eine Unterart der Teil für Ganzes-Metonymie, genauer um die instanz von (un)bestimmte Menge-Metonymie.[1] Dies führt im Endeffekt dazu, dass die entsprechenden Entitäten als homogene Substanzen konzeptualisiert werden.

Wie man den folgenden Beispielen entnehmen kann, wird im Ungarischen insbesondere bei Zugehörigkeitsrelationen auch zur Bezeichnung von zwei oder mehr als zwei Entitäten durchgehend der Singular bevorzugt – wobei eine Entität metonymisch für zwei oder mehr als zwei Entitäten gesetzt wird –, während im Deutschen und Kroatischen in entsprechenden Fällen der Plural verwendet wird:

(3a) boka, fog, fül, kar, kéz, könyök, köröm, láb, műköröm, műszempilla, pupilla, szem, szembogár, szemöldök, szempilla, térd, vese
(3b) Knöchel, Zähne, Ohren, Arme, Hände, Ellbogen, Nägel, Füße, Beine, künstliche Nägel, künstliche Wimpern, Pupillen, Augen, Augäpfel, Augenbrauen, Knie, Nieren
(3c) zglobovi na nogama, zubi, uši, ruke, zglobovi na rukama, nokti, noge, umjetni nokti, umjetne trepavice, zjenice, oči etc.

Die folgenden Beispiele sollen den Kontrast im Sprachgebrauch zwischen Ungarisch und den beiden anderen Vergleichssprachen veranschaulichen:[2]

(4a) Fogat mos.
(5a) Felvonta a szemöldökét.
(6a) Kitágult a pupillája.
(7a) Belakkozta a körmét.
(8a) A barátnőm műkörmöt csináltatott magának.
(4b) Er/sie putzt sich die Zähne.
(5b) Er/sie hat die Augenbrauen hochgezogen.
(6b) Seine/ihre Pupillen weiteten sich.
(7b) Sie hat sich die Nägel lackiert.
(8b) Meine Freundin hat sich künstliche Nägel machen lassen.
(4c) Pere zube.
(5c) Nabrao/nabrala je obrve.
(6c) Raširile su mu/joj se zjenice.
(7d) Lakirala si je nokte.
(8d) Moja prijateljica si je dala ugraditi umjetne nokte.

Im Ungarischen wird in markantem Kontrast zu den beiden anderen Vergleichssprachen sogar bei solchen Zugehörigkeitsrelationen der Singular bevorzugt, wo mehrere Personen betroffen sind. Vgl. dazu etwa das folgende Beispiel:

(9a) Zwei Erwachsene sind ratlos. Ihre Herzen und Zungen gelähmt. Und ihre Gehirne, scheint es, ihre Gehirne auch.

[1] Vgl. dazu Brdar-Szabó (2016).

[2] Auf ähnliche Kontraste zwischen Deutsch und Ungarisch wurde bereits in Juhász (1965) und (1970) aufmerksam gemacht. In der kontrastiven Linguistik wurde bis vor kurzem auch keine einheitliche Motivation angeboten, ein erster Versuch liegt dazu mit Brdar-Szabó (2016) vor. In Honti (1995) wird die sprachtypologische Verortung des Phänomens vorgenommen, wobei gezeigt wird, dass das Ungarische hinsichtlich des Numerusgebrauchs den anderen uralischen Sprachen sehr nahe ist.

(9b) Két tanácstalan felnőtt. Szívük és nyelvük megbénult. Az agyuk pedig? Úgy látszik, az agyuk is.

Zusammenfassend lässt sich festhalten, dass im Ungarischen der Singular häufig metonymisch zur Bezeichnung einer Mehrzahl an Entitäten verwendet wird, so referiert etwa *eper* im Satz *Szedett epret*. nicht auf eine einzige Erdbeere, sondern auf eine unbestimmte Menge davon, auf jeden Fall auf mehrere Beeren. Wenn man auf eine einzige Erdbeere verweisen will, so wird *Szedett egy szem epret*. verwendet, d.h. eine Paraphrase mit einer Klassifizierer-Konstruktion, die eine Beere oder eine winzige Frucht als Einheit hervorhebt. Das Ungarische befindet sich hier mit seiner INSTANZ FÜR (UN)BESTIMMTE MENGE-Metonymie in klarem Kontrast zum Deutschen und Kroatischen, wo die entsprechende Singularform eine einzelne oder eine einzige Erdbeere bezeichnet, und wo sich die Pluralform auf eine unbestimmte Menge von Erdbeeren bezieht wie etwa beim kroatischen Ausdruck *kolač s jagodama* oder *kolač od jagoda*.

Die bisher dargelegten Charakteristika des Numerusgebrauchs beziehen sich allerdings auf den literalen Sprachgebrauch. Es stellt sich nun die Frage, ob die bei der Numerusmarkierung der körperteilbezogenen Zugehörigkeitsrelationen beobachtbaren interlingualen Kontraste zwischen Ungarisch auf der einen Seite und Deutsch und Kroatisch auf der anderen Seite beim Wechsel vom literalen zum figurativen Sprachgebrauch erhalten bleiben. Bei dieser Problemstellung handelt es sich um einen Spezialfall der allgemeineren Frage, ob die sprachtypologischen Unterschiede zwischen ural-altaischen und indoeuropäischen (u.a. germanischen und slawischen) Sprachen im Bereich der Numerusmarkierung vom wörtlichen auf den figurativen Spachgebrauch vererbt werden. Da ich mir dessen voll bewusst bin, dass die angemessene Behandlung dieses sprachtypologischen Problems monographische Breite und die genaue Überprüfung der meisten indoeuropäischen Sprachen erfordern würde, werde ich mich lediglich auf eine erste vorsichtige Skizzierung der Konturen des besagten Spezialfalls beschränken. Im zentralen Teil dieses Beitrags werde ich anhand der Analyse körperteilbezogener Idiome der Klärung dieser Frage in ersten Ansätzen nachgehen.

2. (IR)REGULÄRE NUMERUSMARKIERUNG IM SPANNUNNGSFELD ZWISCHEN FIGURATIVITÄT UND WORTWÖRTLICHKEIT

In seiner Monographie über morphologische (Ir-)Regularitäten hält Frans Plank Folgendes fest: "Was als Ausnahme und was als Regel zählt, ist nicht den primären linguistischen Daten und vermutlich auch nicht den sekundären (d.h. den Urteilen kompetenter Sprecher über primäre Daten und eventuellen Begründungen der Urteile) abzulesen, sondern ist analyse-abhängig" (Plank 1981: 6) Diese Feststellung gilt nicht nur für den Bereich der Morphologie, sondern auch für den der Phraseologie, wie man es bereits dem Titel von Stumpfs Dissertation entnehmen kann. In *Formelhafte*[n] *(Ir-)Regularitäten* spiegelt sich nämlich der erfolgreiche Versuch eines Brückenschlags zwischen korpuslinguistischen Untersuchungen und sprachtheoretischen Erklärungsansätzen, wobei überzeugend gezeigt wird, dass "auch vermeintliche phraseologische *Irregularitäten* systematische *Regelmäßigkeiten* und *modellartige* Strukturen"[3] aufweisen, und dass sich hinter einer großen Vielfalt scheinbarer Abweichungen Regularitäten verbergen können. Stumpf plädiert für die Ersetzung der negativ konnotierten Termini "phraseologische Irregularität" bzw. "Anomalie" durch den Ausdruck "formelhafte (Ir-)Regularitäten,"[4] wodurch einerseits Vielfalt und Reichweite des angesprochenen Phänomens, andererseits aber auch seine relative Regularität betont werden soll. Genau an diesen Punkt möchte ich mit meinen Überlegungen zur (ir-)regulären Numerusmarkierung bei idiomatischen Konstruktionen anknüpfen, um dadurch zum einen das Spektrum der von Stumpf behandelten sprachlichen Erscheinungen zu ergänzen[5] sowie zum anderen zur

[3] Vgl. Stumpf (2015: VII).

[4] Vgl. Stumpf (2015: 405).

5 (Ir-)Regularitäten der Numerusmarkierung bleiben nämlich bei Stumpf ausgeblendet.

Motivierung phraseologischer (Ir-)Regularitäten einen Baustein beizutragen, wobei ein neuer Motivationstyp eingeführt wird, der sich am Verhältnis von Figurativität und Wortwörtlichkeit bei idiomatischen Konstruktionen orientiert.

Im Folgenden sollen die grundlegenden Typen der Numerusmarkierung bei somatischen Idiomen unter besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses von Figurativität und Wortwörtlichkeit anhand von Beispielen beleuchtet werden. Der Ausdruck somatisch wird im weiten Sinne des Wortes in der Bedeutung körper- bzw. körperteilbezogen benutzt. Der Terminus Idiom wird im Sinne von idiomatischen Konstruktionen in Anlehnung an Goldbergs Definition von Konstruktionen verwendet, die wie folgt lautet: "C is a CONSTRUCTION iff$_{def}$ C is a form-meaning pair <F_i, S_i> such that some aspect of F_i or some aspect of S_i is not strictly predictable from C's component parts or from other previously established constructions" (Goldberg 1995: 4). Im Einklang mit dieser Definition gehe ich von der Annahme aus, dass bestimmte Irregularitäten auf der Form- oder Bedeutungssseite ein Wesensmerkmal von Konstruktionen darstellen. Das Attribut idiomatisch bezieht sich dabei auf die Figurativität der Gesamtbedeutung der Konstruktionen, auf die hier fokussiert werden soll.

Als nächster Schritt soll zuerst der Begriff des Verhältnisses von Figurativität und Wortwörtlichkeit kurz erläutert werden, und im Anschluss daran sollen dann die wichtigsten Erscheinungsformen behandelt werden. In einem ersten Anlauf soll wörtliche Bedeutung auf einzelne Komponenten polylexikalischer Ausdrücke[6] bezogen betrachtet werden. In diesem Zusammenhang haben Körperteilbezeichnungen einen speziellen Status, zumal subjektive Körperwahrnehmung eine wichtige Komponente der Körpergebundenheit von Sprache und Denken (d.h. "embodiment")[7] darstellt. An erster Stelle ist hier der plausibel motivierbare Gebrauch des Singulars bzw. des Plurals bei bestimmten Körperteilbezeichnungen zu erwähnen: Singular in solchen Fällen, in denen eine Hand (rechte Hand), ein Bein, ein Auge oder eine Schulter gemeint ist, und wo in allen untersuchten Sprachen einheitlich der Singular verwendet wird:

(10a) etwas bei der Hand haben
(10b) imati nešto pri ruci
(10c) kéznél van
(11a) jemandem ein Bein stellen
(11b) podmetnuti nogu
(11c) lábbal felbuktat valakit (elgáncsol)
(12a) mit einem lachenden und einem weinenden Auge
(12b) smije se na jedno oko, plače na drugo
(12c) egyik szeme sír, a másik nevet
(13a) Schulter an Schulter
(13b) rame uz rame
(13c) váll váll mellett

In den unter (10–13) angeführten Beispielen ist also die Numerusmarkierung nicht nur als Realisierung einer grammatischen Kategorie anzusehen, sondern auch als ein Spezialfall der Relation von Figurativität und Wortwörtlichkeit, wobei die wörtliche Bedeutung der körperteilbezogenen Komponente aus der gestalthaften Gesamtbedeutung des Idioms herausgegliedert werden kann und auf diese Weise ihre Wirkung als Motivationsbasis voll entfalten kann.

Die nächste Erscheinungsform des Verhältnisses von Figurativität und Wortwörtlichkeit ist die holistische Motiviertheit der figurativen Gesamtbedeutung des Idioms durch die wörtliche Bedeutung seiner Teilkomponenten, wobei der Numerusgebrauch bei idiomatischer Verwendung den beim wörtli-

[6] Polylexikalität ist hier im Sinne von Burger (1998) gemeint. Zur Problematisierung des Polylxilexikalitätsbegriffs vgl. Ágel (2004).

[7] Vgl. dazu Lakoff (1987).

chen Gebrauch genau wiederspiegelt, und das gilt sowohl für das Deutsche und das Kroatische als auch für das Ungarische.

(14a) Er/Sie zuckte mit den Schultern.
(14b) Slegnuo/Slegnula je ramenima.
(14c) Megvonta a vállát.
(15a) Er/Sie hat die Augenbrauen hochgezogen.
(15b) Nabrao/Nabrala je obrve.
(15c) Felvonta a szemöldökét.

In den unter (14–15) angeführten Beispielen lässt sich eine metonymische Motivationsbasis identifizieren, die darauf beruht, dass eine körperliche Reaktion entweder für ihren emotionalen Auslöser oder für den dabei erlebten emotionalen Zustand gesetzt wird. Es ist einzuräumen, dass die betreffende körperliche Reaktion auch tatsächlich stattfinden kann, aber nicht unbedingt stattfinden muss. Wie man den Beispielen entnehmen kann, wird im Deutschen und im Kroatischen in solchen Fällen der Plural, im Ungarischen jedoch durchgehend der Singular verwendet, was einheitlich der Systematik des Numerusgebrauchs bei wortwörtlich verwendeten Körperteilbezeichnungen in diesen Sprachen entspricht. Wie unter (16a–16c) gezeigt, wird im Ungarischen unter solchen Bedingungen der Singular, im Deutschen und Kroatischen jedoch der Plural verwendet.

(16a) Mélyen belenézett a szemébe.
(16b) Er blickte ihr tief in die Augen.
(16c) Pogledao joj je duboko u oči.

Besonders interessant ist der nächste Typ des Verhältnisses von Figurativität und Wortwörtlichkeit. Es geht dabei um die Möglichkeit der Parallelverwendung von körperteilbasierten Ausdrücken in wörtlicher und übertragener Bedeutung. Die Singular–Plural-Opposition wird im Deutschen und Kroatischen unter solchen Bedingungen zur Unterscheidung der figurativen und wortwörtlichen Lesarten genutzt, während im Ungarischen auch in solchen Fällen der Singular unangetastet bleibt, dafür aber zur Disambiguierung parallel vorkommender übertragener und wörtlicher Bedeutungen die Definitheit-Indefinitheit-Opposition verwendet wird. Vgl. dazu die folgenden Beispiele, die den figurativen Gebrauch von *szembe* im Ungarischen und *Auge* im Deutschen veranschaulichen.

(17a) Szembenéz a veszéllyel.
(17b) Er/Sie schaut der Gefahr ins Auge.

Der Prozess der Disambiguierung ist jedoch nicht einfach eine Frage von Ja oder Nein bzw. von Schwarz oder Weiss, zumal sich vielfach Abstufungen der Disambiguierbarkeit beobachten lassen. In diesem Sinne soll hier also ein Kontinuum zwischen eindeutiger Interpretierbarkeit und Ambiguität im Hinblick auf Wortwörtlichkeit und Figurativität angesetzt werden. Jeweils davon abhängig, ob die Disambiguierung im Bereich der lexikalischen Semantik bereits auf der Ebene der idiomatischen Konstruktion möglich ist, oder erst durch Kontext und situative Einbettung gewährleistet wird, gestaltet sich das Verhältnis des Wortwörtlichen und des Figurativen in qualitativer Hinsicht jeweils anders. Ich gehe dabei von der Hypothese aus, dass die Markierung der figurativen Lesart durch spezielle grammatische Signale in solchen Fällen zu erwarten ist, bei denen die Unterscheidung der wörtlichen und der übertragenen Bedeutung durch lexikalische Ausdrucksmittel nicht ausreichend geleistet wird. Gerade in solchen Fällen kann eine vom Numerusgebrauch unter Bedingungen der wörtlichen Interpretation abweichende Numerusmarkierung zur Signalisierung der übertragenen Bedeutung eingesetzt werden. Subtile Nuancen der Numerusmarkierung lassen sich jedoch logischerweise nur in solchen Sprachen in dieser speziellen dismabiguierenden Funktion instrumentalisieren, in denen die Singular–Plural-Op-

position für den Ausdruck von Einzahligkeit versus Mehrzahligkeit vollständig ausgebaut ist und auch systematisch genutzt wird. Das Ungarische und andere ural-altaische Sprachen verhalten sich in dieser Hinsicht ganz anders, zumal in diesen der Singular häufig metonymisch zur Bezeichnung einer Mehrzahl an Entitäten verwendet wird. Am Beispiel von (17a) lässt sich exemplarisch vorführen, wie ein anderes grammatisches Signal – in diesem Fall Ausdrucksmittel der Definitheit – die abgeschwächte Distinktivität der grammatischen Kategorie Numerus kompensieren kann, zumal hier das Ungarische Indefinität zur Signalisierung der figurativen Lesart einsetzt. Entlang des Kontinuums der partiellen Disambiguierbarkeit kann nun die Pluralform – wie durch (17b) am Beispiel des Deutschen exemplarisch vorgeführt – zur speziellen Markierung der figurativen Lesart instrumentalisiert werden. Am Beispiel des Kroatischen und anderer slawischen Sprachen lässt sich jedoch zeigen, dass Figurativität in diesem Fall – zumal hier die übertragene Bedeutung lexikalisch gestützt durch das Abstraktum *Gefahr* eindeutig erschlossen werden kann – nicht unbedingt durch eine vom wortwörtlichen Gebrauch abweichende Numerusmarkierung signalisiert werden muss. Vgl. dazu die unter (17c–17h) angeführten Beispiele, in denen Entsprechungen der deutschen idiomatischen Konstruktion '[abstrakte Entität]$_{\text{Dativ}}$ ***ins Auge schauen***' in 6 slawischen Sprachen das Schlüsselwort *Auge*, genauer gesagt sein Äquivalent, vom Deutschen abweichend im Plural enthalten:

(17c) Gleda opasnosti u oči. (Kroatisch)
(17d) Гледа опасности у очи. (Serbisch)
(17e) Гледа опасностите в очите. (Bulgarisch)
(17f) Гледа во опасностите во очите. (Mazedonisch)
(17g) Смотрит в глаза опасности. (Russisch)
(17h) Треба дивиться правді в очі. (Ukrainisch)

Die einchlägige deutsche Konstruktion kann in der Position des Dativ-Arguments Bezeichnungen für diverse abstrakte Entitäten haben und lässt sich wie folgt exemplifizieren: *der Gefahr/Problemen/der Realität/den Tatsachen/dem Tod/der Vergangenheit/der Wahrheit* ***ins Auge schauen***. Diese lassen sich als Exemplare derselben Mikrokonstruktion belegen, wo *Auge* ebenfalls im Singular erscheint. Da ihre Interpretation konstruktionsintern lexikalisch, d.h. durch die abstrakte Bedeutung des Dativ-Arguments gesteuert wird, ist die erfolgreiche Disambiguierung nicht zwingend von einer speziellen grammatischen Markierung abhängig. Die im Deutschen beobachtbare vom wortwörtlichen Sprachgebrauch abweichende Numerusmarkierung kann zwar als grammatisches Signal der Disambiguierung eingeordnet werden, ist aber in übereinzelsprachlicher Hinsicht keinesfalls als obligatorisch anzusehen. Festzuhalten ist, dass die Nutzung des Singulars als Disambiguierungsmarker im Kontinuum zwischen Wortwörtlichkeit und Figurativität nur in Sprachen mit vollständig ausgebauter Singular–Plural-Opposition möglich – wie etwa in (18a) –, jedoch nicht universal obligatorisch ist – vgl. dazu z.B. (18b) –, sondern teils sprachspezifisch, teils konstruktionsspezifisch festgelegt ist. In (18c) wird dagegen gezeigt, dass im Ungarischen, in einer Sprache, in der die Singular-Plural-Opposition nicht sytematisch genutzt wird, ein anderer grammatischer Markierungstyp eingesetzt wird, namentlich Indefinität und Anti-Possessivität in Kombination mit der orthographischen Markierung der Kompositionsfuge als Signal für die Metaphorisierung[8] von *szembe*.

(18a) Blauhelmsoldaten blicken der Gefahr ins Auge.
(18b) Plave kacige gledaju opasnosti u oči.
(18c) Kéksisakosok szembenéznek a veszéllyel.

Im Folgenden sollen solche Beispiele mit *Auge* angeführt werden, die das Phänomen der konstruktionsinternen Ambiguität veranschaulichen, deren Disambiguierung im Gegensatz zum vorhin be-

[8] Metaphorisierung ist als eine Erscheinungsform von Figurativität einzuordnen.

handelten Ambiguitätstyp konstruktionsextern, und zwar durch Kontext und situative Einbettung gesteuert wird. Es handelt sich dabei um die Konstruktion *das Auge haben* bzw. *ein gutes Auge haben*. Diese Konstruktion hat sowohl eine ganz bis auf das Basissubstantiv reduzierte als auch eine durch eine Präpositionalphrase mit *für* erweiterte Variante, und zwar *ein gutes Auge* bzw. *ein gutes Auge für etwas haben*. Diese Konstruktionsvarianten haben den gemeinsamen Nenner, dass sie ein bestimmtes Mass an Figurativität zum Ausdruck bringen, wobei sich kontextbedingt[9] ein breites Kontinuum zwischen partieller und vollständiger Figurativität abzeichnet. Davon abzuheben ist die im wortwörtlichen Sinne verwendete Konstruktion *gute Augen haben*, in der das Kernsubstantiv in eindeutigem Kontrast zur figurativen Konstruktion im Plural zu stehen hat. Die Singular-Plural-Opposition wird hier dazu genutzt, um wortwörtliche und übertragene Lesarten zu unterscheiden. Als Signal dient dazu die vom "normalen" wortwörtlichen Gebrauch abweichende Numerusmarkierung, d.h. der Singular anstatt des Plurals. Die Faktenlage im Deutschen spiegelt sich hier in der Arbeitsteilung der kroatischen Konstruktionen genau wider. Figurativität wird jeweils durch den Singular des Kernsubstantivs signalisiert, wörtliche Bedeutung dagegen durch Plural: zu der deutschen Konstruktion *ein gutes Auge (für etwas) haben* lässt sich die kroatische Konstruktion *imati (dobro) oko (za nešto)* zuordnen, die Konstruktion *gute Augen haben* findet dafür ihre interlinguale Entsprechung in der kroatischen Konstruktion *imati dobre oči*. Dieselbe Distinktion von Figurativität und Wortwörtlichkeit wird im Ungarischen durch die Opposition der Possessiv- und der Existentialkonstruktion von *Van szeme valamihez./Jó szeme van* (*valamihez)* versus *Jó a szeme*. zum Ausdruck gebracht.

Im Folgenden soll der zwischen Wortwörtlichkeit und Figurativität fluktuierende Gebrauch dieser Konstruktion sowie ihrer reduzierten und expandierten Varianten anhand einiger typischer Belege vorgeführt werden.

(19) ***Verlangt wird ein gutes Auge*** und eine ruhige Hand
Arbeiterkammer organisiert in Kärnten ihren ersten Darts-Cup
SPITTAL. Kärntenweit waren am vergangenen Wochenende in acht Bezirken die treffsicheren Könner der kleinen Pfeile aufgerufen, sich am ersten Darts-Cup zu beteiligen. 441 Darter machten insgesamt mit. [...][10]

(20) Schießen verlangt **mehr als ein gutes Auge**
In allen Altersklassen sind Kinder und Jugendliche beim Wolfsburger Bogensportverein Pfeilflug aktiv.[11]

(21) Eine ästhetische Ader und **ein gutes Auge für Farbe**[12] (Zeitungsbericht über den Beruf Drucktechniker

(22) Wir erwarten von dir:
[…]
Ein geschultes Auge für Symmetrie, Styling und Ästhetik[13]

[9] Kontextbedingtheit meint dabei entweder den durch die *für*-Phrase hinzugefügten Inhalt oder aber den weiteren satzinternen oder -externen Kontext.

[10] https://www.meinbezirk.at/spittal/c-sport/verlangt-wird-ein-gutes-auge-und-eine-ruhige-hand_a2502406 [gesehen am 11.02.219].

[11] https://www.wolfsburger-nachrichten.de/wolfsburg/article151446952/Schiessen-verlangt-mehr-als-ein-gutes-Auge.html [gesehen am 11.02.20019].

[12] https://www.vol.at/eine-aesthetische-ader-und-ein-gutes-auge-fuer-farben/5283039 [gesehen am 11.02.2019].

[13] https://dasauge.de/jobs/stellenangebote/fest/e541395 [gesehen am 11.02.2019].

(23) Sie texten und formulieren gerne, **Sie haben ein gutes Auge für Layout und Gestaltung**, sind ein Organisationstalent und kommunikativer Teamplayer? Dann freuen wir uns auf Ihre Bewerbung. [...][14]

(24) Fotografin erhält Preis
Ein gutes Auge für Stil
Schnell habe sie Spaß am Fotografieren gefunden, „am Spiel mit Licht und Schatten, Form und Farbe", an der Kreativität und Ästhetik – alles Themen, die auch mit ihren bisherigen Vorlieben zusammenhängen. Wer Fischer-Trefzers Studio in Istein betritt, das sie 1994 aufgemacht hat, dem wird sofort klar, dass sie **ein Auge für diese Dinge hat** und mit Sicherheit auch eine hervorragende Innenarchitektin geworden wäre [...][15]

(25) **Ein gutes Auge für die Kapitalanlage**
Demografischer Wandel und Innovationen beflügeln den Markt für Sehhilfen und Hörgeräte.[16]

(26) Mut, Mitleid und **ein gutes Auge für Tugenden der Sozialkritik** und der Nutzen von Gesellschaftstheorie[17]

Die Beispiele (19-26) sind nicht in einer beliebigen Reihenfolge aufgelistet, sondern folgen bestimmten Prinzipien: ihre Anordnung orientiert sich nämlich erstens am Konstruktionstyp und zweitens an der Art der Bedeutungskonstruierung, die sich entlang eines Kontinuums zwischen Wortwörtlichkeit und Figurativität einordnen lässt. Was den Konstruktionstyp anbetrifft, so lassen sich drei grundlegende Typen identifizieren: eine reduzierte Konstruktion, die einfach nur aus der Nominalphrase *ein (gutes) Auge* besteht, die ein fakultatives Attribut hat, eine Verb-Argument-Konstruktion mit Akkusativobjekt mit oder ohne Attribut und eine durch eine *für*-Präpositionalphrase ergänzte Konstruktion. Die auf diese Weise expandierte Konstruktion kann verschiedene Varianten haben: eine einfache Nominalphrase mit oder ohne Attribut und eine Verb-Argument-Konstruktion ebenfalls mit oder ohne Attribut, d.h. *ein (gutes) Auge für etwas* als Realisierung der ersten Variante und *ein (gutes) Auge für etwas haben* als Repräsentant der zweiten Variante. Die Konstruktionstypen und die Art der Bedeutungskonstruierung sind nicht unabhängig voneinander, sondern bedingen sich gegenseitig, wobei die Bedeutung des Attributs und die Bedeutung der *für*-Präpositionalphrase aus der Perspektive der komplexen Bedeutungserschließung maßgebend und besonders relevant ist. Art und Verfügbarkeit des Attributs sowie Art und Anwesenheit oder Fehlen der *für*-Präpositionalphrase haben einen entscheidenden Einfluss auf die Bedeutugskonstruierug und auf den Disambigierungsprozess und leisten einen maßgeblichen Beitrag zur Erschließung der wörtlichen und/oder der figurativen Bedeutung der jeweiligen Konstruktion, in der die Bedeutung von *Auge* nicht immer eindeutig konkret gegenstandsbezogen oder abstrakt figurativ festzulegen ist, sondern auch zwischen diesen beiden oszillieren und in der Schwebe bleiben kann. Wie man den o.a. Beispielen entnehmen kann, gewinnt der figurative Bereich parallel mit wachsender Nummerierung an Bedeutung, um in (25) und (26) schließlich die Alleinherrschaft zu übernehmen, zumal die durch *Kapitalanlage* und *Tugenden der Sozialkritik* aktivierten Frames zum wirtschaftlichen bzw. moralischen Bereich gehören und somit eindeutig außerhalb der Reichweite der Domäne der visuellen Wahrnehmung zu lokalisieren sind. Will man sich explizit bzw. ausschließlich auf das Sehvermögen und/oder auf das Sehorgan als Körperteil beziehen, so wird eine Verb-Argument-Konstruktion mit *haben* und *Auge* im Plural in der Position des Akkusativobjekts verwendet.

[14] https://www.mts-wien.at/wp-content/uploads/2016/08/Marketing-Sales-September_2017.pdf [gesehen am 11.02.2019].
[15] https://www.badische-zeitung.de/efringen-kirchen/ein-gutes-auge-fuer-stil--151278304.html [gesehen am 11.02.2019].
[16] https://www.fondsdiscount.de/magazin/news/ein-gutes-auge-fuer-die-kapitalanlage-2623/ [gesehen am 11.02.2019].
[17] Deutsche Zeitschrift für Philosphie10.1524/dzph.2000.48.5.709 [gesehen am 11.02.2019].

Zum Schluss soll noch ein weiterer Typ des Verhältnisses von Wortwörtlichkeit und Figurativität erwähnt werden. Es handelt sich dabei um solche Fälle, wo eine wortwörtliche Interpretation wegen der idiomatisierungsbedingten Verdunkelung der Motivation nicht mehr möglich ist, oder nie möglich gewesen war, weil die wortwörtliche Interpretation absurd, kontraintuitiv, surrealistisch oder nicht plausibel ist. Beispiele für den ersten Fall sind etwa *ins Auge gehen*[18] in der Bedeutung 'misslingen, schlimme Folgen haben' und *bei jemandem ins Fettnäpfchen treten*[19] in der Bedeutung 'jemanden beleidigen.' Die Idiome *ein Auge auf jemanden werfen* und *etwas ins Auge fassen* sind als Beispiele für den zweiten Fall anzusehen, zumal beide Ausdrücke im wortwörtlichen Sinne interpretiert nicht plausibel, wenn nicht sogar absurd wären, was soviel bedeutet, dass der Singular in diesen Fällen als Signal für Figurativität nicht unbedingt notwendig wäre, die adäquate Interpretation dadurch aber in erheblichem Maße erleichtert wird.

In diesem Zusammenhang ist die naive Interpretation der Bedeutung bzw. der Herkunft von Idiomen durch Muttersprachler besonders aufschlussreich. Es kann sich dabei eine bunte Palette an verschiedenen Möglichkeiten ergeben, wobei zahlreiche Parallelhypothesen über die Motivation bestimmter Idiome entstehen können. Dieses Phänomen lässt sich am Beispiel des Idioms *jemandem die kalte Schulter zeigen* vorzüglich veranschaulichen, zumal sich hier diverse Deutungsversuche belegen lassen, die alle darauf abzielen, den Gebrauch der Körperteilbezeichnung *Schulter* im Singular zu motivieren. Vgl. dazu die unter (27-31) angeführten Beispiele:

(27) **Die kalte Schulter** ist **die** abweisende **Schulter**. So fehlt der Trost, den **die Schulter** bietet, an der man sich anlehnen und ausweinen kann. https://www.redensarten-index.de/suche.php? suchbegriff=~~ [gesehen am 19.02.2019]

(28) Die Redensart "die kalte Schulter zeigen" stammt aus dem Spanischen Hofzeremoniel. Damals trugen die Damen breite Röcke und konnten sich dem Herren nur bedingt nähern. Wollte ein Herr einer Dame seine Aufwartung machen, mußte er sich der Dame nähern und wenn die Dame Interesse hatte reichte sie ihm die rechte Hand entgegen. Dabei drehte sie die rechte Schulter dem Herren entgegen. Dieser nahm die Hand beugte sich vor und deutete einen Handkuss an. Hatte die Dame aber kein Interesse, drehte sie die linke Schulter dem Herren entgegen. Daraus hat sich dann die Redewendung "die kalte Schulter zeigen" entwickelt. https://www.wortbedeutung.info/die_kalte_Schulter_zeigen/ [gesehen am 19.02.2019]

(29) Die Herkunft der Redewendung ist nicht eindeutig zu klären. Möglicherweise handelt es sich um eine Lehnübersetzung des englischen *give somebody the cold shoulder* [...]. Laut einer britischen Erklärung wird dieser Ausdruck oft [...], aber wahrscheinlich fälschlich, mit der Deutung verknüpft, dass ein gerngesehener Gast eine warme Mahlzeit erhielt, während ein nicht gerne gesehener Gast ein Stück kalten Hammelbraten bekam [...]. Eine weitere, im Netz häufig zu findende, aber unbelegte Erklärung weist auf das Spanischen Hofzeremoniell. Damals trugen die Damen breite Röcke und konnten sich dem Herren nur bedingt nähern. Wollte ein Herr einer Dame seine Aufwartung machen, musste er sich der Dame nähern. Wenn die Dame Interesse hatte, reichte sie ihm die rechte Hand und drehte ihm dabei die rechte Schulter entgegen. Der Herr nahm die Hand, beugte sich vor und deutete einen Handkuss an. Hatte die Dame aber kein Interesse, drehte sie dem Herren die linke Schulter zu. https://de.wiktionary.org/wiki/jemandem_die_kalte_Schulter_zeigen [gesehen am 19.02.2019]

[18] Zur Etymologie dieser Redewendung: "Wenn im Mittelalter ein Ritter sein Helmvisier hochklappt, um seinen Gegner besser anpeilen und genauer zielen zu können, dann hat er Glück gehabt - kein Auge ausgestochen zu bekommen." https://uli.söhnel.info/redewendungen/199.php?q=tantalosz [gesehen am 19.02. 2019].

[19] Zur Herkunft dieses Idioms: [...] bei Bauern war es üblich, in die Nähe der Eingangstür oder des Herdes einen Napf mit Fett zu stellen, aus welchem sich auch Gäste bei Bedarf bedienen konnten. Dabei kam es auch mal vor, dass jemand das Pech hatte bzw. so ungeschickt war, in den Napf zu treten und dann entsprechende Fußabdrücke zu hinterlassen. https://www.sprichwoerter-redewendungen.de/redewendungen/ [gesehen am 19.02.2019].

(30) Wenn man von jemandem nichts wissen will, dreht man sich herum und zeigt ihm die (meist) rechte Schulter und damit die vom Herzen abgewandte (=kalte) Schulter. https://www.gute frage.net/frage/jemandem-die-kalte-schulter-zeigen-woher-kommt-das [gesehen am 19.02.2019]

(31) Die Herkunft dieser umgangssprachlichen Redewendung ist nicht sicher geklärt. Vielleicht handelt es sich um eine Lehnübersetzung von englisch *to give somebody the cold shoulder*. Sie wird im Sinne von »sich gegenüber jemandem abweisend verhalten« gebraucht: Sie hatte ihm den ganzen Abend die kalte Schulter gezeigt. http://universal_lexikon.deacademic. com/ 255851/ [gesehen am 19.02.2019]

In diesem Zusammenhang sei auch noch darauf hingewiesen, dass bei teilweise oder vollständig demotivierten Idiomen sich immer eine latente Möglichkeit der Remotivierung anbietet, was das Verhältnis von Figurativität und Wortwörtlichkeit ein grundsätzlich neues Licht rückt. Besonders interessant ist die potentielle Verfügbarkeit der figurativen und der wortwörtlichen Bedeutung desselben Idioms als eine Erscheinungsform der lexikalischen Polysemie sowie ihre parallele Aktivierung im Diskurs. Dieses Problems kann hier jedoch aus Umfangsgründen nicht weiter verfolgt werden. Hier soll lediglich auf die korpusbezogenen und experimentellen Forschungen von Givoni et al. (2013) verwiesen werden, in denen überzeugend gezeigt wird, dass Sprecher bei potentiell multiplen Bedeutungen im allgemeinen die weniger salienten Bedeutungen speziell markieren. In einer Folgestudie soll dieses Problem am Beispiel der Numerusmarkierung bei somatischen Idiomen diskursbezogen untersucht werden.

3. FAZIT UND AUSBLICK

Zusammenfassend lässt sich festhalten, dass (Ir-)regularitäten des Numerusgebrauchs als Signal für Figurativität im weiteren Kontext der Markierung von Figurativität durch Abweichung als Dismabiguierungssignal im Rahmen eines kognitiv-funktionalen Ansatzes motiviert werden können. Die Behandlung der Numerusmarkierung impliziert bei somatischen Idiomen Vergleich im dreifachen Sinne: erstens Vergleich in Bezug auf literalen und figurativen Sprachgebrauch, zweitens in Bezug auf die kontrastive Analyse von Idiomen in verschiedenen Sprachen anhand von Wörterbüchern und anhand von Daten im authentischen Diskurs, und drittens in Bezug auf ural-altaische und indoeuropäische Sprachen. Die unterschiedlichen Vergleichsperspektiven öffnen den Horizont für folgende Forschungsfragen:

• Inwieweit lassen sich die in diesem Beitrag dargelegten Beobachtungen über (Ir)regularitäten der Numerusmarkierung bei Verschiebungen vom literalen zum figurativen Gebrauch generalisieren?

• Inwiefern lassen sich die zwischen Wörterbuch und Sprachgebrauch beobachteten numerusbezogenen Unterschiede in interlingualer Hinsicht verallgemeinern?

• Inwiefern lassen sich die beim Wechsel vom Wortwörtlichen zum Figurativen in der Relation Deutsch-Ungarisch ermittelten Kontrastverschiebungen in der Numerusmarkierung als typologischer Unterschied zwischen indoeuropäischen und ural-altaischen Sprachen generalisieren?

• Für die theoretische Linguistik ergeben sich dabei auch vielfältige Forschungsaufgaben, von denen hier nur einige exemplarisch genannt werden sollen:

• Ist die Richtung des Plural-Singular-Wechsels in Bezug auf die Relation nicht-figurativ versus figurativ fixiert oder umkehrbar? Wie kommt dabei der Einfluss der Richtung des Vergleichs zum Tragen?

• Welche Folgen gibt es für die Morphologietheorie bei der Modellierung von Markiertheitsabbau bzw. Markiertheitszunahme?

• Welche Folgen ergeben sich für die Pragmatiktheorie bei der Untersuchung markierter Varianten bei Inferierungs- und Interpretationsprozessen?

Abschließend möchte ich auch noch die anwendungsträchtigen Aspekte des in diesem Beitrag behandelten Problems kurz ansprechen. Für die Zweit- und Drittspracherwerbsforschung öffnen sich

nämlich auch neue Perspektiven im Hinblick auf die Vermittlung von (Ir)regularitäten, wobei sowohl die empirische Untersuchung als auch die Theoriebildung im Bereich von Numerusverschiebungen beim Wechsel vom Nicht-Figurativen zum Figurativen hin sich als besonders ergiebig erweisen könnte.

Fachliteratur

Ágel, V. (2004). Polylexikalität oder am Anfang waren mindestens zwei Wörter. Über eine Grundfrage (nicht nur) der Phraseologie. (R. Brdar-Szabó, E. Knipf-Komlósi, Hrsgg.) *Lexikalische Semantik, Phraseologie und Lexikographie: Abgründe und Brücken. Festgabe für Regina Hessky.* Frankfurt am Main et al.: Peter Lang, 21–50.

Andrić, E., Halupka-Rešetar, Sz. (2017). A magyar *láb* és a szerb *noga* vezérszavú frazémák kontrasztív vizsgálata. *Hungarológiai Közlemények* 18 (1): 102–124. doi: 10.19090/hk.2017.1.102–124.

Brdar-Szabó, R. (2016). Metonymische Kompetenz und Grammatikerwerb. (I. Feld-Knapp, Hrsg.) *Grammatik*. (= CM-Beiträge zur Lehrerforschung 3). Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 92–127.

Burger, H. (1998). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen.* (= Grundlagen der Germanistik 36). Berlin: Erich Schmidt.

Givoni S., Giora R., Bergerbest, D. (2013). How speakers alert addressees to multiple meanings. *Journal of Pragmatics* 48, 29–40.

Goldberg, A. (1995). *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.

Hessky, R. (1982). *Deutsch-Ungarische Phraseologische Sammlung.* Budapest: Tankönyvkiadó.

Honti, L. (1995). Der uralische Numerus absolutus – Was ist er eigentlich? *Linguistica Uralica* 3, 161–169.

Juhász, J. (1965): *Richtiges Deutsch – 16 Gespräche über typische Fehler in der Umgangssprache für Ungarn.* Budapest: Tankönyvkiadó.

Juhász, J. (1970). *Probleme der Interferenz.* Budapest/München: Akadémiai Kiadó/Hueber.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.

Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Plank, F. (1981). *Morphologische (Ir-)Regularitäten: Aspekte der Wortstrukturtheorie*. (Studien zur deutschen Grammatik 13). Tübingen: Gunter Narr.

Stumpf, S. (2015). *Formelhafte (Ir-)Regularitäten: Korpuslinguistische Befunde und sprachtheoretische Überlegungen.* (= Sprache - System und Tätigkeit 67). Frankfurt am Main et al.: Peter Lang.

(NE-)PRAVILNOSTI U OBILJEŽANJU KATEGORIJE BROJA KOD SOMATSKIH IDIOMA IZ INTERLINGVALNE PERSPEKTIVE

Rezime

U ovom se prilogu iz kontrastivne perspektive razmatra obilježavanje broja kod somatskih idioma. U konstrukcijama s doslovnim značenjem ili onima koje paralelno dopuštaju takvu doslovnu interpretaciju oznake za dijelove tijela stoje u njemačkom u množini dok u takvim slučajevima u mađarskom nalazimo jedninu, što se kao uralo-altajska tipološka značajka mađarskoga može motivirati metonimijom. Dok se i u njemačkom izrazi s prenesenim značenjem često pojavljuju u jednini, u kontrastu prema doslovnoj uporabi, u mađarskom u takvim slučajevima skoro bez iznimke ne bilježimo promjenu u broju te i ovdje nalazimo jedninu. Valja međutim istaći da se u tim slučajevima imenice koje označavaju dijelove tijela u paralelnim konstrukcijama u kontrastu prema doslvonoj uporabi pojavljuju bez određenog člana. U radu se na temelju analize njemačkih i mađarskih primjera pokazuje da su nepravilnosti u obilježavanju broja u ovom kontekstu prividne te da se u okviru funkcionalno-kognitivnog pristupa mogu motivirati kao signaliziranje prenesenog značenja.

Ključne riječi: obilježavanje kategorije broja; jednina; množina; somatski idiomi; metonimija; pravilnost.

Rita Brdar-Szabó
Loránd-Eötvös-Universität
Budapest Germanistisches Institut
rbrdarszabo@gmail.com

UDK 811.135.1'373.7

Ana Samardžić

EXPRESII FRAZEOLOGICE ROMÂNEȘTI ALCĂTUITE DIN CUVINTE OBSCENE

Scopul analizei de față este de a investiga, din perspectiva analizei conceptuale, care sunt conceptele exprimate prin expresii compuse din cuvinte obscene și de a demonstra că ele nu se referă neapărat la aspecte obscene sau vulgare, ci denotă domenii legate de aspectul fizic al omului, de acțiunile sale, de raportul dintre om şi lumea care îl înconjoară, stări și sentimente etc. Analiza cuprinde peste o sută de expresii frazeologice compuse din cuvinte care denumesc organe genitale şi organe de excreţie, la fel ca şi părţile corpului şi actele legate de ele. Expresiile analizate sunt preluate din *Dicționarul explicativ al limbii române*, consultate fiind și alte dicționare.

Cuvinte-cheie: expresie frazeologică, cuvinte obscene, concept, limba română

1. INTRODUCERE

Considerată ca fiind una dintre ramurile lexicologiei, din ultimele decenii ale secolului XX frazeologia reușește să se desprindă de aceasta și să se afirme ca o ramură a lingvisticii care se ocupă cu studiul îmbinărilor de cuvinte. Unitățile de cuvinte, care reprezintă obiectul de interes al frazeologiei, nu se încadrează într-un grup omogen și de aceea în lingvistica românească, și nu numai, apar probleme privind delimitarea termenilor precum *frazeologism*, *frazem*, *expresie*, *expresie idiomatică*, *idiom*, *locuţiune*, *idiomatism* etc.[1] Termenii menționați au generat interpretări diferite și astfel pot apărea ca sinonime, dar la fel de des și ca termeni care se referă la noțiuni diferite.

Delimitarea frazeologismelor este tratată pe larg de mulți lingviști români. Florica Dimitrescu diferenţiază două tipuri de unităţi frazeologice: locuţiunile verbale („ansamblu de cuvinte mai mult sau mai puţin sudat, cu un înţeles unitar determinat, care se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire") și expresii („imbinările de cuvinte încărcate cu conţinut afectiv, proprii unei anumite limbi") (Dimitrescu 1958: 32, 62). Așadar, expresiile precum ar fi: *a ajunge la sapă de lemn*, *a pune paie pe foc*, *a arunca vorbe în vânt*, *a bate apa în piuă*, autoarea le consideră drept locuțiuni. Iorgu Iordan însă scrie că elementele care dau vorbirii expresivitate „sunt numite *idiotisme*, sau, mai puţin propriu, *zicători* (ori *zicale*): formule fixe, create oarecum odată pentru totdeauna, care se transmit prin tradiţie şi se păstrează neschimbate, atât ca aspect formal, cât şi ca însemnare". Autorul consideră că aceste îmbinări nu pot fi clasificate după vreo normă lingvistică (Iordan 1975: 209), și este de părere că o delimitare strictă nu este necesară, fiindcă ele „sunt utilizate pentru satisfacerea aceleiaşi necesităţi" (Iordan 1975: 267). Ioana Boroianu definește expresiile ca fiind „grupări stabile de cuvinte care acoperă totalitatea unei propoziții, care au așadar subiect (exprimat sau subiect-general, larg-subînțeles) și predicat cu eventualele compliniri" (Boroianu 1974: 246).

Prin expresii frazeologice înțelegem îmbinări stabile alcătuite din două sau mai multe cuvinte care, doar luate împreună, au sens stabilit, de cele mai multe ori încărcat de expresivitate, şi îndeplinesc funcţii sintactice unitare.[2] Ștefania Pop-Lelescu întrebuințează termenul expresie idiomatică, a cărei

[1] Printre autori care abordează această problematică în numeroase lucrări și studii se află: Boroianu (1974), Colțun (2000), Dimitrescu (1958), Dumistrăcel (1980), Groza (2003, 2011), Hristea (1984), Iordan (1975), Popa (2007), Zugun (2000) ș. a.

[2] Deși aparțin frazologiei în ses larg, locuțiunile verbale nu vor fi supuse analizei. Ele reprezintă structuri analitice al căror scop este de a se referi la o acţiune sau o stare și de obicei au ca echivalent o unitate monolexicală: *a trage băşini* 'a elimina gaze intestinale / pârţuri', *a face pipi* 'a urina' etc. Locuțiunile încă stârnesc atenția cercetătorilor, ei aflându-se într-o

definiție este similară cu cea propusă în această lucrare. În opinia autoarei, expresiile idiomatice „au atât o valoare stilistică, colorând vorbirea, dându-i expresivitate, cât și o importanță deosebită din punct de vedere semantic, deoarece cuvintele din care sunt compuse își pierd sensul lor obișnuit, formând în ansambu o unitate lexicală nouă și inseparabilă" (Pop-Lelescu 1960: 109). Despre înrudirea metaforelor cu expresiile idiomatice scrie Stelian Dumistrăcel subliniind faptul că ele au „aceeași funcție stilistică, expresivitatea, iar din punct de vedere logic, prin faptul că atât unele cât și altele reprezintă un anumit sens (figurat); chiar dacă expresia se „traduce" prin mai multe cuvinte, mesajul acestora poate fi redus la o singură semnificație" (Dumistrăcel 1980: 124). Accentul nu trebuie pus doar pe expresivitate, ci și pe îndeplinirea funcțiilor sintactice, ceea ce implică funcționarea acestor unități în propoziție asemenea lexemelor în sine. Structura expresiilor poate varia, ele se pot prezenta ca îmbinări de două cuvinte sau ca o construcție prepozițional-cazuală, ca o propoziție, dar și ca un cuvânt compus.

Pe lângă faptul că expresiile frazeologice se caracterizează mai ales prin expresivitate, importanța lor se manifestă și în cadrul cercetării imaginii lingvistice a lumii, luând în considerare că expresiile încorporează sistemul de valori, modul de gândire și de comportament al unui colectiv. Expresiile frazeologice sunt, de asemenea, o excelentă sursă pentru cercetarea mecanismelor de conceptualizare a diferitelor domenii importante ale vieții umane. În lingvistica cognitivă categoriile conceptuale nu reprezintă pur și simplu combinarea componentelor semantice universale și abstracte, ci, din contră, în majoritatea cazurilor ele sunt motivate de experiența noastră, cu alte cuvinte, abia în mintea noastră obțin semnificația, care se bazează pe experiență, preponderent cea fizică, corporală, dar și pe cea socială și culturală (Barcelona 1997: 9).

Scopul analizei de față este de a cerceta care sunt conceptele exprimate prin expresiile frazeologice în a căror componență se află cuvintele obscene și de a demonstra că ele se uzitează cu scopul de a relata diferite domenii conceptuale ale omului, care nu sunt neapărat legate de aspecte obscene sau vulgare. Expresiile frazeologice pe care ne axăm în această lucrare au ca elemet constitutiv minim un cuvânt absolut obscen, respectiv cuvinte care denumesc organe genitale şi organe de excreţie, precum şi părţile corpului şi actele legate de ele. Expresiile analizate sunt preluate din *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX 2009), consultate fiind și alte dicționare.

2. CUVINTELE OBSCENE ÎN LIMBA ROMÂNĂ – PRECIZĂRI TEORETICE

În lingvistica românească domină o mare tabuizare a cuvintelor obscene şi, prin urmare, a expresiilor compuse din ele. Cuvintele obscene apar mai întâi în *Atlasul Lingvistic Român*, partea a II-a, vol. 1, 1942, Supliment „Termeni consideraţi obsceni", dar de-a lungul timpului au fost înlăturate din dicționare.[3] *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX 2009) cuprinde un număr însemnat de cuvinte și de expresii obscene, marcate de obicei ca vulgare, peiorative, adolescente, erotice, glumeţe etc. Totuși, în ultima perioadă se poate observa alăturarea acestor cuvinte în edițiile noi ale altor dicționare ale limbii române.

Utilizarea cuvintelor obscene este foarte vastă și nu ține neapărat de educație, sex sau vârstă. Aceste cuvinte, care sunt considerate obscene, vulgare, urâte sau necivilizate, se folosesc zilnic în limba vorbită şi, în egală măsură ca şi celelalte cuvinte, aparţin lexicului limbii române, mai ales și pentru că participă la constituirea expresiilor terminologice precum: *băşina-porcului* sau *băşina-calului* 'specie de ciupercă necomestibilă' (*Lycoperdon hovista*), *coaiele-popei* a. 'spânz, nebunariță' (*Helleborus purpurascens*), b. 'poroinic' (*Orhis moris*), *curu-găinii* 'păpădie' (*Toraxacum officinale*), *pizda-țigăncii* 'sugel' (*Lamium purpureum*), *pula-calului* 'burete pucios' (*Ithyphallus impudicus*) (DEX) ș. a. Marea majoritate a cuvintelor obscene din limba română provine din latină, ceea ce demonstrează o mare vechime a lexicului obscen, utilizat de-a lungul timpului în diferite părţi ale Europei populate de români.

continuă dispută cu privire la statutul și natura lor (v. Popa 2007). Lucrarea de față nu cuprinde nici parimiile precum, spre exemplu: *fost-ai lele cât ai fost, dar te-ai dus pe pulă în jos*, care de asemenea aparțin frazeologiei în sens larg.

[3] Despre această problematică v. Oișteanu 2016, care în capitolul intitulat *Sexualitatea limbajului* ne amintește de practica evitării sau eufemizării cuvintelor considerate obscene.

Precum este cazul și cu alte expresii frazeologice, și expresiile compuse din cuvinte obscene sunt de cele mai multe ori intraductibile în alte limbi şi în acest mod reprezintă specificul limbii căreia îi aparțin. De aceea, ele sunt o foarte mare provocare pentru traducători și studenți interesați de limba română. Cuvintele obscene se folosesc în vorbirea cotidiană ca instrument de exprimare a sentimetelor. Ele sunt considerate repugnante şi adeseori provoacă dezgust puternic, şi astfel prezintă un element ideal în constituirea înjurăturilor (Schøller 1971: 249). Coloratura emoţională este caracteristica principală a acestor cuvinte, şi din pricina aceasta, în afara înjurăturilor, ele formează şi îmbinări precum sunt blestemele, diverse expresii frazeologice ş. a. Schøller (1971, 1972) ne demonstrează că materialul literar, respectiv scris, este limitat, şi ne aduce o arie de expresii obscene şi înjurături din graiul muntenesc, ceea ce înseamnă că întrebuințarea acestor îmbinări lexicale este cea mai mare în limbajul colocvial şi că acolo trebuie căutate.

În raport cu delimitarea câmpului semantic al cuvintelor obscene care intră în analiză, trebuie făcută diferenţa între cuvintele obscene de bază, respectiv obscene în afară de context (*pizdă*, *pulă* etc.), şi cele cu sens obscen condiţionat contextual, care, în fond, aparţin vocabularului fundamental. Ele prin diferite mecanisme semantice, cel mai productiv fiind metafora, obţin şi sensul obscen (Šipka 1999: 16). Pentru ca un cuvânt să fie denumit obscen, este necesar să existe o unitate între forma ori sensul lui cu acţiunile sexuale sau digestive şi organele care participă la aceste acţiuni (Šipka 1999: 15). În limba română cuvântul *gaură* are multe semnificații, iar cea de bază este 'scobitură, adâncitură, spărtură ivită de la sine sau anume făcută într-un corp, într-un material, în pământ etc.; cavitate, bortă' (DEX). În dicționare este atestat şi sensul de 'vagin', care s-a dezvoltat prin metaforizare. Cu acest sens, substantivul *gaură* participă la constituirea expresiilor obscene precum *a da la gaură* (despre bărbaţi) 'a avea contact sexual cu o femeie'.[4]

Analiza cuprinde expresii construite din substantivele: *băşină (beşină)*, *belengher* (atestat doar în DER), *belibarez* (atestat în DALR), *biboanţă* (DALR), *bucă*, *căcat*, *căcare*, *căcărează*, *coi* (pl. *coaie*), *cur*, *fesă* (pl. *fese*), *fund*, *pipi*, *pizdă*, *pulă*, *rahat* și din verbele: *a băşi (a (se) beşi)*, *a (se) căca*, *a (se) fute*, *a (se) pişa*, *a pizdi*.[5]

Sunt înregistrate peste o sută de expresii alcătuite dintr-unul sau mai multe cuvinte obscene. Marea majoritate a cuvintelor obscene analizate provine din limba latină, unele sunt împrumutate din slavonă, care a influenţat lexicul limbii române într-o măsură însemnată, unele din limbile turcă, rromani, iar etimologia unora dintre ele nu este stabilită. Toate aceste cuvinte au ca echivalente termeni medicali din latină.

Pentru a desemna *penisul* în limba română vorbită se folosesc foarte multe denumiri. În această lucrare vor fi prezentate doar cele ce participă la constituirea expresiilor frazeologice. Cel mai frecvent substantiv dintre ele este *pulă*. Este vorba de un cuvânt latinesc care a însemnat 'pui', şi astfel avem în span. şi în ital. *pollo*, care în limba colocvială înseamnă şi 'penis' (DELR)[6]. O situaţie similară este depistată și în limbile slave, unde, de exemplu, în limbile sârbă şi croată există denumirea *kurac* pentru *penis*, însemnând la origine 'cocoş' (Skok 1972: 240). Astfel de dezvoltare a avut loc şi în alte limbi slave. Cuvintele care denumesc această parte a corpului bărbătesc în afară de *pulă* sunt şi *belengher* şi *belibarez*. Substantivul *belengher* provine din limba rromani de la substantivul *pelo* 'testicul' prin intermediul *pelenghero* 'cartof ' (DER), iar etimologia substantivului *belibarez* nu este stabilită.

În limba colocvială, în loc de substantivul *testicul*, de cele mai multe ori apare substantivul *coi*, mai ales la forma de plural (*coaie*). De asemenea, este vorba de un cuvânt provenit din latină (lat. *coleus*) (DELR).

---

[4] Lucrarea de faţă se limitează la expresiile alcătuite din cuvinte obscene independent de sensul acestor îmbinări, care de cele mai multe ori nu este deloc obscen. Numărul expresiilor cu sens obscen este mult mai mare şi ele nu sunt neapărat compuse din cuvinte obscene, ci în constituirea lor au parte şi cuvintele din vocabularul fundamental (*a duce copiii la piscină* 'a se masturba'). Astfel de expresii nu sunt scopul acestei lucrări, dar investigarea se poate extinde şi în acest domeniu.

[5] În limba română există şi alte cuvinte obscene precum: *boş* (*boaşe*), *carici*, *bulon*, *babardeală* etc., care nu fac parte din analiză, fiindcă nu sunt atestate ca componentele expresiilor.

[6] În legătură cu etimologia cuvintelor obscene v. Schøller 1971, 1972.

Pentru a denumi oganul genital femeiesc se foloseşte substantivul *pizdă*, împrumutat din limbile slave, şi în legătură cu el avem şi verbul *a pizdi*, folosit doar în expresia *a o pizdi*. Nu se ştie cu certitudine de unde provine lexemul *pizdă*. Există posibilitatea să fie de origine protoslavă sau chiar protoindoeuropeană, iar acest lucru nu poate fi dovedit. Unii cercetători consideră că există o conexiune între *pizdă* şi verbul *a (se) pişa*, dar este cert doar faptul că acest substantiv este obscen şi că diferite popoare îl împrumută cu scopul de a evita obscenitatea (Skok 1972: 668–669). Etimologia cuvântului *biboanță*, desemând 'vagin', nu este stabilită în dicționare de specialitate.

În legătură cu aceste organe şi părţile corpului trebuie menționat verbul *a (se) fute*, participiul *futut* și substantivul deverbativ *futere*, care provin din limba latină de la verbul *futuere* (DELR), al căror sens este 'a avea raporturi sexuale'.

Când este vorba de excreţie, există câteva lexeme care se referă la această acţiune. În primul rând, trebuie menţionat substantivul *cur*, care denumeşte partea posterioară a oamenilor şi a animalelor. Acest substantiv provine din limba latină (lat. *culus*) (Cihac; DELR). Sinonimul lui este *fund*, care este, de asemenea, de origine latinească, dar cu semnificaţia de bază de 'partea de jos a unui vas, formând baza lui' (DEX). Deşi lexemul *fund* nu este absolut obscen, ci derivat semantic prin metaforizare, îl includem în analiză deoarece participă la formarea multor expresii. Părţile *curului*/*fundului* sunt *fese* (sg. *fesă*, de origine latină, dar ajunsă în limba română prin intermediul francez). Substantivul *bucă* (pl. *buci*), de asemenea poate denumi părţile şezutului şi provine din latină (*bucca*) (DELR). Acest lexem se referă, în primul rând, la obraji.

Cu privire la excreţie menţionam verbul *a (se) căca* şi substantivele *căcat*, *căcare* și *căcărează*, care și ele la rândul lor provin din limba latină (lat. *cacare*) şi le putem găsi în limbile indoeuropene, dar şi în cele neindoeuropene, precum este limba turcă (DELR; Skok 1972: 17). Pe lângă cuvântul *căcat*, în cadrul expresiilor frazeologice este prezent și substantivul *rahat*, de provenienţă turcă. Sensul primar al acestui lexem este 'produs de cofetărie cu aspect gelatinos, fabricat din sirop de zahăr, amidon şi diferite substanţe aromatice şi prezentat de obicei în formă de cuburi mici' (DEX). Cu sens de 'excrement' apare în limba colocvială, şi această semnificaţie este marcată în dicţionar drept familiară. La aceste cuvinte adăugăm și substantivul *cufureală* (de la lat. *conforire*), care este atestat numai într-o expresie.

Pentru a desemna eliminarea gazelor intestinale se foloseşte verbul *a (se) beşi* (*băşi*), iar gazul eliminat este numit *băşină*. Asemenea majorității lexemelor sus menționate, şi cuvântul acesta provine din limba latină (lat. *bissere*, *bissina*) (DELR). În limba colocvială este răspândit verbul *a (se) pişa* 'a urina', care se pare că este moştenit din latină (lat. *pissare*). Petar Skok (1973: 29–30) include şi posibilitatea ca acest verb să fie onomatopeic, dar cel mai probabil este de origine romanică pentru că este prezent şi în celelalte limbi romanice. Substantivul *pipi* denumeşte urina şi este marcat în DEX drept familiar.

3. ANALIZA SEMANTICĂ

În lingvistica cognitivă sensurile nu se identifică cu noțiunile, ci cu conceptualizările (Langacker 2009: 49–52). Noțiunea imaginii lingvistice a lumii ne dă posibilitatea să ajungem la concluzii în privința perceperii și conceptualizării lumii, mecanismelor psihologice și sociale de categorizare a noțiunilor prin analiza fenomenelor lingvistice și în acest fel și la cunoașterea mentalității vorbitorului (Bartmiński 2006: 15). În mod frecvent „la descrierea emoţiilor şi a stărilor minţii sau ale corpului, purtătorii diferitelor limbi fac uz de unităţi frazeologice somatice, de aici pornind şi sensul cultural specific pe care acestea îl comportă" (Lifari 2016: 25).

Toate expresiile frazeologice preluate din dicționare le împărțim în câteva domenii, după care distingem conceptele redate prin ele. Conform analizei conceptuale, lexemele dezvoltă mai multe sensuri pornind de la domeniul concret, fizic, anume de la structura concretă, care reprezintă și sensul lor prototipic, și se îndreaptă spre un nivel mai abstract. Ele, dealtfel, pot funcționa și în ambele domenii, din care rezultă că sensul prototipic este sursa pentru derivarea sensului abstract, ținând cont, bineînțeles, de structura noastră cognitivă, experiențele, dar și de cultura căreia îi aparținem.

3.1. Domeniul fizic

Din domeniul fizic fac parte conceptele care exprimă o acțiune sau o stare fizică a omului. Expresia frazeologică *a lua ceva tare în cur*, cu sensul 'a lua loc', este motivată real, fiindcă relatează despre o acțiune în care este implicată partea posterioară a omului, folosită în primul rând pentru așezare. Sensul 'a cădea' poate fi exprimat într-un mod ironic și comic prin expresia frazeologică *a se da de-a curu-n cap/sus* (sau *a se da în cur și-n cap*), folosită pentru a desemna poziția părții posterioare când se află în partea opusă decât cea corectă și așteptată. Conceptul similar este prezent și în expresia *a-i arăta cuiva curul/fundul*, care atrage atenția la un act considerat needucat. Partea posterioară își are rolul și în situații de retragere, fiind cea care se află în spate, imagine redată prin expresia frazeologică *a se trage de fund îndărăt*. Conceptul 'a plânge' este redat în mod ironic prin expresia *a(-şi) pişa ochii*, iar 'a îngheța' prin expresia *a îngheţa ca un rahat în ploaie*. Expresia cu elementul component *cur – a trage prin cur* – indică uzul, murdărirea sau șifonarea hainelor.

Domeniului fizic aparține și caracterizarea/calificarea oamenilor. Sunt atestate numai două expresii ce se raportează la aspectul fizic femeiesc care exprimă sensul 'a fi slabă': *a-i intra beţele în cur/fund*, care redă imaginea picioarelor subțiri ce intră în partea posterioară, și *femeie şnur, fără ţâţe, fără cur*. Din domeniul acesta enumerăm și alte expresii care se referă la descrierea oamenilor în situații specifice: *a fi / a rămâne în curul gol*, care exprimă două sensuri, unul dintre ele fiind 'a fi dezbrăcat'.

Următoarea categorie aparținând domeniului fizic se referă la raportul dintre om şi lumea care îl înconjoară şi se poate împărţi în mai multe subdomenii, fiindcă redă diferite concepte din domeniul acţionării umane, păstrând preponderent o coloratură negativă. Cu ajutorul expresiilor frazeologice alcătuite din cuvinte obscene se pot exprima trecerea timpului sau pierderea timpului în zadar: *a(-şi) fute timpul/vremea*, *a face pizda mare (la ceva)*, dar și determinarea locului cu ajutorul expresiei *în cur după ureche* cu sensul 'a nu ști unde'.

Expresiile care au ca componență substativele *cur* sau *fund* se pot referi la expunerea unor riscuri: *a-l mânca în cur/fund*, la fel ca şi la asumarea unui risc: *a-şi pune curul la bătaie*. Aceste substantive fac parte din expresiile care exprimă sensul 'a o lua pe calea greșită, a face ceva invers': *a merge cu fundu' înainte* , 'a veni cu mâinile goale': *a veni cu mâna-n fund*, 'a cheltui bani cu femei ușoare': *a da averea pe cur*. Deși redau conceptul 'a sărăci, a rămâne fără cele necesare': *(a fi) cu palma-n cur*, *cu mâna-n fund*, *a fi (a rămâne) în curul gol*, ele se pot raporta și la înstărire: *a ședea cu fundul pe bani*.

Atitudinea omului faţă de lucru se manifestă prin expresii cu sens negativ: 'a lucra prost': *a da curului sare*, *a fute treaba*, *a lucra cu curul*, dar şi pozitiv: 'a-şi intensifica activităţile': *a-şi pune curul la treabă*, *a face rahatul bici / din rahat bici*. Substantivele *cur* și *fund* fac parte din expresiile care se raportează la încercarea de a face ceva, de exemplu: 'a încerca de a rezolva o problemă': *a se pune (a sta) în cur şi în cap* sau *a se da și-n cur/fund și-n cap*. Intensitatea acestui efort este subliniată prin două expresii care redau conceptul 'a fi foarte ocupat': *a se da cu curul de pământ*, *a nu-i da curul de pământ*/*călcâie*.

Cele mai multe expresii alcătuiesc subdomeniul care se referă la aflarea într-o încurcătură, într-o situație dificilă și neplăcută, sau la cauzarea neajunsurilor sieși: *a cădea cu curu-n pulă*, *a căca steagul*, *a căca băţul*, *a se duce pe cur*, *a beli pula*/*belengherul*/*belibarezul*, *a fute calul în pizdă*, *şi futut, şi cu banii luaţi*, *şi bătută, şi futută şi cu viţica pierdută / cu banii luaţi*, *a fi în rahat până în/la gât*, *a-și fute norocul*, *a se pișa împotriva vântului*, *e groasă la fundul babii/babei*.

3.2. Domeniul social

Raportul dintre om şi alţi oameni este reprezentat de mai multe subdomenii. Acţiunile sau comportarea faţă de alţi oameni sunt redate cu precădere ca negative. În primul rând, trebuie menţionate activităţile sexuale, exprimate prin foarte puține expresii cu element obscen. Ele se pot referi doar la femei, exprimând sensuri precum 'a fi nimfomană': *a omorî arici cu curul*, 'a avea contact sexual cu un bărbat': *a o lua în buci*, 'a fi curvă': *a da cu curul*, 'a avea orgasm': *a-i sări icra din biboanţă*. Puţine dintre ele se referă numai la bărbaţi, exprimând sensul 'a avea contact sexual cu o femeie': *a da la pipi*,

sau ’a avea contact sexual cu o femeie sau cu un bărbat’: *a da la buci*. Am atestat numai una care se referă la ambele sexe exprimând sensul ’a practica felaţia’: *a o suge* [*pula*].

Puţine la număr sunt şi expresiile ce indică sensul ’a înjura’: *a da în pizda mă-sii*, ’a fi inoportun’: *a se vârî / a se băga ca musca-n curul calului/vacii* sau *a se vârî / a se băga ca rufa/cămașa în curul săracului*, ’a-și face prezența fără să fie invitat’: *a pica ca căcăreaza în lapte*, *a se vârî / a se băga ca musca-n curul calului/vacii*, *a se vârî / a se băga ca rufa/cămașa în curul săracului*,’a încerca de a lămuri pe cineva’: *a umple cuiva curul de gânduri*, ’a trata pe cineva cu totală desconsiderare’: *a-i arăta cuiva curul/fundul*, *a nu se uita nici cu fundul la cineva*, ’a manifesta lipsă de tact’: *a se pișa (în) contra (împotriva) vântului*, care poate exprima și sensul ’a se pune rău cu șefii’. Expresiile care au ca element constitutiv substantivele *cur* sau *fund* exprimă și conceptul ’a se ține scai de cineva, a fi nedespărțiți’: *a se ține de curul cuiva / după fundul cuiva*, *a-și mânca din cur (unul altuia* sau *unul de la altul)*, *a muri în curul cuiva*.

Multe la număr sunt cele ce se raportează la confruntare/răfuială: *a strânge de coaie (pe cineva)*, *a rupe fundul cuiva*, *a fute una / o bătaie*, *a i-o fute cuiva*, compromitere sau derâdere: *a se face de rahat/căcat*, *a râde de cineva şi cu curul/fundul*, *a fi (de) râsul curului*, *a-și bate curii*.[7] La răzvrătire trimite expresia *a se pișa împotriva vântului*, care este polisemantică.

Multe expresii se raportează la acţiunea de a vorbi, desemnată doar în mod negativ:

’a vorbi mult’: *a avea cufureală la gură*,[8] *a mânca căcat*;
’a vorbi prostii’: *a-i bese mintea*, *a mânca căcat*;
’a minţi’: *a răspândi băşini*, *vezi că-ţi pute curu’*, *a mânca căcat/rahat*, *a se căca împrăştiat*, *a se căca pe el*;
’a bârfi, a vorbi de rău’: *a mânca rahat*, *a muşca de cur* (*pe cineva*);
’a vorbi într-o manieră demagogică’: *a mânca rahat cu lingura/polonicul*.

Toate dintre aceste expresii au ca componență un lexem care indică procesele de defecare sau eliminare de gaze din intestin.

Marcate negativ sunt și acţiunile ’a enerva, a irita pe cineva’: *a fute (pe cineva) la cap*, ’a linguși’: *a linge în cur (pe cineva)*, *a da limbi în cur*, *a pupa în cur (pe cineva)*, *a se ţine de curul cuiva / după fundul cuiva*, *a i se băga cuiva în cur*, *a băga palma în curul cuiva*, ’a răsfăța’: *a-i sufla cuiva în fund*, sau expresia care se referă doar la femei: *a-şi pune curul la bătaie* ’a-şi folosi farmecele pentru a obţine un avantaj’.

Linguşirea este exprimată în primul rând prin verbele *a linge* sau *a pupa* şi substantivul *cur*. În dicționare nu este atestat uzul substantivului *fund* în calitate de component al expresiilor cu acest sens, cu toate că, de obicei, aceste două substantive formează expresii sinonimice.

Unele expresii îndeplinesc rolul imperativelor, însemnând de obicei prezenţa nedorită a cuiva şi alungarea lui: *beşi de-aici*, *mută-ţi curul/fundul*, *du-te şi te pişă*, pe când altele se referă la acțiunea alungării în sine: *a da un picior în fund* (*cuiva*).

3.3. Domeniul psihic

Expresiile în a căror componență se află cuvintele obscene se întrebuințează și cu intenția de a atribui persoanelor unele însuşiri şi a desemna stări, în cele mai multe cazuri negative, unde nu lipseşte exprimarea sentimentelor.

În cadrul domeniului psihic distingem diferite stări şi sentimente precum:

mânie, iritare, înfuriere: *a-şi da cu tesla în coaie*, *a se da cu curul pe pământ*;

[7] Forma de plural *curii* este învechită.

[8] Expresia este preluată de la Schøller (1972: 33), unde apare în formă *are cufureală la gură*.

agitaţie: *a avea viermi/mâncărici în/la cur/fund*, *a-l mânca în cur/fund*, *a se învârti ca un coi în căldare / într-o găleată*;
preocupare: *a avea ceva în cur*;
pasivitate, indiferenţă: *a sta cu deştu-n cur / în fund*, *a-l durea în cur (de ceva, de cineva), a-şi pune palma-n cur*, *a-i ploua și a-i ninge în cur*;
indecizie: *a sta (a fi, a şedea, a umbla) (cu curul / fundul) în (între) două/şapte luntri/luntre* sau *a sta (a fi, a şedea) (cu curul/fundul) pe două (între două) scaune*;
lenevie, trândăvie: *a se lua de cur şi a sări în sus*, *a fute buha/vântul*, *a şedea cu curul în cenuşă*, *a sta cu pula-n mână*;
spaimă, frică: *a se căca împrăştiat*, *a se căca pe el*, *a-i ţâţâi curul/fundul (de frică)*, *a se vârî în toate rahaturile*, *a pătrunde/a reteza paiul cu curul de frică*;
rușine: *nas în cur*, *a rămâne cu curul pe gheaţă*;
atracţie faţă de cineva sau ceva: *a cădea în cur după cineva*, *căzut/picat în cur/fund după* (*cineva/ceva*).

Expresia *a gândi cu curul* exemplifică procesele mentale cu conotație negativă 'a gândi greşit'. Expresia aceasta este în contrast cu expresia *a gândi cu capul*. Capul apare în calitate de Container (Lakoff, Johnson 1980) în care sunt localizate gândurile, la fel cum apare inima în calitate de Container pentru sentimente. Nu se poate considera, deci, că șezutul omului conține ceva prețios decât fecalele, drept urmare, gândirea cu curul este o gândire care nu are sens și nu aduce beneficii.

Expresiile din acest domeniu se raportează şi la unele însuşiri ale oamenilor. Persoanele sunt desemnate prin ele mai ales în mod negativ ca:

încrezute şi pline de sine: *a avea băşini în cap*, *a umbla în băşini*, *a se căca pe el*, *mătreaţă în fund*, *a-şi da vânt la cur*;
proaste: *a fi bătut la cap ca berbecele la coaie*, *cacă-vacă*;
lipsite de caracter, neînsemnate: *mâncător de rahat*, *pulă bleagă*, *fute-vânt*, *pulică frânaru' (de la coada trenului)*, *rahat/căcat cu ochi*, *rahat în ploaie / pe băţ*, *(a fi) o căcărează de om*, *pielea pulii*;
duplicitare: *cu curul în două luntre*;
bârfitoare şi mincinoase: *mâncător de rahat*;
linguşitoare: (*a fi*) *pupă-cur*;
oportuniste: *a sta (a fi, a şedea, a umbla) (cu curul/fundul) în (între) două / şapte luntri*;
ineficiente, indisciplinate: *a-l mânca în cur / în fund*, *cur pictat*, *a face rahatul praf*;
imorale (pentru femei): *iute/rea de cur*
fricoase: *cacă-frică*, *cur pictat*; *a avea un morcov în fund / a sta cu morcovul în fund*
naive: *a nu şti pe unde se pişă găina*;
ruşinate: *nas în cur*, *a rămâne cu curul pe gheaţă*;
prost dispuse, morocănoase, mânioase: *(a se da) cu fundu-n sus*, *a se scula (a fi) (tot) cu curu/fundul-n sus*;
novice: *ţăran băşit*;
obsedate de idei ciudate: *a avea băşini în cap*.

Doar unele dintre ele au caracter pozitiv, descriind persoanele (și lucrurile) ca fiind atractive, extraordinare, deosebite şi ieşite din comun: *parcă e cu miere în cur*, *căcarea lumii*, *a fi futere*, *dat în pizda mă-sii*, *a avea (a fi cu) trei coaie* și norocoase: *s-a căcat în scăldătoare*.

4. CONCLUZII

Din cauza pudorii lingvistice româneşti, cuvintele obscene sunt aproape complet eliminate din dicţionare, iar în literatura de specialitate există puţine referiri la acest subiect. Excepţie fac doar unele dicţionare şi foarte puţine lucrări, dintre care lucrarea lui Erling Schøller (1971, 1972) reprezintă o sursă valoroasă. Prin evitarea decisivă a acestei tematici, s-au neglijat multe aspecte ale limbii şi culturii româneşti. În legătură cu îmbinările cu sensul obscen sau construite cu ajutorul unui component considerat obscen, trebuie, înainte de toate, să se ia în consideraţie înjurăturile, ca un instrument foarte puternic pentru exprimarea sentimentelor.

Ținând seama de frecvenţa cuvintelor obscene în discurs și rolul lor în constituirea expresiilor, primul pas ar putea fi alcătuirea dicţionarului de cuvinte obscene, care ar lua în consideraţie și cuvintele care dezvoltă sensuri obscene prin mecanism de metaforă sau metonimie. Această problematică poate fi abordată din perspectiva culturală şi comunicativă.

Materialul analizat demonstrează că expresiile alcătuite din cuvinte obscene dezvoltă sensuri diverse. Deşi este aşteptat ca ele să aibă sens obscen, analiza demonstrează că doar puţine dintre ele indică activităţi sexuale, cele mai multe referindu-se la situaţii periculoase şi neplăcute sau la stări şi trăsături ale oamenilor marcate negativ.

În cadrul domeniului fizic deosebim mai multe subdomenii semantice și concepte redate prin expresii frazeologice compuse din cuvinte obscene. De foarte multe ori expresiile se raportează la acțiunile obișnuite ale oamenilor, exprimate într-un mod foarte expresiv. Ele se referă la relațiile dintre om și lumea care îl înconjoară, redând concepte care țin cu precădere la aflarea într-o încurcătură, la acțiuni deplasate, situații dificile ș. a. Din domeniul social fac parte expresiile care se referă la raportul dintre om și alți oameni, pe când capacitatea principală a ființei umane, respectiv vorbirea, este privită din punct de vedere negativ. Caracteristicile psihologice ale omului redate prin aceste expresii sunt în general negative. Expresiile acestea se deosebesc și prin latura lor ironică și în același timp comică.

Bibliografie

Barcelona, A. (1997). Cognitive Linguistics: A Usable Approach. *Cuadernos de Filología Inglesa* 6(2), 7–32.

Bartmiński, J. (2006). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Boroianu, I. (1974). Conceptul de unitate frazeologică: tipuri de unităţi (I). *Limba şi literatura* 1, 25–34.

Boroianu, I. (1974). Conceptul de unitate frazeologică: tipuri de unităţi (II). *Limba şi literatura* 2, 242–247.

Dimitrescu, F. (1958). *Locuţiunile verbale în limba română*. Editura Academiei Republicii Populare Romîne, Bucureşti.

Dumistrăcel, S. (1980). *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Groza, L. (2003). Tendinţe ale frazeologiei româneşti actuale. În: *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale* II (coord. Gabriela Pană Dindelgan). Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 351–360.

Groza, L. (2011). *Probleme de frazeologie. Studii. Articole. Note*. Bucureşti: Editura Universității din Bucureşti.

Hristea, Th. (coord.) (1984). Introducere în studiul frazeologiei. În: *Sinteze de limba română*. Bucureşti: Editura Albatros, 134–160.

Iordan, I. (1975). *Stilistica limbii române*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University od Chicago Press.

Langacker, R. (2009). *Gramatyka kognitywna: wprowadzenie*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

Lifari, V. (2016). Categoriile conceptuale ale emoțiilor redate prin „imaginea organelor interne românești" descrise în expresii frazeologice somatice. *Studia Universitatis Moldaviae*, Seria „Științe umaniste", 25–32.

Popa, Gh. (2007). *Locuţiunile în sistemul unităţilor nominative ale limbii române*. Chișinău: Ştiința.

Oișteanu, A. (2016). *Sexualitate și societate. Istorie, religie și literatură*. București: Polirom.

Pop-Lelescu, Ș. (1960). Consideraţii asupra lexicului expresiilor idiomatice din „Amintirile" lui Ion Creangă, *Studia Universității Babeș-Bolyai* V, 109-115.

Schøller, E. (1971). Cuvinte şi expresii obscene în limba română I. *Revue Romane* 6, 243–255, <http://www.tidsskrift.dk/index.php/revue_romane/article/viewFile/11215/21273> (1. 11. 2014).
Schøller, E. (1972). Cuvinte şi expresii obscene în limba română II. *Revue Romane* 7, 32–67. <http://www.tidsskrift.dk/index.php/revue_romane/article/viewFile/11231/21305> (1. 11. 2014).
Šipka, D. (1999). Шипка, Д. (1999). *Опсцене речи у српском језику*. Нови Сад: Прометеј.
Zugun, P. (2000). *Lexicologia limbii române*. Prelegeri, Iaşi: Techopress.

Dicționare

Cihac, A. (1870). *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, 1870, <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044010417541;view=1up;seq=119> (21.3.2015)
Colțun, Gh. (2000). *Frazeologia limbii române*. Chișinău: Editura ARC.
DALR: Volceanov, G. (2007). *Dicționar de argou al limbii române*. București: Niculescu.
DELR: Candrea, I.-A., Densusianu, O. (1907). *Dicţionarul etimologic al limbii române*. *Elementele latine*. București: Librăria Socec & Comp.
DER: Ciorănescu, A. (1958–1966). *Diccionario etimológico rumano.* La Laguna: Universidad de la Laguna.
DEX: *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Univers Enciclopedic, ediția a III-a, 2009.
MDA: *Mic dicționar academic*. București: Editura Univers Enciclopedic, ediția a II-a, 2010.
NDULR: *Noul dicționar universal al limbii române*. București–Chișinău: Litera Internațional, 2008.
Atlasul Linguistic Român, partea II, (ALR. II) vol. 1, Sibiu–Leipzig, Suplement „Termeni consideraţi obsceni".
Skok, P. (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
Tomici, M. (2012). *Dicționar frazeologic român-sârb*. Timișoara: Uniunea sârbilor din România.

RUMUNSKI FRAZEOLOŠKI IZRAZI SA OPSCENIM REČIMA

Rezime

U radu se iz perspektive konceptualne analize sagledavaju rumunski frazeološki izrazi u čijem se sastavu nalazi minimalno jedna opscena reč. Opscene reči, a samim tim i izrazi u čijem se sastavu one nalaze, u rumunskoj su lingvistici izopšteni iz analize, a u leksikografskom materijalu se počinju javljati tek nakon 2000. godine. Analiza obuhvata više od stotinu frazeoloških izraza prikupljenih iz Eksplikativnog rečnika rumunskog jezika, pri čemu smo se služili i drugim dostupnim leksikografskim izvorima. U radu se sagledavaju koncepti koje izražavaju dati frazeološki izrazi. Pojmovne domene na koje se oni odnose podelili smo na fizički, društveni i psihički. U okviru fizičkog domena razlikujemo akcije i stanja koja se tiču čovekovog kretanja, fizioloških stanja, ali i njegovog odnosa prema svetu koji ga okružuje, prvenstveno prema radu, problemima sa kojima se susreće, neprilikama i njihovim prevazilaženjem. Društveni domen čine međuljudski odnosi, dok se psihički odnosi na duševna stanja, proživljavanja, emocije i osobine. Veoma je malo frazeoloških izraza koji imaju opsceno značenje. Svega nekoliko njih se odnosi na sferu seksualnih odnosa, dok se većina tiče negativno okarakterisanih ljudskih akcija i manifestacija i upućuje na negativne ljudske karakterne crte. Malo je i onih koji se tiču pozitivnih aspekata ljudskog delovanja i karakteristika. Ovi frazeološki izrazi su veoma ekspresivni, zasićeni elementima ironije i komike.

Ključne reči: frazeološki izrazi, opscene reči, koncept, rumunski.

Ana Samardžić
Institutul de Filologie Slavă
Universitatea Adam Mickiewicz
din Poznań, Polonia
Facultatea de Filologie Poloneză și Clasică
anna.samardzic@gmail.com

UDK 811.14'06'373

Предраг Мутавџић – Војкан Стојичић

О УЧЕНИМ ИЗРАЗИМА У САВРЕМЕНОМ ГРЧКОМ ЈЕЗИКУ*

Лексика савременог грчког веома је разуђена и богата. Њену једну посебну подгрупу чине многобројни учени изрази који се, из данашње перспективе, доживљавају као петрифицирани облици, будући наслеђени и сачувани из ранијих фаза развоја грчког језика. Ове лексичке форме се данас пишу углавном монотонским системом акцентуације, ређе политонским, и ученог су карактера. Припадају високом (узвишеном) језику и стилу, сусрећу се у свим регистрима, а очуване су било због дуге грчке писане традиције, чији су језик (морфосинтакса), лексика и стил вековима посебно неговани и развијани у ученим круговима у односу на колоквијални језик, било због односа Грка према образовању, које је било снажно утемељено како на пажљивом проучавању морфосинтаксе класичног грчког тако и на античким књижевноуметничким узорима, почев од Хомера па надаље. Због тежњи да грчки писани језик буде што ближи античким узорима дошло је до појаве диглосије чији се рефлекси и данас осећају.
Како развијање лексичке компетенције код студената неохеленистике не подразумева само усвајање основне лексике савременог грчког језика, већ и оваквих петрифицираних облика (посебно на вишим језичким нивоима), како би се обогатиле и развиле њихова општа комуникативна компетенција, писана и усмена продукција, у раду ћемо им посветити посебну пажњу, с освртом на њихову заступљеност у уџбеницима грчког као страног.

Кључне речи: савремени грчки, петрифицирани изрази, лексичка компетенција, уџбеници.

1. ЦИЉ И МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Основни циљ нашег рада представља покушај да прикажемо у најширој основи део савременог грчког фразеолошког блага који је оличен у посебним фразеолошким изразима који се, по свом унутрашњем (саставном) карактеру, знатно разликују од осталих фразеолошких конструкција савременог грчког језика. Терминолошки, ради наше доследности у раду, определили смо се да све ове и овакве фразеологизме називамо учени фразеологизми / изрази сходно грчком моделу (*λόγιες εκφράσεις*). С обзиром на то да они, по правилу, припадају вишем језичком регистру и стилу, сусрећу се како у писаним текстовима званичног карактера, са једне стране, тако у језику лепе књижевности, са друге. Сагледано са данашње тачке, њихова учесталост је далеко већа у првонаведеним текстовима, што је разумљиво, будући да у грчком језику администрације, законодавства, религије (цркве), па и политике и даље владају веома строги и формални принципи образовања исказа у односу на језик књижевности и на колоквијалну комуникацију у којима се ти и такви принципи углавном избегавају. Као додатан чинилац представља и грчки државно-правни те историјски континуитет који се чврсто заснива на сада већ устаљеној језичкој административно-правној реторици и свим њеним изражајним средствима – ова традиција се може документовати и пратити од тренутка када су у ослобођеној Грчкој донесени први закони па до наших дана.

Приликом учења савременог грчког језика као страног, учени фразеолошки изрази су незаобилазни елемент грчког вокабулара, имајући у виду да, по свом карактеру, припадају књижевном регистру. Како су то чврсто устаљени (сасвим петрифицирани) облици са својом

* Рад је написан у оквиру научног пројекта Језици и културе у времену и простору (број 178002) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

посебном морфологијом и синтаксом, сусрет студената са њима одвија се углавном на вишим нивоима усвајања грчког (Б2-Ц2), будући да је потребно да претходно стекну основна знања из морфологије и синтаксе класичног грчког језика како би их могли, понајпре структурно, правилно сагледати.

Како се у ове фразеологизме данас уврштавају и бројне мудре изреке, пословице и сентенце који потичу од античких грчких писаца, затим из језика Библије те из катаревусе, направили смо њихову поделу у складу са указаном разликом.

Грађа за анализу заснива се на модулима традиционално затвореног и отвореног типа: на једнојезичним и двојезичним општим и посебним (фразеолошким) речницима[1], затим на уџбеницима за учење савременог грчког као страног на вишим нивоима, те на интернет претраживачу *Google* који нам је послужио само као секундарна провера учесталости употребе и јављања одабраних фразеологизама из корпуса. Све учене фразеологизме који се семантички разликују од српских преводних еквивалената дали смо као глосе, односно као буквалне преводе. Такође, настојали смо да свим фразеологизмима пружимо одговарајући српски преводни еквивалент те да установимо да ли је могуће успоставити неки знак једнакости између грчког и српског језика када је реч о употреби учених фразеологизама. Најзад, све наведене фразеологизме потражили смо у три уџбеника за учење савременог грчког језика намењена постизању језичке компетенције на Б2, односно Ц1 нивоу ЗЕОЈ-а:

а) *Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 3*,
б) *Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 4*,
в) *Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους.*

2. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Наша комуникација, било у писаној, било у усменој форми, састоји се и од многобројних фразеолошких конструкција које су настале у различитим периодима развоја језика и које се употребљавају углавном у посебним приликама, понајпре онда када настојимо да своју мисао прецизирамо, да начинимо какво суптилно метафоричко поређење, када желимо да пластично опишемо неку ситуацију, карактерну особину и слично. Због тога је Фелдеш правилно одредио суштину фразеологизама – они чине „жариште културног сећања неке језичке заједнице унутра које се испољава говорно колективно знање, а преко њега и сви језички светоназори“ (Földes, 2007: 432).

Посебну скупину фразеологизама у савременом грчком језику представљају они који су ученог порекла у виду чврстих вишелексемских и посебних морфосинтаксичких облика који се у оквиру грчке лексикологије називају петрифицираним (окамењеним) / устаљеним изразима (*παγιωμένες / στερεότυπες εκφράσεις*). У општој теорији фразеологије, међутим, воде се и даље дебате о томе да ли се заиста може говорити не само о петрифицираним изразима, него и о оправданости свих до сада понуђених класификација, што ће рећи да је ово питање далеко од баналног (Pecman 2003: 30). Начелно сагледано, за грчку фразеологију је сасвим прихватљив и оправдан термин „петрифицирани изрази“, с обзиром на то да се заиста понашају као фразеолошки склопови који се у савременом грчком писаном и говорном дискурсу употребљавају искључиво као формуле, односно као готови језички модели. Ови фразеологизми таквог су карактера да се, како је Казадеи правилно указала, „опиру било каквој могућој синтетичкој трансформацији и промени семантике“ (Casadei, 1994: 104–105), што значи да „њихова употреба забрањује ма какву промену, чак и ако можемо у њима да разлучимо значење њихових саставних делова“ (Saussure, 1979: 164, у Χιώτη, 2010: 12). Из тог разлога је њихова класификација у групу петрифицираних фразеолошких форми, са грчке тачке гледишта, оправдана и са њоме се сасвим слажемо.

[1] Неки су доступни и онлајн и њихов списак је приложен на крају рада.

Оно што је важно назначити јесте да се код њих запажа „неконгруенција и одсуство граматике“, сходно виђењу Мејрија (Mejri, 2012: 147) – како су настали у ранијим периодима развоја грчког језика, што ће рећи према некадашњим граматичким и синтаксичким правилима, са данашње тачке гледишта дојме се као „прави уљези“, односно као крајње особити и различити лексички елементи у односу на постојеће лексичке елеменете и њихов савремени грчки морфосинтаксички облик. Такође, требало би назначити да оно што се данас сматра ученим фразеологизмом на самом почетку то није било. Под ученим фразеологизмима подразумевају се бројне мудре мисли, изреке, сентенције, пословице и слично преузетих из многобројних дела како античких и византијских аутора, тако и из језика Библије, а у новије време и из катаревусе. Попут сваких других, и ови фразеологизми су то постали протеком времена – некада сасвим слободни лексемски елементи обједињени су у чврсту конструкцију са јасним значењем из које се више не могу ослободити. Петрификација, осим значења, подразумева и то да су у конструкцијама лексички елементи остали заробљени у оним обличким формама у којима се и данас налазе. Отуда учени фразеологизми у савременом грчком имају функцију клишеа у виду посебних „украса“, односно једне опште прихваћене реторичке форме која је, на известан начин, обавезујућа у писаној комуникацији (Migliorini, 1968: 74), како искази не би били „празни“, већ „пуни“ и „смислени“ (Mortara-Garavelli, 2004: 5).

Са фунционално-естетске стране, употребом учених грчких фразеологизама гради се посебан изражајан језичко-књижевни стил који не тежи толико ка подражавању старијих писаних модела – мада, истини за вољу, треба рећи да је бивало и таквих настојања у ранијим епохама – колико пре к увођењу таквих модела у писани / разговорни језик како би се постигли нарочити језички ефекти и како би се, не само симболички, указало на постојање једног и јединственог грчког језика који се од антике до наших дана уопште није променио кроз векове. Према Јовановић (2014: 42), „и стандардни и модерни грчки јесу два језика, али историјски и у сваком другом (научном) погледу то је један и јединствен језик“. Отуда је значај целокупне књижевне активности на грчком језичком подручју заједно с образовањем огроман. Захваљујући неговању књижевности и књижевног израза, са једне стране, као и бризи о чистоти, пуноћи, снази и лепоти грчког језика, са друге, Грци су развили посебан однос према своме великом и плодном књижевно-језичком благу који је остао, мање или више, до наших дана непромењен. Њега одликује снажна потреба да усмеравају и да развијају према традицији своју књижевну мисао, стил и форму изражавања, при чему су учени фразеолошки елементи постали тесно обједињени са грчком културом, грчким језичким и националним идентитетом.

3. УЧЕНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Учени грчки фразеологизми су, са своје стране, непоновљиве категорије, што значи да је сваки формиран на свој засебан начин и непроменљив је. Када је реч о њиховом семантичком тумачењу на савременом грчком, у речницима се обично налази њихов „буквалан превод“ или се даје шире објашњење како би се фразеологизам правилно разумео; на пример:

учени фразеологизам	буквалан превод / објашњење на савременом грчком:	буквалан превод на српски:	значење у српском:	уџбеник:
αβρόχοις ποσί[2]	με στεγνά πόδια, χωρίς να βραχούν τα πόδια	са сувим ногама	*без по муке / без икакве муке / без претрпљене штете	*Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 3* (2003: 240); *Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους* (2017: 252)
αιχμή του δόρατος	το οξύ άκρο του δόρατος	оштра ивица копља	*водећи (главни) елемент, представник, перјаница, врхунац	*Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους* (2017: 252)
έτερον ήμισυ	λέγεται για κάτι που αποτελεί το μισό κάποιου άλλου, ένας από τους συζύγους	каже се за нешто што чини половину нечега; један од супружника	**(она) друга / боља половина**	/
μετ` ου πολύ	μετά από όχι μεγάλο χρονικό διάστημα, σύντομα	после неког кратког временског периода	***за кратко / убрзо**	/
χρη λέγειν τα καίρια[3]	πρέπει να λέμε ό,τι ταιριάζει στην κατάλληλη περίπτωση	треба рећи што је прикладно у одговарајућем тренутку	**рећи (казати) у прави час**	/
κόκκυγες γε τρεις[4]	τρεις κι ο κούκος	троје и кукавица	***шака јада**	/

Из примера се види да наведене конструкције више нису слободни лексички спојеви, већ сасвим јасно дефинисани лексички елементи који се налазе у свом одговарајућем међулексичком саодносу. Како се види из преводних еквивалената на српском, запажа се нулта структурно-семантичка подударност. Примери на савременом грчком показују степен њихове могуће трансформације, односно начине њиховог преношења – најчешће преовлађује описни (вишелексемски). Сходно подели фразеологизама коју је својевремено пружио Виноградов (1977: 146), грчки учени фразеолошки изрази сврставају се у такозвана *фразеологические сращения*, фразеолошке спојеве двоструког типа, и то у:

а) фразеолошке спојеве с неоубичајеним или чак изумрлим речима, односно речима које су сасвим неразумљиве или тешко разумљиве савременом говорнику грчког језика, и

б) фразеолошке спојеве с укљученим граматичким архаизмима који функционишу као недељива целина или који уопште не одговарају савременим (живим) нормама грчког језика.

У оба случаја реч је о томе да се путем живе свакодневне језичке (говорне и писане) праксе, односно путем познате морфосинтаксе и лексике савременог грчког језика, не могу одмах докучити

[2] [Αι εξακόσιαι εκείναι χιλιάδες αι την Ερυθράν Θάλασσαν **αβρόχοις ποσί** διαπεράσασαι], *Παλαιά Διαθήκη* (*Έξοδος ΙΔ 22-31*).

[3] [Κάδμου πολῖται, χρὴ **λέγειν τὰ καίρια** ὅστις φυλάσσει πρᾶγος ἐν πρύμνῃ πόλεως…], Αισχύλος, *Επτά επί Θήβας*, 1-9.

[4] [ἐχειροτόνησαν γάρ μέ – Κόκκυγες γέ τρεῖς], Αριστοφάνης, *Ἀχαρνεῖς*, 598.

смисао и значење свих лексичких елемената унутар оваквих склопова. Манолис Тријандафилидис, први лингвиста који је описао савремени грчки језик, овакве је конструкције назвао *идиомима* (ιδιωτισμοί) и разликује их од *израза* (ιδιωματισμοί) зато што припадају изражајним елементима који непосредно богате језик (Τριανταφυλλίδης, 1996: 198). Оно што идиоме разликује од израза јесте како њихов састав – то „су појаве дуже од речи, али су налик на речи које треба да се уче одвојено као појединачне чињенице са властитом граматичком структуром“ (Fillmore et al, 1988: 504) – тако и начин на којим им се приступа да би се разумели: они подразумевају искључиво декодирање. Оно што је важно напоменути јесте да учени изрази, са данашње тачке гледишта, углавном нису тако блиски језички елементи говорницима савременог грчког, што значи да се они усвајају у грчком на исти начин као и било који други елементи из страних језика. Но, чињеница је да савремени Грци, захваљујући томе што се у њиховом средњошколском образовном систему и даље посвећује велика пажња изучавању античког грчког језика, врло брзо стичу потребну компетенцију како у савлађивању тако и у правилном разумевању и употреби учених петрифицираних израза. Сагледавајући стање у оквиру фразеологије француског језика, Гатон је указао да „није увек лако подвући праву границу између речи, која се сагледава као синтаксичка јединица, и израза. Графија додатно компликује ствари“ (Gaatone, 1997: 172). Што се тиче фразеологије грчког језика и учених израза, ту су ствари сасвим друкчије: довољно је просто упоредити лексеме да се уоче јасне морфосинтаксичке разлике између савремених грчких речи и свих речи унутар петрифицираних израза. Исто тако постоји и видљива разлика у њиховој графији, без обзира на то што су Грци задржали историјски (етимолошки) принцип писања свога језика. Нативни говорници током свог школовања превазилазе ове препреке и стичу релативно добру основу како би се могли лако пребацивати са једног на други језички кôд, што им на послетку омогућава да имају осећај блискости са претходним фазама историјског развоја грчког језика те да грчки језик посматрају као једну целину.

Сви грчки учени фразеологизми могу се подвести под оно што су Ерман и Воренова назвали *prefabs* (prefabrications), односно „спојевима од најмање две лексичке јединице којима говорно лице даје предност у односу на алтернативно решење које би могло бити еквивалент, али без конвенционалног прихватања“ (Erman-Warren, 2000: 31). У случају грчког то значи да је реч о сложеној категорији различитих вишелексемских готових модела са прецизно утврђеном синтаксом и семантиком који функционишу као недељиве целине које се никако не могу сагледати као какве маргиналне и безначајне језичке форме. Напротив, без обзира на то када су настали, и ови и сви други петрифицирани изрази у грчком представају оно што је Зикова језгровито назвала „културним памћењем“ у облику „над-индивидуалног феномена“ (Zykova, 2013: 424–425). Разлика између учених и осталих фразеологизама је и та што се ови други усвајају, условно речено, спонтано, с усвајањем грчког као матерњег, док се учени фразеологизми усвајају као и сваки други из било ког страног језика – постепеним учењем и меморисањем. Тако у свести говорног лица они фигурирају као засебно научене лексемске јединице унутар вокабулара. Унутар текста (дискурса) испољавају се као нарочити стилогени елементи који не уносе толико патину колико појачавају експресивни ефекат и снагу самог исказа. Једна од таквих учених конструкција запажа се у наслову збирке прича о мајци под насловом *Μητέρα εις τους αιώνας των αιώνων*[5], чији би преводни еквивалент на српски гласио *Мајка во вјеки вјеков*.

Како Хиоти (Χιώτη, 2010: 46) наводи у свом истраживању, Херлер (Hörler, 2003: 37), ослањајући се на Бургера (Burger, 1982: 3), сматра да се устаљеност неког фразеологизма јавља на основу *мотивисаности* (*Motiviertheit*) која почива на семантичкој основи, при чему код грчких учених фразеологизама, а посебно оних из старијих епоха, значење сваке лексеме као засебне јединице више се не препознаје или се веома тешко назире[6]. У том су погледу грчки учени фразеологизми веома синтетизовани и по свом унутрашњем (структурном) и по спољашњем (семантичком) карактеру које може

[5] Δορκοφίκη, Ει.,, Παπακωνσταντίνου Μ., Αποστολοπούλου – Hoek, Ε. (2000). *Μητέρα εις τους αιώνας των αιώνων: Στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Φυτράκης.

[6] Међутим, треба рећи да тиме што се у Грчкој спроводи интензивна настава класичног грчког језика током средњошколског образовања савремена покољења Грка стичу релативно добра знања и увиде у тај језик, што им знатно помаже да се лакше крећу унутар античких текстова.

бити само једно, одавно устаљено. Отуда је Руве у праву када је назначио да су сви петрифицирани фразеологизми такви да им се значење и смисао налази на линији између њихове коначне форме и коначног значења (Ruwert, 1983: 33). Сходно погледима Гибса и Најака (Gibbs-Nayak, 1989: 109, у Χιώτη, 2010: 50), постоје две врсте устаљених фразеолошких конструкција: оне које се могу правилно рашчланити (*normally decomposable*) и оне које се не могу (*abnormally decomposable*), попут српског петрифицираног израза *тушта и тма*. Сви грчки учени фразеологизми припадају и једној и другој категорији. Првој, јер се сваки њихов лексички члан још може морфосинтаксички анализирати. Како наводи Моцју, (Μότσιου, 2007: 1028, у Χιώτη, 2010: 52), да би се неки учени фразеологизам анализирао, потребно је да имамо у виду и употребу, али и све елементе из историје језика и податке који се налазе „иза" видљиве (односно, језичке) површине, пошто баш ови нејезички сегменти откривају како је и зашто је дошло до тога да неки фразеологизам постане петрифициран. Другој, јер се сваки њихов лексички члан налази чврсто обједињен и морфосинтаксички и семантички унутар склопа из кога му није могуће изаћи. Грчки учени фразеологизми поседују у већој или мањој мери прилично нејасно значење те им је зато потребно тумачење. Неразумевање настаје због немогућности правилног декодирања свих лексичких елемената из којих се сваки такав фразеологизам састоји. Понекад је декодирање грчких учених фразеологизама релативно лако, будући да се без икаквог проблема препознају сви лексички елементи и њихова семантика. Међутим, у једном великом броју случајева њихово декодирање је веома захтевно, што ће рећи да је потребно поседовати и одговарајуће знање класичног грчког, тачније речено старогрчке морфологије и синтаксе, али и семантике, како би се правилно протумачили. Додатно, референцијална и конотативна својства сваког петрифицираног израза нису увек потпуна, боље речено компатибилна са нашим (савременим) појмовима и схватањима, што значи да временска дистанца и сасвим друкчији (измењени, нови) културни амбијент умногоме доприносе у отежавању његовог правилног разумевања. Како су петрифицирани изрази садржаваоци најразличитијих метафора, њихово отежано разумевање (или неразумевање) из данашње перспективе настаје и због тога „што више осећамо да је одређена метафора мртва, тим више нам је теже да реконструишемо процес кроз који је изворна метафора схватана" (Gibbs, 1993: 59). Код петрифицираних учених израза велики проблем представља и њихова транспарентност. Према виђењу Коломбове, „транспарентни фразеологизам може захтевати различите стратегије за одгонетање [тј. приступ] у односу на неки који је теже очевидан", при чему „је контекст један од најзначајнијих елемената за разумевање идиоматског израза" (Colombo, 1993: 185, 184). Другим речима, петрифицирани изрази се углавном употребљавају у мање-више контекстуално јасним ситуацијама у дискурсу – они су, условно речено, илустративни елемент који на свој начин пружа поенту самом исказу.

Разматрајући начине на који је неки израз постао устаљен, последично и петрифициран, Фернандо и Флавел су навели да је то могуће зато што „је идиом институционализован" (Fernando–Flavell, 1981: 17), а што се на примеру грчких устаљених израза заиста може и документовати и потврдити. Понајпре, захваљујући образовању, неговању опште културе као и религији, многобројни учени изрази остали су и опстали у савременом грчком језику до данас из разлога што се у оквиру грчке образовне политике – барем оне званичне, почев од тренутка када се у ослобођеној Грчкој од Турака званично отварају основне школе (*δημοτικά σχολεία*; према наводима Атанасијадиса, само четири године од проглашења независности 1830. године, отворене су прве основне школе по угледу на немачке (Volksschule, Athanasiades, 2017: 1)) и када су формиране прве образовне установе[7] – инсистирало на упознавању са грчким језичко-културним наслеђем, како античким тако и византијским, на његовом проучавању и на усвајању. Према Грантовој и Бауеровој, институционализација идиома се односи и на то колико је неки израз стекао признање (тачније речено, колико је постао познат, одомаћен) у некој заједници, што ће рећи да петрификација, учесталост употребе и институционализација иду руку под руку (Grant-Bauer, 2004: 44, 45), те, у зависности од ових фактора, израз временом постаје препознатљив као засебан (издвојен, особит...) лексички елемент унутар вокабулара. Када смо код

[7] Прва таква званична високошколска образовна институција, Атински универзитет (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών), установљен је 1837. године.

институнационализације, познато је да је за Грке од пресудне важности био писани текст као основица на којој је почивао (а и данас почива) систем њиховог образовања. Како каже Коуви (Cowie, 1998: 62), захваљујући „понављању, новим тумачењима, умножавању текстова, па и стварању нових, ти текстови врше на културу огроман утицај“, што значи да су се у њима, са једне стране, постепено учвршћивали постојећи (одабрани, прихваћени...) стереотипи, односно фразеолошке конструкције, а са друге још више се устаљивало њихово основно значење – код свих петрифицираних израза, поновимо, временом се искристалисало једно и само једно релевантно значење. А за разлику од савремених фразеологизама, код којих је некада веома тешко одредити која је реч кључна за њихово формирање (Reagan, 1987: 418), код учених то није проблем, будући да је свака њихова реч кључна. Свакако је важно указати да лексикологизација има и тесне везе са функцијом културног значења фразеологизма коју деле међусобно сви чланови једне заједнице, а коју странци обично не узимају у обзир из разлога што је она њима углавном непозната, удаљена, понекад и тешко разумљива. Отуда је сваки петрифицирани грчки израз својеврсна културема – имајући у виду да почива на грчком културно-историјском и језичком наслеђу, она је карактеристична само за грчку мисао и, самим тим, недељива је. Њено пак преношење на друге језике, следствено у друге културе, могуће је под одређеним условима, првенствено уколико знамо да „културеме нису пуки симболи“ те да „се границе језичких заједница нужно не поклапају са културним границама“ (Pamies, 2017: 102, 103), што ће рећи да се поједине културеме у виду петрифицираних израза могу пренети у друге језике само под строго дефинисаним условима, друштвеним и културним пре свега – тако се може, на пример, протумачити преношење бројних митолошких и библијских устаљених израза из грчког у латински, а потом из грчког и латинског у друге европске језике.

4. ИЗВОРИ УЧЕНИХ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА

Када је реч о пореклу (изворима) грчких учених фразеологизама, њих је четири. Први је антички грчки, други византински грчки, трећи је језик Библије и религије, а четврти је катаревуса. Од посебног је значаја напоменути да учени фразеологизми, осим тога што припадају посебном лексиколошком пољу, имају и свој посебан начин писања – реч је о такозваном вишеакценатском систему писања (*πολυτονικό σύστημα γραφής*)[8] који је био на снази све до 12. јануара 1982. године када је замењен једноакценатским системом (*μονοτονικό σύστημα γραφής*) на основу одлуке Грчког парламента, а на предлог министра образовања Елефтериоса Веривакиса (Ελευθέριος Βερυβάκης, 1935–2012; *Πρακτικά Βουλής*, 1982). Отуда се и у писаним и електронским медијима и у речницима данас наводе двојако, једноакценатски и вишеакценатски, све у зависности од ауторâ и њихових опредељења. Већ смо назначили да је једна од специфичности ових фразеологизама и та да се њихови лексички елементи налазе и у посебним морфосинтаксичким облицима. Без обзира на своје порекло, учени фразеологизми функционишу у савременом грчком у блоку, не могу се рашчлањивати на своје саставне делове, а њихови лексички елементи су у потпуности незаменљиви. Због тога су фиксирани на нивоу норме, али не зато што то савремени грчки језички систем захтева од њих, као што захтева код свих осталих фразеологизама, већ зато што им је структура (таква каква јесте) независна од савременог језичког система и зато што им је употреба у језику крајње индивидуализована и специфична. Будући да су то засебне лексичко-фразеолошке јединице, њиховом усвајању се приступа на вишим нивоима учења грчког као страног, обично од нивоа Б2. На универзитетском нивоу, сходно курикулима, то је управо време када студенти савременог грчког као страног остварују додир са класичним грчким језиком и свим његовим најважнијим морфосинтаксичким особеностима.

Појава учених фразеологизама из различитих извора у савременом грчком дискурсу последица је, са једне стране, усменог преношења, као што је то случај са бројним петрифицираним изразима који су спонтано ушли у језик из Библије, а са друге још недовољно превазиђене

[8] Њега је у грчку графију увео током хеленистичког периода Аристофан из Византа (Αριστοφάνης ο Βυζάντινος, око 257–180. пре Христа; Vendryes, 1945: 8), оснивач Александријске библиотеке, чувени граматичар и филолог.

диглосијске подвојености: утицаји катаревусе (*καθαρεύουσα*), која је преко 150 година била званична језичка форма Грчке, на димотику (*δημοτική*) су и даље снажни у том погледу да је данашња димотика, као форма народног језика, умногоме контаминирана разним лексичким упливима из катаревусе која је морфосинтаксички обликована према узорима из класичног грчког језика.

Посебно место унутар учених фразеологизама поседују они из домена књижевне учене фразеологије – за безмало сваки од њих је утврђено из ког су тачно дела или од ког је аутора преузет. У оквиру ове групе фразеологизама налазе се они који потичу из античког грчког књижевно-језичког наслеђа као и из језика Библије, литургије и религије.

5. УЧЕНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ - АНТИЧКИ ГРЧКИ

Антички грчки период посматрамо у овом раду јединствено и широко; по нама, захвата раздобље од Хомерових епова па до појаве првих византинских књижевних текстова. Из овог раздобља је у савременом грчком сачуван велики број учених фразеологизама чији су аутори данас углавном познати (њих наводимо у фуснотама). Ове фразеологизме сусрећемо било у форми разних пословица и изрека, попут:

учени фразеологизам	буквалан превод на српски:	значење у српском:	уџбеник:
ανεύ χαλκού Φοίβος ου μαντεύεται[9]	без гвожђа Феб не прориче	*без алата нема ни заната	/
προς δύο ουδ`ο Ηρακλής λέγεται[10]	са двојицом ни Херакле вели се	*два лоша убише Милоша	/
Αχίλλειος πτέρνα[11]	Ахилова пета	Ахилова пета	*Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους* (2017: 252)
κομίζω γλαύκα εις Αθήνας[12]	доносити сове у Атину	*бацати со у море	/
συν Αθηνά και χείρα κίνει[13]	осим [богиње] Атине, мрдни својом руком	*ко се чува и Бог га чува	*Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 3* (2003: 240); *Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους* (2017: 251)
ουδέν κακόν αμιγές καλού[14]	ниједно зло није чисто од доброга	у сваком злу има неко добро	
τα εν οίκω μην εν δήμω	оно што је у кући није за народ	*прљав веш не износи се из куће	/
σπεύδε βραδέως[15]	пожури полако	пожури полако	*Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 3* (2003: 240)

било мисли и сентенција из најразличитијих књижевних дела античких грчких аутора, као што су:

[9] Езоп (620–560. пре Христа; извор: http://quotations.gr/quotes/352777).

[10] Архилох, (725–650. пре Христа; извор: https://bit.ly/2XWPNXH).

[11] Хомер, *Илијада*.

[12] Аристофан, (445–386. пре Христа; *Птице*, стих 301).

[13] Езоп (извор: http://quotations.gr/quotes/348428).

[14] Чувена изрека софиста.

[15] Овај израз се, према свим наводима историчара Светонија, приписује цару Октавијану Августу (извор: http://www.gutenberg.org/files/6400/6400-h/6400-h.htm#link2H_4_0003).

учени фразеологизам	буквалан превод на српски:	значење у српском:	уџбеник:
δώρον άδωρον[16]	поклон без поклона	*понуда без вредности	/
θαλερόν δάκρυ[17]	зелена (свежа) суза	велика / крупна суза	/
δούρειος ίππος[18]	дрвени коњ	тројански коњ	/
θαρσείν χρη (ταχ`αύριον έσσετ`άμεινον)[19]	треба имати храбрости (можда сутра боље буде)	*можда ће сутра бити боље	/
ελεύθερον το έμψυχον[20]	слобода је срчаност (храброст)	*слобода рађа великодушност	/
γόρδιος δεσμός[21]	Гордијев чвор	Гордијев чвор	*Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους* (2017: 251)
εν οίδα ότι ουδέν οίδα[22]	једно знам – да ништа не знам	знам да ништа не знам	/
δει δε χρημάτων[23]	ништа без новца	ништа без новца	/
γυναιξί κόσμον η σιγή φέρει[24]	за жене ћутање је украс[25]	/	/
βίος αβίωτος[26]	живот који се не може живети	немогућ / недостојан живот	/
βίαιος διδάσκαλος ο πόλεμος[27]	рат је суров учитељ	(на)учити кроз тешку муку (патњу)	/
κύκνειον άσμα[28]	лабудова песма	лабудова песма	/
εν πυρί ελαίω κατασβεννύναι[29]	сипати уље на ватру	доливати уље на ватру	/
λόγος έργου σκιά[30]	речи су сенка дела	речи су огледало дела	/
όπερ έδει δείξαι[31]	што треба доказати	*прихватити што се прихватити мора	/

[16] Софокле, *Ајант*, стих 665 (извор: https://en.calameo.com/read/0011322842abe29192257).

[17] Хомер, *Илијада*, VI, стих 496.

[18] Хомерска фраза, *Илијада.*

[19] Теокрит, *Идила* 5, стих 41 (извор: https://bit.ly/2VuNnBT)

[20] Тукидид, *Периклова надгробна беседа* из *Пелопонеског рата*, 2, 43.

[21] Аријан из Никомедије (око 95–180), *Анабаза*, 2, 3, 1-8 (извор: http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=538).

[22] Сократ.

[23] Демостен, *Прва олинтска беседа*, 20.

[24] Софокле, *Ајант*, стих 293.

[25] У древном грчком патријархалном друштву, у коме се жена, као особа, није много ценила, смисао ове изреке је био да укаже како жена највише вреди док ћути, с обзиром да се њено мишљење није уважавало. У српском језику постоји пословица – *женско је оружје језик* – која указује на опасност ако се жени дâ слобода говора и мисли.

[26] Аристофан, *Плут*, стих 969.

[27] Тукидид, *Историја*, 3, 82. (извор: http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=192&m=2

[28] Аристофан, *Жабе*, стих 207.

[29] Лукијан, *Тимон*, 44. У савременом грчком овај фразеологизам гласи у потпуности као у српском: *ρίχνω λάδι στη φωτιά*.

[30] Демокрит.

[31] Еуклид.

Како се види из ових наведених фразеолошких конструкција, њихово порекло се може пратити, те се везују углавном или за дела античких аутора или имају директне везе са грчком митологијом, као што су добро познати изрази *μήλο της έρηδος* (јабука раздора) или *μεταξύ Σκύλλας και Χάρυβδης* (између Сциле и Харибде). Уз античку грчку књижевност, „грчка митологија, због своје јединствене способности да освоји велики број читалаца, постала је највише распрострањена класична литература у свету“ (Pan, 2017: 1437), и у савременој Грчкој. У оквиру ових петрифицираних конструкција запажају се најразличитије метафоре општег значења које се и данас, и поред тога што садрже старе концептуалне појмове, доживљавају као реалне и истините. То је могуће понајпре зато што су остале дубоко укорењене у колективном грчком памћењу – како Буркерт у својој студији каже, период од преко једног миленијума, који је започео падом микенске цивилизације а завршио се прогласом цара Теодосија 393. године којим су забрањени пагански култови, био је веома важан за утемељење грчке митологије (Burkert, 1985: 7), самим тим и за каснију појаву одређених фразеолошких склопова који су постали асоцијација на појмове, догађаје, идеје, понашање (митолошких јунака) и слично. У том погледу грчки језик је стекао општу и ванвременску улогу чувара грчког културног добра, с обзиром на то да „језик представља колико орган за његове говорнике толико и једно добро, будући да се свакако један део културе садржи у њему“ (Σετάτος, 2005: 527).

6. УЧЕНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ – ЈЕЗИК БИБЛИЈЕ

Нешто слично се може рећи и када је реч о ученим фразеологизмима из језика Библије. Библијски текст, као и литургијски текстови, као што је познато, били су дуго времена једини текстови доступни широким и необразованим масама грчког народа. Како су били директно изложени њима, и како су понављани, поједини делови из ових текстова спонтано су ушли у вокабулар грчког језика. Тако су временом прихваћени као устаљене, готове формуле (формулаични изрази) који у језику функционишу као петрифицирани фразеолошки склопови. Такви су:

учени фразеологизам	буквалан превод на српски:	значење у српском:	уџбеник:
φυλάσσω / προσέχω ως κόρην οφθαλμού[32]	чувати као зеницу ока	чувати / пазити као зеницу ока	/
φόβος και τρόμος[33]	страва и ужас	страва и ужас	/
έρχου και ίδε[34]	дођи и види	дођи да видиш	/
εν αρχήν ήν ο Λόγος[35]	у почетку беше Реч	у почетку беше Реч	/
άξιος ο μισθός[36]	часна плата	заслужна надница / плата	/
μάννα εξ ουρανού[37]	храна / мана с неба	*дар с неба	/
ακρογωνιαίος λίθος[38]	угаони камен	камен темељац	/
εκ Θεού εστί[39]	од Бога је	ако је од Бога / од Бога произилази	/

[32] Псалм 16: 7.
[33] Псалм 55: 5.
[34] Јован, 11: 34.
[35] Јован, 1:1.
[36] Лука, 10: 7.
[37] *Излазак*, 16: 31.
[38] *Прва Павлова Ефежанима*, 2: 20.
[39] *Дела апостолска*, 5: 39.

ίδε / ιδού ο άνθρωπος[40]	ево човека!	ево човека!	/
Θεού θέλοντος[41]	ако Бог хтеде	ако Бог дâ	/
άγρον ηγόρασε[42]	њиву сам купио[43]	*не хаје / мари	/

У односу на петрифициране фразеолошке конструкције из Новог завета, укупан број петрифицираних фразеолошких конструција из Старог завета у савременом грчком далеко је мањи (Μιχαλόπουλος – Κιουρτσή-Μιχαλοπούλου, 2004: 13, у Χιώτη, 2010: 174). Ова разлика се може оправдати, пре свега, чињеницом да је грчки језик превода Старог завета (Септуагинте) био далеко теже разумљив потоњим покољењима Грка̂ него када је реч о језику Новога завета који је изворно написан у хеленистичкој епохи на грчком језику.

Поред ових, у грчки језик су постепено улазили и бројни фразеолошки елементи из језика византијске химнографије и литургије (Τσιρόγλου, 2000: 11, у Χιώτη, 2010: 174), попут:

учени фразеологизам	буквалан превод на српски:	значење у српском:	Уџбеник:
απορία ψάλτου βηξ	немоћ појца је кашаљ	*питање без одговора	/
στώμεν καλώς	стојмо смерно	стојмо смерно	/
[τας θύρας εν] σοφία πρόσχωμεν	двери премудрошћу пазимо	пажљиво пратити	/
αντί του μάννα χολή [αντί του ύδατος όξος]	уместо мане жуч / уместо воде оцат/	*добро са злим вратити / тешка незахвалност	/

Према свим Лупасијевим закључцима (Λουπάση, 2003, у Χιώτη, 2010: 174), без обзира на то што је Библија била у Грка важно штиво током средњега века, па и касније, и без обзира на то што садржи многобројне послевице, мудре изреке, поуке, у свакодневном говору савремених генерација Грка укупан број библијских фразеологизама је готово незнатан. Са друге стране, током читавог византинског периода, и потом туркократије, у грчки су постепено улазиле фразеолошке конструкције и из различитих литургијских текстова (Δουλαβέρας, 1994: 28, у Χιώτη, 2010: 174) који су временом, заједно са фразеологизмима из библијског текста, постале саставним делом не само ученог, него и (просто)народног језика, чиме су знатно допринеле да се обогати и знатно прошири грчки вокабулар.

7. УЧЕНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ – КАТАРЕВУСА

Један од посебних извора учених фразеологизама јесте и катаревуса, идеализована узвишена форма грчког језика чији се зачеци могу назрети у време туркократије у облику једне прелазне језичке форме између византинског језичког архаизма и разговорног језика. Њена главна одлика је та да поседује новине у синтакси уз задржавање што је више могуће старих елемената у морфосинтакси, правопису и вокабулару. Као званична језичка форма грчке државе од 1830. до 1976. године, катаревуса је на вештачки начин регулисала понајпре писање грчког језика према правилима класичне граматике независно од говорног језика и његових правила, чиме се отворено подржавала (или, прецизније речено, одржавала) диглосија у друштву. Из оваквог мешовитог језиког облика потекли су бројни петрифицирани изрази – њихов назив у оквиру целокупне

[40] Јован, 19: 5.

[41] *Дела апостолска*, 18: 21.

[42] Лука 14: 18.

[43] Варијанта од изворног *άγρον ηγόρασα*.

грчке лингвистичке литературе јесте *архаични изрази* (*αρχαϊστές εκφράσεις*) – а који се и данас живо употребљавају, понајвише у језику администрације и званичног обраћања (говори, писма, извештаји и слично) где је потребно прибећи вишем стилском и језичком регистру:

учени фразеологизам	**буквалан превод на српски:**	**значење у српском:**	**уџбеник:**
γνωρίζω (κάποιον) εξ ακοής	знати (неког) по слуху	знати (неког) по чувењу	/
παίζω εξ ακοής	свирати по слуху	свирати по слуху / цигански	/
επ`ουδενί λόγω	без икаквог разлога	без икаквог разлога	*Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 4* (1995: 426)
εν ανάγκη	у случају нужде	у случају нужде	*Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 4* (1995: 425); *Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους* (2017: 250)
εν ολίγοις	укратко	укратко	*Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 4* (1995: 425); *Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους* (2017: 250)
συν τω χρόνω	како време буде пролазило	временом	*Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους* (2017: 251); *Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 3* (2003: 240)
εκ των προτέρων	унапред	унапред	*Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 4* (1995: 424); *Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους* (2017: 250)
εις το επανιδείν	до виђења	до виђења	/
εν πάση περιπτώσει	у сваком случају	у сваком случају	*Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 3* (2003: 240); *Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους* (2017: 250)
επί τόπου	на лицу места	на лицу места	*Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους* (2017: 250)
ο / η εν_λόγω	онај / она о коме је реч	онај / она о коме је реч	/
πληρώνω τοις_μετρητοίς	платити готовином / готовински	платити готовином / готовински	/
εν μιά νυκτί	преко ноћи	брзо	/

δια παντός	заувек	заувек	*Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 4* (1995: 424)
από πρωίας μέχρις εσπέρας	од јутра до вечери	од јутра до вечери	/
καθ`έξιν	по навици	по навици	/

Из ових и њима сличних примера увиђа се да су учени фразеологизми из катаревусе углавном везани за падежне облике и за предлошко-падежне конструкције (мада постоје и они са глаголима и њиховим посебним морфолошким облицима). У њима се, на пример, чувају форме датива који је, као падеж, одавно изгубљен у савременом грчком и инфинитива. Како је Браунинг правилно указао (Browning, 1995: 267), ови фразеологизми су толико учестали у грчкој усменој и писаној комуникацији да се уопште не могу мерити са појавом и употребом петрифицираних израза из латинског језика у енглеском, попут *vice versa, ad infinitum, ab ovo* и сличним. Према сагледавањима Маркандонатоса, улога ових фразеологизама у језику изразито је стилска – служе да би пружили посебну нијансу и снагу исказима (Μαρκαντωνάτος, 2002: 15, у Χιώτη, 2010: 176) – а њихово опстајање (традиционално чување) у језику Цироглу објашњава тиме што савремени грчки језик, без обзира на сву изграђеност у погледу речника и на експресивност, ипак не поседује још могућности да те и такве фразеолошке конструкције успешно замени својим одговарајућим (Τσιρόγλου, 2000: 9, у Χιώτη, 2010: 177).

8. ЗАКЉУЧАК

Без обзира на врсту извора из кога потичу грчки учени фразеологизми, они су састављени од таквих лексичких елемената које је Амосова, проучавајући енглеску фразеологију, прва назвала „некротичким елементима“ или „некротизмима“ (*некротические елементы, некротизмы*; Амосова, 1963: 73). Сходно њеном виђењу, то су такве компоненте које су давно испале из састава речника и које су остале сачуване у језику само у оквиру одређених (посебних) фразеолошких склопова. Другим речима, како је њихова морфосинтаксичка (обличка) структура остала строго затворена у времену и како се, као таква, преносила (а и даље се преноси) кроз простор, ове компоненте, баш зато што су постале временом тако специјализоване, ван тих фразеологизама немају никакву ни функцију ни значење. Из тог разлога сваки фразеологизам са некротизмом или било којом другом формалном аномалијом не може бити подударан с одговарајућом комбинацијом састављеном од других лексема због тога што кључну суштину (поенту) и право семантичко значење носи управо тај изоловани, преживели лексички сегмент (или лексички елементи). У некротизме у грчким ученим фразама убрајају се, на пример, сви предлози преузети из класичног грчког, затим облици датива (једнина-множина) као и посебни облици партиципа актива и пасива те инфинитив[44]. Отуда, засновано на Фрејзеровој класификацији, сви грчки учени фразеологизми припадају категорији *стриктно петрифицираних* (*striktly frozen*; Frazer, 1970: 39), што значи да се морају усвојити управо тако како гласе и да се, као такви, морају наћи унутар исказа. Из тог разлога они чине посебну подгрупу структурних фразеолошких склопова који се могу сагледати (класификовати) било као чисто граматичке конструкције, било као синтаксичке, према Барановом одређењу (Баранов, 2008: 67), мада је истина да у себи обједињују и граматичке и синтаксичке елементе.

Учени фразеолошки изрази припадају не само грчкој културној традицији, поглавито оној писаној, књижевној, него су временом постали и саставни део историјског грчког колективног памћења. То су такви језичко-културни и историјско-цивилизацијски елементи који, међутим,

[44] Разматрајући фразеологизме који садрже некротизам, Рojзенон је, ослањајући се на Амосову, предложио поделу на некротизме-историцизме и на некротизме-архаизме (Ройзенон, 1973: 79) која би могла, по нашем виђењу, начелно одговарати грчкој фразеолошкој слици са петрифицираним изразима (о томе би се могло, свакако, расправљати још).

нису једном за свагда дати – поред тога што се брижљиво чувају, они се непрекидно обнављају и оживљавају у складу са культуролошким и социолошким потребама те са развојем читавог грчког друштва. Због тога су, без обзира на своје порекло, тесно повезани са колективним сећањем (Брагина, 2007: 23). Са једне стране се могу посматрати као великим и непресушним благом грчког језика, са друге се доживљавају као вечне истине, а са треће, због снаге своје изражајности и тежине, где је од пресудне важности управо њихов језик на коме су настали, ови фразеологизми се испољавају као „савршена реалност која се јавља у тако плодној и значајној мери да се схватају као реална збивања“ (Репина, 2005: 130–131).

Када је реч о уџбеничкој литератури, највећи број уочених фразеологизама написани су на катаревуси. Дакле, реч је о таквим конструкцијама које по свом унутрашњем склопу подсећају на старогрчке, односно настоје да их што је могуће више подражавају, те се из тог разлога називају у грчкој лингвистичкој литератури и *архаизованим изразима* (αρχαϊζουσες εκφράσεις). Без обзира на извор, важно је истаћи да се њихова употреба у савременом грчком сматра изузетно значајном, будући да говорно лице, било да је реч о нативном говорнику или о странцу, показује не само степен знања грчког језика, него и то да ли познаје и влада грчким вокабуларом као и изражајним елементима који, по правилу, припадају једном далеко вишем и званичнијем нивоу употребе језика. Преко њих говорно лице показује и колико је способно да оствари комуникацију са својим саговорником на различите теме и, сходно томе, да разуме поруке у усменој и/или писменој форми или текстове различите садржине на које наилази, да пластично и метафорички искаже своју мисао. Говорно лице овладавањем ученим фразеологизмима и њиховом правилном употребом такође показује да је способно и да оствари (достигне) одговарајући изражајни стил у складу са темом.

Грчки петрифицирани изрази су својеврсни лексички атавизми из прошлости (која и не мора бити тако давна у историјском погледу) у виду посебних културно-семантичких категорија које се и данас високо цене. Њихова је употреба у савременом језику обавезна, с обзиром да се тако показује како владање грчким језиком тако и ученост, образованост, негован и узвишен изражајни стил појединца. Оправдање за њихово чување има и тесне везе не само са неговањем културно-језичке традиције, него и иде руку под руку с идејом да све званичне поделе на антички-византински-савремени грчки језик јесу тек условне, академске, односно да је реч о само једном јединому и јединственом грчком језику који се може пратити у континуитету кроз време.

Наше је мишљење да је неопходно уврстити овакве изразе у нове дидактичке материјале како са културолошке стране, тако и када је реч о јачању целокупне језичке, фразеолошке и лексичке компетенције студената, са друге, будући да се без њих не може постићи нити достићи језичка компетенција образованог нативног говорника савременог грчког језика. Ово је, по нама, посебно важно, с обзиром на то да постоји диспропорција између постојеће уџбеничке литературе за учење грчког као страног на вишим нивоима и критеријума који дефинишу захтеве[45] при званичној провери знања грчког језика као страног (*Πιστοποιητικό Επαρκούς Γνώσης της Ελληνικής Γλώσσας*) на нивоу Ц1. Један од главних елемената провере тиче се и лексичке компетенције, односно проверава се владање кандидата ученим изразима. Чињеница је да усвајање учених грчких фразеолошких конструкција припада понајпре домену појединца, односно његовој способности да се одвоји од сопствене културе и да развије критичку свест о другој култури (cf: Ciliberti, 2012), са једне стране, те да разуме улогу и функционисање грчког језика као сложене структуре унутар савременог грчког друштва путем његове аутеничне употребе која, између осталог, подразумева и обавезну употребу учених израза као саставног дела грчке језичке писане и усмене културе изражавања и традиције. Отуда сваки појединац при стицању језичке компетенције у грчком (или било ком другом) језику као страном у својству комуниканта „треба да у погледу вербалног и невербалног понашања буде максимално близак реалним носиоцима двеју култура“ (Кончаревић, 2005: 220).

Како смо назначили, учени изрази у анализираним уџбеницима јављају се тек споредно, а одговор на питање зашто је то тако залази у домен дидактике и методике наставе савременог

[45] http://www.moec.gov.cy/ypexams/exetastea_yli/2017_poly_kali_gnosi_ellinikis_sept_2017.pdf.

грчког путем комуникативне методе. Понајпре, учених израза заиста има много, те се као главни методички проблем поставља питање њиховог адекватног избора. Начелно сагледано, сваки учени израз је на свој начин битан, користан. Нисмо склони мисли да су се аутори анализираних уџбеника намерно клонили учених израза – и они сами су свесни њиховог значаја и удела у савременом језику – већ смо пре склони да верујемо да их је много теже прилагодити савременим дидактичким и методичким захтевима подучавања грчког као страног. Дакле, диспропорција је донекле нужна и оправдана, однекле и није. Код појединих петрифицираних форми, као оних из катаревусе, проблем се релативно лако решава на већ устаљен начин, преко обраде предлога из класичног грчког, што у великој мери олакшава савлађивање тих и таквих израза. Међутим, код учених израза из класичног грчког ствар је ипак много тежа, посебно што су то засебне исказне целине које нужно захтевају додатна тумачења, а посебно морфосинтаксичка па и семантичка објашњења, како би се правилно разумели. У оба случаја наставник се налази у улози тумача чији је задатак да својим студентима (полазницима) помогне да што боље схвате ове изразе. Ово са своје стране подразумева да треба да буде компетентан не само језички, него и да поседује релативно широка знања из грчке историје, књижевности, културе, филозофије, уметности како би успео да им приближи ове изразе.

Литература

Амосова, Н. Н. (1963). *Основй английской фразеологии*. Издательство Ленинградского Университета.

Athanasiades, H. (2017). Enlightenment and School History in the 19th Century Greece: the Case of Gerosthatis by Leon Melas (1862–1901). *Espacio, Tiempo y Educación*. Vol. 4, Nr. 1 (January–June 2017), 1–27 (доступно на следећој интернет страници: https://www.espaciotiempoyeducacion.com/ojs/index.php/ete/article/view/146/105).

Баранов, А. Н. (2008). *Аспекты теории фразеологии*. Москва: Знак.

Брагина, Н. Г. (2007). *Память в языке и культуре*. Москва: Языки славянских культур (Studia Philologica).

Browninig, R. (1995). *Η ελληνική γλώσσα μεσαιωνική και νέα*. Αθήνα: εκδόσεις Παπαδήμα.

Burkert, W. (1985). *Greek Religion*. Cambridge: Harvard University Press.

Casadei, F. (1996). *Metafore ed espressioni idiomatiche. Uno studio semantico sull`italiano*. Roma: Bulzoni.

Chornobay, S. (2005). To the issue of the idiomatic phraseology within the linguistic picture of the world (on the material of the English and the Greek languages). *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 25ης* ετήσιας *συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (7-9 Μαΐου 2004).* Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 168–172.

Ciliberti, A. (2012). La nozione di ’competenza’ nella pedagogia linguistica: dalla ‘competenza linguistica alla ‘competenza comunicativa interculturale.’ *Italiano Lingua Due* 4 (2), 1–10.

Ciroglu, D. (2000). Τσιρόγλου, Δ. *Λεξικό αρχαϊστικών φράσεων της νέας ελληνικής γλώσσας*. (2η έκδοση). Αθήνα: Σαββάλας.

Colombo, L. (1993). The comprehension of ambiguous idioms in context. In: *Idioms: Processing, Structure and Interpretation* (C. Cacciari, P. Tabossi, eds.). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 163–200.

Cowie, A. P. (1998). *Phraseology. Theory, Analysis and Applications*. Oxford: Caledon Press.

Dulaveras, A. (1994). Δουλαβέρας, Αριστείδης. *Η παροιμιολογική και παροιμιογραφική εργογραφία του Δημητρίου Σ. Λουκάτου.* Αθήνα: Πορεία.

Erman, B., Warren, B. (2000). The idiom principle and the open choice principle *Text* 20 (1), 29–62.

Fernando, C., Flavell, R. (1981). *On Idiom: Critical Views and Perpsectives*. Exceter Linguistic Studies. Volume 5. Exceter: University of Exceter.

Fillmore, Ch., Kay, P., O’ Connor, M. (1988). Regularity and Idiomaticity in grammatical constructions: the case of Let Alone. *Language* 64 (3), 501–538.

Földes, C. (2007). Phraseme mit sprezifischer Struktur. In: *Phraseologie: Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / Phraseology: An International Handbook of Contemporary Research* (H. Burger – D. Dobrovolskij, P. Kühn and N.R. Norrick, eds.). Berlin – New York: de Gruyter, 424–435 (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft / Handbooks on Linguistics and Communication Science 28.1–28.2).

Gaatone, D. (1997). La locution: analyse interne et analyse globale. In: *La locution entre langue et usages* (M. Martins-Baltar, éd.). Fontenay–aux-Roses: ENS editions, 165–177.

Gibbs, R. W., Nayak, N. (1989). Psycholinguistic studies on the syntactic behavior of idioms. *Cognitive Psychology* 21, 100–138.

Gibbs, R. W. Jr. (1993). Why Idioms are not Dead Metaphors?. In: *Idioms: Processing, Structure and Interpretation* (C. Cacciari, P. Tabossi, eds.). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 57–78.

Grant, L., Bauer, L. (2004). Criteria for re-defining idioms: Are we barking up the wrong tree? *Applied Linguistics* 25 (1), 38–61.

Hioti, A. (2010). Χιώτη, Α. Οι παγιωμένες εκφράσεις της νέας ελληνικής: ιστορική διάσταση, ταξινόμηση και στερεοτυπικότητα. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ. (dostupno na https://phdtheses.ekt.gr/eadd/bitstream/10442/22381/1/22381.pdf, pristupljeno 12.01.2019).

Hörler, P. (2003). *Das kindliche Verständnis von Idiomen. Empirische Untersuchung bei deutsch- und fremdsprachigen Kindern in 1. und 3. Primarschulklassen.* Zürich. (dostupno na www.dissertationen.unizh.ch/2004/hoerler/abstract.htm/, pristupljeno 27.10.2018).

Јовановић, М. (2014). *Неохеленске студије и „језичко питање“*. Београд: Филолошки факултет.

Кончаревић, К. (2005). Презентација српске културе у уџбеницима српског језика као страног: теоријски оквир и конструкцијска решења. *Научни састанак слависта у Вукове дане – Развој модерног српског језика* 34 (1). Београд: Филолошки факултет – Међународни славистички центар, 217–228.

Lupasis, G. (2003). Λουπάσης, Γεώργιος. *Επιδράσεις της εκκλησιαστικής φρασεολογίας στη νεοελληνική γλώσσα.* Αθήνα: εκδόσεις Σμίλης.

Markandonatos G. (2002[5]). Μαρκαντωνάτος, Γ. *Λεξικό αρχαίων, βυζαντινών και λόγιων φράσεων της νέας Ελληνικής με παράρτημα εύχρηστων Λατινικών φράσεων.* 5η έκδοση. Αθήνα: εκδόσεις Gutenberg.

Migliorini, B. (1968). *Dal nome proprio al nome comune*. Firenze: Olschki.

Mihalopulos, N. et al. (2004). Μιχαλόπουλος, Ν., Κιουρτσή-Μιχαλοπούλου, Α. *Εράνισμα, βιβλικές και εκκλησιαστικές φράσεις και λέξεις στη νεοελληνική γλώσσα.* Καβάλα: [χ.ε.].

Mocju, E. (2007). Μότσιου, Ε. „Αντιπαραθετική φρασεολογία: από τη θεωρία στην πράξη, η περίπτωση του ιδιωτισμικού πεδίου της `εξαπάτησης`“. *Πρακτικά 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (Ιωάννινα, 30 Αυγούστου – 2 Σεπτεμβρίου 2007).* Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1027–1047.

Mortara-Garavelli, B. (2004). Tra „rhetorica utens“ e „rhetorica docens“. *Intersezioni* 1, XXIV, 5–18.

Mejri, S. (2012). Delimitation des unites phraseologiques. In: *Tendencias actuais na pesquisa descritiva e aplicada em fraseologia e paremiologia* (M. L. Ortiz, ed.). Campinas (Sao Paulo): Pontes, vol. 1, 139–156.

Pamies, A. B. (2017). The Concept of Cultureme From a Lexicographical Point of View. *Open Linguistics* 2017 (3), 100–114.

Pan, J. (2017). Research on the Influence of Greek Mythology on Anglo – American Language and Literature. *Advances in Social Sciences, Education and Humanities Research*. Volume 119. 1437–1440.

Pecman, M. (2007). L'enjeu de la classification en phraseologie. In: *Phraseology in Motion* (A. Hacki-Buhofer, H. Burger, eds.). Baltmannsweiler: Schneider, vol. 2, 29-48.

Reagan, R. (1987). The syntax of English idioms: Can the dog be put on? *Journal of Psycholinguistic Research* 16 (5), 417–441.

Репина, Л. П. (2005). *Феномен прошлого*. Москва: Издательский дом Государственного Университета ВШЭ.

Ройзенон, Л. И. (1973).. *Лекции по общей русской фразеологии*. Самарканд: [б.и.].

Ruwet, N. (1983). Du bon usage des expressions idiomatiques dans l'argumentation en syntaxe générative. *Revue Québécoise de Linguistique* 13 (1), 9–145.

Saussure, F. (1979). *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*. Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη.

Setatos, M. (2005). Σετάτος, Μ., Στη χοάνη της γλώσσας. *Φιλόλογος*, τεύχος 122, 527–539.

Trijandafilidis, M. (1996). Τριανταφυλλίδης, Μ. *Νεοελληνική γραμματική της δημοτικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών ΑΠΘ.

Виноградов, В. В. (1977). Об основных типах фразеологических единиц в русскому езыку. У: *Труды академика Виктора Владимировича Виноградова в области лексикологии, фразеологии, семасиологии и лексикографии*. Москва: Издательство „Наука“, 140-161.

Zapisnici za skupštinskog zasedanja (1982). *Πρακτικά της Βουλής της συνεδριάσεως της 11ης Ιανουαρίου 1982*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, 456–470.

Zykova, I. V. (2013). Phraseological Meaning as a Mechanism of Cultural Memory. In: *Research on Phraseology Across Continents*, *Vol. 2*. Bialystok: University, 421-441.

Извори

Уџбеници:

Gavriilidu, G. (2017). Γαβριηλίδου, Γ. *Τα «καλώς κείμενα» για προχωρημένους*. Θεσσαλονίκη: University studio press.
Mavrulja, S. et al. (1995). Μαυρούλια, Σ., Γεωργαντζή, Ευ. *Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 4*. Αθήνα: Neohel.
Mavrulja, S. et al. (2003). Μαυρούλια, Σ., Γεωργαντζή, Ευ. *Τα νέα ελληνικά για ξενόγλωσσους 3*. Αθήνα: Neohel.

Речници:

А) једнојезични речници:

Babinjotis, J. (1998). Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
Krijaras, E. (1995). Κριαράς, Ε. *Νέο Ελληνικό λεξικό – Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
Otašević, Đ. (2012): Оташевић, Ђ. *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.
Tegopulos-Fitrakis (1995). Τεγόπουλος[10]-Φυτράκης (1995). *Ελληνικό λεξικό*. Αθήνα: Εκδόσεις Αρμονία.
Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (том 1–19) (1958–): Београд: Институт за српски језик САНУ.
Речник српскохрватског књижевног језика 1995: Нови Сад: Матица Српска.
http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/

Б) двојезични речници:

Марковић, А. (2001). *Српско-грчки речник*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μιχάλη Σιδέρη.
Marku, L. (2010). *Fjalor shqip-greqisht*. Tiranë: Infobotues.
Мутавџић, П. (2007). *Грчко-српски речник идиома*. Београд: ИК Јасен.
Стојановић, М., Балаћ, А. (2009). *Грчко-српски речник*. Београд: Завод за уџбенике.
Vojadži, A.[3] (1997). Војаџи, А. *Српско-грчки речник*. Θεσσαλονίκη: s.e.
Ρουμανο-νεοελληνικό λεξικό / Dicționar român-neogrec (2007): București: Editura Demiurg.
Marku, L. (2011). *Ελληνο-αλβανικό λεξικο*. Tiranë: Infobotues

В) двојезични речници на другим страним језицима:

Collins Greek-English Dictionary (1997). Glasgow: Harper Collins Publishers.
Collins Ελληνο-αγγλικό λεξικό (2003). Glasgow: Harper Collins Publishers.
Cukanas, A. (1996). Τσουκανάς, Α. *Ελληνο-γερμανικό λεξικό*. Εκδόσεις Κακουλίδης.
Cukanas, A.[2] (1997). Τσουκανάς, Α. *Γερμανο-ελληνικό λεξικό*. Εκδόσεις Κακουλίδης.
Dizionario Greco moderno-Italiano, Italiano-Greco moderno (2006). Bologna: Perugia Edizioni.
Stavropoulos - Hornby (2011): Stavropoulos, D. N. –Hornby, A. S., *Oxford English-Greek Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
Stavropoulos, D. N.[7] (1995). *Oxford Greek-English Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford Universiy Press.

Сајтографија

http://quotations.gr/quotes/352777
https://bit.ly/2XWPNXH
http://www.gutenberg.org/files/6400/6400-h/6400-h.htm#link2H_4_0003
https://en.calameo.com/read/0011322842abe29192257
https://bit.ly/2VuNnBT
https://bit.ly/2VyGhfM
http://www.moec.gov.cy/ypexams/exetastea_yli/2017_poly_kali_gnosi_ellinikis_sept_2017.pdf

ON LITERARY EXPRESSIONS IN THE MODERN GREEK LANGUAGE

Summary

The main aim of our paper is based on an attempt to present a part of Modern Greek idiomatic expressions in the broader scale which belong to a special idiomatic subgroup and which, according to their internal (compositional) character, do differ considerably from all other phraseological constructions of the contemporary Greek language. All these stereotype expressions, which are both formally and semantically petrified in total, have been known in Greek as λόγιες εκφράσεις (literary expressions). As a general rule, they belong to a rather high linguistic register and style of speech as well as of writing, so that is why they can be regularly encountered both in texts written with a more formal tone, on the one hand, and in the language of belles-lettres, on the other. As from today's point of view, their frequency is much higher in the texts of the first category, which is quite understandable, since the Greek language of official administration, legislation, religion (church) as well as of politics has been de facto dominated by very strict and formal principles of formation of utterances in relation to the language of literature and of colloquial communication in which these and such principles are largely avoided.
When learning Modern Greek as a foreign language, literary expressions are an indispensable element of the Greek vocabulary. As these forms are firmly established containing their own morphology and syntax, foreign students usually meet them for the first time at higher levels of learning Modern Greek (B2-C2 according to CEFR), for the reason that they have to acquire basic knowledge of morphology and syntax of the Ancient Greek language, in order to be able to understand properly their structure and meaning. Although many of these petrified expressions can be found in various texts of well-known Ancient Greek writers and in the Bible, a great number of them have got their origin in katharevousa (καθαρεύουσα), a conservative form of Modern Greek, widely used for literary, official and all formal purposes for more than 150 years.

Keywords: Modern Greek, literary expressions, lexical competence, textbooks.

Predrag Mutavdžić
Filološki fakultet, Beograd
predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs

Vojkan Stojičić
Filološki fakultet, Beograd
vojkans@hotmail.com

UDK 811.163.41'373.7
811.511.141'373.7

Edita Andrić

DELOVI RUKU U FRAZEOLOŠKIM JEDINICAMA MAĐARSKOG I SRPSKOG JEZIKA[1]

Tema rada je kontrastivna frazeološka analiza meronima gornjih ekstremiteta u mađarskom i srpskom jeziku sa ciljem da se prikaže u kojoj meri značenja ekvivalentnih odrednica motivišu nastajanje izraza u pomenutim jezicima, da li postoje i u kojoj meri su prisutna poklapanja u frazeološkom korpusu dva geneološki i tipološki različita jezika.

Ključne reči: frazeologija, somatizmi, meronimi, *ruka*, *kéz*

1. UVOD

Baveći se kontrastivnom frazeologijom mađarskog i srpskog jezika, a posebno istražujući somatizme, dolazila sam do zaključka da se veliki deo prikupljenog korpusa poklapa u jezicima koji su predmet analize, ali da postoje i izvesna odstupanja. Istovetnosti i sličnosti proizlaze iz osnovnog značenja samih leksema koji motivišu nastajanje frazeoloških značenja, a vezana su za njihovu konkretnu funkciju od značaja za čoveka. Razlike se, pak, ogledaju u različitim kulturološkim pristupima. U ovom radu će se analizirati frazeološke jedinice sa komponentama delova ruku u mađarskom i srpskom jeziku, budući da sam već istražila izraze sa odrednicom 'ruka' kao holonimom (Andrić, 2018). Delovi ruke koji će biti predmet analize su: *šaka/marok, dlan/tenyér, prst/ujj, nokat/köröm, lakat/könyök* i *rame/váll*, a korpus čine frazeme ekscerpirane iz Matešićevog frazeološkog rečnika (Matešić, 1982) i četiri frazeološka rečnika mađarskog jezika (O. Nagy, 1966, Litovkina, 2010, Bárdosi, 2012, Forgács 2003), kao i iz jednojezičnih rečnika (MÉK, RSJ). Cilj rada je da se pokaže u kojoj meri osnovno i eventualna prenesena značenja leksema utiču na motivisanje frazeoloških značenja, u kojim ciljnim domenima se konceptualizuju pomenute lekseme u izrazima dvaju jezika, u čemu se razlikuju leksički sklopovi semantički istovetnih frazema i da li se umesto jednog dela ruke u drugom jeziku javlja drugi meronim. Posebna pažnja će se posvetiti formalno identičnim izrazima čija se semantika u jezicima ne poklapa, kao i onim jezičkim konstrukcijama koje nedostaju u jednom od analiziranih jezika.

Na početku svakog poglavlja biće predstavljeno značenje odrednice.

2. FRAZEMI SA SOMATIZMOM ŠAKA/MAROK

ШАКА ж (дат. шаци) 1. а. *анат*. крајњи део руке од зглавка, запешћа до врха прстију б. длан и прсти руке повијени према унутрашњости и подешени да се може нешто захватити, држати и носити; 2. шака као мера, количина нечега што може стати у стиснуту шаку; 3. *фиг*. мали број, мала количина нечега.

KÉZFEJ fn A kéznek a tenyérrel ellentétes oldala, az ujjakkal együtt[2]

[1] Rad je nastao u okviru projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* (178002), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

[2] Deo ruke suprotan od dlana, gornja površina šake, zajedno sa prstima.

MAROK fn 1. Behajlított tenyér, marék. | *nép.biz*. Tenyér <Kif-ekben:> birtoklás, hatalom; 2. rég. A ló magasságának mértékegysége; 3. nép. A levágott gabona nyalábja (markot szed/hajt).[3]

Marok je u mađarskom rečniku semantizovan kao 'povijen dlan prema unutrašnjosti', što znači da se značenje mora izvesti pomoću imenice 'dlan', te se ovakva formulacija u potpunosti poklapa sa značenjem *šake* pod 1b. u rečniku srpskog jezika. Osnovno značenje reči *šaka* – 'deo ruke od zglavka do vrha prstiju' – u mađarskom jeziku je obuhvaćeno složenicom *kézfej* ili imenicama *tenyér/marok*. Složenica *kézfej* se upotrebljava retko, a u frazeološkom korpusu je uopšte ne nalazimo. Interesantno je da se pod drugim značenjem u oba jezika pominje mera, ali u različitim kontekstima. Ipak, u mađarskom je pomenuta merna jedinica zastarela, a umesto nje se i u ovom jeziku upotrebljava 'količina koja staje u šaku' ali uz određene sufikse. To može biti sufiks za količinu *-nyi* ili instrumentalni odnosni nastavak *-val/-vel* (*marok<u>nyi</u>*, *marok<u>kal</u>*), te u tom slučaju obuhvata i količinu koja je sadržana kao figurativno značenje pod rednim brojem 3 imenice *šaka*. Imenice *šaka/marok* poslužile su kao motivaciona osnova za nastanak frazema u jezicima koji su predmet naše analize, pa u srpskom korpusu nalazimo 24, a mađarskom 21 primer. Većina frazema motivisana je osnovnim značenjem tih leksema, ali se one uglavnom poistovećuju na osnovu modela deo-celina sa funkcijom koju ima holonim ruka. 'Ruka', pa tako i 'šaka' je deo tela koja dejstvuje, radi, drži, pruža, uzima, vlada, udara, kažnjava i zbog toga se dešava da se te dve lekseme nalaze u istim strukturama kao varijante koje se mogu zameniti.

'Šaka' može da se konceptualizuje kao RAD, budući da je to sredstvo kojim čovek obavlja fizičke poslove. Na to nas podseća konstrukcija *pljunuti u šake* koja označava spremnost da se započne neki težak, ozbiljan posao. Mađarski formalni ekvivalent, međutim, znači nešto drugo. *Köpi a markát* izražava da neko uverava prisutne u spremnost da učini sve da bi se nešto sprovelo u delo, posebno misleći na obračun sa nekim.

Za osobu koja je prezaposlena kažemo da *ima pune ruke posla*, čemu bi u mađarskom mogao odgovarati izraz *nem szakad markába a dolog* 'neće mu se rad prekinuti u šaci'. Tu se zapravo krije asocijacija na konstantno obavljanje radnje, što nas upućuje na neprekidnu nit koju zaposlena osoba drži u šaci.

Frazem *udariti/udarati/lupiti/lupati šakom po stolu* ukazuje na odlučnu osobu, rešenu da prekine neku ustaljenu praksu, da se suprotstavi i sprovede svoju ideju. U mađarskom jeziku se takva rešenost i protivljenje takođe izražavaju udaranjem o sto, ali ne šakom već pesnicom: *öklével veri az asztalt*.

Koncept POSUDE je takođe prisutan kod frazema sa odrednicom *šaka/marok*, pošto i propozicionalno značenje podrazumeva organ koji je povijen ka unutrašnjosti i koji je podesan da zahvati, drži, obuhvata. Kao što je napred navedeno, šaka u srpskom može da bude puna posla, ali i brade: *puna šaka brade* upućuje na veoma srećnu osobu, na veliku korist ili dobit, potpuno zadovoljstvo. Naspram toga nalaze se frazemi *ostati/vratiti se praznih šaka, duvati u prazne šake* u značenju 'ne dobiti, ne postići ništa, ostati bez očekivane naknade za nešto'. Dok za prethodni primer ne nalazimo ekvivalent u mađarskom jeziku, za ovaj drugi postoji formalni i značenjski odgovarajući izraz: *üres marad a marka.*[4] Inače, neuspeli poduhvat, propali posao bez ostvarene očekivane dobiti u mađarskom se još vrlo slikovito izražava izrazom *a markába szakad az ág/mézesmadzag* „u ruci mu je ostala otkinuta grana".

Koncept posude prepliće se i sa značenjem POSEDA, odnosno VLASTI, jer sve što imamo u šaci kao posudi mi to i posedujemo, vršimo vlast nad njim i kontrolišemo ga: *biti/nalaziti se u nečijim šakama, držati/imati koga/šta u šaci – a markában van/tart.* Upravo bitisanje i nepomično ponašanje podrazumeva i posedovanje, vladanje nad kim/čim, kontrolu nad njim. U tu posudu može dospeti nekakav sadržaj: *dobiti koga/šta u svoje šake*, *pasti/dopasti/doći u šake*, *doći/dopasti kome šaka – kézre kerül* (što ujedno označava početak gubljenja nečije slobodne volje, početak posedovanja nekog pojma, početak dovođe-

[3] 1. Povijen dlan (u izrazima vlast, posed); 2. *arh*. merna jedinica za izražavanje visine konja; 3. *nar*. otkos pšenice koja staje u naručje.

[4] 'Šaka mu ostaje prazna.' U mađarskom jeziku postoji i izraz *üres kézzel (távozik).*

nja u zavistan položaj, usled čega ono postaje izloženo vladavini šake), te može izaći iz posude, napustiti ga, bilo da je to svesni čin ili nenamerno delovanje, slučajna radnja *izvući se iz čijih šaka – kiszabadul vki körmei közül* (ovaj frazem naglašava oslobađanje od vlasti i kontrole, čime sadržaj šake biva izbavljen) i *ispustiti što iz šaka – kicsúszik/kisiklik a markából* (što podrazumeva dešavanje mimo volje ovog dela ruke, te je u mađarskom izraženo medijalnim glagolima).

Ruka, pa tako i njen meronim *šaka* je INSTRUMENT FIZIČKOG KAŽNJAVANJA – ona udara, tuče, bije. Najčešći predstavnik ovakvog značenja je *propustiti/propuštati koga kroz šake* (gde je primetno prisustvo i gore pomenute posude kroz koju prolazi sadržaj, u svojstvu osobe koja se kažnjava) – *a körmei közé kap, lekap a tíz/húsz körméről* 'dohvatiti među nokte, skinuti sa deset/dvadeset nokata'. U mađarskom značenjskom ekvivalentu nalazimo jedan drugi somatizam, a to je 'nokat', dok u prvom izrazu nokti pripadaju subjektu radnje, u drugom slučaju se radi o noktima entiteta koji se kažnjava. Osoba koja je naprasite naravi i koja brzo, ishitreno reaguje može se okvalifikovati kao *brza na šakama.* Primećujemo da se kao formalni i značenjski delimični ekvivalent u mađarskom javlja holonim 'ruka' *könnyen/gyorsan/hamar eljár a keze, hirtelen keze van.* Ovde se nazire i koncept KARAKTERNE CRTE, budući da je naprasitost obično stalna osobina subjekta. Kada, pak, dođe do fizičkog obračuna dve ili više osoba, to se formuliše na sledeći način: *doći do šaka.* Ukoliko se u neku borbu krene nenaoružan kažemo da je osoba *golih šaka,* da se bori *golim šakama*. Tome u mađarskom jeziku odgovara *puszta kézzel*, izraz sa holonimom 'ruka'.

Šaka je ORGAN KOJI DAJE, pruža, pa ukoliko se to čini obilato, reč je o velikodušnoj, darežljivoj osobi. U takvim primerima, uz glagole davanja i imenicu šaka nalazimo dopunu koja služi kao intenzifikator, bilo da se radi o pridevu *pun*, ili o imenici *kapa*: *punom šakom, davati/deliti i šakom i kapom.* Za prvi primer postoji identičan izraz u mađarskom *teli marokkal*, dok se u značenjskom ekvivalentu drugog primera nalazi holonim 'ruka'*: (két kézzel) szórja a pénzt*, mada, zahvaljujući glagolu 'prosipati' on podrazumeva i rasipnu osobu, koja rado daje, ne vodeći računa o novcu. Baš zbog toga što je šaka instrument davanja, onaj koji očekuje tuđu pomoć i milost *gleda u tuđu šaku.* Ovde je percepcija usmerena na 'šaku' kao POSUDU i obično se radi o osobi koja živi na tuđ račun. U mađarskom jeziku ovo značenje prenosi frazem *tartja a markát* ili u prevodu "pruža/drži svoju šaku" u koju bi trebalo da se smesti pomoć. Ovaj izraz ujedno podrazumeva da je osoba nametljiva i da je očekivani novčani iznos nezaslužen, nezarađen.

Značenje 'šake' podrazumeva i MALU, neznatnu KOLIČINU nečega, pa su tako i neki izrazi motivisani tom semantikom, a vezani su za količinu koja može da stane u nju: *šaka jada, šaka ljudi.* Ovo značenje se može doslovce izraziti i u mađarskom, i to sintagmom sa sufiksiranom imenicom: *maroknyi ember*.

Da pogledamo sad i mađarske frazeologizme za koje ne postoji formalni ekvivalent u srpskom jeziku, odnosno ukoliko ih ima u njima nalazimo drugi somatizam. U većini takvih fraza *marok* se konceptualizuje kao ČOVEKOVA KARAKTERNA OSOBINA ili MEĐULJUDSKI ODNOSI.

Tako za nekoga ko je sklon krađi kaže se *csirizes markú*[5] kojem u srpskom odgovara izraz *imati lepljive prste*. Tutkalo se nalazi i u izrazu *csiriz/szurok a markodba*[6] kako bi se iskazala nečija nespretnost, trapavost (sve mu ispada iz ruku). U pozadini se krije slika koja sugeriše da bi se za tutkalom namazanu šaku lepili predmeti, pa bi oni ostajali u njoj. Isto značenje izražava i *lyukas a marka/keze*, izraz koji se koristi za dete kojem neprestano ispada lopta iz ruku, a doslovno znači 'imati šuplju šaku', odnosno šuplju posudu iz koje ispadaju stvari. Za glupu osobu upotrebljava se podrugljiva, šaljiva zavisna poredbena rečenica *annyi esze van, mint egy marék szárított lepkének* – 'imati pameti kao šaka sasušenih leptira'.

Izraz *kinőtt az isten markából*[7] označava naglo izraslu osobu.

---

[5] 'Ima ruke umazane tutkalom.'

[6] 'Treba ti tutkalo u ruku.'

[7] 'Izrastao/izrasla je iz božje šake.'

Karakternu crtu zluradog čoveka koji se smeje nekom iza njegovih leđa izražava fraza *a markába nevet/röhög* 'smejati se u šaku'. Ovom izrazu u srpskom jeziku najviše odgovara konstrukcija *smejati se ispod brka.*

Izrazito škrtu osobu opisuje izraz *összehúzta markát a köszvény*,[8] *szűk marokkal mér*,[9] *szoros a marka*.[10] Izraz *sok pénz üti a markát*[11] znači da je neko dobio ili zaradio veliku sumu novaca (šaka je ovde OBJEKAT FIZIČKE RADNJE), a kao sujeverni znak pri očekivanju nekog dobitka umesto ruke ili dlana u mađarskom može da svrbi i šaka: *viszket a marka.*

Ukoliko je nekom prilika za uspeh u poslu bila gotovo izvesna, ali ju je ipak propustio kažemo *a markában volt a szerencse* 'imao je sreću u šaci' (i ovde se takođe nazire koncept POSUDE), za šta u srpskom možemo da koristimo *sreća je kome bila na dohvat ruke* (osim što sadrži holonim umesto meronima, ruka predstavlja spoljni LOKALIZATOR).

Izrazi koji semantizuju ODNOS PREMA OKRUŽENJU, odnosno RELACIJE PREMA DRUGIM OSOBAMA takođe mogu biti raznovrsni. Kao znak sklopljenog sporazuma, dogovora stranke se obično rukuju, a to se može izraziti frazama *vkinek a markába csap,* odnosno *belecsap a markába*.[12] U srpskom ćemo upotrebiti *stisnuti ruku nekom.* A ako se do nekog rešenja dolazi podmićivanjem, za to postoji izraz *megkeni a markát*[13] kojem u srpskom takođe odgovara konstrukcija sa komponentom ruke: *pružiti slanu ruku.*

STANJE, POLOŽAJ u kojem se nalazi subjekat sadržan je u izrazu *a markában hordozza a lelkét/életét*,[14] a odnosi se na veliku, životnu opasnost, ili sugeriše da je neko teško bolestan, da se nalazi na samrti.

U mađarskom jeziku postoji nekoliko poslovica koje sadrže odrednicu 'šaka'. Obično su to poredbeni frazemi za izravnjavanje vrednosnih merila, gde se šaka, kao mala količina sreće dovodi u nesrazmeran odnos sa nekim drugim, obično pozitivnim vrednostima, kao što su znanje, pamet, pa čak i novac:

Egy marok szerencse többet ér egy zsák tudománynál.[15]
Jobb egy marék szerencse, mint egy köböl/véka/egész puttony ész.[16]
Jobb egy marék szerencse mint egy véka pénz.[17]

Postoji i poslovica koja se uz to i rimuje: *Könnyen köpi markát, ha tolják szekere farkát.*[18] u smislu da ima nečiju podršku sa strane.

Kao priznanje i pohvala detetu koristi se situaciona rečenica *garas a markodba*[19] sa značenjem 'Svaka čast momče!'

8 'Giht mu je skupio šaku.'

9 'Meriti uzanom šakom.'

10 'Imati usku/stisnutu šaku.'

11 'Mnogo novaca mu udara šaku. '

12 'Pljesnuti/udariti kome u šaku.'

13 'Namazati nečiju šaku.'

14 'Duša/život je nekom u šakama.'

15 'Više vredi šaka sreće od džaka nauke.'

16 'Bolje je imati šaku sreće nego bure/mericu/korpu pameti'. *Köböl* i *véka* su stare mere za zapreminu, prva iznosi oko 120 litara, a *véka* je imala različite vrednosti (kretala se između 13,4 l i 62,0 l, najčešće je iznosila 31 l).

17 'Bolje je imati šaku sreće negoli mericu novaca'.

18 'Lako je onom da radi čija kola guraju'.

19 'Groš ti u šaku.'

3. FRAZEMI SA SOMATIZMOM DLAN/TENYÉR

ДЛАН м (мн. дланови) 1. унутрашња страна шаке од корена до прстију; 2. *нар*. а. дужинска мера која одговара дужини длана, б. мала, незнатна површина нечега (као мера).

TENYÉR fn 1. A kéz(fej) belső oldala [...]; 2. *növ*. Boldogasszony tenyere apró fészkes virágzatú, csipkés levelű, illatos kerti növény (Chrysanthemum balsamita).

Osnovno značenje imenica *dlan* u srpskom i *tenyér* u mađarskom jeziku se u potpunosti podudaraju, a to je 'unutrašnja strana šake'. Interesantno je da se u svrhu leksikografske semantizacije mađarske imenice javlja složenica *kézfej*,[20] doduše *fej* se nalazi u zagradi, pa ako je zanemarimo, ostaće samo *kéz*, odnosno 'ruka', prema tome bi objašnjenje 'dlana' bilo 'unutrašnja stranica šake/ruke'.

U srpskom jeziku postoji još jedno značenje, i to sema mere sa dva podznačenja. Definicija mađarske imenice ne uključuje to objašnjenje, ali se zato ona koristi kao botanički termin za vrstu hrizantema. Očigledno je da će sva frazeološka značenja sa odrednicama *dlan/tenyér* proisteći iz osnovnog značenja pojmova.

Da proverimo na koje se sve načine 'dlan' konceptualizuje u frazeološkim izrazima.

Dlan izuzetno može biti POSUDA, u koju je usmerena neka konkretna radnja: *duvati u dlanove, pljunuti u dlanove, gledati u dlan.* Prva označava da je osoba koja vrši radnju ostala bez za nju veoma značajne stvari, ili da je bez posla, odnosno da ne radi, pa samim tim sprovodi uzaludnu radnju: duva u prazan dlan (iako nije eksplicitno iskazano da je dlan prazan). U mađarskom jeziku ovaj izraz nema formalni ekvivalent. Drugi primer znači 'prionuti na posao' i za njega postoji identičan leksički sklop u mađarskom *köpi a markát, a markába köp*, ali on poseduje drugačiju semantiku: sadrži obećanje da će neko učiniti sve što je u njegovoj moći da se neka stvar ili problem reši. Stoga smo primorani da za srpski izraz pronađemo drugo adekvatno rešenje, kao što je, na primer, *felgyűri az ingét/ingujját*.[21] Trećem primeru *gledati u dlan* u mađarskom odgovara složenica *tenyérjóslás*.[22] Međutim, i u srpskom postoji još jedan izraz za ovu radnju, a to je *čitati s dlana,* gde se *dlan* javlja kao LOKALIZATOR, ravna površina. S njim se u mađarskom u potpunosti slaže *a tenyeréből olvas* sa jednom razlikom, što je ovde 'dlan' i dalje ostao POSUDA, doduše usmerenost radnje je promenjena: ilativ je zamenjen elativom. U mađarskom jeziku postoje još dva izraza u kojima se koriste nastavci za unutrašnji prostorni odnos. Jedan je *a tenyerébe csap* kao alternativa već pomenutog primera *a markába csap* (vidi gore). Drugi je *a tenyeréből eszik/etet*, kojem u srpskom u potpunosti odgovara izraz sa holonimom ruka *jesti iz nečijih ruku, jesti kome iz ruke.*

Već se iz nekih pomenutih primera može zaključiti da se 'dlan' u oba posmatrana jezika najčešće poistovećuje se RAVNOM POVRŠINOM gde se odvija većina radnji i zbivanja vezana za njega. Ta radnja može da predstavlja čuvanje, paženje, brigu: *čuvati/držati/gledati/paziti kao kap vode na dlanu, nositi koga na dlanu – a tenyerén hordoz vkit.* Osoba koja se na ovaj način čuva je zapravo prezaštićena, ali i razmažena, jer joj se ugađa na sve načine. U srpskom prvom primeru objekat brige može biti osoba ili stvar, dok se u drugom, kao i u mađarskom izrazu, odnosi isključivo na osobu. U mađarskom nalazimo još jedan primer sa glagolom *hordoz* 'nosati' kao izraz da je neko miljenik sreće, te ga ona čuva na svom dlanu, stoga mu sve polazi za rukom: *vkit tenyerén hordoz a szerencse* 'sreća nekog nosa na dlanu'. Postoji i frazem sa glagolom *hord* za izražavanje onoga što neko smatra dragocenim, ali i šta je spreman da pruži nekome koga smatra vrednim truda: *tenyerén hordja a szívét – nostiti srce na dlanu, biti otvorena srca.*

Domen dlana kao ravne površine eksplicitno je izražen u izrazu *ravan kao dlan,* identičan frazem nalazimo i u mađarskom jeziku: *csupasz/sík mint a tenyerem* (istina, pridev *csupasz* ukazuje da je ta ravna površina ujedno i pusta). Tu spadaju još i primeri *imati koga/šta na dlanu* u značenju 'biti siguran u uspeh,

[20] Složenicu *kézfej* smo pomenuli prilikom pokušaja da odredimo tačno značenje imenice *marok* u mađarskom jeziku.

[21] 'Zavrnuti rukave.'

[22] Doslovno: "gatanje dlana".

imati na raspolaganju koga ili šta' (za koji nismo našli odgovarajući par u drugom jeziku); te *jasno kao na dlanu* i *videti kao na dlanu* koji se prevodi kao *napnál világosabb* iliti *jasno kao dan*, mada se u srpskim primerima javlja i momenat sagledavanja činjenica na pravi način, a ne samo posmatranje nečega. U mađarskom se *tenyér* javlja i kao alternativa imenici *marok*: kada se radi o podmićivanju *megkeni a tenyerét/markát*,[23] ili kada neko dobija određenu sumu novca *vmely összeg üti a tenyerét/markát*.[24] Poznavanje nekog mesta, nekog predela vrlo dobro i lako snalaženje u njemu se na isti način može izraziti u mađarskom i u srpskom, iako na ovaj primer nismo naišli u srpskim rečnicima, u svakodnevnom govoru se itekako može čuti *ismeri, mint a saját tenyerét – poznavati nešto kao svoj vlastiti dlan.*

Značenje koje se javlja i kod holonima ruka, sa semantikom OČEKIVANJA DOBITKA, novca, javlja se i kod meronima 'dlan' u tri različite varijante. Varijabilnost se ogleda u preciznom izražavanju uda koji je izložen medijalnoj radnji: *svrbi/zasvrbi koga dlan, svrbi koga desni dlan, svrbi koga levi dlan. Svrbi/zasvrbi koga dlan* je polisemantičan frazem, u zavisnosti od konteksta može da znači 'imati želju nekog istući, udariti, ošamariti', zatim 'nestrpljivo težiti za nekim radom' i na kraju 'nadati se dobitku'. Levi dlan je usmeren samo na prihvatanje očekivanog dobitka, a desni na troškarenje. U mađarskom postoje samo dve alternative. Jedna je *viszket a tenyere/marka*[25] i u potpunosti se poklapa sa prvim značenjem osnovne srpske varijante. Druga mađarska varijanta je *viszket a bal tenyere*,[26] što predviđa dobitak, kao i u slučaju srpskog primera proširenog determinativom *levi*.

U srpskom jeziku se 'dlan' koristi za izražavanje OKOLNOSNIH OKVIRA radnje, i to za VREMENSKU KVANTIFIKACIJU, za izrazito kratko trajanje radnje: *dok bi dlanom o dlan* 'vrlo brzo, začas, očas, odmah', dovodeći u vezu temporalno značenje sa pokretom koji dlanovi sprovode. Mađarski se frazem prevodi na drugačiji način: može to biti izraz *egy szempillantás/szemrebbenés alatt*, ('dok trepneš') ili priloška odredba za vreme: *pillanatok alatt* (za tili čas).

I primer u kojem je 'dlan' INSTRUMENT RADNJE, tačnije (samo)odbrane, takođe nema adekvatan ekvivalent u mađarskom: *braniti se/štititi koga sa dva gola dlana,* tačnije prevodi se sa izrazom u kojem se nalazi holonim umesto meronima: *puszta kézzel*.

Pomenimo još nekoliko mađarskih izraza. U njima se dlan uglavnom javlja kao domen KARAKTERNIH OSOBINA čoveka. *Kétszínű, mint a tenyerem*[27] se koristi za dvoličnu osobu, ovde se misli na dve strane šake, koje su različite. Za nekoga ko poseduje izuzetno odbojno, nametljivo, podrugljivo, bezobrazno lice, koje prosto mami, izaziva da se ošamari kaže se *tenyérbe mászó/kívánkozó/szaladó képe van* ('imati facu koja je željna dlana' ili 'koja hrli u dlan').

I na kraju, jedna poslovica *Nincs gyümölcsözőbb a szegény tenyérnél* 'ne postoji plodonosnija stvar od siromašnog dlana' upućuje na značenje da samo trud ljudi koji su primorani mnogo da rade može da stvori dodatnu vrednost, pri tome se prvenstveno misli na fizički posao.

4. FRAZEMI SA SOMATIZMOM PRST/UJJ

ПРСТ м (ген. мн. прстију) 1.а. један од пет крајњих покретних делова руке или ноге у човека; одговарајући део у животиња, б. део рукавице (ређе чарапе) који се навлачи на прст; 2. *нар*. дужна мера која одговара ширини прста на руци; 3. тајно деловање, мешање, утицај.

UJJ[1] fn 1. Kéz, láb mozgatható végső nyúlványai közül vmelyik. Kesztyűnek az ujjat fedő része. 2. Rég <mértékként> hüvelyk (kb. 2,6 cm)[28]

[23] 'Namazati/podmazati dlan'

[24] 'Velika svota mu udara u dlan.'

[25] 'Svrbe nekom dlanovi.'

[26] 'Svrbi koga levi dlan.'

[27] 'Dvoličan je kao moj dlan'.

[28] 1. Jedan od krajnjih pokretljivih produžetaka ruku i nogu. Deo rukavice koji prekriva prste; 2. arh. <mera za dužinu> palac (približno 2,6 cm).

UJJ[2] fn Ruhafélének a kart fedő része[29]

U mađarskom jeziku postoje dve homonimne imenice *ujj*. Prva u potpunosti semantički odgovara osnovnom značenju imenice *prst* u srpskom. *Prst* ima još jedno preneseno značenje, koje u mađarskom pomenuta leksema ne poseduje, a to je 'tajno delovanje, mešanje, uticaj'. Drugo značenje je deo odeće, rukav, tu se najverovatnije radi o metaforom motivisanoj polisemiji. U nastavku ćemo videti da je većina frazema u oba jezika motivisana osnovnim značenjem lekseme *prst/ujj*[1].

S obzirom da prst predstavlja najpokretniji deo šake, a šaka kao holonim prstu sama je po sebi veoma pokretni deo ruke, možemo pretpostaviti da se izrazi sa ovom odrednicom zasnivaju baš na pokretu, odnosno da su motivisana DELOVANJEM čoveka, gestovima. U nekima *prst* predstavlja OBJEKAT FIZIČKE RADNJE, dok su ciljni domeni najčešće emocije, položaj ili čovekov odnos prema okruženju: *kršiti/lomiti prste – tördeli a kezét*[30] u značenju 'biti veoma uznemiren, uzbuđen, žalostan'; *opeći prste – megégeti az ujját/körmét/kezét*[31] 'loše se provesti, nastradati, imati loše iskustvo u nečemu'; *pokazati kome prst* 'dati nekome znak svoje sklonosti'. Kod izraza *lizati prste, da prste poližeš/pojedeš, prste da poližeš – (mind a tíz) ujját megnyalhatja utána*[32] 'jesti nešto ukusno' u pozadini se javlja motivaciona slika zaostale hrane na prstima nakon jela.

Staviti prst na čelo je takođe gestovno motivisan izraz za izražavanje intelektualne radnje, jer čelo kao deo glave zaklanja mozak, organ gde se odvijaju intelektualni procesi mišljenja, razmišljanja, što je upravo i smisao pomenutog frazema. Ovaj izraz se na mađarski može prevesti samo preformulisanjem srpskog primera.

U mađarskom jeziku postoji i izraz *ujjat húz/von vkivel* što doslovni znači 'vući prste sa nekim', a označava svađu, kavgu između dvoje ljudi. Pošto u srpskom ne postoji sličan frazem, značenjski mu je najbliži sklop *kačiti se sa nekim, zametati kavgu s nekim.*

U drugim izrazima 'prst' može biti INSTRUMENT kojim se radnja, karakterističan pokret za ovaj organ sprovodi: *pokazati/pokazivati koga prstom, upreti/upirati prstom u koga – vkire ujjal mutogat(nak az emberek)* u značenju 'izvrgavati/izvrgnuti koga poruzi', ali i 'optužiti/optuživati, koga za nešto'.

Prst u oba jezika može da se konceptualizuje i kao POSUDA. Posuda u kojoj se nalazi nekakav sadržaj, najčešće znanje: *držati/imati šta u malom prstu – a kisujjában van vmi, az öt ujjában van* 'znati, poznavati nešto do u tančina, jako dobro', posuda kroz koju radnja prolazi: *gledati/progledati kome kroz prste* 'oprostiti nečije greške, propuste, biti popustljiv prema kome' (u mađarskom identični leksički sklop *keresztülnéz az ujjain* znači nešto drugo 'ne želeti primetiti čije loše postupke'), te posuda iz koje njen sadržaj izlazi *isisati šta iz malog prsta – a kisujjából szopta* 'misliti/izmisliti nešto bez ikakve osnove, iskonstruisati'. U mađarskom postoji sličan, delimično izmenjen izraz, u drugačijem značenju: *mindent az ujjából akar kiszopni*[33] – 'neko bi hteo da poseduje znanje bez uloženog truda, učenja'.

U srpskom rečniku kao treće preneseno značenje imenice *prst* stoji 'tajno delovanje, MEŠANJE, UTICAJ'. Upravo je to poslužilo kao motivaciona osnova za nastanak frazema poput *imati prste u nečemu, stavljati/metati/zabadati prst u tuđa vrata, umešati svoje prste, uplesti prste u šta, zabadati/zabosti/zavlačiti svoje prste u šta.* U mađarskom značenjskom ekvivalentu se umesto 'prsta' nalazi holonim 'ruka': *benne van a keze*, a izrazu *tu je đavo umešao svoje prste* ne odgovara nijedan frazem u drugom jeziku. Jak uticaj na nekoga izražen je i u primeru *okretati/omotati koga oko malog prsta – az ujja köré csavar/teker, az ujja körül forgat vkit, az ujjadra tekerheted*, naglašavajući da se sa nekim može postupati po sopstvenoj volji.

Prsti se nalaze i u frazemama koje izražavaju kažnjavanje, ali ne kao instrument, već kao ORGAN KOJI TRPI KAZNU. Nekada su se đaci u školama kažnjavali udaranjem šibom po skupljenim prstima, otud

[29] Rukav, deo odeće koji prekriva ruku.

[30] 'Lomiti ruke'.

[31] 'Opeći prste/nokte/ruke'.

[32] 'Polizati posle svih deset prstiju'.

[33] 'Neko bi želeo sve iz prsta da isisa.'

i pozadinska slika koja je motivisala izraze poput: *lupiti po prstima, dati kome po prstima, dobiti po prstima, udariti koga po prstima.* U mađarskom se, u većini slučajeva, umesto 'prstiju' u ekvivalentima nalazi 'nokat': *az ujjára/körmére koppint.* Negiranje kažnjavanja, zlostavljanja sadržano je u sklopu *ne dodirnuti koga ni prstom – egy ujjal sem nyúl vkihez.*

Izuzetno, pored uticaja, vrlo se jasno izražava i VLAST nad nekim. Takav je primer *doći kome pod prste – kézre kerít vkit* u značenju 'dočepati se, uhvatiti koga'. A kad se neko nalazi pod čijom vlašću, tada se nad njim vrši KONTROLA: *gledati/paziti kome na prste – a körmére néz vkinek vki.* Ovaj se izraz koristi i za nadgledanje da neko nešto ne ukrade ili da ne bi varao.

MEĐULJUDSKI ODNOSI su prisutni još i u izrazu *biti kao prst i nokat* što se u mađarskom iskazuje na posve drugačiji način, da su oni koji su veoma bliski te se i ne odvajaju jedan od drugoga 'i pečeni i kuvani zajedno': *sülve-főve együtt vannak.* U oba jezika postoji identičan sklop *dati/metnuti/staviti ruku u vatru za nekog* u smislu imati neograničeno POVERENJE u nekog, jamčiti za nekog. U istom značenju se u mađarskom jeziku javlja i izraz sa odrednicom 'prst', kao znak da neko nekoga neizmerno poštuje *elvágnám érte az ujjam* 'isekao bih prst za njega'. Suprotno značenje, izraz nepoverenja ali i nesigurnosti u verodostojnost glasina, predstavlja frazem *nem harapom le az ujjamat érte* – 'neću zbog nekoga/nečega odgristi prst'. Nesigurnost, dvoumljenje, odnosno nemogućnost odabira pravog rešenja takođe krije sličnu pozadinsku sliku sa već pomenuta dva gornja primera, budući da se i u njima javlja radnja odsecanja ili otkidanja prsta *Akár az egyik ujjam vágom/vágjam el, akár a másikat, akát ezt az ujját harapja meg az ember, akár a másikat (egyformán fáj)*. Poruka je 'koju god mogućnost da odaberem, loše ću proći, ili ću žaliti zbog odluke'. U srpskom ne nalazimo slične izraze.

Frazemi sa odrednicom *prst* mogu da služe i kao KARAKTERIZACIJA NJENOG VLASNIKA. Tako se za glupog čoveka uskih vidika kaže da *ne misli/vidi dalje od prsta pred nosom – nem lát tovább az orránál*,[34] pošten čovek *ima čiste prste*, pa samim tim i ruke, te se kao alternativa koristi i holonim u srpskom, a u mađarskom je to jedini oblik: *tiszta a keze*. Vrednoću simbolizuje rad *sa svojih deset prstiju – a tíz ujjával*, a za izuzetno spretnu i vrednu osobu se u mađarskom još kaže *jár az ujja, mint a motolla* – 'prst mu radi kao motovilo', tj. prsti rade kao navijeni. Sklonost ka krađi predočena je alternativnim oblicima *imati duge/dugačke prste/ruke.* U frazeološkim rečnicima se u ovom značenju ne nalazi oblik *imati lepljive prste*, iako se u svakodnevnom govoru, pa čak i u književnim tekstovima, često koristi. U mađarskom jeziku prsti kradljivca, osim što su dugi, mogu biti i kukasti *hosszú/horgas az ujja,* stvarajući tako pozadinsku sliku prstiju za koje se kače stvari. Postoji i poslovica a *zsiványnak hosszú a keze, enyves az ujja* – 'razbojnik ima duge ruke i lepljive prste'. Osoba koja je sklona troškarenju, koja je rasipna ima *široke prste*, a i izraz *promicati kome kroz prste* asocira na neopravdano trošenje novca, dok u mađarskom jeziku novac 'curi između prstiju': *kifolyik a pénz az ujjai közül.* Nezainteresovanost, lenjost, nespremnost da se pritekne u pomoć iskazana je identičnom konstrukcijom u oba jezika stvarajući pozadinsku sliku nepokretnosti naspram očekivanog delovanja *ne maknuti/mrdnuti ni malim prstom – a kis/az ujját sem mozdítja.* Besposličarenje se u mađarskom jeziku može predočiti i strukturom *minden dolga ujjait görbíti* – 'svaki rad mu krivi prste'. Velika nemaština se slikovito predstavlja i nagošću *go kao prst* za koji ne postoji formalni ekvivalent u drugom jeziku, već se koriste drugi izrazi (poput onog koji se koristi i u srpskom jeziku *szegény mint a templom egere*[35]). Najbliže srpskoj strukturi je frazem koji kao odrednicu sadrži imenicu 'telo': *vkinek csak a csupasz/meztelen teste van* – 'neko poseduje samo golo telo'. Nezajažljivost se u oba posmatrana jezika može izraziti na isti način: *pružiš li kome mali prst zgrabiće/tražiće ti celu ruku – kisujjad mutatod, egész kezed kéri.*

Izrazi INTELEKTUALNE RADNJE poput *poznavati/znati koga/šta kao svojih pet prstiju, poznavati/znati koga/šta u prste* označavaju da neko sasvim dobro, potpuno poznaje određenu osobu ili materiju. Mađarski ekvivalent *vkinek vmi az öt ujjában van*, u kojem se takođe nalazi 'prst' kao odrednica (ali kao posuda u kojoj se nalazi znanje), odnosi se samo na stvari i pojmove, ali ne i na živa bića. Alternativno

[34] U mađarskom je skoro identična struktura, osim što je izostavljen 'prst'.

[35] 'Siromah kao crkveni miš.'

u ovom značenju se koristi još i *kiráz a kisujjából*, doslovno 'istresti šta iz malog prsta'. Ako želimo potpuni semantički ekvivalent, tada se umesto prsta može koristiti samo 'dlan', *ismeri mint a tenyerét.*

ZNAK SUDBINE kao nešto neizbežno, neki neočekivani prelomni događaj koji upozorava i usmerava nečije delovanje u određenom pravcu izražava se frazemima *prst božji* ili *prst proviđenja/sudbine – az isten ujja/a sors/gondviselés keze* (u mađarskom sudbina ima ruku koja vodi, pomaže ili kažnjava, a ne 'prst' koji upozorava). U mađarskom postoji i izraz *A jó istennel nem lehet ujjat húzni* doslovno 'sa dobrim bogom se ne može natezati', služi za izražavanje pomirenosti sa sudbinom, prihvatanja božije volje i životnih nedaća.

Osim frazema sa šakom, malu, NEZNATNU KOLIČINU nečega mogu da izraze i frazemi sa odrednicom 'prst', koji se zasnivaju na pozadinskoj slici brojanja na prste, odnosno računanja pomoću prstiju *moći se na prste prebrojati brojati/izbrojati/nabrojati na prste*. Mađarski odgovarajući frazem sadrži i broj prstiju (pet ili deset) *az öt/tíz ujján is megszámolhat*, što upućuje da se brojanje vrši na jednoj, odnosno na obe ruke. Sličnu semantiku bez brojanja izražava i primer *ne biti ni na mali prst* tačnije 'biti nečeg premalo'. Donekle suprotno značenje poseduje izraz *imati na svaki prst po jednog (po jednu) – minden ujjára akad* koji se odnosi na partnera, a opisuje situaciju kada neko poseduje veliki izbor, kada ima onoliko devojaka ili momaka koliko hoće, kada može da ima skoro svaku osobu koju poželi.

Vrednosno upoređivanje sa drugom osobom na uštrb lica koje je predmet poređenja izražava se frazemima *ne biti kome ni za mali prst, ne biti vredan čijeg malog prsta*, odnosno na mađarskom *a kisujjáig sem ér fel, a kisujja is többet ér* u značenju 'ne moći se s kim meriti, biti gori od njega'. Kao svojevrsno opravdanje za to postoji u mađarskom struktura koja upućuje na činjenicu da su ljudi različiti i da se zbog toga ne mogu meriti istim aršinima: *az ujjunk sem egyforma*, doslovno 'ni prsti nam nisu jednaki'.

Kao posledica SITUACIONIH OKOLNOSTI, odnosno za nemogućnost snalaženja usled nepovoljnih prirodnih ili vremenskih uslova se takođe može koristiti frazem koji sadrži imenicu 'prst': *ne vidi se ni prst pred okom/nosom – az orráig sem lát el* (u mađarskom je izostavljena komponenta 'prst'). Pomenimo i situativnu rečenicu *prste k sebi* kao upozorenje, pretnju 'ne diraj'. U mađarskom se umesto prsta u odgovarajućem izrazu nalazu 'ruka': *el a kezekkel*.

Kulturna realija se krije u srpskim izrazima *krst od tri prsta* i *krstiti se sa tri prsta* koji nam saopštava da je neko pripadnik pravoslavne vere.

U mađarskom jeziku postoji i nekoliko poslovica za koje nema adekvatnih rešenja u srpskom jeziku. Jedna od njih opisuje OKOLNOST VRŠNJA RADNJE *aki mézben babrál, megnyalja az ujját* – 'ko se bavi medom, liže prste', a ima konotativnu vrednost da ko god trguje ili radi sa nekakvom namirnicom, po pravilu je usput i konzumira. Poslovica *máma egy ujjal, holnap tíz körömmel*, doslovno 'danas jednim prstom, sutra sa deset nokata' poseduje sinonimno značenje sa srpskom poslovicom *što možeš danas, nem ostavljaj za sutra*,[36] s tim da ispoljava i dodatnu semantiku po kojoj se posao odmah može lakše obaviti nego kada se ostavi za kasnije. Izraz *nem mind diák akinek tintás az ujja* nas podseća da se na prvi pogled često ne može sa sigurnošću odrediti zanimanje neke osobe, a doslovan prevod glasi: 'nisu svi đaci oni čiji su prsti umazani mastilom'. A frazemu *ettől nem esik le az aranygyűrű/karikagyűrű az ujjáról*[37] u srpskom odgovara izraz *neće kome pasti kruna sa glave* 'neće izgubiti ništa od svog dostojanstva ako se lati nekog posla'. Prsten se pominje u još jednoj, ovoga puta poredbenoj konstrukciji *ráillik mint a gyűrű az ujjára* – 'pristajati kao prsten ruci' sa značenjem da nekome nešto stoji kao saliveno.

5. FRAZEMI SA SOMATIZMOM NOKAT/KÖRÖM

НОКАТ, -кта м (ген. мн. ноктију и ноката) 1. *анат*. рожни израштај у облику плочице при врху прстију руку и ногу, предњи слободни крај тога израштаја који расте над

[36] Mađarski ekvivalent ove srpske poslovice glasi: *Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra*.

[37] 'Neće nekom pasti (zlatni) prsten/burma sa prsta.'

јабучицом прста; 2. *зоол. анат.* копито, канџа на крају прстију многих птица и неких животиња (нпр. из породице паса и мачака).

KÖRÖM fn 1. Szaruból való lapos képződmény az ujjak utolsó íze fölött. │Ennek az ujj hegyén túlnyúló széle; 2. Karom v. Pata; 3. *növ* némely sziromlevél alsó keskeny része; 4. *műsz* gépeken: élben végződő forgó v. lengő rész[38].

Kao što se može zaključiti, osnovno značenje imenica *nokat/köröm* jeste rožnati izraštaj na kraju prstiju, što znači da se radi o hijerarhijski određenoj kategoriji pojmu prst, koji i sam predstavlja meronim ruke. Ostala izvedena i sporedna značenja ne učestvuju u motivisanju frazeoloških značenja, te ih ovde nećemo razmatrati.

'Nokat' može da se konceptualizuje u oba jezika kao VLAST, POSEDOVANJE mada je sudeći po broju primera ovo polje karakterističnije za mađarski jezik. 'Pasti pod čiju vlast, odnosno u čije vlasništvo' izražava se dospevanjem među nokte neke osobe: *pasti kome u nokte – a körmei közé kerül.* To nenamerno zbivanje je izraženo medijalnim glagolom, iako su u mađarskom češće varijante sa glagolom 'držati' i 'zgrabiti', što podrazumeva aktivno učešće subjekta u potčinjavanju nekoga ili pribavljanju nečega: *a körmei között tart, a körmei közé kaparint.* Skoro identičan leksički sklop znači nešto drugo: *a körmei közé kap* podrazumeva da neko proziva određenu osobu, poziva je na odgovornost ili je, pak, kažnjava, tuče. Gubitak vlasti ili kontrole nad nečim iskazuje se pomoću glagola 'ispuštati', te se tako precizira nevoljno dopuštanje da se ko odvoji od nečega što je već bilo u njegovoj vlasti, ali podrazumeva i odustajanje od nečega. Nasuprot tome, u srpskom jeziku imamo izraz *podrezati kome nokte* 'ograničiti čiju vlast, pripitomiti, zauzdati koga', gde se i slikovito 'skraćivanje' noktiju prikazuje kao ograničavanje nečije vlasti. U mađarskom nema formalnog ekvivalenta, već se umesto njega koristi frazem *rövidre fogja a gyeplőt* –'skratiti uzde' što takođe predstavlja uspostavljanje kontrole, odnosno limitiranje vlasti. Tu treba pomenuti i mađarski izraz *a körmére néz* jer je posredno povezan sa vlašću, a izražava vršenje kontrole nad kim u smislu nadgledanja (da ne čini ništa loše, da ne krade, ili da li dobro obavlja posao). U srpskom se u ovom značenju može upotrebiti već pomenuti frazem *gledati kome u prste*, ali je semantički bliži izraz *držati koga na oku.*

Crno ispod noktiju ima negativnu konotaciju, izražava prljavštinu, pa tako može da služi kao KARAKTERIZACIJA neuredne osobe, što se najplastičnije očitava u mađarskom primeru *gyászol a körme* – 'nokti su kome u žalosti'.[39] Sa druge strane, crnilo ispod noktiju simbolizuje nešto malo, neznatno, pa tako izraz *ne dati ni crno ispod nokta – még körme szennyét is sajnálja elvetni* zapravo izražava škrtu osobu koja ne želi da se odrekne ama baš ničeg što poseduje; postoji i frazem *ni crno pod noktom/ni koliko je crna pod noktom (ispod nokta) – annyit sem, mint a köröm feketéje* u značenju 'baš ništa'. Ponekad je to neznatno, ništavno ujedno i sve što čovek poseduje, te njemu i to ništa – mnogo znači. O tome svedoče primeri *odneti i crno ispod nokta* 'baš sve', *biti dužan i crno iza nokata* 'previše se zadužiti', kao i *dati/potrošiti i crno ispod noktiju* 'dati sve što neko poseduje'. U Matešićevom rečniku je ovo značenje povezano sa belom bojom, naime *i belo ispod nokata* znači 'sve što se poseduje'.

Konceptualno polje MEĐULJUDSKIH ODNOSA je takođe prisutno u srpskom jeziku, pa tako imamo, pored već pomenutog izraza sa prstom, i varijantu *biti s kim kao nokat i meso,* kao i *paziti se/živeti s kim kao nokat i meso,* osnosno *držati se koga kao nokat uz meso* u smislu 'biti u veoma bliskim odnosima, biti nerazdvojan prijatelj sa nekim', a ovaj poslednji sa glagolom *držati* ima i dodatnu nijansu značenja 'biti čvrsto, nepokolebljivo uz nekog, podržavati nekoga bezuslovno'. U mađarskom nismo pronašli odgovarajući izraz.[40] Pomoći nekome i time upasti u probleme se u mađarskom ispoljava pomoću izraza *más körme alól a magáéba szúrja a szálkát*. U srpskom postoji vrlo sličan izraz: *zabadati trn u zdravu*

[38] 1. Rožnati pločasti izraštaj iznad poslednjeg članka prstiju │Deo tog izraštaja koji prerasta ivicu prsta; 2. Kandža ili kopito │papak; 3. bot. Donji uzani deo nekih čašičnih listića; 4. tehn. Kod mašina: šiljasti deo koji se okreće ili visi.

[39] Crna kao boja žalosti.

[40] Osim već pomenutog semantičkog ekvivalenta: *sülve-főve együtt vannak*.

nogu sa značenjem 'stvarati bez potrebe teškoće, nepotrebne neprilike', u kojem nedostaje momenat pomoći drugoj osobi, te da se na taj način stvara problem pružaocu pomoći.

Semantiku mešanja u poslove drugih ljudi izražava i izraz *umešati svoje nokte* kao varijanta konstrukciji *umešati svoje prste*. U mađarskom mu ponovo odgovara samo frazem sa holonimom 'ruka', isto kao i kod srpskih primera sa odrednicom prst.

Nemogućnost poređenja u nečemu sa nekim (biti gori od njega) iskazano je u izrazu *ne biti vredan čijeg nokta*, a u mađarskom je u ekvivalentnom izrazu prisutno i crnilo ispod nokata *annyit sem, mint a köröm feketéje* – 'ni koliko crno ispod noktiju'.

Kazna je jedan od čestih koncepata u međuljudskim odnosima, pa se kažnjavanje, udaranje, grđenje i batinanje u mađarskom jeziku često izražava frazemom motivisanom imenicom 'nokat'. Sve smo ih već pomenuli kod prethodno obrađenih meronima ruke kao semantičke ekvivalente: *a körmére koppint, megüti a körmét – dobiti po prstma, vkinek a körmére hágtak – stati na prste, lakap a tíz/húsz körméről – propustiti kraz šake.*

Nokti simbolizuju i sredstvo borbe, odbrane, napada, pa tako u srpskom nalazimo primere *boriti se i noktima i mislima* 'fizički i umno se naprezati radi postizanja određenog cilja', ali i *boriti se/braniti se i zubima i noktima* što znači svim sredstvima, kojem u potpunosti odgovara izraz u mađarskom *foggal, körömmel harcol/küzd*. Sredstvo rada, odnosno sticanja egzistencijalnih potreba se takođe može izraziti pomoću nokata: *sa svojih deset nokata* u značenju svojim radom, trudom, bez ičije pomoći, samostalno – *tíz körme után él.*

Konceptualno polje čovekovih osobina kod frazema sa ovom upravnom rečju se javlja samo u mađarskom jeziku. Tako se lenjost može izraziti na sledeće načine *a körmét piszkálja* 'čačkati nokte, ne učestvovati u nekoj delatnosti', *a körmét se vágja, hanem rágja* 'čak ni nokte ne seče, već ih grize'. Pozadinska slika predočava nekog ko besposleno sedi i čačka nokte ili ih grize. Doduše i u srpskom jeziku postoji izraz *gristi nokte*, ali on znači nešto sasvim drugo: da je osoba koja to čini ljuta. *Nem kopott a körme érte*, takođe, izražava da je neko došao do nečega bez ikakvog truda, da *nije zaradio sa svojih deset prstiju,* iliti da *jede hleba bez motike.* Sve su to izrazi koji mogu da se koriste u srpskom kao prevodni ekvivalenti pomenutog frazema.

Za osobu sklonu krađi se i u srpskom kaže da *ima duge nokte* ali pored potpunog formalnog i semantičkog ekvivalenta, u mađarskom postoje još dva izraza: *szurkos a körme* – 'imati nokte namazane smolom, za koje se sve lepi što se dotakne' i *tíz körmön szerzett* – 'ukradena stvar, nešto što je nabavljeno preko deset noktiju'. Za neiskrenu osobu, koja (često nesmotreno) širi neosnovane tvrdnje kaže se da je *isisala šta iz nokata* (mada – videli smo to gore – postoji varijanta i sa prstima), a u mađarskom se koristi i izraz *a körmét a füléhez vonja* sa delimično drugačijom semantikom kada osoba svesno falsifikuje činjenice i iznosi neistinu. Nasuprot nabrojanim primerima, za veoma karakternu osobu, koja se drži svojih principa hrabro se boreći za njih se kaže *a tíz körmére áll* – 'stati na svojih deset noktiju', odnosno istrajati u nečemu.

Može se i neka fizička osobina izraziti pomoću ove odrednice, i to poređenjem: *kopasz mint a köröm* – 'ćelav kao nokat'. Ovde se u pozadinskoj slici javlja nokat kao glatka površina bez nemogućnosti da na njoj izraste kosa ili neka druga dlaka.

I ranije smo imali frazeme koji izražavaju da je neko dobro upoznat sa čim, odnosno da se dobro snalazi u nekom prostoru, pa tako beležimo i izraz sa noktom u srpskom: *znati šta u nokat.*

Čovekovo stanje, okolnosti u kojima se on nalazi se takođe mogu izraziti frazemom sa odrednicom 'nokat'. Kada nekog obuzme bes, u srpskom se može upotrebiti izraz *gristi nokte*, mađarski ekvivalent *a körmét rágja*, kao što smo to već gore videli znači nešto drugo, da se neko dosađuje, da je neradnik. Postoji još jedno drugo značenje, da je 'neko uzrujan, uzbuđen, da se jako nervira zbog nečeg'.

Kada situacija u kojoj se neko nalazi postaje nesnošljiva, neizdržljiva, kada se nešto više ne može podnositi kaže se *doći/dogoreti kome do nokata.* Formalno bi ovom izrazu u mađarskom odgovarala konstrukcija *a körmére ég a dolog*, međutim semantički pokriva drugu vanjezičku stvarnost, da 'neko užurbano radi jer je zakasnio sa poslovima, jer su mu rokovi za završetak već prošli/istekli'. *Zašlo kome za nokte* takođe znači da se neko našao u teškom položaju, ali i da oseća veliku hladnoću u prstima. Za

doživljeno loše iskustvo i problematičnu situaciju kaže se *megégeti a körmét*, a u srpskom ekvivalentu se nalazi nadređeni pojam: *opeći prste.*

Tragično izgubiti život izražava se pomoću frazema *udariti/zabosti nokat u ledinu* sa bezmalo identičnim ekvivalentom u mađarskom jeziku *vki körmöt rúg/elrúgja körmét a gyepen, elrugja körmét s gyepen marad.*

Vrlo retko imamo izraze koji upućuju na priloške okolnosti vršenja radnje. Obično se odnose na način vršenja radnje *popiti/ispiti na nokat – vki körömre iszik* 'popiti odjednom, na iskap', ali može to biti i mera *za konjski nokat* 'zamalo, umalo' (obično za promašaj), eventualno vremenski odnos *s nokta* 'odmah'. U mađarskom smo pronašli samo primer *körömszakadtáig* u značenju 'iz petnih žila, svom snagom'.

U mađarskom postoji i nekoliko poslovica za koje ne nalazimo odgovarajuće ekvivalente u srpskom jeziku. *Az becsüli a pénzt, kinek körme kopik utána* 'novac vrednuje samo osoba čiji su nokti istupeli da bi došao do njega', *máma egy ujjal, holnap tíz körömmel* ovu poslovicu smo već pominjali kod meronima prst. *Akinek tűz kell, körömmel keresi*, doslovno 'kome je potrebna vatra, tražiće je noktima' u značenju 'za osobu koja nam je potrebna, koja nam puno znači, moramo da se žrtvujemo'. *Ne kapaszkodj ha körmöd nincs*, doslovno 'nemoj se uspinjati/verati ako nemaš nokte' iliti nemoj se laćati posla koji premašuje tvoje sposobnosti/moći.

6. FRAZEMI SA SOMATIZMOM LAKAT/KÖNYÖK

ЛАКАТ, -кта м (мн. лактови, ретко (осим у ген.) лакти, ген. лактова и лаката) 1. а. *анат.* зглоб руке који спаја горњи део подлактице с доњим крајем надлактице, cubitus; део руке око тог зглоба. б. *анат.* избочина, врх на горњем крају лакатне кости olecranon в. место на одећи (рукаву) које покрива део око врха лакатне кости; 2. *техн.* спој под одређеним углом прегиб делова неке цеви, полуге и сл.; 3. окука, кривина, завој, простор захваћен крацима окуке, кривине; 4. стара мера за дужину (око 70 cm).

KÖNYÖK fn 1. Az alkart a felkarral összekötő ízület, kül. ennek a hajlással szemközti oldalon kidudorodó része; 2. Ruha ujjának a könyököt fedő része; 3. *ritk* Kanyar, forduló | *műsz* csővezeték hajlásánál alkalmazott L alakú v. köríves menetes csatlakozó elem; 4. *ép* Faszerkezetekben a függőleges elemekre támaszkodó, ferdén beiktatott alkatrész; 5. *rég* Hosszmérték: 0,4436 m.[41]

Osnovno značenje leksema *lakat* i *könyök* je identično u oba jezika: izražavaju zglob koji spaja podlakticu i nadlakticu kod čoveka. Sva ostala značenja proističu iz prototipskog i uglavnom se poklapaju u srpskom i mađarskom jeziku. Frazeološka značenja sa odrednicom ove dve imenice su upravo motivisana funkcijom ovog dela ruke: ono se pokreće, omogućava savijanje ruke i tako posredno učestvuje u radnji.

Biti na lakat znači 'praviti ugao, pregib, spajati se, pregibati se po sistemu zgloba'. U živom jeziku se još može čuti da neko živi u *kući na lakat*, što znači da se kuća nalazi na uglu, te se prostire u dve ulice. Ovom sklopu u mađarskom odgovara složenica čiji prvi član čini imenica ugao *sarok-* (npr. *sarokház*).[42]

Lakat može biti SREDSTVO delovanja, kojim čovek razgrće nešto što mu se nalazi na putu i doslovno i figurativno, zbog toga se konceptualizuje i kao simbol BEZOBZIRNOG PROBIJANJA kroz život. Postoji čak i povratni glagol *laktati se*, pa tako izraz *imati dobre/jake laktove* karakteriše osobu koja se, ne bira-

[41] 1. Zglob koji povezuje podlakticu sa nadlakticom, posebno ispupčeni deo suprotno od pravca pregiba; 2. Deo rukava koji prekriva lakat; 3. *retko* Krivina, zavoj | *tehn.* Spoj na cevima u obliku slova L ili kružni sa navojem; 4. *građ.* Kod drvenih konstrukcija kosa greda koja se oslanja na uspravne elemente; 5. *arh.* Mera za dužinu: 0,4436 m.

[42] *Sarok* osim 'ugla' znači i 'petu'.

jući sredstva, probija kroz život. Da to može biti univerzalna čovekova osobina bez obzira na kulturu i narod, svedoči i činjenica da identičan leksički sklop sa istim značenjem postoji i u mađarskom jeziku: *jó könyöke van.* Osim njega, nalazimo još jedan izraz sa identičnom semantikom: *patkó van a könyökén*, doslovno: 'ima potkovicu na laktu'.

'Lakat' u mađarskom može da bude i POSUDA, o čemu svedoči frazem a *könyökébe szállott az esze* – 'pamet mu je sletela u lakat' kojem u srpskom odgovara *pamet mu je u petama/sišla u pete.* Ovde je reč i o vertikalnoj vrednosnoj konotaciji, odnosno orijentacionoj metafori da je ono što se nalazi gore pozitivno, a ono što je dole negativno.[43] Lakat može da predstavlja i OTVOR/IZLAZ kroz koji nešto pronalazi put, izlazi is čovekovog tela: *progovoriti na lakat – könyökén is kifúródik* označava da neko 'ne ume da čuva tajnu, ne može da zadrži mišljenje za sebe', već će posle unutrašnje borbe morati da je saopšti. Ili frazem *vkinek a könyökén jön ki vmi* doslovno 'izlaziti nekome na lakat' kojem u srpskom jeziku odgovara izraz *biti nekom na vrh glave* u značenju da je nekome nečega *preko glave*, da mu je dosadilo nešto. Pomenimo i mađarski primer *kimegy a könyökén* – 'izlaziti nekome na lakat/preko lakta' u smislu previše troškariti, razbacivati novac.

U oba jezika lakat označava i konkretnu MERU za dužinu. Ipak, kada se upotrebi izraz *laktom meriti* to znači nešto drugo: 'neznalački/glupo procenjivati'. Neki drugi frazemi, pak, označavaju da se radnja koja je eksplicitno izražena sprovodi, odnosno da je svojstvo prisutno u velikoj meri, ali ujedno ima i oznaku krajnje granice. U njima se lakat nalazi u genitivu sa predlogom do: *krvav do lakata* u značanju 'biti krvoločan, ogrezao u krvi'; *raditi do lakata* 'raditi mnogo i teško'. Za ove izraze nisam našla formalni ekvivalent, ali postoje neki drugi primeri u mađarskom u kojima se nalazi terminativni nastavak *-ig*.[44] Interesantno je da se u svima nalazi glagol *vájkál* ili *nyúl* u značenju 'prodirati, kopati, riti, zavlačiti ruku', a konkretno značenje zavisi od prostora u koje ruka prodire do laktova. Pa tako *könyékig vájkál vmiben* sa opštom zamenicom označava da 'neko do laktova rije po nečemu'; *könyékig vájkál a javakban*, doslovno 'do laktova rije u materijalnim dobrima' u značenju biti jako bogat; dok potpuno suprotno značenje ima ukoliko neko rije po džepovima ili zavlači ruku u kesu: *könyékig vájkál a zsebében, könyékig nyúl a zacskóba.* Ovaj drugi primer, osim siromaštva, može da znači i da je neko velika tvrdica.

U mađarskom postoje poredbene frazološke jedinice koje su zapravo zavisnosložene rečenice. Deo njih izražava poređenje sa funkcijom mere ili negacije. Takvi su izrazi: *olyan alacsony, hogy beveri a könyökét a járdaszegélybe* – 'toliko je nizak/niska da udara laktom o bankinu'; *olyan igaz mint az öklöm, bizonyítja a könyököm* rimujući izraz doslovno znači 'istinit je kao moja pesnica, što potvrđuje moj lakat' u značenju 'nije istina, to je laž'.

Drugi deo pomenutih frazeoloških zavisnih rečenica izražava način, odnosno intenzitet radnje, koji se naglašava guljenjem lakta: *úgy dicsér, hogy majd lemegy a könyökéről a bőr*, doslovno 'hvaliti nekoga toliko da mu se koža guli sa lakta' odnosno jako nahvaliti koga; *úgy gondolkodik, hogy majd lemegy a könyökéről a bőr* – 'toliko razmišljati da mu se koža guli sa lakta' u značenju intenzivno razmišljati što nas asocira na srpski izraz *razmišljati iz petnih žila; úgy igyekszik, hogy majd lejön a könyökéről a bőr*, doslovno 'toliko se trudi, da mu se koža guli sa lakta'. Ovaj izraz, međutim, znači baš suprotno, da se neko uopšte ne trudi; *úgy kér, hogy majd lemegy a könyökéről a bőr* – 'toliko moljaka da mu se koža gula sa lakta' u značenju preklinjati koga za nešto; i jedini primer gde se intenzitet upoređuje na drugi način je *úgy megbán, hogy a könyökével is törüli a szemét* – 'toliko se kaje da i laktovima briše oči' u značenju gorko se kajati.

Obrnuti/okrenuti/odmeriti laktom, pokazati lakat nekome su gestovno motivisani frazemi, koji dočaravaju pozadinsku sliku pokreta savijene ruke u laktovima u značenju 'nedolično isturiti, uperiti lakat prema nekome izražavajući time svoj prezir, gnev, odbijanje, negodovanje". Odbijanje se može izraziti i primerom *poljubi se u lakat* što ujedno označava i osporavanje 'vraga, đavola'. Slična motiva-

[43] Interesantno bi bilo istražiti da li se može dovoditi u vezu intenzitet pada pameti sa intenzitetom gluposti koju takvi izrazi predstavljaju.

[44] Koji inače odgovara konstrukciji *od+genitiv* u srpskom jeziku.

cija se krije u mađarskom primeru sa potpuno različitom slikom, kao odrični odgovor na pitanje ‘zar te nije sram?’: *csak úgy pirul a könyököm* doslovan prevod je ‘veoma mi se rumeni lakat’.

7. FRAZEMI SA SOMATIZMOM RAME/VÁLL

РАМЕ, рамена с 1. *анат*. део тела између врата и надлактице; 2. *воj*. заштитни оклоп на топу.

VÁLL fn 1. A nyak két oldalán a kar tövéig terjedő testrész | vállcsont; 2. <Kif-ekben> az ember mint vmely teher hordozója; 3. A ruhának a vállat takaró része; 4. *táj rég* női ingvállhoz viselt mellény, derék; 5. *ritk irod* Edénynek a nyaka alatt kiálló része; 6. *növ* A levélnek alsó, a nyél felé lévő része[45].

Frazemi sa odrednicama *rame/váll* su takođe motivisani osnovnim značenjem pomenutih leksema. Iz funkcije ramena proizilazi motivaciona slika kao organa na koji se naslanjaju vrat i glava. U mnogim srpskim izrazima se upravo nalazi ova slika sa konceptom ŽIVOT, uz podrazumevano značenje da je osoba živa ako se glava nalazi na ramenima: *imati/nositi na ramenu glavu* ‘biti živ, živeti’, *dok je na ramenu glava* ‘dok je neko živ, za njegovog života’, *izneti na ramenu glavu* ‘spasiti život, izvući se iz teške situacije, izvući živu glavu’; ukoliko pak ona ’odleti sa ramena’ odvaja se od potpore, u tom slučaju se njen život završava: *ode kome glava sa ramena* ‘ginuti, izgubiti život’*, sišla/odletela bi nekom glava sa ramena* ‘poginuo bi’*, dati/davati glavu s ramena* ‘biti spreman žrtvovati život za nekoga, biti spreman umreti za nešto’.

Izrazi *slegnuti/slegati/sleći ramenima* opisuje pokret kojim osoba podiže pa spušta rame kao znak dvoumljenja, nedoumice, ustezanja, zbunjenosti, nesnalaženja, nemoći, odnosno izražava da se neko pomirio sa novonastalom situacijom. Mađarski formalni ekvivalenti *felhúzza a vállát, rángatja a vállát, vállat ránt, vállát vonogatja* ipak kriju drugačiju semantiku. Pokret se tu javlja kao odraz ljutnje, negodovanja, ravnodušnosti, nezainteresovanosti. To je gestovno motivisani izraz sa domenom EMOCIJA, ali i STANJA. Mađarski izraz *két vállára fektet* kojem u srpskom odgovara frazem sa odrednicom ‘leđa’ *baciti koga na leđa* takođe je motivisan slikom oborenog protivnika sa leđima na podu u značenju ‘pobediti koga, prisliti koga da se preda’. Pomenimo još i primer *uvući/uvlačiti glavu u ramena – behúzza a nyakát/fejét* koja nam služi za izražavanje stanja u kojem se osoba nalazi, a to je osećaj srama, pokunjenosti. Stvara se naime slika nesvesnog pokreta saginjanja glave što liči na uvlačenje, sa namerom da se ostane što manje primetan, izložen očima drugih ljudi.

U oba jezika nam frazemi sa odrednicom *rame/váll* mogu dočarati MEĐULJUDSKE ODNOSE. Ukoliko se prema nekome neko odnosi sa ohološću, omalovažavanjem, nezainteresovano ili čak sa prezrenjem tada će *gledati/pogledati/reći* nešto *preko ramena – félvállról beszél/szól/vesz.* U mađarskom postoji izraz *vkinek a vállán emelkedik – preko čijih pleća/leđa* ‘napreduje zahvaljujući tuđem radu, sposobnostima’. Osoba koja nam se nađe kada nam je najteže i spremna je da sasluša naše žalopojke u srpskom predstavlja zapravo *rame za plakanje.*

Konsturkcija *rame uz rame – váll váll mellett* označava da će se nešto raditi zajedno, u društvu sa nekim, zajednički sa sebi ravnim. A ako je proširimo glagolom *stati/stajati kome rame uz rame* tada ćemo naglasiti da neko postaje ravnopravan, izjednačava se s kim, može se uporediti s nekim. Prijateljsko pozdravljanje, odobravanje izražava *potapšati koga po ramenu*, dok mađarski ekvivalent *megveregeti a vállát* podrazumeva ispoljavanje ‘nadmene, ohole dobronamernosti, priznanja, pohvale’. Specifičan je frazem *megropogtatja a vállát* u značenju ‘snažno zagrliti, stisnuti nekog’, i to iz razloga što se – osim pokreta koji činimo rukom da bismo obuhvatili osobu – radi i o zvučno motivisanom izrazu. Naime upotrebljen kauzativni glagol nastao od onomatopejskog glagola *ropog* znači ‘krckati, pucketati,

[45] 1. Deo tela koji se nalazi sa obe strane vrata i doseže do ruku | ramena kost; 2. Čovek kao nosilac nekog tereta; 3. Deo odeće koji pokriva ramena; 4. *dijal. arh.*vrsta ženskog jeleka u narodnoj nošnji; 5. *retko* Deo posude ispod grlića 6. *bot.* Donji deo lista okrenut prema dršci.

praskati', a *-tat/tet* je sufiks za građenje faktitivno-kauzativnih radnji, tako bi pomenuta konstrukcija doslovno značila 'činiti da rame zakrcka' od siline zagrljaja.

U mađarskom postoji niz izraza u kojima se rame metonimijskim odnosom poistovećuje sa čovekom koji trpi neki teret. U većini srpskih ekvivalenata nalazimo drugi deo tela, najčešće su to *pleća* ili *leđa*: *vkinek a vállára rak vmit – staviti kome što na pleća, natovariti/staviti/svaliti što na čija leđa* u značenju'primorati koga da ponese neki teret u figurativnom smislu, da obavi neki zadatak koji mu teško pada, prebaciti brigu, odgovornost na nekoga'; *a vállára vesz vmit – uzeti/primiti/preuzeti na svoja pleća/leđa, poneti što na svojim plećima* 'uzimati/preuzeti odgovornost, brigu za nešto'; *levesz vkinek a válláról vmit, leveszi a keresztet vkinek a válláról – skinuti što s čijih pleća* 'osloboditi koga briga'. Ono što se nalazi na nečijim ramenima, odnosno u srpskom na plećima što ih pritiska jeste neki teret, briga, tuga, nedaća koji tište. Upravo to doslovno izražava frazem *nyomja vkinek a vállát – tištiti kome srce/dušu, svaliti se na čija pleća/grbaču.*

8. ZAKLJUČAK

Analiza je pokazala da postoji strukturna i semantička podudarnost među izrazima u kojima se nalaze meronimi ruke, ali i dosta razlika između frazema oba jezika.

U nekim primerima se umesto meronima u drugom jeziku nalazi holonim 'ruka', ali se dešava da se umesto jednog dela ruke u drugom jeziku koristi drugi deo, bez menjanja semantike.

Domeni konceptualizacije se često prepliću: forma nam recimo sugeriše koncept posude, a semantika, ciljni domen su emocije ili karakterne crte.

Možemo ustanoviti da se u velikom broju frazema javlja osnovno, ali i poneko preneseno značenje imenica za obeležavanje delova ruke, odnosno da su osnovna i sekundarna značenja uticala na formiranje pozadinske slike, kao motivacionog faktora u stvaranju frazeoloških značenja.

Mogu se izvesti paralele i u konceptualnim domenima u kojima se delovi ruke javljaju u mađarskom i srpskom jeziku, iako i tu možemo da ukažemo na izvesne razlike, što je prvenstveno posledica razlika u doživljavanju uloge tih delova u različitim kulturama.

Neki meronimi imaju jaču motivacionu snagu od drugih i unutar pojedinih jezika, ali i kada upoređujemo dva jezika.

Literatura

Andrić, Edit. (2018). A *ruka,* illetve a *kéz/kar* vezérszavú frazémák a szerb és a magyar nyelvben. In: *Kétnyelvűség hátrány vagy esély?* (Szerk. Pásztor-Kicsi Mária). Újvidék: Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irdodalom Tanszék, 121–144.

Bárdosi, Vilmos. (2012). *A magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Bárdosi, Vilmos. (2013). *Lassan a testtel! Emberi testrészek a magyar szólásokban, közmondásokban*. Budapest: Tinta Kiadó.

Forgács, Tamás. (2003). *Magyar szólások és közmondások szótára.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Litovkina, Anna T. (2010). *Magyar közmondások nagyszótára.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Matešić, Josip. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

MÉK – *Magyar értelmező kéziszótár* (2003). Budapest: Akadémiai Kiadó.

O. Nagy, Gábor. (1966). *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.

RSJ – *Rečnik srpskoga jezika* (2007). (Ur. Nikolić, M.). Novi Sad: Matica srpska.

PARTS OF THE ARM IN HUNGARIAN AND SERBIAN PHRASEOLOGICAL UNITS

Summary

Adopting a contrastive cognitive linguistic approach, the study presents an analysis of Hungarian and Serbian phraseological units which include parts of the arm, namely *šaka/marok* 'hand, palm', *dlan/tenyér* 'palm', *prst/ujj* 'finger', *nokat/köröm* 'fingernail', *lakat/könyök* 'elbow' and *rame/váll* 'shoulder'. The research is based on a corpus excerpted from four phraseological dictionaries of Hungarian as well as Matešić's dictionary of Croatian and Serbian phraseologisms and two monolingual dictionaries of Serbian.
The aim of the paper is to establish the extent to which the literal and transferred meanings of the lexemes listed add to the semantics of the phrasemes in which they occur. The results of the analysis point to a close correspondence in the lexical and phraseological meanings of the body parts discussed, which can be ascribed to the conceptual domains in which these body parts seem to figure cross-linguistically, with some formal or semantic differences. In some cases, different parts of the arm are used in corresponding phrasemes in the two languages, often a holonym in place of a meronym. Sometimes, the same lexical string results in a completely different meaning in Hungarian and Serbian, and there have also been registered instances of specific phrasemes which are found only in one of the two languages under scrutiny.

Keywords: arm, arm parts, holonym, meronym, phraseme, somatism, Hungarian, Serbian.

Edita Andrić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
andrice@ff.uns.ac.rs

UDK 811.162.4'373.7(497.113)
811.161.2'373.7(497.113)

Jasna Uhláriková

PREHĽAD VÝSKUMOV SLOVENSKEJ A RUSÍNSKEJ FRAZEOLÓGIE VO VOJVODINE[1]

V príspevku sa zaoberáme vývinom a súčasným stavom slovenskej a rusínskej frazeológie vo Vojvodine. Cieľom výskumu bolo urobiť dôkladný prehľad doterajších frazeologických výskumov, ktoré boli uskutočnené v slovenskej a rusínskej lingvistike, od ich začiatkov dodnes, a vychádzajúc zo získaných výsledkov vymedziť vývin a postavenie frazeológie tak v celoslovenskom (ba aj európskom), ako aj v tunajšom srbskom jazykovednom kontexte. Osobitnú pozornosť venujeme dielu Juraja Ribaya (jeho diferenciálnemu slovníku z roku 1808 – *Idioticon Slovacicum, voces Bohemis aut plane non, aut alio sensu usitatas circiter 14 700 completens*), ktorého pokladáme za predchodcu moderných lingvistických názorov, ako aj frazeologických výskumov vo Vojvodine, ale aj širšie.

Kľúčové slová: slovenský jazyk, rusínsky jazyk, frazeologické výskumy, vojvodinský kontext, vývoj a súčasný stav.

1. ÚVOD

Tento príspevok prináša poznatky o vývine a súčasnom stave slovenskej a rusínskej frazeológie vo Vojvodine a podrobný prehľad doterajších frazeologických výskumov, ktoré boli uskutočnené od ich začiatkov dodnes. Náš zámer vyplynul z projektu, ktorého riešiteľmi sú kolegovia z Oddelenia rusinistiky a Oddelenia slovakistiky Filozofickej fakulty v Novom Sade. Frazeologické výskumy medzi vojvodinskými slovakistami od začiatkov vývinu tunajšej jazykovedy, no najmä počas minulého storočia, neboli, podobne ako v srbskej lingvistike, také intenzívne ako na Slovensku. Možno povedať, že niektoré vedecké články týkajúce sa frazeologických otázok vznikli a boli uverejnené výnimočne, ale do začiatku 21. storočia nemožno hovoriť o žiadnom systematickom skúmaní frazeológie v tunajšom prostredí. Domnievame sa, že jednou zo zásadných príčin je to, že sa potreba po konfrontácii slovenského a srbského jazyka s prízvukom na interferenčných javoch vždy javila ako naliehavejšia z hľadiska potreby ochrany a starostlivosti o materinskú reč Slovákov vo Vojvodine. Avšak, niektoré frazeologické javy a otázky boli spracované parciálne, zatiaľ čo si frazeológia v rusínskej vojvodinskej jazykovede ešte nenašla svoje miesto.

2. PREHĽAD VÝVINU SLOVENSKEJ A SRBSKEJ FRAZEOLÓGIE V EURÓPSKOM KONTEXTE

Začiatky vývoja frazeológie patria do prvej polovice minulého storočia. Podľa J. Mlacka (1984), ale aj iných súčasných lingvistov, prvým impulzom bola práca Ch. Ballyho *Traité de stylistique française* publikovaná v roku 1909, ktorou Ch. Bally podnietil k písaniu najmä sovietskych frazeológov. V tri-

[1] Príspevok predstavuje fázové výsledky výskumov v rámci projektu *Historický prehľad a súčasný stav rusínskeho a slovenského jazyka, kultúry a literatúry v multikultúrnom európskom kontexte*, ktorý financuje Pokrajinský sekretariát pre vedu a technologický rozvoj Autonómnej pokrajiny Vojvodiny, a projektu *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe* (178017), ktorý financuje Ministerstvo osvety, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko.

dsiatych a štyridsiatych rokoch zaznamenávame rozvoj frazeológie najmä v Sovietskom zväze a v krajinách východnej Európy. Z výskumov sovietskych frazeológov tohto obdobia boli podnetné najmä práce V. V. Vinogradova z rokov 1946 a 1947. Tieto roky sa považujú za prelomové, pokiaľ ide o ďalší rozvoj frazeológie nielen v krajinách východnej Európy, ale boli podnecujúce a zároveň smernicami aj v celoeurópskom kontexte v druhej polovici 20. storočia. Podľa chorvátskej lingvistky Ž. Finkovej Arsovskej (2002), vývin sovietskej a vôbec európskej frazeológie sa naplno začal, keď bola uverejnená práca V. V. Vinogradova *O základných typoch frazeologických jednotiek v ruskom jazyku* (*Об основных типах фразеологических единиц в русском языке*, 1947). V tomto období sa zo sovietskych lingvistov frazeologickej problematike venovali N. N. Amosov, V. L. Archangeľskij, I. I. Černyšev, A. M. Babkin, V. G. Gak, A. V. Kunin, B. A. Larin, N. M. Šanskij, O. M. Švarc, V. N. Telijová, V. P. Žukov a i. Sovietska frazeológia 50. – 70. rokov podnietila rozvoj tejto disciplíny aj v iných slovanských, ale aj v germánskych a v románskych jazykoch. V tomto období sa bádatelia venovali vymedzeniu frazeológie, identifikácii dištinktívnych vlastností frazém a ich klasifikácii a typológii, zaoberali sa frazeologickými univerzáliami, resp. frazeológiou ako univerzálnym ľudským fenoménom.

V západoeurópskych krajinách sa frazeológia začína etablovať v druhej polovici šesťdesiatych a v sedemdesiatych rokoch, najprv v nemeckej, potom v anglickej, ako aj vo francúzskej lingvistike. Bádatelia, čie výskumy mali veľký význam pre nemeckú lingvistiku od začiatkov až po súčasnosť, boli U. Weinreich, I. V. Arnold, L. Lipka, pre francúzsku lingvistiku A. G. Nazaryan, zatiaľ čo sa neskôr, od deväťdesiatych rokov, v anglickej lingvistike etablovali W. Welte, A. P. Cowie, P. Howarth, R. Gläser, G. Knappe a mnohí ďalší. V súčasnosti mimoriadny význam v rozvoji frazeológie v celoeurópskom kontexte má frazeologická spoločnosť *Europhras* (*Europäische Gesellschaft für Phraseologie*) založená roku 1999 v Bielefelde a so sídlom v Zürichu. Aktivity tejto spoločnosti týkajúce sa frazeologických výskumov, organizovania vedeckých konferencií a vydavateľskej činnosti nadviazali na bohatý sovietsky frazeologický základ. V krajinách strednej a východnej Európy na konci minulého storočia po súčasnosť vývin frazeológie poznačili ďalší jazykovedci: F. Čermák, W. Chlebda, A. M. Lewicki, A. Pjadzińska, A. Bogusławski, V. M. Mokijenko, L. I. Rojzenzon, L. Stěpanova, D. Dobrovoľskij, J. Mlacek a iní. V tomto období už v mnohých jazykoch zaznamenávame nielen kvantitatívne rozširovanie, čiže narastenie počtu výskumov a bádateľov, ale aj teoretické prehlbovanie z hľadiska syntaktického, sémantického a komunikačno-pragmatického. V rámci frazeologických výskumov pribúdajú nové prístupy: etymologický, sociologický, psychologický, kognitívny, komparatívny a konfrontačný, dialektologický, alebo sa frazeológia skúma z aspektu kulturologických súvislostí daného jazyka a jeho spoločnosti, ako aj z hľadiska jej diskurzívneho uplatnenia.

Za začiatok slovenskej frazeológie (na Slovensku) sa považuje prvá polovica päťdesiatych rokov minulého storočia. Medzi prvými, ktorí písali štúdie zaoberajúce sa témami z oblasti slovenskej frazeológie, boli V. Budovičová, F. Kočiš, V. Lapárová, J. Mihál, E. Smiešková a i. Prudký rozvoj frazeológie sa začína v sedemdesiatych rokoch. Slovenskú frazeológiu v tomto období skúmali najmä J. Mlacek a F. Miko. Vedecká činnosť J. Mlacka predstavuje teoretický a metodologický základ slovenskej frazeológie, ktorý určil smernice jej ďalšieho rozvoja a možno povedať, že na tento základ nadväzovali aj ostatní slovenskí lingvisti zaoberajúci sa frazeológiou z rozličných aspektov: F. Buffa, M. Dobríková, P. Ďurčo, J. Glovňa, M. Jankovičová, M. Košková, E. Krošláková, J. Skladaná, D. Baláková, M. Ološtiak a ďalší. Za najdôležitejšie publikácie J. Mlacka, ktoré boli oporným bodom všetkých ďalších slovenských frazeológov, bola *Slovenská frazeológia* z roku 1984 a z novších *Tvary a tváre frazém v slovenčine* z roku 2007. Za rovnako dôležitú považujeme aj kapitolu *Frazeológia ako obrazná alternatíva vyjadrovania*, ktorú F. Miko uverejnil v publikácii *Aspekty literárneho textu*, ako aj jeho knihu *Frazeológia v škole*, obe z roku 1989.

V sedemdesiatych rokoch sa objavujú prvé frazeologické výskumy aj na vtedajšom juhoslovanskom území, čiže v juhoslovanských jazykoch, v srbčine a v chorvátčine. Štúdie z oblasti frazeológie uverejňujú A. Menacová a J. Matešić, ktorí sa venovali predovšetkým chorvátskej frazeológii. Záujem o frazeológiu sa zintenzívňuje na konci osemdesiatych rokov a v deväťdesiatych rokoch minulého storočia, keď na základoch srbochorvátskej pokračuje osobitný vývoj chorvátskej a srbskej frazeoló-

gie. V roku 1987 srbská lingvistka D. Mrševićová Radovićová uverejňuje monografiu *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику* (1987), ktorá sa stala mimoriadne dôležitou pre ďalšie výskumy. V roku 1989 vyšla monografia V. Petrovićovej (teraz Ružićová) *Novinska frazeologija*, ktorá už jasne signalizovala začiatok systematickejšieho skúmania frazeológie v srbskom jazykovom kontexte. Aj napriek snahám jednotlivcov, frazeológia sa v srbskej lingvistike častejšie stáva predmetom záujmu až v posledných dvoch desaťročiach. „Фразеологија једног језика представља несумњиво занимљиво и неисцрпно подручје за различита истраживања, али је код нас, нажалост, и она, као уосталом и неке друге језичке области, у великој мери запостављена и недовољно проучавана. Истина, има радова, па чак и понека монографија, који су посвећени овој проблематици, што је веома скромно с обзиром на богатство и разноликост фразеолошке грађе српског језика.“ (Петровић, 1998 : 103) Až po dvoch desaťročiach od publikovania monografií D. Mrševićovej Radovićovej a V. Ružićovej registrujeme v srbskej lingvistike mená niektorých jazykovedcov, ktorí sa systematicky alebo výnimočne venovali frazeologickým otázkam: L. Razdobudková, G. Štrbacová, M. Šipka, J. Dražićová, D. Ajdačić, M. Alanović, R. Dragićevićová, N. Vulovićová a ďalší. V poslednom období vyšli po srbsky aj ďalšie podnetné publikácie: *Фарезологија и национална култура* (2008) D. Mrševićovej Radovićovej a *Поредбена српско-украјинска фразеологија* (2015) D. Ajdačića a L. Nepopovej Ajdačićovej. I keď viacerí lingvisti poukazovali na nižší počet frazeologických výskumov srbskej jazykovedy, na druhej strane sa však možno pochvalne zmieniť o doposiaľ existujúcej srbskej frazeografii.

3. ZAČIATKY A VÝVIN VOJVODINSKEJ SLOVAKISTIKY

Podľa M. Dudka (1997) výskum jazykovedných prác z oblasti slovakistiky vo Vojvodine treba začínať od roku 1745, keď sa na území futockého panstva, v Petrovci, usadili prví Slováci. Už v 18. a v 19. storočí na území dnešnej Vojvodiny žili a pôsobili viacerí osvietenci. Odhaduje sa, že bola v tomto období zverejnená iba časť ich prác o jazyku, pokiaľ značná časť výsledkov ich jazykovedných bádaní zostala v rozličných archívoch.

Jeden z prvých moderných jazykovedcov 18. storočia bol J. Ribay (1754 – 1812), čie meno bolo vďaka jeho lexikografickým a paleoslovenistickým prácam známe aj v zahraničí. V 20. a 30. rokoch 19. storočia na vojvodinskom území pôsobil M. Godra (1801 – 1874), činný aj v období štúrovských kodifikačných snáh. Ďalší významní predstavitelia 19. storočia, ktorí svojou prácou prispievali a rozširovali výsledky v oblasti jazykovedy, boli prekladateľ a zostavovateľ slovníkov J. Mičátek (1837 – 1905) a zostavovateľ prvého šlabikára S. Borovský (1783 – 1860). V poslednej fáze 19. storočia sa zostavovaniu jazykových príručiek a učebníc zo slovenčiny venoval G. Maršall-Petrovský (1862 – 1916). Toto obdobie prináša iba individuálne a osamelé práce, nemožno ešte hovoriť o systematických a plánovitých výskumoch v oblasti jazykovedy.

O systematickom a organizovanom rozvoji jazykovedy nemožno hovoriť ani na začiatku 20. storočia, i keď sa v tomto období objavuje väčší počet bádateľov zaoberajúcich sa slovenským jazykom. Na začiatku 20. storočia a v medzivojnovom období pôsobia JUDr. J. Petrikovich (1878 – 1948), ktorý sa zaoberal slovenskou právnickou terminológiou, B. Kamenár (1875 – 1953), ktorý sa zaoberal dialektológiou a J. Čajak (1863 – 1944) zaoberajúci sa pravopisom. Významný vplyv na ďalší rozvoj jazykovedy malo založenie časopisu *Náš život* (1933 – 1840, 1946 – 1947), v ktorom svoje práce uverejňujú L. Zgúth (o cudzojazyčných vplyvoch v slovenčine), V. Hurban Vladimírov (o cudzích výrazoch v slovenčine), J. Spevák (o nárečových špecifikách a potrebe nárečových výskumov), K. Lilge (o staropazovskom nárečí) atď.

Organizované a plánovité výskumy a vôbec rozvoj slovakistiky sa začína po druhej svetovej vojne, po založení vysokoškolských inštitúcií, kde sa študovala slovenčina (1961), ako aj po založení *Spolku vojvodinských slovakistov* (1969). Od tohto obdobia vo vojvodinskom prostredí pôsobí značný počet jazykovedcov: M. Filip, D. Dudok, M. Týr, M. Myjavcová, S. Boldocký, M. Dudok, K. Damiano-

vá, A. Marićová, neskoršie na konci 20. storočia A. Makišová a niektorí z nich sú aktívni aj v súčasnosti. Po roku 2000 sa slovakistikou sústavne zaoberajú pracovníci Slovakistického ústavu a v súčasnosti Oddelenia slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade: M. Týr, M. Dudok, A. Marićová, A. Makišová, Z. Týrová a J. Uhláriková. V tomto období sú ešte stále aktívni aj dôchodcovia D. Dudok a M. Myjavcová. Na belehradskej univerzite začína pôsobiť S. Paunovićová Rodićová. Od roku 2006 dôležitú úlohu vo vývine súčasnej slovakistiky vo Vojvodine má *Slovakistický zborník*, ktorý vydáva *Slovakistická vojvodinská spoločnosť* (predtým *Spolok vojvodinských slovakistov*), ako aj mesačník pre literatúru a kultúru *Nový život*, ktorý ako pokračovateľ *Nášho života* vychádza od roku 1949 po súčasnosť. Od medzivojnového obdobia po súčasnosť sa slovakistika vo Vojvodine rozvíjala v podmienkach enklávového typu, ale neustále udržiavala kontakty s materskou krajinou. Vojvodinskí jazykovedci v súčasnosti uverejňujú svoje práce v mnohých domácich a zahraničných časopisoch a zborníkoch a výsledky svojich vedeckých výskumov prezentujú verejnosti na početných domácich a medzinárodných konferenciách a na Slovensku.

3.1. Juraj Ribay – predchodca a anticipátor

Za prvé jazykovedné a zároveň frazeologické dielo, patriace do celoslovenskej, ale i tunajšej jazykovedy (keďže vznikalo v dnešnom vojvodinskom prostredí), považujeme Ribayov Idiotikon, *Idioticon Slovacicum, voces Bohemis aut plane non, aut alio sensu usitatas circiter 14 700 completens* (1808). Je to trojjazyčný slovensko-nemecko-latinský slovník, ktorý predstavuje výsledky tridsaťročnej práce J. Ribaya a patrí medzi najdôležitejšie a, ako napísal M. Majtán (2004), najzaujímavejšie slovenské jazykovedné diela z predspisovného obdobia. Slovenský *Idiotikon* J. Ribay vypracoval na podnet veľkého českého osvietenca a slavistu J. Dobrovského, o čom svedčí dlhoročná a bohatá korešpondencia medzi nimi. Začal na ňom pracovať ešte počas svojho pobytu na Cinkote a ukončil ho v roku 1808 v Torži, v dnešnom Savinom Sele. Toto rozsiahle lexikografické dielo obsahuje, ako sa uvádza v názve, 14 700 slovenských heslových slov a úhrnne okolo 29 000 slovenských lexém. Charakteristické je najmä tým, že nezachytáva celonárodnú dobovú slovnú zásobu. J. Dobrovský totiž podnecoval J. Ribaya, aby sa sústredil na írečitú slovenčinu a zbieral slovenské slová, výrazy a zvraty, ktoré sa v češtine nevyskytujú, alebo sa v češtine používajú v iných významoch. J. Ribay akceptoval Dobrovského impulzy a pri výbere a spracovaní slovníkového materiálu sa riadil diferenčným princípom v porovnaní s češtinou. Zaradil doň lexikálno-sémantické prvky typické iba pre slovenčinu: slová, zvraty a pomerne bohato je zastúpená aj frazeológia.

I keď ho J. Ribay, ako svedčí jeho korešpondencia, priprával do tlače, *Idioticon Slovacicum* publikovaný nebol, ale zachoval sa v rukopise, ktorý sa nachádza v archíve v Martine. Iba niektoré časti Ribayovej zbierky boli zaradené do dobových lexikografických diel J. Dobrovského[2] (1802, 1821) a J. Palkoviča[3] (1820, 1821). Po viac ako dvoch storočiach od jeho vzniku, na sklonku roku 2017, v Slovenskom vydavateľskom centre *Ribayov Idiotikon*, ktorý upravil profesor M. Dudok, napokon vychádza v podobe slovenského heslára. V roku 2004 z kópie rukopisu *Idiotikonu* M. Majtán urobil prepis, ktorý upravil M. Dudok na základe naskenovaného originálu rukopisu. M. Dudok urobil transkripčné úpravy v duchu slovenskej normy, aká sa uplatňuje pri dielach z predspisovného obdobia.[4]

Ribayov Idiotikon obsahuje bohatú zbierku autochtónnych slovenských slov a zvratov, pri výbere ktorých sa riadil diferenčným princípom v prvom rade vzhľadom na češtinu, ale čiastočne aj oproti širšiemu slovensko-slovanskému a slovensko-južnoslovanskému jazykovému kontextu. Pri výbere slovníkového materiálu Ribay nemal ideologické obmedzenia, ale sa vo svojej jazykovednej práci vie-

[2] Deutsch-böhmisches Wörterbuch: A-K. Praha 1802. Deutsch-böhmisches Wörterbuch: A-K. Praha 1821.

[3] Böhmisch-deutsch-lateinisches wörterbuch. A – N. Praha 1820. Böhmisch-deutsch-lateinisches wörterbuch. O – Ž. Praha 1821.

[4] Vzácnosť tejto publikácie uzatvára príloha v podobe CD nosiča, ktorý obsahuje 396 fotografií (skenov) originálu rukopisu, čím sa sprístupňuje aj širokej odbornej a vedeckej verejnosti na ďalšie spracovania a výskumy.

dol racionalistickou orientáciou a uplatňoval rovnocenné zastúpenie všetkých slovenských regiolektov (na rozdiel od bernolákovcov a štúrovcov). Je tu síce najviac slov zo stredoslovenského nárečia, ale čiastočne aj zo západoslovenského a východoslovenského. Okrem nemeckých a nie vždy dôsledne uvedených aj latinských ekvivalentov[5], slovníkové heslá obsahujú bohatú exemplifikáciu, ktorá obsahuje informácie o spájateľnosti slova v kontexte, alebo sa lexikálny význam vysvetľuje pomocou ustáleného spojenia. Slovník obsahuje štylisticky, územne a komunikačne príznakové slová, z ktorých sú mnohé živými aj dnes – hypokoristiká, deminutíva, detskú lexiku, nárečové slová, kompromisné repliky, prebraté slová, ale sú tu i zaniknuté slová, historizmy a archaizmy.

Idioticon Slovacicum doteraz podrobnejšie analyzovali V. Blanár (1966, 1994, 2004), ktorý toto dielo opísal z hľadiska ortografického, fonologického, morfologického, syntaktického, neskôr aj z hľadiska polysémie a sémantických derivácií, zatiaľ čo sa M. Majtán (2004) zaoberal nárečovou lexikou, poukazujúc na význam tohto diela aj v oblasti dejín slovenčiny a slovenskej dialektológie. Frazeológiu v Ribayovom *Idiotikone* doteraz skúmala J. Skladaná (2004). Frazémy zachytené v *Idiotikone* nadväzujú na základný frazeologický fond slovenského jazyka a mnohé, ktoré uvádza, sa zachovali dodnes v rozmanitých obmenách. Vyskytujú sa v ňom všetky základné typy frazém od najjednoduchších konštrukcií po zložitejšie – substantívne, slovesné, zriedkavo sa vyskytujú frazeologizované prirovnania, frazémy so stavbou vety a súvetia, ale aj ustálené formuly, zdvorilostné pozdravy, oslovenia, zvolania, ba aj nadávky, kliatby, a prítomné sú aj parémie: porekadlá a príslovia. Ako pri heslách, tak aj pri niektorých frazémach uvádza nemecké a menej dôsledne latinské ekvivalenty. Bohato spracovaná frazeológia zachytáva súdobý stav základného frazeologického fondu slovenského jazyka, z ktorého sa väčšina frazém v živej reči do súčasnosti zachovala a predstavuje jednu z prvých, a možno aj prvú slovenskú frazeologickú zbierku.

4. FRAZEOLOGICKÉ VÝSKUMY VOJVODINSKEJ SLOVAKISTIKY

4.1. Frazeologické výskumy vojvodinskej slovakistiky v rokoch 1976 až 2005

Vojvodinskí slovakisti sa venujú početným výskumom slovenského jazyka, v ktorých uplatňujú tak analytický, ako aj fundovaný prístup. Veľký dôraz bol vždy na dialektológii a výskume nárečí, ktoré používajú obyvatelia žijúci vo vojvodinských osadách so slovenským obyvateľstvom. Na druhej strane sa značný počet výskumov sústreďuje na interferenčné javy, vzhľadom na to, že sa vplyv väčšinového srbského jazyka na menšinový slovenský jazyk neustále zintenzívňuje. V tomto kontexte vznikajú aj mnohé sociolingvistické práce, ktoré sa zaoberajú otázkou bilingvizmu. Frazeologické výskumy medzi vojvodinskými slovakistami od začiatkov vývinu tunajšej jazykovedy, ale najmä počas minulého storočia, neboli, podobne ako v srbskej lingvistike, také intenzívne ako na Slovensku. Zverejnené boli iba ojedinelé práce, ale nemožno hovoriť o žiadnom systematickom skúmaní frazeológie na tomto území.

Prvú frazeologickú prácu vojvodinskej slovakistiky *Problematika konfrontačného výskumu srbochorvátskej a slovenskej frazeológie* napísala a v *Novom živote* publikovala M. Myjavcová v roku 1976. V tejto práci sa M. Myjavcová zaoberá niekoľkými otázkami. Po prvé, z pragmalingvistického hľadiska si všíma interferenčné javy vo frazeológii vojvodinských Slovákov bilingvistov, ďalej rieši náležité otázky zostavovania dvojjazyčného frazeologického slovníka, tiež sa zmieňuje o ekvivalentnosti vo frazeológii a podáva aj návrh klasifikácie frazeologických ekvivalentov so zreteľom na prítomné interferenčné javy. Neskôr, v roku 1979 v *Zborníku spolku vojvodinských slovakistov 1* M. Myjavcová publikuje prácu *Sloveso* byť *v slovenčine a srbochorvátčine a vplyv srbochorvátčiny na používanie tohto slovesa v reči Slovákov vo Vojvodine*, v ktorej si síce okrajovo, ale predsa všíma aj frazémy so slovesom *byť* v slovenčine a v srbčine. Následne publikuje aj celú štúdiu venovanú tejto problematike.

[5] V *Ribayovom Idiotikone*, upravenom M. Dudkom, sa nemecké a latinské ekvivalenty neuvádzajú.

Ďalšie frazeologické práce vychádzajú koncom 80. a počas 90. rokov minulého storočia. Od prvej práce M. Myjavcovej po rok 2005 vojvodinskí slovakisti uverejnili okolo 15 jazykovedných prác, ktoré sa zaoberajú slovenskou, resp. slovenskou a srbskou frazeológiou. Tieto práce sú rôzneho charakteru a mohli by sme ich podľa spracovaných tém a uplatnených jazykovedných metód klasifikovať do niekoľkých skupín:

1) konfrontačné frazeologické práce zaoberajúce sa porovnávaním celonárodnej spisovnej slovenskej a srbskej frazeológie,
2) práce zaoberajúce sa srbsko-slovenskou interferenciou vo frazeológii vojvodinských Slovákov,
3) práce o nárečovej frazeológii vojvodinského prostredia so zreteľom na celonárodnú frazeológiu a spisovný slovenský jazyk,
4) teoretické práce zaoberajúce sa všeobecným prehľadom a celonárodnou slovenskou frazeológiou,
5) frazeologické zbierky a
6) recenzie.

Okrem hore uvedenej práce M. Myjavcovej *Problematika konfrontačného výskumu srbochorvátskej a slovenskej frazeológie* (1976), ktorá je konfrontačného zamerania, autorka v roku 1995 publikuje prácu *Frazeologizmy so slovesom* byť *v slovenskom a srbskom jazyku*, v ktorej rozpracovala javy okrajovo zachytené v práci *Sloveso* byť *v slovenčine a srbochorvátčine a vplyv srbochorvátčiny na používanie tohto slovesa v reči Slovákov vo Vojvodine* z roku 1979. Všetky uvedené práce neskôr vychádzajú v jej monografii *Slovenčina v jazykovej enkláve* (2002), ktorá predstavuje zbierku jazykovedných štúdií. Kontrastívneho zamerania je aj práca J. Mlacka *K motivácii srbochorvátskych a slovenských frazém* publikovaná v zborníku *Studia Phraseologica et alia* v roku 1992 v Nemecku.

O javoch srbsko-slovenskej interferencie vo frazeológii vojvodinských Slovákov píše J. Mlacek v práci *Slučajevi srpskohrvatsko-slovačke interferencije u frazeologiji vojvođanskih Slovaka* (1991). V tejto práci uvádza rozličné spôsoby prieniku srbských jazykových prvkov do slovenskej hlavne nárečovej frazeológie vojvodinských Slovákov, akými sú lexikálne prvky až po interferenciu na úrovni frazeologického obrazu sveta. V *Zápisníku slovenského jazykovedca* (1991, č. 10) sú zverejnené tézy z prednášky J. Mlacka konanej 21.10.1991 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre tiež na tému interferencie vo frazeológii vojvodinských Slovákov. J. Mlacek skúmal hlavne nárečovú frazeológiu Starej Pazovy na základe zbierky M. Filipa. Niektoré javy srbsko-slovenskej interferencie vo frazeológii vojvodinských Slovákov miestami spracovala aj M. Myjavcová v knihách *Jazykové poznámky* (1966) a *Slovenská jazyková čítanka* (2009). Nárečovou frazeológiou sa v tomto období čiastočne zaoberal J. Mlacek. Ako sme už uviedli, analyzoval nárečovú frazeológiu Starej Pazovy so zreteľom na celonárodnú slovenskú frazeológiu a spisovný slovenský jazyk. Východiskom mu bola zbierka frazém Starej Pazovy, ktorú zostavil M. Filip. J. Mlacek uverejnil dve práce o straopazovskej frazeológii: *Z charakteristiky nárečovej frazeológie Starej Pazovy (na základe zbierky Michala Filipa)* (1988) a *Idiomatické výrazy s tautologickými prvkami (Na okraj jedného typu staropazovských nárečových frazém)* (1997), ako aj prácu *Frazeológia v próze G. Maršalla-Petrovského* (1989), v ktorej sa tiež dotkol aj niektorých nárečových javov typických pre vojvodinské prostredie.

Zbierka nárečovej staropazovskej frazeológie M. Filipa *Porekadlá, príslovia, úslovia, nadávky a vyhrážky zo Starej Pazovy* bola publikovaná v *Zborníku Spolku vojvodinských slovakistov 10* v roku 1988. Ďalšie dve zbierky obsahujú nárečovú frazeológiu osady Pivnica. Prvú zostavil P. Žihlavský približne v polovici 20. storočia a publikovaná bola až roku 2004 v *Novom živote.* Podobnú zbierku v rámci svojej magisterskej práce *Používanie frazeologizmov u Slovákov v Pivnici* (2010) zostavila Z. Týrová.

Niektoré recenzie o nových publikáciách z tohto obdobia svedčia o tom, že slovakisti vo Vojvodine, i keď sa nezaoberali frazeológiou systematicky, predsa sledovali, aké sa výskumy v tejto oblasti realizujú tak v srbskej, ako aj v slovenskej jazykovede. Tak J. Mlacek[6] slovenskej jazykovednej ve-

[6] J. Mlacek sa výskumom slovenskej vojvodinskej frazeológie, resp. aj srbskej, zaoberal počas svojho pobytu v Srbsku, kde v rokoch 1987 až 1990 pôsobil ako lektor v Slovakistickom ústave Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade.

rejnosti priblížil monografiu Vladislavy Petrovićovej (teraz Ružićovej) *Novinska frazeologija* (1989). Recenzia tejto publikácie pod názvom *Podnetná frazeologická práca* vyšla na Slovensku v časopise *Otázky žurnalistiky* (1991, č. 34). M. Myjavcová v roku 1998 v časopise *Nový život* (č. 5 – 6) píše o novom slovníku *Frazeologický slovník: človek a príroda vo frazeológii* (1996), ktorého autorkami sú K. Habovštiaková a E. Krošláková.

V roku 2004 v monografii *Slovenčina v praxi* autor M. Týr frazeológii venuje kapitolu *Frazeológia a bilingvizmus*, v ktorej hovorí o niektorých typických javoch vo frazeológii vojvodinských Slovákov, akými sú interferencia (prienik srbských lexém do slovenských frazém a kalkovanie), podáva stručný prehľad srbských a slovenských frazeologických slovníkov, ako aj prehľad podnetných slovenských štúdií a učebníc, ktoré napísali, resp. zostavili jazykovedci zo Slovenska a Vojvodiny. V *Slovakistickom zborníku 2* (2007) vyšla ešte jedna práca J. Mlacka *Frazeológia a jej intertextové súvislosti*, v ktorej rozoberá problematiku textotvorných potencií frazém celonárodnej slovenskej frazeológie.

4.2. Frazeologické výskumy vojvodinskej slovakistiky po roku 2005

Po roku 2005 možno už vo vojvodinskej slovakistike sledovať viacej systematických výskumov v oblasti frazeológie. V najnovšom období sa frazeológii venujú mladšie slovakistky S. Paunovićová Rodićová a J. Uhláriková, čo neprekvapuje vzhľadom na to, že sa spektrum otázok týkajúcich sa početných doposiaľ nepreskúmaných oblastí frazeológie v poslednom období rozširuje a stáva naliehavejším aj v samotnom celosrbskom kontexte. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia (pred rokom 2005) vidieť, že takmer všetky práce, ktoré vychádzajú v súčasnosti, sú konfrontačného charakteru.

V období po roku 2005 sa nárečovou frazeológiou vojvodinského slovenského prostredia zaoberala iba Z. Týrová v rámci svojich magisterských štúdií. Okrem už hore spomenutej magisterskej práce, Z. Týrová publikuje tri vedecké príspevky. V príspevku *Frazémy s vulgarizmami v reči Pivničanov* (2007) analyzuje frazémy nárečovej frazeológie osady Pivnica, ktoré ako konštitutívnu a motivačnú zložku obsahujú vulgarizmus. V ďalších dvoch prácach *Používanie frazeologizmov v bilingválnom prostredí (Na príklade vojvodinských Slovákov)* (2009) a *Frazeológia v bilingválnom prostredí (Na príklade vojvodinských Slovákov)* (2011) opisuje prienik srbských jazykových prvkov do nárečovej frazeológie Slovákov vo Vojvodine na príklade staropazovskej a pivnickej nárečovej frazeológie, ktoré zároveň aj porovnávala.

V posledných rokoch sa konfrontačnej kognitívnej analýze slovenskej a srbskej frazeológie začala venovať S. Paunovićová Rodićová v rámci doktorandských štúdií. Svojimi prácami nielenže rozširuje počet konfrontačných príspevkov o slovenskej a srbskej frazeológii napísaných po srbsky, ale zároveň uplatnením konceptuálnej analýzy prináša nový prístup k výskumu frazeológie tak v rámcoch slovenskej vojvodinskej jazykovedy, ako aj v celoslovenskom lingvistickom kontexte. Táto skutočnosť neprekvapuje, keďže sa slovenská frazeológia ako jazykovedná disciplína doposiaľ viac sústreďovala na rozširovanie teoretických poznatkov v oblasti frazeológie a analýze štruktúrno-kompozičných vlastností frazém, zatiaľ čo v srbskej jazykovede síce existuje viacero príspevkov venovaných štruktúrnej stránke frazém, ale značnú pozornosť srbskí frazeológovia venujú aj sémantickým analýzam frazém a to hlavne uplatnením kognitívneho prístupu a konceptuálnej analýzy. S. Paunovićová Rodićová publikovala niekoľko prác: *Концепт* жене змаја *у српском и* dračice *у словачком савременом језику* (2014), *Стереотип песме и стереотип игре у словачкој и српској фразеологији и паремиологији* (2014), *Простор и време жене у словачкој и српској фразеологији и паремиологији* (2015) a *Проблем рода у фразеолошким речницима и паремиолошким збиркама словачког и српског језика* (2015).

V súčasnosti sa frazeologickým výskumom venuje aj J. Uhláriková, ktorá sa zaoberala otázkou výskytu a používania zámen v slovenskej a srbskej frazeológii. Publikuje príspevky: *Заменице у фраземима у словачком и српском језику* (2012), *Zvratné zámená v slovenských frazémach* (2013), *Aktualizácia frazém v texte pomocou zámen* (2013), *Delimitatíva a adverzatíva v slovenských a srbských frazémach* (2014). J. Uhláriková sa v rámci doktorandských štúdií venovala slovenskej a srbskej somatickej frazeológii a publikovala ďalších šesť príspevkov v rokoch 2014 až 2016, v ktorých sa

venuje frazeologickej motivácii v slovenskej a srbskej somatickej frazeológii, no hlavne štruktúrno-sémantickej analýze slovenských a srbských frazém, obsahujúcich somatickú lexému. Ďalšie vedecké články J. Uhlárikovej (z roku 2018) sa zaoberajú využitím a analýzou frazeológie v učebniciach slovenského jazyka pre základné školy s vyučujúcim jazykom slovenským vo Vojvodine, ako aj uplatnením frazeológie v slovenských vojvodinských printových médiách: *Výskyt a spôsoby podania frazeológie v učebniciach slovenského jazyka pre prvý stupeň základných škôl vo Vojvodine* (2018), *Frazeológia v učebniciach slovenčiny pre vyššie ročníky základnej školy vo Vojvodine (Analýza učebnice pre 5. ročník)* (2018), *Frazeológia v slovenských printových médiách vo vojvodine (Výskyt a použitie frazém v titulkoch novinových článkov)*[7] *(2019, v tlači).*

Jedným z posledných prínosov do slovenskej frazeológie, ale aj širšie, je aj zborník prác Hudobné motívy vo frazeológii (2014), v ktorom ďalšie príspevky o slovenskej a srbskej frazeológii uverejňujú V. Đorđevićova *Frazeologizmi s komponentom* zvono*,* bubanj *i* gajde *u frazeologiji srpskog jezika i njihovi ekvivalenti u slovačkom jeziku*, M. Dudok *Intertextovosť a hybridizácia vo frazémach s hudobným motívom v slovenčine, chorvátčine a srbčine* a v tomto zborníku bola publikovaná aj spomenutá práca S. Paunovićovej Rodićovej *Стереотип песме и стереотип игре у словачкој и српској фразеологији и паремиологији*.

Môžeme smelo konštatovať, že si frazeológia vo vojvodinskej slovakistike našla svoje miesto a že možno očakávať jej nepretržitý vývoj. Tak napr. v poslednom období sa frazeologickým výskumom venuje aj doktorandka na Oddelení slovakistiky v Novom Sade A. M. Valentová, ktorá súčasný vývin tejto disciplíny rozširuje o ďalšie témy a výskumy z oblasti slovenskej a srbskej biblickej frazeológie.

5. FRAZEOLÓGIA V RUSÍNSKEJ VOJVODINSKEJ JAZYKOVEDE

Prvá frazeologická práca rusínskej vojvodinskej lingvistiky vychádza 6 rokov pred prvou prácou M. Myjavcovej z tejto oblasti. Čiže už v roku 1970 prácu pod názvom *Идиоми и фразеологийни вирази* uverejnil M. Kočiš v časopise *Шветлосц*. Túto prácu neskôr publikoval aj v knihe *Линґвистични роботи* (1978), v kapitole o rusínskej lexikológii. Je to vlastne zbierka, do ktorej zaradil viac ako 500 rusínskych frazém. Častejšie sa však s istými zmienkami o rusínskej frazeológii stretáme u známeho rusínskeho jazykovedca, lexikológa a lexikografa J. Ramača, ktorý do svojej gramatiky rusínskeho jazyka od 1. po 4. ročník gymnázií *Ґраматика руского язика (за I, II, II, IV класу ґимназиї, 2001, 2006)* zaradil aj osobitnú kapitolu o frazeológii. J. Ramač sa veľmi stručne, vyjadruje k istým frazeologickým javom a otázkam aj v svojich troch knihách: *Применовнїцки конструкциї у руским литературним язику* (1998), *Словнїк лексики Гавриїла Костельника* (1991) a *Jezik u emisijama Radija i Televizije Novi Sad na rusinskom jeziku* (1984). Treba povedať, že aj u M. Kočiša, aj u J. Ramača ide najmä o teoretické poznámky o frazeológii vôbec podané v podobe učiva. Práve z toho dôvodu sme očakávali, že väčšia pozornosť bude venovaná frazeológii v ich gramatikách, v Kočišovej *Ґраматика руского язика 1. Фонетика. Морфоло́гия. Лексика.* (1974) alebo v Ramačovej monografii *Лексика руского язика* (1983), avšak o frazeológii sa v nich nevyskytli žiadne zmienky.

Lingvistická činnosť J. Ramača, a najmä M. Kočiša, z tohto obdobia však bola povšimnutá aj za hranicami našej krajiny a tak sa napríklad A. D. Duličenko viackrát vyjadroval o ich jazykovednej činnosti v knižkách *Jugoslavo Ruthenica I a II* (preložené do rusínskeho jazyka a vyšli u nás v rokoch 1995, 2009), ako aj v monografii *Кнїжка о руским язику* (preložená a vyšla u nás v roku 2002), ako aj v príspevku, ktorý pod názvom *Прегляд сучасних питаньох виучованя язика югославянских Руснацох* publikoval v prvom čísle časopisu *Творчосц* v roku 1975. Vo svojich prácach A. D. Duličenko si nielen všíma zmienky M. Kočiša a J. Ramača o frazeológii, ale ich práce zachytáva aj v bibliografii tunajších jazykovedných a lexikografických prác.

[7] Príspevok bol prezentovaný na medzinárodnej slavistickej konferencii Polyslav XXII, ktorá prebiehala od 10. do 12. sepetmbra 2018 v Lodži (Poľsko).

V novšom období sa o frazeológii stručne zmienila aj lingvistka H. Međešiová v knihe *Язик наш насущни* (2008) v kapitole venovanej otázkam prekladu, kde upozorňuje na správne vyhľadávanie frazeologických ekvivalentov pri prekladaní z jedného jazyka do druhého a uvádza príklady. Autorka následne uverejňuje ďalšie štyri knihy zameriavajúce sa na interferenčné javy a negatívne vplyvy srbčiny na rusínsky jazyk vojvodinského prostredia: *З червеним подцагнуте* (2012), *З червеним прецагнуте* (2013), *З червеним виправене* (2014) a *З червеним дописане* (2017). Ide o jazykové príručky obsahujúce pripomienky, vysvetlivky a rady vzťahujúce sa na časté chyby a kalky, ktoré čoraz viac prenikajú do súčasného jazyka vojvodinských Rusínov. V každej z uvedených publikácií sa vyskytujú i kapitoly, ktoré sa tematicky dotýkajú aj oblasti frazeológie, kde primeranými rusínskymi frazémami a ich srbskými ekvivalentmi autorka ilustruje istý jazykový jav.

Musíme však konštatovať, že analytické príspevky z oblasti rusínskej frazeológie doposiaľ neboli zrealizované v tunajšom lingvistickom úze, no v rusínskej vojvodinskej jazykovede bola, možno smelo povedať, od samotných jej začiatkov veľmi čulá aktivita pri vypracovaní slovníkov začnúc s prvým terminologickým srbochorvátsko-rusínsko-ukrajinským, ktorý zostavil M. Kočiš a vyšiel v roku 1972 – *Приручни терминолошки речник српскохрватско-русинско-украјински = Приручни терминолоґийни словнїк сербскогорватско-руско-українски = Підручний термінологічний словник сербохорватсько-русько-український*. Po tomto boli vydané aj ďalšie slovníky rusínskeho jazyka, o čom písal M. Fejsa v dvoch príspevkoch *Резултати русинистичких лексикоґрафских активности (1972 – 2012)* a *Руска лексикография у периоду од штирох деценийох (2012)*. Vojvodinská rusinistika si zachováva tento trend a okrem srbochorvátko-rusínskeho prekladového frazeologického slovníka – *Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika (srpskohrvatsko-rusinski)* – ktorý v roku 1987 vydali V. Petrovićová a J. Ramač, pokračuje vo svojej lexikografickej činnosti a vydáva ďalšie slovníky rusínskeho jazyka, ktoré zachytávajú aj rusínsku frazeológiu, čím prinášajú pomerne bohatý záznam rusínskej frazeológie. Sú to tri slovníky: a) dvojzväzkový *Српско-русински речник – Сербско-руски словнїк* (I. A-Ђ, 1995; II. O-Ш, 1997), ktorý redigovali J. Ramač, M. Fejsa a H. Međšiová; b) *Руско-сербски словнїк* (2010), ktorého autormi a redaktormi sú H. Međešiová, O. Timková Đitková a M. Fejsa a c) dvojzväzkový *Словнїк руского народного язика* (2017), ktorý pripravili a vydali členovia Oddelenia rusinistiky v Novom Sade na čele s redaktorom J. Ramačom. V slovníkoch sú za jednotlivými heslami uvedené rusínske frazémy a ich srbské ekvivalenty.

To že sa aj v rusínskej jazykovede otvárajú dvere k analytickým frazeologickým výskumom dosvedčujú aj dve master práce napísané a obhájené na Oddelení rusinistiky v Novom Sade, tematicky zamerané na rusínsku frazeológiu. Práca Z. Čizmarovej *Фразеолоґия руского язика* (2013) obsahuje pomerne bohatú zbierku rusínskych frazém, ale aj kapitoly, v ktorých frazémy analyzuje z hľadiska motivácie, štylistiky a pôvodu. A. Racová v master práci pod názvom *Характеризованє чловека у рускей фразеолоґиї* (2015) zachytila bohatú zbierku rusínskych frazém významovo vyjadrujúcich psychické a fyzické vlastnosti človeka. V roku 2018 vychádza aj prvá vedecká štúdia M. Fejsu *Поровнуюци идиоми з дїєсловами у руским язику и їх сербски еквиваленти*, v ktorej autor sa venuje otázkam terminológie a vymedzeniu jednotky frazeológie a frazeologizovaných prirovnaní. Frazeologizované prirovnania klasifikuje na základe slovného druhu vyskytujúceho sa v pozícii *comparanda*, zatiaľ čo v štúdii podáva a analyzuje zbierku rusínskych frazeologizovaných prirovnaní, ktoré ako *comparandum* obsahujú sloveso. Priraďuje k nim aj srbské ekvivalenty. V knihe abstraktov z vedeckej konferencie *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 8* (2018) vyskytuje sa aj stručný výťah z obsahu článku M. Fejsu *Руски идиоми з назвами животиньох и їх анґлийски еквиваленти* (2018). Tieto práce a články možno vnímať nielen ako prvé vedecké príspevky o rusínskej frazeológii vo Vojvodine, ale aj ako náznak nových súčasných vývinov rusínskej vojvodinskej lingvistiky v tejto oblasti, lebo príspevky spomenuté v prvej časti tejto kapitoly frazeológie sa dotýkajú len veľmi okrajovo. Vzhľadom na to, že výskum jazyka mimo materskej krajiny a v enklávových rámcoch nie je vždy vďačný a jednoduchý, žiaduce je, aby sa napokon začal otvárať priestor aj na výskum frazeológie, čo primárne podmieňuje formovanie a profilovanie vedeckého kádra (tak u vojvodinských slovakistov, ako aj u rusinistov).

6. BIBLIOGRAFIA

6.1. Chronologický prehľad príspevkov z oblasti frazeológie v slovenskej vojvodinskej jazykovede

Myjavcová, M. (1976). Problematika konfrontačného vyskumu sbochorvátskej a slovenskej frazeológie. *Nový život* 3, 260-267

Myjavcová, M. (1979). Sloveso *byť* v slovenčine a srbochorvátčine a vplyv srbochorvátčiny na používanie tohto slovesa v reči Slovákov vo Vojvodine. *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1. Nový Sad, 63-85.

Spasić, Ž. (1984). *Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika (srpskohravtsko-slovački)*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike.

Filip, M. (1988). Porekadlá, príslovia, úslovia, nadávky a vyhrážky zo Starej Pazovy. *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 10. Nový Sad, 59-80.

Mlacek, J. (1988). Z charakteristiky nárečovej frazeológie Starej Pazovy (Na základe zbierky Michala Filipa). *Zborník Spolku vojvodinských* slovakistov, 10. Nový Sad, 47-58.

Mlacek, J. (1989). Frazeológia v próze G. Maršalla-Petrovského. *Život a dielo Gustáva Maršalla-Petrovského*. Nový Sad, 166-176.

Spasić, Ž. (1989). *Frazeološki rečnik slovačko-srpskohrvatski*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike.

Mlacek, J. (1991). Slučajevi srpskohrvatsko-slovačke interferencije u frazeologiji vojvođanskih Slovaka. *IV Simpozijum Kontrastivna jezička istraživanja*. Novi Sad, 353-356.

Mlacek, J. (1991). K interferencii vo frazeológii vojvodinských Slovákov. *Zápisník slovenského jazykovedca* 3-4, 8-9

Mlacek, J. (1991). Podnetná frazeologická práca. *Otázky žurnalistiky* 34, 51-53

Mlacek, J. (1992). K motivácii srbochorvátskych a slovenských frazém. *Studia Phraseologica et alia.* München, 375-384.

Myjavcová, M. (1995). Frazeologizmy so slovesom *byť* v slovenskom a srbskom jazyku. *Zborník spolku vojvodinských slovakistov*, 13. Nový Sad, 5-16.

Mlacek, J. (1997). Idiomatické výrazy s tautologickými prvkami (Na okraj jedného typu staropazovských nárečových frazém). *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 14. Nový Sad, 65-74.

Myjavcová, M. (1998). Nová zbierka slovenského frazeolgického materiálu. *Nový život* 5-6, 229-232

Týr, M. (2004). Frazeológia a bilingvizmus. *Slovenčina v praxi*. Nový Sad, 95-99.

Žihlavský, P. (2004). Slovenské príslovia, porekadlá a pranostiky v Pivnici. *Nový život* 7-8, 434-440

Týrová, Z. (2007). Frazémy s vulgarizmami v reči Pivničanov. *Slovakistický zborník*, 2. Nový Sad, 75-82.

Týrová, Z. (2009). Používanie frazeologizmov v bilingválnom prostredí (Na príklade vojvodinských Slovákov). *Slovakistický zborník*, 5. Nový Sad, 54-58.

Týrová, Z. (2010). *Používanie frazeologizmov u Slovákov v Pivnici*, Nový Sad: Filozofická fakulta.

Týrová, Z. (2011). Frazeológia v bilingválnom prostredí (Na príklade vojvodinských Slovákov). *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik. Polyslav*, 14. München-Berlin, 241-244.

Uhláriková, J. (2012). Slovenské a srbské frazémy s lexikálnym komponentom *oko*. *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi*. Novi Sad, 307-318.

Uhlarik, J. (2012). Ухларик, Ј. Заменице у фраземима у словачком и српском језику. *Славистика*, XVI. Београд, 256-261.

Uhláriková, J. (2013). Aktualizácia frazém v texte pomocou zámen. *Slavistika*, XVII. Beograd, 331-335.

Uhláriková, J. (2013). Zvratné zámená v slovenských frazémach. *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik. Polyslav*, 16. München-Berlin-Washington, 246-251.

Uhláriková, J., Makišová, A. (2014). Delimitatíva a adverzatíva v slovenských a srbských frazémach. *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi 2*. Novi Sad, 209-216.

Uhláriková, J. (2014). Slovenské a srbské frazémy s lexémou *zub*. *Slavistika*, XVIII. Beograd, 316-320.

Uhláriková, J. (2014). Slovenské a srbské frazémy s lexikálnou zložkou *oko*. *Varia*, XXII. Nitra, 437-449.

Uhláriková, J. (2014). Slovenské a srbské frazémy s lexikálnou zložkou *oko*. *Varia*, XXII (Kniha abstraktov). Nitra, 91-92.

Paunović-Rodić, S. (2014). Пауновић-Родић, С. Концепт *жене змаја* у српском и *dračice* у словачком савременом језику. *43. научни састанак слависта у Вукове дане*. Београд, 305-318.

Paunović-Rodić, S. (2014). Пауновић-Родић, С. Стереотип песме и стереотип игре у словачкој и српској фразеологији и паремиологији. *Hudobné motívy vo frazeológii. Frazeologické* štúdie, VI. Bratislava, 257-266.

Đorđević, V. (2014). Frazeologizmi s komponentom *zvono*, *bubanj* i *gajde* u frazeologiji srpskog jezika i njihovi ekvivalenti u slovačkom jeziku. *Hudobné motívy vo frazeológii. Frazeologické* štúdie, VI. Bratislava, 51-60.

Dudok, M. (2014). Intertextovosť a hybridizácia vo frazémach s hudobným motívom v slovenčine, chorvátčine a srbčine. *Hudobné motívy vo frazeológii. Frazeologické* štúdie, VI. Bratislava, 61-69.

Uhláriková, J. (2015). Slovenské a srbské frazémy s lexémou *srdce*. *Slavistika*, XIX. Beograd, 261-266.

Uhláriková, J. (2015). Slovenské a srbské frazémy s lexémou *tvár*. *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik. Polyslav*, 18. München-Berlin-Washington, 259-265.

Paunović-Rodić, S. (2015). Пауновић-Родић, С. Проблем рода у фразеолошким речницима и паремиолошким збиркама словачког и српског језика. *Славистика*, XIX. Београд, 253-260.

Paunović-Rodić, S. (2015). Пауновић-Родић, С. Простор и време жене у словачкој и српској фразеологији и паремиологији. *Prostor in čas v frazeologiji*. Ljubljana, 459-466.

Uhláriková, J. (2016). *Slovenská a srbská somatická frazeológia*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Uhláriková, J. (2016). Obraznosť ako princíp sémantickej frazeologickej motivácie (Na príklade slovenskej a srbskej somatickej frazeológie). *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik. Polyslav*, 19. Weisbaden, 275-283.

Uhláriková, J. (2016). Vyjadrovanie miery a somatická frazeológia. *Slavistika*, XX, Beograd, 305-309.

Dudok, M. (2017). *Ribayov Idiotikon*, Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.

Uhláriková, J. (2018). Výskyt a spôsoby podania frazeológie v učebniciach slovenského jazyka pre prvý stupeň základných škôl vo Vojvodine (Analýza učebníc slovenského jazyka). *Contributions to the 21st Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav)*. Wiesbaden, 298-306**.**

Uhláriková, J. (2018). Frazeológia v učebniciach slovenčiny pre vyššie ročníky základnej školy vo Vojvodine (Analýza učebnice pre 5. ročník). *Interdisciplinárny prístup k súčasným procesom v slovenskom jazyku, literatúre a vzdelávaní v kontexte slovensko-srbských relácií vo Vojvodine.* Nový Sad, 59-70.

6.2. Chronologický prehľad príspevkov z oblasti frazeológie v rusínskej vojvodinskej jazykovede

Kočiš, M. (1970). Кочиш, М. Идиоми и фразеолоґийни вирази. *Шветлосц 1*, 40-52

Duličenko, A. D. (1975). Дуличенко, А. Д. Прегляд сучасних питаньох виучованя язика югославянских Руснацох. *Творчосц* 1, 14-24

Kočiš, M. (1978). Кочиш, М. *Линґвистични роботи,* Нови Сад: Руске слово.

Petrović, V., Ramač, J. (1987). *Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika (srpskohrvatsko-rusinski).* Novi Sad: Filozofski fakultet, Zavod za izdavanje udžbenika.

Ramač, J. (2001, 2006). Рамач, Ю. *Ґраматика руского язика (за I, II, II, IV класу ґимназиї).* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

H. Međeši. (2008). Медєши, Г. *Язик наш насущни*, Нови Сад: Дружтво за руски язик, литературу и културу.
H. Međeši. (2012). Медєши, Г. *З червеним подцагнуте,* Нови Сад: Дружтво за руски язик, литературу и културу.
H. Međeši. (2013). Медєши, Г. *З червеним прецагнуте,* Нови Сад: Дружтво за руски язик, литературу и културу.
H. Međeši. (2014). Медєши, Г. *З червеним виправене,* Нови Сад: Дружтво за руски язик, литературу и културу.
H. Međeši. (2017). Медєши, Г. *З червеним дописане,* Нови Сад: Дружтво за руски язик, литературу и културу.
Српско-русински речник/Сербско-руски словнїк I-II. (1995, 1997). Београд-Новы Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Фылозофскы факултет, Дружтво за рускы јазык ы лытературу.
Руско-сербски словнїк. (2010). Новы Сад: Филозофски факултет, Завод за културу войводянских Руснацох.
Словнїк руского народного язика I-II. (2017). Новы Сад: Филозофски факултет, Завод за културу войводянских Руснацох, Дружтво за руски язик, литературу и културу, Руске слово.
Čizmar, Z. (2013). Чизмар, З. *Фразеологиа руского язика*, Новы Сад: Филозофски факултет.
Rac, A. (2015). Рац, А. *Характеризованє чловека у рускей фразеологиї,* Новы Сад: Филозофски факултет.
Fejsa, M. (2018). Фејса, М. Поровнуюци идиоми з дїєсловами у руским язику и їх сербски еквиваленти. *Годшњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XLIII-2. Нови Сад, 197-212.
Fejsa, M. (2018). Фејса, М. Руски идиоми з назвами животиньох и їх анґлийски еквиваленти. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 8 (Sažeci).* Novi Sad, 31.

7. ZÁVER

Nahliadnutím do „inventára“ frazeologických jazykovedných príspevkov, ktoré sú výsledkom diela vojvodinských slovakistov zisťujeme, že bol za posledných päť až desať rokov publikovaný väčší počet prác (viac ako 30) než v predchádzajúcom tridsaťročnom období. To dosvedčuje, že si frazeológia našla svoje miesto aj v slovenskej vojvodinskej jazykovede a že si vybudovala a aj ďalej si buduje vlastnú tradíciu, nadväzujúc na bohaté výskumy, ktoré sa už desaťročiami realizujú na Slovensku. Práve preto treba povedať, že cesta tunajších slovakistov nielen v oblasti frazeológie, ale aj v jazykovede vôbec, má na rozdiel od rusínskych kolegov silný oporný bod a, predsa, menej náročný vývin. Aj napriek tomu, snahu a výsledky rusínskych jazykovedcov vidieť predovšetkým v ich čulej lexikografickej práci, v čom korešponduje s rozvojom, aký sledujeme v srbskom jazykovednom kontexte.

Ako sme už v úvode tohto príspevku povedali, netreba zabúdať, že prvoradou úlohou tak slovenských, ako aj rusínskych jazykovedcov a pedagógov v srbskom prostredí vždy bude starostlivosť a ochrana materinskej reči, jej nárečových podôb, ako aj kultivovanej spisovnej reči neustále silno ovplyvňovanej cudzími prvkami. Zostáva dúfať, že tento a podobné príspevky prednesené na konferenciách budú podnetom k úvahám a diskusiám, ako aj impulzom k ďalšiemu intenzívnejšiemu vývinu tejto disciplíny sledujúcemu súčasné frazeologické prúdenia aj v širšom európskom kontexte.

Literatúra

Dudok, M. (1997). *Vývin slovakistiky*, Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov.
Fejsa, M. (2012). Фейса, М. Руска лексикоґрафия у периоду од штирох деценийох. *Studia Ruthenica 17*, 30-36
Fink-Arsovski, Ž. (2002). *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: Filozofski fakultet.
Majtán, M. (2004). Nárečový základ Ribayovho Idioticonu. *Juraj Ribay, 1754 – 1812: život, dielo, doba*. Bratislava, 64-69.

Mlacek, J. (1984). *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
Петровић, В. (1998). Употреба фразеологије у комедијама Ј. Ст. Поповића. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLI/2. Нови Сад, 103-111.
Skladaná, J. (2004). Analýza frazém v diele Juraja Ribaya Idioticon Slovacicum z roku 1808. *Juraj Ribay, 1754 – 1812: život, dielo, doba*. Bratislava, 77-83.

ПРЕГЛЕД ИСТРАЖИВАЊА СЛОВАЧКЕ И РУСИНСКЕ ФРАЗЕОЛОГИЈЕ У ВОЈВОДИНИ

Резиме

Овај прегледни рад доноси сазнања о развоју и савременом стању словачке и русинске фразеологије у Војводини. Прва планирана и систематична фразеолошка истраживања на словачком језику почела су да се спроводе недавно, након 2005. године, иако је неколицина радова о словачкој фразеологији у Војводини објављена већ половином седамдесетих година 20. века.
Циљ рада јесте детаљан преглед свих досадашњих фразеолошких истраживања која су била спроведена у словачкој и русинској војвођанској лингвистици од њихових почетака до данас. Досадашња фразеолошка истраживања на словачком језику, као и објављени радови, обухватају контрастивне анализе словачке и српске фразеологије, истраживања словачко-српске интерференције у говору војвођанских Словака, радове о дијалекатској фразеологији појединих насеља у Војводини с освртом на књижевне облике фразема, научне чланке који се баве теоријско-методолошким питањима, фразеолошке збирке и приказе.
Посебна пажња посвећена је и делу Јураја Рибаја, његовом диференцијалном речнику из 1808. године (*Idioticon Slovacicum, voces Bohemis aut plane non, aut alio sensu usitatas circiter 14 700 completens*), у који је поред многобројних лексема и израза уврстио и збирку словачких фразема, те га можемо сматрати претечом модерних фразеолошких истраживања не само у Војводини, већ и шире.
У раду се бавимо и фразеолошким истраживањима спроведеним у русинској војвођанској лингвистици. Сазнајемо да русинској фразеологији код нас до сада није била посвећена нарочита пажња, стога фразеологија као дисциплина није нашла своје место у овдашњим лингвистичким истраживањима. Међутим, за разлику од словакиста, русинисти су били активнији у области лексикографије, објављују речнике које у значајној мери обухватају и русинску фразеологију.

Кључне речи: словачки језик, русински језик, фразеолошка истраживања, војвођански контекст, развој и савремено стање.

Jasna Uhlarik
Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia
uhlarik@ff.uns.ac.rs

UDK 811.162.4'373(497.113)

Anna Makišová – Daniela Marčoková

NIEKTORÉ POMENOVANIA PRE ODEV A OBUV V SLOVENČINE VO VOJVODINE[1]

Predmetom nášho výskumu sú niektoré pomenovania dámskeho a pánskeho pomenovania pre odev a obuv. Porovnáme názvy v súčasnom jazyku a používanie spomenutých názvov pre druhy odevu a obuvi vo vojvodinskom prostredí. Cieľom nášho výskumu je poukázať na zhody a rozdiely medzi používateľmi vo vojvodinskom prostredí a pomenovaniami v spisovnej slovenčine na Slovensku. Tunajšia slovenčina sa dennodenne dostáva do kontaktu so srbčinou, čo značne vplýva na vyjadrovanie. Vplyv srbského jazyka je zvlášť príznačný pre mladšiu populáciu, keď ide o súčasné trendy, nové pomenovania (tričko – majica, tepláky – trenerka, vetrovka – jakna, lodičky – salonke, šľapky – japanke, balerínky – baletanke, tenisky – patike, podpätok – štikla a pod.). Aj náš výskum potvrdil, že v ústnom používaní má prevahu srbské pomenovanie. Porovnáme aj frazeologizmy v slovenčine a v srbčine, ktoré obsahujú lexémy pre odev a obuv a podobné názvy z tohto sémantického okruhu.

Kľúčové slová: dámsky a pánsky odev, dámska a pánska obuv, spisovná slovenčina, slovenčina vo Vojvodine.

1. PREDMET VÝSKUMU

Predmetom nášho výskumu sú niektoré pomenovania pre dámsky a pánsky odev, ako i dámsku a pánsku obuv. Porovnáme názvy v súčasnom jazyku a používanie spomenutých názvov pre jednotlivé druhy odevu a obuvi vo vojvodinskom prostredí. Cieľom nášho výskumu je poukázať na zhody a rozdiely medzi používateľmi vo vojvodinskom prostredí a pomenovaniami v spisovnej slovenčine na Slovensku. Tunajšia slovenčina sa dennodenne dostáva do kontaktu so srbčinou, čo značne vplýva na vyjadrovanie. Keďže jednotlivé predmety odevu a obuvi sú súčasťou nášho života, neexistuje osoba, ktorá nepoužíva spomenuté predmety a paralelne aj pomenovania, preto aj v našom jazyku každoodenne musíme pomenovať predmet, ktorý si obliekame, obúvame, kupujeme, čistíme a pod. V príspevku budeme analyzovať pomenovania pre odev a obuv, ktoré nosia ženy, v slovenčine používame pomenovanie dámsky odev a obuv. Osobitne uvedemie pomenovania pre odev a obuv, ktoré nosia muži. Pre tento druh odevu a obuvi v spisovnej slovenčine sa používa pomenovanie pánsky odev a obuv. Cieľom nášho príspevku je poukázať na niektoré pomenovania pre odev a obuv, ktoré používajú vojvodinskí Slováci a porovnať s pomenovaniami v spisovnej slovenčine. Keďže tunajší Slováci na dorozumievanie okrem slovenčiny používajú aj srbský jazyk, aj keď ide o pomenovania pre odev a obuv, aj v tejto oblasti pomenovaní badať vplyv srbského jazyka. Zvlášť je to príznačné pre mladšiu populáciu, najmä pri používaní nových pomenovaní a názvov. Korpus nášho výskumu tvoria pomenovania, ktoré sme získali z ankety študentov Oddelenia slovakistiky na Filozofickej fakulte v Novom Sade. Študenti prvého a druhého ročníka k srbským lexémam pre odev a obuv pripísali pomenovania, ktoré oni používajú a poznajú. Okrem študentov slovakistiky, do ankety sme zapojili aj dve študentky z oddelenia žurnalistiky, ktorým je slovenčina materinský jazyk a navštevujú hodiny na Oddelení slovakistiky. Potom sme získaný materiál porovnávali s pomenovaniami z Krátkeho slovníka slovenského jazyka, Slovníka súčasného slovenského jazyka a-g, Slovníka súčasného slovenského jazyka h-l, Slovníka súčasného slovenského jazyka m-n a z Malého frazeologického slovníka. V príspevku porovnáme aj frazeologizmy v slovenči-

[1] Príspevok je súčasťou projektu 178017 Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe, ktorý financuje Ministerstvo pre vedu a technologický rozvoj Republiky Srbska.

ne a v srbčine, ktoré obsahujú lexémy pre odev a obuv a podobné názvy z tohto sémantického okruhu. Pokúsime sa uviesť ekvivalentné frazeologizmy v týchto dvoch kontaktových jazykoch. Zo stručného etymologického slovníka slovenčiny uvedieme pôvod skúmaného slova.

Určite sa nám nepodarilo zahrnúť v príspevku všetky druhy pomenovaní pre odev a obuv, ale to nebolo ani cieľom nášho výskumu. Pokúsili sme sa uviesť tie najfrekventovanejšie a najbežnejšie v jazyku. Krátky slovník slovenského jazyka obuv definuje ako výrobky slúžiace na ochranu nôh (s. 249). Obuv spĺňa úžitkové a estetické funkcie. Na pomenovanie obuvi zvyčajne používame množné číslo, lebo obuv sa vždy vyskytuje v pároch, tak rozlišujeme topánky, čižmy, papuče a pod. Podstatné meno obuv podľa Stručného etymologického slovníka slovenčiny (s. 396, 644) utvorené bolo zo slovesa obuti a pôvod má v praslovančine. Prvé záznamy datujú zo 16. storočia.

Treba pripomenúť, že výskumy v tejto oblasti sme nezaznamenali vo vojvodinskom prostredí.

V ďalšom texte typom písma vyznačíme jednotlivé pomenovania pre odev a obuv. Kurzívou sme vyznačili pomenovania v srbčine, keď sa pomenovanie používa pod vplyvom srbského jazyka, najčastejšie sú to kalky, podčiarkli sme a spisovnú podobu sme vyznačili boldom. V práci uvádzame materiál, z ktorého je vyrobená najmä obuv. Považovali sme, že uvedený okruh pomenovaní bude zaujímavý z toho dôvodu, lebo aj v tejto oblasti pomenovaní srbský jazyk má prevahu a zo slovnej zásoby vojvodinských Slovákov sa vytrácajú slovenské pomenovania. Dokonca, niektoré sú celkom neznáme (semišové). Rovnako tak aj farebné odtiene pre niektorý obuv sme uviedli vtedy, keď ide o rozdielne pomenovanie v spisovnej slovenčine a v jazyku vojvodinských Slovákov (hnedé, v zloženom slove v prvej časti svetlo-).

2. DÁMSKA OBUV

Vo vojvodinskom prostredí pre obuv, ktorú si obúvajú na nohy ženy veľmi často počujeme pomenovanie ženská obuv. V tomto kontexte badať vplyv srbského jazyka, ide o kalk *ženska obuća* – ženská obuv. V spisovnej slovenčine sa používa pomenovanie **dámska obuv**.

2.1. Pomenovanie **čižmy** podľa Slovníka súčasného slovenského jazyka a-g (s.522) je „vysoká obuv, zakrývajúcu obyčajne celé lýtka“. Podľa toho, z akého materiálu sú vyrobené, môžu byť kožené, semišové, z umelého materiálu, gumené a pod. Aj vo vojvodinskom prostredí sa používa pomenovanie čižmy, môžu byť kožené, ale už pomenovanie semišové sa nepoužíva, vojvodinskí Slováci nepoznajú spomenuté pomenovanie. Ak sú čižmy vyrobené z nehladenej kože, zvyčajne sa používa pomenovanie antilopové. Ďalšie rozlíšenie je podľa toho, akej farby sú čižmy. Môžu byť čierne, hnedé, svetlohnedé, tmavomodré, bordové a rozličné iné odtiene. Vojvodinskí Slováci skôr použijú pomenovanie kávové ako hnedé. Ďalej podľa toho, ako sú zhotovené, môžu byť šnurovacie čižmy alebo na zips. Vo vojvodinskom prostredí sa skôr stretneme so spojením čižmy na pertle ako šnurovacie čižmy, badať vplyv srbského jazyka (čizme na pertle). Pri pomenovaniach vysoké dámske čižmy a členkové (nízke) dámske čižmy sme posun v používaní pri spomenutých názvoch nezaznamenali. Ďalej môžu byť na podpätku, bez podpätku alebo na platforme. Vo vojvodinskom prostredí je bežnejšie spojenie čižmy na štiklu, znovu ide o vplyv srbčiny. Spisovná podoba **gumené čižmy** má aj hovorový názov gumáky. Vo vojvodinskom prostredí sa najčastejšie používa spojenie gumené čižmy. Spomenuli sme, že čižmy v súčasnosti nenosíme len v zime. Môžu byť aj jarné, ktoré bývajú dierkované. V našom prostredí okrem pomenovania čižmy pre zimnú obuv (ale aj jarné) sa používa aj názov čižmice. Lexéma čižma má pôvod v maďarčine, určite to bude vplyv maďarského jazyka. Spisovná podoba lexémy **snehule** vo vojvodinskom prostredí sa nepoužíva. Spisovná podoba **zateplené čižmy** (s kožušinkou) vo vojvodinskom prostredí sa veľmi zriedka používa. Vystriedalo ho spojenie čižmy s krznom, pod vplyvom srbského jazyka, *čizme sa krznom*. Lexéma čižma má pre nás zaujímavý etymologický výklad. V slovníku sa uvádza (s. 106), že pomenovanie čižma má pôvod v maďarskom jazyku a neskoršie je prebrané zo srbčiny (východiskom výrazu je turcizmus). Prvé záznamy datujú zo 16. storočia.

2.2. Ďalší druh dámskej obuvi sú **lodičky**. Podľa Slovníka súčasného slovenského jazyka h-l (s. 1005) lodičky sú „ženské topánky loďkovitého tvaru, uzavreté na prstoch a na päte, obyčajne na vyššom podpätku, spoločenská dámska obuv“. Lodičky môžu byť rozličnej farby a rozličných odtieňov, béžové, červené, zlaté, strieborné, bordové, svetlohnedé, čierne, tmavomodré, zhotovené z rozličných materiálov saténové, kožené, lakované, ktoré takisto môžu byť rozličnej farby a rozličných odtieňov. Takisto môžu byť na vysokom podpätku, na nízkom podpätku alebo s platformou. Na internetovej stránke www.topankovo.sk majú v ponuke aj lodičky s otvorenou špičkou. Vymyká sa to z rámcov, podľa ktorých v slovníku píše, že lodičky sú také topánky, ktoré sú uzavreté na prstoch a na päte. Keď ide o prax, presvedčili sme sa, že sú v ponuke aj také lodičky. Vo vojvodinskom prostredí nezažilo spomenuté pomenovanie, nepoužíva sa termín lodičky, ale salonky, znovu vplyv srbského jazyka. V srbčine je tvar *salonke*, my sme si to na nejaký spôsob prispôsobili slovenskému jazyku a tak, ako čo sa pomnožné podstatné mená končia na -y, aj tu si používatelia jazyka prispôsobili srbskú lexému pridaním koncového -y: salonky.

2.3. Ďalší druh obuvi sú **mokasíny**. Sú na nízkom podpätku a bez šnurovania. Môžu byť zhotovené z kože, eko kože, zo semišu alebo eko semišu a pravda aj z iných materiálov. Rovnako aj keď ide o farebné zastúpenie, môžu byť rozličné, rôznofarebné: biele, strieborné, bordové, čierne, modré, béžové, škoricové, viacfarebné a pod. Vo Vojvodine pod vplyvom srbského jazyka pre tento druh obuvi sa používa pomenovanie mokasinke, aj v srbčine rovnako znie *mokasinke*. Pomenovanie mokasína podľa etymologického slovníka je prebrané z jazykov severoamerických Indiánov. Do Európy preniklo prostredníctvom angličtiny. Prvé záznamy datujú od 20. storočia.

2.4. **Poltopánky** podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (s. 308) „obuv nesiahajúca vyše členkov.“ Vždy sú iba na nízkom podpätku. V našom výskume sme zaznamenali pomenovanie poltopánky ale aj polucipele. Pomenovanie *polucipele* je prebrané zo srbského jazyka a môžeme ho označiť ako kalk. V tomto kontexte treba zdôrazniť, že lexéma cipeľa vo vojvodinskom prostredí sa používa na označenie akéhokoľvek druhu obuvi, vo výslovnosti máme mäkké ľ – vplyv nárečia. Okrem toho, že badať vplyv nárečia, môžeme uvedený jav ocharakterizovať aj ako prispôsobovanie srbskej lexémy v slovenčine na pláne mäkkosti. Na základe etymológie lexéma cipeľa má pôvod v maďarčine. Podľa etymologického slovníka pomenovanie topánka je prebrané z maďarského jazyka. V slovníku sa uvádza, že je pomenovanie topánka písomne doložený v 18. storočí.

2.5. **Balerínky** podľa Slovníka súčasného slovenského jazyka a-g (s. 216) „balerínky sú dámska spoločenská obuv s plochou podrážkou a zaokrúhlenou špičkou“. Podľa farby môžu byť červené, béžové, tyrkysové, viacfarebné a pod. Podľa toho, z akého materiálu sú vyhotovené, balerínky môžu byť látkové, lakované, semišové a pod. a obsahujú na sebe aj nejaký detail. Môžu byť aj športové a s otvorenou špičkou. Sú to rozličné modely balerínok. V našom prostredí sa zvyčajne používa pomenovanie baletanke, pod vplyvom kontaktového srbského jazyka. Aj v srbčine je pomenovanie *baletanke*. Pomenovanie balerínky v etymologickom slovníku nie je uvedené. Ale na základe podstatného mena balerína (s. 60) uvádzame pôvod slova z taliančiny. Prvé záznamy podstatného mena balerína datujú z 19. storočia.

2.6. Pomenovanie **sandále** podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (s. 394) „je to ľahká obuv, zvyčajne pozostávajúca z remienkov.“ Môžu byť na podpätku, na platforme, rôznofarebné a vyhotovené z rozličného materiálu. Rovnaké pomenovanie je zaužívané aj v našom vojvodinskom prostredí – sandále. Odstup badať pri pomenovaní jednotliviny, v spisovnej slovenčine podstatné meno **sandál** je mužského rodu, kým v srbčine je to podstatné meno ženského rodu *sandala*. Príslušníci slovenského jazykového spoločenstva vo Vojvodine na pomenovanie používajú tvar sandáľa pod vplyvom srbského jazyka. Pomenovanie sa prispôsobilo slovenskému jazyku na fonetickej rovine, samohláska a nadobudla dĺžku a vo výslovnosti máme mäkkú spoluhlásku ľ. Podstatné meno sandále z hľadiska etymológie (s. 521) má pôvod v latinčine. Považuje sa, že do slovenčiny lexéma bola prevzatá z gréckeho jazyka. Prvé zachované zápisy sú z 18. storočia.

2.7. Osobitný druh obuvi sú **tenisky**. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (s. 459) je to „ľahká plátenná športová obuv.“ Vo Vojvodine sa bežne používa termín prebraný zo srbčiny patike.

V srbčine je pomenovanie *patike*. Podľa nášho výskumu a aj podľa údajov získaných v kontakte so žiakmi základných a stredných ročníkov so slovenskou vyučovacou rečou (Dlhé obdobie sa zúčastňujeme na súťaži zo slovenského jazyka pre žiakov základných a stredných škôl s vyučovacou rečou slovenskou. Sú tam aj otázky súvisiace s vplyvom srbského jazyka ako kontaktového jazyka na slovenský jazyk. Konkrétne, vyskytla sa tam aj spomínaná lexéma.) môžeme konštatovať, že veľmi malé percento príslušníkov slovenského jazykového spoločenstva vo Vojvodine pozná a používa vhodné pomenovanie pre tento druh obuvi, tenisky. To, čo je ešte príznačné pre tento druh obuvi, že zvyčajne bývajú na šnurovanie, zvyčajne šnúrky šnurujeme. Vojvodinskí Slováci bežne používajú pertľa, zapertľovať patike. Lexéma tenisky v etymologickom slovníku sa neuvádza. Je tam podstatné meno tenis (s. 609), z ktorého je určite odvodené slovo tenisky. Podstatné meno tenis je prebrané z angličtiny a prvé zápisy sú od 20. storočia.

2.8. Ďalší druh obuvi sú **papuče**. Treba pripomenúť, že na Slovensku k papučiam zaraďujú všetky druhy obuvi, ktoré nosíme v dome. Aj tá, ktorá nemá pätu, ale aj taká obuv, ktorá má pätu. Dokonca aj také, ktoré sa podobajú na čižmy, pomenovali ich vysoké papuče, len sú vyrobené z mäkkého teplého materiálu. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (s. 279) „papuča je ľahká domáca obuv“. Vo Vojvodine pomenovanie papuča zahŕňa iba obuv, ktorá nemá pätu. V srbčine ekvivalentné pomenovanie rovnako znie *papuča.* Podstatné meno papuča podľa etymológie (s. 420) je prebrané z tureckého jazyka a prvé záznamy sú zo 17. storočia.

2.9. Pomenovanie **šľapky** podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (s. 445) je to „ľahká letná obuv.“ Šľapky bývajú rozličnej farby ružové, béžové, žlté, broskyňové, viacfarebné a pod. tu uvádzame názov farby preto, lebo znovu pod vplyvom srbského jazyka sa používa *bež farba*. Vo Vojvodine sa používa pomenovanie papuče, a pre tie šľapky, ktoré si obúvame v lete keď ideme k vode, vo vojvodinskom prostredí je zaužívané pomenovanie japanke, pod vplyvom srbského jazyka. Podstatné meno šľapka podľa Stručného etymologického slovníka slovenčiny (s. 585) utvorené je zo slovesa šliapať. Pôvod má v praslovančine a písané záznamy datujú zo 17. storočia.

3. PÁNSKA OBUV

O obuvi, ktorú nosia muži, hovoríme, že je pánska obuv. Rovnako ako aj pri dámskej obuvi, podľa ročného obdobia a rozličných príležitostí rozlišujeme viac druhov **pánskej obuvi**. V tomto kontexte treba uviesť, že vo Vojvodine sa používa spojenie mužská obuv.

3.1. Pánske **čižmy** môžu byť iba členkové čižmy na rozdiel od dámskych, kde sme rozlišovali aj vysoké, popod koleno alebo aj nad koleno. Zhotovené môžu byť z rozličného materiálu: kožené, semišové a rozličnej farby, ktorá sa hodí pre mužov: hnedé, škoricové, čierne, tmavomodré, sivé, šedé, béžové a pod. Už sme spomínali, že pomenovanie semišové vo vojvodinskom prostredí nie je zaužívané. Takisto ani odtieň farby **hnedý** sa tu bežne nepoužíva, iba veľmi zriedka a skôr sa stretneme s pomenovaním kávový. Zriedkakedy počujeme vo vojvodinskom slovenskom prostredí **béžová** farba. Na pomenovanie sa používa drapová farba. Podobná situácia je aj keď ide o **šedú** farbu. Na označenie sa používa sivá farba a na odtiene jasno- resp. tmavosivá. Pánske čižmy môžu byť šnurovacie alebo na zips.

3.2. **Topánky** podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka topánka (s. 464) „je obuv rozličných tvarov a z rozličných materiálov kryjúca nohy obyčajne po (pod) členky“. O topánkach hovoríme aj všeobecne o akomkoľvek druhu obuvi. Už sme spomenuli, že vo Vojvodine okrem pomenovania topánky sa používa aj pomenovanie cipeľe, keď sme si srbské pomenovanie na fonetickej rovine prispôsobili zákonitostiam slovenského jazyka, vo výslovnosti máme mäkké ľ. **Poltopánky** sú zvyčajne **na šnurovanie** alebo bez šnurovania. Vo Vojvodine sa bežne používa na pertľuvania, vplyv srbského jazyka. Spojenie na pertľuvania zaraďujeme ku kalkom, lebo srbské spojenie sa prispôsobilo na fonetickej rovine, mäkká spoluhláska ľ.

3.3. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (s. 204) **mokasíny**, resp. mokasínky sú „ľahká obuv na nízkom podpätku, bez šnurovania“. Môžeme povedať, že v súčasnosti v ponuke máme aj

modely mokasiniek, ktoré sú na šnurovanie, neplatí dôsledne výklad zo slovníka. Bývajú ľahké a pohodlné. Vo vojvodinskom prostredí sa používa pomenovanie mokasínky ale aj mokasínke. Tvar môžeme vysvetliť na dva spôsoby. S koncovým -e je tvar ktorý, prenikol zo srbského jazyka, ale podstatné mená ženského rodu v stredoslovenskom nárečí majú v množnom nominatíve zakončenie na e: ruke, nohe, taške a pod.

3.4. Lexému **sandále** sme uvádzali pri dámskej obuvi. Keď ide o používanie termínu sandále nezaznamenali sme odklon od spisovnej normy.

3.5. **Tenisky** sú zvyčajne na šnurovanie. Vo vojvodinskom prostredí je bežné pomenovanie patike a ak sú na šnurovanie, potom sú to na pertľe.

3.6. K domácej pánskej obuvi zaraďujeme **papuče**. Tie rovnako ako aj pre dámsku domácu obuv môžu byť bez päty ale aj také, ktoré majú pätu. Vo Vojvodine to už nepomenúvame papuče.

3.7. Pre **šľapky** vo vojvodinskom prostredí je zaužívané pomenovanie papuče. Tie, ktoré si muži obúvajú pri mori, vo Vojvodine sa bežne používa pomenovanie japanke.

4. ODEV

Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka pod heslom odev (s. 251) sa uvádza „súhrn predmetov slúžiacich na pokrytie ľudského tela, oblečenie, šaty.“

4.1. Podľa SSSJ a-g (s. 382) „**bunda** je krátky voľný športový alebo vychádzkový kabátik na zapínanie po celej dĺžke s dolným okrajom.“ Môže byť s kožušinou alebo s kapucňou. Pomenovanie **kapucňa** sa len zriedka používa, vo vojvodinskej slovenčine slovenské slovo kapucňa vystriedalo srbské pomenovanie kapuľača. Druh bundy je **parka** (dlhšia športová bunda s kapucňou). Vo vojvodinskom prostredí sa veľmi zriedka používa lexéma bunda – nahradila ju prevzatá srbská lexéma jakna, niekedy aj tvar prispôsobený na fonetickej rovine: jakňa. Lexému parka v našom výskume sme nezaznamenali. Podstatné meno **kabát** podľa SSSJ h-l (s. 487) je „vrchný odev zahaľujúci trup, ruky a časť dolných končatín, ktorý sa oblieka na iný odev a chráni telo pred chladom, zvrchník, plášť.“ Aj v našom výskume sme zaznamenali používanie lexémy kabát. Podstatné meno bunda podľa etymológie (s.87) má pôvod v maďarčine a prvé záznamy sú zo 17. storočia. Kabát má pôvod v perzskom jazyku (s. 246) a záznamy datujú z 15. storočia.

4.2. **Kardigán** podľa SSSJ h-l (s.537) „je pletený (vlnený) odev bez goliera, so zapínaním vpredu a s výstrihom do V alebo so zaguľateným výstrihom, pletený sveter.“ Aj v našom výskume sme zaznamenali pomenovanie kardigán. Je to slovo cudzieho pôvodu a určite z toho dôvodu nenastal žiaden posun v používaní pomenovania pre uvedený druh odevu. Ďalšie slovo cudzieho pôvodu, ktoré sa používa pre pomenovanie krátkeho kabáta, je **sako**. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (s. 393) „je to kabát z mužského obleku.“ Vojvodinskí Slováci v dorozumievaní a v komunikácii tiež používajú pomenovanie sako. Ďalšie slovo cudzieho pôvodu, ktoré sa používa pre časť odevu, je **pulóver**. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (s. 363) „je to sveter s otvorom na prevliekanie hlavy.“ Rovnako ako aj pri predchádzajúcich pomenovaniach, nezaznamenali sme odchýlky pri používaní pomenovania pulóver. Pre súčasť odevu s rukávmi, zvyčajne upletenej, sa používa pomenovanie **sveter**. Môže byť jednofarebný, s pestrými vzormi a iný. V našom prostredí sa používa pomenovanie sveter, ale zaznamenali sme aj lexému štrikanica. V slovenčine a v srbčine sa používa nesklonné podstatné meno anglického pôvodu **body**. Môže pomenúvať spodnú dámsku bielizeň, ale môže sa nosiť aj ako horná časť oblečenia, môže nahrádzať blúzku alebo tričko. Medzi mladými je populárne, radi si ho obliekajú. Rovnaká lexéma sa používa aj vo vojvodinskej slovenčine. Podstatné meno sako z etymologického hľadiska (s. 519) je talianskeho pôvodu a záznamy sú z 20. storočia. V angličtine majú pôvod slová pulóver (s. 483) a sveter (s. 569). Oba záznamy datujú z 20. storočia.

4.3. Podstatné meno **blúzka** podľa SSSJ a-g (s. 317) „je ľahká horná časť ženského oblečenia nezošitá so sukňou.“ **Košeľa** podľa SSSJ a-g (s. 759) „je prevažne mužské a chlapčenské oblečenie pokrývajúce hornú časť tela, obyčajne s golierom a vpredu na zapínanie.“ Pri používaní uvedených pod-

statných mien sme nezaznamenali odklon vo vojvodinskom prostredí. Podľa etymológie pomenovanie blúzka (s. 73) má pôvod vo francúžtine a zápisy sú z 19. storočia. Košeľa (s. 293) má pôvod v latinčine a prevzaté je prostredníctvom nemčiny. Prvé zápisy sú zo 16. storočia.

4.4. Pre časť ženského oblečenia **sukňa** v Krátkom slovníku slovenského jazyka (s. 433) je nasledujúci výklad: „časť ženského oblečenia od pása dolu.“ Aj v srbčine sa používa rovnaké pomenovanie a preto sme nezaznamenali odchýlky pri používaní u vojvodinských Slovákov. Pomnožné podstatné meno **šaty** sa používa pre pomenovanie jednodielneho vrchného oblečenia. Aj v našom výskume sme zaznamenali lexému šaty. Niekedy sa pomenovanie sukňa používa namiesto šaty. Pôvod slov sukňa (s. 565) a pomnožného podstatného mena šaty odvodené je zo slova šat (s. 576) z praslovančiny. Prvé záznamy sú zo 16. storočia.

4.5. Pomnožné podstatné meno **nohavice** v SSSJ m-n (s. 1034) je vysvetlené ako „časť vrchného i spodného oblečenia, ktoré sa oblieka cez nohy a zakrýva ich spolu s časťou tela od pása nadol.“ Lexému nohavice sme zaznamenali aj v našom výskume. Podľa jazykovedca Králika nohavice (s. 389) majú pôvod v praslovančine a prvé záznamy sú z 15. storočia.

4.6. Podľa SSSJ m-n (s. 230) **mikina** „je úpletové oblečenie s dlhými rukávmi obyčajne športového strihu.“ Môže byť s kapucňou, na zips, cez hlavu. Dolná časť športového obleku sú **športové nohavice** alebo **tepláky**. Mikina a športové nohavice (tepláky) spolu tvoria **športovú súpravu** – **teplákovú súpravu**. Vo vojvodinskom prostredí sa používa lexéma trenerka. K športovým nohaviciam si môžeme obliecť **tričko**. A nielen ku športového obleku, ale aj ku klasickým nohaviciam. Vo vojvodinskom prostredí sa tiež používa pomenovanie tričko ale aj majica, pod vplyvom srbského jazyka. **Vetrovka** je krátky kabát uspôsobený chrániť proti chladu a vetru. Môže byť lyžiarska, športová, s kapucňou a pod. Vo vojvodinskom prostredí sa používa pomenovanie vetrovka ale aj jakna, resp. so zmenou na fonetickom pláne jakňa.

4.7. Pri používaní podstatných mien **čiapka**, **šál** a **rukavice** vo vojvodinskom prostredí sme nezaznamenali odklony v používaní uvedených názvov. Podľa etymológie čiapka (s. 100) je z nemčiny (17. storočie); šál (s. 573) z perzijského jazyka (19. storočie) a rukavice (s. 514) z praslovančiny (15. storočie).

5. FRAZEOLOGIZMY

Pomenovania pre obuv a odev sú zastúpené aj vo frazeologických spojeniach. Ako ukážku uvádzame frazeologizmy preto, aby sme potvrdili príbuznosť dvoch slovanských jazykov a k tomu aj kontaktových jazykov vo vojvodinskom prostredí. Uvedieme niektoré, ktoré sme vyexcerpovali z Frazeologického slovníka slovensko-srbského. Vedľa slovenského frazeologizmu uvádzame ekvivalentný v srbčine.

Každý vie, kde ho čižma (topánka) tlačí.	Gde koga svrbi, tamo se i češe.
Vyrásť z detských nohavičiek.	Izrasti iz kratkih pantalona.
Mať strachu plné nohavice.	Umirati od stracha.
Srdce mu padlo do nohavíc.	Sišlo mu srce u pete.
Klobúk dolu.	Kapa dole. Skidati kapu pred kim.
Mať pod klobúkom.	Biti pod gasom.
Bližšia košeľa ako kabát.	Košulja bliža od kaputa.
Držať sa ako voš kožucha.	Držati se kao pijan plota.
Srdce mu padlo do nohavíc.	Sišlo mu srce u pete.
Byť pod papučou.	Biti pod papučom.
Pritiahnuť si opasok.	Stegnuti kaiš.

6. ZÁVER

6.1. Slovenský jazyk vo Vojvodine je dennodenne v kontakte so srbským jazykom. Výsledkom kontaktu je preberanie lexém zo srbského jazyka. Už samotné pomenovanie dámska obuv nie je bežné pre vojvodinskú slovenčinu. Pod vplyvom srbského jazyka sa používa pomenovanie ženská obuv. Pre zimnú obuv okrem spisovnej podoby vo vojvodinskom prostredí sa používa lexéma čižmice. Vplyv srbčiny badať aj v spojení čižmy na pertle, čižmy na štikľu a čižmy s krznom. Lexéma lodičky sa nepoužíva v našom prostredí, zaužívaný je kalk, prispôsobený na morfologickej rovine salonky. Spisovnú podobu pre druh obuvi mokasíny vo vojvodinskej slovenčine vystriedalo srbské pomenovanie mokasinke. Pre druh obuvi poltopánky je zaužívané pomenovanie polucipele. Pomenovanie pre pohodlnú obuv balerínky vystriedala srbská lexéma baletanke.

6.2. Pre športovú obuv je zaužívaný termín tenisky. Okrem tohto podstatného mena vo vojvodinskom prostredí sa používa aj pomenovanie patike. Pomenovanie šľapky v našom prostredí vystriedal názov japanke.

6.3. Podstatné mená pertľa a štikľa sa používajú vo vojvodinskom prostredí pod vplyvom srbského jazyka. Sú to kalky, ktoré sa prispôsobili na fonetickej rovine tak, že tvrdá spoluhláska l nadobudla mäkkosť (pertla, štikla).

6.4. Podstatné meno krzno sa používa vo vojvodinskej slovenčine pod vplyvom srbského jazyka. Ekvivalentné spisovné pomenovanie je bundička.

6.5. Okrem pomenovania bunda vo vojvodinskom prostredí sa používa pod vplyvom srbského jazyka aj jakna, resp. jakňa.

6.6. Pri slovách cudzieho pôvodu pre pomenovanie odevu ako kardigán, sako, pulóver a body sme nezaznamenali odklony pri používaní vo Vojvodine.

6.7. V spisovnej slovenčine rozlišujeme pomenovania pre každý druh športového odevu – športové nohavice, mikina, športová súprava (trenírky), kým vo vojvodinskej slovenčine všetko to najčastejšie pomenúvame jednou lexémou trenerke.

V tabuľke č. 1 a č. 2 uvádzame prehľad pomenovaní pre obuv a odev v spisovnej slovenčine a pomenovania v slovenskom vojvodinskom prostredí. V tabuľkách uvádzame všetky pomenovania, ktoré sme uviedli aj v predchádzajúcom texte. Niektoré pomenovania sa neodlišujú v spisovnej slovenčine a vo vojvodinskom prostredí. Pri iných sú zase rozdielne lexémy.

spisovná slovenčina	**vojvodinské prostredie**
dámska	ženská
pánska	mužská
topánky	topánky, cipele
čižmy	čižmy, čižmice
kožené	kožené
semišové	antilopové
hnedé	kávové
šnurovacie čižmy	čižmy na pertle
podpätok	štikľa
zateplené čižmy, čižmy s kožušinkou	čižmy s krznom
topánky	cipele
lodičky	salonky
mokasíny	mokasínky, mokasínke
poltopánky	poltopánky, polucipele

balerínky	baletanke
sandále, sandál	sandále, sandáľa
tenisky, šnurovacie	patike, na pertle
papuče	papuče
šľapky	papuče, japanke

Tabuľka 1 Obuv

spisovná slovenčina	**vojvodinské prostredie**
bunda	jakna, jakňa
parka	-
kapucňa	kapuľača
kabát	kabát
sako	sako
pulóver	pulóver
sveter	sveter, štrikanica
body	body
blúzka, košeľa	blúzka, košeľa
sukňa, šaty	sukňa, šaty
nohavice	nohavice
športová súprava	trenerke
tričko	tričko, majica
vetrovka	vetrovka, jakna
mikina	trenerka
športové nohavice, tepláky	trenerka
čiapka, šál, rukavice	čiapka, čapka, šál, rukavice

Tabuľka 2 Odev

Literatúra

Králik Ľubor (2015). Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra.
Krátky slovník slovenského jazyka (1987) Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV.
Slovník súčasného slovenského jazyka ag (2006) Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV.
Slovník súčasného slovenského jazyka hl (2011) Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV.
Slovník súčasného slovenského jazyka mn (2015) Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV.
Spasić Želmira (1989). Frazeološki slovačko-srpskohrvatski rečnik. Novi Sad: Filozofski fakultet Institut za južnoslovenske jezike, Institut za slovački jezik i književnost, Zavod za izdavanje udžbenika.
www.topankovo.sk

NAZIVI ZA OBUĆU I ODEĆU U SLOVAČKOM JEZIKU U VOJVODINI

Rezime

Predmet našeg istraživanja bili su nazivi za žensku i mušku obuću i odeću. Cilj rada je bio da prikažemo pojedine nazive za pomenute predmete u književnom slovačkom jeziku, koji se prvenstveno koriste u Republici Slovačkoj, kao i nazive koji se upotrebljavaju u enklavi, t. j. koje koriste pripadnici slovačke nacionalne zajednice u Vojvodini. Slovaci u Vojvodini u komunikaciji upotrebljavaju osim slovačkog jezika i srpski jezik, dva jezika koja su svakodnevno u kontaktu. Evidentan je uticaj srpskog jezika na izražavanje i korišćenje pojedinih termina za nazive za obuću i odeću. Istraživanje je pokazalo, da je uticaj srpskog jezika karakterističan i dominantan kod mlađe populacije, naročito ako su u pitanju noviji nazivi, tada korisnici slovačkog jezika vrlo često preuzimaju nazive iz srpskog jezika (majica, trenerka, jakna, kapuľača, salonke, japanke, baletanke, patike, štikla, pertle). Naveli smo i nekoliko frazeologizama koji sadrže lekseme iz korpusa obuće i odeće i njihove ekvivalente u srpskom jeziku.

Ključne reči: ženska i muška odeća, ženska i muška obuća, književni slovački jezik, slovački jezik u Vojvodini.

Ana Makišova
Filozofski fakultet, Odsek za slovakistiku
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
makisova.anna@gmail.com

Daniela Marčok
Filozofski fakultet, Odsek za slovakistiku
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
danielamarcokova@ff.uns.ac.rs

UDK 811.161.2(497.11)’373.7:811.111’373.7

Михайло Фейса

РУСКИ ИДИОМИ З НАЗВАМИ ЖИВОТИНЬОХ И ЇХ АНҐЛИЙСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ[1]

Автор ше у роботи пошвецує анализи руских идиомох зоз назвами животиньох и їх анґлийских еквивалентох. Идиоми ґруповани на основи того чи анґлийски еквиваленти уключую назву истей животинї, чи уключую назву даєдней другей животинї, або нє уключую анї єдну назву анї єдней животинї. Тоти три ґрупи у роботи ясно видзелєни цо може представяц одредзене доприношенє систематизациї рускей фразеолоґиї и винаходзеню одвитуюцих анґлийских еквивалентох. Пообщено патраци, циль роботи же би ше утвердзел способ на хтори ше значеня руских идиомох зоз назвами животиньох преноша зоз идиомами анґлийского язика.

Ключни слова: идиоми зоз назвами животиньох, руски язик, анґлийски язик, прекладни еквиваленти, контрастивна анализа

1. УВОД

Дейвид Кристал пише же 2000. рок означел конєц єдней децениї у хторей ше одвивала язична революция. Вон ґу тому наглашує же ше драстични язични пременки нє случую барз часто. Зявенє нових медийох, як цо новини, телефон и телевизия, тиж приведли до язичних пременкох, алє уплїв интернета ше вшелїяк може описац як революционерни (Crystal 2001).

Тото цо твори язик интернета язично уникатним то його комбинация писаних и бешедних характеристикох язика. Наоми Барон хаснує прикладну метафору зоз хтору описує нову форму язика и наволує ю «линґвистичним кентауром – половка бешеди, половка писаня» (Baron 2001: 248).

Млади припаднїки рускей заєднїци, понеже су припаднїки националней меншини, свидоми же би нєшка мали хасновац найменєй три язики: державни язик (сербски), мацерински язик (руски) и ґлобални язик (анґлийски) (Fejsa 2010). Хаснованє анґлийского як линґви франки и як язика хтори ше виучує у школскей системи подрозумює здобуванє вше векшого знаня анґлийского язика. Велька часц анґлийскей комуникациї, як професийней так и приватней, одвива ше ширцом швета медзи бешеднїками хторим анґлийски нє мацерински язик. Єден з найчежших сеґментох язика то його фразеолоґия. Тото виглєдованє ма за циль помогнуц бешеднїком руского язика систематизовац руску фразеолоґию и оможлївиц им же би лєгчейше звладали анґлийски еквиваленти. Цалком ясне же ше нє можеме у подполносци виражовац або розумиц других кед зме нє упознати зоз найчастейшима фразеолоґизмами датого язика. Вираз *фразеолоґизм* у рускей линґвистики хасновал Юлиян Рамач (Ramač 2002: 456). Як його синоним ми у тей роботи будземе хасновац термин *идиом* (спрам: Varga – Groszler 2008; Ivanovska – Groszler 2011). Идиом представя порядок словох (термини, вирази або виреченя) хтори стабилни у своєй структури и значеню. Значенє идиома нє препознатлїве гоч познати поєдинєчни значеня конститутивних словох та го прето нєобходне спатрац як цалосц. Идиомске значенє створене з общим хаснованьом у периодзе од велїх рокох або викох.

Виглєдовацки корпус углавним формовани на основи двох лексикоґрафских дїлох – двотомного *Сербско-руского словнїка* (Ramač et al., 1995; 1997) и *Руско-сербского словнїка* (Ramač

[1] Робота настала як продукт проєктох 187002 (*Язики и култури у часу и простору*) и 187017 (*Дискурси меншинских язикох, литературох и културох у юговосточней и стреднєй Европи*), хтори финансує Министерство просвити, науки и технолоґийного розвою Републики Сербиї.

et al. 2010). Корпус ше состої зоз 190 руских идиомох. Їх еквиваленти утвердзени на основи шлїдуюцих словнїкох: двотомного *Енциклопедийного словнїка анґлийско-сербскогорватского язика* (Ristić et al. 1974), *Сербскогорватского-анґлийского словнїка* (Benson 1977) и *Оксфордского словнїка сучасного анґлийского язика за високи ступень ученя* (Hornby 1977). При запровадзованю еквивалентности ми на становиску Вернера Колера хтори трима же еквивалентносц подрозумює еквивалентни поняца у специфичних ЖТ – ЦТ (жридлови текст – цильни текст) парох и контекстох и же мож розликовац «пейц розлични файти еквиваленциї: (а) денотативну еквиваленцию хтора уключує звонкалинґвистични контекст єдного текста, (б) конотативну еквивалентност хтора ше односи на лексични вибор, (в) текстуално нормативну еквиваленцию хтора ше одноши на типи текстох, (г) праґматичну еквиваленцию хтора уключує примателя тексту або порученя, и, конєчно, (ґ) формалну еквивалентносц хтора ше одноши на форму и естетику текста» (Koller 1979: 186-191; спрам Panou 2013: 4; Baker – Saldahna 2011: 96-97).

По запровадзованю семантичней еквиваленциї поровнани руски идиоми хтори уключую назви животиньох и їх анґлийски еквиваленти. Ми розликовали три файти анґлийских еквивалентох: а) анґлийски идиоми хтори уключую исти назви животиньох як и у руских идиомох (вони подцагнути у шлїдуюцим поглавю); б) анґлийски идиоми зоз розличнима назвами животиньох од гевтих у руских идиомох (вони записани зоз курзивом у шлїдуюцим поглавю); в) анґлийски еквиваленти без назвох животиньох (вони нє визначовани окреме).

Пообщено бешедуюци, циль тей роботи спатриц способ на хтори руски идиоми зоз назвами животиньох заступени у анґлийским язику.

2. АНҐЛИЙСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ РУСКИМ ИДИОМОМ З НАЗВАМИ ЖИВОТИНЬОХ

АГНЕЦ – *агнец Божи : the Lamb of God* (Jesus Christ)

БАРАН – набрац (навишац, натрепац) на себе як баран на роги : to take too many obligations (literally: as a ram on its horns); лапиц барана : to be covered with mud (literally: as after catching a ram)

БАРАНЧЕ – вовк у баранчецовей скори : a wolf in a lamb`s skin; мирни як баранче : to be very quiet (literally: as a lamb)

БИЯЛА – *моцни як бияла : as strong as a bull* (literally: as strong as a buffalo)

БУБА – *ма бубу у глави : to have a bee in one`s bonnet* (literally: he has a bug in his head); вошли му буби до глави : to be nuts (crazy) (literally: bugs entered his head); буц мирни як буба : to be very quiet (literally: as a bug)

БУЯК – хвациц буяка за роги : to take the bull by the horns; як буяк на червене нападац : to attack (literally: as a bull attacking something red); ричац / ричиц (дрец ше) як буяк : cry loudly (literally: as a bull); вон нє може байлаґовац з буяком : he can not control it (literally: he can not control a bull)

ВИДРА – Русин як видра : a Ruthenian is a resourceful person (literally: a Ruthenian is like an otter)

ВОЛ – вон вол : he is an ox (“stupid person”); *робиц як вол : to work like a horse* (literally: to work as an ox); єсц як вол : to eat too much (literally: to eat as an ox); дац дакому як волови : to give somebody too much to eat (literally: to give somebody to eat as an ox); прейсц як вол : to pass by someone without greeting (literally: to pass by like an ox); чежко тому дому (домови) дзе розказує крава волови : it is bad for a house in which a woman commands (literally: it is bad for a house in which a cow commands an ox)

ВОВК / ФАРКАШ – гладни як вовк : as hungry as a wolf; буц гладни як вовк : to have a wolf in the stomach (literally: to be hungry as a wolf); вовк (фаркаш) шерсц меня алє норов нїґда : a wolf changes its appearance but never its character; вовк у овчей скори : a wolf in sheep`s clothing; будзиц вовка хтори шпи : to wake a sleeping wolf; звериц овци вовкови : to have no confidence in someone

(literally: to commit sheep to wolf`s care); патриц як (збешнєти) вовк : be very angry (literally: to look like a mad wolf)

ВРАНА – *била врана : black sheep*; врана врани око нє виджубнє : people of the same kind will not harm themselves (literally: a crow will not peck an eye out to another crow)

ГАД – ношиц гада у першох : to shelter somebody who turns out to be ungrateful (literally: to have a snake in chest); сичац / сичиц як гад : to use bad language (literally: to hiss as a snake); исц гадови до пискох, стануц гадови на хвост : to get into trouble (literally: go into a snake`s mouth, to step on snake`s tail)

ГОЛУБ – *лєпше тащок у руки як голуб на древе : a bird in the hand is worth two in the bush* (literally: a bird in the hand is better than a pigeon in the tree)

ГУСКА – як на гуску воду, як кед на гуску води плюшнєш : he has no influence on anyone (literally: as water on a goose); нє за гуски шено (бо го розцагаю) : it is not for you (literally: hay is not for geese)

ГУШЕ – бежац / бежиц як гуше за ягоду : unrestrainably run (literally: as a gosling to mulberry fruit)

ЖАБА – жабу нє треба гонїц до води : it is easy to persuade him (literally: you do not have to drive a frog into water); клїпка як жаба у мутлянки : he blinks the eyes (literally: he blinks like a frog in mud); нє модлєл ше дїдо баби нє будзем ше я єдней жаби : you are not worthy of begging (literally: a grandpa did not beg grandma and I shall not beg a frog); жимни як жаба : he is a cold person (literally: he is as cold as a frog); надути як жаба : he is full of conceit (literally: he has become swollen as a frog)

ЗАЯЦ – <u>бояжлїви як заяц : as timid as a hare</u>; *забиц нараз два заяци : to kill two birds with one stone* (literally: to kill two rabbits with one shot); у тим лєжи заяц : that`s the heart of the matter (literally: that is where a rabbit lies); заяча душа (шерцо) : real coward (rabbit`s soul or heart)

КАЧЕ – <u>бридке каче : ugly duckling;</u> змокнути як каче : to get drenched (literally: drenched as a duckling); бежац / бежиц як каче (качата) за ягоду : unrestrainably run to do something usually bad (literally: run as a duckling to mulberry fruit); нє за качата мачанка : it is not for you (literally: sauce is not for ducklings)

КАЧКА – прави ше злата качка : to be nice only in special occasions (literally: pretends to be a golden duck)

КАНДУР – патриц (пажериц ше) як кандур на колбаси (сланїну) : his mouth is watering (literally: to look as a tomcat at sausages or bacon); дали кандурови колбаси чувац : they made a mistake (literally: they let a tomcat to guard sausages); ходзиц як кандур коло колбасох : to walk around all the time (literally: to walk as a tomcat walks around sausages)

КОНЬ – <u>робиц як конь : to work like a horse</u>; <u>дарованому коньови ше нє патри до зубох : do not look a gift horse in the mouth</u>; <u>троянски конь : Troyan horse</u>; буц на коню (коньове) : be successful (literally: to be on a horse); спаднуц з коня на маґарца (осла) : out of the frying pan into the fire (or: to be moved down to a lower rank) (literally: to fall from horseback to donkey back); то анї конь нє може витримац : that`s more than flesh and blood can stand (literally: that can not be endured even by a horse); виробени як конь : worn-out (literally: worn-out as a horse); вон нє може байлаґовац з коньом : he can not control it (literally: he can not control a horse)

КОЗА – и коза сита и капуста цала : everyone is satisfied (literally: both the goat is full and the cabbage has not been touched)

КРАВА – <u>крава : cow</u> (“stupid, clumsy woman”); умилне целє (целятко) два крави цица : he plays both sides (literally: a sweet calf sucks two cows); я нє крава за доєнє : I am not made of money (literally: I am not a cow to be milked); и чарна крава дава биле млєко : it is all the same (literally: a black cow also gives white milk); добра жена як тота крава цо до полного жохтара вирґнє : she only seems to be a good woman (literally: she is as a good woman as the cow that spills milked milk); и крава старша а целєцу риц лїже : sometimes old people must respect youth (literally: a cow is older but it licks a calf`s rear); кед пошла крава най идзе и целє : when we gave so much money let`s give a little more (literally: when a cow went away let a calf go away as well); нє стої ци крава на ноги :

be more patient (literally: a cow does not stand on your foot); нє чувал я з тобу крави : we are not that close (or: we are not on an equal footing) (literally: I did not watch over cows with you); швечи ци як крави шедло : it does not become you (literally: it becomes you as a saddle becomes a cow); розруцац (розтресц) як крава вигризки : to make a mass (literally: as a cow after eating its food)

КРОКОДИЛ – крокодилски слизи : crocodile tears

КУРА – розуми ше як кура до пива : he doesn`t understand anything (or: it is Greek to him) (literally: he understands it as a hen understands beer); и шлєпей кури ше уйдзе зарно : sometimes even a person who has no qualifications (gift) for a job may be successful (literally: even a blind hen finds a grain); йому кура а мнє вайцо : you gave the bigger and the better to him (literally: a hen to him and an egg to me); круци ше як кура з вайцом : he walks around not knowing what to do (literally: he walks around as a hen with an egg); лєгац з курами : to go to bed very early (literally: to lie down with hens); шедац як кура на банти : to know when to withdraw (literally: to sit as a hen in its chicken house); од старей кури лєпша юшка : old wine is best (literally: a soup is better when it is from an old hen)

КУРЧЕ – замервиц ше як курче до клоча : to get into a difficult situation (literally: like a chicken in tow); учи курче квоку : he tries to explain something to someone who knows it better (literally: a chicken teaches a hen)

ЛАСТОВКА – перша ластовка нє приноши яр : one swallow does not make spring

ЛЕБЕД – лебедова писня : swan song

ЛЄВ – як лєв : like a lion

ЛЇШКА – гамишни (лукави) як лїшка : cunning (literally: cunning as a fox)

МАҐАРЕЦ / ОСЕЛ – *твардоглави як маґарец : as stubborn as a mule* (literally: as stubborn as a donkey); правиц дакого маґарцом, правиц (робиц) з дакого маґарца : to make a fool out of somebody (literally: to make a donkey out of somebody); стої як маґарец медзи овцами : stands and works nothing (literally: stands as a donkey among sheep); дац (черац) коня за маґарца : to give a more valuable thing for a less valuable one (literally: to give a horse for a donkey); правиц з мухи маґарца : to make a mountain out of a molehill (literally: to make a donkey out of a fly); спаднуц з коня на маґарца : out of the frying pan into the fire (or: to be moved down to a lower rank) (literally: to fall as from horseback to donkey back); то анї маґарец нє може витримац : that`s more than flesh and blood can stand (literally: that can not be endured even by a donkey); стари як стари маґарец : very old (literally: as old as an old donkey)

МАЗҐА – твардоглави як мазґа : as stubborn as a mule

МАЙМУН – справовац ше як маймун, вирабяц як маймун : to play the ape, to act like a monkey

МАЧКА – кед мачки нєт миши по хижи бегаю : when the cat is away the mice will play; вадза (складаю) ше як пес и мачка : to fight like cats and dogs (literally: they fight like a cat and a dog); *купиц мачку у меху : to buy a pig in a poke* (literally: to buy a cat in a sack); бавиц ше з даким як мачка з мишу / мишом : to play with somebody (literally: to play as a cat with a mouse); кед це мачка нє прескочи : uncertain expectation (literally: if a cat does not jump over you)

МЕДВЕДЗ – зробиц дакому медведжу услугу : to do somebody a disservice (literally: to do somebody a bear`s favour)

МИШ / МИША – кед мачки нєт миши по хижи бегаю : when the cat is away the mice will play; голи як миш / миша : to be as poor as a church mouse (literally: to be naked as a mouse); змокнути як миш / миша : to get drenched (literally: drenched as a mouse); менши од миша / миши : very small (literally: smaller than a mouse); скриц ше до мишовей дзири : to withdraw into a shell (literally: to hide in a mouse hole); цихо є як миш / миша у дзири : he is silent (literally: he is as silent as a mouse in a mouse hole); нє видно це як билу мишу / билого миша : you can not be seen (literally: you can not be seen like a white mouse)

МУХА – умерали (падали) як мухи : they died (dropped) like flies; *забиц з єдним вдереньом два мухи : to kill two birds with one stone* (literally: to kill two flies with one blow); правиц з мухи маґарца : to make a mountain out of a molehill (literally: to make a donkey out of a fly); заплєсц ше як муха до паучини : to get into a difficult situation (literally: to get stuck like a fly in spider`s web); лїпню

ше на ню як мухи на мед : many boys stick with her (literally: they stick with her as flies with honey); зна од чого мухи здихаю : he always finds a solution (literally: he knows what makes flies die); вон забива мухи : he works nothing (literally: he kills flies)

ОВЦА – чарна овца : black sheep; страцена овца : lost sheep; вовк у овчей скори : a wolf in sheep`s clothing; нє чувал я з тобу овци : we are not that close (or: we are not on an equal footing) (literally: I did not tend sheep with you); звериц овци вовкови : to have no confidence in someone (literally: to commit sheep to wolf`s care)

ОСА – осово (оше) гнїздо : wasp`s nest, *hornet`s nest*; *нє рушай осово (оше) гнїздо : let sleeping dogs lie* (literally: do not touch wasp`s nest)

ПАПАҐАЙ – научиц дацо як папаґай : to learn something like a parrot

ПЕС – як пес на ланцу : like a chained dog; вадза (складаю) ше як пес и мачка : they fight like a cat and a dog; руциц псом : to throw to the dogs; пес хтори вельо бреше, нє куса : barking dogs don`t bite; *гладни як пес : as hungry as a bear* (literally: as hungry as a dog); знац од чого пси здихаю : he always finds a solution (literally: he knows what makes dogs die); то би анї пес на хвост нє позберал : no one would swallow that story (literally: even a dog will not collect it with its tail); анї би го пес нє пребрехал : he talks too much (literally: a dog could not bark louder than him); анї пес нє збрехнє на ньго : nobody will pay attention to him (literally: a dog would not bark at him); грих пса вигнац вонка : it is bad weather (literally: it is a sin to send a dog out of a house): вирни як пес : faithful (literally: as faithful as a dog); треба ци то як псу пията нога : you do not need it (literally: you need it as a dog needs the fifth leg); жиц як пес на паздзерчу : to have a hard life (literally: to live like a dog on boon of flax); набиц дакого як пса : to beat up black-and-blue, to beat mercilessly (literally: to beat someone like a dog); нагнївал ше як бабин пес : he got very angry (literally: he got angry as granny`s dog); нє будзе зоз пса сланїна : nothing will become of him (literally: you will never make bacon of a dog); нє вер псу анї кед шпи : do not trust a bad man (literally: do not trust a dog even when it sleeps); пес пса позна : a bad man recognizes another bad man easily (literally: a dog recognizes a dog); пойсц як пес з косцу (пшим лїцом) : to go away discouraged (literally: to go away as a dog with a bone or with dog`s face); придзе и на пса мраз, чекай пше нє будзе вше так : he will have bad days too (literally: frost will cause injuries to a dog as well; wait, dog, it will not be always like this); пущ пса под стол виґрабе ше на стол : ungrateful persons always want more (literally: when you let a dog go under the table it will get on the table); циґанї як пес : he always lies (literally: he lies as a dog); швечи як псови дзвончок (пията нога) : that does not become him (literally: that becomes him like a bell or the fifth leg becomes a dog); ходзи як курти пес : he always looks for something (literally: he walks like a tailless dog)

ПРАШЕ – єсц як праше : to make a pig of oneself (literally: to eat like a pig); нашей швинї праше : our man (literally: our swine`s pig); буц тринасте праше : to be unnecessary (literally: to be the thirteenth pig)

ПРЕПИЛКА – йому тузок а мнє препилку : you gave the bigger and the better to him (literally: a bustard to him and a quail to me)

ПТИЦА – птица селїдбенїца : bird of passage; шпивац як птичка : to sing like a bird; як птица нєбесна : to do something like a bird (literally: like a bird from sky); *як птица на конаре : like a fish in water* (literally: like a bird on a branch); птица ше по пирю позна : appearances tell (literally: one can recognize a bird by its feathers)

ПЧОЛА – вредни як пчола (пчолка) : a busy as a bee

РИБА – велька риба : big fish; дробна риба (рибка) : small fish; як риба на сухим (на брегу) : he is like a fish out of water; як риба у води : like a fish in water; *буц цихо як риба : he is as quiet as a mouse* (literally: be as quiet as fish); у тей води плїва риба : that`s the heart of the matter (literally: that`s the water a fish swims in); однїмац ше як риба на сухим : to try hard (literally: strive for water like a fish on dry soil); цвенка як риба : it is easy to catch him (literally: he can be caught as a fish); од глави риба шмердзи : the problems start at top (literally: a fish starts to smell from its head)

СЛОН – правиц з мухи слона : to make a mountain out of a molehill (literally: to make an elephant out of a fly)

СОКОЛ – *око соколово : an eagle`s eye* (literally: a falcon`s eye)

ТАЩОК – *лєпше тащок у руки як голуб на древе : a bird in the hand is worth two in the bush* (literally: a bird in the hand is better than a pigeon in the tree); нїч му нє хиби лєм таще млєко : he has everything (literally: he lacks nothing but sparrow`s milk); дзе ше тащок лягнє там го назад цагнє : a man always becomes homesick (literally: a sparrow always wants to go back to the place where it lays eggs)

ТУЗОК – йому тузок а мнє препилку : you gave the bigger and the better to him (literally: a bustard to him and a quail to me)

УША / ВША – *цихо є як уша / вша у храсти : he is as quiet as a mouse* (literally: he is as quiet as a louse in crust)

ХРОБАК – *мац хробака у глави : to have a bee in one`s bonnet* (literally: he has a worm in his head)

ЦЕЛЄ – *пияни як целє : as drunk as a fish, as drunk as a billed owl* (literally: as drunk as a calf); *патриц як целє на нову капуру : like a dying pig in a thunderstorm* ("completely baffled") (literally: looking like a calf at a new gate); умилне целє (целятко) два крави цица : he plays both sides (literally: a sweet calf sucks two cows); пияни як целє : very drunk (literally: as drunk as a calf); як целє при цицки : to attach to somebody (as a calf to cow`s udder); и крава старша а целєцу риц лїже : sometimes old people must respect youth (literally: a cow is older but it licks a calf`s rear); кед пошла крава най идзе и целє : when we gave so much money let`s give a little more (literally: when a cow went away let a calf go away as well)

ШВИНЯ – *пияни як швиня : as drunk as a fish, as drunk as a billed owl* (literally: as drunk as a pig); нє чувал я з тобу швинї : we are not that close (or: we are not on an equal footing) (literally: I did not watch over pigs with you); швиньски обичай : indecent behavior (literally: pig`s habit); облєч швиню до злата а вона пойдзе до блата : he can not change (literally: even if a pig wore clothes made of gold it would go into mud); цага ше як швиньски черева : he walks slowly (literally: he drags his feet as pig`s guts drag); нашей швинї праше : our man (literally: our swine`s pig)

ЯГНЯТКО – жертвене ягнятко : sacrificial lamb; вовк у ягнятковей скори : a wolf in a lamb`s skin

3. АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТОХ

Ми зазначели 190 руски идиоми хтори уключую назви животиньох або назви животиньских часцох. До руских идиомох уключени 54 назви животиньох. Найчастейши: *пес* – у 23 идиомох; *крава* – у 11; *риба* – у 9; *конь* и *маґарец / осел* – у 8; *целє*, *кура*, *миш / миша*, *муха* и *вовк / фаркаш* – у 7; *швиня* и *вол* – у 6; *агнец / баранче / ягнєтко*, *мачка*, *овца*, *птица*, *жаба* – у 5; *буяк*, *каче* и *заяц* – у 4 итд. Кажда животиня уключена до руских идиомох представя общу референцийну точку хтора з часом приволала и приволує исту асоцияцию у думкох жридловох бешеднїкох, даваюци при тим одредзену информацию зоз їх искуства.

З поровнованьом утвердзене же єст 46 анґлийски еквивалентни идиоми хтори уключую до себе назви истих животиньох хтори уключени и до руских идиомох: *wolf* (вовк) и *lamb* (ягнятко) – 5 раз; *dog* (пес) и *fish* (риба) – 4 раз; *horse* (конь), *sheep* (овца) и *bird* (птица) – 3 раз; *cat* (мачка) и *mouse* (миш) – 2 раз *bull* (буяк), *duckling* (каче), *cow* (крава), *crocodile* (крокодил), *swallow* (ластовка), *swan* (лебед), *fox* (лїшка), *lion* (лєв), *monkey / ape* (маймун), *mule* (мазґа), *fly* (муха), *wasp / hornet* (оса), *parrot* (папаґай), *bee* (пчола), *pig* (праше), *ox* (вол) и *hare* (заяц) – раз. Дзепоєдни еквиваленти, як напр. гевти зоз *wolf* (вовк), *lamb* (ягнятко), *dog* (пес) и *fish* (риба) идентични (напр. *вовк у овчей скори : a wolf in sheep`s clothing*; *вадзиц ше як пес и мачка : to fight like cats and dogs*; *як риба у води : like a fish in water*; *жертвене ягнятко : sacrificial lamb*). Тота скоро совершена еквивалентносц указує на подобне животне искуство хторе бешеднїки руского и анґлийского дзелєли у прешлосци.

20 анґлийски еквиваленти маю у себе назви животиньох алє нє тих хтори уключени до руских идиомох. Лєм *fish* (риба) ше зявює на три заводи; *fish* преноши значеня "пияни" (< целє),

“цихи” (< риба) и “шлєбодни” (< птица). *Bee* (пчола), *bird* (птица) и *mouse* (миш) зявюю ше два раз. *Bee* ше хаснує место “буба” и “хробак” у дачиєй глави, *bird* ше хаснує место “тащок” и “муха”, а *mouse* место “риба” и “вша”, преношаци значенє “цихи”. Шлїдуюци животиньски назви похасновани лєм раз: *buffalo* (бияла), *owl* (сова), *mule* (мазґа), *pig* (праше), *dog* (пес), *bear* (медведз), *mouse* (миш), *eagle* (орел), *horse* (конь).

124 анґлийски еквиваленти нє уключую назви животиньох. У тих случайох анґлийски еквиваленти преноша основни значеня руских идиомох. Ґу нїм зме обезпечели и буквални преклад руских идиомох на анґлийски язик з чим зме сцели визначиц їх структуру.

Животинї у обидвох язикох часто представяю отїлотворенє одредзених характеристикох, напр. пси представяю людзох хтори вирни або хтори маю чежки живот понеже су у ланцох и завиша од своїх панох; овци представяю глупи и наивни особи; швинї брудни и нєприємни; вовки опасни и зли; пчоли вредни; заяци швидки и бояжлїви; лїшки лукави итд.

Ґенерално патраци, наставанє подобних идиомох спричинєло подобне животне искуство хторе бешеднїки руского и анґлийского язика мали у прешлосци у вязи зоз животинями. Медзитим, єдно число анализованих идиомох припада интернационалним, як напр. идиом *вовк у овчей скори : a wolf in sheep`s clothing*, хтори настал зоз прекладаньом Библиї, т. є. Евангелиї по Матейови. Ґу тому, єст значне число идиомох хтори идентични зоз сербскима. Медзи нїма и таки хтори ше находза и у анґлийским язику (напр. *як риба у води : као риба у води : like a fish in water*), алє и таки хтори дзеля лєм сербски и руски (напр. *пияни як швиня : пијан као свиња*). Понеже руски язик у сербским язично-културним окруженю, нєспорне же велї з тих идентичних идиомох настали под уплївом сербского язика.

4. ЗАКЛЮЧЕНЄ

Од 190 руских идиомох хтори маю у себе назви животиньох або назви животиньских часцох 46 анґлийски еквиваленти уключую исти назви животиньох, цо виноши 24,2 % (або коло штварцини) виглєдовацкого корпуса, а 20 анґлийски еквиваленти уключую назви других животиньох, цо виноши 10,5 % (або коло дзешатини) виглєдовацкого корпуса. Пообщено бешедуюци, анґлийски еквиваленти руским идиомом зоз животинями хтори нє маю у себе назви животиньох творя два трецини виглєдовацкого корпуса. Хасновванє рижних идиомох же би ше виражели исти поняца углавним условене зоз културнима розликами медзи руску и анґлийску заєднїцу. Гоч подобни идиоми углавним рефлектую подобне животне искуство, дзепоєдни з нїх представяю интернационализми, хтори настали зоз прекладаньом з других язикох (напр. *вовк у овчей скори : a wolf in sheep`s clothing*).

Вериме же тото виглєдованє будзе хасновите Руснацом хтори прекладаю зоз анґлийского и на анґлийски язик. Тиж вериме же им контрастивна анализа оможлївела же би у значней мири спатрели подобносци и розлики медзи рускима и анґлийскима идиомами. Идиоми єдного язика нє лєгко звладац и дальши виглєдованя нєобходни.

Литература

Baker, M. and Saldahna, G. (Eds.) (2011). *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*. London and New York: Routledge.

Baron, N. (2001). *Alphabet to Email: How Written English Evolved and Where It's Heading*. London: Routledge.

Crystal, D. (2001). *Language and the Internet*. London: Cambridge University Press.

Fejsa, M. (2010). Фејса, М. *Нова Србија и њена русинска мањина / Нова Сербия и єй руска меншина / The New Serbia and Its Ruthenian Minority*. Нови Сад: ИК Прометеј, КПД ДОК.

Ivanovska, B. and Groszler, A. S. (2011). Animal Idioms in German and Their Macedonian Equivalents. U: *Primenjena lingvistika danas – izmedju teorije i prakse*, Dušanka Točanac i Snežana Gudurić (prir.). Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Filološki fakultet u Beogradu, 27-36.

Koller, W. (1979). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle and Meyer.
Panou, D. (2013). Equivalence in Translation Theories: A Critical Evaluation. *Theory and Practice In Language Studies* 3 *(1)*, 1-6.
Ramač, Ju. (2002). Рамач, Ю. *Ґраматика руского язика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Varga, A. and Groszler, A. (2008). Animal Idioms and Their Romanian Equivalents. *Lucrări ştiinţifice 40 (3)*, 369-373.

Жридла

Hornby, A. S. (1977). *Oxford Advanced Learner`s Dictionary of Current English*. Oxford University Press.
Morton, B. (1977). *Srpskohrvatsko-engleski rečnik / Serbocroatian-English Dictionary*. Beograd: Prosveta.
Ramač et al. (1995). Рамач, Ю., Фейса, М. и Медєши, Г. *Српско-русински речник / Сербско-руски словнїк, I, А-Ѣ*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язик и литературу, Дружтво за руски язик и литературу.
Ramač et al. (1997). Рамач, Ю., Фейса, М. и Медєши, Г. *Српско-русински речник / Сербско-руски словнїк, II, О-Ш*. Беоґрад: Завод за учебнїки и наставни средства, Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язик и литературу, Дружтво за руски язик и литературу.
Ramač et al. (2010). Рамач, Ю., Тимко-Дїтко, О., Медєши, Г. и Фейса, М. *Руско-сербски словнїк / Русинско--српски речник*. Нови Сад: Универзитет у Новом Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язик и литературу, Завод за културу войводянских Руснацох.
Ristić, S., Simić, Ž. i Popović, V. (1974). *An English-Serbocroat Dictionary / Enciklopediski englesko-srpskohrvatski rečnik*. I-II. Beograd: Prosveta.

THE RUTHENIAN ANIMAL IDIOMS AND THEIR ENGLISH EQUIVALENTS

Summary

The paper deals with the analysis of the Ruthenian animal idioms and their English counterparts. The distinction has been made on the basis of inclusion the name of the same animal, different animal or no animal at all in English counterparts. These three kinds of counterparts are clearly marked in the paper which will be useful to systematize Ruthenian phraseology and to find the English equivalents. Generally speaking, the purpose of this paper is to observe the way in which the meanings of the Ruthenian animal idioms are conveyed by the idioms of the English language.
Out of 190 Ruthenian idioms containing names of animals or parts of animals 46 English counterparts contain the same animal names, which makes 24,2 % (or about one fourth) of the research corpus, and 20 English counterparts contain different animal names, which makes 10,5 % (or about one tenth) of the research corpus. Generally speaking, English counterparts of Ruthenian animal idioms which do not exhibit animal names make two thirds of the research corpus. The use of different terms to express the same things is mostly determined by the cultural difference between the Ruthenian and the English societies.
We believe that this kind of research is very helpful for the Ruthenians who translate into English. We also believe that the contrastive analysis has enabled them to be aware of similarities and differences in Ruthenian and English animal idioms to a great extent. Idioms of a language are not easy to master and further research is needed.

Key words: animal idioms, Ruthenian language, English language, translation equivalents, contrastive analysis.

Михайло Фейса
Универзитет у Новим Садзе
Филозофски факултет
Оддзелєнє за русинистику
fejsam@gmail.com

UDK 811.112.2'373.72:811.111'373.72

Žolt Papišta

DICHOTOMOUS STRUCTURES: THE METAPHORS KNOWLEDGE IS LIGHT AND IGNORANCE IS DARKNESS IN ENGLISH AND SERBIAN

The aim of this paper is to analyze how image-schematic structures build the foundation of the conceptual metaphors KNOWLEDGE IS LIGHT and IGNORANCE IS DARKNESS in English and Serbian idioms with the components Eng. *light* and *dark*, as well as Serb. *svetlo(st)* and *mrak / tama*. Since the source domains in question, namely LIGHT and DARKNESS, as well as their target domain counterparts, KNOWLEDGE and IGNORANCE, represent bipolar concepts, it can be hypothesized that the image-schematic structures underlying the idioms would reflect these conceptual dichotomies. The results show that there are different ways in which image-schemas may lend structure to the metaphorical interaction between bipolar source and target domains. These conceptual dichotomies can manifest themselves in two ways: on the one hand, as different constellations of schemas along a temporal dimension in a single schematic structure, or, on the other hand, as two mutually incompatible alternative structures differing in one or more specific schemas.

Keywords: conceptual metaphor, image schema, bipolar concepts, light, darkness.

"Darkness cannot drive out darkness: only light can do that."
(Martin Luther King Jr.)

1. INTRODUCTION

Vision plays a crucial role in our perception of the environment, and is thus an important factor in how we understand the world around us. If nothing else, vision is the one sense that we are (usually) most willing to put our trust into. Unsurprisingly then, there is a fundamental connection between the concept of seeing and the concept of knowing, giving rise to the conceptual metaphor KNOWING/UNDERSTANDING IS SEEING (Lakoff and Johnson 1980). Light, therefore, is just as crucial to the way we "see" (that is, comprehend) the world, as in its absence, in the dark, we lack the indispensable prerequisite for vision, and with it, an indispensable prerequisite for knowledge. And thus, again unsurprisingly, the UNDERSTANDING IS SEEING primary metaphor gives rise to a pair of more complex, mutually exclusive, yet conceptually complementary, metaphors in the form of KNOWLEDGE IS LIGHT and IGNORANCE IS DARKNESS.

Guided by an interest in how this conceptual antithesis between light and darkness manifests itself in idioms built around the metaphors KNOWLEDGE IS LIGHT and IGNORANCE IS DARKNESS, this paper sets out to analyze such idioms in English and Serbian, two languages belonging to different branches of the Indo-European language family, the Germanic and the Slavic. This will be done using a methodological framework mainly constructed using insights from conceptual metaphor theory, and the theory of image schemas. The hypothesis of this paper is that when bipolar concepts (in this case light and darkness) are used as source domains in idioms, they create complex image-schematic structures reflecting this conceptual dichotomy, and that in turn these dichotomous image-schematic structures build the embodied basis for the semantic reinterpretation of such idioms, as they structure the dynamic interaction between the bipolar source domains, and (by means of the invariance principle) between their corresponding target domains (in this case knowledge and ignorance).

2. THEORETICAL FRAMEWORK

2.1. Conceptual metaphor

In cognitive linguistics, studying language translates to studying patterns of thought, that is, conceptualizations. In this regard, there is no clearer indicator of the connectedness between language and patterns of thought than conceptual metaphor (Grady 2007: 188). The beginnings of the overwhelming interest in metaphor as a manifestation of our cognition can be traced back to the seminal work of Lakoff and Johnson, titled *Metaphors We Live By* (1980). In their work they have brought attention to this general cognitive mechanism through which we map our knowledge of more concrete phenomena in the world onto more abstract phenomena. In more technical terms, metaphors are mappings, in that they are sets of correspondences between a source domain and a target domain (Lakoff 1993: 207).

In line with the topic of this paper, consider the following examples by Lakoff and Johnson (1980: 48): I *see* what you're saying; It *looks* different from my *point of view*; I *view* it differently; The argument is *clear*. In all of these examples the (more concrete) source domain of seeing is used to access the (more abstract) target domain of understanding. Therefore they can be subsumed under the same metaphor, namely KNOWING/UNDERSTANDING IS SEEING.[1] It is a prime example of what Grady (1997) calls primary metaphor, which are thought to be universal, because everybody has the same physical and neurological prerequisites for their formation. They come into existence, because "[s]ubjective experiences and judgments correlate in our everyday functioning with sensorimotor experiences so regularly that they become neurally linked. Primary metaphor is the activation of those neural connections, allowing sensorimotor inference to structure the conceptualization of subjective experience and judgments" (Lakoff and Johnson 1999: 555).

It has to be noted that some scholars argue that primary metaphors, also called correlation-based metaphors, are clearly connected to metonymy[2] (Barcelona 2000; Radden 2002; Brdar and Brdar-Szabó 2007). Others, however, do not see such connections between the two, and argue that such metaphors come into existence without the need for metonymy (Grady 1997; Lakoff and Johnson 1999). Kövecses (2013) aligns himself with the idea that such correlation-based metaphors do indeed derive from metonymy, and claims, based on contemporary knowledge about the human conceptual system, that such "correlation-based metaphors emerge from frame-like mental representations through a metonymic stage." He (Kövecses 2013: 86) convincingly explains: "[T]his happens when one of the elements of a frame-like mental structure is generalized (schematized) to a concept that lies outside the initial frame in a different part of the conceptual system. The generalization process leads to sufficient conceptual distance between the initial and the new frame on which metaphors can be based." In the case of the metaphor KNOWING/UNDERSTANDING IS SEEING, knowledge becomes generalized and becomes a concept independent of direct perception, and thus it can serve as a target domain to conceptualize knowing something nonphysical, e.g. ideas, theories, facts, feelings, memories etc. (Kövecses 2013: 82)

The metaphor KNOWLEDGE IS LIGHT is also a correlation-based metaphor, based, in fact, on the metonymic chain LIGHT FOR SEEING FOR KNOWING/UNDERSTANDING (as light is necessary for visual perception and visual perception allows us to understand physical entities), which means that it is also

[1] This metaphor has been the topic of much research, and as a result different names have been coined for it, such as, among others, SEEING IS BELIEVING (Dundes 1972), KNOWLEDGE/INTELLECTION IS PHYSICAL SIGHT (Sweetser 1990: 33), THINKING IS SEEING (Danesi 1990), THINKING IS PERCEIVING (Lakoff & Johnson 1999) and KNOWING IS SEEING (Kövecses 2010). However, since they all stand for the same phenomena, and since knowing and understanding seem to be most widely mentioned as the source domains in the literature, KNOWING/UNDERSTANDING IS SEEING is the name that will be used for this metaphor throughout the paper.

[2] Conceptual metonymy, like conceptual metaphor, is a cognitive phenomenon through which we conceptualize the world around us – metonymy makes it possible to understand a given entity by means of its direct, contiguous relationship to another entity (Lakoff und Johnson 1980: 37). Some examples would be (ibid.: 38): The Giants need *a stronger arm* in right field (PART FOR WHOLE); He bought *a Ford* (PRODUCER FOR PRODUCT); The *White House* isn't saying anything (THE PLACE FOR THE INSTITUTION).

a metonymical derivation of the metaphor KNOWING/UNDERSTANDING IS SEEING (Pápista 2017: 174). Since in the case of the latter, as was explained, there is sufficient conceptual distance between the source domain seeing and the target domain knowing/understanding in order to justifiably treat it as a metaphor (as opposed to metonymy), consequently the same applies for the relationship between light and knowledge as well (Pápista 2017: 174–175).

2.2. Image schemas

The term image schema was first introduced into cognitive linguistics by Johnson (1987) and Lakoff (1987) simultaneously, although Johnson (2005: 15) emphasizes that similar concepts had previously been anticipated by the philosophers Immanuel Kant, Maurice Merleau-Ponty, William James, and John Dewey. The main contribution of image schemas is that they manage to answer the fundamental question (prevalent not only in linguistics, but also in philosophy and psychology) of how meaning is possible for human beings, considering that our cognitive operations are, in essence, embodied, that is, they emerge from our sensorimotor interactions with the environment[3] (Johnson 2005: 15). As Johnson originally explained this idea (1987: 29):

> In order for us to have meaningful, connected experiences that we can comprehend and reason about, there must be pattern and order to our actions, perceptions, and conceptions. *A schema is a recurrent pattern, shape, and regularity in, or of, these ongoing ordering activities*. These patterns emerge as meaningful structures for us chiefly at the level of our bodily movements through space, our manipulation of objects, and our perceptual interactions.

We, of course, do not notice that image schemas play such an important role in structuring our experiences, because it happens subconsciously and automatically (Dodge and Lakoff 2005: 62). Gibbs (2005: 115, 119) emphasizes that image schemas should, however, not be mistaken to be nothing more than encoded structures that we passively activate when we unconsciously process language. Rather, they are "simulations of bodily action" (or "as-if body" loops) that we generate on the fly during all sorts of cognitive activity. These experiential gestalts, so he claims, emerge from ongoing brain, body and world interactions, and, consequently, the use of image schematic reasoning in the understanding of language requires "as-if" embodied simulations of events. In line with this thought, Gibbs and Colston (1995: 349) state that image schemas, as dynamic analog representations formed from sensorimotor input, "exist across all perceptual modalities, something that must hold for there to be any sensorimotor coordination in our experience. As such, image schemas are at once visual, auditory, kinesthetic, and tactile."

Although there has up to this point not been any real consensus about the exact (psychological and neurological[4]) nature of image schemas, they have been "proposed as a supporting structure for human thought and language [and have] become a touchstone notion for all cognitive linguists" (Todd 2007: 214), as a great deal of evidence suggests that our ability to make inferences is tied to such patterns (Lakoff 1987; Lakoff and Johnson 1999). There is no definite number of image schematic patterns that we use to experience the world (Johnson 1987: 126), though a small number of them have gotten most of the attention in the literature (Hampe 2005: 2). In the current paper the following image schemas will be used for the analysis (these are the ones that were identified in the analyzed idioms).

---

[3] To name an example, Turner (1991) explores the idea that certain concepts are inseparably tied to the bilateral symmetry of the human body. Namely, if we were asymmetric organisms floating around in a liquid environment lacking any spatial orientations at all, then concepts such as UP and DOWN, LEFT and RIGHT, FRONT and BACK would make no sense to us.

[4] Based on converging evidence from the cognitive neurosciences, scholars, such as Dodge and Lakoff (2005) and Rohrer (2005), argue that basic image schemas have a neural basis and are therefore natural consequences of the way the human brain is structured.

THING: A basic concept in cognitive grammar. It designates "a [bounded] region in some domain" (Langacker 1987: 189), i.e. "at the most schematic level, a noun (...) is characterized as an expression that profiles a thing" (Langacker 2000: 10). This level of abstraction proved necessary in our analysis, as it would have been counterintuitive to claim that we conceptualize light, a basic natural phenomenon necessary for one of, if not the most important of, our senses as an OBJECT or a SUBSTANCE outside of metaphors that specify it as such. This paper therefore argues for the status of THING as a basic image schema, and that the OBJECT and SUBSTANCE schemas are in fact subsidiaries of it (along with their own subsidiary schemas, like SURFACE), as well as the CONTAINER schema. Other subsidiaries of THING mentioned in this paper are CONTACT, a relation where a trajector and a landmark touch (Lakoff 1987), and COVER, a relation where from a certain viewpoint a trajector is obstructing our accessibility of vision to some part or the entirety of a landmark (Lakoff 1987: 429).

CONTAINER/CONTAINMENT: Structures the common experience of containment and boundedness (Johnson 1987: 21). Its structural elements are an interior, a boundary and an exterior (Lakoff 1987: 272), and this more general schema is connected to the more specific subsidiary schemas FULL-EMPTY and INSIDE-OUTSIDE.

SOURCE–PATH–GOAL: This schema structures movement and involves the following elements: a source (a point of departure), a path (a series of connected locations), a goal (a point of coming to rest) and a direction (Lakoff 1987: 275).

BLOCKAGE: Activated when force is blocked or resisted by an obstacle (Johnson 1987: 45, 46).

REMOVAL OF RESTRAINT: Structures the experience of the removal of a barrier or a potential restraint (Johnson 1987: 46–47).

COMPULSION: The force of one entity moves another entity (that seems unable to resist this force) along a path that the latter has not chosen (Johnson 1987: 45).

3. ANALYSIS

The analysis has been conducted on English and Serbian idioms[5] extracted from monolingual and bilingual dictionaries.[6] The criteria for the selection of the idioms were twofold: on the one hand, they had to include any of the components Eng. *light* / Serb. *svetlo(st)* and Eng. *dark*[7] / *mrak* (or its synonym *tama*[8]), and on the other hand, they had to be semantically built around the dichotomous metaphors knowledge is light and ignorance is darkness (all other idioms with the components mentioned above were excluded from the analysis). This was done so that a specific dichotomy of conceptual metaphors could be analyzed as well as to determine how the explicit presence of the source domain concepts of light and darkness on the lexical level affects the idioms' image schematic structures.9 Based on insights gained from previous research on metaphorical idioms including bipolar concepts (*death* in Papišta 2018a; *life* in Papišta 2018b), which concluded that these concepts in many idioms inferentially activate the concepts of the opposite polarity to create meaning, and that image schemas may in fact play a role in this inferential activation, the current paper aims to analyze the complex interaction of image schemas and their transformations underlying such idioms to see how they may give rise to dichotomous interactions between bipolar source domain (light and darkness) and target domain (knowledge and ignorance) concepts.

---

5 The notion of idiom employed in this paper is based on the work of Burger (2003: 14-32), who defines idioms as linguistic entities employing the following characteristics: polilexicality, fixity and idiomaticity.

6 The used dictionaries are listed at the end of the paper.

7 There were no idioms with the component *darkness* in the dictionaries used.

8 Although Serb. *tama* ('darkness') is a synonym of Serb. *mrak*, the used dictionaries contained only one idiom with this component that was built around the metaphors KNOWLEDGE IS LIGHT and IGNORANCE IS DARKNESS.

9 It should be noted that the scope of the data analyzed is limited by the fact that it contains only idioms found in the dictionaries consulted.

The approach developed for the purposes of this analysis can be summarized as follows: As a first step, a descriptive analysis has been conducted using the theory of image schemas and conceptual metaphor theory to determine the individual image schemas and their dynamic interactions underlying the main semantic constituents of the idioms. These dynamic interactions were considered to represent the schematic structures of the idioms, and the individual schemas their components. The THING schema has been taken as the basic unit of the schematic structures (unless otherwise specified as any subsidiary schema of THING[10]), representing the discrete entities in a given idiom's scenario, and different schemas have been used to represent processes and relations between those discrete entities. As a second step, it was determined what individual components or constellations of components mapped onto the source domain and the target domain concepts. It was hypothesized that individual components would divide the structures into dichotomous constellations, which would allow for the mappings of both the explicitly expressed and the inferentially activated conceptual entities.

During the analysis it became evident that, while the hypothesis proved to be true for the most part, the analyzed idioms could be categorized into two groups that differed considerably on the conceptual level. The semantic reinterpretation of one group of idioms necessitated the juxtaposition of two alternative versions of schematic structures, a phenomenon which can be explained by what Dancygier and Sweetser (1996, 2005) in their research on conditionals and counterfactuals called alternative (or alternate) mental spaces.[11] They define alternative mental spaces as follows:

> [T]wo spaces are in an alternative relationship if they are incompatible (and thus cannot be combined into a single coherent space) and are both construed in context as subsequent causal and temporal developments from the same base or reference space, *for the same portion of the timeline* [emphasis added by the author]. That is, the two spaces in question are incompatible fillers of the same 'slot' in the range of time values for counterpart spaces of that base. (Dancygier and Sweetser 2005: 35)

In the analyzed idioms employing such alternative spaces, the schematic structure in an initially activated reality space (also called base space) would evoke an implicit alternate version of the structure differing in a specific parameter, and this implicit space would act as a background frame for the interpretation of the base space. The spaces in question are alternatives, because they would occupy the same "slot" in the timeline of the discourse, and are hence incompatible fillers of the "slot".[12]

Accordingly, the next section will be divided into two parts: first the idioms requiring a single structure will be analyzed, followed by the idioms with alternative structures. In both groups, first we will analyze those idioms that were identified in both languages, then the ones exclusive to the English language, and lastly the ones found only in Serbian.

[10] Although we hold the view that the CONTAINER schema is a subsidiary schema of THING as well, because only bounded entities can exert the topology of containment, it will nonetheless always be listed without reference to a THING, as its specific properties contribute to the semantic reinterpretation of idioms differently than more generic bounded entities lacking such properties.

[11] Fauconnier, the father of mental space theory, defines mental spaces the following way in The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics (2007: 351): "Mental spaces are very partial assemblies constructed as we think and talk for purposes of local understanding and action. (...) [They] are constructed and modified as thought and discourse unfolds and are connected to each other by various kinds of mappings, in particular identity and analogy mappings. It has been hypothesized that at the neural level, mental spaces are sets of activated neuronal assemblies and that the connections between elements correspond to coactivation-bindings. On this view, mental spaces operate in working memory but are built up partly by activating structures available from long-term memory."

[12] The difference between the alternative spaces activated by the idioms analyzed in this paper and the ones activated by conditionals and counterfactuals as shown in Dancygier and Sweetser (1996, 2005) is that here the reality/base space itself becomes one of the two alternative spaces, while in the case of traditional conditionals and counterfactuals the reality/base space gives rise to two new spaces, which are alternatives of each other.

3.1. Idioms with a single schematic structure

3.1.1. English and Serbian idioms

From the analyzed idioms that employ a single mental space for the semantic reinterpretation, the first one employs an image in which a person casts light onto something (or somebody), illuminating this target, which metaphorically expresses the meaning that someone clarifies something by revealing some detail or information:

(1) a) Eng. *shed / throw / cast (some / an amount of) light upon / on something* [/ someone][13]
b) Serb. *baciti / bacati / prosuti svetlo na nešto / nekoga* (= 'to throw / spill light on sth / sb')

Components: THING$_1$, COMPULSION, THING$_2$, SOURCE-PATH-GOAL, THING$_3$ (> OBJECT > SURFACE[14]), CONTACT.

The semantic reinterpretation of the idiom necessitates setting up a temporal structure with an inferred initial constellation and a resultant constellation of schemas. These two constellations are divided by the presence or absence of CONTACT between THING$_2$ (→ the light → the explanation[15]) and the surface of THING$_3$ (the topic of the explanation). We propose the term *divider schema* for components (or sets of components) that organize schematic structures into two semantic wholes. This complex image schematic structure transforms in such a way that THING$_1$ (→ the agent, the explainer) moves THING$_2$ from the SOURCE-location (which coincides with the agent) to the GOAL (which coincides with THING$_3$), at which point the CONTACT schema is established. As this analysis shows, the concept of light (knowledge, information) is structured by a single schema (THING$_2$), and is explicitly expressed through lexical means, while the concept of darkness (ignorance, i.e. the absence of information) is structured not by a single schema, but by a specific constellation of schemas (THING$_2$ being located away from THING$_3$, i.e. the light not yet being cast onto the object of explanation), and is therefore activated only through inference by this initial constellation.[16]

If one acquires new information about something, and by taking into consideration this newly acquired knowledge one changes their behavior or attitude regarding the topic in question, it is possible to say that it happened *in (the) light of something*, as if the new information was a light that illuminated the (previously dark) thing in question, allowing it to be more accurately observed:

(2) a) Eng. *in (the) light of something*
b) Serb. *u svetlu nečega* (= 'in the light of something')

Components: CONTAINER, THING.

The usage of this syntagm infers an initial constellation in which a THING (→ the topic, situation etc.) is located outside of the CONTAINER (→ the light → the new information), and this is then followed by a constellation in which the THING is located inside of the CONTAINER. It should be noted that no element infers either the THING or the CONTAINER to be a moving entity, which is the reason why no PATH is present in the structure.[17] The darkness is, as before, evoked by the inferred initial constellation.

---

[13] According to the English dictionaries consulted, light can only be cast on *something*. However, a quick internet search reveals a relevant number of instances where this is not the case.

[14] The greater-than sign is used to represent a relation of subsidiarity.

[15] Individual mappings will be given in brackets and represented by arrows, depicting a mapping direction from source domain concept to target domain concept.

[16] It would be a faulty analysis to claim that e.g. THING$_3$ represents darkness, as it already represents the topic of the explanation. THING$_3$ can, however, be attributed as being dark as a result of not being illuminated by light (i.e. it is not understood by someone, because no explanation has been given regarding the topic).

[17] Nonetheless, it can be assumed that this idiom stems from other idioms, which express the casting of light onto something, and thus do employ the PATH schema, as is the case in idioms (1) and (6).

Both languages also share idioms which express the meaning that something becomes known or available to the public by being metaphorically transferred from darkness to light:

(3) a) Eng. *bring to light*
b) Serb. *izneti na svetlo dana* (= 'to bring sth out to the light of day')

Components (3a): THING$_1$, THING$_2$, COMPULSION, SOURCE-PATH-GOAL.
Components (3b): THING$_1$, THING$_2$, COMPULSION, SOURCE-PATH-GOAL, CONTAINER (> INSIDE-OUTSIDE).
The structures of the English and the Serbian idiom differ regarding their components, because (3b) specifies the SOURCE-location of the movement to be inside of a CONTAINER. The structure for the scenario in both cases transforms as follows: THING$_1$ (→ agent) exerts force and causes THING$_2$ (→ information) to change its location from a SOURCE-location (→ darkness → state of being hidden from the public) to a GOAL-location (→ light → state of being known to the public). In the English (3a) the structure is divided by the dichotomy between the SOURCE-PATH and the GOAL, while in the Serbian (3b) the INSIDE-OUTSIDE topology of the CONTAINER also contributes to this division.

The main difference between the idioms under (3) and (4) is the lack of an entity exerting a COMPULSION force. Thus, instead of caused motion, the idioms under (4) involve animate (self-) motion. As before, unlike the English (4a) the Serbian (4b-c) also involve a CONTAINER schema. Furthermore, there is a difference between the Serbian idioms (4b) and (4c) as well, in that the verb *izbiti* ('to break out') infers an initial constellation in which the CONTAINER obstructs the movement of the THING. However, the force of the THING is stronger than the CONTAINER, and thus the obstruction is removed.

(4) a) Eng. *come to light*
b) Serb. *izaći / izići / na svetlo (dana)* (= 'to get out to the light [of day]')
c) Serb. *izbiti na svetlo (dana)* (= 'to break out to the light [of day]')

Components (4a): THING, SOURCE-PATH-GOAL.
Components (4b): THING, SOURCE-PATH-GOAL, CONTAINER (> INSIDE-OUTSIDE).
Components (4c): THING, SOURCE-PATH-GOAL, CONTAINER (> INSIDE-OUTSIDE), BLOCKAGE, REMOVAL OF RESTRAINT.

Idiom (5) is similar to (3) and (4), but has several meanings: 'to be born', 'to come into existence' and 'to become known to the public'. Out of these meanings only the last one is relevant to us (as it is the only one related to the metaphors KNOWLEDGE IS LIGHT and IGNORANCE IS DARKNESS), but it is metaphorically derived from the first meaning. As the image alludes to a newborn leaving the womb (which has the consequence that it metaphorically sees daylight[18]), the schematic structure has to be reconstructed with this original meaning in mind:

(5) a) Eng. *see the light of day*
b) Serb. *ugledati svetlost dana* (= 'to see the light of day')

Components: THING, CONTAINER (> INSIDE-OUTSIDE), SOURCE-PATH-GOAL.
THING$_1$ (→ information) moves from a SOURCE located inside the CONTAINER (→ darkness → state of being unknown to others) to a GOAL located outside of it (→ light → state of being known to others).

3.1.2. English idioms

The following 2 idioms have been identified only in the English sources. The first idiom maps the Sun and the day-night cycle onto someone coming to understand or realize something. Since dawning

[18] The lexical structure of the idiom is related to the actual scenario by means of an EFFECT FOR CAUSE metonymy (SEEING THE LIGHT FOR LEAVING THE WOMB). The metonymy evokes the scenario (the schematic structure of which is described above), and this in turn evokes the meaning of the idiom.

is a transition from darkness to light, it serves as a convenient source domain for the transition from ignorance to knowledge:

(6) Eng. *the light dawned on someone / light dawns on someone*

Components: THING$_1$, SOURCE-PATH-GOAL, THING$_2$ (> OBJECT > SURFACE), CONTACT.
Just like in (1), the CONTACT schema is pivotal in expressing the inferred initial and resultant state, thus dividing the structure into two semantically meaningful constellations: THING$_1$ maps onto light (→ knowledge), while a constellation where THING$_1$ and THING$_2$ (→ the referent) are located apart from each other (until CONTACT is established) maps onto darkness (→ ignorance).

Idiom (7) maps a person's (delayed) perception of light onto the meaning that someone understands something that they did not understand previously:

(7) Eng. *(begin) to see the light*

Components: THING$_1$, SOURCE-PATH-GOAL, THING$_2$, CONTACT.
In this case, the purpose of the PATH is to structure THING$_1$'s (→ the perceiver's) line of vision, which is a movement vector emanating from a SOURCE, which coincides with THING$_1$, and the vector is directed towards a GOAL, which coincides with THING$_2$ (→ light → knowledge, truth). Darkness (→ ignorance) is, again, evoked by an inferred initial constellation, where the movement vector of the perceiver has yet to reach the GOAL, and therefore has not established CONTACT with THING$_2$.

3.1.3. Serbian idioms

The following 6 idioms were identified only in the Serbian sources. Idiom (8) is based on the cognitive model[19] according to which knowledge is located in people's heads, and expresses that someone suddenly understands or remembers something:

(8) Serb. *sinula nekome svetlost u mozgu / u glavi*[20] (= 'light dawned in sb's brain / head')

Components: THING, CONTAINER (> FULL-EMPTY).
The structure is divided by the FULL-EMPTY schema, a subsidiary of CONTAINER. During the inferred initial constellation the CONTAINER (→ the head, brain) is empty. In the resultant constellation the CONTAINER is full, with the THING (→ light → knowledge) being inside of it.[21] As in previous cases, a single schema maps onto light (and light maps onto knowledge), while a specific constellation (the initial one, i.e. a head devoid of light) maps onto darkness.

Idiom (9) is also built around the idea of knowledge being located in the head, expressing an act of teaching:

(9) Serb. *uliti nekome svetlo u glavu* (= 'to pour light into sb's head')

Components: THING$_1$, THING$_2$ (> SUBSTANCE), CONTAINER (> INSIDE-OUTSIDE), SOURCE-PATH-GOAL.
The inferred initial constellation and the resultant constellation are divided by the boundary of the CONTAINER (giving rise to the subsidiary topological elements INSIDE-OUTSIDE). The transformation happens based on the SOURCE-PATH-GOAL schema, in that THING$_1$ (→ an agent) moves THING$_2$ (→ light → knowl-

[19] "A cognitive model is a coherent, in large part non-linguistic, knowledge structure" (Evans 2007: 23).

[20] A variant of this idiom without the component Eng. *light* / Serb. *svetlo(st)* can be found in both languages: Eng. *dawn on someone* and Serb. *sinulo je nekome* (= 'it dawned on someone').

[21] Note that there is no PATH involved. The reason for this is that the THING does not move from outside of the CONTAINER to the inside, but rather originates inside of it. It could be argued, that in this sense the general EXISTENCE schema proposed by Clausner and Croft (1999: 15), as well as an opposite NONEXISTENCE schema, also take part in the conceptualization.

edge) from a SOURCE-location outside of the CONTAINER through the boundary to a GOAL located on the inside. The initial constellation (the light not being in the head) maps onto darkness, and the fact that an agent is responsible for the light entering the head evokes the notion of teaching.

The same schematic structure as in (9) underlies idiom (10) as well, with the exception that THING$_2$ is not specified to be a SUBSTANCE. Another difference relates to the mappings, as the CONTAINER does not map onto the human head, but onto any phenomenon in the outside world (which serves as the object of explanation), thus expressing the meaning 'to explain something, to make something clear':

(10) Serb. *uneti svetlo u nešto* (= 'to bring light into sth')

In the Serbian idioms employing a single schematic structure, darkness can also be expressed explicitly on the lexical level instead of light (which is a difference with regards to the English idioms employing a single schematic structure). In idioms (11) and (12), the transition from an initial state of ignorance to a resultant state of knowledge is mapped onto a transition from the inability to the ability of visual perception, whereby ignorance is conceptualized as darkness covering the perceiver's eyes, thus obstructing her / his line of vision:

(11) Serb. *nestaje / pada nekome mrak s očiju*[22] (= 'the darkness disappears / falls from sb's eyes')
(12) Serb. *skinuti mrak s očiju* (= 'to remove the darkness from the eyes')

Components (11): THING$_1$, THING$_2$ (> OBJECT > SURFACE), COVERING, CONTACT, BLOCKAGE, SOURCE-PATH-GOAL, REMOVAL OF RESTRAINT.
Components (12): THING$_1$, THING$_2$ (> OBJECT > SURFACE), COVERING, CONTACT, BLOCKAGE, THING$_3$, COMPULSION, SOURCE-PATH-GOAL, REMOVAL OF RESTRAINT.
In the case of both idioms, the schematic structure is divided up into two semantically meaningful parts by the BLOCKAGE and REMOVAL OF RESTRAINT force-schemas (the former being simultaneously active and deactivated along with the COVERING and CONTACT schemas). During the initial constellation, THING$_1$ (→ darkness → ignorance) is in direct contact[23] with THING$_2$ (→ eyes → mind, reasoning), thereby covering its surface completely, and as a result inducing a BLOCKAGE force with regards to the force vector (the line of vision) emanating from THING$_2$. This initial constellation transforms into the resultant constellation by means of the simultaneous activation of the REMOVAL OF RESTRAINT and SOURCE-PATH-GOAL schemas, moving THING$_1$ away from THING$_2$, breaking up their contact and re-enabling the force vector of THING$_2$. In (12), unlike in (11), the COMPULSION force exerted by THING$_3$ (→ the agent) causes the motion of THING$_1$. In these idioms, darkness (→ ignorance) is the concept that is expressed on the lexical level, and it is also the concept mapping onto only one schema in the structure, while light (→ knowledge) is the inferentially activated concept that is evoked by a specific constellation of schemas (in line with the KNOWING/UNDERSTANDING IS SEEING primary metaphor), namely the resultant constellation, in which darkness is located away from the eyes, as this enables the observer to perceive the light (and, as a result, to perceive other things in the environment as well).

Finally, idiom (13) is used to express that someone disappeared (or died) under mysterious circumstances. This meaning is metaphorically described as a person being devoured by darkness:

[22] It should be emphasized that there is a similar and more frequent idiom in Serbian: Serb. *mrak je pao / došao nekome na oči* (= 'darkness fell / came onto someone's eyes'). However, this idiom expresses that someone lost control over her / his actions due to a heightened emotional state, like anger and rage, and therefore it does not directly fall into the domain of the metaphor KNOWLEDGE IS LIGHT. Nonetheless, it should be noted that the relation between THING$_1$ (→ darkness) and THING$_2$ (→ eyes) is the only relevant schematic difference when compared to (11) and (12), that is, in this case THING$_2$ coincides with the GOAL portion of the movement, and not the SOURCE.

[23] The preposition *s(a)* ('from') implies that the trajector (THING$_1$) and the landmark (THING$_2$) are not separated by a gap, hence the CONTACT schema has to be activated.

(13) Serb. *pojeo / progutao nekoga mrak*; *pojela / progutala nekoga tama* (= 'the darkness ate / swallowed sb')

Components: THING, CONTAINER (> INSIDE-OUTSIDE), SOURCE-PATH-GOAL[24].
In the initial constellation, the THING (→ the referent) is outside of the CONTAINER (→ darkness → unknown, mysterious circumstances). During the image schema transformation, the CONTAINER, being animate and acting in the role of an agent, envelops the THING, resulting in a constellation in which the THING is located inside the CONTAINER. The INSIDE-OUTSIDE topology of the CONTAINER schema is what divides this schematic structure, the INSIDE mapping onto darkness, the OUTSIDE onto light. The notion of knowledge (regarding the whereabouts of the referent) is evoked by the inferred initial constellation of the structure (the referent being outside of the darkness), the notion of ignorance by the resultant constellation (the referent being inside the darkness).[25]

3.2. Idioms with alternative schematic structures

3.2.1. English and Serbian idioms

An image shared by both languages involves a person performing some (more or less) goal-oriented action[26] in the dark, which is used for expressing the meaning that somebody is aimlessly seeking an answer or solution to a problem, or doing something without the necessary knowledge for it to succeed:

(14) a) Eng. *leap / shot / (take) a stab / grasp / grope in the dark*
b) Serb. *lutati / tumarati / tapkati / pipati po / u mraku* (= 'to wander / roam / patter / grope in the dark')

Reality space
Components: THING, SOURCE-PATH (x2), CONTAINER, BLOCKAGE.
There are two instances of the SOURCE-PATH schema, as it has to structure, on the one hand, the visual movement vector (line of vision) emanating from the THING (→ an agent, the referent) and, on the other hand, the force vector of the goal-oriented action that is causally dependent on the visual movement vector (the agent has to see the target for the action to successfully reach the target). During the semantic reinterpretation of the idiom, first a reality space has to be activated. In the reality space, the THING is located inside of a CONTAINER (→ darkness → a state of lacking knowledge), and this CONTAINER exerts a BLOCKAGE force against the THING's visual movement vector (therefore no GOAL is reached). At this point of the reinterpretation process, it is possible for the main metaphorical mappings to occur: the THING maps onto the referent, the CONTAINER maps onto the darkness, which in turn maps onto the lack of knowledge, and the constellation where the THING's visual and force vectors are blocked inside the

[24] It is unclear, based on the idiom itself, how the SOURCE-PATH-GOAL schema interacts with the other elements of the structure, i.e. whether the THING moves towards the CONTAINER, or vice versa. Alternatively, a third option could be plausible, in which case the SOURCE-PATH-GOAL schema does not even get activated, and the envelopment of the THING happens through an expansion of the CONTAINER. Such variables could, depending on the situation, either be contingent on specific contexts, or subject to idiosyncratic construals.

[25] The boundary of the CONTAINER schema blocks out the visual movement vectors of any potential perceiver, thus negating the primary metaphor KNOWING/UNDERSTANDING IS SEEING.

[26] The verbs in these idioms have in common that they are (to varying degrees) goal-oriented, and successfully performing them is therefore contingent on an agent's visual perception (the Serbian verbs *lutati* [Eng. 'to wander'], *tumarati* [Eng. 'to roam'] and *tapkati* [Eng. 'to patter'] in this context imply the failure of an otherwise goal-oriented movement, which would be successful in a well-lit environment). A lack of light necessary for the successful realization of a physical activity that requires visual perception is thus mapped onto a lack of knowledge necessary for the success of a cognitive action (or a physical action that hinges on decision making or the prediction of the action's result).

CONTAINER maps onto the referent's undertaken action and / or thinking processes. However, these mappings by themselves cannot account for the entirety of the meaning reinterpretation. The idioms, namely, express a referent's failure (to find a solution to a problem or to successfully complete an action) due to a lack of knowledge. The semantic reinterpretation has to account for the inferred potentiality that the referent's intentions would have been successfully realized, if only the referent had fulfilled the necessary requirements (i.e. if the referent had had the required knowledge). These inferred meanings do not have any structure to map onto in the reality space alone. For these reasons, an additional, implicit space has to be built[27] to simulate a scenario for the inferred potentiality (in the form of an inferred counterfactual). In other words, since we know that, for example, a shot can only be considered successful in a scenario in which it actually hits the intended target, and since we know that to hit a target one needs to visually locate it first (for which light is needed), the very presence of darkness in the idiom serves as an implicit negation of such a scenario (as it impedes the visual capacity of the shooter). As a result, this negated (successful) scenario has to be set up in a separate mental space, so it can serve as the necessary background information for the reinterpretation of the actual idiom (containing the concept of darkness).

Alternate space
Components: THING, SOURCE-PATH-GOAL (x2)
In this space the CONTAINER (→ darkness → lack of knowledge) is missing, therefore there is no BLOCKAGE obstructing the agent's visual movement vector, which, being a counterfactual version of the reality space's scenario, evokes the concept of light. This movement vector, then, reaches the GOAL portion of the SOURCE-PATH-GOAL schema (enabling the primary metaphor KNOWING/UNDERSTANDING IS SEEING), and, consequently, the movement vector of the agent's goal-oriented action also reaches the GOAL. The two alternative mental spaces are incompatible with each other in the sense that they would have to occupy the same "slot" in the discourse-timeline.

A person's lack of knowledge about something, which may be a result of others keeping secrets from her / him, can also be expressed with an image in which this person is located in darkness. Depending on the verb, the schematic structure differs in its components:

(15) a) Eng. *to be in the dark about someone or something*
b) Eng. *to stay in the dark about someone or something*
c) Eng. *to be kept in the dark about someone or something*
d) Serb. *držati / ostaviti nekoga u mraku* (= 'to keep / leave sb in the dark')

Reality space
Components (15a): THING_1, CONTAINER (> INSIDE).
Components (15b): THING_1, CONTAINER (> INSIDE).
Components (15c-d): THING_1, CONTAINER (> INSIDE).
In the reality space of all three variants THING_1 (→ referent) is located inside a CONTAINER (→ darkness → state of ignorance). The basic dichotomous topology of the CONTAINER (being divided into a space on the inside and a space on the outside by a boundary) paired with a concept with negative polarity (darkness → ignorance) entails a possible alternate scenario in all three variants. Furthermore, in variant (15b) the verb Eng. *stay* also presupposes the notion of movement as background information, and lastly, in variant (15c-d) the verbs Eng. *keep*, Serb. *držati* ('to keep') and Serb. *ostaviti* ('to leave') necessitate a background frame as well, as their semantic reinterpretation in the context of the idiom

[27] Although the idioms do not contain explicit linguistic cues for this purpose (i.e. space builders), an inferred counterfactual does. The underlying counterfactual entailment would be: *if* the action would not be undertaken in the dark (or schematically, *if* the visual movement vector would not have been blocked), it would have succeeded. As the analysis shows, such a counterfactual entailment of the idiom's meaning would in fact have a space builder in it, namely an *if*-construction. Such counterfactual entailments are characteristic for all following idioms as well.

requires the juxtaposition with an alternate scenario in which the referent is not kept or left in the dark, but instead brought into the light.

Alternate space
Components (16a): THING$_1$, CONTAINER (> OUTSIDE).
Components (16b): THING$_1$, CONTAINER (> INSIDE-OUTSIDE), SOURCE-PATH-GOAL.
Components (16c-d): THING$_1$, THING$_2$, COMPULSION, SOURCE-PATH-GOAL, CONTAINER (> INSIDE-OUTSIDE).
The implicit alternate scenario for variant (15a) evoked by the reality space simply has THING$_1$ located outside of the CONTAINER. In the alternate scenario for variant (15b) THING$_1$ successfully moves from the inside of the CONTAINER to the outside. In the alternate scenario for (15c-d), however, THING$_2$ (→ the second referent[s], the one[s] keeping secrets) induces this movement of THING$_1$ (by providing information → COMPULSION). In all three cases, the outside of the CONTAINER maps onto LIGHT, and the constellation of THING$_1$ being outside of the CONTAINER maps onto KNOWLEDGE.

3.2.2. English idioms

The act of keeping something secret can be expressed metaphorically through the act of keeping something dark, as in idiom (16):

(16) Eng. *keep something dark*

Reality space
Components: THING$_1$, SOURCE-PATH, THING$_2$, BLOCKAGE.
The attribute *dark*, in this case, describes a state of secrecy. According to the event structure metaphor (Lakoff 1993: 220–222), states are locations, that is, bounded regions in space, and changes are movements into or out of such bounded regions. This then means that in the schematic structure of this idiom THING$_1$ (→ the topic, situation, phenomenon etc. being referred to) has a movement tendency starting from a SOURCE-location (→ a state of being dark → a state of being secret). In the reality space, this movement of THING$_1$ is obstructed by the force of THING$_2$ (→ the person[s] keeping it secret), and this maps onto the act of keeping THING$_1$ the way it is (the verb Eng. *keep* itself expresses that something is stopped from moving or changing).

Alternate space
Components: THING$_1$, SOURCE-PATH-GOAL.
The movement of THING$_1$ is fully realized and it reaches the GOAL (→ the inferred opposite of dark, a state of being illuminated → a state of being known to others), thus achieving the opposite state, one of being illuminated and visible (meaning that the visual movement vector of an inferred potential observer would reach it). This scenario acts as a background frame for the reality space, structuring the movement tendency of THING$_1$. Without such a background frame, understanding the verb Eng. *keep* itself would not be possible, as it implicates the negation of a change that would otherwise successfully occur, hence the reinterpretation of the idiom would not be possible either.

If a person is extremely modest and therefore conceals her / his talents and ideas, this can be expressed with the image of a person (being a source of light) hiding her / his light under a bushel. In other words, the person contributes to being perceived by others as being dark (lacking talent or ideas):

(17) Eng. *hide one's light under a bushel*

Reality space
Components: THING, SOURCE-PATH, CONTAINER, BLOCKAGE.
In the reality space, the THING (→ light → talents and ideas) has a movement vector which is obstructed by the CONTAINER (→ bushel). It is this entire constellation which maps onto the concept of modesty.

The potentiality that the referent's talents might be perceived by others if she / he would not be modest has to be accounted for by an inferentially built alternate space (in fact, the very meaning of the attribute *modest* only makes sense when inferentially juxtaposed with the alternative).

Alternate space
Components: THING, SOURCE-PATH-GOAL.
In the implicit alternate space, the THING's movement vector is not obstructed (i.e. the light shines forth) and reaches the GOAL (→ the field of vision of the inferred perceiver[s]). This structure evokes an inferred meaning of boastfulness, which serves as the opposite and background frame for modesty.

3.2.3. Serbian idioms

To express that something is unknown to us, in Serbian it is possible to use idiom (18), which metaphorically presents the unknown phenomenon, topic, situation etc. as being covered by darkness, and therefore being impossible to be visually perceived (and thus understood):

(18) Serb. *pokriven / zastrt mrakom* (= 'covered with darkness')

Reality space
Components: THING_1, COVER, THING_2 (> OBJECT > SURFACE), SOURCE-PATH, BLOCKAGE.
In the reality space, THING_1 (→ darkness) covers THING_2 (→ topic). Because of this, an inferred perceiver's visual movement vector directed at THING_2 is obstructed. Just as in the previous cases, an inferred alternate scenario has to be evoked for the complete semantic reinterpretation. However, this idiom is peculiar in the sense that this is mainly necessitated by the structure of the source domain, i.e. the darkness obstructing our vision (which entails that, if not for the darkness, we could have seen the thing in question). The semantic content of the target domain (something being unknown to us) does not by itself necessitate such an alternate scenario.[28] This is a good example for how the structure of the source domain can influence our interpretation of the target domain.

Alternate space
Components: THING_1, SOURCE-PATH-GOAL.
In this implicit alternate scenario, the visual force vector emanating from the inferred perceiver does not get obstructed and successfully reaches the GOAL (coinciding with THING_2), which, in opposition with the reality space's concept of darkness, evokes the concept of light.

4. CONCLUSIONS

The current paper set out to analyze idioms built around the dichotomous metaphors KNOWLEDGE IS LIGHT and IGNORANCE IS DARKNESS in English and Serbian, focusing on the image schemas involved in the meaning construction of the idioms. For this purpose, an approach has been developed in which the main semantic constituents of the idioms are assigned to appropriate schemas, with THING being the basic unit for bounded entities (and having a set of subsidiary schemas for entities that exhibit specific characteristics). The assigned schemas are treated as components of a more complex schematic structure, and the transformations of these schematic structures together with the given conceptual material are understood to be giving rise to the meanings of the idioms. This allows for a precise analysis of the mappings between the image schemas underlying the idioms and the conceptual material explicitly expressed or inferred by their lexical structures. Using this approach, we have analyzed the various forms

[28] Although it could be argued that not knowing something, being a notion with a negative polarity, presupposes the activation of an equivalent notion with a positive polarity (i.e. knowing something).

of interaction between the bipolar source concepts of light and darkness, and their corresponding bipolar target domain concepts of knowledge and ignorance.

The analysis has concluded that the presence of bipolar concepts in idioms leads to dichotomous constellations in the image-schematic structures. This conceptual dichotomy can, on the one hand, manifest as different constellations of schemas along a temporal dimension in a single schematic structure, that is, as initial and resultant constellations which take up subsequent slots in the discourse-timeline. Such initial and resultant constellations of schemas are divided either by the presence or absence of a specific schema, in some cases by the simultaneous activation and deactivation of several schemas, or by the dichotomous topology of particular schemas. For such components or sets of components that organize schematic structures into two semantic wholes, the term *divider schema* has been proposed. On the other hand, such a conceptual dichotomy can also manifest as two mutually incompatible alternative structures taking up the same slot in the discourse-timeline and differing in one or more specific schemas. These alternative schematic structures are organized into two alternative mental spaces, the reality space (the initial schematic structure) being the trigger for setting up a second, implicit space (the alternate schematic structure). Although no explicit linguistic cues, i.e. space builders, could be identified in the idioms utilizing such alternative structures, the counterfactual entailments of the reality spaces' structures do in fact suggest implicit *if*-constructions, which can be viewed as implicit space builders responsible for setting up the second schematic structure. These implicitly set up schematic structures serve as background information for the semantic reinterpretation of the reality spaces' schematic structures, that is, both structures (both scenarios) have to be set up and juxtaposed to evoke the idioms' intended meanings.

The mappings from schematic structure to conceptual material can also take several forms. In some cases components of the structure directly map onto single concepts (e.g. when the CONTAINER schema maps onto a person's head), giving rise to image-schema metaphors. In other cases, a component of the structure (e.g. THING or CONTAINER) serves as a source domain for a target domain concept (e.g. light or darkness), which in turn serves as a source domain for yet another target domain concept (e.g. knowledge or ignorance). However, mappings do not have to occur between a single schema and a concept. It is also possible for a specific constellation of two or more schemas to evoke certain concepts (e.g. a CONTAINER without a THING inside of it → a head without light in it → [a head filled with] darkness → ignorance). The analysis also shows that concepts appearing in the lexical structure of the idioms always correspond to a single schema in the schematic structure, while inferred concepts that are not present in the lexical structure of an idiom either correspond to single schemas or to specific constellations of multiple schemas.

With regards to whether they primarily utilize a single schematic structure or two alternative structures, a difference can be observed between the analyzed English and Serbian idioms (taking into consideration variants of the same idioms as well, as long as the differences contributed to a change in the components of the schematic structure). The Serbian idioms primarily utilize a single schematic structure, in which the initial and the resultant constellations of schemas represent two dichotomous semantic wholes. This is evident in the fact that 12 Serbian idioms use such a single schematic structure, while only 3 use alternative schematic structures. The English idioms, on the other hand, use both variants to an almost equal extent: 7 idioms use single structures and 6 use alternative structures (although it could be said that single structures predominate in the case of the English idioms as well, especially if we do not take into consideration variants of the same idioms). The analysis also showed that in both languages a single schematic structure was more likely to be evoked by idioms containing the positive polarity component (Eng. *light*: 7 idioms vs. *dark*: 0 idioms; Serb. *svetlo*[*st*]: 9 idioms vs. *mrak*: 3 idioms), while alternate structures were more likely to be evoked by idioms containing the negative polarity component (Eng. *dark*: 5 idioms vs. *light*: 1 idiom; Serb. *mrak*: 3 idioms vs. *svetlo*[*st*]: 0 idioms). Whether these are indicative of any actual general tendencies in the idioms of these languages has to be determined by further studies of this nature.

Acknowledgements
This work was supported by the Collegium Talentum 2018 Programme of Hungary. The author would also like to thank two anonymous reviewers for their valuable comments and suggestions.

References

Barcelona, A. (2000). On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor. In: *Metaphor and metonymy at the crossroads* (A. Barcelona, ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, 32–58.

Brdar, M., Brdar-Szabó, R. (2007). When Zidane is not simply Zidane, and Bill Gates is not just Bill Gates: Some thoughts on the construction of metaphtonymic meanings of proper names. In: *Aspects of meaning construction* (G. Radden, K.-M. Köpcke, T. Berg, P. Siemund, eds.). Amsterdam: John Benjamins, 125–142.

Burger, H. (2003). *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. (2nd ed.). Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Clausner, T. C., Croft, W. (1999). Domains and image schemas. *Cognitive Linguistics* 10 (1), 1–31.

Dancygier, B., Sweetser, E. (1996). Conditionals, distancing, and alternative spaces. In: *Conceptual structure, language and discourse* (A. Goldberg, ed.). Stanford: CSLI Publications. 83–98.

Dancygier, B., Sweetser, E. (2005). *Mental spaces in grammar: Conditional constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.

Danesi, M. (1990). Thinking is seeing: Visual metaphors and the nature of abstract thought. *Semiotica* 80 (3/4), 221–237.

Dodge, E., Lakoff, G. (2005). Image schemas: From linguistic analysis to neural grounding. In: *From perception to meaning: Image schemas in cognitive linguistics* (B. Hampe, J. E. Grady, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 57–91.

Dundes, A. (1972). Seeing is believing. *Natural history* 81, 9–12.

Evans, V. (2007). *A glossary of cognitive linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Fauconnier, G. (2007). Mental spaces. In: *The Oxford handbook of cognitive linguistics* (D. Geeraerts, H. Cuyckens, eds.). New York: Oxford University Press, 351–376.

Gibbs, R. W. (2005). The psychological status of image schemas. In: *From perception to meaning: Image schemas in cognitive linguistics* (B. Hampe, J. E. Grady, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 113–135.

Gibbs, R. W., Colston, H. L. (1995). The cognitive psychological reality of image schemas and their transformations. *Cognitive linguistics* 6, 347–378.

Grady, J. (1997). *Foundations of meaning: Primary metaphors and primary scenes*. PhD thesis, University of California, Berkeley.

Grady, J. (2007). Metaphor. In: *The Oxford handbook of cognitive linguistics* (D. Geeraerts, H. Cuyckens, eds.). New York: Oxford University Press, 188–213.

Hampe, B. (2005). Image schemas in cognitive linguistics: Introduction. In: *From perception to meaning: Image schemas in cognitive linguistics* (B. Hampe, J. E. Grady, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1–12.

Johnson, M. (1987). *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason.* Chicago: University of Chicago Press.

Johnson, M. (2005). The philosophical significance of image schemas. In: *From perception to meaning: Image schemas in cognitive linguistics* (B. Hampe, J. E. Grady, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 15–33.

Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Kövecses, Z. (2013). The metaphor–metonymy relationship: Correlation metaphors are based on metonymy. *Metaphor and Symbol* 28 (2), 75–88.

Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What our categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In: *Metaphor and thought* (A. Ortony, ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 202–251.

Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Pres.

Lakoff, G., Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books.

Langacker, R. W. (1987). *Foundations of cognitive linguistics. Vol. 1. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

Langacker, R. W. (2000). *Grammar and conceptualization*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
Oakley, T. (2007). Image Schemas. In: *The Oxford handbook of cognitive linguistics* (D. Geeraerts, H. Cuyckens, eds.). New York: Oxford University Press, 214–235.
Pápista, Zs. (2017). A fény konceptualizációja a magyar és a német frazémákban. In: *Ingenia Hungarica III: Tanulmányok a III. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia előadásaiból* (Zs. Koman, B. Nyéki, B. Ternovácz, eds.). Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 167–192.
Papišta, Ž. (2018a). Der Tod hält reiche Ernte: Ein kognitiv-linguistischer Zugang zu deutschen und serbischen Phraseologismen mit der Komponente Tod/smrt. In: *The Fourth International Interdisciplinary Conference for Young Scholars in Social Sciences and Humanities CONTEXTS: Book of Proceedings* (Ž. Milanović, Z. Paunović, eds.). Novi Sad: University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, 39–53.
Papišta, Ž. (2018b). Život u metaforama: Kognitivno-lingvistički pristup analizi nemačkih i srpskih frazeologizama sa komponentom Leben/život. In: *Interkult 2017: Selected papers from the Third International Conference Interculturalism in Education*. Vol. 2. (L. Spăriosu, I. Ivanić, V. Petković, eds.). Novi Sad: Pedagogical Insitute of Vojvodina; University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, 55–78.
Radden, G. (2002). How metonymic are metaphors? In: *Metaphor and metonymy in comparison and contrast* (R. Dirven, R. Pörings, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 407–433.
Rohrer, T. (2005). Image schemata in the brain. In: *From perception to meaning: Image schemas in cognitive linguistics* (B. Hampe, J. E. Grady, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter,165–196.
Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure.* Cambridge: Cambridge University Press.
Turner, M. (1991). *Reading minds: The study of English in the age of cognitive science*. Princeton: Princeton University Press.

Dictionaries

Cowie, A. P., Mackin, R. and McCaig, I. R. (1983). *The Oxford dictionary of current idiomatic english. Volume II: Phrase, clause and sentence idioms*. Oxford: Oxford University Press.
Gerzić, B. (1995). *English-Serbian dictionary of phrases and idioms*. (3rd ed.). Belgrade: Predrag & Nenad.
Gulland, D. M., Hinds-Howell, D. (1986). *The Penguin dictionary of English idioms*. London: Penguin.
Kovačević, Ž. (1997). *Englesko-srpski frazeološki rečnik*. Beograd: Filip Višnjić.
Kovačević, Ž. (2002). *Srpsko-engleski frazeološki rečnik*. Beograd: Filip Višnjić.
Long, T. H. (ed.) (1990). *Longman Dictionary of English Idioms*. London: Longman.
Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
Milosavljević, B., Williams-Milosavljevič, M. (1991). *Serbian-English dictionary of idioms*. Belgrade: Srpska književna zadruga.
Moon, R. (ed.) (1995). *Collins Cobuild dictionary of idioms*. London: HarperCollins.
Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
Seidl, J., McMordie, W. (1988). *English idioms*. Oxford: University press.
Spears, R. A. (2005). *McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms*. New York et. al.: McGraw-Hill.
Walter, E. (ed.) (1998). *Cambridge International Dictionary of Idioms*. Cambridge: Cambridge University Press.
Williams-Milosavljević, M., Milosavljević, B. (1996). *English-Serbian phraseological dictionary*. Belgrade: Istočnik.

DICHOTOME STRUKTUREN: DIE METAPHERN *WISSEN IST LICHT* UND *UNWISSENHEIT IST DUNKELHEIT* IM ENGLISCHEN UND SERBISCHEN

Zusammenfassung

Bildschemata bilden die Grundlage für abstraktes Denken, da sie es uns ermöglichen, die Strukturen und die Logik unserer konkreten sensorisch-motorischen Erfahrungen zum Verständnis abstrakterer Domänen zu nutzen. Als solche sind sie ein wesentlicher Bestandteil der konzeptuellen Metaphorntheorie und repräsentieren die Basis für die Interpretation zahlreicher metaphorischer Ausdrücke. Das Ziel dieses Beitrags ist die Analyse dessen, wie

bildschematische Strukturen die Grundlage der konzeptuellen Metaphern Wissen ist Licht und Unwissenheit ist Dunkelheit in englischen und serbischen Phraseologismen mit den Komponenten Eng. *light* und *dark*, bzw. Serb. *svetlo(st)* und *mrak / tama* bilden. Da die besagten Ausgangsdomänen, nämlich Licht und Dunkelheit, sowie ihre entsprechenden Zieldomänen, Wissen und Unwissenheit, bipolare Konzepte darstellen, kann man annehmen, dass die den Phraseologismen zugrunde liegenden bildschematischen Strukturen diese konzeptuellen Dichotomien widerspiegeln. Die Ergebnisse der Analyse zeigen, dass Bildschemata der metaphorischen Interaktion zwischen bipolaren Ausgangs- und Zieldomänen auf unterschiedliche Arten Struktur verleihen können. Diese konzeptuellen Dichotomien können sich einerseits als unterschiedliche Konstellationen von Schemata entlang einer zeitlichen Dimension in einer einzigen bildschematischen Struktur manifestieren oder andererseits als zwei miteinander unvereinbare alternative Strukturen, die sich in einem oder mehreren spezifischen Schemata unterscheiden.

Schlüsselwörter: konzeptuelle Metapher, Bildschema, bipolare Konzepte, Licht, Dunkelheit

Žolt Papišta
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
zolt.papista@ff.uns.ac.rs

UDK 811.16/.17'373:595.7

Снежана Вучковић

ИЗ СЛОВЕНСКЕ ЕНТОМОЛОШКЕ ЛЕКСИКЕ: ЛЕПТИР*

У раду се описују лингвогеографске (ареалне) и лингвистичке (мотивационо-творбене и етимолошке) карактеристике лексема са значењем „лептир" представљених на једној од карти Општесловенског лингвистичког атласа. Рад се дотиче питања типологије одређених ареалних мотивационих сценарија, етимолошке интерпретације неких од разматраних лексема, могућности које овај материјал даје за његов хронотопски опис и карактеризацију. У њему се истиче важност коју лингвогеографски метод односно просторна пројекција лексема презентованих у Атласу има за упоредно-историјска словенска лексиколошка проучавања.

Кључне речи: словенска ентомолошка лексика, лингвогеографски метод, номинациони модели, лингвогеографска пројекција језика културе.

1.1. Настанком Општесловенског лингвистичког атласа (ОЛА) упоредно-историјска језичка проучавања, па у том оквиру и лексиколошка, добила су драгоцену полазну основу за бројна и различита истраживања. Материјал презентован у Атласу, а посебно онај дат у његовој лексичко-творбеној серији, пружа могућност интерпретирања не само у структурно-типолошком него и хронотопском аспекту, те се – како је то већ утврдила М. Бородина – може посматрати и као специфичан фотоснимак синхроног пресека на који су пројектовани различити периоди историје језика (Бородина 1966: 9). Заједно са прасловенским, на картама су представљене и наслојене изоглосе каснијег постанка – оне настале као резултат независног и паралелног развитка у историји словенских језика и дијалеката, затим оне које су резултат језичких контаката (и у доисторијској и у историјској епоси), иновације зачете само у једном језику које су се могле проширити стварајући прекиде у некадашњим општим ареалима итд. Атлас има и лингвокултуролошку/етнолингвистичку вредност јер представља просторну пројекцију језика културе (Вендина 2003: 7).

2. Тако је на карти бр. 45 првог тома лексичко-творбене серије ОЛА представљено општесловенско распростирање лексема са значењем „лептир". Нашу пажњу је привукао велики број различитих коренских основа које се у овим називима срећу, као и веома разнолика творбена структура истокорених лексема, са творбеним моделима које одликује прозирна морфемска дељивост са карактеристичним, веома изразитим наслојавањем деминутивних суфикса. Као и код сваке друге карте Атласа, и код ове су хипотетички прасловенски облици разматраних лексема морфемски сегментирани и представљени (не увек прецизним) транскрипционим системом који упућује на њихове доцније фонетске и морфемске трансформације (ОЛА 1988: 114–115). На карти је, наиме, забележено укупно 50 реконструисаних прасловенских лексема које припадају лексичко-творбеним гнездима у основи којих се налазе различити, на прасловенском нивоу реконструисани коренови односно основе (**mot-/*met-*, **bab-*, **lep(t)-*, **lět-, *pek-/*pik-, *per-pel* //

* Рад је писан у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене* (бр. 178006, 2011–2019).

**p(e)r-pil-* // **p(e)r-p(e)r-*[1], **netъpyr-*, **mak-*, **lih-*, **mor-*, **mlyn-*, **kobyl-*, **tar-*[2]), а када се погледа одељак „Материјали“, са пописом свих на истраживачким пунктовима забележених лексема, видећемо да је број творбених модела у којима се ови коренови (као и њихове варијанте) јављају много већи (ОЛА 1988: 174–175).

У овом раду ми смо желели да представимо неке увиде проистекле из наше лингвогеографске (ареалне) и лингвистичке, прецизније – мотивационо-творбене анализе лексема са значењем „лептир“ у словенским језицима. Циљ нам је био постављање могуће типологије ареалних номинационих модела, етимологизација неких од ових лексема, осветљавање културног контекста који је утицао на номинацију појединих назива овог инсекта. Посредно смо желели и да укажемо на значај и домете лингвогеографског као помоћног метода за упоредно-историјска словенска лексиколошка проучавања. Материјал презентован у Атласу био је испоређен и допуњен подацима које су садржавали српски и неки доступни словенски описни и етимолошки речници, као и грађом из неколицине посебних радова са ентомолошком или сл. тематиком.

2.1. Анализа лингвогеографских карактеристика лексема представљених на карти показала је да се најпре могу издвојити два велика ареала који имају карактер географских макроструктура[3] унутар чијих граница су распрострањене лексеме са коренима **bab-* и **met-*/**mot-*. Лексеме обједињене заједничким прасловенским кореном **bab-* (*baboč'ka*, *babač'ka*, *babka-lipka*, bəburka, *baboc'ka*, *baburoč'ka*, *babəčka*, *babič'ka*, *babəš'ka*)[4] – припадају изоглоси руских дијалеката где чине компактан ареал, са острвским, изолованим јављањем и у неким чешким, односно словачким говорима (упор. нпр. чеш./слов. *babočka*, *baboška*, *babuška*, *babuočka*, Махек 1957: 20; *babočka* „лептир адмирал“, ЧСР 2000/2001: I, 43). Изведенице од исте основе јављају се као острвски ареали и у неким јужнословенским говорима али сада као називи за ситне врсте инсеката, најчешће буба-мару (упор. срп. бабак, бабурица, буг. бабичка, ЕРСЈ 2006: 28). Лексеме са заједничким кореном **met-*/**mot-* (*motil*, *motejlik*, *motil*, *motilica*, *motil'*, *metyl*, *motal'*, *motel*, *mᵘetyl*, *mᵘetel*, *m'atl'ička*, *motełka*, *metełyk*, *motyl*, *m'atłuha*, *matłyšk*a итд.) – чине компактан ареал у западнословенским језицима, словеначком и кајкавским дијалектима, украјинском и белоруском, са острвским ареалима у руским дијалектима, као и микроареалима посведоченим на јужнословенском простору (на карти је забележен један микроареал у чакавским говорима)[5]. Ови општи ареали у појединим деловима територије прелазе у дискретне (дисконтинуиране) ареале у којима функционишу напоредо са неким другим лексемама. Та појава је најизразитија у руским говорима где се, напоредо са **bab-*, јављају и лексеме са прасловенским кореном **l(e)p-*

[1] На самој карти (ОЛА 1988: 114) реконструисана је проста или удвојена коренска основа са завршним сугласником *-l-*, у систему транскрипције који наговештава доцније алтернације и коренских вокала и сугласника (*pELpoL-U//ga*, *pELpeL-uda*, *pELpeL-udъ-ka*, *pEL-un-iga*, *pELpel-ica*, *pELpel-ьka*). Ми смо на овом месту пошли од лексема забележених у одељку „Материјали“ и реконструисали (на познопрасловенској равни) овде дате (варијантне) коренске основе. Могло би се претпоставити да се у свим овим лексемама налази продужетак старе индо-иранске изоглосе где ликвиде *r* и *l* нису постојане и где је слика врло сложена јер се оне међусобно стапају или прелазе једна у другу (Михаљевић 2002: 93). Аутори дате карте овде су пошли за М. Фасмером и неким др. ауторима који за примарну узимају основу **pelpel*ъ (а не **perper*ъ) (Фасмер 1986/1987: 3, 238–239).

[2] Нисмо, без додатних истраживања, сигурни да је реконструисана коренска основа прасловенска и да јужноруске лексеме у којима се јавља (*t'ar'eška*, *t'ar'oška*, *t'ar'ehəu̯ka*, ОЛА 1988: 175) нису можда позајмљенице из неког несловенског језика.

[3] О типологији словенских лексичких ареала и њиховим одликама најсистематичније је писала Т. И. Вендина. У књизи Типология лексических ареалов Славии, на основу географског простирања лексема представљених у различитим томовима ОЛА, ауторка даје преглед типова њиховог ареалног распростирања као и основне одлике издвојених типова (Вендина 2014: 308–339). Ми ћемо се приликом лингвогеографског карактерисања словенских лексема са значењем „лептир“ користити ауторкиним терминолошким одређењима типова словенских лексичких ареала.

[4] Примере у којима су посведочени дати коренови наводимо преносећи лексеме пописане у одељку „Материјали“ поштујући тамо наведене облике и њихову латиничну транскрипцију (ОЛА 1988: 174–175).

[5] Овај податак биће доцније у раду коригован; в. тачку 2.2. (под А).

(*l'epunok*, *l'ipunok*, *l'ipka*, *l'apun'čik* – у средњеруским и севернoруским говорима), као и оне са прасловенским кореном **mot-*/**met-* (нпр. *m'atłuška*, *m'atłuš*, *motyl'ok*, *m'etel'ok*, *m'etl'ac'ok*, *m'et'ełka*, *m'atłuha* – на целој територији руских дијалеката). У оквиру разматраних макроареала јављају се и острвски или микроареали лексема посведочених само на неким пунктовима (нпр. лексеме са псл. кореном **pek-*/**pik-* – *p'ek'il'*, *p'ikal'*, *p'ikal'ok* и лексеме са кореном **mak-* – *m'akłyš*, *makłyš*, *makaụka* у средњеруским и јужноруским говорима; исту ареалну карактеристику имају на пример и лексеме *kəbidl̥ca* у словеначким говорима; *mora/mura* у срп./хрв. и чеш. говорима; лексеме *lišaj*, *lišajka*; *prepel'ica*, *prepelic*; *ml'inek* у словачким говорима; називи *perep'ilka*, *parap'iłka*, *p'ir'ip'iłka* у украјинским и белоруским говорима). Ареал српско-хрватских говора по својој структури је дискретан (дисконтинуиран) са напоредним конкурентним лексемама изведеним од прасловенских коренова **lep(t)-* (*lepter*, *lepurica*, *leptir*, *lepur*, *lepir*, *leptirica*, *leperica* и др.) и **lět-* (*letirak*, *letir*, *leturica* и др.). Компактан ареал македонских говора припада ексклузивној карпатобалканској изоглоси са лексемама изведеним од редупликоване коренске основе **per-per-* (нпр. *peperuga*, *preperuga*, *peperuda*, *peperuva*, *peperutka*, *pirpiliga*, *pipiruga*, *peruniga*).

2.2. Испитивање лингвистичких (мотивационих и етимолошких) карактеристика наведених лексема довело је до извесних померања у констатованим границама ареала и правцима простирања појединих изоглоса. Истраживању њихових мотивационих особености приступили смо са дијахроних, односно ономасиолошких позиција, настојећи да откријемо која својства, односно које су карактеристичне особине означеног појма у тренутку номинације биле присутне у менталним представама номинатора те зато као номинациони принцип и биле положене у основу издвојених мотивационих модела.[6]

Творбена структура лексема са значењем „лептир“ (представљених на анализираној карти ОЛА) показује да су оне поглавито изведенице (осим композитне лесеме **net(o)pyrjь*, као и двочланог назива **lipъka babъka*), са великим бројем варијантних творбених модела (упор. нпр. **motylь*, **motylica*, **motylikъ*, **motylьčьkъ*, **motylьkъ*, **motylьka*, **motъluha*, **motъlušь*, **motъličьka*, **motъlušьka*, **motyljakъ*) односно суфикса са деминутивним творбеним значењем често израженим њиховим знаковитим наслојавањем (упор. нпр. и **motъličьka*, **babъčьka*, **lepunьčikъ* итд.). Од свих забележених деминутивних суфикса, само суфикс **-ica* има општесловенски карактер, док други суфикси (као и њихове комбинације) имају углавном ограниченију дистрибуцију у две или само једној групи словенских језика, или пак само у једном језику дате групе (нпр. творбени модел **mot-ъl-ič-ьka* у белоруским и неким западнословенским говорима, **mot-yl-ikъ* у украјинским говорима, суфикси *-uga/-uda* у карпатобалканском ареалу итд.).

Велики број коренских морфема повезан је са диференцирањем мотивационих карактеристика означеног појма и одраз је различитих представа о њему. На основу корпуса датог на карти бр. 45 издвојили смо неколико основних номинационих модела сврставши у посебну групу оне лексеме са нејасном или недовољно јасном мотивацијом:

А. Природословна, „реалистичка“ мотивација према начину развитка јединке – лексеме у коренском гнезду **met-* /**mot-*.

Реалистичка мотивација према начину развитка јединке могла би бити присутна у номинационим основама лексема које припадају гнезду псл. глагола **mesti* / **metati* / **motati sę*. На основу података које Етимолошки речник словенских језика наводи уз паралеле из свих словенских језика и њихових дијалеката закључујемо да нема јасног значењског диференцирања међу изведеницама од двеју наведених коренски варијантних основа (тј. **met-* и **mot-*), односно да се у неким језицима исти назив односи и на „лептира“ и на „ларву“ и на „метиља“ (ЭССЯ 18: 135−137; ЭССЯ 20: 85−87; упор. и срп. дијал. *мѐтӯљ* – 1. „лептир“; 2. „метиљ“, РСА 12: 466). То

[6] У историјсколексиколошким и етимолошким истраживањима овако схваћен појам мотивације означава се и терминима „примарна мотивација“ или „принцип номинације“ (Варбот и Журављев, 2016). Насупрот томе, у истраживањима синхроног усмерења термин се користи да означи однос између мотивне и мотивисане речи у оквиру једног творбеног гнезда.

би даље значило и да напред разматрана просторна пројекција ареала лексема са кореном **mot-* захтева извесну модификацију, будући да лексеме са овом коренском основом нису ограничене само на западнословенски (са словеначким острвским ареалом) и источнословенски простор – већ су општесловенске и архаичне. Нема једнозначног одговора шта се налази у ономасиолошким основама ових лексема. Тако су називи **motylь/*metylь* у етимолошкој литератури довођени у везу са немирним, испрекиданим летом овог инсекта који се „мота, испрекидано креће“ (тако Бернекер, Скок, Георгијев, в. ЭССЯ 18: 137) или повезивани са значењем струс. лексеме мотыло – κόπρος, „измет, балега“ (Фасмер 1986/1987: 2, 665) будући да се из тела сисара изметом избацују оплођена јаја (упор. рус. помёт „измет, балега“). Ово последње тумачење чини се мало вероватним јер би то значило да је у основи номинације ових лексема једна првенствено научним путем добијена информација. Могуће је да су се сва значења („лептир“, „ларва“, „паразит“) развила паралелно на основу значења гл. **mesti / *metati / *motati sę* тј. да се у основи номинације ових животиња налази јединствена природословна, народна представа о њиховом развитку (она са којом се претпостављени номинатор у „свакодневном“ животу сусретао) јер и лептир и метиљ пролазе кроз фазу „замотавања“ у чауру (лутку) из које се на доцнијим стадијумима развијају активне јединке.

Б. Културно конотирана мотивација − митолошки или табуисани називи: тип **babъčьka*, **mora*, **perperuga*.

Настанак лексема са заједничком творбеном основом **baba* био је културно, односно митолошки конотиран. Етнолингвистички подаци сведоче о томе да је за источнословенски и западнословенски ареал карактеристична митологема лептира (бабочке) као персонификације душе предака (упор. рус. дијал. *душа*, *душичка* „лептир“, СРНГ 1965–2016: 8, 283; грч. ψυχάρι „лептир“ : ψυχή „душа“, Фасмер 1986/1987: 1, 557). Псл. лексема **baba* (која се налази у њиховој основи) имала је значење женског митологизованог претка који је могао имати и нека негативна вредносна обележја. Подаци које доноси ЕРСЈ, на пример, указују на веома развијену полисемантичку структуру лексеме *баба*, а појмови на које се ове лексеме односе припадају слоју тзв. културне лексике: женски оностранi митолошки ликови и духови болести, прелазни календарски периоди, ритуални предмети, итд.[7] С тим у вези је и демонизација лептира као весника смрти, персонификације злих духова, вештице, душе упокојеног вампира (*вампирић*) итд. Семантички модел „лептир–вештица“ познат је целој словенској територији, али је најизразитији на њеном југу: упор. срп./хрв. *вештица*, словен. *veša, vešča*, буг. *вещица*, пољ. *wieszczyca*, укр. *відьма* (СД 1995–2012: 1, 125–126; Гура 1997: 490). Веома изразито наслојавање деминутивних суфикса у творбено варијантним лексемама које у оквиру овог коренског гнезда наводи ОЛА – могло је, зато, имати и еуфемистичку функцију.[8] Митологизованој групи назива лептира као демонолошке персонификације припада и лексема **mora* – у Атласу представљена као острвски ареал у неким западнословенским говорима[9] (упор. и срп./хрв. *mora* „nekakav lepir“, РЈА 6: 928) – као и лексеме са редупликованом коренском основом **per-per-* (Македонија, југоист. Србија, Бугарска: *пеперуда*, *пеперутка*, *пеперуна*, *пеперуга*, *перперуна*; *прпоруша*; укр. *пеперушка*, *пеперуза*; рум. *păpăruda*, *păpăruga*; алб. *perperone*, нгрч. περπερουνα, СД 1995–2012: 1, 122) које чине сепаратну изоглосу карпатобалканског ареала и сведоче о древним везама језика који му припадају.

[7] Упор. нпр. *бабе* „променљиво време у марту“; *бабље лето* „период јесени са краткотрајним топлим данима“; *бабице*, *бапке* „зли духови који муче новорођенчад или породиљу“, *бабка* „пужева кућица на дететовој глави од урока“, итд. (ЕРСЈ 2006: 2, 16–18).

[8] Лексеме од основе *баба* срећу се, међутим, и као називи за друге врсте инсеката: срп. *ба́бак*, *ба̑бе*, *ба̀бура*, *бабу̏рица* – „бубамара“ (ЕРСЈ 2006: 2, 28); рус. дијал. *бабуля*, *бабушка*, *бабурка*, *бабка*, *бабучка* „вилин коњиц“ (Ањикин 2007–2016: 2, 25−26).Ањикин их тумачи као позајмљенице из украјинског, јер је значење „вилин коњиц“ карактеристично за укр. дијалекте. Он сматра да је у овом случају мотивација назива другачија него код лептира. Та друга верзија етимолошког тумачења полази од тога да су лексеме *бабочка*, *бабушка* деривати који припадају гнезду гл. **baviti* (упор. рус. дијал. *бава*, *бавушка* „игра, забава“, Даљ 1863: 1, 31), па се временом *бабушка* < *бавушка* стало мешати са изведеницама од основе *баба* и њима било потиснуто (Черних 1999: 1, 62−63).

[9] Упор. и пољ. *ćma* – 1. „тама“; 2. „ноћни лептир“ : *motyl* – „дневни лептир“ (Гура 1997: 491).

Етнолингвистичка и фолклористичка литература сведочи о двама значењима ових лексема – 1. „лептир“, 2. „додола“, тј. о томе да се дати фолклорни називи односе на лица (обично младе девојке) из балканског обреда изазивања кише, односно њихову симболичну представу која се у додолским песмама овог ареала јавља у мотиву лептира који од бога тражи кишу: Пеперуда лятала /как са й Бога молила / Дай ми, боже дребен дъж... (СД 1995–2012: 2, 101). Варијантност коренске структуре ових лексема (са алтеранцијама и коренских вокала и сугласника) могла би бити последица древне табуизације ових назива због чега њихова етимологизација постаје отежана. Тумачење које указује на могућу ономатопејску мотивацију[10] тј. на подражавање звука при узлету птице (нпр. код Фасмер 1986/1987: 3, 239) – тек је једна од могућих хипотеза. Семантичка реконструкција древног корена **per-* и његових апофонијских варијанти (које се срећу и у другим лексичко-семантичким пољима) није извесна. Њоме се, поред других аутора, бавила и М. Бјелетић[11] која не пориче проблем њихове етимологизације и сматра да је „...у словенским језицима дошло до мешања континуаната псл. глагола **periti* ’ширити перје, надимати, надизати’ (< **pero*) и **perti* ’пробадати, продирати, упирати’“, те да није сасвим извесно да ли су корени **per-, *pyr-*, **pur-* „апофонијске варијанте ј е д н е основе или је у питању н е к о л и к о етимолошки различитих основа које су се због сличности семантике и гласовног склопа – накнадно приближиле.“ (Бјелетић 2006: 313, 325).

В. Мотивација према изгледу или понашању јединке:

1) *ml’inek* (острвски ареал у словачким говорима; упор. и *mlinarik*, *mlinek*, *mlinok*, *mlinček*, Махек 1957: 302) – метафорична мотивација, претпостављамо према праху на телу или крилима овог инсекта;

2) слов. *kəbidl̥ca*, укр. *konik*; слов. *prepel’ica*, *prepelic*; блр./укр. *perep’ilka*, *parap’ilka*, *p’ir’ip’ilka* – метафорична мотивација према представи о сличности изгледа или понашања овог инсекта (глава са израженим, сразмерно великим очима[12] или брз, испрекидан лет) и неких других животиња са истим карактеристикама. М. Фасмер лексему перепел „препелица“ (укр. *перепел*, *перепелиця*, слов. *prepelica*, пољ. *przepiórka*) доводи у везу са лит. *píepla*, стпрус. *pepelis* „птица“, лат. *pāpilio* „лептир“ постављајући за примарну основу **pelpelъ* (а не **perperъ*). Он сматра да је она ономатопејског порекла – подражавање звука при узлету ових животиња (Фасмер 1986/1987: 3, 238–239);

3) лексеме са коренским основама **lep(t)-* и **lět-* имају у основи номинације представу о лету, односно особеностима лета овог инсекта.[13] На српско-хрватској територији среће се релативно велики број творбено варијантних лексема изведених од ових основа – *лѐпӣр* (најстарији пример код дубровачких писаца из 16. века, РЈА 6:11; *лѐпир*, *лепѝрић*, *лепѝрица* Караџић 1852: 352; РСА 11: 347), *љѐпир* (РЈА 6: 244), *лѐпер*, *лѐперица* (Караџић 1852: 352, са напоменом из Ц. Горе; РСА 11: 344), *лѐпӯр*, *лепѝрица* (РСА 11: 363), *лѐптӣр* (РЈА 6: 62, Карџић 1852: 352; РСА 11: 359), *лѐтӣр*, *летѝрак*, *летѝрић*, *лѐтӣрка* (РСА 11: 380 – 1. „лептир“; 2. „птица“), *лѐтāрка* (РСА 11: 375), *лѝптēр* (РСА 11: 476). Изведенице са коренском основом **lep-* су по неким тумачењима етимолошки прозирне (јављање јата у варијантама је секундарно) и доводе се у везу са ономатопејским глаголом **lepetati/*lepъtati* „лепршати, полетети (о лептиру, слепом мишу и сл.)“ (Боранић 1909: 26; Скок 1971–1974: 2, 289; Миклошич 1862–1865: 165), односно са глаголом **lepati* „пљескати, шљепати, ударати“[14] (упор. и рус. дијал. *лепен* „бабочка“, СРНГ 16: 360), док је лексема *лѐтӣр* девербатив псл. глагола **letěti* (ЭССЯ 14: 134−135). На наведеном месту у речнику се истиче да је реконструкција на бази **lepyrъ* неизвесна због јужнослов. порекла свих

[10] Удвајање коренске основе карактеристично је за ономатопејску творбу.

[11] В. преглед ових интерпретција у Бјелетић 2006: 308–325.

[12] Среће се и код назива за скакавца и вилиног коњица у неким језицима, упор. словен. *kobilica*, слов. *kobylka*, пољ. *konik*, блр. *конік* , укр. *коник* – „скакавац“; срп. *вилин коњиц* и др.

[13] Упор. и на карти представљено јужнопоље. **šmeterlak* које би се могло довести у везу са чешким глаголом *šmatrat* „пипати, дотицати се (при кретању)“.

[14] Упор. Лепирица лепеће кроз бијело плијешће; Лепушица лепеће кроз бијело цвијеће (Вук 1852: 352).

лексема и да је митолошко довођење у везу лептира и душа умрлих (буг. лепир „вампир“, срп. *лепирица*) могло изазвати табуизацију древне лексеме и различита преобразовања њене морфемске структуре. А. Лома доводи у везу псл. глаголе **lepetati/*lepъtati* „лепршати, полетети (о лептиру, слепом мишу и сл.)“ и **letěti* „летети“ од **leptěti* < **leb-(V)t-* при чему у основи срп. лексеме *леп(т)ир* претпоставља древну псл. сложеницу **lept(V)-pyr-* „који лети на ватру“. Варијанту лґтІр он тумачи дисимилацијским губљењем другог *р* „које се догодило пре него што је прво *р* испало испред *t*“ (Лома 2013: 161). Трећу могућност тумачења постанка ових облика заступа М. Бјелетић која у облику **leptěti* предочава постојање експресивног префикса **le-* као у срп./хрв. *лепрхати*, *лепршати* (Бјелетић 2006: 115).

Г. мотивационо нејасни називи:

1) *p'ek'il'*, *p'ikal'*, *p'ikal'ok* – чине острвски ареал у средњеруским и јужноруским говорима (упор. *пекаль*, *пекель*, *пекелёк*, *пикаль* посведочене новогородским и псковским говорима[15]); постоје паралеле у литванском и финском језику које указују на могући балтијски утицај (Фасмер 1986/1987: 3, 226); В. И. Даљ[16] карактерише, међутим, те лексеме као изведенице од глагола *пекать* „комешати се, мувати се“, *пекнуть* „шљепнути, ударити“);

2) блр. *m'akləš*, сред. рус. и јуж. рус. *makłyš*, *makaцka* (упор. и мяклаш, мяклуш, мяклыш, маклышок, мяклышек[17]) – можда према представи о мекоћи тела и крила овог инсекта (упор. рус. дијал. мяклый „млитав, млохав“, СРНГ 1965–2016: 19, 79); у том случају би претпостављена псл. коренска основа била **mękъ-*;

3) слов. *lišaj*, *lišajka* – могла би бити метафорична мотивација по спољашњем изгледу тј. праху на лептировом телу и крилима (упор. стчеш. *lišavy* „прашњав“, Махек 1957: 272);

4) **netъpyrjь* (хрв. кајк. говори, један пункт у Чешкој) – Миклошич у свом Лексикону лексеме *лепир* и *лептир* спомиње под речју **neprъtyrь* (Миклошич 1862–1865: 439)[18]; упор. и словн./чеш./пољ. *letopir*, *letopyř*, *latopierz* „слепи миш“ (Мусић 1926/1927: 100); Лома такође сматра да ове лексеме имају исто порекло (в. горе) и као примаран наводи облик **letopyrь*, док **netopyrь* тумачи табуистичком преобликом (реда **nedvědъ* < **medvědъ*) (Лома 2013: 161).

3. На основу претходних података о ареалним и лингвистичким карактеристикама разматраних лексема можемо констатовати:

а) Коренова који имају општесловенско распростирање има, али се они јављају у саставу лексема које функционишу као називи и неких других врста инсеката (корен **mot- /*met-* се на целом словенском простору јавља у саставу лексема које означавају и лептира и метиља; корен **bab-* у лексемама за лептира, бубамару и неке ситније бубице);

б) Велики број коренских основа и афикса повезан је са диференцирањем номинационих карактеристика у акту примарне мотивације. Притом се издваја неколико типичних номинационих модела који се у различитим ареалима понављају – према лету, према спољашњем изгледу, према културној улози коју је ово биће имало на простору некадашње Славије. Овај последњи модел је општесловенски и повезан са старом словенском митологемом лептира као персонификацијом душа умрлих (*бабочка*, *мора*, *пеперуга*, *лепирица*);

в) Етимологизација неких од ових лексема остаје отворена, што у неким случајевима може бити последица табуизације назива испод чијих морфемских и семантичких преоблика остаје скривена њихова древна митолошка основа (нпр. код лексема са кореном **perper-* и оних са кореном**lep(t)-*). У том смислу је споменуто наслојавање деминутивних суфикса (код неких лексема) могло имати и еуфемистичку функцију;

г) Најприсутнији су дискретни (дисконтинуирани) и острвски ареали са релативно великим бројем ексклузивних (само за један простор или ареал везаних) лексема, коренова и су-

[15] Податак преузет од Васиљева 2015: 105.

[16] В. референцу о електронском издању Даљевог речника у одељку литература и извори.

[17] Васиљева 2015: 108.

[18] Упор. и *метопир* „лептир“ (Караџић 1852: 355).

фикса: нпр. творбени тип **bab-ъč-ьka* (само у руским дијалектима), творбени тип **mot-yl-ikъ* (само у украјинским дијалектима), корен **lep(t)-yrь* (само у српско-хрватским говорима), суфикс *-uga/-uda* (само у карпатско-балканским говорима). У неким случајевима јавља се напоредно функционисање двеју лексема које показују подвајање у општеупотребној / сакралној сфери (*motyl* и *mora / ćma* у западнословенским дијалектима, *лептир* и *лептирица / лепирица / вештица* / *мора* „ноћни лептир“ у српско-хрватским дијалектима);

д) Постоје ретке сепаратне (нпр. лексема изведених од корена **lep-* у српско-хрватским и севернoруским говорима; лексема са кореном **perper-* у карпатобалканском ареалу), али и честе латералне изоглосе на споју двају језичких територија у тзв. прелазним говорима.

На крају можемо закључити да се непосредно, само на основу материјала презентованог на карти, не може извести хронолошка стратификација датих лексема (архаизми / иновације). Њихова просторна пројекција и правци простирања појединих изоглоса дају основа за проучавање дијалекатске диференцијације прасловенског језика, али је историјска информација о путевима и времену њиховог развитка скривена у синхроној ареалној пројекцији и не може се одредити без увођења допунских метода, на првом месту упоредно-историјског и етимолошког, који би дате лексеме анализирао у ширем индоевропском контексту и трагао за путевима историјског развитка њихових хипотетичких архетипова. Посебно је важно и ширење поредбене перспективе на Атласом незахваћена дијалекатска подручја, узимање у обзир података који долазе од стране етнолингвистике, митолошког и обредно-сакралног плана, лингвогеографских истраживања у границама посебних језичких масива (западног, северног и јужног). Проучавање узајамног утицаја разматраних језика и дијалеката, њихових историјских и просторних веза, има у тако усмереном истраживању велики значај.

Наша анализа је не једанпут показала да материјал дат у Атласу мора бити испоређен са подацима који се могу наћи у дијалекатским речницима или дијалекатским збиркама речи са целог словенског простора – било зато што се он и са обличке и са семантичке стране на тај начин верификује, било због тога што у њему неке лексеме или неке варијанте постојећих лексема нису наведене. У неким случајевима подаци дати у овим изворима утицали су на кориговање граница ареала и правца простирања појединих изоглоса представљених на карти ОЛА. За хронолошку стратификацију материјала значајни су и подаци о првој писаној фиксацији датих лексема (у старим писаним споменицима), али је тај поступак у овом истраживању изостао јер се оне, због свог карактера, у њима ретко јављају.

Литература

Бјелетић, М. (2006). Бјелетић, М. *Исковрнути глаголи: типови експресивних превербалних форманата (на српском и хрватском језичком материјалу)*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Београд: Чигоја штампа).

Боранић, Д. (1909). Boranić, D. Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima, *Rad JAZU*, knj. 72, sv. 178, 1–86.

Бородина, М. А. (1966). Бородина, М. А. *Проблемы лингвистической географии: на материале диалектов французского языка*, Москва: Наука.

Варбот, Ж. Ж., Журављев, А. Ф. (2016). Варбот, Ж. Ж., Журавлев, А. Ф. *Краткий понятийно-терминологический справочник по этимологии и исторической лексикологии* <http://etymolog.ruslang.ru/doc/etymology_terms.pdf. 3. 3. 2016>.

Васиљева, О. В. (2015). Васильева, О. В. Номинации мотыльков и бабочек в Псковском областном словаре с историческими данными (выпуски 1–25), *Вестник Оренбургского государственного педагогического университета*, Электронный научный журнал, № 2. <http://www.vestospu.ru. 17. 12. 2018>.

Вендина, Т. И. (2003). Вендина, Т. И. Общеславянский лингвистический атлас как источник реконструкции языка культуры, *ОЛА. Материалы и иследования 1997–2000*, Москва: ИРЯ, РАН.

Вендина, Т. И. (2014). Вендина, Т. И. *Типология лексических ареалов Славии*, РАН, Москва – Санкт Петербург: Нестор – История.

Гура, А. В. (1997). Гура, А. В. *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва: Индрик.
Лома, А. (2013). Лома, А. Од индоевропског до словенског и назад, *Ка изворима речи. Тридесет година етимолошког одсека Института за српски језик САНУ*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 155–166.
Михаљевић, М. (2002). Mihaljević, M. Slavenska poredbena gramatika, 1. dio, Zagreb: Školska knjiga.
Мусић, А. (1926/1927). Musić, A. Netopir i leptir, *Južnoslovenski filolog VI*, 98–101.
ОЛА (1988). *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная*, т. I, Москва: Наука.

Речници

Ањикин, А. Е. (2007–2016). Аникин, А. Е. *Русский этимологический словарь*, т. 1–10, Москва: РАН, Нестор – История.
Даљ, В. И. (1863). Даль, В. И. *Толковый словарь живого великорусского языка*, <http://slovardalja.net/word.php?wordid=24543. 3. 01. 2019>.
ЕРСЈ (2006). *Етимолошки речник српског језика*, св. 2, Београд: САНУ [3. св. публикована 2008. године].
Караџић, Ст. В. (1852). Караџић, Стефановић В. *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч, <http://raskovnik.org/. 2. 10. 2018>.
Махек, В. (1957). Machek, V. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha: ČAV.
Миклошич, Ф. (1862–1865). Miklosich, F. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindbonae, <http://www.monumentaserbica.com/mikl2/. 2. 12. 2018>.
РЈА (1880/1882 – 1975/1976). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
РСА (1959–2018). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности [20. том публикован 2018. године].
СД (1995–2012). *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, т. 1–5, Москва: РАН, Институт славяноведения.
Скок, П. (1971–1974). Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Matica hrvatska.
СРНГ (1965–2016). *Словарь русских народных говоров*, т. 1–49, Москва: РАН, Институт лингвистических исследований [2016. публикована 49. свеска], <https://iling.spb.ru/vocabula/srng/srng.html. 3. 01. 2019.>.
Фасмер, М. (1986/1987). Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*, I–IV, Москва: Прогресс.
Черних, П. Ј. (1999). Черных, П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. I, Москва: Русский язык.
ЧСР (2000/2001). *Чешко-српски речник*, т. I–II [уред. Е. Качаник, Д. Мирковић, С. Урошевић], Београд: САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства (Суботица: Минерва).
ЭССЯ (1974–2018): *Этимологический словарь славянских языков* [ред. О. Н. Трубачев], т. 1–41, Москва: Наука [41. свеска публикована 2018. године].

FROM THE OLD CHURCH SLAVONIC ENTOMOLOGICAL LEXICON: LEPTIR (A BUTTERFLY)

Résumé

Linguogeographical (areal) and linguistic (motivational and etymological) characteristic of Old Church Slavonic lexemes with the meaning “leptir” (a butterfly) show great diversity, both in terms of their stretching (types of areal and isogloss) as well as in terms of their formal diversity. The material presented on the map of the All-Slavic Linguistic Atlas testifies about the existence of 13 different roots, that is, bases reconstructed on the level of Proto-Slavic (**mot-, *bab-, *lep-/*lept-, *lět-, *pek-/*pik-, *pel-pel*, **per-per-, *netъpyr-, *mak-, *liš-, *ťar-, *mor-, *mlyn-,**šmeter-, **kobyl-*), as well as their particular formative variability. A great number of roots and formative affixes is related to differentiation of nominal characteristics in the act of their primary motivation. During this process, several typical nominal models distinguish, and they repeat in different areals – according to the year, outward appearance, the cultural role this creature had on the territory of the former Slavic countries (a mythologem

of a butterfly as a personification of the souls of the dead). Research has shown that based on the material presented in the Atlas cannot be performed chronological stratification of lexemes (archaisms/ innovations), which means that making conclusions regarding this issue requires conducting additional research studies.

Keywords: Slavic entomological lexicon, linguogeographical method, nominal models, linguogeographical projection of cultural language.

Snežana Vučković
Faculty of Philology, University of Belgrade
snezanabaukvuckovic@gmail.com

UDK 811.163.41'373.22
811.163.41'37:159.955

Sanja Krimer Gaborović

VERBALNE ASOCIJACIJE U VEZI SA LEKSEMAMA KOJIMA SE IMENUJU PRIMARNO-OSNOVNE BOJE U SRPSKOM JEZIKU

Na osnovu testa asocijacija za lekseme *bela*, *crna*, *crvena*, *žuta*, *zelena* i *plava*, kojima se imenuju kategorije primarno-osnovnih boja prema Berlinu i Kayu (1969),[1] rad govori o mogućim nominacionim (deskriptivnim), i samo delom sekundarnim (prenesenim) značenjima datih leksema, i to u kontekstu njihove veze sa prirodnim i veštačkim entitetima kao nosiocima boja na koje se naznačenim leksemama upućuje. U poređenju sa *Rečnikom Matice srpske* koji šest naziva za boje definiše isključivo ostenzivno, tj. prizivanjem mentalnih slika prirodnih entiteta obojenih u šest boja, npr. *žuta* je boja 'voska, 'limuna', 'cveta maslačka', 'ljutića', 'sumpora' i 'zlata', naši rezultati uglavnom se podudaraju sa podacima iz *Asocijativnog rečnika srpskoga jezika*, ili, kraće ARSJ, u smislu da savremeni govornici srpskog jezika u velikom postotku navode i veštačke korelate iz vanjezičkog okruženja na koje ih asociraju analizirani pridevi koji obeležavaju boje. Primera radi, *bela* je boja 'svetlosti (dana)', 'snega', 'mleka', ali i 'svadbarskog inventara', te 'droge', a u ARSJ još 'grada' i 'Beograda', 'zida' i dr. Rezultati ukazuju na postepeno otuđivanje savremenog čoveka od sveta prirode u korist veštačkih i virtuelnih tvorevina, pa je recimo jedna od asocijacija na *žuta* 'Cedevita', a na *crvena* lik 'Sita' iz serijala „Ratovi zvezda" čije je oružje crveni svetlosni mač. U ARSJ zastupljeni su i asocijati koji se tiču fantastičnih bića, npr. 'zmaj' i 'zmaja' kao reakcije na stimuluse *crveni* i *crvenog*, ili 'Marsovac' 'Marsovci' (pretpostavljeni i zamišljeni stanovnici Marsa) i 'vanzemaljci', sve u ulozi asocijata na stimuluse *zelen* i *zeleni*.

Ključne reči: srpski jezik, nazivi za boje, nominaciono značenje, sekundarno značenje, verbalne asocijacije

1. OPŠTE POSTAVKE O SVETU BOJA

Istraživanja Rosch 70-ih godina XX veka o procesima kategorizacije uticala su na neke od temeljnih postavki kognitivne lingvistike pokazavši da su konceptualne kategorije, ovde kategorije boja, organizovane oko prototipa kao perceptivno i iskustveno najistaknutijeg člana kategorije, a koji okružuju drugi, manje-više prototipu slični i bliski članovi.

Teoriju u skladu s kojom kategorizacija boja nije nasumična, već se u svim jezicima sveta zasniva na skupu tačno definisanog broja leksema kojima se imenuje ukupno do najviše 11 kategorija osnovnih ili temeljnih boja (engl. *basic color categories*) prvi su postavili Berlin i Kay (1969), ili, kraće BK. Jezik može imati najmanje 2 kategorije osnovnih boja na prvom (početnom) stadijumu razvoja, odn. najviše 11 takvih kategorija na sedmom (poslednjem) evolutivnom stadijumu. Potonje je isključiva karakteristika razvijenih, industrijskih društava, među kojima i srpskog. U skladu sa BK teorijom, imena kategorija osnovnih boja (engl. *basic color terms*), kojih inače ima neuporedivo manje u odnosu na ukupan broj od 7.500.000 različitih nijansi kolorita koje ljudsko oko prepoznaje (up. Krimer-Gaborović 2013: 41), generišu se tačno utvrđenim redosledom:

[1] Iako se u BK studiji, na koju se ovaj rad poziva, koristi termin 'nazivi za osnovne boje' (engl. *basic colour terms*), dati nazivi imaju diferencirani status (Corbett – Davies 1997: 198). Prvih šest boja ('bela', 'crna', 'crvena' ,'žuta', 'zelena' i 'plava'), koje nije moguće raščlanjivati na sastavne komponente, predstavljaju primarno-osnovne boje (engl. *primary-basic colours*) (Hinks et al. 2007: 3371). Preostalih pet boja ('braon', 'ljubičasta' ,'roze', 'narandžasta' i 'siva') su sekundarno-izvedene ili mešane boje. Potonje Wierzbicka (1996: 327) naziva složenim bojama, jer nastaju mešanjem dve boje (up. Krimer-Gaborović 2014a: 225).

I	II	III/IV	V	VI	VII
bela		*žuta/zelena*			*siva*
	crvena		*plava*	*braon*	*roze*
crna		*zelena/žuta*			*ljubičasta*
					narandžasta

Tabela 1: Redosled razvoja kategorija u III, IV i VII fazi razlikuje se među jezicima.

Rad Krimer-Gaborović (2014a: 228–235) imena 11 BK kategorija osnovnih boja u srpskom jeziku sagledava kroz prizmu njihovih prototipičnih značenja. Pored leksema (1) *bela* i (2) *crna*, kao refleksija vanjezičke dihotomije između 'svetlog dela dana kada se vidi (dan)' i 'dela dana kada svetlosti nema, kada je mračno, tj. tamno (noć)', prototipična značenja pridevskih leksema (3) *crvena* i (4) *zelena* su 'krv' i 'vegetacija (trava, lišće, šuma/gora/gaj, i dr.)', dok su kod naziva za boje (5) *žuta* to 'Sunce', a kod (6) *plava* 'nebo ili voda (more, reka, jezero, okean i dr.)'.

Navedenih šest kolorita, kao skup primarno-osnovnih kategorija boja prema BK, imaju i svoje biološko (fizičko-fizološko) utemeljenje. Naime, u skladu sa Heringovom teorijom opažanja boja, poznatom još kao teorija oponentnih parova, čovekov mehanizam percepcije i obrade primljenih svetlosnih stimulusa utemeljen je na prisustvu triju vrsta očnih receptora koji spontano opažaju četiri osnovne boje: 'crvenu', 'žutu', 'zelenu' i 'plavu'. Uz dodatak dveju ahromatskih boja – 'bela' i 'crna' (kao ekvivalenata za svetlost/dan i tamu, tj. mrak/noć), čovek navedene boje uvek percipira unutar međusobno suprotstavljenih kolorističkih parova: 'bela' i 'crna', 'žuta' i 'plava', 'crvena' i 'zelena' (Zdravković 2008: 199–204).

Osim u šest spektralnih (duginih) boja razložene bele svetlosti, do mrežnjače u ljudskom oku stiže i mešana (nehomogena) svetlost, rečju više zračenja različite talasne dužine (Trstenjak 1978: 10–11, 13). Tako čovek vidi i boje van osnovnog duginog spektra, npr. 'purpurna [ili grimizna]' kao mešavina 'crvene' i 'ljubičaste'. Pored boja iz izvora svetlosti (svetlosnih boja), treba takođe biti svestan postojanja boja predmeta i površina, dakle onih koje spektralnim zračenjem ne mogu biti proizvedene, i to pre svega pigmenata (materijalnih supstanci za bojenje), npr. 'roze' kao mešavina 'crvene' i 'bele'.

BK teorija s jedne strane, i teorija prototipa oslonjena na univerzalno date fokalne boje s druge strane, pružaju samo delimičan uvid u moguća značenja kolorističkih termina. Stoga se u svakodnevnom govoru imena boja dovode još u vezu sa kognitivnim referentnim tačkama u svojstvu dobro poznatih vanjezičkih entiteta, tj. korelata iz vanjezičkog okruženja, čiji je kolorit njihova kognitivno istaknuta i prepoznatljiva osobina, a na koje ovde upućujemo između ostalog odrednicom 'nosioci boje'. Primera radi, 'crvena' boja (sveže) krvi najbolji je predstavnik (vanjezički korelat, kognitivna referentna tačka, nosilac boje) kolorita 'crvena', i ujedno je prirodni prototip ove kategorije boje (up. Wierzbicka 1996: 314). Uz nominaciono (deskriptivno ili denotativno) značenje postoje i brojna sekundarna (prenesena ili konotativna) značenja, ali se njima u radu zbog prostornih ograničenja uglavnom ne bavimo.

2. PREDMET RADA, CILJEVI I METODOLOGIJA

Polazeći od stava da opažaji oblikuju jezik, a jezik opažaje, predmet našeg istraživanja čine verbalne asocijacije u vezi sa srpskim pridevima kojima se imenuje šest primarno-osnovnih kategorija boja, dakle *bela*, *crna*, *crvena*, *žuta*, *zelena* i *plava*.

Cilj je bio utvrditi: (1) pojmovno-značenjsku strukturu šest naznačenih prideva, i to u smislu da smo na osnovu kriterijuma frekvencije pojavljivanja asocijata na nazive za boje kao stimuluse pokušali definisati koji se to pojmovi najčešće verbalizuju kao asocijacije (mentalne slike) koje govornici srpskog jezika povezuju sa pridevima kojima se označava šest boja, i koje stoga možemo tumačiti kao prototipične predstave o datim bojama, i (2) koliko se to podudara sa rečničkim definicijama za navedene boje u *Rečniku Matice srpske* I–VI (RMS), a koliko sa asocijatima iz *Asocijativnog rečnika srpskoga jezika*

(ARSJ). Iako veoma aktuelan, ARSJ nije specijalizovani rečnik asocijacija na prideve koji obeležavaju boje, u smislu da ne sadrži isključivo građu za jedno opsežnije ispitivanje leksičkog polja boja budući da od ukupnog broja prideva kojima se imenuju boje kao stimulusi, ARSJ sadrži asocijate za prideve *beo*, *crn*, *crveni*/*crvenog*, *žut*, *zelen*/*zeleni*, *plav*, *braon*, *narandžast*, *pink* i *siv*. Izostaju dakle stimulusi *ljubičast*, *roze/a* i *ružičast*, ali i nazivi za sve ostale boje, npr. *bordo*, *krem*, *lila*, *oker*, *purpuran*, *smeđ*, *srebrn*, *teget*, *tirkizan*, *zlatan*, itd.). Ovaj rad, ukratko, proistekao je iz jednog šireg testa asocijacija u vezi sa leksemama kojima se imenuju boje, a kako se to u produžetku da zaključiti, dobili na osnovu ankete u prilično velikoj meri podudaraju se sa asocijatima iz ARSJ.

U istraživanju je dakle korišćena građa prikupljena na osnovu testa asocijacija sprovedenog na uzorku od 142 izvorna govornika srpskog jezika, i to: (1) 66 učenika subotičke Gimnazije „Svetozar Marković", (2) 37 odraslih ispitanika starosne dobi 25–75 godina, različitog obrazovanja i profesija, te (3) 39 učenika iz dva odeljenja četvrtog razreda subotičke Osnovne škole „Ivan Goran Kovačić", uzrasta 9–10 godina. Od ispitanika se tražilo da za svaki od ukupno 20 srpskih prideva kojima se imenuju boje (od čega ovde analiziramo samo navedenih šest), tokom 5–6 sekundi po stimulusu (pridev kojim se imenuje boja), dakle u ukupnom trajanju od 2 minuta za svih 20 stimulusa, napišu 1–2 asocijacije, i to one kojih se prvo sete. Pojedini ispitanici naveli su i više asocijacija po stimulusu, od čega je u obzir uzimana samo prvonavedena, dok je otprilike 2% odgovora bilo neobradivo (nečitko).

3. SEMANTIČKA DIMENZIJA PRIMARNO-OSNOVNIH BOJA U RMS, ARSJ I PREMA TESTU ASOCIJACIJA

U produžetku tabelarno prikazujemo definicije šest prideva koji imenuju primarno-osnovne kategorije boja prema RMS i ARSJ koji, uz već spomenute prototipe (univerzalizam), koreliraju i sa onim nosiocima boja koji su jezički enkodirani kao posledica uronjenosti srpskog jezika u specifično vanjezičko okruženje (relativizam). Rečničkim definicijama za svaku od šest boja ponaosob pridodati su rezultati dobijeni na temelju testa asocijacija (iz razloga ekonomičnosti ovde će biti prikazano samo deset najistaknutijih nosilaca za svaki od kolorita, a koji se tipično tiču konkretnih entiteta, ali ne i apstraktnih pojmova).[2] Na temelju dobijenih rezultata pokušali smo sagledati predstave savremenih govornika srpskog jezika različitih uzrasta o konkretnim (materijalnim) nosiocima šest primarno-osnovnih kategorija boja u srpskom jeziku.

[2] U daljem tekstu komentarišemo, međutim, celokupnost podataka dobijenih na osnovu testa asocijacija, dakle ne samo tabelarno prikazanih deset najistaknutijih odgovora po kategorijama boja.

3.1. 'Bela' boja

beo, -la, -lo (RMS, I: 177)	supr. crn; 1. koji ima boju snega, mleka i sl.; 2. sjajan, svetao
beo (ARSJ: 120)[3]	sneg (216)[4], grad (52), čist (27), zid (20), oblak (17), mrtav (13), Beograd (11), svetao, anđeo, hleb, veo (8), kreč, venčanica (7), bled, dan, lep, nevin, sir (6), nevinost, smrt, zima (5), čisto, mantil, mlada (4), auto, bolest, cvet, čovek, droga, duh, hladan, mleko, nežan, prah, snežan, svet, svetlo, ten, venčanje, voz (3), bolestan, čaršav, čednost, čistina, čistoća, džemper, galeb, haljina, izlog, lepo, medved, papir, pekar, prazno, zub (2) i dr.

Rezultati ankete

br.	Asocijacija	Gimnazija	Punoletni građani	Osnovna škola	Σ
1.	sneg	16	8	5	29
2.	papir	15	5	9	29
3.	oblak, oblaci	15	2	12	29
4.	venčanica, venčanje, veo, mlada	4	13	-	17
5.	mleko + sir	7	7 + 1	-	15
6.	košulja	5	5	-	10
7.	nebo	4	4	-	8
8.	kokain, droga	6 + 2	-	-	8
9.	gumica	1	-	6	7
10.	tabla	6	1	5	7

Tabela 2

Na osnovu naše ankete (v. Tabelu 1) proizlazi izrazita istaknutost *snega*, *papira* i *oblaka* kao dva prirodna, te jednog veštačkog nosioca 'bele' boje u srpskom jeziku. Leksema *sneg* očekivani je odgovor u svetlu postojanja formalno idiomatizovane poredbe *beo kao sneg* koja je, nalik svim drugim poredbama ovog tipa, korisna za spoznavanje predstave o prototipskom jezgru određenog tona boje (Krimer-Gaborović 2011: 223–228). To donekle važi i za odgovor *oblak*, koji dominantno biraju deca, pri čemu *oblak* u kombinaciji sa drugim leksemama-imenima za prirodne fenomene koje vezujemo za vidljivi, tj. svetli deo dana, dakle *dan* (4) + *svetlost* (4) + *nebo* (8), zbirno ima 44 navođenja, što navedene fenomene kao najistaknutije vanjezičke nosioce 'bele' boje.[5] To uostalom potvrđuje visoka frekventnost već same sintagme *beli dan* u srpskom jeziku (up. Peco 1997: 233). O oslonjenosti indoevropske etimologije prideva *beo* primarno na svetlost, sjaj i bl(j)esak, a ne 'belinu' govore još Ivić (1999: 7) i Popović (2001: 20).[6] I

[3] Zbog toga što nemaju značaja za našu analizu, prilikom nabrajanja asocijata iz ARSJ za šest naziva za boje kao stimuluse, izostavljali smo sledeće odgovore: (a) prideve koji obeležavaju boju, npr. *beo*: crn (84), žut (16), crven (4), siv (2), *crn*: beo (133), plav (6), belo (5), crven (3), žut, bijel (2), *crveni*: plavi (15), zeleni (11), crni (8), beli (5), purpurni, rumen, zelen, žuti (2), *crvenog*: belog, plavog (8), crnog (7), *žut*: plav (16), beo (8), zelen (5), crven (4), *zelen*: žut (9), crven (6), plav (4), *zeleni*: plavi (7), žuti (4), crven (3), *plav*: modar (31), siv (4), crven (3), kao i (b) sama leksema *boja*, npr. *beo*: boja (5), *crn*: boja (5), *crveni*: boja (6), *crvenog*: boja (8), *žut*: boja (17), *zeleni*: boja (15). U daljem tekstu kritički se osvrćemo takođe na celokupnost podataka obuvaćenih ARSJ.

[4] Broj u zagradi reakcija je na dati stimulus (ime boje).

[5] Među našim ispitanicima *oblak* je, inače, asocijacija za sve tri ahromatske boje, dakle 'belu', 'crnu' i 'sivu', pri čemu *beli oblak* ima pozitivnu konotaciju, dok su *crni/sivi oblak* negativno konotirani (značenja su: 1. nedaća, nevolja; i 2. vremenska nepogoda (kiša, sneg, led, i dr.)). To isto pronalazimo i u ARSJ, tj. *oblak* je po 17 puta rekacija na simuluse *beo* i *crn*, i 70 puta na stimulus *siv*. To znači da se *oblak, oblaci* u srpskom jeziku primarno percipiraju kao nešto što je 'sivo', a ne 'belo'.

[6] Iscrpnije o sintagmi *beli dan* kao opšteslovenskom izrazu sa značenjem 'svetli, jarki, vedri', a zapravo reliktu nekadašnjeg

u ARSJ asocijat *sneg* izbija na prvo mesto po broju navođenja (216), a ako mu se pridruži *zima* (5), broj navođenja je (Σ221). U ARSJ *oblak* (17) po frekvenciji pojavljivanja sledi *grad* + *čist* + *zid*, no ako *oblaku* pridružimo zbirno obuhvaćene (Σ16) asocijate *svetao* (8) + *dan* (5) + *svetlo* (3), onda se ipak donekle ublažava drastična razlika između *snega* i mentalnih slika povezanih sa vidljivim, tj. svetlim delom dana kao reakcija na stimulus *beo*. Zaključak ovde je da je *sneg* najistaknutiji nosilac 'bele' boje kako u ARSJ, tako i u anketi, dok manjih razilaženja ima kod drugih tipičnih korelata.

Navođenje *papira* u anketi predstavlja svojevrsno iznenađenje, slično pojavi odgovora iz domena svadbarskog inventara (Σ17): *venčanica*, *venčanje*, [*nevestinski*] *veo*, *mlada*, i to potonje kao najfrekventniji odgovor među punoletnim ispitanicima. U ARSJ *papir* ima nisku frekventnost (Σ2), za razliku od svadbenog inventara (Σ22), tj. *veo* (8) + *venčanica* (7) + *mlada* (4) + *venčanje* (3), koji ovako predstavljeni izbijaju ispred *zida* (20) i *oblak*a (17).

U anketi su visoko zastupljeni još (a) *ODEVNI PREDMETI I KUĆNI TEKSTIL* (Σ27), tj. *košulja* (8) + *majica* (5) + *haljina* (3) + *džemper* (2) + *odelo* (2) + *čaršav/posteljina* (4) + *stolnjak* (2) + *veš* (1). Pri tome, 'belinu' kućnog tekstila i veša treba sagledavati u značenju 'besprekorne čistoće' (Krimer-Gaborović 2016a: 197). Visoka rangiranost odgovora koji se tiču odevnih predmeta i kućnog tekstila ne treba da čudi ako se zna da je poplava sintetičkih pigmentnih boja početkom XX veka, a čiji je kvalitet postojan za razliku od boja iz prirodnih izvora, zapravo počela da se zahuktava paralelno s razvojem tekstilne industrije (drugi značajni nosioci pigmentnih boja danas su još prehrambena i kozmetička industrija, industrija nameštaja, automobila i dr.). Mada ne toliko raznovrsni, niti brojni, odevni predmeti i kućni tekstil (Σ10) navedeni su i u ARSJ, tj. *mantil* (4) + *džemper* (2) + *haljina* (2) + *čaršav* (2).

Relativno visoka pozicioniranost odgovora *kokain* + *droga* (Σ8) među testiranim srednjoškolcima govori o tome da kod omladine postoji svest o (zlo)upotrebi narkotika, tj. droga u njihovim životima igra bitnu ulogu (bilo u smislu njenog konzumiranja, ili svesti o opasnostima takvog konzumiranja). I u ARSJ *droga* (3) je reakcija na stimulus *beo*.

Od preostalih, frekventnijih, a takođe zbirno predstavljenih nosilaca 'bele'boje u svesti anketiranih govornih predstavnika srpskog jezika svakako treba spomenuti: (b) *CVEĆE*, *CVETNICE* (Σ15), tj. *cvet* (7) + *visibaba* (4) + *ruža* (2) + *lala* (2),[7] (c) *HRANU* (Σ12), tj. *so* (4) + *brašno* (2) + *čokolada* (2) + *šećer* (1) + *šlag* (1) + *luk* (1) + *vino* (1), (d) *ENTERIJER I EKSTERIJER* (Σ11), tj. *zid* (5) + *kreda* (3) + *bolnica* (3), (e) *ZOONIME* (Σ10), tj. *golub(ica)* (4) + *zec* (2) + *labud* (2) + *medved* (2), (f) *PREVOZNA SREDSTVA* (Σ4), tj. *avion* (2) + *lađa* (2), i (g) *DELOVI TELA* (Σ4), tj. *beonjača* (1) + *ten* (1) + *kosa* (1) + *kost* (1). U ARSJ pak od *ENTERIJERA* I *EKSTERIJERA* (Σ22) navedeni su samo *zid* (20) i *izlog* (2), ali su za razliku od našeg korpusa ovde prisutni *grad* (čak 52 navođenja) + *Beograd* (11), što je najverovatnije u vezi s uzorkom ispitanika, u velikom procentu studenatima i srednjoškolcima iz Beograda, dakle grada na koji ih je asocirao stimulus *beo* (up. *Beograd* < *beo* + *grad*). U ARSJ kao *HRANA* (Σ17) spominju se: *hleb* (8) + *sir* (6) + *mleko* (3), *PREVOZNA SREDSTVA* (Σ7) su: *auto* (4) + *voz* (3), *ZOONIMI* (Σ4) su: *galeb* (2) + *medved* (2), *DELOVI TELA* (Σ2) su: *zub*, dok *cvet* ima 3 navođenja.

Činjenicu da *čokolada*, *vino*, *medved*, *beonjača*, *ten*, *kost* i dr., nisu sasvim 'beli' ('snežnobeli'), Palmer (1977: 99) i Ivić (1995: 14–15) obrazlažu jezičkom tendencijom da se u nizu kolorističkih verzija određenog vanjezičkog entiteta 'belo' koristi da označi najsvetliju, 'belom' najbližu kolorističku mogućnost. To znači da se *belim* zovu i neke pojave koje to nisu, npr. *bela čokolada* ima svetlo žućkastobelu boju (up. *crna čokolada* i *mlečna* [braon] *čokolada*), krzno odraslih jedinki *belog medveda* je krem-belo (up. *mrki medved*), *bela kafa* je svetlo braon (up. *crna kafa*), boja *belog vina* je žućkasta (up. *crno vino* i *roze vino* [ružičasto vino]), *ten* kod ljudi bele rase je ružičasto-beličast i dr. No, sve su to istovremeno ustaljeni spojevi kao nazivi za posebne vrste proizvoda, biljaka i životinja, npr. *beli sir* (mladi sir), *belo brašno* (u proizvodnji se izbeljuje hemikalijama čime se gubi većina vitamina, minerala i vlakana), *beli krin* (beli ljiljan), *beli golub/labud* (golub/labud belog perja), itd.

primarnog značenja 'blešteći' govori još Stanić (2015: 33).

[7] O frekventnosti 'bele' boje za imenovanje mnogobrojnih rodova i vrsta biljaka raspravlja Janković (2012: 123).

Moguće obrazloženje za relativno mali broj navođenja *brašna* (2) i *soli* (4), za razliku od *mleka* (3) i *sira* (6), koji se široko konzumiraju u neprerađenom obliku, jeste prelazak savremenog čoveka na industrijsku hranu, kao posledica nedostatka vremena, ali i pretrpljenih promena u unutrašnjoj strukturi porodične zajednice (danas je to tipično samo jedna generacija). Ljudi, naime, danas sve manje samostalno kuvaju, a sve više konzumiraju unapred posoljene i zašećerene, tj. od brašna zamešene i ispečene namirnice, poput pekarskih i konditorskih proizvoda. Ovi podaci uglavnom se podudaraju i sa podacima iz ARSJ, tj. *sir* (6) + *mleko* (3) + *hleb* (8) + *pekar* (2) + *so* (∅) + *šećer* (∅).

3.2. 'Crna' boja

crn, -a, -o (RMS, VI: 820)	supr. od beo; koji je boje ugljena ili čađi (kafe); koji je bez svetlosti, mračan, taman
crn (ARSJ: 513–514)	crnac (39), ugalj (34), čovek, mrak (29), hleb (22), oblak (17), gavran, taman (16), garav (15), noć, zemlja (14), kafa (13), mračan (12), čokolada (11), odžačar, trn (9), Ciganin, konj, kosa (8), smrt, tuga (6), biber, Cigan, dečko, dim, đavo, kaput, lep, petak, prljav, tama (5), dan, gar, jak, luk, mak, momak, odelo (4), dečak, mladić, muškarac, oko, sunce, život (3), Bjelica, crv, elegantan, kao noć, katran, loš, mrav, negativan, odžak, pauk, rupa, šešir, tamno, zub (2) i dr.

Rezultati ankete

br.	Asocijacija	Gimnazija	Punoletni građani	Osnovna škola	Σ
1.	mrak, noć	8 + 12	5 + 9	9 + 0	43
2.	rupa + svemir + dubina	8 + 3 + 1	2 + 0 + 0	1 + 0 + 0	15
3.	kosa	3	3	5	11
4.	ugalj	3	7	-	10
5.	zemlja	1	5	-	6
6.	FK Partizan	4	-	1	5
7.	majica	3	1	3	4
8.	mačka	1	2	1	4
9.	oko, oči	3	-	1	4
10.	svečana haljina	4	-	-	4

Tabela 3

Naši ispitanici kao izrazite prirodne nosioce 'crne' boje u srpskom jeziku navode *mrak* + *noć*. Ako broju od 43 navođenja pridodamo lekseme *rupa* (11) + *svemir* (3), obe u svojstvu simbola nečega što je takođe mračno/tamno, neprozirno i nedokučivo, to je ukupno (57). U ARSJ asocijati koji se povezuju sa 'noći', 'tamom' i 'mrakom' takođe imaju najvišu frekventnost (Σ70), tj. *mrak* (29) + *taman* (16) + *noć* (14) + *tama* (5) + *kao noć* (2) + *rupa* (2) + *tamno* (2).

Visoko pozicioniran među našim ispitanicima jeste i asocijat *ugalj*, koji spominju još RMS i ARSJ (Σ34), dok *čađ* nedostaje, iako ARSJ navodi sinonimne oblike *gar/garav* (4 + 15) kao reakcije na stimulus *crn*. U našem korpusu zabeležili smo i 2 navođenja imenice *odžak*, koji tipično percipiramo kao nešto što je iznutra čađavo ili garavo, npr. *crn kao ugalj/čađ/gar*. I ARSJ spominje asocijate *odžak*, *odžačar* (2 + 15), kao i *katran* (2) u značenju 'smolasta, gusta tečnost tipično izrazito crne boje'.

Među istaknutije vanjezičke korelate obojene u 'crno' u svesti anketiranih govornih predstavnika srpskog jezika spadaju još: (a) *LJUDSKE BOJE*[8] (Σ24), tj. *kosa* (11) + *oči* (4) + *zenica (oka)* (2) + *miteser*

[8] Termin 'ljudska boja' navodimo prema Ivić (1995: 47-58).

(1) + *duša* (2) + *čovek* (2) + *sin* (2), (b) *ODEVNI PREDMETI* (Σ18), tj. *majica* (4) + *svečana haljina* (4) + *jakna* (3) + *sako* (3) + *odeća* (3), *farmerke* (1), (c) *ZOONIMI* (Σ7), tj. *mačka* (4) + *gavran* (3), i (d) *HRANA* (Σ4), tj. *biber* (2) + *koka kola* (2).

Kao estetski kvalifikator očiju, kose, obrva, trepavica, brkova, 'crna' boja tipično ima pozitivnu konotaciju, jer crnjomanasti ljudi predstavljaju ideal lepote u srpskoj kulturno-jezičkoj zajednici (Ivić 1995: 30),[9] dok negativnu konotaciju imaju kolokacije *crna duša* i *crni sin* (u oba slučaja implikacija je na nešto mrsko, odvratno, rđavo i zlo (up. Kardoš 2016: 38–39), premda *crni sin* može biti i 'crnomanjasti sin'.

U ARSJ najbrojniji su asocijati koje možemo podvesti pod leksičko polje (a) *LJUDSKE BOJE* (Σ73): *kosa* (8) + *oko* (3) + *zub* (2) + *čovek* (29) + *Ciganin* (8) + *Cigan* (5) + *dečko* (5) + *momak* (4) + *dečak* (3) + *mladić* (3) + *muškarac* (3), (b) *HRANA* (Σ59): *hleb* (22) + *kafa* (13) + *čokolada* (11) + *biber* (5) + *luk* (4) + *mak* (4), (c) *ZOONIMI* (Σ30): *gavran* (16) + *konj* (8) + *crv* (2) + *mrav* (2) + *pauk* (2), i (d) *ODEVNI PREDMETI* (Σ11): *kaput* (5) + *odelo* (4) + *šešir* (2).

Pakao (1) i *đavo* (1) takođe se percipiraju kao nešto 'crno', za razliku od *neba* (8), *Boga* (2) i *anđela* (7), koje naši ispitanci percipiraju kao 'bele' (reč je zapravo o kulturološki uslovljenim tumačenjima kao refleksijama dihotomije mraka/tame i svetlosti (Krimer-Gaborović 2016b: 46)). I u ARSJ *anđeo* (8) je reakcija na stimulus *beo*, a *đavo* (5) na stimulus *crn*. No, *đavo* prema ARSJ može biti još 'crven' (3) i 'zelen' (2) .

Konačno, ovde treba svakako spomenuti da 'crna' kao kolorit elegancije i moći može imati pozitivnu konotaciju (ibid 2016a: 194–195; 2016b: 50–51). Naši ispitanici u ovom značenju navode: *(crnu) svečanu haljinu* (4), *(crni) džip* (2), i *(crni) Mercedes* (1). Takvo, pozitivno vrednovanje 'crne' boje uslovljeno je prisustvom komponente sjaja u njoj (Popović 2008: 105–122; Krimer-Gaborović 2016a: 194–195). I u ARSJ *elegantan* (2) je reakcija na stimulus *crn*.

3.3. 'Crvena' boja

crven, -ena, -eno (RMS, VI: 812)	koji je boje krvi; boje rđe (crvenkastožut, riđ)
crveni (ARSJ: 511–512)	krv (54), krst (35), cvet (34), komunisti (31), komunizam (20), zvezda (19), auto, trg (17), ljubav, nos (14), džemper (12), vetar (11), ferari, tepih (10), šal (9), krvavi, mravi, petao, srce, vatra (8), obrazi, paradajz, Rusi, ruža, zastava (7), karton (6), Indijanci, karanfil, obraz, toplo, vatreni (5), automobil, jastuk, komunista, koral, petokraka, plašt, ruž, šešir, zmaj (4), armija, barjak, đavo, jabuka, jezik, Kmeri, krvav, paprika, radost, rak, Rusija, socijalizam, svetlo (3), cveće, fenjer, Indijanac, jarki, kaput, karmin, komunjare, korali, oktobar, pojas, semafor, sunce, Tito, topli, znak, zvezdaši (2) i dr.
crvenog (ARSJ: 512–513)	nosa (61), krv (31), lica (27), nos (18), vina (17), krsta, zmaja (16), džemper (13), ljubav, obraza (11), ferarija, semafor (10), srce, šala (9), raka (8), auta, auto, đavola, kaputa, vatra (7), bika, jarca, mora, petla, ruža, sjaj, strast, šešira, tepih, tepiha, zvezda (6), cvet, cveta, džempera, đavo, juga, lice, sjaja, sunca, šal (5), bik, krst, nebo, obraz, paradajz, petao, sunca, svetla, vatrenog, vino (4), jastoga, jezik, jezika, komunizam, konja, oka, oktobra, usne, zastava (3), itd.

[9] Ivić ostavlja psiholingvistima da odgovore na pitanje da li su crnomanjasti/crni ljudi isključivo beloliki ili mogu ipak biti i tamnoputi.

Rezultati ankete					
br.	Asocijacija	Gimnazija	Punoletni građani	Osnovna škola	Σ
1.	krv	27	9	18	54
2.	ruža	18	9	8	35
3.	srce + strast	9 + 2	2	-	30
4.	ruž + karmin	4 + 1	5 + 3	-	13
5.	vatra	2	3	2	7
6.	jabuka	2	-	4	6
7.	majica	3	1	1	5
8.	hemijska olovka	3	-	2	5
9.	zvezda (kao fk i simbol)	4	-	-	4
10.	haljina	1	3	-	4

Tabela 4

Iz tabele jasno proizlazi da za anketirane govorne predstavnike srpskog jezika krv predstavlja kognitivnu uporišnu tačku (prototip), tj. najistaknutiji prirodni korelat iz vanjezičke stvarnosti na koji se upućuje leksemom *crvena* (boja) (up. *crven kao krv*). Tako je i u RMS, kao i u ARSJ (Σ96), tj. *krv* (54 + 31) + *krvavi* (8) + *krvav* (3).

Na osnovu prirode većine preostalih navedenih nosilaca boje jasno je da naši ispitanici kolorit 'crvena' percepiraju prevashodno kao toplu (strastvenu, vatrenu) boju, jer 'crvena' je boja krvi, ali je i boja *vatre* (Σ7) (u ARSJ *vatra* (Σ24), tj. *vatra* (8 + 7), *vatreni* (5) + *vatrenog* (4)).

'Crvena' asocira takođe na *ružu (ružin cvet)* (Σ35) (u ARSJ *ruža* (Σ13?[10]) i *srce* (Σ28) (u ARSJ *srce* Σ17), pri čemu *srce* simbolizuje ljubav (Drobnjak – Gudurić 2017: 218), dok je *crvena ruža* poznati simbol ljubavi i strasti (Krimer-Gaborović 2019: 119).

Među preostale, istaknutije vanjezičke korelate obojene u 'crveno' u svesti anketiranih govornih predstavnika srpskog jezika spadaju još: (a) *CVEĆE* (Σ38), tj. *ruža* (35) + *bulka* (1) + *muškatla* (1) + *pupoljak* (1), (b) *HRANA* (Σ19), tj. *jabuka* (6) + *paradajz* (3) + *sirće* (3) + *paprika* (2) + *višnja* (2) + *trešnja* (1) + *Uskršnje jaje* (1) + *čili* (1), (c) *ODEVNI PREDMETI* (Σ17), tj. *majica* (5) + *haljina* (4) + *jakna* (1) + *košulja* (1) + *marama* (2) + *džemper* (1) + *šešir* (1) + *mašna* (1) + *kapa* (1), (d) *KOZMETIČKI PROIZVODI* (Σ 16), tj. *ruž/karmin* (14) + *lak* [*za nokte*] (2), i (e) *DELOVI TELA* (Σ11), tj. *usta/usne* (4) + *obrazi* (3) + *lice* (2) + *bubuljica* (1) + *kosa* (1).

U ARSJ najbrojniji su asocijati koje možemo podvesti pod leksičko polje *LJUDSKA BOJA* (Σ171), tj. *nos/nosa* (14 + 18 + 61) + *lica/lice* (27 + 5) + *obraz/obrazi/obraza* (5 + 4 + 7 + 11) + *jezik/jezika* (3 + 3) + *usne* (3) + *oka* (3) + *Indijanci/Indijanac* (5 + 2). Slede *ODEVNI PREDMETI I KUĆNI TEKSTIL* (Σ102), tj. *džemper/džempera* (12 + 13 + 5) + *šal/šala* (9 + 5 + 9) + *šešir/šešira* (4 + 6), *kaput/kaputa* (2 + 7) + *plašt* (4) + *tepih/tepiha* (10 + 6 + 6) + *jastuk* (4), *ZOONIMI* (65), tj. *petao/petla* (8 + 4 + 6), *rak/raka* (3 + 8) + *jastoga* (3), *koral/korali* (4 + 2) + *bik/bika* (4 + 6) + *mravi* (8) + *jarca* (6) + *konja* (3), *PREVOZNA SREDSTVA* (Σ60), *auto/auta* (17 + 7 + 7) + *automobil* (4) + *ferari/ferarija* (10 + 10) + *juga* (5), *CVEĆE*, *CVETNICE* (Σ51), tj. *cvet/cveta* (34 + 5 + 5) + *cveće* (2) + *karanfil* (5), *HRANA* (Σ38), tj. *vino/vina* (4 + 17) + *paradajz* (7 + 4) + *jabuka* (3) + *paprika* (3). Zanimljivo će biti spomenuti i *FANTASTIČNA BIĆA* (30), tj. *zmaj/zmaja* (4 + 26), kojih u našoj anketi nema.

Iako se u radu prvenstveno bavimo nominacionim značenjima analiziranih naziva za boje, ovde neće biti na odmet istaći da se iz ARSJ zaključuje kako 'crvena' govornike srpskog jezika snažno asocira još na *KOMUNIZAM I KOMUNISTIČKU IDEOLOGIJU* (Σ101), tj. *komunisti/komunista* (31 + 4) + *komunizam*

[10] Ovde ne možemo biti u potpunosti sigurni da se reakcija *ruža* na stimulus *crvenog* umesto na 'cvet ruže' ne odnosi ipak na 'karmin'.

(20 + 3) + *komunjare* (2) + *socijalizam* (3) + *petokraka* (4)[11] + *zastava* (7 + 3) + *barjak* (3) + *Rusi/Rusija* (7 + 3) + *armija* (3) + *oktobar/oktobra* (2 + 3) + *Kmeri* (3).

3.4. 'Žuta' boja

žut, -a, -o(RMS, II: 52)		koji je boje voska, limuna, cveta maslačka, ljutića, sumpora, zlata			
žut (ARSJ: 195–196)		sunce (109), limun (82), Kinez (34), bolestan (29), cvet (27), bolest (22), mesec (21), ljubomora (16), maslačak, suncokret (15), zub, žutica (14), list (13), banana (11), mrav (9), prljav (8), veseo (7), narcis, pile, zlato (6), dukat, jaje, kanarinac, pas (5), papir, žumance (4), Japanac, jesen, lice, Rumun, star, taksi, Vranje (3) i dr.			
Rezultati ankete					
br.	Asocijacija	Gimnazija	Punoletni građani	Osnovna škola	Σ
1.	Sunce, sunce	42	19	22	83
2.	limun	4	12	1	17
3.	cvet, cveće	3	6	1	10
4.	maslačak	3	4	-	7
5.	lišće + jesen	1 + 1	2 + 2	1 + 0	7
6.	suncokret	4	2	-	6
7.	pile	1	1	1	3
8.	žirafa	1	-	2	3
9.	žumance	2	-	-	2
10.	Kinez	2	-	-	2

Tabela 5

Na osnovu ankete proizlazi da je 'žuta' u srpskom jeziku prevashodno kolorit sveta prirode, pri čemu zbirom od 83 navođenja *Sunce* (zvezda) + *sunce* (zraci, svetlost, toplota) apsolutno dominira(ju) nad svim ostalim nosiocima 'žute' boje (up. *žut kao Sunce/sunce*). Ako *Suncu/suncu* pridodamo druge pojedinačne srodne asocijacije iz našeg testa, dakle *sunčano* (1) + *sunčanje* (1) + *leto* (1) + *proleće* (1), ukupan zbir asocijata je 86. Asocijacije iz naše anketi, koje posredno možemo dovesti takođe u vezu sa 'Suncem/suncem' i 'letom' jesu: *pesak* (1) + *pustinja* (1) + *plaža* (1). *Sunce/sunce*, međutim, kao nosioca 'žute' boje RMS ne spominje, za razliku od ARSJ gde je to takođe dominantan asocijat (109).

Limun je kao još jedan prirodni nosilac 'žute' boje u svesti govornika srpskog jezika prisutan u sva tri konsultovana izvora asocijacija (RMS, ARSJ i anketa).

Druga nebeska tela iz ankete su *zvezda* (2) i *Mesec* (1). Asocijat *Mesec* (21) navodi i ARSJ.

Uz *limun*, kao primere 'žuto'obojene (a) *HRANE*, naši ispitanici navode još: *žumance* (2) + *majonez* (umak od žumanaca) (2) + *senf* (2) + *med* (1) + *kurkuma* (začin) (1) + *mango* (južno voće) (1) + *Fanta* (energetsko piće) (1). U ARSJ asocijati na temu *HRANE* su: *limun* (82) + *banana* (11) + *jaje* (5) + *žumance* (4) + *sir* (2) + *med* (1) i dr.

'Žuta' je u srpskom jeziku i koloritni atribut fitonima (češće), i zoonima (ređe). U našem korpusu (b) *BILJKE* (Σ38) su: *cvet/cveće* + *buket cveća* (10 + 1) + *maslačak* (7) + *(jesenje) lišće* + *drveće (sa požutelim lišćem)* (7 + 1) + *suncokret* (6) + *narcis* (2) + *ljutić* (1) + *dinja* (1) + *pšenica* (1) + *slama* (1),[12]

[11] Asocijat *zvezda* (19 + 6) ovde nismo obuhvatli zbog njegovog mogućeg značenja 'FK Crvena zvezda'.

[12] U anketi se posredno na pšenicu i slamu upućuje još odrednicom *polje* (1). Misli se na polje pod zrelom pšenicom, odn. polje na kojem je sav usev požnjeven. Naši ispitanici navode takođe odrednicu *livada* (1), verovatno kao asocijaciju na polje sasušene i/ili otkošene trave (prekrivene otkosima i/ili plastovima sena).

dok su (c) *ŽIVOTINJE* (Σ11): *pile* (3) + *žirafa* (3) + *papagaj* (2) + *pas* (1) + *pače* (1) + *pčela* (1). U ARSJ pak *BILJKE* su *maslačak* (15) + *suncokret* (15) + *narcis* (6) + *kukuruz* (1) i dr., dok su *ŽIVOTINJE mrav* (9) + *pile* (6) + *kanarinac* (5) i dr.

Među dobijenim anketnim rezultatima iznenađenje su *žirafa* (3) i *Kinez* (2).[13] Oba nosioca 'žute' boje, naime, tradicionalno su atipični u vanjezičkom okruženju srpske kulturno-jezičke zajednice, ali su zbog velikog napretka svih vidova komunikacija, tj. tešnjeg povezivanja savremenog sveta, *žirafa* i *Kinez(i)* danas postali dobro poznati vanjezički entiteti (žirafe viđamo na televiziji, u štampi, na internetu, u zoološkim vrtovima i dr., a Kineze sve češće i na ulicama gradova u kojima živimo i radimo). I ARSJ spominje asocijate *Kinez/Kinezi* (34 + 1) + *Japanci* (1) u svojstvu reakcija na stimulus *žut*.

Kako to Folmar (2011: 31) obrazlaže, 'žuta' je istovremeno 'topao' i 'hladan' kolorit, u zavisnosti od toga da li likom više podseća na 'crvenu', odn. 'zelenu' boju. U tom smislu 'žutu' percipiramo bilo kao kolorit života, ili kolorit smrti. Stoga naši ispitanici 'žutu' s jedne strane povezuju sa *sjaj(em)* (1) i *raj(em)* (1), asocijacije su ovde na *Sunce/sunce* i *zlato* (1), a u metaforičkom značenju sa *radošću* + *srećom* + *vedrinom* + *osmehom* (Σ6 = 2 + 2 + 1 + 1), dok ih s druge strane 'žuta' asocira na *bolest* (3) + *žuticu* (1) + *Hepatitis C* (1) + [*(po)žut(el)e (pokvarene i ružne)*] *zube* (1). Ova dihotomija očituje se i u ARSJ koji sadrži asocijate *veseo* (7) + *optimističan* (1) + *raspoloženje* (1) + *sreća* (1) (up. *zlato/zlatan/boje zlata* (6 + 2 +1) + *dukat* (5)), ali i *bolest/bolestan* (22 + 29) + *žutica* (14) + *prljave uši* (1) + *prljavi zubi* (1). 'Žuta' sa 'zelenim' podtonom sa 'zelenom' bojom deli i druga negativna značenja koja su prema ARSJ još *ljubomora* (16) + *zavidnost* (1) + *odvratnost* (1) + *šlajm* (1).

Najzad, 'žuta' je kolorit prirodnog zamiranja i gašenja što objašnjava motivisanost asocijata (*žuto) lišće* (7) + *((po)žut(el)a) trava* (1) među ispitanicima. U oba slučaja asocijacija je na sparušene i sasušene, dakle mrtve delove inače zeljastih biljki. Up. *jesen* (3) + *lišće* (1) + *uveli list* (1) u ARSJ.

3.5. 'Zelena' boja

zelen, -a, -o(RMS, II: 295)	koji ima boju lišća, trave (jedna od osnovnih boja spektra); obrastao rastinjem takve boje
zelen (ARSJ: 211)	bor (135), list (75), trava (62), mlad (33), bostan (28), vrt (16), drvo (13), konj, travnjak (11), kupus (9), livada, nezreo, orah, šuma, zub (8), paradajz, vanzemaljac (7), čovek, džemper, grm, oči, park (6), šaragarepa, žbun (5), čaj, gušter, jabuka, krastavac, Marsovac, musliman, od besa, prsten, skakavac, tepih, zdrav (4), auto, gora, grašak, hrast, kivi, konac, limun, luk, Mađar, mladić, momak, od zavisti, priroda, venac (3) i dr.
zeleni (ARSJ: 211–212)	trava (101), list (59), priroda (30), park (25), bor (23), šuma, travnjak (20), drvo, vrt (15), vanzemaljac, venac (14), livada (12), proleće, vanzemaljci (10), oči, tepih, zub (9), pašnjak, semafor (8), Marsovci, muslimani, pokret (7), cvet, čaj, mlad, pojas, prirodni (6), karton, ljudi, Marsovac, musliman (5), gaj, krastavac, odmor, skakavac, sto (4), auto, beretka, breg, čovek, grm, krov, mali, mladi, nezreo, paradajz, Šiptar, žbun (3) i dr.

Rezultati ankete

br.	Asocijacija	Gimnazija	Punoletni građani	Osnovna škola	Σ
1.	trava + livada	43 + 5	29 + 1	22 + 1	101
2.	list, lišće + krošnja drveta	8	7	6 + 1	22

[13] Na azijatske narode sa dalekog istoka srpski jezik uobičajeno upućuje pridevskom sintagmom *žuti ljudi*.

3.	priroda	11	5	2	18
4.	šuma + gora + četinar + Brazil	4+1+1+1	5	-	12
5.	biljke	5	2	1	8
6.	drvo, drveće + maslina	5 + 1	2	1	9
7.	livada	5	1	1	7
8.	oko, oči	5	1	1	7
9.	proleće	3	2	-	5
10.	salata	2	2	-	4

Tabela 6

Prema rečima Trstenjaka (1978: 14), 'zelena' i 'crvena' osnovne su boje života. U hemijski sličnim biljnom pigmentu hlorofilu i krvnom pigmentu heminu odn. hemoglobinu zatvoren je životni krug na zemlji. I naši ispitanici kolorit 'zelena' prevashodno povezuju sa *životom* (3) + *prolećem* (5), a metaforički uzev i sa dobrim zdravljem i brigom o ekologiji, tj. *zdravlje* (1) + *organsko* (1) + *(zelena, ekološka) stranka* (1), kao i onim što je mlado i sveže, tj. *mladost* (2) + *svežina* (2). U najkraćem, 'zelena' je u oba konsultovana rečnika (RMSJ, ARSJ), kao i u našoj anketi, prevashodno boja (a) *BUJNOG ZELENILA(VEGETACIJE I USEVA)* (Σ176), i to pre svega *trave* (130) (up. *zelen kao trava*), ali i *lista/lišća* + *krošnje (drveta)* (22), *šume/gore* + *četinara* (11), *livade* (7), *žbunja* (1), *vrta* (1), *dvorišta* (1) + *terena za igru* (1) + *prostranstva* (1) + *hlorofila* (1). I u ARSJ po brojnosti pretežu biljni asocijati na stimuluse *zelen*, *zeleni* među kojima: *trava/travnjak/travnjaci* (Σ196 = 62 + 101 + 11 + 20 + 2), *bor/borovi* (Σ160 = 135 + 23 + 2) + *list/lišće/listovi* (Σ138 = 75 + 59 + 2 +2), *šuma/gaj/gora/lug* (Σ39 = 8 + 20 + 2 + 4 + 3 + 2), *priroda/prirodni* (Σ30 + 6) + *vrt/vrtovi* (Σ33 = 16 + 15 + 2), *drvo* (Σ28 = 13 + 15) + *livada* (Σ20 = 8 + 12) + *grm/žbun* (Σ16 = 5 + 3 + 5 + 3) + *park* (6), itd.

Među drugim istaknutim vanjezičkim korelatima kao prirodnim nosiocima 'zelene' boje ispitanici spominju još (b) *POVRĆE, VOĆE I NAPITKE* (Σ13), tj. *salata* (4) + *jabuka* (2) + *grašak* (1) + *peršun* (1) + *lubenica* (1) + *kivi* (1) + *limeta* (1) + *čaj* (1) + *kafa* (1), (c) *oko/oči* (7), (c) *ZOONIME* (Σ3), tj. *žaba* (2) + *kameleon* (1), i (d) *VODENE POVRŠINE* (Σ3), tj. *močvara* (1) + *reka* (1) + *more* (1).

U ARSJ frekventniji asocijati takođe su *POVRĆE, VOĆE I TEČNOSTI* (Σ85), tj. *bostan* (28) + *kupus* (9) + *paradajz* (7) + *krastavac* (4) + *grašak* (3) + *luk* (3) + *pasulj* (2) + *salata* (2) + *spanać* (1) + *orah* (8) + *jabuka* (4) + *kivi* (3) + *limun* (3) + *čaj* (6) + *supa* (2) i dr., *oko/oči* (2 + 9), *ZOONIMI* (Σ13), tj. *gušter/zelembać* (4 + 1 + 1), *skakavac* (4), *jelen* (2) + *žaba* (1), itd.

Za razliku od ankete, u ARSJ česti su i *ODEVNI PREDMETI* (Σ9), tj. *kaput* (2) + *kišobran* (2) + *šal* (2) + *džemper* (2) + *ogrtač* (1), kao i *MARSOVCI* (*PRETPOSTAVLJENI I ZAMIŠLJENI STANOVNICI MARSA) I VANZEMALJCI* (Σ51), tj. *vanzemaljac/vanzemaljci* (7 + 14 + 10), *Marsovac/Marsovci/Mars* (4 + 5 + 7 + 1) + *mali zeleni ljudi* (1) + *svemirci* (1) + *extraterrestial* (1), te asocijacije na *MUSLIMANSKI IDENTITET I VEROISPOVEST* (Σ21), tj. *musliman/muslimani/muslimanski* (5 + 1 + 7 +1) + *beretka* (3)[14] + *Šiptar* (3) + *Turčin* (1), a 'zelena' se percipira i kao *NACIONALNA BOJA MAĐARA*, tj. *Mađar* (7 + 1).

U anketi su prisutne takođe asocijacije na *vojsku* (2), i to prvenstveno u svetlu 'maslinastozelene' boje vojničkih uniformi, pri čemu treba još jednom ponoviti da za razliku od asocijata iz ARSJ, naši ispitanici 'zelenu' boju inače ne dovode u vezu sa odevnim predmetima (zabeležili smo još samo jedno navođenje 'zelenih' pantalona). U anketi ima i asocijacija na dragi kamen *smaragd* (1). I u ARSJ spominju se *vojska* (2) + *vojnik* (1) + *vojnici* (1), ali ne i *smaragd* (∅).

Na temelju asocijata iz ankete, kao i iz ARSJ jasno proizlaze sekundarna značenja lekseme 'zelena' u srpskom jeziku, a koja mogu biti (a) pozitivno i neutralno konotirana ('mladost', 'nezrelost', 'naivnost', 'neiskustvo'), ili pak (b) negativno konotirana ('bolest', 'zavist', 'ljubomora').

[14] Misli se na *zelene beretke*, pro-muslimansku paravojnu formaciju tokom i nakon građanskog rata u Bosni i Hercegovini.

3.6. ‘Plava’ boja

plav, -a, -o (RMS, IV: 444)	koji ima jednu od osnovnih boja spektra, tj. srednju između ljubičaste i zelene; koji je boje vedrog neba ili mora; modar
plav (ARSJ, 2005: 374)	nebo (160), more (78), kosa (17), dečko (15), auto, čovek, lep, modrica (8), oblak, oči (7), džemper, pandur, policajac (6), čuperak, dečak, policija, sloboda (5), kamen, nežan, oko, Rus (4), Dunav, glup, golub, Jadran, košarka, krv, lepo, momak, muškarac, Nemac, ptica, svod, šljiva, veseo, voda (3) i dr.

Rezultati ankete

br.	Asocijacija	Gimnazija	Punoletni građani	Osnovna škola	Σ
1.	nebo	50	28	18	96
2.	more	18	20	1	39
3.	oko, oči	11	2	1	14
4.	voda	6	3	2	11
5.	patike	-	-	9	9
6.	kosa + čovek	3	3 + 1	1	8
7.	auto	2	3	-	5
8.	reka	3	1	-	4
9.	dečak + detinjstvo	1 + 1	2	-	4
10.	modrica + udarac	1 + 1	-	-	2

Tabela 7

Primarna asocijacija kod naših ispitanika svih uzrasta na ‘plavu’ boju jeste *nebo* (96), a tako je i u ARSJ (Σ160). I mada *more* (39) navodi gotovo upola manje ispitanika, ako *moru* pridodamo druge imenitelje ‘plavih’ vodenih prostranstava iz ankete, dakle samu *vodu* (11) + *reka* (4) + *okean* (1) + *bazen* (1), kao i različite asocijacije na ‘more/vodu’, među kojima *dubina* (1) + *talasi* (1) + *Grčka* (1) + *leto* (1) + *jedrilica* (1) + *brod* (1), ukupan broj navođenja za *more/vodu* iznosi 62, što delimično ublažava drastičnu, mada i dalje značajnu razliku između *neba* i *mora/vode* kao dva prirodna mentalna korelata za čije se opisivanje koristi pridevska leksema *plav*. Objašnjenje za to je činjenica da govornici srpskog jezika neminovno svakodnevno percipiraju ‘nebo’, a ne ‘more’. U ARSJ asocijacije na vodene površine (Σ14) su: *Dunav* (3) + *Jadran* (3) + *voda* (3) + *jezero* (1) + *mora* (1) + *okean* (1) + *reka* (1) + *brod* (1).

Navođenjem imenica *horizont* (1) + *prostranstvo* (1), gde pod ‘prostranstvom’ anketirani ispitanici misle na nebesko i/ili morsko/vodeno prostranstvo, kao i pojmova *široko* i *veliko* (1), te iz toga metonimijskim mehanizmom izvedenih asocijacija na *mir* (3) + *opuštanje* (1),[15] dodatno se potvrđuje teorija da je ‘plava’ imenitelj boje ‘neba’ i ‘mora/vode’. U ARSJ navedeni su pak asocijati *beskraj* (1) + *horizont* (1) + *vidik* (1), kao i *nirvana* (1) + *smirujući* (1) + *mir* (1) + *odmor* (1).

U srpskom jeziku ‘plava’ se dalje povezuje sa čovekom kao još jedna tipično (a) *LJUDSKA BOJA* (Σ21), tj. *oči* (14) + *kosa* (7), što se očituje i iz ARSJ (Σ37): *kosa* (17) + *čuperak* (5) + *oči* (7) + *čovek* (8). No, *plava kosa* nije zapravo ‘plava’ već je ‘žuta’, dakle boje je koja nalikuje boji zrelog žita ili slame. Kada govorimo o kosi, leksema *plav* imenuje zapravo jedno kolorističko svojstvo kada se govori o čoveku, a drugo kada se govori o svim drugim entitetima (Ivić 1995: 24–28). Naši ispitanici spominju i boju potkožnih hematoma, tj. *modrica* (1) + *udarac* (1), što je zastupljeno i u ARSJ, tj. *modrica* (1) + *izubijan* (1).

[15] Čovek oseća spokoj i opušta se uz vodu, plavetnilo neba i sl.

'Plava' se u anketi percipira takođe kao uobičajena boja (b) *ODEVNIH PREDMETA* (Σ5): *odeća* (1) + *šorc* (1) + *haljina* (1) + *suknja* (1) + *farmerice* (1), i (c) *POLUDRAGOG I DRAGOG KAMENJA* (Σ3): *safir* (1) + *dijamant* (1) + *kamen* (1). U ARSJ *ODEVNI PREDMETI* su *džemper* (6) + *farmerke* (1), a navode se i asocijati *safir* (1) + *kamen* (4), mada kod potonjeg treba biti obazriv u smislu da *kamen* ovde može upućivati i na *plavi kamen* u značenju 'sredstva koje je po hemijskom sastavu bakar sulfat, a koje se koristi u svojstvu preventivnog fungicida za prskanje voća i povrća'.

U ARSJ 'plava' asocira takođe na *pandura* (6) + *policajca* (6) + *policiju* (5) + *milicajca* (1) + *miliciju* (1). U svest se zapravo prizivaju slike tamnoplavih uniformi pripadnika policijskih snaga Republike Srbije, zbog čega se srpski, iako i svi drugi policajci kolokvijalno nazivaju još *plavcima* – up. *Šaljivdžije su konstatovale da će s mirom u duši, bez šansi da „plavci" potegnu policijske pendreke na njih, bezbrižno vikati: „Bando crvena!"* (*Politika*: 24.9.2006), i *U maju 2014. njujorški plavci su ga uhapsili zbog teškog saobraćajnog prekršaja* (*Gloria*: 12.11.2018). Neće biti na odmet spomenuti ni asocijate *šljiva* (3)[16] i *patlidžan* (1) iz ARSJ, u vezi s kojima treba istaći da prirodno obojene 'plave' hrane u vanjezičkoj stvarnosti gotovo da i nema, pa tako ni sve šljive nisu 'plave', već mogu imati i ljubičastu pokožicu, slično *(plavom) patlidžanu*, a jedini bolji predstavnik 'plavog' voća je *borovnica*, mada je i ona više 'plavičasta' nego 'plava'. Nedostatak prirodne 'plave' hrane, kao i činjenica da je 'plava' boja hrane jasan indikator sadržaja plesni i truleži motiviše čovekovu izrazitu odbojnost prema hrani naznačene boje (Krimer-Gaborović 2011: 93).

'Plava' boja je i kulturološki fenomen, i to u smislu da se percipira kao boja (d) *DETINJSTVA I DEČAŠTVA*, tj. *detinjstvo* (1) + *dečak* (1), što spominje i ARSJ (Σ26), tj. *dečko* (15) + *dečak* (5) + *momak* (3) + *muškarac* (3).[17]

Treba još reći da je 'plava' (e) *OMILJENA BOJA* (3) najvećeg broja Evropljana (up. Pasturo (2001); Krimer-Gaborović 2014b: 239; 243–244).

Konačno, strogo psihološki uzev, 'plava' čini kontrast sa 'crvenom', i to u smislu da prvu percepiramo kao 'hladan', a drugu kao 'topao' (vatreni) kolorit (u našoj anketi odgovor *hladno* (1), a u ARSJ *hladan* (1) + *hladno* (1)).

4. KULTUROLOŠKA DIMENZIJA POJMOVA NA KOJE SE UPUĆUJE PRIDEVIMA KOJI OBELEŽAVAJU BOJE

Kako to obrazlažu Kress i Van Leeuwen (2002: 343–344), veza između boje i značenja čini se prirodna s jedne strane, dok je s druge strane osobena i nepredvidiva (uslovljavaju je dominantni kulturni obrasci pripadajuće jezičke zajednice). Primera radi, 'crna' je boja žalosti u najvećem delu Evrope, dok je istovremeno u jednom delu severnog Portugala to boja nevestinske haljine. I u Kini, kao i nekim drugim delovima istočne Azije, te u određenim državama afričkog kontinenta, žalost se izražava takođe 'belom', a ne 'crnom' bojom. Ovo su primeri arbitrarnosti, tj. neprirodne datosti dvaju kolorita. Ni na samom evropskom kontinentu nije oduvek vladala potonja belo-crna simbolička dihotomija (Petrović 1994: 8, 11, 15; Gerbran i Ševalije 2004: 51). Primera radi, u Slovena je ime za smrt dugo bila sintagma *bela žalost* (Krimer-Gaborović 2016a: 192). U svetlu ovakve jezičke prakse treba tumačiti i rezultat do kojeg smo došli na temelju našeg testa asocijacija, gde srednjoškolci i stariji punoletni ispitanici u velikom postotku navode lekseme *venčanica*, *venčanje*, *veo*, *mlada* kao kulturološke asocijate za pridevski stimulus *bela* (boja) (17 odgovora), odn. *sahrana* kao kulturološki asocijat na stimulus *crna* (boja) (8 odgovora). Zanimljivo je da među anketiranom decom ovakvih asocijata nema, što može biti tumačeno kao njihovo nedovoljno ovladavanje kulturološki ustrojenom konceptualizacijom kategorija boja 'bela' i 'crna'.

[16] Up. još složeni pridev *šljivoplav* i poredbu *plav kao šljiva*.

[17] Up. 'Plava' je za dečake, 'roze' je za devojčice.

Sličnu arbitrarno utemeljenu kolorističku praksu u srpskoj kulturno-jezičkoj zajednici, kao i ostatku razvijenog sveta, imamo i na primeru kolorita 'roze' i 'plava' kao obeležja pripadnosti 'ženskom', odn. 'muškom' polu. Tako su i u našoj anketi asocijacije za *ružičasta* i *roze/a* primarno *devojčica* i *devojka* (ženskost, ženstvenost) (20 odgovora), dok je 'plava' boja asocijacija na *dečaka* (dečaštvo) (3 odgovora).

Kada je, nadalje, 60-ih godina prošlog veka M. Mc Luhan, kanadski medijski filozof, skovao metaforičku sintagmu „svet kao globalno selo", mislio je pre svega na tehnološku povezanost savremenog društva. Današnji svet interneta, skajpa, mobilnih telefona i brojnih drugih tehničkih novotarija daleko je tešnje povezan nego što je to bio pre bezmalo 60 godina. To je omogućilo prodor najraznovrsnijih informacija iz najrazličitijih kultura, i to pre svega velikih i moćnih, recimo anglosaksonske, u sve druge kulture, pa tako i srpsku.[18] Pod uticajem jakog trenda anglicizacije srpskog jezika i kulture, *Sit* (engl. *Sith*) iz serijala „Ratovi zvezda" (engl. *Star Wars*) pojavljuje se kod naših ispitanika kao jedan od nosilaca crvene boje (reč je o sekti u crno odevenih sledbenika tamne strane Sile (engl. *The Force*), zlih i agresivnih likova, sa crvenim svetlosnim mačevima kao oružjem). Istovremeno, nosilac zelene i plave boje je *Džedaj* (engl. *Jedi*), lik iz istoimenog naučno-fantastičnog serijala, pri čemu je asocijacija ovde takođe na oružje, tj. 'zeleni' i 'plavi' svetlosni mač.

4.1. Ambijentalno-uzrasni motivi za izbor nosioca boje

Ne smemo prenebregnuti činjenicu da je okruženje u kojem je anketa sprovedena takođe delom uticalo na izbor asocijata među našim ispitanicima. Primera radi, vanjezički korelati obojeni u 'belu' boju za decu su *gumica* [*za brisanje*] (6 odgovora) i *kreda* (3 odgovora). Istovremeno, i deca i odrasli kao nosioca 'bele' boje u velikom postotku navode *papir* (Σ29), dok su za srednjoškolce i odrasle, od kojih je većina testirana upravo u učionicama, takvi vanjezički korelati još *tabla* (Σ7) i *zid* (Σ5). Pitanje je da li bi ovakvi rezultati bili dobijeni i da je s ispitanicima obavljen intervju u, recimo, nekoj eksperimentalnoj laboratoriji sivih, zelenih, odn. plavih zidova.

Napred smo već bili obrazložili izbor *kokaina* + *droge* (Σ8) kao nosioca 'bele' boje među srednjoškolcima, a koje odrasli i deca ne spominju. S druge strane, učenike osnovne škole 'plava' boja asocira na *patike* (9), a gimnazijalce i punoletne ispitanike, između ostalog, na *auto(mobil)* (Σ5). Na osnovu ovakvih odgovora može se zaključiti da su u svesti srednjoškolaca i odraslih od patika primarniji neki drugi entiteti 'plave' boje, dok deca sasvim sigurno nisu aktivni vozači.

Ambijentalno okruženje može biti shvaćeno i u širem smislu – kao mesto boravka. Tako dva Subotičanina imenuju *FK Spartak (Subotica)* kao nosioca 'plave' boje (fudbaleri subotičkog Spartaka često se od milošte nazivaju „plavim golubovima"), dok je za jednog anketiranog ispitanika jezero Palić nosilac 'zelene'boje (voda u jezeru veoma je lošeg kvaliteta, puna je algi i ima ružnu zelenu boju). 'Plava' je ujedno boja dresova našeg nacionalnog tima još iz vremena Jugoslavije, zbog čega se kao kulturološki ustrojen asocijat na stimulus *plav* u ARSJ pojavljuje recimo odgovor *košarka* (Σ3).

Slično objašnjenje može biti primenjeno i na izbor lekseme *reka* kao vanjezičkog korelata obojenog u 'plavu' boju među srednjoškolcima i odraslim ispitanicima (Σ4) poreklom iz gradova i drugih naselja uz reke, dakle onih koji trenutno žive na takvim lokalitetima (za jednog pouzdano znamo da je rodom Beograđanin, a za drugog da je trenutno nastanjen u Beogradu). S druge strane, treba spomenuti da među subotičkom decom nema asocijacija na reku (Subotica je grad koji nema reku), iako su, premda ne u velikom broju, *voda* i *more* zastupljeni (2 + 1). Kako je to napred već bilo istaknuto, to što *nebo* po broju navođenja među svim našim ispitanicima (Σ96) dominira nad ukupnošću različitih vodenih površina (*more* + *Grčka* + *voda* + *reka* + *bazen* (Σ76)), odraz je okruženja u kojem naši ispitanici žive s jedne strane (govornici srpskog jezika neminovno percipiraju nebo, dok je kao mentalna slika

[18] Primera radi, 'zelena' je u srpskoj kulturno-jezičkoj zajednici pod uticajem engleskog jezika postala boja novca, npr. (kolokv.) *zelembać* novčanica-petohiljadarka, te se danas u navedenom značenju koristi naporedo uz tradicionalno zastupljene 'žutu' i 'zlatnu' – up. *žuti dukat*, *zlatnik* (Krimer-Gaborović 2016a: 194, 201).

vanjezičkog korelata ‘plave’ boje manje dominantna voda (more, reka i dr.)). Zanimljivo je, nadalje, to što se *bazen* kao nosilac ‘plave’ boje pojavljuje naporedo sa prirodnim vodenim površinama (iako nema izlaz na more, Srbija je bogata vodom), a što može biti potvrda u prilog teorije o otuđivanju savremenog čoveka od sveta prirode.

5. ZAKLJUČCI

Na temelju sprovedenog testa asocijacija proizlazi da se značenja šest primarno-osnovnih kategorija boja u srpskom jeziku povezuju sa dobro poznatim vanjezičkim korelatima (kognitivnim uporišnim tačkama), i to u smislu da se ‘bela’ percipira kao boja dana/svetlosti, ‘crna’kao boja tame/mraka//noći, ‘crvena’ kao boja krvi, ‘žuta’ kao boja Sunca/sunca, ‘zelena’ kao boja vegetacije (trave), ‘plava’ primarno kao boja neba, a sekundarno kao boja mora/vode. To, međutim, nije u potpunosti tako u RMS (izuzetak su ‘žuta’, a delom i ‘bela’ boja), dok je u ARSJ *sneg* primarna asocijacija na ‘belu’ boju.

Odevni predmeti, a delimično i kućni tekstili, pojavljuju se u našoj anketi, kao i u ARSJ, kao visoko frekventni nosioci boje za sve anketirane kolorite sem ‘zelene’, dok ARSJ beleži asocijate *kaput*, *kišobran*, *šal*, *džemper*, *ogrtač* kao reakcije na stimuluse *zelen*, *zeleni*.[19]

Zbog promene paradigme uverenja, obrazaca ponašanja i društvenih odnosa u XXI veku, naši ispitanici, uz uobičajene, navode i neke potpuno nove nosioce šest primarno-osnovnih kategorija boja u srpskom jeziku, a kojih početkom veka prema RMS u jeziku zasigurno nije bilo, npr.(1) *bela*→ aut-linija, šlag, (2) *crna*→ student iz Nigerije, (3) *crvena*→ Deda Mraz, Delije/fk Crvena zvezda, čili (paprika), (4) *žuta*→ banana, kurkuma, Fanta, (5) *zelena*→ kivi, kameleon, (6) *plava*→ „Galeb” čokolada, itd. Među njima bilo bi poželjno odabrati svakako samo one najistaknutije (s najvećom frekvencijom pojavljivanja), te ih uvrstiti u neki novi rečnik srpskog jezika, bilo opšti ili specijalizovani (rečnik boja).

U svetlu napred izloženog, smatramo da je u novim srpsko-srpskim rečnicima neophodno izvršiti osavremenjivanje postojećih definicija šest primarno-osnovnih kategorija boja prema BK. To znači da bi postojeće prirodne nosioce trebalo:

(1) osavremeniti novim članovima – prirodnim nosiocima boje bliže poznatim izvornim govornicima srpskog jezika, npr. *žuta* se prema RMS (II: 49) definiše prizivanjem mentalnih slika „(boje) voska, limuna, cveta maslačka, ljutića, sumpora, zlata”, ali bi uz obavezno navođenje vanjezičkih korelata *Sunca/sunca* kao nosioca ‘žute’ boje, leksemu *ljutić*, koju u našem testu navodi samo jedan ispitanik, logičnije bilo preinačiti u recimo *suncokret* ili *banana* (prva biljka je na srpskim njivama često zastupljena ratarska kultura, dok se drugopomenuto južno voće danas široko koristi u ishrani srpske kulturno-jezičke zajednice). Oba asocijata navodi i ARSJ. Slično tome, imenice *sumpor*[20] i *vosak*[21], s obzirom na upitnu svest izvornih govornika srpskog jezika o ‘žutoj’ boji datih entiteta, mogle bi biti zamenjene po ‘žutosti’ daleko bolje poznatim *žumancetom* i *piletom* (takođe su navedeni u ARSJ);

(2) dopuniti primerima istaknutih veštačkih nosilaca boja, npr. *bela* ne bi trebala dalje biti definisana isključivo kao „boja snega, mleka, soli i šećera”, već i kao boja svadbarskog inventara (dati asocijat navodi se i u ARSJ).

[19] Ovo je takođe primer kako vanjezički faktori, tj. ambijentalni uslovi utiču na odgovore ispitanika. Vrsta navedenih odevnih predmeta govori nam da se testiranje za potrebe kompilacije ARSJ odigralo tokom perioda niskih spoljnih temperatura, dakle kasna jesen, odn. zima, odn. rano proleće.

[20] Još ne tako davno, brojna srpska domaćinstva bila su neposredno uključena u berbu grožđa i proizvodnju vina, zbog čega je čovek bio upoznat s postupkom dezinfekcije vinskih podruma i buradi sumporom (sumpornim trakama).

[21] Sveće se danas proizvode u najrazličitijim bojama, pa se, osim u slučaju voštanica, iz svesti velike većine govornika srpskog jezika izgubila etimološka veza ‘žute’ boje i voska.

Literatura

Berlin, B. & P. Kay. (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Corbett, G. & I. Davies. (1997). "Establishing Basic Colour Terms: Measures and Techniques". In: Clyde L. Hardin, Luisa Maffi (eds.) *Color Categories in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press: 197–223.

Drobnjak, D. i S. Gudurić. (2017). „Srce u francuskoj i srpskoj frazeologiji". *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XLII (1): 199–218.

Folmar, K. (2011). *Velika knjiga o bojama*. Beograd: Laguna.

Gerbran, A. i Ž. Ševalije. (2004). *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*. Novi Sad: Stylos.

Hinks, D., Cárdenas, L. M., Kuehni, R. G. & R. Shamey. (2007). "Unique-hue Stimulus Selection Using Munsell Color Chips". *Journal of the Optical Society of America* 24: 3371–3378.

Ivić, M. (1995). *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Ivić, M. (1999). „O razlikovanju ljudi po boji". *Južnoslovenski filolog* LV: 1–19.

Janković, J. (2012). „Fitonimi od prideva beo u srpskom jeziku". *Savremena proučavanja jezika i književnosti* III (1). Zbornik radova sa III naučnog skupa mladih filologa Srbije, održanog 12. marta 2011. godine na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu: 122–139.

Kardoš, A. (2016). "Metaphorical Ways of Expressing Concepts *Good* and *Bad* in English and Serbian". In: Lordeana Pungă (ed.). *Language in Use: Metaphors in Non-Literary Contexts*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing: 31–44.

Kress, G. & T. Van Leeuwen. (2002). "Colour as a Semiotic Mode: Notes for a Grammar of Colour". *Visual Communication* 1(3): 346–368.

Krimer-Gaborović, S. (2011). *Semantička i tvorbena sintagmatika leksema kojima se imenuju boje u engleskom i srpskom jeziku*. [Nepublikovana doktorska disertacija]. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Krimer-Gaborović, Sanja. (2013). „Nominativna, komunikacijska, taksonomijska i estetska funkcija leksema kojima se imenuju boje u engleskom i srpskom jeziku". Snežana Gudurić, Marija Stefanović (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II/2. Tematski zbornik.* Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu. Filozofski fakultet: 41–54.

Krimer-Gaborović, S. (2014a). „Konceptualizacija, kategorizacija i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku u svetlu Berlin-Kejovog modela". *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku LVII/2*: 217–245.

Krimer-Gaborović, S. (2014b). „The Semantics of the Blue Colour Category in English and Serbian". U: Tvrtko Prćić, Maja Marković, Vladislava Gordić Petković, Predrag Novakov, Zoran Paunović, Ivana Đurić Paunović, Ana Halas, Bojana Jakovljević (ur.). *Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi*. Novi Sad: Filozofski fakultet: 239–256.

Krimer-Gaborović, S. (2016a). „Simbolička dimenzija boja u engleskom i srpskom jeziku". Ivana Živančević-Sekeruš, Biljana Šimunović Bešlin, Željko Milanović (ur.). *Zbornik radova "Susret kultura". Osmi međunarodni interdisciplinarni simpozijum održan 1. i 2. decembra 2014*. Novi Sad: Filozofski fakultet: 185–205.

Krimer-Gaborović, Sanja. (2016b). "The Devil Has No Shades of Grey: A Contrastive View of English and Serbian Metaphors for the Color *BLACK*". In: Lordeana Pungă (ed.) *Language in Use*: *Metaphors in Non-Literary Contexts*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing: 45–58.

Krimer-Gaborović, S. (2019). „Geneza kategorije 'roze' u leksičko-semantičkom polju 'boja' u srpskom jeziku". *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LXII/1: 115–150.

Palmer, F. R. (1977). *Semantics. A New Outline*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pastoureau, M. (2001). *Blue: The History of a Color*. Princeton: Princeton University.

Peco, A. (1997). „Bogatstvo boja u pisanoj reči Desanke Maksimović". *Naš jezik* XXXII/1–2: 226–239.

Petrović, S. (1994). „Simbolika boja". *Folklor u Vojvodini 8*. Novi Sad: 7–17.

Popović, Lj. (2001). „O prototipskom i stereotipskom načinu konceptualizacije boja u jeziku". *Kodovi slovenskih kulutra – Boje* 6: 14–31.

Popović, Lj. (2008). *Jezička slika stvarnosti. Kognitivni aspekt kontrastivne analize*. Beograd: Filološki fakultet.

Stanić D. (2015). *Sistem naziva za boje u lirskoj narodnoj poeziji*. [Nepublikovana doktorska disertacija]. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet.

Trstenjak, A. (1978). *Čovek i boje*. Beograd: Nolit.

Wierzbicka, A. (1996). *Semantics. Primes and Universals*. New York: Oxford University Press.
Zdravković, S. (2008). *Percepcija*. Zrenjanin: Gradska biblioteka.

Rečnici

ARSJ: *Asocijativni rečnik srpskoga jezika, Deo 1, od stimulusa ka reakciji*. Piper, P., Dragićević, R. i M. Stefanović. (2005). Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet.
RMS: *Rečnik srpskorvatskoga književnog jezika* I–VI (1967–1976). Novi Sad (– Zagreb): Matica srpska (– Matica hrvatska).

VERBALIZED ASSOCIATIONS OF THE SERBIAN PRIMARY-BASIC COLOUR LEXEMES

Summary

In the view of de Saussure's idea that the associative relations are established between a linguistic element and a variety of extralinguistic entities, the paper deals with the complexities of primarily the descriptive (conceptual), yet somewhat also the associative meanings of the six Serbian colour lexemes (names), that is, basic colour terms (first labeled so by Berlin and Kay in 1969), the six colours being: *bela* white, *crna* black, *crvena* red, *žuta* yellow, *zelena* green, and *plava* blue. The database for the analysis of both natural and artificial colour carriers was obtained from the colour association test conducted with a sample of 142 participants aged 10–75. The answers were compared to the sentential meanings of the six lexemes in *The Matica Srpska Dictionary* (*Rečnik Matice Srpske*) as well as *The Serbian Dictionary of Associations* (*Asocijativni rečnik srpskoga jezika*). While the colours are defined in *The Matica Srpska Dictionary* exclusively relating to their natural carriers, e.g. *žuta* is the colour of 'wax', 'lemon', 'dandelion (flower)', 'buttercup', 'sulphur' and 'gold', our test proved the modern-day native speakers of Serbian are inclined to choose likewise artificial colour carriers, e.g. *bela* is no longer perceived exclusively as the colour of 'snow', 'milk' and 'light', but also of 'wedding gown(s)/ceremony and (bridal) veil'. If in accordance with the cognitive linguistics theory, a language is a window into human mind, the results aquired do not only largely match the results provided by *The Serbian Dictionary of Associations*, but they likewise tell the story of a modern Serbian speaker's gradual alienation from the natural world, and in favour of the artificial, even virtual phenomena and concepts. Thus, for example, one association from the test with the colour name *žuta* is *Cedevita*, a non-alcoholic, instant beverage, and with *crvena* it is *the Sith Order* from the Star Wars fictional universe, who are famous for their crimson armour.

Key words: Serbian language, colour lexemes, descriptive meaning, associative meaning, associations

Sanja Krimer Gaborović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Građevinski fakultet Subotica
krimer.sanja@gmail.com

UDK 811.163.41’373(497.16):634.8

Бранкица Марковић

ИЗ ВИНОГРАДАРСКЕ ЛЕКСИКЕ ЦРМНИЦЕ[1]

У раду је представљен један део виноградарске лексике села Годиња у области Црмница у Црној Гори. Грађа је прикупљена помоћу *Упитника за бележење виноградарске лексике* Института за српски језик САНУ и у раду је дата лексичко-семантичка анализа једног дела прикупљене лексике (анализирана су четири семантичка поља: *Биљка винова лоза и њени делови*, *Плод винове лозе, његови делови и типови*, *Сорте винове лозе* и *Производи од грожђа и другог воћа и њихове врсте*). С обзиром на то да је црнички крај познат по квалитетном вину и ракији, а како у досадашњој лингвистичкој литератури са простора Црне Горе није било прилога из ове области, овим радом даће се скроман допринос проучавању лексике овога краја.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, виноградарска лексика, Црмница.

1. УВОД

Црмница заузима „област између северног дела Скадарског Блата и територије приморског племена Паштровића. На северу се граничи са Ријечком Нахијом, на западу и југозападу са Паштровићима и Спичем, на југу са Црногорским приморјем (Туђемилима и Зупцима), а на истоку са Црногорском Крајином (Шестанима и Сеоцима) и са Скадарским Блатом“ (Милетић 1940: 211).

Црмница је одавно чувена и позната по својој благој клими и плодности. „Најглавније и најуноснијe занимање Црмничана представља земљорадња – сеје се поглавито кукуруз (румети̑н) и пшеница. Од воћа гаји се највише смоква и дуд (му̑рва), а успевају и трешња, крушка, вишња и нар (шӣпа̏к), надалеко су чувени црнички виногради (црња̂к)“ (Милетић 1940: 215). Такође, развијени су и сточарство и у селима поред језера риболов.

Црмница се дели на седам племена:

1. На северозападу, у сливу реке Ораоштице, налази се горњи део племена Подгора, са селима Утрг и О(в)точићи (Опточићи). Други део тога племена, одвојен је од првог и налази се у доњем току Ораоштице према Скадарском језеру;
2. Између оба дела Подгора је племе Дупило, са селима Дупило, Папратнице (Попратнице), Трново и Комарно;
3. Јужно од Горњег Подгора је племе Брчели са селима Брчели (Горњи и Доњи), Томићи и Бриѐге;
4. Даље према југу је племе Глу[х]и-До са селима Глу[х]и-До и Буко[в]ик;
5. Североисточно је племе Сотонићи са селима Сотонићи и Мачуге;
6. Источно од Глухог Дола је племе Лимљани са истоименим селом;
7. Још даље на исток је племе Бољевићи са селима Бољевићи и Годиње.

Изван племена је варошица Вир, која је насељена дошљацима из разних крајева. Поред ове, постоји и подела на Горњу и Доњу Црмницу. У Горњу Црмницу се сврставају прва три поменута племена (Подгор, Дупило и Брчели), а у Доњу сва остала (Милетић 1940: 215–216). Када је о пореклу поменутих племена реч, Б. Милетић наводи да су сва племена стара и да су српског

[1] Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

порекла. По предањима која се верно чувају, становништво је досељено из различитих крајева: из осталих делова Црне Горе, из Босне, са Приморја, из Хота, Миридита, Куча... (Милетић 1940: 216).

Црмнички говор „припада зетско-сјеничкој, тј. архаичнијој групи новоштокавских говора, чији је један од типичних представника“ (Милетић 1940: 217). Б. Милетић у својој монографији наводи да се, према досадашњим испитивањима Бошковића и Малецког у раду *L'examen des dialectes du Vieux Monténégro en tenant compte des parlers voisins* и М. Стевановића у монографији *Источноцрногорски дијалекат* (в. Стевановић 1933–34), у зетско-сјеничкој групи говора разликује седам типова: 1. цетињски (говори старе Црне Горе и Приморја од Боке до Бара); 2. барски (околина Бара, Мрковићи и Зупци); 3. зетско-подгорички (Зета са Подгорицом и Љешкопољем); 4. кучко-братоношки и пиперски; 5. бјелопавлићки; 6. пјешивачки и 7. васојевићки. Црмнички говор припада овој првој подгрупи. Павле Ивић је, класификујући дијалекте, истакао да је говоре зетско-сјеничког дијалекта веома тешко поделити, јер су изоглосе међусобно независне, а прелази постепени. Навео је „да поделу треба засновати на најзначајнијим разликама, а то су оне везане за замену јата и за акцентуацију“ (Ивић 2009: 48). Полазећи од тих мерила, говоре зетско-сјеничког дијалекта поделио је у три зоне (в. Ивић 2009: 49). Према овој подели црмнички говор припада првој зони, односно југозападном поддијалекту. Детаљан опис црмничког говора дат је у истоименој монографији Бранка Милетића, објављеној у *Српском дијалектолошком зборнику* бр. IX, 1940. године, на 454 стр. Аутор посебно описује гласове, облике и из синтаксе – слагање падежа с предлозима, употребу заменица, придева, бројева и глаголских облика, конгруенцију, ред речи и негацију. Како лексика овог краја[2], што ће се видети у наставку, није била предмет досадашњих истраживања, а како је црмнички крај надалеко познат по квалитетном вину, као што и сам Б. Милетић истиче, одлучила сам да дам скроман допринос бележећи виноградарску лексику из овог краја.

Као резултат досадашњих истраживања у домену дијалекатске лексикографије на простору Црне Горе објављен је велики број прилога мањег и већег обима: *Народне мере* (в. Ђорђевић 1901), *Мушка ношња у Васојевићима* (в. Влаховић 1933), *Женска ношња у Васојевићима* (в. Влаховић 1934), *Терминологија родбине и својте у Горњем Полимљу* (в. Барјактаревић 1961), *Романизми у северозападној Боки Которској* (в. Мусић 1972), *Називи за стоку, опрему и сточарске производе у говору Кривошија* (в. Суботић 1972), *О романизмима у говору Боке Которске* (в. Томановић 1972), *Из народног говора васојевићког краја* (в. Марсенић 1975), *О значењу неких романизама у Црној Гори* (в. Драшковић 1977), *Термини у чобанским играма* (в. Вуковић 1977), *Прилог проучавању сточарске терминологије у Црној Гори* (в. Пижурица 1977), *Етимолошке белешке из пастирске лексике* (в. Пижурица 1984–1985), *Из српскохрватске метеоролошке терминологије (нацрт за један пројекат уз неколико етимолошких бележака)* (в. Пижурица 1989–1990), *Из лексике Васојевића* (в. Стијовић 1990), *Ускочки речник,* књ. 1–2 (в. Станић 1990–1991), *Речник говора Прошћења* (*код Мојковца*) (в. Вујичић 1995), *Романизми у Црној Гори – Будва и Паштровићи* (в. Липовац-Радуловић 1997), *Речник говора Загарача* (в. Ћупић, Ћупић 1997), *Из дендронимије Куча* (в. Ћулум 2000), *Рјечник васојевићког говора* (в. Боричић Тиврански 2002), *Романизми у говору старе Црне Горе* (в. Оташевић 2002), *Рожајски рјечник: грађа за диференцијални рјечник народног говора рожајског краја* (в. Хаџић 2003), *Из лексике Пиве: село Безује* (в. Гаговић 2004), *Романизми у Црној Гори – југоисточни дио Боке Которске* (в. Липовац-Радуловић 2004), *Говорни драгуљи никшићког краја: рјечник мање познатих ријечи и други прилози: поводом књижевних дјела Божидара Ђоковића* (в. Ђоковић 2005), *Географска терминологија Бањана* (в. Којић 2006а), *Терминологија куће и покућства Бањана* (в. Којић 2006б), *Речник говора Бањана, Грахова и Опутних Рудина* (в. Копривица 2006), *Романске позајмице у говору села Подгоре* (в. Стевовић 2006), *Црном Гором са узлом на крају рупца: збирка заборављених или мање*

[2] Овде треба напоменути да је са црногорског терена прикупљен већи број збирки речи, међу којима и из Црмнице (Јован Хајдуковић, Збирка речи из Црмнице, 1901), које су укључене у грађу за Речник САНУ (више о овоме в. у Пешикан 1970).

употребљаваних ријечи (в. Брајевић 2007), *Прилог етимологији и географији речи* (*на грађи из Црне Горе*) (в. Пижурица 2007), *Рјечник говора подгоричких муслимана* (в. Чиргић 2007), *Начини адаптирања позајмљеница и сродне појаве у говору Паштровића* (в. Јовановић 2008), *Из названий молочных продуктов, в пиперском говоре* (в. Собољев 2008), *Рјечник његушког говора* (в. Чиргић 2009), *Рјечник говора Зете* (в. Башановић-Чечовић 2010), *Рјечник никшићког краја* (в. Ђоковић 2010), *Рјечник говора околине Мојковца* (в. Ристић 2010), *Из рјечника старих Дурмитораца* (в. Жарковић 2011), *Речник Куча* (в. Петровић и др. 2013);[3] *Речник Васојевића* (в. Стијовић 2014), *Италијанизми и романски утицаји у говору Боке Которске* (в. Силео 2014), *Називи романског порекла за одећу, обућу и накит у говору Спича* (в. Тешић 2014а), *Кухињска и кулинарска терминологија романског порекла у говору Спича* (в. Тешић 2014б), *Турцизми у пивском говору* (в. Јојић 2015) итд.

Виноградарска лексика није много обрађивана у нашој досадашњој лингвистичкој литератури (в. Кашић 1971, Урукало 1982, Богдановић, Вељковић 2001 и Марковић 2014, 2015, 2017, 2018а, 2018б). Како са терена Црне Горе досад није било прилога из виноградарске лексике, настојало се да се овим радом та празнина попуни.

Грађа је прикупљена у септембру 2017. године у селу Годиње, у засеоку Лековићи помоћу *Упитника за бележење виноградарске лексике* Института за српски језик САНУ, у разговору са информаторима, виноградарима – Софијом Лековић (рођеном 1939. године) и Миодрагом Мијом Лековићем.[4] Након тога извршена је лексичко-семантичка анализа прикупљене грађе, чији ће један део бити представљен у овом раду.

2. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Прикупљена виноградарска лексика села Годиња разврстана је у 15 семантичких поља. Сама анализа рађена је према већ познатим обрасцима оваквог лексичког приступа, док је класификација по семантичким пољима преузета из ауторкине докторске дисертације (в. Марковић 2016). У овом раду биће представљена следећа четири семантичка поља:

– Биљка винова лоза и њени делови;
– Плод винове лозе, његови делови и типови;
– Сорте винове лозе;
– Производи од грожђа и другог воћа и њихове врсте.

2.1. Биљка винова лоза и њени делови

2.1.1. Биљка која рађа грожђе: *вӣнӧва лӧза.*

2.1.2. Називи њених делова
- 2.1.2.1. под земљом: *кӧрӣе̄н*
- 2.1.2.2. изнад земље
  - 2.1.2.2.1. доњи задебљали део: *клӓда* (*од лозе̂*)
  - 2.1.2.2.2. изданак лозе
    - 2.1.2.2.2.1. једногодишњи: *лӓста̄р*
    - 2.1.2.2.2.2. вишегодишњи: *лӓста̄р*
    - 2.1.2.2.2.3. који има рода: *рӧда̤н*
    - 2.1.2.2.2.4. који нема рода: *јӓлов*

[3] О овим, али и о радовима тематског типа в. детаљније у Недељков, Марковић 2015.

[4] Овим путем срдачно се захваљујем породици Лековић на гостопримству, љубазности и лепој сарадњи.

2.1.2.3. витичасти изданак: *пётља*[5]
2.1.2.4. изданак лозе који је савијен на стаблу: *погребенйца*[6]
2.1.2.5. изданак који се одстрањује с лозе резањем: *зāпёрāк*
2.1.2.6. краћи изданак на изданку лозе: *зāпёрāк*
2.1.2.7. изданак који израста из дна стабла лозе: *дивљâк*
2.1.2.8. стабло лозе
2.1.2.8.1. једногодишње: *млâдā лöза*
2.1.2.8.2. двогодишње: *млâдā лöза*
2.1.2.8.3. трогодишње: *чöкōт*
2.1.2.8.4. вишегодишње: *чöкōт*
2.1.2.9. лист лозе: *лйст*
2.1.2.10. задебљање из којег израста грозд: *младйк*
2.1.2.11. плод лозе: *грôзд*

У прво семантичко поље сврстани су називи за биљку винову лозу у целини и њене делове. ‘Општи назив за биљку која рађа грожђе’ је *вйнöва лöза.* Када је реч о називима њених делова најпре имамо део под земљом који се назива *кöрйēн*, а затим су ту и делови изнад земље. ‘Доњи задебљали део лозе без изданка’ назива се *клāда* (*од лозē*). Изданак лозе и једногодишњи и вишегодишњи информатори зову *лāстāр.* Изданак који има рода назива се *рöдāн*, а онај који нема је *јāлов.* ‘Витичасти изданак на лози који нема лишћа и који се обмотава око онога што држи лозу’ назива се *пётља.* Лексемом *погребенйца* означава се ‘изданак лозе који је савијен на стаблу и укопан у земљу да се из њега развије ново стабло’. Онај ‘изданак који се одстрањује с лозе резањем’ је *зāпёрāк.* Истом лексемом означава се и ‘краћи изданак на изданку лозе’, док се ‘изданак који израста из дна стабла лозе’ зове *дивљâк.* Једногодишње и двогодишње стабло лозе информатори зову *млâдā лöза*, а трогодишње и вишегодишње *чöкōт.* Ту је и *лйст* лозе и ‘задебљање из којег израста грозд’, које се именује лексемом *младйк.* Финални је плод лозе и означава се лексемом *грôзд.*

2.2. Плод винове лозе, његови делови и типови

2.2.1. Плод винове лозе: *грôзд*
2.2.1.1. збирно име: *грôжђе*

2.2.2. Делови грозда
2.2.2.1. дршка: *пётēљка*; када се поједу сва зрна остаје: *пустуљйна*[7]
2.2.2.2. једна бобица: *зрно*
2.2.2.3. омотач на бобици: *ôпна*
2.2.2.4. коштица у бобици: *зрнце* или *кöшпица*

[5] У Војводини је то *брк*, а у појединим пунктовима срећу се и лексеме *витица, врежа* и *козице* (Марковић 2016). У Александровачкој жупи су то *бркови* и *конац* (в. Богдановић, Вељковић 2001: 17; 34), а у Братишковцима *витица* и *кука* (в. Урукало 1982: 182; 171).

[6] У Војводини су забележене лексеме *положница, положина, полагач, положник, полошка*, затим *савијача, наводница* и *лук,* а спорадично се срећу и сложене лексеме *резервни ластар, положен калем* и *положена лоза* (Марковић 2016). У Александровачкој жупи у том значењу регистроване су лексеме *положајка* и *положница* (в. Богдановић, Вељковић 2001: 49–50), а у Братишковцима *повала* и *поваљеница* (в. Урукало 1982: 161).

[7] У Војводини је то *шапурина* (Марковић 2016), у Александровачкој жупи регистрована је лексема *петељка*, која има два значења – 1.‘ дрвенасти део грозда који носи зрна (оно што остане кад се зрна поберу са грозда)’; 2. ‘мали дрвенасти део, налази се на бобици грозда’, док лексема *шепурина* означава ‘петељку’ и ‘кожицу од зрна’ (в. Богдановић, Вељковић 2001: 46; 71). У Братишковцима су забележене две лексеме *огроздина ‘* дрвенасти дио грозда који носи зрна; оно што остане кад се зрна поберу с грозда’ и *озобина* ‘дио грозда који остаје након зобања зрна’ (в. Урукало 1982: 174–175).

2.2.3. Типови гроздова
2.2.3.1. према изгледу
2.2.3.1.1. са густо сабијеним бобицама: *набӣјен*
2.2.3.1.2. са ретким бобицама: *рёхав*
2.2.3.2. према величини
2.2.3.2.1. велики: *вёлики*
2.2.3.2.2. мали: *чёломица*[8]
2.2.3.3. према времену када сазрева
2.2.3.3.1. које раније сазрева: *ра̂нō грȏжђе*
2.2.3.3.2. које касније сазрева: *кäсна грȏжђа*
2.2.3.3.3. које накнадно израсте: *јагрêс*[9]
2.2.3.4. према степену зрелости
2.2.3.4.1. које је добро зрело: *зрёло*
2.2.3.4.2. који је презрео и увенуо на лози: *су̏вица*[10]
2.2.3.5. према намени
2.2.3.5.1. које служи само за јело: *стȏнō грȏжђе*
2.2.3.5.2. од којег се прави вино: *ви̂нскō грȏжђе*

Овим семантичким пољем обухваћени су називи за плод винове лозе, његове делове и типове. Плод винове лозе назива се *грȏзд.* Збирно име за плодове лозе је *грȏжђе.* Даље следе називи за делове грозда. Дршка грозда назива се *пётēљка*, а кад се поједе грозд, односно кад се опипају сва зрна остаје *пустуљйна.* ‘Једна бобица у грозду’ назива се *зр̏но***.** ‘Омотач на бобици грозда’ је *ȏпна*, док се ‘коштица у бобици грозда’ именује лексемама *зр̏нце* или *кȍшпица.* Постоји више типова гроздова. Према изгледу грозд може бити са густо сабијеним бобицама и назива се *набӣјен*, а ако је са ретким бобицама онда је *рёхав.* Према величини разликују се *вёлики* грозд и мали који информатори у Годињу зову *чёломица.* Према времену када сазрева грожђе може бити рано и позно. ‘Општи назив за грожђе које раније сазрева’ је *ра̂нō грȏжђе*, док је ‘општи назив за позна грожђа’ *кäсна грȏжђа.* Оно ‘грожђе које накнадно израсте’ назива се *јагрêс.* Према степену зрелости разликује се *зрёло* грожђе ‘грожђе које је добро зрело’ и *су̏вица* ‘грозд који је презрео и увенуо на лози’. Према намени грожђе може бити за јело и за прављење вина. Тако је ‘општи назив за грожђе које служи само за јело’ *стȏнō грȏжђе*, док је ‘општи назив за грожђе од којег се прави вино’ *ви̂нскō грȏжђе.*

2.3. Сорте винове лозе, односно грожђа

2.3.1. Сорте винове лозе
2.3.1.1. према боји зрна

[8] У Војводини се мали грозд означава деминутивним лексемама *гроздић, звонце* и *звончић*, а забележене су и лексеме *огрозд, пуце, цвоњак, врчак* и у једном пункту сложена лексема *мали грозд* (Марковић 2016). У Александровачкој жупи у том значењу регистроване су лексеме *висуљак* и *гроздић* (в. Богдановић, Вељковић 2001: 19; 22), а у Братишковцима *гроздић* и *гроздићак* (в. Урукало 1982: 169).

[9] У Војводини су у том значењу регистроване лексеме *греш* (мн. *грешеви*) и спорадично *јагурине* и *други род* (Марковић 2016), у Александровачкој жупи је то *јагурида* (в. Богдановић, Вељковић 2001: 29), а у Братишковцима се јављају именица *грешика* и придев *грешт* (в. Урукало 1982: 169).

[10] У Братишковцима су забележене лексеме *су̏ва* у значењу ‘осушено зрно грожђа; грожђица’ и *су̏вица* (дем. од *сува*) (в. Урукало 1982: 179). У Александровачкој жупи јављају се лексеме *су́ва* ‘осушено зрно грожђа’ и *суварак* ‘суво грожђе и вино од таквог грожђа; грозд који је презрео и увенуо на лози; јако вино (са преко 12 малигана)’ (в. Богдановић, Вељковић 2001: 63), док се у Војводини срећу лексеме *суварак, сушак* и *сувадина* (Марковић 2016).

2.3.1.1.1. црне сорте: *вра̄нӓ̤ц,*[11] *кра̏тошија*[12]
2.3.1.1.2. црвене сорте: *ćеровӥна = лисӥчина* и *розаклӥја*
2.3.1.1.3. беле сорте: *би̯е̂ла лӧза*
2.3.1.2. према намени
2.3.1.2.1. стоне сорте: *розаклӥја* и *би̯е̂ла лӧза*
2.3.1.2.2. винске сорте: *вра̄нӓ̤ц, лисӥчина, кра̏тошија*

У треће семантичко поље сврстани су називи за сорте винове лозе, који се даље могу класификовати према боји зрна и према намени. Према боји зрна разликују се изразито црне сорте *вра̄нӓ̤ц* и *кра̏тошија*, затим црвене сорте *ćеровӥна = лисӥчина* и *розаклӥја* и беле – *би̯е̂ла лӧза.* Према намени сорте се могу поделити на стоне и винске. Стоне су оне чије се грожђе користи у свежем стању или се прерађује и у Годињу су то *розаклӥја* и *би̯е̂ла лӧза*, док су винске сорте оне од којих се производе бела и црна вина. У Годињу се од винских сорти гаје *вра̄нӓ̤ц, лисӥчина* и *кра̏тошија.* Мешањем ове три сорте добија се чувено црмничко вино.[13]

2.4. Производи од грожђа и другог воћа и њихове врсте

2.4.1. Течност која се добија муљањем грожђа: *мӓ̤стика*[14]
2.4.2. Течност и остаци гроздова после муљања: *трӧп*[15]
2.4.3. Течност грожђа која се још није увинила: *мӓ̤стика*[16]
2.4.4. Течност грожђа када је врење завршено: *мла̂до ви̂но*

2.4.5. Врсте вина
2.4.5.1.Према старости
2.4.5.1.1. ново, тек одливено: *мла̂до ви̂но*
2.4.5.1.2. које је дуже стајало у посуди, које није „ново“: *ста̏ро ви̂но*
2.4.5.2. Према сласти
2.4.5.2.1. слатко: *мӓ̤стика*
2.4.5.3. Према укусу
2.4.5.3.1. укусно, благо: *дӧбро ви̂но, пӥтко*
2.4.5.4. Према јачини
2.4.5.4.1. „јако“ (са преко 12 малигана): *дӧбро ви̂но*
2.4.5.4.2. „нејако“(са мало малигана): *лӧше ви̂но*
2.4.5.5. Према боји
2.4.5.5.1. загасито-црвене боје: *цр̂но ви̂но*

[11] Сорта *вранац* гаји се и у Војводини, у Фрушкогорском региону (в. Марковић 2017: 111–112) и у Далмацији у Братишковцима (в. Урукало 1982: 159), а гајила се и у Александровачкој жупи, па је временом напуштена, „јер се показало да је неподесна за ово поднебље због екстремно ниских температура, које доводе до измрзавања сорте“ (Богдановић, Вељковић 2001: 20).

[12] За ову сорту информаторка је навела да је то „*вр̏ста гро̂жђа која̂_је̄ да̄ва̏ла квалите̂т ви̂ну.*“

[13] Информаторка наводи: „*то̂ се ми̯е̄ша̏ло све за̏једно, да би ви̂но би̏ло квалите̏тније.*“

[14] У Војводини је то *шира, масул, маста, маст, мушт, слатко вино* и *мура* (Марковић 2016), у Александровачкој жупи регистроване су лексеме *маст* ‘згњечено грожђе код којег није започело врење’ и *мошт* и *шира* ‘слатки сок од зрелог грожђа или другог воћа у коме још није почело алкохолно врење’ (в. Богдановић, Вељковић 2001: 71).

[15] У Александровачкој жупи ова лексема регистрована је у другачијем значењу ‘остатак, густе материје које се сталоже после превирања; вински талог’ (в. Богдановић, Вељковић 2001: 65). У Братишковцима су регистроване лексеме *дроп и дропина* у значењу ‘крути остатак након отакања маста (огроздине, опне, коштице), комина’ (в. Урукало 1982: 167). У Војводини су у овом значењу регистроване лексеме *комина, кљук, ком* и *смуљано грожђе* (Марковић 2016).

[16] У Братишковцима у овом значењу бележе се лексеме *маст* (мн. *мастови*) и *мастина* (аугм.). Поред њих, регистроване су и лексеме *мастијовац* ‘човек који масти, тј. гњечи ногама грожђе у кошу’ и *мастити* ‘ногама гњечити грожђе у кошу’ (в. Урукало 1982: 172).

2.4.5.5.2. провидно-црвене боје: *розê*
2.4.5.5.3. розе боје: *розê*
2.4.5.6. Према квалитету
2.4.5.6.1. назив пенушавог вина: нема
2.4.5.6.2. назив изразито лошег вина: *лȍше вȋно*
2.4.5.7. Вино када се пије помешано са водом, содом или киселом водом
2.4.5.7.1. када се пије помешано са водом: *ни вȋно, ни вȍда бевȃнда* (информатори знају за то, али се не пије)
2.4.5.7.2. када се пије помешано са содом или киселом водом: *Не пије се, само чисто вино*.
2.4.5.8. Вино које се укиселило, али се није претворило у сирће: *ни сȉрће, ни вȋно*
2.4.5.9. Производ настао кисељењем вина: *вȋнско сȉрће*
2.4.5.10. Назив сока од грожђа: *мȃстȉка*
2.4.5.11. Назив пекмеза од грожђа: није се правио
2.4.5.12. Назив компота од грожђа: нема, правило се само *слȃтко од бȉелог грȍжђа и од розȃклије*

2.4.6. Врсте ракије
2.4.6.1. Према проценту алкохола
2.4.6.1.1 која има велики проценат алкохола: *дȍбра ракȉја*
2.4.6.1.2. која има мали проценат алкохола: *лȍша ракȉја*
2.4.6.1.3. „мека“ ракија истекла из казана при крају дестилације, с малим процентом алкохола: *прȍста ракȉја*[17]
2.4.6.1.4. која је изгубила јачину: *мȅкā ракȉја*
2.4.6.2. Према састојку од којег је направљена
2.4.6.2.1. од грожђа: *лозовȃча*
2.4.6.2.2. од смокава: *некад се правила – смоковȃча*
2.4.6.2.3. од дуда (мурве): *некад се правила – мурвовȃча*
2.4.6.2.4. у коју је стављена каква трава: *травари̏ца*
2.4.6.2.5. у коју је стављена вишња (евентуално са шећером): *вишњевȃча*
2.4.6.3. Према квалитету
2.4.6.3.1. лоша ракија уопште: *лȍша ракȉја, брȕља*

Четврто семантичко поље окупља називе за производе од грожђа и другог воћа и њихове врсте. ‘Течност која се добија муљањем грожђа’ назива се *мȃстика.* Овом лексемом именује се и ‘течност грожђа која се још није увинила’. Након муљања остаци гроздова и течност називају се *трȍп.* Кад се врење заврши добија се *млȃдо вȋно.* Према старости вино може бити ново, тек одливено и то је *млȃдо вȋно* и оно које је дуже стајало у посуди, које није ново – *стȃро вȋно.* Слатко вино назива се *мȃстика.* ‘Укусно, благо вино’ је *дȍбро вȋно, пȉтко.* Према јачини разликују се *дȍбро вȋно* ‘јако вино (са преко 12 малигана)’ и *лȍше вȋно* ‘„нејако“ вино (са мало малигана)’. Према боји разликују се вина загасито-црвене боје, провидно-црвене боје и розе. ‘Вино загасито-црвене боје’ је *цȓно вȋно*, а ‘вино провидно-црвене боје’и розе боје је *розê.* Према квалитету пенушава вина спадају међу посебна, али то информатори нису правили. С друге стране, ‘изразито лоше вино’ у Годињу зову *лȍше вȋно.* Вино може да се пије помешано са водом, содом или киселом водом, али се у Годињу, према речима информатора, пије само чисто. За вино које се пије помешано са водом информатори су навели да је то *ни вȋно, ни вȍда.* Знају за *бевȃнду*, али

[17] У Војводини је то *патока* (са фонетским ликовима *патака, патага* и *патога*) и спорадично *вотка* (Марковић 2016), и у Алексадровачкој жупи је исто *патока* (в. Богдановић, Вељковић 2001: 46).

се то код њих не пије. За вино које се укиселило, али се није претворило у сирће у Годињу кажу *ни сїрће, ни вйно*, док је *вйнско сїрће* ‘производ настао кисељењем вина’. Сок од грожђа зове се *мастїка.* Пекмез и компот од грожђа се нису правили. Информаторка наводи да се правило само *слатко од бијелог грожђа и од розаклије.* Следећи производ је *ракїја*, која према проценту алкохола који садржи може бити *добра ракїја* ‘која садржи велики проценат алкохола’ и *лоша ракїја* ‘која има мали проценат алкохола’. ‘„Мека“ ракија истекла из казана при крају дестилације, с малим процентом алкохола’ зове се *проста ракїја*, док је она која је изгубила јачину *мека ракїја.* У зависности од тога од којег је састојка направљена, разликују се: *лозовача* ‘ракија од грожђа’, ‘ракија у коју је стављена вишња (евентуално са шећером)’ – *вишњевача,* а некад су се правиле ракија од смокава – *смоковача* и ракија од дуда (мурве) – *мурвовача*. ‘Ракија у коју је стављена каква трава’ назива се *траварїца.* Лошу ракију уопште у Годињу зову *лоша ракїја, брља*.

3. ЗАКЉУЧАК

На основу анализе може се закључити следеће. Највећи број лексема регистрован је у семантичким пољима *Производи од грожђа и другог воћа и њихове врсте* и *Плод винове лозе, његови делови и типови.* Када је о забележеним сортама винове лозе реч, треба истаћи да се ради о сортама које се гаје у Црној Гори – *кратошија* (сорта за врхунска и квалитетна црна вина) и *розаклија* (препоручена стона сорта), док се *вранац* (сорта за врхунска и квалитетна црна вина) гаји и у Србији, на Косову и Метохији и местимично у Војводини (в. Аврамов 1996: 59; 62; 158). На основу компаративног прегледа показало се да се већина лексема забележених у Годињу појављује и у осталим, досад обрађеним регионима (Александровачкој жупи, Војводини и Братишковцима у Далмацији). Лексеме које су забележене у Годињу, а нису регистроване у поменутим регионима јесу: *клада, погребеница, пустуљина, челомица* и *проста ракија.* Три лексеме – *јагрес, мастика* и *троп* срећу се у различитим фонетским, морфолошким и творбеним ликовима и у овим другим поменутим регионима.

Кроз четири семантичка поља: *Биљка винова лоза и њени делови, Плод винове лозе, његови делови и типови, Сорте винове лозе* и *Производи од грожђа и другог воћа и њихове врсте*, представљен је један део виноградарске лексике села Годиња у области Црмница, док ће о другим семантичким пољима бити речи неком другом приликом. Како народни говори захваћени ковитлацем савремених цивилизацијских токова све брже мењају своју физиономију и полако, али сигурно нестају, настојало се да се бележењем виноградарске лексике овог села да скроман прилог проучавању лексике црмничког краја. Поред тога, овим радом даће се и допринос проучавању виноградарске лексике уопште, с обзиром на мали број радова из ове области у нашој лингвистичкој литератури.

Литература

Аврамов, Л. (1996). *Винске и стоне сорте винове лозе.* Београд: Пољо-књига.

Барјактаревић, М. (1961). Терминологија родбине и својте у Горњем Полимљу. *Гласник Етнографског музеја на Цетињу*, књ. 1. Цетиње, 123–129.

Башановић-Чечовић, Ј. (2010). *Рјечник говора Зете*. Подгорица: ЦАНУ.

Богдановић, Н., Д. Вељковић (2001). *Жупски виноградарски речник*. Александровац: Скупштина општине Александровац, Музеј винарства и виноградарства.

Боричић Тиврански, В. (2002). *Рјечник васојевићког говора*. Београд: Просвета.

Брајевић, М. (2007). *Црном Гором са узлом на крају рупца: збирка заборављених или мање употребљаваних ријечи*. Цетиње: Обод.

Влаховић, М. (1933). Мушка ношња у Васојевићима. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. VIII, Београд, 72–83.

Влаховић, М. (1934). Женска ношња у Васојевићима. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. IX, Београд, 70–90.

Вујичић, М. (1995). *Рјечник говора Прошћења* (*код Мојковца*). Уредник Драго Ћупић. Подгорица: Посебна издања ЦАНУ, књ. 29, Одјељења умјетности, књ. 6.

Вуковић, Н. (1977). Termini u čobanskim igrama. *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*. Sarajevo, 57–59.

Гаговић, С. (2004). Из лексике Пиве: село Безује. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. LI. Београд, 1–312.

Драшковић, В. (1977). О значењу неких романизама у Црној Гори. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 6/1. Београд, 317–330.

Ђоковић, Љ. (2005). *Говорни драгуљи никшићког краја: рјечник мање познатих ријечи и други прилози: поводом књижевних дјела Божидара Ђоковића*. Београд: Интерпрес.

Ђоковић, Љ. (2010). *Рјечник никшићког краја*. Подгорица: ЦАНУ.

Ђорђевић, Тих. Р. (1901). Народне мере. *Караџић: лист за српски народни живот, обичаје и предање*, год. III, бр. 1. Алексинац, 10–16.

Жарковић, Ј. П. (2011). *Из рјечника старих Дурмитораца*. Београд: Ј. Жарковић.

Ивић, П. (2009). *Српски дијалекти и њихова класификација/* приредио Слободан Реметић. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јовановић, М. (2008). Начини адаптирања позајмљеница и сродне појаве у говору Паштровића. У: *Седми лингвистички скуп „Бошковићеви дани“:* радови са научног скупа (Б. Остојић, ур.). Подгорица: Цану, 209–231.

Јојић, Д. (2015). *Турцизми у пивском говору*. Београд: Свет књиге – Плужине: Центар за културу.

Кашић, Ј. (1971). Виноградарска лексика у Срему. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XIV/1. Нови Сад: 159–180.

Којић, Ј. (2006а). Географска терминологија Бањана. *Прилози проучавању језика* 37. Нови Сад, 221–246.

Којић, Ј. (2006б). *Терминологија куће и покућства Бањана*. Суботица: Српски културни центар „Свети Сава“.

Копривица, Ј. (2006). *Речник говора Бањана, Грахова и Опутних Рудина/* приредио Бранко А. Копривица; уредник Бранислав Остојић. Подгорица : ЦАНУ.

Липовац-Радуловић, В. (1997). *Романизми у Црној Гори – Будва и Паштровићи*. Нови Сад: MBM plas.

Липовац-Радуловић, В. (2004). *Романизми у Црној Гори: југоисточни дио Боке Которске*, 3. допуњено издање. Нови Сад: MBM plas.

Марковић, Б. (2014). О виноградарској лексици у *Речнику српских говора Војводине*. *Филолог: часопис за језик, књижевност и културу* 9. Бања Лука: 34–39.

Марковић, Б. (2015). Из виноградарске лексике Баната. *Исходишта* 1. Темишвар: Савез Срба у Румунији – Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 225–237.

Марковић, Б. (2016). *Виноградарска терминологија Војводине*, необјављена докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду.

Марковић, Б. (2017). О називима и основним карактеристикама сорти винове лозе у Војводини. *Наш језик* XLVIII/3–4. Београд, 107–114.

Марковић, Б. (2018а). Германизми и хунгаризми у виноградарској лексици, *Исходишта* 4,

Темишвар: Савез Срба у Румунији – Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 185–196.

Марковић, Б. (2018б). О називима посуда за ракију у Војводини и северној Метохији (једно кратко поређење). у: *Милорад Ђорац, педагог и научни радник* (Г. Јашовић, ур.). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 179–188.

Марсенић, Т. (1975). Из народног говора васојевићког краја, *Расковник: часопис за књижевност и културу на селу* , Београд, бр. 19, 104–112, бр. 20, 119–120 и бр. 21, 113–118,

Милетић, Б. (1940). Црмнички говор*, Српски дијалектолошки зборник*, књ. IX. Београд, 209–663.

Мусић, С. (1972). *Романизми у северозападној Боки Которској*. Монографије Филолошког факултета, књ. XLI. Београд.

Недељков, Љ., Б. Марковић (2015). Дијалекатска лексикографија штокавског наречја (1818–2014) – библиографија. *Српски дијалектолошки зборник,* књ. LXII. Београд, 247– 326.

Оташевић, Д. (2002). Романизми у говору старе Црне Горе. *Библиографски вјесник: часопис Друштва библиотекара СР Црне Горе и Централне народне библиотеке СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“,* год. XXXI, бр. 1-2-3. Цетиње, 185–200.

Петровић, Д., И. Ћелић, Ј. Капустина (2013). Речник Куча. *Српски дијалектолошки зборник,* књ. LX. Београд, 1–461.

Пешикан, М. (1970). Стање проучавања црногорске говорне зоне и даљи задаци. *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/1. Нови Сад: Матица српска, 185–194.

Пешикан, М. (1979). Један општи поглед на црногорске говоре. *Зборник за филологију и лингвистику* XXII/1. Нови Сад: Матица српска, 149–169.

Пижурица, М. (1977). Prilog proučavanju stočarske terminologije u Crnoj Gori. *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*. Sarajevo, 101–137.

Пижурица, М. (1984–1985). Етимолошке белешке из пастирске лексике. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII. Нови Сад, 625–632.

Пижурица, М. (1989–1990). Из српскохрватске метеоролошке терминологије (Нацрт за један пројекат уз неколико етимолошких бележака). *Македонски јазик*, год. XL–XLI. Скопје, 435–445.

Пижурица, М. (2007). Прилог етимологији и географији речи (на грађи из Црне Горе). У: *Словенска терминологија данас* (А. Лома, ур.), Зборник Симпозијума одржаног од 5. до 10. септембра 2006. године. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 361–367.

Ристић, Д. (2010). *Рјечник говора околине Мојковца*. Подгорица: ЦАНУ.

Силео, В. (2014). Италијанизми и романски утицаји у говору Боке Которске. У: *Вук Стефановић Караџић и Иво Андрић или Андрић на Вуковом путу*: зборник радова са научног скупа одржаног у Херцег Новом 12. и 13. октобра 2012. године (С. Андрић, ур.). Херцег Нови: Просвјета, 198–212.

Собољев, А. Н. (2008). Из названий молочных продуктов, в пиперском говоре. У: *Зборник Института за српски језик САНУ* I: посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота (С. Танасић, ур.). Београд: Институт за српски језик САНУ, 555–565.

Станић, М. (1990–1991). *Ускочки речник*, књ. 1–2. Београд: Научна књига.

Стевановић, М. (1933–34). Источноцрногорски дијалекат. *Јужнословенски филолог* XIII. Београд, 1–129.

Стевовић, С. (2006). Романске позајмице у говору села Подгоре. *Просвјетни рад* 15/16 (9. новембар 2006). Подгорица, стр. 18.

Стијовић, Р. (1990). Из лексике Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXXVI. Београд, 119–380.

Стијовић, Р. (2014). *Речник Васојевића*. Београд: Чигоја штампа.

Суботић, Ј. (1972). Називи за стоку, опрему и сточарске производе у говору Кривошија. *Прилози проучавању језика* 8, 145–160.

Тешић, А. (2014а). Називи романског порекла за одећу, обућу и накит у говору Спича. У: *Савремена проучавања језика и књижевности*: зборник радова са V научног скупа младих филолога Србије, одржаног 30. марта 2013. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (М. Ковачевић, ур.), књ. 1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 117–125.

Тешић, А. (2014б). Кухињска и кулинарска терминологија романског порекла у говору Спича. У: Ivana Živančević-Sekeruš, *Konteksti* I, Novi Sad: Filozofski fakultet, 225–240.

Томановић, В. (1972). О романизмима у говору Боке Которске. *Прилози* III, 1–2, Одделение за општествени науки. Скопје, 5–54.

Ћулум, М. (2000). Из дендронимије Куча. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII. Нови Сад, 617–624.

Ћупић, Д., Ж. Ћупић (1997). Речник говора Загарача. *Српски дијалектолошки зборник,* књ. XLIV. Београд, 3–574.

Урукало, М. (1982). Виноградарска лексика Братишковаца. *Прилози проучавању језика* 18, 155–183.

Хаџић, И. (2003). *Рожајски рјечник: грађа за диференцијални рјечник народног говора рожајског краја*. Рожаје: Културни центар Рожаје.

Чиргић, А. (2007). *Рјечник говора подгоричких муслимана*. Цетиње: Институт за црногорски језик и језикословље.

Чиргић, А. (2009). *Рјечник његушког говора*. Цетиње – Подгорица: Матица црногорска.

FROM THE VITICULTURAL LEXIS OF THE CRMNICA REGION

Summary

The author presents in this paper one part of viticultural lexis from the village of Godinje, in the Crmnica region of Montenegro.The material has been collected with the help of the *Questionnaire for gathering information on viticultural lexis* created by the Institute for the Serbian Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts. The paper also gives lexical-semantic analysis of one part of the lexis gathered (four types of semantic fields have been analysed: *Grapevine plant and its parts, Grapevine fruit, its parts and types, Grapevine types* and *Grape and other fruit products and their types*). Considering the fact that the Crmnica region is famous for the quality of its wine and rakija (brandy) and that so far no one has written about this field in linguistic literature from Montenegro, this paper will give a modest but important contribution to the research of lexis in this region.

Key words: Serbian language, dialectology, viticultural lexis, Crmnica region.

Бранкица Марковић
САНУ, Београд
Институт за српски језик
brankicama@gmail.com

UDK 811.16'373.7
811.16'373.6

Соња Манојловић

О ПОРЕКЛУ ИЗРАЗА *МЕТНАЈА НАЛЧЕ*[*]

Рад има за циљ да осветли порекло израза метнаја налче, забележеног у збирци речи из Призрена Димитрија Чемерикића. Израз ће најпре бити поређен са другим изразима са значењем 'умрети', састављеним од глагола са значењем 'бацити' и именице са значењем 'потковица' у српском језику. Након тога биће анализиране паралеле из других словенских и балканских језика. Формалне и семантичке паралеле налазимо у свим балканским језицима. У небалканским словенским језицима нисмо нашли потпуне формалне паралеле за овај израз. Међутим, забележена је разграната мрежа израза који одговарају овом моделу, уз варирање глаголске или именске компоненте. Анализирани израз ће бити смештен у круг других израза са значењем умирања у српском и другим словенским језицима, што ће омогућити расветљавање семантичке мотивације. Биће споменути и типолошки слични изрази из других европских језика. Претпоставља се да је анализирани израз полукалк према турском *nalları atmak*, који се уклопио у већ постојећу мрежу домаћих израза који одражавају сличну концептуализацију смрти.

Кључне речи : етимологија, фразеологија, словенски језици, балкански језици

1. УВОД

Предмет анализе у овом раду је израз[1] *метнаја налче* у значењу 'умрети'. Овај израз представља нерашчлањив спој двеју лексема чије разумевање није условљено значењем компонената. Како би се осветлило његово порекло потребно је најпре извршити поређење са другим изразима исте формалне и семантичке структуре у генетски сродним (словенским) и типолошки блиским (балканским) језицима.

Семантичка мотивација израза биће објашњавана помоћу менталних слика, које се дефинишу као „специфичне концептуалне структуре које посредују између лексичке структуре и стварног значења фигуративних јединица" (Dobrovol'skij, Piirainen 2005 : 26)[2] и представљају финији алат за анализу семантичких разлика од концептуалне метафоре (id. 17). Ипак, концептуалне метафоре играју важну улогу у мотивацији значења и представљају главну везу између многих идиома и њиховог фигуративног значења (Gibbs 2006 : 11). Иако је ниво концептуалног мапирања надређен нивоу менталних слика, концептуалне метафоре обезбеђују семантички структурирану емпиријску базу за истраживање специфичности фигуративног језика како у оквиру једног језика тако и компаративно, а потребне су и приликом анализирања израза који нису мотивисани богатим менталним сликама (Dobrovol'skij, Piirainen 2005 : 20-21). Из тог разлога ће тамо где је то потребно конкретне менталне слике бити уопштаване у концепте. Ово омогућава поређење једног сегмента језичке слике света различитих језика, која представља вербализовану интерпретацију стварности и одговара тачки гледишта говорника одређеног језика (Bartmiński 2006: 12-14).

---

[*] Рад је настао као резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика* (178007)", који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Под изразом се подразумева идиоматски израз, односно фразем (за преглед термина који су синонимно коришћени у нашој лингвистици в. Klimentić 2018 : 196), а не фразеолошки израз како га дефинише Шански (за приказ ове дефиниције, као и преглед употребе различитих термина в. нпр. Вуловић 2015 : 20-26).

[2] Експерименти показују да се ове слике активирају сваки пут приликом интерпретирања језичког значења (Borghi, Scorolli 2006 : 4-6).

2. ПОТВРДЕ

2.1. Потврде забележене у дијалектима српског језика

Овај израз је забележен у збирци речи из Призрена Димитрија Чемерикића у значењу ‘угинути, крепати за стоку, а умрети за људе, поглавито мухамеданце’.

У истој збирци забележена је и варијанта *метнаја плоче* ‘угинути (за стоку)’, ‘умрети (подругљиво, за непријатеља, за човека иноверца, у првом реду Турчина)’. Именска компонента се може заменити и заменицом, као у примеру: *И дънъс ги метнаја јен мрсън*.

Од формалних и семантичких паралела, дакле израза у значењу ‘умрети’ састављених од глагола у значењу ‘бацити’ и именице у значењу ‘потковица’ забележени су израз *ба̄ци̏јо пло̏че* у значењу ‘црћи, липсати (за коња; фиг. и подругљиво каже се и за непријатеља кад умре)’ у „Речнику Косовско-Метохиског дијалекта Глише Елезовића“ и израз *вр̏љи пло́че* ‘угинути (запрежно грло)’, шаљ. ‘умрети’ у „Речнику пиротског говора“ Драгољуба Златковића“.

„Српски рјечник“ Вука С. Караџића бележи израз *бацити поткове*, који можемо узети као формалну паралелу, али не даје значење нити пример који би могао да укаже на то да ли овај израз треба узети и као семантичку паралелу или не.

3. БАЛКАНСКИ КОНТЕКСТ

Како је овај израз посведочен пре свега у дијалектима српског језика који показују балканске црте, потребно је најпре погледати да ли су слични изрази забележени и у другим балканским језицима, а затим и који је њихов статус у тим језицима.

3.1. Паралеле

Потпуне формалне и семантичке паралеле за дати израз налазимо у свим балканским језицима, како словенским тако и несловенским.

Тако у македонском имамо израз *ги фрли плочите* (ТРМЈ) састављен од глагола *фрли* ‘бацити’ и именице *плоча* ‘потковица’ у множини и израз *ги фрли потковиците* (Sendek 2007) који чине исти глагол и именица *потковица* у истом значењу као у претходном примеру, такође у множини.

У бугарском су забележени изрази *мятам / метна петалата (петалите)* (Вътов 2001, РБЕ) од глагола *мятам* / *метна* ‘бацити’ и облика множине именице *петало* ‘потковица’, као и израз *хвърлям / хвърля петалата (петалите)* (Вътов 2001, РБЕ) од исте именице и глагола *хвърлям / хвърля* такође у значењу ‘бацити’.

У румунском је забележен израз *a-și lepăda potcoavele* (DEX) од глагола *a lepăda* ‘бацити’ и именице *potcoavă* ‘потковица’ у множини.

У арумунском налазимо израз *li-arucã petalili* (Cunia 2010, Papahagi 1963) од глагола *aruc/ aruci* ‘бацам’ и именице *petalã* ‘потковица’ у множини.

У грчком је забележен израз τίναξε τα πέταλα (Λεξικό της κοινής νεοελληνικής), који чине глагол τινάζω ‘бацити’ и именица το πεταλο ‘потковица’ у множини.

Што се тиче турског језика, израз *nalları atmak* (Aktunç 2000, Елезовић), који чине глагол *atmak* ‘бацити’ и именица *nal* ‘потковица’ у множини, наводи сам Елезовић као паралелу за израз *баџијо плоче*, а од нама доступних савремених речника налазимо га у речнику турског сленга (Aktunç 2000).

У албанском језику забележен је израз *ia hodhi potkonjtë [në erë]* (Sendek 2007), сачињен од глагола *hudh* ‘бацати’ и именице *potkua / patkua* ‘потковица’ у множини, уз опционо проширење *në erë* које дословно значи ‘у ваздух’.

3.2. Семантичка мотивација

Семантичку мотивацију наведених балканских израза открива албански пример који се, као и изрази из осталих језика, дословно преводи као ‘бацити потковице’, са својим проширењем у значењу ‘у ваздух’. На основу овог израза можемо закључити да у основи семантичке мотивације лежи искуствена слика угинулог коња који лежи на леђима са ногама у ваздуху.

Ова мотивација лежи и у основи израза са другачијом глаголском компонентом (у значењу ‘окренути’), какви су на пример бугарски израз *обръщам / обърна петалата (петалите)* (Вътов 2001, РБЕ), сачињен од глагола *обръщам / обърна* ‘окренути’ и именице *петало* ‘потковица’ у множини и албански *i ktheu portkonjtë nga dielli*, такође у значењу ‘умрети, црћи’, у чији састав улазе глагол *khten* ‘окренути’, именица *potkua / patkua* ‘потковица’ и допуна *nga dielli* ‘ка сунцу’. Истом сликом мотивисани су и изрази са глаголском компонентом у значењу ‘подићи’, какви су бугарски израз *навирил подкови* (Вътов 2001) у чији састав улази глагол *навирвам* ‘подизати тако да штрчи’ и именица *подкова* ‘потковица’ у облику множине, и турски израз *nalları dikmek* (Елезовић), у чији састав улазе глагол *dikmek* ‘подићи’ и именица *nal* ‘потковица’ у множини.

Поред ових израза у балканским језицима налазимо још и изразе мотивисане сликом испадања потковица изнуреном коњу, какви су албански израз *i la potkonjtë* (Thomai 1999) са глаголском компонентом *lë* ‘оставити’ и именском *potkua / patkua* ‘потковица’ и румунски *a-ți lăsa potcoavele undeva* (DEX), сачињен од глагола *a lăsa* ‘оставити’, именице *potcoavă* ‘потковица’ у множини и прилошке допуне *undeva* ‘негде’.

Изрази са дословним значењем ‘оставити потковице (негде)’ у значењу ‘умрети (на том месту)’ могли би се довести у везу и са српским изразом *оставити кости негде* у истом значењу, али ту је и румунски израз *a sta să-i pice potcoavele* у значењу ‘бити на самрти’ (DEX) , чију глаголску компоненту чине глаголи *a sta* ‘стајати’ у инфинитиву и *a pica* ‘отпасти’ у конјунктиву (у конструкцији са значењем ‘чекати да отпадну’), док именску компоненту чини именица *potcoavă* ‘потковица’ у множини, који ипак не иде у прилог таквој претпоставци. Овде се могу сврстати и румунски израз *a fi gata să-şi lepede potcoavele* ‘бити на самрти’ (Tomici 2012), код кога глаголску компоненту чине глагол *a fi* ‘бити’ са придевском допуном *gata* ‘спреман’ и глагол *a lepăda* ‘бацити’ у конјунктиву, док је именска иста као у претходном примеру, као и бугарски изрази мотивисани сликом коња коме су се истрошиле потковице, какви су *лъсвм / лъсна петалата (петалите)* (Вътов 2001, РБЕ) у чији састав улази глагол *лъсвам / лъсна* ‘глачати, полирати’ и именица *петало* ‘потковица’ у множини и израз *лъсват ми / лъснат ми петалата* ’умирем’ (РБЕ), у чији састав улазе исти глагол у значењу ‘сијати се’ и иста именица.

Као што се види из наведених примера, изрази са значењем умирања мотивисани сликом изнуреног или мртвог коња, са именском компонентом у значењу ‘потковица’, заступљени су у балканским језицима. Ипак, пре извођења закључака о пореклу призренског израза треба погледати и место ових израза у словенским језицима.

4. СЛОВЕНСКИ КОНТЕКСТ

У словенским језицима који не припадају балканском језичком савезу нисам нашла потпуне формалне паралеле за призренски израз[3]. Међутим, забележена је разграната мрежа израза који одговарају овом моделу, уз варирање глаголске или именске компоненте.

[3] Захваљујем анонимном рецензенту на сугестији да би се одсуство компоненте ‘потковица’ у словенским изразима могло објаснити њиховом старином, тачније настанком у доба када Словени нису поткивали своје радне, односно товарне животиње. Постоје назнаке да је поткивање коња било везано за јахање на далек пут, а не за коње коришћене у земљорадњи (о овоме и о поткивању коња код Словена уопште в. SSS 4: 170–171), међутим како би се проверило да ли се заиста изрази са овом компонентом могу везати за номадске народе, а они без ње за земљорадничке, било би потребно прикупити додатни материјал из језика који нису обухваћени овим радом.

4.1. Варирање глаголске компоненте

Уколико сврстамо прикупљене словенске изразе са значењем ‘умрети’ према глаголској компоненти, издвојиће се следећих дванаест група:

4.1.1. Изрази са глаголском компонентом у значењу ‘бацити’

У ову групу могу се сврстати бугарски израз *хвърлям / хвърля копитата*[4] (Вътов 2001, РБЕ), са глаголском компонентом *хвърлям / хвърля* ‘бацити’ и именском компонентом *копито* ‘копито’ у множини и следећи руски изрази (сврстани према глаголу):

- *отбросить кеды* (БСРП) где је глаголска компонента глагол *отбросить* ‘бацити, одбацити’, а именска *кед* (разг. *кеда*) ‘патика’ у акузативу множине, затим *отбросить коньки* (НКРЯ), са истом глаголском компонентом и именском *конек* ‘клизаљка’ у акузативу множине, израз *отбросить кегли* (БСРП) са истом глаголском компонентом и именском компонентом *кегля* ‘чуњ’, у сленгу ‘ноге’ и израз *отбросить копыта (в сторону)* (ФСРЛЯ) у чији састав улазе иста глаголска компонента и именица *копыто* ‘копито’ у акузативу множине, уз опциону допуну *в сторону* коју чини именица *сторона* ‘страна’ у акузативу једнине са предлогом *в* ‘у’, затим израз *отбрасывать копыта* (НКРЯ) који чине глагол *отбрасывать* ‘бацати, одбацивати’ и именице *копыто* ‘копито’ у акузативу множине, а забележена је и варијанта *отбрасывать ласты*[5] чија је именска компонента именица *ласт*, односно *ласта* ‘пераје’ у акузативу множине, док је глаголска компонента иста. У ову групу могу се сврстати и изрази са истим глаголом код којих именска компонента долази пре глаголске, као што су: *коньки отбросить* (НКРЯ) *и лыжи отбросить* (Довлатов 1982), чије су именске компоненте *коньки* ‘клизаљке’ и *лыжи* ‘скије’.
- *откинуть копыта* (НКРЯ) који чине глагол *откинуть* ‘бацити у страну’ и именица *копыто* ‘копито’ у акузативу множине, уз варијанту *откинуть копытца* са деминутивном именицом *копытце,* такође у акузативу множине, као и варијанту *откидывать копыта*, са глаголом несвршеног вида *откидывать* ‘бацати у страну’, затим изрази *откинуть кеды* (БСРП) који чине поменути глагол свршеног вида и именица *кед* (разг. *кеда*) ‘патика’ у акузативу множине, као и *откинуть кегли* (БСРП) са истим глаголом и именицом *кегля* ‘чуњ’ у поменутом нестандардном значењу ‘ноге’. У ову групу спада и израз са именском компонентом *коньки* ‘клизаљке’ на првом месту: *коньки откинуть* (НКРЯ).
- *кинуть копыта* (НКРЯ) у чији састав улазе глагол *кинуть* ‘бацити’, разг. ‘оставити’ и именица *копыто* ‘копито’ у акузативу множине.
- диј. *кони бросить* (Коконова 2011 : 15), где је глагол *бросить* ‘бацити’ на првом, а именица *кони* ‘чизме’ (Досталь, 1904 г.; Блатная музыка, 1923 г.; Потапов, 1927 г.)[6] на другом месту.

4.1.2. Изрази са глаголском компонентом у значењу ‘отегнути’, ‘протегнути’:

У ову групу спадају српски израз *отегнути папке,* чије су компоненте глагол *отегнути* и именица *папци* фиг. ‘ноге’, затим бугарски изрази *изпъвам / изпъна нозе / крака(та)* (Вътов 2001, РБЕ), који чине глагол *изпъвам* / *изпъна* ‘исправљати, опружати’ и именица *нога* ‘нога’, односно *крак* ‘нога’ у множини, *изпружвам / изпружа нозе* (Вътов 2001), чија је глаголска компонента глагол *изпружвам* / *изпружа* ‘протезати, опружати’, а именска *нога* ‘нога’, затим *изтягам / изтегна нозете* (Вътов 2001, РБЕ), са истом именском компонентом и глаголом *изтягам* / *изтегна*

[4] Бугарски изрази осим израза који садрже компоненту ‘потковица’ третирани су као словенски.

[5] Овај израз забележен је у следећем примеру: *Жить то надо на что-то Украине. Бюджет без Донбасса начинает отбрасывать ласты, а может даже и склеивать копыта.* (https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjiqZWQpdvSAhWFVywKHS2xDwkQFggcMAE&url=http%3A%2F%2F95.67.45.122%2Fblognews%2F419848-moskal-privez-v-prifrontovye-sela-dengi-selyanam-razdayut-pensii-pachkami), који може указивати на то да је израз настао заменом компонената израза *склеивать ласты* и *отбрасывать копыта*.

[6] Значење ове речи забележено је само у криминалном жаргону. Могуће је да је реч настала од речи *коньки* ‘клизаљке’, у жаргону ‘чизме’ која је у једнини (*конек*) интерпретирана као деминутив (уп. *зонт* према *зонтик*, од хол. *zondek*).

‘протезати’, *опъвам / опъна краката* (Вътов 2001, РБЕ), у чији састав улазе глагол *опъвам* / *опъна* ‘растезати, протезати’ и именица *крак* ‘нога’ у *множини, као и израз опъвам / опъна брича* (Вътов 2001), са истом глаголском компонентом и именицом брича ‘панталоне за јахање’, даље руски изрази *протянуть ноги* (БФСРЯ), чија је глаголска компонента глагол *протянуть* ‘испружити, протегнути’, а именска именица *нога* у акузативу множине, затим *вытянуть ноги* (БФСРЯ), са истом именском компонентом и глаголом *вытянуть* ‘растегнути, протегнути’ и *протягивать копыта* (СРА), у чији састав улазе глагол *протягивать* ‘опружати, протезати’ и именица *копыто* ‘копито’ у акузативу множине, даље пољски изрази *wyciągnąć nogi* (USJP), који чине глагол *wyciągnąć* ‘опружити, протегнути’ и именица *noga* ‘нога’ у акузативу множине, затим *wyciągnąć kopyta* (USJP), у чији састав улазе исти глагол и именица *kopyto* ‘копито’ у акузативу множине и *naciągnąć nogi* (SW), у чији састав улазе глагол *naciągnąć* ‘натезати, протезати’ и именица *noga* ‘нога’ у акузативу множине, као и чешки изрази *natáhnout brka / brčka / brdečka / paprče / papuče* (Novotný 2003) *natáhnout kotáry / kotiky / hnáty / krpce / klepeta / bačkory / boty / bagančata / pagnečajky / šupáky / kamaše* (Karlíková 2017 : 198) у чији састав улазе глагол *natáhnout* ‘протегнути, опружити’ и једна од следећих именица у акузативу множине: *brko*, *brčko* (о значењу в. 4.2.) *brdečko* ‘део коњске запреге’, *paprča* ‘шапа’, ‘животињска нога’, *papuče* ‘кућне папуче’, *kotár* ‘нога’, *kotik* ‘нога’, *hnát* пеј. ‘нога’, *krpec* ‘опанак’, *klepeto* ‘кљешта (нпр. ракова)’, *bačkor* ‘патофна’, *bota* ‘чизма’, *bagančе* ‘тешка војничка или радна обућа, баканце’, *pagnečajky* (нестандардно) ‘ноге’, *šupáky* ‘јапанке’, *kamaše* ‘грејачи, камашне’.

4.1.3. Изрази са глаголском компонентом у значењу ‘подићи’:

У ову групу спадају руски изрази *задрать ноги* (ФСРЛЯ), чије су компоненте глагол *задрать* ‘подићи’ и именица *нога* ‘нога’ у акузативу множине, *задрать копылки* (ФСРГС) са истом глаголском компонентом и именском *копылки* диј. ‘ноге’, *двинуть кони* (Wiktionary), чија је глаголска компонента глагол *двинуть* ‘подићи’, а именска *кони* жарг. ‘чизме’ и израз *двинуть копыта* (ССЛЖС), са истом глаголском компонентом и именском *копыто* ‘копито’ у акузативу множине, као и пољски изрази *zadrzeć nogi / gęgi / kopyta* (SW), у којима је глаголска компонента *zadrzeć* ‘подићи’, а именске *noga* ‘нога’ или *gęga* ‘нога’ или *kopyto* ‘копито’ у акузативу множине.

4.1.4. Изрази са глаголском компонентом у значењу ‘шкљоцати’, ‘куцати’:

У ову групу спадају руски израз *щёлкать / щёлкнуть кеглями* (БСРП), чија је именска компонента *кегля* ‘чуњ’, у сленгу ‘ноге’, а глаголска *щёлкать* ‘шкљоцати’, односно *щёлкнуть* ‘шкљоцнути’ и чешки израз *zaklepat bačkorama*, чија је глаголска компонента *zaklepat* ‘ударити, затрести’, а именска *bačkor* ‘патофна’ у акузативу множине.

4.1.5. Изрази са глаголском компонентом у значењу ‘изути’:

Овде спадају српски изрази *изути опанке* (некоме) ‘усмртити’ (РСА) и варијанта из савременог сленга *изути некога* ‘усмртити’, чија је глаголска компонента глагол *изути*, док именска може бити именица *опанак* у акузативу множине, а може бити и именска реч у акузативу (са семантичким обележјем ‘живо+’) која означава објекат.

4.1.6. Изрази са глаголском компонентом у значењу ‘залепити’:

У ову групу спадају руски изрази *склеить ласты* (Wiktionary), у чији састав улазе глагол *склеить* ‘прилепити’ и именица *ласт*, односно *ласта* ‘пераје’ у акузативу множине и *склеивать копыта* (НКРЯ), чија је глаголска компонента глагол *склеивать* ‘прилепљивати’, а именска *копыто* ‘копито’ у акузативу множине.

4.1.7. Изрази са глаголском компонентом у значењу ‘откопчати’:

У овој групи се налази само један руски израз *отстегнуть копыта* (БСРП), чија је глаголска компонента глагол *отстегнуть* ‘откопчати’, а именска *копыто* ‘копито’ у акузативу множине.

4.1.8. Изрази са глаголском компонентом у значењу ‘отпасти, одвалити се’:

У овој групи се такође налази само један руски израз *копыта отвалятся* (НКРЯ), чија је именска компонента именица *копыто* ‘копито’ у номинативу множине, а глаголска глагол *отвалиться*.

4.1.9. Изрази са глаголском компонентом у значењу ‘склонити’:

Овде спадају руски изрази *кеды в угол поставить* (БСРП)*, выставить кеды* (БСРП), *задвинуть кеды* (БСРП), код којих је именска компонента *кед* (разг. *кеда*) ‘патика’ у акузативу множине, док глаголска компонента може бити глагол *поставить* ‘ставити’ уз допуну *в + угол* ‘ћошак’ у акузативу, као и глаголи *выставить* ‘избацити’ или *задвинуть* ‘склонити, затурити’.

4.1.10. Изрази са глаголском компонентом у значењу ‘осушити’:

Овде се може сврстати само српски израз *осушити некоме опанке* ‘усмртити’ (РСА, Лалевић 1934 : 282-283), чија је глаголска компонента глагол *осушити*, док је именска компонента именица *опанак* у акузативу множине уз именску реч у дативу (са семантичким обележјем ‘живо+’) која означава објекат.

4.1.11. Изрази са глаголском компонентом у значењу ‘окачити’:

Овде спада само српски израз *набости некоме опанке* ‘усмртити’ (РСА) чија је глаголска компонента *набости*, а именска именица *опанак* у акузативу множине уз именску реч у дативу (са семантичким обележјем ‘живо+’) која означава објекат.

4.1.12. Изрази без глаголске компоненте:

Забележена су и два руска израза без глаголске компоненте. То су изрази *с копыт долой* (Мокиенко 2005 : 37) чија је именска компонента именица *копыто* у генитиву множине са предлогом *с,* а у чији састав улази и прилошка допуна *долой* ‘доле’ и израз *с копылов (копыльев) долой* (Мокиенко 2005 : 35) исте структуре, где је именска компонента именица *копыл* ‘кратка греда уметнута у доњи део санки која држи горњи део санки’ у истом падежу као и именска компонента у претходном изразу.

4.2. Варирање именске компоненте

Уколико пак сврстамо ове исте изразе према именској компоненти, уочавамо да се исте именице комбинују са различитим глаголима. Именске компоненте можемо груписати на следећи начин:

4.2.1. називи за обућу (и одевне предмете који покривају ноге): срп. *опанци*, рус. *кеды* ‘патике’, *коньки* ‘клизаљке’[7], *лыжи* ‘скије’, *кони* жарг. ‘чизме’, чеш. *bačkory* ‘патофне’, *boty* ‘чизме’, *bagančata* ‘тешка војничка или радничка обућа, баканџе’, *šupáky* ‘јапанке’, *kamaše* ‘грејачи, камашне’, *рариче* ‘кућне папуче’*, krpce* ‘опанци’; буг. *брича* ‘панталоне за јахање’

4.2.2. називи за ноге: буг. *нозе*, *крака*, рус. *ноги*, *кегли*, *копылки*, *копыла* (в. ниже)*,* пољ. *nogi*, *gęgi*, чеш. *brka*, *brčka*, *kotáry, kotiky*, *hnáty*, *pagnečajky*;

4.2.3. називи за животињске удове: срп. *папци*, буг. *копита*, рус. *копыта*, *ласты*[8], пољ. *kopyta* чеш. *klepeta, paprče*.

Поред наведених група издваја се и једна именска компонента која заврећује посебну пажњу. Ради се о именској компоненти израза *с копылов (копыльев) долой* (Мокиенко 2005 : 35).

[7] Поред стандардног значења *коньки* ‘клизаљке’, ова реч у криминалном жаргону може имати и значење ‘чизме’ (Северная пчела, 1859 г.; Путилин, 1904 г.; Лебедев, 1909 г.; Попов, 1912 г.).

[8] Изрази са овом компонентом би се могли сврстати и у изразе који садрже назив за врсту обуће, јер компонента *ласты* може означавати како пераја животиња, тако и део ронилачке опреме.

Мокијенко (Мокиенко 2005 : 35-37) израз *с копыт долой* тумачи као преосмишљавање овог израза, чију именску компоненту идентификује као дијалекатско *копыл* ‘кратка греда уметнута у доњи део санки која држи горњи део санки’ (в. слику бр. 1), које, поред наведеног, улази у састав још једног израза из књижевног језика: *поднять все вверх копылом* ‘узнемирити, узбунити’, ‘окренути све наглавачке’, али и у састав мноштва дијалекатских израза, као што су: *скрипит, как копыл в дровнях* ‘јако шкрипи’ или пренесено ‘звоца’, *выйти из копыльев* ‘бити ван себе’, *на копыл поставить* ‘окренути наглавачке, довести у стање нереда’, *под копыл* ‘на бок’, *копылом стряхнуть* ‘веома мало’, *всё копылом пошло* ‘све се потпуно променило’, *два брата копыл да лопата* ‘два брата различитог карактера’, *при царе Копыле* ‘веома давно’, *копыл копылом* ‘наглавачке, без реда, узалуд’, као и изразе забележене у речнику сибирских дијалеката *с копыльев сшибить* ‘оборити с ногу’ или ‘збунити’ и *с копылков долой* ‘о човеку обореном ударцем’. Мотивацију ових израза аутор објашњава тиме што је функција поменутог дела санки подупирање,[9] док објашњење мотивације значења ‘умрети’ тражи у старом обичају сахрањивања, где је покојник вожен на санкама до места на ком ће бити сахрањен. Потврде за овакву тврдњу налази у писаним споменицима из XII века, где је забележена метафора ‘седети на санкама’ у значењу ‘бити на самрти, спремати се за смрт’, као и у белоруској фразеологији где *глядзець на паповы сани* значи ‘спремати се на онај свет, бити на самрти’. Тако би израз *с копылов долой* заправо значио ‘скинути са санки, понети на гробље’, па одатле и ‘умрети’.

Међутим, треба погледати и друге изразе са овом речју забележене у сибирским говорима. Међу њима између осталог налазимо и *задрать копылки* у значењу ‘подигнути ноге’, а пренесено и ‘умрети’ (ФСРГС). Стога није сасвим неоправдано претпоставити да је реч *копыл* најпре добила пренесено значење ‘ноге’, а тек онда ушла у израз који нас интересује.

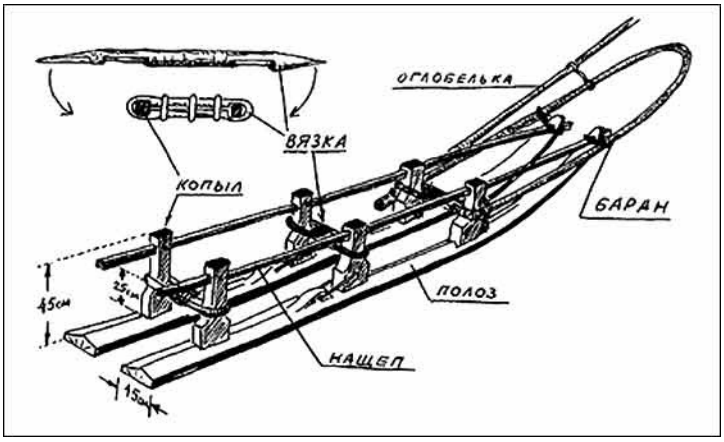

Слика бр. 1. *копыл*[10]

Слично, за чешки израз *natáhnout brka* или *natáhnót brčka* код Махека (Machek 1968 : 66) налазимо да потиче од дијелакатског *natáhnót brdečka* које се употребљавало за коње у значењу ‘липсати’, где су *brdečka* део запрежних кола за који се везује коњ (в. слику бр. 2), а тај назив је према речима аутора употребљен у овом изразу шаљиво, уместо *noha* ‘нога’. Множински облик *brdečka* је скраћен у *brčka*, што је погрешно интерпретирано као деминутив од *brko* [‘птичје перо’ (SSJČ)], одакле је даље настало *natáhnout paprče* [где је именска компонента *paprča* ‘шапа’ (SSJČ) , ‘птичја нога’], а затим и *natáhnout papuče* [‘папуче’ (SSJČ)] / *bačkory* [‘патофне’ (SSJČ)].

Михал Новотни (Novotný 2003) у популарном тексту објашњава Махекову етимологију сликом коња који када умре у запрези повуче део за који је везан, док варијанту *natáhnout paprče*

[9] Ово објашњење заиста је уверљиво за неке од ових израза. Ипак, за неке од њих требало би узети у обзир и друга значења ове речи (‘мотика’), као и могућа старија значења (према једном од тумачења ‘споредан, небитан предмет’, уп. Фасмер 1967 II: 320).

[10] Слика је преузета са сајта: http://www.dmitriyzhitenyov.com/index/narty_i_volokushi/0-24 <29.01.2019.>

објашњава тиме што су у дијалекту из кога потиче израз *brdečka* и *paprče* синоними, а како је реч била непозната говорницима који не познају овај дијалекат, она је трансформисана у познато *papuče*.

Хелена Карликова (Karlikova 2017 : 198-203) сматра да су наведена објашњења највероватније производ народне етимологије и показује да је развој био управо обрнут. Како у чешким дијалектима, тако и у другим језицима, паралеле за овај израз садрже именску компоненту која означава ноге. Стога претпоставља да је и реч *brko* имала исто значење и изводи је од глагола *brkat* 'летети, спотицати се, тетурати се', што поткрепљује чешким називима за ноге изведеним од глагола кретања. Дакле, како закључује аутор, израз је првобитно настао у облику *natáhnout brka*, где именска компонента означава ноге, а касније је дошло до трансформације *brka brčka brdečka*.

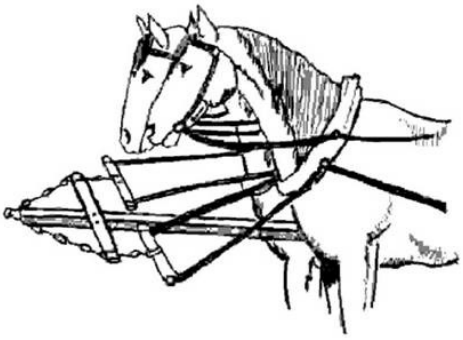

Слика бр. 2. *brdečka*[11]

Дакле, као што видимо, ова два покушаја довођења израза са значењем умрети у везу са деловима превозног средства опиру се на потпуно различите слике којима се објашњава семантичка мотивација. У првом случају ради се о слици скидања покојника са санки на којима је довожен до места сахрањивања, и не доводи се у везу са смрћу животиње, док је у другом случају реч о слици коња који липше у запрези, и када опружи ноге повуче и део за који је био упрегнут и затегне га.

Ова објашњења ипак немају упориште у тако распрострањеном моделу као што је случај са онима у којима се показује да је именска компонента означавала ноге.

4.3. Семантичка мотивација

Забележени словенски изрази се уклапају у концептуализације смрти које су иначе заступљене у словенским језицима. То су смрт као престанак кретања, која спада у ширу групу фразеологизама везаних за видљиве знаке смрти заједно са кежењем зуба, превртањем очију и њиховим заклапањем. (Толстая 2008 : 451-452). Овде спадају фразеологизми са буквалним значењем 'опружити ноге' и слично, где се издвајају они чије је буквално значење 'подигнути ноге'. Они нису мотивисани сликом мртвог човека који лежи, већ сликом угинулог коња, који се претури на леђа и подигне ноге, а касније су пренети на човека, као и у случају балканских израза.[12]

Затим ту су изрази са глаголском компонентом која има значење 'шкљоцнути, ударити'. Семантика ударања се може довести у везу са осмишљавањем смрти као тренутка који доноси наглу промену статуса, насупрот животу, који је дуготрајан процес (Павлович 1996 : 9). Таква

[11] Слика преузета из књиге Богданов, В. В. Ермолаев, В. А. (2004) *Конская упряжь — основные элементы, требования и особенности*. Ульяновск: Ульяновская государственная сельскохозяйственная академия на: https://royallib.com/read/bogdanov_v/konskaya_upryag__osnovnie_elementi_trebovaniya_i_osobennosti.html#0 <29.01.2019.>

[12] У прилог претпоставци да су ови изрази мотивисани сликом угинулог коња, а не умрлог човека, говори и чињеница да су они углавном погрдни или шаљиви.

мотивација постоји и у нефразеолошким глаголима са значењем ‘умрети’, као што су *пукнати*, *скапати*, *цапати* и сл. Овакав развој значења тумачи се као директна метафора изведена из чистог значења ударања (Влајић-Поповић 2002 : 32) или преко ономатопеје (Sk I : 252; II : 40; 337, III : 67). Поред тога, ударање је и једна од обредних радњи везаних за обреде прелаза, укључујући и погребни обред (в. Раденковић 2004 : 186-187).

На крају, ту је група фразеологизама који се такође уклапају у концептуализацију смрти као престанка кретања, али у оквиру шире групе фразеологизама у којима се смрт концептуализује као крај, завршетак живота и свих активности везаних за њега (Толстая 2008 : 452), што се изражава кроз одлагање предмета употребљаваних у свакодневном животу. Један од израза из ове групе је рецимо и данас раширен израз *бацити кашику*, а од оних који нас интересују ту су поред израза са глаголском компонентом *бацити* и они са глаголском компонентом у значењу ‘одложити’, ‘оставити у ћошак’ и тако даље. Овде спада и израз *осушити некоме опанке* у значењу ‘убити некога’, који се може разумети као ‘учинићу ти да више не носиш опанака, него да ти се суше о клину, да их више не обујеш’ (Лалевић 1934 : 282-283).

5. ШИРИ КОНТЕКСТ

Овакве концептуализације смрти нису карактеристичне само за словенске или само за балканске језике. Изразе у којима се огледа оваква концептуализација налазимо и у другим европским језицима.

Сликом умрлог коња мотивисани су немачки изрази *die Hufe hochnehmen / hochreißen / hochmachen* (Redensarten-Index), чија је именска компонента именица *der Huf* ‘потковица’ у акузативу множине, док глаголску компоненту могу чинити следећи глаголи: *hochnehmen* ‘држати високо’, *hochreißen* ‘подићи’ или *hochmachen* у истом значењу.

Изразе мотивисане сликом човека који лежи у гробу налазимо на пример у енглеском језику. Такви су изрази *turn up your toes* (ODI), чија је глаголска компонента глагол *to turn* ‘окренути’, а именска *your toes* ‘своје ножне прсте’, као и варијанта са допуном *up to the daises* ‘ка белим радама’: *turn your toes up to the daises* (ODI).

Поред овог израза, у енглеском језику налазимо и израз који по мотивацији одговара словенским изразима везаним за концептуализацију смрти као престанка кретања и одлагања обуће. Реч је о изразу везаном за превремену смрт чије је буквално значење ‘умрети у чизмама’: *die with one’s boots on* ‘умрети радећи или још увек радно способан’ (FDI)[13]. Сличну мотивацију имају и француски изрази, који формално боље одговарају анализираном призренском изразу: *laisser ses houseaux / guêtres / bottes / chausses (quelque part)* (Krzyżanowska 1998), са глаголском компонентом *laisser* ‘оставити’ и именском компонентом која означава обућу или друге одевне предмете који се носе на ногама: *houseaux* ‘грејачи, камашне’, *guêtres* ‘камашне’, *bottes* ‘чизме’, *chausses* ‘средњовековни штитници за ноге’, уз опциону допуну *quelque part* ‘негде’.

6. ЗАКЉУЧАК

Као што видимо, семантичка мотивација израза *метнаја налче* није спорна, налазимо је како у балканским, тако и у словенским језицима, а и шире. Што се тиче формалне стране, можемо претпоставити да је реч о полукалку према турском *nallari atmak*, у прилог чему говоре и балканске паралеле које у потпуности одговарају и по структури и по значењу, као и чињеница да је израз забележен у вишејезичној средини у којој су српски и турски језик били у директном контакту, при чему је турски језик током векова имао престижан статус и чак био *lingua franca*

[13] Уп. такође *die in one’s boots* ‘умрети борећи се, умрети на други начин, а не у кревету’ (McGraw-Hill Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs)

градског споразумевања (Петровић 2012 : 14). Наравно, не може се искључити ни могућност да је реч *налча* (Чемерикић) позајмљена независно од овог израза, а да је затим у њега ушла као паралела домаћем *плоча* (Чемерикић). У сваком случају, овај израз се одлично уклопио у већ постојећу концептуализацију смрти и у мрежу домаћих израза којима се означавало умирање.

Литература

Aktunç, H. (2000). *Türkçenin Büyük Argo Sözluğü (Tanıklarıyla)*. İstanbul: Yapi Kredi Yayınaları.

Bartmiński, J. (2006). *Językowe podstawy obrazu świata.* Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Borghi, A. Scorolli, C. (2006). Object concepts and mental images, *Anthropology and Philosophy 7/1-2*, str. 64-74 (1-9) prema http://gral.ip.rm.cnr.it/borghi/borghi-scorolli-a&p-06.pdf <26.01.2019.>

Cunia, T. (2010). *Dictsiunar a limbãljei armãneascã*. Editura Cartea Aromãnã.

DEX: *Dicționarul explicativ al limbii române* (2009). București: Univers Enciclopedic, ediția a III-a.

Dobrovol'skij, D. Piirainen, E. (2005). Cognitive theory of metaphor and idiom analysis. *Jezikoslovlje* 6 (1), 7-35.

FDI: Farlex Dictionary of Idioms (2015). Farlex, Inc. na: https://idioms.thefreedictionary.com/die+with+your+boots+on <24.01.2019.>

Gibbs, R. W. (2006). Why cognitive linguists should care more about empirical methods. *Methods in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamin's Publishing, 2-18.

Karlíková, H. (2017). Zur Herkunft des tschechnischen Idioms *natáhnout brka*. *Etymological Research into Czech. Proceedings of the Etymological Symposium Brno 2017, 12-14 September 2017, Brno*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.

Klimentić, E. (2018). Frazeološka dilema: Dvokomponentnost i/ili autosemantičnost. *Društvene i humanističke studije* 3 (1), 195-206.

Krzyżanowska, A. (1998). Ostatnia podróż – czyli polska i francuska metaforyka śmierci. *Etnolingwistyka* 9 (10), 93-109.

Machek, V. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.

McGraw-Hill Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs (2002). The McGraw-Hill Companies, Inc. na: https://idioms.thefreedictionary.com/die+in+boots <24.01.2019.>

Novotný, M. (2003). *Brka (natáhnout)* na https://region.rozhlas.cz/brka-natahnout-7258135 <29.01.2019.>

ODI: *Oxford Dictionary of Idioms* (2004). Oxford University Press.

Papahagi, T. (1963). *Dicționarul dialectului aromân. General și etimologic*. București: Editura Academiei.

Redensarten-Index: https://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~~die%20Hufe%20hochnehmen%20%2F%20hochreissen%20%2F%20hochmachen&bool=relevanz&suchspalte%5B%5D=rart_ou <24.01.2019.>

Sendek, R. (2007). *Studia z frazeologii bułgarskiej i macedońskiej*. Kraków: Wydawnictwo Scriptum.

Sk: Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–IV* (1971-1974). Zagreb: JAZU.

SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého* (2011). Praha: Ústav pro jazyk český. na: https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc <23.01.2019.>

SSS: *Słownik starożytności słowiańskich* 1–8*,* pod red. W. Kowalenki, G. Labudy i T. Lehr-Spławińskiego, Wrocław etc. 1961–1996.

SW: Karłowicz, J. et. al. *Słownik języka polskiego* (1900–1927). Warszawa.

Thomai, J. (1999). *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë/Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Shtëpia botuese "Shkenca".

Tomici, M. (2012). *Dicționar frazeologic român-sârb.* Timișoara: Uniunea sârbilor din România.

USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego* (2003). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Wiktionary: https://www.wiktionary.org/

Λεξικό της κοινής νεοελληνικής (1998). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/ <12.06.2018.>

Блатная музыка, Словарь жаргона преступников (1923). Москва: Издание управления уголовного розыска республики. на: http://www.russki-mat.net/argot/Blat.php <15.05.2018.>

БСРП: Мокиенко, В. М. Никитина, Т. Г. *Большой словарь русских поговорок* (2007). Москва: Олма Медиа Групп на: https://dic.academic.ru/ <25.01.2019>.

БФСРЯ: Телия, Е. Н. *Большой фразеологический словарь русского языка* (2006). Москва : АСТ-Пресс на: https://dic.academic.ru/ <25.01.2019>.

Влајић-Поповић, Ј. (2002). *Историјска семантика глагола ударања у српском језику: преко етимологије до модела семасиолошког речника*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Вуловић, Н. (2015). *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка истраживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Вътов, В. (2001) За един фразеологизиран образ в българския език, *Отговорността пред езика. Sumta cum pietate Studia Litterarum.* Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски". ctr. 214 – 224, на: http://georgesg.info/belb/personal/vytov/Smartta.htm <23.01.2019.>

Довлатов, С. Д. *Зона. Записки надзирателя.* Энн-Арбор: Издательство «Эрмитаж». на: http://www.many-books.org/auth/687/book/6784/dovlatov_sergey/zona/read/4 <29.01.2019.>

Досталь, Г. (1904). *Воровской словарь*, Слобода Покровская. на http://www.russki-mat.net/argot/Blat.php <15.05.2018.>

Елезовић, Г. (1932-1935). *Речник косовско-метохиског дијалекта I-II.* Београд: Српска краљевска академија.

Златковић, Д. (2014). *Речник пиротског говора I-II.* Београд: Службени гласник.

Караџић, В. С. (1898). *Српски рјечник*. Београд.

Коконова, А. Б. (2011). *Рождение и смерть в пространстве диалекта. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук.* Москва: МГУ им. Ломоносова.

Лалевић, М. С. (1934). О значењу неких речи и израза. *Наш језик* 2 (9-10), 278-283.

Мокиенко, В. М. (2005). *В глубь поговорки*. Санкт-Петербург: Авалон; Азбука-классика.

НКРЯ: Национальный корпус русского языка http://www.ruscorpora.ru/

Павлович, Т. (1996). *Семантика слов с корнями «-жи(в)-» и «-мер/мор-» в русском и сербохорватском языках на фоне культурных концептов «жизнь» и «смерть». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук.* Москва: Институт русского языка РАН.

Петровић, С. (2012). *Турцизми у српском призренском говору на материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемерикића.* Београд: Институт за српски језик САНУ.

Попов В. Ф. (1912). *Словарь воровского и арестантского языка*, Киев. на: http://www.russki-mat.net/argot/Blat.php <15.05.2018.>

Потапов С.М. (1927). *Словарь жаргона преступников*. Москва. на: http://www.russki-mat.net/argot/Blat.php <15.05.2018.>

Путилин, И. Д. (1904). *Условный язык петербургских мошенников*, СПб. на: http://www.russki-mat.net/argot/Blat.php <15.05.2018.>

Раденковић, Љ. (2004). Ударње у обредима животног круга. *Кодови словенских култура 9 (Смрт)*. Београд: Клио, 182-188.

РБЕ: *Речник на българския език* (2001-). София: Издателство на БАН на: http://ibl.bas.bg/rbe/ <25.01.2019.>

РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (1959-). Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.

Северная пчела, 1859 г.;

СРА: Елистратов, В. С. *Словарь русского арго* (2002). http://gramota.ru/slovari/argo/ <25.01.2019.>

ССЛЖС: *Словарь современной лексики, жаргона и сленга* (2014) на: https://dic.academic.ru/ <25.01.2019>.

Толстая, С. М. (2008). Смерть, *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва: Индрик, 441-454.

ТРМЈ: *Толковен речник на македонскиот јазик* (2003-2014). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков".

Фасмер, М. (1967). Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополненија О. Н. Трубачева. Москва: Прогресс.

ФСРГС: Федоров А.И. *Фразеологический словарь русских говоров Сибири* (1983). Новосибирск: Наука.

ФСРЛЯ: Федоров, А. И. *Фразеологический словарь русского литературного языка* (2008). Москва : Астрель, АСТ на: https://dic.academic.ru/ <25.01.2019>.

Чемерикић, Д. *Збирка речи из Призрена* на: http://www.prepis.org/items/browse?collection=1

О ПРОИСХОЖДЕНИИ ВЫРАЖЕНИЯ *МЕТНАЈА НАЛЧЕ*

Резюме

Выражение *метнаја налче* зафиксировано в сборнике слов говора города Призрен Димитрия Чемерикича в значении ‘умереть, сдохнуть (о скоте), умереть (о человеке, особенно о мусульманине)’. В остальных говорах сербского языка формальные и семантические паралели для данного выражения зафиксированы в сербских говорах, принадлежащих к балканской зоне. В словаре Вука С. Караджича зафиксирована формальная паралель, но не дано значение. Во всех балканских языках зафиксированы формальные и семантические паралели, а также другие выражения, мотивированные тем же мысленным образом (образом умершего коня, лежащего ногами вверх). В славянских языках, не принадлежащих к балканскому языковому союзу, не обнаружено полных формальных паралелей для рассматриваемого выражения. Тем не менее в них зафиксирована разветвленная сеть выражений, соответствующих данной модели, в которых варьируется глагольный или именной компонент. Глагольные компоненты можно группировать по значению в следующие группы: ‘бросить’, ‘вытянуть/протянуть’, ‘поднять’, ‘щелкнуть’, ‘разуть’, ‘склеить’, ‘отстегнуть’, ‘отвалиться’, ‘задвинуть’, ‘высушить’ и ‘повесить’. Два выражения (*с копыт долой* и *с копылов/копыльев долой*) не имеют глагольной составляющей и рассматриваются отдельно. Второе выражение толкуется как одно из выражений, в состав которых входит нестандартное название ног (уп. сиб. *задрать копылки* ‘задрать ноги’, ирон. ‘умереть’). Именные компоненты можно разделить на три группы: названия обуви, ног и (нижних) конечностей животных. Мысленные образы, которыми мотивированы славянские выражения, хорошо вписываются в уже известную концептуализацию смерти в славянских языках (смерть как прекращение движения, смерть как перемена статуса и смерть как прекращение жизненной деятельности). Выражения, мотивированные подобными мысленными образами, зафиксированы и в других европейских языках. Учитывая отсутствые полных формальных паралелей в небалканских славянских языках, а также специфическую социолингвистическую ситуацию в городе Призрен, можно предположить, что данное выражение является полукалькой турецкого *nalları atmak*, вписавшейся в уже существующую сеть славянских выражений, отражающих схожую концептуализацию смерти.

Ключевые слова: этимология, фразеология, славянские языки, балканские языки.

Соња Манојловић
Институт за српски језик САНУ
sonja.manojlovic@isj.sanu.ac.rs

II

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА

UDK 811.111:811.163.41]'342.42

Aleksandar Živanović

A COMPARISON OF CODA CLUSTERS IN ENGLISH AND SERBIAN[1]

The aim of this paper is to compare coda clusters in English and Serbian, focusing on two-member consonant sequences. According to the Sonority Sequencing Principle (Kiparsky 1979; Selkirk 1984; Clements 1990), consonant clusters can be classified into core clusters, sonority reversals and sonority plateaus. In order to divide final consonant sequences into these three groups, we used the principles referring to possible consonant clusters provided in Roach (2009) and the classification of consonant clusters in Petrović & Gudurić (2010). The comparison reveals that Serbian possesses a larger number of distribution possibilities regarding core clusters, while English contains more possible sonority reversals. To illustrate the difference between segments' syllabicity in English and Serbian which leads to different kinds of syllabification, we employ the concept of sonority thresholds (Zec 2007). Another significant distinction between the two languages is the occurrence of complex codas. Namely, Serbian does not allow monosyllabic words of VCC form, while there are many such words in English.

Keywords: coda clusters, sonority, English, Serbian.

1. INTRODUCTION

Consonant clusters have received considerable attention in the phonological literature and sonority has played an important role in the analysis of the syllable structure. While there are many research studies dealing with consonant clusters in English, these sequences have not been investigated thoroughly in the Serbian language. Furthermore, comparative studies between consonant clusters in two languages seem to be quite rare. The aim of this paper is to explore final two-member consonant sequences in English and Serbian within the theoretical framework centred around the concept of sonority[2] and thus provide a clearer picture of similarities and differences between coda clusters in these two languages.

According to Lass (1991), a syllable (σ) is a phonological unit which consists of an onset (O) and the rhyme (R). The rhyme includes a peak (P) (which is also called nucleus (N)) and a coda (Co). The only obligatory part of the syllable is the peak (e.g. *ah*). A syllable is represented as a branching tree:

(1)

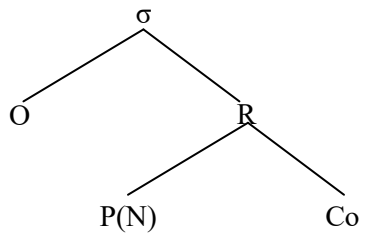

[1] The paper is based on the author's master's thesis *A typology and structure of onset and coda clusters in English and Serbian* (2017), supervised by Professor Maja Marković. The research was partially supported by the project TR32035.

[2] Even though The Sonority Sequencing Principle and the Dispersion Principle are used within the framework of Optimality Theory by some researchers, we do not employ these generalizations in such a way. What all the theoretical notions used in this paper have in common is the concept of sonority.

The position of the peak is occupied by a vowel, while consonant segments constitute the onset and the coda. The number of consonants in the coda in English and Serbian varies from 0 to 4.[3] Nevertheless, this article is concerned with two-consonant codas only (since this is the optimal number of segments in a consonant cluster in Serbian (Petrović & Gudurić 2010: 401)). The prototypical syllable contains vowel as the most sonorous segment, while sonority of the segments in the coda should decline towards the end of the syllable. As we shall see, this is not always the case.

The paper is organized as follows: in Section 2 we explain the notion of sonority and present the sonority scales, after which we provide the classification of coda clusters in English and Serbian in Section 3. Section 4 deals with sonority thresholds. Section 5 discusses the complexity of syllables in the two languages. A concluding section summarizes the main points of the paper.

2. SONORITY

2.1. Definitions of sonority

Sonority is an important factor which influences the structure of the syllable. Different sounds possess different sonority values according to which they can be ranked on the sonority scale. The notion of sonority can be treated as a phonetic property, as well as a phonological feature.

According to Ladefoged (1982, 1993) sonority represents perceptual salience or loudness of a sound, whereas Goldsmith (1995) claims that sonority should be defined as the amount of airflow in the resonance chamber. Škarić (1991) suggests that sonority does not depend on the sound itself but stems from physical properties of the speech organs. For instance, increased tension of the larynx, a larger size of the oral cavity and a greater degree of its openness will result in higher sonority values. On the other hand, sonority can be defined as a phonological primitive in the form of a multi-valued feature (Selkirk 1984). Clements (1990) argues that sonority is derived from more basic binary features of phonological theory (syllabic, vocoid, sonorant), including one additional feature – approximant.

Despite a large number of definitions of sonority and disagreements between the authors, the Sonority Sequencing Principle is generally accepted in the phonological literature (Kiparsky 1979; Selkirk 1984; Clements 1990). It can be stated in the following way (Clements 1990: 3):

(2) The Sonority Sequencing Principle (SSP)
Between any member of a syllable and the syllable peak, only sounds of higher sonority rank are permitted.

In what follows, we present sonority scales that are used for explaining the structure of the syllable.

2.2. Sonority scales

According to Parker (2002: 62), the most frequently cited sonority scale in the literature is probably the one provided in Clements (1990):

(3) The sonority scale
V(owels) > G(lides) > L(iquids) > N(asals) > O(bstruents)

The authors disagree on whether sonority scales vary from one language to another (Steriade 1982) or whether the sonority scale is universal (Selkirk 1984, Clements 1990). Sonority scales which have fixed universal values usually refer to the major natural classes of sounds (as in (3)), and finer distinctions

[3] Petrović & Gudurić (2010: 419) provide *Herpst* as the example with four consonants in the word final position in Serbian.

between segments are drawn by using sonority-independent parameters, such as voicing, coronality, etc. (Morelli 1999: 5). The idea that we will pursue is that the sonority scale is universal.

The sonority hierarchy that will be employed in this paper is the one which Babić (1989) created for Croatian. The only change that we will introduce is the position of /v/. Instead of placing it into the group with fricatives, we will classify it as a semivowel. As indicated by Marković & Jakovljević (2012: 16), Serbian /v/ is traditionally classified as a sonorant,[4] for the following reasons: it does not undergo voicing assimilation, as opposed to voiced obstruents: *lov + ca → lovca*; *iz + tupiti → istupiti*; its position is usually the same as that of sonorants since it is preceded by obstruents in initial consonant clusters, e.g. *tvoj*, *dva*, *kvar*; it is characterized by approximant articulation and its acoustic characteristics include low energy output and barely visible friction (if it is present at all). Moreover, even though English and Serbian differ with respect to particular sounds which do not exist in both of these languages (e.g. the fricative /θ/ does not exist in Serbian), they contain the same groups of sounds, which is why the same sonority scale can be applied to English as well. The scale is given in Table 1; vowels, as the most sonorous segments, occur on the left and plosives, as the least sonorous, on the right.

V(owels)	S(emivowels)	L(iquids)	N(asals)	F(ricatives)	A(ffricates)	P(losives)
a e o i u	j v	r l lj	m n nj	z ž s š f h	đ dž c č ć	b d g p t k

Table 1: The sonority scale, based on Babić (1989)

Formulated in this way, the sonority hierarchy enables classifying consonant clusters into three types based on the SSP (as previously stated in (2)) – core clusters, sonority reversals and sonority plateaus. Core clusters are the best formed clusters according to the Sonority Sequencing Principle. Their sonority decreases towards the syllable margins. In sonority reversals, the most sonorous segments occur closer to the syllable margin than to the syllable peak. Sonority plateaus consist of the members which have the same sonority values.

3. THE CLASSIFICATION OF CODA CLUSTERS

We used the principles referring to possible coda clusters in English provided in Roach (2009) in the process of classifying the English examples. The classification of two-consonant codas in Serbian was made based on the one provided in Petrović & Gudurić (2010), which contains a large number of examples illustrating possible combinations of consonant clusters in Serbian. The classification of two-consonant codas in English is provided in Table 2.

Core clusters	Sonority reversals	Sonority plateaus
L + N (film, realm)	P + F (beds, wits)	F + F (fifth, paths)
L + F (thrills, Welsh)	P + N (garden, kitten)	P + P (kept, begged)
L + A (squelch, belch)	P + L (bottle, paddle)	
L + P (belt, wailed)	F + N (often, prison)	
N + F (drums, cans)	F + L (wrestle, dazzle)	
N + A (cringe, ranch)	N + L (channel, mammal)	
N + P (camp, bank)		

[4] The authors cite Bakran (1996) and Jelaska (2004), who speak in favour of sonorant analysis of this sound in Croatian as well.

F + P (west, rushed)		
A + P (judged, breached)		

Table 2: Coda clusters in English

The classification of final consonant sequences shows that there are many possible combinations in English. Within the group of core clusters, various segments can be combined with each other, among which liquids and nasals are the most productive as initial members and plosives as the most frequently occurring second members. There are two types of sonority plateaus occurring in this language (F + F and P + P). As regards sonority reversals, there is an unexpectedly large number of sequences, primarily due to the high frequency of syllabic consonants /l/ and /n/ which occur in almost all the examples.

Core clusters	Sonority reversals	Sonority plateaus
S + L (emajl)	P + F (gips, boks)	L + L (erl)
S + N (dizajn, šlajm)	L + S (nerv)	P + P (recept, smaragd)
S + F (paradajz, rajh)		
S + A (bajc)		
S + P (selotejp, escajg)		
L + N (film, Keln)		
L + F (kurs, falš)		
L + A (falc)		
L + P (gord, skalp)		
N + F (trijumf, revanš)		
N + A (klinč, princ)		
N + P (šund, romb)		
F + P (mast, vešt)		
A + P (Donjeck)		

Table 3: Coda clusters in Serbian

As the classification shows, Serbian allows one more consonant sequence than English. In the corpus analyzed in Miletić (1952: 104), there are only four final consonant clusters in Serbian – /st/, /št/, /zd/, /žd/ (all of which are classified as core clusters). Many dialects expressed the tendency to stop using even such a limited number of sequences by reducing them to one consonant, e.g. *mos* instead of *most* (Petrović & Gudurić 2010: 416). However, under the influence of borrowing from other languages, Serbian coda clusters became much more productive. Most of the examples in the corpus that we analyze are core clusters – they are more numerous in Serbian than in English. The same number of sonority plateaus occurs in both languages; P + P is the cluster shared by both languages, two fricatives occur only in English, while two liquids form a coda cluster only in Serbian (American English is not the subject of the analysis). The are two sonority reversals in Serbian – P + F and L + S.[5] The concept

[5] The most conspicuous difference between coda clusters in English and Serbian is the frequency of the semivowel /j/. In Serbian, it exhausts all the combination possibilities as the first member of a core cluster occurring word-finally. On the other hand, there is no /j/ in core clusters in English consonant sequences. Nevertheless, some of these words are used in English as well (e.g. *design* vs. *dizajn*, *Sellotape* vs. *selotejp*), which is why we can compare the occurrence of Serbian /j/ and English /ɪ/ which forms diphthongs in combination with other segments. The reason why the spoken and written forms of *dizajn* and *selotejp* do not include the vowel /i/ before the final consonant may be related to the fact that the sound system of Serbian does not include diphthongs. According to Filipović (1977: 163), this replacement belongs to free transphonemization – the process of substituting phonemes of the lending language (English) which do not have articulatory equivalents in the

of sonority thresholds will be employed in the following section to account for different sets of syllabic segments in these two languages which influence the classification of consonant clusters.

4. SONORITY THRESHOLDS

As Zec (2007: 178) claims, both the syllable and the mora (μ)[6] need to satisfy minimal sonority requirements. Sets of syllabic and moraic segments are language-specific and their minimal sonority values are expressed in terms of sonority classes (vowels, sonorants, etc.) (Zec 1995: 92). The author suggests that, apart from belonging to a particular sonority class, the segment also needs to satisfy the condition on relative sonority (which is defined in purely paradigmatic terms) in order to achieve moraic or syllabic status.

(4)

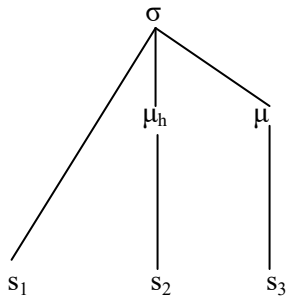

The mora on the left is the head of the syllable, which is indicated by the subscript. The head of this mora is the segment that it immediately dominates (s_2). "The sonority threshold on moras affects all segments they dominate, while the sonority threshold on syllables affects segments dominated by the head mora" (Zec 2007: 179). The segment which is dominated by the head mora is referred to as the syllabic segment, while the segment which is dominated by the non-head mora is termed the moraic segment.

The purpose of sonority thresholds is to restrict the minimal sonority of the syllable and the mora, which is why the sonority of syllabic and moraic segments is important. Zec (2007: 179) provides the hierarchy of syllable peaks based on potential syllabic segments in a language assuming the sonority scale in Prince & Smolensky (1993).

(5) Hierarchy of syllable peaks

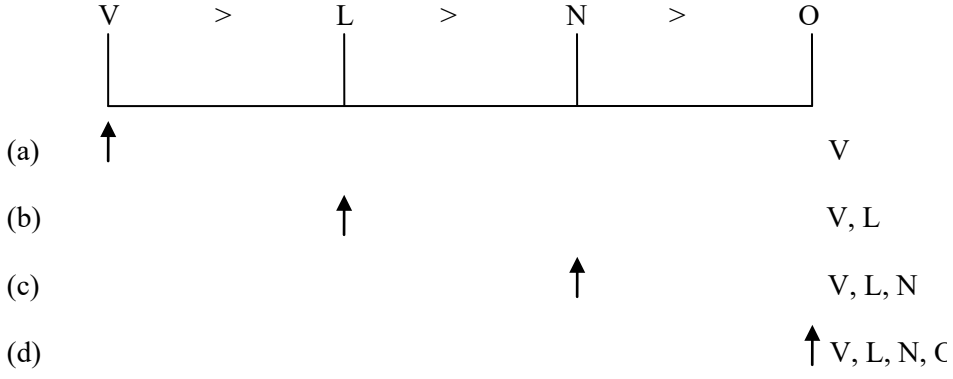

borrowing language (Serbian).

[6] The mora is a weight unit which is important for the classification of syllables: short or light syllables have one mora, long or heavy syllables have two (Hayes 1989: 254).

Syllabic segments in English are vowels and sonorants (Zec 1995). In Serbian, a set of syllabic segments is prototypically defined as consisting of vowels and /r/. /r/ is prototypically syllabic if it occurs between two consonants (e.g. *krv*, *brz*) or at the beginning of the word and is followed by a consonant (e.g. *r.đav*, *r.va.ti*). There are two additional instances of syllabic /r/: 1) when a compound word including a prefix ending in a vowel (e.g. *po-*) begins with /r/ that is followed by a consonant (e.g. *rvati*): *po.r.va.ti se*, *za.r.đa.ti*; 2) after a consonant and before the vowel /o/ which came into existence after the alternation of /l/ into /o/ when /l/ was at the end of the syllable: *o.tr.o*, *pro.str.o*, *gr.o.ce* (in the majority of the territory where Serbian is spoken, such /r/ lost its syllabic nature and behaves like all other consonants) (Stevanović 1975: 76-80, cited in Petrović & Gudurić 2010: 187). Taking into consideration loanwords, apart from /r/, some other consonants can function as syllable carriers, e.g. /l/ in *bi.ci.kl* or /n/ in *Nju.tn*.

Therefore, in the typology provided above, Serbian would be classified into a group of languages in (5b) or (5c). Nevertheless, we will argue that it is not the consonant component of a sound that contributes to its syllabicity in certain contexts, but in fact its vocalic component. The intuition which suggests the presence of a vowel-like schwa component in syllabic /r/ was formalized in Savu's (2012) analysis of this segment in Romanian and Slavic languages (including Serbian). The conclusion which the author draws is that /r/ is the rhotic tap whose structure is 'vocalic element – constricted interval – vocalic element'. In some contexts, when /r/ is not surrounded by nuclear vowels, its vocalic segments become more perceptually salient, which results in syllabicity of the sound. The presence of a vocalic element in the examples such as *r.va.ti* and *bi.ci.kl* is not questionable. For this reason, we claim that the sounds mentioned in the previous paragraph should not be regarded as syllabic consonants, but as sequences consisting of consonants and vocalic segments. The approach taken here is similar to the one presented by Coleman (2001), who argues that consonants which are regarded as syllabic in Tashlhiyt Berber are accompanied by the epenthetic vowels which actually represent the syllable nuclei. Therefore, we classify Serbian into the group (5a). Sonority requirements for syllabic segments in English and Serbian can be represented in the hierarchy in the following way:

(6) Sonority thresholds on syllabicity

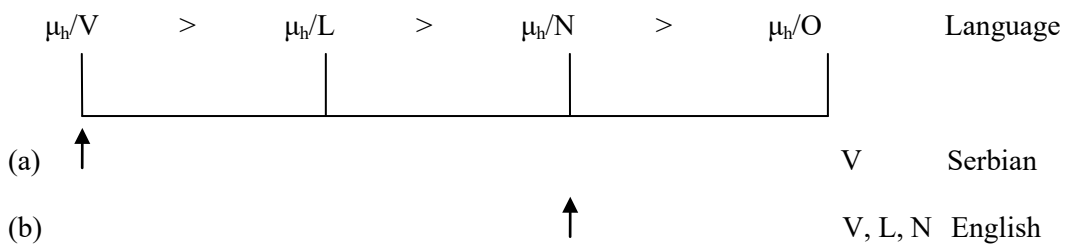

Such hierarchical ordering can be explained by means of markedness constraints[7] (7) (Zec 2007: 180). The least preferred syllabic segment is an obstruent, while the most preferred is a vowel.

(7) Constraints on syllabicity
$*\mu_h/O > *\mu_h/N > *\mu_h/L > *\mu_h/V$

[7] Optimality Theory (Prince & Smolensky 1993) is a theory based on constraints which are universal in all languages. However, although languages contain the same constraints, each language has a specific constraint hierarchy. If two constraints are contradictory, the priority is given to the one that is ranked higher. The optimal candidate is the one that best satisfies or least violates formulated constraints. There are two types of conditions that determine the relationship between underlying or input forms and surface or output forms: faithfulness constraints and markedness constraints. Faithfulness constraints have the aim to make the output form exactly the same as the input form, while markedness constraints deal with well-formedness of the surface forms (Prince & Smolensky 1993: 4) – they allow changes to the underlying forms.

As Zec (2007: 180) claims, the constraint interaction determines the cut-off points for individual languages. Different ranking delimits the class of segments above the sonority threshold.

(8) Syllabicity thresholds
(a) Serbian: $*\mu_h/O > *\mu_h/N > *\mu_h/L > C > *\mu_h/V$
(c) English $*\mu_h/O > C > *\mu_h/N > *\mu_h/L > *\mu_h/V$

The constraint *C* is typically a faithfulness constraint, e.g. Max, which prohibits the deletion of segments, or Dep, which prohibits the insertion of segments (McCarthy & Prince 1995).

The way in which Serbian treats *l* in consonantal surrounding is presented below.[8]

(9)

bicikl	$*\mu_h/L$	Dep	$*\mu_h/V$
bicikl	*!		
☞bicikəl		*	*

The output form *bicikəl* violates the constraint that bans vowels from becoming syllabic and the constraint that prohibits the insertion of segments. Regardless, it is the optimal form since *bicikl* violates the highest constraint that prevents liquids from achieving the nuclear status. Hence, forms like *bicikl*, *dubl*, *Njutn* are not to be interpreted as complex consonant clusters since the sound at the end does not represent a prototypical consonant. It is interesting to note that there are few forms of the word *bicikl* used in colloquial language, all of which avoid the insertion of a schwa-like element: *biciklo*, *bicikla*, *bicikli*. Such examples show that sonority reversals (and coda clusters in general) are much less preferable type of sequences in Serbian than onset clusters. On the other hand, the examples including syllabic consonants in English do not need to be articulated with the vowel between the two segments in a coda cluster, which is the reason why sonority reversals are more frequent in this language.

5. SYLLABLE COMPLEXITY

5.1. Syllable types

Languages differ with respect to what kind of syllabic constituents they allow. In general, they are more restrictive regarding the occurrence of codas. There is no language that prohibits onsets (they are either obligatory or optional). On the other hand, some languages forbid codas, which is why this criterion is of more importance while drawing a parallel between languages. English and Serbian belong to the group where codas are allowed. According to the typology of simple syllable shapes occurring in a language (Zec 2007: 163), there are four syllable types that these two languages allow (10b).

(10) Systems that allow codas
(a) Onsets are required: CV, CVC
(b) Onsets are optional: CV (*we*; *ja*), V (*ah*; *i*), CVC (*full*; *led*), VC (*it*; *ar*)

[8] The evaluation of potential output forms is represented in tableaux (which can be treated as examples, as in Gussenhoven & Jacobs 2005, for instance). The constraints are indicated in the upper part of the tableau, in the columns. The forms that are to be evaluated are listed on the left, in the rows. The input form is provided in the top left corner. An * indicates a violation of the constraint by the form of that row. *! indicates that the violation is fatal - the form is no longer evaluated. ☞ is used to mark the optimal form.

Certain implications hold between different syllable types. There is no language that allows CV and VC syllables, but disallows V and CVC, or a language that allows V and CVC syllables, but prohibits CV and VC (Zec 2007: 164). The same author provides another typology which is of more interest for this paper. After expanding the onset by adding one or more consonants, languages which allow this possibility can be classified in two groups. In English and Serbian, codas are optional.

(11) Systems that allow complex onsets
(a) Codas are banned: CV, CCV
(b) Codas are optional: CV (*in*; *on*), CCV (*spa*; *zlo*), CVC (*yes*; *rok*), CCVC (*frog*; *ples*)

As in the case of the previous typology, there are some implications existing between the syllable types. If CCV is allowed in a language, CV is so as well; if CVCC is present in a language, CVC is also a possible syllable type.

What seems to be an important difference between English and Serbian is the occurrence of complex codas. There are no monosyllabic words in Serbian that contain complex codas and begin with a vowel (excluding words of foreign origin, such as *ups*, *alt*, *iks*). On the other hand, there are many monosyllabic words of VCC form in English, e.g. *and*, *ink*, *earned*, *east*, *idle*, *else*, etc. As indicated in Section 3, there are only four coda clusters that had been allowed in Serbian before the majority of words including coda clusters were borrowed from other languages; this suggests that Serbian is more restrictive regarding complex codas. In addition, the fact that there are no VCC words in the native lexicon of Serbian can be related to the Onset Constraint, according to which syllables must have onsets (Prince & Smolensky 1993). The existence of VC syllables in Serbian (such as *on* and *um*) indicates that these structures are less marked than VCC syllables.[9]

5.2. The Dispersion Principle

Clements (1990) proposes the principle of The Sonority Cycle, which comprises principles of Core Syllabification and Feature Dispersion. Within syllables, sonority tends to rise and fall. A sonority cycle is the term which Clements uses to name this increase and decrease. In order for a syllable to be created, three steps need to be performed. The first implies seeking [+syllabic] segments and introducing a syllable node over them. Further actions include joining unsyllabified segments to the left of a syllabified segment and then to its right side. These segments should contain lower sonority values than the segment to which they are added. These steps yield the principle which Clements names the Core Syllabification Principle (CSP). However, not all strings of segments adhere to CSP. The author employs the Dispersion Principle with the aim of ranking syllable types according to the degree of their complexity, i.e. how much they differ from the prototypical syllable (the 'simple' or 'unmarked' syllable (Clements 1990: 24)).

The Dispersion Principle can be defined by using the notion of demisyllable (Clements 1990: 25). Demisyllable is the term used to refer to the part of the syllable which ends or begins with a vowel. Initial demisyllable ends with a vowel, while final demisyllable begins with this segment: *lenj* → *le* + *enj*; *mrav* → *mra* + *av*; *ar* → *a* + *ar*; *big* → *bi* + *ig*; *space* → *spa* + *ace*; *it* → *i* + *it*. As the author explains, dispersion in sonority is most suitably defined by using the notion of demisyllable since the division of syllable into two parts makes their sonority profiles independent of each other.

[9] The notion of markedness can be explained by means of language acquisition (Levelt & van de Vijver 2004: 204). As commonly assumed, at the beginning of this process all structural constraints (such as the Onset Constraint or the No-Coda Constraint) dominate all faithfulness constraints and the language of a child is totally unmarked. However, as time passes, more marked structures begin to appear and their occurrence can be explained as promoting faithfulness constraints in the ranking, so that they are assigned higher positions than structural constraints.

The distance in sonority, marked with a *d*, refers to the distance between the members on the sonority scale. In the scale V > G > L > N > O, the distance between the obstruent and the liquid is 2 and stays the same regardless of the order of these two elements. *d* is used in the equation that measures dispersion in sonority *D* (used in physics as well) (Clements 1990: 26):

$$D = \sum_{i=1}^{m} 1/d_i 2$$

Figure 1: Dispersion in sonority

d – the distance in sonority between each pair of segments (including nonadjacent pairs)
m – the number of pairs of segments, equal to *n* (*n* - 1)/2
n – the number of segments

The Dispersion Principle can be stated in the following way (Clements 1990: 27):

(12) The Dispersion Principle
(a) The preferred initial demisyllable minimizes *D*.
(b) The preferred final demisyllable maximizes *D*.

We calculated dispersion in sonority for final demisyllables in English and Serbian and classified them according to four categories: 1) demisyllable, which specifies the structure of the demisyllable;[10] 2) *D*, which reports the measure of dispersion in sonority; 3) *C*, which states the complexity ranking of a demisyllable, i.e. how marked it is;[11] 4) language, which provides the information on whether the demisyllable is present in English or Serbian or in both of these languages. To calculate *D*, we used the sonority scale in Table 1. For convenience, the scale with the assigned rank for each group of sounds is repeated below.

(13) plosives 1 < affricates 2 < fricatives 3 < nasals 4 < liquids 5 < semivowels 6 < vowels 7

Demisyllable	D	C	Language
V + S + L	2.25	1	Serbian (emajl)
V + S + N	1.36	2	Serbian (dizajn)
V + L + N	1.36	2	Serbian (film), English (film)
V + S + F	1.17	3	Serbian (paradajz)
V + N + F	1.17	3	Serbian (trijumf), English (drums)

[10] As noted by Parker (2002: 22), the Dispersion Principle treats sonority reversals (e.g. the onset in the syllable /rta/) and core clusters (e.g. the onset in the syllable /tra/) in the same way – since the formula for *D* squares sonority distances, it reduces the effect of a negative slope. Therefore, the two structures have the same dispersion values, which is not the optimal result since it implies that they are both equally well-formed. For this reason, in this section we deal only with core clusters. Clements (1990: 33) is aware of this problem and suggests that the Complexity Metric should be extended to cover all types of consonant clusters.

[11] "The complexity ranking, *C*, of a final demisyllable increases as its ranking in terms of *D* decreases" (Clements 1990: 27). Therefore, the demisyllable with the highest value for *D* is the most preferred sequence and is assigned the lowest complexity rank – 1, the demisyllable with the second highest value – 2, and so on.

V + S + A	1.10	4	Serbian (bajc)
V + S + P	1.07	5	Serbian (selotejp)
V + A + P	1.07	5	Serbian (Donjeck), English (judged)
V + L + F	0.56	6	Serbian (kurs), English (thrills)
V + L + A, V + N + A	0.4	7	Serbian (falc; klinč), English (squelch; cringe)
V + L + P, V + F + P	0.34	8	Serbian (gord; mast), English (belt; west)
V + N + P	0.25	9	Serbian (šund), English (camp)

Table 4: Final demisyllables in English and Serbian

The most preferred final demisyllable consists of a vowel, semivowel and liquid (the sequence which occurs in Serbian), which are the three highest ranked sound groups on the sonority scale. The occurrence of the semivowel /j/, discussed in Section 3, proves to be important in the sonority dispersion analysis as well. Namely, this sound is a member of five demisyllables of lower complexity ranks, ranging from 1 to 5, all of which belong to Serbian. Within this range, there are sequences which occur in English, e.g. V + L + N (*film*) and V + N + F (*drums*), but the same structures can also be found in Serbian. In fact, all of the demisyllables in Table 4 occur in Serbian, while some of them are shared by both languages.

The least harmonic and the most complex demisyllables end with the nasal and plosive (D = 0.25, C = 9) – the structure occurs in both English and Serbian. Furthermore, all the sequences which can be assessed as complex (C = 6, 7, 8 and 9) occur in both of these languages. It is interesting to notice that the clusters /st/, /št/, /zd/ and /žd/, which are optimal according to the SSP, are regarded as complex structures in combination with vowels in the typology provided above (C = 8).

Having in mind all the information provided above, we can conclude that the demisyllables in English are more complex since their average complexity ranking is 6, whereas the complexity ranking of these structures in Serbian is 5.

6. CONCLUSION

This paper provides a comparison of two-member coda clusters in English and Serbian. The sonority-based classification reveals that Serbian possesses a larger number of core clusters (most of which are loanwords), while English is characterized with a larger number of sonority reversals, stemming from different kinds of syllabicity in the two languages. The typology based on sonority thresholds suggests that Serbian belongs to languages in which only vowels are syllabic, while English includes a broader set of syllabic segments: vowels, nasals and liquids. It has been noticed that the native lexicon of Serbian does not permit complex coda clusters in sequences that begin with a vowel (*VCC). English does not express such a tendency, which is why it contains many VCC words. The typology of demisyllables indicates that English sequences are more complex than the ones in Serbian.

Having in mind the ratio of core clusters to other two types in both languages, we can conclude that the phonology of Serbian is more in line with the Sonority Sequencing Principle than is the case in English. Even though Serbian is able to incorporate many foreign words into its system, only one pos-

sible type of sonority reversals, as opposed to many more core clusters, highlights the importance of the sonority-based generalization which governs this language.

References

Babić, Z. (1989). Slogovna struktura hrvatskoga književnoga jezika. *Jezik*, 36 (3-5): 65-71, 123-128, 133-146.

Bakran, J. (1996). *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika.

Clements, G. N. (1990). The role of the sonority cycle in core syllabification. *Papers in Laboratory Phonology*, *1*, 283-333.

Coleman, J. (2001). The phonetics and phonology of Tashlhiyt Berber syllabic consonants. *Transactions of the Philological Society*, *99*(1), 29-64.

Filipović, R. (1977). Some basic principles of languages in contact reinterpreted (illustrated by the English element in Serbo-Croatian). *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia: Revue publiée par les Sections romane, italienne et anglaise de la Faculté des Lettres de l'Université de Zagreb,* (43), 157-166.

Goldsmith, J. (1995). *The handbook of phonological theory*. Oxford: Blackwell Publishers.

Gussenhoven, C., & Jacobs, H. (2005). *Understanding phonology*. 2nd edition. London: Hodder Arnold.

Hayes, B. (1989). Compensatory lengthening in moraic phonology. *Linguistic Inquiry*, 20, 253-306.

Jelaska, Z. (2004). *Fonološki opisi hrvatskoga jezika: glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Kiparsky, P. (1979). Metrical structure assignment is cyclic. *Linguistic Inquiry*, 10 (3), 421-441.

Ladefoged, P. (1982). *A course in phonetics*. New York: HBJ.

Ladefoged, P. (1993). *A course in phonetics*. New York: HBJ.

Lass, R. (1991). *Phonology: An introduction to basic concepts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Levelt, C., & van de Vijver, R. (2004). Syllable types in cross-linguistic and developmental grammars. *In Constraints in phonological acquisition* (R. Kager, J. Pater and W. Zonneveld, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 204-218.

Marković, M., & Jakovljević, B. (2012). Some controversies about /v/ in Serbian, transfer in English and other related issues. In *Exploring English Phonetics* (T. Paunović and B. Čubrović, eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 13-30.

McCarthy, J., & Prince, A. (1995). Faithfulness and reduplicative identity. In *Papers in Optimality Theory* (J. N. Beckman, L. W. Dickey and S. Urbanczyk, eds.). Amherst: University of Massachusetts.

Miletić, S. (1952). *Osnovi fonetike srpskog jezika*. Beograd: Znanje.

Morelli, F. (1999). *The phonotactics and phonology of obstruent clusters in Optimality Theory* (Doctoral dissertation). College Park: University of Maryland.

Parker, S. G. (2002). *Quantifying the sonority hierarchy* (Doctoral dissertation). Amherst: University of Massachusetts.

Petrović, D., & Gudurić, S. (2010). *Fonologija srpskoga jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Prince, A., & Smolensky, P. (1993). *Optimality Theory: Constraint interaction in generative grammar*. New Brunswick, NJ: Rutdgers University.

Roach, P. (2009). *English phonetics and phonology: A practical course.* 4th edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Savu, C. F. (2012). An acoustic-phonetic perspective on the phonological behavior of the rhotic tap. Proceedings of ConSOLE XX, 213-227.

Selkirk, E. O. (1984). On the major class features and syllable theory. In *Language and sound structure* (M. Aronoff and R. T. Oehrle, eds.). Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 107-136.

Steriade, D. (1982). *Greek prosodies and the nature of syllabification* (Doctoral dissertation). Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.

Stevanović, M. (1975). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma): 1. Uvod – fonetika - morfologija*. Beograd: Naučno delo.

Škaric, I. (1991). Fonetika hrvatskoga književnog jezika. U *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* (S. Babić i dr., ur.). Zagreb: HAZU i Globus, 71-378.

Zec, D. (1995). Sonority constraints on syllable structure. *Phonology*, 12 (1), 85-129.

Zec, D. (2007). The syllable. In *The Cambridge handbook of phonology* (P. de Lacy, ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 161-194.

POREĐENJE ZAVRŠNIH KONSONANTSKIH NIZOVA U SLOGU U ENGLESKOM I SRPSKOM

Rezime

Cilj ovog rada jeste poređenje završnih konsonantskih nizova u engleskom i srpskom, pri čemu se fokus stavlja na dvočlane konsonantske nizove. Prema Principu redosleda sonornosti (Kiparsky 1979; Selkirk 1984; Clements 1990), konsonantski nizovi mogu se klasifikovati u tri grupe: a) osnovne nizove (u kojima sonornost opada prema margini sloga); b) nizove obrnute sonornosti (u kojima sonornost raste prema margini sloga); c) nizove jednake sonornosti (u kojima oba segmenta imaju iste vrednosti sonornosti). Da bismo podelili završne konsonantske nizove u ove tri grupe, koristili smo principe koji se tiču mogućih konsonantskih nizova date u Roach (2009) i klasifikaciju konsonantskih nizova koja se nalazi u Petrović & Gudurić (2010). Poređenje pokazuje da srpski poseduje veći broj distribucionih mogućnosti u pogledu osnovnih nizova (međutim, mnogi od njih su pozajmljenice). Engleski sadrži više mogućih nizova obrnute sonornosti – prvenstveno zbog visoke frekventnosti silabičkih konsonanata /l/ i /n/. Sa druge strane, tvrdimo da silabički konsonanti ne postoje u srpskom s obzirom na to da je vokalski element glasa taj koji uzrokuje njegovu slogotvornost u određenim kontekstima. Da bismo ilustrovali ovu razliku koja dovodi do različitih vrsta podele na slogove, korisimo pojam pragova sonornosti (Zec 2007). Još jedna značajna razlika između ova dva jezika jeste javljanje kompleksnih koda. Naime, u rečima domaćeg porekla ne postoje jednosložne reči forme vokal + konsonant + konsonant, dok je takvih reči mnogo u engleskom (*and*, *ink*, *east*, itd.). Tipologija završnih poluslogova pokazuje da su ove strukture složenije u engleskom nego u srpskom.

Ključne reči: završni konsonantski nizovi, sonornost, engleski, srpski.

Aleksandar Živanović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
aleksandar.zivanovic@ff.uns.ac.rs

UDK 811.111:811.163.41]'367.5

Katarina Rasulić

O METAJEZIČKOJ NEGACIJI U ENGLESKOM I SRPSKOM: KONSTRUKCIONI ASPEKTI

U ovom radu se razmatra pojava metajezičke negacije u engleskom i srpskom jeziku kroz prizmu kognitivnolingvističke teorije konstrukcione gramatike. Za razliku od deskriptivne negacije, kojom se odriče istinitost propozicije, metajezičkom negacijom govornik izražava neslaganje sa načinom na koji je propozicioni sadržaj uobličen, tipično uz dodatni iskaz kojim se formulacija koriguje, a koji ne isključuje istinitost prethodno negirane propozicije. Ovde se najpre razmatraju istaknuta semantičko-pragmatička i morfosintaksička svojstva metajezičke negacije relevantna za konstrukciono uparivanje forme i značenja u engleskom i srpskom jeziku, a potom se ispituje konstrukcioni potencijal metajezičke negacije u obrascima kontrastivne negacije NOT X BUT Y u engleskom odn. NE X NEGO Y u srpskom jeziku, i u tom smislu se posebno izdvaja i opisuje amplifikativna gradaciona konstrukcija NE DA X NEGO Y u srpskom jeziku kao *par excellence* okvir za konstrukciono uparivanje metajezičke negacije i intenzifikacije značenja.

Ključne reči: metajezička negacija, engleski, srpski, konstrukciona gramatika, NOT X BUT Y, NE X NEGO Y, amplifikativna gradaciona konstrukcija NE DA X NEGO Y

1. UVOD

Kao što je i u logici i u lingvistici odavno poznato, negacija u prirodnom jeziku suštinski je povezana sa istinosnom funkcijom negacije u logici, ali se ne može na nju svesti. U ovom radu razmatramo pojavu metajezičke negacije (Horn 1985, 1989) kroz prizmu kognitivnolingvističke teorije konstrukcione gramatike (Goldberg 1995, 2006), sa ciljem da osvetlimo međujezički i unutarjezički relevantne konstrukcione aspekte te pojave u engleskom i srpskom jeziku.

Polazeći od opšte distinkcije između metajezičke i deskriptivne negacije, najpre ćemo na primerima iz engleskog i srpskog jezika ukazati na istaknuta semantičko-pragmatička i morfosintaksička svojstva metajezičke negacije koja su relevantna sa stanovišta konstrukcionog uparivanja forme i značenja. Zatim se usredsređujemo na konstrukcioni potencijal metajezičke negacije u obrascima kontrastivne negacije NOT X BUT Y u engleskom odn. NE X NEGO Y u srpskom jeziku, i u tom smislu posebno izdvajamo i podrobnije analiziramo (uzimajući u obzir dodatne relevantne deskriptivne i teorijske uvide) gradacionu konstrukciju NE DA X NEGO Y u srpskom jeziku kao naročiti okvir za konstrukciono uparivanje metajezičke negacije i intenzifikacije značenja.

2. METAJEZIČKA NEGACIJA I NJEN KONSTRUKCIONI POTENCIJAL

2.1. Šta i kako negira metajezička negacija

Prema Hornu (1985, 1989: 362–444), negacija u prirodnom jeziku je pragmatički dvoznačna: može se tumačiti u odnosu na istinitost propozicije ili u odnosu na prikladnost iskaza kojim je propozicioni sadržaj uobličen.[1] U prvom slučaju u pitanju je *deskriptivna negacija* (koja se u literaturi naziva

[1] Termine *propozicija* i *iskaz* koristimo u značenjima koja su se ustalila u savremenoj domaćoj lingvističkoj literaturi, prema engl. *proposition* i *utterance* (v. Prćić 2010), u cilju isticanja razlike između logičko-semantičkog sadržaja rečenice i načina

i ‘standardna’, ‘logička’, ‘unutrašnja’, ‘nemarkirana’), a u drugom *metajezička negacija* (‘spoljašnja’, ‘markirana’, ‘polemička’).[2] Za opštu ilustraciju navedene razlike mogu poslužiti primeri pod (1):

(1) E *Today it is not cold.*
S *Danas nije hladno*.

Njihova standardna interpretacija podrazumeva deskriptivnu negaciju, koja počiva na logičkoj funkciji negacije (⌉P = ‘Nije istina/nije slučaj da P’), a može se korigovati iskazom koji isključuje istinitost propozicije P, kao pod (2). Ali oni se mogu tumačiti i na osnovu metajezičke negacije, koja suštinski ne poriče istinitost propozicije P, već se tiče načina na koji je propozicioni sadržaj u P jezički uobličen, a koriguje se iskazom koji ne isključuje (već može i podrazumevati) istinitost propozicije P, kao u primerima pod (3):

(2) E *Today it is not cold – it is warm*.
S *Danas nije hladno – toplo je.*
(3) E *Today it is not cold – it is freezing*.
S *Danas nije hladno – ledeno je.*

Metajezička negacija, dakle, ne utiče direktno na istinosne uslove propozicije, već se tiče adekvatnosti formulacije iskaza, a koristi se, kako ističe Horn, „da porekne ili ospori bilo koji aspekt prethodnog iskaza – od konvencionalnih ili konverzacionih implikatura koje mogu biti sa njim povezane, do njegove sintaksičke, morfološke, ili fonetske forme“ (Horn 1985: 144).[3] U odsustvu dodatnog korektivnog iskaza, negacija se tipično tumači kao deskriptivna (a mogući korektivni iskaz u tom slučaju potvrđuje neistinitost prvobitne propozicije). S druge strane, metajezičko tumačenje negacije tipično zahteva prisustvo dodatnog (tzv. rektifikacijskog) iskaza, kojim se koriguje formulacija prvobitnog iskaza (u bilo kom aspektu, uključujući fonološka, morfološka, sintaksička, leksička, registarska, stilska i dr. sredstva, te implikature koje iz njih proističu), a ne isključuje se istinitost u njemu sadržane propozicije. Sledeći primeri iz naše građe dodatno ilustruju metajezičku negaciju u engleskom odn. srpskom jeziku:[4]

(4) E *The project is not Eu*R*opean – it is Euro*PEAN*.*
He didn’t ask for informations, he asked for information.
He is not a janitor, but a custodial engineer.

njegove jezičke realizacije. Pritom treba imati u vidu da u logičkoj literaturi termin *iskaz* zapravo odgovara engl. *proposition*, tj. označava rečenicu kojom se nešto tvrdi ili poriče i koja kao primarno svojstvo ima istinosnu vrednost (up. npr. *propositional logic : iskazna logika, propositional calculus : iskazni račun*).

[2] Šire posmatrano, razlika između deskriptivne i metajezičke negacije korespondira sa opštom distinkcijom *de re / de dicto* u filozofiji jezika. Sam pojam *metajezička negacija* (engl. *metalinguistic negation*) potiče od Dikroa (Ducrot 1972, fr. *négation métalinguistique*), a Hornova elaboracija ovog teorijskog konstrukta (na temelju obimne kritičke sinteze nalaza prethodnih semantički i pragmatički usmerenih istraživanja u kojima se razmatra negacija koja nije neposredno vezana za istinitost propozicije već za poništavanje presupozicije ili implikatura) široko je prepoznata kao polazište u potonjim opštelingvističkim proučavanjima negacije – up. npr. Burton-Roberts 1989, Foolen 1991, McCawley 1991, van der Sandt 1991, Carston 1996, Chapman 1996, Geurts 1998, Pitts 2009, Davis 2011, Martins 2014, Moeschler 2014, Larrivée 2018.

[3] Izvorni citat: “Metalinguistic negation [...] is used to deny or object to any aspect of a previous utterance – from the conventional or conversational implicata that may be associated with it, to its syntactic, morphological, or phonetic form.” (Horn 1985: 144)

[4] U lingvističkim proučavanjima negacije u srpskom jeziku (up. npr. Kovačević 2002, Piper i dr. 2005: 963–982) pojam metajezičke negacije nije posebno razmatran, ali su uočljiva relevantna srodna zapažanja, i to: (a) na opštijem planu, Piper i dr. (2005: 963) ističu da je negacija „semantička kategorija koja najvećim delom pripada kategorijalnom kompleksu modalnosti“, a u okviru tog kategorijalnog kompleksa izdvaja se i metajezička modalnost, odn. govornikova ocena adekvatnosti forme iskaza onome što se njime označava (str. 646–647) – što možemo dovesti u vezu i sa pojavom metajezičke negacije; (b) konkretnije, i od neposrednog značaja za predmet ovog rada, Kovačević (2002: 115–140) razmatra pojavu „pseudonegacije“ u gradacionim konstrukcijama u srpskom jeziku, o čemu će kasnije detaljnije biti reči.

This is not a car, my friend, but a Mercedes.
S *Oni ne žive u Beogradu, nego u Beogradu.*
Nisu se izvinuli, nego su se izvinili.
Ovaj plan se ne implementira – on se sprovodi.
To nije neka žena, već moja supruga.

Navedeni primeri ujedno pokazuju da se iskaz koji sadrži metajezičku negaciju i rektifikacijski iskaz uklapaju u sintaksičke okvire kontrastivne negacije – tipa NOT X, Y / NOT X BUT Y u engleskom, odn. NE X, Y / NE X NEGO Y u srpskom,[5] a kontrast između negiranog i korektivnog elementa dodatno se naglašava prozodijskim odn. interpunkcijskim sredstvima. Pritom je, kao i u slučajevima deskriptivne kontrastivne negacije, moguć i obrnuti redosled u kome prvo dolazi afirmativni iskaz pa onda negativni (npr. *It is a Mercedes, not a car / Ovaj plan se sprovodi, ne implementira se*).

Pojavu metajezičke negacije u engleskom i srpskom jeziku nadalje ćemo razmotriti iz ugla konstrukcionog uparivanja forme i značenja, na podlozi kognitivnolingvističke teorije konstrukcione gramatike.

3. KONSTRUKCIONI POTENCIJAL METAJEZIČKE NEGACIJE

Konstrukciona gramatika (Goldberg 1995, 2006) podrazumeva specifično teorijsko određenje pojma *konstrukcija,* koji se definiše kao uparivanje forme i značenja na svim nivoima jezičke strukture (od morfema i reči preko sintaksičkih obrazaca do idiomatskih izraza). Ovaj pristup naglašava kontinuum između leksikona i sintakse, i postulira da se kao konstrukcije prepoznaju i u memoriji skladište svi jezički obrasci čija forma i/ili značenje nisu predvidivi na osnovu sastavnih delova ili drugih prepoznatih konstrukcija, kao i oni obrasci koji jesu predvidivi ukoliko se javljaju dovoljno učestalo (Goldberg 2006: 5). Pritom se ističe da i sintaksičke kao i leksičke konstrukcije ispoljavaju polisemiju, odn. da se ista konstrukciona forma može uparivati sa različitim, međusobno povezanim značenjima (Goldberg 1995: 31–39, Goldberg & Jackendoff 2004).

U okvirima konstrukcione gramatike pojava metajezičke negacije nije podrobnije razmatrana, ali autori Kej i Mihaelis napominju da je metajezička negacija (kao i druge vrste metajezičkih komentara, poput metajezičkih poređenja /tipa *On je pre naivan nego glup/* ili ograda /tipa *On je na neki način glup/*) generalno od značaja za konstrukcionogramatička proučavanja, jer uz prepoznatljivo semantičko-pragmatičko ponašanje ima i prepoznatljiva morfosintaksička svojstva (Kay & Michaelis 2012: 2287–2289). U tom smislu, relevantni su sledeći Hornovi nalazi u vezi sa istaknutim semantičko-pragmatičkim i morfosintaksičkim svojstvima metajezičke negacije, koje ovde sagledavamo i iz ugla srpskog jezika.

Prvo: jedna od glavnih funkcija metajezičke negacije je poništavanje skalarne implikature, odn. odbacivanje podrazumevane gornje granice skalarnog predikata u negiranom iskazu i njegovo korigovanje jačim skalarnim predikatom u dodatnom iskazu (Horn 1985: 139–140, 1989: 382–387). Metajezička negacija u službi pojačavanja značenja očituje se i u gornjim primerima pod (3), a dodatno je možemo ilustrovati primerima pod (5) i (6) iz naše građe. Uz to možemo primetiti da se ova funkcija metajezičke negacije u srpskom jeziku može parafrazirati izrazom ‘Malo je reći da... ’.

(5) E *I don’t like reggae, oh no, I love it!*
The bullfrog was not large but huge.

[5] Kontrastivna negacija je intuitivno jasna pojava, ali je (možda baš zbog toga) zapravo nedovoljno istražena, i svakako zavređuje dodatnu pažnju, naročito iz međujezičke perspektive. Za engleski jezik referentni radovi su Gates & Seright 1967 i McCawley 1991; v. i Silvennoinen 2017, kao i istraživački projekat ovog autora pokrenut 2015. godine na Univerzitetu u Helsinkiju, sa ciljem da se, kombinovanjem metoda korpusne lingvistike, interakcione lingvistike i tipologije, ocrtaju determinante konstrukcionih varijacija u domenu kontrastivne negacije u unutarjezičkoj i međujezičkoj perspektivi: https://www.researchgate.net/project/Contrastive-Negation-A-Constructional-Account-of-Grammatical-Variation-within-and-across-Languages.

This video is not funny, but hilarious.
(6) S *Ona svog muža ne voli, nego ga obožava.*
Ovo leto nije bilo vruće – bilo je pakleno.
Tesla nije bio pametan, nego je bio suvi genije!

Drugo: na planu ukrštanja morfosintaksičke i semantičke dimenzije, metajezička i deskriptivna negacija mogu se razlikovati pomoću sledeća tri dijagnostička testa (Horn 1989: 392–413):

(I) Metajezička negacija ne dozvoljava morfološki inkorporiranu (afiksalnu) negaciju, kao u primerima (7a) i (8a), dok deskriptivna negacija to dozvoljava (7b i 8b):

(7) E (a) *It is not interesting / *is uninteresting – it is fascinating.*
(b) *It is not interesting / it is uninteresting – it is boring.*
(8) S (a) *Ona nije zadovoljna / *je nezadovoljna – oduševljena je.*
(b) *Ona nije zadovoljna / je nezadovoljna – razočarana je.*

(II) Metajezička negacija ne prihvata jedinice negativnog polariteta a prihvata jedinice pozitivnog polariteta, kao u primerima (9a) i (10a), dok za deskriptivnu negaciju važi obrnuto (9b i 10b):[6]

(9) E (a) *He didn't manage to solve some / *any of the problems – he solved them all.*
(b) *He didn't manage to solve *some / any of the problems – he failed completely.*
(10) S (a) *On ne laže *nikad / ponekad – laže uvek.*
(b) *On ne laže nikad / *ponekad – uvek govori istinu.*

(III) Metajezička negacija razlikuje se od deskriptivne po načinu na koji se uklapa u sintaksičke okvire kontrastivne negacije. U tom pogledu Horn (1989: 402–413) kao indikativno ističe dvojako sintaksičko-semantičko ponašanje engleskog adversativnog veznika *but,* koji u jednom, koncesivnom značenju, podrazumeva deskriptivnu negaciju (ukoliko negacija postoji, a nije obavezna), kao npr. *He isn't rich /He is poor/, but he is handsome,* dok u drugom, rektifikacijskom značenju, prihvata metajezičku negaciju (i u tim slučajevima negacija je obavezna), kao npr. *It isn't hot /*It is cold/, but scalding*. Ova dva lica engleskog veznika *but* u nekim jezicima imaju i različitu leksikalizaciju;[7] kao primere za to Horn navodi nem. *aber : sondern,* šp. *pero : sino,* fin. *mutta : vaan* i šv. *men : utan* – a tom spisku pridružujemo i srp. *ali : nego (no/već)*.

Tako u engleskom obrascu kontrastivne negacije NOT X BUT Y metajezičku negaciju prihvata *but*$^{1(NEGO)}$, koji ne može uvesti rektifikacijski iskaz na rečeničnom nivou, već to čini na konstituentskom nivou, sa mogućnošću da se negativna partikula veže za glagol u elementu X ali uz obavezno redukovanje sintakse u elementu Y, pri čemu moguća parafraza formule rektifikacije metajezičke negacije sa obrnutim redosledom elemenata isključuje veznik, odn. glasi Y, (*BUT) NOT X – kao što pokazuju primeri pod (11a). S druge strane, *but*$^{2(ALI)}$, koji, ukoliko negacija postoji, podrazumeva deskriptivnu negaciju, može da uvede drugi iskaz na rečeničnom nivou, i zadržava se u parafrazi negacijske formule sa obrnutim redosledom elemenata (Y, BUT NOT X), kao u primerima pod (11b).

(11) E (a) *It isn't hot, (*but) it is scalding.*
*It isn't hot(,) but (*it is) scalding.*
*It is scalding, (*but it is) not hot.*

[6] Uzgred možemo dodati da se i kod (I) i kod (II) navedena razlika očituje i na planu mogućih semantičkih parafraza: dok se slučajevi metajezičke negacije pod (a) mogu parafrazirati kao X, MOREOVER, Y u engleskom odn. X, ŠTAVIŠE, Y u srpskom, za slučajeve deskriptivne negacije pod (b) parafraza bi bila NOT X, ON THE CONTRARY, Y odn. NE X, NAPROTIV, Y.

[7] A u nekim jezicima navedena dvoznačnost je, kao u engleskom, objedinjena istim veznikom, kao što je recimo slučaj sa francuskim veznikom *mais;* za detalje v. Anscombre & Ducrot 1977, Horn 1989: 406–409.

(b) *He isn't handsome, but he is rich.*
He is rich, but (he is) not handsome.

U srpskom jeziku, kao što je već naznačeno, ova razlika je i leksikalizovana. Za metajezičku negaciju, ilustrovanu engleskim primerima pod (11a), relevantni su veznici NEGO/NO/VEĆ (*Nije vruće, nego/no/već (je) vrelo)*, dok deskriptivnoj negaciji, ilustrovanoj engleskim primerima pod (11b), odgovara veznik ALI (*On nije zgodan, ali je(ste) bogat*); potonjim slučajem nećemo se dalje baviti, budući da nije vezan za metajezičku negaciju. Na planu metajezičke negacije, sintaksičko-semantičko ponašanje relevantnih veznika NEGO/NO/VEĆ u srpskom slično je engleskom vezniku *but*[1(NEGO)] u pogledu načina uvođenja rektifikacijskog iskaza i parafraze sa obrnutim redosledom elemenata, s tim što je u rektifikacijskom elementu Y na konstituentskom nivou uočljiva veća sintaksička fleksibilnost u pogledu prisustva glagola (u skladu sa tipološkom pripadnošću srpskog tzv. 'pro-drop' jezicima, koji dopuštaju izostavljanje subjekta u finitnim klauzama), kao što pokazuju sledeći primeri analogni engleskim primerima pod (11a):

(12) S *Nije vruće, (*nego/no/već) vrelo je.*
*Nije vruće(,) nego/no/već (je/*jeste) vrelo.*
*Vrelo je, (*nego/no/već) nije vruće.*

Sa stanovišta konstrukcionog uparivanja forme i značenja, metajezička negacija u vezničkim sintaksičkim okvirima kontrastivne negacije pokazuje se posebno zanimiljivom za detaljnije ispitivanje u međujezičkoj perspektivi. Stoga ćemo se usredsrediti na obrasce kontrastivne negacije NOT X BUT Y u engleskom i NE X NEGO Y u srpskom jeziku.[8]

U vezi sa prethodno opisanim sintaksičko-semantičkim ponašanjem engleskog veznika *but,* Horn (1989: 402) kaže: „Arhetipski okvir za metajezičku negaciju je konstrukcija *not X but Y,* koja funkcioniše kao jedinstveni konstituent unutar rečenice."[9] Valja naglasiti da to ne znači da konstrukcija NOT X BUT Y nužno podrazumeva metajezičku negaciju, već da pruža sintaksički okvir koji je kompatibilan sa metajezičkom negacijom i u kome se taj vid negacije često javlja. A inače, kao što ističe Makoli (McCawley 1991), isti okvir može inkorporirati i deskriptivnu kontrastivnu negaciju na konstituentskom nivou, kao u primeru *John drinks not coffee(,) but tea.* Isto važi i za konstrukciju NE X NEGO Y u srpskom jeziku (*On pije ne kafu, nego čaj*).

Drugim rečima, posmatrani sintaksički obrasci i u engleskom i u srpskom jeziku ispoljavaju konstrukcionu dvoznačnost u pogledu deskriptivne odn. metajezičke negacije, uz naročitu prijemčivost za metajezičku negaciju. U analizi koja sledi bliže ćemo razmotriti neke njihove konstrukcione specifičnosti koje se prvenstveno tiču metajezičke negacije.

[8] Obrazac NE X NEGO Y u srpskom jeziku izabran je kao paradigmatičan za vezničkі skup NEGO/NO/VEĆ na planu metajezičke negacije; unutarjezičke specifičnosti u sintaksičko-semantičkom i funkcionalno-stilskom ponašanju članova ovog vezničkog skupa ostaju van domašaja ovog rada kao predmet mogućeg dodatnog istraživanja. Opšte formule posmatranih obrazaca NOT X BUT Y i NE X NEGO Y navodimo bez zareza, uz napomenu da za kontrastivnu negaciju na konstituentskom nivou engleski pravopis načelno preporučuje odsustvo, a srpski pravopis prisustvo zareza, dok se u prikupljenoj građi iz pisanih izvora u oba jezika javlja i jedno i drugo (što ukazuje na nesaglasje opštih pravopisnih normi i tzv. logičke interpunkcije); konkretne primere iz pisane upotrebe navodićemo u izvornom obliku, a one zabeležene u razgovornom jeziku u skladu sa pravopisnim preporukama.

[9] Izvorni citat: "The archetypal frame for metalinguistic negation is the *not X but Y* construction, functioning as a single constituent within a sentence." (Horn 1989: 402).

4. METAJEZIČKA NEGACIJA U OBRASCIMA KONTRASTIVNE NEGACIJE (E) *NOT X BUT Y I* (S) *NE X NEGO Y*

4.1. Međujezičke sličnosti i razlike: sadržinski i strukturni aspekti

4.1.1. Građa i analiza

Početna građa za analizu obuhvatila je po stotinak primera metajezičke negacije u posmatranim sintaksičkim obrascima u engleskom (96 primera) odn. srpskom jeziku (102 primera). Engleski primeri delom su prikupljeni iz relevantne literature o metajezičkoj negaciji, a delom iz autentične jezičke upotrebe u novinskim tekstovima i forumima dostupnim na internetu; za srpski jezik primeri su mahom prikupljeni sa interneta (takođe novinski tekstovi i forumi) i iz razgovornog jezika. Na ovom materijalu engleskog odn. srpskog jezika naporedo je izvršena kvalitativna deskriptivna analiza i međujezičko poređenje s ciljem da se ustanovi da li metajezička negacija u posmatranim obrascima kontrastivne negacije strukturno i sadržinski favorizuje određene načine uparivanja forme i značenja, i da li engleski i srpski jezik u tom pogledu ispoljavaju neku bitniju razliku.

Pri klasifikaciji građe razmatrana je načelna prevodljivost zabeleženih vidova realizovanja metajezičke negacije sa engleskog na srpski i sa srpskog na engleski na strukturno-sadržinskom planu, bez direktnog kontrastiranja pojedinačnih primera. S obzirom na prirodu i obim građe, nije vršena kvantifikacija nalaza; u posmatranom jezičkom uzorku pojedini slučajevi ipak su se izdvojili po izrazitoj zastupljenosti, i na njih ćemo posebno ukazati. Dobijene nalaze predstavićemo počev od plana sadržine, gde su engleski i srpski ispoljili izrazitu podudarnost, a potom ćemo osvetliti međujezičke sličnosti i razlike koje su se ukazale na planu strukture.

4.1.2. Sadržinski aspekti

Na sadržinskom planu razmatrani su odnosi leksičko-semantičkih sadržaja negiranog elementa X i rektifikacijskog elementa Y, tj. načini na koje metajezička negacija u obrascima NOT X BUT Y i NE X NEGO Y uspostavlja kontrast između tih elemenata. Pokazalo se da su i u engleskom i u srpskom jezičkom uzorku zastupljeni odnosi koji su sumarno prikazani u Tabeli 1.

	E NOT X BUT Y	S NE X NEGO Y
Y pojačava X	*The people in East Africa are not hungry, but famished.*	*Položaj Boke nije bio težak, nego nepodnošnjiv.*
Y specifikuje X	*This is not a camera, but a Nikon.*	*Kupio je ne kuću, nego vilu.*
Y je dijalekatska/ registarska/stilska varijacija X	*Here they don't play football but soccer.*	*Nemamo tripice, nego škembiće.*
Y je oblička varijacija X	*It's not Singapour, but Singapore.*	*Ne koristimo euro, nego evro.*

Tabela 1. Sadržinski odnosi elemenata X i Y u obrascima kontrastivne metajezičke negacije

Iz ovog ilustrativnog prikaza može se videti da su za metajezičku negaciju u posmatranim obrascima u oba jezika relevantni leksičko-semantički odnosi koji podrazumevaju uključenost deskriptivnog značenja negiranog elementa X u rektifikacijski element Y, usled čega potvrđivanje propozicije koja sadrži Y ne poriče istinitost propozicije koja sadrži negaciju X.[10]

[10] Za detaljnije razmatranje leksičkih i propozicionih značenjskih odnosa i njihovog prožimanja (na primerima iz engleskog jezika) v. Rasulić 2016.

U slučaju pojačavanja značenja, u pitanju je gradijentna sinonimija, odn. skalarna subordinacija (Y JE X U VEĆEM STEPENU), koja se tipično javlja kod skalarnih prideva (E *not hungry but famished; not large but huge* / S *ne težak nego nepodnošljiv; ne srećan nego presrećan,* i sl.), a može imati i glagolsku realizaciju (E *not love but adore* / S *ne viče nego urla* i sl.). Ostvareni kontrast je gradacijski, pri čemu je za metajezičku negaciju ključno da Y bude većeg intenziteta od X; obrnuti smer gradijentne sinonimije bi uz oslabljivanje značenja podrazumevao i deskriptivnu negaciju (tako, npr. *Nije hladno, nego ledeno* podrazumeva da 'jeste hladno (metajezička negacija), i to veoma hladno', dok *Nije ledeno, nego hladno* podrazumeva da 'nije ledeno (deskriptivna negacija), ali/mada jeste hladno'; isto važi kod glagola, npr. *Ne viče, nego urla* spram *Ne urla, nego viče*).

Za specifikovanje značenja relevantan je odnos hiponimije (Y JE VRSTA X) kod imenica (E *not a camera but a Nikon; not a car but a Mercedes /* S *ne kuća nego vila; ne neka žena nego moja supruga* i sl.), odn. troponimije (Y JE NAČIN X) kod glagola (E *not smile but grin; not walk but saunter* / S *ne gleda nego bulji; ne plače nego cmizdri*). I ovde je smer relacije bitan: za metajezičku negaciju nužno je da Y bude hiponim, odn. troponim X, a ostvareni kontrast ističe naročitost Y u okviru klase imeničkih odn. glagolskih entiteta X; obrnuti smer podrazumevao bi deskriptivnu negaciju (tako, npr. *To nije kuća, nego vila* podrazumeva da 'jeste kuća (metajezička negacija), i to naročita', dok *To nije vila, nego kuća* podrazumeva da 'nije vila (deskriptivna negacija), ali/mada jeste kuća'; isto važi i kod troponimije, npr. *Ne gleda, nego bulji* spram *Ne bulji, nego gleda*). Pritom hiponimska odn. troponimska specifikacija značenja može uključivati i skalarnu dimenziju, čime se ukršta sa gradijentnom sinonimijom. Na planu metajezičke negacije, međutim, tu se može uočiti jedna suptilna razlika: dok je kod primarno skalarne gradijentne sinonimije nužno da Y bude veće od X (u suprotnom je negacija deskriptivna), kod hiponimije odn. troponimije moguće je i da Y bude manje od X a da negacija ostane metajezička, jer osnovu uključenosti značenja čini kvalitativna subordinacija, a smeštenost na skali veličine/količine/intenziteta je u službi specifikacije nadređenog pojma koji pokriva oba kraja skale (tako, npr. *Kiša ne pada, nego pljušti,* kao i *Kiša ne pada, nego sipi,* podrazumeva da 'kiša pada' (metajezička negacija): u prvom slučaju u velikoj meri, a u drugom u maloj, ali pada; slično važi i za npr. *To nije kuća, nego vila / koliba:* u oba slučaja 'jeste kuća').

U slučajevima dijalekatskog/registarskog/stilskog itd. variranja (E *not football but soccer; not a toilet but a restroom /* S *ne tripice nego škembići; ne harmonizacija nego usklađivanje* i sl.), kao i u slučajevima obličkog (fonološkog/grafološkog/morfološkog) variranja (E *not Singapour but Singapore; not mouses but mice / S ne euro nego evro; ne skakajući nego skačući* i sl.), u pitanju je kognitivna sinonimija (Y JE ISTO ŠTO I X na pojmovnom nivou deskriptivnog značenja). Za razliku od gradijentne sinonimije, hiponimije i troponimije, kognitivna sinonimija je simetrična i zadržava metajezičku negaciju u oba smera, a kontrast se ostvaruje na nivou asocijativnog značenja odn. oblika označitelja.

U oba jezička uzorka ubedljivo je najzastupljeniji slučaj (preko četiri petine primera) da rektifikacijski element Y pojačava značenje negiranog elementa X, što je u skladu sa ranije opisanim Hornovim nalazom o poništavanju skalarne implikature kao jednoj od glavnih funkcija metajezičke negacije. Pored neposredne leksičko-semantičke realizacije pomoću gradijentnih sinonima ili analognih hiponima odn. troponima, intenzifikacija značenja u rektifikacijskom elementu Y ostvaruje se i drugim sredstvima koja modifikuju negirani element X, kao što su eksplicitni intenzifikatori (npr. E *not far but extremely far* / S *ne glup nego totalno glup*), intenzifikacijske poredbe (npr. E *not hot but as hot as hell /* S *ne tačan nego tačan kao najbolji švajcarski sat*), superlativni oblici (npr. E *not smart but the smartest of all* / S *ne brzo nego najbrže na svetu*), ikonična intenzifikacija (npr. E *not rich but RICH* / *ne lepa nego lepaaaa*), itd. Pitanju uparivanja metajezičke negacije i intenzifikacije značenja i načina na koje se intenzifikacija značenja ostvaruje vratićemo se u drugom delu analize, na primeru jedne konstrukcije u srpskom jeziku koja se izdvaja naročitom strukturom.

4.1.3. Strukturni aspekti

Na strukturnom planu, analiza je bila usmerena na rečenične članove na koje se kontrastivna metajezička negacija odnosi. Razmatrana je njihova funkcija u strukturi rečenice, pomerljivost metajezičke

negacije sa konstituentskog na rečenični nivo u elementu X, kategorijalna pripadnost negiranog elementa X i rektifikacijskog elementa Y, i mogućnost njihove realizacije na različitim sintaksičkim nivoima. Pokazalo se da se engleski i srpski strukturno uglavnom podudaraju, ali se u jednom aspektu i značajno razilaze.

Naime, i u engleskom i u srpskom kontrastivna metajezička negacija u posmatranim obrascima može se odnositi na različite rečenične članove. U oba jezička uzorka najčešće se javlja (u preko dve trećine primera) imenski predikativ, obično pridev (E *He is not rich, but stinking rich* / S *On je ne lud, nego lud na kvadrat*), a zabeleženi su i primeri sa glagolskim predikatima (E *They do not look but stare at her* / S *Ona ne plače nego rida*), objektima (E *They drink not beer but lager* / S *Kupio je ne kuću, nego vilu*), priloškim odredbama (E *She walked not slowly, but languidly* / S *Pevao je ne glasno, nego preglasno*) i kvantifikatorima (E *He has not three children but four* / S *Naveo je ne jedan, nego deset primera*).

Na koji god rečenični član da se odnosi, u oba jezika kontrastivna metajezička negacija u elementu X dozvoljava direktno vezivanje negativne partikule uz finitni glagol, čime formalno prelazi sa konstituentskog na rečenični nivo, ali po značenjskom opsegu ostaje konstituentski fokalizovana, pri čemu rektifikacijski element Y ostaje na konstituentskom nivou, uz redukovanu sintaksu (E *She wasn't beautiful but gorgeous; Here they don't play football but soccer* / S *Šef nije zadovoljan, nego oduševljen; Ne koristimo euro, nego evro*). Na taj način mogu se parafrazirati i prethodno navedeni primeri u kojima se metajezička negacija odnosi na različite rečenične članove (E *He isn't rich but stinking rich; They don't drink beer but lager; She didn't walk slowly but languidly; He doesn't have three children but four* / S *On nije lud, nego je lud na kvadrat; Nije kupio kuću, nego vilu; Nije pevao glasno, nego preglasno; Nije naveo jedan, nego deset primera*).

Pritom, kao što je već ranije naznačeno u vezi sa sintaksičko-semantičkim ponašanjem engleskog veznika *but*[1 (NEGO)] i srpskog veznika *nego* u posmatranim obrascima kontrastivne metajezičke negacije, srpski ispoljava veću fleksibilnost nego engleski u pogledu redukovanja sintakse u rektifikacijskom elementu Y. Naime, dok se u engleskom u rektifikacijskom elementu Y ne ponavlja ni subjekat ni glagol iz negiranog elementa X, u srpskom se ne ponavlja subjekat (pri čemu se pronominalni subjekat inače može izostaviti i u elementu X, kao i uopšte u finitnim klauzama), ali se glagol može ponoviti (mada u najvećem broju zabeleženih primera jeste izostavljen) – up. npr. E *She wasn't beautiful but (*she was) gorgeous :* S (*On) nije zadovoljan, nego (*on) (je) oduševljen;* E *They don't play football but (*they play) soccer :* S *(Mi) ne koristimo euro, nego (*mi) (koristimo) evro.*

U oba jezika negirani element X i rektifikacijski element Y tipično pripadaju istim klasama reči, ali su zabeleženi i pojedini slučajevi pripadnosti različitim klasama. Tako se i u engleskom i u srpskom uzorku javila kombinacija imenskih delova predikata gde je X pridev, a Y imenica čije značenje obuhvata svojstvo X (E *Dumbledore is not smart but a genius* / S *Nije škrt nego je cicija nad cicijama*), a u srpskom još i kombinacija imenskog i glagolskog predikata gde je X pridev, a Y glagol čije značenje obuhvata svojstvo X (S *On nije brz nego leti*).

Pored navedenih opštih strukturnih sličnosti i u okviru njih opisanih sitnijih razlika, posmatrani obrasci kontrastivne metajezičke negacije u engleskom i srpskom ispoljavaju i jednu znatniju razliku, i to u pogledu nivoa sintaksičke strukture na kojem se javlja negirani element X. Naime, dok u engleskom jeziku element X nema neposrednu realizaciju na nivou finitne klauze, u srpskom takva realizacija postoji, i to u vidu *da*-klauze, kao u sledećim primerima:

(13) S *Cene ne da su visoke, nego su astronomske.*
Ne da je hladno, nego je ciča zima.
Ne da laže, nego laže čim zine.
Voz ne da kasni, nego ko zna kad će doći.
Film ne da nije dinamičan, nego sam triput zaspao.

Štaviše, ovakva klauzalna realizacija kontrastivne metajezičke negacije, osim što nema direktan strukturni pandan u engleskom,[11] u srpskom jeziku se pokazuje naročito produktivnom. Naime, svi analizirani primeri u kojima rektifikacijski element Y pojačava značenje negiranog elementa X (a oni su, podsetimo, i najbrojniji) mogu se parafrazirati po strukturnom obrascu NE DA X NEGO Y (npr. *On je ne lud, nego lud na kvadrat : On ne da je lud, nego je lud na kvadrat; Nije srećan, nego presrećan : Ne da je srećan, nego je presrećan; Kiša ne pada, nego pljušti : Kiša ne da pada, nego pljušti,* itd.).

Sumarni prikaz nalaza o strukturnim sličnostima i razlikama u posmatranim obrascima kontrastivne metajezičke negacije u engleskom i srpskom dat je u Tabeli 2. Polazeći od uočene strukturne međujezičke razlike, u drugom delu analize posebno se usredsređujemo na konstrukciju NE DA X NEGO Y u srpskom jeziku.

	E NOT X BUT Y	S NE X NEGO Y
Kontrastivna metajezička negacija može se odnositi na različite rečenične članove	*Her husband is not rich, but stinking rich.* *They do not look but stare at her.* *They drink not beer but lager.*	*Taj tip je ne lud, nego lud na kvadrat.* *Marija ne plače nego rida.* *Kupio je ne kuću, nego vilu.*
U elementu X negativna partikula može se direktno vezati za glagol (značenjski: konstituentski fokus; rektifikacijski element Y – redukovana sintaksa)	*Her husband isn't rich but (*he is) stinking rich.* *They don't look but stare at her.* *They don't drink beer but lager.*	*Taj tip nije lud, nego (*on) (je) lud na kvadrat.* *Marija ne plače nego rida.* *Nije kupio kuću, nego vilu.*
Moguće je da X i Y pripadaju različitim vrstama reči	*Dumbledore is not smart but a genius.*	*Nije brz nego leti.*
Moguće je da X ima neposrednu realizaciju na nivou klauze	///	X = DA-klauza *(On) Ne da laže, nego laže čim zine.*

Tabela 2. Strukturne sličnosti i razlike u obrascima kontrastivne metajezičke negacije

4.2. Konstrukcija ne da x nego y u srpskom jeziku kao specifičan okvir za uparivanje metajezičke negacije i intenzifikacije značenja

4.2.1. Obrazac ne da x nego y u odnosu na srodne gradacione konstrukcije

Po opštim sintaksičkim i semantičkim odlikama, obrazac kontrastivne negacije NE DA X NEGO Y spada u gradacione konstrukcije, kojima se izražava stepenovanje razlike, kao što je oličeno u obrascima NE SAMO X NEGO (I) Y; NE TOLIKO X KOLIKO Y i sl. Za gradacione konstrukcije generalno važe sledeća svojstva koja ističe Kovačević (2002: 115–140): one imaju dvočlanu strukturu i ustaljen raspored članova gradacije; uz jedan element gradacionog niza eksplicitno ili implicitno je prisutan intenzifikator; jedan član gradacionog niza je negiran a drugi je potvrdan, ali su njihovi sadržaji logički podudarni; negacija je pritom „pseudonegacija", jer ne služi odricanju već usaglašavanju formalno suprotstavljenih sadržaja članova gradacionog niza. Pseudonegaciju u gradacionim konstrukcijama ovde sagledavamo kao naročitu konstrukcionu manifestaciju metajezičke negacije, a gradacione konstrukcije načelno

[11] Up. npr. *Cene ne da su visoke, nego su astronomske*
[prices not that are high but are astronomical]
'*The prices are not high but astronomical*'

shvatamo kao jedan vid sintaksičkog ispoljavanja semantičke kategorije stepena, u skladu sa teorijom semantičkih lokalizacija (Piper 2009).[12]

Konstrukcija NE DA X NEGO Y najsrodnija je gradacionim konstrukcijama tipa NE SAMO X NEGO (I) Y, u kojima, kako pokazuje Kovačević (2002), korelacioni veznici ostvaruju vezu i na konstituentskom i na rečeničnom nivou (*On ima ne samo volju nego i snagu : On nema samo volju nego i snagu*), i sa afirmativnim i sa negiranim sadržajima (*On ne samo da hoće, nego i može; On ne samo da neće, nego i ne može*), pri čemu se opseg negacije svodi na restriktor *samo,* tako da „konstrukcija *ne samo X nego i Y* ne znači *ne X nego Y,* već znači *i X i Y* ako su u pitanju potvrdni sadržaji, odnosno *ni X ni Y* ako su u pitanju odrični sadržaji" (Kovačević 2002: 135). Sledeći klasifikaciju i terminologiju koju predlažu Piper (2009) i Nikolić (2014), gradacione konstrukcije tipa NE SAMO X NEGO (I) nadalje ćemo označiti kao *antirestriktivne.* Antirestriktivnim gradacionim konstrukcijama je „svojstveno značenje otklanjanja ograničenja kvalifikacije koja se iznosi prvim delom takve rečenice pomoću proširivanja i pojačavanja te kvalifikacije onom koja se iznosi drugim delom složene rečenice" (Piper 2009: 82). A s obzirom na učestalost upotrebe, one se mogu se smatrati prototipom gradacionih rečenica (Nikolić 2014: 278–279).[13]

Na srodnost između antirestriktivnog obrasca NE SAMO X NEGO (I) Y i obrasca NE DA X NEGO Y u literaturi se sporadično upućuje, ali konstrukcija NE DA X NEGO Y – koja je karakteristična za razgovorni jezik – nije podrobnije razmatrana. Tako, recimo, Kovačević (2002: 130) i Nikolić (2014: 211) spominju *ne da... nego* kao varijantu vezničke kombinacije *ne samo... nego,* dok Hudeček i Vukojević (2006: 131–141) porede strukturne obrasce *ne samo da/što... nego* i *ne samo... nego,* i utvrđuju da se veznički spojevi bez elementa *da/što* mogu zameniti veznicima koji te elemente sadrže, dok obrnuto nije uvek moguće.[14]

Naša analiza, pak, dodatno osvetljava posebnost konstrukcije NE DA X NEGO Y. Naime, ova konstrukcija je sa antirestriktivnom konstrukcijom NE SAMO DA X NEGO (I) Y sinonimna u slučajevima gde rektifikacijski element Y sadrži primarno proširujuću ili dopunjujuću kvalifikaciju u odnosu na metajezički negirani element X, pri čemu je takođe moguće eksplicitno prisustvo intenzifikatora *i* u rektifikacijskom elementu, kao u primerima pod (14). Međutim, specifična razlika ispoljava se u slučajevima gde rektifikacijski element Y primarno služi pojačavanju značenja metajezički negiranog elementa X (bez dodavanja proširujuće ili dopunjujuće kvalifikacije), usled čega nisu prihvatljivi ni restriktor *samo* u prvom delu ni intenzifikator *i* u drugom delu konstrukcije, kao što je ilustrovano primerima pod (15).

(14) *Ne (samo) da laže, nego (i) krade / krši zakon /veruje u svoje laži.*
Ne (samo) da je pametan, nego je (i) vredan / dobar / pošten.

(15) *Ne (*samo) da laže, nego (*i) laže čim zine / laže kao Minhauzen / je lažov nad lažovima.*
*Ne (*samo) da je pametan, nego je (*i) prepametan / genije / najpametniji među nama.*

[12] Semantička kategorija stepena realizuje se i leksičkim i gramatičkim sredstvima, a podrazumeva „apstraktno lokalizovanje izvesnog obeležja nekog entiteta na vertikalno shvaćenoj skali moguće izraženosti tog obeležja, na kojoj je referentna tačka bilo norma izraženosti tog obeležja (normativno stepenovanje), bilo njegova izraženost u nekom drugom pojedinačno ili zbirno uzetom entitetu, ili u istom entitetu, ali u drugim okolnostima (situativno stepenovanje)" (Piper 2009: 66). Detaljnije o semantičkoj kategoriji stepena u složenim rečenicama srpskog jezika, v. Piper 2009, Nikolić 2014.

[13] Sa njima su blisko povezane i supstitutivne gradacione konstrukcije tipa NE TOLIKO X KOLIKO Y (*Nije toliko daleko koliko je zabačeno*), „u čijem se prvom delu konstatuje izvesno svojstvo, a u drugom delu viši stepen izraženosti nekog drugog svojstva obično istog subjekta, čime se prethodna kvalifikacije zamenjuje i dopunjuje" (Piper 2009: 81); ta se povezanost očituje i u mogućnosti vezničkih kombinacija *ne samo i ne toliko... koliko/već* (o čemu v. Katnić-Bakaršić 1996, Kovačević 2002: 138).

[14] U prvom slučaju radi se o rečenicama sastavne semantike, sa značenjem *i X i Y,* gde je *samo* pravi (neispustivi) restriktor, dok se u drugom slučaju radi o rečenicama suprotne semantike, sa značenjem *ne X, nego Y,* gde *samo* nije restriktor nego (ispustivi) intenzifikator. Ovaj nalaz Hudeček i Vukojević (2006) ilustruju sledećim primerima: *SDP je ne samo opstao nego je i pobedio* može se preoblikovati u *Ne samo da je SDP opstao, nego je i pobedio,* ali se *Ona ne samo da nije pametna, nego je glupa* ne može preoblikovati u **Ona je ne samo pametna, nego je i glupa*. U razmatranjima ovih autora dodatno uočavamo i problematiku zamenljivosti vezničkih elemenata *da* i *što* u gradacionim konstrukcijama, koja – u kontekstu globalnog preuzimanja sintaksičko-semantičke teritorije veznika *što* od strane veznika *da* u srpskom jeziku (Duška Klikovac, lična komunikacija) – zavređuje zasebnu analizu.

4.2.2. Građa i analiza

Polazeći od izloženog introspektivnog nalaza, podrobnije smo analizirali oko 350 dodatnih primera konstrukcije NE DA X NEGO Y, u kojima metajezički negirani element X sadrži bilo potvrdnu bilo odričnu propoziciju. Ovaj segment građe sačinjavaju primeri koji su prikupljeni na dva načina: (a) primeri dobijeni pretragom interneta po obrascu NE DA * NEGO *, i oni zabeleženi u razgovoru; (b) primeri dobijeni u anketnom testu dopune obrasca NE DA X NEGO... (sa stimulusima *Ne da je pametan, nego... / Ne da nije pametan, nego...; Ne da zna, nego... / Ne da ne zna, nego...; Ne da je glumac, nego... / Ne da nije glumac, nego...*), koji je sproveden na uzorku od 50 odraslih govornika srpskog kao maternjeg jezika (mahom studenata anglistike Filološkog fakulteta u Beogradu).

Analiza je potvrdila da obrazac NE DA X NEGO Y i u ostvarenoj jezičkoj upotrebi i u svesti govornika ima jasno profilisano specifično konstrukciono značenje koje neposredno (bez restriktora *samo* i intenzifikatora *i*) uparuje metajezičku negaciju u elementu X i intenzifikaciju značenja u elementu Y, kao u gorenavedenim primerima pod (15). S obzirom na ovu specifičnost, obrazac NE DA X NEGO Y možemo i terminološki izdvojiti kao *amplifikativnu gradacionu konstrukciju.*

4.2.3. Anatomija amplifikativne gradacione konstrukcije NE DA X NEGO Y

Posmatrana konstrukcija ispoljava zanimljive nijanse u pogledu strukturnih i sadržinskih realizacija elemenata X i Y. Naime, metajezički negirani element X može biti imenski ili glagolski predikat, a metajezička negacija može se odnositi i na potvrdne i na odrične iskaze (među analiziranim primerima najzastupljeniji je pridevski imenski predikativ uz metajezičku negaciju potvrdnih iskaza). U rektifikacijskom elementu Y javljaju se različita jezička sredstva za pojačavanje značenja (gradijentni sinonimi, eksplicitni intenzifikatori, intenzifikacijske poredbe, superlativni oblici i poređenja, ikonična intenzifikacija, itd. – v. odeljak 3.1.2), uključujući i vidove predikacije drugačije od X, pri čemu i rektifikacijski iskaz može biti i potvrdan i odričan. Ilustrativni pregled ovih različitih kombinacija dat je u Tabeli 3:

NE DA X, NEGO			Y
Imenski predikat: pridev	potvrdan iskaz	*Ne da je lepa, nego*	*je prelepa / je lepaaaa / je ultra lepa / je lepa kao anđeo / je najlepša / lepšu ženu nikad nisam video / se ne može opisati koliko je lepa*
	odričan iskaz	*Ne da nije pametan, nego*	*je glup kao top / je mrak / je stvarno duduk / to nije normalno*
Imenski predikat: imenica	potvrdan iskaz	*Ne da je glumac, nego*	*je glumčina / je Glumac / je glumac nad glumcima / je vrh / zaslužuje Oskara / boljeg nismo imali*
	odričan iskaz	*Ne da nije advokat, nego*	*je najobičniji pripravnik / je dno dna / nije ni a od advokata / uopšte nema fakultet*
Glagolski Predikat	potvrdan iskaz	*Ne da pije, nego*	*loče / pije kao smuk / PIJE / pije više nego ikad / je najveći pijanac koga znam / uopšte nema mere*
	odričan iskaz	*Ne da ne zna, nego*	*da ne veruješ koliko ne zna / nema pojma / je to strašno*

Tabela 3. Realizacije elemenata X i Y u amplifikativnoj gradacionoj konstrukciji NE DA X NEGO Y

U vezi sa realizacijama rektifikacijskog elementa Y, izdvajamo još nekoliko zapažanja.

Najpre, među različitim sredstvima kojima se u elementu Y može ostvarivati intenzifikacija značenja, kod imenskih predikativa produktivnim se pokazuju naročiti tvorbeni gradijentni sinonimi, kao što su pridevi sa prefiksom *pre-* (*Ne da je pametan/glup/lep/ružan, nego je prepametan/preglup/prelep/preružan*) i augmentativne imenice (*Ne da je glumac/lopov/laf/kreten, nego je glumčina/lopovčina/lafčina/kretenčina*). Pored toga, za imeničku realizaciju karakteristična su i superlativna poređenja po

obrascu *N nad N-PL-INST* [15] *(glumac nad glumcima/lopov nad lopovima* i sl.). Na navedena sredstva intenzifikacije skrećemo pažnju i utoliko što su ona generalno zanimljiva sa stanovišta međujezičkog poređenja (recimo, u engleskom nemaju direktne formalne pandane).

Zatim, intenzifikacija značenja u rektifikacijskom elementu Y se na različite načine ostvaruje metaforičkim putem, saglasno široko poznatoj kognitivnolingvističkoj teoriji pojmovnih metafora Lejkofa i Džonsona (Lakoff & Johnson 1980), prema kojoj je metafora kognitivni mehanizam ključan za razumevanje apstraktnih pojmova, koji se dominantno strukturiraju pojmovnim preslikavanjima iz konkretnih, iskustveno bližih pojmovnih domena.

Tako se, recimo, u skladu sa metaforičkim ikoničkim principom VIŠE FORME JE VIŠE SADRŽAJA (Lakoff & Johnson 1980: 127–128), značenje može pojačavati uvećanjem (fonološke odn. grafološke) forme (npr. *Ne da je lepa, nego je lepaaa*), ili tako što deo forme (obično početno slovo reči) metonimijski stoji za celinu značenja (npr. *Ne da je glumac, nego je Glumac*).

Nadalje, intenzifikacija značenja u rektifikacijskom elementu Y može profilisati kako kvantitet (kao u primerima *Ne da je pametan/glup, nego je prepametan/preglup* (→ 'pametan/glup u velikoj meri')*; Ne da pije/laže, nego pije kao smuk/laže čim zine* (→ 'pije/laže u velikoj meri') i sl.), tako i kvalitet (kao u primerima *Ne da je glumac, nego je glumčina* (→ 'dobar glumac')*; Ne da peva, nego PEEVAA* (→ 'dobro peva') i sl.). Ovakvo prožimanje kvantitativne i kvalitativne dimenzije proističe iz opšte metaforičke konceptualizacije apstraktnog domena KVALITETA pomoću slikovne sheme SKALE i domena VELIČINE (BOLJE JE VIŠE/VEĆE) (up. Lakoff & Johnson 1980: 14–21, Rasulić 2004: 192–218, Klikovac 2004: 103–163).

Najzad, u rektifikacijskom elementu Y često se javljaju i pojačivači značenja koji zapravo ne zavise od semantičkog sadržaja negiranog elementa X. Pritom, takvi 'univerzalni' pojačivači značenja dominantno potiču iz nekoliko izvornih pojmovnih domena – REČI (gde se profiliše nemogućnost nalaženja pravih reči za opisivanje date situacije, npr. *nemam reči / ne znam više šta da kažem*), NORMALNOST (gde se profiliše odstupanje od normalnosti, npr. *ludilo / nije normalno*), STRAH (npr. *strava / užas*) i UNIŠTAVANJE (gde je uočljiva i naročita žargonska produktivnost, npr. *rastura / kida / ubija*) – kao što je sumarno prikazano u Tabeli 4.

NE DA X, NEGO	Y
Ne da je ADJ (pametan/glup/lep/ružan...), nego	➢ *nemam reči / nemam komentar / ne znam više šta da kažem / se to ne može opisati* (REČI) ➢ *to nije normalno / je to ludilo* (NORMALNOST) ➢ *je to strava / jeza / užas* (STRAH) ➢ *rastura / razvaljuje / razbija / otkida / kida / ubija* (UNIŠTAVANJE)
Ne da je N (glumac/plivač/doktor/lopov...), nego	
Ne da V (peva/predaje/pije/laže...), nego	

Tabela 4. Univerzalni pojačivači značenja u amplifikativnoj gradacionoj konstrukciji NE DA X NEGO Y

Iz navedenog prikaza može se videti i da ovi univerzalni pojačivači značenja dominantno profilišu nešto negativno (bilo kao odsustvo pozitivnog ili kao prisustvo negativnog) – što govori u prilog hipotezi o favorizovanju negativnog u jeziku (up. Jing-Schmidt 2007, Rasulić 2018), te u tom smislu zavređuje dodatnu pažnju.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Analizirajući metajezičku negaciju u engleskom i srpskom jeziku iz ugla kognitivnolingvističke teorije konstrukcione gramatike, u ovom radu ukazali smo na međujezičke sadržinske i strukturne

[15] Skraćeničke simbole navodimo u skladu sa standardnom međunarodnom konvencijom (*Leipzig Glossing Rules,* https://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/Glossing-Rules.pdf): N = imenica; ADJ = pridev; V = glagol; PL = množina; INST = instrumental.

sličnosti i razlike u obrascima kontrastivne metajezičke negacije (E) NOT X BUT Y i (S) NE X NEGO Y, i posebno smo izdvojili i opisali amplifikativnu gradacionu konstrukciju NE DA X NEGO Y u srpskom jeziku kao međujezički i unutarjezički specifičan konstrukcioni okvir za uparivanje metajezičke negacije i intenzifikacije značenja. Pri detaljnijem razmatranju izdvojene konstrukcije uzeti su u obzir prethodni deskriptivni nalazi o gradacionim konstrukcijama u srpskom jeziku, kao i relevantni uvidi teorije semantičkih lokalizacija i, naročito, teorije pojmovnih metafora.

Nadamo se da nalazi ovog rada mogu poslužiti kao koristan pokazatelj kako za dalja proučavanja konstrukcione uobličenosti metajezičke negacije u različitim jezicima i kulturama (što, smatramo, zavređuje dodatnu pažnju sa sintaksičkog, semantičkog i lingvokulturološkog stanovišta), tako i za bolje razumevanje i integrisanje uvida različitih lingvističkih teorija u međujezičkoj perspektivi.

Literatura

Anscombre, J.C., Ducrot, O. (1977). Deux *mais* en français? *Lingua* 43: 23–40.

Burton-Roberts, N. (1989). On Horn's dilemma: presupposition and negation. *Journal of Linguistics* 25, 95–125.

Carston, R. (1996). Metalinguistic negation and echoic use. *Journal of Pragmatics* 25, 309–330.

Chapman, S. (1996). Some observations on metalinguistic negation. *Journal of Linguistics* 32, 387–402.

Davis, W. A. (2011). 'Metalinguistic' negations, denial, and idioms. *Journal of Pragmatics* 43, 2548–2577.

Ducrot, O. (1972). *Dire et ne pas dire.* Paris: Hermann.

Foolen, A. (1991). Metalinguistic negation and pragmatic ambiguity: Some comments on a proposal by Laurence Horn. *Pragmatics,* 1–2, 217–237.

Gates, D. L. Jr., Seright, O. D. (1967). Negative-contrastive constructions in Standard Modern English. *American Speech* 42(2): 136–141.

Geurts, B. (1998). The mechanisms of denial. *Language* 74 (2), 274–307.

Goldberg, A. (1995). *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure.* Chicago: Chicago University Press.

Goldberg, A. (2006). *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language.* Oxford/New York: Oxford University Press.

Goldberg, A., Jackendoff, R. (2004). The English resultative as a family of constructions. *Language* 80, 532–68.

Horn, L. R. (1985). Metalinguistic negation and pragmatic ambiguity. *Language,* 61/1, 121–174.

Horn, L. R. (1989). *A Natural History of Negation.* Chicago, The University of Chicago Press.

Hudeček, L., Vukojević, L. (2006). *Ne samo... nego/već (i)* ustrojstva. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 32. 127–158.

Jing-Schmidt, Z. (2007). Negativity bias in language: A cognitive-affective model of emotive intensifiers. Cognitive Linguistics 18(3), 417–443.

Katnić-Bakaršić, M. (1996). *Gradacija* (*Od figure do jezičke kategorije*). Međunarodni centar za mir, Sarajevo.

Kay, P., Michaelis, L. (2012). Constructional meaning and compositionality. In: *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*, Volume 3 (Claudia Maienborn, Karl von Heusinger and Paul Portner, eds.), *Handbooks of Linguistics and Communication Science Series,* HSK 33.3, Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 2271–2296.

Kovačević, M. (2002). Uloga pseudonegacije u gradacionim konstrukcijama. U: M. Kovačević, *Sintaksička negacija u srpskome jeziku,* Niš: Izdavačka jedinica Univerziteta u Nišu, 2002, str. 115–140. (ћир.)

Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku.* Beograd: Biblioteka XX vek.

Lakoff, G., Johnson, M. (1980): *Metaphors We Live By.* Chicago: Chicago University Press. (2nd edition: 2003).

Larrivée, P. (2018). Metalinguistic negation from an informational perspective. *Glossa: A Journal of General Linguistics*, 3(1), 56: 1–22.

Martins, A. M. (2014). How much syntax is there in metalinguistic negation? *Natural Language & Lingustic Theory,* 32 (2): 635–672.

McCawley, J. D. (1991). Contrastive negation and metalinguistic negation. *Papers from the Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. Part Two* 27*: The Parasession on Negation*, 189–206.

Moeschler, J. (2014). How 'logical' are logical words? Negation and its descriptive vs. metalinguistic uses. In: *Nonveridicality and Evaluation: Theoretical, Computational and Corpus Approaches* (Maite Taboada, Radoslava Trnavac, eds.), Leiden/Boston: Brill, 76–110.

Nikolić, M. (2014). *Kategorija stepena u srpskom jeziku – složena rečenica.* Beograd: Institut za srpski jezik SANU. (ћир.)

Piper, P., I. Antonić. V. Ružić, S. Tanasić, Lj. Popović, B. Tošović (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica.* Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska. (ћир.)

Piper, P. (2009). O semantičkoj kategoriji stepena u srpskoj složenoj rečenici. *Južnoslovenski filolog,* LXV: 65–88. (ћир.)

Pitts, A. (2011). Exploring a 'pragmatic ambiguity' of negation. *Language*, 87(2): 346–368.

Prćić, T. (2010). Mali englesko-srpski rečnik pragmatičkih termina. U: *Diskurs i diskursi. Zbornik u čast Svenki Savić* (Vera Vasić, ur.), Filozofski fakultet, Novi Sad: 399–415.

Rasulić, K. (2004). *Jezik i prostorno iskustvo.* Beograd: Filološki fakultet.

Rasulić, K. (2016). *Exploring Semantic Relations.* Belgrade: Faculty of Philology.

Rasulić, K. (2018). As smart as bait, bistar kao boza: O ironičnim pridevskim poredbama u engleskom i srpskom jeziku. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru VII/2,* ur. Snežana Gudurić i Biljana Radić-Bojanić, Novi Sad: Filozofski fakultet: 345–357.

Silvennoinen, O. O. (2017). Not only apples but also oranges: Contrastive negation and register. In: *Big and Rich Data in English Corpus Linguistics: Methods and Explorations* (Turo Hiltunen, Joe McVeigh, Tanja Säily, eds.) [*Studies in Variation, Contacts and Change in English, Vol. 19*], Helsinki: VARIENG. http://www.helsinki.fi/varieng/series/volumes/19/silvennoinen/

van der Sandt, R. A. (1991). Denial. *Papers from the Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. Part Two* 27*: The Parasession on Negation*, 331–344.

ON METALINGUISTIC NEGATION IN ENGLISH AND SERBIAN: CONSTRUCTIONAL ASPECTS

Summary

This paper examines the phenomenon of metalinguistic negation (Horn 1985, 1989) in English and Serbian through the prism of the cognitive-linguistic theory of construction grammar (Goldberg 1995, 2006). Unlike the truth-conditional descriptive negation, metalinguistic negation is used to object to the way in which the propositional content is expressed in an utterance, in any aspect of its linguistic form (phonological, orthographic, morphological, lexical, syntactic, register/stylistic etc.), including the associated conventional or conversational implicatures, whereby the propositional truth of the negated utterance may be preserved (e.g. E *Today it is not cold – it is freezing* / S *Danas nije hladno – ledeno je*). The first part of the paper deals with the prominent semantic-pragmatic and morphosyntactic properties of metalinguistic negation in English and Serbian from the perspective of constructional form-meaning pairing. The second part focuses on the constructional potential of metalinguistic negation in the syntactic frames of contrastive negation NOT X BUT Y in English and NE X NEGO Y in Serbian, providing insight into their similarities and differences in terms of semantic content and syntactic structure. The analysis highlights and further examines the Serbian construction NE DA X NEGO Y – here termed 'the amplificative gradation construction' (e.g. *Ne da je pametan, nego je genije; Ne da peva, nego kida*) — as a *par excellence* (cross- and intra-linguistically specific) frame for the constructional pairing of metalinguistic negation and meaning intensification.

Keywords: metalinguistic negation, English, Serbian, NOT X BUT Y, NE X NEGO Y, construction grammar, amplificative gradation construction NE DA X NEGO Y

Katarina Rasulić
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
ekv@eunet.rs
k.rasulic@fil.bg.ac.rs

UDK 811.111'367.625:811.163.41'367.625

Predrag Novakov

PARTIKULE *UP*, *OFF* I *DOWN* U ENGLESKIM FRAZNIM GLAGOLIMA I SRPSKI GLAGOLSKI PREFIKSI: PROSTORNA I PROŠIRENA ZNAČENJA

Engleski frazni glagoli, kao frazne lekseme koje se sastoje od leksičkog glagola i partikule, iskazuju različit stepen idiomatizovanosti, odnosno osnovna značenja glagola i partikule često se proširuju ka apstraktnijim domenima. Kada se radi o srpskim prevodnim ekvivalentima engleskih fraznih glagola, često se sreću glagoli sa prefiksima koji takođe iskazuju različiti stepen proširivanja značenja. Naime, srpski glagolski prefiksi mogu označavati kako osnovna prostorna, tako druga apstraktnija značenja. Imajuće te činjenice u vidu, u radu se proučavaju osnovna i proširena značenja engleskih partikula i srpskih glagolskih prefiksa u okviru postavki kognitivne lingvistike o pojmovnoj metafori. Proučavanje se zasniva na korpusu koji obuhvata engleske frazne glagole sa partikulama *up*, *off* i *down*, kao i njihove srpske prevodne ekvivalente koji sadrže glagole sa prefiksima. Glavni cilj proučavanja je utvrđivanje i upoređivanje pojmovnih metafora kojima se mogu protumačiti proširena značenja engleskih partikula i srpskih glagolskih prefiksa.

Ključne reči: frazni glagoli, glagolski prefiksi, engleski, srpski, proširena značenja.

1. UVOD

Brojne monografije i radovi o engleskim fraznim glagolima svedoče da ti glagoli predstavljaju vrlo složenu tematiku i da se kao celina ili njihove pojedine komponente mogu izučavati sa različitih teorijskih osnova, na primer, strukturalističkih (Bolinger 1971, Brinton 1985) ili kognitivističkih (Rudzka-Ostyn 2003). Naime, kod ovih fraznih leksema koje se sastoje od leksičkog glagola i partikule, može se proučavati status partikule i njeno sintaksičko ponašanje (pozicija partikule u odnosu na dopunu prelaznog fraznog glagola), kao i semantika celokupne frazne lekseme, odnosno komponenata koje u nju ulaze. Kada se radi o semantici, značenje fraznih glagola se u starijoj literaturi najčešće sagledavalo kao celina, dok se u novije vreme razmatra njegova moguća kompozitnost (na primer, Dirven 2001), a u okviru kognitivne lingvistike se različita značenja jedne frazne lekseme povezuju pomoću pojmovne metafore. U ovom radu upravo se proučava semantika fraznih glagola, i to značenje cele frazne lekseme, a posebno značenja komponenata koje ulaze u nju, uz primenu postavki kognitivne lingvistike koje se navode u centralnom delu rada. S druge strane, pošto se kao srpski prevodni ekvivalenti engleskih fraznih glagola često javljaju glagoli sa prefiksom, u ovom istraživanju glagolski prefiksi se upoređuju sa engleskim glagolskim partikulama, odnosno razmatraju se primeri u kojima prefiksi i partikule zadržavanju osnovno prostorno značenje ili stiču novo metaforizovano značenje. Naime, relevantna stručna literatura (na primer, Klikovac 2004) pokazuje da i engleske adverbijalne partikule i srpski glagolski prefiksi podrazumevaju osnovno prostorno značenje koje se najčešće pomoću metafore proširuje u apstraktnija značenja, što je glavna tema ovog rada.

2. TEORIJSKE POSTAVKE

U ovom odeljku razmotriće se semantičke odlike engleskih fraznih glagola, zatim postavke kognitivne lingvistike o pojmovnoj metafori i njihova primena u analizi fraznih glagola, te srpski glagoli sa prefiksom kao česti prevodni ekvivalenti engleskih fraznih glagola.

2.1. Engleski frazni glagoli i njihova semantika

U radu se polazi od tipične definicije engleskih fraznih glagola kao fraznih leksema koje se sastoje od leksičkog glagola i adverbijalne partikule (up. Prćić 2008:164); neće se analizirati kombinacije koje se ponekad nazivaju predloški glagoli (leksički glagol i predloška partikula) niti tročlane kombinacije (frazno-predloški glagoli, leksički glagol sa adverbijalnom i predloškom partikulom). Uz termin frazni glagoli, za prvopomenutu kombinaciju sreću se i termini glagoli sa partikulom (engl. *particle verbs,* na primer *eat up*), dvočlani glagoli (engl. *two-word verbs,* poput *take off*), složeni glagoli (engl. *compound verbs,* kao *bring up*) i drugi. Centralna tema ovog istraživanja je semantika fraznih glagola (značenje celokupne frazne lekseme, značenja komponenata koje tu fraznu leksemu čine), pa će se ona detaljnije prikazati u ovom odeljku.

Kao što se konstatuje u stručnoj literaturi, celokupno značenje spoja između engleskog leksičkog glagola i partikule može biti doslovno, odnosno transparentno, a u tom slučaju se najčešće radi o glagolu kretanja i partikuli koja označava pravac tog kretanja (Palmer 1989: 224). Međutim, prostorna značenja se često proširuju, na šta ukazuju i starije studije poput Bolindžerove (Bolinger 1971). Naime, Bolindžer (1971: 85-90) piše da adverbijalna partikula označava dve komponente: kretanje kroz lokaciju, odnosno krajnju tačku ili rezultat, što isključuje adverbijale za način i vreme iz spojeva koji čine frazne glagole. Isto tako, stativni glagoli se ne javljaju u fraznim glagolima jer ne podrazumevaju kretanje i rezultat, a mogu se javiti samo u drugačijem, nestativnom značenju (na primer, *hear out*). Dakle, po Bolindžeru i Palmeru osnovno značenje velikoj broja fraznih glagola je prostorno kretanje u određenom pravcu ili ka određenoj tački. Razmatrajući proširena značenja fraznih glagola, Bolindžer (1971: 113-114) navodi dva nivoa: a) metafore prvog nivoa (engl. *first-level metaphors*) kod kojih je značenje partikule prošireno; na primer, doslovno *up* u *go up* postaje figurativno *up* u *load up;* i b) metafore drugog nivoa (engl. *second-level metaphors*) kod kojih je celokupno značenje (i glagola i partikule) figurativno prošireno, kao u *rub out an adversary* (prema doslovnom *rub out a mistake*). Značajna je i Bolindžerova napomena da su metafore prvog nivoa semantički aditivne (engl. *semantically additive*), odnosno da predstavljaju kombinaciju značenja glagola i partikule. Uz ova dva nivoa, postoji i treći nivo koji sadrži fiksne, idiomatizovane fraze poput *let off steam*.

Uz značenje fraznih glagola, literatura razmatra i da li partikule prenose vidsko (aspektualno) ili telično značenje (up. Brinton 1985). Bolindžer (1971: 96-107) smatra da partikule imaju vidsko značenje jer impliciraju rezultirajuće stanje, aktivnost koja vodi ka okončanju (engl. *the action leading to a conclusion*), što on označava kao perfektivnost. Ostavljajući po strani stav (na primer, Brinton 1985) da se u ovom slučaju pre radi o teličnosti nego o perfektivnosti, navešćemo značenja koja Bolindžer naziva vidska, a koja ilustruju proširivanje značenja pojedinih partikula (na primer, od rezultativnog značenja do značenja dostignutog rezultata: *He wrote up his report* prenosi istu poruku kao *He wrote-finished his report*). Ipak, Bolindžer piše da ne postoji jasna granica između vidskih i nevidskih upotreba partikule, već da se pre radi o gradijentnosti, te da se termin *vid* ovde može zameniti terminom *akcionsart* (Bolinger 1971: 98). Bolindžerova zapažanja o značenjima partikula značajna su i zato što sadrže stavove koji su se kasnije razvili u okviru kognitivne lingvistike. Navedimo njegovu analizu značenja engleske partikule *up*. Primarno značenje smera (viša vertikalna pozicija) vodi ka apstraktnijim značenjima preko pokreta koji podrazumeva veliki broj aktivnosti koje se dovršavaju tako što se nivo podiže nagore, ka oku posmatrača (ili nekoj drugoj višoj orijentacionoj tački), kao na primer punjenje čaše – nivo je viši nakon dolivanja tečnosti, što povezuje viši nivo sa dovršavanjem i zaustavljanjem u toj višoj tački,

odnosno sa popunjavanjem vertikalnog ili horizontalnog razmaka između početne tačke i nivoa oka posmatrača; horizontalni pokret, između ostalih, ilustruje i primer *By hurrying we were able to catch up* (Bolinger 1971: 98) u kojem kretanje napred implicira približavanje cilju i njegovo dostizanje. Sumirajući značenja partikule *up,* Bolindžer (1971: 99) navodi sledeće slučajeve: a) osnovno značenje smera (engl. *primitive directional meaning*), kao u rečenici *He pushed up the windows*; b) prošireno značenje smera (engl. *extended directional meaning*) koje podrazumeva asocijaciju 'ono što je na višoj lokaciji je vidljivo' (na primer, *Has he turned up?* ili *They brought up a different argument*); c) rezulirajuće stanje (engl. *resulting condition*), na primer *Vermont freezes up in winter*; d) dovršavanje ili započinjanje (engl. *completion or inception*), na primer *We can't just give up* ili *She took up dancing*, i e) dostizanje visokog intenziteta (engl. *attaining a high intensity*), kao u primeru *Speed up the engine*. Treba navesti i Bolindžerovu napomenu da je *up* isto u primerima *to make up a bed*, i *to make up one's mind*, s tim što je u drugom primeru zajedno sa glagolom poprimilo neprozirno značenje *to decide*. Ovaj autor razrađuje i značenja drugih partikula (Bolinger 1971: 99-110) uz niz napomena koje su vrlo korisne za analizu semantike fraznih glagola, na primer da partikula *away* označava udaljavanje od određene tačke, ali i bez prepreke ili ograničenja (*They sang away their blues*), a partikula *out* proširuje prostorno značenje u značenje rezultirajućeg stanja, u potpunost realizacije.

Uzimajući u obzir ove i slične postavke iz literature o semantici fraznih glagola, u ovom radu će se razmotriti proširenja osnovnog prostornog značenja tih fraznih leksema, pri čemu će se ta značenja tretirati kao deo leksičkog aspekta ili tipa glagolske situacije, a ne gramatičkog aspekta – što je u skladu sa tipološkom definicijom glagolskog vida koju navodi Komri (Comrie 1976) i nekim drugim istraživanjima (Brinton 1985, Novakov 2017). Pri tome, frazni glagoli iz korpusa u kojima glagol zadržava značenje kretanja, a partikula značenje pravca kretanja, klasifikuju se u grupu leksema sa osnovnim prostornim značenjem; frazni glagoli kod kojih glagol i/ili partikula stiču apstraktnije značenje svrstavaju se u grupu sa proširenim značenjem.

2.2. Engleski frazni glagoli i kognitivni pristup

Engleski frazni glagoli proučavani su i analizirani u različitim teorijskim okvirima, pa i u okviru kognitivne lingvistike. Naime, za ovo istraživanje relevantna je jedna od postavkia kognitivne lingvistike da se u jeziku apstraktniji koncepti sagledavaju pomoću konkretnijih koncepata, odnosno da se tako uspostavlja veza između izvornog i ciljnog domena, pri čemu je izvorni domen konkretniji, a ciljni apstraktniji. Takva veza se uspostavlja pomoću pojmovne metafore, pa se kategorije metaforično poimaju kao ograničene zone ili sadržatelji, a različiti entiteti mogu biti unutar sadržatelja, izvan njega ili se pomerati u odnosu na njega (up. Lakoff 1993: 9). Uz to, količina se takođe metaforički povezuje sa entitetima, na primer veća vrednost implicira višu poziciju, manja vrednosti nižu (na primer, frazni glagol *go down* u primerima iz korpusa stiče i prošireno značenje gubitka političkog uticaja). Dakle, metaforičko mapiranje povezuje entitete iz izvornog domena sa entitetima iz ciljnog domena preko neke odlike suštinske za strukturu oba domena (Lakoff 1993: 10).

Navedene postavke pokazale su se kao korisne u izučavanju značenja engleskih fraznih glagola, najviše zato što se različita značenja jednog fraznog glagola povezuju pomoću pojmovne metafore i tako postaju motivisanija i sistematičnija (up. na primer Rudzka-Ostyn 2003). Uz to, osim istraživanja zasnovanih na književnom korpusu (kakvo je istraživanje u ovom članku), i istraživanja sa neizvornim govornicima uz korišćenje kognitivnih postavki (Geld 2011, Geld i Maldonaldo 2011) pokazala su da neizvorni govornici tako povezana značenja lakše uče i lakše predviđaju značenje nepoznatog fraznog glagola u kontekstu. Dakle, kognitivni pristup poučavanju fraznih glagola pretpostavlja da oni nisu proizvoljne kombinacije glagola i partikule, te da se može analizirati doprinos partikule celokupnom apstraktnijem značenju frazne lekseme. Na primer, Rudzka-Ostin (Rudzka-Ostyn 2003) piše o prostornim ili osnovnim značenjima i metaforičkim ili proširenim značenjima partikula, od kojih su prva prozirna i obično označavaju kretanje, a druga su apstraktnija i manje prozirna; tako partikula *out* označava izla-

zak iz sadržatelja, *in* postojanje unutar sadržatelja ili ulazak u njega, uz proširivanje tih značenja putem metaforizacije. Konačno, pomenimo i doktorsku disertaciju I. Miloševića (2016, napisanu pod mentorstvom dr Katarine Rasulić) koja analizira engleske frazne glagole sa partikulama *in*, *out, on* i *off* u okviru kognitivnolingvističkog pristupa, odnosno njihova prostorna značenja i značenja u apstraktnim domenima. Kao što autor navodi, cilj tog istraživanja je da se utvrdi značenjska struktura proučavanih fraznih glagola kroz kognitivne mehanizme koji stoje u osnovi proširenja značenja, te da se prouči semantička interakcija između glagola i partikule. Nakon analize 1104 frazna glagola sa 2364 značenja, razrađuju se slikovnoshemske transformacije, pojmovne metafore i pojmovne metonimije koje leže u osnovi proširenja značenja; autor zaključuje da na značenje proučavanih fraznih glagola prvenstveno utiču slikovne sheme SADRŽAVANJA i NOŠENJA koje se nalaze u osnovi partikula tih glagola. Prema tome, relevantna literatura pruža teorijski okvir za polaznu pretpostavku da osnovno značenje fraznih glagola može da označava fizički prostor, te da se iz tog značenja mogu izvesti ostala, proširena značenja.

2.3. Srpski glagolski prefiksi i njihova značenja

Na osnovu ranijih istraživanja (na primer, Novakov 2018) može se konstatovati da srpski glagoli sa prefiksima predstavljaju čest prevodni ekvivalent engleskih fraznih glagola, te da se oni zato u ovom radu upoređuju sa engleskim partikulama koje ulaze u sastav fraznih glagola. Naravno, srpski prefiksi i engleske partikule nemaju istu funkciju u glagolskom sistemu ta dva jezika, jer srpski glagolski prefiksi uz modifikciju značenja imaju i ulogu vidskog perfektivizatora, pa se ovaj rad usredsređuje na značenje samih partikula i prefiksa i njihovo modifikovanje značenja glagolskih leksema. Uz takve polazne osnove, paralela se može povući između prefiksa i partikula i kada se radi o osnovnom prostornom značenju prefiksa/partikula i proširivanju tog značenja najčešće putem pojmovne metafore, što je centralna tema ovog rada.

Značenja srpskih glagolskih prefiksa bila su tema mnogih studija, a ovom prilikom se prikazuju značenja koja navodi Klajn (2002) i kognitivistički pristup koji primenjuje D. Klikovac (2004). Klajn piše (2002: 246-249) da su trinaest od šesnaest tipičnih glagolskih prefiksa i predlozi, te da se njihova značenja mogu podeliti na više načina, na vrste i podvrste; on se opredeljuje taksonomski pristup koji izdvaja karakteristična značenja svakog prefiksa i deli ih u grupe, napominjući da neki prefiksi imaju brojna značenja sa mnogo nijansi koja se mogu različito tumačiti. Opisujući značenja pojedinih prefiksa, Klajn piše da oni imaju osnovno prostorno značenje (na primer, prostorno značenje prefiksa *do*- odgovara prostornom značenju predloga *do,* prefiks *od*- ima ablativno značenje udaljavanja ili odvajanja, up. Klajn 2002: 250, 264). Kao primer obrade značenja prefiksa u ovoj studiji navedimo prefiks *od*-; uz osnovno ablativno značenje, Klajn (2002: 264-265) konstatuje da neprelazni glagoli sa ovim značenjem prefiksa uglavnom predstavljaju glagole kretanja, a da uz prostorno značenje odvajanja/udaljavanja postoje i značenja poništavanja radnje ili suprotnosti u odnosu na drugu radnju, uzajamne ili uzvratne radnje, kao da postoje i slučajevi kad prefiks ima samo funkciju perfektivizacije. Slična značenja za ovaj prefiks navodi i *Rečnik srpskoga jezika* (2007, u daljem tekstu RSJ): a) odvajanje, udaljavanje, izdvajanje, odstranjivanje; b) suprotnost, uzvraćanje, odaziv, c) izvršenje, završetak, okončanje.

D. Klikovac u svom radu (2004, prvi put objavljenom 1998) postavlja za cilj opis značenjske strukture glagolskog prefiksa *raz*- u svetlu kognitivne lingvistike. U tom okviru, značenja i podznačenja prefiksa *raz*- grupisana oko centralnog prototipskog značenja. Kako autorka naglašava (Klikovac 2004: 169), važna komponenta ovog pristupa jeste bazičnost konkretnih, prostornih značenja od kojih se izvode apstraktnija značenja. Analizirajući značenja pomenutog prefiksa, autorka konstatuje da glagoli s ovim prefiksom podrazumevaju dve situacije ili stanja: početnu (pre realizacije radnje označene glagolom) i završnu (posle realizacije te radnje), a sam prefiks precizira ono što se u međuvremenu događa. Opšte značenje, kao i podznačenja prikazuju se shemama koje opisuju procese koji se odvijaju između početne i završne situacije uz pomoć pojmovne metafore. Ipak, autorka zaključuje da jedna opšta shema koja bi obuhvatila sva podznačenja prefiksa *raz*- ne postoji, pa neka podznačenja nemaju ništa zajednič-

ko. U svakom slučaju, apstraktna značenja se u ovom radu povezuju sa konkretnim značenjima pomoću pojmovne metafore.

3. KORPUS, METODOLOGIJA I CILJEVI

U radu se kontrastivno proučava korpus iz savremenog engleskog jezika u kojem se porede engleski primeri sa fraznim glagolima i njihovi srpski prevodni ekvivalenti. Izvor ili korpus iz koga je odabran uzorak je savremeni britanski roman *Wolf Hall* autorke Hilari Mantel (Mantel), te njegov prevod na srpski *Vučje leglo* (prevodilac: Vladimir D. Janković). Primeri za korpus preuzeti su iz prvog i drugog dela romana (str. 3-158) elektronskom pretragom, a odabrani su frazni glagoli sa sledeće tri engleske adverbijalne partikule: *up, down* i *off.* Ove partikule su odabrane jer spadaju u najfrekventnije partikule koje ulaze u sastav fraznih glagola, a pokazuju i veliki opseg različitih značenja. Naravno, u korpus su uključeni samo spojevi glagola i partikule koje čine leksičku jedinicu (na osnovu uobičajenih sintaksičkih testova, na primer pitanja tipičnih za adverbijalne predloške sintagme i pitanja tipična za direktne objekte), a ne glagoli iza kojih sledi adverbijalna partikula koja je deo naredne sintagme (na primer, *The old king rode down the country, determined to meet her*, strana 28 u navedenom engleskom romanu)[1]. Tabela 1 prikazuje brojčane podatke o engleskom delu korpusa:

Broj	Partikula	Broj primera	Procenat
1	*up*	134	58%
2	*off*	52	22%
3	*down*	46	20%
	UKUPNO	232	100%

Tabela 1: Brojčani podaci o engleskom delu korpusa

Korpus sadrži i 242 rečenice sa srpskim prevodnim ekvivalentim, dakle ukupno ima 464 primera.

U istraživanju će biti primenjena analitička i deskriptivna metoda, uz osnovnu početnu pretpostavku (zasnovanu na ranijim istraživanjima, up. Novakov 2018) da se mogu uspostaviti paralele između engleskih adverbijalnih partikula i srpskih glagolskh prefiksa kada se radi o proširivanju osnovnih prostornih značenja u apstraktnija značenja (što se detaljnije razmatra u centralnom delu rada). Dakle, glavni cilj proučavanja je da se u primerima iz korpusa sagledaju proširivanja značenja partikula i prefiksa, te da se ustanove eventualne sličnosti i razlike kada se radi o prostornim i proširenim značenjima između engleskog i srpskog dela korpusa. Početna pretpostavka je da će se značenja proširena pomoću pojmovne metafore moći povezati sa osnovnim prostornim značenjem, ali da će se pojmovne metafore samo delimično preklapati u engleskom i srpskom delu korpusa. U vezi s tim treba naznačiti i da se u okviru jednog rada ovog obima ne mogu izučiti niti proširivanja značenja svih partkula i prefiksa, niti svi pravci proširivanja značenja, pa će se analizirati samo značenja partikula i prefiksa koja se uoče u korpusu.

Kao i uvek u ovakvoj vrsti istraživanja sa prevodilačkim ekvivalentima, zaključci odražavaju situaciju u korpusu (stil prevodioca, konkretna prevodilačka rešenja), ali se može pretpostaviti da ukazuju na određene opšte tendencije. Uz to, treba naglasiti da ovo istraživanje nema za cilj da ustanovi sva proširenja značenja analiziranih engleskih partikula i srpskih glagolskih prefiksa, već samo da analizira proširenja prisutna u korpusu, jer je za takvu širu analizu potreban sveobuhvatan korpus koji prevazilazi propisane okvire ovog rada.

[1] Na zahtev recenzenta, navodi se da engleski frazni glagol podrazumeva spoj leksičkog glagola i adverbijalne partikule.

4. ANALIZA PRIMERA IZ KORPUSA

U ovom centralnom odeljku navode se tipični primeri iz prikupljenog korpusa uz analizu njihovog celokupnog značenja i značenja partikule, kao i uz analizu njihovih srpskih prevodnih ekvivalenata koji sadrže glagolski prefiks. Odeljak je podeljen na pododeljke prema engleskim glagolskim partikulama, počevši od partuikule koja je najfrekventnija u sakupljenom korpusu.

4.1. Engleski frazni glagoli sa partikulom *up* i njihovi srpski prevodni ekvivalenti

Frazni glagoli sa partikulom *up* najbrojniji su u prikupljenom korpusu sa 133 engleska primera. Od tog ukupnog broja, 42 primera ima osnovno prostorno značenje (31%), a 92 prošireno (69%). Kao što je već pomenuto, u prvu grupu ubrajaju se frazne lekseme u kojima i glagol i partikula zadržavaju prostorno značenje, a u drugu lekseme u kojima glagol i/ili partikula proširuju značenje. Prema rečniku *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs* (u daljem tekstu CCDP), osnovno značenje ove partikule je pokret sa niže pozicije ili nivoa ka višoj poziciji ili nivou. Navedimo prvo nekoliko tipičnih primera iz grupe fraznih glagola sa tim osnovnim značenjem:

1) a) 'Come on, boy, get up. Let's see you get up. (4)
   b) Ajde, dečko, ustaj. (22)
2) a) He stands up. (11)
   b) Tom ustaje. (27)
3) a) He picks up the money. (12)
   b) Uzima novac. (28)
4) a) He held up a finger. In warning. (25)
   b) Podigao prst. U znak upozorenja. (39)
5) a) Roused by the warmth, he put up small frozen fingers and tentatively began to unpick, to unravel himself. (130)
   b) Oživeo od toplote, ispružio je smrznute prstiće i, obazrivo, počeo da se otkopčava. (126)

U ovih pet primera subjekat je animatan[2], glagoli označavaju kretanje, preciznije pokret (3a) *pick*, (5a) *put* ili položaj koji se dostiže nakon pokreta (1a) *get*, (2a) *stand, (*4a) *hold*, a partikula vertikalno kretanje od nižeg ka višem položaju. Srpski prevodi u primerima (1b) (*ustati*), (4b) (*podići)* i (5b) (*ispružiti*) su perfektivni[3], što je očekivano uz prefikse i implikaciju teličnosti, odnosno dostizanja cilja u trenutnim situacijama ili uz izvesno trajanje u primeru (5b). Klajn piše (2002: 284) da glagol *ustati* ostaje van klasifikacije u okviru prefiksa *u-*, ali označava dizanje; taj glagol se javlja kao prevodni ekvivalent glagola *get up* i *stand up*, u oba slučaja u značenju 'stati na noge, doći u uspravni položaj iz sedećeg'. Glagoli *ustajati* (2b) i *uzimati* (3b) su imperfektivni, jer je u rečenici trebalo upotrebiti narativni prezent, pri čemu *uzimati* u primeru (3b) podrazumeva prihvatanje u ruku i pokret nagore. Klajn navodi (2002: 242) da glagol *uzeti* (perfektivni oblik glagola *uzimati)* danas spada u proste, mada ga je Belić navodio kao glagol sa vezanom osnovom. Glagol *podići* (4b) obuvata prefiks *po-* dodat na već perfektivan glagol, a Klajn i za njega piše da se ne uklapa ni u jednu podgrupu tog prefiksa (Klajn 2002: 267). Konačno, upoređivanje engleskog glagola *put up* sa srpskim prevodom *ispružiti* (5b) pokazuje da oba označavaju pokret u fizičkom prostoru, s tim što srpski glagol sa prefiksom *iz-* (*is-*) naznačava pokret od date tačke koji ne mora biti samo vertikalan,

Navedimo još tri primera sa osnovnim značenjem:

---

[2] I pored sugestije recenzenta da se upotrebi termin *živ*, zadržan je termin *animatan* jer termin *animatnost* navode Piper i dr. (2005: 804)

[3] I pored sugestije recenzenta da se upotrebi izraz *svršeni vid*, zadržan je termin *perfektivan* jer je takođe uobičajen u stručnoj literaturi.

6) a) He comes up behind you, right, Thomas? (6)
   b) On ti priđe s leđa, je l' da, Tomase? (23)
7) a) People are lining up to tell you things. (8)
   b) Ljudi se baš sjatili da ti kažu… (24)
8) a) The merchants of the Hanse would rather their own men brought the ships up to Gravesend:… (42)
   b) Trgovci iz Hanze radije bi da njihovi sopstveni ljudi doteraju brodovlje do zatona Grejvsend… (52)

Ova tri primera, takođe sa animatnim subjektima, ilustruju upotrebu partikule *up* za kretanje u fizičkom prostoru po horizontalnoj osi. Tako engleski primer (6a) *come up* podrazumeva približavanje sa dalje tačke ka tački bližoj subjektu, što dobro odražava i srpski prevod (6b) *prići* koji sadrži prefiks *pri-* sa značenjem približavanja (Klajn 2002: 273). Isto tumačenje važi i za primer (8a): horizontalno pokretanje neživog entiteta do određene tačke uz ljudski agens (*bring up*); srpski prevod sadrži glagol sa prefiksom *do-* (*doterati*), pri čemu prefiks zadržava prostorno značenje predloga *do* (Klajn 2002: 250). U primeru (7a) subjekat je grupa ljudi (*people*), pa taj primer podrazumeva višestruki centripetalni horizontalni pokret, na šta ukazuje i glagol u prevodu (*sjatiti se*) – 'skupiti se', 'navaliti na nekoga' (RSJ).

Naredna grupa primera obuhvata prošireno značenje engleskih fraznih glagola sa partikulom *up*:

9) a) But he doesn't want to mess her up, get blood all down the front of her. (5)
   b) Ali ne želi da je uneredi, da je svu okrvavi. (23)
10) a) He'll be good to do the heavy work, when he's healed up. (8)
   b) Dobro će poslužiti za težak rad, kad prezdravi… (25)
11) a) They are rolled up, the woollen monarchs, Solomon and Sheba; (49)
   b) Urolali tapiserije, a s njima i vunene monarhe, Solomona i kraljicu od Sabe… (58)

Kao što se i navodi u literaturi, vrlo čest način sagledavanja značenja partikule *up* je preko opšte pojmovne metafore GORE JE BOLJE (iz koje se može izvesti i GORE JE DOVRŠENO), pošto se mnoge aktivnosti (na primer gradnja) dovode do kraja povećanjem u visinu. U dva od tri navedena primera subjekti su animatni agensi koji realizuju situaciju: (9a) *mess up*, (11a) *roll up*, a u primeru (10a) subjekat prolazi kroz process (*heal up*). U sva tri slučaja engleski glagol zadržava osnovno značenje, a partikula ga proširuje i označava potpuno završavanje događaja. Glagoli u srpskim prevodima direktno prenose značenje engleskih glagola (*unerediti, prezdraviti, urolati*) i imaju dva prefiksa; prvi prefiks *u-* (u *unerediti* uz negativni prefiks *ne-*, up. Klajn 2002: 290) ima osnovno značenje ulaska u fizički prostor uz glagole kretanja, a zatim označava ulazak u sadržatelj (*uvrstiti*), kao i potpuno obuhvatanje radnjom, sa svih strana (*uprljati, umasiti*, Klajn 2002: 283), što podrazumeva drugačiju pojmovnu metaforu sa pokretom ka sredini sadržatelja, ne nagore kao *up*: UNUTRA JE OBUHVAĆENO. Dakle, u srpskim prevodnim ekvivalentima prefiks implicira ulazak u sadržatelj i njegovo obuhvatanje. Drugi prefiks je *pre-* u (10b) *prezdraviti;* Klajn (2002: 269) piše da se raznovrsna značenja ovog prefiksa mogu izvesti iz prostornog značenja izraženog predlogom *preko*: kretanje po površini ili iznad nekog prostora od jedne do druge tačke. On zatim navodi da se iz potpunog prelaska razdaljine razvija značenje celog zahvata radnje, obavljanje radnje do kraja, koliko je potrebno, istrajavanje u pasivnom stavu. Takva promena značenja može se povezati sa pojmovnom metaforom PREMOŠĆAVANJE JE RAZREŠAVANJE/POBOLJŠAVANJE, što predstavlja drugačiji pravac kretanja u odnosu na engleski *heal up* (kretanje ka višoj poziciji kao dostizanje boljeg, povoljnijeg stanja). Takvo tumačenje zasniva se na postavkama iz relevantne literature (već pomenuta referenca Brinton 1985) da partikule u engleskom fraznim glagolima označavaju teličnost, a ne glagolski vid.

Poslednja četitri tipična primera iz korpusa sa partikulom *up* iskazuju drugačija proširena značenja:

12) a) Stephen is supposedly some sort of semi-royal by-blow: brought up for payment, discreetly, as their own, by discreet people in a small town. (17)
b) A Stiven je, navodno, polukraljevsko kopile: nekim diskretnim ljudima u nekoj varošici diskreno su plaćali da ga podižu kao svoje dete. (32)
13) a) …who proposed to send the head in a bag by the first crossing, to cheer up her husband in his camp. (30)
b) …predložila da se glava škotskog kralja pošalje preko mora, prvim brodom, u torbi, da razgali srce mužu koji tamo preko taboruje. (43)
14) a) His hair is dark, heavy and waving, and his small eyes, which are of very strong sight, light up in conversation… (31)
b) Kosa mu je tamna, gusta i talasasta, a sitne oči - krasi ga, ineče, vrlo dobar vid – zablistaju dok razgovara… (43)
15) a) I've dressed up so many times. (138)
b) Koliko sam se ja puta presvlačila. (133)

U prva tri primera engleska partikula *up* označava intenziviranje situacije označene osnovnim glagolom ili varijante tog značenja. Primer (12a) sadrži frekventnu leksemu *bring up* u kojoj i glagol i partikula napuštaju svoje osnovno prostorno značenje; partikula u ovom spoju ukazuje na promenu na bolje, intenziviranje željenog stanja u okviru pojmovne metafore GORE (VIŠA POZICIJA) JE INTENZIVNIJE/UOČLJIVIJE/POŽELJNIJE. U ovom slučaju i srpski prevodni ekvivalent *podići* (12b, uz prefiks *po-*) ima osnovno značenje fizičkog pomeranja nagore, ali u proširenom značenju implicira istu metaforu dovođenja u viši vertikalni položaj koji označava razvoj i dostizanje novih faza u tom razvoju.[4] U primerima (13a) i (14a) partikula *up* ukazuje na povećanje intenziteta situacije: *cheer up/light up* pokazuju povećanje jačine određenog stanja (raspoloženja, blistavosti) kod datog entieta (*her husband/eyes*) po metafori GORE JE INTENZIVNIJE. Prevodni ekvivalent *razgaliti* takođe ukazuje na intenziviranje, odnosno ulaženje u stanje označeno osnovnim glagolom, dovođenje objekta u neko raspoloženje (Klajn 2002: 279); ili, kako ovo značenje prefiksa *raz-* tumači D. Klikovac (2004: 175-176), ono implicira početak intenzivnog stanja/emocije (INTENZITET JE VELIČINA, EMOCIJA KAO MATERIJA U POKRETU) uz implikaciju povećanja u prostoru u svim pravcima. Prevodni ekvivalent (14b) *zablistati* podrazumeva početak situacije označene osnovnim glagolom, ingresivno značenje; Klajn piše (2002: 252-253) da prefiks *za-* ima prostorno značenje predloga *iza*, ali i prostorna značenja umetanja, uvlačenja, obuhvatanja, zalaženja ili delimičnog prodiranja u predmet radnje. Ovog poslednje navedeno značenja može se protumačiti kao ulazak entiteta u sadržatelj koji podrazumeva određeno stanje (*blistati*) ili ULAZAK JE POČETAK/INTENZIVIRANJE. Poslednji primer (15a) *dress up* takođe označava intenzitet ili viši kvalitet (obući se bolje nego obično, doterati se), što se delimično gubi u prevodu *presvlačiti se*. Kao što je već navedeno u vezi sa prevodom (10b) *prezdraviti*, prefiks *pre-* naznačava potpuni prolazak kroz radnju (*svlačiti se*), dakle dovršenot, okončanost.

4.2. Engleski frazni glagoli sa partikulom *off* i njihovi srpski prevodni ekvivalenti

Engleski primeri sa partikulom *off* takođe su podeljeni na one sa osnovnim i proširenim značenjem celokupne frazne lekseme. Prva grupa obuhvata 19 primera (37%), a druga 33 primera (63%) od ukupno 52 primera. Prema rečniku CCDP, osnovno značenje ove partikule je udaljavanje od nekog entiteta, ili odvajanje od njega. Počnimo primerima u kojima ova partikula ima takvo prostorno značenje:

16) a)…in order to have his head cut off. (98)
b) … tako što mu je odrubljena glava. (99)
17) a) He backs off. (6)

[4] Prema sugestiji recenzenta, u ovom primeru celokupan glagol *podići* dobio je figurativno značenje preko leksičke metafore.

b) Odmiče se. (23)

18) a) By way of diversion, More takes his hat off, and absently folds it up in his hands… (122)
b) Tek da mu skrene pažju na nešto drugo, Mor skida šešir i odsutno ga prevrće po rukama… (119)

U navedenim primerima svi frazni glagoli sadrže dinamične glagole kretanja ili pokreta (*cut, back, i take*) uz animatne subjekte koji su agensi (17a, 18a) ili pacijens (odnosno iskusitelj) (16a). Partikula *off* ima upravo ono prostorno značenje koje navodi CCDP: neželjeno odvajanje (16a) ili voljno udaljavanje (17a) od nekog entiteta, kao i pomeranje datog entiteta dalje od subjekta (18a). Srpski prevodni ekvivalenti sadrže glagole sa različitim prefiksima, ali svi ti prefiski impliciraju fizičko odvajanje. Glagol *odrubiti* (16b) upravo prenosi sliku prostornog odvajanja sadržatelja; glagol *odmaći se* (17b) ima ablativno značenje, pokret udaljavanja koje može biti odvajanje entiteta od date tačke, a može označiti i odvajanje dela od celine (na primer, *odliti*, up. Klajn 2002: 264); glagol *skinuti* (18b)[5] može imati dva suprotna prostorna značenja: socijativno (približavanje, sastavljanje, na primer, *sklopiti*) i ablativno (Klajn 2002: 280-281), kao u primeru iz korpusa (18b).

Naredni primeri ilustruju proširena značenja ove grupe fraznih glagola:

19) a) … but he will have her in his bed this summer, for sure, and by the autumn he'll be tired of her, and pension her off; (36)[6]
b) … ali koliko ovog leta imaće je on u svojoj postelji, a do jeseni će mu već dosaditi, i on će je poslati u penziju; … (48)

20) a) And if you don't want the Butler marriage called off… (69)
b) I ako ne želite da taj brak s Batlerom bude otkazan… (75)

21) a) …while the old wife is cast off and the new wife brought in… (80)
b) …… odbacivši staru ženu da bi doveo novu… (84)

22) a) He thinks of calling in her father, Sir Thomas, and telling him off again… (85)
b) Pada mu na pamet da njenog oca, ser Tomasa, da ga opet izgrdi… (88)

Primer (19a) sadrži frazni glagol *pension off* koji predstavlja spoj koji se u anglističkoj literaturi (na primer, taj podatak navodi Mišeta-Bradarić 1989: 70) naziva „*wedded pair*": u takvim spojevima leksički glagol (u ovom slučaju *to pension*) ne postoji kao samostalna glagolska leksema, već samo u kombinaciji sa partikulom (u ovom slučaju *to pension off*). Dakle, glagol *to pension* (sa značenjem koje ima imenica *pension*) koji postoji samo u kombinaciji sa partikulom zadržava svoje osnovno značenje, a partikula *off* proširuje značenje od prostornog ka implikaciji izlaska iz kognitivnog prostora sadržatelja, odnosno pozicioniranost izvan njega, što bi se moglo izraziti pojmovnom metaforom IZVAN JE ISKLJUČENO. Ovaj frazni glagol preveden je dekomponovanim predikatom *poslati u penziju* (19b), koji odražava shemu pomeranja nekog entiteta (*poslati*) iz jednog u drugi domen. Primer (20) *called off* takođe ilustruje proširivanje značenja partikule, upućujući na verbalno izmeštanje izvan sadržatelja (IZVAN JE NEGIRANO), a u prevodu srećemo prefiks *od-* (*ot*) koji menja značenje po istom obrascu kao i engleska partikula: izjavom se negira nešto ranije rečeno. Već je pomenuto da je osnovno značenje ovog prefiksa ablativno, a Klajn navodi i poništavanje radnje ili suprotnost u odnosu na drugu radnju (Klajn 2002: 264). Za partikulu *off* u primeru (21a) *cast off* važi isto tumačenje kao za *pension off* (19a), a u prevodu opet nalazimo prefiks *od-*; glagol *odbaciti* (21b) u osnovnom značenju implicira prostorno pomeranje od date tačke, a u prenesenom izostavljanje iz sadržatelja (IZVAN JE ISKLJUČENO). [7] Po-

[5] Klajn (2002: 281) navodi glagol *skinuti* u odeljku o prefiksu *s(a):* „Ablativno značenje predloga *s(a)* + gen imaju glagoli kao *skinuti...*" .

[6] Glagol *pension off* navodi se u rečniku *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs* (1990: 243): „If someone is **pensioned off**, they are made to retire from work...".

[7] Klajn (2002:277-278) piše da prefiksi mogu imati osnovno značenje koje se grana na mnogo različitih načina, pri čemu je „metaforičnost izuzetno razvijena".

slednji primer (22a) *tell off* takođe ukazuje na pomak od prostornog značenja ka značenju da je entitet izvan sadržatelja, što ga postavlja u nepovoljnu situaciju (IZVAN JE NEPOVOLJNO). Prevod, ovog puta, sadrži glagol sa prefiksom *iz-*, sa prostornim značenjem kretanja izvan sadržatelja. Ni osnovni glagol u tom primeru (22b) (*grditi*) nije glagol kretanja, a ni prefiks ne podrazumeva fizičko kretanje. Klajn piše da glagol *izgrditi* spada u grupu glagola sa ovim prefiksom u kojima se radnja vrši u potpunosti, do kraja, koliko je moguće, ponekad uz neprijateljske akcije (Klajn 2002: 255). Dakle, to pomeranje značenja može se povezati sa pojmovnom metaforom IZVAN JE NEPOVOLJNO.

4.3. Engleski frazni glagoli sa partikulom *down* i njihovi srpski prevodni ekvivalenti

U korpusu je zabeleženo 46 fraznih glagola sa partikulom *down,* od kojih 9 (19%) ima prostorno, a 37 (81%) prošireno značenje. Prema rečniku CCDP osnovno značenje ove partikule podrazumeva pokret sa više na niži poziciju.

Navodimo prvo tipične primere sa prostornim značenjem[8]:

23) a) …and then, when he falls down, almost takes out his eye,,, (11)
b) … a onda, kad Tom padne, umalo mu ne iskopa oko… (27)
24) a) …he picks up a wax seal from the desk, turns it over, turns it over, puts it down… (72)
b) … on uzima voštani pečat sa stola, i vrti ga, vrti u šaci, pre nego što će ga ponovo spustiti… (77)
25) a) His mother and father knelt down and patted him. (130)
b) Majka i otac klekli su ispred njega i milovali ga. (126)

Sva tri primera sadrže glagole kretanja (*fall, put, kneel*) sa animatnim subjektom koji je ili agens (24a, 25a) ili pacijens (23a), a partikula *down* ukazuje na nižu lokaciju od početne, bilo subjekta (23a, 25a) bilo objekta koji subjekat pokreće (24a). Prevodni ekvivalenti su dva perfektivna glagola bez prefiksa (*pasti, kleknuti*)[9] i jedan sa prefiksom (*spustiti*). Klajn (2002: 281) za glagol *spustiti* navodi ablativno značenje, dakle udaljavanje i odvajanje.

Poslednja grupa primera sadrži frazne glagole sa partikulom *down* koji imaju prošireno značenje:

26) a) From time to time he notes down a figure that he is given. (20)
b) S vremena na vreme zabeleži neku brojku koju je upravo čuo.
27) a) By now they are, this long-married couple, dragged down by the bewildered consciousness of sin. (81)
b) Sada je taj par, koji je već dugo u braku, opterećen zbunjujućom svešću o počinjenom grehu. (85)
28) a) The fever breaks out there among the Boleyn family and the lady's father goes down first. (131)
b) Groznica izbija u kući Bolenovih; prvi u krevet pada Anin otac. (127)
29) a) … because I will go down with the cardinal… (156)
b) …zato što ću i ja pasti kad padne kardinal ... (147)

[8] Sve ove frazne glagole navodi *Colllins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs* (1990); kao što je naznačeno u uvodnom delu, frazni glagoli podrazumevaju različit stepen idiomatizovanosti, pa mogu imati i osnovno značenje (kao u ovim primerima) i preneseno idiomatizovano značenje.

[9] U radu se analiziraju partikule u engleskim fraznim glagolima i njihovi srpski prevodni ekvivalenti; kao što je napomenuto u uvodnom delu, česti srpski prevodni ekvivalenti su glagoli sa prefiksom, ali se u prevodu sreću i glagoli bez prefiksa. U ovom slučaju engleski primeri su navedeni da bi se analizirale partikule u tim fraznim glagolima.

U primeru (26a) aktivnost pisanja se povezuje se sa pokretom nadole (*down*), odnosno sa postavljanjem entiteta unutar sadržatelja, čime se taj entitet ostavlja u domenu, biva dostupan (DOLE JE DOSTUPNO). Srpski prevod sadrži glagol sa prefiksom *za-*; Klajn piše (2002: 254) da u glagolu *zabeležiti* prefiks *za-* ima funkciju perfektivizacije trajnih glagola, ali da perfektivnost ne isključuje i druge semantičke sadržaje. Ako se ovaj prefiks poveže sa prostornim značenjem predloga *iza*, može se pretpostaviti da se napisano ostavlja iza i tako sagledava kao završeno (IZA JE ZAVRŠENO), što je različit pravac od engleske pojmovne metafore. U sledećim primerima (27a, 28a, 29a) partikula *down* se može povezati sa pojmovnom metaforom DOLE JE LOŠIJE/NEPOVOLJNIJE, ne sa fizičkim pokretom, pri čemu osnovni glagoli (*drag, go*) označavaju kretanje, pa cele frazne lekseme podrazumevaju metaforičko kretanje nadole, u lošije stanje. Primer (27a) implicira neprijatno mentalno stanje, što odražava i prevod *opteretiti* (27b) sa prefiksom *ob-(op-)* sa značenjem obuhvatanja, okruženja (Klajn 2002: 263). Dakle, u srpskom prevodu pojmovna metafora ne podrazumeva pad, već obuhvaćenost neprijatnim stanjem[10]. Primer (28a) označava pad u bolest (*go down*), a prevod *pasti u krevet* (28b) dosledno prenosi sliku kretanja nadole, uz mogućnosti upotrebe i glagola sa prefiksom *razboleti se*. Konačno, primer (29a) *go down* implicira pad sa političkog položaja, uz prevod glagolom *pasti* (29b) koji nema prefiks (ali se u radu navodi uz analizu engleske partikule) i označava i fizički i metaforički pad.

5. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Kao što je već pomenuto, polazeći od postavki kognitivne lingvistike o pojmovnoj metafori, u radu se upoređuju relevantni primeri iz paralelnog englesko-srpskog korpusa, uz glavni cilj da se sagledaju pomeranja značenja u oba jezika, te da se ustanove sličnosti i razlike između tih pomeranja

Kada se radi o engleskom delu korpusa, većina primera sadrži frazne glagole sa proširenim značenjem (oko 71%), a znatno manje sa osnovnim prostornim značenjem (oko 29%). Najbrojnija partikula u korpusu (*up*) označava fizičko vertikalno kretanje (*stand up, hold up*), ali i horizontalno (*come up, line up*), kako se i beleži u stručnoj literaturi (na primer, Bolinger 1971). Proširenja značenja fraznih glagola sa partikulom *up* podrazumevaju glavne pojmovne metafore kao što su GORE (misli se na višu poziciju) JE DOVRŠENO/VIDLJIVO/UPADLJIVO, GORE JE INTENZIVNIJE, koje su zasnovane na vertikalnom pokretu, te PREMOŠĆAVANJE JE REŠAVANJE za horizontalni pokret (Bolinger 1971). Partikula *off* podrazumeva fizičko odvajanje ili udaljavanje, a prenesena značenja zasnivaju se na pojmovnim metaforama IZVAN JE ISKLJUČENO, IZVAN JE NEGIRANO, IZVAN JE NEPOVOLJNO. Konačno, partikula *down*, koja označava fizički pokret sa više lokacije na nižu, najčešće proširuje značenja putem pojmovne metafore DOLE JE LOŠIJE/NEPOVOLJNIJE.

Analiza srpskih glagola sa prefiksom kao prevodnih ekvivalenata pokazala je da jedna engleska partikula obično nema jedan dominantan prefiks kao svoj ekvivalent, već više njih – što je i očekivano ako se ima vidu veliki broj značenja koje engleske partikule mogu da steknu (na primer CCDP beleži 12 različitih značenja za partikulu *up*) u kombinaciji sa leksičkim glagolom, odnosno kao deo frazne lekseme. Glagolski prefiksi zabeleženi kao prevodni ekvivalenti takođe su imali osnovno prostorno i proširena značenja, a povezivanje tih značenja sa pojmovnim metaforama predstavlja nastavak i proširivanje takve analize iz ranije literature (Klikovac 2004), što je glavni doprinos ovog istraživanja. Ustanovljeno je da proširena značenja srpskih prefiksa koja se navode u literaturi (na primer, Klajn 2002) uglavnom mogu da se sagledaju u okvirima pojmovne metafore i tako povežu sa osnovnim prostornim značenjem prefiksa. Na primer, prefiks *pre-* može se preko metafore premošćavanja povezati sa značenjima razrešavanja ili poboljšavanja, prefiks *za-* preko metafore ulaska sa značenjima početka ili intenziviranja, prefiks *od-* preko metafore odvajanja sa značenjima isključenosti, a prefiks *ob-* preko značenja obuhvatanja sa značenjem obavijenosti nekim stanjem.

Konačno, ovakvo proučavanje engleskih fraznih glagola i njihovih srpskih prevodnih ekvivalenata omogućava i poređenje engleskog i srpskog jezika, odnosno pravce proširivanja značenja od osnov-

[10] Značenje *okruženja* ili *obuhvatanja* preuzeto je iz monografije I. Klajna (Klajn 2002: 263).

nog prostornog značenja kod engleskih partikula i srpskih prefiksa. U meri u kojoj to korpus omogućava, može se konstatovati da se u oba jezika mogu primeniti iste ili slične pojmovne metafore, ali da se ponekad proširena značenja kod partikula i prefiksa postižu drugačijim metaforama. Na primer, *healed up* i *prezdraviti* proširuju značenja preko pokreta nagore i po horizontali, a *cast off* i *odbaciti* preko odvajanja entiteta. U vezi sa poslednjim navedenim parom primera može se konstatovati da osnovno prostorno značenje prefiksa *od-* u znatnoj meri odgovara prostornom značenju partikule *off*, te da ta partikula i taj prefiks koriste i slične pojmovne metafore za proširivanje pojedinih značenja (prostorno udaljavanje implicira neprihvatanje osoba). Upoređivanje pojmovnih metafora pomoću kojih se značenja proširuju kod engleskih partikula i srpskih prefiksa lingvistički je intrigantna komponenta proučavanja u ovom radu, pa bi je svakako trebalo dalje istražiti sa sveobuhvatnijim korpusom koji bi obuhvatio partikule i glagolske prefikse.

Literatura

Bolinger, D. (1971). *The Phrasal Verb in English*. Cambridge: Harvard University Press.

Brinton, L. (1985). Verb Particles in English: Aspect or Aktionsart?. *Studia Linguistica* 39, 157-168.

Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dirven, R. (2001). The Metaphoric in Recent Cognitive Approaches to English Phrasal Verbs. www.metaphoric.de/01/Dirven.pdf <oktobar 2019>

Geld, Renata (2011). Topological vs. Lexical Determination in English Particle Verbs. *Language Value* 3 (1), 49-75.

Geld, Renata i Ricardo Maldonaldo (2011). Strategic Construal of *in* and *out* in English Particle Verbs. *Language Value* 3 (1), 76-113.

Клајн, И. (2002). *Творба речи у савременом српском језику 1*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства/Институт за српски језик САНУ/Нови Сад, Матица српска.

Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd, Biblioteka XX vek.

Lakoff, G. (1993). The Contemporary Theory of Metaphor. In: *Metaphor and Thought* (A. Ortony, ed.), 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Milošević, I. T. (2016). *Frazni glagoli sa partikulama in, out, on i off* . Doktorska disertacija. Beograd, Filološki fakultet.

Mišeta-Bradarić, J. (1989). Kontrastivna analiza engleskih složenih glagola i njihovih prijevodnih ekvivalenata. *Strani jezici* 2, 70-77.

Novakov, P. (2017). Neke komponente engleskih teličnih struktura i njihovih srpskih ekvivalenata. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru VI* (S. Gudurić, B. Radić-Bojanić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 107-117.

Novakov, P. (2018). Od fizičkog do kognitivnog prostora – engleski višečlani glagoli i njihovi srpski ekvivalenti. U: *Jezik, književnost, prostor* (V. Lopičić, B. Mišić Ilić, ur.). Niš: Filozofski fakultet, 535-547.

Palmer, F. R. (1989). *The English Verb*. London, Longman.

Пипер, П. и др. (2005). *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ/Београдска књига.

Prćić, T. (2008). *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj.

Rudzka-Ostyn, B. (2003). *Word Power: Phrasal Verbs and Compounds*. *A Cognitive Approach*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Rečnici

CCDP *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs* (1990). London and Glasgow: Collins.

RSJ *Речник српскога језика* (2007). Нови Сад, Матица српска.

Izvori za korpus

Mantel, H. (2009). *Wolf Hall*. London: Fourth Estate.

Mantel, H. (2013). *Vučje leglo*. Beograd: Mladinska knjiga (prevod: Vladimir D. Janković).

ENGLISH PARTICLES *UP*, *OFF* AND *DOWN* IN ENGLISH PHRASAL VERBS AND SERBIAN VERB PREFIXES: SPATIAL AND EXTENDED MEANINGS

Summary

This paper starts from the assumptions of cognitive linguistics, namely conceptual metaphor as a way to explain the shift of meanings from concrete spatial to the more abstract ones. This conceptual metaphor is used to discuss the meanings of English phrasal verbs with the particles *up*, *off* and *down* and Serbian verbs with prefixes as their translation equivalents. The first part of the paper presents insights from cognitive linguistics about using a more concrete domain to explain a more abstract domain. The second part of the paper focuses on the basic spatial and extended meanings denoted by the English particles as parts of phrasal verbs on the one hand, and the meanings denoted by the Serbian prefixes as parts of prefixed verbs on the other. The research is based on a corpus with the examples from a contemporary British novel and their Serbian translation equivalents, with the goal to analyze conteptual metaphors applied in both languages and the extension of meanings of particles and prefixes registered in the corpus. Thus the particles *up*, *off* and *down* in English phrasal verbs were related to conceptual metaphors like UP IS COMPLETE/MORE VISIBLE/MORE INTENSIVE, SEPARATION IS EXCLUSION, DOWN IS WORSE/LESS FAVOURABLE. Serbian verb prefixes registered in the corpus denoted spatial, but also extended meanings like SEPARATION IS EXCLUSION, ENTRANCE IS BEGINNING/INTENSIFICATION etc. Finally, the paper presents an outline of a comparison between the metaphors implied in English and Serbian examples, which may point to some general tendencies in this field and provide guidelines for a more comprehensive research.

Key words: phrasal verbs, verb prefixes, extended meanings, English, Serbian.

Predrag Novakov
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad, Serbia
predrag.novakov@ff.uns.ac.rs

UDK 811.131.1\133.1:811.163.41

Ružica Seder

PROPOSITIONS JUXTAPOSÉES À VALEUR CONCESSIVE EN FRANÇAIS, ITALIEN ET SERBE[1]

Le présent article traitera de la possibilité de l'expression de la concession par les propositions juxtaposées, en français, italien et en serbe. Vu que dans la littérature consultée ce type de propositions est beaucoup moins décrit que la subordonnée concessive, nous nous proposons, d'un côté, de systématiser le répertoire de ces propositions en français, italien et en serbe. De l'autre côté, nous essaierons de déterminer le degré de correspondance formelle et sémantique de ces propositions dans les trois langues. L'analyse contrastive partira du français vers l'italien pour examiner ensuite des équivalents correspondants dans la langue serbe.

Mots clés: propositions juxtaposées, concession, français, italien, serbe

1. INTRODUCTION

Par opposition aux propositions subordonnées concessives, introduites par les conjonctions possédant une sémantique transparente, les propositions juxtaposées dont nous traiterons ci-dessous ne possèdent aucun marqueur concessif. C'est pourquoi la valeur concessive y est assurée par certains procédés syntaxiques, visibles dans leur structure formelle, par le choix du mode verbal, ainsi que par d'autres moyens que nous analyserons dans la suite.

2. PROPOSITIONS JUXTAPOSÉES AVEC L'INVERSION DU SUJET

En français, il est possible d'exprimer la concession par l'ensemble de deux propositions juxtaposées dont l'une a le prédicat au mode subjonctif imparfait ou plus-que-parfait, avec l'inversion du sujet obligatoire. Il s'agit des propositions du type : *Il pensait que cette légende – fût-elle authentique – était extérieure à Odette* (MP: 350) [Smatrao je da je ta legenda – čak i ako je verodostojna – nešto što je Odeti strano[2]]. En français contemporain, ces propositions sont assez rares, si bien que la plupart des grammaires contemporaines ne les mentionnent même pas. Mary-Annick Morel trouve qu'il s'agit là d'un emploi archaïque, et que, dans la langue contemporaine ces propositions représentent « des locutions quasi figées », comme : *fût-il*, *dût-il, dussé-je,* etc. (Morel 1996 : 50). Elle constate, et nous sommes d'accord avec cette constatation, que l'on peut paraphraser ces propositions par les propositions introduites par la conjonction *même si*[3]. Il s'agit donc d'une valeur concessive à laquelle s'ajoute la valeur hypothétique.

Le corpus[4] a fourni les exemples suivants :

---

[1] Cet article a été écrit dans le cadre du projet *Les langues et les littératures dans le temps et dans l'espace*, du Ministère de la Science et du Développement technologique de Serbie (N° 178002). Il s'appuie sur les résultats obtenus lors d'une recherche plus vaste, concernant l'expression de la concession en français, en italien et en serbe (thèse de doctorat).

[2] Traduction de l'auteur de cet article.

[3] Sur les propositions introduites par *même si*, voir dans: Seder : 2017.

[4] Le corpus consiste en onze romans et leurs traductions en italien et en serbe.

1. Vous en connaissez donc *d'autres* qui en aient, ajouta-t-elle dans un éclat de rire écumant et joyeux, les traits de son visage concentrés, accouplés dans le réseau de son animation, les yeux étincelants, enflammés d'un ensoleillement radieux de gaîté que seuls avaient le pouvoir de faire rayonner ainsi les propos, **fussent-ils tenus par la princesse elle-même**, qui étaient une louange de son esprit ou de sa beauté. (MP : 394)
1a. « Conoscete forse *altri* che ne abbiano ? » soggiunse in uno scroscio di riso spumeggiante e giocondo, i tratti del volto concentati, accopiati entro il giro della sua animazione, gli occhi sfavillanti, accesi da una radiosa solarità di gaieza, quale soltanto avevano il potere di far così brillare le parole, **fossero pur dette dalla principessa medesima**, che sonassero lode del suo spirito o della sua bellezza. (MP it. : 187)
1b. Zar ih vi znate još i drugih koji ga imaju – dodade ona prsnuvši u penušav i veseo smeh, a crte lica joj se usredsrediše, povezaše u mrežu oduševljenja, dok joj oči sinuše sunčanim žarom veselosti kojom su mogle da ih tako ozare jedino reči pohvale njenom duhu ili njenoj lepoti, **makar ih i sama izrekla**. (MPŽ : 154)

2. Les hommes n'ont pas à fourrer leur nez dedans, **fussent-ils les hommes de notre vie**. (Besson : 44)
2a. Gli uomini non devono ficcarci il naso, **fossero pure gli uomini della nostra vita**. (Traduction d'un locuteur natif de l'italien (Dr Marco Zagnoli))
2b. Muškarci ne treba da u to zabadaju nos, **makar to bili i muškarci našeg života**. (Beson : 395)

Dans les exemples précédents, les propositions en serbe sont introduites par la conjonction *makar*. D'après la plupart des auteurs consultés (Stevanović 1974; Simić – Jovanović 2002; Silić – Pranjković 2005) après cette conjonction les formes verbales ont une valeur modale[5].

3. Puis-je me permettre d'ajouter qu'à mon humble avis un poète de votre classe n'a pas à écouter ce que lui dit un esclave, **ce dernier fût-il un ancien grammatiste** ? (Besson : 39)
3a. Posso permettermi di aggiungere che, a mio modesto parere, un poeta della sua classe non è necessario che ascolti quello che gli dice uno schiavo, **fosse pure quest'ultimo un ex grammatico**? (Traduction d'un locuteur natif de l'italien (Dr Marco Zagnoli))
3b. Smem li se usuditi da dodam da po mom skromnom nahođenju pesnik vašeg ranga ne treba da sluša ono što mu kazuje rob, **pa bio taj i nekadašnji gramatičar**? (Beson : 392)

Dans l'exemple (3b) la proposition concessive est introduite par le lexème *pa* après lequel suit la forme du participe passé (en serbe, *radni glagolski pridev*). Dans les œuvrages consultés, le lexème *pa* n'est pas identifié à une conjonction concessive, excepté dans le cadre des locutions conjonctives suivantes : *pa da, pa opet* (Stevanović 1974), ou (*pa*) *neka*, (*pa*) *ma* (*da/kako*), (*pa*) *makar* (*da*) (Mrazović – Vukadinović 2009). Par conséquent, nous concluons que le lexème *pa* peut fonctionner comme une conjontion concessive *contextuelle*. Nous proposons ce terme parce que ce lexème peut introduire une proposition à sens concessif uniquement dans des contextes spécifiques, suivi de certaines formes verbales[6] (par exemple, *radni glagolski pridev*), par opposition aux conjonctions concessives *sémantiques* (bien que, quoique, etc.), dont le sens concessif est clair même hors de contexte. Nous remarquons aussi que dans ce cas, les propositions introduites par la construction *pa* + participe passé est commutable avec les propositions introduites par les conjonctions *makar* et *(čak) i ako*:

/ Smem li se usuditi da dodam da po mom skromnom nahođenju pesnik vašeg ranga ne treba da sluša ono što mu kazuje rob, ***makar taj bio/čak i ako je*** **nekadašnji gramatičar**?

[5] Dans cette dernière grammaire (Silić – Pranjković 2005) on insiste même qu'après la conjonction *makar* le verbe prend toujours une forme de l'optatif.

[6] S'il accompagne de « vraies » conjonctions concessives, il sert d'une sorte de « marqueur d'intensité » ((*pa*) *makar*).

C'est justement cette locution conjonctive qui introduit la proposition concessive en serbe dans l'exemple suivant :

4. Ah! si le destin avait permis qu'il pût n'avoir qu'une seule demeure avec Odette et que (…), si quand Odette voulait aller le matin se promener avenue du Bois-de-Boulogne, son devoir de bon mari l'avait obligé, **n'eût-il pas envie de sortir**, à l'accompagner, … (MP : 348)
4a. Ah! Se il destino gli avesse permesso di far veramente vita in commune con Odette, (…), se, desiderando Odette andare a spasso la mattina al Bois de Boulogne, il suo dovere di buon marito lo avesse obbligato**, per quanto non avesse avuto per conto suo la minima voglia di sortire**, ad accompagnarla,... (MP it.2 : 123-124)
4b. O, da je sudbina dopustila da ima zajednički dom s Odetom i (…) da ga, kad se Odeti prohte ujutru da prošeta avenijom Bulonjske šume, dužnost muža primora, **čak i ako mu se ne izlazi**, da pođe s njom… (MPŽ : 114)

En italien, dans les exemples (1-3) les propositions ont la même structure syntaxique : il s'agit de l'imparfait ou du plus-que-parfait du conjonctif italien (it. *congiuntivo imperfetto, congiuntivo trapassato*) du verbe principal. Dans les trois exemples c'est l'adverbe *pure* qui, pour ainsi dire, *renforce* la valeur concessive[7]. Nous avons relevé un seul exemple (4) dans lequel le traducteur s'est décidé à employer une subordonnée concessive, introduite par la conjonction *per quanto*.

a. **Locutions *fût-ce* et *ne fût-ce que*:**

Ces locutions sont plus fréquentes, et représentent de vraies locutions figées (Morel 1996 : 50). C'est avec pertinence que Mary-Annick Morel leur attribue une valeur adverbiale, proche de l'adverbe *même* :

5. Comme il aurait donné toutes ses relations pour n'importe quelle personne qu'avait l'habitude de voir Odette, **fût-ce une manucure ou une demoiselle de magasin**. (MP : 370)
5a. Come avrebbe dato tutte le sue amicizie altolocate per chiunque vedesse di frequente Odette, **fosse pure una manicure o una commessa**. (MP it.2 : 144)
5b. Kako bi rado dao sva svoja poznanstva za bilo koju osobu s kojom se Odeta redovno viđa, **pa bila to manikirka ili kakva prodavačica**. (MPŽ : 133)

Comme nous avons déjà dit concernant l'exemple (3b), la proposition (5b) aurait aussi pu être introduite par les conjonctions *makar* ou (*čak*) *i ako* :
/Kako bi rado dao sva svoja poznanstva za bilo koju osobu s kojom se Odeta redovno viđa, ***makar to bila /čak i ako je*** **to manikirka ili kakva prodavačica**.

6**.** Puis sa jalousie s'en réjouissait, comme cette jalousie eût eu une vitalité indépendante, égoïste, vorace de tout ce qui la nourrirait, **fût-ce aux dépens de lui-même**. (MP : 329)
6a. Poi la sua gelosia ne godeva, come se quella gelosia avesse avuto una vitalità indipendente, egoista, vorace di tutto quel che la potesse nutrire, **fosse anche a sue spese**. (MP it.2 : 105)
6b. A i njegova ljubomora se time veselila, kao da je ta ljubomora imala neku nezavisnu, sebičnu životnu snagu, pohlepnu na sve čime će moći da se hrani, **bilo to i na njegovu štetu**. (MPŽ : 99)

Les exemples ont montré que les verbes de ces propositions concessives sont le plus souvent les verbes *être, avoir, devoir* ce qui permet de leur attribuer la valeur de « locutions figées ». Vu qu'elles ne peuvent pas fonctionner de manière indépendante, on peut parler d'une subordination implicite.

[7] Gordana Terić illustre cet emploi par l'exemple suivant : *Lo portasse pure all'inferno, lo seguirebbe*. – Čak i da ga vodi u pakao, sledio bi ga (Terić 2005 : 226).

Nous avons déjà signalé que l'italien possède les propositions équivalentes au niveau du système.

En ce qui concerne la langue serbe, le corpus a fourni les exemples des propositions subordonnées concessives, introduites par les conjonctions et les locutions conjonctives suivantes : *makar*, *ma,* (*čak*) *i ako*, *pa* (dans un contexte spécifique). Excepté après la conjonction (*čak*) *i ako*, le verbe de ces propositions prend la forme d'un participe passé,[8] plus précisément, la forme de l'optatif. Dans un exemple (6b), la proposition concessive ne possède que la forme du participe passé (optatif). Pourtant, dans cette proposition, l'optatif seul ne pourrait pas exprimer la concession, parce que c'est la conjonction *i* qui, avec l'optatif, apporte le sens concessif (*bilo…i*). Par conséquent, nous pouvons constater que la langue serbe ne possède pas de propositions équivalentes.

Nous signalons que l'on retrouve les mêmes conjonctions dans les traductions des propositions introduites par la conjonction *même si*, qui introduit les propositions dans lesquelles la notion de la concession est associée à la notion d'hypothèse.[9] Cela correspond tout à fait à la constatation de Mary-Annick Morel selon laquelle elles sont commutables avec les propositions introduites par la conjonction *même si.*

Nous trouvons cependant qu'il existe une différence entre ces deux types de propositions à sémantique concessive. Elle réside en ce que les propositions introduites par la conjonction *même si* peuvent exprimer également un contenu réel (action réalisée) malgré lequel se réalisera le contenu (l'action) de la principale, tandis que les propositions que nous examinons dans le présent article expriment une éventualité qui est, du point de vue du locuteur, en opposition avec le contenu de la principale. Le mode verbal (plus précisément le subjonctif) renforce cette virtualité de l'action de la subordonnée.

En ce qui concerne les locutions *fût-ce* et *ne fût-ce que*, les exemples ont confirmé la constatation de Mary-Annick Morel concernant leur similarité avec l'adverbe *même*, surtout quand il s'agit de la locution *fût-ce*, dont l'équivalent italien contient l'adverbe du même sens – *anche*.

Bien que l'exemple de la traduction serbe ne confirme pas cette constatation, nous trouvons que dans l'exemple (6b) la proposition concessive peut être introduite aussi par l'adverbe *čak*, sans prédicat :

A i njegova ljubomora se time veselila, kao da je ta ljubomora imala neku nezavisnu, sebičnu životnu snagu, pohlepnu na sve čime će moći da se hrani, **bilo to i na njegovu štetu**.

/A i njegova ljubomora se time veselila, kao da je ta ljubomora imala neku nezavisnu, sebičnu životnu snagu, pohlepnu na sve čime će moći da se hrani, **čak i na njegovu štetu**.

L'équivalent italien de la locution *ne fût-ce que* est la locution *non foss'altro che*.

Dans ces propositions, la forme de l'imparfait du subjonctif garde la valeur qu'elle avait dans l'époque classique, plus précisément, la valeur de pure spéculation du locuteur (Morel 1996).

3. PROPOSITIONS JUXTAPOSÉES AVEC LE PRÉDICAT AU CONDITIONNEL

Deux propositions juxtaposées, ayant toutes les deux le verbe au mode conditionnel, peuvent traduire une sémantique concessive : *Il ne gagnerait pas ce match, il resterait un grand joueur* [I kada ne bi pobedio/i ako ne pobedi u ovom meču, ostao bi veliki igrač] (Delatour et al. 1991 : 285). Certains auteurs (Wagner – Pinchon 1962, Béchade 1993) remarquent judicieusement que l'on peut y voir une *subordination implicite*, ce qui devient clair après une simple transformation de l'exemple ci-dessus: *Même s'il ne gagne pas ce match, il restera un grand joueur.*

Les auteurs de l'exemple cité ajoutent que la construction avec l'élément *que* intercalé (subordination inverse) est aussi fréquente : *Il ne gagnerait ce match **qu'**il resterait un grand joueur*. Nous trouvons que, dans ce cas, l'élément *que* est sémantiquement vide, ce que nous illustrerons à l'aide des exemples suivants :

7. - **On me donnerait tout le royaume de Naples**, disait le chanteur, <u>*que*</u> je ne renoncerais pas en ce moment à la volupté de dormir. (Stendhal : 136)

[8] C'est André Vaillant (Vaillant : 1966) qui utilise le terme *participe passé* pour le terme *radni glagolski pridev* en serbe.

[9] En voir plus dans : Seder 2017.

7a. « **Potrebbero darmi tutto il regno di Napoli**, » disse il cantante, « e non rinuncerei ugualmente, ora, alla voluttà di dormire. » (Stendhal It.: 291)
7b. - **Da mi daju cijelo Napuljsko Kraljevstvo** - reče pjevač - ne bih se ovoga trena odrekao naslade koju pruža san.[10]

Dans l'exemple qui suit, nous avons consulté deux traductions en italien, dont l'une (8a') nous a fourni l'exemple de l'intercalation de l'élément *que* (italien *che*) :

8. « **On me paierait bien cher** *que* je ne laisserais pas entrer ça chez moi », conclut Mme Verdurin, en regardant Swann d'un air impérieux. (MP : 303)
8a. « **Potrebbero pagarmi a peso d'oro**, non li lascerei mica metter piede qui da noi. » concluse la signora Verdurin, guardando imperiosamente Swann. (MP it.2 : 80)
8a'. « **Potrebbero caricarmi d'oro**, *che* non lascerei entrare di quella roba in casa mia », concluse la signora Verdurin, volgendo a Swann uno sguardo imperioso. (MP it. : 98)
8b. - **I kada bi mi skupo platili**, ne bih pustila tako nešto u svoju kuću – zaključi g-đa Verdiren, oholo gledajući Svana. (MPŽ : 75)

Pour conclure, nous dirons que l'italien possède des propositions *formellement* identiques (deux propositions juxtaposées, avec le verbe au conditionnel). Pourtant, en italien, le traducteur a introduit le verbe modal *potere* (pouvoir), qui est au conditionnel. Cela veut dire que l'italien ne possède pas exactement la même possibilité que le français, c'est-à-dire la possibilité de juxtaposer deux propositions au conditionnel pour exprimer la concession (**Mi pagherebbero... non li lascerei mica metter piede qui da noi /*Mi darebbero... non rinuncerei…*).

Pour ce qui est de la langue serbe, elle dispose des propositions subordonnées concessives introduites par les conjonctions *i kada* et *da*. Pourtant, dans les deux exemples, les variantes de ces propositions peuvent être les suivantes : *Makar mi (i) skupo platili... / Pa i da mi skupo plate / I kad bi mi skupo platili / I da mi skupo plate*, qui soulignent toutes le fait que, malgré les circonstances, le contenu de la proposition principale *n'est pas* ou *ne sera pas* ou *ne serait pas* réalisé. Comme nous avons déjà signalé, les formes verbales de ces propositions sont considérées comme modales.

Donc, nous pouvons conclure que la langue serbe non plus ne peut, à la différence du français, juxtaposer deux propositions au conditionnel (potentiel) pour exprimer la concession (**Platili bi mi skupo... ne bih pustila tako nešto u svoju kuću/*Dali bi mi cijelo Napuljsko Kraljevstvo... ne bih se ovoga trena odrekao…*).

4. PROPOSITIONS JUXTAPOSÉES AVEC LE VERBE *POUVOIR*

En français, la concession peut être exprimée par l'emploi du verbe modal *pouvoir*. Mary-Annick Morel (Morel 2006) attribue à ce verbe deux séries de valeurs. D'un côté, ce verbe peut marquer *la permission, la capacité* ou *la possibilité* de la réalisation de l'action. De l'autre côté, une interprétation épistémique découvre sa signification concessive. Bien entendu, dans ce deuxième cas, il garde sa valeur de *permission*.

Dans son emploi concessif, il est souvent accompagné de l'adverbe *bien* ou d'une proposition du type *tant qu'il voudra* [koliko (god) hoće], qui accentuent la futilité de l'effort du sujet de l'infinitif. L'auteur donne l'exemple suivant : *On peut bien dire ce qu'on voudra, on ne nous écoute pas*. [Možemo da pričamo šta (god) hoćemo, niko nas ne sluša] (Morel 2006 : 75).

Dans cet emploi, le verbe *pouvoir* ne peut pas être soumis à la négation, donc on recourt à la négation du verbe à l'infinitif.

[10] Vu que cette phrase ne figure pas dans la traduction utilisée lors de notre recherche (traduction de Miloš Jovanović), nous avons consulté la traduction figurant sur le site suivant : mssbusovaca.com.ba/www%20lektire/II-R/Stendhal_-_Crveno_i_crno.pdf

Le corpus nous a fourni un seul exemple de cet emploi, mais cet exemple possède toutes les caractéristiques que l'on vient d'énumérer :
15. **C'est que les vieilles peaux peuvent <u>bien</u> s'y balader à poil toutes les nuits**, (…), pas un seul camé ne lèvera le petit doigt sur elles. (Pennac 2 fr. : 60)
15a. **Cioè che le vecchie possono <u>benissimo</u> andarsene in giro nude tutte le notti**, [...], senza che un tossico alzi un dito su di loro. (Pennac 2 it. : 47-48)
15b. **...da matorke mogu <u>lepo</u> da se šetaju po celu noć gole golcate** [...], nijedan narkos neće ih taknuti ni malim prstom. (Penak 2 : 62)

Dans l'exemple cité (15), la futilité de l'effort du sujet du verbe principal est souligné par l'emploi de l'adverbe *bien*.

L'italien et le serbe possèdent les propositions équivalentes : dans les deux langues le predicat de la première proposition consiste en verbe modal signifiant *pouvoir* (it. *potere*, sr. *moći*) accompagné d'un infinitif (ou la constuction *da+prezent*, en serbe). Dans les deux langues on recourt à l'emploi d'un adverbe de manière (it. *benissimo*, sr. *lepo*) pour insister sur le fait que l'action de l'infinitif sera sans résultat.

5. PROPOSITIONS JUXSTAPOSÉES DONT L'UNE EST À L'IMPÉRATIF

La sémantique des exemples avec le verbe *pouvoir* est très proche (sinon identique) des propositions dont le verbe est au mode impératif. En fait, si, comme nous avons déjà vu, le verbe *pouvoir* peut marquer *la permission* pour la réalisation de l'action, l'impératif la marque encore plus explicitement, y ajoutant aussi l'incitation à réaliser (ou ne pas réaliser) une action. Dans la deuxième proposition, qui, selon nous, devrait être le plus souvent au futur simple, on apprend que la réalisation éventuelle de cette action ne changera rien concernant la réalisation de la deuxième proposition. Cela veut dire que l'action exprimée par l'impératif représente la « cause concessive[11] ».

Mary-Annick Morel mentionne cette possibilité, en citant les exemples suivants : *Cherchez dans tous les livres, vous ne trouverez rien sur cette question. Menacez-le, il ne partira pas d'ici. C'est ça, marche-moi sur les pieds, je ne te dirai rien.* (Morel 2006 : 51). Certains auteurs serbes ont, eux aussi, reconnu cette possibilité, illustré de l'exemple suivant : *Pričaj šta hoćeš*, *ništa ti ne pomaže.* (Mrazović – Vukadinović 2009 : 569-570).

Nous illustrerons nos affirmations par les exemples suivants :
Frappe à la porte (tant que tu veux), je ne t'ouvrirai pas.
Bussa alla porta (quanto vuoi), non ti aprirò.
Kucaj (koliko god hoćeš), neću ti otvoriti.

Il est clair que ces exemples sont très proches (tout en contenant un énoncé plus catégorique) des exemples avec le verbe *pouvoir* (it. *potere*, sr. *moći*):
Tu peux frapper à la porte (tant que tu veux), je ne t'ouvrirai pas.
Puoi bussare alla porta (quanto vuoi), non ti aprirò.
Možeš da kucaš koliko (god) hoćeš, neću ti otvoriti.

Nous trouvons que la postposition de la proposition à l'impératif est possible[12], mais que son antéposition est plus naturelle.

La particularité de ces ensembles concessifs est que leur emploi est propre à la forme du dialogue. C'est pourquoi notre corpus ne nous en a fourni aucun exemple[13]. Pourtant, nous trouvons que la transformation de l'exemple (15) pourrait servir d'illustration de ce qui vient d'être dit :

---

[11] Terme utilisé par Slobodan Pavlović, dans l'article : *Koncesivna klauza u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti* (Pavlović 2007).

[12] Je ne t'ouvrirai pas, frappe à la porte (tant que tu veux)./ Non ti aprirò, bussa alla porta (quanto vuoi)./ Neću ti otvoriti, kucaj (koliko god hoćeš).

[13] Mary-Annick Morel insiste sur le fait que l'impératif est d'emploi restreint quand il s'agit de l'expression de la concession (Morel 2006).

Que les vieilles peaux s'y baladent à poil toutes les nuits, (…), pas un seul camé ne lèvera le petit doigt sur elles.
Che le vecchie se ne vadano in giro nude tutte le notti, [...], nessun tossico alzera un dito su di loro.
Neka se matorke šetaju po celu noć gole golcate [...], nijedan narkos neće ih taknuti ni malim prstom.

Comme les trois combinaisons précédentes, les propositions juxtaposées à l'impératif sont commutables avec les propositions concessives à valeur hypothétique :
Même si les vieilles peaux s'y baladaient à poil toutes les nuits, (…), pas un seul camé ne lèvera le petit doigt sur elles.
Anche se le vecchie se ne andassero in giro nude tutte le notti, [...], nessun tossico alzera un dito su di loro.
(Čak) i ako se matorke šetaju po celu noć gole golcate [...], nijedan narkos neće ih taknuti ni malim prstom.

Nous considérons que ces propositions illustrent bien la constatation de Mihajlo Stevanović, selon qui la sémantique d'une structure syntaxique est déterminée par l'ensemble de la situation langagière, et non par la conjonction elle-même, ou son absence (Stevanović 1974 : 913).

6. CONCLUSIONS

Dans la langue française nous avons relevé quatre combinaisons de propositions juxtaposées à valeur concessive :

1. l'ensemble de deux propositions juxtaposées dont l'une a le prédicat au mode subjonctif imparfait ou plus-que-parfait, avec l'inversion du sujet obligatoire. L'italien possède des propositions équivalentes, utilisant l'imparfait ou plus-que-parfait du conjonctif. La langue serbe, qui, par rapport au français et à l'italien, a un système de modes verbaux réduit, ne possède pas de mode qui serait l'équivalent du subjonctif français ou du conjonctif italien. Le corpus a fourni les exemples (3b, 6b) dans lesquels le prédicat est réduit à une forme modale (l'optatif), mais cette forme à elle-même ne suffit pas à exprimer la concession. C'est la présence de certaines conjonctions qui, avec l'optatif, apporte le sens concessif. Dans la réalisation de la langue serbe ces propositions sont assez rares, et ce qui prédomine, c'est l'emploi des propositions introduites par les conjonctions *ma/makar* ou (*čak*) *i ako*.

Les exemples en serbe montrent que le lexème *pa* peut fonctionner en tant que conjonction concessive contextuelle.

2. l'ensemble de deux propositions juxtaposées avec le prédicat au conditionnel n'a d'équivalent ni en italien ni en serbe. En italien, on recourt à *un prédicat complexe* avec le verbe *potere* au conditionnel. Dans le même contexte en serbe, on utilise les propositions concessives à valeur hypothétique.

Entre les propositions formant les deux combinaisons précédentes il existe une subordination *implicite.*

3. l'ensemble de deux propositions juxtaposées dont la première a toujours le verbe modal *pouvoir* dans le prédicat. Des ensembles équivalents existent en italien et en serbe.
4. l'ensemble de deux propositions juxtaposées dont la première a toujours le verbe à l'impératif. Des ensembles équivalents existent en italien et en serbe.

Après l'analyse des propositions juxtaposées à valeur concessive dans les trois langues, nous pouvons conclure que le français et l'italien, possédant des structures syntaxiques dont certaines sont identiques, ont des systèmes très proches, tandis que le serbe montre des dissemblances importantes par rapport aux deux autres langues. Les propositions juxtaposées françaises avec le verbe au conditionnel sont les seules à n'avoir d'équivalent ni en italien ni en serbe.

Finalement, on peut conclure que les quatre combinaisons de propositions juxtaposées à valeur concessive en français sont proches des propositions concessives à valeur hypothétique, et commutables avec celles-ci.

Litérature

Béchade, Hervé-D. (1993*). Syntaxe du français moderne et contemporain*. 3e édition revue et augmentée. Paris: PUF.

Chevalier, J.-C., Blanche-Benveniste, C., Arrivé, M., Peytard, J. (1964). *Grammaire Larousse du français contemporain.* Paris: Larousse.

Delatour, Y., Jennepin D., Léon – Dufour M., Mattlé-Yeganeh, A., Teyssier, B. (1991). *Grammaire du Français (Cours de civilisation française de la Sorbonne)*. Paris: Hachette.

Dubois, J., Lagane, R. (1993). *La Nouvelle Grammaire du français.* 2e édition. Paris: Larousse.

Grevisse, M. (1969). *Le Bon Usage.* 9e édition revue. Gembloux: Editions J. Duculot, S.A.

Le Bidois, G., Le Bidois, R. (1971). *Syntaxe du français moderne (ses fondements historiques et psychologiques).* Tom II. Paris: Editions A. et J. Picard.

Mauger, G. (1968). *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui.* 4e édition. Paris: Hachette.

Milošević, K. (1986). Sintaksički postupci za iskazivanje koncesivnih relacija u složenoj rečenici u srpskohrvatskom jeziku i semantička struktura koja se pri tom ostvaruje. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 15 (1), 33-45.

Morel, M.-A. (1996). *La concession en français*. Paris: Ophrys.

Mrazović, P., Vukadinović, Z. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. 2. Prerađeno i dopunjeno izdanje. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Papić, M. (1992). *Gramatika francuskog jezika.* Treće izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Novi Sad : Zavod za izdavanje udžbenika.

Pavlović, S. (2007). Koncesivna klauza u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XXXII, 283-291.

Pranjković, I. (2001), Izražavanje dopusnosti. U: *Druga hrvatska skladnja –Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 48-52.

Riegel, M., Pellat, J.C., Rioul, R. (1994). *Grammaire méthodique du français.* 3e édition. Paris: P.U.F.

Seder, R. (2017). Uslovno-koncesivne rečenice u francuskom i italijanskom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskom. *Primenjena lingvistika* 18, 67 - 77.

Serianni, L. (1988). (con la collaborazione di Alberto Castelvecchi) *Grammatica Italiana* (italiano commune e lingua letteraria). Torino: Utet.

Silić, J., Pranjković, I. (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika (za gimnazije i visoka učilišta)*. Zagreb: Školska knjiga.

Stevanović, M. (1974). *Savremeni srpskohrvatski jezik II* (Sintaksa). Beograd: Naučna knjiga.

Terić, G. (2005). *Sintaksa italijanskog jezika.* Beograd: Filološki fakultet.

Točanac-Milivojev, D. (1989). *Propositions, phrase et texte* Syntaxe de Phrase Française. Novi Sad: ISJK.

Vaillant, A. (1966). *Grammaire comparée des langues slaves*. Tome III. Le verbe. Paris: Éditions Klincksieck.

Wagner, R.-L. & Pinchon, J., (1962). *Grammaire du français classique et moderne.* Paris: Hachette.

Corpus

(MP) Proust, M. (1954). *A la Recherche du Temps Perdu, Tome I : Du Côté de chez Swann, Deuxième partie: Un Amour de Swann.* Paris: Gallimard.

(ŽMP) Prust, M. (1967). *Jedna Svanova ljubav.* Prevod: Živojin Živojinović. Novi Sad: Matica Srpska.

(PP) de Saint-Exupéry, A. (1996). *Le Petit Prince.* Paris: Gallimard.

(MP) de Sent-Egziperi, A. (2002). *Mali Princ.* Prevod: Mirjana Vukmirović. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

(MP 2) de Sent-Egziperi, A. *Mali Princ.* Prevod: Faik Dizdarević. www.diogenpro.com (30.09.2013.)

(Bovary) Flaubert, G. (1972). *Mme Bovary*. Paris: Librairie Générale française.

(Bovari) Flober, G. (2006). *Gospođa Bovari*. Prevod: Dušan L. Đokić. Beograd: Izdavačka kuća „Draganić",.

(Stendhal) http://abu.cnam.fr (25.05.2012.)

(Stendal) Stendal, A.-B. (1976). *Crveno i crno*. Prevod: dr Miloš Jovanović. Subotica – Beograd: Minerva.

(Gide) Gide, A. (1959). *La porte étroite*. Paris: Mercure de France.

(Žid) Žid, A. (1980). *Uska vrata, Imoralist*. Prevod: Ivo Klarić. Rijeka: Otokar Keršovani.

(Pennac) Pennac, D. (1989). *La petite marchande de prose.* Paris: Gallimard.

(Penak) Penak, D. (2001). *Mala prodavačica proze*. Prevod: Melita Logo Milutinović. Beograd: Plato.

(Besson) Besson, P. (1997). *La science du baiser*. Paris: Grasset.
(Beson) Beson, P. (2010). *Veština zavođenja* (*Najbolje od Patrika Besona*). Prevod: Tatjana Šotra. Beograd: Zepter book world.
(Makine) Makine, A. (1998). *Le crime d'Olga Arbelina.* Paris: Mercure de France.
(Makin) Makin, A. (1998). *Zločin Olge Arbeljine*. Prevod: Anđa Petrović. Beograd: Paidea.
(Echenoz) Echenoz, J. (1999). *Je m'en vais*. Paris: Les éditions de minuit.
(Ešnoz) Ešnoz, Ž. (2003). *Odlazim*. Prevod: Jelena Jelić. Beograd: Paidea.
(Pennac 2) Pennac, D. (1987). *La fée carabine*. Paris: Gallimard.
(Penak 2) Penak, D. (1999). *Vilinski karabin.* Prevod: Olivera Milićević. Beograd: Nolit.

JUXTAPOSING OF CONCESSIVE CLAUSES IN FRENCH, ITALIAN AND SERBIAN

Summary

This paper deals with the possibility of expressing concessionality in French, Italian and Serbian, through juxtaposed clauses, which, unlike dependent concessive clauses, do not have semantically marked conjunctions. The analysis of the corpus has shown, on one hand, that French has four such combinations of juxtaposed clauses, and that Italian has more similarities to it than Serbian. On the other hand, it has shown that the clauses analysed in this article are similar to conditional-concessive clauses and can be replaced by them.

Keywords: juxtaposed clauses, concession, French, Italian, Serbian.

Ružica Seder
Filozofski fakultet Novi Sad
ruzica.seder@ff.uns.ac.rs

UDK 811.163.41:811.161.1
811.163.41'42

Радослава Трнавац

СИСТЕМ АНГАЖМАНА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Дати рад описује средства која припадају систему ангажмана, делу евалуативног система у руском и српском језику. Анализа корпуса произведена на материјалу онлајн коментара руских и српских дневних новина показује да се систем ангажмана базира на два лингвистичка домена: евидентност/евентуалност и неверидикалност. Рад је значајан за садашњи пројекат који анализира утицај система ангажмана на евалуативне речи и фразе у онлајн коментарима.

Кључне речи: оцена, ангажман, сентимент анализа, евентуалност/евидентност, неверидикалност

1. УВОД

Дати рад презентује кратак опис пројекта који ће се бавити утицајем средстава за изражавање ангажмана на евалуацију у руском и српском језику на материјалу корпуса онлајн коментара. Непосредни циљ рада је да се представи инвентар средстава за изражавање ангажмана у руском и српском језику.

Апарат за изражавање ангажмана припада евалуативном аспекту језика помоћу кога се лингвистички изражавају осећања, оцене људи, ситуација и објеката, као и супротстављање мишљења различитих говорника. Као што је наведено у монографији Трнавац (2018:139), повећано интересовање за субјективност, евалуацију и изражавање мишљења се може тумачити као тзв. „афективни обрт“ у филозофији, социологији и политичким наукама (Clough and Halley, 2007), што је блиско правцу афективне калкулације у области вештачке интелигенције (Picard, 1997). Овакво интересовање је интензивирано појавом друштвених мрежа, као и могућношћу да се јавно, путем мрежа, преносе емоције, оцене и мишљења. У монографији Трнавац (2018:140) истиче се такође да студије евалуације, афекта и субјективности представљају мултидисциплинарни пројекат који укључује социологију (Voas and Park 2014), психологију (Ortony et al. 1988), економију (Rick and Loewenstein, 2008) и информатику (Pang and Lee, 2008; Scherer et al., 2010; Cambria and Hussain, 2012; Liu et al. 2010, Liu 2012). У поменутој монографији су презентовани различити правци у лингвистици који се баве евалуацијом, као што су то теорија оцене (Martin and White, 2005), става (Biber and Finegan, 1989), евалуације (Вольф, 2009, Hunston and Thompson, 2000) и неверидикалности (Taboada and Trnavac, 2013). Укратко су представљена савремена истраживања и у области информатике и сентимент анализе која се фокусирају на аутоматску екстракцију мишљења у оквиру три нивоа (Liu, 2012) – документа, реченице и домена. Први ниво класификује целокупна документа као позитивне или негативне. Други се бави субјективном оријентацијом и поларитетом мишљења (позитивног или негативног), који су представљени редоследом речи субјективног карактера у реченици. Трећи ниво се заснива на екстракцији мишљења базираног на одређеним текстуалним доменима или жанровима. Методе за екстракцију које се употребљавају у сваком од наведена три нивоа се заснивају на различитим приступима, укључујући употребу репрезентација базираних на субјективним и граматичким везама.

Постоји велики број прегледа евалуативне литературе у области рачунарске и примењене лингвистике[1]. Ханстон и Томсонова (2000) демонстрирају у својој књизи *у* тексту како евалуативни изрази

[1] За детаљнији преглед литературе погледати Трнавац (2018: 139-142).

могу бити анализирани на лексичком, граматичком и текстуалном нивоу. Студија Томсонове и Албе Јуазове (Thompson and Alba-Juez, 2014) се фокусира на теоретска и емпиријска истраживања евалуативног текста у оквиру фонолошког, лексичког и семантичког нивоа, као и на различите текстуалне жанрове и контексте. Рачунарски приступи евалуативном тексту, који се сврставају у ред сентимент анализе, највише су обрађени у студијама Панга и Лија (Pang and Lee (2008) и Лија (Liu, 2010, 2012).

У следећим поглављима ћемо демонстрирати најосновније карактеристике система оцене, базичне елементе његовог подсистема који указује на ангажман говорника у односу на исказано мишљење уз илустрације примера на руском и на српском језику.

2. МОДЕЛ ОЦЕНЕ

Евалуација као свеобухватни термин је била предмет интересовања у лингвистици доста дуго времена. Проналазак субјективних речи (као и њиховог основног поларитета) представља активну сферу истраживања у којој су методолошки приступи базирани на корпусу и на лексикону. Постоји неколико ручно или аутоматски креираних лексикона. Већина њих поседује ограничену специфику домента и језика и групише евалуативне изразе дуж бинарне позитивне или негативне осе. Под претпоставком да слична терминологија има сличну емотивну или субјективну оријентацију, технике лексичке експанзије повећавају иницијални скуп субјективних семених речи кроз различиту метрику семантичке сличности. Ове технике такође могу да активирају односе са речима као што су синоними, антоними и хипероними кроз општа лингвистичка средства попут WordNeta или синтаксичке особине попут односа зависности. Свега неколико студија предлаже да увећа бинарну категоризацију евалуативних средстава. Радови у овој области могу бити подељенина начин на који се категоризују лексички изрази – кроз интензитет емоција или кроз синтаксичке или семантичке принципе класификације. Нажалост, ниједан теоријски приступ није пружио комплетну слику о свим евалуативним средствима која су присутна у језику. Главни изузетак представља теорија оцене (Martin and White, 2005) која садржи веома богату дескрипцију експлицитних и имплицитних средстава у тексту. Наведена средства се односе најчешће на лексички аспекат језика.

Централни аспект модела оцене представља подсистем става који је опет подељен на сопствена три подсистема – афект, суд и естетску евалуацију. Афект се користи да би се окарактерисао емотивни став говорника или нечија туђа реакција (*счастье/срећа, грусть/туга, страх/страх*). Суд симболизује евалуацију морала особе која није говорник (*лживый, храбрый*). Естетска евалуација обухвата естетски квалитет објеката или природних феномена (*елегантный, новый*).

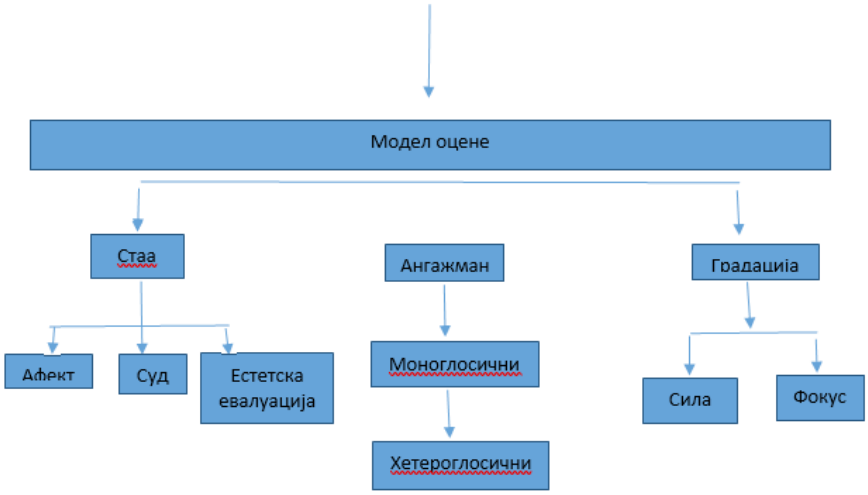

Дијаграм 1 Модел оцене (модификована форма дијаграма преузета из књиге Мартина и Вајта 2005: 54)

Рачунарска обрада модела оцене обично укључује експлицитно присутне речи у тексту са позитивним или негативним значењем. Постоје и евалуације које су у тексту имплицитно изражене. На пример, фраза *талантливый ребенок/талентовано дете* исказује експлицитну оцену. Са друге стране, суд *ребенок, который читает очень много* представља имплицитну оцену. С обзиром да је лакше експлицитну оцену идентификовати у рачунарским применама, рачунарска лингвистика се углавном њоме и бави. Осим централне теме која је представљена моделом става, Мартин и Вајт (2005) сматрају да друга два система играју круцијалну улогу у изражавању мишљења. Систем градације је одговоран за говорникову способност да интензивира или ослаби снагу сопственог мишљења, те има силу или фокус као подсистеме. Сила подразумева интензивирање или слабљење речи чије се значење може окарактерисати кроз меру, док фокус репрезентује начин на који говорници могу да изоштре или омекшају речи које изражавају објекат који има значење немерљиве количине. Интензивирање се може демонстрирати примером *очень интересный/веома интересантан* док се процес слабљења може илустровати примером *несколько грустный/помало тужан*. У оквиру фразе *настоящий друг/прави пријатељ* оригинално значење речи *друг* не укључује у себи семантику мере, али се кроз придев *прави* то значење ставља у фокус. Са друге стране, фраза *�то вроде друга/нешто попут пријатеља* умањује евалуативно значење именице.

Систем ангажмана је до сада најмање истражен и представља скуп лингвистичких опција које дозвољавају да појединац преноси степен своје привржености мишљењу које је презентовано. Њему ћемо у овом раду посветити посебну пажњу.

Систем оцене у целини је представљен у великом броју радова на енглеском језику у којима се анализа врши у оквиру различитих текстуалних жанрова. Овај модел пружа веома богату дескрипцију различитих аспеката евалуације и субјективног позиционирања. Почев од раних фаза развоја сентимент анализе истраживачима је било јасно да модел оцене може бити од помоћи да се идентификују типови мишљења и да се укаже на допринос фраза које интензивирају или редукују иницијално значење речи (Polanyi and Zaenen, 2006). Велико интересовање за модел оцене је условило појаву публикација које се баве питањем како да се аутоматски идентификују изрази који би карактеризовали три подтипа система става (афект, суд и естетску оцену). Потенцијалне могућности овог модела су велике. Позитиван или негативан евалуативни израз је информативан сам по себи, али још више ако знамо да ли се односи на личне емоције, мишљење о другима или на евалуацију објеката.

3. КОРПУС

Наш корпус се састоји од онлајн коментара који презентују комуникацију међу припадницима различтих социоекономских класа. Популарне вести у онлајн новинама добијају понекад и неколико стотина коментра. Дати коментари представљају богат језички извор за област рачунарске лингвистике јер нуде податке о евалуацији, насилничком или аргументативном језику, дијалошкој структури, сарказму, као и о конструктивном језику. Коментари садрже информацију о људском размишљању о важним питањима која се тичу политичких мера, популарних тема и јавних личности. Навешћемо примере неких од питања која се могу проучити кроз онлајн коментаре:

1. На који начин би требало да се организују коментари да би се интензивирала конструктивна
онлајн расправа?
2. Да ли коментари по неком питању представљају различите погледе на одређене, на пример, политичке мере?
3. Како да се организује информативан резиме који би био састављен од различитих перспектива представљених у коментарима?
4. Колико се коментари базирају на емоцијама људи?

5. Колико често су коментари усмерени на ауторе чланака, а колико на одређене погледе представљене у датим чланцима?
6. Колико је чест сарказам у онлајн коментарима?
7. Колико је фреквентна употреба реторичких фигура у датим коментарима?

За сада постоји само неколико корпуса са онлајн коментарима и то на енглеском језику. Један од њих је Јахуов корпус коментара (Napoles et al., 2017). Он садржи 9 200 коментара који су анотирани на нивоу сентимент анализе, аргументативног и конструктивног језика, као и чињенице да ли је коментар у целини виђен као позитиван или негативан.

У оквиру датог пројекта тренутно се анализирају коментари текстова из области политике, економије и културе који су доступни на сајту онлајн издања новина *Сегодня.ру* и *Политика онлајн* у периоду од јула 2009. године до јануара 2017. године. Укупан број текстова чији коментари ће бити анализирани је 118 у руском језику, док је у српском језику то 109 текстова. Циљ нашег истраживања је следећи: желимо да истражимо у којој мери је језик ангажмана присутан у конструктивним, а у којој мери у тзв. токсичним коментарима, као и да ли тај систем утиче на позитивну или негативну обојеност самих коментара. На основу постојеће литературе (Kohaltkar et al. 2017, у штампи), где је урађена онлајн анкета о томе шта испитаници сматрају под тим термином, под конструктивним коментаром се подразумева онај коментар који садржи следеће параметре:

- продуцирање здраве конверзације која побољшава потенцијале учесника коментара у смислу новине информације;
- солидна аргументованост;
- презентација различитих перспектива у односу на неко питање.

Дакле, једна комплетна дефиниција би гласила овако: конструктиван коментар је онај који доприноси цивилизованом дијалогу о релевантним за чланак питањима, односно коментар који није написан само са намером да узрокује повратни одговор који би био заснован на емоцијама. Обично је усмерен на специфична питања и базира се на аргументима. С друге стране, токсични коментари укључују оне који су вербално увредљиви. У овом тренутку пројекат је у фази класификовања онлајн коментара на конструктивне и на токсичне, а такође смо фокусирани и на прикупљање инвентара средстава за изражавање ангажмана.

На основу до сада урађене корпусне анализе која је још увек у почетној фази, приказаћемо средства која припадају систему ангажмана у руском и српском језику.

4. СРЕДСТВА ЗА ИЗГРАДЊУ СИСТЕМА АНГАЖМАНА

Систем ангажмана представља скуп лингвистичких опција које доприносе да појединац преноси степен своје привржености мишљењу које је презентовано. Ова категорија средстава припада тзв. „мењачима валентности“ (valence shifters) који су први пут поменути у раду Полањи и Заенена (2006). Дати елементи описују како евалуативни изрази могу бити модификовани уз помоћ контекста и у шта се укључују екстрапропозициони аспекти значења, као што су интензификација, смањивање вредност, пресупозиције, дискурс и иронија. У наредном тексту ћемо посветити пажњу „мењачима валентности“ који могу да утичу на евалуативне изразе на реченичном или субреченичном нивоу. Рад са овим елементима у оквиру сентимент анализе укључује три задатка: идентификацију ових израза и поља њиховог деловања, анализирање њиховог утицаја на евалуацију, као и израчунавање њиховог композитивног сентимента у комбинацији са евалуативним изразима уз балансирање тог ефекта са претходним поларитетом субјективне речи.

Постоји фундаментална разлика између хетероглосичних и моноглосичних израза који следе класификацију Бахтина (1981) у оквиру средстава за изражавање ангажмана. У оквиру хетероглосичних израза, међусубјективна позиција је отворена јер искази препознају, одговарају,

предвиђају, ревидирају или проблематизују масу конвергентних и дивергентних алтернативних исказа (Martin and White, 2005; White, 2012, 2003). У овом пројекту ми, пре свега, овај систем проучавамо. Друга опција је представљена моноглосијом где не постоји алтернативна перспектива, односно постоји отвореност да се прихвати постојећа перспектива. Моноглосични искази се презентују као чињенице. У даљем тексту ћемо набројати нека од средстава која припадају хетероглосичном систему, односно припадају феноменима евидентности и неверeдикалности.

5. ЕВЕНТУАЛНОСТ/ЕВИДЕНТНОСТ

Евентуалност/евидентност обухвата домен лингвистичког кодирања који садржи средства за исказивање односа према знању (Chafe and Nichols, 1986). Она изражава три основна значења (Chafe, 1986; Boye and Harder, 2009): (1) поузданост информације (означава се прилозима као што су *может быть/можда, наверно/вероватно*), (2) начин на који се долази до сазнања (уверење које се изражава конструкцијама као што су *думаю/мислим, предполагаю/претпостављам*); (3) индукцију која се исказује облицима, као што су *должен/морати, кажется/изгледа*; и (4) дедукцију изражену облицима *мочь/моћи, должен/морати*. Извор информација може бити формулисан глаголима који указују на различите канале перцепције (*слышать, чувствовать*). Феномену евентуалности/евидентности није посвећена велика пажња у литератури која се бави сентимент анализом, иако дати феномен обухвата скуп средстава којим се утврђује поузданост размишљања, те стога припада домену спекулације.

Описиваном домену припадају и средства чија семантика носи значење објављивања, потврђивања, односно промишљања неке информације. Набројаћемо нека од тих средстава:

Средства за објављивање информације:

Естественно/природно, конечно/наравно, очевидно/очигледно, по общему согласию, по общему признанию, као и реторичка питања.

Средства за потврђивање информације:

Утверждать/утврђивати. вне сомнения/без сумње, несомненно, X продемонстрировал/, X је показао, *X указал X /је показао, учитывать/убрајати*

Средства за изражавање промишљања:

X предлагает/ X предлаже, кажется/чини се,по-видимому/изгледа, возможно/могуће, может быть/можда, определенно/дефинитивно,точно/тачно, прецизно, я сомневаюсь/ сумњам

Атрибуција

X *утверждает,что*, X *заявляет, что*, X *учитывает, что*

Неверидикалност

Ниво лексикона

Термин неверeдикалност потиче од формалног семантичара Монтагјуа (1969), у чијим делима је дефинисана као (не)постојање. Ипак, Гианакидоу (1995) и Звартс (1995) су приметили да су случајеви поларитетних примера (оних који могу да буду само у афирмативним или само у негативним примерима) искључени из веридикалних реченица, те су због тога формализовали

дефиницију веридикалности која је базирана на истини а не на постојању. Идеја која представља веридикалност односно неверeдикалност је једноставна. Као што је то дефинисано у раду Звартса и Гианакидоу (2002), функција F је веридикална ако функција Fp подразумева истинитост p. Ако истинитост p под функцијом F није могућа, F је неверeдикилна. С друге стране, веридикални оператори изражавају говорникову сигурност и његово обавезивање да је пропозиција истинита, док неверидикални изрази изражавају говорникову несигурност и недостатак оваквог обавезивања према изреченој пропозицији.

Под неверeдикалношћу се подразумева велики број индивидуалних речи и фраза које нису поуздане за коришћење у сентимент анализи, односно при одређивању поларности евалуације. У појединим радовима ови облици се називају иреалисом. Иреалис у глобалу означава изразе који указују на догађаје који нису фактички. Ипак, неверидикалност је нешто шира по свом значењу јер укључује све контексте који нису веридикални, односно који се не ослањају на истинитост или који у реалности не постоје (Giannakidou, 1995; Zwarts, 1995). Неверидикалност може да се користи да би се изразила (не)могућност, неопходност, дозвола, облигација или жеља. Оператори који изражавају неверидикалност укључују негацију, модалне глаголе, менталне глаголе (*думать, желать*), императиве, поједине адвербијале (*может быть/можда, наверно/вероватно*), питања, протазе у оквиру кондиционала, као и конјунктив у језицима који га поседују (Trnavac and Taboada, 2012).

Општеприхваћена је чињеница у оквиру сентимент анализе да су неверидикалност и иреалис непоуздани у изражавању сентимента у реченицама које их изражавају (Trnavac and Taboada, 2012). На пример, следећи примери илуструју употребу менталног глагола и модала, као и модала у комбинацији са питањем, што у потпуности умањује позитивну евалуацију која се јавља у изразима *добар* и *одговарајући*. У неким случајевима, ипак, евалуативни изрази који су под утицајем поља модалности не морају бити игнорисани (Benamara et al., 2012). То важи у случају кумулативне модалности у примеру (1) и у случају употребе негације у (4), где деонтичка модалност појачава негативну препоруку.

(1) *Мислио сам да ће ова књига бити добра као претходна.*

(2) *Зар ниси могла да нађеш одговарајући каиш за ову сукњу?*

(3) *Дефинитивно мораш да видиш овај филм.*

(4) *Не треба да гледаш тај документарац.*

Неверeдикалност је другачија од евентуалности/евидентности у смислу тога да њени маркери могу кодирати неверидикална значења, али такође и различите нијансе у оквиру вердикалних пропозиција. Говорник може да представља нешто као чињеницу (дакле, веридикално значење), али у исто време може да се дистанцира од поузданости изјава кроз маркере евентуалности/евидентности (на пример, *Студенты говорят, что лекция была хорошей/Студенти кажу да је предавање било добро*). Неверeдикалност је релевантна у сентимент анализи (одређивању поларитета евалуације) јер евалуативни изрази у оквиру неверидикалног оператора немају стабилно значење. Они понекада могу да представљају супротни поларитет од њиховог основног, на пример, у ситуацијама када су евалуативни изрази у оквиру домена негације. Присуство кондиционала као неверидикалних оператора је навело лингвисте на идеју да истражују однос између кохерентности и евалуативног језика (Trnavac and Taboada, 2012; Asher et al., 2009). Ради илустрације, приказаћемо случајеве када неверидикални изрази мењају евалуативно значење:

(5) *Я думал, что эта книга будет хорошей, как и предыдущая./Мислио сам да ће ова књига бити добра као претходна.*

(6) *Разве ты не могла найти соответствующую юбку?/Зар ниси могла да нађеш одговарајућу сукњу?*

Наведени примери илуструју употребу менталног глагола, као и модала у комбинацији са питањем, што у потпуности умањује позитивну евалуацију која се јавља у изразима *хорошей* и *соответствующую.* Слично важи и у случају када постоји употреба негације у примеру (7), где деонтичка модалност појачава негативну препоруку.

(7) *Тебе не надо смотреть этот фильм.* / *Не треба да гледаш тај филм.*

У оквиру рачунарске лингвистике недовољно је спроведено истраживања у области која би испитивала утицај невердикалних маркера на евалуативне изразе. Лиу и др. (2014) аутоматским путем одређују да ли су мишљења изражена модалношћу у реченицима позитивна, негативна или неутрална. Негација је такође лингвистички феномен који утиче на евалуативне изразе на локалном нивоу (Trnavac and Taboada, 2012). У примеру (8) се негира негативна фраза да би се изразила релативно позитивна евалуација.

(8) *Это неплохой студент.*

Ефекат негације изгледа да има функцију смањења целокупног ефекта евалуације субјективне речи, без обзира да ли је она позитивна или негативна.

Негација такође може да буде коришћена да би се оповргли искази или ентитети (Трнавац 2018:154). Она, на пример, може бити граматички изражена префиксима (*несчастный/несрећан*) или кроз изразе који сигнализују негативни поларитет, као што су то адвербијали *никогда/никада*, *било који, било шта, икад.* Речи које указују на негативни поларитет се обично појављују у негативним реченицама, али не и у њиховим кореспондирајућим позитивним примерима. Негативна евалуација може бити исказана коришћењем именица или глагола који имају негацију као део сопствене лексичке семантике (*удалять/одстрањивати, елиминисати*). Такође може бити изражена имплицитно без икаквог коришћења негативних речи, као у следећој реченици:

(9) *Овај софтвер је испод мојих очекивања.*

Негативни елементи се могу груписати на више начина. У неким језицима, вишеструка негација отказује ефекат негације (*Ово јело никад не може да вас разочара*), док у другим језицима вишеструка негација обично интензивира ефекат негације. У поређењу са облицима који обележавају негацију, речи које указују на негативни поларитет контекста и вишеструку негацију представљају мање истражену област у литератури која се бави сентимент анализом. Истраживања у сентимент анализи су показала да је прецизно одређивање негативног сентимента теже јер се користи мање негативних термина и због тога што се у многим језицима негативна евалуација формулише у виду позитивне терминологије (Pang and Lee, 2008). Поједини радови третирају негацију као егзактни преокрет позитивног израза (Polanyi and Zaenen, 2006). По другим ауторима (Taboada et al., 2011), негација не може да буде редукована на егзактно опозитни поларитет. Могућа солуција би била да се ефектом негативне речи промени негирани термин на скали за одређени степен, али без креирања тоталне опозиције оригиналној речи (Taboada et al., 2011; Chardon et al., 2013).

Осим елемената негације систем невередикалности на лексичком плану обухвата адвербијале, глаголе и предлошко-падешке фразе које указују на (не)могућност и несигурност остваривања неке радње. Набројаћемо неке од примера у српском језику: *можда, вероватно, могуће, дефинитивно, по мом мишљењу*, *сумњам, верујем, сигурно, мислим, убеђен сам,* итд.

Ниво дискурса

У овом случају фокус је на неверeдикалним контекстима који изражавају концесивне и кондиционалне односе. Верхаген (2005) је изнео већи број констатација о односима кохерентности и негацији, као што је, на пример, однос негативног и позитивног односа између концесивних и каузалних релација, што је наведено у следећем примеру у коме негација каузалног односа (10) води ка концесивном значењу (11):

(10) *Джон являается лучшим кандидатом, потому что он защитил докторскую диссертацию./Џон је најбољи кандидат зато што је одбранио докторску дисертацију.*

(11) *Джон не являается лучшим кандидатом, потому что он защитил докторскую диссертацию./Џон није најбољи кандидат зато што је одбранио докторску дисертацију.*

Интересантан аспекат овог примера је да негација у реченици (11) не имплицира обавезно негацију позитивне евалуације која је симболизована придевом *лучшим.* То је заправо негација каузалног односа, односно тога да је Џон још увек најбољи кандидат, без обзира на одбрану докторске дисертације.

Полањи и Заенен (2006) су били први који су приметили да дискурсивни маркери могу да обрну поларитет и да могу да измене тип субјективности. На пример, у оквиру односа концесије у реченици *Иако је ова књига добра за широку публику, слабије се продаје у стручним круговима.* позитиван поларитет придева *добар* се неутрализује прилогом *слабије* у главној клаузи. На сличан начин, у следећем примеру, чињеница да је позитивна евалуација уграђена у концесивну реченицу утиче на евалуацију на суптилан начин, снижавајући позитивну оцену.

(12) *Читать хорошо, но только не поздно ночью.*

У оквиру односа концесије у следећој реченици негативни поларитет именице *дефляция* се неутрализује глаголском конструкцијом *может быть сдвинута*.

(13) «*Дефляция возможна, безусловно. Хотя в этом году снижение продовольственных цен происходило раньше, чем в обычные годы, и некоторая сезонность может быть сдвинута», – отмечала она, пишет RT* (релација концесије, Сегодня, 3. 08. 2016).

Релација услова такође лимитира или интензивира степен евалуације (видети рад Трнавац & Табоаде 2012), као у следећем примеру:

(14) *Если они совершили теракты в Германии, вряд ли они устоят перед соблазном совершить их в Польше* (релација услова, Сегодня, 5. 08. 2016).

Након сакупљања инвентара који припада систему ангажмана, следећи корак у анализи ће бити праћење контекста где се та средства појављују, односно степен њихове присутности у конструктивним и токсичним коментарима, као и утицај датог система на позитивну или негативну обојеност самих коментара.

6. ЗАКЉУЧАК

У овом раду смо представили скуп средстава за изражавање ангажмана говорника у односу на исказано мишљење на материјалу онлајн коментара текстова из области политике, економије и културе који су доступни на сајту онлајн издања новина *Сегодня.ру* и *Политика онлајн* у пери-

оду од јула 2009. године до јануара 2017. године. Наведена средства која улазе у састав система евидентности/евентуалности и невередикалности су релевантна јер, између осталог, учествују у нивелацији евалуације која се појављује у дискурсу. Прелиминарна резултати до сада анализираног корпуса од по 30 текстова и у једном и у другом језику указује на то да се конструктивни коментари одликују високим степеном присуства средстава за потврђивање информације и срдстава за изражавање промишљања, која припадају асортиману средстава из домена евентуалности/евидентности, док се токсични коментари одликују већом присутношћу негације него не-токсични коментари.

Наше будуће истраживање ће пратити утицај свих наведених елемената на евалуацију у конструктивним и токсичним онлајн коментарима, у целокупном корпусу. Значај оваквог пројекта ће посебно бити релевантан за сентимент анализу у области рачунарске лингвистике у којој до сада није било детаљнијег истраживања о утицају модалности, негације и осталих невередикалних средстава на моделирање евалуације.

Литература

Asher, N., F. Benamara, & Y. Mathieu (2009). Appraisal of opinion expressions in discourse. *Linguisticae Investigationes,* 32(2): 279–292.

Bakhtin, M. (1981). Discourse in the novel. In Michael Holquist, editor, *The Dialogic Imagination: Four Essays by M. M. Bakhtin.* University of Texas Press, Austin, pp. 259–422.

Benamara, F., B. Chardon,Y. Y. Mathieu, V. Popescu, and N. Asher (2012). How do negation and modality impact opinions? In *Proceedings of the ACL-2012 Workshop on Extra-Propositional Aspects of Meaning in Computational Linguistics*, pp. 10–18, Jeju Island.

Biber, D. and Finegan, E. (1989). Styles of stance in English: Lexical and grammatical marking of evidentiality and affect. *Text* 9 (1), pp. 93–124.

Boye, K. and P. Harder (2009). Linguistic categories and grammaticalization. *Functions of Language,* 16(1): 9–43.

Cambria E, Havasi C., and A. Hussain (2012). SenticNet 2: A semantic and affective resource for opinion mining and sentiment analysis In: Youngblood GM, McCarthy PM (ed.) *Proceedings of the 25th International Florida Artificial Intelligence Research Society Conference*, FLAIRS-12, Palo Alto, CA, USA: Association for the Advancement of Artificial. Twenty-Fifth International Florida Artificial Intelligence Research Society Conference, FLAIRS 12, 23. 5. 2012 – 25. 5. 2012, Marco Island, FL, USA, pp. 202–207.

Chafe, W. (1986). Evidentiality in English conversation and academic writing. In W. Chafe and J. Nichols, editors, *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology.* Ablex, Norwood,NJ, pp. 261–272.

Chafe, W., and J. Nichols (1986). *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology.* Ablex, Norwood, NJ.

Chardon, W. J., J.E. Groenenberg, E. J. M. Temminghoff, and G. F. Koopmans (2012). *Use of reactive materials to bind phosphorus.* J. Environ. Qual. 41: 636–646.Clough, P. T., & J. O'Malley Halley (eds.). (2007). *The affective turn: Theorizing the social.* Durham, NC: Duke UP.

Clough P. and J. Halley (eds.) (2017). *The Affective Turn: Theorizing the Social Durham*, Duke University Press, 2007.

Giannakidou, A. (1995). On the semantic licensing of polarity items. In Anastasios-Phoevos Christidis, M. M. R., & A. Argyris (Eds.), *Studies in Greek Linguistics 15: Proceedings of the Annual Meeting of the Department of Linguistics*, pp. 406-418, University of Thessaloniki.

Hunston, S. and G. Thompson (2000). *Evaluation in text: Authorial stance and the construction of discourse.* Oxford: Oxford University Press.

Kolhatkar, V., H. Wu, L. Cavasso, E. Francis, K. Shukla, and M. Taboada (under review). The SFU opinion and Comments Corpus: A corpus for the analysis of online news comments. *Journal paper under review*.

Liu, B. (2012). Sentiment Analysis and Opinion Mining. Morgan & Claypool.

Liu, F.,W. Dong, L. Bin, and L. Yang (2010). Improving blog polarity classification via topic analysis and adaptive methods. In *Proceedings of Human Language Technologies: The Annual Conference of the North American Chapter of the ACL*, pp. 309–312, Los Angeles, CA.

Liu, Y., X.Yu, B. Liu, and Z. Chen. (2014). Sentence-level sentiment analysis in the presence of modalities. In *Computational Linguistics and Intelligent Text Processing*, volume 8404 of CICLing 2014, Kathmandu, pp. 1–16.

Martin, J. R. and P. R. R. White (2005). *The Language of Evaluation: Appraisal in English*. London: Palgrave/ Macmillan.
Montague, R. (1969). On the nature of certain philosophical entities. *The Monist* 53, 159–194.
Napoles, C., Keisuke S., and J. Tetreault (2017). JFLEG: A fluency corpus and benchmark for grammatical error correction. In *Proceedings of the 15th Meeting of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*. Association for Computational Linguistics.
Ortony, A., G. L. C. and A. Collins (1988). *The cognitive structure of emotions*. New York: Cambridge University Press.
Pang, B. and L. Lee, (2008). Opinion mining and sentiment analysis. *Foundations and Trends in Information Retrieval*, 2 (1–2): 1–135
Picard, R. W. (1997). *Affective computing*. Cambridge, MA: MIT Press.
Polanyi, L. and A. Zaenen (2006). Contextual valence shifters. In James G. Shanahan, Yan Qu, and Janyce Wiebe, editors*, Computing Attitude and Affect in Text: Theory and Applications*. Springer, Berlin, pp. 1–10.
Rick, S. and Loewenstein, G. (2008). The role of emotion in economic behavior. In M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, and L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 138-156). New York, NY, US: The Guilford Press.
Scherer, K. R., T. Banziger, and E. Roesch. (2010). *A Blueprint for Affective Computing*. Oxford University Press, Oxford.
Taboada, M., J. Brooke, M. Tofiloski, K. Voll, and M. Stede (2011). Lexicon-Based Methods for Sentiment Analysis*. Computational Linguistics* 37(2), 267–307.
Taboada, M. and R. Trnavac (eds.) (2013). *Nonveridicality and evaluation: Theoretical, computational and corpus approaches*. Leiden: Brill.
Trnavac, R. and M. Taboada (2012).The contribution of nonveridical rhetorical relations to evaluation in discourse. *Language Sciences*, 34 (3): 301–318.
Thompson, G. and L. Alba-Juez, editors (2014). *Evaluation in Context*. John Benjamins.
Verhagen, A. (2005). *Constructions of Intersubjectivity: Discourse, Syntax, and Cognition*. Oxford University Press, Oxford.
Voas, E. M. and A. Park (2014). *Introduction for special section: Attitudes: Ontology, methodology, impact. Sociological Research Online*, 19 (1).
White, P. R. R. (2003). Subjectivity, evaluation and point of view in media discourse. In C. Coffin, A. Hewings, & K. O'Halloran (eds) *Applying English Grammar: Corpus and Functional Approaches. Arnold*, London, pages 229–246.
White, P. R. R. (2012). An introductory course in Appraisal analysis.http://languageofevaluation.info/appraisal/.
Zwarts, F. (1995). Nonveridical contexts*. Linguistic Analysis* 25 (3/4), 286–312.
Вольф, Е. М. (2009). *Функциональная семантика оценки*. М: Книжный дом „Либроком", 280 с.
Трнавац, Р. (2018)- *Кохерентност и евалуација у тексту у руском и српском језику*. САНУ, 215 с.

СИСТЕМ АНГАЖМАНА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Summary

This paper describes the means that express the Engagement system as part of the general evaluation system in Russian and Serbian. The corpus work that is produced on the online comments of the two daily Russian and Serbian newspapers shows that the Engagements system is based on the two linguistic domains: evidentiality and nonveridicality. The work is relevant for the current project that is analyzing the influence of the Engagement system on the evaluation/sentiment words and phrases in online comments.

Keywords: Appraisal, Engagement, sentiment analysis, evidentiality, nonveridicality

Radoslava Trnavac
Filološki fakultet, Beograd
Univerzitet u Beogradu
radoslava.trnavac@fil.bg.ac.rs

III

КОНТАКТНА ЛИНГВИСТИКА

UDK 811.163.41’373.45\.46
811.111’373:336.7

Марија Савић

АНГЛОСРПСКИ КАО ЈЕЗИК БАНКАРСКЕ СТРУКЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: ФОРМАЛНО-САДРЖИНСКА АДАПТАЦИЈА АНГЛИЦИЗАМА У БАНКАРСКОМ РЕГИСТРУ

Англицизми су у српском језику све заступљенији у стручним регистрима, међу којима је и банкарски регистар. Стога рад нуди анализу адаптације стручне терминологије потекле из енглеског у српском дискурсу банкарске струке, с изразима попут *online bankarstvo*, *kontakt centar*, *web aplikacija banke*, *mCash usluga*, *euro*, *starter račun*, *X banka aplikacija, S-rent*, *premium bankarstvo*. У првом делу рада дефинише се терминологија и излаже Прћићева (2011) подела англицизама по врсти на скривене, очигледне и сирове. Други део рада анализира корпус формиран 2018. године, састављен од англицизама забележених на вебсајтовима банака А*ик, Адико, Војвођанска банка, Комерцијална банка* и *Халкбанк*. Циљ истраживања је да се утврди да ли су англицизми у банкарству прилагођени српском језику. Очекује се потврда тезе да банкарски жаргон обилује очигледним и скривеним англицизмима, што доводи до све учесталије употребе англосрпског као језика банкарске струке у Србији, који се затим говорним путем преноси у свакодневну комуникацију и постаје део општег језика.

Кључне речи: адаптација англицизама, англицизми, банкарски жаргон, графолошка адаптација, морфолошка адаптација

1. УВОД

Sigurna kupovina preko interneta <u>*Addiko karticama*</u> (Addiko Bank)

Internet kupovine <u>*Mastercard i Visa karticama*</u> *na* <u>*web portalima*</u> *koji su uključeni u* <u>*Mastercard SecureCode i/ili Verified by Visa program*</u> (Addiko Bank)

U zavisnosti od kombinacije dodatnih proizvoda i usluga koje odaberete mesečna naknada za održavanje <u>*START PAKETA TEKUĆEG RAČUNA*</u> *se može kretati u rasponu od 250 RSD do 620 RSD.* (AIK Banka)

Opremljena <u>*čip tehnologijom*</u> *što Vam daje* <u>*sigurnost*</u> *i umanjuje mogućnost zloupotrebe* (AIK Banka)

Прочитавши побројане реченице, матерњи говорник српског језика се мора замислити над њима и запитати се шта значе, те да би дошао до намераваног значења мора уложити знатан умни напор. На тај начин, комуникација између пошиљаоца и примаоца поруке успорава се и доводи до забуна и неразумевања као последице лошег или непотпуног тумачења непознатог садржаја који се наизглед чини познатим. Проблем с наведеним примерима је у томе што подражавају норму изражавања карактеристичну за енглески језик, било да је у питању употреба самих речи (*web* уместо *веб*, *сигурност* уместо *безбедност*) и израза или читавих реченичних структура (*старт пакет текућег рачуна* уместо *пакета текућег рачуна Старт, чип технологијом* уместо *чипом* или *технологијом чиповања*).

Наведене реченице су само неки од мноштва сличних примера којима се банке у Србији обраћају клијентима, те смо се запитали и у овом раду покушали дати одговор на питање колико

су англицизми, као саставни део англосрпског језика, формално и садржински прилагођени стандардном српском језику.

Енглески језик је током претходне деценије постао средство глобалног споразумевања, *lingua franca* модерног доба. Неке области у којима је такав утицај најприметнији јесу пословање, рачунарство, информационе технологије, и др. Општој популацији овај језик не мора нужно бити познат, али онима који се њиме професионално користе мора. Драшковић (2008: 213) наводи и да је „лак и брз продор англицизама у стручни регистар (...) условљен и тим што се њихово познавање и употреба сматрају знаком високе професионалности". Сличан став имају и Стојчић и Огњановић (2006: 42), те кажу да се позајмљенице користе чешће него домаће или одомаћене речи и изрази из два разлога: 1) представљају аутора као стручњака у датој области, и 2) имају специјализовано значење. Такође сматрају да је импортација доминантан процес у позајмљивању речи из енглеског у српски, и да се стручна терминологија чешће импортује него преводи, јер стручна терминологија тежи интернационализацији, а енглески језик је већ преузео улогу 'међународног' језика технологије (Стојчић и Огњановић 2006: 43). Филиповић (2006) сматра да је „појава англицизама великим делом одраз језичке моде, језичког тренда – користи енглеске речи и звучаћеш образованије, интелектуалније; бићеш ин. Дакле, англицизми врло често настају из психолошких и социолошких разлога, а потом постају лингвистички феномен, јер утичу на структуру српског језика" (Филиповић 2006: 64). Данас се, међутим, готово искључиво прибегава преузимању готових речи из енглеског језика, као најбржем и најлакшем, али и најмање креативном поступку богаћења лексикона српског језика. Тако у српском језику данас постоји велики број англицизама, како у свакодневном језику (нпр. *трејлер*, *имејл*, *интернет*), тако и у стручним регистрима (нпр. *офшор*, *ибанкинг*, *стриминг*, *барел*) (Филиповић-Ковачевић 2011: 248).

Прћић (2002: 97) сматра да су терминолошке речи претежно експанзивне, али су ипак подложније позајмљивању, и то у зависности од области и потребе за унификацијом терминологије, нарочито у рачунарству, економији, банкарству, забави, спорту, итд. На то се надовезује и став Мишић-Илић и Лопичић (2011: 272) да „прихватање и одговарајућа адаптација англицизама могу бити и оправдани, уколико се уносе нови језички (лексички, фразеолошки, семантички, прагматички) садржаји који означавају неке нове ванјезичке аспекте".

Филиповић-Ковачевић (2018: 70) објашњава реципрочну спрегу чија је главна спона велики утицај енглеског језика на српски. Она сматра да језик који користе, нпр. јутјубери, с једне стране, утиче на језичке навике младих, а, с друге стране, њихов језички израз одражава начин на који се данас млади изражавају. Исто се може пренети и на тумачење стручних регистара, јер део терминологије из стручног регистра кроз свакодневну комуникацију улази у општи језик.

Стога нас је занимало да ли су англицизми у банкарском регистру формално и садржински прилагођени стандардном српском језику. Одговарајући на то питање желели смо илустровати употребу англицизама као изданка англосрпског у свакодневном језику банкарске струке. Такође смо покушали утврдити како изгледа језик којим се банкарски службеници свакодневно користе у Србији.

Истраживање се заснива на текстовима објављеним на сајтовима банака у Србији, а чији је речник у свакодневној употреби у банкарској комуникацији. Циљ је да се утврди да ли су англицизми у банкарству облички и семантички прилагођени српском језику, а очекује се потврда тезе да банкарски регистар обилује очигледним и скривеним англицизмима, што доводи до све учесталије употребе англосрпског као језика банкарске струке у Србији.

1.1. Методологија истраживања

Истраживање се темељи на идеји проучавања употребе англицизама у језику банкарске струке, доступних на вебсајтовима банака, јер се ту најједноставније могу пронаћи аутентични узорци професионалног језика. Анализа укључује корпус настао анализом вебсајтова пет банака

које послују на територији Србије, и то Аик, Адико, Војвођанска банка, Комерцијална банка и Халкбанк. Квалитативно-квантитативним методом побројани су англицизми у узорку текста који се састоји од 33000 речи, и додељен им је статус према врсти (Прћић 2019: 121-123). Стога се корпус овог рада заснива на 390 речи и израза који се сматрају англицизмима.

Као примарни извор за утврђивање броја активних банака узет је вебсајт Народне банке Србије, који наводи да у Србији тренутно постоји 27 банака, заједно с основним подацима о оснивању, промени пословног имена (уколико га је било), руководству и сајтовима банака. Тај списак је једини који даје податке о последњем ажурирању информација, те је узет као најрелевантнији.

Из истраживања су искључене многе банке јер је циљ истраживања да се стекне прелиминарни увид у банкарски регистар. Анализа потпуних сајтова свих 27 банака знатно превазилази оквире рада те захтева више времена и техничких могућности. Примера ради, сајт банке Адико има око 15 хиљада речи на око 50 страна на вебсајту (око 70 страна куцаног текста), док сајт банке Аик има преко 150 страна на вебсајту, те око 40 хиљада речи. Претпоставка је да би корпус састављен од текста са вебсајтова свих банака имао преко 500.000 речи, те близу 1.000 куцаних страна текста, а тако обиман узорак немогуће је анализирати и представити на ограниченом простору овог рада. Стога је методом случајног узорка одабрано 5 банака да би се стекла шира слика о англицизмима у банкарском регистру, и анализиране све стране којима корисник може једноставно приступити кроз падајуће изборнике на сајту. Такође, из истраживања су искључени сајтови банака на којима није могуће утврдити прецизан број речи, јер је текст представљен на сликама или њиме из других разлога није могуће манипулисати. Такође, изузети су сајтови банака који немају јасну структуру изборника, тј. на којима у изборнику нису јасно истакнуте категорије груписања информација. Додатно, на анализираним сајтовима у обзир је узета категорија падајућег изборника, „становништво", и поткатегорије „текући рачуни" и „платне / кредитне / дебитне картице" јер су управо оне заједничке највећем броју сајтова.

1.2. Корпус

Корпус је од септембра до децембра 2018. године формиран методом синхронијске анализе вебсајтова 5 банака на српском говорном подручју. Од прегледаног узорка који чини 33000 речи, забележено је 390 англицизама. У неким сегментима текста англицизми су свака друга или трећа реч или израз, а знатан број се понавља, те је заправо англицизама знатно више.

Англицизми из писаних текстова забележени су у изворном облику, латиничким писмом.

Разврстани су према тумачењу Прћићеве поделе англицизама по врсти, на очигледне, сирове и скривене. Поједини примери су сврстани у одређену групу на основу контекста у коме су забележени, јер би се, изоловани, могли тумачити и другачије.

У анализи се наводе најтипичнији примери, да би се кроз објашњења и дискусију могла стећи шира слика о корпусу и о одликама англосрпског као језика банкарског регистра у српском језику.

2. ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА

У овом одељку дат је преглед битних теоријских термина. Објашњава се процес интеграције и адаптације англицизама према Филиповићу (1986) и Прћићу (2019), нарочито супституција, импортација, примарна и секундарна адаптација, и нивои језичке анализе. Такође се објашњавају англицизми, англосрпски и посебни корисници језика.

2.1. Језички контакти

Језик је жива творевина и прилагођава се заједници која се њиме служи. Његов контакт с другим језицима је неизбежан, једнако као и позајмљивање страних речи.

Филиповић (1986: 55) каже да су две основне језичке операције импортација и супституција. Сваки аспект језика који се преноси назива се импортацијом, а сваки аспект који се мења неким еквивалентом језика примаоца назива се супституцијом (ibid, 41).

Језичка сегрегација, тј. искључивање страних речи као непожељних, сматра се неповољном и уместо ње предлаже се адаптација, тј. прилагођавање страних речи да би се у језику примаоцу могле користити као домаће или одомаћене речи (Прћић 2019: 135). Због тога кроз адаптацију пролазе, или би требало да прођу, сви англицизми пре уласка у српски језик и након уласка у њега. Филиповић (1986) сматра да адаптација може бити примарна и секундарна. Примарну адаптацију представља оно што се речи деси од преласка из енглеског језика до уласка у српски, на нивоу значења, изговора и писања; њено трајање није временски ограничено; и кроз њу треба да прођу све позајмљенице. Скундарна адаптација није обавезна, а представља оно што се речи деси од тренутка уласка у српски језик па надаље, када је већ постала део језичког система језика примаоца (Филиповић 1986: 56), те добија деривационе и граматичке наставке, попут *култ<u>ни</u> филм* (према енг. c*ult film*) (Стојичић и Огњановић 2008: 43). Кроз примарну и секундарну морфолошку адаптацију прошли су придеви *фер* и *фит* (према енг. *fair*; *fit*) (Филиповић 1986: 60), кроз примарну морфолошку и ортографску адаптацију прошли су глаголи *блеф<u>ирати</u>* и *трен<u>ирати</u>* (према енг. *to bluff; to train*) (Филиповић 1986: 63), као и именица *веб* (према енг. *Web*).

Исто тако, свака од ове три врсте адаптације одвија се на различитим нивоима речи. Формална подразумева ортографски, фонолошки и морфосинтаксички ниво, а семантичку прати и прагматички ниво речи. Постоје нулта, делимична и потпуна адаптација, на свим поменутим нивоима речи.

У зависности од позајмљенице, примарна и секундарна адаптација морају се обавити да би се позајмљеница могла сматрати одомаћеном и у језику примаоцу се користити као таква, што тврди и Прћић (2019: 136): „Да би се неки англицизам могао, бар делимично, уклопити у српски језик, нужно је да буде подвргнут поступку прилагођавања, односно адаптације, његовом систему. Та адаптација одвија се у две фазе: у првој, прилагођавања се дешавају док англицизам постаје део српског језика, и то спада у домен примарне адаптације; у другој фази, прилагођавања се дешавају након што је англицизам постао део српског језика, и то спада у домен секундарне адаптације" (Прћић 2019: 136). Родић (2014: 457) износи став да се „секундарна адаптација јавља након дуже употребе англицизма у датом језику због чега је број англицизама који кроз њу пролазе релативно мали у односу на примарну".

Уколико реч или израз преузети из страног језика не прођу кроз неку од ових адаптација или кроз неки њен ниво, то доводи до несигурне употребе речи и њене неизвесне судбине у језику примаоцу.

2.2. Англицизми

Иако су англицизми језичка појава којом су се у досадашњој српској лингвистици бавили многобројни лингвисти, најсвеобухватнију и најкориснију дефиницију и поделу англицизама дао је Тврто Прћић у *Енглеском у српском* 2019. године. Он сматра да су „англицизми две врсте језичких јединица: у уобичајеном значењу термина, англицизам представља општу реч или везану морфему (тј. префикс или суфикс) из енглеског језика која се употребљава у српском језику (нпр. *бодибилдер*, *екс*-), с различитим степеном интегрисаности у његов систем. Али, у понешто неуобичајеном значењу термина, англицизам чини и реч, синтагма или реченица у српском језику чија употреба одражава и / или следи норму енглеског језика – ортографску, фонолошку, граматичку, семантичку или прагматичку (нпр. *кратка прича*, *подигнути санкције*, *Могу ли да вам*

помогнем?)" (Прћић 2019: 59). Филиповић-Ковачевић (2011: 248) наводи да је „управо због снажног утицаја англо-америчке културе и енглеског језика у глобалним размерама последње деценије дошло (...) до готово неконтролисаног прилива енглеског језичког материјала у српски језик, те је термин англицизам развио проширено значење". Дакле, дефиниција англицизма је проширена због све већег уплива англофоне културе у српску културу, тзв. језичке англоманије у екстремном стадијуму – језичком англохолизму, који Прћић дефинише као „опијеност неконтролисаним уношењем свакојаких елемената и појава из енглеског језика у српски, што се у (под)свести неких „уносилаца" често поима и као културолошки статусни симбол" и има директну последицу у развоју паралелне обичајне норме и англосрпског језика (Прћић 2019: 207).

Што се тиче поделе и дефиниције англицизама, од значаја за овај рад јесте формална, тј. обличка подела англицизама по врсти на очигледне, скривене и сирове, коју објашњава Прћић (2019).

„Очигледни англицизми су лексичке јединице, тј. речи и афикси, преузети из енглеског језика и подвргнути већем или мањем степену адаптације на ортографском, фонолошком, морфолошком, семантичком или прагматичком плану." Такви су изрази *хај, бај-бај, вау, сори, офскроз, кул* или *ок* (Прћић 2019: 121).

Скривени англицизми су „речи, синтагме и реченице српског језика које одражавају норму и / или следе обичаје енглеског језика, при чему се значења и употребе својствене облицима енглеског језика крију у облицима српског језика. Између осталог, ту спадају дискурсне формуле, пресликане структуре, значења и употребе из енглеског језика" (Прћић 2019: 121-122), попут *Могу ли да вам помогнем?* уместо *Изволите?* (према енг. *May I help you?)*, *О мој боже* уместо *Господе боже* (према енг. *Oh, my God!*) или *Причај ми о томе!* Уместо *Мени причаш!* (према енг. *Tell me about it!)*.

„Сирови англицизми јављају се у писаној форми у енглеском оригиналу, потпуно неприлагођени ортографском систему српског језика, мада су интегрисани на прагматичком плану, а у говорном облику, тј. ако се изговоре или прочитају, и на фонолошком". Међу њима су енг. *hi, bye-bye, wow, oops, yeah, sorry, cool, omg, btw, no comment, of course* (Прћић 2019: 122-123).

2.3. Англосрпски језик

Англосрпски је термин који се јавља у српској језичкој литератури пре више од једне деценије, а данас је актуелнији него икад, иако му се не поклања довољно пажње. Како наводе Васић, Прћић и Нејгебауер, англосрпски је „(…) једна насумична и произвољна мешавина (односно *микс* или *mix*, како на том „језику" треба рећи и писати), чија је гласовна структура српска, чији су облици углавном српски, чије су речи често непотребно позајмљене из енглеског и најчешће лоше прилагођене систему српског језика, тако да се користе без устаљених правописних, граматичких или изговорних облика, а понекад и без устаљеног значења" (Васић et al. 2018: 7).

Управо због тога можемо рећи да англосрпски представља граматички и правописно неисправну мешавину српског и енглеског језика насталу обједињеном и неразграниченом употребом елемената српског и енглеског језика, а с циљем тежње енглеском и чак избегавањем приклањања стандардном српском језику. Последица такве језичке праксе је распрострањивање лажне језичке норме српског језика, псеудонорме, која све чешће и све погубније утиче на језичке навике јавности, већма преко интеренета, електронских медија, друштвених мрежа, рекламног простора у свим гласилима, итд.

2.4. Банкарски регистар

Да би се разумео појам банкарског регистра, размотрићемо Вулетићев (2013) став. Он помиње социолекте, функционалне стилове и језичке варијетете са сопственом терминологијом, и наводи следеће: „Социолекти, као производ друштвеног раслојавања језика, представљају типове говора којима се одликују друштвене групе дефинисане пре свега социоекономским положајем, затим степеном образовања, професијом, узрастом, полом, итд. (...) Према предмету комуникације језик се диференцира у функционалне стилове или регистре. Појам *стил* или *регистар* односи се на језичка средства карактеристична за поједине сфере употребе језика (политика, економија, религија, спорт, медији...). Ово су, дакле, варијетети који поседују своју сопствену терминологију. (…) Њихове препознатљиве и упадљиво приметне карактеристике, стручна фразеологија и терминологија (дакле, пре свега лексика, а ређе граматика), разрађене су и систематизоване у оквиру датих области, тј. струка (медицина, саобраћај, шумарство, банкарство, машинство). Инвентар, избор и употреба језичких средстава, дакле, прилагођава се посебним улогама, функцијама и задацима језика које намећу потребе научно-стручних домена.

Учесталост ове врсте раслојавања језика све је присутнија у свету око нас. Захуктала научно-техничка машинерија и глобалистичко-потрошачки менталитет новог миленијума константно доводе до нових „парцелисања" свих области човекових личних и, пре свега, професионалних активности и делатности, те тако утичу на формирање језичких стилова" (Вулетић 2013: 132).

Стога се може закључити да се банкарским регистром сматра административни функционални стил карактеристичан за банкарску струку, којим се служе банкарски службеници у међусобној комуникацији и који се међусобно разумеју.

Међутим, такође је битно поставити питање да ли је, и колико, таква комуникација намењена и примерена општој популацији, и да ли је потребно прилагодити је и у коликој мери да би се обезбедило разумевање од стране других друштвених група.

2.5. Посебни корисници језика

Посебне кориснике језика Прћић (2019: 49) дефинише као све особе које „систематски утичу, или могу да утичу, на формирање језичких навика јавности, због чега носе посебну одговорност за ваљаност написане и изговорене речи. Осим језичких и лингвистичких стручњака, у посебне кориснике језика спадају: учитељи, наставници и професори свих предмета и на свим нивоима, затим новинари, водитељи, спикери и уредници, потом графички и ликовни дизајнери, творци рекламних слогана, особе за односе с јавношћу, и, нипошто на последњем месту, преводиоци свих врста текстова и са свих језика". У најширем схватању овог појма, посебни корисници језика су појединци или друштвене групе које се на било који начин обраћају другој друштвеној групи или појединцу, усменим или писаним путем.

Стога се може се сматрати да у посебне кориснике језика спадају и власници сајтова или аутори текстова који се на њима објављују, те да сви они морају бити свесни одговорности коју сносе за ваљаност написаног, јер су подложни ригорозној језичкој контроли.

Међутим, анализирани корпус доказује да то још увек није примењиво у пракси, те нам се кроз вебсајтове банака у Србији нуди англосрпски језик уместо српског, посебно богат реченичним структурама карактеристичним за енглески језик.

3. АНАЛИЗА КОРПУСА

Резултати истраживања показали су 390 англицизама у корпусу, при чему:

- очигледних англицизама: 59 (15,13%),
- скривених англицизама: 220 (56,41%),

- сирових англицизама: 111 (28,46%).

Ниже се детаљније образлаже свака од ових категорија, заједно са степеном адаптације и интегрисаности у систем српског језика.

3.1. Очигледни англицизми

Међу очигледним англицизмима највише је транскрибованих, код којих је извршена формална примарна и секундарна адаптација – ортографска, фонолошка и морфосинтаксичка, док семантичко-прагматичка није извршена или је извршена спорадично или делимично. Овде вреди поменути рад Соње Филиповић-Ковачевић (2011), јер код транскрипције заправо дошло до пресликавања значења англицизма из менталног простора енглеског језика у ментални простор српског језика, а делимично је пренет и облички англицизам, пошто у српском већ постоје језичка средства којим се дата значења могу јасније изразити. Због тога међу очигледне англицизме спадају следећи појмови: *implementirala; limitirati, limit; varijabilna; interni rejting; usluge plaćanja i transfera, transfer sredstava, transfer novca; preinstaliran; autorizovati, autorizovano; lansirati; set, grejs period; on-line autorizacija, prevencija zloupotrebe; čip modul; provajder mreže; platni kredencijali; apliciranje, aplicirati; 7/24; autorizacioni kod; promptno; akceptant; generiše; internacionalni; administriranje; kliring; neting; plastika.*

Међу очигледне англицизме спадају и буквални преводи, међу којима је чест пасив (нпр. *sertifikovani od strane Mastercard*®), уобичајен у пословној комуникацији у енглеском језику али у српском стилски обележен те знатно ређе у употреби. Изрази попут *трансфери са/на рачуне* или *са или без трансакција* у српском језику такође не функционишу јер им је тумачење „са рачуне и на рачуне" и „са трансакција или без трансакција", што у енглеском језику може да се каже захваљујући недостатку морфолошки изражених падежних одлика, које српски има и које заправо омогућују слободнији ред речи на синтагматском нивоу. Ту још спадају следећи примери: *napravite transakciju; beskontaktno, beskontaktna plaćanja, beskontaktne transakcije.*

Чест је и енглески израз „24/7", и у проширеном облику, са изражавањем непрекидности током године: *od 00 do 24h, 365 dana u godini; 24 časa dnevno 7 dana u nedelji; 24 časa dnevno 7 dana u nedelji 365 dana u godini,* као и комбинације енглеских елемената у називима услуга, попут *КешКлик,* у којима се обавезно задржавају велика слова при спајању две речи у једну, што не одликује српски језик већ припада норми англосрпског.

3.2. Скривени англицизми

Скривени англицизми прошли су кроз примарну формалну адаптацију: кроз потпуну фонолошку адаптацију, кроз делимичну ортографску, и кроз нулту морфосинтаксичку адаптацију, док семантичко-прагматичка није извршена или је извршена спорадично или делимично.

Убедљиво највише скривених англицизама може се пронаћи у неисправном реду речи у оквиру синтагме, у коме у српском придев стоји испред именице и конгруира с њом у одређеним граматичким категоријама. Прћић (2019: 177) сматра да су такви спојеви, тј. именица$_1$+именица$_2$ ограничено продуктивни у српском, али се све чешће јављају управо под утицајем енглеског, и наводи да се англосрпски, на нивоу граматике, одликује именицом испред друге именице у функцији детерминатива: *интернет веза, стреч панталоне* (Прћић 2019: 67). Управо такви спојеви су примећени у облику именица$_1$+именица$_2$ или као именичка синтагма$_1$+именичка синтагма$_2$, и то готово увек с називима картица или услуга, попут *Visa Electron$_1$ debitna kartica$_2$, Visa Classic Charge$_1$ kreditna kartica$_2$, Visa Gold Revolving$_1$ kartica$_2$, od strane VISA International$_1$ sistema$_2$, Usluge Međunarodnog VISA$_1$ centra$_2$ i Međunarodne VISA$_1$ službe za medicinsku i pravnu pomoć2, verified by VISA$_1$ program$_2$, VISA moja$_1$ kreditna kartica$_2$, Visa$_1$ olimpijska kreditna kartica$_2$, podržavaju Mastercard PayPass$_1$ tehnologiju$_2$, primaju Mastercard®$_1$ kartice$_2$, Mastercard SecureCode$_1$ sigurnosnih*

standarda$_2$, *World MasterCard®*$_1$ *kartica na rate*$_2$, *AIK*$_1$ *Banka*$_2$, *NFC*$_1$ *tehnologija*$_2$, *AIKeWallet*$_1$ *aplikacija*$_2$, *mPIN*$_1$ *kod*$_2$, *3D Secure*$_1$ *usluga*$_2$, *PayPal*$_1$ *servis*$_2$, *eBanking*$_1$ *usluga*$_2$, *kartica sa revolving*$_1$ *principom otplate*$_2$, *MoneyGet*$_1$ *mreža*$_2$, *UNIQA*$_1$ *putno osiguranje*$_2$, *Addiko*$_1$ *bankomati*$_2$, *Addiko EBank*$_1$ *aplikacija*$_2$, *Kombank Klasik*$_1$ *tekući račun*$_2$, *Kombank Premijum*$_1$ *tekući račun*$_2$, *Zepter*$_1$ *proizvodi*$_2$, *Gift*$_1$ *kartica*$_2$, *ATM*$_1$ *uređaji*$_2$, *napredna ContactlessTM*$_1$ *tehnologija*$_2$, *startuje mBank*$_1$ *aplikaciju*$_2$. Подвучени су вишечлани елементи ради јаснијег тумачења граница између појединачних смисаоних целина на синтагматском нивоу. Сматрамо да би исправнији ред речи у српском заправо био именица$_2$+именица$_1$ или именичка синтагма$_2$+именичка синтагма$_1$, с тим да би и тад морало доћи до извесних прилагођавања на морфосинтаксичком нивоу.

Међу скривеним англицизмима је знатно мање буквалних превода, али је приметно да енг. s*ecure* у банкарском регистру готово увек постаје *сигурно* уместо *безбедно*, те су чести изрази: *sigurnija od nošenja gotovine, doprinosi sigurnom korišćenju kartice, daje sigurnost, kupujte sigurno, sigurna internet kupovina.* Забележени су и *копија личне карте* уместо *примерак личне карте, за пар секунди* уместо *за неколико секунди* или *изузетно брзо*, *рок коришћења пластике* уместо *рок трајања картице*, *направити једну уобичајену транскацију* уместо *извршити уобичајену трансакцију, сервис* уместо *услуга.*

Још је ређе, али забележено, поштовање енглеског правописа типичног за сензационалистички новинарски стил, при чему се опште именице пишу великим словом. Прћић (2019: 67) каже да је то још једна одлика англосрпског, где се „на нивоу писања, сви чланови у вишечланим називима, насловима и адресама пишу великим почетним словима". У анализираном корпусу то илуструју следећи примери: *Televizore, Laptopove, Desktop računare i Mobilne telefone; „Kao Dren"*.

3.4. Сирови англицизми

Евидентно је да међу сировим англицизмима највише има личних имена, тј. назива регистрованих робних марки, попут *Daniel Wellington, Guess, Royal London, Edifice, G-Shock, Baby-G, Pro Trek, Karl Lagerfeld.* Затим, велики је број назива банкарских картица, *MasterCard Gold Contactless, MasterCard SecureCode, MasterCard Debit Standard Contactless*, *VISA ELECTRON PAYWAVE, Visa Electron, Visa Prepaid Gift kartica, Visa Inc., Visa Classic*, *DINACARD DIS CO-BRANDING, DinaCard*; или банкарских и других услуга, попут *MoneyGram, MoneyGet, KOMeKEŠ, WesternUnion, KOMeCENTAR, KOM4PAY, skimming, Tap&Go, MO/TO (Mail Order/Telephone Order), Tap&Pay, web e-banka, mPIN, Secure wallet, 3D Secure, eBank, M-bank, e-banking/m-banking. Забележен је и незанемарљив број разнолоких других појава*, попут *web shopovi, Web Hosting, body shaping treatment, VIP transfer, running, Wi-Fi, Internet caffe, mailovi, SMS, email, download-a, share-ovati.*

Могући узрок оваквих сирових англицизама јесте задржавање изворног облика ради заштите ауторских прâва или поштовање назива заштићених робних марки, иако правила стандардног српског језика налажу транскирпцију. Такође, могућ разлог је и поштовање Гуглових правила за рангирање вебсајтова, као и писање текстова искључиво за интернет (према енг. *SEO copywriting*), те жеља или труд власника сајта да доведе што више посетилаца на сајт не разликујући оне који се заиста налазе у Србији од оних који претражују интернет из иностранства и којима је енглески матерњи или други језик.

Када је у питању адаптација кроз коју су ови англицизми прошли, може се закључити да су готово сви сирови англицизми прошли само кроз делимичну примарну фонолошку адаптацију, јер им се изговор управља према гласовима српског језика, док морфолошке, ортографске, семантичке и прагматичке такође нема, или су ретке и делимичне. У врло ретким случајевима дошло је до ортографске и морфолошке адаптације (нпр. *е-банка*), али је чак и статус таквих примера врло нестабилан, што се очитује у наизменичној употреби више облика (нпр. *web e-bank, web e-banka, ebank*).

3.5. Дискусија

Судећи по бројчаном уделу, по коме је у узорку од 33000 речи забележено 390 англицизама, дакле тек 1,2%, чини се је англицизама у банкарском регистру занемарљиво мало. Међутим, треба имати на уму да се већина англицизама понавља, те је удео англицизама у анализираном узорку заправо знатно већи. Стога је употреба англосрпског, уочљива захваљујући великом броју англицизама, неспретних преводних еквивалената и поштовања енглеске правописне норме, у банкарском регистру заправо заступљенија него што се чини.

Знатан број забележених англицизама јавља се и у основном облику, при чему је англицизам прошао кроз нулту формалну адаптацију, и с деривационим или граматичким афиксима, што указује на чињеницу да су такве речи већ постале саставни део анализираног вокабулара и прошле кроз секундарну формалну адаптацију.

Уколико се погледа процентуални удео, по коме је 15% очигледних англицизама, 56% скривених и 28% сирових, јасан је закључак да више од половине забележених англицизама чине скривени англицизми, и то првенствено синтагме које следе енглеску правописну норму о реду речи у реченици. Конструкција ‚непроменљива именица у номинативу'+ 'именица у било ком падежу и броју' пре припада енглеском језику, у коме функцију атрибута врше именице испред именице, док се на атрибутском месту испред именице у српском најчешће налазе придеви или придевске речи. Тиме синтагматски скривени англицизми нарушавају синтаксичку норму српског језика, те доприносе распрострањивању норме англосрпског.

Друго образложење за велики број скривених англицизама налази се у тумачењу саме поделе англицизама. Наиме, може се приметити да чак и међу скривеним англицизмима има доста сирових, али сврстани су у скривене јер их је на синтагматском нивоу теже уочити, те желимо да посебно скренемо пажњу на управо тај ниво реченице. Нпр., *Visa Electron*$_1$ *debitna kartica*$_2$ састоји се од сировог англицизма, *Visa Electron,* у синтагми која је директан превод с енглеског језика, *Visa Electron debit card.* Сматрамо да би, према принципима транскрипције и синтаксе српског језика, исправан облик требало да гласи „дебитна картица Виза електрон". Тако је са готово свим синтагмама у којима се на првом месту налази лично име (једночлано или вишечлано) праћено променљивом именичком допуном која заправо синтагму повезује с остатком реченице.

Евидентно је да је у анализираном узорку забележено највише скривених англицизама, који су превасходно комбинација сирових и скривених, те су у облику двочланих и вишечланих синтагми. Следе их сирови англицизми, најчешће имена заштићених робних марки или производа, без графолошко-морфолошке адаптације, дакле задржани су у изворном облику. Најмање је забележено очигледних англицизама, који су најчешће у форми појединачних речи у потпуности прилагођених српском правопису, дакле прошли су кроз примарну и секундарну формалну и садржинску адаптацију.

Резултати спроведене анализе указују на закључак да су забележени англицизми у банкарском жаргону у српском језику последица:

- недовољног познавања матерњег и страног језика, што нарочито долази до изражаја у нестучном превођењу;
- непоштовања стручне терминологије матерњег и страног језика, што се огледа у непоштовању граматичких, морфосинтаксичких, семантичких и прагматичких правила оба језика;
- инерције, тј. подражавања лоших језичких пракси које имају лажно позитиван страни призвук услед усвајања глобалне англокултуре (Прћић 2019: 144);
- тзв. глобалне „језичке англоманије" (Прћић 2019: 62, 182, 207);
- наметања тржишта и руководилаца, који такође нису језички оспособљени; и
- страха, јер се нико не усуђује да постави питање „шта ово значи?" или „због чега овако ако може и другачије?".

4. ЗАКЉУЧЦИ

Истраживање спроведено од септембра до децембра 2018. године на вебсајтовима пет банака у Србији дало је резултата на основу којих се јасно могу уочити тенденције у адаптацији англицизама у банкарском регистру. Највише је скривених, упола мање сирових, а најмање очигледних англицизама. Скривени англицизми пролазе кроз примарну формалну адаптацију: кроз потпуну фонолошку адаптацију, кроз делимичну ортографску, и кроз нулту морфосинтаксичку адаптацију, док семантичко-прагматичка није извршена или је извршена спорадично или делимично. Очигледни англицизми пролазе кроз примарну и секундарну формалну адаптацију: ортографску, фонолошку и морфосинтаксичку, док се семантичко-прагматичка врши повремено или делимично. Насупрот њима, сирови англицизми пролазе само кроз делимичну примарну фонолошку адаптацију, док морфолошке и ортографске нема, а семантичка и прагматичка постоје у ретким случајевима.

Свакако се предлаже подробнија анализа проширеног корпуса и сарадња с испитаницима ради процене мотивације њихове употребе англицизама у речнику банкарске струке. Такво истраживање могло би дати јасније резултате и створило би већу могућност да се тренутно стање побољша.

Након анализе забележеног корпуса с циљем давања одговора на питање да ли је дошло до адаптације англицизама у банкарском регистру стандардног српског језика, може се констатовати да јесу прошли кроз примарну и секундарну формалну и ређе семантичко-прагматичку адаптацију.

Стога сматрамо да је, да би дошло до побољшања, потребно увести стручно језичко оспособљавање банкарских службеника који се баве текстовима на вебсајту банке. То подразумева оспособљавање на нивоу секундарног и терцијарног образовања, уз увођење матерњег језика с контрастивним приступом на свим нивоима струковног образовања; затим стварање адекватних, савремених стручних електронских речника и одржавање базе термина како би се ишло у корак с променама, што би било потпомогнуто покретањем функционалног корпуса српског језика; затим стварање савремених уџбеника и локализација основних и специјализованих банкарских алата на српски језик, не би ли се на свим нивоима банкарски службеници упознали с адекватном терминологијом и правилном употребом матерњег језика.

Такође је потребно детаљније анализирати корпус и на основу спроведене анализе понудити одговарајућа језичка решења и начине увођења новог вокабулара у свакодневну употребу, те речнике с терминима који се морају одржавати и редовно допуњавати.

Електронски извори

Народна банка Србије – попис банака доступан на адресама https://www.nbs.rs/internet/latinica/15/linkovi_banke2.html и https://www.nbs.rs/internet/cirilica/50/50_2.html (приступљено 30.10.2018. године).

Банка Адико – https://www.addiko.rs/ (приступљено 31.10.2018. године).

Банка АИК – https://www.aikbanka.rs/ (приступљено 31.10.2018. године).

Банка Халкбанк – http://www.halkbank.rs/ (приступљено 31.10.2018. године).

Комерцијална банка – http://www.kombank.com/ (приступљено 31.10.2018. године).

Војвођанска банка – https://www.voban.co.rs/ (приступљено 31.10.2018. године).

Литература

Васић, Прћић, Нејгебауер 2018: Vasić, V., Prćić, T., Nejgebauer, G. (2018). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. (treće, elektronsko, izdanje).

Вулетић 2013: Vuletić, A. (2013). *Semantičke transformacije kao izvor slikovitosti jezika bankarstva*. U: Veroljub Dugalić. (ur.). Bankarstvo (130-143). Beograd: Udruženje banaka Srbije.

Драшковић 2008: Drašković, B. (2008), '*Anglicizmi u srpskom kao jeziku struke: upotreba engleskih termina u televizijskom novinarstvu*', u: Prilozi proučavanju jezika, 39, 213-224.

Ђорђевић 2013: Đorđević, J. (2013). *Engleski u srpskom jeziku među mladima: odraz (ne)vrednovanja sopstvenog jezika i novog poimanja stvarnosti*, u: B. Mišić Ilić, V. Lopičić (ur.), *Jezik, književnost, vrednosti – jezička istraživanja*. Niš: Filozofski fakultet, 485-496.

Мишић-Илић и Лопичић 2011: Mišić-Ilić, B. i Lopičić, V. (2011). *Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku*. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku 54(1): 261-273.

Филиповић 1986: Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Филиповић 2006: Filipović, S. (2006). *Semantika anglicizama u srpskom jeziku mode*. *Philologia* 4, 57-65.

Филиповић-Ковачевић 2018: Filipović-Kovačević, S. (2018). *Leksika u srpskom jezik pod uticajem engleskog u žargonu omladine u klipovima jutjubera Jaseršatajna*. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Knjiga XLIII-1, 69-81.

Филиповић-Ковачевић 2011: Filipović-Kovačević, S. (2011). *Anglicizmi kao međujezički pojmovni amalgami*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. Knj. 54, br. 2, 247-263.

Прћић 2019: Prćić, T. (2019). Engleski u srpskom. Novi Sad: Filozofski fakultet. (treće, e-izdanje). Dostupno na: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-512-9.pdf.

Прћић 2002: Prćić, T. (2002). *Adaptacija novih reči iz engleskog jezika prevođenjem.* Primenjena lingvistika, Novi Sad, 3: 95-101.

Родић 2014: Rodić, S. (2014). *Sekundarna morfološka i semantička adaptacija anglicizama u komunikaciji na Fejsbuku o rijaliti-programima*, u: S. Gudurić, M. Stefanović (ur.), Jezici i kulture u vremenu i prostoru III. Novi Sad: Filozofski fakultet, 455-466.

Стојчић и Огњановић 2008: Stojičić, V., Ognjanović. D. (2006). *The influence of jargon in lexical borrowing from English*. Philologia 4, 41-48.

ANGLOSERBIAN AS THE LANGUAGE OF BANKING PROFESSION IN SERBIAN: GRAPHOLOGIC-MORPHOLOGIC ADAPTATION OF ANGLICISMS IN BANKING JARGON

Summary

English today can be considered to be the global language of business, hence *lingua franca* of modern world. It is also the language where Anglicisms originate from. They are more and more frequent in professional jargons in Serbian, banking being one of them. That is why this paper deals with the analysis of graphological and morphological adaptation of professional terminology originating from English (as the L2) in the Serbian banking jargon, exemplified by expressions such as *online bankarstvo*, *onlajn / online zahtev*, *kontakt centar*, *web aplikacija banke*, *mCash usluga*, *euro*, *starter račun*, *X banka aplikacija, S-leasing*, *S-rent*, *premium bankarstvo*, as well as many other translated, hidden and obvious Anglicisms. The first part of the paper offers theoretical background, i.e. definition of terminology and the banking sociolect, and presents the Prćić's division of Anglicisms according to type to hidden, obvious and raw. The second part of the paper analyses Anglicisms recorded in websites of banks in Serbia, such as the *Addiko Bank*, *AIK Banka*, *Halkbank, Komercijalna banka* and *Vojvođanska banka*. Corpus was formed from September to December 2018 by including Anglicisms found in the websites of the aforementioned banks. The aim of the research is to determine whether Anglicisms in the banking jargon in Serbian are adapted to Serbian or not. We expect the confirmation of the premise that the banking jargon abounds in obvious and hidden Anglicisms, which directly leads to the more frequent usage of Angloserbian as the language of banking profession in Serbia.

Keywords: Anglicisms adaptation, Anglicisms, Angloserbian, banking registry, primary adaptation, secondary adaptation, professional jargon

Марија Савић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду, Србија
marija.savic.sa@gmail.com

UDK 811.163.42:811.133.1'342.41

Arnalda Dobrić – Karla Zvonar

PERCEPCIJA VOKALA [E], [ɛ], [ɔ] I [O] U FRANCUSKOM JEZIKU KOD GOVORNIKA HRVATSKOG KAO MATERINSKOG[1]

Često zanemarena, izgovorna komponenta u nastavi stranih jezika od iznimne je važnosti. Pokazalo se da se u udžbenicima ne nalazi dovoljno zadataka sa slušanjem, a ono je jedan od ključnih elemenata na ispitima temeljenim na ZEROJ-u. Izgovorne poteškoće u stranom jeziku ne primjećuju se samo na suprasegmentalnoj, već i na segmentalnoj razini. Primjer toga su poluotvoreni i poluzatvoreni vokali koji postoje u npr. francuskom, dok ih u jezicima poput hrvatskog nema pa se očekuje se da će kroatofoni govornici imati probleme u izgovoru ovih vokala jer dobrog izgovora nema bez dobre percepcije. Cilj ovoga pilot istraživanja je ispitati razlike u uspješnosti percepcije stupnja otvorenosti francuskih vokala [e], [ɛ], [ɔ] i [o] između studenata francuskog jezika i studenata koji ne govore francuski jezik. Na temelju rezultata vidljivo je da se razlike između otvorenih i zatvorenih parnjaka vokala ne percipiraju uvijek te da poznavanje leksičkog materijala ima važnu ulogu. Ističe se važnost slušanja u procesu učenja stranog jezika.

Ključne riječi: francuski jezik, hrvatski jezik, percepcija, vokali

1. UVOD

Dvojezičnost ili višejezičnost prisutna je kroz cijelu ljudsku jezičnu povijest. Govor kao jedan od aspekata ljudske jezične djelatnosti optimalan je način ljudske komunikacije koji se u znanosti proučava unutar različitih područja. Jedno od njih usmjereno je na vezu između percepcije i proizvodnje govora kojom se nastoji ustanoviti na koje načine govornici određenog jezika i dijalekta percipiraju pojedine karakteristike govora.

Govoreći o poduci i praćenju izgovora u nastavi stranih jezika nerijetko dolazi do njegovog zapostavljanja. Neki od razloga koje nastavnici navode su nedostatak vremena u nastavnom satu, zbog čega je bolje posvetiti se semantici i morfosintaksi koje će učenicima biti potrebnije u komunikaciji na stranom jeziku (Burns, 2006), manjak vlastitog obrazovanja s područja fonetike zbog kojeg se ne osjećaju dovoljno spremnima za rad na izgovoru (Breitkreutz i sur., 2001; MacDonald, 2002; Lauret, 2011) te mali broj fonetskih priručnika s prilagođenom fonetskom terminologijom (Levis i LeVelle, 2010). Idući problem koji navodi Guimbretière (2000: 154) je taj da termin „fonetika" podrazumijeva govor, no „govor" ne podrazumijeva nužno fonetiku. Osim toga, Bertocchini i Constanzo (2008) u svojoj knjizi govore o govornoj produkciji, no ne spominju izgovor.

Samo proučavanje izgovora vokala problematično je zbog nemogućnosti preciznog određivanja mjesta artikulacije na horizontalnoj i vertikalnoj osi te granica između pojedinih vokala unutar usne šupljine (Horga i Liker, 2016). U takvim slučajevima može pomoći perceptivni aspekt. Gustoća vokalskog sustava može se razmatrati kao jedan od elemenata koji utječu na percepciju kod usporedbe percepcije vokala u stranom jeziku u kojem je vokalski sustav daleko bogatiji od vokalskog sustava materinskog jezika govornika, kao što je oprimjereno u radu Meunier i sur. (2003) na primjeru španjolskog kao materinskog. O utjecaju određenog tipa izgovora (dijalekta) raspravlja se i u okviru pojedinih značajki koje su se u određenom dijalektu izgubili, a u drugima još suvremeno postoje. Takav je primjer duljine kod

[1] Rad je nastao u sklopu projekta *Međujezični utjecaj na percepciju i produkciju govora i jezika na primjeru hrvatskog kao materinskog i stranog/inog jezika* financiranog iz sredstava potpore Sveučilišta u Zagrebu.

francuskih otvorenih vokala koja još uvijek postoji u švicarskim dijalektima, ali ne postoji u pariškome (Grosjean i sur., 2005). Oslanjanje na ovakve, pojedine karakteristike vokala u stranome jeziku karakteristično je za ispitanike koji u vokalskom sustavu materinskog jezika imaju manji inventar nego u stranom jeziku (Kivistö – de Souza i sur., 2017). Za veću ili manju mogućnost perceptivne diskriminacije glasova stranog i materinskog jezičnog sustava prema više je modela ili teorija odgovorno preklapanje ova dva sustava. Stoga će prema primjerice verbotonalnoj teoriji (Guberina, 2010), modelu PAM (Best, 1995, prema Elvin i sur., 1995) ili L2LP (Escudero, 2005, prema Elvin i sur., 2018) slušanje stranog jezika biti uvjetovano slušanjem kroz strani akcent odnosno slušačev materinski jezik (Kartushina i Frauenfelder, 2014). Teže će se razlikovati ono što je slično u materinskom i stranom jeziku i često će doći do poistovjećivanja elementa unutar pojedinog sustava (primjerice nediskriminacija otvorenog i zatvorenog vokala /e/ ili /o/ u francuskom u odnosu na materinski španjolski ili hrvatski koji imaju samo po jedan vokal /e/ ili /o/ u svom inventaru.

Vrlo je važno uzeti u obzir fonetske zadatke u udžbenicima stranih jezika. Lah (2017: 178) provodi analizu udžbenika za francuski jezik korištenih na području Slovenije. Udžbenici su bili namijenjeni učenicima svih dobnih skupina. Autorica navodi kako je svaki udžbenik usmjeren na drugačije tipove zadataka i ciljeve. Tako se, primjerice, u udžbeniku *Zig Zag* nalazi najviše zadataka s diskriminacijom glasova te ritmičnosti francuskog jezika, dok udžbenik *Adosphère* sadrži najviše zadataka s razlikama u grafiji i izgovoru. Ističe kako udžbenik *Saison* ima najveći repertoar fonetskih zadataka. Zaključuje kako fonetski zadaci u udžbenicima postoje, no kako njihov broj nije dovoljan.

Slično je i s udžbenicima korištenim na hrvatskom govornom području. Kao primjer mogu poslužiti udžbenici *Le français c'est formidable 2* i *3* u kojem nema zadataka za ponavljanje određenog testa uz upute nastavniku da metodom navedenom u priručniku za nastavnike ili metodom po vlastitom izboru ispravlja greške na određenoj razini (ritam i intonacija ili pojedini glas, niz glasova isl.). Korekcije u početku procesa usvajanja jezika bitna je jer je to pravi trenutak za povezivanje percepcije dobrog jezičnog primjera kao temelja za dobru govornu produkciju jer ti procesi nisu usko povezani (Desnica-Žerjavić, 2006). U protivnom, učenik će ustaliti loše izgovorne obrasce i time znatno otežati korekciju istih na nekom višem stupnju učenja jezika jer će i sustav grešaka (Guberina, 2010) tijekom učenja stranog jezika na kasnijim stupnjevima učenja evoluirati (Desnica-Žerjavić, 2006). Drugo je tumačenje a u smislu kvalitete izgovorenog da će produkcija biti jednako loša na kasnijim stupnjevima učenja kao što je bila na početku (Inceoglu, 2016). Dakle, osim što je bitno osmisliti zadatke za rad na percepciji, bitno je imati na umu fonotaktička pravila određenog jezika, stoga se u različitim kontekstima (Desnica-Žerjavić, 2006; Guberina, 2010) fonetska riječ u francuskom izgovoru može smatrati najautentičnijim govornim kontekstom za svladavanje većine izgovornih pojava (Defterdarević-Muradbegović, 2008).

U ovom će se radu ispitati utvrđuje li se razlika u percepciji poluzatvorenih francuskih prednjih i stražnjih oralnih vokala. Pri tome će se, da bi se djelomično pokazao i utjecaj osnovnih znanja fonotaktičkim pravilima francuskoga jezika, koristiti i izmišljene riječi koje neće poštovati pravila distribucije. O rezultatima će se raspravljati u svjetlu suvremenih tendencija gubljenja distinktivnosti pojedinih vokalskih parova zbog ekonomičnosti u govoru.

2. CILJ I HIPOTEZA RADA

Cilj rada bio je utvrditi postoji li razlika u percepciji poluzatvorenog prednjeg nezaokruženog oralnog vokala [e] i poluotvorenog prednjeg nezaokruženog oralnog vokala [ɛ] odnosno poluzatvorenog stražnjeg zaokruženog oralnog vokala [o] i poluotvorenog stražnjeg zaokruženog oralnog vokala [ɔ] kako bi se objasnilo učestalo nerazlikovanje ovih vokala u izgovoru kroatofonih govornika, a uz hipotezu da će dijelovi oba para vokala biti jednako neuspješno prepoznati. Od skupine se izvornih govornika francuskog jezika očekuju statistički bolji rezultati od izvornih govornika hrvatskog.

3. MATERIJALI I METODE

3.1. Materijal

Materijal se sastojao od ukupno 27 stvarnih i izmišljenih jednosložnih i dvosložnih riječi u kojima je ciljni vokal uvijek bio u slogu tipa cVc. U dvosložnim se riječima ciljni vokal uvijek nalazio u prvom slogu. Napominje se da u nekim riječima nisu poštovana pravila distribucije glasova. Analizirani elementi bili su vokali poluzatvoreni prednji nezaokruženi oralni vokal [e] i poluotvoreni prednji nezaokruženi oralni vokal [ɛ], odnosno poluzatvoreni stražnji zaokruženi oralni vokal [o] i poluotvoreni stražnji zaokruženi oralni vokal [ɔ]. U sedam je riječi vokal zamijenjen svojim parnjakom po otvorenosti kako bi se provjerio i umanjio utjecaj poznatosti riječi. Materijal je snimljen u studiju Odsjeka za fonetiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu u zimskom semestru akademske godine 2018./2019.

3.2. Govornica

Materijal je snimila dvadesetdvogodišnja dvojezična govornica francuskog jezika (L1) i hrvatskog jezika (L2) koja posljednjih šest godina živi u Zagrebu. Rođena je u Parizu a završila je osnovnoškolsko obrazovanje u frankofonim zemljama (Francuskoj i Belgiji), ali je zadržala pariški govor kao temelj. Srednje je dvojezično francusko-hrvatsko obrazovanje završila u Zagrebu gdje studira francuski jezik. U stalnom je kontaktu s francuskim jezikom i izvornim govornicima istoga.

3.3. Ispitanici

U perceptivnom su testu sudjelovale dvije glavne grupe ispitanika – testna i kontrolna. Testna grupa od 52 ispitanika između 18 i 25 godina podijeljena je u dvije podskupine: frankofone govornike koji su više od 4 godine učili francuski jezik (podgrupa 1), nefrankofone govornike te govornike koji su francuski jezik učili manje od godinu dana (podgrupa 2). Postojala je i svojevrsna kontrolna skupina koja se sastojala od 9 frankofonih ispitanika koji se deklariraju kao izvorni govornici francuskoga jezika, a većinu su života ili cijeli život proveli u frankofonim zemljama. Napominje se da je nekolicina ispitanika kontrolne skupine dvojezična, ali francuski navode kao svoj prvi jezik. Svi su studenti francuskog kao stranog jezika na diplomskom studiju, ali s različitim predznanjima dobivenim na raznorodnim preddiplomskim studijima na istom francuskom sveučilištu.

3.4. Postupak

Ispitanici su dobrovoljno pristupili testiranju na temelju prethodno potpisanih suglasnosti o sudjelovanju u eksperimentu. Slušali su niz od 27 riječi puštenih nasumičnim redoslijedom, a svaka se riječ u nizu pojavila tri puta. Ukupno je pušten 81 primjer riječi u nizu. Zadatak za ispitanike bio je da na temelju koncentriranog slušanja odrede je li u pojedinoj riječi izgovoren otvoreni ili zatvoreni vokal koji je na obrascu za upis rezultata uvijek bio zatamnjen. Ako ispitanik nije bio siguran, mogao je zaokružiti odgovor *Ne znam*.

3.5. Analiza rezultata

Za svakog je ispitanika pojedinačno izračunat postotak točnih odgovora, a odgovor *Ne znam* nije se bodovao. Odgovori su zatim kategorizirani u četiri skupine prema kriterijima: poznavanje francuskog jezika na temelju samoprocjene, godina studija, vrijeme učenja francuskog jezika te kategorija riječi

(stvarna ili pseudoriječi). Uspoređen je postotak točnih odgovora kod frankofonih i nefrankofonih ispitanika testne skupine. U drugom su kriteriju uspoređeni rezultati studenata fonetike na početku studija i onih s viših godina. Kriterij vremena učenja francuskog odnosio se na skupine onih koji su učili francuski više od četiri ili manje od godinu dana. Prema četvrtom su kriteriju računati postotci uspješnosti dobivenih za stvarne riječi u francuskom jeziku i pseudoriječi. Statistička analiza napravljena je u programu JASP. Zbog nedostatka normalne raspodjele korišteni su Mann-Whitneyjev te Kruskal-Wallisov test.

Kako bi se dobio uvid u egzaktne mjere izgovorenih vokala i time dobilo uporište za tvrdnju da su doista izgovorena četiri različita vokala, izmjerena su prva dva formanta sva četiri vokala u 27 izgovorenih riječi.

4. REZULTATI I RASPRAVA

Na temelju analize rezultata perceptivnog testa Mann-Whitney U testom može se zaključiti kako između frankofonih i nefrankofonih govornika ne postoji statistički značajna razlika. Prosječni postotci uspješnosti obaju skupina gotovo su isti (Tablica 1). Iz toga proizlazi kako su frankofoni i nefrankofoni ispitanici bili podjednako uspješni odnosno neuspješni u prepoznavanju francuskih vokala.

	Grupa	N	M	SD	SE	P
Uspješnost	Frankofoni	22	53.64	6.904	1.472	**0.853**
	Nefrankofoni	30	53.93	7.381	1.348	

Tablica 1 Uspješnost između frankofonih i nefrankofonih ispitanika izraženih u postotcima

Ovakav rezultat općenito je u suprotnosti s općim postavkama o uspješnosti percepcije poznatog materijala jer je za različite stimuluse i različite načine ispitivanja općeprihvaćena postavka da se bolje prepoznaje poznati materijal, ali s druge strane potvrđuje nalaze Elvin i sur. (2018) o međuovisnosti poznavanja materinskog jezika i stranog. Dva su moguće objašnjenja ovakvog rezultata: da su obje podskupine ispitanika bile jednako usredotočene na zadatak odnosno da je usprkos vremenu učenja francuskog jezika ipak izostala komponenta finog razlikovanja na segmentalnoj razini (u ovom slušaju fonološkoj) te da u procesu učenja nije bilo dovoljno pažnje posvećeno usmjerenom slušanju i njegovom uvježbavanju. Vjerojatnija je druga pretpostavka jer su četiri godine učenja drugog stranog jezika u odrasloj dobi u opsegu dva puta tjedno po 45 minuta premalo vremena da bi se razvila dobra percepcija na fonološkoj razini.

Tablica 2 prikazuje usporedbu točnosti između studenata prve godine i viših godina fonetike (dobivenih Mann-Whitney U testom). Iako je prosječni rezultat studenata viših godina bio malo bolji, razlika nije bila statistički značajna. Zbog toga nije moguće sa sigurnošću tvrditi da se radi o faktoru treniranosti slušanja koji je utjecao na točnost percepcije.

	Grupa	N	M	SD	SE	P
Uspješnost	prva godina	12	51.33	6.867	1.982	**0.155**
	više godine	18	55.67	7.380	1.740	

Tablica 2 Uspješnost između studenata 1. godine i viših godina fonetike

Bez obzira na činjenicu da rezultati nisu statistički značajni između ove dvije skupine ispitanika, vidljiv je određeni napredak u slušanju na višim godinama što je djelomično i rezultat ciljanog uvježba-

vanja vještine slušanja. Važno je napomenuti da je u skupini studenata viših godina dio ispitanika počeo studirati fonetiku (i time uvježbavati slušanja) na diplomskom studiju stoga bi možda prema kriterijima uvježbanosti ti studenti mogli biti dijelom studenata koji su na početnoj godini studija.

Razlika u rezultatima prema kriteriju duljine učenja francuskog jezika kod frankofonih ispitanika također nije pokazala statističku značajnost na temelju Mann-Whitney U testa, premda je prosječna uspješnost bila veća kod ispitanika koji su učili francuski više od godinu dana (Tablica 3). Treba uzeti u obzir da je asimetričnost ovih podgrupa veća nego u prethodnim slučajevima te u skladu s time tumačiti dobivene rezultate. Bolji, ali ipak neočekivano niži rezultati dobivenih u skupini izvornih govornika francuskoga jezika, posloženi su raspravi u smislu stvarne jezične slike. Ovakvi se rezultati mogu se djelomično objasniti tendencijama sve veće ekonomičnosti u govoru koja se očituje na smanjenoj distinkciji ovih parova vokala u svakodnevnom govoru (Billières, 2019) a prisutna je i u drugim romanskim jezicima (primjerice u talijanskom).

	Grupa	**N**	**M**	**SD**	**SE**	**P**
Uspješnost	< 1 god.	6	52.17	9.152	3.736	**1.000**
	> 1 god.	16	54.19	6.134	1.534	

Tablica 3 Uspješnost prema godinama učenja francuskog jezika

Iste je rezultate moguće je gledati i iz perspektive obrazovnog sustava u kojem je francuski jezik (isključivo kao drugi strani jezik) prisutan u malom broju osnovnih škola u Republici Hrvatskoj. Primjerice, posljednjih je godina na području Zagrebačke županije francuski kao drugi strani jezik dostupan u samo jednoj školi a na području grada Zagreba taj je broj manji od 10 (prema podatcima dostupnim na internetu) stoga je najveći broj studenata koji su sudjelovali kao ispitanici u ovom istraživanju počeo učiti francuski kao drugi strani jezik u srednjoj školi. Kraća izloženost jeziku i starija dob početka učenja neminovno rezultiraju slabijim rezultatima kako na razini percepcije tako i produkcije.

Testirana je i točnost prema kategorijama riječi. Neizmijenjeni vokali u francuskim riječima bili su najlošije percipirani (24%), dok se najbolji perceptivni rezultat pokazao za vokale u francuskim riječima s izmijenjenim vokalom (36%) (Slika 1). Na ovakav je rezultat možda utjecalo ponešto izmijenjeno vrijeme trajanja vokala, ali bez čvrstih dokaza ovo razmatranje ostaje tek pretpostavka (Grosjean i sur., 2005). Bez obzira na razlike, Kruskal-Wallisov test nije pokazao statistički značajnu razliku između beznačenjskih riječi, značenjskih riječi s izmijenjenim vokalom te izvornim francuskim riječima s neizmijenjenim vokalom. Drugim riječima, kategorija riječi nije imala važnu ulogu u uspješnosti percepcije vokala. Kako sve prave riječi korištene u ovom eksperimentu nisu jednako frekventne, postoji mogućnost da ispitanici nisu neke od njih poznavali te je nepoznavanje negativno utjecalo na prepoznavanje stupnja otvorenosti vokala.

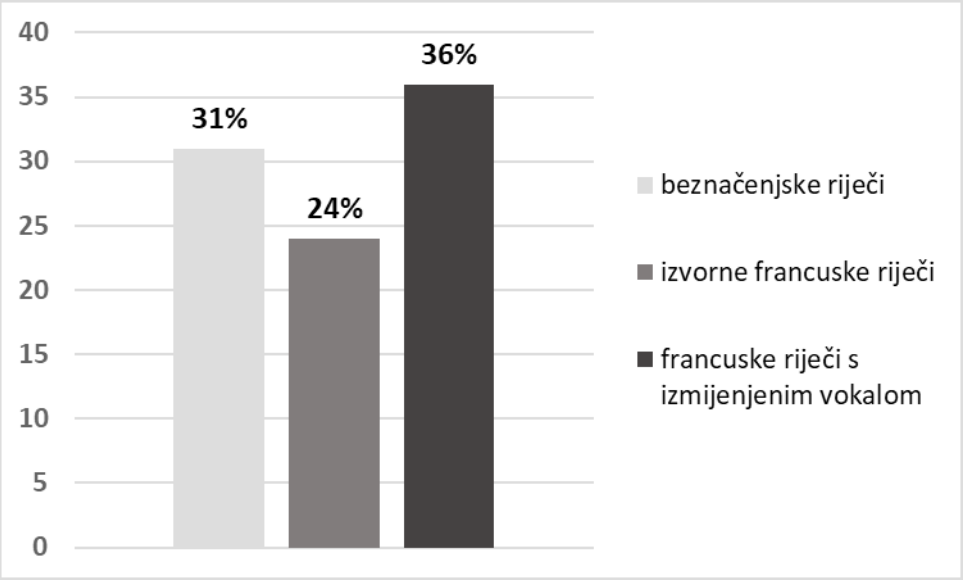

Slika 1 Postotak točnosti prema kategorijama riječi kod izvornih govornika hrvatskog jezika.

Slika 2 prikazuje postotak točnosti prepoznavanja vokala [ɛ], [e], [ɔ] i [o] za značenjske riječi s izmijenjenim vokalom te izvorne francuske riječi s neizmijenjenim vokalom. Podjednaka je uspješnost za riječi s neizmijenjenim vokalima /e/ i /o/ te za riječi s izmijenjenim vokalom /e/, dok je percepcija bila najuspješnija kod riječi u kojima je vokal /o/ bio izmijenjen. To znači da su ispitanici dobro raspoznavali stupanj otvorenosti vokala /o/ unatoč mogućem utjecaju poznavanja te riječi. Ovakav se rezultat može objasniti doista ciljanim slušanjem određenog elementa u testnom materijalu ali i pretpostavkom da na ovakav rezultat utječe činjenici da u nekim hrvatskim govorima (primjerice u istočnoj Slavoniji) otvorenost ili zatvorenost vokala /e/ više varira nego li iste karakteristike kod vokala /o/ stoga im je varijacija u stupnju otvorenosti glasa vokala /e/ manje informativna od iste karakteristike vokala /o/.

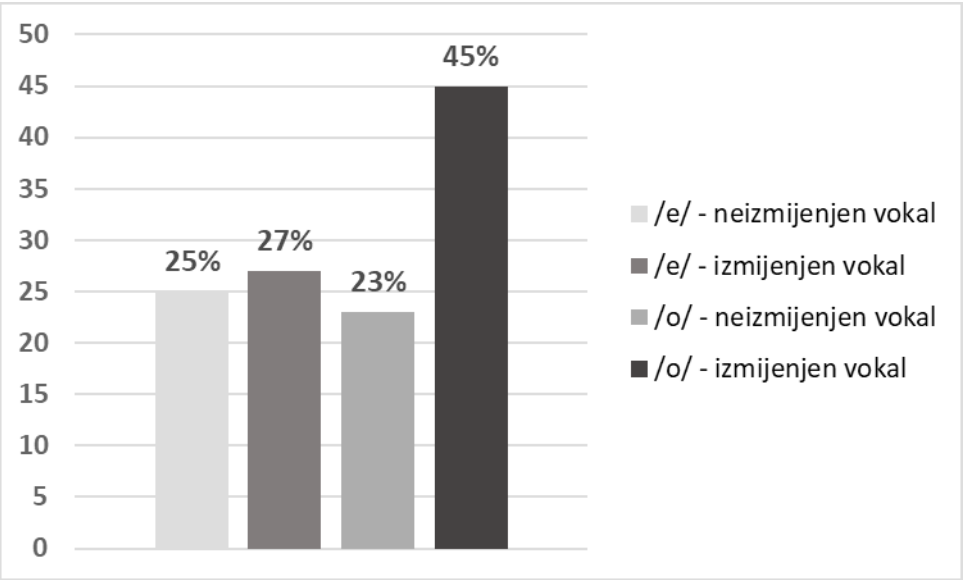

Slika 2 Postotak točnosti vokala [e], [ɛ], [ɔ] i [o] za značenjske riječi s izmijenjenim vokalom i izvorne francuske riječi s neizmijenjenim vokalom.

Od svih ispitanika, najbolji rezultat imala je studentica četvrte godine fonetike (70%), a najlošiji ispitanik koji godinu dana uči francuski jezik (35%). Zanimljivo je da je nefrankofona studentica prve

godine fonetike postigla rezultat od 60%. Pretpostavljalo se da bi upravo ta skupina ispitanika imala lošije rezultate zbog nepoznavanja francuskog jezika i netreniranosti slušanja. Zbog tih iznimaka potrebno je daljnje testiranje na većem broju ispitanika i s različitim govornicima, ali isto tako uzeti u obzir i dijalektalno podrijetlo ispitanika.

Iako bi se očekivalo da će izvorni govornici francuskog jezika biti uspješniji u prepoznavanju francuskih vokala, rezultati provedenog perceptivnog testa pokazali su da je njihova uprosječena točnost iznosila 58% što se ponovno može tumačiti u svjetlu sve veće ekonomičnosti u govoru i manjeg razlikovanju ovih parova vokala u svakodnevnoj uporabi. Ako se taj rezultat usporedi s postotkom nefrankofonih i frankofonih govornika čiji je materinski jezik hrvatski, može se zaključiti da razlike među grupama nisu velike.

Kako bi se govorna produkcija francuske govornice dovela u vezu s percepcijom frankofonih i nefrankofonih ispitanika, provedena je akustička analiza izgovorenih vokala. Analizirani su vokali u riječima svih kategorija koji su potom uprosječeni i prikazani grafički. Na taj način frekvencijske vrijednosti prvog i drugog formanta vokala [e], [ɛ], [ɔ] i [o] smještene su u vokalski trapez i međusobno uspoređene (Slika 3). Kako i opće referentne vrijednosti nalažu, zatvoreni /e/ (na Slici 3 [e]) malo više je pomaknut prema naprijed od otvorenog /e/ (na Slici 3 [ɛ]), dok je otvoreni /o/ (na Slici 3 [ɔ]) više pomaknut prema naprijed od zatvorenog /o/ (na Slici 3 [o]). Na vertikalnoj osi postoje velike razlike između vokala: razlika u frekvencijskim vrijednostima prvog formanta vokala [e] i [ɛ] veće su nego za vokale [ɔ] i [o]. To znači da kod prednjih vokala [e] i [ɛ] postoji veća distinkcija u proizvodnji kad je u pitanju otvorenost nego kod stražnjih [ɔ] i [o]. Na temelju dobivenih frekvencijskih vrijednosti moglo bi se pretpostaviti da će razlika u izgovoru biti bolje percipirana kod vokala /e/ nego kod vokala /o/ upravo zbog većeg stupnja otvorenosti između vokala, no ispitanici su bili uspješniji u percepciji otvorenosti vokala /o/. S obzirom na to da je za potrebe ovog istraživanja snimljena samo jedna govornica, bilo bi korisno analizirati izgovor drugih izvornih govornika kako bi se vidio i usporedio odnos između njihovih vokala unutar vokalskog trapeza.

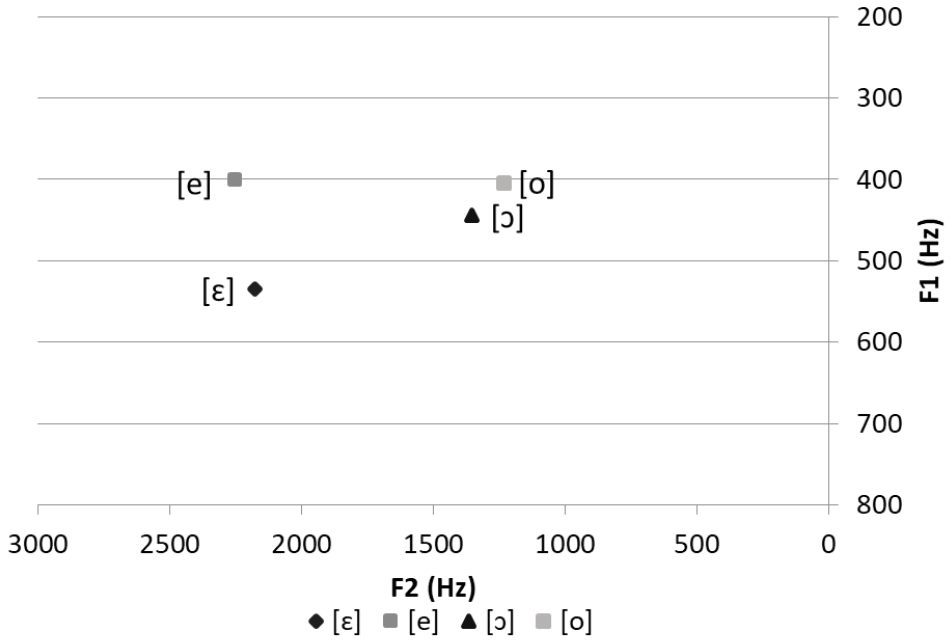

Slika 3 Grafički prikaz uprosječenih frekvencijskih vrijednosti otvorenih i zatvorenih vokala

Usporede li se dobiveni rezultati akustičke analize s rezultatima najnovijeg istraživanja formanata u hrvatskom jeziku dobivenim za ispitanice (Bašić, 2018), vidljivo je da je vokal /e/ s vrijednostima F1= 578Hz te F2=2107 Hz vrlo blizu vrijednostima promatranih francuskih vokala. Kada je u pitanju hrvatski vokal /o/, vidljivo je da u usporedbi F1 s francuskim stražnjim zaokruženim vokalima nema većih odstupanja (F1=489Hz kod hrvatskih govornica). Razlika je vidljiva u F2 koji za hrvatske govornice iznosi 977Hz (Bašić, 2018). U obzir valja uzeti i raspršenja vokala te okruženja u kojima je vokal testiran. Istovjetnost okruženja smanjuje eventualan utjecaj ove komponente jer se u istraživanju striktno držalo okluzivne okoline.

5. ZAKLJUČAK

Na temelju dosadašnjih istraživanja vidljivo je da elementi kao što su veličina vokalskog inventara (Meunier i sur., 2003), načelo bliskosti/prepoznatljivosti te izloženost određenom dijalektu (Baker i Smith, 2010) ili nekom elementu izgovora (Grosjean, 2005) mogu imati veliki utjecaj na prepoznavanje pojedinih elemenata koji će utjecati na cjelokupnu percepciju i posredno produkciju govora. U ovom je istraživanju utvrđeno kako je nešto veća (iako ne statistički značajna) razlika utvrđena samo u prepoznavanju stražnjeg zaokruženog vokala, odnosno distinkciji njegove otvorenije i zatvorenije inačice. Skupine kroatofonih govornika koji su učili i nisu učili francuski, odnosno onih koji su ga učili više od četiri ili manje od jedne godine također se nisu međusobno statistički značajno razlikovale u uspješnosti prepoznavanja, a razlika nije bila vidljiva ni u usporedbi s izvornim francuskim govornicima kao testnom skupinom. Sve ovo ukazuje na nepobitnu činjenicu da je slušanje kao aktivnost u učenju stranog jezika zanemareno te da bi se na ovoj vještini trebalo sustavno raditi od početka učenikovog dodira sa stranim jezikom, ali se i dio rezultata može pripisati i sve većoj težnji nerazlikovanja pojedinih vokalskih parova u produkciji, kako u francuskom tako i u drugim romanskim jezicima. Nepostojanje ili neprimjerenost zadataka za razvijanje slušnih vještina temelj su ovakvim rezultatima ali i garancija da će produkcija ostati posljedično jednako loša na kasnijim stupnjevima učenja kao što je bila na početku. U ovome su početnom istraživanju autori svjesni određenih nedostataka i ograničenja istraživanja (primjerice u broju i skupinama ispitanika, ali i govornika), ali smatraju kako ovakvi rezultati trebaju potaknuti na promišljanje o postojećim obrazovnim materijalima kao i osmišljavanje novih.

Literatura

Baker, W. i Smith, L. C. (2010). The Impact of L2 Dialect on Learning French Vowels: Native English Speakers Learning Québécois and European French. *Canadian Modern Language Review*, 66, 711-738.

Ban, S. i Blažić, D. (2015). *Dip in 4*. Zagreb: Školska knjiga.

Banković-Mandić, I. (2014). *Fonetske vježbe za inojezične govornike hrvatskoga*. Croaticum. Savjetovanje za lektore hrvatskoga kao inoga jezika. 2. zbornik radova (ur. M. Čilaš Mikulić i A. T. Juričić). Zagreb: FF-press. 29-41.

Bašić, I. (2018). *Akustička analiza općeprihvaćenoga hrvatskoga i srpskog govora – formantska analiza i mjere fundamentalne frekvencije*. Zagreb: Doktorski rad.

Billières, M. (2019). Phonétique du FLE entre tradition et transformation. *Interlignes: L'innovation pédagogique pour ensigner la pronociation en français langue étranère ou seconde*, 22, 149-162.

Bertocchini, P. i Costanzo, E. (2008). *Manuel de formation pratique pour le professeur de FLE*. CLE international.

Breitkreutz, J., Derwing, T. M. i Rossiter, M. J. (2001). Pronunciation teaching practices in Canada. *TESL Canada journal*, *19*(1), 51-61.

Burns, A. (2006). Integrating research and professional development on pronunciation teaching in a national adult ESL program. *TESL REPORTER*, 39(2), 34.

Defterdarević-Muradbegović, A. (2008). Fonetska riječ – osnova za razumijevanje i učenje francuskoga govora. Govor, 25, 3-29.

Desnica-Žerjavić, N. (2006). Strani akcent. Zagreb: Ffpress.

Drager, K. (2010). Speaker Age and Vowel perception. *Language and Speech*, 54, 99-121.
Elvin, J., Tuninetti, A. i Escudero, P. (2018). Non-Native Dialect Matters: The Perception of European and Brazilian Portuguese Vowels by Californian English Monolinguals and Spanish–English Bilinguals. *Languages*, 3, 37.
Fougeron, C. i Smith, C. L. (1999). French. *Handbook of IPA*. Cambridge: Cambridge University Press, 78-81.
Fuchs, S., Winkler, R. i Perrier, P. (2008). Do Speakers' Vocal Tract Geometries Shape their Articulatory Vowel Space? U R. Sock, S. Fuchs i Y. Laprie (ur.), *8th International Seminar on Speech Production (ISSP 2008)*, 333-336.
Grosjean, F., Carrard, S, Godio, C. I Grosjean, L. (2007), Long and short vowels in Swiss French: Their production and perception. *French Language Studies*, 17, 1–19.
Guberina, P. (2010). *Govor i čovjek*. Zagreb: Artrezor.
Guimbretière, E. (2000). L'enseignement de la phonétique: état des lieux entre tradition et modernité. *Mélanges Crapel*, *25*, 153-168.
Horga, D., i Liker, M. (2016). *Artikulacijska fonetika: anatomija i fiziologija izgovora*. Ibis grafika.
Inceoglu, S. (2016). Effects of perceptual training on second language vowel perception and production. *Applied Psycholinguistics*, 37 (2016), 1175–1199.
Kartushina, N. i Frauenfelder, U. H. (2014). On effects of L2 perception and of individual differences in L1 production on L2 pronunciaton. *Frontiers in Psychology*, Article 1246.
Kivistö-de Souza, H., Carlet, A., Jułkowska, I. A. i Rato, A. (2017). Vowel inventory size matters: Assessing L2 cue-weighting in L2 vowel perception. *Ilha do Destero, 70*, 33-46.
Lah, M. (2017). Vous avez un petit accent: Enseignement de la prononciation aux apprenants de Français langue étrangère. *Linguistica*, *57*(1), 171-183.
Landau, E., Lončarić, M., Horga, D. i Škarić, I. (1999). Croatian. *Handbook of IPA*. Cambridge: Cambridge University Press, 66-69.
Lauret, B. (2011). La phonétique : en classe et hors la classe. *Rencontres pédagogiques du Kansaï,* 31–34.
Levis, J. i LeVelle, K. (2010). Rebuilding a professional space for pronunciation. U J. Levis i K. LeVelle (ur.), *1st Pronunciation in Second Language Learning and Teaching Conference*. Ames, IA: Iowa State University, 1-9.
MacDonald, S. (2002). Pronunciation – views and practices of reluctant teachers. *Prospect*, 17(3), 3–18.
Meunier, C., Frenck-Mestre, C., Lelekov-Boissard, T. i Le Besnerais, M. (2003). *Production and perception of vowels: does the density of the system play a role?* Université Autonome de Barcelone, pp.723-726, 2003. HAL Id: hal-00142978 https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00142978.
Neri, A., Cucchiarini, C., Strik, H. i Boves, L. (2002). The pedagogy-technology interface in computer assisted pronunciation training. *Computer assisted language learning*, 15(5), 441-467.
Strabić, J. (2010). *Le français c'est formidable 3*. Zagreb: Školska knjiga.
Strabić, J. i Štopfer, I. (2008). *Le français c'est formidable 2*. Zagreb: Školska knjiga.

PERCEPTION DES VOYELLES FRANÇAISES CHEZ LES LOCUTEURS NATIFS CROATOPHONES

Résumé

Bien que souvent négligée, la prononciation dans l'apprentissage d'une langue étrangère est d'une grande importance. Les exercices qui évaluent la discrimination auditive sont assez rares dans les manuels quoique l'écoute soit un des éléments essentiels dans les tests composés par le *Cadre européen commun de référence pour les langues*. Les difficultés de prononciation dans une langue étrangère existent à la fois sur le plan segmental et suprasegmental. L'un des exemples des erreurs segmentales sont les voyelles mi-ouvertes et mi-fermées qui existent dans le français et dans quelques autres langues, tandis qu'elles ne se trouvent pas dans d'autres systèmes langagiers, comme dans le système croate. Par conséquent, on s'attend à des problèmes dans la production de ces voyelles chez les locuteurs croatophones. Une prononciation correcte n'est pas possible sans une bonne perception. L'objectif de cette recherche est de tester la différence dans la perception du degré d'aperture des voyelles françaises /e/ et /o/ entre les étudiants de la langue française, forcément francophones et les étudiants non francophones. D'après les résultats, l'on peut conclure que les différences entre les paires mi-ouvertes et mi-fermées ne sont pas toujours

perçues et que la connaissance du lexique joue un grand rôle. Cela indique l'importance de la focalisation sur l'écoute dans l'apprentissage de langue étrangère.

Mots clés: langue française, langue croate, perception, voyelles

UDK 811.111'34/.42:811.163.41'34/.42]:371.67
81'362:81'271/.1

Sonja Filipović Kovačević – Olga Panić Kavgić

NACRT ZA *PRAKTIČNI VODIČ KROZ ENGLESKO-SRPSKE JEZIČKE KONTAKTE*: TEORIJSKO-METODOLOŠKI I PRAKTIČNI ASPEKTI[1]

Rad se bavi sistematičnim objedinjavanjem praktičnih primera novijih uticaja engleskog jezika na srpski na fonološko-grafološkom, gramatičkom, semantičkom i pragmatičkom planu, kroz vežbanja osmišljena tako da, gradirano od lakših ka težim zadacima, izvornim govornicima srpskog jezika približe problematiku englesko-srpskih jezičkih kontakata. Praćeni najznačajnijim teorijskim postavkama neophodnim za razumevanje savremenog kontaktnojezičkog konteksta u kom se elementi engleskog jezika koriste u srpskom, bili bi ponuđeni različiti tipovi vežbanja kako bi korisnici mogli da unaprede svoju kontaktnojezičku kompetenciju. Pretpostavka je da se metodom kvalitativne analize, klasifikacije i grupisanja novijih primera upotrebe engleskog jezika u srpskom, te opisom predviđenih tipova vežbanja, u ovom radu može doći do nacrta za ostvarivanje krajnjeg cilja višegodišnjeg istraživanja autorâ u oblasti englesko-srpskih jezičkih kontakata – sastavljanja priručnika iz oblasti kontaktnojezičke kompetencije. Očekivani rezultat ovog rada jeste koncipiranje jasnog i detaljno obrazloženog plana za izradu priručnika koji bi sadržavao objašnjenja, definicije i, najviše, vežbanja zasnovana na konkretnim primerima, godinama prikupljanim iz, pre svega, srpskih medija, uključujući i slučajeve pogrešne upotrebe elemenata engleskog jezika u srpskom. Prilikom odabira primera i predlaganja odgovarajućih vežbanja biće obuhvaćeni kako elementi anglosrpskog – varijeteta koji počiva na neopravdanim i nepotrebnim inovacijama nastalim pod uticajem engleske norme i ispoljava se u razvijanju paralelne običajne norme, tako i opravdani uticaji kojima se, pre svega kroz upotrebu opravdanih anglicizama, popunjavaju leksičke i pojmovne praznine u srpskom kao jeziku primaocu. Na ovaj način budućim korisnicima priručnika biće omogućeno da englesko-srpsku kontaktnu jezičku situaciju sagledaju i razumeju objektivno i celovito, te da na konkretnim primerima provere i unaprede svoju kontaktnojezičku kompetenciju.

Ključne reči: praktični vodič, englesko-srpski jezički kontakti, anglosrpski, fonološko-grafološki nivo, semantički nivo, morfosintaksički nivo, pragmatički nivo, standardna upotreba, nestandardna upotreba.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Rad se bavi sistematičnim objedinjavanjem praktičnih primera novijih uticaja engleskog jezika na srpski na fonološko-grafološkom, semantičkom, morfosintaksičkom i pragmatičkom planu, kroz vežbanja osmišljena tako da izvornim govornicima srpskog jezika približe problematiku englesko-srpskih jezičkih kontakata. Stoga, kao uvod u ovu temu biće ukratko opisani današnji uticaji engleskog jezika na srpski, a pored toga biće predstavljene opšte postavke zamišljenog praktičnog priručnika za negovanje englesko-srpske kontaktnojezičke kompetencije.

1.1. Današnji uticaji engleskog jezika na srpski

Veliki uticaj engleskog jezika na srpski u poslednje dve decenije ispoljava se veoma upadljivo, pri čemu neretko dolazi do odstupanja od pravopisne i gramatičke norme srpskog jezika (npr. *Subota*

[1] Rad je nastao u okviru projekta broj 178002, *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

umesto *subota*, *Ujedinjene Nacije* umesto *Ujedinjene nacije*; *konsultovati nekoga* umesto *konsultovati se sa nekim*, *soja salama* umesto *salama sa sojom* ili *salama od soje*), kao i do nagomilavanja sinonima (npr. *fokusirati* (*se*), *usredsrediti* (*se*), *koncentrisati* (*se*), *usmeriti* (*se*)), neprozirnosti značenja (npr. *konsalting* umesto *savetovanje*, *fizibiliti studija* umesto *studija o izvodljivosti*) i pogrešnih upotreba (npr. *ekonomija* u značenju 'privreda').

Ova pojava rasprostranjena je u svim funkcionalnim stilovima (up. Klikovac 2008: 110–134), kako u razgovornom jeziku, s naglaskom na žargonu mladih, koji koriste društvene mreže (npr. *lajkovati*, *hejtovati*, *iskulirati*, *u fulu*, *selfi*, *suportovanje*, *stilovanje*, *nznm*, *msm*, *lol*, i sl.) (up. Filipović Kovačević 2018a; Đorđević 2013), tako i u publicističkom stilu, posebno u vezi sa temama iz oblasti politike, privrede, popularne kulture, mode i novih tehnologija (npr. *solventnost*, *brendiranje*, *rijalitišou*, *sapunska opera*, *autfit*, *stajling*, *smartfon*, *bloger...* (up. Panić Kavgić 2006; 2010; 2011; Milošević i Ćirić 2017). Osim toga, veoma je primetna i u naučnom stilu, koji podrazumeva uvođenje termina iz engleskog jezika (psihologija, ekonomija, računarstvo, i sl. – npr. *konstrukt*, *bipolarna ličnost*, *HR menadžer*, *liderišip*, *asembler*, *šiftovanje...* – o anglicizmima u ekonomskom registru up. Silaški 2012), a posebno dominira u jeziku reklama, koji Klikovac (2008: 131) prepoznaje kao poseban funkcionalni stil (up. Gajišin, Panić Kavgić i Kavgić 2011, Milisavić 2016).

Zbog jezičke anglomanije, čak svojevrsnog angloholizma, kao njenog ekstremnog oblika (Prćić 2019b: 77, 182) u srpskom jeziku ukazala se potreba za jednom vrstom vodiča za valjanu i opravdanu upotrebu elemenata preuzetih iz engleskog jezika u srpskom. On se ne temelji na purističkom stavu da je sve što je strano nedobrodošlo. Nasuprot tome, principi kojima bi se Vodič rukovodio zasnivaju se na objektivnom stavu da u pogledu strukture, tj. pravopisa i gramatike, strano treba uklopiti u domaći sistem, jer u suprotnom nastupa proizvoljnost i haotičnost prakse. S druge strane, u pogledu značenja i upotrebe treba biti fleksibilniji, te prihvatiti opravdane engleske uticaje, koji, uopšteno govoreći, dovode do bogaćenja pojmovno-leksičkog sistema srpskog jezika i/ili ekonomičnijeg izražavanja (npr. *blokbaster* 'film, roman i sl. koji postiže ogroman uspeh kod publike i donosi veliku finansijsku dobit' (definicija je data prema Vasić, Prćić i Nejgebauer 2018), *PR* umesto osoba zadužena za odnose sa javnošću), ali ne i one uticaje koji dovode do šuma u komunikaciji (npr. pogrešne upotrebe pod uticajem nepoznavanja lažnih parova: *locirati* (problem) u značenju 'prepoznati, konstatovati', *relaksacija* u značenju 'labavljenje, popuštanje').

Valjano sprovedeno jezičko pozajmljivanje temelji se na adaptaciji, tj. prilagođavanju stranih elemenata domaćem sistemu, u ovom slučaju srpskom jeziku, na fonološkom, ortografskom, gramatičkom, semantičkom i pragmatičkom nivou, po redosledu navođenja. Stoga, Vodič bi podrazumevao obrazlaganje i podsticanje ispravne i opravdane upotrebe jezika, kao i ukazivanje na negativne, pogrešne pojave na svakom od ovih nivoa i predlaganje odgovarajućih zamena.

1.2. Teorijsko-metodološke postavke Vodiča

Ciljne grupe korisnika Vodiča su svi zainteresovani čitaoci koji raspolažu odgovarajućim jezičkim i lingvističkim predznanjima, a naročito studenti osnovnih i masterskih studija Srpskog jezika i lingvistike, kao i Engleskog jezika i književnosti, kojima bi služio kao glavna referentna (udžbeničko-priručnička) literatura na relevantnim kursevima, zatim i studenti ostalih jezičkih grupa, te i učenici opštih i specijalizovanih jezičkih gimnazija.

Potrebe za Vodičem su velike, davnašnje i krajnje pragmatične: da se zainteresovanim korisnicima na jednom mestu, prvi put u našoj sredini, pruže informacije o vrstama englesko-srpskih jezičkih kontakata i o načinima njihovog ispoljavanja u svakodnevnoj jezičkoj praksi, te da se na taj način doprinese razvijanju i negovanju englesko-srpske kontaktnojezičke kompetencije (up. Prćić 2013; 2014a).

Ciljevi Vodiča su višestruki: (1) da se zainteresovanim korisnicima obezbedi sažet, jasan, pregledan, nepotrebnom teorijom neopterećen i odabranim primerima obilato potkrepljen uvid u englesko-srpske jezičke kontakte, (2) da se predstavi pojava leksičkog pozajmljivanja vezana za preuzimanje reči i imena iz engleskog jezika u srpski, (3) da se ukaže na aspekte svakodnevne jezičke prakse vezane za

upotrebu reči i imena iz engleskog jezika u srpskom, na fonološkom, grafološkom, morfosintaktičkom, tvorbenom, semantičkom, stilističkom i pragmatičkom nivou, (4) da se povuče jasno obrazložena i ilustrovana granica između norme i pseudonorme, tj. standardne i nestandardne upotrebe reči i imena iz engleskog jezika u srpskom, (5) da se opišu nastanak i svojstva anglosrpskog kao najraširenijeg savremenog varijeteta srpskog jezika.

Vodič će biti organizovan tako da podrazumeva sledeće elemente: (1) tematsku sveobuhvatnost, koja će uključivati sve relevantne aspekte ispoljavanja englesko-srpskih jezičkih kontakata, od opštih do vrlo specifičnih, razvrstanih u odgovarajuće tematske celine i njihove potceline, (2) saznajnu postupnost, koja podrazumeva prezentaciju sadržaja od lakših ka težim, (3) obrazovnu raznovrsnost, koja podrazumeva različite načine prenošenja i usvajanja sadržaja, s naglaskom na deduktivnom i heurističkom pristupu, koji svojom teorijsko-metodološkom koncepcijom i praktičnom realizacijom navodi studente da aktivno dolaze do željenih znanja i informacija, što samostalnim istraživanjem, što otkrivačkim promišljanjem, pri čemu Vodič, kao i sam nastavnik, imaju diskretnu, ali nezaobilaznu, ulogu usmeravanja, podsticanja, savetovanja, objašnjavanja, a ne saopštavanja sadržaja i nametanja rešenja.

Ideju o uvođenju predmeta tokom školovanja koji bi se ciljano i sistematski bavili uticajima engleskog jezika na srpski, ili jedinica koje bi obrađivale ovu temu u okviru predmetâ Srpski jezik i Engleski jezik, predlaže i razrađuje Prćić (2005; 2013; 2014a; 2015; 2019b). U skladu sa ovim, na diplomskim akademskim studijama Odseka za anglistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu akademske 2008/2009. godine uveden je kurs Kontaktna lingvistika, dok se na četvrtoj godini osnovnih akademskih studija na Odseku za srpski jezik i lingvistiku od 2015/16. akademske godine drži izborni kurs Englesko-srpski jezički kontakti. Vodič istovremeno predstavlja doprinos izučavanju englesko-srpskih jezičkih kontakata, ali i rezultat iskustva u nastavi i naučnoistraživačkom radu njegovih autora.

2. ELEMENTI KONTAKTNE LINGVISTIKE I ENGLESKO-SRPSKI JEZIČKI KONTAKTI

Pod velikim uticajem u svetskim razmerama dominantnih anglofonih kultura, većina kulturnih, političkih, ekonomskih, tehnoloških i drugih novina, kao i leksema koje ih imenuju, dolaze sa tog područja. Stoga, ne iznenađuje da se čak i u najranijim studijama posvećenim temi jezičkih kontakata akcenat stavlja na vezu između jezika i kulture, tj. pozajmljivanje kulturoloških elemenata (Sapir 1921; Bloomfield 1933: 445; Haugen 1953; Weinreich 1953). Danas, u vreme opšte dominacije engleskog jezika, Prćić (2019b: 17) ovo naziva jezičkom angloglobalizacijom, te definiše i novu funkciju engleskog kao dopunskog jezika na svetskom nivou i u vezi sa tim njegov nov status – engleski kao odmaćeni strani jezik (Prćić 2014b; 2019b). Bugarski (2006: 31−33) takođe konstatuje novu funkciju engleskog jezika, ali je označava terminom ‘dodatni jezik’. Engleski danas ima funkciju dopunskog jezika, „jer on dopunjava komunikativne potrebe date jezičke zajednice tako što popunjava stvarne i pretpostavljene leksičke i druge praznine u maternjem jeziku i na taj način doprinosi uobličavanju jednog više ili manje zaokruženog komunikacionog resursa, koji sačinjava maternji jezik obogaćen odabranim elementima engleskog jezika” (Prćić 2019b: 18).

Promene u srpskom jeziku koje se dešavaju pod uticajem engleskog često znatno odstupaju od osnovnog cilja i poslednje faze jezičkog pozajmljivanja, adaptacije stranih leksema sistemu jezika primaoca na svim jezičkim nivoima – fonološko-grafološkom, semantičkom, morfosintaksičkom i pragmatičkom (up. Filipović 1986; Prćić 2019b). Filipović (1986: 38−39) obrazlaže da proces pozajmljivanja podrazumeva jezik davalac i jezik primalac koji su u interferenciji, pri čemu je krajnji cilj ovog procesa integracija strane reči u jezik primalac, odnosno, adaptacija kroz supstituciju ekvivalentnim elementima. Budući da stvarnu upotrebu srpskog jezika danas velikim delom karakteriše odstupanje od očekivane potpune integracije engleskih elemenata, Prćić (2019b: 57−58) predlaže pojam anglosrpskog jezika, hibridnog jezika, kao specifičnog varijeteta ili sociolekta srpskog jezika: „to je vrsta srpskog jezika koji (sve više) odstupa od svojih normi i (sve više) biva upotrebljavan prema normama engleskog

jezika". Međutim, ovaj varijetet se ne manifestuje samo na nivou leksike već i na svim drugim nivoima (pisanja, izgovora, gramatike, semantike i pragmatike) i obuhvata samo neopravdane i objektivno nepotrebne inovacije nastale pod uticajem engleskog jezika (Prćić 2019b: 57−58, 79−84). Anglosrpski se ispoljava u vidu paralelne običajne norme na svim nivoima jezičke analize, koja je rezultat velikog uticaja norme engleskog jezika i nedovoljnog poznavanja propisane norme u srpskom (Prćić 2019b: 78). Sve ovo može se dovesti u vezu sa novokonstatovanim nemarnim „funkcionalnim stilom", „kao posledicom ponašanja po kome se jezik shvata kao puka komunikaciona alatka, čija se jedina funkcija sastoji u kakvom-takvom prenošenju poruke, dok se odabiru i načinu upotrebe jezičkih sredstava poklanja malo ili, češće, nimalo pažnje" (Prćić 2019b: 23). Na teorijskim osnovama kontaktne lingvistike, na desetine radova i studija bave se uticajima engleskog jezika na srpski na različitim nivoima jezičke analize, a ovde će biti spomenuti samo neki: na fonološko-grafološkom nivou – Prćić (2018; 2019a; 2019b), Filipović (2005); na semantičkom nivou – Milić (2013), Rodić (2014), Filipović Kovačević (2018b), Prćić (2019b); na morfosintaksičkom nivou – Alanović i Ajdžanović (2007), Kardoš (2014), Rodić (2014), Savić (2016), Prćić (2019b); na pragmatičkom nivou – Panić Kavgić (2006; 2011), Mišić Ilić i Lopičić (2011), Mišić Ilić (2017), Prćić (2019b). Noviji radovi srpskih autora na temu englesko-srpskih jezičkih kontakata uneti su u iscrpan spisak publikacija u okviru međunarodnog projekta GLAD (*Global Anglicism Database Network*), što je dostupno na internetskoj adresi https://www.nhh.no/en/research-centres/global-anglicism-database-network/publications.

Kao rešenje za integrisanje engleskih elemenata u srpski jezik Prćić (2013, 2014a) vidi građenje kontaktnojezičke kompetencije kroz sistematsko negovanje kontaktnojezičke kulture, tj. „jezičke kulture koja se specifično tiče kontakata između srpskog i stranih jezika, i koja bi omogućila doslednu upotrebu elemenata iz stranih jezika u srpskom – uključujući ne samo reči, nego i lična, geografska i institucionalna imena, kao i svakovrsne nazive" (Prćić 2019b: 71). Sugerisani načini za razvijanje kontaktnojezičke kulture podrazumevali bi integraciju elemenata iz engleskog jezika u srpski, a ne njihovo automatsko odbacivanje, ali uz postavljanje kriterijuma za utvrđivanje semantički opravdanih leksema, koje obogaćuju pojmovno-leksički sistem i izražajnost srpskog jezika. Pored ovoga, neophodno je postaviti opšte principe i posebna pravila kako za adaptaciju reči na svim jezičkim nivoima tako i za adaptaciju vlastitih imena (Prćić 2011: 71–72; o posledicama pozajmljivanja na semantičkom nivou up. Filipović Kovačević 2018b).

U cilju postizanja navedenog, od suštinskog je značaja izrada praktičnih priručnika, koji bi obrađivali relevantne teorijske principe i probleme. Ovakvi priručnici trebalo bi da budu nezaobilazan materijal za posebne korisnike jezika (Prćić 2019b: 70), a to su pripadnici profesija koje sistematski utiču na formiranje jezičkih navika javnosti, kao što su jezički i lingvistički stručnjaci, učitelji, nastavnici i profesori svih predmeta i na svim nivoima, novinari, spikeri, urednici, grafički i likovni dizajneri, tvorci reklamnih slogana, osobe za odnose sa javnošću, kao i prevodioci. Postojeći priručnici ovakvog tipa jesu sledeći: *Du you speak anglosrpski*? *Rečnik novijih anglicizama* (Vasić, Prćić i Nejgebauer 2018), *Novi transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena* (Prćić 2018), *Englesko-srpski rečnik geografskih imena* (Prćić 2019a), *Pravopis srpskog jezika* (Pešikan; Jerković i Pižurica 2010), *Pravopis srpskog jezika – školsko izdanje* (Dešić 2015), *Rečnik jezičkih nedoumica* (Klajn 2016), a ovde opisan Vodič predstavljao bi jedan teorijski, a još više pragmatički dodatak ovakvom štivu.

3. ORGANIZACIJA *PRAKTIČNOG VODIČA KROZ ENGLESKO-SRPSKE JEZIČKE KONTAKTE*

Vodič bi bio koncipiran tako da kroz primere stvarne i aktuelne upotrebe jezika ukazuje na novije uticaje engleskog jezika na srpski na fonološko-grafološkom, morfosintaksičkom, i pragmatičkom planu, te tako podstiče korisnike da razmišljaju o problematici englesko-srpskih jezičkih kontakata, o načinima na koje oni koriste jezik i o značaju pravilne upotrebe jezika. Fonološki nivo ovde nije posebno analiziran budući da srpski jezik ima morfofonolški pravopis u kome je odnos između grafema

i fonema 1:1, i u kome se kroz grafeme beleži i fonemska adaptacija; osim ovoga, detaljna fonološka analiza, koja bi podrazumevala izučavanje adaptacije kako fonema, tako i sloga i akcenta, predstavljala bi jednu veliku zasebnu temu i posebnu celinu. U Vodiču mnoštvo ilustrativnih primera bilo bi praćeno najznačajnijim teorijskim postavkama neophodnim za razumevanje savremenog kontaktnojezičkog konteksta u kom se elementi engleskog jezika javljaju u srpskom. Uticaji engleskog jezika na srpski bili bi podeljeni u četiri velike celine po nivoima jezičke analize – uticaji na fonološko-grafološkom, semantičkom, morfosintaksičkom i pragmatičkom nivou. U okviru svake od ovih celina bila bi data objašnjenja najvažnijih pojmova, ilustrativni primeri uticaja engleskog jezika na srpski, uključujući tipične i česte pogrešne upotrebe elemenata engleskog jezika u srpskom, kao i ono što je ispravno. Nakon ovoga sledila bi vežbanja zasnovana na konkretnim primerima, godinama prikupljanim iz, pre svega, srpskih štampanih i elektronskih medija, koja bi obuhvatala kako elemente anglosrpskog, koji počiva na neopravdanim i nepotrebnim inovacijama nastalim pod uticajem engleske norme, tako i opravdane uticaje kojima se, pre svega kroz upotrebu opravdanih anglicizama, popunjavaju leksičke i pojmovne praznine u srpskom kao jeziku primaocu.

U nastavku će biti predstavljene celine koje bi se u Vodiču obrađivale, s posebnim osvrtom na problematične oblasti upotrebe i zadatke u kojma bi se uvežbavalo građenje kontaktnojezičke kompetencije.

3.1. Englesko-srpski jezički kontakti na fonološko-grafološkom nivou

Prva celina koja bi bila obrađena u Vodiču tiče se pojava vezanih za engleski jezik u srpskom na nivou pisanja, jer u procesu integracije prvo dolazi do fonološko-grafološke adaptacije. Na ovom nivou paralelna običajna norma manifestuje se kroz pseudonormu, koja se odnosi na spontano razvijene navike koje odstupaju od propisane pravopisne norme, a koje su postale skup ustaljenih pogrešnih obrazaca usled višestrukog ponavljanja (Prćić 2019b: 36–38). Stoga, u Vodiču bi se ukazivalo na problematična mesta, uz davanje primera kako pogrešne, tako i preporučene upotrebe, ali i objašnjavanje pravopisne norme. Problematična mesta jesu sledeća: opšte načelo transkripcije, pisanje velikog slova, spojeno i odvojeno pisanje, pisanje sa crticom; interpunkcijski znaci, prvenstveno tačka, decimalni zarez, dijakritički znaci, strana slova, kao i transkripcija stranih imena. U Vodiču bi bilo objašnjeno da je osnovni princip pristupanja engleskim uticajima na nivou pisanja, a samim tim i izgovora, supstitucija engleskih glasova ekvivalentnim srpskim glasovima, što se odražava i u pisanju, te, pored toga, primena pravila pravopisa srpskog jezika na integrisanu reč (up. Filipović 2005; Prćić 2018; 2019a; 2019b).

U nastavku se ilustrativno prikazuju problematična mesta i neke od konkretnih situacija koje bi bile detaljno obrađene u Vodiču. Prvo se navode primeri loše upotrebe, a strelica iza njih ukazuje na preporučenu upotrebu:

(1) Transkripcija
- nepoštovanje pravila transkripcije: rubrika *Fashion Mix* → *fešn-miks*, *high-tech* uređaj → *hajtek*, *baggy* stil oblačenja → *begi*, *teen* časopis → *tin*, *make-up* tajne → *mejkap*

(2) Veliko slovo – pogrešna upotreba:
- kod svih članova naziva institucija, organizacija, firmi, naslova/naziva umetničkih dela, emisija, novina i časopisa, višečlanih adresa: *Matica Srpska* → *Matica srpska*, *Privredna Komora Srbije* → *Privredna komora Srbije*, *Istine i Laži* →*Istine i laži*, *Psihologija Danas* → *Psihologija danas*, *Dejli Star* → *Dejli star, Crni Petak* → *Crni petak*, *Bulevar Kralja Petra* → *Bulevar kralja Petra*
- kod naziva dana u nedelji i meseci u godini: u *Utorak* → *utorak*, 20. *Septembra* → 20. *septembra*
- u izvedenicama od ličnih imena i prezimena: *Trampovska politika* → *trampovska*
- kod prideva izvedenih od geografskih imena i imena nacija: *Kanadski dolar* → *kanadski*, *Kineski jezik* → *kineski*

(3) Spojeno i odvojeno pisanje: *veb dizajn* → *veb-dizajn*, *lap top* → *laptop*, *of-šor kompanija* → *ofšor*, *rok star* → *rok-star*, *džet-set* → *džetset*

(4) Interpunkcija:

- Zapeta: u višecifrenim brojevima radi razdvajanja hiljada: *67,000 dinara → 67.000* / *67 000*
- Tačka: u decimalnim razlomcima: *50.5 % → 50,5* %; datumi bez tačke: *15 juli 2015*, *15/07/2015 → 15. juli 2015.*, *15. 7. 2015.* ili *15.VII 2015.*

(5) Engleska slova i kombinacije slova: *extra* cene → *ekstra* cene, *fast food* → *fastfud*, *Viliam* → *Vilijam*, *Džulia* → *Džulija* (*ija*, *ije*, *iju*)

6) Transkripcija engleskih vlastitih imena (ličnih, geografskih, institucionalnih) – neprecizna, netačna: *Angelina Jolie Anđelina Žoli → Anđelina Džoli, Brittany Murphy Britni Marfi → Merfi, Matt McKenna Matju Mekena → Met Makena, Andy Murray Endi Marej → Endi Mari, Cindy Crawford Sindi Kraford → Sindi Kroford*; *Nottingham Notingem Notinghem → Notingam, Greenwich Village Grinvič Vilidž → Grinič Vilidž*; specifična su geografska i institucionalna imena koja sadrže prevodive imenice; one se adaptiraju na nivou sadržine − prevođenjem: *Fifth Avenue → Peta avenija, British Library → Britanska biblioteka*.

Značajna pažnja biće posvećena englesko-srpskim glasovnim i slovnim pravilnostima, te u tom smislu posebno zameni engleskih naglašenih i nenaglašenih samoglasnika, jer se engleski i srpski vokalski podsistemi razlikuju znatno više nego njihovi konsonantski podsistemi u fonološkom smislu, kao i pravopisnim specifičnostima (npr. *William* – srp. *Vilijam*, *Redford* – srp. *Redford*, *Macgregor* – srp. *Makgregor*, *Salt Lake City* – srp. *Solt Lejk Siti*, *Daily Telegraph* – srp. *Dejli telegraf, …*), te, najzad, transkripciji imena poreklom iz drugih jezika u engleskom (npr. *Bernstein* – srp. *Bernstajn* ili *Bernstin*, a ne *Bernštajn*) (Prćić 2019b: 233−244).

3.2. Englesko-srpski jezički kontakti na semantičkom nivou

Na semantičkom nivou analize u Vodiču bi bila obrađena tema tipova anglicizama prema obličkoj realizaciji (očigledni: *daunloudovati*, skriveni: *imati razgovore*, sirovi: *prepaid*), prema nastanku (preoblikovani: *imejl*, prevedeni: *pranje novca*, mešoviti: *prebukirati*) i posebno, prema opravdanosti (up. Prćić 2019b: 120−134). Takođe, pažnja bi bila posvećena skrivenim uticajima engleskog jezika, inercijskoj sinonimiji, posledicama nepoznavanja lažnih parova u engleskom i srpskom jeziku, pleonastičkim tautološkim spojevim, engleskim egzonimima za neanglofone geografske odrednice, kao i preslikanim kolokacijama iz engleskog jezika.

Pod skrivenim uticajima engleskog jezika na semantičkom nivou treba podrazumevati lekseme kod kojih se značenja i/ili upotrebe svojstvene oblicima engleskog jezika kriju u oblicima srpskog jezika, koji se vrlo brzo odomaćuju (Prćić 2019b: 121−122). U Vodiču se pokazuje da se skriveni uticaji mogu pojaviti u sledećim vidovima: kao kalkovi (*sapunska opera* od *soap opera*), kao nova značenja pridodata domaćim ili odomaćenim rečima zbog ignorisanja lažnih parova (*originalan* u značenju 'prvobitan' prema *original*), kao doslovni prevodi (*što je pre moguće* prema *as soon as possible*, umesto *što pre*), te kao preslikane kolokacije (*praviti novac* prema *make money*, umesto *zarađivati novac*). Pomenute situacije potpadaju pod neopravdane anglicizme u skladu sa Prćićevom (2019b: 129−134, 186−187) skalom opravdanosti zasnovanom na principima inovativnosti uvezenog pojma, kao i jezičke ekonomičnosti. Uočavaju se sledeće kategorije: (1) sasvim neopravdan anglicizam – ukoliko već postoji domaća ili odomaćena reč za dati strani sadržaj (npr. *internšip* prema *praksa*), (2) neopravdan anglicizam – ukoliko postoji mogućnost prevođenja stranog sadržaja na srpski (npr. *printer* prema *štampač*), (3) uslovno opravdan anglicizam – ukoliko nudi mogućnost upadljivije kraćeg i ekonomičnijeg izražavanja novog ili postojećeg sadržaja od domaće ili odomaćene reči (npr. *PR* prema *služba za odnose sa javnošću*), (4) opravdan anglicizam – ukoliko uvodi novu nijansu značenja u sistem srpskog jezika (npr. *smartfon* prema *mobilni telefon*), (5) sasvim opravdan anglicizam – ukoliko unosi sasvim novo značenje u sistem srpskog jezika i tako popunjava leksičku i/ili pojmovnu prazninu (npr. *blog*). Sasvim neopravdani anglicizmi vode ka inercijskoj sinonimiji, jer se upotrebljavaju naporedo sa već postojećim

domaćim ili odomaćenim rečima (npr. *kul* naspram *odlično*, *sjajno*; *edukacija* naspram *obrazovanje*) (up. Milić 2013: 125−126; Prćić 2019b: 57, 147).

Značajno je ukazati i na pojavu novih značenja domaćih ili odomaćenih reči pod uticajem nepoznavanja ili ignorisanja lažnih parova, kako sadržinskih, tako i formalnih, u engleskom i srpskom jeziku (up. Prćić 2012; Filipović Kovačević 2018b: 398−399). Ovakva pogrešna upotreba koja se ponavlja dovela je do razvijanja novih značenja kod domaćih i/ili odomaćenih reči. Na primer, srpska odomaćena reč *trening* razvila je i englesko značenje 'obuka, obučavanje, osposobljavanje' pod uticajem formalnog lažnog para u engleskom *training*, ili *kreatura* u srpskom jeziku razvila je i značenja 'životinja, stvorenje, biće', prema njenom formalnom lažnom paru *creature* u engleskom. S druge strane, srpska reč *naslovi* dobila je i novo značenje 'najvažnije vesti' prema sadržinskom lažnom paru *headlines* u engleskom, dok je leksema *član* razvila novo značenje 'poslanik' (npr. član Evropskog parlamenta), prema sadržinskom lažnom paru *member* u engleskom.

Sledeća neopravdana, a učestala, jezička pojava jesu pleonastičko-tautološki spojevi sa elementima iz engleskog jezika, u kojima se kroz leksemu iz engleskog ponavlja značenje već izraženo srpskom leksemom: *fast food hrana*, jer *food* znači 'hrana', *SMS poruka*, jer *SMS* je skraćenica za *Short Message Service*, pri čemu *message* znači 'poruka', *široki wide screen ekran*, jer *wide screen* znači 'široki ekran'.

Nadalje, važno je ukazati i na sve učestaliju upotrebu engleskih umesto srpskih egzonima za neanglofone geografske odrednice (up. Panić Kavgić i Kavgić 2018). Na primer, *Armenija* je *Jermenija*, evroazijska država, *Gotenburg* je švedski grad kod nas odavno poznat kao *Geteborg*, dok je *Crna šuma* prema engleskom (*The*) *Black Forest*, u srpskom jeziku *Švarcvald.* Navedeni, a i mnogi drugi srpski egzonimi postoje u srpskom jeziku decenijama ili čak vekovima, mnogo pre pojave novouvedenih engleskih egzonima.

Još jedna česta pojava koju bi trebalo izbegavati jeste preslikavanje kolokacija iz engleskog jezika. Na primer, *tanka većina* prema *a slim majority* umesto *tesna većina*, *deficit kukuruza* prema *corn deficit* umesto *nestašica kukuruza* ili *slab rod kukuruza*, *proizvesti* (*prazna*) *obećanja* prema *produce* (*empty*) *promises* umesto *davati* (*prazna*) *obećanja*, i sl.

Posebno interesantna i važna tema jeste pristup kulturno specifičnim rečima iz engleskog jezika, koje označavaju u anglofonoj kulturi tipične praznike, običaje, hranu, institucije, organizacije, zvanja, radna mesta, i sl. (Prćić 2008; Prćić 2019b). U Vodiču se obrazlaže opšti stav da se adaptacija prevođenjem primenjuje na reči iz engleskog jezika koje pripadaju opštem vokabularu i koje su kulturološki neobeležene ili kao obeležene imaju tendenciju širenja u druge kulture – tzv. kulturno ekspanzivne reči (npr. eng. *browser* – srp. *brauzer* (*pretraživač*)). Suprotno tome, prevođenju ne podležu ili podležu u znatno manjoj meri upravo kulturno specifične reči; one se adaptiraju fonološki i grafološki (npr. *pab* (eng. *pub*), *kilt* (eng. *kilt*)) (up. Prćić 2019b: 176). Prćić (2008: 415–421) predlaže sistem na osnovu koga bi u jezik primalac trebalo uklapati leksičke elemente kojima se obeležavaju kulturno specifični pojmovi iz druge kulture. U tom smislu, postoji pet mogućnosti: a) kulturološka supstitucija, kada postoje slični pojmovi u dva jezika (*vice-chancellor > rektor* (*univerziteta*)), b) funkcijska aproksimacija, kada ne postoje slični pojmovi u dva jezika (*au pair > dadilja strankinja*), c) strukturno prevođenje ili kalkiranje, kada ne postoje slični pojmovi u dva jezika (*first minister* > *prvi ministar* (*u Škotskoj i Severnoj Irskoj*)), d) definicioni prevod, kada ne postoje slični pojmovi u dva jezika (*Chunnel > tunel ispod Lamanša*), te e) pozajmljivanje, kada nijedan od prethodnih postupaka nije zadovoljavajući (*Stejt department* naspram *Ministarstvo spoljnih poslova* (*SAD*)).

3.3. Englesko-srpski jezički kontakti na morfosintaksičkom nivou

Na morfosintaksičkom nivou analize radi se o skrivenim uticajima engleskog jezika budući da se ispoljavaju kroz srpske oblike. Skriveni uticaji engleskog jezika, uopšte govoreći, odnose se na reči, sintagme ili rečenice koje odražavaju normu i/ili slede običaj engleskog jezika (up. Prćić 2019b: 121−122). Upravo sve veća zastupljenost ovakvih skrivenih uticaja ima za posledicu i drugačiji pristup anglicizmi-

ma u skorije vreme. Naime, anglicizmima se sada ne smatraju samo, kao što je dosad bilo uobičajeno, manje ili više integrisane opšte reči ili vezane morfeme iz engleskog jezika u srpskom, nego i reči, sintagme ili rečenice u srpskom čija upotreba odražava i/ili sledi normu engleskog jezika – fonološku, grafološku, morfosintalsičku, semantičku ili pragmatičku (Prćić 2019b: 59).

U Vodiču bi se takođe obrađivao problem u adaptaciji na morfosintaksičkom nivou analize, tako što bi bili prikazani uobičajeni strukturni tipovi uzoraka anglosrpske jezičke norme i načini za njihovo izbegavanje (up. Prćić 2019b: 81−82). Neki od strukturnih obrazaca koji su se pojavili pod uticajem engeskog jezika jesu sledeći:

- imenica ispred druge imenice u pridevskoj funkciji: *soja salama, kikiriki puter, sir pita* umesto *salama od soje*, *puter od kikirikija*, *pita sa sirom*,
- inverzija redosleda zajedničke imenice i vlastitog imena u nazivima institucija i organizacija: *Srbija maraton* umesto *Maraton Srbije, Sigidunum univerzitet* umesto *Univerzitet Singidunum, EU državljani* umesto *državljani EU,*
- prezime (posle imena) bez padežnog nastavka: *novi film Vudi Alena, ostvarenje Klint Istvuda* umesto *novi film Vudija Alena*, *ostvarenje Klinta Istvuda*,
- pogrešan odabir odabir predloga: *Hvala vam za pozdrave*, *Izvini za ono juče*, *Pušenje je štetno za zdravlje* umesto *Hvala vam na pozdravima*, *Izvini zbog onoga juče*, *Pušenje je štetno po zdravlje*,
- strukturne dopune: *konsultovati nekoga*, *kafa sa ili bez šećera* umesto *konsultovati se sa nekim*, *kafa sa šećerom ili bez njega*,
- rečenična modifikacija unutar imeničke sintagme: *vrlo-laka-za-upotrebu mašina* (eng. *very-easy-to-handle machine*), *oni znaš-ti-već-ko-su* (*you already know who they are*) umesto *mašina koja je laka za upotrebu*, *ti znaš već ko su oni*,
- neprirodna upotreba pasiva: *Zaboravljeno je od svih šta je radio devedesetih*, *Most je otvoren od strane ministra* umesto *Svi su zaboravili šta je radio devedesetih*, *Most je otvorio ministar*.

3.4. Englesko-srpski jezički kontakti na pragmatičkom nivou

Uticaji engleskog jezika na srpski na pragmatičkom nivou analize jesu skriveni. U Vodiču bi bilo ukazano na najčešće pragmatičke anomalije karakteristične za nemarni „funkcionalni stil", koji se ispoljava u skrivenom obliku kroz upotrebu uvezenih diskursnih formula u situacijama za koje postoje ustaljene domaće formule. Prema Prćiću (2016: 165), pod diskursnim formulama podrazumevaju se rečenice ili sintagme koje se upotrebljavaju prilikom počinjanja, održavanja i završavanja komunikacije u sklopu jednog komunikacionog događaja, i to prema specifičnim konvencijama jednog jezika i kulture. One ne menjaju formu, tj. tek retko podležu malim modifikacijama ili transformacijama, dok su u pogledu sadržine uglavnom neprozirne. Služe za izražavanje različitih govornih činova, npr. pozdravljanje, upoznavanje, odobravanje, zahvaljivanje, i dr. Na primer, u engleskom jeziku prilikom upoznavanja tipično se kaže *How do you do?*, dok u srpskom tu funciju ima diskursna formula *Drago mi je*; u engleskom jeziku u neformalnom kontekstu kada govornik izražava uznemirenost, nervozu ili bes u vezi sa nekim sadržajem, on tipično kaže *I don't give a damn*, dok u srpskom jeziku tu funkciju ima diskursna formula *Šta me briga* (Prćić 2016: 165).

Na pragmatičke aspekte uticaja engleskog jezika na srpski prvi je ukazao Prćić (2019b: 83−84), konstatujući da se anglicizmima mogu smatrati i reči, sintagme i rečenice u srpskom jeziku koje se često upotrebljavaju prema normi engleskog jezika, na svim nivoima, uključujući i pragmatički. On dalje potkrepljuje ovo viđenje nizom primera diskursnih formula prevedenih sa engleskog jezika. Mišić Ilić i Lopičić (2011) uvode termin pragmatički anglicizmi i klasifikuju ih po tipu, formi i vrsti diskursne situacije, razmatrajući i kulturološke uzroke njihovog nastanka. Nadalje, Mišić Ilić (2017) razrađuje ideju pragmatičkih anglicizama, te analizira njihove različite tipove, uzimajući u obzir sociolingvističke, sociopragmatičke i sociokulturološke aspekte njihove upotrebe. S druge strane, Panić Kavgić (2006, 2011) posebno se bavi analizom stepena razumevanja anglicizama u srpskom jeziku, te empirijski pokazuje

da izvorni govornici srpskog jezika ne razumeju u potpunosti ili uopšte značenja anglicizama kojima su svakodnevno izloženi preko sredstava javnog informisanja, što je posledica njihove stihijske upotrebe u srpskom jeziku.

U nastavku dati su neki od uobičajenih primera upotrebe diskursnih formula uvezenih iz engleskog jezika:

- *Moje ime je Filip.* (eng. *My name is Phillip*.) – umesto *Zovem se Filip* ili *Ime mi je Filip.* – u situacijama prilikom upoznavanja.
- *Pokušaj i malo se odmori.* (eng. *Try and rest a bit.*) – umesto *Pokušaj da se malo odmoriš.* – Nepravilna upotreba konstrukcije *pokušaj i + glagol* često se upotrebljava za izražavanje preporuke.
- *Pitala me je da joj pričuvam decu.* (eng. *She asked me to look after her children.)* – umesto *Zamolila me je da joj pričuvam decu.* – U srpskom jeziku molba se izražava glagolom *zamoliti*, a ne *pitati*, kao korespondentom glagola *ask* u engleskom jeziku, koji ima i značenje 'zamoliti nekoga za uslugu'.

- *Mogu li da vas vidim na trenutak?* (eng. *May I see you for a moment?*) – umesto *Mogu li da porazgovaram sa vama na trenutak/Možemo li da porazgovaramo na trenutak?* – U srpskom jeziku, kada postoji problem koji želimo da rešimo sa nekom osobom, upotrebljavamo glagol (*po*)*razgovarati*, a ne *videti*, kao korespondent engleskog glagola *see*, koji ima i ovo značenje, za razliku od srpskog glagola *videti*.
- *Svako ko je u ljubavi zna o čemu govorim.* (eng. *Everyone who is in love knows what I'm talking about.*) – umesto *Svako ko je zaljubljen zna o čemu govorim.* – U engleskom jeziku *biti zaljubljen* izražava se konstrukcijom predlog *in* + imenica *love*.
- *Ovo je najbolji film ikada.* (eng. *This is the best film ever.*) – umesto *Ovo je najbolji film svih vremena.*

4. TIPOVI VEŽBANJA

Nakon svake teorijski i praktično obrađene celine posvećene definisanim nivoima adaptacije anglicizama u Vodiču bi bila data vežbanja usmerena na savladavanje najvažnijih, najčešćih i/ili najproblematičnijih tipova upotrebe anglicizama. Vežbanja bi bila koncipirana na sledeće načine: (1) tip 1 − dati su kontekstualizovani ili nekontekstualizovani primeri nepravilne upotrebe na naznačenom nivou analize, a studenti treba da uoče, isprave i objasne greške, (2) tip 2 – dati su engleski modeli, a od studenata se očekuje da daju preporučen oblik integrisan u srpski jezik, (3) dati su kontekstualizovani primeri pojave anglosrpskog, a studenti treba da ih uoče, isprave i odrede jezički nivo na kome se ispoljava i (4) tip 4 – dati su primeri pojedinačnih anglicizama, a od studenata se očekuje da definišu kojoj kategoriji pripadaju (npr. prema obličkoj realizaciji, opravdanosti, i sl.).

U nastavku će biti prikazani neki od konkretnih tipova vežbanja na svim nivoima analize – fonološko-grafološkom, semantičkom, morfosintaksičkom i pragmatičkom. Neće biti prikazane čitave vežbe, nego najilustrativniji primeri kao uzorak, pri čemu će prvonavedeni primer biti rešen, te će predstavljati model za očekivane odgovore.

4.1. Vežbanja na fonološko-grafološkom nivou

Vežbanja na fonološko-grafološkom nivou bila bi usmerena na prepoznavanje i ispravljanje sledećih pojava u vezi sa uticajem engleskog jezika: (1) ispoljavanje psedonorme u vidu nepravilne upotrebe interpunkcijskih znakova, velikog slova, sastavljenog i rastavljenog pisanja, (2) adaptacija preoblikovanjem, (3) adaptacija vlastitih imena (ličnih, geografskih, institucionalnih) preoblikovanjem, (4)

sadržinska adaptacija nekih geografskih i institucionalnih imena, (5) pravopisne specifičnosti u vezi sa pojedinim grupama imena. Slede primeri nekoliko vežbanja.

- U sledećim primerima uočite, objasnite i ispravite elemente pseudonorme.

(1) *Koja ti je E-mail adresa*?
ODGOVOR: *E-mail* → *imejl*; Ortografska adaptacija anglicizama vrši se putem transkripcije, pri čemu na njihovo pisanje principi pravopisa engleskog jezika ne treba da imaju nikakav uticaj; ova reč predstavlja jednu sadržinsku celinu, te se u pisanju i predstavlja kao jedan jezički znak, tj. neprekinuta reč.
(2) *Ovo je najbolji beauty savet koji sam dobila.* _____
(3) *Imaće nastup 5. Novembra.* _____
(4) *Kupili smo novi Panasonic-ov televizor.* _____
(5) *Vidimo se sutra u 19,30 ispred Srpskog Narodnog Pozorišta.* _____

- Kako bi ispravno trebalo napisati anglicizme u srpskom jeziku nastale od sledećih engleskih reči: *slide show, light show, online, touchscreen, browsing, jet-setter, top model*, *mainstream*, *superstar*, *touchpad*?
Slide show – anglicizam je *slajd-šou*. Piše se sa crticom, jer se u ovom anglicizmu u srpskom jeziku može uočiti značenjska veza između elemenata. *Slajd-šou* je vrsta *šoua*, tj. predstave, kao što je i *tok-šou*. Za razliku od njih, *lajtšou* se piše sastavljeno, jer u srpskom jeziku predstavlja jednu sadržinsku celinu, tj. *lajtšou* nije vrsta *šoua*.

- Napišite pravilan oblik sledećih engleskih geografskih i ličnih imena u srpskom jeziku i dajte objašnjenje.

NIJE (*Džordž*) *Vošington*	nego (*Džordž*) *Vašington* ODGOVOR: nije prema današnjim pravilima transkripcije, ali je ovaj oblik ukorenjen u praksi, kao i grad *Vašington*.
NIJE (*Denzel*) *Vašington*	nego _____
NIJE (*Harvi*) *Vajnštajn*	nego _____
NIJE *Sigurni* (*Viver*)	nego _____
NIJE (*Morgan*) *Frimen*	nego _____

4.2. Vežbanja na semantičkom nivou

Vežbanja na semantičkom nivou bila bi usmerena na prepoznavanje, objašnjavanje i ispravljanje sledećih pojava pod uticajem engleskog jezika: (1) stepen obličke integrisanosti anglicizama, (2) stepen opravdanosti anglicizama, (3) tipovi sinonimskih odnosa između anglicizma i postojeće domaće/odomaćene reči: inercijska sinonimija i hiposinonimija, (4) skriveni uticaji na semantičkom nivou: prevedeni sinonimi i kalkovi, (5) nova značenja domaćih/odomaćenih leksema pod uticajem engeskog jezika, (6) formalni i sadržinski lažni parovi, (7) pleonastičko-tautološki spojevi sa elementom iz engleskog jezika, (8) pseudoanglicizmi i (9) tretiranje kulturno specifičnih reči. U nastavku se predstavljaju ilustrativni tipovi vežbanja.

- Odredite kojim grupama anglicizama pripadaju sledeći primeri po obličkoj realizaciji, nastanku i opravdanosti: *erbeg*, *air bag*, *vazdušna vreća*, *room-service*, *room servis*, *sobni servis*, *denser*, *dedlajn*, *noćna mora*, *user-friendly*...
ODGOVOR: *erbeg* je očigledan, preoblikovan i neopravdan anglicizam, jer se može reći *vazdušni jastuk*.

- Zamenite odgovarajućim izrazom sledeće primere nemarnog funkcionalnog stila na semantičkom nivou i utvrdite tip semantičko-pragmatičke anomalije: *VIP osoba*, *fast food hrana*, *MMS poruka*, *Londonska ekonomska škola*, *Muzej istorije prirode*, *asistent profesor...*
  ODGOVOR: *VIP osoba* – pleonastičko-tautološki spoj, jer *VIP* je akronim od *Very Important Person*, koji već sadrži *person*, tj. 'osoba'. Stoga, dovoljno je reći *VIP*.

- U sledećim rečenicama pronađite anglicizme, svrstajte ih u odgovarajuće kategorije (prema vrsti, nastanku i opravdanosti) i zamenite ih domaćom rečju ili izrazom, ako je takva zamena moguća: *Vreme je da finiširamo ovaj projekat.* ODGOVOR: *finiširamo* – anglicizam je očigledan, preoblikovan i sasvim neopravdan; u srpskom jeziku postoje glagoli *završiti*, *okončati*, kao i izraz *privesti kraju*, sa istim značenjem.
  Taj tip je fabulozno bogat. _____
  Glumica je ostvarila sjajnu, definitivnu ulogu. _____
  Film „Stradanje Isusovo" je Gibsonov religiozni splater. _____
  *Šta mislite o internšipu u inostranstvu za naše studente?*_____

- Napišite odgovarajući oblik sledećih stranih geografskih imena u srpskom jeziku pod uticajem engleskog:
  NIJE *Latvija* nego *Letonija*
  NIJE *Tehran* nego _____
  NIJE *Sent Petersburg* nego _____
  NIJE *Zapadna Indija* nego _____
  NIJE *Alaska* nego _____

- Kako biste preneli sledeće kulturno specifične reči i izraze iz engleskog jezika u srpski?
  cheerleader, *A-level*, *Halloween*, *bacon burger*, *haggis*, *muffin*
  cheerleader ODGOVOR *predvodnica navijača* – postupak kalkiranja, kada ne postoje slični pojmovi u dva jezika.

4.3. Vežbanja na morfosintaksičkom i pragmatičkom nivou

Uticaji engleskog jezika na srpski na morfosintaksičkom i pragmatičkom nivou analize skrivenog su tipa budući da se engleske gramatičke i diskursne strukture kriju u srpskim oblicima. Vežbanja na ovim nivoima analize bila bi usmerena na prepoznavanje, objašnjavanje i ispravljanje sledećih pojava pod uticajem engleskog jezika: (1) struktura imeničke sintagme (imenica u pridevskoj funkciji, inverzija kod vlastitih imena u nazivima institucija, spojevi ličnog imena i prezimena), (3) promenljivost akronima po padežima, (4) odabir predloga, (5) strukturne dopune i (6) uvezene diskursne formule. Ovakve promene su neopravdane, te spadaju u domen anglosrpskog. Zbog toga se ilustrativna vežbanja koja slede i tiču elemenata anglosrpskog na ova dva nivoa.

- Uočite, objasnite i otklonite elemente anglosrpskog na gramatičkom i pragmatičko-stilističkom nivou analize u sledećim primerima:
  Mislite o tome!
  ODGOVOR Uobičajena fraza u srpskom jeziku u ovom kontekstu je *Razmislite o tome*!
  Gaji simpatije za njihovu političku borbu.
  ODGOVOR Ovo je pogrešna strukturna dopuna; ispravno je: *gajiti simpatije <u>prema</u> nečemu/nekome*.
  Imao je uspešan duet s Elton Džonom. _____
  *Želite li kafu sa ili bez šećera?*_____

*Zaboravljeno je od svih šta je radio devedesetih.*_____
Vi gledate Vesti u 19.30. _____
Auč, povredio si mi prst! _____
*Master studije pohađa u Londonskoj ekonomskoj školi.*_____
Pričaj mi o tome! _____

4.4. Vežbanja – anglosrpski na svim nivoima analize

- Objasnite pojavu anglosrpskog u sledećim primerima, odredite nivo jezičke analize na kom se ispoljava i ispravite greške:
  Organizujemo trening novih kadrova.
  ODGOVOR: reč *trening* upotrebljena je pogrešno pod uticajem ignorisanja formalnog lažnog para *training* (eng.) – *trening* (srp.). Ispravno je reći *obuka*. Greška je na leksičkom nivou analize.
  Nisam srećan sa uslovima konkursa. _____
  Sadašnja aktuelna politika Amerike je da... _____
  Kontaktirao sam Marka. _____
  Imaće nastup 5. Novembra. _____
  Koja je mejk-ap tajna domaćih blogerki? _____
  Koje medikamente koristite? _____
  Ohrabrio sam ga da ode na lekarski pregled. _____
  Nisam htela da ti povredim osećanja. _____
  Moje ime je Ana. _____

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U svetlu sve izraženijih uticaja anglofonih kultura, koji su ogromnih razmera u jezicima savremenog sveta, pa tako i u srpskom, a koji se ispoljavaju kroz uvoženje jezičkih i kulturnih elemenata, ukazano je na značaj sastavljanja priručnika u vezi sa upotrebom elemenata iz engleskog jezika u srpskom. U ovom radu opisana je motivacija za ovakav priručnik i obrazložena je koncepcija *Vodiča kroz englesko-srpske jezičke kontakte*, koja se temelji na kontaktnolingvističkom teorijskom okviru, na važećem *Pravopisu srpskog jezika* (2010) i drugim normativnim priručnicima srpskog jezika (Klajn 2016; Vasić, Prćić i Nejgebauer 2018; Prćić 2018; Prćić 2019a), kao i brojnim primerima iz stvarne upotrebe jezika.

Rad se bavi sistematičnim objedinjavanjem praktičnih primera novijih uticaja engleskog jezika na srpski na fonološko-grafološkom, semantičkom, morfosintaksičkom i pragmatičkom planu, kroz vežbanja osmišljena tako da korisnicima Vodiča, izvornim govornicima srpskog jezika, približe problematiku englesko-srpskih jezičkih kontakata. Za svaki od navedenih nivoa jezičke analize, pored ilustrativnih primera upotrebe srpskog jezika pod uticajem engleskog, prikazuju se najvažniji elementi kontaktnolingvističkog teorijskog pristupa, daju se preporuke za upotrebu engleskih elementata integrisanih u srpski jezički sistem i ukazuje se na tipična mesta problematične i pogrešne upotrebe. Potom dolaze vežbanja kojima se prikazane i objašnjene oblasti upotrebe ciljano uvežbavaju. Prilikom odabira primera i predlaganja odgovarajućih vežbanja obuhvaćeni su kako elementi anglosrpskog – varijeteta koji počiva na neopravdanim i nepotrebnim inovacijama nastalim pod uticajem engleske norme i ispoljava se u razvijanju paralelne običajne norme, tako i opravdani uticaji kojima se, pre svega kroz upotrebu opravdanih anglicizama, popunjavaju leksičke i pojmovne praznine u srpskom kao jeziku primaocu.

Na ovaj način budućim korisnicima priručnika bilo bi omogućeno da englesko-srpsku kontaktnojezičku situaciju sagledaju i razumeju objektivno i celovito, te da na konkretnim primerima provere i unaprede svoju englesko-srpsku kontaktnojezičku kompetenciju. Tako bi ovako osmišljen priručnik ostvario početni cilj svojih autora.

Literatura

Alanović, M., Ajdžanović, M. (2007). Morfološki i sintaksički modeli adaptacije anglicizama u srpskom jeziku, *Probleme de filologie slavă*, 15, 225–237.

Bloomfield, L. (1933). *Language*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Bugarski, R. (2006). English: An additional language? In: *English Language and Literature Studies: Interfaces and Integrations – ELLSII Proceedings*, Volume 1 (K. Rasulić and I. Trbojević Milošević, eds.). Belgrade: Faculty of Philology, 31–33.

Dešić, M. (2015). *Pravopis srpskog jezika − školsko izdanje*. Beograd: Klett.

Đorđević, J. (2013). Engleski u srpskom jeziku među mladima: odraz (ne)vrednovanja sopstvenog jezika i novog poimanja stvarnosti. *Jezik, književnost, vrednosti – jezička istraživanja*. *Zbornik radova* (B. Mišić Ilić i V. Lopičić, ur.). Niš: Filozofski fakultet, 485–496.

Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; Školska knjiga.

Filipović, S. (2005). *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Filipović Kovačević, S. (2018a). Leksika u srpskom jeziku pod uticajem engleskog u žargonu omladine u klipovima jutjubera Jaserštajna. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 43 (1), 69–81.

Filipović Kovačević, S. (2018b). Posledice kontakata srpskog jezika sa engleskim na semantičkom nivou. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru VII/2*. *Tematski zbornik* (S. Gudurić i B. Radić Bojanić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 393–405.

Gajišin, V., Panić Kavgić, O., Kavgić, A. (2011). Engleski u Novom Sadu. U: *Govor Novog Sada – sveska 2: morfosintaksičke, leksičke i pragmatičke osobine* (V. Vasić i G. Štrbac, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, 594–612.

Haugen, E. (1953). *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behaviour.* Philadelphia: University of Pensylvania Press.

Kardoš, A. (2014). Morfosintaksička adaptacija novih anglicizama u srpskom jeziku: nove tendencije. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru III. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 417–428.

Klajn, I. (2016). *Rečnik jezičkih nedoumica*. Trinaesto izdanje. Novi Sad: Prometej.

Klikovac, D. (2008). *Jezik i moć*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Milić, M. (2013). *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku*. E-disertacija, knjiga 4. Novi Sad: Filozofski fakultet. (http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/edis04_Milic.pdf#overlay-context=sadrzaj/2013/978-86-6065-166-4)

Milisavić, D. (2016). *Elementi anglosrpskog na uličnim natpisima u Novom Sadu*. Masterski rad, neobjavljen. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Milošević, M., Ćirić, A. (2017). *Novogovor*. *Prilozi razumevanju duha tranzicionih vremena*. Beograd: Službeni glasnik.

Mišić Ilić, B. (2017). Pragmatic borrowing from English into Serbian: linguistic and sociocultural aspects, Amsterdam: *Journal of Pragmatics*, 113, 103–115.

Mišić Ilić, B., Lopičić, V. (2011). Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 54 (1), 261–273.

Panić Kavgić, O. (2006). *Koliko razumemo nove anglicizme*. Novi Sad: Zmaj.

Panić Kavgić, O. (2010). Prevodilačke greške u novinskim člancima u rubrici „Meridijani" nedeljnika *Vreme*. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 53 (2), 99–113.

Panić Kavgić, O. (2011). Razumemo li značenje pozajmljenica iz engleskog jezika? Anglicizmi u srpskim medijima do 2005. godine i danas. *Svet reči*, 31/32, 23–27.

Panić Kavgić, O., Kavgić, A. (2018). Upotreba nestandardizovanih geografskih imena u srpskom jeziku na primeru egzonima preuzetih iz engleskog jezika. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 61 (1), 59–83.

Pešikan, M., Jerković, J., Pižurica, M. (2010). *Pravopis srpskoga jezika.* Izmenjeno i dopunjeno izdanje. Novi Sad: Matica srpska.

Prćić, T. (2008). Culture-specific words and how to deal with them in bilingual dictionaries. In: *International Conference "English Language and Literature Studies: Structures across Cultures". ELLSSAC Proceedings*. Volume 1. (K. Rasulić and I. Trbojević, eds.). Belgrade: Faculty of Philology, University of Belgrade, 415–421.

Prćić, T. (2012). Kako se na engleskom kaže *oldtajmer*? Anglicizmi kao srpsko-engleski lažni parovi. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 55 (2), 203–220.
Prćić, T. (2013). Englesko-srpska kontaktnojezička kompetencija: od prakse preko teorije do prakse. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II/2. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 183–195.
Prćić, T. (2014a). Building contact linguistic competence related to English as *the* nativized foreign language. *System*, 42, 143–154.
Prćić, T. (2014b). English as *the* nativized foreign language and its impact on Serbian. *English Today*, 117, 30 (1), 13–20.
Prćić, T. (2015). Objedinjena kontaktno-kontrastivna lingvistika: principi i primene. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru IV/2. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 31–45.
Prćić, T. (2016). *Semantika i pragmatika reči*. Treće, elektronsko izdanje. Filozofski fakultet: Novi Sad. (http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-356-9.pdf#overlay-context=sadrzaj/2017/978-86-6065-406-1)
Prćić, T. (2018). *Novi transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena*. Treće, elektonsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. (http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-497-9_0.pdf)
Prćić, T. (2019a). *Englesko-srpski rečnik geografskih termina*. Drugo, elektronsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. (http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-498-6_0.pdf)
Prćić, T. (2019b). *Engleski u srpskom*. Treće, elektronsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. (http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-512-9.pdf)
Rodić, S. (2014). Sekundarna morfološka i semantička adaptacija anglicizama u komunikaciji na Fejsbuku o rijaliti-programima. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru III. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 455–466.
Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace.
Savić, M. (2016). Tvorbeni principi u građenju pseudoanglicizama u srpskom jeziku. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru V. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 317–330.
Silaški, N. (2012). *Srpski jezik u tranziciji – o anglicizmima u ekonomskom registru*. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta.

Vasić, V., Prćić, T., Nejgebauer, G. (2018). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Treće, elektronsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. (http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-451-1)
Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact*. The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers.

AN OUTLINE OF *A PRACTICAL GUIDE TO ENGLISH-SERBIAN LANGUAGE CONTACTS*: THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Summary

This paper presents an outline of *Praktični vodič kroz englesko-srpske jezičke kontakte* [i.e. *A Practical Guide to English-Serbian Language Contacts*], intended especially for university students of Serbian and English, and planned to be produced by the authors, who are currently actively involved in teaching and building contact linguistic competence, based on the manifold influences of English as *the* nativized foreign language (ENFL) on Serbian. Conceived as a student's resource book, the Guide will be offering both necessary theory and ample practice, mostly in the shape of exercises, so as to sensitize users to the nature of the influences and to the standardized ways of handling elements from English in Serbian. In the opening section of the paper, an overview of the influences of English on Serbian has been presented, alongside the theoretical and methodological groundwork of the Guide; in Section 2, a review of general principles of contact linguistics has been given, with special reference to contacts between Serbian and English; in Section 3, the overall organization of the Guide into four thematic segments, dealing with phono-graphological, morphosyntactic, semantic and pragmatic levels, has been elaborated; in Section 4, a review of types of exercises to be employed in guiding users to recommended, i.e. standard, and other, i.e. non-standard, uses of elements from English in Serbian has been offered; and finally, in Section 5, a summary of the main findings of the paper and their possible implications has been provided.

Key words: practical guide, English-Serbian interlingual contacts, Angloserbian. grapho-phonological level, morphosyntactic level, semantic level, pragmatic level, standard use, non-standard use.

Sonja Filipović Kovačević
Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia
sonjafk20@gmail.com

Olga Panić Kavgić
Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia
olgapk@ff.uns.ac.rs

IV

ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ТЕМЕ

UDK 811.111'374.221

Ana Halas Popović

SENSE DEFINING IN ENGLISH DICTIONARIES OF SYNONYMS*

This paper analyzes the formulation of definitions in English dictionaries of synonyms as a means of reflecting the understanding of synonymy in the given reference works and their principles for the compilation of synonym sets and as an instrument of pointing out semantic similarities and differences between synonyms listed within an entry. The aim of this analysis is to identify and compare definitional strategies and devices used in these reference works and evaluate their efficiency regarding the reflection of the aforementioned synonymy-related aspects. Also, this analysis will provide an insight into advantages and disadvantages of the identified definitional practices in terms of ensuring clear-cut differentiation of synonyms, which is of crucial importance for enabling dictionary users to select the word that most precisely expresses their intended meaning.

Key words: lexicography, synonymy, synonym set, sense definition, English.

1. INTRODUCTION

Although one might question the justification for the co-existence of formally different but semantically the same lexemes in a language, which is a common way of understanding synonymy by language users, synonyms have an important role in our conveying of messages since they provide us with a possibility to choose the word that most precisely expresses our intended meaning pointing out the desired nuance or bringing about the right stylistic effect. This clearly suggests that synonyms are not lexemes with an absolutely identical meaning and use, but that there are fine distinctions between them that are significant for our correct, appropriate and, finally, more interesting expressing of ourselves. Writing about the process of compiling *Oxford Learner's Thesaurus: a Dictionary of Synonyms* (2008), Lea (2008: 544) underlines that the main function that this reference work is to fulfil is to help its users "juggle synonyms", which implies recognizing cases in which two synonyms can substitute each other but also the ones in which this is not possible or, in other words, knowing the exact difference in meaning and usage between two synonyms.

Compilers of dictionaries of synonyms and thesauri, thus, have a challenging task of, firstly, collecting an extensive range of a word's possible synonyms and, secondly, identifying and pointing out their semantic similarities, but even more importantly, their differences. It is on the basis of definitions in an entry that users decide which synonym to use in a particular context to express their intended meaning. That is why semantic distinctions between synonyms are to be made transparent and easily identified in lexicographic explanations of their meanings, which suggests that the formulation of definitions in a dictionary of synonyms or a thesaurus is one of the most difficult lexicographers' tasks. The choice of definitional strategies and devices directly affects the extent to which explanations of synonyms' meanings will fulfil their aforementioned essential function.

This paper examines the definitional practice of English dictionaries of synonyms. One of the primary concerns in this analysis is to identify the principle that underlies the formation of synonym sets, i.e. to reveal the understanding of synonymy in the given reference works. The analysis is focused on the formulation of definitions in the selected synonymy-oriented reference works as a means of reflecting the basic principle for compiling, structuring and organizing synonym sets and as an instrument of pointing out semantic similarities between synonyms listed within an entry but also, more importantly, their semantic differences. The aim of this analysis is to compare and contrast the definitional strategies iden-

* This paper has been written within the project *Languages and Cultures in Time and Space* (178002) financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

tified in the selected English reference works and evaluate their efficiency, i.e. determine the extent to which their employment transparently reflects the aforementioned synonymy-related aspects. Moreover, such an analysis will provide an insight into advantages and disadvantages of the identified practices in terms of enabling users to readily understand the relation between synonyms in a set and their semantic distinctions and, consequently, to select the word that most exactly expresses their intended meaning.

2. SYNONYMY AND ITS LEXICOGRAPHIC REPRESENTATION

Probably due to the fact that synonymy exhibits variations and different types, linguistic literature offers a range of its interpretations and definitions starting from quite general and broad explanations, such as the one that refers to a synonym as 'a same-language equivalent' (Adamska--Sałaciak 2013: 329) or an intuitive one that regards synonymy as 'the sameness of meaning' (Dolezal 2013: 256).

However, Cruse (1991: 268) offers a more in-depth study of synonymy defining it as a scalar category exhibiting three types or degrees on a scale of synonymity: absolute synonymy, cognitive synonymy and near-synonymy. The highest degree of semantic equivalence is represented by absolute synonymy that refers to cases in which all senses of lexemes in question overlap, i.e. the given lexemes are fully interchangeable in any context. However, such instances are extremely rare in a language. Cognitive synonymy is illustrated by examples of lexemes that, as Cruse (2004: 155) explains, can differ in their expressive and connotative meaning (e.g. *obstinate* has a negative while *firm* has a positive connotation), stylistic features (e.g. *cogitate* is more formal than *think*), collocational restrictions (e.g. *pass away* is used exclusively with a human subject while the use of *die* is not restricted in this sense), etc. but still they are interchangeable so that two sentences in which such lexemes appear are mutually entailing, which proves a high degree of their semantic equivalence e.g.:

1) My grandfather passed away yesterday.
2) My grandfather died yesterday. Cruse (1991: 280)

Near-synonyms can also differ in the same respects as cognitive synonyms. Yet, they exhibit a lower degree of semantic equivalence in comparison to the two aforementioned types of synonymy since their substitution does not yield mutual entailment of the given sentences, e.g.:

3) He cut this piece of wood.
4) He carved this piece of wood.

The second sentence entails the first one but the first does not necessarily entail the second one[1]. Among the three types of synonymy, it is near-synonymy representing incomplete semantic equivalence that is most frequently found in a language. It can be, thus, reasonably assumed that dictionaries of synonyms[2] and thesauri[3] are mostly based on this type of synonymy. Moreover, since near-synonymy represents quite a broad understanding of the given linguistic phenomenon, dictionary compilers are, in this case, provided with an opportunity to include a greater number of synonyms within an entry, which show various degrees of semantic equivalence with the given headword.

In entries in synonymy-oriented reference works, synonyms are organized within synonym sets including several words or expressions which exhibit a certain degree of semantic similarity with the

[1] More on distinguishing among the three types of synonymy using truth-conditional semantics in Rasulić (2016), Stanojević (2009).

[2] Although a list of synonyms of the given headword is frequently provided within entries of general-purpose dictionaries, in this paper, dictionaries of synonyms and thesauri are considered as the primary synonymy-related lexicographic resources.

[3] In this paper, dictionaries of synonyms and thesauri are perceived as lexicographic resources of the same kind, whose entries represent inventories of synonyms of alphabetically arranged headwords. More on the understanding of terms a *thesaurus* and a *dictionary of synonyms* in Lea (2008: 543) and Murphy (2013: 280).

given headword (Halas Popović 2018: 89), as it is shown in the illustrations below presenting synonyms of the adjective *cold*:

cold ▪ cool ▪ chilly ▪ chill ▪ lukewarm ▪ tepid ▪ crisp (Oxford Learner's Thesaurus: a Dictionary of Synonyms, 2008)
cold ▪ cool ▪ chilly ▪ frigid ▪ freezing ▪ frosty ▪ gelid ▪ icy ▪ glacial ▪ arctic (Webster's New Dictionary of Synonyms, 1984)
cold ▪ cool ▪ freezing ▪ frozen ▪ icy (Easier English. Basic Synonyms, 2004)

However, these sets have a specific internal structure and organization. In English lexicographic practice, synonym sets are most commonly formed according to a principle based on hyposynonymy (Prćić 2018: 118) so that the initial or the head member of a set has the status of a superordinate or a hypernym, while its synonyms act as its subordinates. A head is, actually, the carrier of the most general, neutral meaning shared by all the members of the given set, while each of them expresses a more specific meaning in comparison to their superordinate, as it is noticeable in the previously shown examples. *Cold*, as the head, has the most general meaning 'having a low temperature', while each of the synonyms in its set denotes a more specific meaning due to additional specific components it comprises, such as the manner in which the given characteristic manifests itself (e.g. 'cold in a pleasant way' (*cool*), 'unpleasantly cold' (*chill*) or the high intensity of its manifestation (e.g. 'coldness so great as to be painful' (*icy*), 'close to the temperature at which water freezes' (*freezing*), etc.

3. THE ART AND CRAFT OF DEFINING MEANINGS OF SYNONYMS

As Jackson (2002: 94) explains, a dictionary definition is 'a characterization of the meaning of the lexeme' or a reflection of lexicographers' effort to find 'apt wording' for the explanation of a word's sense. In general terms, definitions can be regarded as lexicographic tools with a specific form, content and function.

Lexicographic theory has offered some general guidelines for the formulation of efficient dictionary definitions. Firstly, they cannot be overspecific or underspecific (Šipka 2006, Zgusta 1971), which means that they should not provide either more or less information than it is needed for easy identification of the defined notion since, in the first case, it can be too long and complicated and, thus, difficult for understanding, while, in the latter case, it can be completely incomprehensible. Secondly, the wording of a definition plays a crucial role since the use of archaic, dialectal or rare words, words in their peripheral senses as well as words that are more difficult to understand than the word being defined itself (Atkins & Rundell 2008) can significantly harm the clarity of a definition. Thirdly, Landau (2001: 157-158) emphasizes that circularity is to be avoided as well in definitions, which means that, for instance, the meaning of the noun *fear* cannot be explained by the definition 'a state of fear'. The fact that should not be neglected in this context is the limitation of space available to an entry in a dictionary so that clarity of meaning should be achieved through the use of the smallest possible number of words. Taking into account all the aforementioned principles, it can be concluded that dictionary definitions in general are expected to fulfill various requirements including: informativity, conciseness, simplicity, precision, relevance, which all lead to comprehensibility of a definition.

In addition to these general principles, the formulation of definitions in a dictionary of synonyms lays down another challenging requirement – semantic discrimination of synonyms within a set. Therefore, tailoring of sense definitions in these reference works presents an even tougher lexicographic task. Prćić (2018: 124) suggests that definitions in a dictionary of synonyms should be differential showing a semantic contrast between two synonyms so that users can easily comprehend differences, even quite subtle ones, in their meaning and use. Hence, the craft of formulating sense definitions of synonyms boils down to developing and employing a lexicographic technique that will make the given semantic

contrast transparently obvious and readily comprehensible. On the other hand, synonyms within a set are also mutually related due to the fact that they share the same general meaning and that they belong to the same lexical field. Thus, this relatedness of synonyms should also be reflected in their sense definitions. In conclusion, definitions in the given type of reference works are required to explain the way in which synonyms in a set differ as well as the way in which they are similar.

4. AN ANALYSIS OF DEFINITIONAL PRACTICE IN ENGLISH DICTIONARIES OF SYNONYMS

English dictionaries of synonyms and thesauri can be divided into two types according to the thoroughness of their synonymy treatment. The first type, exemplified by *Webster's New Dictionary of Synonyms* (1984), provides a definition for every synonym listed in an entry, while the second type, represented here by *The Collins Thesaurus: the Ultimate Wordfinder* (2004), only lists synonyms of the given headword without explaining their meanings, as can be seen in the illustrations below:

cut *vb* **Cut, hew, chop, carve, slit, slash** mean to penetrate and divide something with a sharp-bladed tool or instrument (as a knife, ax, or sword). **Cut** is by far the most comprehensive term, for it is not only interchangeable with any other word in the group but also with any of a large number of verbs that suggest use of a specific instrument (as *knife, shear, reap,* or *mow*) or dividing in a certain way (as *mince* or *shred*) or an operation having a definite end (as *prune, lop,* or *amputate*). Often it requires an adverb to describe the process or purpose more clearly ⟨*cut* down a tree⟩ ⟨*cut* off dead branches⟩ ⟨*cut* up a carcass of beef⟩ ⟨*cut* out a paper doll⟩ Its extended uses are many: usually it implies a result (as separation or isolation) similar to one produced by cutting ⟨*cut* off a member of the family⟩ ⟨she is *cut* off from all her friends⟩ or one (as distress or pain) suggestive of a stabbing or hurting ⟨the remark *cut* her to the heart⟩ **Hew** is not only more restricted in its application than *cut* but it carries far more explicit implications. It usually suggests the use of a heavy tool (as an ax, a sword, or chisel)

Illustration 1: A segment of an entry in *Webster's New Dictionary of Synonyms*

cut VERB **1** = slit, saw, score, nick, slice, slash, pierce, hack, penetrate, notch …*Thieves cut a hole in the fence… …You can hear the saw as it cuts through the bone…*
2 = chop, split, divide, slice, segment, dissect, cleave, part …*Cut the tomatoes into small pieces…*
3 = carve, slice …*Mr Long was cutting himself a piece of cake…*
4 = sever, cut in two, sunder …*I cut the rope with scissors…*

Illustration 2: A segment of an entry in *The Collins Thesaurus: the Ultimate Wordfinder*

This fact significantly narrows down the range of reference works that can be included in this analysis. However, there have been selected two well-known representatives of the first aforementioned type, whose definitional practices will be carefully analyzed in the further text: *Webster's New Dictionary of Synonyms* (1984) (WNDS) and *Oxford Learner's Thesaurus: a Dictionary of Synonyms* (2008) (OLT).

As it has already been observed, the main principle that governs the formation and structure of synonym sets in WNDS and OLT is based on hyposynonymy. The consistent and complete adherence to this principle in tailoring of entries calls for the formulation of definitions in such a way so that they make the given hyperrelation among synonyms in a set transparent. This implies that definitions in WNDS and OLT are required to reflect: mutual relatedness of synonyms in a set based on the fact that they belong to the same lexical field and that they share the same general meaning denoted by the head member, the relation of subordination between the head and the other synonyms in a set and semantic distinctions between every individual synonym and, primarily, its head and, secondarily, the other synonyms in the given set (i.e. its cohyponyms). This analysis is focused on identifying definitional strategies and devices used in WNDS and OLT and determining their efficiency in the context of fulfilling the given requirements.

The sample for the analysis is the entry for the adjective *cold* that will be investigated in both selected reference works. This adjective has quite a broad range of possible synonyms so that its entry in a dictionary of synonyms contains a rich system of definitions, which can provide a thorough and reliable insight into the range of the applied definitional strategies and devices.

4.1. Reflecting mutual relatedness of synonyms in a set

In an entry in WNDS and OLT, synonyms of the given headword are first listed in a chain, which is followed by the definition of the general meaning that is shared by all members of this synonym set. In this manner, the mutual relatedness of synonyms in a set and their semantic similarity are directly and clearly shown, as can be seen in the illustrations that follow:

cold, **cool, chilly, frigid, freezing, frosty, gelid, icy, glacial, arctic** mean having a temperature below that which is normal or comfortable.

Illustration 3: The definition of the general meaning shared by all members of the synonym set for the headword *cold* in WNDS

cold • cool • chilly • chill • lukewarm • tepid • crisp

These words all describe sb/sth that has a low temperature.

Illustration 4: The definition of the general meaning shared by all members of the synonym set for the headword *cold* in OLT

Moreover, all or most of definitions in an entry in WNDS and OLT are formulated in such a way so that they formally indicate that synonyms in the given set are all connected to the common head, which is another way to prove their mutual relatedness. This formal indication refers to incorporating a head itself (in this case the adjective *cold*) or a word morphologically derived from it (in this case the noun *coldness*) into the texts of definitions of its synonyms, e.g.

Cool suggests moderate and often refreshing coldness

Chilly implies coldness that makes one shiver

a *glacial* lake might be, according to context, either a painfully cold lake or one formed by the action of a glacier.

Illustration 5: The formal indication of relatedness of synonyms to the common head in the entry for *cold* in WNDS

cool /*BrE*; *AmE*/ (usually approving)
fairly cold, especially in a pleasant way

chilly /*BrE*; *AmE*/ (rather informal)
too cold to be comfortable

crisp /*BrE*; *AmE*/ (approving)
(of the air or weather) pleasantly dry and cold

Illustration 6: The formal indication of relatedness of synonyms to the common head in the entry for *cold* in OLT

OLT also uses a modification of the previously explained strategy to achieve the same purpose of pointing out mutual relatedness of synonyms in a set. Namely, definitions of synonyms in a set can contain the same formulation of the general semantic component that all of them share. For example, synonyms in the set illustrated below are mutually related on the basis of the common component 'not friendly' that, in the given formulation, appears in the definitions of the head and its synonyms, e.g.

cold /*BrE*; *AmE*/ (disapproving)
without emotion; not friendly

cool /*BrE*; *AmE*/
not friendly, interested or enthusiastic

aloof /*BrE*; *AmE*/ [not usually before noun] (written)
not friendly or interested in other people

frosty /*BrE*; *AmE*/
not friendly, in a way that suggests that sb does not approve of sth

Illustration 7: The formal indication of the mutual relatedness of synonyms in the entry for *cold* in OLT based on the common general component

A strategy specific to WNDS refers to displaying definitions within an uninterrupted chain in an entry, e.g.

cold, cool, chilly, frigid, freezing, frosty, gelid, icy, glacial, arctic mean having a temperature below that which is normal or comfortable. **Cold** is the general term, often implying nothing more than a lack of warmth ⟨a *cold* day⟩ ⟨a *cold* hand⟩ ⟨*cold* meat⟩ It may also connote discomfort ⟨shivering in her *cold* room⟩ ⟨battered by a *cold* wind⟩ **Cool** suggests moderate and often refreshing coldness ⟨a *cool* breeze⟩ ⟨a *cool* hand on a fevered brow⟩ ⟨a *cool* drink⟩ but when hotness or warmth is desirable it, too, connotes something disagreeable ⟨*cool* soup⟩ ⟨a *cool* radiator⟩ **Chilly** implies coldness that makes one shiver ⟨a *chilly* morning⟩ ⟨a *chilly* room⟩ *Frigid, freezing,* and *frosty* imply temperatures below 32° Fahrenheit.

Illustration 8: Displaying definitions within an uninterrupted chain in the entry for *cold* in WNDS

Therefore, it is more suitable to refer to such an entry as a definitional passage of the whole given semantic field rather than as a set of individual definitions of different synonyms. This strategy can be interpreted as an additional way of emphasizing the fact that a synonym set represents a united whole whose members are mutually related.

4.2. Reflecting the relation of subordination in a synonym set

As it has already been pointed out, a head member acts as the superordinate of the given set or as its hypernym so that all of its synonyms are subordinated to it as carriers of more specific meanings. The analyzed reference works make the superordinate status of a head transparent by defining it quite broadly so that the explanation of its meaning, preceding the definitions of the other members of the given set, subsumes the meanings of all its subordinates, e.g.

Cold is the general term, often implying nothing more than a lack of warmth ⟨a *cold* day⟩

Illustration 9: Broad defining of the head member in the synonym set of *cold* in WNDS

cold /*BrE*; *AmE*/

having a temperature that is lower than usual or lower than the human body; (of food or drink) not heated; cooled after being cooked

Illustration 10: Broad defining of the head member in the synonym set of *cold* in OLT

The status of *cold* as the carrier of the most general meaning in this set is also directly indicated by the word choice in its definition in WNDS. In OLT, all possible contextual variations of the basic meaning of *cold* are included into its definition so that its scope is broadened enough to subsume all more specific meanings of its synonyms.

4.3. Reflecting semantic distinctions among synonyms in a set

In WNDS and OLT, synonyms are semantically discriminated through their contrasting with either their head or one of their cohyponyms. The firstly mentioned case of semantic contrasting is easily identified since a head itself or a word morphologically related to it is used in the text of definitions in an entry, as it has already been shown in the illustrations 5 and 6.

The incorporation of a head into definitions of its synonyms, hence, has a double function in the definitional practice of the two analyzed reference works. On one hand, this definitional device proves the connection among synonyms in a set, as it has already been explained, and, on the other, it clearly shows the manner in which the meaning of these synonyms is understood and explained – through their semantic contrasting with their head.

The focus is also placed on specific implications, connotations or collocational restrictions of the synonym being defined, i.e. on the components due to which there has arisen the semantic contrast between the given synonym and its superordinate. In WNDS, the wording of definitions often clearly signals the type of the relevant semantic difference, i.e. whether the contrast is caused by an additional implication (e.g. the illustration 5, the definition of *chilly*) or a specific connotation, e.g:

Arctic is the strongest of these words in its suggestion of intense coldness. It connotes the frigidity of the polar regions and is usually a hyperbolic rather than an exact term ⟨a winter notable for its *arctic* temperatures⟩

Illustration 11: A clear indication of a specific connotation of a synonym in WNDS

In this dictionary, typical collocates are also incorporated into the text of a definition if they are significant for establishing the contrast between the given synonym and its head, e.g.

Icy, when used to indicate a kind of coldness, implies frigidity so great as to be painful and cutting; it is applicable chiefly to winds, storms, and water ⟨an *icy* rain⟩ ⟨an *icy* northeast wind⟩

Illustration 12: A clear indication of typical collocates in WNDS

Entries in WNDS contain full-sentence, extensive definitions, obviously, with the tendency to offer detailed and full explanations of the specific meaning and use of each synonym so that it can be clearly differentiated from the other synonyms in its set.

On the other hand, in OLT, there is an obvious tendency to keep definitions brief but with clearly pinpointed specific components of each synonym that directly and precisely contrast it with its head. Therefore, stylistic features (e.g. formal/informal, approving/disapproving, etc.) that play a role in bringing about this contrast are clearly and neatly labelled (e.g. illustration 6), while typical collocates are provided in brackets preceding the text of the given definition (e.g. illustration 6, the definition of *crisp*).

However, in both of the analyzed reference works, some synonyms in a set are not defined in relation to their head, as in the previously described cases, but in relation to one of their cohyponyms. Thus, for example, in WNDS, *gelid*, as one of the synonyms of *cold*, is defined in relation to *freezing*, while *glacial* is defined in relation to *icy*, e.g.

Gelid is equivalent to *freezing*, but it somewhat more often stresses the resultant discomfort

Basically **glacial** is very close to *icy*

Illustration 13: Defining of synonyms in relation to one another in the entry for *cold* in WNDS

In OLT, there are cases in which a synonym is simply defined by its cohyponym. Such cases are also found in synonym sets of the adjective *cold*, e.g.

lukewarm /BrE; AmE/(not used in comparative forms) (often disapproving)

slightly warm, sometimes in an unpleasant way

The food was barely lukewarm. ◇ *Add half a cup of lukewarm water to the mixture.*

[+]

tepid /BrE; AmE/(not used in comparative forms) (often disapproving)

lukewarm

The tea was weak and tepid. ◇ *She stood under the tepid shower.*

[+]

[-] NOTE **LUKEWARM** OR **TEPID?** There is really no difference in meaning or use between these words.

remote /BrE; AmE/ [not usually before noun]

not friendly; not letting other people get to know you

He somehow remains a remote figure.

[+]

► **remoteness** /BrE; AmE/ **noun** [U]: *His remoteness made her feel unloved.*

distant /BrE; AmE/

remote

He seemed distant and distracted.

Illustration 14: Defining of synonyms by one of their cohyponyms in the entry for *cold* in OLT

This definitional strategy can be understood as a way of showing that the two synonyms are strikingly similar in their meanings, which is confirmed by the note accompanying the definitions of *tepid* and *lukewarm*.

5. THE DISCUSSION OF THE ANALYSIS RESULTS

The analysis has shown that the formulation of definitions in WNDS and OLT is in accordance with the principle of hyposynonymy to a considerable extent so that explanations of meanings in these two reference works fairly transparently reflect three main characteristics of a synonym set based on this hyperrelation: the semantic relatedness of synonyms, on one hand, and the semantic contrast among them, on the other, as well as the subordinate position of synonyms in relation to their head.

Definitional strategies used in WNDS and OLT are summarized in the following table:

	EMPLOYED STRATEGIES	WNDS	OLT
reflecting mutual relatedness of synonyms in a set	- pointing out the general meaning common to all members of a set	+[4]	+
	- indicating formally the fact that all synonyms in a set correspond to the common head	+	+
	- indicating the cohesion and unity of a synonym set by the visual organization of definitions in an entry	+	-

[4] The symbol "+" indicates the presence and "-" the absence of the strategy in question in the given dictionary.

reflecting subordination in a synonym set	- indicating the superordinate status of a head	+	+
reflecting semantic distinctions among synonyms in a set	- contrasting synonyms with their head	+	+
	- contrasting synonyms with one of their cohyponyms	+	+

Table 1: The summary of definitional strategies used in WNDS and OLT

As it can be concluded from the table above, there is a considerable similarity between WNDS and OLT with respect to their definitional practice since they share most of the strategies identified in the analysis carried out in this paper. Hence, these two reference works share the same general definitional principle that imposes the requirement of reflecting hypersynonymy and they employ the same strategies, except for the one referring to the visual organization of the information within an entry, in order to fulfil this requirement. Of course, the practical realization of these strategies is, in many cases, different in WNDS and OLT, especially concerning the comprehensiveness of the explanation of specific semantic components and specific usage characteristics of synonyms that bring about the semantic contrast between them or the explicitness of the wording of definitions.

In order to point out semantic distinctions among synonyms in a set, both WNDS and OLT use the combination of two strategies: defining individual synonyms in relation to their head and defining individual synonyms in relation to one another. Hence, there have been found examples in which, within the same set, some of the synonyms are directly semantically contrasted with their head, while the others are contrasted with some of their cohyponyms. However, the outcome of such combining of definitional strategies is an inconsistency in semantic discrimination of synonyms reducing the clarity and transparency of their semantic distinctions, which are two essential preconditions for enabling users to identify the word that most precisely expresses their intended meaning. For instance, when a synonym is defined only in relation to one of its cohyponyms, the semantic distinction between it and its head or its other cohyponyms is not pinpointed at all, thus, remaining completely unexplained and unmarked.

Therefore, clearer and more precise semantic discrimination of synonyms in a set can be ensured by the application of the strategy that consistently contrasts each synonym with its head. In this case, the head should be defined first with a formulation clearly pointing out the key, basic component that it shares with its synonyms, i.e. the component that is included into the meanings of all members of the given set. Then, following the model proposed by Prćić (2018: 135), the head should be incorporated into every definition in the set being accompanied by specific components of the given synonym. What is achieved in this way is that specific components of all cohyponyms in a set are attached to the same base, which means that the same pattern is used for the formulation of all their definitions. The outcome of such a practice is that specific components of every member in a set become more prominent and obvious so that synonyms can be directly mutually contrasted. This can be further facilitated by the use of a separate paragraph for each definition, labels of stylistic features and brackets preceding the text of a definition for marking typical collocates if they are relevant for establishing the semantic contrast between the given synonym and any of its cohyponyms.

The use of the proposed strategy is illustrated by the following set of definitions for some of possible synonyms of the adjective *cold*:

cold
having a low temperature
cool
moderately and refreshingly cold
chilly
so cold that one starts shivering or does not feel comfortable
frigid (formal)
extremely cold
freezing
so cold that is has the temperature close to the one at which water freezes
frosty
(of the weather, morning, night) so cold that fine ice crystals form on surfaces all over the place
gelid (literary)
freezing cold
icy
(of wind, storm, water) unpleasantly, painfully cold
glacial (formal)
(of winds, temperatures, air, water, etc.) extremely cold

It is noticeable that *frigid* and *glacial* have the identically formulated definitions, which suggests that their meanings are very similar and, what is more, they are even used in the same register (formal), but it is still possible to differentiate between them on the basis of the referents typically used with *glacial* that are clearly pointed out before its definition. Also, it can be observed that *freezing* and *gelid* are quite similar in their meanings, but due to the label preceding the definition of *gelid* (literary), it is easy to differentiate between them on the basis of their stylistic features.

6. CONCLUSION

This paper has presented an analysis of the practice of formulating definitions used in English dictionaries of synonyms as a means of reflecting hyposynonymy, the basic principle underlying the formation of synonym sets within entries in the selected reference works. The aim of the analysis has involved the comparison of strategies used for defining meanings of synonyms in the selected dictionaries and the determination of the extent to which these definitions faithfully reflect hyposynonymy. Also, this analysis has provided an insight into advantages and disadvantages of the identified definitional practices in terms of ensuring transparency of sematic distinctions between synonyms.

The results of the analysis have shown that definitions in the analyzed dictionaries adhere to the principle of hyposynonymy to a considerable extent, i.e. that they exhibit mutual semantic relatedness of synonyms within a set, then the relation of subordination between the head member and its synonyms as well as semantic differences between the given synonyms.

The definitional practice in English dictionaries of synonyms is also characterized by a high degree of uniformity since the analyzed reference works use almost the same strategies for defining meanings of synonyms.

However, there has been recognized a disadvantage of the used definitional practice that refers to the combined use of two strategies for semantic contrasting of synonyms, which means that, within one entry, some synonyms are defined in relation to their head, while the others are defined in relation to one of their cohyponyms. It has been concluded that such a practice diminishes the transparency and

clarity of semantic distinctions among synonyms in a set. Therefore, consistent semantic contrasting of every member in a set with its head ensures clear semantic discrimination of synonyms in two ways – in relation to their hypernym but also in relation to all of their cohyponyms.

References

Adamska-Sałaciak, A. (2013). Equivalence, Synonymy, and Sameness of Meaning in a Bilingual Dictionary. *International Journal of Lexicography* 26/3, 329-345.

Atkins, B. T. S., Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.

Cruse, D. A. (1991). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cruse, A. (2004). *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Dolezal, F. (2013). Synonymy and Sameness of Meaning: an Introductory Note. *International Journal of Lexicography* 26/3, 255-259.

Halas Popović, A. (2018). The Theory behind the Practices of Treating Synonyms in English-Language Dictionaries: a Critical Assessment. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XLIII-1, 83-100.

Jackson, H. (2002). *Lexicography. An Introduction*. London: Routledge.

Landau, S.I. (2001). *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press.

Lea, D. (2008). Making a Thesaurus for Learners of English. In: *Proceedings of the 13th EURALEX International Congress, Barcelona, Spain, July 15-19, 2008* (E. Bernal, J. DeCesaris, Eds.) (2008). Barcelona: Institut universitari de lingüística aplicada, Universitat Pompeu Fabra. 543–550.

Murphy, M. L. (2013). What We Talk about when We Talk about Synonyms (and What It Can Tell Us about Thesauruses). *International Journal of Lexicography* 26/3, 279-304.

Prćić, T. (2018). *Ka savremenim srpskim rečnicima*. Novi Sad, Filozofski fakultet. Available at http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-454-2

Rasulić, K. (2016). *Exploring Semantic Relations*. Belgrade: Faculty of Philology.

Stanojević, M. (2009). Cognitive synonymy: a general overview. *Facta Universitatis*. *Series: Linguistics and Literature* 7/2, 193–200.

Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina.* Novi Sad: Matica srpska.

Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography.* The Hague, Paris: Mouton.

Dictionaries

Easier English. Basic Synonyms (2004). H. Sargeant (Ed.). London: Bloomsbury Publishing Plc.

Oxford Learner's Thesaurus: a Dictionary of Synonyms (2008). D. Lea (Ed.). Oxford: Oxford University Press.

Webster's New Dictionary of Synonyms (1984). P. B. Gove (Ed.). Springfield: Merriam-Webster, Inc.

DEFINISANJE ZNAČENJA U REČNICIMA SINONIMA ENGLESKOG JEZIKA

Rezime

U ovom radu predstavljena je analiza prakse formulisanja definicija u rečnicima sinonima engleskog jezika kao sredstva odslikavanja hiposinonimije, osnovnog principa formiranja skupa sinonima svake odrednice u pomenutim rečnicima. Cilj analize je podrazumevao poređenje strategija upotrebljenih u odabranim rečnicima prilikom definisanja značenja sinonima i određivanje stepena u kome definicije formulisane njihovom primenom verno odslikavaju pomenuti hibridni smisaoni odnos. Takođe, ova analiza je omogućila uvid u prednosti i nedostatke utvrđene prakse u kontekstu obezbeđivanja transparentnosti semantičkih distinkcija među sinonimima.

Rezultati analize su pokazali da definicije u odabranim rečnicima sinonima engleskog jezika u veoma visokom stepenu verno odslikavaju hiposinonimiju, odnosno da pokazuju međusobnu semantičku povezanost sinonima u

jednom skupu ili njihovu semantičku sličnost, potom odnos subordinacije između hiperonima, glavnog, početnog člana skupa, i ostalih članova, njegovih sinonima, kao i semantičke razlike među datim sinonimima.
Praksu formulisanja definicija u engleskim rečnicima sinonima odlikuje i visok stepen uniformnosti s obzirom na to da analizirani rečnici koriste gotovo iste strategije definisanja sinonima, izuzev one koja se tiče vizuelne organizacije informacija u članku.
Utvrđeni nedostatak prakse formulisanja definicija u analiziranim rečnicima tiče se kombinovane upotrebe dve strategije prilikom semantičkog kontrastiranja sinonima tako da su, u okviru jednog članka, pojedini sinonimi definisani u odnosu na glavni član skupa, a drugi u odnosu na jedan od svojih kohiponima, usled čega je umanjena jasnoća i transparentnost semantičkih distinkcija kako između samih kohiponima, tako i između svakog od njih pojedinačno i njihovog hiperonima. Stoga se u radu predlaže formulisanje definicija u kojima bi se dosledno semantički kontrastirao svaki sinonim u skupu sa glavnim članom po identičnom obrascu, zahvaljujući čemu bi specifične komponente svakog kohiponima bile jasno uočljive tako da se svi članovi skupa uključujući i hiperonim mogu međusobno direktno kontrastirati, što je i pokazano ilustracijom primene predložene strategije.

Ključne reči: leksikografija, sinonimija, sinonimski skup, definicija značenja, engleski jezik

Ana Halas Popović
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
anahalas@gmail.com

UDK 811.163.41’374:004.738.5

Бојана Милосављевић – Слободан Новокмет – Бојана Тодић

ОНЛАЈН РЕЧНИЦИ И НАРОДНА ЛЕКСИКОГРАФИЈА*

У раду се говори о савременим тенденцијама у развоју српске лексикографије за које је карактеристично учешће многобројних и анонимних (углавном нестручних) ентузијаста у изради речничких прилога. Уводи се термин из руске литературе – *народна лексикографија* (рус. *народная лексикография*), који обухвата актуелне лексикографске активности уобичајено именоване енглеским термином *краудсорсинг* (енгл. *crowdsourcing*). Предмет истраживања представљају електронски, онлајн речници отвореног типа *Викиречник* и *Вукајлија*, при чему се тежи сагледавању њихових типолошких карактеристика, као и анализи њихове макроструктуре и микроструктуре како би се увидела потреба за методолошки организованијим и усмеренијим приступом наведеним појавама.

Кључне речи: народна лексикографија, онлајн речници, речници отвореног типа, Викиречник, Вукајлија

1. УВОД

Захваљујући интернету и иновационим технологијама, крајем 20, а нарочито почетком 21. века запажају се значајне новине у свету лексикографије. Све више се говори о електронској лексикографији и о електронским речницима. У многим развијеним земљама лексикографија се сад већ у појмовном смислу изједначава с електронском лексикографијом, дајући тако електронским речницима и дигиталним издањима речника примат над папирним, штампаним издањима. Као неке од предности електронских речника над штампаним издањима речника наводе се мултимедијалност, интерактивност, лакше и боље претраживање корпуса, већа доступност грађе и лексикографских информација и др.

И у домаћој научној јавности све више се говори о нужности модернизације лексикографије и изједначавања појмова савремена лексикографија, електронска лексикографија и онлајн речници (в. нпр. Драгићевић 2014; Ивановић 2104).[1] Најексплицитније поставке о томе шта се у теоријском и практичном смислу подразумева под електронском лексикографијом и под савременим речником даје Т. Прћић у својој монографији *Ка савременим српским речницима*. Т. Прћић (2018: 22) сматра да је дигитална реализација речника крајња и најбитнија етапа у модернизацији лексикографије, и то у свим фазама израде речника, од прикупљања корпуса, преко његове обраде до израде самог речника, дистрибуције и његовог коришћења.

* Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Онлајн речници српског језика постају актуелни вид онлајн лексикографије – постојећи речници се све више претварају у претраживе базе, тако да је тренутно на интернету могуће претраживати Вуков *Српски рјечник*, *Лексикон страних речи и израза* М. Вујаклије, различите двојезичне, терминолошке и друге речнике (в. Лазић-Коњик и Јелић 2009). Затим, постоји неколико речничких база, као што су onlinerecnik.com, vokabular.org, velikirecnik.com, http://recnik.biz, http://recnik.net/. И Институт за српски језик САНУ учествује у изради двеју речничких платформи, а то су: (1) *Расковник*, српски лексикографски портал и платформа која је, пре свега, посвећена дигитализацији српског речничког наслеђа (на њему се могу наћи потпуно претраживи речници Вука Караџића, Глише Елезовића и Момчила Златановића), и (2) *Препис*, платформа за дигитална издања и транскрипцију српског рукописног наслеђа, која садржи збирку речи из Призрена Димитрија Чемерикића. Поред тога, ради се и на дигитализацији грађе за израду Речника САНУ, што треба да омогући убрзање рада на самом Речнику, као и на формирању и оспособљавању веб-платформе за претрагу РСАНУ и њено отворено онлајн коришћење.

1.1. Предмет и циљеви истраживања

Предмет нашег интересовања у овом раду представљају електронски, онлајн речници *Викиречник* и *Вукајлија*, чије су речничке базе послужиле као извор грађе. Један од разлога зашто смо узели у разматрање ова два речника јесте то што спадају међу познатије и посећеније онлајн речнике код нас – дакле, привлаче велику пажњу чланова онлајн заједнице. Други разлог је то што су ова два речника на одређени начин комплементарна – допуњују се у том смислу што је први речник општег типа, а други је специјални, али тематски ограничен на разговорни дискурс.

Иначе, о онлајн речницима у домаћој литератури, према нашем увиду, није се много писало. Налазимо да је у једном раду дат приказ дескриптивне једнојезичне и терминолошке лексикографије у електронском облику на интернету, где се, између осталог, помињу и *Викиречник* и *Вукајлија* (Лазић Коњик и Јелић 2009). У раду Ј. Милојевић (2018) пореде се, с једне стране, речници израђени по традиционалном моделу, тзв. затворени речници, публиковани на српском и англофоном говорном подручју у протеклих сто година, и, с друге стране, модерни речници са онлајн концепцијом, тзв. отворени речници, који су у нарочитој експанзији након 2015. године. Међу домаћим радовима о онлајн речницима налазимо и два рада посвећена *Вукајлији*, која садрже анализу одредница овог речника, и то према форми лема, а и према типу дефиниције (Вујовић 2011 и Дурбаба 2011).

Може се рећи да је општи закључак досадашњих истраживања о теми онлајн речника тај да је потребно да се досадашња лексикографска пракса преиспита, ревидира и осавремени, пре свега модернизује у правцу дигиталне реализације.

Потврђујући овакав став аутора који су се досад бавили темом онлајн речника и електронске лексикографије уопште, наши циљеви у овом истраживању јесу: 1) сагледати, на примеру *Викиречника* и *Вукајлије*, типолошке карактеристике онлајн речника код нас, као и 2) сагледати макроструктуру и микроструктуру ових речника како би се указало на сврсисходност постојања отворених онлајн речника српског језика, односно како би се истакла потреба за методолошки организованијим и усмеренијим приступом појавама као што су народна лексикографија и онлајн речници отвореног типа.

1.2. Методологија истраживања

Истраживање представљено у овом раду је аналитичко-дескриптивног карактера. Тиче се испоређивања онлајн концепције поменутих двају речника, и то према општим и уобичајеним критеријумима за одређивање и типолошку идентификацију речника, који се налазе у литератури о теоријској лексикографији (нпр. Хартман 2003; Згуста 1991; Шипка 2006). Неки од тих критеријума јесу карактер података који се обрађују у речничком чланку, начин представљања лексикографских јединица (одредница), њихова организација, затим циљ описа и др. (Згуста 1991: 190–210).

1.3. Појмовно-терминолошки апарат истраживања

Под *онлајн речницима* у научној литератури подразумевају се они електронски речници који су креирани и објављени на интернету и доступни само када је компјутер или неки други уређај прикључен на интернет. Они су отвореног типа – дају прилику свим говорницима датог језика да активно уносе у њега језичке податке. Отворени, онлајн речници продукт су популарних активности на интернету које се свеобухватно називају термином *краудсорсинг*.

Општи термин *краудсорсинг*[2] (енгл. *crowdsourcing*) јесте сливеница настала од енглеског *crowd* (маса, гомила појединаца, група људи) и *outsourcing* (ангажовање спољних сарадника за

[2] У српском језику није се још увек усталио преводни еквивалент овог термина. Стога се у овом раду овај термин користи у свом изворном облику, као и у другим радовима који се баве сличном тематиком (в. Ињац-Малбаша 2012; Лазић-Коњик и Јелић 2009; Лазић Коњик 2014 и др.).

неки задатак или активност). Означава праксу „добијања потребних услуга, идеја или садржаја тражењем доприноса од широког круга појединаца, групе људи, и посебно онлајн заједнице … која представља непресушан извор посвећених аматера и компетентних стручњака" (Ињац-Малбаша 2012: 240). Овај термин потекао је из сфере економије и пословања, али се употребно раширио и у другим сферама, па и у лексикографији, означавајући уопште актуелну појаву коришћења знања и вештина масе појединаца, и то тако што се даје задатак неодређеној групи људи, у форми отвореног позива, који се сада најчешће упућује путем интернета (уп. Ињац-Малбаша 2012: 241). У истом или сличном значењу, као што се види из домаћих истраживања, термин *краудсорсинг* устаљује се и у нашем језику (Ињац-Малбаша 2012; Лазић Коњик 2014), као што се усталио и у неким другим европским језицима.

У руској литератури се на пољу лексикографије за активности које се обухватају термином *краудсорсинг* ипак чешће користи термин *народна лексикографија* (рус. *народная лексикография*) (Лукашанец 2011; Голев 2014; Шумарина 2014). Како објашњава Е. Г. Лукашанец, под одређењем *народни*, које се налази у термину *народна лексикографија*, подразумевају се многобројни и анонимни учесници, те у овом раду и ми користимо поменути термин у наведеном значењу.

2. ДОМАЋИ ОНЛАЈН РЕЧНИЦИ И НАРОДНА ЛЕКСИКОГРАФИЈА

2.1. Народна лексикографија код нас

Иако су у српској лексикографији сами термини *народна лексикографија* и *краудсорсинг* релативно нови, оно што се под тим терминима подразумева није сасвим ново и непознато, нарочито ако узмемо у обзир начин прикупљања грађе за израду Речника САНУ. Подсећамо да је С. Новаковић 1888. године у Посланици упућеној Академији детаљно образложио потребу за издавањем тезаурусног *Речника српског језика*, а у првим годинама прикупљања грађе за тај речник упућен је и *Позив и упутство за купљење речи по народу* (штампан у службеним Српским новинама и др.) „по свем српском народу лицима, од којих се могло надати повољном одзиву" да прикупљају речи по народу (Речник САНУ: XI). На тај начин, као што знамо, прикупљен је велики број рукописних збирки народних речи из различитих крајева, којима се знатно употпунила и обогатила грађа за израду Речника САНУ. Међутим, ма колико је овај позив изгледао као проглас, сабирачи речи су ипак најчешће били учитељи, свештеници, професори, лекари, студенти, гимназијалци и други писмени људи, којих је у то време било у малом броју; дакле, чинили су ужи круг људи. Друго, прикупљање речи одвијало се према датим *Упутствима за купљење речи по народу*. Ондашњи приносници из народа углавном су о себи давали јасне податке – име и презиме, с назначеном професијом и именом места у коме су прикупљали речи. Садашњи, назовимо их приносници из народа, анонимни су по свим овим параметрима. Све активности на интернету најчешће обављају под одређеним надимцима. И не само да су анонимни него су и многобројни, будући да се број корисника интернета константно увећава, а прикупљање језичке грађе одвија се махом стихијски. Дакле, разлике између народне лексикографије у традиционалном смислу, и народне лексикографије у данашњем смислу више су него очигледне. Отуда сматрамо да Е. Лукашанец с правом закључује да се данас под одређењем *народни* у термину *народна лексикографија* подразумевају многобројни и анонимни учесници, с тим што, према нашем виђењу, одређење *народни* може да имплицира, уз све то, још и карактер шаљивог, хумористичног, па и ласцивног и вулгарног (што је најочигледније на примеру онлајн речника *Вукајлија*). Отуда неки аутори савремене онлајн речнике виде као својеврсни жанр интернет (онлајн) фолклора (Шумарина 2014: 291).

2.2. Типологија и структура анализираних онлајн речникâ

Ако узмемо у обзир општу дефиницију речника, према којој је он врста језичког приручника који пружа податке о речима и спојевима речи, и који се користи повремено, по потреби, циљано, данас све чешће у електронском облику (уп. Прћић 2016: 93), за *Викиречник* и *Вукајлију* можемо у најопштијем смислу рећи да су у питању речници синхронијског карактера, будући да обрађују актуелни, данашњи језик. И постојање алфабетског индекса, према којем се они могу претраживати, као и најопштија структура тих прилога, која се састоји од одреднице и дефиниције, сврстава ове онлајн речничке базе у речнике. Оно по чему се ови речници разликују од штампаних и традиционално схваћених речника јесте њихов начин настајања, као и начин њихове макроструктурне и микроструктурне организације, тако да се, због тих непотпуних карактеристика речника (Лукашанец 2011: 378), могу сматрати и псеудоречницима.

Када је реч о макроструктури, тј. о одабиру, попису и организацији одредница у речнику, можемо рећи да није јасно дефинисан обим/обухват ни *Викиречника* ни *Вукајлије*. Они су у фази сталног настајања – карактерише их симултаност настајања и коришћења. Но, њихова незавршеност не мора се сматрати недостатком, будући да отворени приступ даје могућност сталног праћења језичког развоја и актуелних лексичких промена. Даље, не зна се ни коначан број одредница нити га је могуће одредити, будући да не постоји општи списак речи, осим индекса уређеног према почетним словима или, ређе, цифрама одредница. Такође, није јасно који је критеријум за одабир одредница – да ли је у питању књижевни или народни језик, да ли су коришћени постојећи описни једнојезички, дијалекатски, терминолошки речници, речници страних речи, да ли је лексика из писаних или из усмених извора итд. Ипак, *Вукајлија* је у том смислу донекле дефинисан онлајн речник – претендује да обухвати нестандардне елементе у језику, као што су дијалектизми, колоквијализми, жаргонизми, вулгаризми.[3]

На плану микроструктуре, која представља најважнији и најсложенији део речника „јер треба да понуди поуздане, јасне и прегледне податке о свакој одредници" (Прћић 2016: 99)[4], запажају се одређене разлике између *Викиречника* и *Вукајлије*, које ће бити детаљније разматране у посебним поглављима.

2.2.1. Викиречник

1. *Типолошко одређење*. *Викиречник* би се могао описати као лингвистички речник, и то описни једнојезички речник општег типа, будући да показује интерес за језик у целини и да је усмерен на дефинисање различитих лингвистичких аспеката лексичких јединица.

2. *Макроструктура*. Иако одреднице у овим двама онлајн речницима, по структури, могу бити и монолексемне и полилексемне, запажа се да *Викиречник* ипак у домену успостављања одредница прати принцип традиционалних (штампаних) једнојезичних речника, те су овде углавном заступљене монолексемне одреднице (нпр. *сунце*, *небо*, *ватра* итд.). Међутим, за разлику од традиционалних једнојезичних дескриптивних речника у *Викиречнику* могу се у својству одредничке речи, између осталог, наћи и неке типичне скраћенице (*лат.*, *грађ.*, *год.*, *проф.*, *разр.* и др.).

3. *Микроструктура*. У *Викиречнику* структура прилога уређена је према одређеним лингвистичким критеријумима. Јасно су назначена поља према којима треба описивати дату одредницу – *граматичка информација о припадности врсти речи*, *изговор*, *подела на слогове*, *значења*, *скраћеница*, *порекло*, *синоними*, *супротне речи / антоними*, *примери*, *изреке и пословице*, *асоцијације*, *изведене речи* и *превод*. За илустрацију узимамо одредницу *вук*:

[3] Занимљиво је овде поменути да су и многи штампани двојезични речници српског језика (нарочито српско-енглески и енглеско-српски речници), како показују истраживања Ј. Милојевић, штампани без тзв. декларације, тј. без представљања основних теоријских и методолошких поставки у вези са одабиром грађе, изворима из којих је црпен корпус, те начином презентовања одабране грађе (в. Милојевић 2018: 515).

[4] Подаци у микроструктури речника „требало би да одразе, и квалитативно и квантитативно, оно знање које је потребно, прво, да би се разумели људи када употребљавају неку реч (пасивна функција), друго, да би људи неку реч могли адекватно употребити у свом говору и писању (активна функција)" (И.).

Вук (Српски) [уреди]

Именица, м [уреди]

Слогови: Вук, множина: ву-ко-ви

Изговор:
IPA: [...] 0:00 МЕНИ

Значења:
животиња

Скраћенице:

Порекло:

Синоними: [прикажи]
1. курјак[1]
2. хероj, делија, *фиг.* соко фиг., змај фиг., орао фиг., витез фиг., протагониста [1]

Супротне речи:
овца

Примери:
Вукови припадају истој фамилији као пси.

Вук лежећи у трави

Падеж	Једнина	Множина
ном_јед=вук	ном_мн=вукови, вуци	ген_јед=вука
ген_мн=вукова	дат_јед=вуку	дат_мн=вуковима, вуцима
аку_јед=вука	аку_мн=вукове	вок_јед=вуче
вок_мн=вукови, вуци	инс_јед=вуком	инс_мн=вуковима, вуцима
лок_јед=вуку	лок_мн=вуковима, вуцима	

Слика 1. Снимак екрана једног дела (речничког) чланка одреднице *вук* у *Викиречнику*

Иако код већине одредница постоје ова поља, она нису код свих одредница попуњена, што је случај код одреднице *дан*:

dan

dan

Садржај [сакриј]
1 dan (српски, ћир. дан)
1.1 Именица
2 Референце
3 Напомене

dan (српски, ћир. дан) [уреди]

Именица [уреди]

dan, *м*

Значења:
1. *(значење изведено преко синонима)* obdanica, videlo, dnevno doba, svetlo dana, dnevna svetlost, danja svetlost, *рет.* danak рет. [1][н 1]
2. време ротације Земље, 24 часа [1]

Синоними:
1. obdanica, videlo, dnevno doba, svetlo dana, dnevna svetlost, danja svetlost, *рет.* danak рет. [1]

Референце [уреди]

1. ↑ 1,0 1,1 1,2 Павле Ћосић и сарадници, Речник синонима, Београд 2008, ISBN 978-86-86673-09-1

Напомене [уреди]

1. ↑ Ово значење је изведено преко синонима. Молимо вас да замените овај шаблон одговарајућим описом значења.

Категорија: Српска именица

Слика 2. Снимак екрана (речничког) чланка одреднице *дан* у *Викиречнику*

Дешава се и то да су поједина поља попуњена, а да значење изостаје, као код речи *подне*:

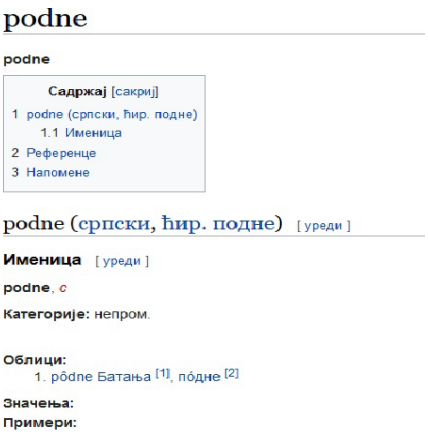

Слика 3. Снимак екрана дела (речничког) чланка одреднице *подне* у *Викиречнику*

Чак може постојати само одредница – нпр. *атом*, без икаквих граматичких и семантичких информација:

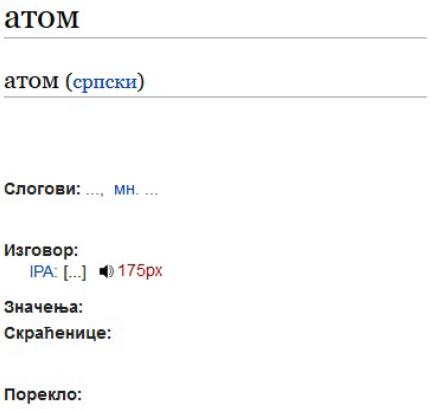

Слика 4. Снимак екрана једног дела (речничког) чланка одреднице *атом* у *Викиречнику*

Такође, речи истог гласовног састава, на пример *грâд* и *грȁд*, обрађују се на истом месту једна за другом, често без упућивања корисника на то како се дата реч изговара. Такав принцип навођења хомонима није оправдан са фонетског становишта, будући да се различито изговарају, па ономе ко учи српски језик као страни ово може бити отежавајућа околност. Изворним говорницима овакво навођење хомонимије можда може бити од користи, будући да се на једном месту стиче увид у то каква је значењска дистинкција између различитих речи исте формалне структуре.

Критеријуми према којима треба описивати одреднице *у Викиречнику* назначују постојање одређеног методолошког приступа обради речи. Међутим, ни у ком случају не може се говорити о тројном теоријско-методолошком приступу обради речи – дескриптивном, прескриптивном и металексичком. Такође, поступак дефинисања показује извесне неуједначености. Неке речи се значењски описно дефинишу. Већина речи пак дефинише се некритички преко синонима преузетих из речника синонима и дијалекатских речника; не узима се у обзир са којим се значењима те речи испоређују синонимно. Насумичном претрагом одредница стиче се утисак да је у опису и општеупотребне и специјалне, употребно ограничене лексике (као што су термини – *анемија*, *акценат* итд.), најчешће коришћен извор *Речник синонима* П. Ћосића и сар., а у представљању покрајинске и дијалекатске лексике већ постојећи, објављени дијалекатски речници, међу којима је често навођен *Речник српских говора Војводине* групе аутора. Запажа се такође да се код не-

ких речи тежи исцрпнијем семантичком опису док се код других значењска структура штуро описује. Тако је, на пример, код одреднице *година* забележено 12 значења, док се код одреднице *дан* наводе само 2 значења, иако обе лексеме имају богату полисемантичку структуру у описним речницима нашег језика.

2.2.2. Вукајлија

1. *Типолошко одређење*. У *Вукајлији* су протумачени појмови, личности, догађаји и сл. из разних области људске делатности, односно појаве условљене културом и традицијом нашег народа, затим актуелни дневни догађаји, уобичајене ситуације из свакодневног живота, типичне традиционалне схеме и обрасци понашања, специфични међуљудски односи, појмови који улазе у лексикон захваљујући новим технологијама и др. Стога би се он, како сматра О. Дурбаба (2011: 430), пре могао назвати онлајн лексиконом. Међутим, иако одређен као речник сленга, *Вукајлија* „обухвата велики број елемената који се, иако очигледно спадају у супстандардне језичке појаве, ипак не могу квалификовати као сленг, већ би се морали сврстати у елементе савременог разговорног стила" (Дурбаба 2011: 436). Упркос томе што већина одредница у *Вукајлији* спада у нестандарне језичке елементе, у овој речничкој бази могу се наћи и одреднице које су књижевне, стандардне и њихове дефиниције које нису експресивно конотиране, као што су нпр. глагол *економисати* или изрази *с коца и конпоца*, *одвајати од уста*:

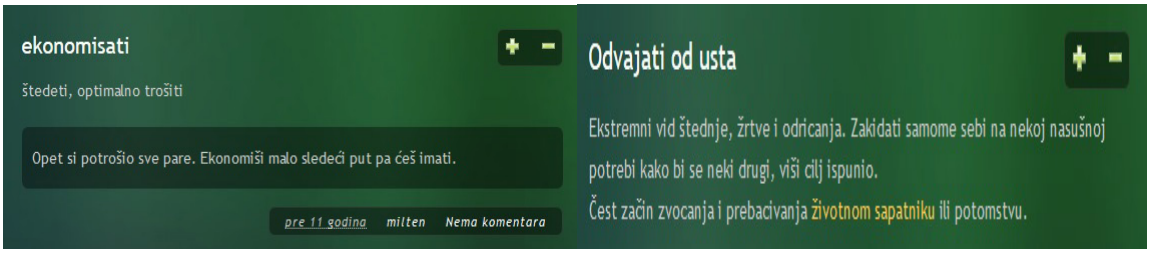

Слика 5. Снимак екрана (речничких) чланака одредница *економисати* и *одвајати од уста* у *Вукајлији*

Такође, у *Вукајлији* је могуће наћи и објашњења неких израза која би могла наћи и своје место у неком приручном уџбенику занимљиве лексикографије. Такво је нпр. објашњење израза *К'о луди Наста*:

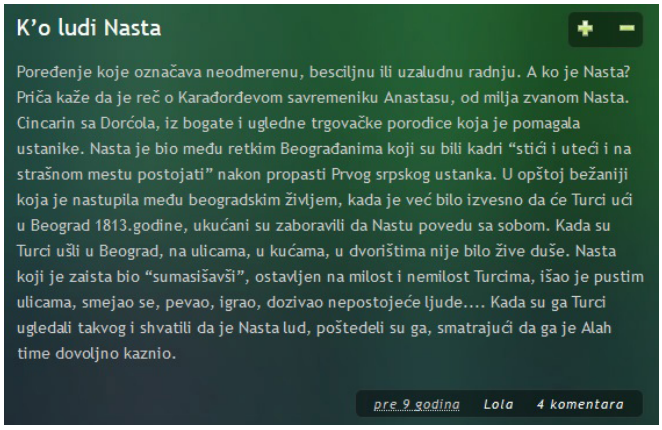

Слика 6. Снимак екрана (речничког) чланка одреднице *К'о луди Наста* у *Вукајлији*

2. *Макроструктура*. У *Вукајлији* су, за разлику од *Викиречника*, одреднице претежно полилексемне – идиоми, фразеологизми, спојеви речи, колокације, типски искази и сл., нпр. *добар дан у кућу*; *везивање пертле на дах*; *офејзбучити везу; НАТО агресија*; *нисам хтео; враћам се одмах; ајд, сврати*. Такође, у *Вукајлији* се као одреднице јављају и конвенционалне скраћенице,

тј. скраћени облици речи – као што су *итд.*, *и др.*, али и неконвенционалне скраћенице типских исказа, настале издвајањем карактеристичних слова или карактеристичним скраћивањем речи, као што су *јбг* (скраћеница од *јебига*), *нзм* (скраћеница од *не знам*), *позз* (скраћеница од *поздрав*), затим акроними, тј. речи настале издвајањем почетних слова из вишечланих, гломазних језичких јединица, попут ШББКББ (акроним од *Шта би било кад би било*).[5] Као што се види, структура одредница у *Вукајлији* показује да овај онлајн речник, за разлику од *Викиречника*, тежи да прикаже аутентичну употребу језика, што је и један од императива савремене лексикографије.[6] У издвајању одредница не држи се строго традиционално схваћеног појма одреднице, односно речи, већ за одреднице узима тзв. „стварне речи" (Синклер 1987, према Милојевић 2018: 517), тј. све оне језичке јединице које се по својој синтаксичкој функцији и јединственом значењу могу самостално употребљавати. Та разлика у структурирању одредница међу овим речницима испољава се и на плану структурирања речничких прилога, односно у микроструктури речника.

3. *Микроструктура*. За разлику од *Викиречника*, у *Вукајлији* нема задатих лингвистичких критеријума према којима треба описивати одредницу. Једино што се уочава у структури тих прилога јесу два обавезна дела: *одредница* и *семантичка глоса* (објашњење/дефиниција/опис одреднице), и један факултативни део – *пример* употребе дате одреднице у одређеном комуникативном контексту.

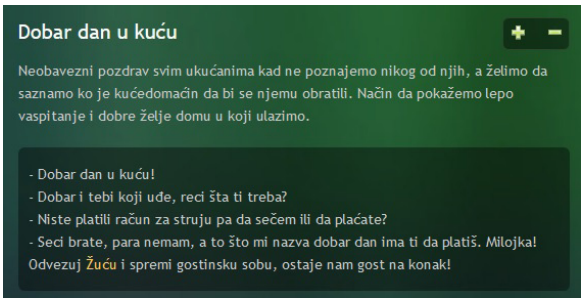

Слика 7. Снимак екрана (речничког) чланка одреднице *добар дан у кућу* у *Вукајлији*

Дефиниција у *Вукајлији* може веома варирати, како у квалитативном тако и у квантитативном смислу. У квалитативном смислу варира од немаркираног, денотативног описа до маркираног, конотативног описа, и то најчешће са елементима хумористичног, шаљивог, али неретко и са елементима вулгарног. У квантитативном смислу варира од једне речи до читавог текста.

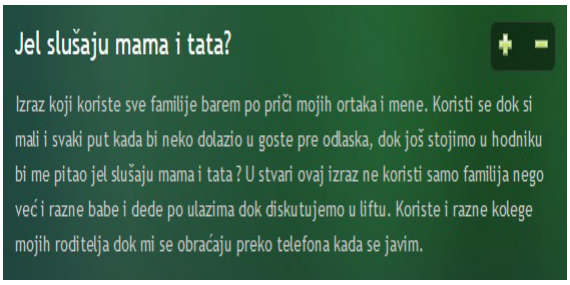

Слика 8. Снимак екрана (речничког) чланка одреднице *Јел' слушају мама и тата* у *Вукајлији*

[5] Детаљнији приказ типова одредница у *Вукајлији* може се видети у Вујовић (2011).

[6] Тенденције савремене лексикографије у бележењу и описивању фраза, дискурсних формула које потичу из говора свакодневне комуникације примећују се и у нашем једнотомном *Речнику српског језика* МС. Према нашем увиду, овај речник је, за разлику од других наших општих дескриптивних речника, отворенији за формулаичке изразе из разговорног језика. Детаљније о томе в. Милосављевић (2017).

Дакле, овим речником се не тражи нити се нуди лингвистички опис речи, већ се настоји да се одређене језичке датости својствене култури српске језичке заједнице опишу из угла језичких, друштвених, културолошких, политичких и др. стереотипа. Зато се у *Вукајлији* у дефинисању не користе други речнички извори, као што се у *Викиречнику* често дају подаци из других речника, нити се описи/дефиниције речи потврђују упућивањем читаоца на референтну, стручну литературу.

2.2.3. Предности анализираних речника

Иако су концепцијски потпуно различити, оба речника теже да буду окренути комуникативним потребама корисника и остварења су савремених схватања практичне лексикографије. Но, под савременом практичном лексикографијом овде је узет у обзир само један аспект модернизације и дигитализације, а то је електронски начин прикупљања грађе, односно корпуса. Међутим, остали аспекти модернизације и дигитализације, као што су стручна обрада корпуса и стручна израда речника, сасвим су занемарени, те ови онлајн речници отвореног типа, због научне незасновано-сти, у теоријском и методолошком смислу, много губе на квалитету. Сматрамо да онлајн речници отвореног типа, као и народна лексикографија уопште, имају, пре свега, велики лексикографски потенцијал, али и научни и образовни, нарочито ако имамо у виду следеће.

У онлајн речницима, како показује *Викиречник*, може се давати превод одређене речи на више од једног језика и одређени појмови могу се аудио и визуелно представљати, тако да онлајн речници могу бити корисни не само изворним говорницима за усвајање српског као матерњег језика и за учење страних језика, нарочито код превођења, него и онима који уче српски језик као страни.

Захваљујући народној лексикографији, може се прикупити обиље разноврсних података, што чини значајан корпусни материјал за различите типове лингвистичких истраживања, као и других истраживања – културолошких, социолошких, социолингвистичких итд. Пружа се могућност да се констатују и забележе нове речи и изрази (конструкције, фразе, колокације и сл.) у језику, што даље омогућава праћење језичког развоја. Да је то могуће, показује нам пре свега онлајн речник *Вукајлија*, који се у научним публикацијама сада већ цитира као један од речника неологизама. Знатан део грађе у овом речнику чине речи које су нове у језику, речи које нису обрађене у постојећим речницима, како у стандардним тако ни у жаргонским. Такве су, на пример, речи новијег датума – *бинџовање*, *запратити*, *твитовање, таговати* (*некога*) и др. За многе од тих ’нових’ речи се не зна са сигурношћу ни да ли ће опстати у језику, с обзиром на то да су део актуелног развоја, пре свега, информационих технологија, као ни то да ли ће остати забележене у датом значењу, те се на овај начин оне констатују у датом језичком тренутку.

Најзад, још једну особеност *Викиречника* и у *Вукајлије* представља могућност директног повезивања са другим дефинисаним одредницама преко хиперлинка у оквиру неких ’речничких чланака’. Као што је поменуто, то је основна предност оваквог, дигиталног формата. Текст се не чита линеарно него у оквиру одређених парадигматских веза међу појмовима:

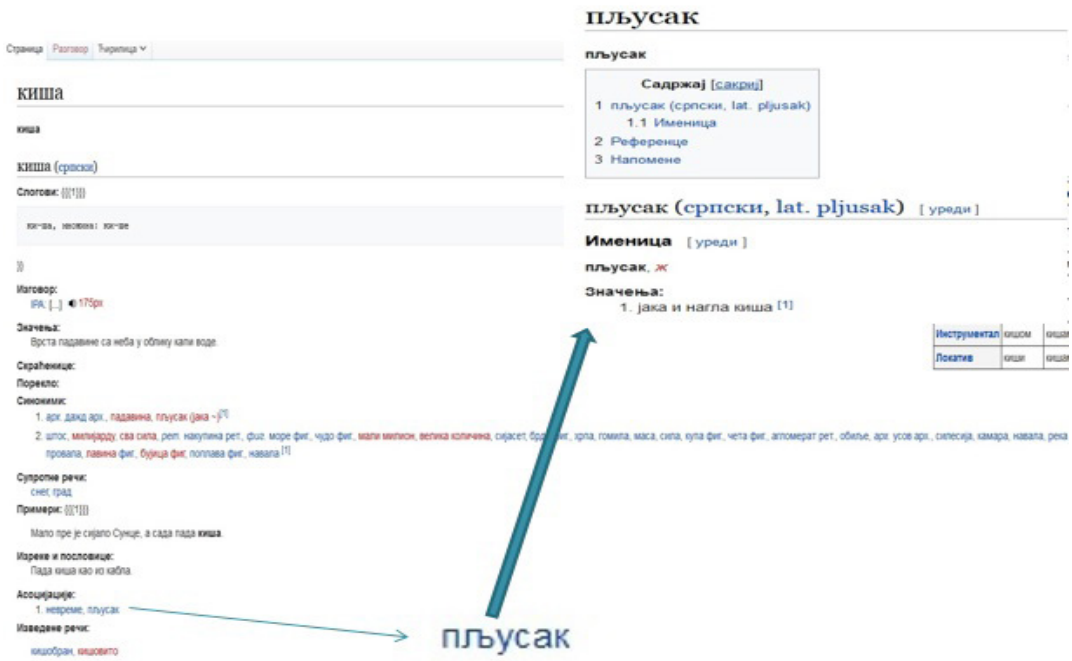

Слика 9. Снимак екрана (речничких) чланака одредница *киша* и *пљусак* повезане хиперлинком у *Викиречнику*

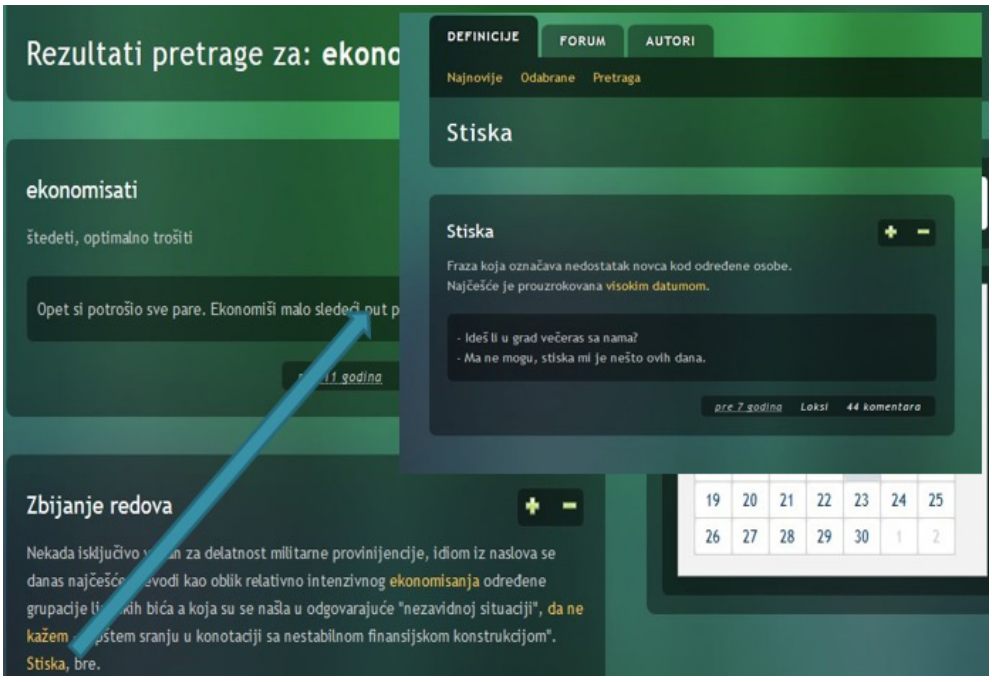

Слика 10. Снимак екрана (речничких) чланака одредница *економисати* и *стиска* повезане хиперлинком у *Вукајлији*

2.3. Пример народне лексикографије на друштвеним мрежама

У контексту ових савремених тенденција у лексикографији, а које се означавају термином народна лексикографија, треба узети у разматрање и активности које се одвијају у одређеним групама на друштвеној мрежи *Фејсбук*, које корисници све чешће стварају, а чији је основни циљ бављење језичком културом. Међу њима се посебно издвајају групе *Сваког дана по једно правило из области језичке културе*, *Наш језик* и *Језичке недоумице*.[7] Разлози за оснивање језичких група у почетку јесу решавање језичких недоумица и језичких проблема корисника. Међутим, њихове активности проширују се од коментарисања актуелних дневно-политичких тема које имају језичку мотивацију (различити језички лапсуси, грешке и пропусти који се могу чути у медијима) до дефинисања нових, непознатих, страних, жаргонских, варијантних речи и неологизама, па чак и прављења анкета са различитим захтевима (у којима се траже примарна и секундарна значења речи, предлажу нове речи за појмове који нису стандардизовани или се траже дефиниције израза онако како их корисници разумеју). Тако је у једној од тих група тражено да се наведе одговарајући синоним речи *пауза* (предлози су били: *станка*, *предах*, *одушак*), дефиниција речи *алинеја*, *ћесар*, превод термина *teambuilding* (предлози су били: *тимоградња*, *групни рад*, *дружење с екипом*, *јачање тимског духа* и сл.), употреба речи *доајен* и сл. Даље, у једној од таквих анкета учесници су понудили преко 20 различитих синонима за назив *ет* (@) – *мајмунче*, *мајмунско а*, *лудо а*, *оно а*, *манки а*, *манки*, *слонова сурла* и сл., док су у анкети са захтевом да предложе синоним изразу *лежећи полицајац* понудили – *успоривач саобраћаја, грбина, принудни успоривач (брзине), смањивач брзине, командир, кочко, аутоуспоравач, возилоуспоривач, лежач, асфалтни статик.*

Као што видимо, корисници језичких група, дајући своје предлоге, могу бити корисни сарадници у формирању базе различитих лексичко-лексикографских података, од акценатских до значењских. Проблем оваквих група је отежана претраживост и расплинутост садржаја (корисни предлози бивају утопљени у бројне сувишне, непотребе информације, коментаре, одговоре који понекад прелазе у личне разговоре обојене афективним тоновима), као и непостојање јединствених база у које би се сакупљали и класификовали предлози и одговори.

3. ЗАКЉУЧАК

Из свега реченог проистиче наш закључак да народна лексикографија представља савремену тенденцију у развоју српске лексикографије, која до данас ипак није у довољној мери истражена и искоришћена, нити прецизно дефинисана у теоријско-методолошком смислу. Остаје као тема неког наредног истраживања да се подробније испита овакав начин прикупљања и пласирања података, да се сагледају његове предности и мане у нашој средини, али и у односу на иностране речничке пројекте сличног типа.

Методолошки организованијим и усмеренијим приступом појавама као што су народна лексикографија и онлајн речници отвореног типа створиле би се вишеструко корисне, наменске базе лексикографског материјала попут базе руског онлајн речника *Викилексија (Викилексия)* или енглеског *Вордника (Wordnik)*. У свему томе важна је улога професионалних, обучених лексикографа који би то мноштво података класификовали и систематизовали, учинили прихватљивим са гледишта наше књижевнојезичке норме, те уступили свим корисницима као надасве валидан извор информација.[8]

---

[7] Иако таквих сајтова има неколико (на пример, „Српски језички атеље", „Српски језик − Вокабулар форум", „Описмени се", „Језикофил" и сл.), ово истраживање задржало се на групама које су основане на друштвеној мрежи *Фејсбук*, највише због великог броја чланова те мреже, али и због њене популарности, о којој сведоче поменути подаци.

[8] Уређивање *Викилексије* и *Вордника* само се делимично темељи на принципима народне лексикографије, будући да рад тих речника организују професионални филолози и други стручњаци. Руски онлајн речник *Викилексија* део је пројекта Катедре за руски језик Универзитета у Кемерову (в. Голев 2014), док је *Вордник* пројекат стручњака запослених у Оксфорд Јуниврсити Пресу (в. Милојевић 2018 и тамо цитирану литературу).

Извори

Викиречник https://sr.wiktionary.org/sr-ec/
Вукајлија https://vukajlija.com/

Литература

Вујовић, Д. (2011). Интернетски речник сленга *Вукајлија*. У: В. Ружић и С. Павловић (ур.). *Лексикологија, ономастика, синтакса. Зборник у част Гордани Вуковић*. Нови Сад: Филозофски факултет, 123–130.

Голев, Н. Д. (2014). «Викилексия» народный интернет-словарь: инновационный лексикографический проект. *Вопр. лексикографии 2 (6)*, 31–67.

Драгићевић, Р. (2014). Будућност српске лексикографије. У: Р. Драгићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, Београд: Филолошки факултет, 279–289.

Дурбаба, О. (2011). Друштвена мрежа „Вукајлија“ – анализа једног „речника“ сленга и идиома, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 40/1, Београд, 429–438.

Zgusta, L. (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost.

Ивановић, Н. (2014). Рачунарске технологије у српској лексикографији (могућности и перспективе). У: Р. Драгићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, Београд: Филолошки факултет, 249–277.

Ињац-Малбаша, В. (2012). Crowdsourcing – одређивање појма, типологија и сродни термини, *Гласник Народне библиотеке Србије*, 13/ 1, 239–255.

Лазић-Коњик, И. и М. Јелић (2009). О речницима српског језика на интернету. У: Д. Точанац и М. Јовановић (ур.). *Примењена лингвистика 10*, Београд–Нови Сад: друштво за примењену лингвистику Србије – Филолошки факултет у Београду – Филозофски факултет у Новом Саду, 113–124.

Лазић Коњик, И. (2014). Изазови савремене лексикографије: краудсорсинг и отворени речници. *Језик данас: гласило Матице српске за културу усмене и писане речи 11*, 14–18.

Лукашанец, Е. Г. (2011). Интернет и язык: народная лексикография. *Вестн. Нижегород. ун-та им. Н.И. Лобачевского 6*, 378–381.

Милојевић, Ј. (2018). „Затворени” и „отворени” речници – за и против. У: С. Гудурић и Б. Радић-Бојанић (ур.). *Језици и културе у простору и времену* VII/2, 513–521.

Милосављевић, Б. (2017). Дискурсне формуле у Речнику српскога језика. *Наш језик* XLVIII/3–4, 135–142.

Прћић, Т. (2016). Какав нам општи речник српског језика највише треба. У: Ристић и др., *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*, 87–117.

Prćić, T. (2018), *Ka savremenim srpskim rečnicima*. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, prvo, digitalno izdanje.

Уткина, Н. С. (2011). Народная лексикография как новый инструментарий лексикографов. *Вестн. молодых ученых Ивановского госуниверситета 11*, 188–189.

Hartman, R. R. K. (2003). General Introduction, in: ed. By R. R. K. Hartman, *Lexicography Critical Concepts, Volume 1. Dictionaries, Compilers, Critics and Users*, Routledge London and New York.

Шипка, Д. (2006). *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. Нови Сад: Матица српска.

Шумарина, М. Р. (2014). Народная лексикография - феномен современной российской лингвокультуры. *Проблемы истории, филологии, культуры* 3 (45), 291–293.

Речници

Речник САНУ. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1956–.

ONLINE DICTIONARIES AND FOLK LEXICOGRAPHY

Summary

In this paper we consider a contemporary practice in Serbian lexicography which engages a number of anonymous (mostly beginners and amateurs) enthusiasts who contribute to the development of online dictionaries with their own articles. We examine the Russian linguistic term – *folk lexicography*, which can be determined by the Anglo-Saxon term – crowdsourcing. The subject of our research are the so-called open online dictionaries (like *Vikirečnik* and *Vukajlija*), with a special attention to their typical characteristics and the analysis of their macro- and micro-structure. The aim of our research is to suggest a suitable and more organized system of online dictionaries and databases in this type of crowdsourcing.

Keywords: online lexicography, folk lexicography, online dictionaries, Vikirečnik, Vukajlija

Bojana Milosavljević
University of Belgrade, Serbia
Teacher Education Faculty
bojana.303@gmail.com

Slobodan Novokmet
Serbian Academy of Sciences and Arts
Institute for the Serbian Language
slobodan.novokmet@isj.sanu.ac.rs

Bojana Todić
Serbian Academy of Sciences and Arts
Institute for the Serbian Language
bojana.todic@isj.sanu.ac.rs

UDK 811.163.41'374:929 Karadžić V. S.

Весна С. Николић

ЛЕКСИКОГРАФСКИ АСПЕКТ ВУКОВИХ ПУТОВАЊА*

Циљ рада је да се на основу географских одредница које Вук даје уз поједине лексеме у *Рјечнику* из 1852. године (нпр. *у Ц. г.*, *у Дубр.*, *у Боци* и сл.) открије која су то путовања имала највећи значај за његов лексикографски рад, у којим је то деловима и местима српског језичког простора забележио највише нових лексема, какав је састав те лексике, као и какав статус она има у савременом српском стандардном језику. За потребе истраживања, из другог издања *Српског рјечника* (1852) ексцерпирано је преко 5.500 на овај начин територијално маркираних лексема, као и преко 120 различитих географских ознака – пре свега, топонима и хидронима – на основу чега су добијени веома занимљиви подаци о лексикографском аспекту Вукових путовања, али и шира слика развоја српске лексике.

Кључне речи: Вук Караџић, *Српски рјечник*, путовања, лексикографија, лексика српског језика.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

О Вуковим путовањима већ је доста писано, како у оквиру његових биографија (Стојановић 1924; Поповић 1972; Добрашиновић 1983; Срезњевски 1987), тако и у појединачним радовима (Добрашиновић 1963). Нас ће у овом раду занимати лексикографски аспект Вукових многобројних путовања, јер нису сва имала подједнак значај за његово сакупљање речи – нека су предузета у циљу обезбеђивања финансијских средстава, нека ради успостављања контаката са великанима тадашње филологије, али има и оних на која је Вук кренуо управо са намером да прикупља грађу за своја дела, између осталог, и за *Српски рјечник*. Циљ рада је да се на основу географских одредница које Вук даје уз поједине лексеме у *Рјечнику* из 1852. године открије која су то путовања имала највећи значај за његов лексикографски рад, у којим је то деловима и местима српског језичког простора забележио највише нових лексема, какав је састав те лексике, као и какав статус она има у савременом српском стандардном језику. У раду полазимо од претпоставке да се географски обележене речи нису користиле у Вуковом завичају, мада – наравно – не мора увек бити тако: можда поједине лексеме Вук није чуо у говору свога краја или је једноставно пропустио да их забележи и унесе у *Рјечник*.

2. ВУКОВА ПУТОВАЊА – УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Вуков живот и рад обележени су честим и дугим путовањима, у току којих је обишао велики део српског говорног подручја, упознао се са животом, обичајима и веровањима говорника српског језика, забележио много речи, песама, загонетки и друге фолклорне грађе, али је, поред тога, обишао и велики број српских и европских градова. Само нека од насеља и области у којима је Вук боравио у току својих путовања јесу: *Аранђеловац*, *Београд*, *Берлин*, *Беч*, *Братислава*, *Брно*, *Будва*, *Будимпешта*, *Вајмар*, *Ваљево*, *Варшава*, *Венеција*, *Вршац*, *Вуковар*, *Гетинген*, *Глина*, *Грац*, *Дрезден*, *Дубровник*, *Загреб*, *Задар*, *Кијев*, *Кишињев*, *Кладово*, *Книн*, *Кордун*, *Котор*, *Крагујевац*, *Краков*, *Краљево*, *Крушевац*, *Лајпциг*, *Лика*, *Љубљана*, *Москва*, *Неготин*, *Нови Сад*,

* Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене* (178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Осијек, *Петроград*, *Пожаревац*, *Праг*, *Ријека*, *Свилајнац*, *Сегедин*, *Сењ*, *Сињ*, *Сисак*, *Славонски Брод*, *Смедерево*, *Смиљан*, *Сомбор*, *Сплит*, *Сремска Митровица*, *Сремски Карловци*, *Темишвар*, *Трст*, *Ћуприја*, *Уб*, *Хвар*, *Херцег Нови*, *Цетиње*, *Чачак*, *Шабац*, *Шибеник*, *Шид* итд. (за детаљнији списак места у којима је Вук боравио, као и година када их је посећивао, в. Добрашиновић 1963: 118–119). Као што се из датог списка може видети, Вук је током својих путовања обишао велики број европских градова, као и – што је за његов лексикографски рад још важније – велики део данашње Србије, Хрватске и Црне Горе, односно територија на којима се говори српски језик. Нажалост, није стигао да обиђе територију Босне и Косова и Метохије, иако је планирао да и тамо сакупља речи и народне умотворине. Он у Предговору[1] *Рјечника* из 1852. каже: „Да сам којом срећом могао отићи у Босну и у Херцеговину и у Косово и у Метохију, јамачно бих нашао још много знатнијех речи; али поред све моје жеље то се није могло.” Захваљујући свим овим драгоценим путовањима, Вук је са већег дела српског језичког простора прикупио богату лексичку грађу за своје речнике, посебно за издање из 1852. године, и заувек од заборава сачувао језик, обичаје, веровања и традицију српског народа са различитих територија на којима он данас живи или је бар некада живео.

3. ВУКОВА ПУТОВАЊА И СРПСКИ РЈЕЧНИК ИЗ 1818.

Када се говори о Вуковом *Рјечнику* из 1818. године, већина истраживача се слаже да је у питању – како то А. Белић каже – „речник језика једног човека и једног краја” (Белић 1933: 10). То, уосталом, истиче и сам Вук у Предговору *Рјечника* из 1852. године: „Као што сам у огласу казао, ја сам оне ријечи што су наштампане прије донио амо у глави, пак сам их послије писао како сам их се могао опомињати […]”. Чињеница да основу, односно највећи део лексичког материјала забележеног у *Рјечнику* из 1818, чини говор Вуковог завичаја потпуно је неспорна, али не треба занемарити ни утицај речника које је Вук користио приликом израде првог издања свог *Српског рјечника*,[2] као ни утицај који су на његов лексикографски рад имала – тада не тако честа – путовања по Србији: Београд, Брза Паланка, Кладово, Неготин, Нови Сад, Панчево, Сремски Карловци, као и боравак у манастиру Шишатовац (1815–1816).[3] Уз наведене речи у *Рјечнику* из 1818. стоје географске одреднице *око Дунава доље до Пореча* (баток), *око Тимока* (жељезо), *у крајини Неготинској* (ведро 3, зајац, лојзе 2, љубовник, љубовница, мишка, пладне, размирица, рокља), *у крајини Неготинској и Црној ријеци* (граја). Поред тога, о утицају Вукових путовања на грађу која се нашла у првом издању *Рјечника* сведоче и остале географске одреднице које у њему стоје уз поједине лексеме: *у Славонији и Хрватској*,[4] *у Србији*, *по манастирима особито*

[1] У издању *Рјечника* које је коришћено за ово истраживање странице у Предговору нису нумерисане.

[2] „У позиву на претплату вели да ће у Речнику бити »све Сербске рѣчи, кое се налазе у Рѣчницыма: Курцбековомъ ‹кои е само именомъ Сербскїй›, Деллабелли, Белостенцу, Яамбрешићу, Стуллїю Волтичжїю, Хайму; и имаће їошт’ едну трећину правыхъ Србскихъ рѣчїй, кое се ни у едноме, отъ реченых Реѣчника, не налазе«” (Стојановић 1924: 126).

[3] О Вуковом прикупљању народних речи за време његовог боравка у источној Србији, где је од 1811. до 1813. био у служби – најпре као цариник, а затим и као управник среза и судија – М. Поповић (1972: 53) пише: „У суду, за време заседања, мање га интересује само суђење и дељење правде, а више језик којим парничари, околни српски сељаци, говоре. Напола одсутан у расправи, он по некој унутрашњој потреби за време самог суђења исписује на парчићима хартије непознате речи које овде, у источној Србији, први пут чује: зајац, дерје, грајати, кожина, грнац, оцат, железо и друге.”

[4] Вук је у својој првој дијалекатској подели народних говора, изнетој у *Писменици*, издвојио три наречја: херцеговачко, сремачко и славонско. Међутим, при својој другој подели, објављеној у предговору *Српског рјечника*, Вук више не издваја славонско наречје, већ говори само о херцеговачком, сремачком и ресавском. Говорећи о разлозима због којих је Вук из своје друге поделе изоставио славонско наречје, М. Јовановић (2016: 156–157) наводи да се не слаже са Решетаровим мишљењем да је Вук ово наречје изоставио јер је мислио да католике неће интересовати његов речник, већ подржава Белићев став да је то последица чињенице да Вук свог материјала из Славоније није имао. У *Рјечнику* из 1818. забележене су само две лексеме из Хрватске и Славоније: *јува* и *корбач*, што је премало да би се могло говорити о једном наречју.

по Србији, *у Јадру*, *доље преко Мораве*, *по Морави*, *у Ресави и у Левчу*, *особито по Шумадији*, *у Србији и у Босни*, *у Србији и у Босни по варошима*, *у Србији, Босни и Херцеговини*, *у Босни*, *у Босни по варошима*, *у Херцеговини*, *у Банату*, *у Бачкој*, *у Срему*, *у Срему и Банату*, *по Срему и Бачкој*, *по варошима*, *у Срему, Бачкој и Банату по варошима*, *по манастирима и по варошима* и око 150 других речи *по Срему, Бачкој и Банату* уопште (Стојановић 1924: 129–130).[5] Ипак, оваквих је одредница у првом издању *Рјечника* објективно мало – свега око 350 – што заиста, у односу на целокупну грађу која се у њему нашла, представља незнатан део. Ако се погледају области које се у овим географским одредницама јављају, види се да је највећи део лексике коју Вук није донео са собом из свог завичаја забележен на територији Војводине, односно у Срему, Бачкој и Банату.[6] Када је у питању друго издање *Рјечника* (из 1952. године), видећемо да је ситуација битно другачија – и када је у питању број лексема уз које Вук бележи где их је чуо и када су у питању територије са којих потиче највећи број тако обележених лексема.

4. ВУКОВА ПУТОВАЊА И *СРПСКИ РЈЕЧНИК* ИЗ 1852.

Након што је 1813. године напустио Србију и отишао у Беч, Вукова путовања постају све учесталија, што се без сумње одразило и на лексику која је ушла у друго издање *Српског рјечника*. Како бисмо дошли до одговора на питање која су то путовања имала највећи утицај на његов лексикографски рад и у којим је деловима српског језичког простора прикупио највише нових речи, из *Рјечника* из 1852. године ексцерпирали смо лексеме уз које је Вук у заградама наводио где их је чуо и забележио и где се особито говоре. Као што сам Вук у Предговору *Рјечника* наглашава, то, наравно, не значи „да се оне *само* у оним мјестима говоре, н. п. рјечи које се говоре у Црној гори понајвише се говоре и онуда по свему приморју, а које се говоре у Херцеговини оне се највише говоре и по Црној гори и по другијем околинама њезинијем". У питању су, дакле, речи које су – савременом лексикографском терминологијом говорећи – обележене неком врстом квалификатора стилске и употребне вредности, тачније – које су биле територијално ограничене, па самим тим нису припадале тадашњем језичком стандарду. А. Белић о њима говори као о дијалекатским и покрајинским речима и додаје да их је Вук као такве одређивао у односу на оне које је од своје куће понео и за које је претпоставио да се могу сматрати *општесрпским* (Белић 1998: 105). Оваквих је речи – према подацима које износи Белић (1998: 105) – преко 6.600, рачунајући ту и специјално дијалекатске речи и речи само са другим значењем у дијалектима. Нас ће у овом раду занимати само оне лексеме код којих се географско одређење нашло испред читавог система дефиниција, а не само испред одређеног значења, јер нас је занимало које су то речи – а не значења – које је Вук први пут забележио током својих путовања, иако би и те како занимљиво и корисно било испитати и којим је то већ познатим лексемама Вук открио нова значења на различитим просторима српског језика. Такође, у фокусу истраживања су искључиво једночлане лексичке јединице, па су ван њега, због ограниченог простора рада, остале и све полусложеничке и синтагматске одреднице, попут нпр. *бабини зуби*, *бадњева вода*, *богородичина трава*, *госпино зеље*, *завршње покладе*, *иван-цвијет*, *рај-босиље* и сл. У овако одређеном корпусу нашло се преко 5.500 лексема. Што се географских маркера тиче, у разматрање су узети искључиво они који у себи садрже назив конкретног географског појма (области, града, села, реке и сл.), а не само оквирно одређење попут *у зап. кр.*, *у јуж. кр.*, *у југозап. кр.* и сл. Изузетак представљају једино

[5] Детаљан списак лексема уз које у *Рјечнику* из 1818. стоје називи места у којима их је Вук забележио може се наћи код Љ. Стојановића (исп. Стојановић 1924: 129–130). О територијално обележеним речима у првом издању *Српског рјечника* говори и А. Белић. Он даје детаљне статистичке податке о томе колико је речи којом географском одредницом обележено (исп. Белић 1998: 77–78).

[6] А. Белић (1998: 77) истиче да је управо речнички материјал утицао на његов неповољан суд о сремском говору, јер „од преко 250 речи које је он забележио као специфично сремске, бачванске и банатске нема ни 5% српских, а све су остале позајмице из немачког, мађарског и др. језика".

опште географске ознаке *у приморју* (94 речи) и *у горњем приморју* (33).[7] У оквиру тако дефинисаних географских маркера забележено је преко 120 различитих назива географских појмова – углавном топонима и хидронима.[8]

5. ПРЕГЛЕД ДИЈАЛЕКТИЗАМА И ПОКРАЈИНИЗАМА У *РЈЕЧНИКУ* ИЗ 1852.

Будући да грађа за ово истраживање броји преко 5.500 географски маркираних лексема, у наставку рада даћемо њен општи преглед, премда су могућности за анализу које она нуди заиста бројне. Иако су описи лексике прикупљене на одређеним територијама на којима је Вук прикупљао грађу за свој *Рјечник* већ извршени (исп. Кашић 1987а: 66–114 – градске речи; Кашић 1987б: 114–151 – војвођанска лексика; Кашић 1987в: 151–159 – речи из Црне Горе), сматрамо да је важно на једном месту дати њену општу слику и осврнути се на речи из оних крајева који до сада нису описани (нпр. Дубровник, Хрватска, централна Србија и сл.). Покушаћемо, дакле, да опишемо најважније одлике лексике коју је Вук означио као територијално ограничену, да из ње издвојимо доминантне лексичко-семантичке групе и да кроз речи откријемо свет који је Вук Караџић упознао на својим путовањима. Ексцерпирана грађа показала се као веома захвална не само за дијалектолошка, лексиколошка, лексикографска и друга истраживања већ и као права ризница лингвокултуралног материјала.

Највећи део географски одређених лексема чине заправо фонемски и морфолошки дублети[9] и синоними већ забележених речи. Наиме, уз огроман број територијално маркираних одредница Вук није давао никакву дефиницију значења, већ је ознаком *vide* упућивао на друге речи, на оне које је сматрао општепознатим, општесрпским, дакле – стандардним, при чему се оне прикупљене на путовањима највећим делом још једном показују као дијалектизми и покрајинизми. Примера за дублете у нашој грађи има много:

> *аждава* (у Ц. г.) vide аждаха; *аманат* (у Ц. г.) vide аманет; *анађема* (у Ц. г.) vide анатема; *андио* (у Дубр.) vide анђео; *андиоски* (у Дубр.) vide анђеоски; *бачити* (у Ц. г.) vide бацити; *бенберин* (у Ц. г.) vide берберин; *бисаг* (у Ц. г.) vide бисаге; *болежљив* (у Лици) vide болешљив; *болијест* (у Ц. г.) vide болест; *вако* (у Ц. г.) vide овако; *госпоја* (у војв.) vide госпођа; *грек* (у Сријему) vide грех; *гудило* (у Сријему) vide гудало; *деветоронаест* (у Ц. г.) vide деветнаест; *деветоронаесторо* (у Ц. г.) vide деветнаесторо; *животина* (у Дубр.) vide животиња; *зад* (у Ц. г.) vide зид; *занорити* (у Ц. г.) vide заронити; *зафуздати* (у Грбљу) vide зауздати; *јаргован* (у Барањи) vide јоргован итд.

Такође, велики је број лексема које Вук дефинише преко њихових географски немаркираних синонима. За разлику од дублета, Вук овде – уместо ознаке *vide* – знатно чешће користи скраћеницу cf. (*confer* – упореди), чиме показује да између датих парова лексема у одређеним случајевима постоје извесне разликовне нијансе.

> *арајство* (у Сријему) cf. милина; *бестужан* (у Дубр.) cf. немарљив; *давцјање* (у Ц. г.) cf. правдање; *забрећети* (у Боци) cf. затрудњети; *искомардити* (у Дубр.) кога, т. ј. испребијати; *једанак* (у Ц. г.) cf. једнак, одмах; *јемање* (у Дубр.) cf. брање; *калати* (у Сријему) ослаби-

[7] Треба напоменути да нису све географски обележене речи сакупљене на Вуковим путовањима, о чему он сам сведочи у Предговору *Рјечнику* из 1852: „Код којијех речи стоји да се говоре *у Барањи*, оне ми је дао Г. Адам Драгосављевић; код којијех стоји *у Сријему*, од онијех сам гдјекоје ја купио а гдјекоје ми је дао исти Г. Адам Драгосављевић и покојни Аврам Панић парох Шидски; код којијех пак стоји *у Боци* или *у Рисну* или *у Грбљу*, и од онијех сам гдјекоје ја купио, а гдјекоје ми је дао Г. поп Вук Поповић и Вук Врчевић, обадва Ришњани.”

[8] За детаљан списак места која је Вук посетио и број речи које је у њима забележио исп. Белић 1998: 107–109.

[9] О дублетима у Вуковом *Рјечнику* из 1818. и употреби ознаке *vide* в. Кашић 1987г: 7–65.

ти; *кликовати* (у Ц. г.) cf. викати; *љохав* (у Дубр.) cf. слаб, болешљив; *мештар* (у Хрв.) cf. мајстор; *надворни* (у Хрв.) cf. спољашни; *нододаба* (у Ц. г.) cf. додатак; *нажмирати* (у Дубр.) пушку, т. ј. нанишанити; *напивка* (у Сињу) cf. здравица; *ориз* (у Ц. г.) cf. пиринач; *осудбина* (у Боци) cf. пресуда; *прњицав* (у Боци) немиран, н. п. коњ; *харан* (у Дубр.) cf. захвалан; *цањав* (у Рисну) н. п. човјек, vide досадан итд.

За разлику од наведених парова – у којима се лексема на коју се упућује као на стандардну одржала као таква и у савременом српском језику – постоје и они случајеви када се ни лексема која се дефинише ни она на коју се упућује нису одржале у савременом стандардном језику:

лапатке (у Дубр.) vide бураг; *логошка* (у Бачкој) vide чардаклија; *метлаш* (у Хрв.) vide сијерак; *навлум* (у Србији) vide наво; *напрашник* (у Хрв.) vide потпрашај; *оваковац* (у Ц. г.) vide оваковиче; *оплазина* (у Сријему) vide оплаза; *палетковати* (у Хрв.) vide пољетковати; *парча* (у Ваљеву) vide паљка; *подјармица* (у Сријему) vide подгрљача; *премитача* (у Рисну) vide џамадан; *разаклија* (у Ц. г.) vide дињка; *таондан* (у Ц. г.) vide ондан; *цупар* (у Дубр.) vide чубар итд.

Ако се изузму дублети и синоними, остају лексеме везане за живот људи у крајевима кроз које је Вук путовао, лексеме које означавају предмете и појаве са којима Вук није имао прилике да се сусретне у устаничкој Србији и свом родном крају, а које нама данас омогућавају да кроз њих упознамо живот наших предака у различитим срединама. Обилазећи бројне крајеве на којима се говорио српски језик, Вук је имао прилику да се упозна са флором и фауном какву раније није имао прилике да сретне. Зато се ова тематска група истиче бројношћу лексема које у њу улазе. Тако у Вуковом *Рјечнику* налазимо велики број лексема којима се именују различите траве:[10]

вријесак (у Лици); *грохотуша* (у Дубр.); *грчица* (у Дубр.); *гусомача* (у Ц. г.); *девесиљ* (у Ц. г.); *дрозгина* (у Ц. г.); *желудара* (у Ресави); *каврика* (у Лици); *касороња* (у Ц. г.); *кека* (у Банату); *кокотац* (у Дубр.); *космура* (у Дубр.); *кострика* (у Ц. г.); *коштањ* (у Барањи); *коштрике* (у Кот.); *кукурјак* (у Оточ. рег.); *куш* (у Хрв. око Перушића); *лопушац* (у Дубр.); *љељак* (у Ц. г.); *маруља* (у Дубр.); *машина* (у Паштр.); *млаква* (у Лици); *мразовник* (у Барањи); *мурава* (у Рисну); *налијен* (у Дубр.); *невесиљ* (у Боци); *нокатац* (у Дубр.); *одумиљен* (у Ц. г.); *пиревина* (у Сријему) итд.

Велики број лексема из ове тематске групе Вук дефинише прилично уопштеном и неодређеном дефиницијом *некаква трава* (исп. *грохотуша*, *кукурјак*, *нокатац*, *плућњак* и сл.), али има и оних одредница уз које Вук даје опис траве о којој је реч, како се она користила или пак каква су се веровања за њу везивала у народу (нпр. *девесиљ* – некаква трава, од које кажу да стока у прољеће проточи крвљу; *желудара* – некаква трава, која се једе кад спадне желудац; *невесиљ* – некаква трава од које се метле граде; *одумиљен* – некаква трава. Одољен кажу да је врло јак (кад се даје болесницима), те као што болести *одоли* на пречац, тако и болеснику може наудити, за то узањ дају помало и одумиљен и сл.). Као што се из наведених дефиниција може видети, лексеме из ове групе откривају нам фрагменте слике света наших предака, указујући нам на то чиме су се, на пример, лечили, од чега су правили одређена оруђа и сл.

Осим са називима за траве, Вук се на својим путовањима сусрео и са бројним лексемама којима се именују различите сорте воћа, пре свега јабуке и крушке. Овој групи лексема прикључићемо и називе за маслине, иако није у питању воће.

[10] Када су у питању називи за различите биљне и животињске врсте, они не морају бити сигуран показатељ да дата врста није постојала у Вуковом крају и да се он са њом сусрео тек на неком од својих путовања. Може бити да је врста о којој је реч постојала и у Вуковом завичају, само под неким другим називом. Исто се може претпоставити и за лексеме из других лексичко-семантичких група, нпр. јела, оруђе, игре и сл.

Јабука: *авајлија* (у Уж. н.); *видовача* (у Уж. н.); *кадуманка* (у Уж. н.); *кисељача* (у Уж. н.); *коњувача* (у Јадру); *мекача* (у Уж. н.); *сарајлика* (у Уж. н.); *црвењача* (у Шум.); *чењача* (у Шум.); *шареника* (у Уж. н.); *шећерлија* (Уж. н.) итд.
Крушка: *видовача* (у Уж. н.); *кадуманка* (у Уж. н.); *камењача* (у Уж. н.); *кврга*ја (у Шум.); *мишћетинка* (у Уж. н.); *озимача* (у Уж. н.); *седак* (у Шум.); *тврдија* (у Уж. н.) итд.
Грожђе: *кадарум* (у Ц. г.); *криваља* (у Дубр.); *месан* (у Салвон.); *пљуца* (у Славон.) итд.
Шљива: *мигавац* (Смед.); *цјепача* (у Уж. н.) итд.
Маслина: *дробњача* (у Далм.); *падалица* (у Ц. г.) итд.
Смоква: *дужица* (у Котору) итд.

Ако ближе погледамо географске ознаке које уз наведене називе за воће стоје, видећемо да су сви називи за јабуке, крушке и шљиве забележени на територији данашње Србије, пре свега у Ужичкој нахији. Заправо, готово све лексеме уз које се нашла ознака *Уж. н.* представљају називе за воће. Бројност назива за управо ове сорте воћа говори нам о њиховој важности за људе у тадашњој, али и данашњој Србији. С друге стране, путовања по приморским крајевима омогућила су му да се упозна и са називима за биљке попут маслина и смокви, које свакако нису карактеристичне за области из којих је Вук потекао.

Поред тога, Вук је на својим путовањима забележио и велики број назива за различите врсте животиња, при чему се по бројности истичу називи за рибе, птице и змије. Можда један од највећих доприноса Вукових путовања, када је прикупљање речи у питању, јесте богаћење тематске групе назива за рибље врсте,[11] пре свега оне морске, због чега се као доминантна у овој скупини издваја лексика уз коју стоји географска ознака *у Дубр.* Овој групи придодали смо и лексему *јастог*, која се дефинише као *велики морски рак*.

арбун (у Дубр.); *багра* (у Дубр.); *бујан* (у Хрв.); *врнут* (у Дубр.); *груј* (у Дубр.); *јастог* (у Дубр.); *карагуљ* (у Дубр.); *комарача* (у Дубр.); *лињ* (у Хрв.); *љубљај* (у Далм.); *муруна* (у Дубр.); *облиш* (у Дубр.); *овратница* (у Дубр.); *осаљ* (у Дубр.); *паљастура* (у Дубр.); *патуца* (у Сријему); *пијерка* (у Дубр.); *пискавица* (у прим.); *пискор* (у Дубр.); *превучар* (у Дубр.); *пузија* (у Јасеници); *рађа* (у Дубр.); *смудут* (у Дубр.); *табиња* (у Дубр.); *укљева* (у Дубр.); *цвао* (у Мостару); *ципо* (у Дубр.); *црнељ* (у Дубр.); *црноглавак* (у Сријему); *ширун* (у Дубр.); *шкрпина* (у Дубр.) итд.

Лексикографски поступци при дефинисању лексема из ове групе слични су онима које Вук примењује код назива за биљке: негде само наводи да је у питању некаква (морска) риба (нпр. *арбун*, *груј*, *облиш*, *пијерка*, *рађа*, *смудут* и сл.), али има и оних уз које Вук даје и нешто више података (нпр. *љубљај* – морска риба, која се Талијански зове bancino; *пискавица* – морска риба, која пред кишу скаче из воде; *пузија* – некаква риба налик на бркицу, али бива већа и налази се по шкољама; *укљева* – мала риба (мало већа од срђеле) у језеру Скадарскоме, која се талијански зове scoranza. Укљеве пред зиму навале крају, особито у она мјеста гдје се вода друкчија види, и која се зову *ока* […] итд.).

Богате и лексикографски слично обрађене јесу и тематске групе назива за птице и змије:

[11] О Вуковој улози у стварању риболовне терминологије писао је А. Милановић (2018: 395–407). Поредећи прво и друго издање Вуковог *Рјечника*, А. Милановић закључује да је у другом издању ова тематска група обогаћена и да потврде долазе са знатно шире територије. „*Српски рјечник* из 1852. напредак је у сваком смислу: наведени су називи за нове слатководне и морске врсте, нови синоними за називе врста, нови називи алата и делова рибљег тела; речнички чланци су богатији, са прецизнијим територијалним одређењима и новим устаљеним изразима" (Милановић 2018: 405).

Птице: *гагула* (у Сријему); *јаиз* (у Хрв.); *кодорошић* (у Ц. г.); *крилача* (у Ц. г.); *крмегуша* (у Ц. г.); *модрокос* (у Паштр.); *панац* (у Ц. г.); *патицврк* (у Сријему); *ћукос* (у Ц. г.); *ушатка* (у Ц. г.); *чкврљ* (у Ц. г.) итд.
Змије: *блавор* (у Ц. г.); *блавур* (у Дубр.); *блор* (у Ц. г.); *блоруша* (у Ц. г.); *коњушарица* (у Лици); *ридовка* (у Голупцу); *скор* (у Ц. г.); *црнокруг* (у Ц. г.); *шаруница* (у Ц. г.) итд.

Лексеме из ове лексичко-семантичке групе важне су и са становишта лингвокултурологије јер Вук уз њих наводи одређена веровања представника српске лингвокултуралне заједнице, посебно у вези са змијама, што сведочи о важности ове животиње у српском фолклору: *блавор* – велика змија зубата, за коју кажу да не коље људе, него змије које људе кољу; *блор* – велика шарена змија плосне главе, за коју се приповиједа да може до 15 стопа бити дугачка и говече удавити; *црнокруг* – приповиједа се да ова змија има на глави три рога и сл.

Веома богату и важну групу сачињавају и оне лексеме које се односе на различите аспекте свакодневног живота народа који је настањивао крајеве којима је Вук путовао. У питању су речи преко којих откривамо чиме се тамошње становништво бавило у то време, шта су ти људи јели, шта су облачили, од чега су боловали, где су и у каквим условима живели, у шта су веровали и сл. Када се погледају лексеме које припадају овом лексичком кругу, јасно се види да су земљорадња и сточарство биле главне делатности тога времена. На то, између осталог, указују глаголи којима се означавају различите радње везане за пољопривреду и обављање пољопривредних послова:

јемати (у Дубр.) н. п. грожђе, cf. брати; *младити* (у Далм.) н. п. виноград, т. ј. прашити; *мождити* (у Хрв.) муљати (грожђе); *одстружити* (у Ц. г.) отворити стругу да излазе овце напоље; *ослужбати* (у Ц. г.) кукурузе, т. ј. ољуштити; *присијати* (у Дубр.) по други пут сијати, н. п. кад прво зрно ријетко никне; *пришиковати* (у Ц. г.) овце, као прикупљати; *сажњети* (у Црмн.) пошто кукуруз осијеку сасећи им врхове итд.

Ипак, можда још сликовитије од наведених глагола о важности свега што има везе са обрадом земље и узгојем стоке сведоче лексеме којима се именују – данас бисмо рекли – детаљи везани за ове послове. Сама чињеница да су људи уочили такве појединости и да су имали потребу да за њих осмисле лексеме довољно сведочи о њиховој важности. На пример, постојала је лексема за човека који нема вола – *безвоник* (у Грбљу), за овна са звоном – *колпотар* (у Ц. г.), за вола који има баш две године – *намљечак* (у Србији), за бравца који је скоро уштројен – *новорез* (у Сријему), за период од два сата пред поноћ, када се стока враћа кући – *повраци* (у Боци), за позни кукуруз који се сеје по стрници, пошто се озим пожње – *пострнак* (у Грбљу), за козу која се први пут окози – *првокоска* (у Ц. г.), али и ону која се окози по трећи пут – *трокоска* (у Ц. г.), за прасе које још сиса – *сишче* (у Сријему), за кожу говечета са чела – *почелак* (у Боци), за лоше време (нарочито у пролеће) када козе цркавају – *козодер*, *козомор* (у Дубр.), за овцу која води друге овце – *вођкоша* (у Банату), за леву ручицу плуга на коју се ставља раоник – *плаз* (у Хрв.) и сл.[12] Такође, о важности сточарства, посебно у области Црне Горе, сведочи читава једна група лексема сачињена од имена појединих животиња, пре свега коза (*бекарица*, *бокиле*, *брњеша*, *рићеша*, *цвјетоша*, *чубриле*) и оваца (*жуточак*, *шаре*, *шутиле*).

Међутим, за приморске крајеве су веома важне и оне привредне делатности које су везане за поморство и риболов. Захваљујући Вуковим путовањима по тим крајевима, ова тематска група у речнику постала је веома богата:[13]

[12] Анализирајући употребу лексеме *мјесто* у Вуковом *Рјечнику*, Р. Драгићевић (у штампи) запазила је „Вуков интерес за рурални живот – за живот домаћих животиња (узгајање, неговање, клање), радње карактеристичне за живот на селу – узгајање стоке, воћа и поврћа, продаја домаћих производа, физички послови на њиви, прање одеће, игре деце и одраслих итд.”

[13] Уз лексеме из ове тематске групе дефиниције ћемо наводити само онда када њихова значења нису општепозната.

барка (у прим.); *доједрити* (у прим.); *заједрити* (у прим.); *једрење* (у прим.); *једрити* (у прим.); *крцати* (у прим.); *накрцати* (у прим.); *одједрити* (у прим.); *личар* (у Ц. г.) на чему се ухваћена риба вуче за собом по води; *мет* (у Осијеку) оно мјесто гдје се мађе прђа кад се риба лови; *насукати се* (у Дубр.); *пари* (у Ц. г.) на ужету ситне удице које се у води распростру по дну, те се на њих хватају јегуље; *порат* (у прим.) cf. пристаниште; *пристаниште* (у Боци); *рибарица* (у прим.) лађица са које се риба хвата; *рибати* (у прим.) ловити рибу; *укрцати* (у прим.) итд.

Прави увид у живот наших предака широм територија које је Вук обишао добија се и на основу прегледа назива јела, посуђа, оруђа, одеће и игара из тога времена:

Јела: *кулцјеш* (у Ц. г.) као качамак од ситна бунгура; *лукарица* (у Ц. г.) пита с луком; *мантала* (у Боци) јело од брашненога цвијета и од слатка вина (маста), као качамак; *опаруша* (у Сријему) кључалом водом замијешена погача; *распара* (у Хрв.) јело које се начини кад се јаја разбију на врело млијеко; *смоквара* (у Ц. г.) некаква пита с медом и сл.
Одећа: *капот* (у Ц. г.) гуњ с кукуљицом; *корет* (у Ц. г.) зубун женски (био од чохе или од сукна); *кошуљац* (у Сријему) женска кратка кошуља по којој се скути припасују; *кукуљ* (у Рисну) она гука што жене носе наврх главе испод мараме; *равњача* (у Имоск.) капа, која је одозго *равна*, као фес; *сукнењача* (у Црмн.) сукња вунена; *тамбарина* (у Ц. г.) као гуњ велики, постављен јагњетином; *финдељ* (око Сиња) од сламе женска капа, као шупањ тањир; *цупа* (у Херц. и у Ц. г.) вунена кошуља женска итд.
Посуђе: *кантара* (у Ц. г.) као лонац од бакра; *коба* (у Лици) дугуљаста дна кабао, у којем се држи и носи масло, скоруп, мед и т. д.; *лопиша* (у Грбљу) земљани суд који се вјеша изнад ватре као котао, те се у њему јело готови; *пуђерица* (у Ц. г.) мали суд од дуга; *ромијенча* (у Дубр.) бакрен суд за воду; *товарија* (у Лици) водени суд, налик на пљоску; *цара* (у Боци) суд земљани за масло, уље, цквару и т. д.
Оруђе: *кораћ* (у Ц. г.) чекић што се коњи кују; *набцјача* (у Боци) дрво којим се туче бакалај; *остан* (око Спљета) орићак на којега је другоме крају гвозден шиљак, те се њиме волови гоне; *пала* (у Мостару) подубока лопата којом се баца вода на поврће; *севаљка* (у Сријему) дрво што се метне уздуж преко нађава кад се брашно сије; *трномет* (у Бачк.) велика метла, што се њоме скида слама и балега са жита на гумну кад се вије; *туколук* (у Ц. г.) тучак, којим се лук туче; *шкопица* (у прим.) бритва којом се шкопе свиње итд.
Игре: *навлачкапа* (у Сријему), *плојка* (у Ц. г.), *провођач* (у Ц. г.), *ћералица* (у Ц. г.), *ћулање* (у Лици), *фен* (у Ц. г.), *фус* (у Ц. г.), *чула* (у Банату) итд.[14]

Оно на шта лексеме из свих наведених тематских група упућују јесте *једноставност* народног живота онога времена: јела којима су се људи хранили била су једноставно припремана, од свега два-три састојка, базирана углавном на брашну, млечним производима и месу; одећа је такође била једноставна, направљена углавном од коже животиња или вуне; оруђе је, као што се из наведених дефиниција може видети, служило углавном за земљорадничке и сточарске радове, чиме се још једном потврђује важност сеоских послова за ондашњег човека; дечје игре имале су врло проста правила, а једино што су деца тада имала за игру јесу камење, капе, штапови и сл. Живот човека Вуковог времена био је не само једноставан већ и веома тежак, како уопштено због услова у којима су живели и тешких послова које су обављали, тако и због бројних намета које су морали да плаћају. Лексеме из ове тематске групе данас представљају историзме:

карати (у Ц. г.) плата кметовима или судијама од онијех којима суде; *котарнина* (у Србији) новци што су се плаћали спахијама у име десетка од сијена; *мртвина* (у Далм.) данак што

[14] Због дужине речничких чланака, у којима се дају детаљни описи игара, овде наводимо само њихове називе.

се плаћа кад умре домаћин (у манастиру Крци приповиједа се да се ондје плаћа мртвина Турцима за свакога калуђера); *укућанство* (у Сријему) што сељак плаћа спахији од куће (1 фор. у сребру); *уљетница* (у Црмн.) што се Циганину даје на годину за ковање: од вола и од кобиле по багаша жита (или према томе вина), а од маске по један багаш итд.

На својим путовањима Вук је бележио и бројне лексеме које указују на различите друштвене односе. Посебно занимљива група речи из ове области забележена је на просторима данашње Црне Горе. У њима се очитава тежња за очувањем традиције, патријархалног друштвеног уређења, заједништва и високих моралних вредности, као што су храбрости и часност. Такође, бројне лексеме прикупљене на овим просторима својеврсни су спомен на честе ратове које су Црногорци водили са Турцима, па отуда и велики број речи за различите врсте оружја и других војних термина. На пример:

бакрењача (у Котору) н. п. пушка, т. ј. окована рђавим сребром; *братственик* (у Ц. г.) један од братства, н. п. убио ми је једног *братственика*; *домазет*, *домазетовић* (у Ц. г.) уљез; *домазетство* (у Ц. г.) пошао на домазетство, т. ј. ушао жени у кућу, постао домазет; *заступати* (у Ц. г.) н. п. пушку (т. ј. сабијати сукију у њу); *јатник* (у Ц. г.) човјек од братства у коме има преко педесет пушака; *кољевчар* (у Ц. г.) као није јунак, него чува жену и *колијевку*; *крвавац* (у Ц. г.) јунак, убојник; *крвничити* (у Ц. г.) кога (т. ј. дужити кога за крв); *купивојска* (у Ц. г.) који купи војску; *лама* (у Ц. г.) vide павта, н. п. на пушци; *мушаба* (у Рисну) некака пушка (бреша); *острва* (у Ц. г.) као стуба ударена у земљу (пред колибама), те се вјешају пушке (а у кући се вјешају о *чукаљ*); *племеник* (у Ц. г.) човјек из племена; *соколити* (у Ц. г.) cf. слободити; *человођа* (у Ц. г.) dux; *четовођа* (у Ц. г.) dux; *шпагарица* (у Рисну) мали пиштољчић што се носи у *шпагу* итд.

Као што се на основу наведених лексема може видети, Вук се на свом путовању по Црној Гори сусрео са друштвеним уређењем које подразумева поделу на племена и братства и друштвом у којем је крвна освета уобичајена ствар. Такође, дате лексеме показују и да се у тако патријархалном друштву није благонаклоно гледало на прелазак мужа у женину кућу – такав образац понашања био је неприхватљив, а мушкарци који су ипак женидбом одлазили у женину кућу сматрани су *уљезима*. Поред тога, видимо и да је црногорско друштво у првом реду ценило ратнике, војнике, а руглу изврГавало оне који не иду у рат – *кољевчаре*. С друге стране, са потпуно другачијим војним и друштвеним уређењем Вук се сусрео на просторима данашње Војводине. У овим крајевима српског језичког простора владали су потпуно другачије војно уређење и администрација, као и развијеније занатство и робно-новчани и трговински односи, што показују и лексеме које је Вук тамо забележио: нпр. *вармеђа*, *ишпан*, *милитар*, *порцијаш*, *сенатор*; *цех*, *вагнути*, *вунта*, *вашар*, *пијаца*, *интерес*, *магацин*, *негледуша*, *тифтик* и сл. (детаљније в. у Кашић 1987б: 114–151).

6. ЛЕКСИКА СА ВУКОВИХ ПУТОВАЊА И САВРЕМЕНИ СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК[15]

Највећи број речи уз које у *Рјечнику* из 1852. године стоји неко географско одређење задржао је свој дијалекатски и покрајински карактер и данашњем просечном говорнику српског језика потпуно је непознат. Ипак, међу речима које је Вук забележио на својим путовањима и означио их као територијално ограничене има и оних које су прошириле ареал своје употребе и ушле у стандардни српски језик, где се и сада налазе.[16] Занимљиво је видети да је неке речи које

[15] Уопштено о односу лексике из Вукових речника и оне из књижевног језика в. Кашић 1987д: 159–174.

[16] Статус лексема у савременом стандардном језику проверавали смо у речницима српског књижевног језика: *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (1967–1976) и *Речнику српскога језика* (2011).

ми данас свакодневно користимо Вук забележио тек на својим путовањима и да за неке важне предмете и појаве у језику Вуковог завичаја није било лексеме.[17]

амбис (у Ц. г.); багатела (у војв.); банкрот (у војв.); бездан (у Ц. г.); безочан (у Дубр.); безочник (у Дубр.); берба (у војв.); бештија (у војв.); битанга (у војв.); братаница (у Боци); булумента (у Ц. г.); бунда (у војв.); ваздух (у Котору); вашар (у војв.); величанство (у Хрв.); властелин (у Дубр.); вођа (у војв.); војсковођа (у Ц. г.); вртешка (у Шумад.); гајде (у војв.); галама (у Сријему); главар (у Ц. г.); гнусан (у Дубр.); горостасан (у Боци); горштак (у Ц. г.); граја (у Ц. г.); грајати (у Ц. г.); граничар (у Сријему и у Банату); гусан (у Слав.); гусар (у Боци); давнина (у Дубр.); двориште (у Хрв.); деда (у војв.); дерле (у Бачкој); дечак (у војв.); допасти се (у војв.); достојан (у Дубр.); дрхтати (у Босни); дужност (у војв.); ждребан (у Сријему); живахан (у Дубр.); журити се (у војв.); закаснити (у Сријему и у Бачкој); замађијати (у Ц. г.); заслуга (у војв.); захтевање (у војв.); зглоб (у Далм.); играчка (у војв.); изван (у Херц.); изврстан (у Дубр.); интерес (у војв.); искон (у Ц. г.); исконски (у Ц. г.); искра (у Ц. г.); ишчезнути (у војв.); јагорчевина (у Сријему); јединство (у Боци); једњак (у Сријему); језив (у Имоск.); језивост (у Далм.); јетра (у Дубр.); јутарњи (у Ц. г.); каснити (у војв.); касно (у војв.); кип (у војв.); ковчег (у Херц.); копчати се (у Хрв.); крзнар (у Хрв.); кријумчарити (у прим.) итд.

Ако се погледа списак наведених лексема, види се да је највећи број некада територијално ограничених речи у стандардни језик дошао са територије данашње Војводине уопштено (*у војв.*), као и са њених појединих делова (*у Сријему*, *у Бачкој* и *у Банату*). Лексеме које су са ових простора ушле у српски језички стандард врло често су страног порекла (нпр. *кугла*, *лутрија*, *парастос*, *персона*, *салаш*, *фамилија*, *форма*, *шаргарепа*, *швалер*, *шор*, *штикла* итд.), најчешће долазе из домена администрације, државне и војне управе, трговине и указују на један виши степен друштвеног развитка (нпр. *багатела*, *банкрот*, *граничар*, *дужност*, *интерес*, *магацин*, *наредник*, *општинар*, *официр*, *сенатор*, *трампити*, *трошак* итд.). С друге стране, велики број речи је у стандардни језик ушао и са простора Дубровника, али и Црне Горе. За разлику од оних са територије Војводине, речи из ових крајева најчешће су грађене од домаћег творбеног материјала и врло често означавају апстрактне појмове и духовне људске особине, посебно када је Дубровник у питању (нпр. *безочан*, *достојан*, *милосрђе*, *осама*, *плахост*, *похлепа*, *похлепан*, *почаст*, *праведност*, *таштина*, *ускрснуће* итд.). Лексеме које су од дијалектизама и покрајинизама постале речи стандардног српског језика имале су различите развојне путеве. У том смислу могу се уочити бар пет процеса развоја ове лексике: **1)** Уз велики број лексема које је Вук забележио у појединим крајевима српског говорног подручја и обележио их као специфичне за те области у *Рјечнику* из 1852. године не даје се никаква дефиниција њиховог значења, већ само превод на немачки и латински језик (нпр. *багатела* – bagatelle, res parva; *ваздух* – aër; *величанство* – majestas; *дечак* – puer; *заслуга* – meritum; *изврстан* – egregius, insignis; *крунисати* – coronare; *крштеница* – literae baptismales; *љага* – labes, macula; *милосрђе* – misericordia; *могућство* – potestas; *мождани* – cerebrum; *настава* – institutio; *научан* – doctus; *ненадан* – inspreatus; *ништавило* – vanitas; *отров* – venenum; *очит* – apertus; *поклич* – clamor; *почаст* – honor; *праведност* – justicia; *разор* – demolitio; *сталеж* – status; *трошак* – sumptus итд.). Будући да Вук уз наведене, и бројне друге, географски обележене лексеме не наводи никакве синониме нити упућује на неке друге одреднице, као што то иначе чини, можемо само претпоставити да у његово време за многе од ових појмова нису ни постојале лексеме,[18] па су се дате речи лако прошириле у језички стандард и попуниле постојеће лакуне у лексичком систему, премда је за доказивање ове претпоставке потребно спровести једно

[17] Или је можда, као што смо у уводу већ напоменули, Вук није чуо или је пропустио да је забележи.

[18] Може се, наравно, као и у многим другим случајевима, претпоставити да су дате лексеме постојале и у другим крајевима српског говорног подручја, али да их Вук једноставно није чуо и забележио.

шире истраживање лексике тога времена, што ће бити предмет даљих испитивања. Ипак, о разлици у њиховој семантици некада и сада није захвално говорити, пошто не можемо са сигурношћу тврдити у ком су од значења наведене латинске речи употребљене. **2)** Лексичке празнине попуњене су и лексемама уз које Вук наводи описне дефиниције, али не и синониме, којих – будући да Вук обично даје истозначнице или блискозначнице тамо где постоје – вероватно није ни било. Примарно значење лексема из ове групе није се, у суштини, променило ни у савременом језику, само Вукове дефиниције – из синхроне перспективе – делују помало архаично: *бауљати* – ићи *побаучке*, највише се говори за малу дјецу, кад још не могу управо да иду, него тако пужу; *булумента* – много људи; *копчати се* – бацати пуце (дугме) или *копчу* у јамицу; *кријумчарити* – трг [робу] какву проносити *кријући* без царине; *крошњаст* – н. п. дрво, т. ј. широко (горе у гранама); *можда* – скраћено мјесто: *може бити да*; *омитарити се* – каже се за тице кад им опадне перје, као за марву олињати се; *праскозорје* – кад зора почиње: дигао сам се у *праскозорје*; *трен* – тренуће ока: за трен, у онај трен; *сајмиште* – мјесто гдје бива сајам и сл. **3)** Трећи случај представљају лексеме код којих, уместо навођења дефиниције, Вук упућује на неке друге лексеме, као на општесрпске, стандардне, при чему је у савременом језику ситуација обрнута – речима које су код Вука обележене као територијално ограничене РСЈ даје предност у односу на оне које је он навео као исправније или их пак уопште не бележи (нпр. *вртешка* vide обртаљка; *гајде* vide гадље; *горштак* vide горјаник; *деда* vide дед; *дерле* vide дерче; *жвакати* vide жватати; *зглоб* vide зглавак; *јагорчевина* vide јагочевина; *кишница* vide даждевица; *лењ* vide лен; *лептир* vide лепир; *људскост* vide људскота; *мезимац* vide мљезинац; *окрајак* vide окрајика; *очев* vide очин; *палацати* vide палуцати; *пашњак* vide пашник; *пљувачка* vide пљуванка; *птица* vide тица; *сунчаница* vide сунчарица; *тољага* vide тојага; *ћакнут* vide ћанут; *цвокотати* vide цокотати; *чмичак* vide јечмичак; *швалер* vide милосник; *швалерка* vide милосница итд.). Чак и тамо где РМС и РСЈ не дају предност једној од лексема, она на коју Вук упућује као на уобичајенију данас звучи архаично (нпр. *каснити* vide доцнити; *касно* vide доцкан; *пасуљ* vide грах; *ранораниилац* vide ранилац; *шаргарепа* vide мрква и сл.). Вукови дијалектизми и покрајинизми су, дакле, не само ушли у стандардни српски језик већ су и потиснули оне речи којима је у *Рјечнику* дата предност. **4)** Четврти случај представљају лексеме које Вук објашњава упућујући на њихове синониме, али су у овом случају обе лексеме – и она која се дефинише и она на коју се упућује – опстале у савременом језику као равноправне. Овде треба разликовати два случаја: када су лексеме остале у односу праве синонимије (у односу синонимије су им и данас – према дефиницијама из РМС и РСЈ – примарна значења) и онда када се међу њима развио однос неправе синонимије (односно, у односу синонимије су данас примарно значење једне и секундарно значење друге лексеме или секундарна значења обе лексеме). Као примери за први случај могу послужити парови лексема *замађијати* vide опчинити; *искра* cf. варница; *мешкољити се* vide мигољити се; *нарав* cf. ћуд; *натмурити се* vide намргодити се; *нужда* vide невоља; *пијандура* vide пијанац; *приморати* cf. натјерати; *страшичан* cf. страшан; *терет* cf. товар; *убог* cf. сиромашан; *шантав* vide хром и сл., док други могу илустровати примери *амбис* cf. пропаст; *банкрот* cf. пропалица; *безочан* vide безобразан; *гнусан* 1. упрљан; *магацин* cf. амбар; *минут* cf. час; *нагодити се* vide намирити се; *охолост* cf. понос; *очинство* cf. очевина; *похлепа* cf. жеља, пожуда; *препрека* cf. сметња; *тврђава* cf. град и сл. **5)** Пету групу сачињавају лексеме које су у савременом српском језику промениле своје значење у односу на оно које наводи Вук. Промена значења најчешће је извршена на два начина: а) промена значења ишла је у правцу проширења семантике примарне реализације, па тако данас *братаница* није више само *братова кћи сестри*, већ уопште *братова кћи (кћи једног брата у односу на другу браћу и сестре)*; *ногаре* нису само *оно што на њима стоји корито кад се пере или наћве кад се хљеб мијеси* већ могу означавати ослонац за најразличитије предмете; *радник* не означава само онога *који ради пољски посао*, већ уопштено онога *који ради, који обавља одређени посао, који се бави одређеном делатношћу (било умном, било физичком)*; *уједначити* више не значи само *натоварити је* [лађу] *једнако на обадва краја, да не претеже ни на једну страну*, већ уопштено *учинити да се нешто равномерно врши, учинити уједначеним, равномерним*; б) до промене је

дошло развојем новог значења које се у савременом језику наметнуло као примарно, чиме је оно забележено у Вуковом *Рјечнику* потиснуто на периферију полисемантичке структуре или се потпуно изгубило:[19] примарно значење лексеме *интерес* више није *камата*, већ *оно што нечему иде у прилог, у рачун, корист, добит*, док се значење које се односи на камату даје као секундарно; *планинар* не означава више примарно онога *који је на планини код стоке*, већ онога *који планинари, који се бави планинарством*; основно значење лексеме *пијачар* није, као код Вука, *који живи на пијаци*, већ *онај који тргује по пијацама, сајмар*; *олош* је код Вука *свакојако ђубре што вода снесе, крш*, док је у речницима савременог језика то примарно *најгори, најискваренији слој људи, шљам*; *поганац* је данас тек секундарно *зли чир*, cf. *злић, пришт*, док се његова примарна семантичка реализација односи на *поганог, злог човека, неваљалца, зликовца* итд.

Као посебну групу издвојићемо лексеме које се могу наћи и у речницима савременог српског језика и у Вуковом *Рјечнику*, с тим да код Вука имају потпуно другачије значење, савременим говорницима српског језика семантички готово потпуно непрозирно. На пример:

> *закључак* (у Боци) у плетиће игле оно на врху; *истражити* (у Ц. г.) cf. затрти, истријебити, ископати; *машина* (у Барањи) 1. vide маховина; *опити* (у Ц. г.) опила га змија, т. ј. ујела га; *отвор* (у Боци) cf. проточ (→ пролив); *порција* (у војв.) cf. пореза (→ порез); *потрага* (у Ц. г.) пред стоком што иду те гледају да нијесу гдје сакривене непријатељске војске или чете; *притвор* (у Хрв.) пред наслоном као мали тор гдје се овце најприје утјерају, па оданде улазе у наслон; *снажити* (у Хрв.) vide чистити итд.

7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Вуков живот обележен је сталним путовањима и константном потрагом за новим речима и народним умотворинама. Ексцерпцијом више од 5.500 лексема уз које се испред читавог система дефиниција нашло неко од преко 120 географских одређења дошли смо до закључка да су највећи утицај на Вуков лексикографски рад имала његова путовања у периоду од 1834. до 1838. године, као и путовања током 1841. године. Највећи број лексема Вук је забележио на просторима данашње Црне Горе, Војводине и Хрватске, при чему највећи број одредница носи ознаку 1) *у Ц. г.*, затим 2) *у Дубр.*, 3) *у Сријему*, 4) *у Боци*, 5) *у војв.*, 6) *у Хрв.*, 7) *у Рисну*, 8) *у Далм.*, 9) *у Бачкој*, 10) *у Грбљу*.

Највећи део географски одређених лексема чине заправо фонемски и морфолошки дублети и синоними већ забележених речи. Када се ове лексеме изузму, остају оне везане за живот људи у крајевима кроз које је Вук путовао, оне које означавају предмете и појаве са којима Вук није имао прилике да се сусретне у устаничкој Србији и свом родном Тршићу. Неке од најбогатијих тематских група јесу оне које се односе на називе за траве, воће, рибе, птице, змије, јела, посуђе, одећу, оруђе и сл. Као главна одлика лексике прикупљене у различитим крајевима српског говорног простора издваја се *руралност*, будући да се њен велики проценат односи на сеоски живот и послове везане за земљорадњу и сточарство. Ипак, иако је већина географски одређених лексема задржала свој дијалекатски и покрајински карактер, Вукова путовања имала су велики значај за *интелектуализацију* лексичког фонда, пошто су из одређених крајева – пре свега са територије данашње Војводине – у савремени стандардни језик ушле лексеме из области администрације и трговине (нпр. *багатела*, *банкрот*, *интерес*, *магацин*, *наредник*, *општинар*, *официр*, *сенатор*, *трошак* и сл.). Такође, захваљујући Вуковим путовањима значајно је увећан проценат апстрактне лексике у српском језику (нпр. *заслуга*, *јединство*, *језивост*, *кураж*, *људскост*, *могућство*, *милосрђе*, *ништавило*, *нужда*, *осама*, *оскудица*, *охолост*, *плахост*, *покајање*, *похлепа*, *почаст*, *праведност*, *срдба*, *таштина*, *ускрснуће* и сл.). Поред тога, захваљујући својим путовањима

[19] Код лексема *планинар*, *пијачар* и *олош* РСЈ не бележи значења која су дата код Вука, док су у РМС она обележена квалификатором *покр*.

по приморју, Вук је знатно обогатио тематску групу лексема у вези са поморством и риболовом и показао нам живот посве другачији од оног у устаничкој Србији тога времена. Најзад, бројне лексеме које је Вук забележио на својим путовањима праве су ризнице лингвокултуралног материјала, будући да су у њима ускладиштена различита веровања, обичаји, предања, али и историјски подаци.

На основу свега наведеног можемо закључити да су Вукова путовања била од непроцењивог значаја не само за богаћење лексичког фонда савременог српског језика већ и за откривање слике света наших предака широм српског говорног подручја.

Литература

Белић, А. (1933). Српскохрватски књижевни језик. *Наш језик*, I/1, Београд, 4–10.

Белић, А. (1998). *О великим ствараоцима*. Изабрана дела Александра Белића, том VI. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Добрашиновић, Г. (1963). Вукова путовања. У: *Ковчежић, прилози и грађа о Доситеју и Вуку*, књ. 5. Београд: Вуков и Доситејев музеј, 75–119.

Добрашиновић, Г. (1983). *Вук Стефановић Караџић*. Горњи Милановац: НИРО „Дечје новине".

Драгићевић, Р. (у штампи). *Вуков Рјечник из новог угла* (на примеру корпусне анализе именице *мјесто*).

Јовановић, М. (2016). Белићеве мисли о Вуку као дијалектологу. У: *Александар Белић, српски лингвиста века*, књ.1. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 151–168.

Кашић, Ј. (1987а). Градске речи у Вуковом *Рјечнику*. У: *Трагом Вукове речи*. Нови Сад: Матица српска, 66–114.

Кашић, Ј. (1987б). Војвођанска лексика у Вуковом *Рјечнику*. У: *Трагом Вукове речи*. Нови Сад: Матица српска, 114–151.

Кашић, Ј. (1987б). Речи из Црне Горе у Вуковом *Рјечнику* и књижевном језику. У: *Трагом Вукове речи*. Нови Сад: Матица српска, 151–159.

Кашић, Ј. (1987г). Фонолошки, морфолошки и семантички дублети у Вуковом *Рјечнику*. У: *Трагом Вукове речи*. Нови Сад: Матица српска, 7–66.

Кашић, Ј. (1987д). Лексика Вуковог *Рјечника* и савременог књижевног језика. У: *Трагом Вукове речи*. Нови Сад: Матица српска, 159–174.

Милановић, А. (2018). Вукова улога у стварању риболовне терминологије у *Српском рјечнику* (1818)". У: *Српска славистика (колективна монографија)*, том II. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 395–407.

Поповић, М. (1972). *Вук Стеф. Караџић*. Београд: Нолит.

Срезњевски, И. И. (1987). *Вук Стефановић Караџић*, изабрао, приредио, превео и коментаре написао Голуб Добрашиновић, превод Милош Московљевић и Голуб Добрашиновић. Београд: Аутори.

Стојановић, Љ. (1924). *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд: Штампарија графичког завода „Макарије".

Извор

Караџић, В. (1852). *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Београд: Нолит (1969).

LEXICOGRAPHIC ASPECT OF VUK'S JOURNEYS

Summary

Having in mind that not all of Vuk's journeys had the same significance for his word collection – some were undertaken with the aim of providing financial assets, some for the purpose of establishing contact with great scientists of his time – this paper will focus only on those Vuk had set out on with the intention of gathering material for

his works, *Srpski rječnik* being among them. The aim of the paper is to, based on geographic landmarks provided by Vuk which follow certain lexemes in 1852 *Rječnik* (e.g. *u C.g., u Dubr., u Paštr., u Boci, u Crmn*. and similar), discover which journeys had the biggest impact on his lexicographical work, in which parts and places of Serbian language area he had notes most of these lexemes, the structure of this lexis and the status it holds in Serbian standard language. In order to conduct the research, over 5 500 teritorrially marked lexemes, as well as over 120 different geographic landmarks (primaily toponyms and hidronyms) were excerpted from *Srpski rječnik* (1852), which provided some very interesting data on the lexiocographic aspect, but also a broader image of the development of Serbian lexis.

Keywords: Vuk Karadžić, *Srpski rječnik*, Vuk's journeys, lexicography, Serbian language lexis.

Vesna Nikolić
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
vesnanikolic88@gmail.com

UDK 811.163.1'374

Јелена Јанковић

СЛАВЕНИЗМИ У ОГЛЕДНОЈ СВЕСЦИ *РЕЧНИКА СЛАВЕНОСРПСКОГ ЈЕЗИКА*[1]

Матица српска је у оквиру пројекта *Речник славеносрпског језика* почетком 2017. године објавила *Огледну свеску* истоименог речника. Конципираном као потпуни речник, у његовом саставу нашле су се домаће речи и речи страног порекла, а пре свега славенизми – специфичан лексички слој који представља значајан елемент књижевног језика славеносрпског периода. Бројност те лексике у Огледној свесци огледа се у чињеници да је из корпуса од око 1000 обрађених лексема ексцерпиран укупно 451 славенизам. Аутори речника су под славенизмима подразумевали све форме које припадају српскословенској, рускословенској, заједничкој црквенословенској и руској лексици, укључујући и хибридне творевине, те су сходно томе оне означене етимолошким квалификатором *слав*. Како су тиме под појмом славенизма подведене лексеме различитог порекла, у раду се оне разматрају са лексикографског и етимолошког становишта. Циљ рада је да се сагледавањем и поређењем те лексике у другим лексикографским делима (РСАНУ, РМС и Стијовићевом речнику *Славенизми у Његошевим песничким делима*) прикаже њихова квалификација у речницима, а да се на примеру изабраних славенизама утврди њихово порекло.

Кључне речи: лексикологија, лексикографија, етимологија, славенизам, *Речник славеносрпског језика*.

1. УВОД

Славеносрпска епоха обухватала је другу половину XVIII и прву половину XIX века, а дефинише се усвајањем и учвршћивањем рускословенског језика у српској средини. У том кратком временском периоду одвијао се процес посрбљавања рускословенске и руске књижевне лексике, у којем се та лексика фонетски и морфолошки адаптирала према народним српским језичким елементима, а у ређим случајевима долазило је до замене рускословенских језичких одлика одређеним српскословенским особинама. На тај начин створена је својеврсна језичка мешавина, која је састављена од рускословенских, руских, српских народних и српскословенских елемената.[2]

Славенизми су саставни део славеносрпског књижевног језика. Термин *славенизам* је сачињен по називу *славенски језик* (како се називала руска редакција црквенословенског језика у предвуковском и вуковском периоду), а под тим термином се „подразумевају речи које су словенског порекла (најчешће рускословенског и руског, или, у мањој мери, и српскословенског), а не припадају српском народном језику“ (Младеновић 2008: 346).[3]

---

[1] Овај чланак је резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“ (бр. 178007), који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

[2] Детаљније о том периоду и језику, в. Младеновић 1989: 46–47, 54–72, 75–93; Ивић/Младеновић 1986: 85–; Ивић/Кашић 1981: 311–316; Ивић 1998: 129–; Толстој 2004: 53–; Грицкат 1966.

[3] Иако је термин *славенизам* уобичајен у славистици, он је у многим публикацијама терминолошки неуједначен. У раду се прихвата дефиниција А. Младеновића, по којој се под славенизмом подразумевају све књишке (апстрактне) речи које не припадају фонду српског простонародног говора. О другим тумачењима тог термина в. Зорић 2013; Зорић 2016: 5–10; Јанковић 2017: 77–80.

Славенизми су неретко били предмет проучавања. Већи број истраживања базиран је на фонетским, морфолошким и творбеним одликама, док је у мањем броју радова (у скорије време) разматран Вуков однос према славенизмима.[4]

У овом раду анализирани су славенизми из Огледне свеске *Речника славеносрпског језика* која је објављена 2017. године под уредништвом Љиљане Суботић, Исидоре Бјелаковић, Ирене Цветковић Теофиловић и Александра Милановића.[5] Како су славенизми ексцерпирани из Огледне свеске на основу етимолошког квалификатора *слав.*, у раду се они разматрају са лексикографског и етимолошког становишта. Циљ рада је да се сагледавањем и поређењем те лексике у другим лексикографским делима, прикаже њихова квалификација у речницима, а да се на примеру изабраних славенизама утврди њихово порекло.

2. СЛАВЕНИЗМИ У ОГЛЕДНОЈ СВЕСЦИ

Речник славеносрпског језика замишљен је не као диференцијални, већ као потпуни речник. У Огледној свесци у одељку „Одабир одредница“ (тачка 1.2. на стр. 18–19, у поглављу „Макроструктура и микроструктура Речника славеносрпског језика (Огледна свеска)“) истакнуто је да састављачи речника[6] спроводе не делимичну, већ тоталну ексцерпцију материјала. То значи да се бележе *све* лексеме потврђене у корпусу, без обзира на порекло. Из тог разлога у свесци су се нашле домаће речи (речи прасловенског порекла и кованице из периода славеносрпског језика), речи страног порекла (германизми, хунгаризми, интернационализми, романизми, турцизми и сл.) и славенизми (са хибридима).

Славенизми су у Огледној свесци дефинисани као „специфичан лексички слој који је представљао врсту симбола овог језичког типа“ (стр. 19) и по речима аутора, „обухватају значајан део грађе“ (стр. 24). Од око 1000 лексема обрађених у свесци ексцерпирана је укупно 451 лексема квалификована као славенизам.

2.1. Подела славенизама по врстама речи

На основу бројчане поделе, ексцерпираних славенизма по врстама речи укупно има:

- Именица 241 (од тога 30 мушког рода, 28 женског рода и 183 средњег рода);
- Придева 87 (од тога 3 придева трпна: *опредјељен / опредељен*, *погружен* и *просвешчен / просвештен*, 1 компаратив: *вјашчајши* и 5 суперлатива: *височајши*, *дражајши*, *најдражајши*, *најжелатељњејши / најжелателњејши* и *најподљејши*);
- Глагола 51 (од тога 31 несвршеног вида, 18 свршеног вида и 2 двовидска) и 17 партиципа презента (од тога 15 активних и 2 пасивна);
- Прилога 41 (од тога 4 глаголска прилога времена садашњег: *взирајући*, *испољавајући*, *расуждавајући* и *чувствујући*, 1 прилог суперлатив: *тепљејше*, 1 прилог и везник: *почему*[7] и 1 везник и прилог: *понеже*);

[4] О славенизмима у Вуковом реформаторском подухвату, в. Реметић 2015; у првој фази Вуковог стваралаштва, Милановић 2015; у Вуковом речнику из 1852. год., Цветковић 2005; славенизми у делима и језику писаца в. Петровић 1997; Терзић 1999: 263–272; Зорић 2004; Зорић 2016; Тумарић 2008; Ћаловић 2013; Ранђеловић 2013; Ђурић 2015 итд.

[5] Рад на Огледној свесци *Речника славеносрпског језика* започет је 1981. године под руководством академика Александра Младеновића. Детаљније о том раду и о речнику, в. у Огледној свесци стр. 9–32, као и у радовима: Суботић 2013, Бјелаковић 2013, Цветковић Теофиловић 2013, Милановић 2013 и Бјелаковић 2018.

[6] Састављачи речника су: Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић, Александар Милановић, Милена Зорић и Јелена Стошић.

[7] У речнику та лексема има различите функције, те је обрађена под одговарајућим редним бројевима: I прилог и II везник.

- Везника 5 (+ два поменута, као прилог и везник);
- Предлога 4;
- Речце 4 и
- Број 1 (*втори*).

2.2. Означавање славенизама

Све ексцерпиране лексеме су у Огледној свесци означене квалификатором[8] у виду техничке скраћенице *слав*. На основу структуре речничког чланка која је описана у §2.1. (на стр. 19), квалификатор *слав*. се даје након граматичке информације[9] и означен је као елемент „етимологија“.

ОДРЕДНИЦА граматичка информација. етимологија. <графијски израз>
дефиниција. потврда (иницијали аутора година: страница).
Уп. синоними.
Изр. **ВИШЕЧЛАНЕ ЛЕКСИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ И ИЗРАЗИ.**
потврда у другим речницима (РМС, РСАНУ и сл.)

Слика 1 Илустрација речничког чланка из Огледне свеске (стр. 19)

Даље, у §2.5., у којем се елемент „етимологија“ додатно појашњава, експлицитно стоји да се „ознакама тур., лат., ит., нем., слав. и сл.“ даје „основни податак о пореклу лексеме“ (стр. 24). Из тога се може извући закључак да у Огледној свесци квалификатор *слав*. служи као етимолошка ознака.

У Огледној свесци коришћени су следећи *етимолошки квалификатори*:[10] тур. (в. нпр. *авлија*), лат. (*адвокат*), грч. (*анатема*), мађ. (*атар*[1]),[11] ит. (*бокал*), нем. (*вирклих*), фр. (*квитанција*), ит./фр. (*комендант*), фр./ит. (*магазин*), хол./нем. (*матрос*), фр./нем. (*обрист лајтинант*), енгл./санскр. (*пунч*),[12] хебр. (*фарисеј*) и енгл. (*фунта*).

Аутори Огледне свеске су нагласили (у §2.5. на стр. 24) да се под ознаком *слав.*, по општеприхваћеној дефиницији Светозара Стијовића (Стијовић 1992: 13), наводе све форме које припадају српскословенској, рускословенској,[13] заједничкој црквенословенској[14] и руској лексици, као и хибридне творевине.

[8] *Квалификатор* (или *квалификатив*) у речнику се користи да спецификује лексему и њена значења (Радовић-Тешић 2009: 230–231).

[9] Етимолошки квалификатор се у Огледној свесци налази након граматичке информације а испред свих значења обрађене лексеме, за разлику од рецимо РСАНУ у којем је пракса таква да те врсте ознаке стоје испред конкретног значења. Нпр. у РСАНУ се само уз значење „бескрајни“ речи *бесконечан* упућује на рус. *бесконечный*, док се у Огледној свесци квалификатор *слав.*, наведен уз лексему *бесконечан*, односи и на значење „бескрајни“ и на фигуративно значење „огроман, претерано велик“.

[10] Термин *етимолошки квалификатор* користи Стјепан Бабић (1994: 195). Такође, помиње се и у одбрањеној докторској дисертацији Марије Ђинђић, у којој ауторка тако зове квалификатор *тур.* (Ђинђић 2013: 184, нап. 191).

[11] В. ЕРСЈ 1: 54 s.v. АВЛИЈА[1], 63-64 s.v. АДВОКАТ, 156-157 s.v. АНАТЕМА, 234 s.v. АТАР.

[12] У Огледној свесци уз реч *пунч* наведен је квалификатор који указује на енглеско и (sic!) санскритско порекло. Та реч је преузета из енглеског језика. Исправно је означена у РМС и у *Великом речнику страних речи и израза* Ивана Клајна и Милана Шипке. Информација о санскритском пореклу преузета је из *Грађе за речник страних речи у предвуковском периоду* Велимира Михајловића (1972–1974) у којем се та страна реч изводи од санскритске речи. О етимологији енгл. *punch* в. https://www.etymonline.com/word/Punch и https://en.oxforddictionaries.com/definition/punch

[13] То је лексика која потиче непосредно из српскословенског или рускословенског језика. Српскословенски језик се на нашим просторима континуирано користио до почетка XVIII века када је дошло до смене редакција. Преузимањем рускословенског језика, дошло је до усвајања великог броја рускословенске и руске лексике, што доводи до потешкоћа приликом разликовања и одређивања њиховог порекла с обзиром на то да су руски народни и рускословенски неразлучиво спојени језици.

[14] То је лексика која има исти фонетски лик у обема редакцијама црквенословенског језика, као и она лексика која има облике са редакцијским фонетским обележјима, јер се ради о заједничком лексичком фонду обеју цркава – руске и српске.

Пошто се једним квалификатором *слав.* означавају лексеме различитог порекла, спроведено је истраживање у којем је приказано како су славенизми из Огледне свеске квалификовани у другим лексикографским делима. У те сврхе коришћени су дескриптивни речници – РСАНУ (од *а* до *погдегод*) и РМС (од *погдегод* до *ш*), као и речник Светозара Стијовића *Славенизми у Његошевим песничким делима*. Изабрани су управо ти речници, јер је у њима лексика друге половине XVIII и прве половине XIX века потврђена и квалификована.

Резултати спроведеног истраживања приказани су табеларно. Усправно у табелама наведени су квалификатори из РСАНУ и РМС, а водоравно су квалификатори које даје Стијовић. Употребљени су квалификатори: *цсл.* за речи из црквенословенског, *рсл.* – из рускословенског, *ссл.* – из српскословенског и *р.* или *рус.* – из руског језика.

У РСАНУ, према Упутству (чл. 52), „црквенословенске, рускословенске и друге архаичне речи нашег језика (тј. речи старих формација) дају се без етимологије, али се уместо етимологије ставља ознака цсл., рсл. или арх.“. У чл. 318 наведено је да се скраћеница *цсл.* употребљава „код речи из старог црквеног језика, које и у свом облику показују старе језичке црте – а у којима нема изразитих знакова руског порекла“ и да су речи са ознаком *рсл.* (којим се указује на рускословенско порекло) „истог карактера, али садрже у себи знаке руског развитка или су иначе поуздано старе руске позајмице“.[15]

Лексика је у РСАНУ означена квалификаторима *рсл.*, *ссл.* и *цсл.* на основу њених гласовних особина. Уколико „гласовни лик не даје доказе за сигурно разликовање, или […] није лако идентификовати шта је рускословенско, српскословенско или славеносрпско,[16] од XI књиге редакција Речника (на предлог М. Пешикана) прибегла је компромисном решењу. Да би се избегле могуће грешке у прецизној етимолошкој идентификацији и диференцирању, сва лексика овог типа квалификује се само са уопштеним неетимолошким квалификативом *сткњ.* – што значи ‘стара књижевност и књижевнојезичко наслеђе / старији типови књиж. језика: славеносрпски, рускословенски, српскословенски и сл./’“ (Радовић Тешић 2009: 83).

Код речи код којих је ознака *рус.*, наведена је и реч из руског језика, нпр. уз реч *вражда* (у табели 5) стоји „рус. вражда“ итд. Уколико је у речнику наведено „према рус.“, то значи да је нека домаћа реч добила извесно значење под утицајем руског језика (чл. 54), нпр. уз реч *охотник* (у табели 6) стоји „према рус. охотник“. Исти је принцип уколико је наведено „исп. рус.“, нпр. уз реч *љубопитство* (у табели 5) стоји „исп. рус. любопытство“. Такође, у речнику се и уз остале квалификаторе наводе речи из руског језика, па тако уз речи са ознакама *цсл.*, *рсл.*, *заст.*, *сткњ.* и *арх.* стоје упућенице на речи из руског језика. Милица Радовић-Тешић објашњава да су у РСАНУ русизми који припадају старим књижевним и стручним текстовима из прве половине XIX века, оквалификовани као застарела, архаична лексика. Са квалификативом *заст.* русизам се даје двојако: 1. наводи се директно руска реч или 2. „код речи које нису готове преузете него на основу елемената руског језика указује на близак облик руске речи, тј.: *према рус.* односно *исп. рус.*“ (Радовић Тешић 2009: 83, 80–81).

У попису техничких скраћеница у РМС наведени су квалификативи за руски, рускословенски, српскословенски, црквенословенски и старословенски језик.

Светозар Стијовић је у својој монографији детаљно испитао, идентификовао и класификовао славенизме ослањајући се притом на бројне речнике. По његовом мишљењу, славенизми из Његошевих песничких дела припадају различитим језичким нивоима: српскословенском, рускословенском (руском) и славеносрпском (Стијовић 1992: 229). На основу фонетских карактеристика заступљених у тим лексемама, он разликује следеће славенизме: русизме[17] (означене квалифи-

[15] По Милици Радовић-Тешић, у РСАНУ се лексика из времена после 1814. (пре Вука Караџића), а која се у „српској литератури назива славенорусизмима или просто – славенизмима, давала са ознаком *рсл.* „што значи да се тиме сигнализирало да је реч рускословенског порекла“ (Радовић Тешић 2009: 81).

[16] Гордана Јовановић је приметила да у РСАНУ нема ознаке за славеносрпски, „вероватно због његове хибридности и што се сматрало да ће за овај тип бити довољно комбиновање већ предвиђених ознака“ (Јовановић 1982: 12).

[17] Под русизмима Стијовић подразумева само оне речи које су новијег датума, које не припадају рускословенском језику, док су као рускословенске обележене оне речи које се налазе и у руском и у рускословенском (Стијовић С. 1992: 36).

катором *р.*), црквенословенске (*цсл.*), рускословенске (*рсл.*) и српскословенске речи (*ссл.*), хибриде, кованице и, у мањем броју случајева, српскословенске или рускословенске речи, уколико по фонетским карактеристикама не може да се одреди којем језику припадају.

2.3. Табеларни резултати истраживања

		Стијовић			
		цсл.	*ссл.*	*рсл.*	*р.*
РСАНУ	*цсл.*	*благодареније*		*бешчестије*, *владјетељ / владетељ*, *начало*	
	цсл. и упућује се на реч из руског језика			*добродјетељ / добродетељ*	
	цсл. заст.[18]	*безобразије*			
	цсл. песн.		*бесмертије / бесмртије*		
РМС	*цсл.*				*пољатије*
	цсл. заст.			*полезан*, *чест*	
	Укупно	10			

Табела 1 Поређени су славенизми из Огледне свеске који су у РСАНУ и РМС означени као црквенословенска лексика са Стијовићевим обележавањем славенизама.

		Нема код Стијовића
РСАНУ	*цсл.*	*безлобије*, *бесловесан*, *бешчестан*, *бешчестити*, *бешчиније*, *благодјејаније / благодејаније*, *благодјетељан / благодетелан*, *благообразије*, *благополучије*, *благословеније*, *благостојаније*, *вешч / вешт*, *вовеки*, *вопити*, *всује*, *дражајши*, *ибо*, *обаче*
	цсл. заст.	*абије*, *добродјетељан / добродетељан*
РМС	*цсл.*	*подобије*, *прикљученије*, *слаткоречије*, *столетије*
	цсл. разг. ир.	*путешествије*
	Укупно	25

Табела 2 Наведени су славенизми из Огледне свеске који су у РСАНУ и РМС означени као црквенословенска лексика, а нису потврђени у Стијевићевом речнику.

[18] У Упутству РСАНУ (чл. 318) наведено је следеће: „Код речи обележених са цсл. одн. рсл. не треба давати и ознаке заст. или арх., јер се њихова архаичност подразумева“.

		Стијовић	
		рсл.	*цсл.*
РСАНУ	*рсл.*	*воображеније*, *дјејствије / дејствије*	
	рсл. заст.		*движеније*
Укупно		3	

Табела 3 Поређени су славенизми из Огледне свеске који су у РСАНУ означени као рускословенска лексика са Стијовићевим обележавањем славенизама.

		Нема код Стијовића
РСАНУ	*рсл.*	*благодјетељ / благодетељ*, *благочестије*, *вешчествен / вештествен*, *вешчество / вештество*, *воопшче / воопште*, *гражданин*, *граждански*, *достојинство / достоинство*, *желаније*, *закљученије*, *здјелати / зделати*, *изрјадан*, *изрјадно*, *имјеније / именије*, *кромје / кроме*, *молчаније*
	рсл. и упућује се на реч из руског језика	*воспитаније*, *воспоминаније*, *всесилан*, *изјатије*
	рсл. заст.	*весма*
Укупно		21

Табела 4 Наведени су славенизми из Огледне свеске који су у РСАНУ означени као рускословенска лексика, а нису потврђени у Стијевићевом речнику.

		Стијовић	
		р.	*цсл.*
РСАНУ	*рус.*		*вражда*
	исп. *рус.*	*љубопитство*	
РМС	*рус.*		*подобан*
	рус. заст.	*увесељеније / увеселеније*	
Укупно		4	

Табела 5 Поређени су славенизми из Огледне свеске који су у РСАНУ и РМС квалификовани као русизми, са Стијовићевим обележавањем славенизама.

		Нема код Стијовића
РСАНУ	*рус.*	*виспрен*
	према. *рус.*	*охотник*
РМС	*рус. заст.*	*пристрастије*, *растолковати*, *чрезвичајан*
	Укупно	5

Табела 6 Наведени су славенизми из Огледне свеске који су у РСАНУ и РМС квалификовани као русизми, а нису потврђени у Стијевићевом речнику.

		Стијовић			
		цсл.	*рсл.*	*рсл.* адаптирано	*р.*
РСАНУ	*заст.*	*времен*, *год*[1], *љубезан*, *љубов*,[19] *мирски*, *мњеније / мненије*	*божество*	*бесконечност*	*војени*
	заст. и упућује се на реч из руског језика	*бешчислен*, *истино*, *обида*, *остров*	*бесконечан*, *извјестије / известије*		*безрасудан*
	заст. песн. и упућује се на реч из руског језика		*волна*, *плот*		
	заст. и *покр.*	*вред*			
РМС	*заст.*	*число*			
	заст. и *покр.*	*чрез*			
	Укупно	21			

Табела 7 Пореде се славенизми из Огледне свеске који су у РСАНУ и РМС означени као застарела лексика са Стијовићевим обележавањем славенизама.

[19] П. Ивић сматра да уколико се суди по чисто фонетским обележјима, облици код Вука *љубезан*, *љубезник*, *љубезница*, *љубовник*, *љубовница* и сл. припадају рускословенском слоју, јер садрже *е* од *о* на месту полугласа. Међутим, пошто су ти облици „забележени у нашем језику много пре продора рускословенског језика, њихово се присуство мора објашњавати на други начин: веома старим утицајем македонског изговора црквеног језика (који се у овом погледу одликовао истим особинама)“ (Ивић 1966: 164). А. Лома сматра да су облици *љубовник*, *љубовница* чисти народни, и у њима *о* не стоји за ъ већ за прасл. **о*, старословенски је *любовьнъ* поред *любъвънъ* (Brodowska-Honowska 1960: 86; ESJS 430; Лома 2002: 177).

		Нема код Стијовића
РСАНУ	*заст.*	*безделник*, *благополучан*, *благопочтенородни*, *братија*, *високоумије*, *вредовит*, *дружески*, *зверонараван*, *зовом*, *изобразити*, *ини*, *јестество*, *лицемјерије / лицемерије*, *ловитва*, *љубведостојан*, *меритељ*, *многочислен*, *множество*, *началство*, *недостаточан*, *нечувствен*, *ожидавати*, *орудије*, *особ*
	заст. и упућује се на реч из руског језика	*благопријатан*, *божествен*, *бурја*, *вједомост / ведомост*, *вјежество / вежество*, *вољност*, *воспитати*, *дејствитељен / дејствителан* (*-ен*), *лекарство*, *набљудавати*, *надлежати*, *невјежество / невежество*, *отњуд*, *охота*, *пагубан*
	заст. ков.	*јестествоиспитатељ*, *паметозлобије*
РМС	*заст.*	*протолковати*
	Укупно	42

Табела 8 Наведени су славенизми из Огледне свеске који су у РСАНУ и РМС означена као застарела лексика, а нису потврђени у Стијевићевом речнику.

		Стијовић		
		цсл.	*ссл.*	*рсл.*
РСАНУ	*сткњ.*	*надежда*		
	сткњ. и упућује се на реч из руског језика			*отечески*
	арх.	*втори*		
	арх. и упућује се на реч из руског језика			*отечество*
	покр.		*пештера*	
	Укупно	5		

Табела 9 Поређени су славенизми из Огледне свеске који су у РСАНУ означени као старокњижевна, архаична и покрајинска лексика у поређењу са Стијовићевим обележавањем славенизама.

		Нема код Стијовића
РСАНУ	*сткњ.*	*намјереније / намереније*, *наслаждавати се*, *опшчество / општество*, *основаније*, *осужденије*, *повелитељ*
	сткњ. и упућује се на реч из руског језика	*неповин*, *опстојателство*, *отношеније*
	арх.	*безлобив*
	арх. и упућује се на реч из руског језика	*гортањ / гортан*
	покр.	*јешче*
	нар.	*вавек*
	разг.	*замјешатељство / замешателство*
РМС	арх.	*словесан*
	Укупно	15

Табела 10 Наведени су славенизми из Огледне свеске који су у РСАНУ и РМС означени као старокњижевна, архаична, покрајинска и народна лексика и лексика из разговорног језика, а нису потврђени у Стијевићевом речнику.

		Стијовић			
		цсл.	*ссл.*	*рсл.*	*р.*
РСАНУ	без квалификатора	*благородан*, *блаженство*, *жестокост*		*благородство*	*гордељив*
РМС	без квалификатора	*чувство*, *чувствовати*	*почитовати*	*полезно*, *част*	*прелестан*
	Укупно	11			

Табела 11 Наведени су славенизми из Огледне свеске који нису означени у РСАНУ и РМС, док су у Стијевићевом речнику оквалификовани.

Додаћемо још да поред наведених славенизама из Огледне свеске, укупно има 8 славенизама који су у РСАНУ и РМС без квалификатора, а нису потврђени у Стијевићевом речнику;[20]

[20] То су: *достојан*, *коваран*, *мерзост / мрзост*, *обикнути* и *обићи*, *ожидавање*, *опредјељен / опредељен*, *ревнитељ* и *склонити се*.

затим 20 славенизама који су у РСАНУ и РМС забележени у другом значењу[21] и 261 славенизам који није потврђен у РСАНУ и РМС.[22]

2.4. Анализа славенизама

Уз помоћ етимолошких метода и савремене литературе и извора, утврдићемо порекло неколико одабраних славенизама.

Славенизам ***благодареније*** „захвалност“ (из табеле 1) квалификован је исто у РСАНУ и код Стијовића, као црквенословенска реч. Глаголска именица *благодарѐније* потврђена је у РСАНУ у значењима „црквени обред у знаку захвалности поводом неког радосног догађаја“ и „благодарност, захвалност“. Српскословенске потврде из XIII и XIV в. те речи у значењу „gratiarum actio“ доносе нам речници: RJAZU (s.v. *blagodarenje*), Даничић из Monumenta Serbica (Даничић 1: 43 s.v. благодарєнїє) и Миклошич из „Михановићевих хомилија“ (рукопис из XIII в. који садржи преводе црквених проповеди) (Miklosich 24). Старословенске потврде у истом значењу бележи Миклошич из Супрасаљског кодекса, који спада у старословенски корпус (Miklosich 24 s.v. благодарєнїє), чешки речник старословенског језика (SJS 1: 96 s.v. благодарєнїє) и етимолошки речник старословенског језика (ESJS s.v. *blagodarjenije*), а црквенословенску потврду налазимо код Дјаченка (Дьяченко 40 s.v. благодаренїе). Староруска реч *благодарениѥ* потврђена је код Срезњевског (Срезневский 1: 94–95) и у речнику руског језика од XI до XVII века: *благодарение* „доброчинство“ XI, XVI в., „доброчинство, дар“ XV в., „захвалност“ XI, XVI, XVII в. (СРЯ XI–XVII 1: 197). Савремену руску реч *благодарение* „захвалност“ бележе речници: речник руског језика XVIII века, Даљ и једнотомни дескриптивни речник руског језика из 2008. године (СРЯ XVIII; Даль; ТСРЯ). На основу ових сведочанстава, можемо потврдити да је реч *благодареније* црквенословенског порекла.

Славенизам ***бесмртије*** „бесмртност“ (из табеле 1) квалификован је у РСАНУ (s.v. *бѐсмр̄тије* (*бесмр̀тије*)) као црквенословенска реч, песничког жанра због потврда код Његоша и Ђуре Јакшића, док је код Стијовића означен квалификатором који указује на српскословенско порекло. У RJAZU (s.v. *besmrće*) облик *бесмртије* „immortalitas“ потврђен је у XIII в. из српскословенског извора – Доментијана (заправо је то Теодосијево житије Св. Саве), а затим у XVI веку као *бесмртје* и од XIX века *бесмрће*. Даничић ту реч нема, али има придев бесьмрьтьнь (Даничић 1: 39). Старословенске потврде бележи Миклошич: бесъмрътниѥ „immortalis“, бесьмрьтниѥ, бесъмрьтьѥ из Супрасаљског кодекса (Miklosich 20) и SJS (1: 86): бесъмрътниѥ „бесмртност“. Миклошич пружа потврду и из рускословенског извора: бесъмьр’тниѥ „immortalis“ (Miklosich 20 s.v. бесъмрътниѥ). Реч је потврђена у староруском: *бесъмрьтиѥ* „immortalitas“ (Срезневский 1: 83), *бессмертие* „бесмртност“ (СРЯ XI–XVII 1: 170) и у савременом руском језику: *безсмертие* „бесмртност“ (СРЯ XVIII), *бессмертие* „id.“ (Даль; ТСРЯ). На основу изнетих потврда, можемо рећи да је реч *бесмртије* црквенословенског порекла са српскословенским гласовним ликом, док фонетска варијанта *бесмертије* има одлике рускословенског односно руског језика и она није потврђена у РСАНУ нити у Стијевићевом речнику.[23]

Славенизам ***начало*** „почетак“ (из табеле 1) квалификован је у РСАНУ (s.v. *нача́ло* и *на́чало*) као црквенословенска реч, док је код Стијовића рускословенска. Та реч добро је посведочена из српскословенских извора: начело „initium“ (Даничић 2: 129–130) и *начело* „почетак“ XIII и XIV

[21] То су: *битије*, *благогласије*, *взор*, *видјеније / виденије*, *височајши*, *внутреност*, *волновати се*, *дјејствитељно / дејствитељно*, *домостројитељство*, *дружество*, *ласкатељство / ласкателство*, *мужество* (податак о другачијем значењу изостао је у Огледној свесци, иако се он по обичају наводи на крају лексикографског чланка), *одјејаније / одејаније*, *опредјељеније / определеније*, *основатељно / основателно*, *погрузити се*, *просвешченије / просвештеније*, *совјет / совет*, *сподобити*, *чувствитељни / чувствителни*.

[22] То су сви остали који у овом раду нису поменути.

[23] Потврђен је придев *бесмертан* у Стијовићевом речнику (означен као рускословенска реч) и у РСАНУ (означен као црквенословенска реч).

в. (RJAZU), као и у споменицима старословенског корпуса: начѧло (Miklosich 417; ESJS 523).[24] Назал *ę* се из црквенословенског правилно изменио у *е* у српскословенском, а у *ја* у рускословенском. То видимо по потврдама из рускословенских извора: начѧло „initium“ (Miklosich 417), начало < начѧло „почетак“, „власт“ (Петковић 128), начало „почетна молитва“; въ началѣ „у почетку“, „увек, стално“ (Дьяченко 338, 109), као и из староруских: *начало* „почетак“ од XI в. и бројна друга значења (Срезневский 2: 362; СРЯ XI–XVII 10: 307–309) и савремених руских: *нача́ло* „почетак“ и бројна друга значења (СРЯ XVIII; Даль; ТСРЯ). Семантика те речи је веома разграната, међутим основно значење те речи јесте управо „почетак“, јер стсл. *начѧло* преводи грчку реч у том значењу. Из свега наведеног, можемо закључити да је реч *начало* у значењу „почетак“ црквенословенског порекла, али је са рускословенским односно руским фонетским ликом.

Славенизам ***поњатије*** „појам, схватање; знање“ (1784) и „знање“ (1768) (из табеле 1) означен је у РМС (s.v. *поња́тије*, у значењу „појам“) као црквенословенска реч, док је код Стијовића руског порекла. Као посрбица потврђена је код Михајловића у значењу „идеја; идеал; концепт“ 1767. (Михајловић 1984: 327). Именица *поњатије*, придев *поњатан* „схватљив“ и глагол *поњати* „појмити, схватити“[25] преузети су из руског језика у XIX веку.[26] Рус. *поня́тие* „схватање“ (Даль; ТСРЯ) изведено је од глагола *поня́ть* у значењу „разумети, схватити“ који се првобитно користио у значењу „узети“, нпр. струс. *понѧти*, *поимꙋ* / *поѧти* „узети за жену“, „узети нешто на располагање“, „узети нешто силом (по наређењу)“ X–XII в. (Срезневский 2: 1340–1342). Отуд значење именице *понятіе* „улазак у брак“ из XIV и XV в. (СРЯ XI–XVII 17: 68). Семантика рус. *понять* < **po-jęti* (аналогијом према *снять* < **sъn-jęti*) проистиче од глагола од којег је настао, односно од *ꙗти, иму* „узети, ухватити, освојити“ < псл. **jęti*. Од значења „ухватити (мисао)“ развило се „схватити“ (уп. поѧтьнъ „разумљив“ само из рускословенског речника XIX в. Miklosich 654). Српскословенски је поѥти, понѧоу „узети (нпр. за жену)“, посведочено од Св. Саве наовамо (id.). Лексема *поњатије* је у РМС вероватно квалификована као црквенословенска због творбеног састава, док је код Стијовића исправна.

Славенизам ***дејствије*** / ***дјејствије*** „делотворна снага; дејство“ (из табеле 3) означен је и у РСАНУ (s.v. *де́јствије* и *дѐјствије*, у значењу „дејство“) и у Стијевићевом речнику (s.v. *дјејствије*) као рускословенска реч. С тим смо сагласни, јер та реч није потврђена у RJAZU, као ни код Миклошича и Даничића, међутим јесте у староруском: *дѣйствіе* „деловање, рад“ (Дьяченко 162), *дѣиствиѥ* XI в. (Срезневский 1: 783), *дѣйствие* „рад, деловање“ XI и XVI в. (СРЯ XI–XVII 4: 202) и у савременом руском језику: *дѣйствие* (СРЯ XVIII; Даль), *действие* (ТСРЯ).

Славенизам ***движеније*** „кретање“ (из табеле 3) квалификован је у РСАНУ (s.v. *движѐније*, у значењу „кретање“, „покрет, устанак“) као рускословенска реч, док га је Стијовић означио као црквенословенизам. У RJAZU та реч није потврђена. На основу Миклошичевих потврда за реч движеніе „motus“ из више рускословенских извора и једне српскословенске (Miklosich 155), затим код Петковића рсл. движеніе „кретање“ (Петковић 58), као и бројних потврда из староруског: *движение* „кретање“ XI и XVI в. (Срезневский 1: 638; СРЯ XI–XVII 4: 182) и руског: *движение* „кретање“ и бројна друга значења (СРЯ XVIII; ТСРЯ), *движенье* (Даль), можемо закључити да је у нашем старијем књижевном језику то црквенословенска реч која је у славеносрпском периоду ревитализована под утицајем рускословенског односно руског језика.

Славенизам ***љубопитство*** „љубопитљивост“ (1768) (из табеле 5) сматра се русизмом у РСАНУ (s.v. *љубопи́тство*, „љубопитљивост“, исп. рус. *любопытство*) и код Стијовића. Тако га означава и RJAZU, наводећи рецентне потврде: *љубопитство* „радозналост“ Д. Обрадовић 1788. и Л. Милованов 1833, по рус. *любопытство* (RJAZU 6: 301–302). Најстарија потврда забележена је у Михајловићевом речнику: *љубопитство* „куриозитет“ 1754. (Михајловић 1982: 184). Та реч

[24] Детаљније о именици *начело* в. Јанковић 2017: 403–408.

[25] Детаљније о русизмима *поњатан* и *поњати* в. Јанковић 2017: 256–259.

[26] П. Ивић је истакао да су с Вуковом победом одстрањене рускословенске и руске речи, те су тако реченице постале спретније и лакше без речи као што је *поњатије* уместо се које употребљава *појам* (Ивић П. 1998: 220).

је преузета из руског језика, у којем је добро потврђена од XVII века (в. *любопытство* „радозналост“ СРЯ XI–XVII 8: 337; СРЯ XVIII; Даль; ТСРЯ).[27]

Славенизам ***подобан*** „који личи на неког/нешто, који има заједничке црте, особине, сличан, налик“, „одговарајући, сразмеран“ (из табеле 5) означен је у РМС у значењу „сличан, налик“ као русизам (та ознака се не односи на остала значења „повољан, прикладан, згодан“ и „кадар, способан“), док га Стијовић у значењу „који је налик на кога, на што, сличан“, „једнак, раван“ обележава као црквенословенизам. Придев *подобан* веома је добро потврђен у речницима српског језика. У RJAZU придев *подобан* у значењу „сличан, наличан, приличан, similis“ потврђен је код Вранчића, Микаље, Јамбрешића, Волтића, Стулића, Даничића и Ђ. Поповића, а потврде датирају од XIII до XIX в. Народна је реч у значењу „способан, врстан, idoneus“ (потврђена код Вранчића, Микаље, Дела Беле, Стулића, Вука и Даничића и од XIV века), што се види по томе што је наводи Вук из народне песме[28] и Даничић из бројних старосрпских извора. У значењу „сличан, налик“ придев *подобан* је црквенословенског порекла. Из српскословенских извора потврђен је код Даничића (подобьнь „similis“, „idoneus“, „opportunus“, „justus“ Даничић 2: 333–334), из црквенословених код Дјаченка (подобный „сличан, згодан, прикладан, подесан, одговарајући“ Дьяченко 442) и рускословенских код Петковића (подобенъ < подобьнъ „сличан“, „који подражава некоме, који се угледа на некога“ Петковић 160). Такође је добро потврђен у староруском: *подобьныи* (Срезневский 2: 1041–1042), *подобный* „сличан, истоврстан, налик“ од XI в., „исти по величини“: 1686, 1693, „подесан, погодан; згодан, прикладан, подесан, повољан“ од XI в. и бројна друга значења (СРЯ XI–XVII 16: 22–23) и у руском: *подобный* „сличан, истоврстан, налик“ (Даль; ТСРЯ).[29]

2.5. Славеносрбизми

Славеносрбизми или *лексички хибриди* односно *хибридне / мешовите форме / творевине* су оне речи или облици који истовремено садрже особине црквенословенског, без обзира на редакције, или руског, и нашег народног српског. Настали су у славеносрпском периоду у процесу делимичног или потпуног србизирања, тј. адаптације рускословенске и руске лексике. У том поступку приближавања да се те речи учине разумљивијим, према речима А. Младеновића, неко је био више, неко мање успешан (Младеновић 1898: 57).

У Огледној свесци су као славенизми обележени славеносрбизми, нпр. *совршенство* – садржи рускословенски односно руски префикс *со-* и вокално *-р-* у духу српскословенског односно српског језика или *сокровиште* – садржи рускословенски односно руски префикс *со-* и српскословенску групу *-шт-*.

3. ЗАКЉУЧАК

Славенизми су значајан елемент књижевног језика славеносрпског периода и припадају различитим језичким нивоима: српскословенском, рускословенском, руском и славеносрпском. У Огледној свесци *Речника славеносрпског језика*, од око 1000 обрађених лексема ексцерпирана је укупно 451 лексема квалификована као славенизам. Сви славенизми у речнику означени су етимолошким квалификатором *слав.* којим се указује на порекло те лексике. У овом раду су ексцерпирани славенизми разматрани са лексикографског и етимолошког становишта. На основу спроведеног истраживања, сагледавањем и поређењем те лексике у другим лексикографским де-

[27] Детаљније о русизмима *љубопитство*, *љубопитљив* и *љубопитан* в. Јанковић 2017: 196–199.

[28] Стих који Вук наводи јединствен је пример из епске песме за употребу овог придева. То се може установити претрагом по корпусу који чине све песме које је Вук прикупио и још неке друге збирке http://www.monumentaserbica.com/epp//traziUepp.php

[29] Детаљније о придеву *подобан* в. Јанковић 2017: 667–671.

лима (РСАНУ, РМС и Стијовићевом речнику *Славенизми у Његошевим песничким делима*), које је приказано табеларно у одељку 2.3., запажамо да се славенизми у тим речницима различито квалификују.

На основу анализе порекла изабраних славенизама (у одељку 2.4.), можемо закључити да порекло може бити:

- ✓ црквенословенско (*благодареније*, *подобан* у значењу „сличан“)
- ✓ црквенословенско, са српскословенским фонетским ликом (*бесмртије*)
- ✓ црквенословенско, са рускословенским односно руским фонетским ликом (*бесмертије*, *начало* у значењу „почетак“)
- ✓ црквенословенско, с тим што је у славеносрпском периоду реч ревитализована под утицајем рускословенског односно руског језика (*движеније*)
- ✓ рускословенско односно руско (*д(ј)ејствије*)
- ✓ руско (*пољатије*, *љубопитство*)
- ✓ из славеносрпског периода (славеносрбизми *совршенство*, *сокровиште*).

Оно што је заједничко за све славенизме јесте да је та лексика у основи словенског порекла (чешће заједничког црквенословенског или рускословенског, у мањој мери српскословенског) и да је чинила основни несрпски (ненародни) језички слој у славеносрпском књижевном језику у другој половини XVIII и у првој половини XIX века.

На основу истраживања и анализе славенизама, предлаже се ревидирање квалификатора у структури речничког чланка у Огледној свесци (§2.1.), по којој су они означени као елемент „етимологија“. Наиме, квалификатор *слав.* се у Огледној свесци употребљава не само као етимолошка ознака којом се указује на језик из којег је реч позајмљена, него и као врста (функционалностилског) квалификатора историјског карактера који пружа податке о времену кад се дата реч користила. Поред тога, у Огледној свесци је употребљена скраћеница *рлг.* (= религија, религиозно),[30] која није дешифрована у списку *Скраћеница и ознака*, као врста терминолошке, а не етимолошке ознаке. Такође, скреће се пажња на важност одређивања места квалификатора *слав*. у речничком чланку (в. нап. 8 и анализу славенизма *подобан*). Треба поменути и то да је приликом одређивања славенизама у корпусу, неопходно консултовати све расположиве речнике, у првом реду историјски речник RJAZU, и литературу.[31]

За крај треба истаћи велики значај *Речника славеносрпског језика* за србистику и славистику уопште. Сама чињеница да је у Огледној свесци забележен укупно 261 славенизам који није потврђен у РСАНУ и РМС, говори о великом будућем доприносу овог речника. Истраживање изнесено у раду који је пред вама представља скроман прилог том лексикографском подухвату.

Литература

Babić, S. (1994). Babić, S. Jezična raslojenost. *Filologija*, 22–23, Zagreb, 193–199.

Бјелаковић, И. (2013). Бјелаковић, И. Предмет микроструктуре речника славеносрпског језика. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 61/3, Нови Сад: Матица српска, 803–809.

Бјелаковић, И. (2018). Бјелаковић, И. Речник славеносрпског језика – једнојезични или вишејезични речник?. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 47/1, Београд, 241–250.

Brodowska-Honowska, M. (1960). Brodowska-Honowska, M. *Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*. Kraków – Wrocław – Warszawa: PAN.

[30] Ознака *рлг.* употребљена је уз реч *благодат* и уз одређена значења код речи *благослов* и *бог*.

[31] Нпр. лексема *уштерб / уштрб* није означена у Огледној свесци као славенизам, али јесте у раду Милене Зорић (2016: 266) о славенизмима у драмским делима Јована Стерије Поповић. Код Јелене Јанковић (2017: 498–500) реч *уштрб*, из славеносрпског периода, црквенословенског је порекла, ревитализована посредством руског језика.

Грицкат, И. (1966). Грицкат, И. У чему је значај и какве су специфичности славеносрпског периода у развоју српско-хрватског језика. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, IX, Нови Сад, 61–66.

Ђурић, Д. (2015). Ђурић, Д. Славенизми у *Србској граматици* Илије Захаријевића. *Савремена проучавања језика и књижевности*, VI/1, Крагујевац, 23–31.

Зорић, М. (2004). Зорић, М. Речник славенизама и књишких речи у делу *Кратка всемирна историја* Георгија Магарашевића. *Прилози проучавању језика*, 35, Нови Сад, 69–154.

Зорић, М. (2013) Зорић, М. Неколико речи о статусу и идентификацији славенизама. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 61/3, Нови Сад: Матица српска, 811–818.

Зорић, М. (2016). Зорић, М. *Славенизми и књишке речи у драмским делима Јована Стерије Поповића – трагедије и ране комедије*. Необјављена докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад.

Ивић, П. (1966). Ивић, П. Поговор. О Вуковом рјечнику из 1818. године. *Сабрана дела Вука Караџића. Књига друга: Српски рјечник (1818)*, Београд: Просвета.

Ивић, П. (1998). Ивић, П. *Преглед историје српског језика*. Целокупна дела Павла Ивића VIII, приредио А. Младеновић, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, П. / Кашић, Ј. (1981). Ивић, П. / Кашић, Ј. О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. године. *Историја српског народа. Пета књига. Други том: Од првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878*, Београд, 311–380.

Ивић, П. / Младеновић, А. (1986). Ивић, П. / Младеновић, А. О језику код Срба у раздобљу од 1699. до 1804. године. *Историја српског народа. Четврта књига. Други том: Срби у XVIII веку*, Београд, 69–106.

Јанковић, Ј. (2017). Јанковић, Ј. *Етимологија у часопису „Наш језик“*. Необјављена докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд.

Јовановић, Г. (1982). Јовановић, Г. Лексика старијих типова књижевног језика у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 11, Београд, 11–16.

Лома, А. (2002). Лома, А. Старосрпски топоним *Быт* и нека питања супстратних *ū*-основа. *Ономастички прилози*, XV, Београд, 171–184.

Милановић, А. (2013). Милановић, А. Теоријско-методолошки оквир речника славеносрпског језика у досадашњим истраживањима. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 61/3, Матица српска, 787–793.

Милановић, А. (2015). Милановић, А. Рана Вукова језичка свест и статус славенизама (1814–1818). *Вук Стефановић Карџић (1787–1864–2014)*, Научни скуп Српске академије наука и уметности, књ. CLVI, Одељење језика и књижевности књ. 27, Београд, 145–157.

Младеновић, А. (1989). Младеновић, А. *Славеносрпски језик*. Књижевна заједница Новог Сада.

Младеновић, А. (2008). Младеновић, А. *Историја српског језика*. Одабрани радови, Београд: Чигоја.

Петровић, Н. (1997). Петровић, Н. Славенизми у Сремчевим делима. *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање*, Зборник радова са истоимене научне конференције, Ниш, 145–159.

Радовић Тешић, М. (2009). Радовић-Тешић, М. *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.

Ранђеловић, А. (2013). Ранђеловић, А. Фонетски аспекти славенизама у поезији Јована Дошеновића. *Језици и културе у времену и простору*, I, Тематски зборник, Нови Сад, 445–452.

Реметић, С. (2015). Реметић, С. Дијалекат и славенизми у Вуковом реформаторском подухвату. *Вук Стефановић Карџић (1787–1864–2014)*, Научни скуп Српске академије наука и уметности, књ. CLVI, Одељење језика и књижевности књ. 27, Београд, 127–136.

Суботић, Љ. (2013). Суботић, Љ. Речник славеносрпског језика. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 61/3, Нови Сад: Матица српска, 781–786.

Терзић, Б. (1999). Терзић, Б. *Руско–српске језичке паралеле*. Београд: Славистичко друштво Србије.

Толстој, Н. И. (2004). Толстој, Н. И. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска.

Тумарић, Љ. (2008). Тумарић, Љ. Речник славенизама и књишких речи у збирци песама Даворђ Јована Стерије Поповића. *Прилози проучавању језика*, 39, Нови Сад, 69–118.

Ћаловић, Б. (2013). Ћаловић, Б. Славенизми у поезији Лукијана Мушицког. *Прилози проучавању језика*, 44, Нови Сад, 1–27.

Цветковић, И. (2005). Цветковић, И. Славенизми у Вуковом *Српском рјечнику* из 1852. године. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 48/1–2, Београд, 95–108.

Цветковић Теофиловић, И. (2013). Цветковић Теофиловић, И. Макроструктура *Речника славеносрпског језика*. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 61/3, Матица српска, 795–801.

Речници

Даль (1880–1882). *Толковый словарь живаго великорускаго языка. Владиміра Даля. Второе изданіе, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора*, I–IV. Санкт-Петербургъ – Москва.
Даничић, Ђ. (1863–1864). Даничић, Ђ. *Рјечник из књижевних старина српских*, I–III. Београд.
Дьяченко, Г. (1899). Дьяченко, Г. *Полный церковно-славянскій словарь (со внесеніемъ въ него важнѣйшихъ древне-русскихъ словъ и выраженій)*. Москва.
ESJS (1989–). *Etymologycký slovník jazyka staroslověnského*, 1–19. Praha: Československá akademie věd.
Miklosich, F. (1862–1865). Miklosich, F. *Lexicon palaeoslavenico-graeco-latinum. Emendatum auctum*. Wien.
Михајловић, В. (1982–1984). Михајловић, В. *Посрбице од Орфелина до Вука*, I–II. Нови Сад: Матица српска.
Петковић, С. (1971). Петковић, С. *Речник црквенословенскога језика*. Сремски Карловци, 1935, Фототипско издање, Београд.
RJAZU (1880–1976). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
РМС (1967–1976). *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1–6. Нови Сад – Загреб: Матица српска–Матица хрватска.
РСАНУ (1959–). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–20. Београд: САНУ – Институт за српски језик.
Огледна свеска (2017). *Речник славеносрпског језика*, Огледна свеска. Нови Сад: Матица српска.
SJS (1966–1997). *Slovník jazyka staroslověnského*. *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 1–4. Praha: Československá akademie věd. Slovanský ustav.
Срезневский (1958). *Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ. Трудъ И. И. Срезневскаго. Изданіе Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ*, Санктпетербургъ 1893. т. I, 1895. т. II, 1903. т. III. Фототипско издање, Москва.
СРЯ XI–XVII (1975–). *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, 1–30. Москва.
Стијовић, С. (1992). Стијовић, С. *Славенизми у Његошевим песничким делима*. Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
ТСРЯ (2008). *Толковый словарь русского языка*. Ред. Н. Ю. Шведова, Москва.

SLAVICISMS IN THE PILOT ISSUE OF THE *DICTIONARY OF THE SLAVO-SERBIAN LANGUAGE*

Summary

At the beginning of 2017, Matica Srpska published the *Dictionary of the Slavo-Serbian Language* (*Pilot Issue)*. Designed as a complete dictionary, it consists of Serbian and foreign words, and above all, Slavicisms - a specific lexical layer that represents a significant element of the literary language of the Slavonic period. The number of this lexicon is reflected in their number in the Pilot Issue, in which out of about 1000 lexemes 451 Slavicisms were excerpted. The authors of the dictionary included all the forms belonging to the Serbian Church Slavonic, Russian Church Slavonic, Church Slavonic as the common liturgical language of the Serbian and Russian churches and Russian lexicon, including hybrid words. They were accordingly labeled with the etymological determinant *slav*. Since the Slavicisms have different origins, in this paper they have been considered from the lexical and etymological point of view. The aim of this paper is to show their marking in vocabularies by examining and comparing this lexicon in other lexicographic editions (RSANU, RMS and Stijović *Slavicisms in Njegoš's poetic works*), as well as to determine their origin on the example of the selected Slavicisms.

Keywords: lexicology, lexicography, etymology, Slavicisms, *Dictionary of the Slavo-Serbian Language*

Јелена Јанковић
Институт за српски језик САНУ
enanikolic11@yahoo.com

V

ИСТРАЖИВАЊА ДИСКУРСА

UDK 741.5:051.68(4)

Nadežda Silaški – Tatjana Đurović

FORTRESS EUROPE UNDER SIEGE – THE REPRESENTATION OF THE EUROPEAN MIGRANT CRISIS IN POLITICAL CARTOONS[1]

Abstract: Integrating the theoretical framework of Critical Metaphor Analysis (Charteris-Black 2004, 2011, 2014; Musolff 2004, 2011, 2016) with research on multimodality from a cognitive viewpoint (Bounegru & Forceville 2011; Forceville 2007, 2009; Forceville & Urios-Aparisi 2009; Pinar Sanz 2015), we explore how the topic of the EU migrant crisis is communicated by means of the FORTRESS EUROPE metaphor in the pictorial and multimodal discourse of political cartoons. The data for the analysis consists of political cartoons gathered from various media available online during 2017, which all portray the EU as a fortress with cemented borders – a secluded space, closely guarded and surrounded by walls and fences. Following the methodology suggested by Bounegru and Forceville (2011), we try to show how the multimodally and a metaphorically constructed image of the EU as a fortress appears to be instrumental in conveying a negative axiological value and "the qualities of systematic Othering" (KhosraviNik 2014: 505), thus helping perceive "Others" as a threatening force against which the EU should be fended off.

Keywords: Critical Metaphor Analysis, multimodality, political cartoons, migrant crisis, fortress Europe.

1. INTRODUCTION

It is now widely acknowledged that present-day migrations have impacted significantly on public discourses of many countries. From a cognitive linguistic point of view, the topic of the European migrant crisis is a fertile ground for research "due to its rich potential for polemical and emotional language as well as its socio-political and historical significance" (Musolff 2011: 7). There is a great deal of studies which bear witness to "how metaphor is employed persuasively to provide cognitive frames for perspectives on social issues", such as migration (e.g. Charteris-Black 2006; El Refaie 2001; Gabrielatos & Baker 2008; Hart 2010, 2011a, 2011b; Musolff 2011, 2015; Neagu & Colipcă-Ciobanu 2014; Santa Ana 2002; etc.). Thus, the typical figurative characterisations of migration explored so far are "a natural disaster (hence the pervasive FLOOD imagery), an invasion of enemies, an epidemic, or the spread of disease-carrying, parasitic organisms" (Musolff 2011: 12; see also Musolff 2016).[2]

The focus of our present paper, however, is on the FORTRESS EUROPE metaphor, which is a recurring metaphor activated in times of increased mass population movement. Originally, the FORTRESS EUROPE metaphor was used in media discourse and political rhetoric when the processes of the EU integration and enlargement were initiated.[3] Thus Chaban, Bain, and Stats (2007: 85-86), analysing the Australasian news media coverage of the 2004 EU enlargement, write that "[t]he images of doors being closed and safeguarded evoked an interpretation of the 'European building' in terms of a fortress". The authors add that the evidence shows that this heavily guarded *fortress* is portrayed as looking for any opportunities to *restrict* access to it. Similarly, Zinken (2007: 17) finds that the metaphor of the *European fortress* "expresses the

[1] The first author acknowledges funding received by the project of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia no. 178002 *Languages and Cultures in Time and Space*.

[2] Some of these characterisations have also been evidenced in Serbian media discourse on migrants and asylum seekers (see Đurović 2015, Silaški & Đurović 2019).

[3] However, the term *fortress Europe* was first used for military propaganda in the Second World War to refer to Continental Europe occupied by Nazi Germany, as opposed to the United Kingdom across the Channel.

impossibility for aspiring new members to enter into the European Union" and that this metaphor framed the public discourse on European unification in the 1990s.[4]

In this paper we explore how this metaphor is used in political cartoons, a prime example of multimodal discourse, and demonstrate how it may be instrumental in depicting the recent European migrant crisis due to its pictorial translatability into the universal language of images (Musolff 1996). Moreover, the FORTRESS EUROPE metaphor has also been proved to be particularly apt for the criticism of the EU migration policy, which is why our main aim is to show how the non-verbally and multimodally constructed image of the EU as a fortress in political cartoons appears to be instrumental in conveying a negative axiological value and "the qualities of systematic Othering" (KhosraviNik 2014: 505), thus helping perceive immigrants as "Others", or a threatening force against which the EU should be fended off.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

Our analysis focuses on the organisation of what Musolff (2006) calls *metaphor scenario*, which draws on Fillmore's notion of a conceptual "scene" (Fillmore 1975) as well as on Lakoff's definition of "scenario" as a subtype of idealised cognitive models (Lakoff 1987). Metaphor scenarios "constitute an essential feature of metaphor use in public discourse registers" (Musolff 2006: 28) and "help to shape the course of public debates and conceptualizations of political target topics by framing the attitudinal and evaluative preferences in the respective discourse communities" (Musolff 2006: 28). They allow us to search "for recurring argumentative, narrative and stance-taking patterns in corpora of present-day metaphor use" and "to refine our understanding of the metaphors' degree of entrenchment in their sociocultural setting and the power to 'frame' its discourses" (Musolff 2016: 133). By *contextualising* conceptual metaphors, whose cognitive potential can thus be better assessed, metaphor scenarios are of central importance to our analysis of both verbal and multimodal metaphors in media discourse related to the topic of Europe's migrant crisis.

Following Forceville (2007, 2009) and Forceville and Urios-Aparisi (2009) we also employ the theory of multimodality, which investigates how metaphorical meaning emerges from the interaction between two or more modes, as visual or "non-verbal metaphors often have targets and/or sources that are cued in more than one mode simultaneously" (Forceville 2009: 24). Our analysis of political cartoons pertaining to the European migrant crisis aims to show how the multimodal discourse under consideration functions "argumentatively and rhetorically" (Tseronis & Forceville 2017: 2), i.e. how the various semiotic modes (visual/non-verbal and verbal) combine and "play a role in the procedure of advancing a standpoint and testing its acceptability", as well as "construct or address specific audience in a certain rhetorical situation" (Tseronis & Forceville 2017: 4-5).

3. POLITICAL CARTOONS

As already said, the analysis of multimodality of metaphors in this paper focuses on the genre of political cartoons. El Refaie (2009b: 184-5) defines a political cartoon as "an illustration, usually in a single panel, published in the editorial or comments pages of a newspaper" which addresses "a current political issue or event, a social trend, or a famous personality, in a way that takes a stand or presents a particular point of view". On the one hand, political cartoons "tell an imaginary story about a make-believe world", while on the other, "they refer to real-life events and characters" (El Refaie 2009b: 186). This relationship between the real and the imaginary is metaphorical in nature, "inviting people to map properties from a more tangible area of reality onto one that is more abstract" (El Refaie 2009b: 186). This feature of political cartoon genre makes it prone to the analysis from a cognitive linguistic perspective, because, in order to

[4] These findings are also corroborated by similar observations from other studies analysing Serbian media discourse (Silaški, Đurović, & Radić-Bojanić 2009: 133) and the use of the SCHENGEN WALL metaphor, which leads to viewing the EU by Serbian citizens as a *fortress* and an exclusive and impenetrable space.

interpret the intended meaning, the reader needs to be involved in the "metaphorical process of transferring meaning from the make-believe to the real world" (El Refaie 2009a: 174). In political cartoons this is "conveyed predominantly in the visual mode", although "most cartoon metaphors also rely to some extent on verbal cues" (El Refaie 2009a: 174), as will also be shown later in our paper.

4. DATA COLLECTION AND METHODOLOGY

The cartoons used for the analysis were collected online. Namely, having previously explored elsewhere (see Silaški & Đurović 2019) the verbal manifestations of the FORTRESS EUROPE metaphor in migrant discourse, our intention was to establish how this metaphor is used for the same purpose in political cartoons, "a very specific genre, with its own history, distinctive styles, conventions and communicative purposes" (El Rafai 2009b: 184). In order to collect the data for the analysis, we conducted a Google image search, using "fortress Europe", "migrant crisis" and "EU" as key words. The search, conducted during 2017, provided us with a total of twelve cartoons, all depicting the migrant crisis. The cartoons were published in diverse media, ranging from well-established daily and weekly newspapers and magazines such as *The Economist*, *El Pais*, *The Baltimore Sun*, *Suddeutsche Zeitung* and *The Japan Times*, to news portals and personal blogs as well as the largest searchable database of political cartoons – www.politicalcartoons.com. It was beyond the scope of this paper to look into the different ideologies underlying the sources of the cartoons selected for the analysis – our only criteria were that the cartoons were metaphorical and that the caption accompanying the cartoon (if any) was in English. The metaphor identification procedure for the data was conducted following the method suggested by Bounegru and Forceville (2011) and their clear criteria for the identification of metaphors in multimodal discourse pertaining to the global financial crisis.

As far as mono- and multimodality of the selected cartoons is concerned, there are only three cartoons which contained only pictorial, i.e. monomodal images of the EU migrant crisis. In all other cartoons, the topic of the European migrant crisis is either verbally anchored, mostly in the accompanying caption, or visually rendered by means of suggestive images or symbols. In addition, two cartoons comprised concurrent verbal and visual manifestations of the migrant crisis as the target domain. Out of a total of twelve collected cartoons, nine will be used here to illustrate our main points.

5. ANALYSIS AND DISCUSSION

Our analysis of the selected political cartoons has shown that the EU migrant crisis is depicted by means of the two prominent metaphor scenarios – the CONTAINER and the MOVEMENT.

5.1. The container scenario

The FORTRESS EUROPE metaphor belongs to the more comprehensive and complex CONTAINER metaphor scenario which, according to Musolff, is based on a firmly established conceptualisation of the nation(state)

> as a *container* with distinct *boundaries*, which separate those *on the outside* from those *inside*: immigrants are thus *outsiders* who want to *come/move into the container*. The *container* is often conceptualized as a *building* that has *doors* and other openings that can be *closed*, *open* or *half-open* (Musolff 2015: 45).

Such a conceptualisation of the state as a CONTAINER, with all its structural elements, allows the depiction of the EU as a house, so we often hear metaphorical expressions such as 'building the European house', 'entering the European house', 'being/knocking at the EU door', 'queuing in front of the EU house', 'being at the EU's doorstep', or 'waiting in the EU anteroom' (see e.g. Schäffner 1996; Đurović 2013; Silaški et

al. 2009; Silaški & Đurović 2014). This structural metaphor, used to construct the identity of the European Union, however, although in use ever since the 1980s, has evolved in discourses and over time, so that the once Common European House has now begun to take another form in metaphorical terms.

In the cartoons from our data collection, resting on both non-verbal and verbo-pictorial instantiations, the EU is conceptualised as a FORTRESS/CASTLE. Thus, the images of a closed door (cartoon No. 1), a raised drawbridge (cartoon No. 2), high, defensive walls, fences, gates and moats (cartoons No. 2 and 3 respectively), which all belong to the pervasive CONTAINER scenario, accompanied with verbal cues 'Europe' (cartoon No. 3) or explicit 'Fortress Europe' (cartoons No. 4 and No. 5) – contribute to perceiving the EU as a fortress/castle, that is as a space, closely guarded and surrounded by walls and fences viewed as boundaries which separate the interior from the exterior. The EU thus turns into a secluded EU-space, with strict borders between the EU and non-EU space.

The non-EU space is filled with immigrants, pictorially represented as standing in front of the closed door (cartoon No. 1), or around the formidable Europe fortress (cartoon No. 3), or as being allowed to enter the fortress Europe only through a half-open door (cartoon No. 4). This, on the one hand, affords a construal of the EU as a united space protected by fences and barriers which cannot be broken into, and on the other hand, immigrants as belonging to outer EU-space. Cartoon No. 5 particularly attests to this characterization of the EU as a fortress, in which the visual instantiations of the huge fortress wall rimmed with the razor fence are accompanied with verbal renderings – the ironical text *Welcome to Europe! No climbing, no flying, don't use ladders!* written on the board in front of the fortress, and the equally sardonic caption *Europe a fortress? What are you talking about?! Can't you see – the door is wide open!.* The emotional and cognitive appeals of the FORTRESS EUROPE metaphor represented in this cartoon do not only help to exclude outsiders but also to make a sharp distinction between insiders and those on the outside, or between those 'inside the fortress' and those 'outside the fortress', thus underlining the difference between 'us' and 'them'.

Cartoon No. 1

Cartoon No. 2

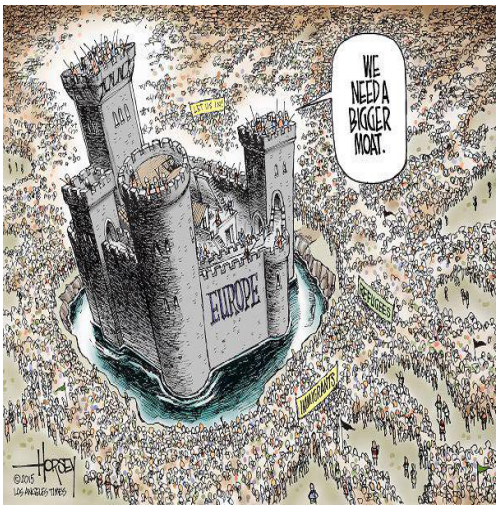

Cartoon No. 3

Therefore, what are the associated evaluative 'scenarios' used in the multimodal discourse of political cartoons used to describe the EU migrant crisis? The image of the fortress or castle is usually equated with security and *for those inside* this confined space offers shelter from dangers and threats coming from the outside. The walls and fences built around the EU by those inside the EU fortress help to create the image of the EU as a jeopardised space which needs to be protected against the disorderly crowd. This is why the FORTRESS EUROPE metaphor provides a neat conceptual and ideological pattern for legitimising activities of the EU officials aimed at excluding or casting out immigrants, perceived as aliens.

The logic of the *fortress Europe* seems to be synonymous with providing protection and dispelling fear of immigrants viewed as a threat. Consequently, immigrants have to be prevented from coming closer to the EU so they do not jeopardise the stability of the *EU citadel*. The FORTRESS EUROPE metaphor should

supposedly signal heightened care for the EU citizens' protection, which could be efficiently achieved by fencing the EU from the rest of Europe with high walls. This is also viewed as one of the ways to overcome the fear of immigrants, perceived as a danger.

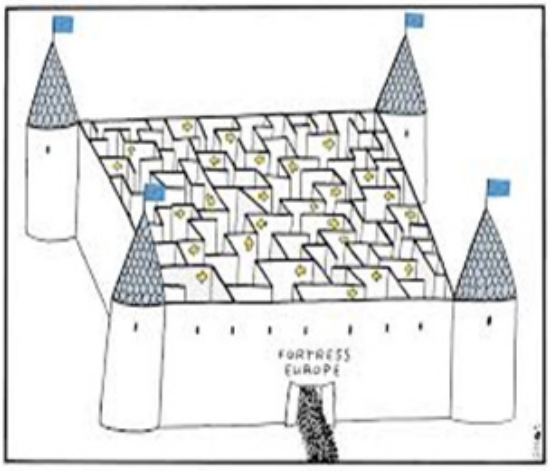

Cartoon No. 4

EUROPE A FORTRESS? WHAT ARE YOU TALKING ABOUT?!
CAN'T YOU SEE - THE DOOR IS OPEN WIDE!

Cartoon No. 5

The conceptualisation of the EU as a FORTRESS by those from the inside of the EU introduces another important notion, that of a loss of control. "Security is closely related to control because something that is represented as dangerous is something that threatens our security because it is 'out of control'" (Charteris-Black 2006: 576). Thus, the image of the fortress Europe in the cartoon No. 3 besieged by what appears to be an infinite number of people verbally cued as 'Immigrants' and 'Refugees' is accompanied by a verbal rendering "We need a bigger moat" by those inside the fortress. This is indicative of the restrictive measures that should be adopted to regain control over the uncontrolled immigration. Against the backdrop of the alarming rise in the number of immigrants wanting and waiting to enter the EU, as well as of those who have already stepped 'behind the fortress gate', "[t]he concept of a loss of control can be equated to the perforation of a container and penetration of a bounded area" (Charteris-Black 2006: 576). In rhetorical terms, this provokes the fear of an external danger, indicating that the EU needs to more energetically fortify its suprastate against the force coming from the outside and prevent any cracks in the walls surrounding the EU 'citadel'. This should also highlight positive overtones attributed to the FORTRESS EUROPE metaphor by the EU discourse participants since building walls and gates and digging deeper ditches are perceived as the protection of the EU-as-a-container against the large movements of migrants and the threat of 'Others' of any sort.

Concrete walls, barbed-wire fences and moats surrounding container-like structures, instantiated in monomodal and/or multimodal ways, appear to strengthen the perception that they are barriers which should defend the *fortress Europe* from everything viewed as non-European and foreign, therefore hostile. This in turn reinforces the notions of isolation, alienation, and non-belongingness, also accentuated by verbal renderings in cartoons No. 5 (*Welcome to Europe! No climbing, no flying, don't use ladders! Europe a fortress? What are you talking about?! Can't you see – the door is wide open!*). Trading on the imposed "OUTSIDER scenario" (Musolff 2010: 160), which stems from the most salient structural elements of the FORTRESS EUROPE metaphor, cartoon creators seem to convey the message that migrants are perceived as belonging to the outer-EU space, whose entering the EU space needs to be made more difficult by imposing various hurdles, literally and metaphorically speaking.

5.2. The MOVEMENT scenario

In addition to the CONTAINER scenario, another scenario, that of MOVEMENT, i.e. the more specific MOVEMENT OF WATER scenario, is also prominent in our data, particularly in the cartoons No. 6, 7, 8 and 9.

In cartoons No. 6 and No. 7 the target domain is both verbally and visually rendered by means of a rough sea, waves or tidal waves.[5] Cartoons No. 8 and 9 hinge only on a pictorial representation of immigrants as a huge rush of water. As depicted in all these four cartoons, immigrants, conceived of as waves or tidal waves, are about to pour or rush into the EU fortress and flood it.

Cartoon No. 6

Cartoon No. 7

The selected cartoons reveal that the WATER imagery in relation to the EU migrant crisis is overtly or covertly intertwined with the CONTAINER imagery, in which a *fortress* or a *castle* are used to depict the EU and activate the EU AS A CONTAINER metaphor, acting as a counter-force with the main idea of protecting the state body. On the other hand, the *tidal wave* imagery activates a NATURAL DISASTER scenario, with the underlying implication of a force beyond control. This gives rise to a negative portrayal of immigrants as a force-exerting entity, whose tendency towards action or motion is viewed as an assault on the EU fortress and its integrity, leading to a bursting point, which should be prevented by the EU entity.

Cartoon No. 8

Cartoon No. 9

[5] For the conceptualisation of immigrants as a *tidal wave* or *tsunami*, see Charteris-Black 2006, Hart, 2010, Musolff 2016, Santa Ana 2002, etc.

The pervasive MOVEMENT OF (LARGE AMOUNTS OF) WATER metaphor, which according to Musolff (2016) fits into the wider conceptual complex of a *mass movement*, as used in cartoons No. 6-9, seems to imply not only the image of the unimpeded force in physical sense, therefore a loss of control over that force, but also the magnitude of that force, conveyed by the image of a large number of immigrants. This magnitude is particularly emphasised by the images of immigrants in the cartoons No. 8 and 9, where they are equated with an immense mass of water. Such framing of migrants as an inanimate phenomenon (water), serves to pinpoint their both de-humanising and de-personalised character. More importantly, though, the cartoons No. 7 and 9, which both contain the images of migrants in boats being rushed to the EU shores, and the cartoons No. 6 and 8, where migrants perceived as waves or a tidal wave threaten to flood and destroy the EU fortress, also serve to reinforce the aspect of 'securitisation' of migration. This means understanding migration only as an issue of security for the host country – the EU, and constructing immigrants as an implicit danger to that security. Specifically, the image of the EU officials who hurriedly fortify the Schengen wall of the EU fort to fend off the immigrants metaphorically conceived of as huge waves, therefore as a menace to the EU, are accompanied by the verbal renderings "*Manage the waves or see the collapse of our fort!*" – the cartoon No. 6., or "*We're safe in here*." in the cartoon No. 9. This seems to not only highlight the aspects of social insecurity, anxiety and fear posed by migrants in the EU member states, but also predispose further restrictive policies of the EU hosts, depicted as the additional fortification of the EU fortress.

6. CONCLUSION

Our aim in this paper was to investigate how the FORTRESS EUROPE metaphor, together with the CONTAINER and the MOVEMENT metaphor scenarios, contribute to the structuring of the concept of the European migrant crisis in the multimodal discourse of political cartoons. Our analysis has shown that the conceptualisation of the EU and its space as a FORTRESS, protected by walls, fences, gates and other elements relating to the CONTAINER scenario, buttresses a positive cognitive construction of the EU's Self, on the one hand, and a negative cognitive construction of immigrants as the Other, on the other. Either instantiated by persuasive images and symbols or couched in the text, the FORTRESS EUROPE metaphor also underlines other dichotomies, such as 'Us' vs. 'Them'; 'EU' vs. 'immigrants'; 'security and protection' vs. 'danger and threat', etc., and has proven to be very effective in demarcating the 'in' group from the 'out' group.

With this scenario-oriented analysis of the FORTRESS EUROPE metaphor in political cartoons we hope to have attested to this metaphor's communicative multifunctionality and its twofold significance for cognition: "it is both the product of and a means to shape thought, emotion and social perception" (Musolff 2016: 137). We also believe that our analysis of the FORTRESS EUROPE metaphor and the noted implications of such framing of the EU's migrant crisis may contribute to recognizing the need for the critical interpretation of this metaphor and the biases it carries.

References

Bounegru, L., & Forceville, C. 2011. "Metaphors in Editorial Cartoons Representing the Global Financial Crisis." *Visual Communication* 10 (2): 209–229.

Chaban, N., Bain. J., & Stats, K. 2007. "Under Construction: Images of the Enlarging EU in the Australasian News Media." *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines (CADAAD)*1 (2): 79–95.

Charteris-Black, J. 2004. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Charteris-Black, J. 2006. "Britain as a Container: Immigration Metaphors in the 2005 Election Campaign." *Discourse & Society* 17 (6): 563–582.

Charteris-Black, J. 2011. *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. 2nd ed. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Charteris-Black, J. 2014. *Analysing Political Speeches: Rhetoric, Discourse and Metaphor*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Đurović, T. 2013. "Pred evropskim vratima – konceptualizacija Evropske unije kao SADRŽATELJA u javnom diskursu Srbije [In front of the European door – The conceptualisation of the EU as a CONTAINER in Serbian public discourse]." In *Translation and Interpreting as Intercultural Mediation*, ed. by Igor Lakić, 153–163. Podgorica: Institut za strane jezike.

Đurović, T. 2015. "Cognitive Linguistics Meets Critical Discourse Analysis: The Representation of Asylum Seekers in Serbian Media Discourse." In *Jezik, književnost, diskurs: Jezička istraživanja* [Language, literature, discourse: Linguistic research], ed. by Biljana Mišić Ilić, and Vesna Lopičić, 283–295. Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

El Refaie, E. 2001. "Metaphors We Discriminate by: Naturalized Themes in Austrian Newspaper Articles about Asylum Seekers." *Journal of Sociolinguistics* 5 (3): 352–371.

El Refaie, E. 2009a. "Metaphor in Political Cartoons: Exploring Audience Responses." In *Multimodal Metaphor*, ed. by Charles Forceville, and Eduardo Urios-Aparisi, 173–197. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.

El Refaie, E. 2009b. "Multiliteracies: How Readers Interpret Political Cartoons." *Visual Communication* 8 (2): 181–205.

Fillmore, C. 1975. "An Alternative to Checklist Theories of Meaning." *Proceedings of the Berkeley Linguistics Society* 1: 123–131.

Forceville, C. 2007. Multimodal Metaphor in Ten Dutch TV Commercials. *The Public Journal of Semiotics*, 1 (1), 15–34.

Forceville, C. 2009. "Course on Pictorial and Multimodal Metaphor." Available at: http://www.chass.utoronto.ca/epc/srb/cyber/cyber.html

Forceville, C., & Urios-Aparisi, E. (eds.). 2009. *Multimodal Metaphor*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.

Gabrielatos, C., & Baker, P. 2008. "Fleeing, Sneaking, Flooding: A Corpus Analysis of Discursive Constructions of Refugees and Asylum Seekers in the UK Press 1996–2005." *Journal of English Linguistics* 36 (1): 5–38.

Hart, C. 2010. *Critical Discourse Analysis and Cognitive Science: New Perspectives on Immigration Discourse*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Hart, C. 2011a. "Force-Interactive Patterns in Immigration Discourse: A Cognitive Linguistic Approach to CDA." *Discourse & Society* 22 (3): 269–286.

Hart, C. 2011b. "Moving beyond Metaphor in the Cognitive Linguistics Approach to CDA: Construal Operations in Immigration Discourse." In *Critical Discourse Studies in Context and Cognition*, ed. by Christopher Hart, 171–192. Amsterdam: John Benjamins.

KhosraviNik, M. 2014. "Immigration Discourses and Critical Discourse Analysis: Dynamics of World Events and Immigration Representations in the British Press." In *Contemporary Critical Discourse Studies*, ed. by Christopher Hart, and Piotr Cap, 501–521. London and New York: Bloomsbury Publishing Plc.

Lakoff, G. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago and London: University of Chicago Press.

Musolff, A. 1996. "False Friends Borrowing the Right Words? Common Terms and Metaphors in European Communication." In *Conceiving of Europe: Diversity in Unity*, ed. by Andreas Musolff, Christina Schäffner, & Michael Townson, 15–30. Aldershot (UK): Dartmouth Publishers.

Musolff, A. 2004. *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates across Europe*. London: Palgrave Macmillan.

Musolff, A. 2006. "Metaphor Scenarios in Public Discourse." *Metaphor and Symbol* 21 (1): 23–38.

Musolff, A. 2010. "The Eternal Outsider? Scenarios of Turkey's Ambitions to Join the European Union in the German Press." In *Contesting Europe's Eastern Rim: Cultural Identities in Public Discourse*, ed. by Ljiljana Šarić, Andreas Musolff, Stefan Manz, & Ingrid Hudabiunigg, 157–173. Bristol, Buffalo and Toronto: Multilingual Matters.

Musolff, A. 2011. "Migration, Media and 'Deliberate Metaphors'." *metaphorik.de* 21: 7–19.

Musolff, A. 2015. "Dehumanizing Metaphors in UK Immigrant Debates in Press and Online Media." *Journal of Language Aggression and Conflict* 3 (1): 41–56.

Musolff, A. 2016. *Political Metaphor Analysis. Discourse and Scenarios*. London and New York: Bloomsbury Publishing Plc.

Neagu, M., & Colipcă-Ciobanu, G. I. 2014. "Metaphor and Self/Other Representations: A Study on British and Romanian Headlines on Migration." In *Metaphor and Intercultural Communication*, ed. by Andreas Muso-

lff, Fiona MacArthur, & Giulio Pagani, 201–221. London, New Delhi, New York and Sydney: Bloomsbury Publishing.

Pinar Sanz, M. J. (Ed.) (2015). *Multimodality and Cognitive Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Santa Ana, O. 2002. *Brown Tide Rising: Metaphors of Latinos in Contemporary American Public Discourse*. Austin, TX: University of Texas Press.

Schäffner, C. 1996. "Building a European House? Or at Two Speeds into a Dead End? Metaphors in the Debate on the United Europe." In *Conceiving of Europe: Diversity in Unity*, ed. by Andreas Musolff, Christina Schäffner, & Michael Townson, 31–59. Aldershot (UK): Dartmouth Publishers.

Silaški, N., & Đurović, T. 2014. "One Step forward, Two Steps back: Conceptualizing Serbia's EU Accession in Serbian and EU Discourse." In *Metaphor and Intercultural Communication*, ed. by Andreas Musolff, Fiona MacArthur, & Giulio Pagani, 185–201. London, New Delhi, New York and Sydney: Bloomsbury Publishing.

Silaški, N., & Đurović, T. 2019. "The Great Wall of Europe: Verbal and multimodal potrayals of Europe's migrant crisis in Serbian media discourse." In *Migration and Media: Discourses about Identities in Crisis*, ed. by Lorella Viola, & Andreas Musolff, 183–202. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Silaški, N., Đurović, T., & Radić-Bojanić, B. 2009. *Javni diskurs Srbije: kognitivističko-kritička studija* [Serbian Public Discourse: A Cognitive Critical Study]. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta.

Tseronis, A., & Forceville, C. 2017. Introduction. Argumentation and Rhetoric in Visual and Multimodal Communication. In *Multimodal Argumentation and Rhetoric in Media Genres*, ed. by Assimakis Tseronis, & Charles Forceville, 2–24. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Zinken, J. 2007. "Discourse Metaphors: The Link between Figurative Language and Habitual Analogies." *Cognitive Linguistics* 18 (3): 443–464. Available at: https://researchportal.port.ac.uk/portal/files/119112/10.1.1.109.3921.pdf

TVRĐAVA EVROPA POD OPSADOM – PRIKAZ EVROPSKE MIGRANTSKE KRIZE U POLITIČKIM KARIKATURAMA

Rezime

Objedinjujući teorijski okvir kritičke analize metafora (Charteris-Black 2004, 2011, 2014; Musolff 2004, 2011, 2016) sa teorijom multimodalnosti sa kognitivnog stanovišta (Bounegru & Forceville 2011; Pinar Sanz 2015), u ovom radu se bavimo temom evropske migrantske krize i načinima njenog prenošenja pomoću metafore TVRĐAVA EVROPA u slikovnom i multimodalnom diskursu političkih karikatura. Budući da je izuzetno pogodna za formulisanje kritika upućenih migrantskoj politici Evropske Unije, metafora TVRĐAVA EVROPA, koja počiva na obuhvatnijoj i kompleksnijoj slikovnoj shemi SADRŽATELJA, zajedno sa metaforičkim scenarijem POPLAVE, predstavlja moćno sredstvo za prikaz evropske migrantske krize u političkim karikaturama, i to zahvaljujući svojstvu metafora da govore univerzalnim jezikom slika (Musolff 1996). Analizirane karikature prikupljene su iz različitih medija dostupnih onlajn tokom 2017. godine i sve prikazuju Evropsku Uniju kao tvrđavu sa zacementiranim granicama – kao osamljeno, izdvojeno i pomno čuvano mesto ograđeno zidovima i omeđeno ogradama. Koristeći metodologiju i način identifikacije multimodalnih metafora iz Bunegri i Forsvil (2011), cilj nam je da pokažemo kako metaforički i multimodalno konstruisana slika Evropske Unije kao tvrđave postaje moćan instrument u pokušaju da se prenese negativna aksiološka orijentacija i ideja o odstranjivanju Drugog, čime se Drugi predstavlja kao preteća sila od koje se Evropa mora odbraniti.

Ključne reči: kritička analiza metafora, multimodalnost, političke karikature, migrantska kriza, tvrđava Evropa.

Nadežda Silaški
University of Belgrade, Faculty of Economics
nadezda@ekof.bg.ac.rs

Tatjana Đurović
University of Belgrade, Faculty of Economics
djurovic@ekof.bg.ac.rs

UDK 811.163.4'42:324(497.6)"2018"

Соња Леро Максимовић

ЈЕЗИЧКА АНАЛИЗА ПРЕДИЗБОРНИХ СЛОГАНА УПОТРИЈЕБЉЕНИХ У ОКВИРУ КАМПАЊЕ ЗА ОПШТЕ ИЗБОРЕ У БИХ 2018. ГОДИНЕ

У раду се бавимо језичком анализом слогана који су се јављали у оквиру предизборне кампање у Босни и Херцеговини 2018. године. У анализу смо укључили сегменте попут бављења семантичким аспектима концепта времена, језичким средствима као што су избор граматичког лица, глаголских облика, специфичне лексике и конструкција, тј. грађење специфичне микросемантичке структуре итд. Почетна тачка подразумијевала је формирање корпуса који би чинили слогани кандидата и политичких странака у предизборној кампањи, да би се након тога, употребом квантитативне и квалитативне анализе, скупљени примјери разврстали у категорије у зависности од тога на који је начин у сваком од њих искориштен одређени сегмент који је био предмет интересовања. Циљ истраживања јесте утврдити основне језичке механизме који се могу препознати у оквиру предизборних слогана као посебног вида политичког дискурса, а затим и установити учесталост свих тих елемената те понудити потенцијална појашњења њиховог избора.

Кључне ријечи: предизборни слогани, политички дискурс, граматичке категорије, концепт времена, језик предизборних слогана.

1. УВОД

1.1. Политички дискурс и предизборни слогани

Сам термин *слоган* у рјечничкој и научној литератури различито је представљен и дефинисан, од одређења да је ријеч о англицизму који указује на стари ратни поклич шкотских горштака (Вујаклија 1980: 855), преко његовог изједначавања с појмовима као што су „лозинка, парола, гесло, крилатица (политичка, културна и др.), нпр. 'Сваке недеље купи по једну књигу'" (Вујаклија 1980: 855), па до његовог приказивања и појашњавања у контексту политичког дискурса, гдје се нпр. може издвојити дефиниција З. Славујевића да „слогани представљају синтетизоване, кратке и атрактивне поруке које пласирају партије и кандидати да би публици презентовали, учинили схватљивим и прихватљивим своје кључне политичке садржаје" (2005: 48).[1] Неке од најчешћих одлика које се овом типу исказа приписују јесу препознатљивост, оригиналност, заснованост на уочљивим карактеристикама политичког субјекта (Славујевић 2005: 49), експресивност, сажетост, структурна отвореност, слободнија форма (Слијепчевић 2017: 277), кондензовање синтаксе (Vuković 2014b: 222), посједовање дистинктивне форме која омогућава да се третирају као посебан жанр и да им се припише одлика текстуалне аутономности, али и зависност садржаја који је

[1] У вези с овом дефиницијом ваљало би поменути и сам проблем именовања којег се З. Славујевић дотиче, наводећи да нема потребе да се разликују термини *слоган* и *парола*, као што чине поједини аутори, гдје би се првом приписивале одлике попут исказивања обећања и уношења осјећаја сигурности, док би другом пристајале карактеристике попут изражавања негодовања, увреде и побуне, јер таква дистинкција не постоји ни у језицима из којих су ријечи преузете, а у великом броју слогана/парола знају бити присутне, у подједнакој мјери, одлике и једног и другог типа (Славујевић 2005: 48).

њима исказан од цјелокупног политичког дискурса карактеристичног за датог кандидата/странку (Stepanov 2015: 311).[2]

Често употребљаван теоријски оквир за анализу различитих жанрова политичког дискурса, па самим тим и предизборних слогана, јесте критичка анализа дискурса, заснована на тежњама да се идентификују шира друштвена значења, која се могу препознати и изразити кроз специфичну лексику и синтаксу (Kirvalidze, Samnidze 2016: 164), што условљава посматрање језичких датости у ширем контексту социјалне и(ли) културолошке природе. Ријеч је о приступу који се одређује не као анализа дискурса по себи и за себе, већ као анализа релација између дискурса и различитих објеката и елемената, као и анализа релација унутар самог дискурса, што условљава његову интердисциплинарну природу (Fairclough 2013: 4). Полазиште које лежи у основи промишљања која своју базу имају у критичкој анализи дискурса подразумијева посматрање језика као средства изражавања и средства за стварање друштвене неједнакости (Vuković 2014a: 97).

Уколико настојимо уже одредити теоријско полазиште, онда можемо говорити о анализи политичког дискурса, која би се могла одредити као „скуп истраживања која су тематски повезана у смислу да се баве политичким дискурсом, док су приступи и перспективе приласка том дискурсу различити" (Vuković 2014b: 215–216). Иако се у литератури најчешће наводе два могућа значења самог термина *политички дискурс*, различита по својој обухватности (в. нпр. Vuković 2014b, Kirvalidze, Samnidze 2016), у овом раду политички дискурс смо посматрали у његовом ужем значењу, као дискурс који се остварује у оквиру политике као једне врсте друштвене дјелатности, односно као дискурс који се веже за политичко дјеловање зарад остваривања одређених политичких намјера и циљева, при чему су неке од истакнутих одлика овог типа дискурса специфичан избор вокабулара (употреба техничких, маркираних и непрецизних ријечи), наглашена лексикализација, елиминација ријечи и израза, употреба неологизама и фразеологије (Vuković 2014b: 217), одређене специфичним кодом који карактерише овај вид дискурса, а који подразумијева унапријед формулисан језик, намјену и окренутост широј јавности, као и чињеницу да лице које има улогу пошиљаоца поруке наступа као представник, а не као индивидуа (Vuković 2014b: 213).

Наглашавање оријентисаности исказа који се одређују као слогани према примаоцу поруке (публици, гласачима, дефинисаној циљној групи) одређује и могућност њиховог посматрања у складу с одликама које са собом носи конативна језичка функција, једна од шест основних језичких функција које је, поред референцијалне, емотивне, фатичке, метајезичке и поетске, утврдио Роман Јакобсон, и то на основу њихове релације према различитим елементима који су саставни дио сваког говорног чина (Jakobson 1966: 290). Као основне одлике конативне функције на граматичком плану наводе се употреба вокатива и императива (Jakobson 1966: 292), али и употреба другог лица једнине или множине, а сматра се нарочито заступљеном у исказима који се могу сврстати у сферу пропагандног говора, био он политичке или економске природе, као и у ораторским текстовима (Katnić Bakaršić 1999: 3).

Такође, потребно је навести и то да иако се политичка анализа дискурса представља као релативно новији приступ у оквиру ширег поља (критичке) анализе дискурса (Vuković 2014b: 215), а анализа предизборних слогана само је једна потенцијална реализација истраживања која се могу подвести под окриље бављења политичким дискурсом, истраживање лингвистичких аспеката овог жанра, као и њихово довођење у везу с оним ванлингвистичким, показало се као прилично продуктивно поље научног истраживања. О томе свједочи и низ радова у којима се овој теми приступа из различитих углова и са различитим специфичним циљевима и интересовањима. Неки од њих, чији су резултати споменути и у оквиру овог рада, баве се одређеним језичким категоријама које остварују специфичне форме у жанру слогана, нпр. бављење концептом времена у компаративној анализи америчких и српских предсједничких слогана (Kavgić, A., Kavgić

[2] Аутор се у раду *Serbian presidential (pre-)election slogans: textual and illocutionary aspect* посебно бавио илокуционим потенцијалима политичких слогана, анализирајући, између осталог, везу која постоји између слогана кандидата за предсједника у Србији 2012. године и њихових предизборних говора (Stepanov 2015).

Panić 2017), квалитативном анализом слогана, уз успостављање везе између лингвистичких и ванлингвистичких фактора (нпр. Mišić Ilić, Blagojević 2007), односом између слогана и других жанрова политичког дискурса, попут предизборних говора (Stepanov 2015), односом између слогана и фразеологизама (Слијепчевић 2017).

1.2. Предмет и циљеви истраживања

Политички дискурс, а самим тим и политички слогани, који представљају саставни дио тог дискурса, могу се посматрати у склопу разнородних дисциплина те теоријско-методолошких полазишта, од политичке тачке гледишта, преко лингвистичке и психолошке па до индивидуално-херменеутичке (в. Kirvalidze, Samnidze 2016: 161). За предмет овог истраживања узели смо лингвистичку анализу корпуса сачињеног од примјера политичких слогана употријебљених у оквиру предизборне кампање у Босни и Херцеговини 2018. године.

Циљ истраживања јесте, након квантитативне и квалитативне анализе прикупљених и класификованих примјера, утврдити типичне језичке механизме који се могу препознати у формирању предизборних слогана као посебног вида политичког дискурса, а који се огледају у случајевима избора глаголског облика, усмјерености на одређене сегменте на временској оси (прошлост, садашњост или будућност), избора граматичког лица, одређених конструкција или лексике, односно грађења специфичне микросемантичке структуре.

Иницијалне хипотезе које смо поставили тичу се управо одговора на наведена питања, а одређене су теоријско-методолошким оквиром који смо узели за базу истраживања, тачније теоријом о језичким функцијама те општим одликама политичког дискурса. Када је ријеч о улози коју је теорија о језичким функцијама имала у постављању почетних хипотеза истраживања, ту би ваљало споменути претпоставке које су условљене општим одликама исказа којима је примарна конативна (апелативна) језичка функција, попут употребе императива или другог лица. Наиме, управо су ови облици на самом почетку истраживања постављени као они чија би фреквентност употребе могла бити наглашена. Неки од поступака и приступа који проистичу из теоријско-методолошког оквира анализе политичког дискурса и који су имали удјела у дефинисању иницијалних хипотеза директно су одређени ставом да анализа политичког дискурса подразумијева бављење језичким датостима у једном ширем контексту – културолошком, политичком, социјалном – на основу чега смо очекивали одређене специфичности које се тичу избора појединих лексема и конструкција, нпр. висок степен употребе маркиране лексике, конструкција које упућују на позитивне вриједности или аспекте исказаног садржаја, као и оних којима се успоставља или наглашава постојање повезаности и заједништва на релацији странка/кандидат и гласач/народ. У складу с тим, у слоганима смо очекивали присуство конструкција за + акузатив, лексеме *Српска*, посесива (првенствено оних исказаних посесивном замјеницом првог лица множине). Као што ће анализа слогана показати, неке од ових претпоставки су се показале тачним, док се другима та тачност може само дјелимично приписати. У наставку рада доносимо додатна појашњења у вези с избором методологије те приказ и анализу корпусног материјала који је узет за предмет истраживања.

2. ЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА ПРЕДИЗБОРНИХ СЛОГАНА

2.1. Прикупљање грађе и формирање корпуса

Почетна фаза истраживања подразумијевала је формирање корпуса. Корпус смо ограничили на политичке слогане који су употријебљени у оквиру предизборне кампање у Републици Српској, што је подразумијевало оне слогане које су користили појединачни кандидати и по-

литичке странке у избору за члана Предсједништва БиХ (4 кандидата, 4 политичка субјекта), чланове Парламентарне скупштине БиХ (236 кандидата, 14 политичких субјеката), предсједника РС (37 кандидата) те чланове Народне скупштине РС (1438 кандидата, 31 политички субјекат).[3] Почетно груписање слогана извршено је према томе којем политичком субјекту припадају (*Табела 1*, *Табела 2*), с тим да су навођени и основни и помоћни слогани[4] у случајевима када су се странке и њихови кандидати одлучивали за више различитих опција и варијација у слоганима које су примарно одабрали.

ГОД.	СЛОГАН	КАНДИДАТ	СТРАНКА	КАНДИДАТУРА
2018.	ПОД ЗАСТАВОМ СРПСКЕ ЗА ЈЕДИНСТВО СРПСКЕ!	Милорад Додик	СНСД	Предсједништво БиХ
2018.	ЗА НАРОД И СРПСКУ!	Младен Иванић	ПДП, Савез за побједу	Предсједништво БиХ
2018.	ПАМТИМО ПРОШЛОСТ ГРАДИМО БУДУЋНОСТ!	Мирјана Поповић	СНС	Предсједништво БиХ
2018.	СВИ СМО МИ СРПСКА	Гојко Кличковић	Прва СДС	Предсједништво БиХ

Табела 1. Приказ формирања табеле с прикупљеним слоганима кандидата који су се кандидовали за члана Предсједништва БиХ

2018.	ПОД ЗАСТАВОМ СРПСКЕ ЗА ЈЕДИНСТВО СРПСКЕ! (ПОНОВЉЕН)	Жељка Цвијановић	СНСД	Предсједник РС
2018.	СВИЋЕ!	Вукота Говедарица	Савез за побједу	Предсједник РС
2018.	NAŠ IZBOR JE SLOBODA.	Ћамил Дураковић	независни кандидат	Предсједник РС
2018.	СВИ СМО МИ СРПСКА (ПОНОВЉЕН)	Радомир Лукић	Прва СДС	Предсједник РС
2018.	ZAJEDNIŠTVO ZA DOPREDSJEDNIKA RS	Јосип Јерковић	ХДЗ	Предсједник РС
2018.	ДЈЕЛА, А НЕ РИЈЕЧИ!	Слободан Павловић	независни кандидат	Предсједник РС
2018.	POŠTENA DRŽAVA	Садик Ахметовић	Независни блок	Предсједник РС

Табела 2. Приказ формирања табеле с дијелом прикупљених слогана кандидата који су се кандидовали за предсједника РС

[3] Подаци о броју кандидата и политичких субјеката преузети су са странице Централне изборне комисије Босне и Херцеговине (www.izbori.ba).

[4] Под основним и помоћним слоганима подразумијевамо типове слогана који су одређени њиховом хијерархијском организацијом, при чему „основни слоган исказује централну, општу поруку кампање", док се у помоћним слоганима „варирају различити елементи садржаја поруке с циљем да се изврши конкретизација основног слогана, да се постигне садржајна разноликост и избегне засићење публике као последица вишекратног понављања основног слогана" (Славујевић 2005: 51).

Кад је ријеч о начинима прикупљања корпусног материјала, оно је извршено за вријеме трајања саме предизборне кампање, директним скупљањем слогана који су се могли пронаћи у различитим новинама, на плакатима или промотивним материјалима. Дио материјала допуњен је претрагом слогана на интернету, углавном на страницама самих кандидата. На тај начин скупљена су укупно двадесет два политичка слогана. Сљедећа фаза рада подразумијевала је класификацију дате грађе.

2.2. Класификација корпусног материјала.

Класификација корпусног материјала заснована је на разврставању прикупљених примјера у категорије одређене циљевима истраживања. Уз сваки предизборни слоган уписане су посебне ознаке, и то у зависности од тога на који начин је у сваком од њих искориштен одређени сегмент који је био предмет интересовања (избор глаголског времена, граматичке категорије лица, интерпункције, посебне лексике и конструкција и тако даље). Тако се уз примјер сваког слогана наводила ознака која би одредила који је глаголски облик употријебљен (нпр. презент, императив, футур), док се у случајевима слогана који у себи нису садржали никакав глагол користила ознака *није назначен*. Сљедећа категорија тицала се усмјерености према одређеном сегменту на временској оси, а уписане су неке од сљедећих ознака: *прошлост, садашњост, будућност, није прецизирано*. Ознака *није прецизирано* користила се уз примјере који нису садржали глаголски облик, а код којих није било могуће макар приближно одредити на који тачно сегмент временске осе бивају усмјерени (углавном је било ријеч о примјерима у којима се могла препознати усмјереност и на садашњост и на будућност). Назначене су и категорије избора граматичког лица (прво лице једнине или множине, друго лице једнине или множине, треће лице једнине или множине), затим употребе посебних лексема и конструкција, нпр. назива Српска (ознака *да* и *не*) или приједлошко-падежне конструкције за + акузатив (ознака *да* или *не*) или лексикализовање конкретне временске одреднице (нпр. лексема *будућност*, *сутра*, *садашњост, данас* итд., ознака *да* или *не*) или присуство посесива (ознака *да* или *не*). У обзир је узета и употреба интерпункције (ознаке: *тачка, узвичник, упитник*, *без интерпункције*), а затим и преглед најчешћих лексема. *Слика 1* даје преглед дијела прикупљеног и класификованог корпуса.

A	B	C	D	E	F	G	H	I
СЛОГАНИ 2018.	ГЛ. ОБЛИК	ВРИЈЕМЕ	ГРАМ. ЛИЦЕ	МИКРОСЕМАНТИКА: СРПСКА	ИНТЕРПУНКЦИЈА	ЛЕКС. ВРЕМ. ОДРЕД.	МИКРО: ЗА	МИКРО: ПОСЕСИВ
Памтимо прошлост Градимо будућност!	презент, императив	садашњост, будућност	1.л. мн.	не	!	да	не	не
Сви смо ми Српска	презент	садашњост	1.л. мн.	да	/	не	не	не
Свиће!	презент, футур	садашњост, будућност	3.л.	не	!	не	не	не
Naš izbor je sloboda.	презент	садашњост	није назначено	не	.	не	не	да
Poštena drzava	није назначен	није прецизирано	није назначено	не	/	не	не	не
Drjava za sve	није назначен	није прецизирано	није назначено	не	/	не	да	не
Дјела, а не ријечи!	није назначен	није прецизирано	није назначено	не	!	не	не	не
Вратимо Српску народу	императив	будућност	1.л. мн.	да	/	не	не	не
Престанимо да се свађамо Почнимо да градимо (Док се ми свађамо наши млади одлазе)	презент, императив	садашњост, будућност	1.л. мн.	не	/	не	не	да
Знање је снага! (одговорно)	презент	садашњост	није назначено	не	!	не	не	не
Да млади остају у Српској! (Одговорно. Ријеч је ријеч)	да • презент	будућност	3.л.	да	!	не	не	не

Слика 1. Дио класификованог корпусног материјала

2.3. Анализа корпусног материјала

Након класификовања корпусног материјала, било је потребно анализирати дате примјере у склопу сваке категорије која је издвојена. Категорију времена посматрали смо са два различита аспекта – кад је ријеч о избору граматичког облика и кад је ријеч о семантичкој темпоралној вриједности, тј. да ли је исказ усмјерен на прошлост, садашњост или будућност. Анализа примјера показује да проценат слогана у којима није назначен глаголски облик, тј. слогана који не садрже никакав глагол у свом саставу, износи 50% (такви су слогани *Под заставом Српске! За јединство Српске! За народ и Српску! Поштена држава* или *Држава за* све), затим да је презент употријебљен у 27,3% примјера (нпр. *Наш избор је слобода, Знање је снага, Листа која*

блиста), од чега су два примјера са конструкцијом да + презент, затим 4,55% слогана садржи императив (нпр. *Престанимо да се свађамо! Почнимо да градимо!*), а футур такође њих 4,55% (*Успјеће Српска!*). Ту је и 13,6% слогана у којима је употријебљено више глаголских облика (презент + императив два пута и једном презент + футур). Поменуте конструкције да + презент, присутне у слоганима *Да Српска живи и ради* или *Да млади остају у Српској*, одлика су апелативних обећања, којима се „бирачи позивају да заједно с политичком партијом или појединцем као њеним представником учествују у остваривању обећања" (Оташевић 2015: 65). Графички приказ датих резултата даје се на *Слици 2*.

Кад је ријеч о усмјерености на прошлост, садашњост или будућност (*Слика 3*) уочава се сљедећа ситуација: према садашњости умјерено је 23% (такви су нпр. слогани *Сви смо ми Српска* или *Листа која блиста*), према будућности 18% (*Вратимо Српску народу*, *Да млади остају у Српској*, *Да Српска живи и ради* или *Успјеће Српска*), вишеструка усмјереност (и садашњост и будућност, што произилази из употребе више глаголских облика) 14%, примјера усмјерености ка прошлости нема, док се уз 45% примјера може ставити ознака *није прецизирано*, јер је ријеч о примјерима који не садрже глаголски облик, те у њима није потпуно јасно да ли се садржај поруке односи на сферу садашњости или будућности (или можда обоје). Као илустрација таквих слогана могу послужити сљедећи примјери: *Посао достојанство правда* или *Под заставом ЕУ*. У вези с приказом стања у оквиру ове категорије неопходно је поменути и то да смо уз одређене примјере морали писати и дупле ознаке, што је условило њихово укључивање у приказ постотка више сегмената исте категорије. Такав је случај са слоганом *Свиће!* или слоганом *Престанимо да се свађамо, почнимо да градимо (Док се ми свађамо наши млади одлазе)*. У другом случају ријеч је о употреби различитих глаголских облика, док је случај првог слогана нешто другачији те зависи од његове интерпретације. Уколико се дати слоган чита као *свиће*, онда уз њега уписујемо ознаке за презент и садашњост, међутим уколико се чита као *сви ће*, на шта се посебним графичким рјешењем алудира, онда може бити уврштен у групу слогана с ознакама за футур (иако непотпун) и усмјереност на будућност. Ипак, већина примјера јасно се уклапала у вриједност само једне ознаке за сваку понуђену категорију.

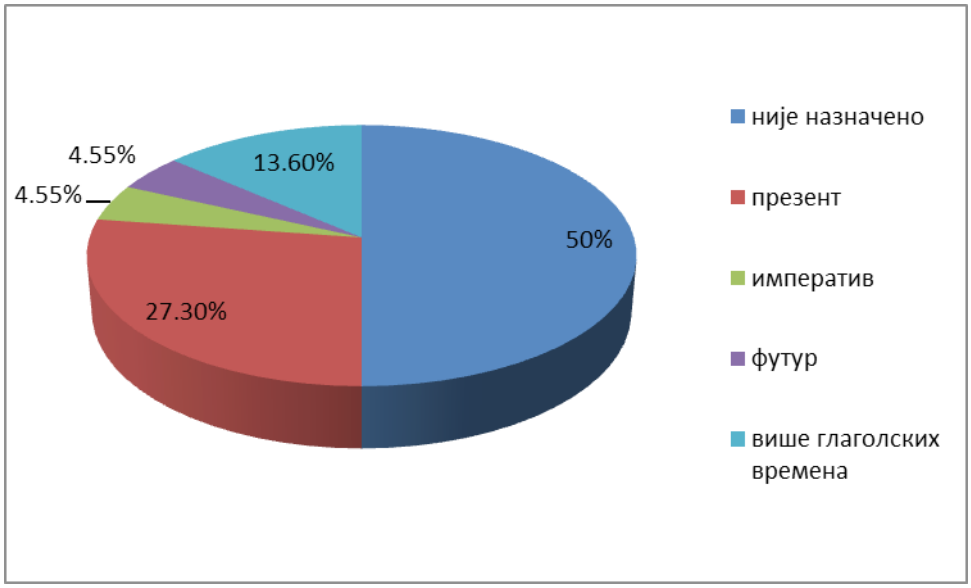

Слика 2. Употреба глаголских облика

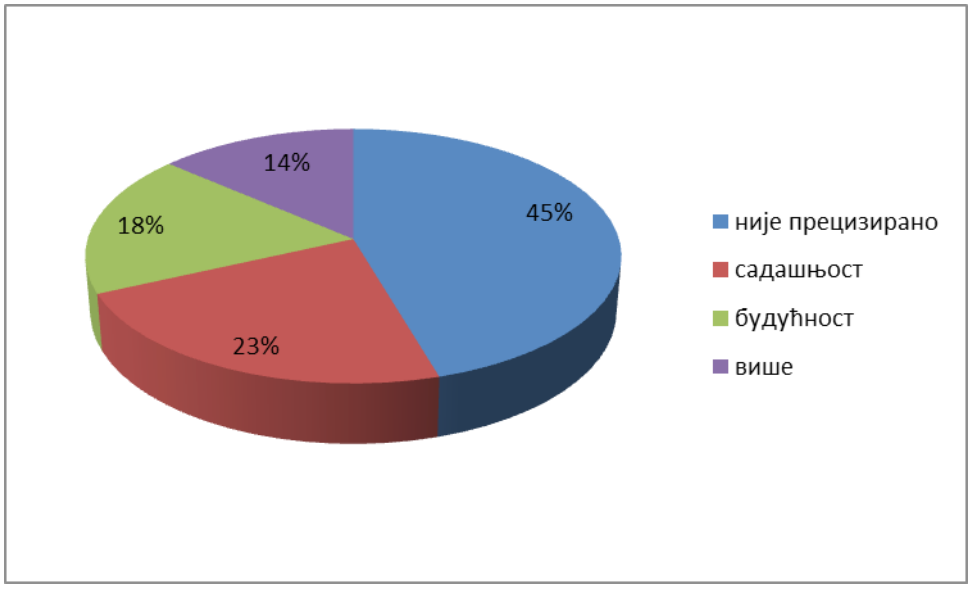

Слика 3. Усмјереност ка прошлости, садашњости или будућности

Када је ријеч о категорији темпоралности, иницијална претпоставка била је да се очекује највише примјера усмјерености ка будућности, а да ће се као најчешћи глаголски облици јавити императив (који би упућивао на вриједност усмјерења ка будућности) или презент. Та претпоставка показала се као дјелимично оправдана, јер презент јесте најчешћи облик који се јавља, али је нешто више примјера без употребе глагола. Чињеница да је толико примјера који не садрже никакав глаголски облик условила је и висок постотак примјера без усмјерености на неку темпоралну вриједност, а од другог дијела примјера, који садрже неки вид такве усмјерености, нешто је више примјера усмјерености на садашњост, док одмах након њих слиједе примјери усмјерености на будућност. Овакво стање на плану употребе језичких средстава којима би се исказала семантичка категорија темпоралности можемо упоредити и с резултатима истраживања у којем је анализирано представљање концепта времена у слоганима америчких и српских кандидата на почетку 21. вијека, гдје су резултати анализе за дио корпуса посвећен предсједничким кандидатима у Србији показали да 70% примјера не садржи никакав глагол, 21% садржи глагол у облику презента, 7% у облику императива, а 2% у будућем времену, док примјера с прошлим временима није било (в. Kavgić, Panić Kavgić 2017). Поређењем тих и ових резултата увиђамо да је однос заступљености појединих облика једнак – у оба случаја највише је примјера без глагола, затим слиједе презент, па императив, па футур. Такође, ваљало би споменути и то да је висок проценат слогана који се јављају без икаквих глагола у складу с једном од основних карактеристика политичког дискурса: номинализацијом, која олакшава намјеру да се, како се у литератури наводи, сам процес ставља у други план и да му се приписују одлике безличности и неоспорности (Vuković 2014b: 225).

Категорија избора граматичког лица (*Слика 4*) показује да у већини примјера оно није исказано (нпр. *За народ и Српску! Поштена држава, Дјела, а не ријечи, Под заставом ЕУ*), што је опет условљено чињеницом да доста слогана не садржи неки глагол или замјеницу која би на лице упућивала (59,09%), у 18,18% примјера користи се прво лице множине (*Памтимо прошлост, градимо будућност! Сви смо ми Српска*, *Вратимо Српску народу, Престанимо да се свађамо, почнимо да градимо*), а у 22,73% треће лице једнине или множине (такви су слогани *Свиће!* или *Да млади остају у Српској*, *Да Српска живи и ради*, *Листа која блиста* те *Успјеће Српска*).

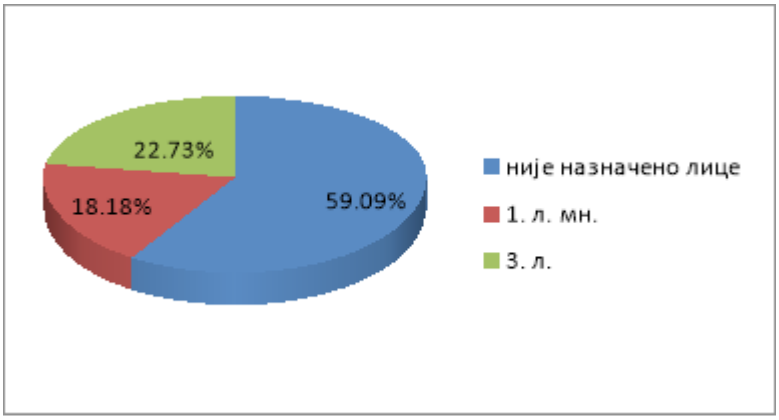

Слика 4. Категорија граматичког лица

Кад је ријеч о употреби граматичког лица, основна претпоставка била је да се очекује висок проценат употребе другог лица, у складу с поменутом одликом исказа којима је примарна конативна функција, или првог лица множине, који би изразио заједништво и блискост између странке/кандидата и гласача,[5] међутим и ова категорија била је условљења бројем слогана у којима се не јавља никакав глагол или замјеница, те се показало да је 59% примјера без експлицитно наглашене ове категорије, а ако се она наглашава, онда је у већини број примјера с трећим лицем једнине или множине. Примјери у којима се јавља употреба првог лица множине (*Памтимо прошлост, градимо будућност! Сви смо ми Српска*, *Вратимо Српску народу, Престанимо да се свађамо, почнимо да градимо*) увијек означавају заједништво на релацији *ја (кандидат/странка) – народ.* Иако апелативност претпоставља употребу другог лица, овдје таквих примјера није било, а таква појава може се објаснити чињеницом да елиминација замјенице *ви* са собом носи и избјегавање наглашавања разлике између онога ко говори (странке, тј. кандидата) и онога коме је порука упућена, тј. гласача/народа (Vuković 2014b: 229).

Избор интерпункције, графички представљен на *Слици 5*, показује да 36,36% примјера садржи узвичник, 54,55% не садржи знак интерпункције, док 9,09% примјера садрже тачку. Овакав однос можемо објаснити претпоставком да се интерпункција не схвата као нужност, осим ако се употребом узвичника не настоји дати исказ додатно нагласити или се графичким изгледом самог знака настоји привући пажња прималаца поруке.

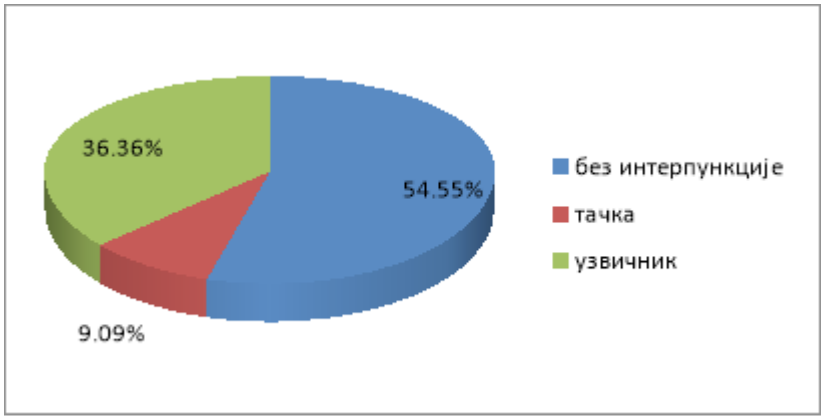

Слика 5. Употреба интерпункције

[5] Замјенице се у контексту анализе политичког дискурса представљају као врста ријечи која може вршити деиктичку функцију, односно која може (на примјеру личне или посесивне замјенице првог лица множине) послужити као средство упућивања на групни идентитет (Chilton 2004: 56).

Преглед формирања специфичне микросемантичке структуре пратили смо на плану употребе одређених конструкција или посебне лексике. Кад је ријеч о специфичним конструкцијама, обратили смо пажњу на облик *за + акузатив* (*Слика 6*), при чему се показало да 22,73% примјера садржи ову конструкцију, од чега 80% њих садржи и ријеч *Српска*.[6] У ову групу спадају слогани: *За јединство Српске*, *За народ и Српску, Заједништво за допредсједника РС, Држава за све, Правда, привреда и посао за човјека, а човјек за будућност Српске, Три корака за бољу Српску економија – будућност – правда*. Међу оваквим слоганима можемо разликовати оне којима је на првом мјесту изражавање намјере, у смислу да садржај конструкције *за + акузатив* има примарно циљно значење и да га одликује усмјереност на дјеловање које као резултат даје оно што је изражено датом конструкцијом (*За јединство Српске, Заједништво за допредсједника РС, Три корака за бољу Српску*) или изражавање намјене (*За народ и Српску, Држава за све, Правда, привреда и посао за човјека*). Присуство ове конструкције у слоганима можемо објаснити њеном позитивном семантиком, као и јасним постављањем циља, на чије се реализовање позивају и гласачи. Дакле, и ова конструкција може се тумачити као вид грађења везе пошиљалац – прималац поруке.

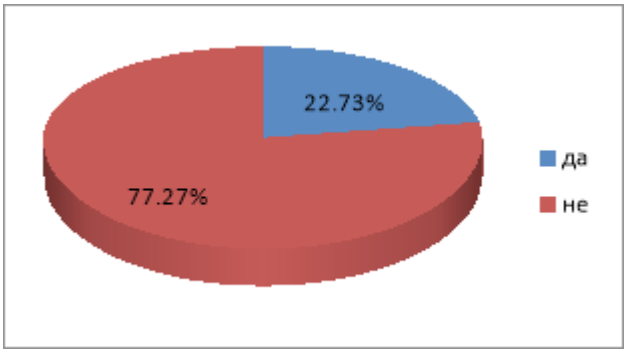

Слика 6. Присуство за + акузатив конструкција

Такође, обратили смо пажњу на то у колико је слогана садржан посесив (*Слика* 7). Показало се да у ту групу улази свега 9,09% слогана, а у свима се користи посесивна замјеница *наш*, која наглашава, баш као и употреба личне замјенице првог лица множине, повезаност на релацији пошиљалац – прималац поруке, тј. политички субјекат – публика/гласачи. Ову ситуацију илуструју сљедећи слогани: *Наш избор је слобода, Док се ми сваћамо, наши млади одлазе.*

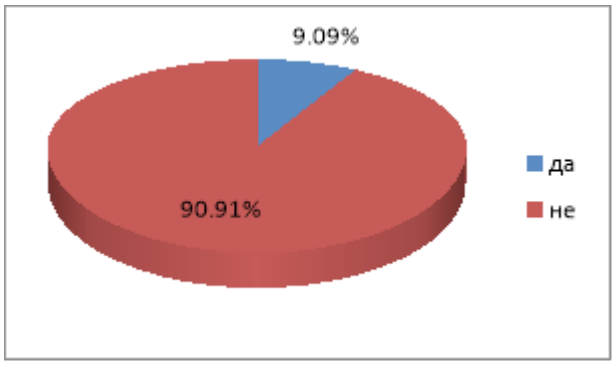

Слика 7. Употреба посесива

[6] Конструкција за + презент јавља се као својеврсна типична одлика слогана и у истраживањима у којима су анализирани лингвистички аспекти слогана кориштених у различитим предизборним кампањама, а једно од таквих истраживања јесте и оно усмјерено на слогане из изборне кампање 2007. године у Србији (в. Mišić Ilić, Blagojević 2007).

Праћење грађења специфичне микросемантичке структуре на плану избора појединих лексема које се понављају у различитим слоганима показало је сљедеће резултате: најчешће се појављује лексема *Српска*, у 50% примјера (нпр. *За народ и Српску! Сви смо ми Српска, Вратимо Српску народу, Да млади остају у Српској*), а честе су и лексеме *правда* и *будућност* (по 13,64%), као у примјерима *Памтимо прошлост, градимо будућност! Правда, привреда и посао за човјека, а човјек за будућност Српске* или *Посао, достојанство, правда*, затим *млади* и *народ* (по 9,09%), нпр. *За народ и Српску! Вратимо Српску народу, Док се ми свађамо, наши млади одлазе, Да младу остају у Српској*. Овакав избор лексике, између осталог, свједочи и о двострукој одређености политичких слогана,[7] јер одабране лексеме не говоре само о плановима, програмима и настојањима странака и кандидата већ су се у датим слоганима нашле и због тога што се вјерује да ће имати утицаја или бити препознате у оквиру дефинисане циљне групе (нпр. помињање младих и њихових интереса, помињање назива републике и слично).

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Анализа прикупљених слогана који су употријебљени у оквиру предизборне кампање на изборима у Босни и Херцеговини 2018. године показала је да се као најфреквентнији језички механизми заступљени у њиховом формирању могу одредити сљедећи:

1) често се у конструисању предизборних слогана уопште не користи глагол, а у случајевима када се он ипак јавља, углавном је у облику презента, нешто рјеђе императива или футура, док се облици прошлих времена не користе;

2) изостављање глаголског облика условљава и изостанак експлицитно наведене усмјерености на одређени темпорални аспект, али ако се та усмјереност јави, онда је најчешће будућност или садашњост, док примјера с усмјереношћу на прошлост није било у анализираном корпусу;

3) категорија граматичког лица углавном није експлицитно наведена, што је опет условљено изостављањем глагола и замјеница у самим слоганима, али ако јесте – ријеч је о 3. лицу једнине или множине те првом лицу множине;

4) интерпункција се углавном не користи, а ако се ипак употребљава, онда је то у већини случајева узвичник, који треба да допринесе наглашавању поруке која се слоганом преноси;

5) у често употребљаване конструкције свакако треба уврстити конструкцију за + акузатив, чија се употреба може објаснити њеном позитивном семантиком и одликом да се помоћу ње јасно дефинише циљ који пошиљалац истиче и представља примаоцима поруке;

6) посесиви се углавном не користе, али ако се јављају, то је у облику присвојне замјенице *наш* (која означава везу међу странком/кандидатом и гласачима/народом, као и њихову блискост и заједништво);

7) специфична микросемантичка структура најчешће се гради употребом лексема као што су: *Српска, правда, будућност*, *млади* и *народ*, при чему та лексика свједочи и о двострукој условљености слогана као жанра, односно указује на програм и питања од кључне важности за кандидата, али и на претпостављена интересовања циљне публике, тј. могућих гласача.

Такође, овакви резултати упућују и на одређена шира запажања, или макар потврду оних у литератури већ навођених, која се тичу не само употребе конкретних слогана у оквиру једне конкретне предизборне кампање на једном одређеном простору (в. нпр. Mišić Ilić, Blagojević 2007; Kavgić, Kavgić Panić 2017) већ и неких општих одлика и процеса који прате, усмјеравају и одређују конструисање језичких облика какви су политички слогани, а самим тим и неких ширих

[7] „Слогани се заснивају, дакле, на идентитету странке или кандидата, али се формулишу и у складу са конкретним потребама и очекивањима изборне публике, односно одређене циљне групе на чије се гласове рачуна или од којих се очекује друга врста политичког ангажмана" (Славујевић 2005: 48).

принципа на којима почива политички дискурс уопште (в. нпр. Славујевић 2005; Vuković 2014b). Међу њима можемо издвојити неке од сљедећих.

Као карактеристике добрих слогана често се у литератури (в. Славујевић 2005: 49; Слијепчевић 2017: 277; Vuković 2014b: 222) наводе особине попут оригиналности, препознатљивости, сажетости, јасности, прецизности и томе слично, али битно је навести и то да већина политичких слогана почива на неким заједничким одликама или принципима, што у одређеној мјери ограничава сам степен оригиналности који од оваквих језичких исказа можемо очекивати. Ту заједничку црту можемо препознати када посматрамо примјере саме употребе политичких слогана у одређеном контексту, када анализа прикупљених примјера покаже да иако на први поглед можда дјелују разнолико, а с тим у вези стоји и то да једна од одлика које овај жанр политичког дискурса треба да испуни свакако јесте јасно диференцирање у односу на слогане других политичких субјеката, на плану структуре они и нису тако различити (па ћемо тако налазити конструкције које се понављају, исти или сличан избор лексике, глаголских облика, одлика на плану темпоралности и томе слично). Такође, ставку која се тиче прецизности у доста случајева можемо довести у питање, поготово ако узмемо раније поменуте примјере избјегавања употребе појединих језичких облика или опредјељености за неке специфичне, попут употребе појединих замјеница (нпр. *ми, наш*) или пасивних конструкција те тежње ка номинализацији, којима се заједништво или сам процес стављају испред појединца који шаље поруку, чиме се одговорност пребацује, или макар дјелимично преноси, са пошиљаоца поруке (политичког субјекта, тј. странке/кандидата) на цјелокупно гласачко тијело, тј. на народ. Међутим, чињеница да се слогани чија је структура заснована на сличним језичким механизмима понављају, те уз мање или нешто веће измјене на плану лексике изнова користе, упућује на то да они и поред тих недостатака на теоријском плану (неиспуњавање критеријума оригиналности, јасности, прецизности и тако даље) ипак у одређеној мјери функционишу у контексту у којем се користе.

Сва ова запажања и резултати које је показала анализа прикупљеног материјала упућују нас на закључак да жанрови политичког дискурса нису одређени само својим садржајем, односно језичким одликама и специфичностима, већ увијек и ванјезичким контекстом у оквиру којег се језичке датости користе и из којег произилазе. У такве екстралингвистичке факторе можемо уврстити тежњу ка конструисању групног идентитета, односно ка изградњи или јачању везе на релацији странка/кандидат и гласачи/народ (која је одређена чињеницом да су управо примаоци поруке главни фактор процјене њене успјешности, тј. гласачи својим избором, у одређеној мјери,[8] упућују на то да ли је порука у виду слогана била довољно сугестивна, подстицајна, успјешна). Таква намјера се у сферу језичких датости преноси употребом одређених деиктичких средстава, као што је нпр. лична или присвојна замјеница првог лица множине, али и употребом маркиране лексике (нпр. одређених лексема које подстичу снажне емоције на колективном плану, какве су лексеме *Српска, народ, правда, будућност*, које имају двоструку улогу – треба да представе оно што је срж интересовања/намјере пошиљалаца поруке, али представљање те намјере или тог интересовања условљено је претпоставком да је баш то феномен/садржај који ће наћи одјека код прималаца поруке. Управо тај контекст нуди могућа објашњења зашто се изнова понављају одређени језички облици, која је њихова улога, какве могућности дјеловања имају, како бивају схваћени и прихваћени кад је ријеч о примаоцима према којима су усмјерени. Тај контекст, који је дефинисан самим пољем дјеловања које одликује дати жанр политичког дискурса, у овом случају жанр предизборних политичких слогана, неопходан је да бисмо добили што потпуније одговоре на питања која се тичу лексичких, синтаксичких, семантичких, реторичких и прагматичких аспеката анализираних језичких исказа, али и одговоре на питања која освјетљавају поље политичке комуникације уопште.

[8] У овом случају потребно је нагласити и то да се успјех или неуспјех одређеног кандидата или странке не може у потпуности приписати искључиво избору слогана, јер предизборни слоган није једини фактор цјелокупне кампање, а резултати свакако могу бити условљени и одређеним факторима који превазилазе оквире тренутне кампање (нпр. ранија активност тог кандидата/странке).

Литература

Вујаклија, М. (1980). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
Оташевић, Ђ. (2015). Класификација предизборних слогана. *Slawistyka: Z zagadnień współcnej slawistyki* 13, 62–68.
Славујевић, З. (2005). О слоганима политичких странака и кандидата. *Социолошки преглед* 39, 47–80.
Слијепчевић, С. (2017). О односу слогана и фразеолошких јединица у политичком дискурсу у српском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 46/1, 273–282.
Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London, New York: Routledge
Fairclough, N. (2013). *Critical Discourse Analysis (Second Edition).* New York: Routledge.
Jakobson, R. (1966). *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.
Katnić Bakaršić, M. (1999). *Lingvistička stilistika*. Sarajevo: Open Society Institute, Center for Publishing Development, Electronic Publishing Program.
Kavgić, A., Kavgić Panić, O. (2017). Koncept vremena u predizbornim sloganima američkih i srpskih predsedničkih kandidata na početku 21. veka. *Jezik, književnost, vreme: jezička istraživanja* (B. Mišić Ilić, V. Lopičić, ured.). Niš: Filozofski fakultet, 299–314.
Kirvalidze, N., Samnidze, N. (2016). Political Discourse as a Subject of Interdisciplinary Studies. *Journal of Teaching and Education*, 161–170.
Mišić Ilić, B., Blagojević, S. (2007). Zavodljivi jezik izbornih kampanja. *Jezik, književnost, politika: zbornik radova* (V. Jovanović, ured.). Niš: Filozofski fakultet, 53–65.
Stepanov, S. (2015). Serbian Presidential (Pre-)election Slogans: Textual and Illocutionary Aspect. *Jezik, književnost, diskurs: zbornik radova* (B. Mišić Ilić, V. Lopičić, ured.), Niš: Filozofski fakultet
Vuković, M. (2014a). Kritička analiza diskursa. *Analiza diskursa: teorije i metode* (S. Perović, ured.). Podgorica: Institut za strane jezike, 97–114.
Vuković, M. (2014b). Analiza političkog diskursa. *Analiza diskursa: teorije i metode* (S. Perović, ured.). Podgorica: Institut za strane jezike, 213–248.

L'ANALISI LINGUISTICA DEGLI SLOGAN ELETTORALI USATI NELLE ELEZIONI IN BOSNIA-ERZEGOVINA NEL 2018

In questo lavoro abbiamo fatto l'analisi linguistica degli slogan elettorali usati nelle elezioni in Bosnia-Erzegovina nel 2018. Nell'analisi abbiamo esaminato vari aspetti linguistici come per esempio il concetto semantico del tempo, scelta di persona grammaticale, forma verbale, lessico specifico, costruzioni ecc. Il punto iniziale era la formazione del corpo di ricerca il quale è composto dagli slogan dei candidati e dei partiti politici durante la campagna elettorale. Dopo di questo, con l'uso dell'analisi quantitativa e qualitativa, gli esempi raccolti sono stati divisi in categorie in base alla modalità dell'uso di vari aspetti linguistici esaminati in questo lavoro. Lo scopo della ricerca era di individuare meccanismi linguistici di base che si possono trovare negli slogan elettorali e poi verificare la frequenza con cui questi elementi appaiono negli slogan e offrire le soluzioni potenziali della loro scelta.

Parole chiavi: slogan elettorali, discorso politico, categorie grammaticali, concetto del tempo, la lingua degli slogan elettorali.

Sonja Lero Maksimović
Univerzitet u Banjoj Luci, Filološki fakultet
Studijski program srpskog jezika i književnosti
sonja.lero@flf.unibl.org

UDK 811.163.42'42:61
811.163.42'373.612.2

Mario Brdar

ON THE LIFE CYCLE OF METAPHORS: THE CASE OF THE CONDUCTOR METAPHOR IN MEDICAL DISCOURSE[1]

In this article I examine the dynamic character of metaphor variation by detailing the life-cycle of a specific metaphor by means of which the pituitary is conceptualized as the conductor of an orchestra. It alternates with a structurally less rich metaphor which conceptualizes the pituitary as a part of an axis. The two metaphors are in a sort of complementary distribution along two dimensions: across time, i.e. diachronically, as well as across the social dimension. What is more, their distribution apparently challenges the established wisdom about the unidirectional process of the conventionalization of metaphors. The CONDUCTOR metaphor, being replaced by the AXIS metaphor in the scientific medical discourse, now seems to be fairly stable in non-scientific medical discourse (i.e. in the communication between health practitioners and patients, or between patients). However, an interesting twist can be observed, the CONDUCTOR metaphor recently making an unexpected comeback into the scientific discourse.

Keywords: conceptual metaphor; CONDUCTOR metaphor; AXIS metaphor; medical discourse; metaphor variation; metaphor conventionalization; metaphor life-cycle.

1. INTRODUCTION

Due to its breadth and depth, the phenomenon of metaphor variation is a vast and fascinating topic, as shown by Kövecses (2005), but also in works by Kövecses and Szabó (1996), Ponterotto (1994), Deignan, Gabryś and Solska (1997), Barcelona (2001), Charteris-Black (2002), Schmidt and Brdar (2012) and Kövecses (2001). Kövecses (2005: 88ff) identifies a number of factors leading to metaphor variation and discusses chief dimensions along which the phenomenon can be observed. First of all, this variation can be cross-cultural (and therefore in the majority of cases also cross-linguistic) or of the within-culture type. In the case of the within-culture variation we can distinguish further, finer dimensions along which it can occur. These are the social, subcultural, ethnic, regional, stylistic, individual, developmental and diachronic dimension.

The first four of these dimensions in Kövecses (2005) have to do with user groups. The social dimension manifests itself in differences in the use of metaphors that can be related to gender, age and social class distinctions, but when these distinctions combine mutually and with particular beliefs, affinities, orientations, interests, etc. we end up with a number of social groups within or outside the mainstream culture. In the latter case we may detect differences in metaphor use along a subcultural dimension. The ethnic dimension is noticeable in heterogeneous (multi-ethnic and -national societies), while the regional dimension is involved when we discover differences in metaphor use that can be correlated to dialects or regional varieties (in the case of a single language spoken in more than one country, possibly with more than one standard). Stylistic dimension has to do with differences that are dictated by the communicative setting and the subject matter as some metaphors may be considered

[1] This article has been fully supported by the internal research grant UNIOS-ZUP 2018-77 *Figurative language in health communication* by University of Osijek.

more or less appropriate to particular circumstances or topics. While such stylistic choices are largely determined by supraindividual factors, in some cases the use or non-use of a particular metaphor may be an expression of human individuality, i.e. individual (often playful) creativity, as well as cumulative personal experience. Finally, the remaining two dimensions have to do with time. On the one hand, there is the ontogenetic process of the acquisition of metaphorical (and other figurative) expressions as part of the development of language in an individual, while on the other hand, we witness how in a diachronic perspective certain metaphors develop, i.e. appear, change and perhaps disappear.

It will be seen all these dimensions but the last two also point to the causes of metaphor variation. Belonging to a number of social, (sub)cultural, ethnic and regional groups and subgroups means partaking of certain collective experience (often maintained by means of various cultural models). As is sometimes argued in literature, all of these, together with the linguistic knowledge, form an outer layer of embodiment. As a general source of motivation, embodiment should be understood in the widest possible sense, extending radially from body to immediate physical environment to social and cultural environment. As pointed out by Rohrer (2007: 29),

> … "[e]mbodiment" is also used to refer to the social and cultural context in which the body, cognition, and language are perpetually situated. For example, such context can include factors such as governmental language policy, cross-cultural contact/aversion, or the influence of historical scientific models and theories on individual language learners (Geeraerts and Grondelaers 1995). Similarly, the context can include the cultural artefacts that aid and manifest cognition—many of which are not only constrained by but are also extensions of the body (Hutchins 1995, 2005; Fauconnier and Turner 2002).

It is repeatedly stressed in Brdar-Szabó and Brdar (2004, 2012) and Brdar and Brdar-Szabó (2011) that, human language is not just a cognitive but also a social and cultural artefact that does not exist in a vacuum. It is also a part of human environment. Though we might assume that it is primarily shaped by cognitive factors that reflect our physical existence, there is no denying that the usage of language can exert certain influence on its own structure by providing input for certain cognitive processes that then, so to say, come full circle in reshaping language. In other words, it is in part shaped and constrained by the givens of the system at a given point in time, e.g. by analogical tendencies. Human language, i.e. humans' immersion in language, is thus also to be seen as part of embodiment. Needless to say, human physical embodiment, i.e. interaction with the surrounding physical world also functions as a cause of metaphor variation.

As Kövecses points out, metaphor variation occurs "along several dimensions all at the same time" (2005: 111). What is more, we do not interact with just one social group or subculture, and we typically do not belong to just one social group or subculture at a time.

Studying authentic language used in health communication I examine some aspects of the dynamic character of metaphor variation. I argue in this chapter that it is not only necessary to take into account more than one of the dimensions of variation identified by Kövecses (2005) because it regularly occurs along more than one dimension at the same time, but also that one should move beyond focussing on the variation of a single conceptual metaphor and adopt an even broader view looking, if not at the whole hierarchically organized figurative system of a language, then at least at its relevant portion where it interacts with other, more or less closely related conceptual metaphors that do a similar job. This seems to be necessary if we want to understand variation along almost any of the above dimensions, but in particular the one unfolding over time. Kövecses (2005: 103–105) illustrates some such diachronic developments, but the picture is less than holistic in the sense that we miss any hint at what I would like to call here the life-cycle of a metaphor (cf. Allan 2014, who refers to the same phenomenon by the name of life or life span of a metaphor), i.e. when and how a conceptual metaphor emerges in time (and physical and social space), whether (and how) it becomes entrenched or conventionalized, and whether (and how and when) it dies.

It should be noted here that the issue of metaphor death is ambiguous. There are some metaphors that are considered dead because they are so well entrenched and completely conventionalized

that speakers of a language do not recognize them as such. Lakoff and Johnson (1980: 55) do not rely on conventionalization, but consider dead metaphors to be those that "play no particularly interesting role in our conceptual system, and hence are not metaphors we live by." However, the example they provide there, *the foot of a mountain*, is conventionalized and, as they admit, still exhibits "a spark of life." Lakoff (1987) reapproaches the issue by stating that metaphors are dead if no literal meaning, i.e. the source meaning, is currently available for them. In any case, they are the end-results of the process, equally ambiguously, referred to as metaphor death or metaphor dying (cf. Trim 2007).

It is in my opinion necessary to model life-cycles of closely related metaphors in a given subsystem if we want to arrive at a more realistic picture of how the system works. These may be metaphors united by the same source domain or by the same target domain, or perhaps metaphors sharing both.

As Kövecses (2005: 104) aptly points out, "the subculture of science and its various subgroups provide an interesting example of how metaphorical source domains change over time." Concentrating on the use of conceptual metaphors in medical discourse, more specifically in endocrinology, I detail the life-cycle of a specific conceptual metaphor by means of which the pituitary gland is conceptualized as the conductor of an orchestra. This metaphor alternates with a structurally less rich metaphor originating in mechanics which conceptualizes the pituitary as a part of an axis. The two metaphors are in a sort of complementary distribution along two dimensions: across time, i.e. diachronically, as well as across the social dimension (i.e. (sub)groups).

What is more, their distribution apparently challenges the established wisdom about the unidirectional process of the conventionalization of metaphors, whereby novel metaphors may in due time become established (or forgotten), even lexicalized or conventionalized over time, or become worn out and gradually fall into disuse, perhaps to be replaced by other metaphors. It is not simply that it is simultaneously dead and alive in different types of discourse, i.e. dead in the specialist/professional type of discourse and alive in the type of discourse involving communication between doctors and patients, or between patients, but also that it has made un unexpected comeback into the specialist/professional discourse, though not in the endocrinological context. In other words, it regenerated, in the terminology of Trim (2007), i.e. changed its status from relatively sleeping to a more waking one, in the terminology of Müller (2008).

2. THE CONDUCTOR AND THE AXIS METAPHORS IN ACTION

According to Appleton and Flynn (2014: 378), there may be subtle but important differences in professional and lay understanding of metaphors. In endocrinology, two major metaphors are used to talk about the role of the pituitary gland. In one of these, the pituitary is conceptualized as a conductor in an orchestra of glands.[2] In actual fact, this is a case of more than one conceptual metaphor converging on a single key lexeme. First, the pituitary gland is personified, i.e. a conceptual metaphor changes its ontological status from body part into a whole human. Personification is then followed by metaphorically construing it as the conductor of an orchestra. This CONDUCTOR metaphor is often used in managerial discourse (cf. Bratož 2004, 2013, Mintzberg 1998 and Skorczynska 2014), the central mapping focussing on leadership, as in the following example:

(1) *Menadžere možemo poistovjetiti i s koji zajedno sa svojim*
managers-ACC can liken too with conductors who together with their
orkestrom *imaju za cilj odsvirati spektakularan, ili izuzetan koncert*
orchestra-INS have for goal play spectacular or outstanding concert
te dobiti za to bogati aplauz kao nagradu (što se može poistovjetiti
and get for that rich applause as reward which REFL can liken

[2] Interestingly, it seems that the conceptual domain of music is not so rarely used to metaphorically conceptualize medicine. Cf. Vouhé (2011); Haidet et al. (2017), or Reid, (2008).

s dobiti poduzeća, povećanjem prodaje, razvojem tržišta itd.).
with profit company-GEN increase sales-GEN development market-GEN etc.
'Managers could be likened to conductors who, together with their orchestra, aim at playing a spectacular of outstanding concert and at getting a rich applause of it (which can be likened to the company's profit, sales increase, market development, etc.'
(http://www.glas-slavonije.hr/385966/11/Marina-Gregoric-Menadzer-je-kao-dirigent-treba znati-ravnati-poslovanjem)

The metaphor in question can be classified as a structural one in terms of the classification by Lakoff and Johnson (1980) and Kövecses (2010). This means that we have a rich network of cross-domain correspondences or mappings that makes it possible for us to better understand the role of the pituitary gland in our body, as in the above example, or in the Croatian example (4), where the scores, violin, and cello are mentioned. Linguistic realizations of this metaphor are easy to find in many languages, as shown by the following set of examples from English (2), German (3), Croatian (4), Spanish (5) and Hungarian (6):

(2) *I think of the pituitary gland as the* ***conductor of the orchestra****. It secretes hormones that regulate or conduct the actions of many other hormones in your body*.
(https://eu.poughkeepsiejournal.com/story/life/wellness/living-being/2015/10/30/living-body-health-wellness-metabolism-diet/74230810/)

(3) *Was Herbert von Karajan für sein Sinfonieorchester, das ist die Hypophyse*
what Herbert von Karajan for his symphonic orchestra that is DEF pituitary gland*, ...,*
für den menschlichen Körper.
for DEF human body
'What is Herbert von Karajan for his symphonic orchestra, that is the pituitary gland for the human body'
(https://www.peak.ag/de/classic/peak-blog/die-hormone-2)

(4) ***[H]ipofiza*** *je* ***dirigent****, sve ostale žlijezde su samo sastavnice orkestra,*
pituitary is conductor all other glands are just components orchestra-GEN
ako dirigent ne da pravilne upute određenoj žlijezdi
if conductor NEG gives correct instructions particular- DAT gland-DAT
koji hormon treba lučiti, cijeli orkestar ne valja, jer ako
which hormone-ACC should secret whole orchestra NEG good-VERB because if
nešto nedostaje dionici violine, onda to treba nadopuniti dionica
something is-lacking score-DAT violin-GEN then this should compensate score-DAT
violončela (npr) a to baš i nije najsretnije.
cello- GEN e.g. but that exactly and is.NEG luckiest
'The pituitary gland is the conductor, all other glands are just members of the orchestra, if the conductor does not give correct instructions to a particular gland which hormone to secrete, the whole orchestra is not good, because if something is missing from the violin score then it should be compensated for in the cello score, and this is not quite most opportune'
(http://www.forum.hr/showthread.php?t=254848&page=12)

(5) *Digamos que la hipófisis es el* ***director de una gran orquesta****: ...*
Let's say that DEF pituitary is DEF conductor of a big orchestra
'let's say that the pituitary is the conductor of a big orchestra'
(https://www.lasprovincias.es/valencia/20091114/salud/enfermedades-hipofisis-20091114.html)

(6) *Ha* ***karmester*** *beteg, beteg a* ***zenekar****, szokták mondani a*
If conductor ill ill DEF orchestra used say-INF about
hipofizis-problémákra.
pituitary problems
'It is often said about pituitary problems that the orchestra is ill if the conductor is ill'
(https://biologikaforum.hu/index.php?topic=371.0)

Incidentally, it appears that when the human endocrine system was first likened in medical literature to an orchestra (Langdon-Brown 1931), the pituitary was not seen as the conductor, but as the leader of the orchestra, more like the first fiddle (Hubble 1961: 5225).

Very similar to this metaphor is the MASTER metaphor, where the pituitary gland is said to be the master gland that controls many body functions via other glands:

(7) ***The pituitary gland*** *is often called* ***the master gland****. It controls many body functions, including growth, metabolism, thyroid function, reproduction and the body's response to stress.*

The other major conceptual metaphor used to talk about the pituitary gland is a more recent addition to health communication, the AXIS metaphor. Actually, this metaphor is not only about the pituitary gland, but also about the hypothalamus and sometimes some other gland (e.g. the adrenal or gonadal gland). These three glands are conceptualized as forming an axis, which is usually abbreviated as *HP(T)A axis* if the adrenal gland is also involved:

(8) ***The hypothalamic pituitary adrenal (HPA) axis*** *is our central stress response system. The HPA axis is an eloquent and every-dynamic intertwining of the central nervous system and endocrine system.*
(http://www.integrativepro. com/Resources/Integrative-Blog/2016/The-HPA-Axis)

(9) *For the induction of stress, we used a standardized psychosocial stress protocol that has been shown to reliably induce activation of the hypothalamic-pituitary-adrenal* ***axis*** *and the autonomic nervous system.* (Heim, Christine et al. 2000. Pituitary-adrenal and autonomic responses to stress in women after sexual and physical abuse in childhood. *JAMA* 284 (5): 592-759)

(10) *Interakcija hipotalamus–hipofiza* ***(hipotalamo–hipofizna osovina)*** *predstavlja sustav*
interaction hypothalamus-pituitary (hypothalamic-pituitary axis) represents system
negativne povratne sprege.
negative-GEN feedback-GEN
'The interaction between the hypothalamus and the pituitary (hypothalamic-pituitary axis) is a system of negative feedback'
(http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/endokrinologija/osnove-endokrinologije)

(11) *Ein bedeutendes Prizip – im Grunde einfach und doch raffiniert –*
INDEF important principle basically simple and yet refined
ist das ***der Hypothalamus-Hypophysen-Achse****.*
Is that DEF-GEN hypothalamus- pituitary- axis
'An important principle – basically simple and yet refined– is that of the hypothalamus- pituitary AXIS'
(https://www.lecturio.de/magazin/hypothalamus-hypophy-sen-achse)

The axis metaphor is apparently far less rich in terms of mappings, it is actually close to being just an image-schema based metaphor, at best an ontological metaphor. In any case, it is quite clear that it puts the pituitary gland in a different perspective. Metaphorically speaking, it is one link in a chain, though an important one, i.e. a part of a very complex network with an intricate set of mutual relationships. In other words, the image is less vivid, but also less simplifying from an epistemic point of view, not allowing language users to get carried away with a (playful) use of mappings.

It is intriguing that chapter 3 of the Hungarian-language handbook of clinical endocrinology Leöwey 2001) opens with a drawing showing an open skull with a human inside it. It is reproduced in Figure 1 below. The human, dressed in a tailcoat, with a wind-blown hair, and waving a stick in front of a picture showing oval forms linked by lines, is riding on a saddle-like structure. The heading above the figure reads: *The endocrine brain and the disorders of the pituitary gland*.

With some rudimentary knowledge of anatomy in the background, it is easy to recognize that the figure represents the pituitary gland placed in the *sella turcica* (a depression in the base of the skull where the pituitary gland is situated, called metaphorically *sella turcica,* lit. 'Turkish saddle', because of its resemblance to a saddle used by the Turks which had supports in its front and back). The title of the chapter and certain elements present in the figure jointly activate the complex conceptual metaphor PITUITARY GLAND IS THE CONDUCTOR, which is widely used in certain contexts. The idea of sitting in a saddle additionally indicates effective management. The visual elements present in the male figure dressed in a tailcoat do not by themselves enforce the concept of a conductor: the movement of the stick, i.e. the baton, can metonymically evoke the concept of a conductor.

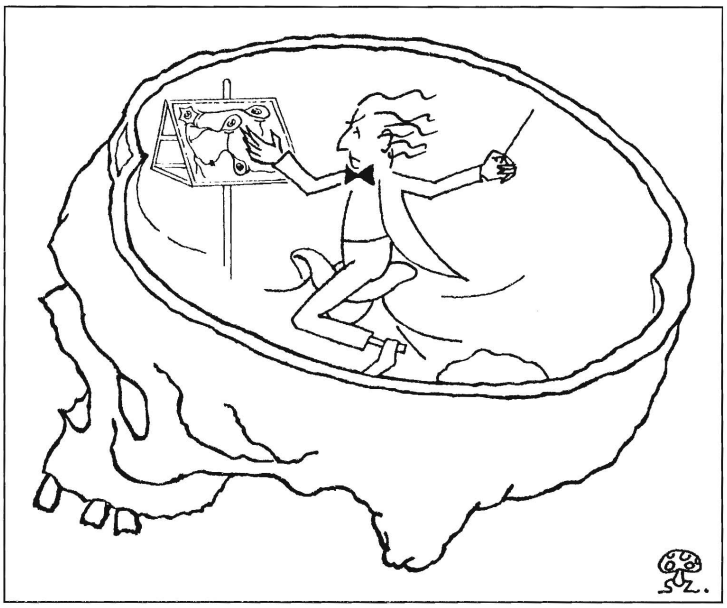

Figure 1: The illustration of the CONDUCTOR metaphor in Leövey (2011: 127).

This metaphor is realized in this chapter only once, as a visual metaphor. The metaphor does not occur once throughout the whole chapter. Throughout the text, we only find lexical realizations of the AXIS metaphor. This is also true of comparable texts intended for use by specialist or students in other languages as well.

Focusing on English, I compiled a small corpus in order to shed more light on the distribution of the two metaphors. This corpus consisted of 49 professional/scientific texts dealing with the topic of endocrine disorders, mainly chapters from handbooks and articles published in medical journals, total: 406,384 words, and 33 texts published on the Internet that advise patients and discussions in online forums (total: 54,406 words). The two corpora taken together comprised 460,790 words.

On the basis of these data I was able to ascertain that the two types of metaphors hardly mix. They are rather in a sort of complementary distribution from a synchronic point of view. The former subcorpus can be characterized as doctor-doctor communication, the latter as doctor-patient and patient-patient communication. The metaphor dominant in the specialist/professional type of communication (AXIS) is more schematic and has a terminological function. It occurs 257 times in the two edited volumes and 29 times in the journal articles (286 times in books and articles). It was found only twice in the web part of the subcorpus. The CONDUCTOR metaphor occurs 16 times in the online sources, and only 4 times in the specialist/professional texts (in three articles published between 1951 and 1987, and in the introductory chapter in Melmed (2011), which is concerned with the history of the research). In other words, the CONDUCTOR metaphor appears 0.0984 times per 10,000 words in the specialist/professional texts, but 2.9408 times per 10,000 words in online lay discourse on the topic in question. This means that it is almost 30 times more frequent in the doctor-patient/patient-patient discourse than in the specialist/professional discourse.

Note that the contrast between the two subcorpora is not as conspicuous as it might be expected when it comes to the use of the AXIS metaphor—it is only twice as frequent in the specialist/ professional subcorpus as in the other. The normalized frequencies for the two metaphors in the doctor-patient/patient-patient corpus do not exhibit a very sharp contrast, but this may be due to the size of the subcorpus—being relatively small, it is prone to be somewhat unreliable. However, due to the enormous number of instances of the AXIS metaphor in the specialist/professional subcorpus this appears to be more satiated by metaphors than the other subcorpus (the proportion being almost 2:1). The numbers before the slash in the table below are absolute frequencies, while the numbers following the slash are relative frequencies normalized per 10,000 words.

Discourse type	**conceptual metaphor**		**words**
	CONDUCTOR	AXIS	
doctor-doctor	4/0.0984	286/7.0376	406,384
doctor-patient/ patient-patient	16/2.9408	2/3.6760	54,406
Total	20	288	460,790

Table 1. The distribution of the CONDUCTOR and AXIS metaphors across discourse types

However, adopting a more dynamic, diachronic perspective, it can be discerned that the CONDUCTOR metaphor migrated between genres: it started out in doctor-doctor communication during initial stages of research in this area of medical science, to be replaced by a more schematic one once certain insights are gained that form the core of a pool of expert knowledge. Compare what the introduction to a handbook says (Ben-Shlomo and Melmed 2011: 21):

(12) *Hormones were recognized as chemical messengers in the 1920s, and in the ensuing decade, the pituitary gland emerged as the* ***'conductor of the endocrine orchestra'*** *and the existence of neuromediators was finally established. There has been considerable progress in the knowledge of the anatomical, physiological, and pathophysiological aspects of the hypothalamic pituitary unit since their intimate interaction was recognized almost a century ago.*

In the course of the accummulation of expert knowledge the CONDUCTOR metaphor has come to be used less and less in expert genres. The same metaphor, freed of its conceptual job for experts, then found its way into doctor-patient communication. The CONDUCTOR metaphor is perfectly suited to shed more light on the patient's condition by forming a conceptual bridge between the pool of expert knowledge and the lay/popular knowledge by means of exploiting a rich network of mappings. We could say that doctors using this metaphor in the communication with patients deliberately step down the institutional ladder, reducing the asymmetry between them and thus producing a stronger feeling of solidarity. This explains why this metaphor has a key role in improving patient compliance. In terms of van Rijn-van Tongeren's (1997: 102) distinction between theory-constitutive (cf. also Boyd 1993 on this matter) and didactic function of metaphors in medical discourse, we could say that the CONDUCTOR metaphor, had a theory constitutive function when it was first introduced, but then lost it, and acquired the didactic one.

The CONDUCTOR metaphor, being replaced by the AXIS metaphor in the scientific medical discourse, now seems to be fairly stable in non-scientific medical discourse (i.e. in the communication between health practitioners and patients, or between patients). However, an interesting twist can be observed, the CONDUCTOR metaphor recently making an unexpected comeback into the scientific discourse. It may be observed to crop up occasionally in recent expert communication, too. It seems to be used as a sort of meta-metaphor to refer to the cutting-edge to research in an area that is still poorly understood. The situation in these areas of research is indirectly compared to the situation in endocrinology in its beginnings. The body of early expert texts on the endocrine disorder functions in a way similar to a metatext, while the role of certain other, typically smaller body parts or tissues is compared to what we had thought about the pituitary a century ago. Compare the titles of three recent medical articles that illustrate this point:

(13) Stratakis, Constantine A. (2003). Genetics of adrenocortical tumors: gatekeepers, landscapers and **conductors** in symphony. *Trends in Endocrinology & Metabolism* 14.9: 404–410.

(14) Dimitriadis et al. (2015). The Sertoli cell as the **orchestra conductor** of spermatogenesis: spermatogenic cells dance to the tune of testosterone. *Hormones* 14 (4), 479–503.

(15) Morley, J.E., N.E. Kay, G.F. Solomon, N.P. Plotnikoff (1987). Neuropeptides: **Conductors** of the immune orchestra. *Life Sciences* 41.5: 527–544.

This situation is certainly similar to what Trim (2007) refers to by regeneration, but is nevertheless slightly different, and as such presents us with a possibiity that has not yet been described in relevant literature. What is unusal here is that the metaphor in question is not simply regenerated as such. It has all the time been active, though migrating from one type of discourse to another. It has not actually been abandoned by its original users, but applied to a different situation. Finally, when it reappeared in expert discourse it was not only in endocrinology but also outside it, which would make it look like a case of "re-incarnation" rather than regeneration.

3. CONCLUDING REMARKS

Concentrating on the use of conceptual metaphors in medical discourse, more specifically in endocrinology, I have presented in this article the life-cycle of a specific conceptual metaphor by means of which the pituitary gland is conceptualized as the CONDUCTOR of an orchestra. This metaphor was shown to alternate with a structurally less rich metaphor originating in mechanics which conceptualizes the pituitary as a part of an AXIS. As shown by some corpus data, the two metaphors are in a sort of complementary distribution along two dimensions: across time, i.e. diachronically, as well as across the social dimension (i.e. individual vs. (sub)group). Although the former originated in specialist/professional discourse it has now migrated to doctor-patient and patient-patient type of discourse.

What is more, their distribution apparently challenges the established wisdom about the unidirectional process of the conventionalization of metaphors, whereby a novel metaphor may become established (or forgotten), even lexicalized, over time, or become worn out and gradually fall into disuse, perhaps to be replaced by another. The CONDUCTOR metaphor, being replaced by the AXIS metaphor in the scientific medical discourse, now seems to be fairly stable in non-scientific medical discourse (i.e. in the communication between health practitioners and patients, or between patients). However, an interesting twist can be observed, the CONDUCTOR metaphor recently making an unexpected comeback into the scientific discourse.

Sources

Ben-Shlomo, A., Melmed, S. (2011). Hypothalamic regulation of Anterior Pituitary Function. In: *The Pituitary.* Third Edition (Melmed, Shlomo, ed.). Amsterdam: Elsevier, 21–45.

Haidet, P, Jarecke, J., Yang, C., Teal, C. R., Street, R. L., Stuckey, H. (2017). Using jazz as a metaphor to teach improvisational communication skills. *Healthcare* 5 (3), 41.

Hubble, D. (1961). The endocrine orchestra. *British Medical Journal* 5225, 524–528.

Langdon-Brown, W. (1931). The birth of modern endocrinology. *Proceedings of the Royal Society of Medicine* 39, 507–510.

Leövey, A, ed. (2001). *A klinikai endokrinológia és anyagcsere-betegségek kézikönyve.* Budapest: Medicina.

Melmed, S., ed. (2011). *The Pituitary*. Amsterdam: Elsevier.

Reid, S. (2008). Music as a metaphor for the medical consultation. *South African Family Practice* 50 (1), 62–64.

Vouhé, P. R. (2011). The surgeon and the musician. *European Journal of Cardio-Thoracic Surgery* 39 (1), 1–5.

References

Allan, K. (2014). An inquest into metaphor death: Exploring the loss of literal senses of conceptual metaphors. *Cognitive Semiotics* 5 (1–2), 291–311.

Appleton, L., Flynn, M. (2014). Searching for the new normal: Exploring the role of language and metaphors in becoming a cancer survivor. *European Journal of Oncology Nursing* 18 (4), 378–384.

Barcelona, A. (2001). On the systematic contrastive analysis of conceptual metaphors: Case studies and proposed methodology. In: *Applied cognitive linguistics. Language pedagogy* (Vol. 2) (M. Pütz, S. Niemeier, R. Dirven, eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 117–146.

Boyd, R. (1993). Metaphor and theory change: What is 'metaphor' a metaphor for? In: *Metaphor and thought* (A. Ortony, ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 481–532.

Bratož, S. (2004). A comparative study of metaphor in English and Slovene popular economic discourse. *Managing Global Transitions* 2 (2), 179–196.

Bratož, S. (2013). Perceptions of metaphors across cultures. *ESP Today* 1 (1), 45–64.

Brdar, M., Brdar-Szabó, R. (2011). Not seeing trees for wood: A case study of metonymy-induced polysemy in Germanic and Slavic languages. In: *Slavic linguistics in a cognitive framework* (M. Grygiel, L. Janda, eds.). Frankfurt am Main: Peter Lang, 213-235.

Brdar-Szabó, R., Brdar, M. (2004). Predicative adjectives and grammatical-relational polysemy: The role of metonymic processes in motivating cross-linguistic differences. In: *Studies in Linguistic Motivation* (G. Radden, K.-U. Panther, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 321–355.

Brdar-Szabó, R., Brdar, M. (2012). The problem of data in the cognitive linguistic research on metonymy: A cross-linguistic perspective. *Language Sciences* 34 (6), 728–745.

Charteris-Black, J. (2002). Second language figurative proficiency: A comparative study of Malay and English. *Applied Linguistics* 23 (1), 104–133.

Deignan, A., Gabryś, D., Solska, A. (1997). Teaching English metaphors using cross-linguistic awareness raising activities. *ELT Journal* 51 (4), 353–360.

Kövecses, Z. (2001). A cognitive linguistic view of learning idioms in an FLT context. In: *Applied cognitive linguistics II: Language pedagogy* (M. Pütz, S. Niemeier, R. Dirven, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 87–115.

Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction. 2nd edition*. Oxford, New York: Oxford University Press.
Kövecses, Z., Szabó, P. (1996). Idioms: A view from cognitive semantics. *Applied Linguistics* 17, 326-355.
Lakoff, G. (1987). The death of dead metaphor. *Metaphor and Symbolic Activity* 2 (2), 143–147.
Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
Mintzberg, H. (1998). Covert leadership: Notes on managing professionals. *Harvard Business Review* 76, 140–148.
Müller, C. (2008). *Metaphors dead and alive, sleeping and waking: A dynamic view*. Chicago: Chicago University Press.
Ponterotto, D. (1994). Metaphors we can learn by. *Forum* 32 (3), 1–14.
Rohrer, T. (2007). Embodiment and experientialism. In: *The Oxford handbook of cognitive linguistics* (D. Geeraerts, H. Cuyckens, eds.). Oxford, New York: Oxford University Press, 25–47.
Schmidt, G., Brdar, M. (2012). Variation in the linguistic expression of the conceptual metaphor LIFE IS A (GAMBLING) GAME. In: *Cognitive Linguistics between universality and variation* (M. Brdar, I. Raffaeli, M. Žic Fuchs, eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 271–292.
Skorczynska, H. (2014). Metaphor and education: Reaching business training goals through multimodal metaphor. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 116, 2344–2351.
Trim, R. (2007). *Metaphor networks: The comparative evolution of figurative language*. Basingstoke, U.K.: Palgrave Macmillan.
van Rijn-Van Tongeren, G. (1997). *Metaphors in medical texts*. Amsterdam: Rodopi.

O ŽIVOTNOM CIKLUSU METAFORA: SLUČAJ METAFORE DIRIGENTA U ZDRAVSTVENOM DISKURSU

Rezime

Proučavanje varijacije u porabi konceptualnih metafora je izuzetno široka i složena tema čije su glavne dimenzije naznačene u knjizi Z. Kövecsesa (2005). U ovom se radu na temelju proučavanja autentičnog jezika u uporabi ispituje dinamički karakter varijacije u uporabi metafora te se pokazuje da je potrebno uzeti u obzir više od jedne dimenzije odjednom jer se varijacija paralelno odvija po više dimenzija. Na primjeru zdravstvenog diskursa, tj. užeg područja endokrinologije, u radu se razmatra životni ciklus specifične metafore pomoću koje se hipofiza metaforički konceptualizira kao dirigent orkestra. Uz metaforu DIRIGENTA se metafora rabi se i strukturno manje bogata mehanička metafora koja hipofizu prikazuje kao dio osovine. Pokazuje se da su te dvije metafore u svojevrsnoj komplementarnoj distribuciji s obzirom na dvije dimenzije: u vremenu (tj. dijakronijski) te u odnosu na socijalnu dimenziju (pojedinac – grupa). Štoviše, njihova distribucija dovodi u pitanje tradicionalnu postavku o jednosmjernosti procesa konvencionalizacije metafora, pri čemu nove metafore mogu postati uvriježene (ili pak nestaju), čak tijekom vremena i leksikalizirane pa se „izlizati“ i izaći iz uporabe te biti nadomještene nekom drugom metaforom. Metafora DIRIGENTA, koju je iz znanstvenog diskursa potisnula metafora OSOVINE, sada je stabilni dio neznanstvenog zdravstvenog diskursa, tj. komunikacije koja se dovija između liječnika i pacijenata odnosno među samim pacijentima. Međutim, može se zamijetiti neočekivani obrat, pri čemu se metafora DIRIGENTA povremeno vraća u znanstveni diskurs u novoj funkciji.

Ključne riječi: konceptualna metafora; zdravstveni diskurs; varijacija u porabi metafora; konvencionalizacija metafora; životni ciklus metafore.

Mario Brdar
Sveučilište u Osijeku,
Hrvatski fakultet, Hrvatska
mbrdar@ffos.hr

UDK 811.163.41'42:61-051\-052

Danka Sinadinović – Vesna Polovina

LINGVISTIČKA ANALIZA ISTRAŽIVANJA NAČINA ZA ISPOLJAVANJE I PREUZIMANJE INICIJATIVE U MEDICINSKOM SUSRETU

Ovaj rad se bavi ispoljavanjem i preuzimanjem inicijative kao važnim aspektom medicinskog susreta i institucionalne komunikacije imajući u vidu principe analize konverzacije. Istraživanje se usredsređuje na razlike koje postoje u načinima za ispoljavanje i preuzimanje inicijative od strane lekara i pacijenta. Najpre se navode zaključci ranijih istraživanja – kome pripada inicijativa za sâm susret, kako se utvrđuje koji sagovornik ima izraženiju inicijativu, kako dolazi do preuzimanja inicijative tokom susreta i da li su sagovornici ravnopravni u ispoljavanju inicijative. U cilju provere pomenutih zaključaka i izvođenja novih, te davanja odgovora na pitanje da li, kako i kada pacijent ispoljava inicijativu u lekarskoj ordinaciji, analiziran je korpus koji se sastoji iz 69 razgovora snimljenih u ustanovama tercijarne zdravstvene zaštite. Primeri ispoljavanja i preuzimanja inicijative od strane lekara i pacijenta analizirani su prema pravilima analize konverzacije i kritičke analize diskursa, a dobijeni rezultati potvrdili su postojanje asimetrije u interakciji lekara i pacijenta, te uočljive razlike u načinima ispoljavanja i preuzimanja inicijative.

Ključne reči: analiza konverzacije, asimetrija, institucionalna komunikacija, kritička analiza diskursa, medicinski susret

1. UVOD

Institucionalna komunikacija već decenijama privlači pažnju istraživača iz različitih naučnih oblasti. U okvirima lingvistike, ovim vidom komunikacije najviše se bavi analiza konverzacije (ili, preciznije, analiza institucionalne konverzacije[1]), a zatim i kritička analiza diskursa koja istražuje pojam društvene moći, postojanje asimetrije u komunikaciji i hejerarhijsko ustrojstvo u ovom vidu komunikacije. Smatra se da je reč o interakciji čiji učesnici imaju posebne ciljeve koji su u tesnoj vezi sa njihovim ulogama u određenoj instituciji (npr. uloge lekara i pacijenta, sudije i svedoka/okrivljenog, nastavnika i učenika, i sl.), kao i da u ovoj interakciji postoje posebna ograničenja i procedure koje su u skladu sa institucionalnim kontekstom (Drew & Heritage 1992: 22; Heritage 2005: 106; Heritage & Clayman 2010: 34). Jednostavnije posmatrano, reč je o komunikaciji između predstavnika institucije („profesionalca") i klijenta institucije („laika") koju odlikuje prethodno definisani način interakcije uslovljen društvenim ulogama koje su dodeljene učesnicima u komunikaciji (Johnston 2005: 119). Od svakodnevne komunikacije, kojoj je podređena, institucionalna komunikacija razlikuje se gotovo po svemu – po sistemu

[1] Podvrsta analize konverzacije koja primenom pravila koja važe u okviru analize konverzacije nastoji da otkrije na koji način funkcionišu pojedine institucije (Heritage 2005: 104-105).

preuzimanja reči[2], strukturi interakcije[3], načinu organizovanja sledova[4], građenju turnusa[5], te izboru leksike[6] i postojanju asimetrije[7]

Medicinski susret (engl. *medical encounter*), kao jedan od najčešće istraživanih vidova institucionalne komunikacije, podrazumeva interakciju lekara i pacijenta koja se po pravilu odvija u lekarskoj ordinaciji. Često se navodi da je reč o strogo organizovanom događaju, gotovo ritualizovanom (ten Have 1991: 138; Ainsworth-Vaughn 2001: 454), zbog toga što se uglavnom odvija na osnovu utvrđenog redosleda, prema odgovarajućem prihvaćenom modelu (najčešće tzv. biomedicinskom modelu[8]). Istraživanja iz ove oblasti sagledavaju različite aspekte medicinskog susreta i uglavnom se izvodi zaključak da lekar kao predstavnik institucije ima veća prava i veću moć u odnosu na pacijenta, te da je samim tim asimetrija jedna od ključnih odlika ovog tipa institucionalne komunikacije.

Ovaj rad se bavi jednim od zanimljivijih aspekata sa kojih se može posmatrati komunikacija lekara i pacijenta – načinom na koji učesnici u ovom vidu komunikacije ispoljavaju, preuzimaju ili prepuštaju inicijativu sagovorniku. Najpre se navode zaključci dosadašnjih istraživanja koji se potom porede sa rezultatima dobijenim analizom korpusa koji se sastoji iz 69 medicinskih susreta snimljenih u internističkim ambulantama tri različite ustanove tercijarne zdravstvene zaštite u Beogradu.[9] Posmatraju se načini na koje lekari i pacijenti ispoljavaju inicijativu, koliko često lekari zapravo prihvataju inicijativu koju ispoljavaju njihovi pacijenti, kao i na koji način lekari odbijaju da prihvate inicijativu svojih pacijenata. Dobijeni rezultati, očekivano, ukazuju na postojanje asimetrije i neravnomerne raspodele moći među učesnicima u komunikaciji, ali ne u onolikoj meri o kojoj govore neka ranija istraživanja.

2. INICIJATIVA U MEDICINSKOM SUSRETU

Inicijativa u okviru medicinskog susreta jedan je od češće istraživanih aspekata ove podvrste institucionalne komunikacije.Ovaj aspekt je posebno zanimljiv kritičkoj analizi diskursa jer služi kao dobar pokazatelj postojanja asimetrije i neravnomerne raspodele moći među učesnicima u komunikaciji koja se odvija u okviru neke institucije. Kada je reč o interakciji lekara i pacijenta, inicijativa se može istraživati na dva različita načina – moguće je posebno posmatrati na koji način pacijent pokazuje inicijativu u poređenju sa lekarom ili se mogu istraživati načini za ispoljavanje ili prepuštanje inicijative

[2] Za razliku od svakodnevne komunikacije, može se dogoditi da jedan sagovornik isključivo postavlja pitanja a drugi isključivo odgovara na postavljena pitanja, kao na primer u novinskom intervjuu (Heritage 2004: 165).

[3] Ova vrsta komunikacije nije fluidna kao svakodnevna komunikacija, već je često strogo organizovana i odvija se prema unapred utvrđenom redosledu (Heritage 2005: 119-123).

[4] Upotreba tzv. trećeg sleda se u ovom tipu komunikacije znatno razlikuje u odnosu na svakodnevnu komunikaciju, a sledovi su često organizovani tako da predstavnicima institucije posluže za stratešku manipulaciju sagovornikom, kao na primer u slučaju saopštavanja nepovoljnih vesti pacijentu gde lekar na neki način priprema pacijenta time što od njega traži da iznese sopstveno mišljenje o problemu navodeći ga da postepeno shvati šta to lekar želi da mu saopšti (Heritage 2005: 123-128).

[5] Jedan od primera je tzv. princip optimizacije (engl. *optimization principle*) koji podrazumeva postavljanje pitanja na takav način da se uvek predviđa pozitivan ishod (Boyd & Heritage 2006).

[6] U institucionalnom diskursu govornici uglavnom biraju formalne i opisne termine, drugačije koriste gramatička lica, služe se eufemizmima, pasivizacijom, bezličnim rečenicama, nominalizacijom (Klikovac 2008a; Klikovac 2008b).

[7] Smatra se da predstavnik institucije tokom celog susreta zadržava inicijativu u odnosu na klijenta institucije, da predstavnik institucije i klijent institucije različito doživljavaju problem zbog kojeg klijent dolazi u instituciju, da predstavnik institucije neretko ističe svoju superiornost po pitanju znanja iz odgovarajuće oblasti, te da klijent institucije nema „prava" da raspolaže znanjem koje ima predstavnik institucije sledstveno svojoj poziciji, obrazovanju i profesiji (Heritage 2004: 175-179).

[8] Klasičan model koji predviđa postojanje šest faza a koji je preuzet iz medicinske prakse (Byrne & Long 1976). Prema ovom modelu, medicinski susret otvara lekar, koji potom utvrđuje razlog pacijentovog dolaska u ordinaciju, te sprovodi detaljan verbalan i/ili fizički pregled. U četvrtom koraku, lekar razmatra pacijentovo stanje, zatim iznosi svoje planove za lečenje pacijenta i daje uputstava o eventualnim daljim istraživanjima koja je potrebno sprovesti. Poslednja faza podrazumeva zvanično zatvaranje razgovora, što takođe uglavnom čini lekar.

[9] Razgovori iz kojih se sastoji ovaj korpus deo su znatno većeg korpusa na srpskom jeziku koji je prikupljen za potrebe pisanja doktorske disertacije „Jezički aspekti interakcije lekara i pacijenta u engleskom i srpskom" (Sinadinović 2017). Imena ustanova u kojima su razgovori snimljeni ne navode se radi potpune zaštite privatnosti svih učesnika u istraživanju.

sagovorniku u različitim fazama medicinskog susreta. Ovo istraživanje usredsređuje se na prvi navedeni slučaj, sa ciljem „odmeravanja snaga" među učesnicima u interakciji i utvrđivanja različitih načina za ispoljavanje ili preuzimanje inicijative u datom kontekstu.

Po pravilu, inicijativa za medicinski susret prirodno potiče od pacijenta (ten Have 1991: 142) jer je on taj koji donosi odluku da poseti lekara i ta njegova odluka je nešto na šta lekar nema nikakvog uticaja. U skladu sa određenjem medicinskog susreta kao „nejednakog" susreta (engl. *unequal encounter*), inicijativa se povezuje sa količinom moći i kontrole kojom govornici raspolažu unutar interakcije (Fairclough 2001: 36; Mishler 1984: 69). Smatra se da govornik izražava inicijativu ukoliko uvodi nove teme, ima kontrolu nad redom govorenja i prvi govori unutar sleda.

Iako je pacijent taj koji svojom odlukom inicira susret, kasnije tokom susreta lekar neizostvno preuzima inicijativu, potpuno ili delimično, što je jedan od ključnih dokaza za postojanje asimetrije. To se najčešće događa već na samom početku susreta, čak i pre samog razgovora, jer susret zapravo ne može ni otpočeti dok lekar ne dâ signal da se sa tim slaže, što čini tako što poziva pacijenta da uđe, daje mu dozvolu da sedne ili sa njim neobavezno razgovara o nekim svakodnevnim temama koje nemaju veze sa razlogom pacijentovog dolaska (ten Have 1991: 142). Klikovac (2008a: 52) je došla do zaključka da lekar uvek određuje temu razgovora, kao i da usmerava čitav tok razgovora postavljanjem odgovarajućih pitanja.

Pretpostavili bismo da pacijent upravlja barem onim delom razgovora koji se odnosi na iznošenje problema zbog kojeg dolazi u lekarsku ordinciju, ali Heritidž i Robinson (Heritage & Robinson 2006: 49) zaključuju da čak ni taj segment razgovora nije prepušten pacijentu, već da lekar odlučuje kada će pacijent započeti i završti svoje izlaganje, na koji način će on to učiniti i koliko će moći da kaže pre nego što bude prekinut.

Dakle, zaključak ranijih istraživanja inicijative unutar medicinskog susreta je da lekar ima kontrolu nad svim segmentima susreta, kao i da ima veću inicijativu u odnosu na pacijenta što često nedvosmisleno pokazuje tokom susreta (prekidanjem pacijenta, nametanjem nove teme, ignorisanjem pacijentove inicijative, i sl.). Pored želje da proverimo pomenute zaključke, u ovom istraživanju pokušavamo i da odgovorimo na pitanje može li pacijent uopšte da ispolji inicijativu u lekarskoj ordinaciji, kada i kako, te kolika je zapravo asimetrija između lekara i pacijenta po tom pitanju.

3. ISTRAŽIVANJE

U okviru istraživanja analizirali smo 69 razgovora snimljenih u ambulantama za pulmologiju, kardiologiju i otorinolaringologiju u tri različite ustanove tercijarne zdravstvene zaštite u Beogradu.[10] Ukupno 63 razgovora (37 iz oblasti pulmologije, 16 iz oblasti kardiologije i 10 iz oblasti otorinolaringologije (ORL)) u trajanju od 391' 89" (oko 6,5 sati) snimljeno je uz pomoć elektronskog diktafona i potom transkribovano primenom donekle prilagođenog sistema koji je razvila Džeferson (Jefferson 1983, 2004). Najzad, transkribovani razgovori analizirani su imajući u vidu pravila analize konverzacije i kritičke analize diskursa[11]. U istraživanju je učestvovalo ukupno 106 pacijenata (od toga 64 pacijenta i 42 pacijentkinje) i tri lekara muškog roda. U osam slučajeva reč je o prvom pregledu (dakle, prvom susretu lekara i pacijenta), dok su ostali pregledi kontrolni ili postoperativni.

Učesnici u istraživanju su bili svesni prisustva istraživača i znali su da se njihovi razgovori snimaju, ali je istraživač koji je obavljao snimanje preduzeo izvesne korake kako bi dobijeni razgovori bili prirodni i verodostojni. Naime, iako su učesnici u komunikaciji znali da se razgovori snimaju, nisu znali šta se tačno posmatra i istražuje, pa smatramo da su se uglavnom ponašali onako kako bi se ponašali i bez prisustva istraživača. Učesnicima u istraživanju je rečeno da nema pravilnog i pogrešnog ponašanja, te da će snimljeni materijal biti upotrebljen za istraživanje u oblasti jezika, pri čemu će identitet učesnika biti u potpunosti zaštićen. Najzad, učesnici u istraživanju imali su priliku da se izjasne hoće li dozvoliti

[10] Razgovori su snimani tokom dve godine, od maja 2013. do aprila 2015. godine.

[11] Sistem transkripcije govorenog materijala koji je korišćen u ovom istraživanju prikazan je na kraju rada.

prisustvo istraživača i snimanje razgovora u svakom pojedinačnom medicinskom susretu i napominjemo da nije bilo onih koji su izrazili nezadovoljstvo, dvoumili se ili odbili da učestvuju u istraživanju.

Posmatrali smo na koji način lekar ispoljava inicijativu, na koji način pacijent ispoljava inicijativu, koliko često lekar prihvata pacijentovu inicijativu, te kako lekar odbija da prihvati pacijentovu inicijativu. U svim analiziranim razgovorima naišli smo na primere ispoljavanja ili preuzimanja inicijative, češće od strane lekara, a ređe i od strane pacijenta. U svim posmatranim slučajevima lekar je taj koji upravlja razgovorom i zauzima veći ukupni prostor u razgovoru. Ipak, i pacijenti imaju prilike za ispoljavanje ili čak preuzimanje inicijative, ali znatno ređe u poređenju sa lekarima. U nekim slučajevima lekar je spreman da prihvati pacijentovu inicijativu i dozvoljava da se razgovor nastavi u pravcu koji je odredio pacijent, dok nekada pak osujećuje svaki pokušaj pacijenta da ispolji inicijativu, a ukoliko to pacijentu ipak pođe za rukom oglušuje se o taj njegov pokušaj pretvarajući se da se ništa nije dogodilo.

3.1. Kako lekar ispoljava inicijativu

U svim posmatranim razgovorima pronađeni su primeri za ispoljavanje ili preuzimanje inicijative od strane lekara. Analiza korpusa pokazala je da lekari ispoljavaju inicijativu na četiri različita načina – (1) usmeravanjem razgovora u željenom pravcu uz pomoć postavljenih pitanja (Primer 1), (2) navođenjem pacijenta na željeni odgovor (Primer 2), (3) uvođenjem tema/podtema i (4) određivanjem ponašanja pacijenta (Primer 3). Zastupljenost svakog od navedenih načina u korpusu prikazana je u Tabeli 1.

KAKO LEKAR ISPOLJAVA INICIJATIVU	**%**
usmeravanjem razgovora u željenom pravcu uz pomoć postavljenih pitanja	100
navođenjem pacijenta na željeni odgovor	48
uvođenjem tema/podtema	100
određivanjem ponašanja pacijenta	100

Tabela 1 Ispoljavanje inicijative od strane lekara

Primer 1:

L: [...] **Da li ste vi imali nekih problema sa disanjem, plućima?**
P: Ne
L: **Česte prehlade, bronhitise↑**
P: Ne
L: **Alergije↑**
P: Ne
(PUL 30)

U navedenom primeru reč je o susretu lekara pulmologa i veoma mladog pacijenta, vojnika, koji dolazi na redovan sistematski pregled. Lekar postavljanjem pitanja u nizu usmerava razgovor u željenom pravcu i time obezbeđuje dobijanje kratkih odričnih odgovora. Nakon prvog pitanja, koje je po tipu totalno ili opšte pitanje[12], lekar se u nastavku odlučuje za pitanja u vidu eliptične rečenice i uzlazne intonacije (*Česte prehlade, bronhitise↑; Alergije↑*) što odaje utisak sažetosti i preciznosti ovog susreta – kao da izborom pitanja lekar želi da pokaže da u ovom razgovoru nema mesta ni jednoj suvišnoj informaciji niti bilo kakvom odstupanju od agende. Pacijent disciplinovano odgovara na postavljena pitanja, poštujući okvir koji je nametnuo lekar i nijednom ne pokušava da prezume ili ispolji inicijativu.

[12] Reč je o pitanjima u kojima se uz pomoć upitnog markera pita za sadržaj cele propozicije, tako da su *da* i *ne* jedini mogući odgovori (Kovačević 2015: 151).

Primer 2:

L: [...] Ove lekove što smo ti prepisali**, to redovno koristiš↑**
P: Da
L: Dobro. **Je l' nije bilo lupanja srca** u međuvremenu?
P: Nije, nije, ovaj: jedino loše spavam
L: Mhm
P: Ne osećam bolove, nemam nikakvih drugih problema
L: Pa, dobro, ali kad zaspiš, na primer, preko dana, je l' dobro spavaš? **Ne budi te noću ništa↑**
(KARD 04)

U navedenom segmentu razgovora iz kardiološke ambulante, lekar pacijentkinju navodi na željene odgovore tako što joj zapravo sugeriše pozitivan ili negativan odgovor. U prvom turnusu, umesto restriktivnog (totalnog) pitanja na koje bi dobio potvrdan ili odričan odgovor, lekar se odlučuje za oblik koji više podseća na konstataciju (*to redovno koristiš↑*), navodeći pacijentkinju na potvrdan odgovor. U drugom i četvrtom turnusu lekar postavlja pitanja služeći se principom optimizacije[13], kojim se pretpostavlja odričan odgovor. Princip optimizacije ima važno mesto u ovom segmentu, jer se njime proverava nešto što je lekaru kardiologu veoma važno (*lupanje srca,* dobar san), a ovakvom formulacijom pitanja on zapravo „pomaže" pacijentkinji da odgovori.

Primer 3:

L: [...] Dobro. **Uđite, skinite se**.
P: (...) Malo sporije ide, ali šta da radim ((smeh)) [...] Jel da skinem i majicu?
L: Pa, **moraćete da zadignete**, ne znam dokle vam to doseže ((smeh))
P: Da ((smeh)) Nema problema.
L: **Samo vi polako** (.) E odlično, dobro ste se snašli, svaka čast, sedite, odlično, bravo. **Dišite na otvorena usta**.
P: ((diše))
L: Ali, **nemojte tako sitno, onako normalno** [...]**Obucite se**. **Morali bi da odete, da napravite jedno ispitivanje**, da vidimo koliki vam je kapacitet pluća.
(PUL 35)

Ovde lekar ispoljava inicijativu tako što pacijentkinji određuje ponašanje i to čini čak nekoliko puta tokom ovog dela susreta. Više je pokazatelja za lekarovu inicijativu: on je taj koji započinje svaki sled, služi se zapovednim načinom (*uđite, skinite se, sedite, dišite, obucite* se) kako bi uslovio pacijentkinjino ponašanje i čak dva puta koristi modalni glagol *morati* (*moraćete da zadignete, morali bi da odete*). Zanimljivo je da lekar ni na koji način ne pokušava da ublaži naredbu, na primer da je formuliše kao indirektno pitanje, već se sve vreme služi direktnim govornim činom – imperativom – iako je pacijentkinja starija osoba. Samo u prvom sledu i pacijentkinja donekle ispoljava inicijativu, tako što lekaru postavlja pitanje kojim traži da joj pojasni prethodno data uputstva (*Je l' da skinem i majicu?*). Uprkos insistiranju na upotrebi direktnih naredbi, i lekar i pacijentkinja su opušteni, smeju se i smehom ispunjavaju pauze u govoru, a lekar ipak pokazuje srdačnost kroz upotrebu brojnih pozitivnih procena (*odlično, svaka čast, bravo*). Na ovaj način lekar hrabri svoju pacijentkinju, stavlja joj do znanja da se dobro snalazi, ali u izvesnoj meri i maskira naredbodavni ton koji preovladava u svim turnusima. Sve u svemu, stiče se utisak da pacijentkinja nema izbora da uradi bilo šta drugo osim onoga što joj je naloženo zapovednim načinom i glagolom *morati*. Ipak, zanimljivo je da pacijentkinja lično to doživljava kao

[13] Princip optimizacije (engl. *optimization principle*) podrazumeva da lekar (posebno tokom faze uzimanja anamneze) tako formuliše pitanja da ona predviđaju najbolji mogući scenario (Boyd & Heritage 2006: 164-166).

nešto sasvim normalno i očekivano i da tome ne pridaje nikakav poseban značaj, bez obzira na to što je znatno starija od lekara.

Dakle, u svim razgovorima iz posmatranog korpusa lekar je taj koji upravlja razgovorom i to tako što određuje teme i podteme razgovora, navodi pacijenta na željeni odgovor, prekida pacijentovo izlaganje kad god poželi i zauzima veći ukupni prostor u razgovoru od svog sagovornika. Pored toga, lekar je taj koji odlučuje hoće li pacijent dobiti priliku da ispolji inicijativu.

3.2. Kako pacijent ispoljava inicijativu

U razgovorima iz posmatranog korpusa, pacijenti ispoljavaju inicijativu u čak 67% slučajeva i, baš kao i lekari, čine to na nekoliko različitih načina: (1) započinjanjem fatičke razmene[14], postavljanjem pitanja o svom slučaju/daljem lečenju (Primer 4), iznošenjem ličnog mišljenja (Primer 5), uvođenjemnove teme/podteme (Primer 6), raspitivanjem o lekarovom privatnom životu[15] i izražavanjem nezadovoljstva[16]. Zastupljenost svakog od navedenih načina u korpusu prikazana je u Tabeli 2.

KAKO PACIJENT ISPOLJAVA INICIJATIVU	**%**
započinjanjem fatičke razmene	5
postavljanjem pitanja o svom slučaju/lečenju	42
iznošenjem ličnog mišljenja	14
uvođenjem nove teme/podteme	40
raspitivanjem o lekarovom privatnom životu	6
izražavanjem nezadovoljstva	2

Tabela 2 Ispoljavanje inicijative od strane pacijenta

Primer 4:
P: [...] **Ovi vitamini i sve ostalo što su mi internisti**:
L: // Dobro [...] Ajde ovo što sam rekao da treba da se koriste
P: A, recite mi, **šta sam još htela da vas pitam: Neke: šumeće, kaže prijaće mi neke šumeće**
L: Kalcijum?
P: Ne, ne, **neki aparatić.** Proizvode neki:
L: A, ((XXX)). To su ((XXX)) najbolji.
(ORL 10)

[14] Reč je o ćaskanju o svakodnevnim temama koje nisu povezane sa razlogom pacijentovog dolaska u ordinaciju.

[15] U malom procentu slučajeva u kojem srećemo ovaj način ispoljavanja inicijative u posmatranom korpusu, reč je uglavnom o ćaskanju, o pokušaju pacijenta koji već dobro poznaje svog lekara da bude ljubazan na kraju susreta. Važno je pomenuti da ni u jednom posmatranom slučaju lekar nije imao ništa protiv što pacijent pitanjem zadire u njegov privatan život, uglavnom raspitujući se za njegovu porodicu, već je uvek davao ljubazan odgovor, služeći se nekim kurtoaznim izrazom. Dakle, lekar ne oseća potrebu da istakne simbole moći i stavi pacijentu do znanja da je prekoračio ovlašćenja koja mu omogućava njegova uloga unutar institucije.

[16] U jedinom ovakvom slučaju na koji smo naišli analizirajući dati korpus reč je o iskazivanju nezadovoljstva radom pojedinih lekara i ustanova, kao i sistema zdravstvene zaštite uopšte. Zanimljivo je da u ovom slučaju nezadovoljstvo ne izražava pacijentkinja, već isključivo njena ćerka, koja se u ordinaciji nalazi u ulozi njenog pratioca i koja sve vreme komunicira sa lekarom u ime svoje majke. Ona iskazuje nezadovoljstvo sistemom zakazivanja pregleda, direktno se suprotstavlja lekaru i iznosi optužbe na račun lekarke iz druge ustanove u kojoj se njena majka takođe leči. Razgovor se, nakon brojnih prethodnih pokušaja, završava direktnim zatvaranjem, tako što lekar proziva narednog pacijenta dok je trenutna pacijentkinja još uvek u ordinaciji. Na taj način sagovornici stavlja do znanja da je ipak on taj koji upravlja razgovorom i određuje kada će on biti završen.

Ovo je primer preuzimanja inicijative postavljanjem pitanja u vezi sa propisanom terapijom ili daljim tokom lečenja. Jasno je da pacijentkinja ispoljava inicijativu, jer je ona ta koja započinje sled, ali pitanja postavlja dosta nesigurno. U svom prvom turnusu ona ne dovršava pitanje, dok se u drugom turnusu odlučuje za čak dve predstrukture (*a recite mi, šta sam još htela da vas pitam*) iza kojih ponovo sledi nedovršena klauza. Lekar u prvom turnusu prekida pacijentkinju služeći se partikulom *dobro* koja bi ovde verovatno trebalo da pokaže da je razumeo šta je želela da ga pita. U drugom slučaju lekar pokušava da pomogne pacijentkinji nudeći joj odgovor, nakon čega ona pojašnjava na šta je zapravo mislila, ovoga puta nešto sigurnije, ali ponovo uz upotrebu nedovršene klauze. Iz ovog primera se jasno vidi da se uprkos ispoljavanju inicijative i mogućnosti koju joj lekar pruža, pacijentkinja ne oseća prijatno u toj ulozi.

Primer 5:

P: [...] Ako mogu da vam kažem za to: **ja se ne bih sa tim složio**. To pre operacije:
L: Mhm, mhm
P: **To nije istina**. Ne kažem da profesor laže
L: // Da, da, da
P: **Ali: nije to to** (.) Mislim, to je sad bilo šta je bilo, završeno je, ali da kažem da to nije tačno. Da sam imao problema sa gutanjem i sa: (..) A to sam vam dao zbog ovoga, da vam n-n-ne pričam šta osećam ovako
L: //Da, u dubini:
P: //**To su verovatno nervi, otkud znam**
(ORL 02)

U ovom primeru pacijent ispoljava inicijativu tako što iznosi svoje mišljenje. Pacijent donekle nesigurno započinje sled, tražeći dozvolu od lekara (*ako mogu da vam kažem za to*), a onda dosta smelo iznosi svoje neslaganje sa drugim lekarom o čijem nalazu je u ovom segmentu reč. Lekar prihvata pacijentovu inicijativu i izborom minimalnog responsa (*mhm, mhm*) stavlja mu do znanja da ga sluša, daje mu dozvolu da kaže ono što je započeo i pruža mu podršku da nastavi. I u narednom turnusu pacijent direktno iznosi svoje mišljenje tvrdeći da nešto što je napisano u lekarskom nalazu zapravo nije tačno (*to nije istina*), što donekle ublažava u drugom delu turnusa gde se ograđuje od tvrdnje da lekar laže. U svom poslednjem turnusu, pacijent iznosi lično mišljenje, više pretpostavku, koja nije potkrepljena nikakvim lekarskim nalazom (*to su verovatno nervi, otkud znam*). Iako se radi o dosta smelim izjavama i posrednom komentarisanju rada (i možda stručnosti) drugog lekara, primećujemo da se lekar ne oglušuje o pokušaj pacijenta da iznese sopstveno mišljenje i da ga podržava u nameri da to učini.

Primer 6:

P: [...] Pritisak mi je stabilan.[...]
L: Dobro.
P: **Samo da vas pitam, ima jedno 15 dana, dok ležim ovako,** pošto ležim samo ((XXX))//
L: //Dobro.
P: Osetim nekad lupanje srca sa blagim bolom, dva puta, pa to prekine, pa može posle nekoliko sati opet, ali samo u ležećem stavu (.) **ne znam da l' to/da li je to uobičajeno posle operacije: ili:** [...]
P: [...]**Slabo/slabije spavam noću, doktore. Smem li ja nešto da uzimam**?
L: Možete, ali to mora da vam prepiše neuropsihijatar. Znači, mi nemamo više pravo da pišemo te lekiće.
P: [...]**Ovih 5-6 dana boli me u kuku, pa se spušta naniže, pio sam 2 dana Panadol, prestalo je sad, ti bolovi, nema ih više**//

L: // Dobro [...]
P: [...] **Doktore, samo jednu rečenicu ako mi dozvolite [...]ali sam uspeo da zaustavim gubitak težine i da dodam 5 kg posle bolnice**.
L: Dobro [...]
(KARD 14)

U ovom primeru zapažamo čak pet tema ili podtema koje pacijent uvodi tokom razgovora sa lekarom, što je svojevrsna retkost u ovom tipu institucionalnog diskursa. Pacijent najpre iznosi konstataciju u vezi sa svojim pritiskom, na šta lekar odgovara upotrebivši partikulu *dobro* koja ovde ima dva moguća značenja – lekar potvrđuje da je primio informaciju (slično kao *ok* ili *shvatam*) (ten Have 1991: 150; Klikovac 2008a: 65) ili daje pozitivnu procenu (što bi značilo da lekar smatra da je informacija da je pacijentov pritisak stabilan dobra, a ne loša) (ten Have 1991: 150-157). Pacijent u narednom turnusu uvodi potpuno novu temu, služeći se predstrukturom *samo da vas pitam*, na šta lekar ponovo odgovara na isti način, partikulom *dobro*, koja ovoga puta znači da je lekar primio k znanju ono što mu je pacijent upravo saopštio i da ga hrabri da nastavi izlaganje (Klikovac 2008a: 65). Nešto kasnije u toku razgovora pacijent ponovo uvodi novu temu pitanjem da li može da uzima nešto za spavanje, na šta ga lekar upućuje na kolegu druge specijalnosti. Potom pacijent uvodi još jednu temu, bolove u kuku, na šta lekar ponovo reaguje partikulom *dobro*, kojom verovatno podstiče pacijenta da mu kaže nešto više o svom problemu. Nešto kasnije pacijent uvodi još jednu temu uz korišćenje predstrukture kojom najavljuje lekaru da će reći još (samo) nešto (*doktore, samo jednu rečenicu ako mi dozvolite*), a lekarovo *dobro* ovoga puta najviše liči na potvrdu prijema informacije. Očigledno je da u ovom primeru pacijent raspolaže znatnom količinom moći jer lekar svaki put prihvata njegovu inicijativu i dozvoljava da se razgovor nastavi u smeru koji je odredio pacijent. To je u neskladu sa brojnim ranijim istraživanjima u kojima je isticana podređena uloga pacijenta i potpuno odsustvo moći unutar medicinskog susreta (Mishler 1984; Frankel 1990).

Dakle, iako je lekar u svakom razgovoru dominantan u odnosu na pacijenta, pacijenti dosta često dobijaju priliku da ispolje ili čak preuzmu inicijativu, ali lekari odlučuju hoće li tu njihovu inicijativu podržati ili ne.

3.3. Prihvatanje pacijentove inicijative

U nekim razgovorima pacijent pokušava da ispolji inicijativu više puta u toku jednog susreta, ukupno 224 puta (87 puta u razgovoru sa pulmologom, 35 puta u razgovoru sa specijalistom ORL i čak 102 puta u kardiološkoj ambulanti).

U čak 74% svih slučajeva lekar prihvata pacijentovu inicijativu i to u 66% slučajeva čini pulmolog, u 75% slučajeva kardiolog, dok specijalista ORL to čini u čak 80% slučajeva. Na osnovu ovih rezultata, moglo bi se reći da pacijent dobija sasvim dovoljno prostora u razgovoru sa svojim lekarom. Razlog za najveći broj prihvaćenih inicijativa od strane pacijenta u ordinaciji specijaliste ORL verovatno leži u činjenici da su razgovori koji su snimani na klinici za ORL duži od ostalih – ovi razgovori u proseku traju nešto duže od 9’, u poređenju sa razgovorima iz kardiološke ambulante koji u proseku traju do 8’ 30’’ i razgovorima sa pulmologom koji prosečno traju svega 4’ 30’’. Osim toga, razgovori iz oblasti ORL su i nešto drugačije organizovani od ostalih, jer ih obavlja profesor koji na raspolaganju ima i pomoć svog asistenta čiji je zadatak da obavi preliminarni pregled i o rezultatima obavesti profesora. Takav sistem rada omogućava profesoru da više vremena posveti razgovoru sa pacijentom.

Primeri navedeni u odeljku 3.2 ilustruju načine kojima se lekar služi kada prihvata inicijativu pacijenta. On to u najvećem broju slučajeva čini uz upotrebu partikule *dobro* koja može da ima različita značenja: potvrda prijema informacije, podsticanje sagovornika da kaže nešto više (u oba slučaja reč je o prihvatanju pacijentove inicijative) (Primer 6) ili pokušaj okončanja razgovora (što bi značilo odbijanje pacijentove inicijative). Osim toga, lekari koriste pojedine minimalne response (npr. mhm) i partikulu

da koji imaju za cilj da podstaknu i ohrabre pacijenta da nastavi izlaganje (Primer 5). Najzad, lekari neretko nude pacijentima odgovore pokušavajući na taj način da im pomognu da dovrše svoje izlaganje ili da artikulišu ono što žele da kažu (Primer 4, Primer 5).

3.4. Kako lekar odbija pacijentovu inicijativu

Kada lekar odluči da ne želi da dozvoli pacijentu da ispolji inicijativu, on to čini tako što prekida pacijenta, ignoriše pacijentove pokušaje da nešto kaže/uvede novu temu ili isključivo prati svoju agendu. Primer 7 i Primer 8 ilustruju odbijanje lekara da prihvati inicijativu koju ispoljava njegov sagovornik.

Primer 7:
L: [...] Znači, nije vam poznato iz detinjstva da su alergije //u pitanju?
P: //Ne, ne. To je sad od pre tri godine kako mi se mama razbolela: Eto da kažem da mi je imunitet opao (..) Da li od sekiracije (.) Da kažem stres, mislim ne znam kako bi//
L: **//Dišite.**
P: Je l' jače ili normalno da dišem?
(PUL 13)

U ovom primeru pacijentkinja ispoljava inicijativu tako što iznosi sopstveno mišljenje. U svom pokušaju da što pre odgovori na pitanje koje joj lekar postavlja u prvom turnusu, ona čak i prekida lekara, što je takođe vid preuzimanja inicijative. U svom odgovoru pacijentkinja objašnjava kada su tegobe počele, pri čemu njeno mišljenje nije potkrepljeno nikakvim nalazima već je potpuno subjektivno. Lekar se u potpunosti oglušuje o taj njen pokušaj da pogodi razlog zbog kojeg su joj se pojavile alergije, a to joj stavlja do znanja tako što je prekida i započinje fizički pregled, pri čemu joj zapovednim načinom određuje ponašanje (*Dišite*). Pacijentkinja smesta napušta započetu temu i ponovo postavlja pitanje lekaru, ali ovog puta u želji da što bolje odgovori lekarovom zahtevu, a ne kako bi se izborila za inicijativu unutar razgovora.

Primer 8:
L: Jeste li išli još negde?
P: Ovaj: bili su neki bakteriološki i imunološki testovi//
L: **//Jeste to uradili?**
P: Jesam
(PUL 17)

U ovom primeru lekar pokušava da sazna što više detalja u vezi sa problemom zbog kojeg pacijentkinja dolazi na pregled, te je očito reč o fazi susreta u kojoj lekar uzima anamnezu. Lekar bira totalno pitanje na koje očekuje konkretan, potvrdan ili odričan odgovor, ali pacijentkinja ne odgovara na predviđeni način. Oklevajući, ona pokušava da objasni da je nešto preduzela u vezi sa tim problemom. Lekar je odmah prekida novim pitanjem (*Jeste to uradili?*) i ovoga puta pacijentkinja odgovara na željeni način, dajući potvrdan odgovor. Prekidanjem pacijentkinje na ovaj način lekar pokazuje da u potpunosti kontroliše razgovor i da prati svoju agendu, te da u toj fazi razgovora nema mesta suvišnim iskazima.

Zapažamo da je prekidanje sagovornika, koje se često istražuje kao poseban aspekt unutar institucionalne komunikacije, u tesnoj vezi sa preuzimanjem inicijative ili odbijanjem da se prihvati inicijativa koju ispoljava sagovornik. U svim istaživanjima komunikacije unutar medicinskog susreta, pa i u ovom, lekar znatno češće prekida pacijenta nego što je to obratno slučaj i time ističe moć koju poseduje kao predstavnik institucije. Pored demonstracije moći, još jedan od razloga za odbijanje pacijentove inicijative i prekidanje njegovog izlaganja jeste želja da se po svaku cenu prati lekarova agenda i da se na taj način prikupe sve činjenice koje će dovesti do postavljanja dijagnoze.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ispitivanje inicijative je jedan od značajnijih aspekata sa kojih se može posmatrati komunikacija unutar medicinskog susreta kao podtipa institucionalne komunikacije. Ranija istraživanja u ovoj oblasti ukazala su na obavezno i upadljivo prisustvo asimetrije i neravnopravnu raspodelu moći između lekara kao predstavnika institucije i pacijenta kao klijenta institucije. Ustanovljeno je da jedino u slučaju iniciranja samog susreta lekar nema uticaja na pacijenta, kao i da lekar u toku razgovora uvek preuzima inicijativu, često i na samom početku. Smatra se i da lekar usmerava čitav tok razgovora, uključujući i deo razgovora u kojem pacijent iznosi zbog čega je došao na pregled. Zahvaljujući ovakvim zaključcima stiče se utisak da pacijent raspolaže veoma malom količinom moći, te da je u potpunosti podređen predstavniku institucije.

U ovom istraživanju došli smo do zaključka da i lekar i pacijent ispoljavaju i preuzimaju inicijativu u toku medicinskog susreta ali da, prema očekivanjima, lekar to radi češće od pacijenta. Ipak, 67% razgovora u kojima pacijent ispoljava ili preuzima inicijativu pokazuje da ni pacijent nije u potpunosti bez moći u ovom tipu institucionalne komunikacije i da ima priliku da preusmeri tok razgovora.

Rezultati istraživanja pokazuju da i lekari i pacijenti ispoljavaju inicijativu na nekoliko različitih načina, pri čemu je samo jedan zajednički – uvođenje nove teme/podteme. Pored toga, lekar ispoljava inicijativu i tako što usmerava razgovor u željenom pravcu postavljanjem pitanja, navodi pacijenta na željeni odgovor i određuje ponašanje pacijenta služeći se zapovednim načinom. Pacijent, sa druge strane, pokazuje inicijativu tako što se raspituje o svom slučaju i daljem lečenju i iznosi lično mišljenje, a u manjem broju slučajeva i započinje fatičku razmenu, postavlja pitanja koja imaju veze sa lekarovim privatnim životom ili se žali na sistem zdravstvene zaštite ili neki pojedinačni slučaj.

Pokazalo se i da lekari dosta često odlučuju da prihvate inicijativu pacijenta. To je najčešće bio slučaj u razgovorima sa specijalistom ORL, što smo pokušali da objasnimo drugačijom dinamikom pregleda i dužim trajanjem razgovora u odnosu na ostale dve grupe razgovora.

Ukoliko ne želi da prihvati inicijativu pacijenta, lekar to pokazuje time što ga prekida, ignoriše njegove pokušaje da nešto kaže i prati svoju agendu bez obzira na sve.

Istraživanje koje smo sproveli je značajno iz više razloga. Pre svega, sva dosadašnja istraživanja šireg obima rađena su uglavnom na engleskom govornom području dok na ovim prostorima ranije nije sprovedeno istraživanje koje bi obuhvatilo veći korpus, već su uglavnom iznošeni zaključci na osnovu pojedinačnih razgovora (Klikovac 2008a; Jovičić 2008). Dalje, došli smo do zaključka da pacijentova inicijativa često biva prihvaćena, što je svakako u neskladu sa nekim ranijim zaključcima da pacijent kao klijent institucije ne poseduje gotovo nikakvu moć u odnosu na lekara koji apsolutno dominira razgovorom. Drugim rečima, asimetrija svakako postoji, ali nije onakva kakvom se na prvi pogled čini. Najzad, rezultati dobijeni ovim istraživanjem pored naučne mogu imati i praktičnu primenu, posebno u okviru nastave engleskog jezika za medicinske svrhe. Naime, studentima medicine je neophodno skrenuti pažnju na važnost podele moći u okviru interakcije lekara i pacijenta i kreiranja jednog humanijeg medicinskog susreta. Predstavljanjem i komentarisanjem primera iz prikupljenog korpusa, studenti dobijaju mogućnost da sagledaju medicinski susret i iz perspektive lekara i iz perspektive pacijenta i izvedu sopstvene zaključke.

Kada je reč o daljim istraživanjima, moguće je obratiti veću pažnju na rodne razlike, socioekonomske uslove i stepen obrazovanja pacijenta, a bilo bi zanimljivo dobijene rezultate uporediti sa sličnim istraživanjem u ustanovi privatne prakse, primarne zdravstvene zaštite, kao i prilikom posete lekaru neinternističke specijalnosti (na primer, hirurgu).

Prilog: Prikaz sistema korišćenog pri transkripciji govorenog materijala

//	početak poklapanja govornika
((opis))	neverbalno ponašanje
((XXX))	nerazumljive reči

(.)	kratka pauza
(..)	pauza od jedne do tri sekunde
?	upitna intonacija
↓	silazna intonacija
↑	uzlazna intonacija
:	produžen slog ili glas

Literatura

Ainsworth-Vaughn, N. (2001). The Discourse of Medical Encounters. In D. Schiffrin, D. Tannen & H.E. Hamilton (Eds.), *The Handbook of Discourse Analysis* (pp. 453-469). Oxford: Blackwell Publishers.

Boyd, E. & Heritage, J. (2006). Taking the history: Questioning during comprehensive history-taking. In J. Heritage & D. Maynard (Eds.), *Communication in Medical Care* (pp. 151-184). Cambridge: Cambridge University Press.

Byrne, P. S. & Long, B. E. L. (1976). *Doctors talking to patients: A study of the verbal behaviour of general practitioners consulting in their surgeries.* HMSO.

Drew, P. & Heritage, J. (1992). Analyzing talk at work: An introduction. In P. Drew & J. Heritage (Eds.), *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings* (pp. 3-65). Cambridge: Cambridge University Press.

Fairclough, N. (2001). *Language and Power*, 2nd edition, Essex, Pearson Education Ltd.

Frankel, R. M. (1990). Talking in interviews: A dispreference for patient-initiated questions in physician-patient encounters. In G. Psathas (Ed.), *Interaction Competence* (pp. 231-262). Lanham: University Press of America,.

Heritage, J. (2004). Conversation Analysis and Institutional Talk: Analysing Data. In D. Silverman (Ed.), *Qualitative Research: Theory, Method and Practice* (pp. 161-182). London: Sage Publications.

Heritage, J. (2005). Conversation Analysis and Institutional Talk. In K. Fitch & R. Sanders (Eds.), *Handbook of language and social interaction* (pp. 103-147). Mahwah: Erlbaum.

Heritage, J. & Clayman, S. (2010). *Talk in Action: Interactions, Identities and Institutions*. Wiley Blackwell.

Heritage, J. & Robinson, J.D. (2006). Accounting for the visit: Giving reasons for seeking medical care. In J. Heritage & D. Maynard (Eds.), *Communication in medical care: Interaction between primary care physicians and patients* (pp. 48-85). Cambridge: Cambridge University Press.

Jefferson, G. (1983). Issues in the transcription of naturally-occurring talk: Caricature versus capturing pronunciational particulars. *Tilburg Papers in Language and Literature* 34, 1-12.

Jefferson, G. (2004). Glossary of transcript symbols with an introduction. In G. H. Lerner (Ed.), *Conversation Analysis: Studies from the First Generation* (pp. 13-31). Amsterdam: John Benjamins.

Johnston, B. (2005). *Discourse analysis.* Blackwell Publishing.

Jovičić, Z. (2008). Simboli moći u fatičkoj razmeni u institucionalnom diskursu. *Srpski jezik,* 13/1-2, Beograd, str. 575-581.

Klikovac, D. (2008a). Prilog kritičkoj analizi konverzacije: diskurs moći u lekarskoj ordinaciji. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane,* 38/3, Beograd, str. 33-80.

Klikovac, D. (2008b). Кликовац, Душка. *Језик и моћ. Огледи из социолингвистике и стилистике,* Београд: XX век.

Kovačević, M. (2015). Ковачевић, Милош. *О реченици и њеним члановима*, Београд: Јасен.

Mishler, E. (1984). *The Discourse of Medicine: Dialectics of Medical Interviews.* Ablex Publishing Corporation.

Sinadinović, D. (2017). Синадиновић, Д. *Језички аспекти интеракције лекара и пацијента у енглеском и српском.* Необјављена докторска дисертација из области филолошких наука. Београд.

Ten Have, P. (1991). Talk and Institution: A Reconsideration of the ”Asymmetry” of Doctor–Patient Interaction. In D. Boden & D. H. Zimmerman (Eds.), *Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis* (pp. 138-163). Cambridge: Polity Press.

WAYS OF EXPRESSING AND TAKING INITIATIVE IN A MEDICAL ENCOUNTER

Summary

This paper deals with expressing and taking initiative in a medical encounter. In this type of institutional discourse initiative can be examined from different aspects and this particular research focuses on the ways doctors and patients choose to express and take initiative. Following an overview of basic characteristics of institutional communication and medical encounters, results and conclusions of previous research on initiative in this institutional context are given taking several aspects into consideration: who initiates the medical encounter, how it is determined whose initiative is more pronounced, how initiative is taken during a medical encounter and if doctors and patients are equal when it comes to expressing initiative. In order to check the conclusions of previous research and answer the question whether patients can express initiative during a medical encounter, as to when and how they can do it, a corpus of 69 medical encounters is analysed. The medical encounters have been recorded in three different tertiary referral hospitals and they belong to the field of internal medicine (pulmology, cardiology and otorhinolaryngology). Examples of expressing and taking initiative by both doctors and patients are analysed according to the rules of conversation analysis and critical discourse analysis. The results confirmed the existence of asymmetry in doctor-patient interaction and clear differences between them concerning expressing and taking initiative.

Key words: asymmetry, conversation analysis, critical discourse analysis, institutional communication, medical encounter

Danka Sinadinović
Faculty of Medicine
University of Belgrade, Serbia
dankas78@gmail.com

Vesna Polovina
Faculty of Philology
University of Belgrade, Serbia
polovina.v@gmail.com

UDK 811.111'42:78
811.163.41'42:78

Darko Kovačević

KONTRASTIVNA ANALIZA PISANOG AKADEMSKOG DISKURSA O UMJETNIČKOJ MUZICI NA ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

Pisani akademski diskurs o umjetničkoj muzici obuhvata publikacije koje se bave različitim aspektima umjetničke muzike i koje se koriste u okviru diskursne zajednice čiji članovi se profesionalno bave umjetničkom muzikom ili se za to školuju. U radu će biti izvršena kontrastivna analiza ovog diskursa na engleskom i srpskom jeziku zasnovana na korpusu koji obuhvata po 200 odlomaka iz relevantnih tekstova napisanih na navedenim jezicima. Analiza će biti sprovedena kroz uočavanje specifičnosti korpusa tekstova kao cjeline i identifikovanje uporedivih zajedničkih odlika tekstova na dva jezika, zatim kroz jezičku analizu tekstova iz oba korpusa i uporedno posmatranje analiziranih korpusa na nivou ekvivalencije utvrđene jezičkom analizom. Zaključno pojašnjavanje sprovedene analiza pokazaće da li, u kojoj mjeri i u kojim parametrima postoji srodnost između dva analizirana korpusa u smislu žanrovskih i registarskih karakteristika, te ukazati i na eventualne razlike.

Ključne riječi: kontrastivna analiza, akademski diskurs, umjetnička muzika.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Uobičajena definicija muzike određuje je kao umjetnost koja se služi i iskazuje zvukom (Despić 2007: 11). Samim tim, ona je okarakterisana i kao vremenska umjetnost čija „ostvarenja se primaju (sluhom) i doživljavaju (duhom) kao svojevrstan proces zvučnih događanja u protoku vremena, pa ih je moguće povezati u celinu jedino kroz svest slušaoca, koja pamti ono što je prošlo, nadovezuje se na ono što se trenutno čuje i sluti ono što predstoji (ili to zna, na osnovu ranijeg slušanja iste muzike)" (Despić 2007: 11). Pri tome pojam umjetnička muzika predstavlja muziku koja u najvećem stepenu ima obilježja autentične umjetnosti. Neka od tih obilježja su težnja za formalnim savršenstvom, sposobnost izražavanja složenijih emotivnih i misaonih stanja čovjeka i pripadnost nekoj od stilskih epoha u razvoju umjetnosti. Umjetničku muziku, takođe, karakterišu i originalnost u formi i tematici, jasno određeno i zakonom zaštićeno autorstvo, te profesionalni tehnički nivo neophodan u procesima stvaranja, izvođenja i prihvatanja (slušanja) određenog djela. (Plavša 1972: 617). Shvaćena na ovakav način, *umjetnička muzika* predstavlja suprotnost *popularnoj muzici* i pravcima i žanrovima koji u okviru nje postoje, i od nje se razlikuje kako po navedenim *umjetničkim* karakteristikama tako i po kontinuitetu pisanih tragova koji postoji od nastanka notnog pisma pa do današnjih dana i manifestuje se u formi notnih zapisa (partitura) kompozicija.

Kako bi se opisale, predstavile ili prikazale različite pojave u vezi sa umjetničkom muzikom, paralelno sa razvojem same muzike razvile su se i različite teorijske discipline koje, u odnosu na pravac i opseg svog interesovanja, sagledavaju umjetničku muziku iz različitih perspektiva i izlažu svoje rezultate kroz različite vidove tekstualnih materijala. Ukoliko se u obzir uzme definicija akademskog diskursa kao „načina razmišljanja i upotrebe jezika koji postoje u okviru akademske zajednice i odnose se na ulogu jezika u ispunjavanju složenih društvenih aktivnosti kao što su obrazovanje studentata, podučavanje, širenje ideja i konstruisanje znanja (Hyland 2009: 1), može se reći da ti tekstualni materijali, kao cjelina, sačinjavaju akademski diskurs o umjetničkoj muzici, tačnije njegov dio predstavljen u pisanoj formi. Takav, pisani akademski diskurs o umjetničkoj muzici obuhvata brojne tipove publikacija, kao što su: udžbenici, teorijske studije, muzičke enciklopedije, muzički rječnici, monografije, zbornici

radova, naučni ili stručni časopisi, naučni ili stručni radovi, muzička kritika, te predgovori i pogovori koje je moguće naći u okviru notnih izdanja. S druge strane, korisnici akademskog diskursa o umjetničkoj muzici su svi oni koji su u obrazovnom i/ili profesionalnom smislu vezani za umjetničku muziku, kroz njeno proučavanje, analiziranje, predstavljanje, izvođenje ili neku drugu srodnu aktivnost, i aktivno vladaju terminološkim okvirom neophodnim za razumijevanje tekstualnih sadržaja.

Što se tiče elemenata umjetničke muzike kojim se same publikacije bave, može se reći da su u njih uključena tri najšira aspekta njenog proučavanja i razmatranja. Prvi od tih aspekata čine životi i stvaralaštvo kompozitora, sa naglaskom na njihovo obrazovanje, djela, kompozicione postupke i mjesto koje su zauzimali u sklopu epohe i pravca kome su pripadali. Naredni, jednako bitan aspekt jeste i uvođenje, predstavljanje i definisanje muzičkih pojmova i pojava. Konačno, treći i posljednji aspekt odnosi se na analizu muzičkih djela prema različitim parametrima (melodija, harmonija, oblik, izvođački aspekti, žanr) ili njihovim kombinacijama.

Uvidom u relevantnu postojeću literaturu utvrđeno je da, za razliku od nekih drugih, pretežno neumjetničkih oblasti ljudskog djelovanja kao što su ekonomija, tehničke nauke i medicina, postoji veoma mali broj tekstova koji su posvećeni lingvističkim i žanrovskim odlikama tekstova o umjetničkoj muzici, i to, prvenstveno, o onim napisanim na engleskom jeziku, dok ih, u vezi sa tekstovima na srpskom jeziku, uopšte nema, tako da se može reći da je taj segment načelno zapostavljen u stručnoj lingvističkoj literaturi na oba jezika, uprkos objektivnoj potrebi koja za njim postoji. Takođe, za govornika srpskog jezika koji se bavi proučavanjem različitih aspekata umjetničke muzike od veoma je bitnog značaja da, u okviru pisanog akademskog diskursa, poznaje jezičke i značenjske sličnosti i, naročito, razlike koje postoje između tekstova na srpskom i engleskom jeziku, kako bi ove druge mogao koristiti na odgovarajući i ispravan način, bez smanjivanja njihove funkcionalnosti i upotrebne vrijednosti do koga bi moglo doći na osnovu pogrešnog tumačenja (gramatičke) forme u kojoj su predstavljeni ili samog sadržaja iskazanog kroz ključne radnje i pojmove, tako da je, u tom smislu, sasvim poželjno sprovođenje nekog vida kontrastivne analize tekstova iz ove oblasti napisanih na engleskom i srpskom jeziku. Navedeno se odnosi i na prevođenje tekstova o umjetničkoj muzici sa jednog jezika na drugi. Konačno, u nastavi engleskog jezika struke na muzičkim fakultetima/akademijama postoji stalna potreba za aktuelnim i prigodnim autentičnim tekstualnim sadržajima koji se na adekvatan način mogu povezati sa znanjem iz različitih aspekata struke stečenim na srpskom jeziku, tako da je i u tom smislu poželjno obaviti istraživanje koje uključuje navedenu analizu[1].

2. PRISTUP ANALIZI

Kontrastivna analiza se definiše kao sistematsko proučavanje para jezika kojim se utvrđuje u kojim su aspektima slični, a u kojim se razlikuju (Filipović 1975: 13; Kurteš 2009: 233). U okviru ovakve analize, jedan od ključnih koncepata jeste kriterijum uporedivosti, koji se mora se uspostaviti prije bilo kakve analize, pri čemu se od analitičara očekuje da odgovori na pitanje šta se može porediti u posmatranim jezicima (Kurteš 2009: 234). S tim u vezi, od posebnog značaja je „dijeljeni zajednički imenilac na osnovu koga se može izvršiti poređenje“ (Chesterman 2005: 162) odnosno *tertium comparationis*, čijim određivanjem se uspostavlja kriterijum uporedivosti.

U radu *Tertium comparationis: vitalna komponenta u kontrastivnom retoričkom istraživanju* (*Tertium comparationis: A vital component in contrastive rhetoric research*, 2005), Connor i Moreno iznose

[1] Istraživanje i analiza o kojima će u daljem tekstu biti riječi inicijalno predstavljaju sastavni dio istraživanja i analiza obavljenih u okviru autorove neobjavljene doktorske disertacije, pod naslovom *Kontrastivna analiza žanra u tekstovima o klasičnoj muzici na engleskom i srpskom jeziku*, koja je odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu 29. septembra 2016. godine. Rezultati tih istraživanja i analiza su, djelimično i u različite svrhe, do sada korišćeni i predstavljani u dva prethodno objavljena autorova rada: „Contrastive Linguistic Analysis of Texts on Classical Music in English and Serbian and its Possible Applications in Professional Environment and ESP” (u Stojković N. (ur.), *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*, Vol. 5, No. 1, 2017, 35-48) i „Pedagogical Conceptualisation of Content Knowledge in Teaching Art Music Related ESP” (u Stojković N. (ur.) *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*, Vol. 6, No. 3, 2018, 333-339).

mišljenje da bi bilo potrebno da se tertium comparationis definiše „na osnovu koncepata koji su uporedivi u okviru različitih kultura i moguće ih je uspostaviti na različitim nivoima analize“ što podrazumijeva „definisanje kriterijuma uporedivosti, ili prototipskih odlika, kako bi se omogućilo uspostavljanje konstanti za poređenje u dvije osnovne faze istraživanja: (1) odabir osnovnih podataka i (2) uspostavljanje uporedivih tekstualnih koncepata kao konstanti“ (Connor and Moreno 2005: 5).

U istom radu, ovi autori sugerišu i svoj metod izvođenja analize, koji podrazumijeva šest faza:

1. nezavisni opis dva paralelna uporediva korpusa sačinjena od tekstova koje su sastavili eksperti kojima je to glavni jezik;
2. identifikovanje uporedivih tekstualnih koncepata;
3. operacionalizacija tekstualnih koncepata u lingvističke odlike koje su odgovarajuće za svaki od jezika;
4. kvantitativne analize tekstova;
5. jukstaponiranje analiziranih korpusa i
6. objašnjavanje sličnosti i razlika upotrebom kontekstualnih informacija o jezicima i kulturama koje su u pitanju (Connor and Moreno 2005: 3).

Svojim karakteristikama i sveobuhvatnošću, navedeni model analize predstavlja adekvatnu i primjenjivu polaznu osnovu za izvođenje kontrastivne analize u okviru ovog rada, tako da će, u tu svrhu, biti i korišćen. Međutim, Za potrebe analize koja slijedi, on je izvjesnoj mjeri prilagođen, tako da su faze izvođenja kontrastivne analize sažete na sljedeći način:

1. izbor i predstavljanje specifičnosti korpusa tekstova;
2. identifikovanje zajedničkih odlika tekstova koje se mogu porediti na osnovu različitih nivoa ekvivalencije;
3. jezička analiza tekstova;
4. uporedno posmatranje analiziranih korpusa na nivou ekvivalencije utvrđene jezičkom analizom i
5. zaključno pojašnjavanje sličnosti i identifikovanje razlika između korpusa.

3. KRITERIJUMI ZA ODABIR TEKSTOVA I STRUKTURA KORPUSA

Prilikom kreiranja korpusa tekstova o umjetničkoj muzici na engleskom i srpskom jeziku, bilo je prvenstveno bitno da se u korpus uključe tekstovi koji ispunjavaju tri osnovna kriterijuma: stručnost i priznatost autora, relevantnost i aktuelnost. S druge strane, u smislu samih publikacija iz kojih su korišćeni odlomci, vodilo se računa o njihovim tipovima, kvalitetu (priznatosti i upotrebljivosti u okviru diskursne zajednice) i namjeni, u smislu primarne ciljne grupe čitalaca. Konačno, u obzir je uzet i sam sadržaj odlomaka uključenih u korpus.

Odlomci tekstova uključeni u korpus (200 odlomaka na engleskom jeziku i 200 odlomaka na srpskom sa ukupno oko 120000 riječi, odnosno približno po 60000 riječi za svaki od jezika) su uzimani iz različitih publikacija o umjetničkoj muzici: (teorijske studije, udžbenici, istorijski pregledi, rječnici i enciklopedije, kolekcije tekstova jednog ili više autora, naučni i stručni radovi iz zbornika i časopisa, te predgovori i pogovori notnim izdanjima). Pri tome se vodilo računa da su publikacije priznate i prisutne u okviru diskursne zajednice u smislu njihove zastupljenosti, upotrebne vrijednosti i mogućnosti korišćenja, čime je akcenat stavljen prvenstveno na publikacije koje su u štampanom obliku ili u elektronskom formatu koji u potpunosti podražava odštampani dokument, dok u korpus nisu uključeni tekstovi preuzeti sa interneta, odnosno različitih stranica i foruma. U skladu s navedenim, odabrane su publikacije čiji autori su muzikolozi, analitičari, teoretičari i istoričari muzike, izvođači, pedagozi i akademski ili univerzitetski radnici i u kojima se razmatraju ili predstavljaju aktuelna pitanja u vezi sa umjetničkom muzikom, bilo u širem smislu, bilo kroz užu oblast interesovanja i usmjerenja autora.

U vezi sa sadržajem tekstova uključenih u korpus, budući da su uglavnom u pitanju odlomci iz većih tekstualnih cjelina, primarni kriterijum je bio da su oni, u terminološkom i tekstualno-sadržajnom smislu, neposredno vezani za umjetničku muziku, odnosno za jedan ili više navedenih aspekata (kompozitori, pojave i pojmovi, djela), u takvoj i tolikoj mjeri da se, s jedne strane, ne prepliće sa drugim, „opštijim" ili interdisciplinarnijim sadržajima prisutnim u okviru pojedinačnog teksta, a s druge je, kao takav, u potpunosti razumljiv (prvenstveno) osobama koje su, tokom svog obrazovanja, usavršavanja i/ili profesionalne karijere dobro upoznate sa terminologijom i tekstualnim odlikama diskursa u oblasti umjetničke muzike. Pored toga, vodilo se računa i o tome da upotrebljeni odlomci, nezavisno od svoje dužine, predstavljaju tematski (relativno ili potpuno) zaokruženu cjelinu koja se, po potrebi, može analizirati kako samostalno tako i u okviru čitavog teksta kome pripada, čime je uslovljena i sama dužina pojedinih odlomaka.

Publikacije na engleskom jeziku iz kojih su uzimani odlomci tekstova obuhvataju jedanaest teorijskih knjiga, jedan enciklopedijski rječnik, jednu knjigu koja u sebi sadrži poglavlja koja je pisalo više različitih autora, šest brojeva muzičkih časopisa (iz kojih je korišćeno devet članaka), jedan zbornik radova sa konferencije (iz koga je korišćeno dvanaest radova) te trinaest notnih izdanja kompozicija, sa predgovorima ili pogovorima. S druge strane, publikacije na srpskom jeziku uključuju pet teorijskih knjiga, tri udžbenika sa predgovorom i notnim primjerima, jednu knjigu u kojoj su poglavlja pisali različiti autori, jednu enciklopediju, dva zbornika radova izdata od strane visokoškolskih institucija (iz kojih je, ukupno, korišćeno trideset radova), jedan zbornik radova sa konferencije (iz kog je korišćeno trinaest radova), tri broja muzičkog časopisa (iz kojih su upotrebljena tri članka) i šest notnih izdanja kompozicija, sa predgovorima ili pogovorima.

4. POREĐENJE TEKSTOVA NA OSNOVU EKVIVALENCIJE

4.1. Sličnosti

Nakon izbora i predstavljanja specifičnosti korpusa tekstova, u okviru kontrastivne analize izvršeno je identifikovanje zajedničkih uporedivih odlika (sličnosti) koje postoje između tekstova na dva navedena jezika.

Prva bitna odlika koja povezuje tekstove na engleskom i srpskom jeziku u okviru korpusa jesu autori. U slučaju oba jezika, u pitanju su afirmisani eksperti u različitim oblastima umjetničke muzike koji su svoja znanja, iskustva i ideje iskazali u formi različitih pisanih publikacija, priznatih i prihvaćenih u okviru diskursne zajednice. To omogućava da su tekstovi ujednačenog kvaliteta, kako u smislu stila i jezika, tako i u smislu specifično muzičkog sadržaja koji ih karakteriše.

Narednu zajedničku odliku tekstova na oba jezika koja, na neki način, proizilazi iz prethodne, čini sama ciljna grupa kojoj su tekstovi namijenjeni, odnosno diskursna zajednica autora i korisnika tekstova o umjetničkoj muzici. Tu zajednicu čine svi oni koji su u obrazovnom i/ili profesionalnom smislu vezani za umjetničku muziku, kroz njeno proučavanje, analiziranje, predstavljanje, izvođenje ili neku drugu srodnu aktivnost, i aktivno vladaju terminološkim okvirom neophodnim za razumijevanje tekstualnih sadržaja predstavljenih u okviru korpusa.

Bitna karakteristika koju odabrani tekstovi o umjetničkoj muzici na oba jezika dijele u okviru korpusa jesu i oblasti njihovog sadržanog usmjerenja, formulisane kroz tri krovna aspekta: životi i stvaralaštvo kompozitora, uvođenje, predstavljanje i definisanje muzičkih pojmova i pojava, te analiza muzičkih djela. Navedeni aspekti podrazumijevaju upotrebu adekvatne terminologije, kao i, generalno, specifične načine predstavljanja i izlaganja informacija koji karakterišu diskurs o umjetničkoj muzici.

Još jedna zajednička i uporediva osobina tekstova na engleskom i srpskom jeziku koji su uključeni u korpus jeste i činjenica da, u najvećoj mjeri, u oba jezika postoje adekvatni prevodi različitih muzičkih termina, takvi da podrazumijevaju isti skup značenja i upućuju na iste pojmove ili pojave.

Konačno, u tekstovima na oba jezika prisutna je specifična pojava da se, prvenstveno za određene aspekte izvođenja muzičkih djela, koriste termini i izrazi na italijanskom jeziku. Naime, ovi termini i izrazi se obično navode bez dodatnih pojašnjenja i prvenstveno koriste za označavanje određenih aspekata izvođenja muzičkih djela, kao što su tempo, dinamika i artikulacija (npr. *accelerando*, *Largo*, *piano*, *legato* itd.) ali i za (posredno ili direktno) obilježavanje ili imenovanje cjelina na koje se ti termini i izrazi odnose u okviru djela. Ti izrazi, inače, imaju jedinstveno značenje na globalnom nivou tekstova o umjetničkoj muzici, nezavisno od jezika u okviru kog se pojavljuju, a to značenje je identično onom koje imaju „originalno", odnosno u okviru italijanskog jezika. Takođe vrijedi pomenuti i neke od opštih izraza na italijanskom jeziku kojima se daju specifična uputstva (*al*, *con*, *fine*, *molto*, *poco*, *sempre*, *più* itd) tako što se, kao modifikatori, stavljaju ispred nekog od prethodno pojašnjenih termina (*molto accelerando*, *più legato* i sl.).

U Tabeli 1 prikazane su sličnosti koje postoje među tekstovima utvrđene poređenjem na osnovu ekvivalencije.

TEKSTOVI NA ENGLESKOM JEZIKU	**TEKSTOVI NA SRPSKOM JEZIKU**
autori tekstova	
ciljna grupa kojoj su tekstovi namijenjeni	
Sadržajno usmjerenje: životi i stvaralaštvo kompozitora; uvođenje, predstavljanje i definisanje muzičkih pojmova i pojava; analiza muzičkih djela	
postojanje adekvatnih prevoda različitih muzičkih termina u oba jezika	
upotreba termina iz italijanskog jezika	

Tabela 1: Sličnosti među tekstovima utvrđene poređenjem na osnovu ekvivalencije

4.2. Uporedni prikaz odlika tekstova dobijenih jezičkom analizom

Kako bi se utvrdilo postojanje zajedničkih i uporedivih odlika među tekstovima na dva jezika u okviru korpusa, bilo je neophodno izvršiti jezičku analizu tekstova iz korpusa za svaki od jezika posebno. Takva analiza je, u slučaju oba jezika, realizovana na dva nivoa, kroz prikazivanje relevantnih leksičko-gramatičkih karakteristika i tekstualizacije.

Prilikom prikazivanja relevantnih leksičko-gramatičkih odlika, naglasak je stavljen na dva aspekta: karakteristične upotrebe određenih glagolskih vremena u tekstovima i načine na koji su u njima imenice modifikovane pomoću specifično „muzičkih" pridjeva (pridjeva nastalih od imenica i glagola kojima se označavaju ili prikazuju muzički pojmovi, pojave ili radnje, npr. *polyphony – polyphonic, harmonise – harmonised*, odnosno *polifonija – polifoni*, *harmonizovati – harmonizovani* i sl.) ili drugih vrsta riječi koje, pojedinačno ili u grupi, obavljaju takvu pridjevsku funkciju. Prvi od njih odabran je kako bi se prikazali načini vremenske organizacije i distribucije radnji, stanja i, uopšte, informacija u tekstovima na oba jezika. Nasuprot tome, drugi aspekt, uz same terminološke odrednice specifične i karakteristične za diskurs o umjetničkoj muzici, predstavlja odlučujuće bitnu odliku koja doprinosi određenju i usmjerenju žanrovske i registarske pripadnosti tekstova.

Kada se govori o glagolskim vremenima i oblicima čija pojava i upotreba u određenim situacijama su karakteristične za tekstove o umjetničkoj muzici na engleskom i srpskom jeziku, mora se voditi računa o činjenici da ne postoji potpuno uporedivo podudaranje u sistemima glagolskih vremena u ova dva jezika, pošto sistem prisutan u engleskom jeziku uključuje znatno veći broj vremena nego što je to slučaj sa onim u srpskom jeziku, a u sklopu toga i kategorije kao što su *trajna* (eng. *continuous*) i *perfektna* (eng. *perfect*) glagolska vremena (što nije podudarno sa perfektom u srpskom jeziku), koje ne postoje u srpskom jeziku. Navedeno za posljedicu ima to da više različitih glagolskih vremena iz engleskog jezika ima svoj prevodni ekvivalent u jednom istom vremenu u srpskom jeziku. Ipak, zahva-

ljujući tome što oba jezika odlikuju srodni koncepti prošlosti, sadašnjosti i budućnosti i činjenici da obje analizirane grupe tekstova karakteriše relativno ograničen broj prisutnih glagolskih vremena, poređenje prema ovom kriterijumu je izvodivo i svrsishodno.

Što se tiče tekstova na engleskom jeziku, u njima je uočeno karakteristično prisustvo sljedećih glagolskih vremena: Present Simple Tense, Present Perfect Tense, Past Simple Tense, Past Perfect Tense i futur u obliku *will + infinitive.* S druge strane, u analiziranim tekstovima na srpskom jeziku prisutni su prezent, perfekat i futur prvi. Ukoliko se ova dva skupa glagolskih vremena sagledaju uporedno, na osnovu poznavanja njihove upotrebe i ustanovljene prevodne ekvivalencije koja postoji između engleskog i srpskog jezika, odmah je moguće utvrditi direktnu podudarnost u upotrebi između Present Simple Tense-a i prezenta, Past Simple Tense-a i perfekta, te oblika *will + infinitive* i futura prvog (Šestić 2002: 107-115; Mihajlović 2009: 115-122, 125-128). Od dva vremena engleskog jezika koja su preostala, Present Perfect Tense se, kao što je poznato, u zavisnosti od situacije koju opisuje, u srpskom jeziku prevodi prezentom ili perfektom (Šestić 2002: 116-118; Mihajlović 2009: 122-124), dok se Past Perfect Tense uglavnom prevodi perfektom (Šestić 2002: 118-119; Mihajlović 2009: 124-125) U tekstu koji slijedi, naglasak će biti stavljen na sličnosti i razlike u upotrebi tri para glagolskih vremena između kojih postoji direktna podudarnost.

Kada se uporede predstavljene i analizirane situacije u kojima se koriste Present Simple Tense i prezent u okviru korpusa tekstova na engleskom i srpskom jeziku, uočljiva je gotovo potpuna ekvivalencija u pogledu njihove upotrebe. Naime, oba glagolska oblika se koriste za prikazivanje i opisivanje činjenica i stavova zasnovanih na radnji koja se desila u prošlosti, kao i za iskazivanje tvrdnji i stanovišta posmatranih kao nešto uobičajeno, aktuelno i važeće u trenutku kada se o njima govori. Takođe se koriste i za tekstualno predstavljanje različitih vrsta muzičke analize i analitičkih procedura vezanih za muzička djela ili njihove pojedine dijelove, kao i za načelno opisivanje i prikazivanje različitih muzičkih pojmova ili pojava. Konačno, oba vremena u okviru tekstova nalaze upotrebu i prilikom hronološkog pripovijedanja o prošlim događajima (istorijski prezent), pri čemu se, u okviru dužih tekstualnih cjelina, kombinuju sa Past Simple Tense-om odnosno perfektom.

U pogledu Past Simple Tense-a i perfekta, uvidom u analizu uočava se da i između upotrebe ova dva vremena u analiziranim tekstovima o umjetničkoj muzici na engleskom i srpskom jeziku postoji načelna podudarnost. Ona se koriste za iskazivanje radnji i stanja vršenih ili izvršenih u prošlosti, prije vremena u kome se o njima govori, kao i za hronološko predstavljanje događaja iz prošlosti, uglavnom u kombinaciji sa istorijskim prezentom. Kao takva, upotrebu nalaze prilikom predstavljanja istorijskih podataka vezanih za život i rad kompozitora, njihova djela i tehnike komponovanja, razvoj pojedinih muzičkih pravaca, žanrova, oblika, pojmova, harmonskog jezika i slično.

Kao svojevrsna suprotnost u odnosu na dva prethodno predstavljena para glagolskih vremena, upotreba oblika za budućnost *will + infinitive* u tekstovima na engleskom jeziku se znatno razlikuje od upotrebom futura prvog u tekstovima na srpskom. Tačnije, u tekstovima na engleskom jeziku *will + infinitive* se koristi za najavljivanje nečega što će tek uslijediti, u daljem tekstu ili u daljem toku muzičkog djela ili oblika koji se analizira ili predstavlja, kao i za iskazivanje pretpostavki o daljem razvoju određenog muzičkog pravca ili muzike uopšte. Nasuprot tome i uprkos činjenici da bi u načelu trebalo da iskazuje budućnost, futur prvi se u tekstovima na srpskom jeziku prvenstveno koristi da predstavi prošle radnje koje se određuju kao relativna budućnost u odnosu prema nekom trenutku iz prošlosti.

Što se tiče Present Perfect Tense-a, njegova upotreba u engleskom jeziku je vezana za karakteristične situacije koje su vremenski smještene između prošlosti i sadašnjosti te se, u skladu s tim, ovo glagolsko vrijeme i koristi u različitim situacijama u okviru tekstova o umjetničkoj muzici na engleskom jeziku, dok srpski jezik, takve radnje i stanja pozicionira ili u prošlost ili u sadašnjost. S druge strane, Past Perfect Tense, kojim se u tekstovima na engleskom jeziku označavaju događaji koji su prethodili nekim drugim događajima u prošlosti, u tekstovima na srpskom jeziku svoj ekvivalent nalazi u perfektu, pri čemu je redoslijed dešavanja definisan samim kontekstualnim okruženjem ili vremenskim odrednicama unutar teksta.

U analizi tekstova napisanih na srpskom jeziku može se uočiti da se u njima, u karakterističnim situacijama, javljaju i glagolski prilog sadašnji i glagolski prilog prošli. Međutim, njihovi ekvivalenti iz

engleskog jezika, particip prezenta (eng. *present participle*) i particip perfekta (eng. *perfect participle*) se u tekstovima javljaju toliko rijetko da se to može zanemariti, tako da uporednu analizu nije moguće realizovati. Nešto drugačija situacija je sa potencijalom. Naime, pomoću potencijala se, u tekstovima, saopštavaju mogućnost, uzrok ili uslov potreban da se izvrši neka glagolska radnja, najčešće predstavljena u ostatku složene rečenice. U engleskom jeziku ne postoji jedinstveni glagolski oblik kojim se obuhvataju sve navedene funkcije potencijala, već se one realizuju na različite načine, upotrebom modalnih glagola (*would*, *could*, *can*, *may*, *might*), infinitiva ili, u rijetkim slučajevima, pomoću kondicionalnih rečenica.

U pogledu modifikacije imenica pomoću „muzičkih" pridjeva, jedina suštinska razlika u njenoj realizaciji u analiziranim tekstovima na oba jezika proizilazi iz činjenica da u srpskom jeziku imenica koja stoji ispred druge imenice ne može vršiti pridjevsku funkciju, dok je u engleskom jeziku takva pojava sasvim uobičajena i veoma prisutna. U svim ostalim slučajevima, načini njihovog javljanja i vršenja modifikacije su identični. Ovi pridjevi se, tako, pojavljuju kao pojedinačni, zatim kao modifikovani pomoću jednog ili više modifikatora, te kao složeni, nastali spajanjem dva pridjeva pomoću crtice, pri čemu oba zadržavaju svoje značenje i u jednakoj mjeri doprinose određivanju imenice ispred koje stoje.

LEKSIČKO-GRAMATIČKE KARAKTERISTIKE	
TEKSTOVI NA ENGLESKOM JEZIKU	**TEKSTOVI NA SRPSKOM JEZIKU**
Upotreba glagolskih vremena	
Present Simple Tense	*prezent*
Prikazivanje i opisivanje činjenica i stavova zasnovanih na radnji koja se desila u prošlosti; iskazivanje tvrdnji i stanovišta koje se posmatraju kao uobičajene, aktuelne i važeće u trenutku kada se o njima govori; tekstualno predstavljanje različitih vrsta muzičke analize i analitičkih procedura vezanih za muzička djela ili njihove pojedine dijelove, hronološko pripovijedanje o prošlim događajima (istorijski prezent).	
Past Simple Tense	*perfekat*
Iskazivanje radnji i stanja vršenih ili izvršenih u prošlosti, prije vremena u kome se o njima govori; hronološko predstavljanje događaja iz prošlosti, uglavnom u kombinaciji sa istorijskim prezentom; predstavljanje istorijskih podataka vezanih za život i rad kompozitora, njihova djela i tehnike komponovanja, razvoj pojedinih muzičkih pravaca, žanrova, oblika, pojmova i harmonskog jezika.	
will + infinitive future	*futur prvi*
Najavljivanje nečega što će tek uslijediti, u daljem tekstu ili u daljem toku muzičkog djela ili oblika koji se analizira ili predstavlja.	Predstavljanje prošlih radnji koje se određuju kao relativna budućnost u odnosu prema nekom trenutku iz prošlosti.
Present Perfect Tense	prezent/perfekat
Označavanje situacija koje su vremenski smještene između prošlosti i sadašnjosti.	
Past Perfect Tense	perfekat
Označavanje događaja koji su prethodili nekim drugim događajima u prošlosti.	
modalni glagoli/infinitiv/kondicionalne rečenice	*potencijal*
Saopštavanje mogućnosti, uzroka ili uslova potrebnog da se izvrši neka glagolska radnja.	
Modifikovanje imenica	
„muzički" pridjevi – pojedinačni, modifikovani pomoću jednog ili više modifikatora, složeni	
imenice u funkciji modifikatora	

Tabela 2: Leksičko-gramatičke karakteristike

Naredni nivo realizacije jezičke analize, analiza tekstualizacije, u tekstovima na oba jezika posmatran je kroz načine ostvarivanja gramatičke i leksičke kohezije. Utvrđeno je da se i gramatička i leksička kohezija u analiziranim tekstovima o umjetničkoj muzici na engleskom i srpskom jeziku realizuju na veoma srodan način i u skladu sa istim principima tekstualne organizacije. Naime, gramatička kohezija se u obje analizirane grupe tekstova načelno postiže pomoću reference, elipse i vezivanja. U tekstovima na engleskom jeziku javlja se još i supstitucija.

U najvećem broju slučajeva, na oba jezika, referenca se realizuje pomoću prisvojnih ili pokaznih zamjenica ili pridjeva, pri čemu preovladava prisustvo endoforičkih referenci, i to anafora, usmjerenih prema nečemu što je već ranije pomenuto ili imenovano u tekstu. Obično su u pitanju imena kompozitora, teoretičara ili analitičara, nazivi opusa, ciklusa ili kompozicija, muzičkih žanrova ili oblika, te različitih muzičkih pojava ili pojmova. S druge strane, elipsa se pojavljuje kada se iz teksta izostave elementi koji se, na osnovu prethodnog konteksta ili sadržaja, mogu posmatrati kao očigledni. U analiziranim tekstovima, na oba jezika, takvi elementi su vezani za određena muzička djela, žanrove, oblike ili kompozitore. Konačno, i vezivanje se obavlja na identičan način, uz upotrebu sve četiri moguće vrste veznika (aditivni, adversativni, kauzalni i temporalni) kojima se unutar teksta uspostavljaju različiti odnosi.

Za razliku od gramatičke kohezije, leksička kohezija se postiže izborom vokabulara, a sam vid leksičke kohezije koji se najčešće pojavljuje u okviru tekstova o umjetničkoj muzici na engleskom i srpskom jeziku jeste reiteracija. Upravo ovaj vid kohezije je ono što analizirane tekstove čini „muzičkim“ u smislu registra i žanra. U obje grupe tekstova, reiteracija se postiže upotrebom istih sredstava. Ta sredstva prvenstveno uključuju ponavljanje određenog termina (najčešće imenice ili pridjeva) vezanog za umjetničku muziku i promjenu vrste riječi, pri čemu se različite vrste riječi nastale od iste osnove višestruko pojavljuju u sklopu određene tekstualne cjeline. Reiteracija se još javlja i kroz ponavljanje više tematski, morfološki ili smisaono povezanih imenica i/ili pridjeva u sklopu tekstualnog odlomka, pasusa ili poglavlja, zatim u vidu upotrebe sinonima, hiponima ili hiperonima, te kroz upotrebu srodnih termina. Pod srodnim terminima podrazumijevaju se oni muzički termini između kojih nisu jasno definisani odnosi hiponimije ili hiperonimije, kao što su cjelina i njeni dijelovi (različitih tipova i nivoa, posmatrani iz perspektive cjeline ili iz perspektive uzajamnih odnosa), kao i različiti pojmovi i izrazi kojima se predstavljaju neki od aspekata muzičkog žanra, oblika, pravca ili djela. Tu se, takođe, svrstavaju i nazivi tonaliteta, simboli za akorde na ljestvičnim stupnjevima (pisani slovima ili rimskim brojevima), obrtaje akorada, nazivi intervala i vrste takta označeni brojevima, te simboli kojima se šematski predstavljaju različiti muzički oblici. Pri tome treba napomenuti da, u sklopu diskursa o umjetničkoj muzici na engleskom i srpskom jeziku, u nekim situacijama postoje izvjesne razlike između šematskih oznaka i simbola koji se koriste, o čemu će biti više riječi nešto kasnije.

ANALIZA TEKSTUALIZACIJE	
TEKSTOVI NA ENGLESKOM JEZIKU	**TEKSTOVI NA SRPSKOM JEZIKU**
Gramatička kohezija	
referenca	
endoforičke reference - anafora	
prisvojne zamjenice/pridjevi; pokazne zamjenice/pridjevi	
elipsa	
vezivanje	
aditivni veznici; adversativni veznici; kauzalni veznici; temporalni veznici	
supstitucija	
Leksička kohezija	
reiteracija	
ponavljanje određenog termina; ponavljanje više tematski, morfološki ili smisaono povezanih imenica i/ili pridjeva: upotreba sinonima, hiponima ili hiperonima; upotreba srodnih termina	

Tabela 3: Analiza tekstualizacije

4.3. Razlike

U tekstovima o umjetničkoj muzici na engleskom jeziku prisutne su dvije pojave, odnosno dva načina označavanja koja se bitno razlikuju od odgovarajućih načina označavanja prisutnih u tekstovima na srpskom jeziku. Tačnije, u pitanju su abecedni nazivi ljestvičnih tonova, a time i nazivi tonaliteta koji iz njih proizilaze, te oznake za oktave tonskog sistema (oktave na različitim tonskim visinama). Naime, u tekstovima na engleskom jeziku, standardni abecedni nazivi za tonove su C, D, E, F, G, A i B. U odnosu na tekstove na srpskom jeziku, ovaj tonski niz se razlikuje u nazivu posljednjeg tona, koji je u srpskom jeziku H umjesto B, što je preuzeto iz naziva tonova na njemačkom jeziku (Kennedy i Kennedy 2007: 583). Pri tome je B u srpskoj terminologiji naziv za sniženi ton H, dok se u engleskom jeziku to označava kao B_b (*b-flat*). Isti ton se, u slučaju kada je povišen, u srpskom jeziku označava kao $H_\#$ (*his*), dok je u engleskom jeziku predstavljen kao $B_\#$ (*b-sharp*). Isto se odnosi i za tonalitete u kojima je navedeni ton početni.

S druge strane, u tekstovima na engleskom i srpskom jeziku razlikuju se i oznake za oktave tonskog sistema, a iz toga proizilaze i razlike u označavanju tonova iz određenih oktava u okviru tekstova. Naime, u tekstovima na engleskom jeziku se, za obilježavanje pripadnosti tonova određenim oktavama, koristi **naučno označavanje tonova** (eng. *Scientific Pitch Notation*), poznato još i kao **međunarodno označavanje tonova** (eng. *International Pitch Notation*)[2] ili **standardno američko obilježavanje tonova** (eng. *American Standard Pitch Notation*)[3]. Naznačeni sistem podrazumijeva da se oktave označavaju cijelim brojevima i slijede nakon naziva tonova koji tim oktavama pripadaju. Pri tome je subkontra oktava (eng. *sub-contra octave*) označena kao nulta (0), kontra kao prva (1) i slično, tako da nazivi tonova izgledaju ovako: C0, E1, G3 itd. (broj može biti i u indeksu - C_0, E_1, G_3). Nasuprot tome, u srpskom jeziku se primjenjuje nešto drugačiji sistem označavanja (Despić 2007: 30-31), gdje se tonovi subkontra, kontra i velike oktave označavaju velikim slovima, sa numeričkom oznakom u vidu cijelog broja koja nakon njih slijedi u indeksu, ili, rjeđe, ispred njih stoji, pri čemu brojevi idu unazad, a nula se ne navodi, dok se tonovi male oktave i oktava koje nakon nje uzlazno slijede označavaju malim slovima nakon kojih slijede cijeli brojevi u eksponentu, pri čemu se, takođe, nula ne navodi. Tako se, recimo, ton C u subkontra oktavi obilježava kao C_2 ili $_2C$ u velikoj oktavi kao C, u maloj kao c, a u drugoj kao c^2.

Uporedni prikaz označavanja tonova koji pripadaju različitim oktavama, kao i njihovih naziva, na primjeru tona C, dat je u Tabeli 4.

ENGLESKI JEZIK			SRPSKI JEZIK		
Naziv oktave	Oznaka tona	Naziv tona	Naziv oktave	Oznaka tona	Naziv tona
sub-contra octave	C0 (C_0)	triple pedal C	subkontra oktava	C_2 ($_2C$)	C subkontra
contra octave	C1 (C_1)	double pedal C	kontra oktava	C_1 ($_1C$)	C kontra
great octave	C2 (C_2)	pedal C	velika oktava	C	C veliko
small octave	C3 (C_3)	bass C	mala oktava	c	C malo
one-line octave	C4 (C_4)	middle C	prva oktava	c^1	C jedan
two-line octave	C5 (C_5)	treble C	druga oktava	c^2	C dva
three-line octave	C6 (C_6)	top C	treća oktava	c^3	C tri
four-line octave	C7 (C_7)	double top C	četvrta oktava	c^4	C četiri
five-line octave	C8 (C_8)	triple top C	peta oktava	c^5	C pet

Tabela 4: Uporedni prikaz oznaka i naziva tonova koji pripadaju različitim oktavama

[2] http://www.flutopedia.com/octave_notation.htm (datum pristupa: 30. 1. 2019.)

[3] http://www.dolmetsch.com/musictheory1.htm#uspitch (datum pristupa: 30. 1. 2019.)

U sklopu navedenog, vrijedi spomenuti još jednu razliku, koja se tiče obilježavanja durskih i molskih tonaliteta. Naime, u tekstovima o umjetničkoj muzici na srpskom jeziku, durski tonaliteti se obilježavaju velikim slovima (C-dur), a molski malim (a-mol), dok se u tekstovima na engleskom jeziku u oba slučaja koriste velika slova i ne stavlja se crtica prije oznake tonskog roda (C major, A minor).

Takođe, u okviru diskursa umjetničke muzike na engleskom jeziku, postoji nekoliko termina kojima se, prilikom prevođenja sa engleskog na srpski jezik, mogu dodijeliti različita značenja, uprkos prividnom postojanju prevodnog ekvivalenta, što može dovesti do poteškoća u pravilnom razumijevanju tekstualnih cjelina u kojima se takvi termini nalaze. Ti termini su prvenstveno vezani za tekstove čiji je predmet analiza muzičkog djela prema različitim parametrima, a njihovo ispravno tumačenje, prije svega, zavisi od ustaljene terminologije u okviru tekstova o analizi na srpskom jeziku. Prije nego što se ovi termini navedu i pojasne, vrijedi ukazati na činjenicu da je muzička terminologija u okviru engleskog i srpskog jezika jasno razvijena, zaokružena i u najvećem broju slučajeva, odnosno za najveći dio termina, postoje prevodni ekvivalenti u oba jezika koji dijele isto značenje. U prilog tome govori i činjenica da je navedena terminologija u velikoj mjeri prisutna i u okviru dvojezičnih rječnika sa „opštim“ sadržajem. Pored toga, u srpskoj rječničkoj literaturi, postoji i izvjestan broj rječnika koji su specifično vezani za muzičku terminologiju na srpskom i engleskom jeziku, odnosno prevodne ekvivalente muzičkih termina u navedenim jezicima, kao što su *Muzički leksikon* Branka Vukičevića (2006) ili *Višejezični rečnik muzičkih termina* Vlastimira Peričića (2008). Ovi rječnici u svoj sadržaj uključuju sva relevantna područja muzičkog djelovanja i proučavanja muzike, uključujući i muzičku analizu, odnosno analizu muzičkog djela. Međutim, termini *figure*, *passage*, *section* i *phrase* koji se, u okviru analiziranog korpusa tekstova o umjetničkoj muzici na engleskom jeziku, često pojavljuju u tekstovima sa analitičkim sadržajem, ostaju relativno problematični i višeznačni u smislu njihovog tumačenja u srpskom jeziku. Naime, ovi termini imaju svoje načelne prevodne ekvivalente, ali se, na osnovu onoga što se pod tim terminima primarno podrazumijeva, u praksi, u okviru terminologije na srpskom jeziku, svaki od njih može posmatrati (prevesti ili tumačiti) na nekoliko različitih načina. Prevodni ekvivalenti i moguća značenja ili tumačenja navedenih termina u okviru srpskog jezika prikazani su u Tabeli 5. Nakon tabele, slijedi pojašnjenje definisanja i upotrebe svakog od njih, potkrijepljeno primjerima iz korpusa.

TERMIN	PREVODNI EKVIVALENT	MOGUĆA ZNAČENJA
figure	figura	*motiv; figura*
passage	pasaž	*odsjek; fragmentarna struktura; pasaž*
section	odsjek	*dio; cjelina; odsjek*
phrase	fraza	*rečenica; fraza*

Tabela 5: Engleski termini, njihovi prevodni ekvivalenti i moguća značenja na srpskom jeziku

Način na koji se termin *figure* definiše u okviru engleske muzičke terminologije u neku ruku potvrđuje uočenu dvoznačnost ovog termina. Naime, ovaj termin je, s jedne strane, definisan istim značenjem koje ima i termin *motif* (najkraća razumljiva i samostalna melodijska ili ritmička cjelina (Kennedy and Kennedy 2007: 508)), dok s druge strane on označava *figuru pratnje* odnosno „muzičku ćeliju iz koje se može razviti neki vid pratnje određene kompozicije“ (Kennedy and Kennedy 2007: 257). Prvo od navedenih značenja odgovara pojmu *motiva* u srpskoj muzičkoj terminologiji („najmanja ritmičko-melodijski izrazita cjelina“ (Skovran i Peričić 1991: 13)), dok se pod *figurom* uglavnom podrazumijeva drugo značenje, koje je odvaja od *motiva* po odsustvu „izrazitosti kakva je svojstvena motivu“ i vezuje je, prvenstveno, za prateći glas u okviru kompozicije (Skovran i Peričić 1991: 19).

U primjeru [1], pominjanje „ritmičke energije“ (*rhythmic energy*) i želje kompozitora za pokretanjem djela naprijed (*He wanted his pieces to drive forward*) jasno ukazuje na to da je u pitanju motivski rad u okviru melodijske linije, te se stoga termin *figure(s)* na ovom mjestu posmatra u značenju *motiv(i)*, koje odgovara onom iz primjera [2]:

[1] He wanted his pieces to drive forward with great rhythmic energy, and so used ***figures*** that— even though original—were simple. (Crocker 1986: 417)
[2] Na završetak teme (c:V) lančano se nadovezuje Most (t. 35-50), građen sekventnim ponavljanjem nešto izmenjenog početnog ***motiva*** teme. (Skovran i Peričić 1991: 421)

S druge strane, u primjeru [3], pominjanje „osnovnog tona dominante" (*root of this dominant*) i „punktirane figure" (*dotted-rhythm figure*) upućuje na muzička dešavanja u pratnji, takva da se termin *figure* ovog puta može tretirati kao *figura*, odnosno uznačenju predstavljenom u primjeru [4].

[3] The following two measures see the root of this dominant, C, repeated as a dotted-rhythm ***figure*** within a poco ritardando. (Caplin 1998: 81)
[4] Konsonantna kvarta je posebna vrsta kadencirajuće ***figure*** koja se javlja na dominanti i to kako na granici manjih celina, pododseka i odseka, tako i na kraju cele kompozicije. (Tošić 2007: 120)

Naredni termin, *passage* u engleskoj terminologiji označava dio kompozicije koji „nema nikakav strukturalni značaj" (Kennedy i Kennedy 2007: 566) odnosno za koji ne postoje „nikakve posebne implikacije u pogledu njegove pozicije ili odnosa u formalnoj izgradnji djela, već je prosto u pitanju dio koji je moguće identifikovati kroz neku karakterističnu odliku ili okvirnu ideju" (Fuller Maitland 1907: 643). U srpskoj muzičkoj terminologiji, termin *pasaž* ima relativno drugačije značenje i njime se označava „melodijska figura od niza prolaznih tonova ukrasnog karaktera" koja se najčešće izvodi u brzom tempu, obično od strane nekog solističkog instrumenta ili grupe istorodnih instrumenata u orkestru (Plavša 1972: 456), što predstavlja znatno specifičnije i preciznije određenje u odnosu na ono iz engleskog jezika. Stoga se termin *passage*, upotrebljen u okviru analiziranih tekstova na engleskom jeziku, u terminološkom okviru muzičke analize na srpskom jeziku može tumačiti (prevoditi) i kao *odsjek* ili *fragmentarna struktura*, u zavisnosti od konteksta u kome se javlja i muzičke situacije koja se njime opisuje.

U primjeru [5] riječ je o solisti (*soloist*), a sam akcenat stavljen na čin izvođenja, a ne na formu, tako da značenje termina *passage(s)* odgovara srpskom terminu *pasaž(i)*, čija karakteristična upotreba u kontekstu srpske muzičke terminologije je predstavljena u primjeru [6].

[5] Occasionally, however, the soloist is given brief ***passages*** of his own in a tutti section. (Green 1979: 240)
[6] Ceo ***pasaž*** može biti sviran u jednom smeru sa osećanjem ubrzanja. (Serdar 2014: 63)

S druge strane, u primjeru [7] naglasak je na harmoniji u okviru jedne muzičke cjeline, tako da je na ovom mjestu termin *passage* adekvatno tumačiti kao *odsjek*, odnosno u značenju iz srpskog jezika koje je ekvivalentno onom predstavljenom u primjeru [8]:

[7] In this final ***passage***, the harmony begins with the C major triad followed by D minor, another C major chord, two G major chords, and the final C major triad. (Blatter 2007: 169)
[8] Suprotno tome, ukoliko se ***odsek*** b sjedinjuje sa nastupajućom reprizom, tematski, tonalno, pa čak i strukturno, evidentna je prevaga dvodelnosti. (Sabo 2014: 144)

U primjeru [9] jasno je da je termin *passage* upotrebljen da označi muzičko produženje i proširenje muzičkog toka, te u tom smislu *fragmentarna struktura* predstavlja najadekvatnije tumačenje ovog termina, što podržava i svojevrsna definicija ovog termina iz primjera [10].

[9] The next phrase continues in the home key, and a strongly continuational ***passage*** at m. 9 directs the music to the dominant, which is confirmed as the subordinate key by the cadence at m. 12. (Caplin 2013: 631)

[10] ***Fragmentarna struktura*** u osnovi nosi svojstva suprotna rečenici, smatra se nesamostalnom, donekle je podređena rečenici i opstaje samo kao sastavni deo muzičkog toka. (Sabo 2012: 40)

Treći navedeni termin, *section*, u muzičkoj terminologiji na engleskom jeziku se odnosi na „potpunu, ali ne nezavisnu muzičku ideju“ (Bye 1993: 51) ili predstavlja „opšti termin za grupišuću strukturu“ u okviru muzičkog djela ili njegovih dijelova (Caplin 1998: 257). U tom smislu, njemu prvenstveno odgovara termin *odsjek*, ali ustaljena analitička terminologija na srpskom jeziku uključuje još dva srodnih izraza kojima se ovaj termin takođe može tumačiti, odnosno izraze *dio* i *cjelina*. Naime, *odsjek* obično podrazumijeva muzičku jedinicu koja je po svojim sadržajnim, formalnim, harmonskim i melodijsko-ritmičkim karakteristikama jedinstvena i, u okviru djela, ostvaruje izvjestan stepen samostalnosti i zaokruženosti koji joj omogućava da, kao takva, prilikom analize bude registrovana, obilježena, pojašnjena i, po potrebi, razložena na sastavne elemente. *Dio* je, obično, jedinica relativno višeg reda, koja u sebi može objedinjavati nekoliko *odsjeka*, dok je *cjelina* termin koji se koristi kada u tekstu ne postoje preciznije odrednice u pogledu forme, sadržaja, muzičkih karakteristika i obima, već je naglasak samo na odvajanju jedne muzičke jedinice od druge, na osnovu postavljenog kriterijuma.

Zbog svega navedenog tumačenje prvenstveno zavisi od konkretne pojave uočene u notnom tekstu koja se opisuje, te muzičkog žanra ili oblika u okviru kog se ta pojava pojavljuje.

U primjeru [11], termin *sections* je najprikladnije tumačiti kao *dijelovi*, budući da je iz konteksta i niza termina u okviru koga se javlja jasno da je riječ o muzičkim jedinicama koje se, na osnovu kriterijuma postavljenog od strane autora teksta (analitičara), posmatraju kao zaokružene i zajedno formiraju muzičko djelo kao cjelinu.

[11] The ability to follow the music's direction leads to a proper evaluation of the single motives, chords, phrases and ***sections*** of a composition, thus preventing the ear from losing itself in a maze of the work's details and enabling it to grasp the motion's continuity. (Salzer 1982: 257)

S druge strane, u primjeru [12] termin *section* je mnogo primjerenije tumačiti kao *cjelina*, budući da je izostalo preciznije kontekstualno određenje o kakvim formalnim jedinicama muzičkog djela je zapravo riječ. Slično se može reći i za primjer [13], gdje se, na osnovu konteksta u kome se koristi, termin *section* tumači kao *odsjeci.*

[12] Toward the end of the ***section***, the whole-tone collections emerge once again, reestablishing their coexistence with the octatonic collections. (Susanni 2013: 134)
[13] Some closing ***sections*** have melodic lines which contrast with the first and second themes (Green 1979: 184)

U daljem tekstu slijede primjeri za upotrebu termina *dio* ([14] i [16]), *cjelina* ([15]) i *odsjek* ([15] i [16]), u okviru muzičke terminologije na srpskom jeziku.

[14] Prvi ***deo*** obično predstavlja normalni period koji se završava u osnovnom tonalitetu ili modulira u neki od najbližih tonaliteta. (Skovran i Peričić 1991: 76)
[15] Jedna rečenica/fraza može, sama po sebi, da predstavlja jedan ***odsek*** u muzičkom delu ili da čini samostalnu jednostavniju ***celinu***. (Popović 1998: 321)
[16] Za drugi ***deo*** je istaknuto da se sastoji od dva ***odseka***, koja su razgraničena kadencom u nekom bliskom tonalitetu. (Veljanović 2014: 206)

Četvrti i posljednji termin, *phrase*, ima nekoliko različitih, više ili manje srodnih, tumačenja u okviru diskursa o umjetničkoj muzici na engleskom jeziku. Prema jednoj od njih, označava „najkraći muzički odsjek koji, nakon što je dosegao tačku relativnog predaha, izražava muzičku misao koja je u većoj ili manjoj mjeri potpuna“ (Green 1979: 7). Druga definicija kaže da je u pitanju „jedinica od

minimalno četiri takta, koja često, ali ne obavezno, sadrži dvije ideje“ (Caplin 1998: 256). Na veb-sajtu *musictheory.net*[4] nalazi se nešto opštija definicija termina *phrase*, gdje stoji da je to „niz tonova koji zvuče kompletno čak i ako se sviraju odvojeno od glavne kompozicije“. Konačno, u članku o terminu *musical phrase* na *Vikipediji*[5] kombinuju se dvije definicije, jedna iz *Enciklopedije Larousse* (*Larousse Encyclopedia*, 1958) a druga iz muzičkog rječnika *New Grove* (1990), obje preuzete iz studije J. J. Nattieza *Muzika i diskurs: ka semiologiji muzike* (*Music and Discourse: Toward a Semiology of Music*, 1990), tako da je termin označen dvojako, kao „jedinica muzičkog metra koja sama po sebi u potpunosti ima smisla, izgrađena od figura, motiva i ćelija koje se kombinuju kako bi formirale melodije, periode i veće odsjeke; ili dužina tokom koje pjevač ili instrumentalista može pjevati ili svirati na jedan dah“.

U muzičkoj literaturi na srpskom jeziku se, međutim, mogu pronaći nešto drugačije definicije i tumačenja termina *fraza*, kao primarnog prevodnog ekvivalenta engleskog termina *phrase*. Tako Skovran i Peričić navode: „Najmanja tematska (ritmičko-melodijska) celina je motiv, a najmanja metričko-formalna celina - grupa od dva takta, zvana dvotakt (neki teoretičari je nazivaju fraza)“ (Skovran i Peričić 1991: 34). Termin *fraza* se na isti način tumači i u enciklopedijskom leksikonu *Muzička umetnost* (Plavša 1972: 128-129). Međutim, u daljem pojašnjenju. Skovran i Peričić se relativno približavaju njegovim tumačenjima u okviru muzičke terminologije na engleskom jeziku: „Mi ćemo termin „fraza” upotrebljavati u njegovom opštijem značenju: to je kraći odsek koji se oseća kao smisaona celina izložena „u jednom dahu”, bez obzira da li je reč o jednotaktnom motivu ili, recimo, osmotaktnoj rečenici“ (Skovran i Peričić 1991: 34). Srodnu definiciju daje i Zoran Božanić, navodeći da „fraza predstavlja najmanju smisaonu celinu ili, drugim rečima, sintaksički element muzičkog toka, relativno samostalan, koji u sebi sadrži motiv ili skup motiva, a po pravilu ne prelazi granicu rečenice“ (Božanić 2007: 5). Posmatrajući muzičku frazu i njene specifičnosti isključivo sa aspekta izvođaštva, Božanić, takođe, uočava da se ona „izdvaja melodijskim, harmonskim, ritmičkim ili fakturnim sredstvima, a razlikuje se od rečenice i perioda manjim stepenom završenosti. (…) U pojedinim slučajevima fraza može strukturno da odgovara rečenici, odnosno rečenica predstavlja monolitnu, na fraze nedeljivu tvorevinu. Tako dolazimo do sintetičke strukturne pojave koju možemo nazvati fraza/rečenica“ (Božanić 2007: 6-7). Termin *fraza/rečenica* koristi i Berislav Popović, i, u uvodnim razmatranjima u okviru studije *Muzička forma ili smisao u muzici* (1998), tu upotrebu pojašnjava činjenicom da je u domaćoj udžbeničkoj literaturi i u školskoj praksi svih nivoa u upotrebi domaći termin *muzička rečenica*, dok se, s druge strane, izvan tih okvira, u ukupnoj praksi muzičara, najčešće koristi strani termin *muzička fraza*, te se on, stoga, odlučuje za „kombinovani vid upotrebe oba termina“ u vidu konstrukcije *rečenica/fraza*, posmatrajući ova dva izraza kao sinonime (Popović 1998: 15).

U literaturi o muzičkoj analizi na engleskom jeziku takođe je prisutno ovakvo značenjsko izjednačavanje termina *phrase* i *sentence* (Green 1979) ali se može naći i jasno podvlačenje razlika između njih, što je učinjeno prilikom definisanja termina *sentence* kao „teme od osam taktova izgrađene od dvije četverotaktne fraze“ (Caplin 1998: 35). U srpskom jeziku, takva konstrukcija bi bila okarakterisana terminom *velika muzička rečenica* (Plavša 1972: 128-129; Skovran i Peričić 1991: 38).

Iz svega navedenog jasno da se termin *phrase* u srpskom jeziku, u zavisnosti od konkretne muzičke situacije na koju se odnosi, ali i samog pristupa, može tumačiti na dva načina naznačena u Tabeli 5, odnosno kao *fraza* ili kao *rečenica.*

U primjeru [17], na osnovu konteksta u kome je termin *phrase* upotrebljen, jasno je da ga je sasvim moguće tumačiti njegovim prevodnim ekvivalentom, terminom *fraza.* Primjer [18] predstavlja tipičnu situaciju u kojoj se ovaj termin koristi u muzičkoj terminologiji na srpskom jeziku.

[17] As simple as the voice leading is in this final ***phrase***, there may seem to be a bit of a challenge presented to the singers as they go from the last chord in Example 4.14 to the first pitches of this final excerpt. (Blatter 2007: 169)

[4] https://www.musictheory.net/lessons/55 (datum pristupa: 30. 1. 2019.)

[5] http://en.wikipedia.org/wiki/Phrase_(music) (datum pristupa: 30. 1. 2019.)

[18] U nastavku - koji nije naveden - na ovo se nadovezuje opet početna ***fraza***, dakle i povratak na „osnovni tonalitet" III/4 modusa. (Despić 1997: 377)

Međutim, u primjeru [19] riječ je o muzičkom periodu, koji se, prema teorijskoj literaturi iz muzičkih oblika na srpskom jeziku, gradi od muzičkih rečenica, tako da se, za termin *phrases*, tumačenje *rečenice* nameće kao jedini mogući. S druge strane, iz primjera [20] može se identifikovati uobičajeni kontekst u kome se ovaj termin koristi u okviru muzičke terminologije na srpskom jeziku.

[19] The piece, then, actually shows a progressive harmonic movement and is a period consisting of three similar ***phrases***. (Green 1979: 92)
[20] U datom primjeru (primjer 1b), na prvi pogled čini se da je u pitanju klasičarski tipična osmotaktna modulirajuća ***rečenica***, koja završava savršenom kadencom. (Grujić 2014: 221)

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Sprovedena kontrastivna analiza pokazala je postojanje velikog stepena srodnosti između dva analizirana korpusa u smislu žanrovskih i registarskih karakteristika utvrđenih na osnovu ekvivalencije. Veliki stepen srodnosti takođe postoji i u smislu jezičkih odlika (leksičko-gramatičkih odlika i tekstualizacije), pri čemu razlike koje postoje spadaju u okvir načelnih, opštih razlika između sistema engleskog i srpskog jezika. Najuočljivije razlike koje postoje između tekstova o umjetničkoj muzici na engleskom i srpskom jeziku uključenih u korpus tiču se razlika u nazivima oktava obilježavanju i nazivima tonova u okviru različitih oktava i mogućnosti postojanja različitih značenja pojedinih muzičkih termina iz engleskog jezika prilikom njihovog prevođenja na srpski, uprkos prividnom postojanju prevodnih ekvivalenata, što je u prethodnom tekstu detaljno predstavljeno i objašnjeno.
Budući da je u okviru navedenog istraživanja analitički akcenat bio stavljen na pisani akademski diskurs, koji, kao takav, sa svim svojim karakteristikama, predstavlja samo jedan od aspekata ukupnog akademskog diskursa o umjetničkoj muzici, dalji pravac u kome bi se istraživanje moglo voditi svakako jeste područje usmenog akademskog diskursa, odnosno načina komunikacije koji se u okviru diskursne zajednice profesionalnih, akademskih muzičara odvija usmenim putem, u okviru nastave (časova, predavanja i konsultacija), seminara, usmenih izlaganja na naučnim i stručnim konferencijama, radijskih i televizijskih emisija iz kulture, intervjua i slično. Budući da bi, u slučaju sprovođenja takve analize, korpus činili snimljeni i potom direktno transkribovani (i, pri tome, neuređivani) zapisi usmenih izlaganja i konverzacija, kao svojevrsna suprotnost uređenosti, preciznosti i neminovnoj jezičkoj, stilskoj i terminološkoj ispravnosti koja načelno karakteriše pisani akademski diskurs, njeni rezultati bi sigurno bili veoma zanimljivi i značajno bi dopunili i obogatili postojeće zaključke novim saznanjima.

Literatura

Blatter, A. (2007). *Revisiting Music Theory: A Guide to the Practice*. New York: Routledge.
Božanić, Z. (2007). *Muzička fraza,* Beograd: Clio.
Bye, L. D. (1993). *Student's Musical Dictionary*. Fenton: Mel Bay.
Caplin, W. E. (1998). *Classical Form: A Theory of Formal Functions for the Instrumental Music of Mozart, Haydn and Beethoven*. Oxford and New York: Oxford University Press.
Chesterman, A. (2005). *On definiteness: a study with special reference to English and Finnish*. Cambridge: Cambridge University Press.
Connor, U. M. and Moreno, A. I. (2005). Tertium comparationis: A vital component in contrastive rhetoric research. In: P. Bruthiaux, D. Atkinson, W. G. Eggington, W. Grabe, and V. Ramanathan (eds.). *Directions in Applied Linguistics: Essays in Honor of Robert B. Kaplan*. Clevedon: Multilingual Matters, 153-164.
Crocker, R. L. (1986). *A History of Musical Style*. New York: Dover.
Despić, D. (1997), *Harmonija sa harmonskom analizom*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Despić, D. (2007). Деспић, Дејан. *Теорија музике*, Београд: Завод за уџбенике.
Filipović, R. (1975). *Contrastive analysis of English and Serbo-Croatian*, Vol. 1. Zagreb: Institute of Linguistics.
Fuller Maitland, J. A. (1907). *Grove's Dictionary of Music and Musicians.* Vol. III. New York: The Macmillan Company.
Green, D. M. (1979). *Form in Tonal Music: An Introduction to Analysis*. New York and Chicago: Holt, Rinehart and Winston.
Grujić G. (2014): Muzička sintaksa: granične strukture između rečenice i fragmentarnosti u klavirskim trijima ranog romantizma, u D. Stojanović i D. Zdravić Mihailović (ur.): *Umetnost i kultura danas: duh vremena i problem interpretacije,* zbornik radova sa naučnog skupa BARTF 2014*,* Niš: Univerzitet, Fakultet umetnosti. str. 219-228.
Hyland, K. (2009). *Academic Discourse: English in Global Context*. London and New York: Continuum.
Kennedy, M., Kennedy, J. B. (2007). *Oxford Concise Dictionary of Music*. Oxford and New York: Oxford University Press.
Kovačević D. (2017). Contrastive Linguistic Analysis of Texts on Classical Music in English and Serbian and Its Possible Applications in Professional Environment and ESP. *The Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes* 5 (1), 35-48.
Kovačević D. (2018). Pedagogical Conceptualisation of Content Knowledge in Teaching Art Music Related ESP. *The Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes* 6 (3), 333-339.
Kovačević, D. (2015). Some Aspects of Musical Analysis Terminology in English and Serbian. *1. međunarodna naučno-stručna konferencija M-INISTAR – Zbornik radova*. Istočno Sarajevo: Muzička akademija Univerziteta u Istočnom Sarajevu, str. 130-139.
Kurteš, S. (2009). New horizons for contrastive analysis: grammatical prototypes as tertium comparationis". *Selected papers from the 18th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*. Thessaloniki: Monochromia Publishing, 233-241.
Mihajlović, Lj. (2009). *Gramatika engleskog jezika (morfologija i sintaksa).* Beograd: Naučna KMD.
Nattiez, J. J. (1990). *Music and Discourse: Toward a Semiology of Music*. Princeton: Princeton University Press.
Plavša, D. (ur.) (1972).: *Muzička umetnost, Enciklopedijski leksikon - Mozaik znanja*. Beograd: Interpres.
Popović, B. (1998). *Muzička forma ili smisao u muzici*. Beograd: Clio.
Sabo, A. (2012). *Ispoljavanje simetrije u muzičkom obliku – pitanja metodologije analize*, doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet umetnosti.
Sabo, A. (2014).: Analitička interpretacija, u D. Stojanović i D. Zdravić Mihailović (ur.): *Umetnost i kultura danas: duh vremena i problem interpretacije: zbornik radova sa naučnog skupa BARTF 2014*., Niš: Univerzitet, Fakultet umetnosti. str. 141-148.
Salzer, F. (1982). *Structural Hearing: Tonal Coherence in Music*. New York: Dover Publications, Inc.
Serdar, A (2014). Analiza fraziranja u interpretaciji, u D. Stojanović i D. Zdravić Mihailović (ur.): *Umetnost i kultura danas: duh vremena i problem interpretacije,* zbornik radova sa naučnog skupa BARTF 2014, Niš: Univerzitet, Fakultet umetnosti, str. 59-81.
Skovran, D. i Peričić, V. (1991). *Nauka o muzičkim oblicima*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu.
Susanni, P. (2013): Tonal Progression in Bartók's Etudes, op. 18. *New Sound* 42, II/2013. Belgrade: Department of Musicology, Faculty of Music Art, 129-136.
Šestić, L. (2002). *Gramatika tehničkog engleskog sa rječnikom*. Zenica: Minex.
Tošić, V. (2007). Upotreba disonantnog sukoba četvrtina, konsonantne kvarte, parazitske disonance i napuštene skretnice u četveroglasnim motetima Palestrine, u: M. Živković i dr. (ur.), *Zbornik katedre ze muzičku teoriju. Muzička teorija i analiza 4.* Beograd: Fakultet muzičke umetnosti i IP „Signature", str. 115-124.
Veljanović, J. (2014): Tipovi baroknog dvodela, trodela i sonatnog oblika u Engleskim svitama Johana Sebastijana Baha, u D. Stojanović i D. Zdravić Mihailović (ur.): *Umetnost i kultura danas: duh vremena i problem interpretacije,* zbornik radova sa naučnog skupa BARTF 2014*,* Niš: Univerzitet, Fakultet umetnosti. str. 205-218.

CONTRASTIVE ANALYSIS OF WRITTEN ACADEMIC DISCOURSE ON ART MUSIC IN ENGLISH AND SERBIAN

Summary

The written academic discourse on art music encompasses books, textbooks, articles, scientific and professional papers and other similar written publication dealing with various aspects of art music. Such publications are used within the discourse community whose members are, in some way, professionally involved in art music or in the system of higher education related to art music. A contrastive analysis of this discourse written in English and Serbian has been performed in this paper, based on a corpus consisting of 400 excerpts (two corpora containing 200 excerpts for each of the languages) from relevant and appropriate texts from the domain of academic discourse on art music written in the mentioned languages. The contrastive analysis has been conducted in a few stages. The first stage has involved the defining of specificities of the textual corpus as a whole and the identification of common features of the texts in both languages which can be compared on the basis of different levels of equivalence. At the second stage, the linguistic analysis of texts from each of the corpora has been performed, together with the comparative observation of the analysed corpora at the level of equivalence identified within linguistic analysis. Finally, the conclusive identification, presentation and explanation of analytical results, has been done, implying the similarities and differences between the corpora. The model set by Connor and Moreno in their paper *Tertium comparationis: A vital component in contrastive rhetoric research* (2005) has been used as the initial basis for the contrastive analysis.

Keywords: contrastive analysis, academic discourse, art music.

Darko Kovačević
Faculty of Electrical Engineering/Academy of Music
University of East Sarajevo
Bosnia and Herzegovina
dax1978@gmail.com

UDK 81'42
81'25

Јелена М. Ковач

КОГНИТИВНИ КУЛТУРНИ МОДЕЛИ У СПРЕЗИ СА ПРИНЦИПИМА УЧТИВОСТИ У АКАДЕМСКОМ ДИСКУРСУ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА

Предмет овог рада представљају когнитивни културни модели у спрези са принципима учтивости који се користе у академском дискурсу између професора/професорки и студената/студенткиња докторских академских студија у Србији и Шпанији, са фокусом на професорском дискурсу. Реч је о компаративном интердисциплинарном истраживању у коме се концепти у фокусу рада посматрају из перспективе критичке социолингвистике, когнитивне антропологије, као и критичке анализе дискурса. Циљ истраживања јесте да се путем проучавања дискурса професорâ/професорки увиди да ли обе академске заједнице деле исте когнитивне културне моделе, примењујући исте принципе учтивости приликом комуникације са студентима/студенткињама. Приликом истраживања примењена је квалитативна истраживачка метода, студија случаја, будући да је таква процедура најподеснија за испитивање феномена у фокусу рада, при чему се очекује да ће се путем детаљног описа дискурзивних ситуација и пракси обезбедити обиље података о испитиваном феномену. Током истраживања, како би се испитало садејство когнитивних културних модела и принципа учтивости, коришћене методе прикупљања података биле су следеће: присуство предавањима/семинару на докторским академским студијама где су се вршиле опсервације комуникације, а затим су били обављени полуструктурирани интервјуи са професорима/професоркама. Очекује се да ће резултати истраживања дати одговоре на питања да ли српска и шпанска академска заједница деле исте когнитивне културне моделе, исти степен учтивости, као и одговор на питање која од ове две заједнице је традиционалнија у свом приступу.

Кључне речи: когнитивни културни модели, принципи учтивости, академски дискурс, квалитативно истраживање, студија случаја.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Свако од нас као припадник одређене друштвене заједнице, поседује сопствене погледе на свет, погледе на заједницу у којој живи, на своје сународнике, као и на припаднике других друштвених или културних заједница. Друштвени живот изискује да се ускладе индивидуалне потребе и колективни услови, те је један од предуслова за успешан опстанак и функционисање у оквиру заједнице поседовање структурисаног, хијерархијски организованог друштвеног знања које се налази у културним моделима (Filipović, 2009: 112).

Култура као друштвено стечено знање представља део сећања које се „друштвено стиче", те самим тим култура представља део људске мисли (Hudson, 2001: 72-73). Питањем организације културног знања бави се когнитивна антропологија, уз претпоставку да је реч о знању које деле сви чланови одређене заједнице (енгл. *shared knowledge*) и које се налази у културним моделима, те се оно дефинише као „прототипичан след догађаја у поједностављеном свету" (Holland & Quinn, 1995 [1987]: 32). Управо то културно знање које поседују сви или већина чланова једне говорне заједнице, јесте знање које омогућава члановима те заједнице да успешно користе језик и учествују у говорним догађајима (в. Holland & Quinn, 1995 [1987]). Стога, као чланови једне друштвене заједнице, поседујемо одређене културне моделе који обликују наше поимање света, ставове, веровања, те самим тим и друштвену стварност. Културни модели, дакле, представљају друштвени

систем знања које морамо да поседујемо уколико желимо да будемо прихваћени чланови друштвених заједница у оквиру којих функционишемо, тако да они утичу на понашање већине или свих чланова једне заједнице. Они су присутни у свим друштвеним заједницама, али су подложни променама и разликују се од једне друштвене заједнице до друге (Filipović, 2009: 19-20). Људско понашање налази се управо под утицајем културних модела који су репрезентативне хијерархијске структуре познате свим члановима дате културе, пре свега на плану несвесног, односно имплицитног знања (D'Andrade & Strauss, 1992). Културни модели су когнитивног карактера и садрже све информације које су потребне за успешно деловање појединца у различитим комуникативним ситуацијама унутар говорних заједница. Они настоје да објасне и опишу сложени низ когнитивних операција неопходних за успешно деловање сваког појединца у друштвеним интеракцијама (Filipović, 2009: 112). Будући да су културни модели когнитивног карактера, односно да су повезани са сазнањем/спознајом културног знања, о њима се може говорити као о когнитивним културним моделима. Дакле, когнитивни културни модели су групе структурираног друштвеног знања које нам је неопходно како бисмо постали прихваћени као чланови друштвене заједнице (Filipović, 2009: 112).

Током комуникације потребно је да се са саговорником сарађује, као и да се, у складу са тим, испољава барем неопходна мера учтивости (Бугарски, 1995: 149), што се свакако односи и на комуникацију унутар академске заједнице која је у фокусу овог рада. Када је реч о сарадњи између саговорника, треба се осврнути на принцип сарадње (енгл. *cooperative principle*) којим се бавио Пол Грајс. Грајсов принцип сарадње има за циљ да се током комуникације обезбеди ефикасан, те самим тим успешан, пренос информација, односно порука између саговорника. Под претпоставком да је неки такав општи принцип прихватљив, Грајс наводи да је могуће разликовати четири категорије које се састоје од одређених максима. Ослањајући се на Кантову филозофију, Грајс ове категорије назива категоријама квантитета, квалитета, релације и начина (Grice, 1975: 45). Једна од максима о којима Грајс говори, а која је значајна за овај рад, управо је максима везана за учтивост приликом комуникације која гласи *Будите љубазни* (енгл. *Be polite*) (Grice, 1975: 47).

Учтивост представља важан аспект друштвених интеракција, нарочито у ситуацијама када постоји неједнака расподела моћи у дискурсу, односно када учесници/учеснице дискурса комуницирају са различитих позиција моћи, као што је случај са академским дискурсом. Академски дискурс, пре свега, односи се на начине размишљања и употребу језика који постоје у академији. Његов значај, у великој мери, лежи у чињеници да се сложене друштвене активности као што су образовање студената, демонстрирање учења, ширење идеја и конструисање знања, ослањају на језик. Овај дискурс истовремено конструише друштвене улоге и односе који стварају академике и студенте и који одржавају универзитете, дисциплину и стварање самог знања. Појединци користе језик за писање, обликовање проблема и разумевање проблема на начин који је специфичан за одређене друштвене групе (Hyland, 2009: 1-2). Друштвена моћ у групама и организацијама, заправо, почива на принципима хијерархије. Стога, универзитет као друштвена организација која поседује моћ, чврсто и хомогено је структуирана са тачно одређеним и разрађеним улогама и функцијама (Pešić & Bazić, 2008: 245-246). Када говоримо о академском дискурсу, у оваквој врсти дискурса одражавају се неједнаки односи моћи кроз комуникацију, где сам језик постаје средство за очување односа неједнакости (в. Fairclough, 2001) и у коме професори/професорке делају са виших позиција моћи, док студенти/студенткиње имају мање моћи током самог овог процеса (Filipović, 2009: 46-47). Језик и дискурс, односно „обрасци језичког понашања, са једне стране, представљају рефлекс културних модела и идеологија, али, са друге стране, језичко понашање такође потврђује или оспорава, одржава или мења одређену идеологију" (Filipović, 2009: 46). Узимајући у обзир чињеницу да је академски дискурс хијерархијски устројен, односно да у њему постоји вертикални однос између учесника/учесница, постоји претпоставка да постоји друштвена дистанца у оваквој врсти дикурса, као и да студенти/студенткиње не поседују висок степен моћи. Структура друштвених и говорних заједница налази се у директној корелацији са језичким изборима које правимо сваки пут када ступамо у друштвене интеракције (Filipović, 2015: 1). Међутим, дискурс у академској заједници јесте и начин на који појединци сарађују, стварају знање и дефинишу академску оданост (Hyland, 2011: 171).

Циљ овог рада је да се испита академски дискурс међу професорима/професоркама и студентима/студенткињама докторских студија у Србији и Шпанији (Универзитета у Београду и Универзитета у Гранади), са фокусом на принципима учтивости који се користе у међусобној комуникацији, као одраз когнитивних културних модела, тј. циљ је упоредити два друштвено-културна контекста, њихове сличности и разлике, као и проширити дебату о когнитивним културним моделима на академско поље. Полази се од претпоставке да академски дискурс у ове две заједнице неће бити изнад дискурса српске/шпанске културе, односно изнад друштвено-културног контекста, већ у складу са њим. Друга претпоставка је да су управо у оквиру академске заједнице на снази традиционални културни модели, тј. модели који јасно одређују на који начин треба да се постави свако од учесника у дискурсу, користећи притом учтиве структуре као принцип који регулише и доводи у равнотежу друштвену дистанцу (Leech, 1983: 83). Традиционална култура представља устаљена понашања која се извршавају и понављају путем специфичних норми, тако да је присутна у свим облицима друштвеног живота, између осталог и у образовању (Pešić & Bazić, 2008: 268). С тим у вези, традиционални културни модели су устаљени обрасци понашања у оквиру друштвених заједница. Традиционални културни модел у академској средини огледа се кроз хијерархијско устројство, неравноправну комуникативну основу професор/студент где професор одлучује колико и шта студент треба да зна да би положио испит, формално обраћање (уз заменицу *Ви*), физичку дистанцу (Filipović, 2009: 46-49). Дакле, традиционални културни модел представља модел где постоји однос подређености/надређености, јасно одређене друштвене улоге и понашање у интеракцији. Насупрот томе, ауторка рада о когнитивним културним моделима и учтивости у академском дискурсу сматра да културни модел који одступа од наведених традиционалних норми јесте културни модел модернизације[1]. Под модернизацијом сматрају се структурне промене које омогућавају да друштво апсорбује промене и раст (в. Gredelj, 1996).

Такође, циљ истраживања јесте да се однос моћи у академском дискурсу аргументује као концепт сарадње и однос сарадње између саговорника, а не као негативан однос у коме је један од саговорника угрожен на било који начин.

Кроз компаративну интердисциплинарну анализу академског дискурса, ослањајући се на постулате критичке социолингвистике, когнитивне антропологије и критичке анализе дискурса, настоји се да се издвоје когнитивни културни модели који доводе до релативног статуса учесника у комуникацији. Када је реч о улози релативног статуса учесника у комуникацији, пажња се усмерава на природу друштвеног контекста, као важну ванјезичку варијаблу, у коме се интеракција обавља. Управо је контекст тај који одређује однос говорника и слушаоца и улогу релативног статуса учесника у конверзацији. У складу са контекстом у коме међу саговорницима постоји однос моћи или, пак, однос једнакости, бираће се форме за обраћање (*ти/Ви*) које одражавају различит степен учтивости, поштовања, интимности (Filipović, 2009: 48-51).

Као методолошки поступак истраживања, примењена је квалитативна социолингвистичка анализа: студија случаја. У оквиру студије случаја професор/професорка анализира се засебно, анализира се и цела учионица, а затим се настоји утврдити у којој мери се уклапају у контекст националних академских заједница. Методе прикупљања података које се користе су присуство предавањима/семинару на докторским студијама где се врше опсервације, а затим обављају полуструктурирани интервјуи са професорима/професоркама који држе та предавања/семинар. У фокусу истраживања су професори/професорке из Србије (Универзитет у Београду (Филолошки факултет)) и Шпаније (Универзитет у Гранади (Факултет за комуникацију и документацију)) који држе предавања/семинаре за студенте/студенткиње докторских академских студија. Теренско истраживање спровођено је од маја 2017. године до марта 2018. године, док су интервјуи вршени од маја 2017. до фебруара 2019. године. Корпус истраживања представљају сви прикупљени записи из спонтаног дискурса током предавања/семинара (опсервације), примери из интервјуа,

[1] Током истраживања ауторка није наишла на литературу у којој се засебно дају дефиниције културног модела модернизације. Ауторка је сама дефинисала културни модел који одступа од традиционалног као културни модел модернизације у складу са дефиницијом модернизације у социологији (в. Gredelj, 1996).

као и сама интерпретација академског дискурса. О методологији истраживања биће више речи у оквиру засебног поглавља у наставку рада.

Очекује се да ће резултати истраживања дати одговоре на питања који когнитивни културни модели постоје у српској/шпанској академској заједници, као и колики је степен учтивости у ове две заједнице. Што се тиче претпоставке у вези са темом истраживања, претпоставка је да су обе заједнице традиционалне, тако да су у оквиру њих на снази традиционални културни модели, тј. модели који јасно одређују на који начин треба да се постави свако од учесника у дискурсу (употреба заменице *ти/Ви* од стране професора/студената, учтивост као одраз друштвене дистанце, јасно одређене улоге професора/студената).

2. ОСНОВНИ ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТИ

Када говоримо о когнитивним културним моделима и учтивости, треба напоменути да су оба концепта, како културни модели, тако и учтивост, скупови знања и друштвених норми који регулишу понашање људи у друштву како би успешно функционисали (в. Holland у Quinn, 1995, Escandell Vidal, 2006, Filipović, 2009).

2.1. Култура, когниција и језик

Култура и когниција представљају узајамно повезане концепте будући да су људи већину ствари које знају о свету око себе, и начину на који он функционише, научили од других, званично или незванично, намерно или ненамерно (D'Andrade, 1981: 179). Према теорији културног модела и антропологији, *културни модел* означава заједничке менталне организације културног знања. Реч је о когнитивној шеми, менталној организацији знања, коју међусобно дели друштвена група. Такви модели обично се састоје од малог броја концептуалних ствари и њихових међусобних односа (D'Andrade, 1987:112). С обзиром на то да су везани за когницију и ум, о њима се може говорити као о когнитивним културним моделима. Културни модели су колективне перцепције о свету прихваћене од стране друштва, широко су распрострањени и играју велику улогу у разумевању света од стране чланова друштва (Holland & Quinn, 1987: 4). Они представљају, заправо, друштвени систем знања које морамо да поседујемо уколико желимо да будемо прихваћени чланови друштвених заједница у оквиру којих функционишемо, утичу на понашање већине или свих чланова једне заједнице. Присутни су у свим друштвеним заједницама, али су подложни променама и разликују се од једне друштвене заједнице до друге (Filipović, 2009: 19-20).

Когнитивни антрополози баве се већ деценијама питањем шта појединац мора да зна како би се понашао као функционалан члан неког друштва, односно како би био у потпуности интегрисан у друштвену заједницу (Goodenough, 1957: 167). Ова антрополошка школа постулирала је ново виђење културе као заједничког знања (енгл. *shared knowledge*) – то, међутим, не подразумева народне обичаје, нити рукотворине ни усмене традиције, већ се односи на оно што људи морају да знају како би се понашали на одговарајући начин, израђивали предмете онако како их праве и тумачили своја искуства на само њима својствен начин. Заправо, првобитно настојање америчког антрополога Ворда Гудинафа (Ward Goodenough), који је дао допринос когнитивној антропологији, да истражи знање које људи морају да поседују како би се понашали на културолошки прихватљив начин, преиначено је у циљ да се открије шта човек мора да зна како би језички исказао културолошки прихватљиве ствари о свету у коме живи (Quinn & Holland, 1987: 4).

Будући да језик чини саставни део културе и друштва, однос између језика и културе, односно интеракција између самог језика, мисли и поимања света, представља значајно место у лингвистичкој науци (Filipović, 2009: 110). Алесандро Дуранти (Alessandro Duranti) (2003: 323) указује управо на то да се у америчкој антропологији језик поима као култура, односно да ова два концепта нису одвојена, као и да се језик користи у одређеним контекстима као говорни догађај. Културне вредности и

веровања, друштвене улоге и институције, друштвена историја и екологија неке заједнице, морају се испитивати с обзиром на њихов положај у комуникативним догађајима и обрасцима, баш као што и било који аспект друштвеног живота може бити предмет проучавања (Hajmz, 1980: 16-17). Језички код, или пак сâм говор, не сме се сматрати завршеним скупом података, већ се „мора имати у виду друштвена заједница у улози контекста, односно скуп личности, па се затим морају проучавати њене комуникативне активности у целини, тако да ту свака употреба канала или кода добије своје место – у улози дêла средстава које чланови дате друштвене заједнице користе“ (Hajmz, 1980: 16).

Када је реч о критичкој социолингвистици, ова научна дсциплина настоји да одреди на који начин су повезани друштвени односи и језичка пракса, односно како језичка пракса „доприноси друштвеној неједнакости и дисбалансу у расподели друштвене моћи“, истражујући језичку употребу, језичке варијације и ставове говорника према дискурсу (Filipović, 2009: 135). Што се тиче критичке анализе дискурса, њен постулат јесте, како наводи Норман Ферклаф, да управо језик постаје једно од легитимних средстава за очување односа неједнакости у друштвеној заједници (Fairclough, 2001: 27).

У критичким приступима који су усмерени на начин на који се друштвени односи проживљавају у језику, језик није само средство изражавања или комуникације, већ он представља праксу која гради односе међу људима, тј. праксу која је конструисана од стране самих говорника. Кроз језик говорници схватају себе, своје друштвено окружење, његове могућности и друштвену перспективу (Norton & Toohey, 2004 : 1). С обзиром на чињеницу да у разговору не учествују увек саговорници који имају равноправан однос, који не деле исте комуникацијске циљеве, нити су предмет разговора теме погодне да се о њима говори на отворен, тј. на потпуно директан начин, прибегава се индиректним начинима исказивања поруке, што се управо постиже кроз употребу принципа теорије учтивости (енгл. *Politeness theory*) (Brown & Levinson, 1987 [1978]).

2.2. Учтивост као појам

У овом раду учтивост (енгл. *politeness*; шп. *cortesía*) и употреба принципа учтивости у дискурсу посматрају се као одраз когнитивних културних модела једне друштвене заједнице, дакле као когнитивно-културни и друштвени феномен – учтивост као важан аспект друштвених интеракција, тј. као социолингвистички феномен. Она се посматра као друштвени феномен широких размера који илуструје друштво и културу (Eelen, 2014).

Термин учтивост представља како језички, тако и нејезички феномен. Премда се овај термин првенствено повезивао са бонтоном, особином љубазности и показивањем обзира према другим људима, учтивост представља утемељен научни концепт који чини основу теорије учтивости (енгл. *Politeness theory*) – једне од најпопуларнијих грана савремене прагматике. Такође, представља широко коришћен алат у проучавању интеркултурне комуникације, који усмерава међуљудску комуникацију до употребе специфичних језичких облика и формула (Eelen, 2014 [2001]).

Овај појам може се схватити на два начина: као скуп друштвених норми које су успостављене од стране сваке друштвене заједнице и које прописују одговарајуће понашање за сваког члана дате заједнице и као скуп конверзацијских стратегија које су усмерене ка избегавању или ублажавању евентуалног конфликта приликом комуникације. Заправо, усмерен је ка одржавању добрих друштвених односа путем језичке употребе (Escandell Vidal, 2006: 143-145). Такође, учтивост је културно условљена, те ће се начини изражавања учтивости испољавати на различите начине у различитим културама. Овај појам превасходно се изучавао у оквиру прагматике, пре свега кроз теорију о говорним чиновима (Austin, 1962; Searle, 1969) и теорију о конверзационим импликатурама (Grice, 1975). Моделом учтивости у својим радовима, 70-их и 80-их година XX века, бавили су се Пол Грајс (Paul Grice) (1975), затим Робин Лејкоф (Robin Lakoff) (1973) и Џефри Лич (Geoffrey Leech) (1983).

Теоријски модел који је био доминантан у односу на све друге покушаје стварања теорија о језичкој учтивости јесте модел учтивости који су у свом раду изнели Пенелопе Браун (Penelope

Brown) и Стивен Левинсон (Stephen Levinson) (Watts, 2003: 10). Ова теорија представља најцеловитије тумачење учтивости и њене улоге у успостављању друштвене хармоније (Рајић, 2016: 95), стога је послужио само као полазна основа за истраживање у овом раду. С тим у вези, даће се осврт на њене одлике. Према њиховом тумачењу, учтивост представља друштвену функцију језика и израз је друштвених односа (Brown & Levinson, 1987). У средишту овог теоријског модела налази се апстрактан појам образа (енгл. *face*) који се, према схватању наведених аутора, састоји од две специфичне врсте жеља: жеља говорника да дела неометано, што представља негативни образ (енгл. *negative face*), док са друге стране постоји говорникова жеља да наиђе на одобравање других, што чини позитивни образ (енгл. *positive face*) (Brown & Levinson, 1987). Дакле, позитивни образ односи се на жељу појединца да га саговорници третирају као пожељну особу у оквиру заједнице, док се негативни образ везује за жељу појединца да му ауторитет буде признат, а слобода деловања и одлучивања неспутана (Brown & Levinson, 1987: 62). Учтивости се прибегава како би се сачувао сопствени образ, као и образ саговорника, стога, учесници у комуникацији морају да сарађују међусобно. Уколико не постоји обзир и сарадња током комуникације, долази до угрожавања образа, односно до испољавања чинова угрожавања образа (енгл. *Face Threatening Acts - FTA*). С тим у вези, Браун и Левинсон наводе стратегије којима је могуће угрозити образ, као и оне којима се чин угрожавања образа ублажава. Саговорници могу извршити чин угрожавања лица (енгл. *Do the FTA*) или не (енгл. *Don't do the FTA*). Извршавање чина угрожавања лица, односно обраћање саговорнику може бити директно без ублажавања (енгл. *on record without redressive action, baldly*)/директно са ублажавањем (енгл. *off record with redressive action*) или индиректно (енгл. *off record*) (Brown & Levinson, 1987: 65-69). Међутим, приступ који се усваја за потребе истраживања овога рада јесте постмодернистички приступ, односно *дискурзивни модел учтивости* (Eelen, 2001; Watts, 2003, 2005; Locher, 2004, 2006; Locher, Watts, 2005). Припадници постмодернистичке парадигме става су да истраживања не треба да имају за циљ постулирање одређеног модела који ће предвиђати када се учтиво понашање може очекивати нити да пружи објашњење зашто је до њега дошло, већ треба да се усмере на то како учесници у друштвеној интеракцији поимају учтивост (Watts, 2005: 19). Учтивост се посматра у односу на ситуациони контекст у коме саме ситуације утичу на избор учтивих језичких средстава. Учтиво понашање анализира се у складу са тренутним контекстом, анализира се текућа интеракција, при чему се обраћа пажња на то како учесници у комуникацију изграђују своје позиције и односе, како их одржавају и преговарају о њима (в. Pan, 2000).

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА И КОРПУС

Будући да се овај рад бави једним значајним друштвеним аспектом, академском заједницом, заједницом кроз коју се одражава однос друштвене моћи, сматра се да ће квалитативна методологија бити најподеснија за изучавање и представљање феномена у фокусу рада, с обзиром на то да је ове феномене важно сагледати из перспективе учесника у истраживању. Квалитативни истраживачки приступ користи се када нас занима квалитет одређеног збивања и интеракција међу људима, а мање колико често и колико интензивно се неко понашање јавља. Акценат је управо на целовитом и детаљном опису одређене ситуације, тако да нам квалитативна метода пружа изобиље детаљних података о релативно малом броју случајева при чему се користе различити извори података. Одређена друштвена појава и објашњење стања разматрају се из неколико углова (Ajduković, 2007: 1-2).

У фокусу истраживања су професори/професорке из Србије (Универзитет у Београду (Филолошки факултет)) и Шпаније (Универзитет у Гранади (Факултет за комуникацију и документацију)) који држе предавања/семинаре за студенте/студенткиње докторских академских студија. Методе прикупљања података су присуство предавањима/семинару на докторским студијама где се врше опсервације, а затим обављају полуструктурирани интервјуи са професо-

рима/професоркама који држе та предавања/семинар. Корпус чине прикупљени записи из спонтаног дискурса током опсервација, примери из интервјуа, као и интерпретација академског дискурса.

Истраживање у Шпанији на Универзитету у Гранади (Факултет за комуникацију и документацију) спроведено је током маја 2017. године, где су обављене 4 опсервације комуникације током семинара за студенте/студенткиње докторских студија, а затим су обављени полуструктурирани интервјуи са два професора која су држала поменути семинар. Када је реч о истраживању у Србији на Универзитету у Београду (Филолошки факултет), извршене су 3 опсервације предавања на докторским студијама током марта 2018. године, док су накнадно обављени полуструктурирани интервјуи са две професорке које су држале посматрана предавања – у децембру 2018./фебруару 2019. године. Пре одласка на опсервације, ауторка је саставила листу смерница у складу са којима ће пратити предавања и комуникацију на њима. Како би се контролисала пристрасност истраживача (енгл. *researcher bias*), ауторка је настојала да прецизно записује оно што су изговарали учесници како не би дошло до погрешног парафразирања и преиспитивала је претпоставке истраживања. У Србији су извршене опсервације са учешћем ауторке у предавањима, док је у Шпанији ауторка била само посматрач и вршила опсервације без учешћа. Опсервације у Србији обављене су на предметима које студенти/студенткиње могу да одаберу у оквиру програма докторских студија током прве две године. Сва 3 посматрана предавања трајала су два и по сата. Предавања на докторским академским студијама заједничка су за све катедре и одсеке Филолошког факултета у Београду. Студијски програм замишљен је тако да у прве две године студент слуша одређен број теоријских предмета општег карактера, као и одређен број предмета ужег усмерења, везаног за подручје истраживања из ког ће радити докторску дисертацију[2]. Опсервације у Шпанији обављене су током семинара за студенте/студенткиње докторских студија. Овакве семинаре држе професори/професорке са Универзитета у Гранади или гостујући професори/професорке са других шпанских универзитета. Прве 3 посматране сесије на семинару трајале су два и по сата, док је последња, поподневна, сесија трајала два сата. Докторске студије трају укупно три године, с тим што, за разлику од Србије, у оквиру овог програма у Шпанији не постоје предавања, већ се одржавају семинари и друге активности у којима студенти/студенткиње учествују[3]. На прва два предавања у Србији било је укупно 14 студената (10 студенткиња/4 студента), док су на трећем предавању биле 4 студенткиње. Сви присутни студенти/студенткиње били су истог порекла, док иностраних студената није било. Међутим, у Шпанији је била другачија ситуација будући да је Универзитет у Гранади на првом месту у Европи по броју иностраних студената на *Erasmus* размени[4]. Поред Шпанаца, на посматраним сесијама семинара било је студената из Колумбије, Мексика, Пољске, Египта. На првој сесији био је укупно 21 студент (15 студенткиња/6 студената), на другој 20 студената (14 студенткиња/6 студената), док је на трећој и четвртој сесији такође било 20 студената (14 студенткиња/6 студената). Током опсервација свака интеракција посматрала се како засебно, тако и на нивоу целе учионице. Аспекти који су праћени били су следећи: начин поздрављања, учесталост обраћања, употеба формалног/неформалног стила, начин одговарања на студентска питања, позив и подстицање на дебату, позиција професора/професорки у учионици (седе/стоје за катедром или не/шетају се по учионици).

Што се тиче полуструктурираног интервјуа, водич[5] за интервју састоји се од 18 питања која је саставила ауторка овога рада у складу са темама које истражује. Будући да се испитује српска и шпанска академска заједница, ауторка је саставила водич на српском и на шпанском језику, са питањима која покривају усмену и писану комуникацију. Сваки интервју са професорима/професоркама трајао је између пола сата и четрдесет пет минута. Професори/професорке нису унапред

[2] Податак преузет са: http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/nastava/doktorske-akademske-studije/doktorski-studijski-program/.

[3] Податак преузет са: http://escuelaposgrado.ugr.es/doctorado/documentos-normativa/normasdoctoradoytiulodoctor/!

[4] Податак преузет са: https://www.ugr.es/

[5] Водич за полуструктурирани интервју приложен је на крају рада како би се имао увид у питања.

знали која питања ће им бити постављена, већ им је једино била поменута тема истраживања. Одговори професора/професорки снимани су мобилним телефоном Nokia Lumia (камера, али је искључиво сниман звук)/iPhone Apple (апликација за снимање звука)) и таблетом iPad Apple (апликација за снимање звука).

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Анализа спонтаног дискурса током опсервација, као и анализа полуструктурираних интервјуа који су накнадно обављени са професорима/професоркама, указала је на веома висок степен подударања између српске и шпанске академске заједнице. Иако је академска заједница хијерархијски устројена целина, где је најчешће на снази традиционални когнитивни културни модел, односно когнитивни културни модел хијерархије, дискурс професора/професорки који су учествовали у овом истраживању показао је да је у њиховом дискурсу заступљен когнитивни културни модел модернизације[6], будући да одступају од строгих правила понашања према студентима/студенткињама, правила која су била на снази у време када су се они/оне школовали/е. Поменути когнитивни културни модел модернизације очитује се кроз предусретљивост у комуникацији са студентима/студенткињама, неформалан начин поздрављања, употреба личне заменице за друго лице једнине *ти*/*tú*, затим, професори/професорке настоје да укључе студенте/студенткиње у комуникацију на предавању/семинару. Дакле, они/е нису ти који желе да „воде главну реч", већ се подстиче дебата и размена мишљења.

4.1. Опсервације предавања/семинара

На основу извршених опсервација на оба универзитета, дошло се до закључка да се у обе земље води веома сличан или исти академски дискурс у учионици. Професори и професорке непосредни/е су у односу према студентима/студенткињама, у учионици комуницирају са њима на отворен, неформалан начин, обраћајући им се на *ти/tú/ви/vosotros*. Професори и професорке говоре већину времена, међутим, све време настоје да укључе студенте/студенткиње у предавање како би се чуло и њихово мишљење. Стога, када је реч о професорима и професоркама који/е су учествовали у овом истраживању, закључује се да у њиховом академском дискурсу не постоји строги, традиционални когнитивни културни модел у учионици.

Професори из Шпаније сусрели су се са студентима/студенткињама првог дана семинара по први пут, будући да предавања на докторским студијама не постоје. Без обзира на то што је реч о првом сусрету, обратили су се студентима/студенткињама на *tú*, што одступа од традиционалног модела комуникације у академском контексту. Сам контекст учионице свакако јесте формалан где се свако од присутних придржава правила понашања важећих у академској заједници. Оба шпанска професора током свог излагања стајали су за катедром или поред катедре.

Када је реч о професоркама из Србије, професорке су се већ сусреле и упознале са својим студентима/студенткињама у првом семестру, док су опсервације спроведене у другом семестру. Неке од студената/студенткиња професорке су упознале још на нижим нивоима студија – на основним/мастер студијама. Као и у случају Шпаније, и овде се одступа од строго формалног модела комуникације, тако да се не наилази на потпуно традиционалан когнитивни културни модел у учионици чије карактеристике су јасна физичка одвојеност професора од студената, професори користе искључиво заменицу *Ви*, говоре само они током предавања јер нису заинтересовани за

[6] Као што је назначено у уводном делу рада, током истраживања ауторка није наишла на литературу у којој се засебно дају дефиниције културног модела модернизације. Ауторка је сама дефинисала културни модел који одступа од традиционалног као културни модел модернизације у складу са дефиницијом модернизације у социологији (в. Gredelj, 1996), стога, културни модел модернизације је онај који одступа од употребе формалних структура и хијерархизације.

мишљење студената, супериорно се постављају у односу на студенте (в. Filipović, 2009: 46). Професорке су такође непосредне приликом комуникације са студентима/студенткињама, користе облик *ти*, настоје да активно укључе присутне студенте/студенткиње у предавање, чак више од шпанских колега. Разлика у односу на Шпанију је и та што професорке приликом предавања не стоје за катедром/поред катедре, већ седе поред студената/студенткиња, што се испоставило подстицајнијим за студенте/студенткиње који/е су више учествовали/е у разговору од шпанских колега/колегиница.

Принципи које професори и професорке примењују све време у комуникацији са студентима/студенткињама јесу принципи сарадње са саговорницима/саговорницама, и ни у ком тренутку не показују претњу по образ саговорника/саговорнице. Туђа мишљења се уважавају и у шпанском и у српском академском контексту у коме су опсервације извршене.

4.2. Полуструктурирани интервју

Када је реч о првих неколико питања, професори и професорке давали/е су сличне одговоре, те показали да поимају учтивост/академску учтивост/начин ословљавања на сличан или исти начин. Наводе се неки од одговора као илустрације: „[Учтивост значи] Бити добра и васпитана особа. Мислим да то у Шпанији значи бити веома васпитана особа, која је веома пажљива. [...] С друге стране, бити особа која је пријатна и симпатична према људима". У случају једне од професорки из Србије наводи се следеће: „[...] учтивост је за мене релативан појам и зависи од контекста комуникативне ситуације [...] и заиста мислим да у свакодневном животу сасвим лепо можемо да разумемо учтивост кроз концепт чувања образа и да је важно чувати образ особе са којом разговарате [...] како бисте учинили да се она осећа добро, да се осећа безбедно у вашем друштву. [...] Подразумева различите комуникативне стратегије мање или више формалног карактера које чине да порука буде пренешена на прави начин, али и да се особа којој се порука упућује добро осећа". По питању академске учтивости, иста професорка каже: „У академском контексту опет као и у сваком другом контексту, академски дискурс има одређена правила, наравно... Постоји одређена, да кажем, когнитивна шема, когнитивни сценарио на основу кога се једни другима обраћамо, користимо и специфичан регистар, и наравно, подразумева један степен формалног стила [...] с тим што ја лично имам проблем са високоформализованим формама обраћања, тако да се ја својим студенткињама и студентима не обраћам на ‚Ви', као што је уобичајено у српској академској пракси. Обраћам им се именом...очекујем да они мене уваже својим, да кажем, стратегијама чувања лица без обзира на титуле. Не очекујем да ми се неко обраћа са професорка, докторка или већ како, може да ми се обрати како год хоће, само да то буде, наравно, у контексту академски прихватљивог понашања". Један од шпанских професора по питању учтивости и обраћања у академском контексту изјавио је: „Верујем да у овоме нисам баш академски. За мене, иако се сада заврши на томе да ме зову ‚професоре', говоре ми ‚Ви'...нема проблема ако ми не персирају. Ок? Према томе, за мене то није проблем, чак сам и ја...одмах се понашам као један од њих и не желим да постоји дистанца између студента и мене."

Што се тиче начина како би требало да изгледа писана/усмена комуникација између професора/професорки и студената/студенткиња у формалном/неформалном смислу, наводимо неке од одговора: „Рекла бих да опет постоји разлика која је у вези са тематиком [...] када је у питању нека формална интеракција која има везе са неким аспектом наставе, учења, испитивањем, ја лично се трудим да будем прецизна, детаљна и конструктивна, што значи да користим академски регистар дате области којом се бавим. Онај базични комуникативни оквир опет је релативно неформалан, опет им се обраћам именом и на ‚ти' [...] док је све у контексту тога да не угрожава мој интегритет, да се мени обраћа са оним степеном људског поштовања [...] а у усменој комуникацији, нарочито која није баш у вези са неком конкретном темом, питање наставе, оцењивање, евалуације, сам прилично спонтана и користим и неформални дискурс и неформалне поздраве, и да кажем, не

бих рекла жаргонски дискурс пошто не псујем у комуникацији са студентима и студенткињама, али се трудим да будем опуштена и да, самим тим, њима дам право да се и они тако понашају. Додуше, ја признајем да пошто предајем Социолингвистику на свим нивоима студија, ја деци [...] кад причамо о комуникацији, интеракцији, о контексту, напомињем да ми у интеракцију улазимо са одређеним претпоставкама о правима и обавезама, је ли, да имамо тај когнитивни модел на основу кога конструишемо своја очекивања у односу на своје саговорнице и саговорнике, и да ја када уђем у учионицу и када им се обраћам на ‚ти' или када седим на столу, или када користим неке примере који су можда мање формални него што би они очекивали, да ја очекујем да ће они то схватити у контексту комуникације по принципима добре воље и поверења, и да то не доживе као омаловажавање сопствене личности, него да је то део моје когнитивне шеме по којој ја њих третирам као особе са којима водим интеракцију [...] и да од њих очекујем повратну информацију, односно реакцију, да нисам само ту ја да причам него да бих да и они нешто кажу." Када је реч о томе да ли комуникација и ословљавање професора/професорки треба да се мења са годинама и достизањем виших академских звања, сви сматрају да тако нешто не треба да се дешава, међутим, у шпанском академском контексту има таквих примера: „Не би требало да се мења, али да, мислим да обично има промена. Оно што посматрам у свом окружењу је да постоје промене, али не би требало да буде."

Сличности у одговорима код професора из Шпаније и професорки из Србије веома су велике по свим питањима, тако да постоји врло висок ниво подударности између њих. Сви су сагласни по питању тога да је учтивост неопходна како у академском контексту, тако и ван њега. Као илустрација претходног, наводи се одговор једне од професорки: „[учтивост] Представља пре свега поштовање. [...] то је питање генерално поштовања саговорника и потреба да се, да кажем, непрекидно показује отвореност, толеранција и жеља за комуникацијом. Исто такав је однос мој лично и у акадесмком контексту. Дакле, наравно, зависи од ситуације, од узраста, од титуле или односа са особом." Када је реч о ословљавању студената/студенткиња, професори и професорке своје студенте/студенткиње ословљавају личним именом, и обраћају им се на *ти/tú/ви/vosotros*, што ни у ком случају не представља одсуство поштовања према студентима/студенткињама, већ представља одсуство дистанце професора/професорке у односу на студента/студенткињу као саговорника/саговорнице. На тај начин професор/професорка показује већу отвореност, приступачност. Овакав начин комуникације одражава одступање од строгог традиционалног когнитивног културног модела у академској заједници који је био важећи на свим универзитетима/факултетима пре једну деценију, међутим, данас има професора/професорки који га се не придржавају у комуникацији са својим студентима/студенткињама. Што се тиче последњег питања из интервјуа, везаног за однос у академији који су имали са својим предавачима, сви професори и професорке навели/е су да су они/е студирали у једном потпуно другачијем систему од данашњег где је хијерархија била јасно изражена, дакле, у потпуно традиционалном академском систему. Као илустрација, наводи се одговор једног од професора: „[однос] Па, потпуно другачији. Било је то друго време и тада сте морали да тражите дозволу да говорите. Односа је било мање, прва тачка. Директан контакт са професором био је много мањи, веома мали. То је онај [однос] који је постојао на предавањима, ван учионице било је теже. Друго, увек смо говорили ‚Ви', иако су неки професори већ почели, барем у случају Шпаније, да имају блажи став."

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Општи закључак који проистиче из овог истраживања јесте да не постоје велике разлике у начину комуникације између српске и шпанске академске заједнице (барем када је реч о професорима и професоркама који су учествовали у овом истраживању), из чега произлази да су у оквиру испитиване заједнице у Србији и Шпанији на снази исти когнитивни културни модели. Стога, академски дискурс у ове две земље одвија се на исти начин или, пак, уз минималне разлике

у неким ситуацијама. Наше понашање проистиче из културних модела, без обзира на заједницу у којој се врши интреакција, тако да и академска заједница потпада под оквир важећих културних модела. Професори и професорке који/е су учествовали/е у овом истраживању показали/е су когнитивни културни модел модернизације у свом приступу, који делује веома подстицајно и охрабрујуће на студенте/студенткиње, тако да студенти/студенткиње не зазиру од комуникације, како током предавања, тако и ван учионице или путем електронске поште.

Ограничења овог истраживања у српском академском контексту била су ограничен број предавања на докторским студијама, као и то да се предавања на многим предметима не организују уколико не постоји довољан број студената. Што се тиче шпанског контекста, ограничење се односило на непостојање предавања на докторским студијама. Препоруке за могућа даља истраживања су да се исто или слична истраживања спроведу на другим факултетима, као и на нижим нивоима студија, те да се види да ли/каквих ће бити одступања. Такође, препорука је да се теме у фокусу овог рада испитају из перспективе других наука (нпр. психологије, психолингвистике, неуролингвистике).

Литература

Ajduković, M. (2007). Metodološki pristup empirijskom istraživanju kvalitete studija na Pravnom fakultetu. Projekat »Razvoj modela unaprjeđivanja kvaliteta studija na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu«. <https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Metodoloski_pristup.pdf>.

Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.

Brown, P., Levinson, S. C. (1987 [1978]). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. UK: Cambridge University Press.

Бугарски, Р. (1995). *Увод у општу лингвистику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

D'Andrade, R. G. (1981). The Cultural Part of Cognition. *Cognitive Science* 5, 179-195.

D'Andrade, R. G. (1987). A Folk Model of the Mind. In: *Cultural Models in Language and Tought* (D. Holland, N. Quinn, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 112-148.

D'Andrade, R. & Strauss, C. (eds). 1992. *Human Motives and Cultural Models*. Cambridge: Cambridge University Press.

Duranti, A. (2003). Language as Culture in U.S. Anthropology; Three Paradigms. *Current Anthropology* 44 (3): 323-347.

Eelen, G. (2001). *A Critique of Politeness Theories*. Manchester: St. Jerome Publishing.

Eelen, G. (2014 [2001]). *A Critique of Politeness Theories*. London, New York: Routledge.

Escandell Vidal, M. V. (2006). *Introducción a la pragmática*. Barcelona: Ariel Lingüística.

Filipović, J. (2009). *Moć reči. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Filipović, J. (2015). *Transdisciplinary Approach to Language Study: The Complexity Theory Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Fairclough, N. (2001 [1989]). *Language and power*. Second edition. Essex: Pearson Education Limited.

Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. In: P. Cole and J. L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Arts*. New York: Academic Press, pp. 41-58.

Goodenough, W. (1957). Cultural anthropology and linguistics. In: *Report on the 7th Round Table Meeting on Linguistics and Language Study* (P. Garvin, ed.). Washington, DC: Georgetown University, 167-173.

Gredelj, S. (1996). Modernizacija i modernost. *Filozofija i društvo IX-X*, 239-252.

Hajmz, D. (1980). *Etnografija komunikacije*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod. Biblioteka XX vek.

Holland, D., Quinn, N. (1987). Culture and cognition. In: *Cultural models in language and thought* (N. Quinn, D. Holland, eds.). New York: Cambridge University Press, 3-42.

Holland, D., Quinn, N. (1995 [1987]). *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hudson, R. A. (2001). *Sociolinguistics.* Cambridge: Cambridge Univeristy Press.

Hyland, K. (2009). *Academic Discourse. English in a Global Context.* London, New York: Continuum International Publishing Group.

Hyland, K. (2011). Academic discourse. In: *Continuum Companion to Discourse Analysis* (K. Hyland, B. Paltridge, eds.) London: Continuum, 171-184.

Lakoff, R. (1973). The logic of politeness; or minding your p's and q's. *Papers from the ninth regional meeting.* Chicago: Chicago Linguistic Society, 292-305.
Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London and New York: Longman.
Locher, M. A. (2004). *Power and Politeness in action: disagreements in oral communication*. Berlin, New York: M. de Gruyter.
Locher, M. A., Watts, R. J. (2005). Politeness theory and relational work. *Journal of Politeness Research*, 1: 9-33.
Locher, M. A., (2006). Polite behaviour within relational work: the discursive approach to politeness. *Multilingua*, 25, 249-267.
Norton, B., Toohey, K. (2004). *Critical Pedagogies and Language Learning.* UK: Cambridge University Press.
Pan, Y. (2000). Politeness in Chinese Face-to-Face Interaction. Stanford, CA: Ablex.
Pešić, M., Bazić, J. (2008). *Sociologija*. Beograd: Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet Singidunum.
Рајић, J. (2016). *Увод у прагматику.* Београд: Филолошки факултет. Чигоја штампа.
Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
Watts, R. J. (2005). Linguistic politeness and politic behaviour: Reconsidering claims for CP universality. In: *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice* (Watts, R. J., Ide, S., Ehlich, K. eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 43 -69.

COGNITIVE CULTURAL MODELS IN CONNECTION WITH THE POLITENESS PRINCIPLES IN ACADEMIC DISCOURSE: CASE STUDY

Summary

The subject of this paper represents cognitive cultural models in connection with the politeness principles that are used in academic discourse between professors and doctoral students in Serbia and Spain, with the focus on the professor discourse. This is a comparative interdisciplinary research in which the concepts in the focus of the work are perceived from the perspectives of critical sociolinguistics, cognitive anthropology and critical discourse analysis. The aim of the research is to examine through the study of the professor discourse whether both academic communities share the same cognitive cultural models, applying the same politeness principles in communication with students. During the research, a qualitative research method was used, a case study, since such a procedure is the most appropriate for examining the phenomenon in the focus of the paper, whereby it is expected that through a detailed description of discursive situations and practices abundant data on the investigated phenomenon will be provided. In order to examine the interaction of cognitive cultural models and the politeness principles, the methods used to collect data were the following: attendance at lectures / seminars at doctoral academic studies where communication observations were made, and then semi-structured interviews with professors were done. The results of the research have provided answers to the questions whether the Serbian and Spanish academic communities share the same cognitive cultural models, the same level of politeness, and the answer to the question which of these two communities is more traditional in their approach. The general conclusion stemming from this research is that there are no qualitative differences in communication within the Serbian and Spanish academic communities (at least in the case of professors who participated in the research), therefore, they share the same or similar cognitive cultural models.

Key words: cognitive cultural models, politeness principles, academic discourse, qualitative research, case study.

Јелена М. Ковач
Филозофски факултет,
Универзитет у Приштини са седиштем у
Косовској Митровици,
Србија
kovac.jelena@gmail.com

ПРИЛОГ

ПОЛУСТРУКТУРИРАНИ ИНТЕРВЈУ

(питања за универзитетске професоре/доценте који предају на ДАС)

Пол: _____

Старост: _____

Академско звање: _____

1. Шта по Вашем мишљењу подразумева учтивост?
2. Шта по Вашем мишљењу представља учтивост у академском контексту? Како очекујете да Вам се студент/студенткиња обраћа? Да ли треба да Вас ословљава титулом? У којим све контекстима? (Да ли постоје контексти који не подразумевају тако „формалну“ комуникацију? Који су то контексти? Који су то студенти?)
3. Да ли сматрате да је увек важно водити учтиву комуникацију? Зашто? Шта се тиме постиже у односу са другима?
4. Које елементе академска комуникација увек мора да садржи? Шта су границе пристојности и учтивости у академској комуникацији? Шта би било неприхватљиво? Шта мислите да су границе које студент/студенткиња не сме да пређе? А наставник/ца? Да ли се границе прелазе? Због чега? Објасните, молим Вас.
5. Да ли тај облик комуникације одражава хијерархију? Образложите, молим Вас, због чега треба да се (не) одржава дистанца на такав начин између професора/професорки и студената/студенткиња? Како се Ви осећате поводом тога?
6. Када је реч о писаној комуникацији, како би требало да изгледа:
- званичан допис у вези са испititma, образложењу оцена, образложењу поена које је студент/студенткиња добио/ла на семинарском раду,
- „лакша“ комуникација везана за предавања, консултације, семинаре, литературу?
7. Када је реч о усменој комуникацији, како би требало да изгледа:
- разговор који је строго формалан (предиспитне обавезе, испит, оцењивање, информације о семинарском раду),
- потпуно неформалан разговор (нпр. сретнете студента/студенткињу на ходнику факултета, на улици, у књижари)?
8. Да ли сматрате да комуникација треба да се мења како професор/ка постаје старији/а и са вишим звањима? Образложите, молим Вас. Да ли се иначе мења (на основу Вашег искуства)? Због чега?
9. Да ли простор у коме се одвија комуникација одређује и правила саме комуникације (нпр. факултет, позориште, бисокоп, књижара, улица, клуб, кафана...)? На који начин? Како би требало да изгледа? А каква су Ваша искуства? Наведите, молим Вас, неки типичан пример. А постоји ли неки упечатљив пример из Вашег искуства?
10. Шта су по Вашем мишљењу принципи комуникације у академској заједници између докторских студената/студенткиња и професора/професорки? Због чега баш ти принципи?
11. На који начин ословљавате студенте/студенткиње на предавањима (по имену или „колега“/„колегинице“):
- на основним академским студијама,
- на мастер академским студијама,
- на докторским академским студијама?

Зашто баш тако?

12. Да ли им се на исти начин обраћате и у имејловима?
- на основним академским студијама,
- на мастер академским студијама,
- на докторским академским студијама?

Зашто баш тако?

13. Како бисте описали комуникацију коју имате са својим студентима/студенткињама? На који начин је доживљавате?
14. Да ли на исти начин комуницирате са студентима/студенткињама које познајете одраније, нпр. са основних или мастер студија, и са студентима/студенткињама са којима се сретнете/примите мејл по први пут? Замолила бих Вас да образложите свој одговор.

15. Који начин комуницирања са студентима/студенткињама Ви више волите, усменим или писаним путем? Замолила бих Вас да образложите свој одговор.
16. На који начин Вам се обраћају студенти који похађају Ваша предавања? Да ли је то одговарајући начин? Зашто?
17. На који начин комуницирате са својим колегама/колегиницама (лекторима/лекторкама,асистентима/асистенткињама, доцентима/доценткињама, професорима/професоркама, као и другима запосленим на факултету (секретарима/секретаркама,хигијеничарима/хигијеничаркама,административним радницима/радницама, портирима/портиркама))?
18. Какав однос и какву комуникацију сте Ви имали са својим професорима/професоркама? Да ли мислите да се нешто променило до данас у односу између наставника/ца и студената/студенткиња? Да ли је то добро или лоше? Због чега?

Хвала најлепше на издвојеном времену и помоћи.

VI

ТРАДУКТОЛОШКЕ ТЕМЕ

UDK 81'255

Жарко Бошњаковић

РЕФОРМУЛАЦИЈА ИСКАЗА У ПРЕВОДИМА НОВОГ ЗАВЕТА НА СРПСКИ, ГРЧКИ И МАКЕДОНСКИ ЈЕЗИК

Да би порука библијског текста била јасна свим структурама читалаца, писци и преводиоци су се трудили да поједине исказе реформулишу, тј. да дају накнадне метатекстуалне коментаре. У раду ћемо поређењем новијих превода новозаветних текстова на српски, новогрчки и македонски језик покушати да утврдимо: 1. типове исказа који се реформулишу: (а) антропоними (*Симон → Кифа → Петар → камен*), (б) топоними (*Силоам → послан*), (в) апелативи (*рави → учитељу / учител* / Διδάσκαλε; *рака → шупљоглавче / празноглавец* / *ανόητε*), (г) Божије заповести и прописи (*Око за око и заб за заб*), (д) приче / параболе (*прича о сејачу*), е) визије из Откривења (*жена на црвеној звери*, *седам глава* и *десет рогова*, *воде*); 2. језичке маркере реформулације (*тј. / то ће рећи* / δηλαδή; *у ствари*; *тако / така* / έτσι; *што* (*преведено*) *значи* / που (μεταφραζόμενο) σημαίνει; *А ја вам пак кажем* / *А јас пак ви велам* / Εγώ όμως σας λέω и др.; *Ја ћу ти казати тајну ове жене...* / Εγώ θα εξηγήσω το μυστήριο της γυναίκας... *Јас ќе ти ја кажам тајната на женава...* 3. графијске маркере (запета, загрде); 4. начине реформулација исказа: (а) давање преводних еквивалената, (б) давање додатних информација, (в) објашњење, тумачење исказа, (г) сажимање претходно реченог, (д) корекција реченог и 5. типове реформулација према структури: а) поједине речи, б) синтагме и в) реченице.

Кључне речи: реформулација, реформулацијски маркери, Нови завет, српски, новогрчки, македонски језик.

1. УВОД

1.0. На самом почетку треба нешто рећи о реформулацији као комплексној семантичкој категоријији и о превођењу сакралних текстова.

1.1. **Реформулација**. Када адресант помисли да је усмена или писана порука нејасна и да може изазвати конфузију или неразумевање код адресата, он је повеже са друштвеним и интерактивним контекстом, што у великој мери олакша комуникацију (Hyland 2007: 283–284). Другим речима, адресант предмет, садржај или значење првобитног исказа реформулише, тј. даје метасемантички коментар (Половина 1993: 110). Дакле, једна идеја се реализује на два начина, при чему се овим другим начином или парафразом први исказ најпре своди на строго парафразирање, затим на спецификацију, објашњавање, кратак преглед или деноминацију, па чак и на непарафразирајућа значења као што су импликација, закључивање и контрастирање, што реформулацију чини комплексном семантичком категоријом (Cuenca 2003: 1072). Код других аутора су овако класификоване дискурсне функције реформулације 1. експанзија, у оквиру које разликује (а) објашњење и (б) импликација, и 2. редукција, у оквиру које се јавља (а) парафраза и (б) спецификација (Hyland 2007: 274).

Реформулације или метасемантички коментари у дискурсу су обележени дискурсним маркерима, које различити аутори различито зову: упутна фраза, дискурсни конектори, дискурсни оператори, прагматични конектори, прагматични маркери, конектори реченица, лексички маркери, метаизрази итд. (Heidar i Biria 2011: 1479–1480–1481), апозицијски маркери (Blakemore 1995: 325), уводни изрази парафразе (Marzović i Vukadinović 1990: 606) или конектори објашњавања (Mrazović i Vukadinović 1990: 652–653). Једна од њихових карактеристика јесте и мултиграматичност, зато што не чине јасно дефинисану граматичку класу, већ припадају различитим врстама речи. Нас ће у овом раду посебно интересовати реформулацијски маркери типа (*односно*, *другим*

речима, *у ствари, краће речено, укратко, тј.,* и сл.). Они се могу поделити у две групе (Cuenca 2003: 1073). Прву чине прости маркери који имају устаљену структуру и ниједан се члан не може заменити или проширити другим (*то јест*, *тј., или, наиме*). Другу групу чине сложени маркери који немају устаљену структуру и чији се чланови могу замењивати или проширивати (*другим речима*, *тачније речено*). Неки од њих се одликују и присуством предиката (*да исту ствар кажемо на други начин; ово значи да; то ће рећи; то је*).

Наши лингвисти нису посветили довољну пажњу реформулацији. Међу првима је то учинила Весна Половина која је анализирала реформулацију смисла на свим језичким нивоима у свакодневном разговорном језику, у педагошком дискурсу и у дискурсу научно-лингвистичке полемике (Половина 1993). У овом последњем случају у питању је превод са француског и енглеског на српски језик, при чему се реформулација јавља у контакту више језика. Германисти у својој граматици српскохрватског језика за странце, у оквиру говорних чинова, који се односе на саговорника, између осталог, обрађују и парафразу, тј. понављање претходне реплике другим речима (Mrazović i Vukadinović 1990: 606). Аутор овог рада анализирао је граматичке и лексичко-семантичке особине метатекстуалних коментара у дијалекатском тексту (Бошњаковић 2011) и реформулације исказа у дијалекатском дискурсу и њихов значај за изучавање народних говора (Бошњаковић 2016).[1]

У страној лингвистичкој литератури реформулација је анализирана: у научном дискурсу (Hyland 2007), у академском писању (Cuenca 2003), у међународном праву (Heidar i Biria 2011) итд. Маркери реформулације се ревалоризују и сагледавају са различитих аспеката (Blakemore 1996, Cuenca 2003, Murillo 2004, Rossari 1994, Siddharthan 2010).

Реформулација, као својеврсно понављање истих или синонимских речи, може се анализирати и у говору билингвалних особа. Тако у говору Албанаца из Скопске Црне Горе често се користе и македонски / српски (Aj *punon*, *radi:t* `Он ради) и турски (Krejt k'a *gjin*, ki *milet* ha: buk. `Цео овај народ једе хлеб`) преводни еквиваленти уз албанске речи или се словенске лексеме могу замењивати турским у албанском исказу (*Pogreshno* jam i shra:m, *dallash*. `Погрешно сам записан`) (Хамити 2001: 439–440). У библијском дискурсу реформулација се може посматрати на нивоу једног (српски) или више језика (грчки, македонски), код различитих аутора (Матеј, Лука), код различитих преводилаца у истом језику, у различитим библијским књигама (јеванђеља, посланице, откривење) и сл.

Ми се овом приликом нећемо упуштати у сложена теоријска разматрања, већ нам је циљ да покажемо: а) исказе који се реформулишу у религијском дискурсу, б) реформулацијске маркере и в) типове реформулације исказа. Анализираћемо савременије преводе Новога завета на српски[2], новогрчки[3] и македонски[4] јер је у њима наглашена тежња да се библијски текст приближи савременом човеку, тј да га он у потпуности разуме[5].

1.2. **Превођење сакралног текста**. Један од најједноставнијих облика научног изношења библијског смисла јесте превођење. Ако је превод добар, он је већ тумач Писма. Да би превод био добар, он мора бити веран објављеној речи (оригиналу) и веран савременом човеку. Другим речима, преводилац мора да очува изворну поруку текста, стил, песничке украсе, али и време у

[1] Уводни делови овог рада делимично су искоришћени и у овом саопштењу.

[2] Поред Вуковог (у издању Британског и иностраног библијског друштва), користићемо преводе др Емилијана Чарнића у издању Библијског друштва Београд и Мирослава Живковића (*Библија за свакодневну примену*, Међународно библијско друштво, Нови Сад 2001).

[3] Η καινή διαθήκη σε μετάφραση στη δημοτική. Ελληνική Βιβλική Εταιρία, Αθήνα 2002 и Η καινή διαθήκη στη δημοτική από τη γνωστή μετάφραση του ορθόδοξου αρχιμανδρίτη και καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Νεόφυτου Βαμβα. Copyright City Bible έκδοση 2009: Loukas Foundation Netherlands. Copyright Ελληνικής Καινής Διαθήκης 2001 από τις εκδόσεις Πέργαμος. Έκδοση City Bible σε συνεργασία με τιν International Bible Society.

[4] *Новиот завет* во превод на Душко Константинов. Скопје 1997.

[5] Ово је посебно наглашено у предговору овог првог превода грчког Новог завета: Превод речи Божје нема за циљ да замени оригинал, већ да помогне његовом разумевању. Нарочито у наше дане, када је разумевање занчења Новог завета, због језичке удаљености још теже, потреба превода је још неопходнија (наш превод).

којем је дело написано, као и искуство вере самог писца. Међутим, да би се очувала верност текста не сме се увек преводити реч по реч јер тада савременом човеку порука може бити замагљена. Превод треба да буде мост из прошлости у садашњост, додали бисмо, и из једне културе у другу. У стандардним издањима Библија предност се даје значењу, тј. откривању смисла, што је одлика динамично-еквивалентног превода (Кончаревић 2017: 58–59). За овај превод је карактеристично да на поруку из полазног текста исто треба да реагују и слушаоци на циљаном језику. У теорији превођења сакралних текстова издвајају се четири типа превода: а) буквални, б) умерено буквални, в) идиоматски и г) слободни. Буквални превод осликава структуру језика и текста оригинала, али има минималну комуникативну вреднсот за читаоце који не познају језик оригинала. Тако нпр. буквалан превод стилских фигура доводи до забуне у перцепцији библијског текста. Буквалан превод Исусовог питања Можете ли *пити чашу* коју ја пијем? (Мк 10,38) на један западноафрички језик протумачено је код слушалаца као Исусов позив апостолима да се надмећу у пићу. Другу крајност представља слободни превод, чији је циљ да текст буде што динамичнији и схватљивији, али али не и веран изворном тексту. Умерено буквалан превод се и даље држи строго оригинала, али када се осети да смисао превода одступа од изворника, врше се лексичке и граматичке корекције. За ширу употребу најбољи је идиоматски тип превода у којем преводилац тежи да приближи смисао оригинала, али лексичким и граматичким средствима циљаног језика. Он је јасан, разумљив, што значи да је број нејасноћа сведен на минимум (Кончаревић 2017: 195–198).

Тако Вук уместо грчких лексема οι κιθαριστές με τις κιθάρες τους (гитаристи са својим гитарама) користи оне које означавају реалије које су популарне у његово време и које су тадашњем реципијенту српског текста веома блиске: и чух глас *гудача* који гуђаху у *гусле* своје. Гусле савременом слушаоцу нису више толико блиске на ширем подручју српског језика, те Чарнић задржава грчке термине: а глас који чух беше као од *китариста* који певају уз своје *китаре*. Македонски преводилац се одлучује за реалије које су примеренија слављењу Бога, а исто су жичани инструмент: а звукот што го чув беше како од харфисти кои свират на своите харфи (От. 14,2). Сва ова решења можемо сматрати једном врстом реформулације која се не реализује код једног, већ код различитих преводилаца.

У другом примеру из (От 11, 3) једни преводиоци (В, Г2 и М) су буквално превели (Илија и Мојсије, двојица сведока, прорицаће обучени *у вреће*; *ντυμένοι με σάκους*; облечени *во струнени врекѝ*), а други (Ч и Г1) су се потрудили да својим реципијентим појасне да је облачење у врећу знак жалости и покајања (па ће *у оделу за жалост* пророковати; *ντυμένοι με πένθιμα ρούχα* (обучени *у жалосну одећу*). Дакле, и ова два типа превода можемо сматрати једном врстом реформулације.

Адекватност превода се огледа у двема стварима: „1) да ли превод преноси управо онај смисао који је својствен оригиналу и 2) да ли га преноси исто онако јасно и идиоматично као и оригинал?" Да би се ово испунило, преводилац мора добро познавати егзегезу, тј. смисао Светог писма. Затим историјска димензија саопштења не сме бити ни изгубљена ни искривљена, као што је то учињено у једном преводу, у којем је текст Новог завета прилагођен локалним приликама, па уместо „Не дајте повода за саблазан ни Јудејима, ни Јелинима, ни Цркви Божијој" стоји „Дајте добар пример и белцима и црнцима и целој Цркви Божијој." Такође се мора сачувати и дидактичка димензија коју је писац оригинала послао својим слушаоцима у одређеном периоду и културном миљеу. Ако у језику реципијенту не постоје неке реалије које су уобичајене за културу у којем је настао изворни текст, не би их требало мењати другим реалијама ради боље перцепције, јер ћемо тада нарушити принцип историјске адекватности. Ако је у потпуности угрожена правилна перцепција, онда примат треба дати дидактичкој тачности, тј. слању исправне и јасне поруке реципијентима[6] (Кончаревић 2017: 198–202).

[6] Јудео-хришћанска симболика није разумљива у многим језицима примитивних народа, те код Ескима јагње, као симбол Исуса Христа, замењено је *младунчетом фоке*. У многи језицима срце није средиште љубавног осећања, већ су то: *трбух* (језик Маја), *грло* (језик домородаца Маршалских острва) и јетра (неки афрички језици). Свети дух је представљен у виду *белог голуб*а, а у једном од језика Кеније у виду беле *џигерице* (Bugarski 1986: 111–112).

Приликом превођења Библије не сме се ништа изоставити, ни дометнути, а ни искривити информација у односу на оригинални текст, што је слично са тумачењем Откривења (22,18–19): Јер сведочим свакоме који чује речи пророштва књиге ове: ако *ко дометне* овом, Бог ће наметнути на њега зла написана у књизи овој. И ако *ко одузме* од речи књиге пророштва овога, Бог ће одузети његов део од књиге живота и од града светога и од онога што је написано у књизи овој. Међутим, преводиоци понекад додају по коју информацију због културолошких разлика или непознавања језика на којем је писан Нови завет, што ћемо истаћи у анализи грађе.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2.0. У овом делу рада утврдићемо: 2.1. исказе који се реформулишу, 2.2. реформулацијске маркере и 2.3. типове реформулација.

2.1. **Искази који се реформулишу**. Уочено је да реформулацији подлежу: 1. теоними (Бог, Отац, Син = Исус Христос, Дух свети, Емануил), 2. антропоними (личности из Старог и Новог завета), 3. апелативи (називи за ђавола; мамона, рака, рави,) 4. хороними (називи територије, епархије, области, земље, рејона и сл.), 5. астионими (имена градова); 6. Божје заповести, 7. параболе.

Због ограниченог простора, анализираћемо само по неколико пример за сваку категорију.

2.1.1. ***Реформулација теонима***.

2.1.1.1. ***Исус***. Мисао о улози Исуса Христа налази се управо у реформулацији везаној за његово име. Наиме, *Исус* је грчка варијанта хебрејског хипокористика *Јошуа* (<*Јехошуа*) и значи ʻпомоћ Јахвеа' или ʻСпаситељ' (Ракић 2004, 379). Архангел Гаврило у сну јавља Јосифу које име да дâ Маријином детету и образлаже му његово значење. Управо то образложење, исказано узрочном реченицом са предикатима *ће спасти* и *ће избавити*, можемо сматрати реформулацијом. Узрочни везници (јер/γιατί/επειδή/зашто) представљају реформулацијске маркере:

(1) В: Па ће родити сина, и надјени му име ***Исус***, <u>јер</u> *ће он избавити свој народ од гријеха њиховијех*. (Мт 1, 21); Ч: Она ће родити сина и ти ћеш му дати име ***Исус***, <u>јер</u> *ће он спасти народ свој од грехова њихових*; Ж: ... а ти ћеш му дати име Исус, <u>јер</u> *ће он спасити свој народ од њихових грехова*. Г1: Θα γεννήσει γιο, και θα του δώσεις το όνομα ***Ιησούς***, <u>γιατί</u> *αυτός θα σώσει το λαό του από τις αμαρτίες τους*; Г2: και θα αποκαλέσεις το όνομά του ***Ιησούς***· <u>επειδή</u>, *αυτός θα σώσει τον λαό του από τις αμαρτίες τους*. М: Таа ќе роди Син и ти ќе Му го дадеш името ***Исус***, <u>зашто</u> *Тој ќе го спаси Својот народ од неговите гревови*.

У Новом завету то име има још један хришћанин, јеврејског порекла, који је био са ап. Павлом у Риму. Уз његово име је употребљена реформулација да би се оно разликовало од Христовог. Она представља његово латинско име Iustus. Реформулацијски маркери су: а) на нивоу једне речи (В, Ч и М: *прозвани/звани/наречен*) и б) на нивоу релативне реченице (Г1: που λέγεται και / Г2: που λέγεται), при чему је у Г1 везником και ʻи' наглашена алтеранативност употребе његовог имена ʻкоји се зове и Јуст'. Преводиоци не преводе то друго име, а оно би зачило ʻправедан':

(2) В: Поздравља вас ... и ***Исус*** <u>прозвани</u> *Јуст* ... (Кол. 4, 11) Ч:.. И Исус <u>звани</u> Јуст Ж: Г1: και ***ο Ιησούς***, <u>που λέγεται και</u> *Ιούστος* Г2: και ***ο Ιησούς***, <u>που λέγεται</u> *Ιούστος* М: и ***Исус***, <u>наречен</u> *Јуст*.

2.1.1.2. ***Христос***.[7] Ова реч је грчки превод (Χριστός) хебрејске варијанте Месија, а значи Помазаник, о чему говори сам Исус: Дух је Господа Бога на мени, јер ме Господ *помаза* да јављам добре гласе кроткима, посла ме да исцељујем рањене у срцу [Ис 61, 1–3] (Ракић 2004:

[7] Више о значењу имена Исуса Христа и његовој лексикографској обради у речницима српског књижевног и народног језика видети код (Бошњаковић и Штасни 2017). Напомињемо да је исти рад преузет, без цитирања, и објављен под одредницом Теоними у књизи Језик и религија. Појмовник теолингвистике. (Кончаревић 2017: 324–329)

595). Реформулација теонима *Месија* свела се у свим преводима на навођење грчке варијанте (*ο Χριστός*/*Христос*), осим код (Ж) који тежи да читаоцима српским речима појасни појам Месије (*Обећан Изабраник*). Реформулацијски маркер је представљен релативном реченицом у којој је употребљен предикат *значи*/*σημαίνει*, при чему се уз њега (код Ч и у Г2) јавља и одредба (*преведено*/*μεταφραζόμενο*):

(3) В: ...и рече му: ми нађосмо ***Месију***, које значи *Христос*. (Јв 1, 41) Ч: ... и рече му: нашли смо ***Месију***, што преведено значи*: Христа*. Ж: ... нашли смо ***Месију*** (што значи*: Обећаног Изабраника*); Г1: „Βρήκαμε ***το Μεσσία***" – που σημαίνει *το Χριστό*. Г2: Βρήκαμε ***τον Μεσσία***, που μεταφραζόμενο σημαίνει *ο Χριστός*. М: ... Го најдовме ***Месијата*** (што значи *Христос*).

2.1.1.3. ***Емануил***. Ово име представља грчку варијанту (Εμμανουήλ) хебрејског (*Immanu El*), што значи 'с нама Бог' (Ракић 2004, 281). Реформулација *с нама Бог* уведена је реформулацијским маркерима у виду релативне реченице са предикатима *значи*/*σημαίνει* , а код В *ће рећи*. У преводу Ч, Г2 и М предикат је са одредбом *преведено*. Једино Ж има независну реченицу са предикатом *значи* и предлошко-падежном конструкцијом у адвербијалној функцији (*То у преводу значи*):

(4) В: Ето, дјевојка ће затрудњети, и родиће сина, и надјенуће му име ***Емануило***, које ће рећи*: с нама Бог*. (Мт 1, 23); Ч: ... и неднуће му име ***Емануил***, *што преведено значи: „Са нама Бог*"; Ж: ... и даће му име ***Емануил***. (*То у преводу значи: Бог је с нама*). Г1: ... και θα γεννήσει γιο, και θα του δώσουν το όνομα ***Εμμανουήλ***, που σημαίνει*, ο Θεός είναι μαζί μας*. Г2: ... και θα γεννήσει έναν γιο, και θα αποκαλέσουν το όνομά του ***Εμμανουήλ***, που ερμηνευόμενο σημαίνει: *Μαζί μας είναι ο Θεός*. М: Ете, девица ќе зачне и ќе роди Син, и ќе го наречат ***Емануел***, кое преведено значи*: Бог со нас*!

2.1.1.4. Једним од видова реформулације можемо сматрати и различите синонимске парове на нивоу речи (*Оче/Господе*), синтагми (*сведок верни / цар над царевима*; *син Божиј / цар Израиљев*).

а) ***Господ/Бог***. Наше лексеме Господ и Бог су преводи грчких Κύριος и Θεός, а оне, пак, хебрејских *Јахве* и *Елохим*[8]. Лексема *Господ* у Новом завету се односи на Бога, али у великом броју примера и на узвишеног и прослављеног Христа. Лексема *Бог* се првенствено односи на *Бога Оца*, откривеног у израиљској историји и у личности Христа, што се често означава изразом *Бог и Отац Господа нашега Исуса Христа* (Рим 15,6). Она се ређе односи на Христа, и то углавном прослављеног, а некада и на паганске богове [1. Кор. 8,5] (Ракић 2004: 360–361).

У српским преводима и Г2 ове две лексеме се користе као јединствен израз, за разику од стања у Г1 и М где је друга лексема у функцији апозиције, коју можемо сматрати једном врстом реформулације, а запету графијским маркером реформулације:

(5) В: немој кушати *Господа Бога својега* (Мт 4, 7) Ч: Не искушавај ***Господа***, *Бога свога*. Ж: Не искушавај *Господа Бога свога*. Г1: δεν πρέπει να βάλεις σε δοκιμασία τον ***Κύριο***, *το Θεό σου*. Г2: Δεν θα πειράξεις *τον Κύριο τον Θεό σου*. М: Не искушувај *Го* ***Господ***, *твојот Бог*!

б) ***Ава/Оче***. Лексема *Отац* у Старом завету никада није постала заједничко име за Бога, јер Јевреји нису прихватили стару блискоисточну идеју о Божанству као оцу народа. Они су га прихватали само у адоптивном, али не и у биолошком смислу. Међутим, у Новом завету, због начела о Светом Тројству, за Бога се често користи лексема *отац*, па чак и њена интимна, породична

8 Јудео-хришћанска симболика није разумљива у многим језицима примитивних народа, те код Ескима *јагње*, као симбол Исуса Христа, замењено је *младунчетом фоке*. У многи језицима *срце* није средиште љубавног осећања, већ су то: *трбух* (језик Маја), *грло* (језик домородаца Маршалских острва) и *јетра* (неки афрички језици). Свети дух је представљен у виду *белог голуба*, а у једном од језика Кеније у виду *беле цигерице* (Bugarski 1986: 111–112).

варијанта на арамејском *авва*, која се користила и у богослужењу (Ракић 2004: 361). У преводима се та арамејска реч увек среће са одговарајућом српском, грчком и македонском, што можемо сматрати једном врстом реформулације исказа, а запете реформулацијским маркерима: В, Ч: ***Ава***, *Оче*! (Гал. 4, 6); Г1: ***Αββά***, *Πατέρα μου*! Г2: ***Αββά***, *Πατέρα*! М: ***Аба***, *Татко*!

в) ***Оче / Господе неба и земље.*** У следећим примерима обе лексеме (*и отац и Господ*) односе се на Бога, при чему се другом указује и на остала његова својства, тј. проширује се информација, која се може сматрати реформулацијом, а запете реформулацијским маркерима:

(6) В: хвалим те, ***оче***, *Господе неба и земље* (Мт 11, 25) Ч: ... ***Оче***, *Господе неба и земље*... Ж: Прослављам те, ***Оче***, *Господару неба и земље*... Г1: Σ' ευχαριστώ, ***Πατέρα***, *Κύριε του ουρανού και της γης*... Г2: Σε δωξάζω, ***Πατέρα***, *Κύριε του ουρανού και της γης*... М: Ти благодарам, ***Татко***, *Господар на небото и на земјата*...

г) ***Христос / Син Бога живога***. Ученици су у лику Исуса препознали Месију (Христа), који је у ствари син Бога живога. Реформулација је дата у виду апозиције, што значи да је њен графијски маркер запета. Сви преводиоци углавном користе грчку лексему ***Χριστός***, осим Ж и Г1:

(7) В: А Симон Петар одговори и рече: ти си ***Христос***, *син Бога живога*. (Мт 16, 16); Ч: ... Ти си ***Христос***, *Син Бога живога*. Ж: Ти си обећани ***Спаситељ***, *Син Бога живога*. Г1: Εσύ είσαι ***ο Μεσσίας***, *ο Υιός του αληθινού Θεού*. Г2. Εσύ είσαι ο ***Χριστός***, *ο Υιός του ζωντανού Θεού*. М: Ти си ***Христос***, *Синот на живиот Бог*.

д) ***Син Божји / цар Израиљев***. Наведеним двема синтагмама Исус се одређује као друго лице Свете тројице, али и као духовни цар Израела. Наведене реформулације исказа су маркиране запетама и у М узвичником:

(8) В: Рави! ти си ***син Божиј***, ти си *цар Израиљев*. (Јв. 1, 49)Ч: ти си ***Син Божији***, ти си *цар Израиљев*. Ж: Рави, ти си ***Син Божији***, *ти си цар Израелов*. Г1: Διδάσκαλε, εσύ είσαι ***ο Υιός του Θεού***, *εσύ είσαι ο βασιλιάς του Ισραήλ*. Г2: Ραββί, εσύ είσαι ***ο Υιός του Θεού***, *εσύ είσαι ο βασιλιάς του Ισραήλ*. М: Раби! – му одговори Натанаил – ***Ти си Божјиот Син!*** *Ти си Царот на Израел*.

2.1.2.0. ***Реформулација антропонима***. У јеврејској традицији могу се разликовати два периода у давању имена деци. У првом, који сеже у дубоку прошлост, „Израиљци су именом изражавали или околност под којом је дете рођено, или неку телесну особину, или мисао о младенцу и његовој будућности" (Ракић 2004: 357). Тако за једног од близанаца Исака и Ревеке пише: И први изађе *црвен*, сав као руно *рутав*; и надјеше му име ***Исав*** (1. Мој. 25, 25). У вези са овим именом битна су два момента: а) да је рођен *рутав*, *космат*, те му зато и дадоше прво име ***Исав*** (хебр. *Esav*, грч. *Ησαύ*), б) да је рођен *црвен*, те су га звали и ***Едом***. У вези са овим другим именом налазимо реформулацијски маркер а он је којим се указује да су Исав и Едом иста особа: А ово је племе *Исавово*, а он је *Едом* (1. Мој. 36, 1).

Пошто је Јаков више љубио своју другу жену Рахиљу, која у почетку није могла да има деце, Бог је његовој првој супрузи, иначе сестри Рахиљиној, Лији отворио материцу, те му је она родила четири сина: И Лија затрудње и роди сина и надједе му име ***Рувим***, говорећи: *Господ погледа на јаде моје*, *сада ће ме љубити муж мој*. И опет затрудње и роди сина и рече: *Господ чу да сам презрена*, *па ми даде и овога*. И надједе му име ***Симеун***. И опет затрудње и роди сина и рече: *да ако се сада већ приљуби к мени муж мој*, *кад му родих три сина*. Зато му надјеше име ***Левије***. И затрудње опет и роди сина и рече: *сада ћу хвалити Господа*. Зато му надједе име ***Јуда***; и преста рађати (1. Мој. 29, 31–35). Видимо да се уз свако име јављају различити реформулацијски маркери (говорећи, рече 2x, и надједе му име, зато му надјеше/надједе име 2x) којима се уводе реформулације или метатекстуални коментари. Тако уз име ***Рувим*** (хебр. *Reuven*, грч. *Ρουβήν*) аористом *погледа* изражава се Лијино изненађење што јој је Бог подарио сина, али и нада да ће

сада омилити мужу, те свом првенцу даје име Рувим, које се преводи као ʻ*гле*, *син*ʼ. На основу чињенице да је Бог чуо да је она презрена, она даје другом сину име ***Симеун*** (хебр. *Šim'on*, грч. *Συμεών*), што преведено значи ʻ*слушање*ʼ. Рођењем трећег сина, Лија је у метатекстуалном коментару изразила своју наду да ће јој се муж сада приљубити, тј. да ће јој бити *привржен*, те свом сину даје име ***Левије*** (хебр. *Levi*, грч. *Λευί*), што преведено значи ʻ*приврженост*ʼ. Рођењем четвртог сина, Лија у метатекстуалном коментару обећава да ће сада хвалити Господа јер је сигурна да ће је муж коначно због тога заволети. Због тога она даје сину име Јуда (хебр. грч.), што преведено управо значи ʻнека буде хваљенʼ или ʻхвалите Господаʼ (Ракић 2004: 400, 331, 560, 486).

И Рахиљи, другој Јаковљевој жени, Бог је, након много година, подарио два сина: И затрудње и роди сина и рече: узе Бог срамоту моју. И надједе му име ***Јосиф***, говорећи: *нека ми дода Господ још једног сина*. А кад се растављаше с душом, те умираше, назва га ***Венонија***, али му отац надједе име ***Венијамин*** (1. Мој. 30: 23–24;.35: 18). У имену првог сина, ***Јосифа*** (хебр. *Josef*, грч. *Ιωσήφ*), које преведено на српски језик значи ʻ*нека Јахве придода* [*још деце*]ʼ, ʻ*увећање*ʼ налазе се сви елементи наведени у њеној молби Богу, која је у ствари метатекстуални коментар уз њега. Други син Рахиљин носи два имена и уз њих нема метатекстуалних коментара, већ су наведене само околности под којима је рођен. Прво, ***Венонија***, дала му је мајка у тренутку кад се растављала с душом, а друго, ***Венијамин***, дао му је отац. Прво значи ʻ*син моје туге*ʼ, а друго ʻ*син деснице, тј. снаге*ʼ или ʻ*срећан*ʼ (Ракић 2004: 479; 149).

Као и код других народа, и код Јевреја је, у каснијем периоду, био бичај да родитељ, сродници или пријатељи дају деци имена очева, дедова и најближих сродника: И у осми дан дођоше да обрежу дијете и шћадијаху да му надјену име оца његова, Зарија. И одговарајући мати његова рече: не, него да буде Јован. И рекоше јој: никога нема у родбини твојој да му је тако име. И намигиваху оцу његову како би он хтио да му надјену име. И заискавши дашчицу, написа говорећи: ***Јован*** му је име. И зачудише се сви (Јв 1, 59–62). Име Јована Крститеља је хипокористик од имена *Johanan* і *Jehohanan* (грч. *Ιωάννης*) и значи ʻ*Јахве показује милост*, *наклоност*ʼ (Ракић 2004: 460–461).

2.1.2.1. Поред реформулације теонима, реформулишу се, тј. појашњавају се и значења имена неких од апостола и других особа:

а) ***Симон/Петар***. Хебрејско име *Šim'on* (у грчкој варијанти Συμεών > Σίμων) ипак не значи *камен*, већ *слушање*. Међутим, камен је битан грађевински материјал за градњу сигурне земаљске, али и метафорички и духовне грађевине. Ово име се преводи на грчки (*Πέτρος/Петар*), што можемо сматрати посебним видом реформулације, која се маркира: а) односном реченицом (који се зове / που λέγεται), б) односном реченицом и маркером и (που τον έλεγαν και) (којег зову и) и в) трпним глаголским придевом (званог/званог/наречен).

(9) В: И идући покрај мора Галилејскога видје два брата, ***Симона***, који се зове *Петар*, и Андрију брата његова (Мт 4, 18); Ч: ***Симона*** званог *Петра*; Ж: ...***Симона***, званог *Петра*... Г1: το ***Σίμωνα***, που τον έλεγαν και *Πέτρο*; Г2: τον **Σίμωνα**, που λέγεται *Πέτρος*; М: ***Симон***, наречен *Петар*.

б) ***Симон/Кифа/Петар***. Исус зна име свог ученика (Симон) и његово порекло (син Јонин), али је схватио и чврстину његове вере и снажан карактер када је за њега посведочио: „Ти си Христос, Син Бога Живога" (Мт 16, 16–18), што га је навело да му да надимак *Кифа*. Ово арамејско име често је користио ап. Павле када је говорио о ап. Петру (1. Кор. 1, 12; 3, 22; 9,5; 15, 5), док је ап. Петар користио грчку варијанту свог имена: Од *Петра*, апостола Исуса Христа (1. Петр. 1, 1), али и хебрејску: Од *Симона Петра*, слуге и апостола Исуса Христа [2. Петр. 2, 1] (Ракић 2004: 523). Кифа (Κηφάς) значи исто што и Πέτρος *стена*, *камен*. Дакле, реформулације су у ствари преводи хебрејског имена на арамејски, затим на грчки, а код М и на македонски. У виду апозиције (*син Јонин* / *син Јованов* / *ο γιος του Ιωνά* / *синот на Јован*) даје се проширена реформулација о његовом пореклу, што је маркирано запетом код свих преводилаца, осим код Ч. Реформулацијски

маркери испред имена Кифа дати су: у виду асидентске саставне реченице (ти ћеш се звати / тебе ће назвати / εσύ θα ονομαστείς / ти ќе се наречеш) и б) у виду супротне реченице (али зваћеш се)

Испред имена *Петар* реформулацијски маркери су изражени односном реченицом са предикатом *значи*/*σημαίνει* (које значи / που σημαίνει / што значи) и μεταφράζεται (преводи се). Чарнић једини модификује предикат *значи* прилогом *преведено*: *што преведено значи Петар*. Сви преводиоци задржавају име *Петар*, док македонски ту грчку варијанту не спомиње, већ даје превод на македонски (*камен*). Код Ж грешком стоји *ти си Петар* уместо *Симон*!

(10) В: А Исус погледавши на њ рече: ти си ***Симон***, *син Јонин*; ти ћеш се звати ***Кифа***, које значи *Петар*. (Јв 1, 42); Ч: ти си ***Симон*** *син Јованов*, тебе ће назвати ***Кифа***, што преведено значи *Петар*. Ж: Ти си ***Петар*** (!), син Јованов, али зваћеш се *Кифа* (што значи: *Петар*); Г1: „Εσύ είσαι ***ο Σίμων***, *ο γιος του Ιωνά·* εσύ θα ονομαστείς ***Κηφάς***" – που σημαίνει *Πέτρος*; Г2: ... Εσύ είσαι ***ο Σίμων***, *ο γιος του Ιωνά·* εσύ θα ονομαστείς ***Κηφάς***, που μεταφράζεται *Πέτρος*. М: „Ти си ***Симон***, *синот на Јован*; ти ќе се наречеш ***Кифа*** (што значи камен)."

в) ***Авадон***. Предмет реформулације је и лично име цара анђела бездана које се са јеврејског (*Авадон*/Αβαδδών/*Абадон* = погибао) преводи на новозаветни грчки (*Аполион*/Απολλύων = погубитељ), а у Г1 и на савремени језик (*Καταστροφέας* = рушилац, уништавач, упропаститељ). Интересантно је да се реформулацијски маркери налазе испред оба имена и у њима се истиче језик (јеврејски/грчки) у којем се то име користи. Једино у Г1, јавља се и реформулацијски маркер δηλαδή (то јест, наиме, што ће рећи) будући да се даје и савремена грчка варијанта имена (Καταστροφέας).

(11) В: И имаху над собом цара анђела бездана којему је име јеврејски ***Авадон***, а грчки *Аполион*. (От 9, 11) Ч: ... коме је име на јеврејском језику ***Авадон***, *а* на грчком се зове *Аполион*. Г1: Βασιλιά τους έχουν τον άγγελο της αβύσσου· το όνομά του είναι εβραϊκά ***Αβαδδών*** κι ελληνικά *Απολλύων*, δηλαδή *Καταστροφέας*. Г2: Και επικεφακής τους είχαν έναν βασιλιά, τον άγγελο της αβύσσου· που στην Εβραϊκή ονομάζεται ***Αβαδδών***, και στην Ελληνική έχει το όνομα *Απολλύων*. М: кому името на хебрејски јазик му е ***Абадон***, а на грчки *Аполион*.

2.1.3. ***Реформулација микротопонима***. Предмет реформулације могу бити и микротопоними, што је ретко у библијском дискурсу. Тако је један подземни извор, тј. резервоар воде, који је дуг 16, широк 5–6, а дубок око 1 метар, био у Исусово време бања у којој су се људи лечили, а посебно они које је он послао, што и значи само име Σιλωάμ (од јевр. *Šiloah/Šelah*) (Ракић 2004: 397). Реформулација је сведена на пасивни партицип перфекта (*послан/Пратен*/*απεσταλμένος*/ *Αποσταλμένος* = упућен, послат), при чему је у Г1 истакнуто од кога је послан слепи човек (*από το Θεό* = од Бог). Реформулацијски маркери су различити и графијски и семантички. Најчешће су наведени у заградама или након црте. У углавном односним реченицама (које/што/που/το οποίο) користе се предикати *значи*/σημαίνει и μεταφράζεται (преводи се):

(12) В: И рече: иди умиј се у ***бањи Силоамској*** (које значи *послан*). (Јв 9, 7); Ч: .. иди у Силоамску бању и умиј се... Ж: Иди и умиј се *у Силоамској бањи*! (Силоам у преводу значи *послан*). Г1: Πήγαινε να νιφτείς στην κολυμβήθρα του ***Σιλωάμ*** – που σημαίνει *απεσταλμένος από το Θεό*. Г2: Πήγαινε, νίψου στη μικρή λίμνη του ***Σιλωάμ***, (το οποίο μεταφράζεται *Αποσταλμένος*). М: Оди, измиј се во бањата ***Силоам*** (што значи*: Пратен*).

2.1.4. ***Реформулација апелатива***. Код истог преводиоца, али и приликом поређења различитих превода уочена је реформулишу се и искази са апелативима: *ђаво*, *рави*, *рака*, *мамона* и *исе*.

2.1.4.1. ***Ђаво***. Најглавнији непријатељ Божји и опадач човеков пред Богом, ђаво, има различита имена у Новом завету. У От. 12, 9 он је најпре именован двема синтагмама са конгруентним атрибутом (*аждаха велика* и *стара змија* / *големиот змев*, *старата змија* / ο δράκος ο μεγάλος,

ο όφης ο αρχαίος / ο μεγάλος δράκοντας, το αρχαίο φίδι / *големиот змев*, *старата змија*), а потом једном лексемом која је из грчког (διάβολος `опадач`) и другом која је из хебрејског (*Satan* `противник`). Оне су у исказ уведене: а) односном реченицом (*која се зове* / που λέγεται / που αποκαλείται) или трпним придевом (*звана/наречен*), које можемо сматрати маркерима реформулације, а све називе за њега реформулацијом његовог имена:

(13) В: И збачена би ***аждаха велика***, *стара змија*, која се зове *ђаво* и *сотона*, који вара сав васиони свијет... (От 12,9) Ч: И би збачена ***велика аждаја***, *стара змија*, звана *ђаво* и *сатана*, која заводи сав свет... Г1: Έτσι ρίχτηκε ***ο δράκος ο μεγάλος***, *ο όφης ο αρχαίος*, που λέγεται *διάβολος* και *σατανάς*... Г2: Και ρίχτηκε ο ***μεγάλος δράκοντας***, *το αρχαίο φίδι*, που αποκαλείται *ο διάβολος* και *ο σατανάς*... М: Така ***големиот змев***, *старата змија*, наречен *ѓавол* и *сатана*, кој го заведува сиот свет, беше исфрлен...

У Новом завету он је познат и под другим именима: *кушач/искушувачот/ο πειράζων* (Мт 4,3). У Г1 приређивач Новог завета за ширу читалачку публику једно од имена сатане, *ο πειράζων/ο πειρασμός*, реформулисао је односном реченицом `који ставља људе у искушење/напаст`: Τότε εμφανίστηκε αυτός *που βάζει σε πειρασμό τους ανθρώπους* και του είπε.

У От 12,10 он је именован као *опадач* у В, а у осталим као *тужитељ/ο κατήγορος* `тужилац`/*обвинителот* `тужилац`.

У Јв 12,31 ђаво је назван *кнез овога свијета* / *владар овог света* / ο άρχοντας αυτού του κόσμου / владетелот на овој свет. Варијације су уочене на семантичком плану употребљених лексема, које су условљене и културолошким приликама у време превођења новозаветног текста. У Вуково време су појединим областима владали кнезови, док је Чарнићев, Живковићев и македонски превод настао крајем XX века те има немаркиране лексеме *владар* и *владетел*. Грчки назив, ο άρχοντας, одражава, пак, други временски миље, тј. онај у којем су били властелини, племићи, великаши и господа. Дакле, и у овом примеру видимо да се преводилац трудио да одабере реч која ће читаоцима бити блиска и јасна.

2.1.4.2. ***Рави***. Грчке лексеме ραββί и ραβούνι (мој велики→ мој господар / мој учитељ) вероватно одражавају њихов изговор у јеврејском и арамејском у првом веку. Постојала је и варијанта без присвојних заменица (*рав*) која је у Старом завету била титула у значењу 'старешина' или 'заповедник'. Касније је означавала господара насупрот робу, старешину или учитеља ученика. У Новом завету се обе грчке варијанте преводе као 'учитељ' и 'господар', а касније је *рави* значило овлашћено лице које учи и суди по питању јеврејског закона. У Јовановом јеванђељу *рави* се не користи као титула, већ се њоме директно обраћа Христу (Ракић 2004: 296). Видимо да је та реч предмет реформулације, која се уводи реформулацијским маркерима у виду односних реченица (које/што/που) са предикатима *значи/σημαίνει* и *λέγεται* (се каже). Код Ч и Г2 уз предикате су употребљени и прилози (*преведено*/*μεταφραζόμενο*) који нам откривају тип реформулације:

(14) В: А они му рекоше: ***Рави***! (које значи: *учитељу*) гдје стојиш? (Јв 1, 38); Ч: А они му рекоше: ***рави***, што преведено значи: *учитељу*, где станујеш? Ж: ***Рави***, (што значи: *Учитељу*) где станујеш? Г1:Και αυτοί του απάντησαν: „Ραββί – που σημαίνει *Διδάσκαλε* – πού μένεις;" Г2: Και εκείνοι είπαν σ' αυτόν: Ραββί, (που μεταφραζόμενο λέγεται, *Δάσκαλε*), πού μένεις; М: Тие Му одговорија: „***Раби*** (што значи *учител*) каде живееш?"

2.1.4.3. ***Рака***. Ова реч (грч. ρακά) у арамејском значи 'шупља глава' и често се користила у новозаветном добу (Ракић 2004: 300). Реформулација се реализује на два нивоа: код истог преводиоца и различитих преводилаца. Тако у Г1 лексема ρακά се преводи на савремени језик (*'ανόητε'* = будало, глупаче), на шта указује и реформулацијски маркер (δηλαδή = то јест, наиме, што ће рећи), који се наводи и уз превод лексеме μωρέ ('ηλίθιε' = идиоте, кретену, глупаче). Када упоре-

димо остале преводе, видимо да је у једнима задржана лексема *рака* (В, Ч, Г2), а у другима је она преведена без употребе реформулацијских маркера (*шупљоглавче* Ж, *праноглавец* М):

(15) В: а ако ли ко рече брату својему: ***рака***! биће крив скупштини; а ко рече: ***будало***! биће крив паклу огњеном (Мт 5, 22); Ч: Ако ко каже брату своме „***рака***", биће крив синедриону. Ако ко каже „***будало***", заслужиће пакао огњени. Ж: Ако ко каже свом брату „***шупљоглавче***", одговараће за то пред синедрионом, а ко каже брату „***будало***", одговараће за то огњу пакленом. Г1: Κι όποιος πει τον αδερφό του „***ρακά'***, δηλαδή *'ανόητε'*, πρέπει να καταδικαστεί από το μεγάλο συνέδριο. Κι όποιος τον πει „***μωρέ***", δηλαδή *'ηλίθιε'*, πρέπει να καταδικαστεί στη φωτιά της κόλασης. Г2: και όποιος πει στον αδελφό του: ***Ρακά*** θα είναι ένοχος στο συνέδριο· και όποιος πει: ***Μωρέ***, θα είναι ένοχος στη γέεννα της φωτιάς. М: Ако кој ќе му рече на братот свој „***празноглавец***", ќе биде виновен пред врховниот суд. Ако кој ќе го нарече „***глупак***", ќе биде виновен за во огнениот пекол.

2.1.4.4. ***Мамона***. Лексема Μαμμονάς /μαμωνάς потиче од арамејске речи *mamona* чији корен *mn* има значење 'оно што је поуздано, сигурно; што је смештено на безбедно место'. У старозаветним књигама означавала је 'имовину, посед (не само у новцу)'. Код Јевреја се често користила и са пејоративним значењем. У Новом завету ту реч користи сам Исус, при чему мисли на личност, те у Г2 имамо ту реч употребљену управо у функцији антропонима (Μαμμονάς). Он под том речју подразумева и демонску моћ „којој подлеже похлепни човек и чија служба се не може ускладити са службом Богу" (Ракић 2004: 26), што имамо код В и Ч. Необичном метафоризацијом наведених апстрактих значења у конкретне, материјалне (*богатство → χρήμα* 'новац'), преводиоци Ж и Г1, свој текст су у потпуности прилагодили савременом читаоцу. Дакле, овде нема реформулацијски маркера, јер је ово посебан вид реформулације који се реализује поређењем различитих превода (*мамони/мамону/на мамон/τον Μαμμονά* наспрам *богатству → στο χρήμα*):

(16) В: Не можете Богу служити и ***мамони*** (Мт 6,24) Ч: не можете служити Богу и ***мамону*** Ж: Не можете служити Богу и ***богатству***; Г1: Δεν μπορείτε να είστε δούλοι και στο Θεό και ***στο χρήμα***. Г2: Δεν μπορείτε να υπηρετείτε τον Θεό και ***τον Μαμμονά***. М: Не можете да им служите и на Бога и ***на мамон***.

2.1.4.5. ***Исе***. Балкански турцизама *исе* < hisse (од арап. hissa) у нашим народним говорима има следећа значења 'део, тал у каквој заједничкој имовини'; 'удео, учешће у каквом послу нематеријалне природе'; (Петровић 2012:149); 'део који при равноправној подели сваком припада' (Миловановић 1983: 31). У Вуково време лексема *исе* је била у живој употреби, те је он користи и у свом преводу Новог завета, док је Чарнић и Живковић замењују речју *удео*. Македонски преводилац користи лексему учество (1. 'учешће' 2. 'дел во заедничка добивка'). У Г1 се користи синтагма καμία σχέση 'никаква веза', а у Г2 ο κλήρος ('део наслеђа'). Дакле, и овде можемо говорити о реформулацији на интерпреводилачком нивоу:

(17) В: Нема теби дијела ни ***исета*** у овој ријечи; (Дап 8,21); Ч: нема за тебе дела и ***удела*** у овој ствари; Ж: Не можеш имати ***удела*** у овој службу; Г1: ***Καμιά σχέση*** δεν έχεις εσύ με το ευαγγέλιο που κηρύτουμε· Г2: Εσύ δεν έχεις μερίδα (део) ούτε ***κλήρο*** (део наслеђа) σε τούτο τον λόγο· М: Нема за тебе ни дел ни ***учество*** во оваа работа.

* * *

2.1.5. Раније смо анализирали углавном реформулације настале превођењем одређених лексема. Међутим, оне могу бити и знатно шире, као што је то случај у Исусовом тумачењу Божијих заповести и уредби (Мт 5, 27–28; 31–32; 33–34; 43), парабола (Мт 13, 18) или визија из Откривења (От. 17, 3. 7–10. 12. 15. 18). Наиме, Исус прво наводи заповест, а потом следи реформулацијски маркер у виду супротне реченице (а/όμως 'међутим, ипак, али') и потом реформулација чији је садржај у потпуности супротан претходном:

(18) В: Чули сте да је казано: ***око за око, и зуб за зуб***. А ја вам кажем *да се не браните ода зла, него ако те ко удари по десноме твом образу, обрни му и други*... (Мт 5, 38–39) Ч: Чули сте да је речено: ***Око за око и зуб за зуб***. А ја вам кажем *да се не противите злу*... Ж: Чули сте да је речено: ***Око за око и зуб за зуб***. А ја вам кажем: *не одупирите се злу*... Г1: Ἤκουσατε ἐπίσης ακούσει πως δόθηκε η εντολή: ***ν' ανταποδίδεις μάτι για μάτι και δόντι για δόντι***. Εγώ όμως σας λέω *να μην αντιστέκεστε στον κακό άνθρωπο· αλλά αν κάποιος σε χτυπήσει στο δεξί μάγουλο, γύρισέ του και το άλλο*. Г2: Ακούσατε ότι ειπώτηκε: ***Μάτι αντί για μάτι, και δόντι αντί για δόντι***. Εγώ, όμως, σας λέω, *μη αντισταθείτε στον πονηρό*... М: Сте чуле дека било речено: ***Око за око и заб за заб***. А Јас пак ви велам: *не противете му се на злото; но, ако некој те удри по твојот десен образ, сврти му го и другиот*.

(19) В: Чули сте да је казано: ***љуби ближњега својега, и мрзи на непријатеља својега***. А ја вам кажем: *љубите непријатеље своје, благосиљајте оне који вас куну, чините добро онима који на вас мрзе и молите се Богу за оне који вас гоне* (Мт 5, 43–44); Ч: Чули сте да је речено: ***Љуби ближњега свога и мрзи непријатеља свога***. А ја вам кажем: *љубите непријатеље своје и молите се за гонитеље своје*... Ж: ***Воли свога ближњега, а мрзи свога непријатеља***. А ја вам кажем: *Волите своје непријатеље*... Г1: Ἤκουσατε ακούσει πως δόθηκε η εντολή: ***ν' αγαπήσεις τον πλησίον σου και να μισήσεις τον εχθρό σου***. Εγώ όμως σας λέω: *Ν' αγαπάτε τους εχθρούς σας, δίνετε ευχές σ' αυτούς που σας δίνουν κατάρες*... Г2: Ακούσατε ότι ειπώθηκε: ***Θα αγαπάς τον πλησίον σου, και θα μισείς τον εχθρό σου***. Εγώ, όμως σας λέω: Να αγαπάτε τούς εχθρούς σας... М: Сте чуле дека било речено: ***Љуби го својот ближен и мрзи го својот непријател***. А јас ви велам: *Љубете ги своите непријатели и молете се за оние што ве прогонуваат*...

Исус је својим ученицима тајне царства Божјега често казивао у причама. Тако је испричао причу о сејачу и семену које је падало на различито тло. Ученици то нису у потпуности разумели, па им он даје тумачење, што је најављено реформулацијским маркером у виду реченице са предикатом у императиву (*чујте причу о сејачу / ακούστε την παραβολη εκείνου που σπέρνει / чујте ја споредбата за сејачот*). У појединим преводима у реформулацијским маркерима се истиче на шта треба да обрате пажњу слушаоци (Ви послушајте, дакле, *шта значи* прича о сејачу (Ж) / Ακούστε, λοιπόν, εσείς *την εξήγηση* της παραβολής του σποριά (Чујте, дакле, ви *објашњење* приче о семену).

(20) В: Ви пак чујте причу о сијачу: *Свакоме који слуша ријеч о царству и не разумије, долази нечастиви и краде посијано у срцу његовом: то је око пута посијано. А на камену посијано то је који слуша ријеч и одмах с радости прими је, али нема коријена у себи, него је непостојан, па кад га потјерају ријечи ради, одмах удари натраг. А посијано у трњу, то је који слуша ријеч, но брига овога свијета и пријевара богатства загуше ријеч, и без рода остане. А посијано на доброј земљи, то је који слуша ријеч и разумије, који дакле и род рађа и доноси један по сто, а један по шесет, а један по тридесет.* (Мт 13, 18) Ч: Ви, дакле, чујте причу о сејачу: Ж: Ви послушајте, дакле, шта значи прича о сејачу. Г1: Ακούστε, λοιπόν, εσείς την εξήγηση της παραβολής του σποριά: Г2: Εσείς, λοιπόν, ακούστε την παραβολή εκείνου που σπέρνει: М: Затоа, чујте ја споредбата за сејачот.

Откривење је последња књига у Новом завету. Она говори углавном о будућим догађајима која очекују човечанство. Написао ју је јеванђелист Јован крајем царовања римског императора Доминцијана (81–96. године), којем се приписује гоњење хришћана и Јудејаца. Оно што не одговара учењу хришћанства то је полагање права владара на титулу dominus et deus (Ракић 2004: II 177 и I 251). Пророштва, па и ова у Откривењу, имају „прикривени, симболички и тајанствени карактер, јер пророк слика будуће догађаје за своје савременике сликама узетим из прошлости и садашњости" (Ракић 2004: 279). На карактер пророшта свакако је утицао и страх хришћана од прогонства.

Јовану је нејасна визија, те му се анђео нуди да му открије тајну. Сама визија представља предмет реформулације, који има више елемената. Најпре се објашњава *звер*, затим *седам глава*, *десет рогова*, *воде* и на крају *жена* (блудница), што је у Г1 и означено дискурсним маркерима за

рашчлањавање текста: τότε `тада` и τέλος `крај` (Бошњаковић 2010). Реформулацијски маркери су углавном на реченичном нивоу будући да се најављују шире реформулације. То су изјаве анђела:

а) ја ћу ти казати тајну ове жене и звери... / Εγώ θα εξηγήσω το μυστήριο της γυναίκας και του θηρίου... / Јас ќе ти ја кажам тајната на женава и на sверот;

б) овде је ум, који има мудрост/ овде треба имати ум који има мудрост/ Εδώ χρειάζεται σοφό μυαλό `овде је потребан мудар мозак / За ова е потребен ум со мудрост;

в) то је / то су /то су и /оно су / и јесу / тоа се / се / е/ и

г) συμβουλίζει `симболише` / συμβουλιζουν (κι ακόμη `и још`).

Маркерима под (б) се сугерише да је и за саму реформулацију потребна мудрост да се схвати на шта се конкретно мисли. Наиме, седам глава је седам брда и седам царева или царстава. У првом случају мисли се на град Рим, а у другом на царства која су била до тога времена (египатско, асирско, вавилонско, мидско-персијско, грчко), које је тада постојало (римско) и оно које ће доћи (обновљено римско царство). Остале реформулације се своде на то да је десет рогова десет царева који треба да приме власт у обновљеном царству; звер је антихрист који ће бити уништен; воде су народи који слушају жену (блудницу), која је поистовећена са Вавилоном, симболом лажне религије. Ове реформулације су означене углавном маркерима под (в) и (г):

(21) B:...и видјех ***жену гдје сједи на звијери црвеној*** која бјеше пуна имена хулнијех и имаше ***седам глава*** и ***десет рогова***... И рече ми анђео: шта се чудиш? Ја ћу ти казати тајну ове жене и звијери што је носи и има седам глава и десет рогова . ***Звијер*** *коју си видио бјеше и није, и изићи ће из бездана и отићи ће у пропаст*... Овдје је ум, који има мудрост. ***седам глава***, то су *седам гора на којима жена сједи.* И јесу *седам царстава. Пет је њих пало, и један јест, а други још није дошао; а кад дође, замало ће остати... И* ***десет рогова****, које си видио,* то су *десет царева, који царство још не примише, него ће област као цареви на једно вријеме примити са звијери... И рече ми:* ***воде*** *што си видио, гдје сједи курва,* оно су *људи и народи, и племена и језици... И* ***жена****, коју си видио,* јест *град велики, који има царство над царевима земаљским* (От. 17, 3. 7–10. 12. 15. 18);

Ч: И видех ***жену где седи на црвеној звери која беше пуна богохулних имена и имаше седам глава и десет рогова***... И анђео ми рече: што си се зачудио? Ја ћу ти казати тајну ове жене и тајну звери што је носи и има седам глава и десет рогова. Звер коју си видео, беше и нема је, и изићи ће опете из бездана, па ће отићи у пропаст... Овде треба имати ум који има мудрост. *Седам глава –* то су *седам брда на којима жена седи.* То су и *седам царева; пет њих је пало, један је ту, други још није дошао, а кад дође – треба само мало да остане... И десет рогова које си видео –* то су *десет царева који још не примише царства, али ће власт – као цареви – примити са звери за један сат*... И рече ми: *воде што си видео, на којима блудница седи,* то су *народи и људи и народности и језици... И жена коју си видео –* то је *велик град који има владавину над царевима земаљским*;

Г1: ...εκεί είδα ***μια γυναίκα να κάθεται πάνω σε κόκκινο θηρίο· το θηρίο είχεεφτά κεφάλια και δέκα κέρατα***, και παντού ήταν γεμάτο αυτοκρατορικούς τίτλους, προσβλητικούς για το Θεό... Όταν την είδα, έμεινα κατάπληκτος· ο άγγελος όμως μου είπε: Γιατί απορείς; Εγώ θα εξηγήσω το μυστήριο της γυναίκας και του θηρίου που τη βαστάζει κι έχει εφτά κεφάλια και δέκα κέρατα. ***Το θηρίο*** *που είδες υπήρχε, μα τώρα δεν υπάρχει· θ' ανεβεί από την άβυσο και στον εξολοθρεμό θα πάει...* Εδώ χρειάζεται σοφό μυαλό· ***τα εφτά κεφάλια*** συμβολίζουν *τους εφτά λόφους που πάνω τους κάθεται η γυναίκα,* κι ακόμη, *τους εφτά αυτοκράτορες. Οι πέντε έπεσαν, ο ένας υπάρχει, ο άλλος δεν ήρθε ακόμη κι όταν έρθει, λίγο καιρό θα παραμείνει...* ***Και δέκα κέρατα*** *που είδες* είναι *δέκα βασιλάδες που δεν πήραν ακόμη τη βασιλεία, μα πάρουν για μία ώρα μαζί με το θηρίο...* Τότε ο άγγελος μου λέει: ***Τα νερά*** *που είδες πλάι στα οποία κάθεται η πόρνη,* συμβολίζουν *τους λαούς και τους όχλους, τα έθνη και τις γλώσσες...* Τέλος, ***η γυναίκα*** *που είδες* συμβολίζει *την πόλη τη μεγάλη που κυριαρχεί πάνω σ' όλους τους βασιλιάδες.*

M: ...и видов ***жена како седи врз црвен sвер кој беше полн со богохулни имиња и имаше седум глави и десет рогови***. А ангелот ми рече: Зошто се чудиш? Јас ќе ти ја кажам тајната на женава и на sверот што ја носи и кој има седум глави и десет рогови. *Sверот што го виде, беше и го нема, треба да излезе од безданта за да отиде во пропаст...* За ова е потребен ум со мудрост! *Седумте глави* се *седумте гори врз кои седи жената.* Тоа се *седум цареви, од кои петмина паднаа, едниот постои, а другиот уште не е дојден, а кога ќе дојде, треба да остане малку... А десетте рогови што ги виде,* тоа се *десет цареви кои уште не се зацарени, но ќе примат царска власт заедно со sверот, за*

еден час... И ми рече: *Водите што ги виде, каде што седи блудницата,* тоа се *луѓе, толпи, народи и јазици.... Жената, пак што ја виде* е *големиот град кој владее над земните цареви*;

2.1.6. За разлику од претходног типа реформулације, у следећим примерима срећемо ***закључивање или сажимање свега претходно реченог***, што нам указује и анафорска употреба показне заменице (ово/ова/αυτό), коју можемо сматрати реформулацијским маркером. На свадби у Кани Галилејској Исус је претворио воду у вино тако што им је рекао да судове за очишћење напуне водом, потом да захвате из њих и однесу (воду/вино) куму да пије. Након овога, јеванђелиста Јован даје свој суд о том догађају који преводиоци различито интерпретирају (*учини почетак чудесима / учини као почетак чуда / како почеток на чудата / учинио је своје прво чудо / ήταν η αρχή των σημείων* 'био је почетак знацима' / την αρχή των θαυμάτων έκανε 'почетак чуда учини'), а који је у ствари сажета реформулација ширег исказа.

(22) В: Ово учини Исус почетак чудесима у Кани Галилејској и показа славу своју; и ученици његови вјероваше га. (Јв 2, 11); Ч: Ово *учини Исус у Кани галилејској као почетак чуда и објави своју славу...* Ж: У Кани Галилејској је *Исус учинио своје прво чудо*, и тако показао своју славу. Ту су ученици његови поверовали у њега. Г1: Αυτό *ήταν η αρχή των σημείων του Ιησού στη Κανά της Γαλιλαίας*. Г2: Αυτή την αρχή των θαυμάτων *έκανε ο Ιησούς στη Κανά της Γαλιλαίας...* М: Ова *го направи Исус во гагилејскиот град Кана како почеток на чудата...*

Сличан тип реформулације имамо и у Исусовој причи о радницима у винограду. Наиме, радници су позивани у различито доба дана, а када је дошло вече и почела исплата дневница, прво је плаћено онима који су дошли последњи и на крају онима који су радили од јутра, што Исус користи да закључи како ће бити у царству Божјем. Тај закључак је сажета реформулација уведена реформулацијским маркером (*тако*/*така*/*έτσι*), који је употребљен анафорски. У М је након њега употребљен и графијски маркер, запета:

(23) В: Тако *ће бити пошљедњи први и први посљедњи; јер је много званијех а мало избранијех*. (Мт 20: 16) Ч: Тако *ће последњи бити први и први последњи...* Ж: Тако *ће последњи бити први, и први последњи...* Г1: Έτσι *θα βρεθούν οι τελευταίοι πρώτοι και οι πρώτοι τελευταίοι. Γιατί πολλοί είναι καλεσμένοι, λίγοι όμως οι εκλεκτοί.* Г2: Έτσι *οι τελευταίοι θα είναι πρώτοι, και οι πρώτοι τελευταίοι·* επειδή, πολλοί είναι καλεσμένοι, λιγοί όμως εκλεκτοί. М: Така, *последните ќе бидат први, а првите – последни...*

2.1.7. Посебним видом реформулације можемо сматрати ***проширивање информације*** ради појашњења употребљене лексеме. Тако се додатне информације срећу уз властита имена, називе градова, празника и сл. У неким преводима (В, Г1 и Г2) реформулацијска проширења су дата у виду апозиције, што значи да су реформулацијски маркери на графијском нивоу (запете) или у виду релативне реченице са односним везницима у функцији реформулацијских маркера.

У примерима 24 (В, Г1 и Г2) и 25 (В, Ч, Ж, Г1 и Г2) реформулацијска проширења су углавном на нивоу апозиција. У првој групи примера уочен је различит редослед исказа који чине апозицијске парове (В: ***Ирода***, *оца својега* : Г1 и Г2: **του πατέρα του**, *του Ηρώδη*):

(24) В: Али чувши да Архелај царује у Јудеји мјесто ***Ирода***, *оца својега*, побоја се онамо ићи (Мт 2, 22); Ч: Чувши пак да Архелај влада у Јудеји место *свога оца Ирода*, побоја се да онамо оде. Ж: Међутим, када је чуо да Јудејом влада Архелај место *свога оца*, уплашио се да тамо иде... Г1: Όταν έμαθε πως βασιλιάς της Ιουδαίας είναι ο Αρχέλαος, στην θέση **του πατέρα του**, *του Ηρώδη*, φοβήθηκε να εγκατασταθεί εκεί. Г2: ...αντί ***πατέρα του***, *του Ηρώδη* ... М: Но кога чу дека во Јудеја царува Архелај, наместо *татко му Ирод*, се уплаши да отиде таму.

(25) В: А бијаше близу ***пасха***, *празник јеврејски* (Јв. 6, 4); Ч: А беше близу ***Пасха***, *јудејски празник*. Ж: Била је близу ***Пасха***, *јеврејски празник*. Г1: Πλησίαζε ***το Πάσχα***, *η γιορτή των Ιουδαίων*. Г2: Και πλησίαζε ***το Πάσχα***, *η γιορτή των Ιουδαίων*. М: А наближуваше *јудејскиот празник Пасха*.

У следећим групама примера реформулацијска проширења су углавном на нивоу односних реченица. Тако у примерима (26) имамо по две односне реченице са реформулацијским маркерима: *што* и *који* (код В), *који* (2х код Ч), που (2х у Г1 и 1х у Г2) и кој (2х у М). Код Ж, у Г2 и М реформулацијски маркери су дати и на графијском нивоу, у заградама (Ж и М). Код Ж уз властито име прво је дата апозиција (*један од њих*), а потом се она појашњава *то је онај исти који је једном долазио код Исуса*:

(26) В: Рече им ***Никодим***, *што долази к њему ноћу*, *који бјеше један од њих*: (Јв 7, 50); Ч: ***Никодим***, *који је Исусу раније пришао*, *а који је њима припадао*, рече им... Ж: Рече им ***Никодим***, *један од њих* (*то је онај исти који је једном био код Исуса*)... Г1: Τότε ***ο Νικόδημος***, *που ήταν ένας απ' αυτούς*, *εκείνος που έχει πάει στον Ιησού νύχτα λίγον καιρό πριν*, τους ρώτησε Г2: ***Ο Νικόδημος*** λέει σ'ατούς, (*εκείνος που είχε έρθει σ' αυτόν μέσα στη νύχτα*, *και ήταν ένας απ' αυτούς*): М: ***Никодим*** (*кој порано отиде кај Исус*, *а кој беше еден од нив*) им рече:

Проширивање информације о једном граду на обали Галилејског језера постиже се различитим реформулација: а) постпонован конгруентни атрибут (у Капернауму *приморскоме*) и прилошка одреба за место (*на међи*... / *у крајевима*...) код В и Ч, б) препонован (στην παραθαλάσσια [πόλη] Καπερναούμ) и прилошка одредба за место (στα όρια) у Г2, в) прилошке одредбе за место (*крај мора* /крај *морето* и *на подручју*... / *во пределите*...) код Ж и у М, и г) односном реченицом (*πόλη που βρίσκεται στις όχτες της λίμνς*) и прилошком одредбом за место (*στην περιοχή*...) у Г1:

(27) В: И оставивши Назарет дође и намјести се у ***Капернауму приморскоме***, *на међи Завулоновој и Нефталимовој*. (Мт 4, 13) Ч: ...намести се у ***Капернауму приморскоме***, *у крајевима Завулоновим и Нефталимовим*; Ж: ... и настанио се у ***Кафарнауму***, *крај мора*, *на подручју Завулоновог и Нефталимовог племена*; Г1: και πήγε κι έμεινε στην ***Καπερναούμ***, *πόλη που βρίσκεται στις όχτες της λίμνης*, *στην περιοχή των φυλών Ζαβουλών και Νεφθαλείμ*. Г2: ήρθε και κατοίκησε **στην *παραθαλάσσια Καπερναούμ***, στα όρια Ζαβουλών και Νεφθαλείμ. М: ...дојде и се насели во ***Капернаум***, *крај морето*, *во пределите на Зебулон и Нафталим*.

Следећи пример садржи реформулације у којима се дају информације о имену и удаљености од Јерусалима горе са које је сишао Исус. Име горе је наведено углавном у односним реченицама (В, Ч: <u>која</u> *се зове Маслинска* / Г2: <u>που</u> *αποκαλείται των Ελαιών* / <u>која</u> *се вика Маслинова*), осим код Ж, где је употребљен конгруентни (*Маслинска гора*), а у Г1 неконгруентни атрибут (από το όρος *των Ελαιών*). Удаљеност се такође изражава у оквиру односних реченица прилогом (В, М: *близу*/ Г1, Г2: *κοντά*), али и прилошком одредбом за количину (*један суботни дан хода*), што налазимо и код Чарнића, у Г2 (*απέχοντας δρόμον σαββατού 'бивајући удаљена суботни пут'*) и у М (колку *еден саботен ден одење*). Међутим, реципијенти који не држе Мојсијеве уредбе и прописе не знају колики пут Јевреји смеју да пређу пешке суботом. Зато су се поједини преводиоци одлучили за идиоматско превођење, тј. за изражавање удаљености у километрима (Ж: *око један километар*; Г1: *περίπου ένα χιλόμετρο*), што можемо сматрати својеврсном реформулацијом на нивоу различитих превода:

(28) В: Тада се вратише у Јерусалим ***с горе*** <u>која</u> *се зове Маслинска*, <u>која</u> *је близу Јерусалима* ***један суботни дан хода***. (Дап 1, 12) Ч: Тада се вратише у Јерусалим ***са горе*** <u>која</u> *се зове Маслинска*, *удаљена од Јерусалима* ***један суботни дан хода***. Ж: Затим су се са Маслинске горе, <u>која</u> *је од Јерусалима удаљена* ***око један километар***, вратили у град. Г1: Τότε αυτοί γύρισαν στην Ιερουσαλήμ ***από το όρος*** *των Ελαιών*, <u>που</u> *ήταν κοντά στην Ιερουσαλήμ* ***και απείχε περίπου ένα χιλόμετρο.*** Г2: Τότε, επέστρεψαν στην Ιερουσαλήμ ***από το Βουνό*** <u>που</u> *αποκαλείται των Ελαιών*, το <u>οποίο</u> *είναι κοντά στην Ιερουσαλήμ* ***απέχοντας δρόμον σαββατού***. М: Тогаш се вратија во Ерусалим ***од гората***, <u>која</u> *се вика Маслинова*, <u>што</u> *е близу до Ерусалим, колку* ***еден саботен ден одење***.

2.1.8. ***Корекција претходних исказа*** је веом чест вид реформулације у усменом, али је присутан и у писаном дискурсу. Овај тип реформулације у примерима (29) углавном је дат у до-

пусним реченицама (Ч: премда, Г1 и Г2: αν και, М: иако) и у супротној (В: пак). Наведене везнике можемо сматрати реформулацијским маркерима. Једино код Ж имамо типичан реформулацијски маркер (у ствари). Будући да су скоро све реформулације дате у заградама, њих можемо сматрати графијским реформулацијским маркерима. У реформулацијском исказу истакнуто је да *сâм Исус*/ *о ίδιος о Ιησούς / самиот Исус* није никога лично крстио:

(29) В: Кад разумје, дакле, Господ да су чули фарисеји да Исус више ученика добија и кршћава него Јован. (*Исус* пак *сам не кршћаваше него ученици његови*), остави Јудеју... (Јв. 4, 1–3); Ч: Када, дакле, Господ сазна да су фарисеји чули како Исус стиче више ученика и крштава него Јован, премда *Исус сам није крштавао*, *него његови ученици*,... Ж: Међутим, Исус је сазнао да су фарисеји чули да он задобија и крштава више следбеника него Јован. (У ствари, *сам Исус није крштавао*, *него његови ученици*). Тада је напустио Јудеју... Г1:Όταν λοιπόν έμαθε ο Κύριος ότι οι Φαρισαίοι πληροφορήθηκαν πως ο Ιησούς αποκτά περισσότερους οπαδούς από τον Ιωάννη και τους βαφτίζει – αν και *ο ίδιος ο Ιησούς δε βάφτιζε, αλλά οι μαθητές του –*... Г2: (αν και *ο ίδιος ο Ιησούς δε βάπτιζε, αλλά οι μαθητές του.* М: Кога Исус дозна дека фарисеите чуле оти Тој придобива и крштава повеќе ученици од Јован (иако *самиот Исус не крштаваше*, *туку Неговите ученици*)...

На југу Галилејског мора (језера) налазио се град Тиверија(да) (Τιβεριάς), те се оно по томе звало и Тиверијадско, што се у преводима истиче на различите начине: а) генитивом (В: *код Тиверијаде*; Г2: της Τιβεριάδας), б) графијским средствима: запетом (Ч: *мора Галилејског*, *Тиверијадског*) и заградама (*то јест Тиверијадског језера*), в) односном реченицом (που λέγοταν και Τιβεριάδα), г) трпним придевом (*наречено Тиверијско*) и д) корективним маркером (Ж: *то јест Тиверијадског језера*), због чега смо овај пример и сврстали у ову групу:

(30) В: Потом отиде Исус преко ***мора Галилејскога*** *код Тиверијаде*. (Јв. 6,1) Ч: После тога оде Исус преко ***мора Галилејског***, *Тиверијадског*; Ж: После овога је Исус отишао на другу страну ***Галилејског језера*** (то јест *Тиверијадског језера*). Г1: Μετά απ' αυτά ο Ιησούς έφυγε για την άλλη όχτη ***της λίμνης της Γαλιλαίας***, που λέγοταν και Τιβεριάδα. Г2: Υστερα απ' αυτά ο Ιησούς αναχώρησε πέρα ***από τη θάλασσα της Γαλιλαίας***, *της Τιβεριάδας.* М: Потоа Исус отиде на другата страна од ***Галилејското Море*** (наречено *Тиберијско*).

У следећим примерима корекција или појашњење првобитних исказа је вишеслојно. За смрт свога пријатеља Лазара Исус је употребио метафору: Лазар је заспао, па идем да га пробудим, што је збунило његове ученике који су рекли: Ако је заспао, устаће/оздравиће/ ќе оздравее/ опоравиће се/биће добро/спашће се. Сада писац јеванђеља интервенише једном супротном реченицом у којој се износи право значење Исусових речи и мишљење ученика: А *Исус им рече за смрт његову, а они мишљаху да говори за спавање сна* / Но *Исус је говорио о његовој смрти, а они помислише да говори о починку сна* / У ствари, *Исус је говорио о његовој смрти, а они су мислили да он говори о обичном сну / О Ιησούς* όμως *είχε μιλήσει για το θάνατό του, ενώ εκείνοι νόμισαν πως μιλάει για το συνηθισμένο ύπνο / Ο Ιησούς,* όμως, *είχε πει για το θάνατό του· εκείνοι, όμως, νόμισαν ότι λέει για την κοίμηση του ύπνου /* Додека *Исус зборуваше за неговата смрт, тие мислеа дека зборува за починка во сон.* На крају, Исус им јасно говори, шта је заправо хтео да им каже (*Лазар умре*), што писац истиче експликативно-корективним маркерима (*управо//отворено/ανοιχτά// καθαρά/јасно*). Предмет реформулације је исказ *Лазар заспа*, а реформулација *Лазар умре*.

(31) В: Ово каза, и потом рече им: Лазар, ***наш пријатељ***, ***заспа***; ***него идем да га пробудим***. Онда му рекоше ученици његови: ***Господе! ако је заспао, устаће***. А *Исус им рече за смрт његову, а они мишљаху да говори за спавање сна*. Тада им Исус каза управо: *Лазар умрије*.(Јв 11, 11–14) Ч: Ово рече и после тога им продужи: наш пријатељ Лазар ***је заспао***; ***него, идем да га пробудим***. Тада му рекоше ученици: ***Господе, ако је заспао, оздравиће***. Но *Исус је говорио о његовој смрти, а они помислише да говори о починку сна.* Тада им Исус рече отворено: *Лазар је умро*... Ж: Рекавши ово, Исус је додао: Наш пријатељ Лазар ***је заспао, али ја ћу отићи да га пробудим***. Ученици рекоше на то:

Господе, ***ако је заспао, опоравиће се***. У ствари, *Исус је говорио о његовој смрти, а они су мислили да он говори о обичном сну*. Онда им је Исус отворено рекао: *Лазар је умро*, али... Г1: Αυτά είπε, κι αμέσως ύστερα τους λέει: Ο Λάζαρος, ο φίλος μας, ***κοιμήθηκε, πηγαίνω όμως να τον ξυπνήσω***. Του είπαν τότε οι μαθητές: Κύριε, ***αν κοιμήθηκε, θα γίνει καλά***. *Ο Ιησούς* όμως *είχε μιλήσει για το θάνατό του, ενώ εκείνοι νόμισαν πως μιλάει για το συνηθισμένο ύπνο.* Τότε λοιπόν ο Ιησούς τους μίλησε καθαρά: *Ο Λάζαρος πέθανε...* Г2: Αυτά είπε, και ύστερα απ' αυτό τους λέει: Ο Λάζαρος, ο φίλος μας, ***κοιμήθηκε· αλλά, πηγαίνω για να τον ξυπνήσω***. Του είπαν, λοιπόν, οι μαθητές του: ***Κύριε, αν κοιμήθηκε, θα σώθει***. *Ο Ιησούς*, όμως, *είχε πει για το θάνατό του· εκείνοι, όμως, νόμισαν ότι λέει για την κοίμηση του ύπνου.* Τότε, λοιπόν, ο Ιησούς είπε σ' ατούς ανοιχτά: *Ο Λάζαρος πέθανε...* М: ... Нашиот пријател Лазар ***заспа, одам да го разбудам***. Тогаш учениците Му рекоа: ***Господи, ако заспал, ќе оздравее***. Додека *Исус зборуваше за неговата смрт, тие мислеа дека зборува за починка во сон.* Тогаш Исус им рече јасно: *Лазар умре...*

2.2. Реформулацијски маркери. Можемо их поделити у више различитих група. Међу најбројнијима су свакако везници, затим прилози и речце, трпни придеви и графијски знаци:

1. **везници** којима се уводе:

а) ***односне реченице***: που λέγεται (прим. под 2); које/што значи / που σημαίνει / што преведено значи / που μεταφραζομένο σημαίνει/λέγεται / που μεταφράζεται (прим. под 3, 10, 14); које ће рећи / што/ кое преведено значи / που ερμηνευόμενο σημαίνει / που σημαίνει (прим. под 4); који се зове / που λέγεται / που τον έλεγαν και / *που* λέγοταν *και* Τιβεριάδα / που αποκαλείται (прим. под 9, 13, 29); којему је име на... / που στην Εβραϊκή ονομάζεται... кому името на хебрејски јазик е... (прим. под 11); које/што значи / που σημαίνει / το οποίο μεταφράζεται (прим. под 12); што долази... / који беше... / који је раније Исусу пришао / а који је њима припадао /που ήταν ένασ από... ˆεκείνος που έχει πάει... (прим. под 25); која се зове / која се вика / που αποκαλείται... која је близу / која је од Јерусалима удаљена / που ήταν κοντά/ што е близу (прим. под 27)

б) ***узрочне реченице***: јер ће он избавити/спасти свој народ / γιατί / επειδί αυτός θα σώσει το λαό του /зашто тој ќе го спаси Својот народ (примери под 1); *Затоа*, чујте споредбата за сејачот (прим. под 20);

в) ***допусне реченице***: премда Исус сам није крштавао / αν και ο ίδιος ο Ιησούς δε βάφτιζε / иако самиот Исус не крштаваше (прим. под 28)

в) ***супротне***: али зваћеш се (прим под 10); А ја вам кажем / Εγώ, όμως, σας λέω/*А* јас пак ви велам (прим. под 18, 19); Исус *пак* сам не кршћаваше... (прим под 28); *А* Исус им рече за смрт његову, *а* они мишљаху да говори за спавање / Но Исус јде говорфио о његовој смрти, а они помислише да говори о починку сна / Ο Ιησούς όμως είχε μιλήσει για το θάνατό του, ενώ εκείνοι νόμισαν πως μιλάει για το συνηθισμένο ύπνο / Ο Ιησούς, *όμως*, είχε πει για το θάνατό του· εκείνοι, όμως, νόμισαν ότι λέει για την κοίμηση του ύπνου / Додека Исус зборуваше за неговата смрт, тие мислеа дека зборува за починка во сон (прим. под 30);

2. остале реченице којима се уводе шире реформулације:

а) ја ћу ти казати тајну ове жене и звери... / Εγώ θα εξηγήσω το μυστήριο της γυναίκας και του θηρίου... / Јас_ќе ти ја кажам тајната на женава и на sверот;

б) овде је ум, који има мудрост/ овде треба имати ум који има мудрост/ Εδώ χρειάζεται σοφό μυαλό `овде је потребан мудар мозак / За ова е потребен ум со мудрост;

в) то је / то су /то су и /оно су / и јесу / тоа се / се / е/

г) συμβουλίζει `симболише` / συμβουλιζουν (κι ακόμη `и још`).

3. прилози и речце (и ретко показне заменице):

а) ***експликативни маркери*** διλαδή 'то јест, наиме, што ће рећи'(прим. под 11, 15);

б) ***корективни маркери***: *у ствари*, сам Исус није крштавао (прим. под 28); *то јест* Тиверијадског језера (прим. под 29); *У ствари*, Исус је говорио о његовој смрти (прим. под 30);

Тада им Исус каза *управо* / Тада им Исус рече *отворено* / Онда им је Исус *отворено* рекао / Τότε, λοιπόν, ο Ιησούς είπε σ' ατούς *ανοιχτά* / Τότε λοιπόν ο Ιησούς τους μίλησε *καθαρά* / Тогаш Исус им рече *јасно* (прим. под 30)

в) ***закључни маркери***: Ви, дакле, чујте причу о сејачу / Ви послушајте, дакле, шта значи прича о сејачу / Ακούστε, λοιπόν, εσείς την εξήγηση της παραβοής Εσείς, λοιπόν, ακούστε... (прим под 20);

г) ***маркери за сажимање***: ово учини /αυτό ήταν /ова го направи (прим. под 21); тако ће бити.../ Ἔτσι θα βρεθούν... / Ἔτσι οι τελευταίοι θα είναι.../така, последните ќе бидат... (прим под 22);

4. графијски маркери:

а) запете (прим. под 5, 6, 7, 8, 23, 24, 25, 26, 29);

б) заграде (прим под 4, 12, 25);

в) црте (21 Ч)

3. трпни придеви: прозвани/названи/звани/наречен /наречено (прим. под 2, 9, 13, 29).

2.3. Типови реформулација. По својој структури оне се могу поделити:

а) на поједине речи:

а[1]) код теонима: ***Исус/Ιησούς*** = *Јуст/Ιούστος* (2); ***Месија/Μεσσίας*** = *Христос/Χριστός* (3); ***Ава/ Аба/ Αββά*** = *Оче/ Татко/Πατέρα* (2.1.1.4.б);

а[2]) код антропонима: ***Исав*** (`црвен`)= *Едом* (2.1.2.0); ***Симон/Σίμωνας*** = *Петар/Πέτρος* (9);

а[3]) код микротопонима: ***Силоам/Σιλωάμ*** = *послан/ Пратен/Αποσταλμένος από το Θεό* (12); преко ***мора Галилејскога*** → *код Тиверијаде/Тиверијадског*; ***Галилејското*** Море → *Тибериско*; τγς λίμνης ***της Γαλιλαίας*** / *Τιβεριάδα*; από τη θάλασσα ***της Γαλιλαίας*** / *της Τιβεριάδας* (30);

а[4]) код апелатива: ***Рави/ Раби/ Ραββί*** → *Учитељу/учител/Διδάσκαλε/Δάσκαλε* (14); ***рака/ ρακά*** → *шупљоглавче/празноглавец/ανόητε* (15); ***μωρέ*** → *будало/глупак/ηλίθιε* (15); ***мамони/мамону/на мамон/τον Μαμμονά*** → *богатству/ στο χρήμα* (16); ***исета/удела/учество/καμιά σχέση / κληρό*** (`део наслеђа`) (17);

б) на синтагме:

б[1]) код теонима: ***Емануило/Εμανουέλ*** → *с нама Бог / Бог со нас* (4); ***Господа/Господ/τον Κύριο*** → *Бога свога / твојот Бог / τον Θεό σου* (5); ***Оче/ Татко/Πατέρα*** → *Господе неба и земље / Господару неба и земље / Господар на небото и земјата* / *Κύριε του ουρανού και της γης* (6); ***Христос/ Χριστός*** → *син Бога живога / Синот на живиот Бог / ο Υιός του ζωντανού Θεού* (7);

б[2]) код антропонима: ***Ирода***, *оца својега* / ***αντί πατέρα του***, *του Ηρώδη* (24);

б[3]) код микротопонима: ***у Капернауму приморскоме***, *на међи Завулоновој и Нефталимовој* / ***у Капернауму приморскоме***, *у крајевима Завулоновим и Нефталимовим* / ***у Кафарнауму***, *крај мора*, *на подручју Завулоновог и Нефталимовог племена* / ***во Капернаум***, *крај морето*, *во пределите на Забулон и Нафталим* / ***στην παραθαλάσσια Καπερναούμ***, *στα όρια Ζαβουλών και Νεφθαείμ* (27);

б[4]) код назива празника: ***Пасха***, *парзник јеврејски* / ***Пасха***, *јудејски празник* / ***Πάσχα***, *η γιορτή των Ιουδαίων* `Пасха, празник Јевреја`(25); ***један суботни дан хода / еден саботен ден одење*** / ***δρόμον σαββατού*** / *око један километар / περίπου ένα χιλόμετρο* (28);

б[4]) код апелатива: →

в) на реченице:

в[1]) код теонима: ***Исус***/***Ιησούς*** (`Спаситељ`) → јер ће он *избавити/спасти/σώσει* свој народ (1); ***Христос*** (`Помазаник`) → јер ме Господ *помаза* да јављам добре гласе (2.1.1.2.); Емануило/ ***Εμμανουήλ*** → *Бог је с нама / ο Θεός είναι μαζί μας* (4); ***Син Божији / Божјиот Син / ο Υιός του Θεού*** → *ти си цар Израиљев / Ти си царот на Израел / εσύ είσαι ο βασιλιάς του Ισραήλ* (8);

в[2]) код антропонима: ***Исав*** (`рутав, космат`) → И први изађе црвен, *сав као руно рутав* (2.1.2.0); ***Рувим*** (`гле син) → Господ *погледа* на јаде моје, сада ће ме љубити муж мо (2.1.2.0); ***Симеун*** (`слушање`) → Господ *чу* да сам презрена, па ми даде и овога (2.1.2.0); ***Левије*** (`приврженост`) → Да ако се сада већ *приљуби* к мени муж мој, кад му родих три сина (2.1.2.0); ***Јуда*** (`нека буде хваљен или хвалите Господа`) → сада ћу хвалити Господа (2.1.2.0); ***Јосиф*** (`нека Јахве придода [још деце]` `увећање`) → нека ми дода Господ још једнога сина (2.1.2.0); ***Никодим***, *што долази к њему ноћу, који бјеше један од њих* / ***Никодим***, *који је Исусу раније пришао, а који је њима припадао* / ***Никодим***, (*кој порано отиде кај Исус, а кој беше еден од нив*) / ***ο Νικόδημος***, *που ήταν ένας απ' αυτούς, εκείνος που έχει πάει στον Ιησού* / ***ο Νικόδημος*** ... (*εκείνος που είχε έρθει σ' αυτόν...*) (26);

в[3]) код микротопонима: στην ***Καπερναούμ***, *πόλη που βρίσκεται στις όχτες της λίμνς, στην περιοχή των φυλών Ζαβουλών και Νεφθαλείμ.*

в[4]) код апелатива: ***с горе*** *која се зове Маслинска, која је близу Јерусалима један суботни дан хода* / ***са горе*** *која се зове Маслинска*, удаљена од Јерусалима један суботни дан хода / ***са Маслинске горе***, *која је од Јерусалима удаљена око један километар* / ***од гората***, *која се вика Маслинова, што е близу до Ерусалим*, колку еден саботен ден одење / ***από το όρος*** *των Ελαιών*, που *ήταν κοντά στην Ιερουσαλήμ και απείχε περίπου ένα χιλόμετρο.* Г2: Τότε, επέστρεψαν στην Ιερουσαλήμ ***από το Βουνό*** που *αποκαλείται των Ελαιών*, το οποίο *είναι κοντά στην Ιερουσαλήμ απέχοντας δρόμον σαββατού.* (28);

в[5]) код тумачења Божјих заповести и уредби (18 и 19);

в[5]) код објашњавања смисла појединих парабола (20; 22; 23);

в[7]) код објашњавања визија у Откривењу (21).

в[8]) код корекције претходних исказа (29, 31);

г) на низове различитог типа:

г[1]) код антропонима: ***Симон/Σίμωνας*** = ***Кифа/Κηφάς*** = *Петар/Πέτρος = камен* (10); ***Авадон/Абадон/Αβαδδών*** = *Аполион/Απολλύων* (`погубитељ`) = *Καταστροφέας* (рушилац, уништавач, упропаститељ`) (11);

г[2]) код апелатива: ***аждаха велика / големиот змев / ο δράκος ο μεγάλος / ο μεγάλος δράκοντας*** → *стара змија / старата змија / ο όφης ο αρχαίος / το αρχαίο φίδι* → *ђаво и сотона / ѓавол и сатана / ο διάβολος και ο σατανάς* (13), поред: *кушач/искушувачот/ο πειράζων* ; *тужитељ/ο κατήγορος* `тужилац`/*обвинителот* `тужилац`; *кнез овога свијета / владар овог света* / ο άρχοντας αυτού του κόσμου / владетелот на овој свет (2.1.4.1).

Дакле, наведене структуре се у принципу везују и за саме типове реформулација. Тако се појединачне речи углавном користе код давања преводних еквивалената за теониме, антропониме, микротопониме и остале апелативе. Синтагме су првенствено резервисане за давање додатних информација. Реченицама се реализују различити типови реформулација: а) дају се шире информације везане за одређене теониме, антропониме и апелативе, б) тумаче се Божје заповести и уредбе, в) објашњава смисао појединих парабола, г) тумаче визије из Откривења, д) коригују претходни искази.

3. ЗАКЉУЧАК

На крају детаљне анализе можемо закључити да коришћени преводи Новог завета спадају у групу умерено буквалних (в. Увод, Превођење), при чему различита решења код појединих преводилаца, у циљу приближавања поруке реципијентима, можемо сматрати реформулацијама. Оне се могу свести на преводне еквиваленте (примери од 1 до 17), на контрастирање (18, 19), на објашњавање (20, 21), на закључивање или сажимање (22, 23), на проширивање (24–28) и на корекцију претходних исказа (29–31).

Од реформулацијских маркера најбројнији су свакако везници, затим прилози и речце, трпни придеви и графијски знаци (2.2).

Надамо се да ће овај рад бити и користан прилог нашој теолингвистици.

Литература

Бошњаковић, Ж. (2010). Сигнали за рашчлањавање дијалекатског текста. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 39 (1), 445–456.

Бошњаковић, Ж. (2011). Граматичке и лексичко-семантичке особине метатекстуалног коментара у дијалекатском тексту. *Граматика и лексика у словенским језицима. Зборник радова с међународног симпозијума*. Нови Сад – Београд: Матица српска - Институт за српски језик САНУ, 301–311.

Бошњаковић, Ж. (2011а). Сигнали за рашчлањавање дијалекатског текста. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 39 (1), 445–456. Београд: Међународни славистички центар. Филолошки факултет.

Бошњаковић, Ж. (2016). Реформулације исказа у дијалекатском дискурсу и њихов значај за изучавање народних говора. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 59 (1), 115−129.

Бошњаковић, Ж. и Г. Штасни. (2017). Лексикографска обрада лексеме *Христос* у речницима српског књижевног и народног језика. *Српски језик* 22, 95−116.

Кончаревић, К. (2017). *Језик и религија. Појмовник теолингвистике*. Београд: Јасен.

Миловановић, Е. (1983). Прилог познавању лексике Златибора. *Прилози проучавању језика* 19, 15–70.

Петровић, С. (2012). *Турцизми у српском призренском говору*. Монографије 16. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Половина, В. (1993). Реформулација смисла у дискурсу и језички нивои. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 21 (2), 110–117.

Ракић, Радомир Б. (2004). *Библијска енциклопедија* I А – Л, II Љ – Ш. Србиње – Београд. Духовна академија Светог Василија Острошког Фоча (Србиње), Република Српска.

Хамити, А. (2001). Лексички особености на говорот на Албанците од Скопска Црна Гора. *Годишен зборник* 26, 435–448.

Blakemore, D. (1996). Are apposition markers discourrse markers? *Journal Linguistics* 32, 325–347.

Bugarski, R. (1986). *Lingvistika i primena*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Cuenca, M.-J. (2003). Two ways to reformulate: a contrastive analysis of reformulation markers. *Journal of Pragmatics* 35, 1069–1093.

Heidar, D. M. i Reza Biria (2011). Sociopragmatic Functions of Discourse Markers in International Law Texts. *Theory and Practice in Language Studies* 1 (11), 1479–1487.

Hyland, K. (2007). Applying a Gloss: Exemplifying and Reformulating in Academic Discourse. *Applied Linguistics* 28 (2), 266–285.

Mrazović, P. i Zora Vukadinović. (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Novi Sad: Dobra vest.

Murillo, S. (2004). A relevance reassessment of reformulation markers. *Journal of Pragmatics* 36, 2059–2068.

Siddharthan, A. (2010). Complex Lexico-Syntactic Reformulation of Sentences using Typed Dependency Representations. *Proceedings of the 6th International Natural Language Generation Conference, Association for Computional Linguistics*. Ireland, Trim, 125–133.

REFORMULATION OF UTTERANCES IN TRANSLATIONS OF THE NEW TESTAMENT INTO SERBIAN, NEO-GREEK AND MACEDONIAN

Summary

The author is shadding light onto different metatextual comments or reformulations that both the authors of the Biblical texts and their translators into Serbian, Macedonian and Neo-Greek used in order to convey their messages to different readers. The paper highlights:

1. the types of utterances: (a) anthroponyms (*Симон → Кифа → Петар → камен*), (b) toponyms (*Силоам → послан*), (c) apellatives (*рави → учитељу / учител* / Διδάσκαλε; *рака → шупљоглавче / празноглавец* / *ανόητε*), (d) God's commandments and regulations (*Око за око и заб за заб*), (e) stories / paraboles (*прича о сејачу*), (f) visions from Revelation (*жена на црвеној звери*, *седам глава* и *десет рогова*, *воде*);
2. the language markers of reformulations: (*mj. / то ће рећи* / δηλαδή; *у ствари*; *тако / така* / έτσι; *што* (*преведено*) *значи* / που (μεταφραζόμενο) σημαίνει; *А ја вам пак кажем* / *А јас пак ви велам* / Εγώ όμως σας λέω и др.; *Ја ћу ти казати тајну ове жене*... / Εγώ θα εξηγήσω το μυστήριο της γυναίκας... *Јас ќе ти ја кажам тајната на женава*...);
3. graphic markers (commas, brackets);
4. types of reformulations of utterances: (a) giving of translational equivalents, (b) giving additional information, (c) explanation, interpretation of statements, (d) summing-ups, (e) correction of previosuly mentioned and
5. types of reformulations according to their structure: a) some words, b) phrases and c) sentences.

Keywords: reformulation, markers of reformulations, the New Testament, Serbian, Neo-Greek, Macedonian.

Жарко Бошњаковић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
zarko.bosnjakovic@gmail.com

UDK 81'25.4 Vinaver S.

Tatjana Đurin

VIŠESTRUKI PREVOD KAO ODRAZ JEZIČKOG PREOBILJA U VINAVEROVOM PREVODU RABLEOVOG ROMANA

Verovatno najuočljivija odlika Rabelovog romana *Gargantua i Pantagruel* jeste humor koji Rable gradi mnogobrojnim igrama reči, aluzijama, preplitanjem jezika, transparentnim ličnim imenima, neobičnim metaforama i izmišljenim rečima, u kojima preovladava načelo neverovatnog. Osnovu Rableovog humora predstavlja opsceni element, najčešće prisutan u vidu šaljivih i posprdnih psovki, kletvi, uvreda i seksualnih aluzija kojima vrvi roman. Jedan od prevodilačkih postupaka koje je Stanislav Vinaver često koristio pri prevođenju opscenih reči i izraza jeste postupak višestrukog prevoda: isti element izvornika upotrebljen na više mesta u istom kontekstu u ciljnom tekstu ima više različitih ekvivalenata. Traduktološka analiza, sprovedena iz perspektive filozofskih koncepcija prevođenja Valtera Benjamina, Žaka Deride i Antoana Bermana, na korpusu koji čine izrazi za seksualni čin koje Rable pozajmljuje iz životinjskog sveta, pokazuje da je Vinaver postupkom višestrukog prevoda, igrajući Deridinu „igru traga", kroz Bermanovu „višestrukost" prevoda, preneo Rableovo opsceno „jezičko preobilje", i obezbedio Rabelovom delu Benjaminov „preko-život".

Ključne reči: traduktologija, Rable, Vinaver, višestruki prevod, opscena leksika

1. UVOD

Verovatno najpoznatija i najuočljivija odlika Rabelovog romana *Gargantua i Pantagruel* (1532-1564) jeste humor. Rable gradi svoj humor mnogobrojnim igrama reči, aluzijama, preplitanjem jezika, transparentnim ličnim imenima, neobičnim metaforama i izmišljenim rečima, u kojima preovladava načelo neverovatnog (*invraisemblable*). U građenju tog humora veliku ulogu ima i opsceni element, najčešće prisutan u vidu šaljivih i posprdnih psovki, kletvi, uvreda i seksualnih aluzija kojima vrvi Rableov roman. Opsceni element, uglavnom predstavljen kroz metafore, bio je najčešće i predmet kritike u kasnijim vekovima. Poznata je La Brijerova kritika Maroovog i Rableovog dela:

> Marou i Rableu ne može se oprostiti što su zaprljali svoja dela nepristojnostima. [...] Naročito je Rable teško razumljiv: ma o čemu da je reč, njegovo delo je nerešiva zagonetka. Ono je prava himera – žena s prekrasnim licem i telom zmije ili neke još odvratnije zveri: to je čudovišni splet visokog i prefinjenog morala i gnusnog poroka. (La Bruyère 1962: 82)[1]

Volter na sličan način govori o Rableu:

> Naš župnik iz Medona [Rable] u svojoj čudnoj i nečitljivoj knjizi razasuo je krajnju veselost i još veću nepristojnost. On se razmetao erudicijom, sramotnim rečima i dosadom. […] Žao nam je što je čovek koji je imao toliko duha taj duh tako bedno koristio. To je pijani filozof koji je pisao samo kad je bio pijan. (Voltaire 1785: 415)[2]

[1] Izvorni tekst : Marot et Rabelais sont inexcusables d'avoir semé l'ordure dans leurs écrits [...] Rabelais surtout est incompréhensible : son livre est une énigme, une chimère, c'est le visage d'une belle femme avec des pieds et une queue de serpent, ou de quelque autre bête plus difforme ; c'est un monstrueux assemblage d'une morale fine et ingénieuse, et d'une sale corruption. (prevod T. Đ.)

[2] Izvorni tekst : Notre curé de Meudon [Rabelais] dans son extravagant et inintelligible livre a répandu une extrême gaieté et une plus grande impertinence. Il a prodigué l'érudition, les ordures et l'ennui. […] On est fâché qu'un homme qui avait tant d'esprit en ait fait un si misérable usage. C'est un philosophe ivre, qui n'a écrit que dans le temps de son ivresse. (prevod T. Đ.)

Iz gotovo istih razloga je kritikovan i Vinaverov prevod Rableovog romana, u prvim godinama nakon objavljivanja (1950). U februarskom broju zagrebačkog časopisa za književnost i umetnost *Republika*, 1951. godine, Vojmir Vinja, koji će kasnije postati jedan od najvećih romanista na našim prostorima, objavio je članak *O jeziku i stilu Rabelaisovu i o novom prijevodu Gargantue i Pantagruela*, u kojem je, između ostalog, Vinaveru zamerio što je vulgarne i pornografske elemente u tekstu dodavao, pojačavao, izmišljao (Vinja 1951: 189-190). Stanislav Vinaver je napisao odgovor na Vinjinu kritiku, ali taj odgovor je objavljen tek 1997. godine, u prvom broju *Almanaha Vinaver*, pod naslovom *Ne sutor ultra crepidam – Povodom kritike na moj prevod Rablea*. Vinaver objašnjava da je Rableovo jezičko šarenilo pokušao da predstavi odgovarajućim jezičkim sredstvima, vodeći najpre računa o ekvivalenciji na nivou smisla, a tek onda o ekvivalenciji na nivou reči. Kovanice, izrazi iz narodnog i crkvenoslovenskog jezika, turcizmi, šatrovački jezik, slog narodnih pesama, obredni izrazi iz našeg folklora i skaredni izrazi, na kojima je Vinja toliko zamerao, prenose Rableov duh u našu kulturu, a Vinaver naglašava da je najsirovije slike pomalo i ublažavao: „Čak sam i omiljenu Rableovu reč *nakurnjak* promenio u *nakitnjak*“ (Vinaver 1997: 32)[3].

Jedan od prevodilačkih postupaka koji je Vinaver često koristio pri prevođenju opscenih reči i izraza, i zbog kojeg se čini da tih reči i izraza u prevodu ima više nego u izvorniku, jeste postupak višestrukog prevoda: isti element izvornog teksta upotrebljen na više mesta u istom kontekstu u ciljnom tekstu ima više različitih ekvivalenata. Traduktološka analiza, sprovedena iz perspektive filozofskih koncepcija prevođenja Valtera Benjamina (Walter Benjamin), Žaka Deride (Jacques Derrida) i Antoana Bermana (Antoine Berman), na korpusu koji čine izrazi za seksualni čin, koje Rable pozajmljuje iz životinjskog sveta[4], pokazuje da je Stanislav Vinaver, koristeći postupak višestrukog prevoda, igrajući Deridinu „igru traga“ (*le jeu de la trace*), kroz Bermanovu „višestrukost“ prevoda (*multiplicité*), preneo Rableovo opsceno jezičko preobilje, i obezbedio Rabelovom delu Benjaminov „preko-život“ (*Fortleben*).

2. ANALIZA KORPUSA

Korpus čine glagoli i izrazi koje Rable preuzima iz životinjskog sveta, a koje Stanislav Vinaver prevodi postupkom višestrukog prevoda. Ovi glagoli i izrazi, kada su upotrebljeni u osnovnom značenju, označavaju različite aspekte života životinja, a kada su upotrebljeni u prenesenom značenju, označavaju seksualni čin kod ljudi.

2.1. *Beliner*

Glagol *beliner*, izveden od imenice *belin* ‘ovan’ (XIII vek), u rečniku Edmona Igea zabeležen je u značenju *pariti se*, a navedeni su samo primeri iz Rableovog dela (Huguet 1925: 539). Doslovan adekvatan prevod ovog glagola na srpski bio bi *mrkati se* (RMS1 2007: 738). Vinaver, međutim, ne koristi ovaj ekvivalent u svom prevodu, već u jednom primeru glagol *beliner* zamenjuje glagolom koji izlazi iz domena životinjskog sveta, ali koji čuva opscenu konotaciju izvornika:

[3] Više o ovoj polemici Đurin 2006: 145-153.

[4] Korpus je delimično preuzet iz istraživanja sprovedenog u doktorskoj disertaciji *Srpski prevod Rableovog dela „Gargantua i Pantagruel“ iz perspektive modernih traduktoloških pristupa : etnocentričnost, hipertekstualnost, doslovnost*, odbranjenoj 2011. godine na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. O životinjama u francuskim i srpskim izrazima Topoljska, Drobnjak 2013: 57-73. O opscenoj leksici u francuskom i srpskom jeziku Jovanović, 2016a: 243-255; Jovanović 2016b: 151-163. O opscenoj leksici u Rableovom romanu iz traduktološke perspektive Đurin 2016: 77-95; Đurin 2017: 379-398.

Mais, quand ilz eurent long chemin parfaict et estoient ja las comme pauvres diables, et n'y avoit plus d'olif en ly caleil, ilz ne belinoyent[5] si souvent et se contentoyent bien (j'entends quand aux hommes) de quelque meschante et paillarde foys le jour. (Rabelais 1995: 442)

Ali kad su već dosta poodmakli i puta se naputovali, i malaksali i posustali, a u lampi nije bilo ulja da se plamen poizvije, nisu se više tako često kuckali [...] (Rable 1989: I, 237)

U drugom primeru, Rable isti glagol upotrebljava kao psovku sa seksualnom konotacijom, što prevodioca primorava da prevodi opisno da bi sačuvao značenje:

Garde, frater, dist Panurge, attendant qu'on marira les Moines, que n'espouse la fiebvre quartaine ! Car je puisse donc sauf et sain retourner cestuy Hypogée, en cas que je ne te la beline, pour seulement te faire cornigere, cornipetant. (Rabelais 1995: 1314)

Čekaj ti samo, fratre, reče Panurgije, dok kaluđere stanu ženiti! Oženiće te groznicom, povratnom! A ja ću, ako samo izvučem glavu i živ se vratim iz ovog mesta podzemnog, tako ovnovski da ti je zaglavim, da ćeš poneti rogove do neba! (Rable 1989: II, 274)

2.2. *Roussiner* i *badouiner*

Glagoli *roussiner* i *badouiner* pojavljuju se u paru, u priči o konju i magarcu. *Roussiner* predstavlja izvedenicu od imenice *roncin/roussin* 'konj, parip'. U XIV veku značio je *радити као коњ*, a od XVI veka, i naročito kod Rablea, dobija i opscenu konotaciju. Drugi glagol, *badouiner*, u XVI veku se koristio da označi isključivo parenje magaraca. La Šarite smatra da je Rable jedini koji je glagol *badouiner* koristio da označi seksualni čin kod ljudi. U skladu sa tim, a oslanjajući se na Oskara Bloha i Valtera fon Vartburga (*Dictionnaire étymologique*, 1960), La Šarite objašnjava etimologiju glagola: „Čini se da je reč u etimološkoj vezi sa vlastitim imenom *Baldowin*, doslovno *ćelavi prijatelj*. U francuskom jeziku XV veka, izraz *baudouin* značio je magarac, ali, što je još važnije, značio je i *membrum virile.*" (La Charité 1968: 169)[6]

Vinaver ove glagole prevodi na više načina. Najpre koristi postupak doslovnog adekvatnog prevoda i uzima već postojeću reč koja i u prevodu dobija opsceno značenje (*badouiner* – primagarčiti, magarčiti), ili, kad prevodi glagol *roussiner*, stvara novu, izmišljenu reč:

Baudouynez vous rien ceans, vous autres, messieurs les chevaux ? (Rabelais 1995: 1192)
Ima li kod vas da se štogod primagarči? Kako sa tim stojite, gospodo konji? (Rable 1989: II, 200)

Parle bas, baudet, dist le cheval, cas si les garsons t'entendent, à grands coups de fourche, ils te pelauderont si dru qu'il ne te prendra volonté de baudouyner. (Rabelais 1995: 1192)
Tiše, magare, reče konj, jer ako te čuju momci, tako će te vilama izmlatiti da će te proći volja da magarčiš. (Rable 1989: II, 200)

Odnosno:

Je demande : roussinez vous point ceans, vous autres, messieurs les roussins ? (Rabelais1995: 1192)
Dakle, pitam ja: Paripljete li vi štogod ovde, gospodo paripi? (Rable 1989: II, 200)

[5] U svim navedenim primerima delove teksta podvukao je autor rada.

[6] Izvorni tekst: The etymologie of the word seems to be the proper name *Baldowin*, literaly *bold friend*. In fifteenth-century French, the term *baudouin* meant an ass, a donkey, but more importantly, the *membrum virile*. (prevod T. Đ.)

U poslednjem primeru, izmislivši glagol čiji bi infinitiv mogao da glasi **paripati*, Vinaver uspeva da sačuva igru glasovima, ritmom i smislom, igru koja predstavlja jednu od najvažnijih osobina Rableovog stila i način na koji on veoma često stvara komični efekat: *roussinez-roussins / paripljete-paripi*.

I reči izvornika i njihovi prevodni ekvivalenti ovde imaju izraženu opscenu konotaciju koja u sledećim primerima naizgled slabi:

> O monsieur le roussin, mon amy, si tu nous avois veu en foires, quand nous tenons nostre chapitre provincial, comment nous baudoynons à guogo pendant que nos maistress vendent leurs oisons et poussins!
> Vivent les chardons des champs, puis qu'à plaisir on y roussine ! Manger moins et toujours roussiner son coup est ma devise : de ce nous autres faisons foin et pitance. (Rabelais 1995: 1194)

> O, gospodine paripe, prijatelju moj, da si se samo zatekao na vašarima, kad saboriše naš oblasni sabor, pa da vidiš kako mi opasujemo, kako se tu skače i doskače – dok naše gazdarice prodaju guščiće i piliće!
> Neka živi čkalj po poljanama gde se do mile volje opasuje! Jedi manje, ali opasuj propisno – to je moje geslo, u tome nam sva hrana i prehrana. (Rable 1989: II, 200)

No, iako su oba glagola prevedena isto – *opasivati* – glagolom koji ne mora da se odnosi na parenje životinja, piščev/prevodiočev ton i kontekst glagolu daju jasnu opscenu konotaciju i stvaraju komični efekat.

Glagoli *roussiner* i *badouiner* pojavljuju se u paru i na drugom mestu u romanu, i tu ih Vinaver prevodi opisno:

> A ces motz, les filles commencerent ricasser entre elles. Frere Jan hannissoit du bout du nez, comme prest à roussiner, ou baudouiner pour le moins, et monter dessus comme Herbault sus pauvres gens. (Rabelais 1995: 1056)

> Na te reči devojčice stadoše da se podbrckuju između sebe. Brat Jovan već je rzao vrhom nosa, kao da će sad, poput uspaljenog ajgira, ili bar kenjca kome je došlo njegovo, da se baci i da zajaše, kao glad sirotinju. (Rable 1989: II, 140-141)

Prevodni ekvivalent za glagol *roussiner*, turcizam *ajgir*, sinonim je za pastuva, a u prenesenom značenju označava pohotljivog čoveka, što brat Jovan svakako jeste. *Kenjac*, magarac, predstavlja metaforu za tvrdoglavog čoveka, a u Vinaverovom prevodu dobija i opscenu konotaciju.

2.3. *Chevaucher*

Glagol *chevaucher*, koji se u romanu pojavljuje i u osnovnom značenju i u prenesenom, opscenom, značenju, Rable preuzima iz oblasti jahanja. Vinaver ga prevodi adekvatno doslovno, u dve varijante, *zajahati* i *pojahati*, i čuva opsceno-komični efekat izvornika.

> Vous ne voulez doncques aultrement me laisser un peu faire ? Bren pour vous ! Il ne vous appartient tant de bien ny de honneur, mais par Dieu, je vous feray chevauvher aux chiens ! (Rabelais 1995: 436)
> E, lepo, nećete da me pustite da malo drpnem? Na čast vam lajna! Nije za vas ni tolika slast, ni tolika čast, ali će vas, bog mi je svedok, psi zajahati. (Rable 1989: I, 234)

I u drugom primeru:

Si ay-je, dist Panurge, n'agueres icy veu une Abbegesse à blanc plumage, laquelle mieux vaudroit chevaucher que mener en main. (Rabelais 1995: 1194)
Bogme, reče Panurgije, što sam malopre video opatuljku sa belim perjem, ta zbilja treba da se pojaše, a ne da se u povodu vodi. (Rable 1989: II, 201)

2.4. *Jouer du serrecropiere*

Za izraz *jouer du serrecropiere* priređivač Rableovog dela, Gi Demerson, tvrdi da je takođe preuzet iz oblasti jahanja, te da je zatim dobio i opsceno značenje (Rabelais 1995: 410, n. 16). Ovaj izraz je verovatno nastao od glagola *serrer* 'stezati, pritiskati' i *cropiere*, izvedenice od imenice *crope* 'konjske sapi', odnosno 'stražnjica' kad se odnosi na ljude, i slikovito prikazuje penetraciju otpozadi. Shodno tome, Vinaver prevodi doslovno, u dve varijante: *igrati igre namicaljke* i *igrati igre zajahaljke*. Treći prevodni ekvivalent je imenica: *igra zvana zajahaljka*.

Moiennans lesquelles loys, les femmes vefves peuvent franchement jouer du serrecropiere à tous enviz et toutes restes, deux mois après le trespas de leurs mariz. (Rabelais 1995: 68)
Na osnovu tih i takvih zakona mogu gospe udovice mirne duše da se igraju igre namicaljke, bez straha i zazora još čitava dva meseca. (Rable 1989: I, 36)

Et vint en Avignon où il ne fut troys jours qu'il ne devint amoureux, car les femmes y jouent voluntiers du serrecropiere par ce que c'est terre papale. (Rabelais 1995: 328)
Tako stiže u Avinjon, i ne prođe ni tri dana a već se zaljubi jer se žene tamo rado igraju igre zajahaljke pošto je to papska zemlja. (Rable 1989: I, 175)

Considerant ces bonnes femmes icy ont tresbien employé leur temps en jeunesse et ont joué du serrecropiere à cul levé à tous venans [...] (Rabelais 1995: 410)
Mislio sam: te su ženske lepo provele mladost u igri zvanoj zajahaljka ili dizoguz, i to sa svakim kome je bilo do te igre [...] (Rable 1989: I, 220)

2.5. *Biscoter*

Najslikovitiji primer za prevodilački postupak višestrukog prevoda jeste prevod, odnosno prevodni ekvivalenti za glagol *biscoter*. Etimologija ovog glagola nije sasvim jasna. Mogao bi da bude izvedenica od reči *bicotte* 'mala košuta', a sa značenjem *skakutati poput jelena*. Mogao bi, međutim, da potiče i od reči *biscotte* 'dvopek, biskvit, poslastica' (La Charité 1968: 171-172). Iako se čini da La Šariteovo tumačenje potvrđuju neki Vinaverovi prevodni ekvivalenti (*pariti se, pozobati*, *gricnuti*, *kljuckati*), a što potvrđuje i Sent Paleov rečnik (Sainte-Palaye 1875: III, 15), Igeov rečnik glagol *biscoter* beleži samo u opscenom značenju, ne navodeći njegovu etimologiju (Huguet 1925: 586). Dok Grema ne beleži ovaj glagol u svom rečniku (Greimas 1969), Godfroa navodi njegovo opsceno značenje i smatra da je preuzet iz pikarskog dijalekta, a povezuje ga i sa glagolom *bistoquer* 'darivati', zabeleženom u govorima iz okoline Lila (Godfroy 1881: 652). U etimološkim rečnicima, Doza, Diboa i Miteran (Dauzat et al. 1964), kao ni Alen Re (Rey 2006: 406) ne beleže ovaj glagol, dok *Le Trésor de la Langue Française* kao etimologiju navodi flamanski glagol *besteken* 'kititi, darivati, slaviti', i odatle 'udvarati se', i potom 'voditi ljubav' (TLFi 2004). Za ovaj Rableov glagol Vinaver ima devet različitih prevodilačkih rešenja koja pripadaju kategoriji slobodnog prevoda.

Et comment (dist le moyne) se porte l'abbé Tranchelion, le bon buveur ? Et les moynes, quelle chere font ilz ? Le cor Dieu, ilz biscotent voz femmes ce pendant que estes en romivage ! (Rabelais 1995: 244)

Pa kako mi živi i živuje opat Lavosek, ta dična bekričina? A bratija? Kako se hrane? Božjeg mi telešca, sve će vam žene pozobati dok vi ta svoja poklonstva i rimoklonstva obavljate. (Rable 1989: I, 129)

Par ce moyen, à l'une donnois cent fleurins, à l'aultre six vingtz, à l'aultre troys cens, selon qu'elles estoient bien infames, detestables et abhominables, car d'aultant qu'elles etoyent plus horribles et execrables, d'autant il leur failloyt donner dadvantage, aultrement le diable ne les eust voulu biscoter. (Rabelais 1995: 410)
Te ti ja jednoj dam sto forinti, drugoj sto i dvadeset, trećoj trista, i kako je koja bila od grdne grdnija, od gadure gadurastija, od nakarate nakaradnija, tako sam više davao, inače ih ni đavo ne bi gricnuo. (Rable 1989: I, 220)

[...] leur faisant commandement qu'ilz allassent en divers lieux par cy et par là et, à tous les passaiges qu'ilz biscoteroyent leurs garses, que ilz missent une pierre, et ce seroit une lieue. (Rabelais 1995: 442)
[...] i naredi im da idu po svetu, jedni tamo, drugi ovamo, i gde koji svoju spopadne, tu kamen da se postavi, i to će biti kamen međaš, računaće se milja. (Rable 1989: I, 237)

Voire (dist Panurge) et à frere Enguainnant aussi, qui en plain sermon preschant à Parillé et detestant les nopces secondes, juroit et se donnoit au plus viste Diable d'enfer, en cas que mieulx n'aymast depuceller cent filles que biscoter une vefve. (Rabelais 1995: 562)
Eto, reče Panurgije, spopala je ona i brata Ugurača koji je u Parijeu, usred propovedi protivu drugog braka, počeo da se kune i da želi da ga odmah odnese sam pakleni đavo, ako ne voli više sto devojaka da obljubi nego jednu udovicu da pritisne. (Rable 1989: I, 303)

Tu la voyras en un mirouoir brisgoutant aussi apertement que si je te la monstrois en la fontaine du temple de Minerve, près Patras. (Rabelais 1995: 668)
Videćeš je u ogledalu kako se spreže i upreže, tako razgovetno kao da sam ti je pokazao na samom čistom vrelu u Minervinom hramu, kod Patrasa. (Rable 1989: I, 352)

[...] quand on vouldra par justice executer quelque malfaicteur, un jour ou deux davant on le face brisgoutter en Onocrotale [...] (Rabelais 1995: 678)
Kad se [...] koji zločinac bude pogubljivao, ima dan ili dva pre toga da se procedi i docedi do poslednje kapi [...] (Rable 1989: I, 358)

[...] qu'il ne y eut Ange, Home, Diable ne Diablesse qui ne voulust biscoter. (Rabelais 1995: 680)
[...] i nije bilo anđela, čoveka, đavolice i đavola kome nije došlo da se pari. (Rable 1989: I, 360)

Là me souvint du venerable Abbé de Castilliers, celuy qui ne daignoit biscoter ses chambrieres nisi in pontificalibus... (Rabelais 1995: 1226)
Opomenuh se prečasnoga opata kastiljerskog, koji je obarao i gužvao svoje sobarice samo kad je bio propisno odeven u svešteničke rize. (Rable 1989: II, 223)

A leur terreur, les mariez plus ne biscotent leurs chambrieres, se retirent à leurs femmes, j'ay dict. (Rabelais 1995: 1286)
Ti muževi tako uhvate strah da ne kljuckaju više svoje sobarice, nego se zadržavaju na venčanim ženama. (Rable 1989: II, 253)

3. ZAKLJUČAK

Vinaverova prevodilačka rešenja nastala su u okvirima različitih prevodilačkih postupaka (doslovan, opisan, slobodan prevod, izmišljene reči), ali sva su odgovarajuća i uvek su u skladu sa opscenim kontekstom u kojem je reč upotrebljena, sa šaljivo-posprdnim tonom koji dominira Rableovim romanom i stilom, a koji se odlikuje igrama reči, aluzijama, metaforama, načelom neverovatnog i jezičkim preobiljem. U tom smislu, Vinaverovi prevodni ekvivalenti govore u prilog Bermanovoj tvrdnji o višestrukosti prevoda i prevođenja, koja „izmiče svakoj tipologiji" (Berman 1999: 22). Postupak višestrukog prevoda, koji Vinaver često koristi (ne samo kad su u pitanju opscene reči i metafore), može se činiti preteranim. No, preterivanje (*excès*) je, kako Berman tvrdi, neophodno, jer bez njega ravnoteža između izvornika i prevoda ne bi bila vidljiva (Berman 1999: 140).

Postojanje više rešenja otkriva mogućnosti prevođenja, ono što je nečujno, još neizrečeno, pravce kojima misao može da krene, i skrene, otkriva drugost, različitost izvornog i ciljnog teksta. Vinaver, tako, igra Deridinu „igru traga" (pre nego što ju je Derida definisao), ne gledajući ni samo izvornu poruku, ni samo njen kôd, već višestruke forme i međusobne veze kroz koje ona mora da prođe da bi se oglasila i da bi nešto označila, „pretpostavljajući igru formi bez određene i nepromenjive supstancije, i pretpostavljajući u praksi te igre retenciju i protenciju različitosti, prostornost i vremenost, igru tragova[7]" (Derrida 1972: 16). Trag je, međutim, neuhvatljiv, jer se uvek menja i odlaže, nestajući čim se otkrije, jer „više ne pripada horizontu bića, ali njegova igra nosi i oivičava značenje bića[8]", jer igra traga „nema značenja", ona „nije" i „ne pripada" (Derrida 1972: 23)

Igra traga, dakle, izmiče imenovanju, jer, čim neko pokuša da je zaustavi, ona se rasipa i odlazi dalje. „Istost" ne postoji i nikada neće postojati kao nešto stalno i opipljivo, shvatljivo. Postoje samo različiti lanci značenja u kojima original i prevod jesu zajedno, čvrsto povezani i međusobno zavisni, jer je sve u stalnom kretanju, u „igri", i izmiče svojoj definiciji (Derrida 1985a: 122). Višestruki prevod je slika tog kretanja, te igre traga, „koju prevodilac prekida svojom odlukom, imenovanjem, ali samo na trenutak, jer ostaju tragovi tragova, i nastavljaju igru" (Đurin, Popović 2017: 38), atomi u novoj lančanoj reakciji (Djurin 2010: 237) iz koje nastaje novo delo. Derida prevod poredi sa detetom koje ima moć da govori za sebe, da govori drugačije od roditelja, odzvanjajući „vavilonskom notom" (Derrida 1985b: 191). Tekst, tako, ne samo da živi, nego živi više i bolje (Derrida 1985b: 223), kao samostalno delo.

Samostalnost prevoda, dakle, ukazuje na to da je on biće za sebe, ali biće koje je, kako Benjamin tvrdi, u prirodnoj, u životnoj vezi sa izvornikom, jer prevod proizlazi iz izvornika, i to ne toliko iz njegovog življenja, koliko iz njegovog „nadživljavanja" (*Überleben*), i označava stadijum „preko-života" izvornika (*Fortleben*) (Benjamin 2016: 20). Prevod ne može da liči na izvornik, jer, „u nastavljanju svog života, a koje ne bi ni moglo biti nazvano nastavljanjem kad u živim stvarima ne bi dolazilo do promena i obnavljanja, izvornik se menja. Jednom napisane i utvrđene reči nastavljaju sa svojim zrenjem." (Benjamin 2016: 23-24). U prevodu izvornik, kako kaže Benjamin, prerasta u višu i čistiju sferu jezika (Benjamin 2016: 27) i razotkriva se: „Istinski prevod je proziran, ne zatamnjuje izvornik, ne zaklanja mu svetlost nego, zahvaljujući njemu, čist jezik – pojačan medijem prevođenja – još punije osvetljava izvornik" (Benjamin 2016: 34).

Vinaverov višestruki prevod upravo to čini: osvetljava, otkriva mogućnosti, različitosti, međusobne veze, tragove. On ništa ne dodaje, ne pojačava, kako je tvrdio Vinja, već samo prikazuje mogućnosti, mnoštvo, višestrukost prevođenja i prevodā. Vinaver je u svom prevodu koristio naš folklor i legende, turcizme i crkvenoslovenske reči, melodiju našeg stiha i epski govor, opscene izraze i izmišljene reči, da bi preneo ogromno jezičko šarenilo koje poseduje izvornik, gorostasni renesansni roman u kojem vlada „potop od jezika" (Vinaver 1950: 387). Šarolikost Rableovog jezika ima u sebi „nešto pranarodsko" (Vinaver 1954: 327), jer Rable teži tome da sve izrazi jezikom. On se igra jezikom i slikama koje nastaju od reči i zvuka, svestan svoje stvaralačke moći, ali isto tako svestan i nemoći jezika da iskaže

[7] Izvorni tekst: supposant un jeu de formes, sans substance déterminée et invariable, supposant aussi dans la pratique de ce jeu une rétention et une protention des différences, un espacement et une temporisation, un jeu de traces. (prevod T. Đ.)

[8] Izvorni tekst: qui n'appartient plus à l'horizon de l'être mais dont le jeu porte et borde le sens de l'être (prevod T. Đ.).

celog čoveka. Upravo tu nemogućnost jezika da potpuno i razumljivo iskaže sve, Vinaver povezuje sa upotrebom opscenih reči, odnosno sa seksom koji je u osnovi čoveka i koji je početak jezika, jer seks označava nešto konačno i nedvosmisleno i „njegovi gestovi znače što zbilja znače“ (Vinaver 1954: 327). Vinaver smatra da je obuzetost jezikom Rablea dovela do tog seksualnog vida izražavanja, a opsceni elementi su za njega način da bude jasan i shvaćen:

> Ko se libio seksualnog ključa pri tumačenju Rablea (kao neki moji kritičari) taj nije shvatio Rablea, i nije shvatio nešto još dublje: samu suštinu metaforskog izražavanja, tj. samu suštinu jezika. A prve su metafore seksualne. Jezik je metafora. Seks je idealna metafora, svakome jasna. (Vinaver 1954: 328)

Vinaver, dakle, seksualno vidi kao neophodno za stvaranje jezika, za pisanje i prevođenje: „Ovakav seksualno-jezičan prilazak Rableu omogućio je meni dobar prevod Rablea“ (Vinaver 1954: 329). Prevodeći na više načina Rableove seksualne metafore, dovoljno različito da budu drugačije i dovoljno slično da uvek budu shvatljive, umnožavajući, dakle, mogućnosti za njihovo prenošenje u drugi jezik, Vinaver nam kroz postupak višestrukog prevoda, u „igri traga“, verno prenosi Rableovo jezičko preobilje. On, međutim, čini i više od toga. Ne samo da čuva, u svom jeziku, novinu izvornog teksta, jer, svako delo je prvo i novo u svom jezičkom prostoru (Berman 1999: 76), već mu daje i onu novu novinu koju je zahtevao Gete (Berman 1999: 76), načinivši ga drugačijim, otkrivajući te fine razlike među sličnim rečima, tragove rasutog značenja (koje svaki prevodilac oseća dok prevodi), mogućnosti koje postoje pre čina imenovanja, dok stvar još nije.

Literatura

Бенјамин, Валтер. (2016). Задатак преводиоца. *Искуство и сиромаштво*, прев. Јовица Аћин. Београд: Службени гласник, 17-40.

Berman, A. (1999). *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*. Paris: Seuil.

Derrida, J. (1985a). *The Ear of the Other*, transl. Peggy Kamuf. New York: Shcocken Books.

Derrida, J. (1985b). Des tours de Babel. In: *Difference and Translation* (J. F. Graham, ed.). Ithaca: Cornell University Pres, 165-248.

Derrida, J. (1972). *Marges de la philosophie*. Paris: Les Editions de Minuit.

Djurin, T. (2010). « Le Quart Livre » de Rabelais : un voyage au bout du monde ou la déconstruction de la topographie de l'auteur ?. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XXXV-3. Novi Sad, 231-238.

Ђурин, Татјана. (2006). Потоп од језика или крпарење – поводом првог превода целокупног Раблеа. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXXI. Нови Сад, 145-153.

Đurin, T. (2016). Rableovi verba maledicendi u srpskom prevodu Stanislava Vinavera. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XLI-1. Novi Sad, 77-95.

Đurin, T. (2017). Faire la bête à deux dos ou traduire l'obscénité. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XLI-3 (posebno izdanje). Novi Sad, 379-398.

Ђурин, Татјана, Поповић, Уна. (2017). Тринаест књига Августинових *Исповести*. Августин, Аурелије, *Исповести*, прев. Татјана Ђурин, Сремски Карловци. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 5-38.

Јовановић, Иван. (2016a). О семантичком аспекту сексуалног чина у француском и српском језику. *Језик, књижевност, значење*. Ниш: Филозофски факултет, 243-255.

Jovanović, I. (2016b). La phraséologie obscène en français et en serbe. *Les études françaises aujourd'hui : tradition et modernité*. Niš: Faculté de Philosophie, 151-163.

La Bruyère. (1962). *Les Caractères*. Paris: Ed. Robert Garapon.

La Charité, R. C. (1968). An Aspect of Obscenity in Rabelais, Wiley, W. L., Daniel, G. B. (dir.), *Renaissance and other studies in honour of William Leon Wiley*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 167-189.

Rabelais, F. (1995). *Œuvres complètes*. Guy Demerson (éd). Paris: Seuil.

Rable, F. (1989). *Gargantua i Pantagruel*, tom I i II, prev. Stanislav Vinaver. Beograd: Samostalno prevodilačko izdanje Konstantina Vinavera, Slobodana Vinavera i dr.

Топољска, Ана, Дробњак, Драгана. (2013). Животиње у пословичном изражавању у француском и српском језику. *Филолошка истраживања данас*, том 3, Савремени токови у лингвистичким истраживањима, књига 2. Универзитет у Београду: Филолошки Факултет, 57-73.

Vinaver, S. (1950). Винавер, Станислав. Реч преводиоца (уз покушај српскога превода Раблеа). *Књижевност* св. 10, 386-389.

Винавер, Станислав. (1954).. Раблеова жетва. *Књижевност.* св. 10, 323-334.

Винавер, Станислав. (1997). Ne sutor ultra crepidam – Поводом критике на мој превод Раблеа. *Алманах Винавер* 1, ур. Гојко Тешић. Београд: Друштво пријатеља Станислава Винавера, 31-35.

Vinja, V. (1951). O jeziku i stilu Rabelaisovu i o novom prijevodu Gargantue i Pantagruela. *Republika-časopis za književnost i umjetnost* 2, 184-193.

Voltaire (1785). *Œuvres complètes*, tome 42, Paris : Imprimerie de la Société littéraire-typographique. Skinuto sa sajta 10. 12. 2018. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015065821988;view=1up;seq=421>.

REČNICI

Bloch, O., Wartburg W. von. (1960). *Dictionnaire étymologique de la langue française*. Paris: Presses Universitaires de France.

Dauzat, A., Dubois, J., Mitterand, H. (1964). *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*. Paris: Larousse.

Godefroy, F. E. (1881-1902). *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*. Paris: F. Vieweg.

Greimas, A. J. (1969). *Dictionnaire de l'ancien français*. Paris: Larousse.

Huguet, E. (1925-1967). *Dictionnaire de la langue française du seizième siècle*. Paris: Librairie ancienne Edouard Champion.

Rey, A. (2006). *Dictionnaire historique de la langue française*. Paris : Le Robert.

RMS1. РМС1: *Речник српскога језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.

Sainte-Palaye, de La Curne, J.-B. (1875). *Dictionnaire historique de l'ancien langage françois, ou, Glossaire de la langue françoise depuis son origine jusqu'au siècle de Louis XIV*. Niort : L. Favre, Paris : H. Champion.

TLFi : *Le Trésor de la Langue Française informatisé* (2004). Skinuto sa sajta 15. 12. 2018. <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>.

LE PROCÉDÉ DE TRADUCTION MULTIPLE : IMAGE DE L'EXUBÉRANCE VERBALE DANS LA TRADUCTION SERBE DU ROMAN DE RABELAIS

Résumé

L'humour est probablement une des caractéristiques les plus connues et les plus évidentes de l'œuvre de François Rabelais. Pour créer un univers littéraire bouleversé et comique où règne la poétique de l'inverse, l'ascension du matériel et du corporel, Rabelais utilise de nombreux jeux de mots, allusions, interférence des langues, noms propres transparents, métaphores et mots inventés. Le vocabulaire obscène, le plus souvent représenté par de nombreux jurons, malédictions et allusions sexuelles, a beaucoup contribué à la création de l'effet comique. C'est justement l'obscénité rabelaisienne, presque jamais directe mais plutôt métaphorique, qui a été le plus critiquée dans les siècles à venir. Peu après la publication du roman de Rabelais traduit en serbe par Stanislav Vinaver (1950), la traduction serbe a été critiquée pour la même raison : une surabondance d'éléments vulgaires et pornographiques. On a reproché au traducteur d'avoir utilisé le procédé d'ajout et le procédé de surtraduction. En traduisant les mots et les expressions obscènes de Rabelais, le traducteur serbe utilise souvent le procédé de traduction multiple : le même mot du texte source, employé à plusieurs reprises dans le même contexte, a plusieurs équivalents différents dans le texte cible. L'analyse traductologique des expressions qui désignent l'acte sexuel, effectuée dans la perspective des réflexions philosophiques sur la traduction de Walter Benjamin, Jacques Derrida et Antoine Berman, montre que Vinaver, en utilisant le procédé de traduction multiple, en jouant le jeu de la trace de Derrida, en créant la multiplicité de traductions de Berman, a transposé dans le texte cible l'exubérance verbale rabelaisienne et a assuré la survie (Fortleben de Benjamin) de l'œuvre de Rabelais.

Mots clés : traductologie, Rabelais, Vinaver, traduction multiple, exubérance verbale

Tatjana Đurin
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
djurin.tatjana@ff.uns.ac.rs

UDK 811.161.1:811.163.42
81'25.2

Jelena Grebenar

POGREŠNO PROTUMAČENI RUSKO-HRVATSKI[1] LAŽNI PAROVI U PREVOĐENJU LIJEPE KNJIŽEVNOSTI

U radu je predstavljen jezični fenomen lažnih parova u prijevodu s ruskoga na hrvatski jezik. Temi se pristupilo s aspekta lingvističke teorije prevođenja i s aspekta književne teorije prevođenja. Zahvaljujući lingvističkoj teoriji prevođenja opisani su uzroci nastanka lažnih parova te istaknuta važnost neiscrpnog vraćanja na leksičku razinu istraživanih jezika. Književna teorija prevođenja pokazala je da prevođenje nije puko iščitavanje rječnika i traženje najprikladnijeg ekvivalenta u skladu s kontekstom, nego da ono u sebe uključuje tri iznimno važna čimbenika: osobu prevoditelja, osobu autora i osobu recipijenta. Ova tvrdnja potkrijepljena je konkretnim primjerima pogrešno protumačenih rusko-hrvatskih lažnih parova u prijevodima djela ruskih pisaca. Glavna pretpostavka istraživanja je da su sličnosti ruskoga i hrvatskoga jezika izrodile mnoštvo lažnih parova u prijevodu koji utječu na vrijednost i valjanost prijevoda lijepe književnosti. Slijedom toga istraživanje pokazuje da je jezični fenomen lažnih parova od velike važnosti kako za lingvistiku, tako i za književnost te za translatologiju.

Ključne riječi: rusko-hrvatski lažni parovi, teorija prevođenja, lijepa književnost

1. UVOD

Ruski i hrvatski jezik pripadaju skupini slavenskih jezika. Iako je prvi istočnoslavenski, a drugi južnoslavenski, među njima postoji mnogo sličnosti koje su u najvećem dijelu prisutne na leksičko-semantičkoj razini. Premda te sličnosti ponekad mogu imati pozitivan učinak i biti od pomoći prilikom istraživanja jezika, one, kod srodnih jezika, mogu imati i negativan učinak. U tom slučaju možemo govoriti o pojavi lažnih parova u prijevodu.

Lažni parovi u prijevodu razmatraju se uglavnom u sklopu genetske lingvistike i kontaktne lingvistike. U hrvatskoj lingvistici ovu su pojavu opisali, klasificirali i definirali Milenko Popović i Raisa Ivanovna Trostinska u radu iz 1988. godine pod nazivom *O međujezičnoj (hrvatskosrpsko-ruskoj) homonimiji* potom i 1993. godine u radu pod nazivom *O međujezičnoj homonimiji hrvatskosrpsko-ruskoj i hrvatskosrpsko-ukrajinskoj* te 2009. godine u radu pod naslovom *Još o međujezičnoj homonimiji hrvatsko-ruskoj i hrvatsko-ukrajinskoj*. Nove znanstvene spoznaje o rusko-hrvatskim lažnim parovima prikazao je Kristian Lewis 2016. godine u knjizi *Lažni prijatelji (s Rječnikom hrvatsko-ruskih lažnih prijatelja)*.

O greškama u književnim prijevodima s ruskoga na hrvatski pisala je Melita Jurkota 2012. godine u članku pod nazivom *Marina Cvjetajeva: Izabrane* pjesme te književni kritičar Ivo Alebić 2013. godine u članku *Bolje lijepa nego vjerna: ruska književnost u hrvatskom prijevodu*. Na prostoru Bosne i Hercegovine ovom se temom bavi bosanskohercegovački i crnogorski književnik Marko Vešović.

Cilj našeg istraživanja je pristupiti pojavi lažnih parova u prijevodu s aspekta lingvističke teorije prevođenja i s aspekta književne teorije prevođenja te pokazati da su sličnosti ruskoga i hrvatskoga

[1] Hrvatski jezik je jezik na kojem je rad napisan, a pri istraživanju su se koristili ne samo prijevodi s ruskoga jezika na hrvatski, nego i sa srpskohrvatskoga, srpskoga i bosanskoga jezika kao jezika na koje se prevodila (i prevodi) ruska književnost na našim prostorima.

jezika izrodile mnoštvo lažnih parova u prijevodu koji utječu na vrijednost i valjanost prijevoda lijepe književnosti.

U radu smo prije svega opisali odnos lingvističke i književne teorije prevođenja i lažnih parova u prijevodu, a potom ponudili konkretne primjere (postojeće i one koji su rezultat našeg istraživanja) s komentarima.

Djela ruske književnosti koja smo komparirali s najmanje dva prijevoda na naš jezik su: Puškinov *Brončani konjanik*, Ljermontovljev *Demon*, romani *Idiot* i *Braća Karamazovi* Dostojevskog te *Izabrane pripovijetke* Gorkog. Na izdvojenim primjerima, od kojih je 37 parova pogrešno prevedeno a 53 pravilno, proveli smo kontrastivnu analizu.

2. LINGVISTIČKA I KNJIŽEVNA TEORIJA PREVOĐENJA

Prevođenje podrazumijeva pretvaranje poruke (misli, osjećaja, želje, naredbe) prethodno izražene jednim jezikom u jednakovrijednu poruku izraženu nekim drugim jezikom. To bi značilo da: „(1) ono što se prevodi jest poruka; (2) da bi se neka poruka prevela, ona mora najprije biti izražena jednim jezikom, a zatim nekim drugim jezikom; (3) u oba jezična izraza ona mora ostati ista, što znači da primaoci prevedene poruke moraju primiti onaj isti sadržaj koji su primili i primaoci izvorne poruke“ (Ivir 1978: 9).

Iako je prevođenje jedna od najstarijih čovjekovih djelatnosti, teorija prevođenja intenzivnije se razvija tek od -50-tih godina prošlog stoljeća. Bugarski definira teoriju prevođenja „kao teoriju procesa prenošenja jezički oblikovanih sadržaja iz jednog jezika u neki drugi jezik. Ovako shvaćena, teorija prevođenja nam se ukazuje pred očima kao oblast naučnog istraživanja među čija glavna obeležja spadaju sledeća: 1) opštost obuhvata, 2) lingvistička zasnovanost, 3) komunikacijsko usmerenje, i 4) interdisciplinarnost“ (Bugarski 1986: 122). Teorija prevođenja povezana je sa prevoditeljskom praksom. No, njena zadaća nije da kaže prevoditeljima kako prevoditi niti da im pruži teorijsku osnovu za rad. U većini znanstvenih radova koji se tiču prevođenja jasno se određuje da je polazište analize za teoriju prevođenja upravo u prijevodima koji potječu od različitih prevoditelja; prevoditelji, dakle, stvaraju empirijski materijal koji se potom analizira i opisuje u teorijskom pristupu. Poseban značaj teorije prevođenja ogleda se u sustavnom pregledu prevoditeljskih problema i nuđenju mogućih rješenja. Kao takva, teorija prevođenja ima svoj objekt, predmet i metode istraživanja:

„Objekt teorije prevođenja je neposredan proces prevoditeljske djelatnosti, kao i rezultat te djelatnosti – tekst prijevoda. Predmet teorije prevođenja je proučavanje zakonitosti prevoditeljskog procesa, kao i činitelja koji utječu na tijek tog procesa i koji određuju rezultat procesa prijevoda. Osnovna metoda teorije prevođenja je kontrastivna analiza jednog ili više prijevoda i originala, ili kontrastivna analiza prijevoda jednog s drugim[2]“ (Рыбин 2007: 44). Pored objekta, predmeta i metoda, možemo govoriti i o strukturi teorije prevođenja koja, po Rybinovom mišljenju, uključuje tri grane:

Opća teorija prevođenja proučava opće zakonitosti prijevoda kao intelektualne djelatnosti neovisno o konkretnom paru jezika. Njena zadaća je, prije svega, u istraživanju onih činitelja i problema koji otkrivaju ključna mjesta prijevoda kao djelatnosti.

Pojedinačna teorija prevođenja razmatra zakonita podudaranja dvaju konkretnih jezika i načine prijevoda s jednog jezika na drugi i obrnuto. Tako je, naprimjer, moguće govoriti o pojedinačnoj teoriji prevođenja engleskog i ruskog jezika.

Specijalna teorija prevođenja razotkriva osobine procesa prijevoda tekstova raznih tipova i žanrova (istraživanja na području znanstveno-tehničkog, vojnog, pravnog prijevoda), a također proučava i pojedinačne zakonitosti određenih vrsta prevoditeljske djelatnosti (teorija književnog prevođenja, teorija usmenog prevođenja i sl.).[3] (Рыбин 2007: 44-45)

[2] Naš prijevod.

[3] Naš prijevod.

Teorija prevođenja od svojih početaka razlikuje dva osnovna gledanja na prevoditeljski čin. „Po jednom, prevođenje je čisto lingvistička djelatnost koja neizostavno traži izučavanja u oblasti lingvistike. Po drugom, prevođenje je djelatnost >>sui generis<<, čiji je krajnji ishod literaran“ (Stojnić 1980: 4).

Iz tog se razloga pokazalo logičnim stvaranje lingvističke teorije prevođenja i književne teorije prevođenja.

2.1. Lingvistička teorija prevođenja i lažni parovi

Prilikom interferencije jezika, događa se da osoba koja govori dva jezika krši pravila i norme tih jezika. Često se događa da riječi prevoditelju zvuče poznato pa je sklon pomisliti da se radi o jednom te istom pojmu u oba jezika. Ukoliko prevoditelj odluči ne provjeriti značenje neke riječi u rječniku, napravit će grešku. Ono što mu može biti (najčešće i jest) „signal upozorenja“ jest kontekst u kojem je određena riječ iskorištena. Takvi parovi riječi koji se sastoje od riječi iz stranog jezika i riječi iz materinskog jezika koje isto (ili slično) zvuče ali je njihovo značenje različito nazivaju se lažni parovi u prijevodu.

> Termin *faux amis*, kojemu je najčešći hrvatski ekvivalent *lažni parovi*[4], prvi su upotrijebili Koessler i Derocquigny 1928. godine u knjizi *Les Faux Amis ou les trahisons du vocabulaire anglais* za etimološki i formalno podudarne riječi dvaju jezika koje imaju različita značenja. Premda se taj naziv ispočetka odnosio na semantički sasvim različite parove riječi, Vinay i Darbelnet primjećuju da su znatno brojniji djelomični lažni parovi. Takvi su parovi još opasniji, jer smo skloni na temelju djelomične podudarnosti zaključiti da je riječ o identičnosti. (Ljubičić 2003: 79)

> Razlozi nastanka lažnih prijatelja u prijevodu su razni. Najčešće su uvjetovani složenim procesom razvoja jezika koji su tijekom vremena ili međusobno utjecali jedan na drugog ili se potpuno samostalno razvijali. Tijekom evolucije jezika njihovi predstavnici su nanovo osmišljavali značenja riječi koje su prvotno dobivene iz nekog drevnog prajezika. Osim različitih značenja, srodne riječi mogu imati različite nijanse značenja. Tako je sa češkom riječju *vonявki* (parfem) i ruskom riječju *вонять* koje su nastale od praslavenske riječi *вонять* (mirisati), pri čemu češka riječ nema negativnu konotaciju, a ruska riječ je dobila snažno negativno značenje. Još je jedan razlog nastanka <<lažnih prijatelja prevoditelja>> - kalkiranje stranih riječi, tj. posuđivanje riječi iz drugog jezika u nekom konkretnom značenju, najčešće ne u osnovnom. Naprimjer, engleski *rector* je prije svega <<župnik>>, a zatim <<rektor univerziteta, fakulteta i sl.>>[5] (Илюшкина 2015: 38-39)

Lažni parovi se često razviju iz iste riječi, ali vremenom poprime različita značenja te se njihova etimologija gubi. Zbog toga se oni češće sreću u srodnim jezicima ili u jezicima koji su dugo vremena bili u kontaktu, nego u nesrodnim jezicima. U tom slučaju potrebno je poznavati i povijesni razvoj jezika u kontaktu. „Upozoravanje na povijesnu dimenziju nikako ne znači zalaganje za danas već zastarjeli filološki pristup prevođenju i obrazovanju prevoditelja, ali se ipak mora upozoriti na to da je nužno potrebno bar osnovno znanje o povijesti jezika, i to kako o semantičkom i stilskom razvoju pojedinih riječi tako i o osnovnim zakonitostima u razvoju leksika. To znanje može biti dragocjena pomoć kod konkretnih prevoditeljskih rješenja, ali ono prvenstveno predstavlja intelektualni okvir koji prevoditelja čuva od analognih tvorbi u jeziku prijevoda“ (Prunč 1996: 44-45).

---

[4] Lewis u svojoj knjizi *Lažni prijatelji* iznosi popis naziva koji se odnose na razmatrane lekseme i na samu pojavu u 13 jezika. U hrvatskom jeziku: lažni prijatelji, lažni parovi, nepravi prijatelji, lažna braća, međujezični homonimi, paronimi, lažne srodnice, neprave srodnice; međujezična homonimija. U ruskom jeziku: ложные друзья переводчика, межъязычные омонимы, ложные эквиваленты, междуязычные аналогемы, междуязычные аналогизмы, псевдо-аналогонимы, паронимы; междуязычная (лексическая) аналогия, межъязыковая омонимия, межъязыковая паронимия, ложная омонимия. U srpskome jeziku: лажни пријатељи, међујезички хомоними, међујезички парони́ми, парони́ми; међујезичка (лексичка) хомонимија.

[5] Naš prijevod.

Ruski i hrvatski jezik imaju neupitno zajedničko porijeklo pa je pojava lažnih prijatelja i više nego česta. Međutim, treba reći da lažni prijatelji nisu pojava samo u slavenskim jezicima, tj. srodnim jezicima, nego su šira lingvistička pojava. Kod nesrodnih se jezika pretpostavlja, ukoliko se i pojave riječi istog oblika, da su u pitanju sasvim slučajna preklapanja i da takve riječi značenjski nisu iste.

Ivir navodi tri vrste značenjskih odnosa u parovima riječi koje vezuje zajednički oblik: „pravi parovi s jednakim značenjima, lažni parovi sa svim različitim značenjima, lažni parovi s djelomičnim preklapanjem u značenju“ (Ivir 1978: 114).

Lewis izdvaja primjere koji se odnose na dvije zasebne skupine lažnih prijatelja – potpune i djelomične, pri čemu su potpuni oni „parovi hrvatskih i ruskih leksema koji su izrazno jednaki ili slični, a značenjski posve različiti“ (Lewis 2016: 156), a djelomični su oni „parovi hrvatskih i ruskih leksema koji su izrazno jednaki ili slični, a značenjski nisu posve različiti, tj. značenja im se preklapaju u jednome semantičkom obilježju ili u više njih“ (Lewis 2016: 173).

Opisana lingvistička pojava, pored svih drugih, je pojava koje svaki prevoditelj mora biti svjestan ukoliko ne želi napraviti grešku, tj. pogrešan prijevod. Tamo gdje se to ipak dogodi, stvara se prostor za istraživanja i analize unutar teorije prevođenja. Prije nego kažemo nešto o teoriji prevođenja, odnosno teoriji književnog prevođenja i njenog odnosa prema lažnim prijateljima, željeli bismo se osvrnuti na riječi Katnić-Bakaršić: „Tekstove za prevođenje nekad odabire sam prevoditelj, dok nekada to čini izdavač ili neke druge socijalne grupe. Svaki je izbor pri tome duboko ideološki motiviran, mada mogu postojati i različiti drugi kriteriji (estetski, ekonomski, socijalni i drugi). U svim tim slučajevima relevantni su odnosi moći. Prije svega, prijevod može promovirati one vrijednosti koje odgovaraju kanonskim vrijednostima u ciljnoj kulturi (kulturi u kojoj se tekst prevodi), odnosno stereotipnim predstavama o izvornoj kulturi“ (Katnić-Bakaršić 2012: 115-116). Pored toga, Katnić-Bakaršić navodi i ovo: „Za teoriju prevođenja, odnosno translatološke studije, posebno u vezi s odnosima moći i diskursa, važno je i kakvu poziciju ima prevoditelj – vidljivu ili nevidljivu (Venuti 1995: 310-313). U raznim kulturama do danas dominirala je nevidljiva pozicija prevoditelja (a i danas je to slučaj u prevođenju neliterarnih tekstova), dok se danas sve više govori o strategijama kojima prevoditelj može i treba postati vidljiv; suvišno je i naglasiti da vidljivi prevoditelj posjeduje moć u društvu bar kao pripadnik intelektualne elite“ (Katnić-Bakaršić 2012: 120). U slučaju lažnih prijatelja u prijevodu o prevoditelju se možemo zapitati sljedeće: koje i kakve vrijednosti prevoditelja promovira njegov prijevod?, koliko netočan prijevod govori o moći, odnosno o nemoći prevoditelja?, stvaraju li greške ovog tipa stereotipna mišljenja o prevoditeljima?, u kojoj mjeri prevoditelj može odrediti svoju poziciju pravljenjem grešaka?

2.2. Književna teorija prevođenja i lažni parovi

Iako se o teoriji prevođenja na njenom početku govorilo uglavnom u okviru lingvistike, ona je svoje mjesto pronašla i u okviru književnosti. Tako se, prema Tomasoviću „prijevod tumači kao književni tekst, književni ostvaraj, ne samo posrednik u komunikaciji“ (Tomasović 1996: 11).

Neupitnu povezanost lingvističke i književne teorije prevođenja potvrđuje prevoditeljska djelatnost. Evo kako tradicionalna teorija književnog prevođenja gleda na ulogu prevoditelja u stvaranju prijevoda:

> Kao i stvaralačka ličnost originalnog pisca, ‘individualnost’ prevodioca ima nekoliko aspekata, i nije svaki kritički metod u stanju da ih obuhvati. Tako je moguće pozabaviti se razmatranjem slučajeva (casus) koji su sa stanovišta prevodilačke poetike zbilja slučajni i svjedoče samo o vanjskim faktorima: o lingvističkoj neupućenosti i aljkavom radu. Može se razmatrati prevod kao izraz individualnosti prevodioca i analizirati udio njegovog individualnog stila i stvaralačke interpretacije u završenom prevodnom djelu. Pošto je prevodilac zapravo pisac svoga vremena i svoga naroda, njegova poetika može se istraživati u smislu razlike u književnom razvoju dvaju naroda, razlike u poetici dviju epoha. I najzad, može se iza takvoga djela vidjeti metod prevodioca – kao odraz određene prevodilačke norme, određene etape u razvoju prevođenja. (Levi 1982: 15).

Iz kazanog možemo zaključiti da je tijekom prevođenja književnog djela presudna uloga prevoditelja. Za valjan i dobar prijevod prevoditelju nije dovoljno isključivo vladanje jezikom originala i jezikom prijevoda, nije dovoljno poznavanje teorijskih i povijesnih činjenica te stila pisca čije djelo prevodi. Za uspješno prevedeno djelo prevoditelj će uvijek iznova istraživati sva semantička polja koja se u književnom djelu prepliću. Tako možemo reći da je „književni prevod, pre svega, istraživačka delatnost u najšire shvaćenoj oblasti ljudskoga saznanja koje dato književno delo obuhvata, dodiruje ili pokreće u svim svojim sadržinama. Rezultat te istraživačke delatnosti je u jednakoj meri lingvistički literaran" (Stojnić 1980: 28).

Uzmemo li u obzir da se prevoditelj pažljivo pridržava svih koraka u procesu nastanka prijevoda (razumijevanje originala, interpretacija originala, preosmišljeno iskazivanje originala) te da posjeduje sve vještine i sposobnosti dobrog prevoditelja, pretpostavit ćemo da u njegovom prijevodu nećemo naći greške. Sjetimo li se, međutim, pojave lažnih parova u prijevodu i pitanja postavljenih na koncu prethodnog poglavlja, treba reći da prevoditelji ipak prave greške iz raznih razloga. Misleći prvenstveno na lažne parove u prijevodu, osvrnut ćemo se na popis uzroka loših prijevoda koji su ustanovljeni psiholingvističkom analizom:

1. „Prevodioci koji stalno prevode s jezika A na jezik B gube sposobnost da govore na jeziku A (jedinice jezika A oni sigurnije asociraju sa jedinicama jezika B negoli među sobom);
2. Onaj ko prevodi i s A na B i s B na A gubi predodžbu o razlikama u strukturi dvaju jezika, pa u njega raste broj nespretnih obrta;
3. Uslijed dugogodišnje navike, prevodioci stvaraju direktne asocijativne veze među jedinicama jezika A i jezika B, dakle stereotipe koji im ponekad smetaju da stilski diferenciraju prevod" (Levi 1982: 65).

3. RUSKO-HRVATSKI LAŽNI PAROVI U PRIJEVODIMA RUSKE KNJIŽEVNOSTI

Kako je već rečeno, lažni parovi u prijevodu su parovi riječi koji se sastoje od riječi iz stranog jezika i riječi iz maternjeg jezika koje isto (ili slično) zvuče, ali je njihovo značenje različito. Razlika među značenjima takvih parova riječi uzrokuje nesporazume i pogreške pri prevođenju ili usmenoj komunikaciji jer se pretpostavlja da izrazna jednakost ili sličnost između leksičkih jedinica polaznoga i ciljnoga jezika podrazumijeva i sadržajnu jednakost ili sličnost. Pritom dolazi do refleksnog prepoznavanja i pogrešnog zaključivanja o značenju riječi.

Norman Shapiro kazao je da je dobar prijevod poput stakla, da primijetimo da je tu samo kada ima sitne nesavršenosti – ogrebotine, mjehuriće, da ih u idealnom slučaju ne bi trebalo biti i da nikada ne bi trebale privlačiti pažnju na sebe. Kad god smo prevodili književni tekst, nismo mogli ne osvrnuti se na neki postojeći prijevod. U strahu od grešaka nekoliko bismo puta provjeravali kako dvojezične tako i jednojezične rječnike. Pažnju su nam, naravno, privukle nelogičnosti i greške ("ogrebotine i mjehurići"). Potom smo tražili prevoditelja i iščitavali kritike „na njegov račun". Još je zanimljivije bilo otkriti književnu polemiku jer ona se „nekad približava (umjetničkoj) kritici, drugi put eseju, treći put književnosti, četvrti put debati, tj, debatnoj diskusiji" (Katnić-Bakaršić 2001: 184).

Marko Udovičić je prevoditelj koji uspješno pronalazi greške u postojećim prijevodima sa ruskoga jezika, ispravlja ih, ali i komentira na osobit način. Zbog takvog neumornog i hvale vrijednog rada u nastavku dajemo pregled nekih njegovih iznimno zanimljivih, korisnih i poučnih primjera. Prevodeći Blokovu *Ravenu*[6], a osvrćući se na postojeće prijevode, Udovičić komentira pogrešno proutmačen djelomični lažni par *стена* (rus.) – *stijena* (hrv.):

„Рабы сквозь римские ворота

[6] Pored detaljno objašnjenog primjera djelomičnog lažnog para *стена* (rus.) – *stijena* (hrv.) navodimo i komentar autora koji se odnosi na prijevod ruske riječi *базилика*: „Riječ „bazilik" ne postoji u našem jeziku: ima „bazilisk", ono čudovište koje je zmija plus riba plus pijetao, a čiji pogled ubija, i ima bazilika, što je drugi, Bloku možda poetskiji, možda tačniji naziv za katedralu" (Udovičić 2012: 249).

Уже не ввозят мозаик.
И догорает позолота
В стенах прохладных базилик.

Mada su ovi stihovi savršeno jasni: „Robovi kroz rimske kapije / Više ne uvoze mozaike. / I dogorijeva pozlata / na zidovima prohladnih bazilika“, i, uz to, ne bi se reklo da ih je suviše teško prenijeti u naš jezik, Steva Raičković ih je prepjevao ovako:

Ne uvoze kroz rimska vrata
Robovi više mozaik.
I dogoreva sva pozlata

стена[7], женский род	*stijena*[8], ženski rod
1. вертикальная часть здания, служащая для поддержания перекрытий и разделения помещения на части 2. *чего или какая.* Вертикальная боковая поверхность чего-л. 3. высокая ограда (из камня, кирпича и т.п.) 4. *мн.*: стены, стен. *чего, какие*. О здании, помещении, внутри которого что-л. размещается, кто-л. находится или что-л. происходит. 5. то, что отделяет, разделяет кого-, что-л., является препятствием к общению, единению кого-л. 6. *кого-чего.* Тесный ряд или сплошная масса чего-л., образующие завесу, преграду и т.п. 7. *ист*. плотно сомкнутый ряд бойцов в кулачном бою	1. *geol.* tvrdi dio Zemljine kore 2. litica, hrid 3. odlomljeni komad hridi; kamen 4. unutrašnja strana sobnoga zida ili pregrade

Netočan prijevod doveo je do promjene značenja stihova (nestaje slika katedrale zajedno sa zidovima na kojim dogorijeva pozlata) što dovodi u pitanje prevoditeljsku djelatnost i odgovornost koju ona nosi pri prevođenju djela svjetske književnosti. Treba priznati da prevođenje stihova nije nimalo lak zadatak Raičković je, vjerojatno, pribjegao ovakvom rješenju želeći postići rimu kakvu Blok stvara u originalu.

Intenzivnim bavljenjem prevođenjem i analizom prijevoda, Marko Udovičić u članku „Nasilje nad Brodskim: Miroslav Toholj, poetski siledžija“[9] komentira Tohovljev prepjev pjesme „Kraj lijepe epohe“. Pored nepoznavanja ruske sintakse, prevoditelju zamjera i to što rusku riječ *посол* (ambasador) prevodi riječju *posao*: „Ambasadora Roloviča, zapravo, treba otpisati kao kolaterarnu štetu nakon topničkog napada u kojem se Tohovljevo neznanje ruskog jezika pokazalo doraslim američkom <<tomahavku>>: sintagmu <<ugrjumnih poslov>> pročitao je kao <<umoran od poslova>> a ne kao <<tmurnih

[7] http://gramota.ru/

[8] (Šonje, Diklić et al. 2000: 1179).

[9] http://www.e-novine.com/kultura/kultura-knjige/100418-Prevodi-genija-Ljubinja.html (pristupljeno 1.8.2018.)

ambasadora>>, što svjedoči da Toholj pripisuje isto značenje riječima koje su fonetski slične ili iste u našem i ruskom jeziku.“

посол[10], мужской род	*posao*[11], muški rod
1. дипломатический представитель высшего ранга. Назначить кого-л. послом куда-л. 2. *разг*. Тот, кто послан к кому-л. с каким-л. Поручением	1. svjesna i voljna djelatnost kojom čovjek proizvodi koristan učinak; rad 2. stalni radni odnos; zaposlenje 3. dužnost, obveza

Navedeni primjer pokazuje da je za valjan prijevod, između ostalog, iznimno važna lingvistička upućenost prevoditelja te ponovno istraživanje svih semantičkih polja koja se u književnom djelu prepliću.

Zanimljivo je i kada se u književnom tekstu pojave lažni parovi sa djelomičnim preklapanjem značenja. Na takav slučaj naišli smo čitajući djelo Viktora Jerofejeva *Moskva-Petuški*. Pisac u originalu koristi riječ *окошко*, umanjenicu riječi *окно*: „А я – что же мне оставалось? – я сделал из горлышка шесть глотков и снова припал к окошку.“ Prijevod na hrvatski glasi: “A ja? Što je meni preostalo? Povukao sam šest gutljaja iz boce i ponovno pritisnuo glavu na prozor” (Jerofejev 2001: 144), a na srpski: “A ja – šta je meni preostalo? Povukao sam šest gutljaja iz boce i ponovo sam priljubio glavu na okno” (Jerofejev 1995: 130).

Po našem mišljenju, i jedan i drugi prijevod mogli su ponuditi bolja rješenja. Naime, prvo značenje ruske riječi *окно* je prozor, potom se koristi i u prenesenom značenju za otvor, udubljenje ili rupu u zidu te u razgovornom stilu za prekid, stanku ili pauzu. S obzirom da se lik koji izgovara ove rečenice nalazi u vlaku, prevoditelji nisu pogriješili, ali se vrijednost ruske umanjenice *окошко* u prijevodu u potpunosti izgubila. Za razliku od našeg jezika u ruskom su umanjenice česta pojava pa je zbog toga možda i teže prevesti ih u duhu našeg jezika. U ovom slučaju *окошко* se bez problema moglo prevesti kao *okánce* čime bi se čitatelju približio duh ruskog jezika i način Jerofejevljevog pisanja.

окно[5], средний род	*okno*[6], srednji rod
1. отверстие в стене здания или стенке какого-л. транспортного средства для света и воздуха; застеклённая рама, закрывающая это отверстие 2. отверстие в перегородке, переборке, отделяющей служебный отдел помещения от посетителей 3. просвет, отверстие в чём-л. 4. *разг*. Ничем не занятое время, промежуток, разрыв в расписании лекций, уроков	1. prozor 2. okomiti otvor, rov u rudniku radi vađenja rudače 3. *pom./brod.* Okrugao otvor na boku broda ili nadgrađa sa staklenim poklopcem u ojačanome kovinskom okviru 4. *grad.* Okomit prokop u zemlji, stijeni ili propust u građevinskoj konstrukciji okrugla ili višekutnog presjeka

Još jedna u nizu zanimljivih pojava djelomičnih lažnih parova u prijevodu je i prijevod Puškinovog *Brončanog konjanika*. Glavnom naslovu *Медный всадник* Puškin dodaje i podnaslov *Петербургская повесть* koji Ilija Mamuzić prevodi kao *Petrogradska povest* (Puškin 1972: 361). Zaista, Puškin u

[10] http://gramota.ru/

[11] (Šonje, Diklić et al. 2000: 894).

[12] http://gramota.ru/

[13] (Šonje, Diklić et al. 2000: 746).

Brončanom konjaniku pripovijeda o događajima (navodi činjenice o događajima) koji su obilježili današnji Sankt Peterburg – kazuje nam, prije svega, o njegovom nastanku, potom i o poplavi koja ga je pogodila 1824. godine, a onda i o ljubavnoj priči i nesretnoj sudbini junaka Evgenija (najkraće rečeno). U tom smislu prijevod je točan jer se odnosi na drugo značenje ruske riječi *повесть* – skup događaja i činjenica koje su povezane s nekim, s nečim; historija, pripovijedanje, priča. Osvrnemo li se pak na prvo značenje ruske riječi *повесть* – pripovjedačko djelo sa sižeom jednostavnijim nego u romanu i obično manje po obimu – naslućujemo da je ruska *повесть* nešto dosta složenije od naše *povijesti* – ukupnost prošlih činjenica, prošla stvarnost, predmet bavljenja povjesničara. Riječ *повесть* kao književni termin definira se kao prozni žanr nestalnog obima (kraći od romana, duži od priče) koji teži ka kroničkom sižeu. U većini jezika ne postoji riječ kojom bi se preveo ovaj zamršeni pojam. Kod nas su ustaljeni prijevodi *pripovijetka, pripovijest, novela, priča*. Prevoditelj je vjerojatno, svjestan složenosti situacije, pribjegao najjednostavnijem rješenju – *povesti*. No, ostao je dužan makar uputiti na posebnost termina koji Puškin bira s razlogom – da bi odredio žanr svoga djela. S tim u vezi treba obratiti pažnju i na pridjev *петербургская* koji je nastao od naziva grada Peterburga koji se u nizu djela ruske književnosti prikazuje kao fantastično-mitološki grad čime nas Puškin nedvojbeno upućuje i na tu osobenost umjetničkog svijeta *Brončanog konjanika*. Mamuzić ni pridjev ne prevodi dobro. Zavirimo li u povijest naziva današnjeg Sankt Peterburga, vidjet ćemo da postoji razlika između Petrograda i Peterburga[14] pa slijedom toga postoji razlika i u pridjevima izvedenim od njih. Stoga je prijevod podnaslova trebao glasiti *Peterburška pripovijest* kako bi čitatelja uputio na vrijeme u kojem se radnja odvija te na autorovu namjeru propitivanja žanra.

повесть[15], женский род	*povijest*[16], ženski rod
1. повествовательное произведение с сюжетом менее сложным, чем в романе, и обычно меньшее по объёму 2. совокупность событий и фактов, связанных с кем-, чем-л.; история, повествование, рассказ	1. činjenice i događaji opisani i kritički obrađeni koji su u prošlosti uže ili sire društvene zajednice ostavili manji ili veći trag u njezinu životu i razvoju 2. znanost o razvitku i povijesnim činjenicama posebnog područja ljudske djelatnosti ili prirode 3. *razg.* historija 4. studij povijesti, školski predmet

Prevodeći Ljermontovljevog *Demona* koji ima podnaslov *Восточная повесть* Tomislav Prpić odlučuje se za prijevod *Istočna povjestica* (Ljermontov 1955: 33). Uzmemo li u obzir da je povjestica pripovijetka povijesnoga sadržaja u stihovima, onda ćemo se složiti da je Prpić smionije preveo rusku riječ *повесть.* Ali ipak netočno s obzirom da Ljermontovljev *Demon* nema povijesnog sadržaja. U tom smislu ostaje utvrditi u kojoj mjeri *Demon* odgovara našoj definiciji povjestice te što s djelima koja su naznačena kao *повесть*, a nisu u stihovima.

4. ZAKLJUČAK

Istraživanjem smo otkrili 37 pogrešno prevedenih lažnih parova te 53 pravilno prevedena para. Kao što smo izdvojenim primjerima pokazali, ako ih prevoditelj ne uoči dolazi do posljedica kao što su netočan prijevod, nedosljednost, zbunjenost čitatelja te osude kritika. Šteta je što se za ovakve prevoditelje čuje tek kada ih se spomene u kritikama, a nerijetko imaju i dobrih prijevoda. Tu se ponovno otvara

[14] Današnji Sankt-Peterburg od 1914. do 1924. zvao se Petrograd, a od 1924. do 1991. Lenjingrad.

[15] http://gramota.ru/

[16] (Šonje, Diklić et al. 2000: 913)

vječito pitanje vidljivosti i nevidljivosti prevoditelja jer, sa druge strane, postoje oni koji svoj posao rade bez mane pa na njih nitko ne obraća pozornost jer su prijevodi besprijekorni.

Primjeri lažnih parova navedenih u tekstu neki su od najzanimljivijih i najkorisnijih s obzirom da odgovaraju na mnoga pitanja koja istražuje književna teorija prevođenja i lingvistička teorija prevođenja, a koja smo postavili u uvodnim poglavljima.

S obzirom da su na naš jezik prevedena mnoga djela ruske književnosti, a neka i više puta, empirijski materijal za istraživanje ove teme je poput izvora koji nikad neće presušiti i kojeg svakako treba iskoristiti. Međutim, piti sa ovog nepresušnog izvora znači biti svjestan činjenice da koliko god je prevoditi teško i koliko god se nekad ne može prevoditi, toliko se pak prevoditi mora. I koliko god se mora prevoditi, toliko se prevedeno treba analizirati i komentirati.

Literatura

Babelj, Isak. (1967). *Odesa.* Preveli Milivoje Jovanović i Gustav Krklec. Novi Sad: Matica Srpska, „Budućnost“.

Blok, Aleksandar. (2012). *Izabrane pjesme.* Preveo Marko Udovičić. Cetinje: Otvoreni kulturni forum.

Blok, A., Ahmatova, A., Pasternak, B., Mandeljštam, O., Cvetajeva, M., Zabolocki, N. (1970). *Šest ruskih pesnika.* Preveo Stevan Raičković. Beograd: Kultura.

Bugarski, Ranko. (1986). *Lingvistika u primeni*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Hrustić, Meliha. (2015). *Prevođenje u teoriji i praksi*. Tuzla: Institut za bosanski jezik i književnost.

Hrvatski jezični portal: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=main

Илюшкина, М.Ю. (2015). *Теория перевода: основные понятия и проблемы.* Екатеринбург: Издательство уральского университета.

Ivir, Vladimir. (1978). *Teorija i tehnika prevođenja.* Sremski Karlovci: Cenatr „Karlovačka gimnazija“.

Jerofejev, Venedikt. (2001). *Moskva – Petuški*. Prevela Irena Lukšić. Zagreb: Meandar.

Jerofejev, Venedikt. (1995). *Moskva – Petuški.* Preveo Aleksandar Badnjarević. Sremski Karlovci: Kairos.

Katnić-Bakaršić, Marina. (2012). *Između diskursa moći i moći diskursa.* Zagreb: Naklada ZORO.

Katnić-Bakaršić, Marina. (2001). *Stilistika.* Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.

Лермонтов, Михаил Юрьевич. (1948). *Поэмы и повести в стихах*. Москва – Ленинград: Государственное издательство художественной литературы.

Levi, Jirži. (1982). *Umjetnost prevođenja.* Sarajevo: „Svjetlost“, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Lewis, Kristian. (2016). *Lažni prijatelji*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Ljermontov, Mihail Jurjevič. (1955). *Poeme*. Preveli Tomislav Prpić i Dobriša Cesarić. Zagreb: Zora.

Ljubičić, Maslina. (2003). *Lažni parovi i etimologija.* Filologija. No 40. Str. 79-88. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Prunč, Erich. (1996). *Posljedice prevođenja.* Zagreb: Naklada Pavičić.

Puškin, Aleksandar Sergejevič. (1972). *Bronzani konjanik i druge poeme*. Beograd: izdavačko preduzeće „Rad“.

Puškin, Aleksandar Sergejevič. (1959). *Izbor*. Priredio Malik Mulić. Sarajevo: Svjetlost.

Рыбин, П.В. (2007). *ТЕОРИЯ ПЕРЕВОДА.* Москва: Федеральное агентство по образованию.

Справочно-информационный портал ГРАМОТА.РУ: http://gramota.ru/

Stojnić, Mila. (1980). *O prevođenju književnog teksta.* Sarajevo: IGKRO „Svjetlost“, OOUR Zavod za udžbenike.

Tomasović, Mirko. (1996). *Traduktološke rasprave*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Sveučilišta u Zagrebu.

Venuti, Lawrence. (1995). *The Translator's Invisibility.* London: Routledge.

Rječnici

Bošković, R.: *Rusko – srpski srpsko – ruski rečnik* (2007). Beograd: Jasen.

Halilović, S. et al.: *Rječnik bosanskoga jezika* (2010). Sarajevo: Filozofski fakultet.

Ivanović, S., Petranović, J.: *Rusko-srpskohrvatski rečnik* (1966). Moskva: Izdavačko preduzeće „Sovjetskaja enciklopedija“.

Ожегов, С. И.: *Словарь русского языка* (1990). Москва: Академия наук, Институт русского языка.

Poljanec, R.F., Madatova, S.M.: *Rusko-hrvatski rječnik* (1973). Zagreb: Školska knjiga.

Šonje, J., Diklić, A. et al.: *Rječnik hrvatskoga jezika* (2000). Zagreb: leksikografski zavod „Miroslav Krleža“: Školska knjiga.
Vujanić, M. et al.: *Rečnik srpskoga jezika*. (2007) Novi Sad: Matica srpska.

Skraćenice

geol. – geologija
grad. – graditeljstvo
hrv. – hrvatski jezik
ист. – история
мн. – множественное число
meton. - metonimijski
pom./brod. - pomorstvo/brodarstvo
разг. – разговорный стиль
razg. – razgovorni stil
rus. – ruski jezik
žarg. – žargon, žargonski

НЕПРАВИЛЬНО ИСТОЛКОВАННЫЕ РУССКО-ХОРВАТСКИЕ ЛОЖНЫЕ ДРУЗЬЯ В ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Резюме

В данной статье представлен лингвистический феномен ложных друзей переводчика при переводе с русского языка на хорватский язык. Тема рассматривается с точки зрения лингвистической теории перевода и с точки зрения теории литературного перевода. Благодаря лингвистической теории перевода описаны причины возникновения ложных друзей и подчеркнута важность непрестанного возвращения к лексическому уровню изучаемых языков. Теория литературного перевода показала, что перевод – это не просто чтение словаря и поиск наиболее подходящего эквивалента в контексте, но что он включает в себя три чрезвычайно важных фактора: переводчика, автора и получателя информации (читателя). Это подтверждается конкретными примерами неправильно истолкованных русско-хорватских ложных друзей в переводах произведений русских писателей. Основное предположение исследования заключается в том, что сходство между русским и хорватским языками проявляется множеством ложных друзей в переводе, которые влияют на качество и достоверность перевода художественной литературы. Следовательно, исследование показывает, что лингвистический феномен ложных друзей имеет большое значение как для лингвистики так и для литературы, и транслатологии.

Ключевые слова: русско-хорватские ложные друзья, теория перевода, художественная литература

Jelena Grebenar
Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet
Bosna i Hercegovina
jelena.grebenar@ff.unsa.ba

UDK 371.687:81'25

Биљана Пајић

ТИТЛОВАЊЕ КАО ВРСТА АУДИО-ВИЗУЕЛНОГ ПРЕВОЂЕЊА КРОЗ ПРИЗМУ ТЕОРИЈА ПРЕВОЂЕЊА

Појам аудио-визуелног превођења у ширем смислу обухвата широк спектар преводилачких облика, који се крећу између различитих медија или знаковних система. У ужем смислу се под овим појмом подразумевају преводилачке форме које се користе за превођење телевизијских и других мултимедијалних садржаја, превасходно титловање и синхронизација. Као и друге врсте аудио-визуелног превођења, титловање представља специфичну појаву у преводилачкој пракси, самим тим што приликом рецепције превода гледалац делимично или потпуно прима и оригинални материјал. У којој мери то утиче на позиционирање ове врсте превођења унутар различитих теорија превођења? На који начин савремени транслатолози узимају у обзир аудио-визуелно превођење приликом дефинисања циљева теорија превођења које заступају у свом раду? Постоји ли теоријски оквир транслатологије који се осврће на посебности титловања и аудио-визуелног превођења уопште и како овој теми надаље приступити? У овом раду полазимо пре свега од исцрпног прегледа теорија превођења код Радегундис Штолце (2018), ослањајући се на дефиниције транслатолога који су се у последње две деценије бавили темом титловања.

Кључне речи: аудио-визуелно превођење, мултидимензионално превођење, титловање, теорије превођења

1. УВОД

> *All of us have, at one time or another, left a movie theater wanting to kill the translator. Our motive: the movie's murder by incompetent subtitle* (Nornes 1999: 17).

У преводилачкој пракси се сусрећемо са различитим формалним и садржајним проблемима. Неки од њих су условљени конкретним језицима између којих се преводи, неки пак „незгодним“ садржајем, а неки други техничким (не)могућностима. Из различитих побуда и перспектива гранале су се и различите преводилачке теорије. Ово мноштво приступа често се наводи као мањкавост транслатологије, јер не дозвољава успостављање универзалних начела. Разноликост је, међутим, у самој природи транслатологије, као и предмета којим се бави.

У случају аудио-визуелног превођења (у даљем тексту: АВП) ситуација је још сложенија, него што је то случај са облицима превођења који не укључују аудио-визуелне елементе. Поред уобичајених преводилачких проблема и дилема, у овај облик превођења упливавају разни други фактори. Они се могу односити на временска и просторна ограничења, али и на усклађивање превода са оригиналом или његовим деловима. За сваку врсту АВП-а важи посебан низ правила, осмишљених како би превод што мање ометао гледаоца, што ће рећи – АВП се перципира као „нужно зло“, појава која је неопходна, али коју се трудимо да, када већ мора бити ту, учинимо што неприметнијом и прихватљивијом. У средишту се налази оригинални садржај, а превод, био он у облику титла, синхронизације или неке друге форме, представља само неку врсту моста за разумевање садржаја. Да ли ће тај мост личити на балван пребачен преко потока да се како-тако пређе, на дотрајали висећи мост, на коме ризикујемо да склизнемо у погрешна значења или стабилна бетонска грдосија, на којој уопште немамо осећај да смо напустили чврсто тло под ногама, зависи умногоме од преводилачког умећа, али и од разних других фактора.

У овом чланку се трудимо да одговоре тражимо у теоријама превођења. Постоји ли, дакле, теоријски оквир транслатологије који се осврће на посебности титловања и АВП-а уопште? Ако да, на који начин то чини? Какав је потенцијал АВП-а у домену научног истраживања? Које су препреке и потешкоће на том пољу?

2. ТИТЛОВАЊЕ

2.1. Дефиниције и појмови

Термин „аудио-визуелно превођење“ често се у науци о превођењу преклапа са терминима попут „мултимедијалног“, „мултимодалног“, „телевизијског“ или пак „превођења за екран“ (енг. *screen translation*) (Пајић 2017: 166). Сви ови термини обухватају међујезички трансфер говорног језика који се преноси и коме се приступа и визуелно и акустички, и то најчешће, али не и нужно, путем неке врсте електронског уређаја (Chiaro 2009: 141). Најшира класификација АВП-а набраја чак 17 врста превођења, укључујући и превођење с листа, превођење сценарија, па чак и тзв. „римејкове“ – нове верзије већ постојећих аудио-визуелних дела, реконтекстуализоване у складу са културом циљне групе (Cabrera/ Bartolomé 2005: 93-100). У ужем смислу се, пак, под овим термином најчешће подразумевају најраспрострањеније врсте филмског и телевизијског превођења – титловање и синхронизација, као и њихови деривати: с једне стране „војс-овер“[1], слободан коментар[2], делимичну синхронизацију[3], нарацију[4] и аудио-дескрипцију[5], а са друге титловање позоришних представа, титловање уживо и титловање за особе са оштећеним слухом.

Код појединих аутора јавља се питање да ли се приликом превођења филмова уопште ради о „превођењу“ (преношењу вербалне компоненте на други језик) или, пак, о „адаптацији“ (преношењу целине) (Delabastita 1989: 214). У међувремену, међутим, говоримо о АВП-у као о врсти превођења коју обликују многе особености. Посебност АВП-а се огледа у томе што се оригинални материјал у самом процесу превођења мења, али неки делови овог материјала, попут оригиналног звука код титловања и „војс-овера“, могу остати сачувани, можемо их допунити другим материјалом, као што је то случај са делимичном синхронизацијом, или комбиновати са њима, као када је реч о аудио-дескрипцији (Jüngst 2010: 11). Ова околност може бити олакшавајућа за преводиоца и примаоца утолико што семиотички канали који се не јављају у самом преводу могу употпунити рецепцију садржаја. У случају титловања, такву улогу најчешће имају невербални елементи попут смеха и гестикулације. Ови елементи природно допуњују свакодневну усмену комуникацију, па имају ту улогу и у рецепцији превода. Међутим, овакав начин „преплитања“ семиотичких канала доводи и до својеврсних изазова, специфичних за АВП (Пајић 2017: 167). О њима ће бити речи и у наредним поглављима овог чланка.

Узевши све ово у обзир, можемо констатовати да међу дефиницијама титловања према свеобухватности доминира Готлибова дефиниција која титловање назива припремљеном комуникацијом која користи писани језик, појављује се као додатни семиотички канал истовремено са другим семиотичким каналима и део је привременог и полисемиотичког текста (Gottlieb 2001: 163).

[1] Овде је, за разлику од синхронизације делимично очуван звучни аспект оригинала.

[2] Циљ овог типа превођења је прилагођавање одређеног програма публици која је другачија од оне којој је првобитно намењен (уп. Cabrera/ Bartolomé 2005: 96).

[3] Овде је оригинал у потпуности очуван, а превод је додат у форми коментара или допуне.

[4] Код овог типа превода оригинални звук је пригушен или искључен, а превод не укључује драматизацију.

[5] Аудио-дескрипцијом се невербални визуелни елементи вербализују у звучном облику. Циљ ове врсте превођења је доступност аудио-визуелних програма за слепе и слабовиде особе.

2.2. Специфичности титловања

Зашто се титловање не може посматрати као и свака друга врста АВП-а? Различити научници дају различите одговоре на ово питање – и сваки од њих је оправдан.

Пре свега, ако посматрамо димензије и семиотичке канале, титловање представља „дијагонално“ превођење, јер, осим превођења са једног језика на други, подразумева и преношење информације из говорног у писани језик (Gottlieb 2001: 165).

Чињеница да је оригинални материјал делимично или у целости доступан (в. 2.1.) титлове чини „рањивим“, јер свако ко у потпуности или донекле разуме оригинални језик може критиковати превод (Díaz-Cintas 2003: 43). Као тема за дискусију може остати питање да ли је то нужно лоше. У време када је сваки посао, мишљење и јавно представљање подложно критици, ова особина титлова вероватно није нешто што би требало да нас забрињава.

„Папир је стрпљив[6], што би рекли Немци. Али филм и видео то свакако нису“ (Smith 1998: 139). На овај начин нам Смит дочарава временску и просторну ограниченост титлова. У само два реда од по четрдесетак знакова са размацима и у максималном трајању од 8 секунди, а идеално – онолико колико траје изговарање преведеног исказа, најчешће не остаје места за експликације, игре речима и друге стратегије којима преводиоци прибегавају када је реч о превођењу са писаног у писани језик. Титловање претпоставља способност кондензовања, изостављања и парафразирања. На Смитову опаску са почетка пасуса Готлиб неколико година касније одговара проширењем немачке пословице: „Папир је стрпљив, али импотентан“ (Gottlieb 2001: 167), желећи на тај начин да нагласи потенцијал за креативност који АВП, упркос својим ограничењима, може да пружи. И сам, додуше, каже да приликом титловања постоји честа потреба за кондензовањем и изостављањем. Мора ли то нужно да утиче на квалитет превода, или се компензује путем доступних аудио-визуелних канала, остаје да се утврди у даљим истраживањима.

2.3. Зашто је тешко истраживати аудио-визуелно превођење?

У свом прегледу теоријских дела о АВП-у Фосет наводи неколико препрека приликом истраживања АВП-а са теоријског аспекта (Fawcett 1996: 66-70).

Ту су, пре свега, материјалне тешкоће. Наиме, тешко је направити хомогени корпус аудио-визуелних текстова. Ово би се, међутим, могло решити њиховим тематским и/или жанровским одвајањем, полазећи од тезе да се на нивоу теме или жанра могу утврдити одређене правилности у АВП-у.

Поред проблема са корпусом, Фосет међу материјалним тешкоћама наводи широк спектар дисциплина изван транслатологије, које АВП неминовно обухвата, па самим тим захтева и мултидисциплинарни приступ. Ову тврдњу потврђују и други аутори, наводећи као главне дисциплине неопходне за АВП теорију филма, лингвистику, транслатологију и тему којом се аудио-визуелни текст бави (Khuddro 2018: 13).

Поврх тога, ту је исцрпљујући рад на транскрибовању, који одузима време и енергију. Имајући у виду да је од Фосетових опсервација прошло већ више од двадесет година, морамо узети у обзир и нове тенденције на пољу технологије аутоматског препознавања говора. Реч је о веома опширној теми, чије бављење захтева посебан чланак. Ипак, важно је поменути да се аутоматско препознавање говора активно истражује још од средине 20. века, као и да су и у бившој Југославији осамдесетих година постојала истраживања на ову тему (Stamenković 1989: 29-80). Међутим, тек у последњих неколико година, понајвише у другој деценији 21. века, дошло је до значајног напретка употребом технологије обраде природног језика *(Natural Language Processing)*

[6] У српском језику би уобичајен превод био „Папир трпи све“, али због наставка цитата, определили смо се за наведени превод.

и методе тзв. „дубоког учења“ *(Deep Learning)* (в. нпр. Kёpuska/Bohouta 2017). Имајући то у виду, истраживање АВП-а нипошто не треба одбацити услед материјалних потешкоћа.

Фосет, међутим, наводи и тзв. „нетеоријску природу“ АВП-а. У радовима и чланцима који се баве овом темом пречесто наилазимо на прескриптивност, анегдотичност и тенденцију ка интуитивности. То, међутим, не спречава нове генерације транслатолога да истраживању АВП-а приступе користећи се научним методама, а управо је један од циљева овог чланка да то мот

-ише.

3. ТЕОРИЈЕ ПРЕВОЂЕЊА И ТИТЛОВАЊЕ

3.1. Теорије еквиваленције

Иако се појам еквивалентности у теорији превођења користи у различитим контекстима и са различитим значењима, Штолце га употребљава најопштије у значењу једнакости одређених аспеката у оригиналном тексту и преводу, при чему као проблем наводи нејасан однос између целине текста и појединачних преводилачких јединица (Stolze 2018: 145).

Најда је, полазећи од превода Библије, дефинисао две врсте еквивалентности: динамичку и формалну. Док динамичком еквивалентношћу постижемо природност језика у преводу и оријентишемо се према циљном тексту, формална еквивалентност се бави самом поруком, како њеном формом, тако и садржајем, ослањајући се на оригинални текст. Сматрајући да је динамичка еквивалентност далеко битнија, јер не подразумева да реципијент познаје специфичне културолошке околности оригиналног језика (Nida 1964: 159 у Stolze 2018: 121), Најда на овај начин први уводи „у игру“ реципијента као ванјезички фактор превођења (Stolze 2018: 145). Међутим, критичари Најдине динамичке еквивалентности сматрају да је то потцењивање реципијента и његових способности да декодира поруку, такорећи покушај „да му се сажваће“ садржај (Newmark 1981: 51 у Deckert 2013: 77).

Иако на титловање утиче читав низ ванјезичких фактора, гледалац је онај коме је титл умногоме подређен. Стога се, с једне стране, може рећи да је важно остати веран динамичкој еквиваленцији и задржати природност језика, како би превод испратио спонтаност говорног језика. Ипак, како је један од постулата титловања одржавање ритма говорног језика, формална еквивалентност се показује као готово подједнако битна, управо због доживљаја гледаоца. Ово, међутим, није увек могуће испоштовати, пре свега због различитих реченичних конструкција у различитим језицима.

Готлиб, додуше, тврди да еквиваленцију у титловима треба тражити на нивоу говорног чина (Gottlieb у Fawcett 1996: 74), што Фосет назива „великом тврдњом“ и доводи у питање њену оправданост (Fawcett 1996: 74). Готлиб и касније остаје при овој тврдњи, сматрајући да су титлови фрагментарна форма превода, јер представљају само лексичке и синтаксичке особине дијалога, а, како у титловима није могуће користити се фуснотама или другим помоћним средствима, подразумева се да ће се гледалац донекле ослонити и на аудио-визуелне појаве, што је, према Готлибу, могуће чак и када су оригинални и циљни језик поприлично различити (Gottlieb 2001: 169).

У пракси се приликом титловања најчешће прибегава одржавању формалне еквиваленције. То је случај вероватно због просторних (дужина титла) и временских (трајање титла) ограничења са којима се преводиоци суочавају, али и због кратких рокова за достављање превода, који су уобичајени у телевизијској и филмској индустрији. Упркос томе, посвећени гледаоци неретко исказују потребу за бољим преводима на филму и телевизији, примећују грешке и одступања и свесни су да лош или недовољно добар превод умањује позитиван утисак о одгледаном садржају. И, да се изразимо Норнсовим речима, многи од њих су небројено пута изашли из биоскопа са жељом да убију преводиоца (Nornes 1999: 17). Стога истраживања на пољу гледаочевог доживљаја превода филма засигурно не би била излишна и могла би да покажу евентуалну потребу за бољим

и пажљивијим титловима, прилагођеним циљној култури. У том смислу, тежњу за постизањем динамичке еквивалентности не би требало одбацивати у овој области.

3.2. Отворени/прикривени превод

Слично Најдиним врстама еквивалентности, Хаус уводи појмове *„overt translation“* (дословно: „отворени превод“) и *„covert translation“* (дословно: „прикривени превод“). Отворени превод је превод који задржава особине оригиналне културе, а прикривени превод има за циљ да постигне функционалну еквиваленцију са оригиналом. Док отворени превод приказује функцију оригинала у оригиналној језичко-културној ситуацији на другом језику, прикривени превод имитира функцију оригинала у другачијем дискурзивном оквиру, употребљавајући тзв. „културни филтер“ (House 1997: 29 у Stolze 2018: 83).

Фосет тврди да се филмско превођење увек и без изузетка може подвести под „отворено превођење“. Ову тврдњу аргументује тиме што, гледајући филм, „рођеним очима“ можемо видети да није реч о оригиналном тексту, било да се ради о титлованом или синхронизованом садржају. Покушаје да се у титловима имитира социолект који се појављује у оригиналу оцењује као претеране и преамбициозне, јер од гледаоца захтевају да уложи напор тзв. „менталног орализовања“ прочитаног текста (Fawcett 1996: 75-78).

Иако се ова Фосетова тврдња може потврдити навођењем примера неуспелих покушаја, ово је поље које оставља простора за истраживање, у зависности од типа и жанра аудио-визуелног садржаја, али и од циљне публике. Радикално одбацивање покушаја да се културолошки специфични појмови, дијалекти или социолекти прилагоде језику на који се преводи довело би до поједностављивања и безбојности језика у преводу, што засигурно не доприноси доживљају гледалаца. Додуше, и сам Фосет тенденцију стандардизовања језика у преводу, коју проналази код Хесе-Квака, назива замком (*ibid*: 75).

3.3. Теорија скопоса

Полазећи од појма „скопос“, који означава сврху, циљ и функцију, теорија скопоса посматра превод као радњу која има одређену сврху коју треба да испуни. Ова сврха се наводи као главни фактор, од ког зависи природа превода (Reiß/Vermeer 1984: 96 у Stolze 2018: 253). Рајс и Фермер посматрају превођење као интеркултурални транфер, а појам еквивалентности подижу на ниво текста и његове функције и тако први пут уводе ванјезичке факторе у теорију превођења (Stolze 2018: 257). Превођење, дакле, није пуко транскодирање речи и реченица са оригиналног на циљни језик, већ комплексна радња, у којој преводилац у новим функционалним, културолошким и језичким условима извештава о оригиналном тексту, покушавајући да га формално подражава у највећој могућој мери (Vermeer 1986: 33).

Теорија скопоса негира „константност ситуације“, тврдећи да се функција превода мења, јер се он увек реципира у другачијој ситуацији. Циљ теорије скопоса је, дакле, да својим теоријским оквиром обухвати и преводе чија функција није иста као функција оригинала. Штолце препознаје одговарајуће поступке управо у АВП-у (Stolze 2018: 255).

Имајући у виду разноликост функција које аудио-визуелни садржаји могу имати, теорија скопоса представља добар оквир за даља истраживања ове области и сугерише да се приликом титловања најпре морамо позабавити питањем публике која ће гледати титловани садржај и његовим жанром, да бисмо се одлучили за конкретну преводилачку стратегију.

3.4. Текстуална типологија и прототипологија текстова

Управо у складу са тим закључцима долазимо даље до текстуалне типологије. Катарина Рајс дуалне поделе на прагматично и књижевно превођење оцењује као оправдане, али недовољне, с обзиром на то да се у обе те категорије преводе текстови који се даље могу разделити на мноштво врста. Стога сматра да је развијање текстуалне типологије у сврху избора одговарајућих преводилачких техника не само оправдано, већ и неопходно (Reiß 1981: 76-77).

Рајс се, притом, не ограничава само на синтаксичко-семантички слој реченица, већ посматра текст као већу целину и диференцира текстове апстрактније. Ослањајући се на Билеров органски модел језика, текстове дели на оне са информативном, експресивном и апелативном функцијом. Додаје потом и „аудио-медијални“ текст, ког одликује „упућеност на ванјезичке (техничке) медије и невербалне облике изражавања графичког, акустичког и оптичког типа“ (Reiß 1971: 49 у Stolze 2018: 156-157). У каснијој литератури као четврти тип текста наводи супсидијарни текст, чија је главна одлика то што игра помоћну улогу. Ту сврстава текстове за радио и телевизију, текстове који уједињују језик и музику и текстове за позориште. Иако су и ови текстови довољно разнолики да се међу собом могу разделити на претходне три категорије, Рајс тврди да таква подела за ове текстове не би била довољна, већ је потребно узети у обзир и њихову помоћну функцију (Reiß 1981: 86-88).

Осим што, за разлику од претходних транслатолога који су се бавили општим теоријама превођења, уводи текстове везане за аудио-визуелне садржаје у транслатологију, Рајс нам даје и веома добар теоријски оквир који може понудити полазиште за даља истраживања на пољу АВП-а.

Насупрот подели на врсте, прототипологија текстова коју предлаже Снел-Хорнби (1988 у Stolze 2018: 231), труди се да превазиђе круту категоризацију. Ослањајући се на појам „прототипа“ из когнитивне психологије, Снел-Хорнби развија модел слојева без јасних линија и са разливеним прелазима, који се крећу од макро до микро-слоја.

Овакав приступ такође може бити користан приликом проучавања АВП-а, с обзиром на то да је аудио-визуелне садржаје подједнако тешко сврстати у грубо дефинисане тематске и жанровске категорије.

3.5. Сцене и оквири

Појам „прототипа“, који означава представника неке категорије са фокалним средиштем и разливеним ивицама (Stolze 2018: 238), узет је такође за полазиште теорије сцена и оквира. Људи, дакле, располажу одређеном количином шема, које користе за тумачење својих искустава и примењују их у појединачним случајевима. Притом је „сцена“ *(scene)* нека врста „слике света“ у човековој глави, док је „фрејм“ *(frame)* израз, језичко кодирање као „облик организованог знања“ са концептом као значењским садржајем (*ibid*: 238). Комуникација и разумевање одвијају се тако што испрва путем сопственог искуства одн. ситуације која нам је лично од неког значаја (сцена) проналазимо приступ свакој лингвистичкој форми (фрејму). Потом се сцене и фрејмови међусобно активирају, стварајући асоцијације (Fillmore 1977: 63).

Преводилац се у овом процесу идентификује као креативни прималац: обрађује информације из фрејма, доприноси својим прототипским знањем о свету и ствара сопствене сцене (Vannerem/ Snell-Hornby 1986: 192 у Stolze 2018: 241).

Када је у питању АВП, на овом месту се можемо вратити на специфичност коју наглашава Хајке Јингст (в. 2.1). Наиме, филм или други аудио-визуелни садржај, које гледалац опажа, у себи већ садржи оригиналну слику (сцену), а често и звук. Стога се у дискусијама често поставља питање да ли је у АВП-у улога преводиоца подједнако захтевна као у другим врстама превођења, у којима оригинални материјал није присутан. Или ова околност, пак, додатно отежава преводилачки посао? Да ли приликом АВП-а преводилац заиста ствара нове „сцене“ или

само прилагођава форму („фрејм“)? Ово су, истина, питања на која није могуће дати јединствен одговор, али нам скрећу пажњу на важан аспект, који приликом АВП-а није могуће занемарити.

3.6. Теорија релевантности

Теорија релевантности претпоставља да је човек способан да извлачи закључке из понашања свог саговорника и да на тај начин разуме „његову информативну намеру“ (Sperber/Wilson 1986: 54f у Stolze 2018: 334). Гат покушава да употреби ову теорију за оно што назива „обједињеном теоријом превођења“ (Gutt 1989: 249). Примећује, међутим, да језичка значења нису увек идентична са когнитивним пропозицијама и да је због тога за тумачење битан контекст (Gutt 2000: 26 у Stolze 2018: 334). Отуда, наравно, произилази питање како то слушалац уме да одабере праву намеру свог саговорника. Гат тврди да то чинимо по принципу „оптималне релевантности“: прималац интуитивно бира најрелевантније тумачење, а порука се формулише тако да се може растумачити уз минимум менталног напора (*ibid*: 334).

Ово је, међутим, идеалан случај, у коме се претпоставља да свака особа говори тачно оно што мисли. Пошто се често сусрећемо управо са супротним ситуацијама, долазимо до дескриптивне и интерпретативне употребе језика. Гат превођење дефинише као „примену међујезичког тумачења“ (у оригиналу: *interlingual interpretive use*, *ibid*: 336). У каснијим радовима наглашава да преводилац, да би превод био успешан, мора да буде свестан когнитивног окружења оригиналног аутора и његове публике, али и реципијента, тј. мора да их „метарепрезентује“ (*ibid*: 337).

Штолце примећује да теорија релевантности не даје одговор на питање постоје ли разлике у разумевању усмених и писаних исказа (Stolze 2018: 337), што би могло да се покаже нарочито важним за титловање, посебно у случајвима када је реч о публици која делимично разуме оригинални језик, као и када је у питању употреба титлова у сврху учења страног језика.

Уз нормативна, конвенционалистичка и техничка ограничења, Богуцки релевантност посматра као „мета-ограничење у титловању“, а њена многостраност условљава све преводилачке акције, макар када је реч о овом облику превођења (Bogucki 2004: 86-87 у Deckert 2013: 97). На основу тога, Богуцки наводи низ стратегија, за чију класификацију, додуше, и сам каже да није „ни коначна нити дефинитивно утврђена“, али да се у њој огледа потрага за решењима која потенцијално садрже одступања од оригиналног текста и преводилачке губитке (*ibid*: 98).

3.7. Париска школа

Париска школа и њене главне представнице, Даница Селескович и Маријане Ледерер, бавиле су се пре свега усменим превођењем. Како је усмени говор важна компонента АВП-а, сматрамо да је за научно истраживање ове области неопходно осврнути се на Париску школу.

Процес усменог превођења се, у принципу, састоји од спонтаног разумевања изјаве и њеног изражавања на другом језику. То се одвија у три фазе:

1) разумевање
2) девербализација
3) преформулација на циљном језику (Stolze 2018: 318).

Истраживања Париске школе заснивају се на разликовању између језичког значења и невербалног смисла (Salama-Carr 2009: 145). Пошто у аудио-визуелним садржајима невербални елементи играју значајну улогу приликом разумевања, превођења и разумевања превода, теоријски оквир Париске школе могао би бити полазиште за емпиријска истраживања у погледу значаја невербалних компонената за публику.

3.8. Теорија полисистема

Према Евен-Зохаровом моделу, полисистем је хетерогени, хијерархизовани конгломерат (или систем) система, који међусобно утичу једни на друге како би довели до трајног, динамичног процеса еволуције у оквиру полисистема као целине (Shuttleworth 2009: 197). Књижевност је као систем део већег социо-културног полисистема и у сталној је интеракцији с другим системима тог макросистема. С друге стране, књижевност се састоји од низа подсистема, који су такође у међусобној интеракцији. Један од тих подсистема је и преводна књижевност, којој најчешће припада периферно место у односу на националну продукцију (Mikšić 2016: 133-134). Теорија полисистема се залаже за признавање улоге преводиоца у обликовању књижевног полисистема. Превођење се више не посматра као маргинална активност, већ као фундаментални део историје књижевности и културе, а може имати улогу као субверзивно, иновативно или радикално, у различитим тренуцима (Basnet 2009: 48).

Многи транслатолози који су се бавили АВП-ом ослањали су се, између осталог, и на теорију полисистема (Pérez González 2009: 19). Филм се, као и књижевност, може посматрати као конгломерат система у одређеном идеолошком контексту. Када је у питању превођење, филмови се преносе у други идеолошки контекст и полисистем, који може бити другачије структуриран и вредновани у тренутку трансфера (Fawcett 1996: 80). Горис у својој студији проналази три општа процеса приликом превођења филма, а то су:

1) лингвистичка стандардизација
2) културна натурализација
3) експликација (Goris 1993 у Fawcett 1996: 80).

Употребу АВП код појединих преводилаца Горис пореди са Прокрустовом постељом, илуструјући покушаје да се тренутно прихваћене идеологоије силом угурају у превод. Тврди да АВП елиминише дијалекте и социолекте (Fawcett 1996: 81), или има тенденцију да их стандардизује и адаптира циљној култури (Varela 2007: 83).

Полазећи од дескриптивних студија АВП-а, Марти Фериол издваја неколико норми за преводилачки процес у АВП-у, које поред три наведене код Гориса, укључују и језичку тачност, еуфемизацију, где се етичка ознака ублажава, и дисфемизацију, где се етичка ознака приказује експлицитније него у оригиналном тексту (Martí Ferriol 2007: 174). Катрис за проучавање филмских адаптација књижевних дела предлаже управо теорију полисистема (Varela 2002: 7).

3.9. Херменеутика

Према Шлајермахеру, задатак херменеутике је да разуме аутора боље него што он сам [себе] разуме (Stolze 2018: 341). Према томе, херменеутику можемо још и назвати „умећем разумевања“ или „умећем избегавања неспоразума“ (Bajazetov-Vučen 2003:8). За херменеутику је писмо нарочито важно, па сходно томе и Гадамер пише: „То што се језик уопште може преточити у писмо, то је од великог значаја за његову суштину…“ (Bajazetov-Vučen 2003:9f).

Разумевање текста је, према идеји херменеутике, догађај у коме се постојеће знање мобилише у оквиру процеса учења, а затим модификује и обогаћује (Stolze 2018: 343). Текст се не посматра више као збир саставних делова, већ као целина има већу вредност од збирне вредности компонената од којих се састоји. Управо због тога текстови нису увек хомогени, већ, из перспективе херменеутике, често говоримо о „мултиперспективности“ (*ibid*: 349).

Како у превођењу није реч само о разумевању, већ и о формулисању, Штолце је развила „лингвистичке категорије разумевања и формулисања приликом превођења“, полазећи од тога да преводилац, на основу своје нарочите одговорности, како спрам оригиналног текста, тако и спрам примаоца превода, мора свој посао да обавља свесно и да га критички промишља. Притом

као методу одбацује анализу текста и залаже се за његову егзегезу, у смислу дубљег разумевања текста у припремној фази превођења. Процес разумевања, или: „ситуирање текста“, отпочиње категоријом контекста, продубљује се у пољу дискурса и терминологије, да би се окончао „модусом исказа“ илити стилом. Процес формулације, или: „реторички аспект“, креће од кохеренције, преко медијалности, стилистике и функције текста, да би завршио категоријом која се бави специфичностима садржаја (*ibid*: 356-366).

Управо на овом моделу Коричинска-Вегнер заснива свој модел херменеутичког приступа титловању, узимајући за полазиште сценарио (Korycińska-Wegner 2012: 196). Према овом моделу, процес превођења титловања почиње фазом која обухвата анализу форме и стила сценарија. Наставља се одређивањем драматуршких принципа конструкције сценарија и филма, јер „сваку кинематографску поруку треба посматрати као комплексну смисаону јединицу“ (*ibid*: 197). Следи фаза у којој преводилац као мета-прималац критички проверава потез на релацији преводилац – биографија аутора филма – историја рецепције филма. Потом долази фаза провере појмова и прагматике и напослетку прецизирање модуса исказа. Овакав приступ, према ауторки, неопходан је када је у питању титловање, како би се на најбољи начин сагледала вишедимензионалност филма. То нам касније омогућује да се вратимо микротекстуалним перспективама – појединостима и конкретним преводилачким решењима, која су за титловање од пресудног значаја, нарочито када говоримо о неопходним сажимањима оригиналног текста (*ibid*: 199-200).

Имајући у виду кратке рокове и често непотпун материјал, поставља се питање у којим је ситуацијама уопште могуће позабавити се овако темељним процесом превођења филма и других аудио-визуелних садржаја. Такође се, у контексту временског „теснаца“, у ком се овај посао најчешће обавља, јавља дилема да ли је уложено време у овако детаљан рад исплативо када се упореди коначан производ.

4. ЗАКЉУЧАК И ПРЕПОРУКЕ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА

У овом раду смо се дотакли најважнијих појмова који се тичу АВП-а и титловања као једне од најраспрострањенијих његових подврста. Након тога смо покушали да се осврнемо на теорије превођења које би могле бити релевантне управо за титловање. Иако низ специфичности ове врсте превођења отежава његово теоријско изучавање, закључујемо да постоје основе да се спроведу истраживања међу гледаоцима, како би се утврдиле могуће (не)правилности и потврдиле или оборише претпоставке и нагађања са којима се често сусрећемо у литератури о АВП-у.

У теоријама превођења које се заснивају на дуалним поделама (в. 3.1. и 3.2), олако се одбацује могућност употребе динамичке еквиваленције одн. тзв. „прикривеног“ превода у титловима, полазећи од претпоставке да су резултати таквих превода увек заморни за гледаоца. Овакве тврдње је могуће проверити истраживањима на бази анкета и/или фокус-група.

Из теорија које се оријентишу према функцији и циљу које текст треба да испуни (в. 3.3. и 3.4.) издваја се један важан аспект, који би требало узети у обзир приликом истраживања титловања и АВП-а уопште, а то је функција аудио-визуелног садржаја. Наиме, можемо поћи од претпоставке да зависно од функције и/или жанра оригиналног материјала можемо прибећи различитим стратегијама и преводилачким решењима, што се такође може проверити истраживањима која би могла да укључују израду корпуса (в. 3.4), као и анкете и фокус-групе.

У појединим теоријама проналазимо одговоре на питање у којој мери можемо или треба да се ослонимо на предзнање и интуитивно разумевање примаоца (в. 3.5, 3.6. и 3.7), али је и овде препоручљиво спровести истраживања која би директно посведочила о искуствима прималаца.

Ту су, напослетку, теорије које се у свом средишту баве преводиоцем и његовим разумевањем оригиналног текста (в. 3.8. и 3.9). У оба случаја су теоретичари који се баве истраживањем АВП-а развили конкретне преводилачке стратегије. У случају херменеутике, која се на веома темељан начин бави свим аспектима филма, поставља се питање прагматичности и захтевности

такве стратегије. Уколико се позабавимо функцијом конкретног аудио-визуелног садржаја, можемо претпоставити да би тако обиман рад у појединим случајевима (филмским адаптацијама књижевних дела нпр.) био неопходан.

Стога се из овог прегледа могу искристалисати две препоруке за даља истраживања: истраживања на пољу рецепције и на пољу функције аудио-визуелног садржаја. Подаци структурираних емпиријских истраживања на ове теме нису, како се чини, до сада били довољно заступљени, а да би се ова област даље развијала, постају неопходни.

Литература

Bajazetov-Vučen, A. (2003). Strana sličnost i prevođenje kao korak ka stranom: Šlajermaherova teorija prevođenja. U: Šlajermaher, Fridrih. *O različitim metodima preovđenja. Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens.* Beograd: Rad/AAOM Alternativna akademska obrazovna mreža, 7-13.

Banset, S. (2009). Pokoran ili moćan – novo vrednovanje uloge prevodioca. S engleskog preveo Predrag Šaponja. *Polja. Časopis za književnost i teoriju* 460, 46-56.

Cabrera, G. M., Bartolomé, A. I. H. (2005). New trends in audiovisual translation: The latest challenging modes. *miscelánea: a journal of english and american studies* 31, 89-104.

Chiaro, D. (2009). Issues in audiovisual translation. *The Routledge companion to translation studies.* Routledge, 155-179.

Deckert, M. (2013). *Meaning in subtitling: toward a contrastive cognitive semantic model.* Peter Lang Edition.

Delabastita, D. (1989). Translation and mass-communication: film and TV translation as evidence of cultural dynamics. *Babel* 35.4, 193-218.

Díaz-Cintas, J. (2003). *Teoría y práctica de la subtitulación inglés/español.* Editorial Ariel.

Díaz-Cintas, J., Remael, A. (2014). *Audiovisual Translation, Subtitling.* Routledge.

Fawcett, P. (1996). Translating film. *Rodopi Perspectives on Modern Literature*, 65-88.

Fillmore, C. J. (1977). Scenes-and-frames semantics. *Linguistic structures processing* 59, 55-88.

Gerzymisch-Arbogast, H. (2005). Introducing multidimensional translation. *MuTra,* 1-15.

Gottlieb, H. (1994). Subtitling: diagonal translation. *Perspectives: studies in translatology* 2.1, 101-121.

Gottlieb, Henrik. (2001). Texts, translation and subtitling-in theory, and in Denmark. *Translators and Translations,* 149-192.

Gutt, E. A. (1989). *Translation and relevance.* Diss. University of London.

Jüngst, H. E. (2010). *Audiovisuelles Übersetzen: Ein Lehr-und Arbeitsbuch.* Narr Francke Attempto Verlag,

Këpuska, V., Bohouta, G. (2017). Comparing speech recognition systems (Microsoft API, Google API and CMU Sphinx). *Journal of Engineering Research and Application* 7.3, 20-24.

Khuddro, A. (2018). *Linguistic Issues and Quality Assessment of English-Arabic Audiovisual Translation*. Cambridge Scholars Publishing.

Martí Ferriol, José. (2007). An empirical and descriptive study of the translation method for dubbing and subtitling. *Linguistica Antverpiensia*. 6. 17q, 171-184.

Mikšić, V. (2016). Hrvatski prijevodi belgijske književnosti francuskoga jezika. *Književna smotra: Časopis za svjetsku književnost* 180.2, 133-143.

Nornes, A. M. (1999). For an abusive subtitling. *Film Quarterly* 52.3, 17-34.

Pajić, B. (2017). Пајић, Б. Аудио-визуелно превођење и цензура. *ЛИК : Литература и култура : часопис за литературу и културу*. Год. 3, бр. 4, 165-174.

Pérez González, L. (2009). Audiovisual Translation. In: *Routldege Encyclopedia of Translation Studies*, 2nd edition (M. Baker and G. Saldanha, eds). London/New York: Routledge, 13-20.

Reiß, K. (1981). Textbestimmung und Übersetzungsmethode. *Übersetzungswissenschaft* (Wolfram Wilss, ed). Vol. 535. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 76-91.

Salama-Carr, M. (2009). Interpretive Approach. In: *Routldege Encyclopedia of Translation Studies*, 2nd edition (M. Baker and G. Saldanha, eds). London/New York: Routledge, 145-147.

Shuttleworth, M. (2009). Polysystem. In: *Routldege Encyclopedia of Translation Studies*, 2nd edition (M. Baker and G. Saldanha, eds). London/New York: Routledge, 197-200.

Smith, S. (1998). The language of subtitling. *Translating for the Media. Turku: Painosalama Oy*.

Stamenković, M. (1989). Automatsko prepoznavanje govora. *Govor, 6 (2),* 29-80. Preuzeto 22.01.2019. sa sajta <https://hrcak.srce.hr/176617>
Stolze, R. (2018). *Übersetzungstheorien: eine Einführung. 7. Auflage.* Gunter Narr Verlag.
Varela, F. C. (2002). Models of research in audiovisual translation. *Babel* 48.1, 1-13.
Varela, F. C. (2007). Quality standards in dubbing: a proposal. *TradTerm* 13, 71-89.
Vermeer, H. J. (1986). Übersetzen als kultureller Transfer. *Übersetzungswissenschaft – Eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis* (Mary Snell-Hornby, ed). Tübingen: A. Francke Verlag 1986, 30-53.

SUBTITLING AS A FORM OF AUDIOVISUAL TRANSLATION FROM THE PERSPECTIVE OF TRANSLATION THEORIES

Summary

The term “audiovisual translation” in a broader sense covers a wide range of translation forms that flow between different media and/or sign systems. More specifically, this term describes forms of translation used for translating television programs and other multimedia content, primarily subtitling and dubbing. Similar to some other forms of audiovisual translation, subtitling represents a specific phenomenon in translational practice: while the viewer perceives the translation, he/she also perceives the original material – partly or completely. In this article we ask following questions: To what extent does this phenomenon affect placing subtitling within the scope of different translation theories? In what way do modern translation theories consider audiovisual translation and how should we deal with this topic further? While analyzing translation theories, we have started with the elaborate overview of Radegundis Stolze (2018) and definitions given by translatologists who have been studying audiovisual translation in the past two decades.

Keywords: audiovisual translation, multidimensional translation, subtitling, translation theory

Biljana Pajić
Philological Faculty
University of Belgrade, Serbia
biljana.pajic@mail.com

VII

ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

UDK 811.163.42'344

Damir Horga – Vlasta Erdeljac

DISTRIBUCIJA NEFONEMSKOG GLASNIKA [Ə] U HRVATSKOM SPONTANOM GOVORU

Pomoću mehanizama govorne proizvodnje govornik nastoji obavijest, koju oblikuje na konceptualnoj razini, formulirati jezičnim kodom na jezičnoj razini te ju realizirati na govornoj slijedom govornih pokreta pretvorenih u linearne jedinica govornog zvuka koje će omogućiti slušatelju kada ih čuje primiti inicijalnu govornikovu obavijest (Dell 1986; Levelt 1989; Postma 2000; Horga 2008; Erdeljac 2009; Götz 2013). U spontanom će se govoru pojaviti oklijevanja, prazne stanke, pune stanke, ponavljanja, brisanja, zamjene, umetanja i govorne pogreške kao disfluentnosti i znakovi poteškoća u govornoj proizvodnji. U ovom je istraživanju na uzorku spontanog govora 40 studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu koji su u studijskim uvjetima govorili po 1 minutu o svojoj obitelji, istraženo trajanje, učestalost i distribucije nefonemskog glasnika [ə] i nefluentnih dijelova govora koji mu neposredno prethode ili ga slijede. Dobiveni rezultati su pokazali da promatrane varijable i njihova distribucija u artikulacijskim zglobovima povezani sa sintaktičkim karakteristikama govornog izričaja.

Ključne riječi: nefonemski glasnik, spontani govor, govorna fluentnost

1. UVOD

Govornika je moguće promatrati kao procesor koji s jedne strane proizvodi i odašilje obavijesti, a s druge ih strane prima i interpretira, i tako naizmjenično ostvaruje i ulogu govornika i ulogu slušatelja. Stoga govornik, da bi ostvario planirane komunikacijske zadaće, mora vladati govornim mehanizmima kojima stvara i prima govorne obavijesti. Govor kao medij kojim se ostvaruje komunikacija u svom nastajanju u određenoj komunikacijskoj situaciji mora biti motiviran željom govornika da slušatelju priopći neku obavijest. Škarić (1991) tu govornu motiviranost naziva govornim raspoloženjem koje će se pojaviti u onom času kada postoji, ili ako govornik smatra da postoji, razlika u stupnju informiranosti ili količini informacija između njega kao izvora i slušatelja kao cilja ili odredišta komunikacijskog toka. Na temelju tih komunikacijskih i informacijskih, ali i lingvističkih, postavki Škarić (2009) definira govor kao čovječju zvučnu optimalnu komunikaciju oblikovanu ritmotvornim jedinicama slogova, riječi i rečenica. Dakle, temeljno određenje govora jest činjenica da je on komunikacijski čin. Za obavijesti koje se proizvode i prenose govorom može se reći da su slojevite. Iz te njihove slojevitosti proizlaze razlike definiranja govornih funkcija i njihove taksonomije. U najopćenitijoj klasifikaciji Škarić (1991) ih dijeli na one koje čine tekst i oblikovane su jezikom, tj. sustavom jezičnih znakova te na one koje čine govorni glas i oblikovane su posebnim govornim znakovima (Na primjer: ako nam Ivan kaže „Dobar dan", prepoznajemo to kao pozdrav sadržan u riječima hrvatskog jezika i oblikovan jezičnim znakovima, ali ako u tom istom Ivanovom „Dobar dan" izgovorenom promuklim, dubokim i hrapavim glasom prepoznajemo obavijesti o njegovu zdravstvenom stanju, te su obavijesti oblikovane posebnim govornim znakovima, ovaj puta sadržanim u boji njegova glasa.). Nadalje, Škarić govorne obavijesti grupira u sljedeće četiri kategorije: 1. poistovjećivanje, 2. prikrivanje, 3. posredovanje i 4. postojanje. Jakobson navodi šest jezičnih (a to znači i govornih) komunikacijskih funkcija koje se mogu povezati s pojedinim dijelovima komunikacijskog lanca: 1. ekspresivna ili ja-funkcija, 2. impresivna ili ti- funkcija, 3. denotativna ili funkcija trećeg lica, 4. fatička, ona kojom se potiče komunikacijska veza pošiljaoca i primaoca obavijesti, 5. metajezična, koja se odnosi na jezični sustav kojim se komunicira i 6. poetska, funkcija koja se odnosi na oblikovanje govorne poruke. Dakako, pojedina govorna obavijest može sadržavati

više govornih funkcija s različitim stupnjem izraženosti pojedine funkcije. Isto tako, različiti pristupi klasifikaciji govornih funkcija dopuštaju da se pojedine kategorije preklapaju ili djelomično prekrivaju. Tako, na primjer, Škarićeva funkcija poistovjećivanja može uključivati Jakobsonovu ekspresivnu, impresivnu i denotativnu funkciju. Kent (1997) navodi četiri vrste obavijesti koje se prenose govorom. Prvo, to su fonetsko-jezične obavijesti koje su oblikovane fonetskim i gramatičkim sustavom pojedinog jezika, a odnose se na lingvistički sadržaj obavijesti i nose njezino lingvističko značenje. Drugo su afektivne obavijesti o emocionalnom stanju govornika i o paralingvističkom sadržaju govorne poruke. Treću vrstu čine osobne obavijesti o samom govorniku i njegovim govornim, fiziološkim, anatomskim osobinama. I konačno, četvrta vrsta obavijesti obuhvaća transmisijske, tj. obavijesti koje govore o svojstvima obavijesnog kanala kroz koji signal prolazi koje slušatelj može iščitavati iz načina na koji je govornik prilagodio svoj govor uvjetima u obavijesnom kanalu. Složenost obavijesti koju govornik odašilje ukazuje i ne složenost procesa proizvodnje govora.

Taj se proces pokušava objasniti različitim modelima govorne proizvodnje s jedne te neuroznanstvenim spoznajama s druge strane. Dakako, ne smije se zanemariti niti fiziološke i mehaničke komponente govora kao fizičke realizacije mentalnih i neuralnih procesa koji se u konačnici ostvaruju u govornom zvuku. Općenito je prihvaćen Leveltov (1989) model govorne proizvodnje koji hijerarhijski razrađuje proces preoblikovanja govorne obavijesti od smisaone razine konceptualizatora na kojoj se predjezično oblikuje sama obavijest, preko jezične razine formulatora na kojoj se obavijest kodira u sustavu jezičnih znakova pa do govorne razine artikulatora na kojoj se jezično oblikovana obavijest, tj. poruka, pretvara u artikulacijske pokrete i govorni zvuk. Na svakoj od triju razina poruka je oblikovana posebnim sustavom znakova svojstvenih pojedinoj razini. Zadatak je govornika osigurati takvo preoblikovanje govorne obavijesti tijekom njezinog stvaranja kojim će se ostvariti istovjetnost obavijesti na jednoj razini s njezinim sadržajem na prethodnoj razini. Konačno, u cijelom komunikacijskom lancu od govornika do slušatelja i njegova primanja govornog zvuka cilj je osigurati istovjetnost obavijesti koju je govornik proizveo i obavijesti koju je slušatelj primio. Druga skupina modela govorne proizvodnje, poznata pod općenitim nazivom teorija aktivacijskog širenja (Dell 1986), pretpostavlja postojanje nekoliko razina neuralnih čvorova (semantičku, sintaktičku, leksičku, fonološku i razinu razlikovnih obilježja), gdje su pojedini čvorovi na nekoj razini, ali i čvorovi na različitim razinama, međusobno povezani različitim stupnjem asocijacijskih veza koje se tijekom govorne proizvodnje aktiviraju različitim stupnjem inervacijske pobuđenosti, ovisno o potrebi ugradnje pojedinog elementa u izričaj koji se aktualno izgrađuje. Trećim modelom, nazvanim modelom pretraživanja i preslikavanja (Shatuck-Hufnagel, 1992, Jaeger, 2005) pokušava se odgovoriti na pitanja na koji se način deklarativna znanja i proceduralni programi aktiviraju i kontroliraju u procesu govorne proizvodnje. Sva tri modela pretpostavljaju postojanje povratnih sprega kojima se govorna proizvodnja kontrolira, i ako je potrebno korigira, na svim svojim razinama. Govornik prati kako sakrivene unutarnje rezultate procesa govorne proizvodnje tako i vanjske u zvuku realizirane izričaje te podešava učinkovitost mehanizama monitoringa zahtjevima govorne situacije kao što je, na primjer, govor u brzom tempu (Oomen i Postma 2001).

Govorna se proizvodnja odvija u realnom vremenu i govornik dijeli svoju pažnju između vremena koje mu je potrebno za planiranje izričaja i njegove realizacije u artikulacijskim pokretima. Intencija je govornika proizvesti fluentan govor, međutim govornici u tome ne uspijevaju uvijek. To se, dakako, odnosi prije svega na spontani govor u kojem se procesi planiranja i izvedbe planiranog odvijaju istovremeno ili tako da govornik dijeli svoju pažnju između tih dvaju zadataka. Disfluentnosti koje ukazuju na poteškoće u planiranju ili izvedbi planiranog govora mogu biti različiti oblici oklijevanja kao što su pune stanke (ili nefonemski glasnik), prazne stanke (dulje od 200-250 ms), ponavljanja, odustajanja od već izrečenog izričaja te različiti oblici govornih pogrešaka (zamjene, brisanja, dodavanja, promjene poretka), Shriberg (2001). Obavijest koju nosi govor sa stajališta njegove dis/fluentnosti može se podijeliti u dva sloja: jedan koji nosi propozicijsku obavijest, što je i bila komunikacijska namjera govornika, i drugi, koji ukazuje na poteškoće u proizvodnji govora, što je sadržano u različitim oblicima disfluentnosti ili čak u eksplicitnim komentarima govornika o toma procesu (na primjer: Na konferenciji je govorio i hm ... sada se ne mogu sjetiti imena ... Sjetit ću se kasnije.).

Osim lingvističkog interesa za otkrivanje mentalnih procesa u govornoj proizvodnji i percepciji, proučavanje disfluentnosti (Bortfeld i sur. 2001) ima i primijenjeni karakter, na primjer u forenzičkoj fonetici (Kunzel 1997; Tomić 2017) te u učenju i poučavanju stranih jezika (Corder Pellegrino i sur., Kormos 2000, Kapranov 2013, Kovač i Horga 2011, Freed i sur. 2004, Blažic Bulc i sur 2012). Nefonemskim glasnicima *uh* i *um* Clark i Fox Tree (2002) pripisuju funkcije koje imaju semantičke vrijednosti kao što ih imaju drugi leksemi tako da ih u govornoj proizvodnji govornici planiraju i formuliraju na isti način kao i druge leksičke jedinice. Oni se pojavljuju kada govornik zastane u svojem govoru i tada ih upotrebljava kako bi njima izrazio želju da zadrži riječ i nastavi govoriti ili da prekine svoj izričaj. Govornik u tom trenutku odlučuje koji nefonemski glasnik upotrijebiti (*uh* ili *um*), kao i hoće li ga realizirati kao klitiku ili ga produljiti. Autori eksplicitno tvrde da su *uh* i *um* riječi engleskog jezika koje se fonološki, prozodijski, sintaktički i semantički uklapaju u jezik te da *uh* najavljuje kraći prekid govora a *um* dulji, radi zadržavanja ili prepuštanja riječi, radi traženja ili nesigurnosti o daljnjem formuliranju izričaja ili kao poziv govornika sugovorniku za pomoć daljnjoj komunikaciji. Međutim, neki drugi autori odbacuju ideju o tako izravnoj leksikalizaciji nefonemskog glasnika (Stouten i sur. 2006) navodeći da se nefonemski glasnik u korpusu govornog holandskog (CGN) pojavljuje s prosječnom učestalošću od 2,7% u odnosu prema ukupnom broju riječi, iako ona kod pojedinih govornika može biti i viša od 10%. Za korpus Switchboard navodi se podatak od 3% učestalosti, što je znatno više od 1,7% koje spominje Shriberg (1996, prema Stouten i sur. 2006) za drugi uzorak iz istog korpusa. Horga i Požgaj Hadži (2012) ustanovili su na uzorku spontanog radijskog govora desetero ispitanika u trajanju od 50 minuta (5 minuta za svakog ispitanika) da od ukupnog broja disfluentnosti na nefonematizirani segment otpada 42,22 disfluentnosti u emisijama Prvog programa Radio Zagreba (formalni stil govora) i 35,11% u emisijama Studentskog radija (neformalni govorni stil).

2. CILJ ISTRAŽIVANJA I METODE

U ovom je radu promatran nefonemski glasnik [ə] kao jedan oblik disfluentnosti govora. Varijable kojima se istražuje disfluentnost operacionaliziraju se na različite načine, a u većini slučajeva uključuju nefonemski glasnika ili punu stanku bilo eksplicitno ili implicitno (Götz, 2013). Tako na primjer, Tomić (2017), analizirajući vremenske parametre spontanog govora vještih govornika engleskog kao stranog i srpskog jezika kao materinjeg, uzima u obzir varijable tempo artikulacije, tempo govora, stupanj oklijevanja, postotak stanki u govoru i prosječno trajanje stanki, a broj i trajanje nefonemskih segmenata uzima kao jednu od prethodnih mjera na temelju kojih izvodi spomenute varijable.

Iako nefonematizirani glasnički segment najčešće ima karakteristike centralnog glasnika šva - [ə], Künzel (1997) navodi da je on specifičan za pojedinog govornika uz dodavanje bilabijalne nazalne komponente na kraju trajanja, ali i da je jezično specifičan. Tako [ə] u njemačkom jeziku zauzima vokalski prostor između [ə],[ɛ] i [œ] u engleskom [a], [ɛ], [m], [r], a u francuskom [œ], [ø]. Swerts (1998) za holandski analizira nefonemske segmente *uh* i *um* izgovorene kao [ə] i [əm], a to čine i Clark i Fox Tree (2002), za engleski.

Različita su ispitivanja pokazala da je nefonemski glasnik najčešći oblik disfluentnosti jer se pojavljuje u 30% (a ponekad i u više od 50%) slučajeva u odnosu prema ostalim oblicima disfluentnosti (Shriberg, 1994; prema: Fraundorf i Watson 2011). Postavlja se s jedne strane pitanje njegova trajanja, a s druge strane njegove distribucije, s obzirom na sintaktičke karakteristike spontanog govora. Govor se na svojoj horizontalnoj vremenskoj sintaktičkoj osi može podijeliti na članke koje čine određene leksičke jedinice. Govorni se članci povezuju artikulacijskim zglobovima pa se artikulacijski zglob definira kao govorna realizacija dvaju glasova kojima se uzglobljuju dvije lingvističke jedinice iste hijerarhijske razine, a dijeli ih lingvistička granica (Horga 2005, Horga i Liker 2006). Na primjer, u izričaju *Ne dolazi danas. Pada kiša*. Glasovi */sp/* čine rečenični zglob jer se njima povezuju dvije rečenice, a između njih prolazi rečenična granica. U riječi *raspored* glasovi */sp/* čine morfemski zglob jer spajaju prefiks i osnovu riječi i između njih prolazi morfemska granica. Govorni članci mogu se čvršće ili labavije povezivati

i time u različitoj mjeri otkrivati lingvističku strukturu koja je u njihovoj podlozi. Idući od više prema nižoj razini lingvističkog ustroja, govorni elementi ili članci jesu: diskurs, odlomak, rečenica, riječ (proklitika i enklitika smatraju se dijelovima fonetske ili prozodijske riječi), morfem, slog i glasnik. Može se pretpostaviti da će veze među člancima više razine biti slabije, dok će se članci niže razine međusobno čvršće povezivati u govornoj realizaciji. Tako bi, na primjer, veza između dviju rečenica bila slabija nego što je povezanost dvaju glasova unutar sloga. U istraživanju se pretpostavlja da će se uporaba nefonemskog glasnika kao označivača stupnja povezanosti među članovima nekog zgloba razlikovati i s obzirom na veličinu jedinica povezanih u zglobu i s obzirom na stupanj povezanosti njegovih članove. U istraživanju je sudjelovalo 40 ispitanika, 32 studentice i 8 studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Njihov zadatak je bio da, nakon upute ispitivača, spontano govore o svojoj obitelji u trajanju od najmanje jedne minute, odnosno dok ih ispitivač ne zaustavi (po isteku predviđenog vremena). Njihov je govor auditivno snimljen u laboratorijskim uvjetima. Auditivna snimka je tekstualizirana te je na njoj u programu Praat (Boersma, 2001). izmjereno trajanje pojedinog nefonemskog glasnika kao i trajanje nefluentnih dijelova izričaja koji mu neposredno prethode ili ga slijede. S druge strane, na transkribiranom tekstu i uz auditivnu snimku, označen je govorni članak u kojem se pojavljuje nefonemski [ə]. Tako su dobivene varijable mjesta pojavljivanja [ə]: diskursno, rečenično, klauzalno, leksičko, proklitičko, enklitičko i slogovno te varijable ulaska u [ə] i izlaska iz [ə]: neposredno, prazna stanka, udah, izdah, hijatus, pogreška. Na slici 1 nalazi se primjer mjerenja trajanja varijabli u programu Praat.

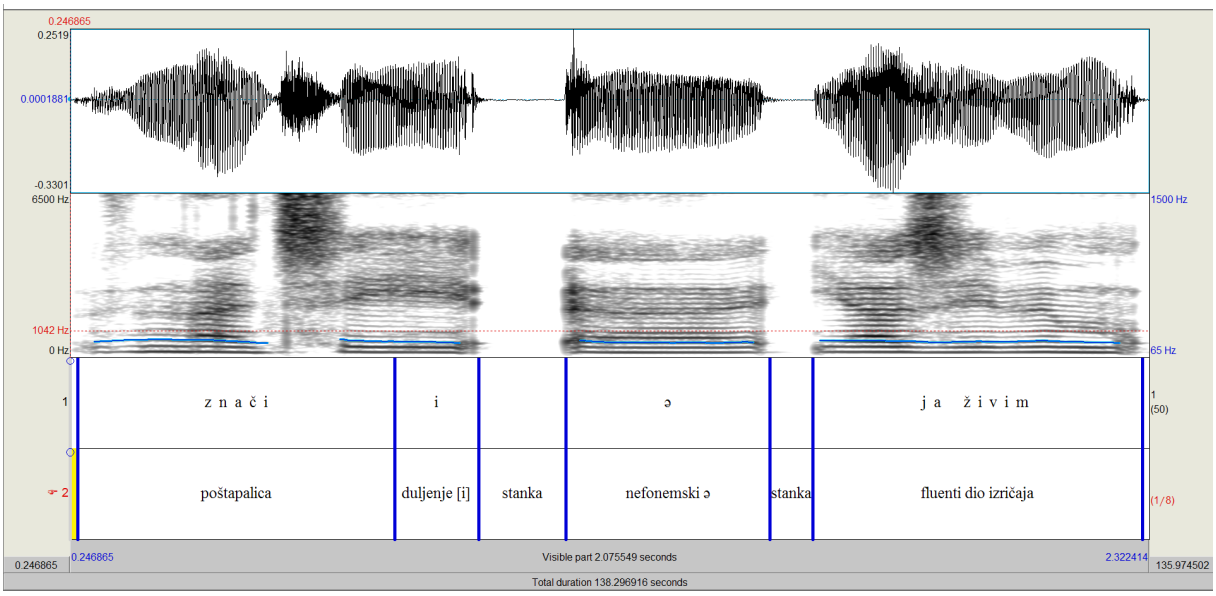

Slika 1. Primjer mjerenja trajanja varijabli u programu Praat.

Na temelju anotiranih segmenata dobiveni su podaci o njihovu trajanju te su izračunate osnovne statističke vrijednosti, a analizom ANOVA utvrđena je značajnost razlika među promatranim varijablama.

3. REZULTATI I RASPRAVA

Dobiveni se rezultati mogu promatrati s nekoliko aspekata. Najprije je moguće analizirati trajanje samog nefonemskog glasnika u različitim sintaktičkim pozicijama. U cijelom govornom uzorku od 40 minuta spontanog govora ispitanici su izgovorili 370 nefonemskih glasnika ili prosječno svakih 6,48 sekundi te su od 40 minuta govorenja na izgovor nefonemskog glasnika potrošili 3 minute ili 7,5% ukupnog vremena govorenja. Iako ANOVA analiza nije pokazala značajnost razlika u trajanju nefonemskog glasa u četirima vrstama artikulacijskog zgloba (F 1,82; p 0,14), prosječno trajanje nefonemskog

glasnika u četirima vrstama fonetskih zglobova (prikazano na slici 2), može biti indikator povezanosti njegova trajanja i vrste artikulacijskog zgloba. Ono je najdulje u rečeničnom zglobu, dok je za ostale vrste artikulacijskih zglobova približno jednako (diskursni – 362 ms, rečenični – 401 ms, klauzalni – 343 ms i leksički – 367 ms). Valja napomenuti da su vrijednosti za diskursni zglob uvjetovane načinom provođenja istraživanja jer su ispitanici slušanjem upute da govore o svojoj obitelji potrebom ispitivača da bude siguran da su razumjeli zadatak bili pažljivo uvedeni u svoje pričanje te su odmah nakon ispitivača bez puno oklijevanja mogli početi sa svojim govorom. Ovaj se komentar odnosi i na rezultate usporedbe ukupnog trajanja triju nefluentnih dijelova (str. 6, slika 4).

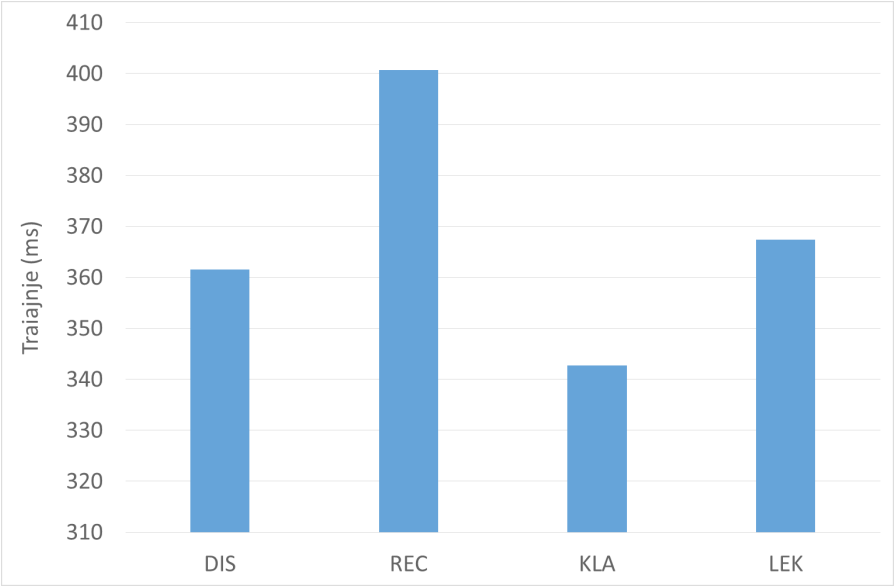

Slika 2. Prosječno trajanje (ms) nefonemskog glasnika u diskursnom (DIS), rečeničnom (REC), klauzalnom (KLA) i leksičkom (LEK) artikulacijskom zglobu.

Za leksičke zglobove je napravljena analiza s obzirom na vrstu rečenične funkcije riječi prije koje je upotrijebljen nefonemski glasnik. Iz broja upotrijebljenih glasnika proizlazi da su predikatne veze (objekt - 30, priložna oznaka - 26 i predikat - 28) češće praćeni nefonemskim glasnikom, nego subjektne veze (atribut - 9, subjekt – 5, apozicija – 1).

Budući da nefonemski glasnik nije jedini način disfluentnosti kojim govornik dobiva na vremenu prije donošenja odluke o fluentnom nastavku svog izričaja, interesantno je razmotriti oblike disfluentnosti koji se pojavljuju prije nefonemskog glasnika i nakon njega. ANOVA analiza za disfluentnosti koje prethode izgovoru nefonemskog glasa pokazala je da postoji statistički značajna razlika s obzirom na vrstu artikulacijskog zgloba (F 34,67; p 8,33 E-20), za disfluentne segmente koji slijede nefonemski glas (F 3,07; p 0,027) te za slučajeve kad se cijeli sklop disfluentnosti promatra kao cjelina (F 16,32; p 5,42 E-10). Njihova prosječna trajanja prikazana su na slikama 3 i 4. Ovdje se mogu uočiti dvije pojave. Disfluentnosti prije nefonemskog glasnika dulje su za artikulacijske zglobove višeg reda (diskursni – 0,90 i rečenični – 0,80), dok su kraće za zglobove nižeg reda (klauzalni – 0,52 i leksički – 0.48). To se odnosi i na disfluentnosti koje slijede iza nefonemskog glasnika (diskursni – 0,57, rečenični – 0,78, a klauzalni – 0,37 i leksički – 0, 57). Drugi je zaključak da su disfluentnosti prije nefonemskog glasnika u prosjeku dulje nego one nakon njega. Taj odnos ukazuje na opravdanost pretpostavke o dvama različitim mehanizmima u govornoj proizvodnji. S jedne strane, ulazak u artikulaciju nefonemskog glasnika praćen većim brojem i duljim trajanjem nefluentnosti ukazuje na ulogu tog artikulacijskog mehanizma u jezičnom planiranju nastavka izričaja, a s druge strane, budući da se u tom dijelu disfluentnosti pojavljuje velik broj udisajnih segmenata, može se zaključiti da se fiziološka govorna potreba ujedno koristi za konceptualno i jezično osmišljavanje izričaja. Prema istom načelu može se zaključivati i o disfluentnom

dijelu izričaja nakon nefonemskog glasnika - on traje kraće i rjeđe se pojavljuje zato što je konceptualno i jezično odlučivanje obavljeno ranije, a nefonemski glasnika ima fiziološku funkciju, kao uigravanje artikulatora za nastavak izričaja koji slijedi.

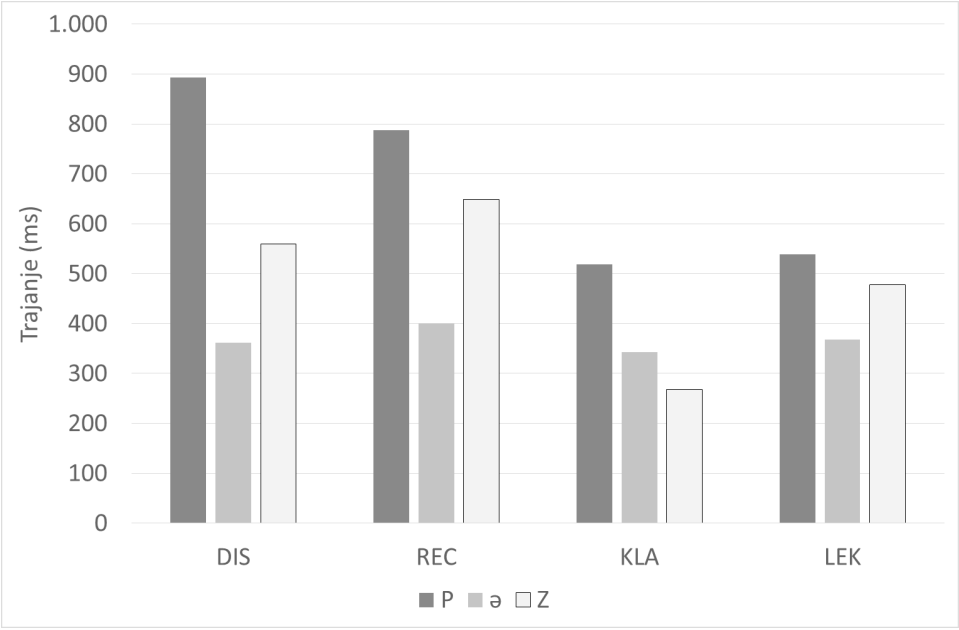

Slika 3. Prosječno trajanje (ms) nefluentnog dijela izričaja ispred nefonemskog glasnika (P), nefonemskog glasnika ([ə]) i nefluentnog dijela izričaja poslije nefonemskog glasnika (Z) u diskursnom (DIS), rečeničnom (REC), klauzalnom (KLA) i leksičkom (LEK) artikulacijskom zglobu)

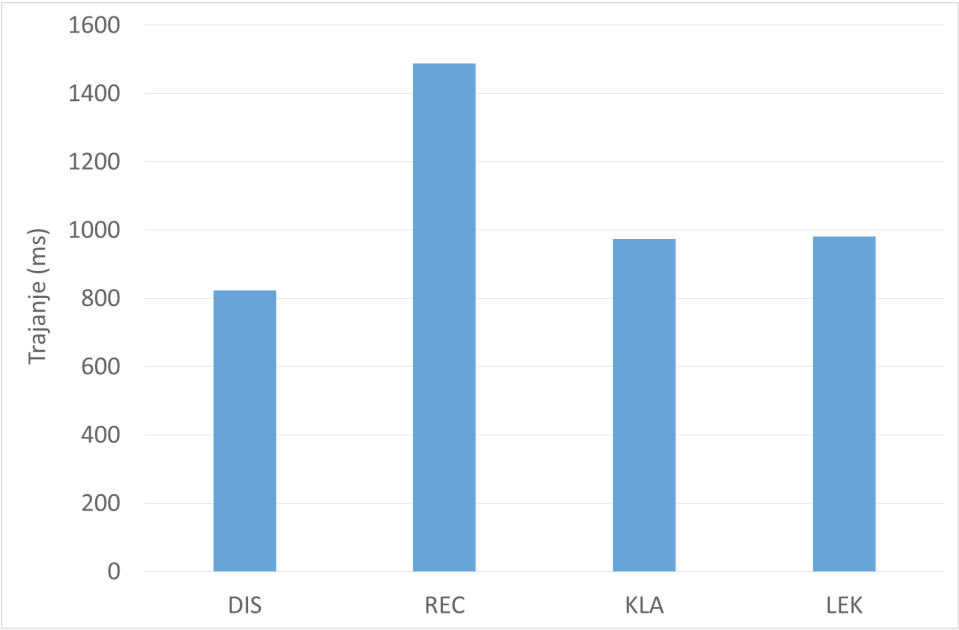

Slika 4. Prosječno trajanje (ms) cijelog nefluentnog odsječka (nefluentni dio ispred nefonemskog glasnika, nefonemski glasnik i nefluenti dio iza nefonemskog glasnika) u diskursnom (DIS), rečeničnom (REC), klauzalnom (KLA) i leksičkom (LEK) artikulacijskom zglobu)

Ova razmatranja ukazuju na moguću ulogu nefonemskog glasnika i pratećih disfluentnosti u otkrivanju sintaktičke strukture govornog izričaja i ona su u skladu s rezultatima istraživanja Svertsa (1998). On je postavio pitanje može li uporaba nefonemnog glasnika ili puna stanka biti marker diskursne struk-

ture govora u nizozemskom. Drugim riječima rečeno, može se postaviti pitanje je li pojavljivanje nefonemskog segmenta tipičnije na diskursnim granicama većih jedinica ili na granicama jedinica nižeg reda te može li se govoriti o različitim segmentalnim i prozodijskim karakteristikama nefonemskog glasnika na tim dvjema vrstama diskursnih granica. Analizirano je 12 monoloških opisa slika, po 6 opisa svake od dviju ispitanica u ukupnom trajanju od 46.5 minuta, u kojima se pojavilo 310 nefonematiziranih glasnika. Devetnaest ispitanika procijenilo je na temelju transkribiranih monologa i auditivne snimke gdje se nalaze diskursne granice te je snaga pojedine diskursne granice određena brojem ispitanika koji su na istom mjestu procijenili njezino postojanje. Ako se usporedi pojavljivanje nefonemskog glasnika na diskursnoj granici, dakle inicijalno i unutar diskursa, odnosno medijalno, onda je omjer *uh*/*um* 29/88 u inicijalnoj poziciji, a 170/23 u medijalnoj poziciji, dakle *um* se češće pojavljuje u inicijalno, a *uh* medijalno. Nadalje, ustanovilo se da inicijalni nefonemski segmenti prosječno traju dulje nego medijalni (586.7 ms nasuprot 361.7 ms). Također, inicijalni nefonemski segmenti češće su praćeni stankom ispred ili iza segmenta, nego medijalni. Swerts zaključuje da su nefomenski segmenti u holandskom markeri diskursne strukture izričaja koji pomažu slušatelju u njezinu otkrivanju. Fraundorf i Watson (2011) navode tri moguća tumačenja pozitivnog djelovanja pune stanke na primanje govora. Prema hipotezi predikcijskog procesiranja slušatelji mogu koristiti disfluentnosti kako bi anticipirali dolazeći sadržaj izričaja. Poznato je da govornici koriste pune stanke prije prelaska na novu ili neočekivanu obavijest ili jezični materijal te se na taj način pobuđuje pažnja slušatelja koji može očekivati novu obavijest. Čak i bez aticipacijske aktivnosti slušatelja pune stanke mogu pobuditi njegovu povećanu pažnju, čime se ostvaruje pozitivan učinak na procesiranje cijelog diskursa. Takvo tumačenje uloge punih stanki može se nazvati hipotezom usmjerene pažnje. Trećom se hipotezom ističe pozitivni učinak dodatnog vremena koje slušatelj dobiva za procesiranje govornog sadržaja kada se u govoru realiziraju pune stanke.

I druga istraživanje potvrđuju povezanost disfluentnosti sa složenošću jezične strukture izričaja.

Yaruss i sur. (1999) ustanovili su da djeca (uzorak od 6 dječaka i 6 djevojčica u dobi od 44 do 64 mjeseca ili prosječno od 54,7 mjeseci) koja ne mucaju imaju više tipičnih disfluentnosti (ponavljanja, ispravljanja i nefonemski glasnik) u rečenicama koje su duljeg trajanja i koje su sintaktički složenije. Buhr i sur. (2017) ustanovili su na uzorku od 45 studenata Sveučilišta u Alabami veći broj disfluentnosti (ponavljanja, ispravljanja i korištenja nefonemskog glasnika u opisivanju slika) ako studenti na videu paralelno svjesno prate svoje opisivanje slika, što ukazuje na složen odnos između socijalnog konteksta, emocionalnog pobuđivanja i govorne izvedbe.

Ovo je istraživanje pokazalo da se vrijednosti trajanja nefonemskog glasnika u hrvatskom jeziku kreću u granicama koje su karakteristične i za druge jezike te da je sintaktička struktura izričaja povezana s učestalošću uporabe i trajanjem nefonemskog glasnika.

4. ZAKLJUČAK

U odgovoru na pitanje kakva je distribucija nefonemskog glasnika ili pune stanke u hrvatskom spontanom govoru i može li se na toj osnovi otkrivati sintaktička struktura govora ovo je istraživanje pokazalo da već samo trajanje tog glasa u različitim artikulacijskim zglobovima nosi obavijesti o sintaktičkoj strukturi izričaja, ali da se te informacije dodatno potkrjepljuju drugim znakovima disfluentnosti koji prethode artikulaciji fonemskog glasnika ili slijede iza njega. Ovo je istraživanje također pokazalo da se tom obliku disfluentnosti može pripisati i uloga fiziološke pripreme za artikulaciju fluentnog dijela koji slijedi nakon segmenta disfluentnosti uključujući i nefonemski glas. Pokazalo se da je trajanje nefonemskog glasnika dulje u artikulacijskim zglobovima više razine, nego u zglobovima niže razine, što ukazuje na mehanizme govorne proizvodnje prije svega u izboru konceptualnih obavijesti i jezičnog formuliranja govornog izričaja. Istovremeno se otvara čitav niz pitanja na koja bi u budućim istraživanjima bilo moguće tražiti odgovore koji se u ovom istraživanju mogu tek naslutiti - na primjer, može se postaviti pitanje o stupnjevima povezanosti pojedinih sintaktičkih dijelova unutar rečenice, odnosno o ulozi nefonemskog glasnika u različitim leksičkim zglobovima.

Literatura

Balažic Bulc, T., V. Požgaj Hadži i D. Horga (2012). Speed Fluency: A Result of Oral Language Proficiency?. *Linguistica LII, Le Discours Parle*, 87-100.

Boersma, P. (2001). Praat, a system for doing phonetics by computer. *Glot International* 5:9/10, 341-345.

Bortfeld, Heather, S., D. Leon, J. E. Bloom, M. F. Schober i S. Brennan (2001). Dysfluency Rates in Conversation; Effects of Age, Relationship, Topic, Role, and Gender. *Language and Speech* 44 (2), 123-147.

Brennan, S. E. i M. F. Schrober (2001). How Listeners Compensate for Disfluencies in Spontaneous Speech. *Journal of Memory and Language* 44, 274-296.

Buhr, A. P., J. Scofield, J. C. Eyer, T. A. Walden (2017). Cued self-awerness and speech fluency. *Speech, Language and Hearing* 20, 187-195.

Clark, Herbert H. i Fox Tree, Jean E. (2002). Using uh and um in spontaneous speaking. *Cognition* 84, 73-111.

Dell, G. S. (1986). A spreading activation theory of retrieval in sentence production. *Psychological Rewiev* 93, 283-321.

Deme, A. (2013) Pragmatic functions of lengthenings and filled pauses in the adult-directed speech of Hungarian children. U: *New Perspectives on Speech in Action: Proceedings of the 2nd SJUSK Conference on Contemporary Speech Habits*. Copenhagen Studies in Language (43). Samfundslitteratur, Frederiksberg, 23-40. ISBN 978-87-593-1957-4

Erdeljac, V. (2009). *Mentalni leksikon: modeli i činjenice.* Zagreb: Ibis grafika d.o.o.

Fraundorf , S. H. i D. G. Watson (2011). The disfluent discourse: Effects of filled pauses on recall. *J Mem Lang.* 65 (2), 161-175.

Freed, B. F., N. Segalowitz i D. P. Dewey (2004). Context of Learning and Second Language Fluency in French. *SSLA* 26, 275-301.

Götz, S. (2013). *Fluency in Native and Nonnative English Speech*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Horga, D. i V. Požgaj Hadži (2005). Slušateljeva redakcija govornika. U: *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike* (J. Granić, ur.). Zagreb/Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 301-310.

Horga, D. (2005). Izgovorni zglobovi u spontanom govoru. U: *Od fonetike do etike. Zbornik o sedamdesetoj godišnjici prof. dr. sc. Josipa Silića* (I. Pranjković, ur.). Zagreb: Dispput, 63-74.

Horga, D. i M. Liker (2006). Utjecaj leksičke granice na izgovor glasnika u artikulacijskom zglobu promatran elektropalatografski. *Govor* 23/2, 121-139.

Horga, D. i V. Požgaj Hadži (2012). (Dis)fluentnosti i proizvodnja govora. *Slavistička revija – časopis za jezikoslovje in literarne vede* 60/4, 621-638.

Horga, D. (2017). The influence of the assimilation operator, speech rate and linguistic boundary on the production of /z/ in Croatian. *Linguistica LVII, Sounds and Melodies Unheard: Essays in Memory of Rastislav Šuštaršić,* 107-122.

Kapranov, A. (2013). Beginner Students' Speech Fluency in a Second Language Compared Across Two Contexts of Acquisition. U: *Language in Cognition and Affect, second Language Learning and Teaching* (Piechurska-Kuciel i Szymanska-Czaplak, ur.). Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 81-94.

Kent, R. D. (1997). *The Speech Sciences*. San Diego, London: Singular Publishing Group, Inc.

Kormos, J. (2000). The Role of Attention in Monitoring Second Language Speech Production. *Language Learning* 50 (2), 343-384.

Kovač, M. M. i D. Horga (211). Ponavljanja kao oblik govorne disfluentnosti. *Linguistica Copernicana* 1 (5), 245-267.

Künzel, H. J. (1997). Some general phonetic and forensic aspects of speaking tempo. *Forensic Linguistics* 4 (1), 48-83.

Levelt, W. J. M. (1989). *Speaking. From Intention to Articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.

Oomen, C. C. E. i A. Postma (2001). Effects of time pressure on mechanisms of speech production and self-monitoring. *Journal of Psycholinguistic Research* 30 (2), 163-184.

Shriberg, E. (2001). To 'errrr' is human: ecology and acoustics of speech disfluencies. *Journal of the International Phonetic Association* 31 (1), 153-169.

Shriberg, Elizabeth (1994). *Preliminaries to a Theory of Speech Disfluencies.* Ph.D. dissertation. University of California, Berkeley.

Stouen, F., J. Duchateau, J-P. Martens i P. Wambacq (2006). Coping with disfluencies in spontaneous speech recognition: Acoustic detection and linguistic context manipulation. *Speech Communication* 48, 1590-1606.

Swerts, M. (1998). Filled pauses as markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics* 30, 485-496.
Škarić, I. (2009). *Hrvatski izgovor*. Zagreb: Nakladni zavod Globus
Tomić, K. (2017). Temporal parameters of spontaneous speech in forensic speaker identification in case of language mismatsh: Serbian as L1 and English as L2. *Comparative Linguistic* 32, 117-143.
Yaruss, S. J., R. N. Newman i T. Flora (1999). Language and disfluency in nonstuttering children's conversational speech. Journal of Fluency Disorders, 24, 185-207. *LVII, Sounds and Melodies Unheard: Essays in Memory of Rastislav Šuštaršić,* 107-122.

DISTRIBUTION OF THE UNFONEMIC SOUND [Ə] IN CROATIAN SPONTANEOUS SPEECH

Summary

In his speech production the speaker aims to express selected information (conceptualizer) and by means of linguistic structure to produce phonological and phonetic plan of the utterance (formulator), which is then executed by the speech organs, resulting in linear speech units and acoustics of speech enabling the listener to hear and receive the initially intended information sent by speaker. The temporal parameters of speech production are harmonised with the speaker's articulatory capacities and listener's possibilities of speech information processing. Though the speakers usually produce fluent speech, sometimes their speech is accompanied by hesitations, silent pauses, filled pauses, repetitions, deletions, exchanges, insertions and speech errors as signs of disfluencies and manifestations of difficulties in speech production on conceptual, linguistic or articulatory levels. One of the signs of speech disfluency is filled pause or non-phonemic sound [ə] by means of which the speaker „buys time" to overcome the difficulties in speech production before continuation of his speaking.
In the present research, 40 students of Faculty of humanities and social sciences in Zagreb were individually recorded speaking 1 minute about their families. Audio recordings of the participants were transcribed and then duration, frequency of appearance and syntactic distribution of the non-phonemic sound [ə], preceding, and following non-fluent segments were measured by means of Praat program for speech analyses. The results showed that the characteristics of non-phonemic sound [ə] and accompanying disfluencies depend upon their function in articulation joints of linguistic speech units.

Key words: non-phonemic sound, spontaneous speech, speech fluency

Damir Horga
Odsjek za fonetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu,
Zagreb, Hrvatska
dhorga@ffzg.hr

Vlasta Erdeljac
Odsjek za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Hrvatska
verdelja@ffzg.hr

UDK 811.163.41'342

Maja Marković – Predrag Kovačević

ACOUSTIC MANIFESTATIONS OF INFORMATION AND CONTRASTIVE FOCUS IN SERBIAN

This paper presents part of the results of a broader study investigating the relationship between prosody and information structure in Serbian. For the purpose of this study, the authors looked into the acoustic correlates of focus in the object position, such as F0 range, F0 min and max values, intensity and duration. The goals were to identify the acoustic correlates of focus, focus scope and different focus types. The results are based on a production experiment comprising target sentences with different focus types (with subject, verb, object + adverbial word order). The results indicate that F0 range is not a significant measure of focus, whereas F0 levels differentiate between focused and unfocused objects, but not between different focus types. Intensity values exhibit the same pattern as F0. Duration was found to differentiate not only between focused and unfocused objects, but also to suggest the difference in focus scope.

Key words: prosody, information structure, focus, acoustic analysis, Serbian language

1. INTRODUCTION

Focus is one of the most interesting linguistic phenomena, since it relates to different aspects of linguistic analysis: syntax, phonology, semantics, pragmatics and discourse structure. Some of its aspects have been widely researched in some languages, while others still remain understudied and hardly given attention in less researched languages. In the domain of syntax, focus has been linked to a number of puzzling properties. For instance, in some languages such as Spanish, unfocused material is moved leftward in order to leave the focused element in the rightmost position (Zubizarreta 1998). At the level of semantics, focus has well-known effects on the interpretation and scope of quantifiers (cf. Moxey et al. 1986; Szabolcsi 1994 among many others). Phonetic and phonological studies such as this one have largely been concerned with the issues of prosodic stress because prosodic stress is crucially linked to focus.

The kinds of topics concerning focus in acoustic phonetics concern its auditory manifestation, i.e. prosodic stress. More specifically, phoneticians have been trying to isolate the acoustic properties of prosodic stress or the auditory features that make the stressed element stand out from the remainder of the utterance. Different authors, working mostly on English, have emphasized different acoustic features such as fundamental frequency and pitch change (Selkirk 1995), duration and intensity (Bolinger 1989) are all four of these (Breen et al. 2010). Due to inconsistent methodologies applied, there is some disagreement regarding the relevant properties that make an element stand out under prosodic stress in English.

Even if there were no disagreement when it comes to the acoustic properties of prosodically stressed elements in English, the question of the relevant characteristics of such elements in Serbian would still remain open. There is the possibility that prosodic stress is encoded in different ways in different languages. Studies that looked into the acoustic parameters of prosodic stress in Serbian have also found conflicting results (Lehiste & Ivić 1969, 1970, 1972; Ratančić 2013; Kovačević 2017; Sredojević 2017). Some of these studies have had certain methodological deficiencies as well. Therefore, the acoustic parameters of prosodic stress have generally not been precisely determined.

It is also not clear that prosodic stress is a monolithic phenomenon. From the semantic point of view, there are several types of focus. Semanticists differentiate between information focus and contras-

tive focus, and information focus is usually subdivided into broad and narrow focus. It could be that these semantic differences manifest themselves at the level of phonology as well.

Our tasks in this study were, thus, twofold. First, the goal was to determine the acoustic correlates of focus in Serbian by comparing all the parameters that have been proposed in the literature. Secondly, our aim was to test for the differences between contrastive and two types of information focus. In this paper, we report on an experimental study designed to provide insight into these questions. Our preliminary findings suggest that fundamental frequency, intensity and duration are the most significant acoustic indicators of prosodic stress in Serbian. With regard to acoustic differences between different types of focus, the present study has not produced firm evidence that these semantic differences are also encoded acoustically.

2. THEORETICAL BACKGROUND

Prosodic stress is only one possible manifestation of the linguistic phenomenon of focus. Languages express focus syntactically, phonologically or using a combination of both. Serbian is a languages that uses a combination of syntactic (basically, word order) and phonological means to express focus (Halupka-Rešetar 2010). The phonological or prosodic mechanism seems to be more direct as the prosodically most prominent element is always under focus. If in (1) the element indicated by all-caps (Mary) carries prosodic prominence, it necessarily follows that this element is under focus as well.

(1) Jovan voli MARIJU
John.nom loves MARY.acc
'John loves Mary'

This element is also found in the sentence final position, which seems to be the default position for focus suggesting a syntactic indicator of focus as well. However, the focused element can also be found in the sentence initial position (2) and it will still be interpreted as introducing new information as long as it is prosodically stressed.

(2) MARIJU Jovan voli
Mary.acc John.nom loves
'John loves Mary'

The fact that a focused element can appear in the sentence initial position might be taken as an indicator of a secondary focus position in Serbian (Halupka-Rešetar 2010). The problem with this approach is that focused elements can be located outside these two positions as in (3). Sentences such as (3) are not confined only to contrastive focus situations as they can be uttered in response to questions such as 'What does John do to Mary', in which case the stressed element clearly introduces new information.

(3) Jovan VOLI Mariju
John.nom loves Mary.acc
'John loves Mary'

Therefore, the link between word order and focus, if it exists at all, is far more complex than the link between focus and prosodic prominence.

When it comes to the notion of prosodic prominence or prosodic stress, it can be said that an element carries prosodic prominence if it stands out perceptually from the remainder of the utterance. But instead of simply relying on native speakers' intuitions about prosodic prominence, it is necessary to spell out the objective, in this case acoustic, properties of the phenomenon in question.

Researchers working on English have tried to describe the notion of prosodic prominence in acoustic terms. Generally speaking, there are four parameters that are most frequently identified as indicators of prosodic stress or prominence in English. These are: fundamental frequency (F0), duration of the prosodically prominent syllable, intensity and pitch change. However, different authors disagree on which of these properties are the most significant ones. Bolinger's (1989) seminal work on English intonation singles out duration and intensity arguing that the most significant features of a prosodically prominent syllable are the fact that it is louder (higher in intensity) than the rest of the utterance and the fact that it is longer in duration. Another classic in the domain of phonetics and phonology, Lehiste's (1970) study of phonetic properties of the suprasegmental features of utterances put forth the claim that what distinguishes the prosodically stressed syllable from the rest of the utterance is its higher fundamental frequency (F0). Subsequent work on these problems has revolved around the relative importance of intensity and duration, on the one hand, and pitch on the other. Selkirk (1995) describes the prosodically prominent word/syllable relying on both fundamental frequency, arguing that it has a higher fundamental frequency relative to the rest of the utterance, and pitch accent or pitch change. According to her, the element that carries pitch accent is focused, and pitch accent can be understood as a change of pitch (from higher to lower or from lower to higher).

What is common to all these landmark studies is that they relied on acoustic parameters but they did not involve a proper experimental setting. In other words, the conclusions of these studies were based on observation and comparison of acoustic signals without the use of experimental and statistical methods to test hypothesis. A more recent study by Breen et al. (2010) looks into the acoustic indicators of focus employing experimental methods. The study takes into account the fundamental frequency, duration, intensity and pitch change of the focused element and compares them to the relevant properties of the same element in an out-of-focus position. The results show that a particular syllable affected by prosodic stress is distinguished from the same syllable in an out-of-focus position according to all four of these properties.

Breen et al. (2010) also looked at the potential indicators of the differences in the type of focus. So, they measured the acoustic properties of a particular syllable in an out-of-focus situation as well as under three different types of focus (contrastive focus, narrow information focus and broad information focus). The findings indicated that these semantic differences are encoded by means of acoustic differences as well. More precisely, contrastive focus was characterized by higher duration and intensity than information focus. However, its pitch, as measured by fundamental frequency, was lower. Between the two types of information focus, Breen et al. (2010) observed that narrow focus was associated with higher values of duration, intensity and pitch than broad focus.

Concerning the studies that sought to describe the acoustic properties of focus in Serbian, one encounters a very similar situation. Earlier studies tended to emphasize one or two of these main acoustic parameters as predictors of focus while more recent ones tend suggest that all of them play an important role in identifying the focused element. In a series of studies, Lehise & Ivić (1969, 1970, 1972) point out that pitch and duration are the core features that make the prosodiclly prominent syllable stand out from the rest of the utterance. However, Sredojević (2017) provides evidence that prosodically prominent syllables are characterized by higher values of duration, intensity, pitch and pitch change.

When it comes to experimental studies that relied on factor manipulation to test a hypothesis, Ratančić (2013) produces evidence that duration, intensity and pitch change are the relevant parameters that make the prosodically prominent syllable stand out from the remainder of the utterance. Kovačević (2017) looks at both syntactic and phonetic predictors of focus in Serbian. In Kovačevič (2017), the participants were asked to utter the sentences that they saw on the screen in the most 'natural' way. The sentences were given out of context, and the order of elements (S,V,O) was varied in order to see whether the position of an element in the sentence will make it more or less likely to attract prosodic prominence/focus. The participants' utterances were independently coded for prosodic prominence (i.e. which element is the most prominent one). All potential syntactic and phonetic factors were fed into a statistical model that predicted prosodic prominence/focus. The findings suggested that word order, pitch and pitch

change are the relevant factors that can be used to predict the prosodically prominent element. More precisely, elements in the sentence-initial or sentence-final positions, with higher values of pitch change and *lower* values of pitch were most likely to carry prosodic prominence. The reason why lower instead of higher pitch was a better predictor of prosodic prominence had to do with the phenomenon of *down-stepping* where duration, intensity and pitch tend to fall from the beginning of the utterance towards the end in utterances with the default intonation. This fact combined with the fact that the focused element tends to be in the sentence final position resulted in lower values of pitch on the focused element overall. Interestingly, in cases when the prosodically prominent element was located outside of the sentence final position, it tended to have higher values of pitch relative to the reminder of the utterance.

In sum, one can observe that there is still no consensus regarding the most important acoustic indicators of prosodic prominence/focus either in English or in Serbian. Moreover, recent studies indicate that there could be some differences in terms of the way in which various types of focus are manifested acoustically, at least when it comes to English. However, there is still no Serbian evidence bearing on this issue. On top of this, there is a suggestion that focus could manifest itself in different ways depending on the position of the focused element in the sentence. The topic of this paper will be to shed some light on these issues.

3. HYPOTHESES

This short section is dedicated to spelling out the hypotheses of the present study. So far in the literature, word order and type of focus have been suggested as factors that impact the acoustic realization of prosodic stress. On top of that, fundamental frequency, intensity, duration and pitch change have been proposed as the acoustic indicators of prosodic prominence. Therefore, the list of independent variables for this study includes: (i) three different types of focus (broad, narrow and contrastive as well as out of focus situations); and (ii) position of the focused element (S,V,O) under the unmarked linear order.

The overarching hypotheses were:

H1: The type of focus will have an impact on acoustic measurements (fundamental frequency, pitch change, intensity, and duration).
H2: Position of the focused element in an SVO sentence will have an impact on fundamental frequency, pitch change, intensity, and duration.

These two broader hypotheses actually contain several sub-hypotheses that can be directly tested. H1 contains four sub-hypotheses (one four each of the acoustic measurements) as the type of focus might have an impact on only one or two relevant acoustic measurements as shown by Breen et al. (2010) for English. The same applies to H2, which consists of four sub-hypotheses as well. In this preliminary report, we will provide the results of the test of H1 while the results pertaining to H2 will be left for another occasion.

3.1. Study design

3.1.1. Sample

The study was carried out at the Faculty of Philosophy, University of Novi Sad. There were 27 volunteer participants who were all students of the Faculty of Philosophy. Initially, the sample included both male and female participants but it was not balanced in terms of gender, as the number of male participants was significantly lower. Since gender had a substantial impact on the acoustic variables that were of interest and the sample was not balanced so it introduced a lot of noise in the data, a decision was made to focus only on the recordings of female participants in order to obtain cleaner results. In the

end, the sample consisted of 20 recordings of female participants that were analyzed for the study. All the participants were monolingual speakers of Serbian.

3.1.2. Stimulus

The stimulus for the study incorporated three different factors in order to test the main hypotheses. The first factor was focus, and it involved four levels: broad focus, narrow focus, contrastive focus and out-of-focus situations. These were varied across all three sentence elements (S,V,O) in a default word order (SVO) sentence so the sentence element was the second factor, and it had three levels. Since Serbian has falling and rising lexical accents, two target sentences were constructed. In one of them, all three words had a falling lexical accent, and in the other one, all three words had a rising accent. Lexical accent was, thus, the third factor, which had two levels. The two target sentences are given in (4) and (5). Each of the sentences was varied across four focus situations and three word order situations producing a 2X3X4 design (i.e. 24 conditions). The stimulus contained 24 distractor items so the total number of items that each participant had to go through was 48.

(4) Bane pije vodu sada
Bane drinks water now
'Bane is drinking water now'

(5) Nena krade ruže sada
Nena steals roses now
'Nena is stealing roses now'

The procedure was as follows. The participants saw a question on top of the slide, and the question fixed the type of focus. A wh-question would immediately fix the type of focus to narrow information focus, and the particular wh-element that appears in the question would determine which part of the sentence is going to carry focus. The example of a question used in the study is given in (6a). However, since this is a contrastive focus situation and no wh-element is used in the question itself, the focus position is not fixed as any one of the three elements can be contrastively focused. The position is fixed in the answer (6b). Contrastive focus situation is introduced by a negative response (No), which is followed by a sentence in which one of the elements from the question is varied. In this case, the subject is varied so this example was actually the contrastive focus on the subject condition.

(6) a. Da li Raka pije vodu sada?
DA Q Raka drinks water now
Is Raka drinking water now?'

b. Ne. Bane pije vodu sada
No. Bane drinks water now
'No. Bane is drinking water now'

The reason why all target sentences contained an additional item, *sada* ('now'), as the final element had to do with the *downstepping* effect and the final glottalization, which make the vowels of the final word virtually unmeasurable. This was particularly important for the conditions in which focus was on the object as such sentences could be pronounced with a default intonation in which the final element would be almost fully glottalized. An additional element following the object shifted the glottalization away from the object, thus, making it possible to take relevant acoustic measures from this argument. For the purpose of uniformity, we retained this additional element in all other conditions as well. A word of caution is in order here because a sentence final position is not the most typical place for an adjunct of this kind, and there was a danger that it could trigger a marked intonational contour with a focus on this element. However, in the vast majority of places, this did not happen, and two speakers who uttered such sentences were removed from the sample (this, alongside the exclusion of male participants, was the reason why the sample contained only 20 speakers at the end from the initial 27).

3.1.3. Procedure

The experiment took place in a quiet room at the Faculty of Philosophy, University of Novi Sad. The participants were seated in front of a computer, and the stimulus was presented in the form of slides on the computer screen. The instructions were presented on a slide, and they were able to ask questions about the instructions before they began the experiment. They were instructed to read the question at the top of the slide and then utter the sentence in the middle of the screen in a way that would be appropriate in the context of the given question. The experiment was self-paced, and the participants' responses were recorded using a digital recorder.

4. DATA ANALYSIS

The recordings were analyzed using *Praat* (ver. 5.4.18, Boersma and Weenink 2015), and several relevant measures were taken. Pitch or frequency, as one of potential indicators of prosodic stress, was measured in Hz and was broken down into four measurements. In addition to the maximum value of fundamental frequency (F0), we also measured its minimum value at the target word ending. These two values together enabled us to derive the F0 range, which can be taken as an indicator of pitch change, another potential indicator of prosodic stress cited in the literature (Selkirk 1995; Kovačević 2017). Another dimension of pitch that we wanted to take into account was the timing of the maximum value of F0 measured in milliseconds from the beginning of the utterance. Two measures of intensity, mean target word intensity and maximum target word intensity. Both of these measures were expressed in dB. Duration was measured as target word duration. In some previous studies, the duration of the stressed syllable of the target word was taken as an indicator of duration. However, because of the complex system of lexical accent, which sometimes spreads to the other syllables of the word, the decision was made to measure the duration of the entire target word. All measures of duration were expressed in milliseconds. Statistical analysis was carried out in SPSS, software for statistical analysis.

5. RESULTS

Since this paper is part of an ongoing larger project and the amount of data to be analyzed is quite large, we will report only on the findings pertaining to the acoustic manifestations of focus in the object position. In that sense, we will be able to shed light only on H1, which is concerned with the impact of different types of focus on prosodic manifestations. Given the fact that we are presenting the results derived from the measures of sentence final (object position) focus, we must qualify our claims as it is possible that focus is manifested differently in other positions as suggested in Kovačević (2017), for example.

The first set of results we will consider is related to different measures of frequency or pitch. These findings are presented graphically in Figure 1. First of all, it is interesting to note that the measures of F0 range showed no significant difference across different types of focus, including out-of-focus situations. To the extent that F0 range is a proper measure of pitch change, one can take this finding as a suggestion that pitch change is not a significant indicator of focus in Serbian contrary to what Selkirk (1995) argues for English and Kovačević (2015) proposes for Serbian[1]. However, the other measures of frequency are affected by focus. One-way ANOVA showed that focus does impact the values of F0 min [$F(3,68)=6.305$; $p=0.001$]. F0 max also showed similar results [$F(3,70)=8.957$; $p=0.000$]. A *post-hoc* pair-wise comparison indicated that these differences are due to the fact that out-of-focus situation was different from all three types of focus, but crucially, different types of focus do not result in significantly different values of either F0 min or F0 max.

[1] We believe that these results are not conclusive measured in Hz, and that they may turn out to be significant if measured in semitones.

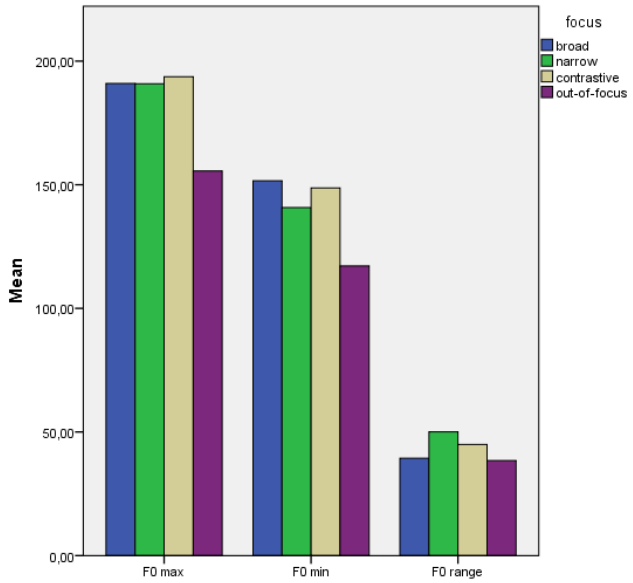

Figure 2: Frequency measures across different types of focus

Turning now to the results pertaining to intensity measures, we can say that we observed a similar pattern as with frequency. These findings are presented in Figure 3. One-way ANOVA found the differences presented in Figure 3 to be statistically significant with respect to the maximum values of intensity [F(3,75)=6.41; p=0.001] as well as the mean values of intensity [F(3,75); p=0.003]. However, just like in the case of frequency measures, these statistically significant differences were due to values for intensity in the out-of-focus situation being substantially lower than in focused cases. A post-hoc pairwise comparison showed that the values for all three types of focus were significantly different from the out-of-focus situation but exhibited no differences with one another.

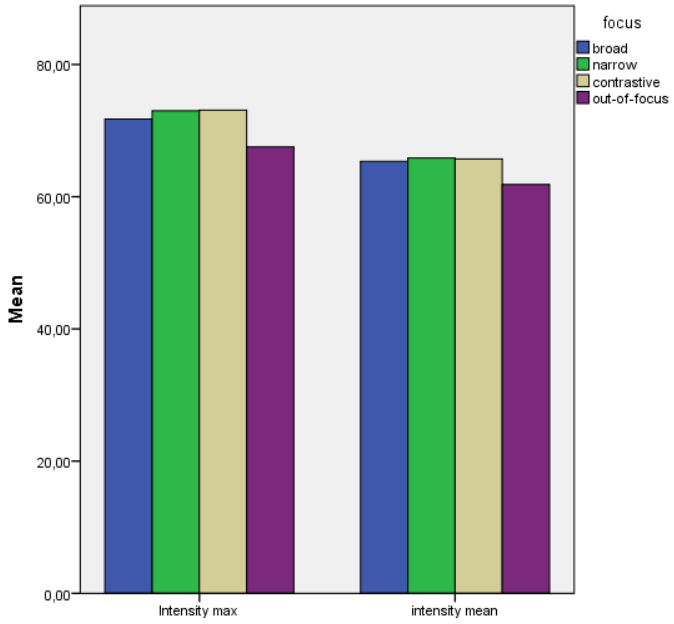

Figure 3: Intensity measures across different types of focus

The findings for duration were somewhat more complicated. These results are presented graphically in Figure 4. As is apparent from the chart, the values for narrow information and contrastive focus

were higher than the values for broad focus and out-of-focus situations. Overall, as with frequency and intensity, the presence of focus did have a significant impact on duration, which was confirmed by one-way ANOVA [F(3,75)=4.627; p=0.005]. In the case of duration, a pair-wise comparison indicated that only the values for narrow and contrastive focus were significantly different from the values for the out-of-focus situations (p=0.004 and p=0.048, respectively) but the values for broad focus showed no statistically significant difference when compared to the out-of-focus situations. Put simply, the elements in broad focus did not show significantly greater duration than the elements in out-of-focus situations. Still, it should be noted that the duration values for broad focus were not significantly different from narrow and contrastive focus either. Therefore, in terms of duration, broad focus cases behaved like an in-between category that is not much longer than out-of-focus situations but not much shorter than narrow and contrastive focus cases.

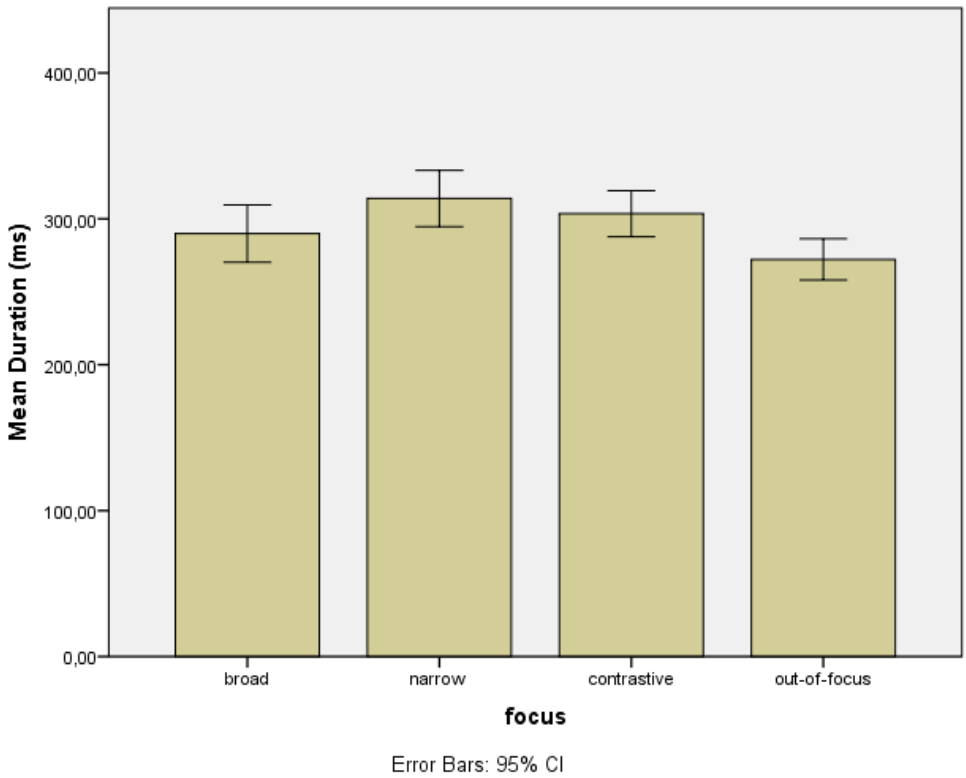

Figure 4: Duration across different types of focus

Overall, in terms of confirming or rejecting our hypothesis, as we mentioned, at this point, we can only discuss hypothesis 1 (H1). On the macro-level, this hypothesis was confirmed as focus did have a significant impact on two measures of frequency (F0 min and F0 max) as well as both measures of intensity (mean and max intensity) and duration. Focus did not have an impact on pitch change as measured by F0 range contrary to some earlier proposals; however, we do not exclude the possibility that a different type of measurement (e.g. in semitones) would turn out to be significant (Kovačević 2017). At the same time, different types of focus did not manifest themselves in terms of substantial acoustic differences. Measures of frequency and intensity were not different across different types of focus. When it comes to duration, however, it was observed that broad focus did not show significant difference from out-of-focus cases while narrow and contrastive foci did.

6. DISCUSSION

Turning now to the implications of this study for the actual relationship between focus and its acoustic manifestations, we must, once again, underline the limitations of the set of results obtained so far. In this paper, we have presented the results for different acoustic parameters of objects (sentence-final position) under different types of focus as well as in out-of-focus situations. We have observed that under these conditions, frequency, intensity and duration (but not frequency/pitch change) play a role in differentiating between focused and non-focused elements. Contrary to Breen et al.'s (2010) claims for English, we have not found significant differences among different types of focus. These authors provided evidence that contrastive focus exhibits higher values of duration and intensity than information focus while narrow focus shows higher values of duration, pitch and intensity when compared to broad focus. In our study, narrow, broad and contrastive foci were marked by virtually the same characteristics.

It is worth noting, however, that broad focus was not significantly different from out-of-focus cases in terms of duration. This small finding opens up the possibility that further differences might be uncovered as more data is analyzed. The reason why this is a very real possibility is because it is reasonable to assume that there are two different mechanisms of focus assignment. Following Chomsky and Halle (1968), Selkrik (1995) suggests that broad focus is obtained by projecting focus from the most deeply embedded element (direct object) to the rest of the sentence. This most deeply embedded element can also be placed in narrow focus, and this might be achieved either by employing the same mechanism as in broad focus or by some other means. This study has shown only a minimal potential difference between objects in broad and narrow focus. Therefore, it is still not clear whether phonological processes that reflect the assignment of broad and narrow focus to the object are different. What we have observed is that they are not identical, at least when it comes to duration. We suspect that these differences will certainly be much greater when we consider other sentence elements under broad and narrow focus. These expectations are augmented by the fact that Kovačević (2017) found that focus tends to be associated with much higher frequency when it occurs sentence initially and sentence medially in comparison to sentences final foci. Therefore, it might be the case that different phonological mechanisms are at play when it comes to signaling focus when it is shifted from the final constituent.

Another topic we need to consider concerns the status of contrastive focus. Breen et al. (2010) have provided evidence that contrastive focus is marked by longer duration and greater intensity when compared to information focus. Some previous studies have suggested that a similar phonological distinction exists in Serbian as well (Halupka-Rešetar 2012). Our results pertaining to these issues seem to be ambiguous. On the one hand, contrastive focus and narrow focus seem to pattern together to the exclusion of broad focus, but even the difference between broad focus and these other two types of foci is rather minimal. Two scenarios might take place once we analyze the rest of the data. Contrastive and narrow focus might continue to pattern together to the exclusion of broad focus with respect to all of these acoustic properties in all other contexts. Alternatively, narrow focus and contrastive focus might exhibit some acoustic differences outside the context of the sentence final position. Currently, we have no way of saying which of these two scenarios is more likely, and the issue will have to be settled by including more data.

In terms of potential further research, apart from the obvious fact that the other focused elements (S,V) need to be analyzed and included into the discussion, there are several other directions we plan to pursue. With the data that we already have, we can analyze the acoustic properties of non-focused elements under different types of focus and with focus in different positions. It might be the case that other elements of the utterance are affected by the kind of focus and its position in the sentence. In other words, the acoustic effects of focus are perhaps not limited only to the focused element. Next, the acoustic features of different types of focus might be tested from another perspective. Namely, they can be investigated from the standpoint of production studies, which we also plan to undertake. Such studies can take various forms. For instance, we could use the recordings from this study and ask another group of participants to match them to appropriate questions that would fix the type of focus and its position

in the sentence. That way, it would be possible to see whether a sentence that was uttered in the context of, say, narrow information focus is equally acceptable in the context of contrastive focus on the same element. Finally, we should note that it would be useful to design more spontaneous production tasks than the one we were able to develop for this study. The reason for this is that some participants do not find a situation in which they imagine being asked a question given on a slide 'natural' enough, and consequently, some of their responses might have been somewhat artificial. In this particular study, we did not encounter any responses that appeared completely infelicitous in a given context. However, the results might have been cleaner had the design of the production study been more natural or intuitive.

7. CONCLUSION

In conclusion, this paper was a preliminary report on a study of acoustic manifestations of focus in Serbian. The objective of the study is twofold. On the one hand, it aims to provide more evidence concerning the most important acoustic indicators of focus as different parameters (frequency, intensity, duration, pitch change) are cited by different authors. A goal related to this one was to see if different types of focus entail different acoustic properties. On the other hand, we also wanted to determine whether acoustic properties of focused elements depend on their positions in the sentence. For the purposes of this paper, we have analyzed the data for the cases when the focused element is in the object position. Consequently, we have not been able to answer the question about the link between the position of the element and acoustic properties of focus yet. However, when it comes to the issue of the acoustic elements that make a focused item stand out from the rest of the sentence, we have found that frequency (fundamental frequency both minimum and maximum) as well as intensity (mean and maximum) and duration are impacted by focus. We also looked into the differences between contrastive, narrow and broad focus. Overall, we found no significant differences in terms of frequency and intensity. With regard to duration, we observed that narrow and contrastive focus exhibited significantly longer duration when compared to out-of-focus cases, but broad focus items were not significantly longer than out-of-focus ones.

We have also presented our expectations when it comes to the final results. We expect to find a real difference between broad focus cases and other types of focus. Concerning the difference between narrow focus and contrastive focus, there are some previous findings that suggest that such a difference might be acoustically encoded; however, nothing in the present results motivates such expectations. Finally, we might also observe acoustic differences in terms of the way focus manifests itself in the sentence final as opposed to sentence initial and medial positions, but we cannot make such strong predictions at this point.

References

Boersma, P. & Weenink, D. (2015). Praat: doing phonetics by computer [Computer program]. Version 5.4.18, retrieved September 2015 from http://www.praat.org/

Bolinger, D. L. (1989). *Intonation and Its Uses: Melody in Grammar and Discourse*. Stanford University Press.

Breen, M., Fedorenko, E., Wagner, M., & Gibson, E. (2010). Acoustic correlates of information structure. *Language and cognitive processes*, *25*(7-9), 1044-1098.

Halupka-Rešetar, S. (2010). Strukturni tipovi artikulacije fokusa u engleskom i srpskom jeziku. *Godisnjak Filozofskog Fakulteta*, *35*(2), 279-292.

Halupka-Rešetar, S. (2012). Non-final information focus in Serbian: some experimental data. *Selected Papers from SinFonIJA*, Newcastle upon Tyne, 157-179

Ivić, P. & Lehiste, I. (1969). Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku IV. *Zbornik za filologiju i lingvistiku,* 12, 115-165.

Ivić, P. & Lehiste, I. (1970). Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku V. *Zbornik za filologiju i lingvistiku,* 13(2), 225-246.

Ivić, P. & Lehiste, I. (1972). Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku VI. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 15(1), 95-137.
Kovačević, P. (2017). Acoustic and syntactic correlates of prosodic stress, *Proceedings of DOGS 2017*, Novi Sad, pp. 17-21.
Lehiste, I. (1970). *Suprasegmentals*. MIT Press, Cambridge, MA.
Moxey, L. M., & Sanford, A. J. (1986). Quantifiers and focus. *Journal of semantics*, 5(3), 189-206.
Ratančić, M. (2013). *Acoustic Characteristics of Sentential Stress: Narrow Focus*. University of Novi Sad: Master's Thesis.
Selkirk, E. (1995). Sentence prosody: Intonation, stress, and phrasing. *The handbook of phonological theory*, 1, 550-569.
Sredojević, D. (2017). Средојевић, Дејан. *Фонетско-фонолошки опис акцената у стандардном српском језику – од специфичног ка општем*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
Szabolcsi, A. (1994). All quantifiers are not equal: The case of focus. *Acta Linguistica Hungarica*, 42(3-4), 171-187.
Zubizarreta, M. L. (1998). *Prosody, focus, and word order*. MIT Press.

AKUSTIČKI KORELATI INFORMACIJSKOG I KONTRASTIVNOG FOKUSA U SRPSKOM JEZIKU

Rezime

Rad predstavlja rezultate pilot istraživanja, koje je deo šireg istraživanja odnosa između prozodije i informacijske strukture u srpskom jeziku. U ovoj fazi istraživanja autori su proučavali akustičke korelate fokusa u poziciji rečeničnog objekta, uključujući opseg osnovnog tona (F0), minimalne i maksimalne vrednosti F0, vrednosti intenziteta i trajanja. Ciljevi istraživanja bili su da se ustanove akustički korelati fokusa, da se ustanovi da li postoje razlike između širokog i uskog fokusa, kao i između različitih vrsta uskog fokusa. Istraživanje je zasnovano na eksperimentu produkcije, u kom je 20 ispitanika čitalo ciljne rečenice u kojima su varirani relevantni parametri. Rečenice su sadržale četiri dvosložne reči, sa redosledom subjekat, glagol, objekat i adverbijal. Rezultati su pokazali da opseg F0 nije značajan pokazatelj prisustva fokusa, dok vrednosti F0 pokazuju razliku između objekta u fokusu i van fokusa. Međutim, one nisu značajni pokazatelji razlike između različitih vrsta fokusa. Slični nalazi dobijeni su i za vrednosti intenziteta. Trajanje se pokazalo kao značajan faktor prisustva/odsustva fokusa, ali je i jedina uočena akustička vrednost koja ukazuje na razliku između širokog i uskog fokusa, budući da su informacijski i kontrastivni fokus imali značajno duže trajanje od nefokusiranog objekta, ali objekat pod širokim fokusom nije imalo značajno duže trajanje od nefokusiranog objekta.

Ključne reči: prozodija, informacijska struktura, focus, akustička analiza, srpski jezik

Maja Marković
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad, Serbia
markovic_vuk@yahoo.co.uk

Predrag Kovačević
Faculty of Philosophy,
University of Novi Sad, Serbia
pedjakovacevic90@gmail.com

UDK 811.163.41'342.42

Nina Ilić

USVAJANJE KONSONANTSKIH SKUPOVA U SRPSKOM JEZIKU KAO MATERNJEM

Cilj istraživanja je bio da ispita proces usvajanja konsonantskih skupova #sC, #tC i #kC strukture (C=konsonant). U istraživanju je učestvovalo 15 ispitanika uzrasta približno 24, 30, 36, 42 i 48 meseci (po tri ispitanika iz svake grupe). Od dece se tražilo da imenuju radnje prikazane uz pomoć vizuelnih stimulusa. Najzastupljeniji fonološki procesi bili su redukcija i pojednostavljivanje. Redukcija je bila najviše prisutna u prvoj i nešto manje u drugoj grupi. Iako se nije pojavila u trećoj i četvrtoj grupi, ponovo je bila prisutna kod najstarijeg testiranog uzrasta. Pojednostavljivanje fonema iz skupa jedini je fonološki proces koji je bio prisutan u svim grupama. Kako se proces redukcije smanjivao, tako je proces pojednostavljivanja postajao češći. Osim redukcije i pojednostavljivanja, javili su se i epenteza, kao i metateza. Slučajevi asimilacije nisu zabeleženi. Kao i u prethodnim studijama (Mc Leod, Van Doorn&Reed, 2001; Hefter, 2012), primećeno je da proces usvajanja konsonantskih skupova nije linearan.

Ključne reči: usvajanje, konsonantski skup, redukcija, pojednostavljivanje

1. UVOD

Usvajanje konsonantskih skupova se u literaturi navodi kao jedan od najdugotrajnijih aspekata razvoja govora kod dece (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001). Iako neka deca pravilno izgovaraju pojedine skupove već sa dve godine starosti (Stoel-Gammon, 1987), druga mogu imati teškoća pri savladavanju skupova i sa čak osam ili devet godina (Smit et al., 1990). Iz tog razloga, usvajanje konsonantskih skupova je interesantna tema za istraživanje godinama unazad.

Postojeće studije koje se bave razvojem govora kod dece u srpskom jeziku kao maternjem otkrile su da se na ranom uzrastu često javljaju skraćivanje, metateza, kao i problemi sa vibrantom /r/ (Kostić i Vladisavljević, 1995; Kostić i Vladisavljević, 1997; Naumović, 2000; Radulović, 2017). Glavni cilj trenutnog istraživanja je da ispita proces usvajanja konsonantskih skupova #sC, #tC i #kC (C=konsonant) različite strukture. U radu će prvo biti dat pregled literature vezane za fonološki sistem srpskog jezika i usvajanje konsonantskih skupova u 2. poglavlju. Zatim će biti opisana metodologija istraživanja u 3. poglavlju, a onda sledi prikaz rezultata u 4. poglavlju. U 5. poglavlju ćemo izvući najvažnije zaključke iz istraživanja, osvrnuti se na to kako se oni uklapaju u dosadašnju teoriju i dati sugestije i smernice za istraživanja u budućnosti.

2. TEORIJSKA POZADINA

2.1. Fonološki sistem srpskog jezika

Fonološki sistem srpskog jezika sastoji se od 30 fonema. Prema prirodi strikture, odnosno načinu tvorbe, foneme se dele na vokale i konsonante, koji se dalje dele na sonante i opstruente. Vokali su najsonorniji glasovi, kod kojih prilikom artikulacije ne dolazi do kontakta između artikulatora. U srpskom jeziku ima 5 vokala.

Nešto manju sonornost od vokala imaju sonanti. Među njima je 3 aproksimanta /l, lj, j/, kod kojih ne dolazi do prekida protoka fonacione struje. U sonante spadaju i apikalni vibrant /r/, kao i nazalni sonanti /m, n, nj/, kod kojih dolazi do kontakta između artikulatora, ali suženje u glasovnom traktu nije toliko da bi se proizvela frikcija. Među sonante se tradicionalno ubraja i spirant /v/ (Subotić, Sredojević i Bjelaković, 2012).

Prema načinu tvorbe, opstruenti se dele na frikative, afrikate i plozive, koji zauzimaju poslednje mesto na skali sonornosti. Frikativne suglasnike karakteriše prepreka u vidu tesnaca. Kod afrikata se ostvaruje potpuna prepreka protoku fonacione struje, ali se ona otpušta postepeno, za razliku od ploziva gde se ona otpušta naglo. Sve opstruente srpskog jezika karakteriše prisustvo ili odsustvo treperenja glasnih žica, na osnovu čega se oni unutar svojih grupa dele na zvučne i bezvučne parnjake (Subotić, Sredojević i Bjelaković, 2012).

Kombinacijom vokala i konsonanata nastaje slog. Slog se sastoji iz nastupa (uzlaza) i rime, koju čine nukleus (jezgro) i koda (rub). Nukleus sloga čine vokali, ali i slogotvorno /r/. Konsonantski skupovi mogu se naći kako u nastupu, tako i u kodi sloga. U srpskom jeziku nalazimo nizove konsonanata u uzlazu kod kojih postoji uspon sonornosti, dok u kodi nalazimo nizove sa padom, ali ne i nizove sa usponom sonornosti (Zec, 2000). Moguće kombinacije konsonanata u skupovima ograničene su pravilnostima vezanim za sonornost glasova o kojima će ponovo biti reči u odeljku 2.4.

2.2. Usvajanje skupova

U studijama ne postoje podaci o produkciji skupova kod dece mlađe od dve godine; to je uzrast od kog počinje da se piše o ovoj sposobnosti (French, 1989; Lleo&Prinz, 1996). Kako Ingram (1991) kroz svoju teoriju o fonološkom usvajanju objašnjava, razlog zbog kog produkcija skupova počinje na ovom uzrastu može biti razvijanje detetove sposobnosti fonološke analize receptivnog vokabulara u pogledu fonotaktike. To je period u kome dete razvija fonološku svest o postojanju kompleksnijih fonotaktičkih oblika nego što su to CV, VC ili CVCV struktura, kao što je na primer CCVVC (V=vokal). Takođe, uzrok može biti sazrevanje detetovog motornog mehanizma za govor (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001).

Kako Radulović (2017: 115) navodi, produkcija skupova je najveći problem na početku govorne faze, te oni često bivaju izostavljeni. Ni skupovi koji se rano usvoje nisu uvek po svojoj formi identični skupovima koje produkuju odrasli. Deca ili izostave jedan od segmenata iz skupa, ili mu promene formu, zadržavajući pritom ciljnu strukturu sloga, a može se desiti i da izmene strukturu sloga. Ovi procesi biće detaljnije opisani u narednom odeljku.

2.3. Fonološki procesi prisutni tokom usvajanja skupova

Fonološki procesi kojima se opisuju izmene u produkciji skupova kod dece su: redukcija, pojednostavljivanje, epenteza, asimilacija (koalescencija) i metateza (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001).

Redukcija skupa se definiše kao "brisanje jednog ili više konsonanata iz ciljnog skupa, tako da se samo jedan konsonant javlja na margini sloga" (Grunwell, 1987: 217). Ovaj proces je najprisutniji i najdugotrajniji u razvoju produkcije skupova (Shriberg&Kwiatkowski, 1980). Istraživanja su pokazala da se u slučaju skupova koji se sastoje iz opstruenta i aproksimanta, skup redukuje na opstruent, dok se u skupovima koji počinju fonemom /s/, skupovi redukuju na drugi element (Smit, 1993). Kada ne dođe do izostavljanja, već do izmene jednog elementa, isti konsonant je u pitanju (Smit, 1993).

Poredeći razne interjezičke studije, Lok (1983: 71) je došao do sledećih zaključaka vezanih za redukciju skupova:

1. Ukoliko se u skupu nađe poluvokal ili likvid, on po pravilu zauzima drugo mesto i on je element koji biva izostavljen;
2. U drugim slučajevima, prvi član će biti ploziv ili frikativ i deca će ga izostaviti;

3. Ukoliko su oba člana plozivi, frikativi ili nazali, deca će izostaviti prvi ploziv, frikativ ili nazal.

Studija slučaja koja se bavi analizom govora bliznakinja, izvornih govornica hrvatskog jezika u razdoblju između njihove dve i po i tri godine, navodi reči deca (djeca), *Segulica* (Snjeguljica) i *dokol* (doktor) kao primere za izostavljanje konsonanata iz skupova (Josipović Smojver, 2003: 174).

Sistematično izostavljanje pojedinih konsonanata iz skupa može se objasniti uz pomoć teorije markiranosti (engl. Markedness Theory) i principa poretka po sonornosti (engl. Sonority Sequencing Principle). O njima će biti više reči u narednom odeljku.

Pojednostavljivanje skupa se javlja onda kada su oba elementa prisutna, ali su jedan ili oba konsonanta drugačiji u odnosu na konsonante koje produkuju odrasli. Pojednostavljivanje skupa kod dece se češće javlja kada pojava redukcije skupa počne da opada (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001). Najčešća pojednostavljivanja koja se javljaju jesu vezana za likvide /l,r/ koji se realizuju kao [w, j] (Grunwell, 1987). U srpskom jeziku, deca zamenjuju vibrant /r/ lateralom /l/ (kao kod primera *plitam, unutla*), što nestaje sa razvojem vibranta /r/ (Kostić i Vladisavljević, 1995: 149).

Preostala tri fonološka procesa nisu toliko česta. Epenteza ne menja broj ili kvalitet fonema, već strukturu sloga. Ona podrazumeva ubacivanje vokala između dva konsonanta u skupu (Shriberg&Kwiatkowski, 1980). S druge strane, asimilacija podrazumeva redukciju skupa, tako što se obeležja dva ciljna konsonanta stapaju u jednom novom elementu (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001). Josipović Smojver (2003: 174) navodi *umonda* (umorna) kao primer za asimilaciju u kombinaciji sa metatezom u toku usvajanja hrvatskog jezika. Konačno, metateza podrazumeva obrtanje redosleda elemenata u skupu (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001). Naumović (2000:45) navodi *trvić* (vrtić) kao primer za metatezu u lingvalnoj fazi razvoja govora u srpskom jeziku, dok Josipović Smojver (2003: 174) navodi primere *tipčica* (ptičica) i *fask* (faks).

2.4. Teorija markiranosti i princip poretka po sonornosti

Kao što je već istaknuto, usvajanje konsonantskih skupova predstavlja dugotrajan i kompleksan proces. Autori mnogih studija su pokušali da poteškoće sa usvajanjem skupova kod dece objasne uz pomoć koncepta sonornosti (Ohala, 1999; Wyllie-Smith & McLeod, 2002). Primećeno je da se već kod 7 do 10 meseci starih beba javlja sklonost ka slogovima formiranim po principu sonornosti, tj. sa maksimalnim porastom u sonornosti (Oller&Eilers, 1988; Yavas&Gogate, 1999). Takođe, kod dece predškolskog uzrasta primećena je redukcija skupa tako da konsonant koji ostaje omogućava maksimalan porast u sonornosti (Ohala, 1999; Yavas&Gogate, 1999). Sve ovo ukazuje na to da sonornost može biti princip po kome se organizuje rano usvajanje slogova (Hefter, 2012).

Sve skale sonornosti se uglavnom poklapaju kada je reč o poretku fonema, uz prisustvo manjih odstupanja (Yavas, 2006; Zec, 1995). Što je otvoreniji vokalni trakt, to je i sonornost veća. Smatra se da vokali imaju najveću sonornost, prate ih sonanti, a na kraju su opstruenti (frikativi, afrikati, plozivi), koji imaju manju sonornost. U tabeli 1, prikazana je hijerarhija fonema u srpskom jeziku na skali, počev od najniže sonornosti levo, ka najvišoj sonornosti desno, preuzeta iz Zec (2007: 282). Kao što se može videti na skali, likvide su sonornije od nazala, a likvida /r/ je sonornija od likvide /l/. Zec (2007: 283) navodi i da je nazal /n/ potencijalno sonorniji od nazala /m/.

Opstruenti	<	**Nazali**	<	**Likvide**	<	**Likvida**	<	**Vokali**
		/n,m,nj/		/l,lj/		/r/		

Tabela 1 – Skala sononornosti (preuzeto iz Zec, 2007)

Prema principu poretka po sonornosti, foneme sa niskim vrednostima sonornosti se nalaze na marginama sloga, a foneme sa višim vrednostima sonornosti su bliže centru (Clements, 1990). Konso-

nantski skupovi mogu da budu formirani u skladu sa ovim principom ili da ga krše (na primer skup /st-/ kod koga frikativ /s/ koji ima veću sonornost dolazi pre ploziva /t/ koji ima manju sonornost). Što više slogovi odstupaju od principa poretka po sonornosti, to su oni kompleksniji, više markirani i teži za usvajanje (Eckman, 1977; Ohala, 1999).

2.5. Supstitucije fonema

U ranim fazama razvoja govora kod dece, često se javljaju supstitucije fonema. Ingram (1991) pokazuje kako ove supstitucije nisu sporadične, već se javljaju sistematski, prateći usvajanje pojedinih distinktivnih obeležja fonema, koje je prisutno od samog početka usvajanja jezika. Na primer, dete koje usvoji fonemu /d/, može da je upotrebi i umesto foneme /b/. Zatim, kada usvoji fonemu /b/, prepoznajući pri tome različito mesto artikulacije ove dve foneme, dete je koristi i umesto foneme /p/. Tek kada usvoji distinktivno obležje zvučnosti, dete će početi da koristi i fonemu /p/. U srbističkoj/kroatističkoj literaturi, piše se o već pomenutoj supstituciji vibranta /r/ lateralom /l/, kao i umekšavanju afrikata (Kostić i Vladisavljević, 1995; Josipović Smojver, 2003).

3. ISTRAŽIVANJE

3.1. Ispitanici

Petnaestoro monolingvalne dece koja usvajaju srpski jezik, uzrasta od 1;11 (godina; meseci) do 4;4 (godina; meseci) učestvovalo je u eksperimentu. Uzrast od dve godine je odabran kao polazna tačka za prikupljenje podataka iz brojnih razloga. Prvo, uzrast od dve godine je uzrast na kom se prvi put beleži produkcija skupova kod dece u raznim jezicima (French, 1989; Leo&Printz, 1996). Drugo, to je uzrast na kome deca naglo počinju sa produkcijom reči (engl. “word spurt”) i počinju da koriste kompleksne fonotaktičke strukture (Ingram, 1991). Deca su bila podeljena u pet starosnih grupa 23-24, 31-33, 35-36, 39-44 i 48-52 meseci. Prosečna starost po grupi bila je približno 24, 32, 36, 41 i 50 meseci. Bilo je sedam dečaka i osam devojčica. Bilo je po tri učesnika u svakoj grupi. Nijedno dete nije imalo jezičku manu ili poteškoću u učenju. Deca su testirana u martu 2015, u vrtiću “Mrvica”, PU “Radosno detinjstvo” u Novom Sadu.

3.2. Metodologija i stimulusi

Tehnika prikupljanja podataka je bila struktuirani intervju uz korišćenje unapred pripremljenih vizuelnih stimulusa (igračaka uz pomoć kojih ispitivač ilustruje radnje i vizuelnog materijala), a od dece se tražilo da imenuju navedene radnje. Izabrano je osam glagola koji sadrže #sC, #tC i #kC skupove. Eksperiment je bio podeljen u dva dela, u kojima su se koristili različiti stimulusi. Kako bismo prikazali ciljne radnje, u prvom delu eksperimenta smo koristili igračke, dok su crteži korišćeni u drugom delu. Različiti stimulusi doprineli su raznovrsnosti eksperimenta, kako bi deca što više uživala i bila zainteresovana. Opisi ispitivača, kao i pitanja, pripremljeni su unapred.

U prvom delu eksperimenta, testirana je produkcija konsonantskih skupova u sledećim glagolima: /sp-/ u *spavati*, /sk-/ u *skakati*, /sv-/ i /-tl-/ u *svetleti*, i /-tv-/ u *zatvoriti*. Primer igračke koja je korišćena kao stimulus za glagol *spavati* dat je na slici broj 1.

Slika 1 – Igračka kao stimulus za glagol *spavati*

U drugom delu eksperimenta, testirana je produkcija konsonantskih skupova u sledećim glagolima: /trč-/ u *trčati*, /-tv-/ u *otvoriti*, /-kv-/ u *pokvariti* i /st-/ u *staviti*. Primer crteža koji je korišćen kao stimulus za glagol *trčati* dat je na slici broj 2.

Slika 2 – Crtež kao stimulus za glagol *trčati*

3.3. Procedura

Pre početka testiranja dobijena je saglasnost roditelja za učešće njihove dece u istraživanju. Roditelji su takođe dali dozvolu da se sesije snimaju uz pomoć diktafona. Kasnije je svaki intervju transkribovan. Petnaest učesnika je testirano u pojedinačnim sesijama, u jednoj od prostorija vrtića. U prostoriji su bili prisutni samo ispitivač, dete, i povremeno vaspitačica, što se nije moglo izbeći, jer neka deca nisu bila voljna da učestvuju bez prisustva vaspitačice. Povremena ometanja bila su prisutna, kao i buka, kada bi se deca premeštala iz jedne prostorije u drugu ili izlazila napolje. Druge poteškoće koje su se javile pri ispitivanju bile su vezane za slučajeve kada bi dete izbegavalo da odgovori na pitanje ili bi započelo razgovor na drugu temu. Ipak, u većini slučajeva deca su pokazala interesovanje i nije im bilo teško da se fokusiraju na zadatak.

Prvo se ispitivač upoznao sa decom i proveli su neko vreme zajedno pre nego što je testiranje počelo. Deca su se upoznala i sa igračkama i rečeno im je da će se od njih tražiti da kažu šta igračke

rade. Procedura se sastojala iz opisivanja svake situacije od strane ispitivača, nakon čega bi ispitivač pitao dete šta igračka radi. Ispod je data situacija koja je prikazana deci, koju prati očekivani odgovor:

Ispitivač: „Imamo prvo jednog kucu... Sad se kuca jako umorio, moramo da ga pokrijemo ovako vidiš i sad on (imitacija spavanja), šta radi on?"
Ispitanik: „Spava."
Ispitivač: „Da, jako dobro."

Drugi deo intervjua se sastojao iz pitanja vezanih za crteže. Od deteta se očekivalo da pogleda sliku i da kaže šta osoba na slici radi ili šta se dešava, u slučaju neanimatnog subjekta. Primer jedne situacije je sledeći:
Ispitivač: „Pogledaj ovog batu. Šta on radi?"
Ispitanik: „Trči."
Interviewer: „Tako je."

Ispitivač bi davao neutralni podstrek deci da nastave sa odgovorima i pravio bi kratku pauzu između dve situacije. Ako dete ne bi odgovorilo, ispitivač bi ponovio pitanje. Ako bi dete i dalje ćutalo, ispitivač bi prešao na naredno pitanje.

4. REZULTATI

4.1. Grupa 1 (2;0)

Iz tabele 2 može se videti da je najčešći fonološki proces prisutan na najmlađem uzrastu bila redukcija. Glagol *spavati* bio je jedini glagol koji su izgovorile sve tri devojčice. Kod skupa /sp-/ u sva tri odgovora bila je prisutna redukcija, odnosno izostavljanje prvog konsonanta iz skupa, tako da je ciljno [spava] bilo realizovano kao [pava]. Glagol *skakati* bio je izgovoren dva puta, i u oba primera je takođe bila prisutna redukcija, odnosno izostavljanje prvog konsonanta iz skupa, tako da je ciljno [skatʃe] bilo realizovano kao [katse]. Ovde treba primetiti i da je kod obe devojčice bila prisutna supstitucija afrikate /č/ afrikatom /c/ nezavisno od skupa.

Glagol iz druge grupe glagola prikazanih crtežima, *trčati,* koji se sastoji od skupa sa tri konsonanta, bio je izgovoren dva puta, ali ne na isti način. Jedna devojčica zamenila je vibrant /r/, vokalom /u/, te je u ovom primeru zapravo bilo prisutno i pojednostavljivanje i epenteza [trtʃi] → [tutsi]. Kod ove devojčice je takođe bila prisutna supstitucija afrikate /č/ afrikatom /c/. Kod druge devojčice, u skupu su bili prisutni isti fonološki procesi, ali je ona vibrant /r/ zamenila vokalom /ə/, tako da je ciljni oblik [trtʃi] zamenjen oblikom [tətsi]. Na kraju, glagol *otvoriti* takođe je izgovoren dva puta, mada je jedan od odgovora bio prilično daleko od ciljne forme [otvori] → [ovoke]. Kod obe devojčice, bila je prisutna redukcija, ali je prva izostavila prvi, a druga drugi konsonant u skupu [otvoreno] → [otoreno]. Glagoli *svetleti, zatvoriti, pokvariti* i *staviti* nisu produkovani u prvoj grupi.

	#sC skupovi	**#tC skupovi**	**#kC skupovi**
NIN	pava,	/	/
NEV	pava, kace	tuci, ovoke	/
MIL	pava, kace	təci, otoreno	/
Fonološki procesi:	redukcija	pojednostavljivanje, epenteza, redukcija	/

Tabela 2 – Izgovoreni skupovi u grupi 1

4.2. Grupa 2 (2;6)

Iz tabele 3 vidi se da je u drugoj grupi produkovan značajno veći broj glagola, ali su fonološka odstupanja od ciljnih skupova još uvek bila prisutna i raznovrsna. Što se tiče glagola *spavati*, dva ispitanika su izgovorila skup /sp-/ pravilno, a jedna devojčica je izostavila prvi konsonant iz skupa, te je ciljno [spava] bilo realizovano kao [pava]. Fonološku raznovrsnost vidimo već kod drugog glagola *skakati*, koji su tri ispitanika iz ove grupe izgovorila na tri različita načina. Dva dečaka su pravilno izgovorila ciljni skup /sk-/. Kod treće ispitanice bila je prisutna redukcija, odnosno izostavljanje prvog konsonanta iz skupa, tako da je ciljno [skatʃe] bilo realizovano kao [katse]. Međutim, važno je spomenuti da nijedan od tri ispitanika nije pravilno izgovorio afrikatu /č/. Dok su je dva ispitanika zamenila afrikatom /c/, treći ispitanik ju je zamenio frikativom /s/. Treći glagol, *svetleti*, izgovorila su dva ispitanika, a jedan oblik bio je identičan ciljnom. Kod drugog ispitanika bilo je prisutno pojednostavljivanje tj. supstitucija foneme /t/, fonemom /k/ u skupu /-tl-/, dok je inicijalni skup /sv-/ pravilno izgovoren. U ovoj grupi izgovoren je i glagol *zatvoriti se* i to tri puta. Ipak, ciljni skup /-tv-/ samo je jednom pravilno izgovoren. U preostala dva slučaja jednom je bila prisutna redukcija, gde je izostavljen sonant, tj. drugi element iz skupa, a jednom je bilo prisutno pojednostavljivanje, gde je sonant /v/ zamenjen lateralom /l/. U sva tri slučaja, nezavisno od skupa, vibrant /r/ zamenjen je lateralom /l/.

Što se tiče glagola prikazanih na crtežima, glagol *trčati* izgovoren je dva puta. Kod jednog ispitanika bili su prisutni isti fonološki procesi kao u prethodnoj grupi (pojednostavljivanje i epenteza), te je ciljni oblik [trtʃi] zamenjen oblikom [tətsi]. Kod drugog ispitanika, poslednji konsonant u skupu /č/ zamenjen je frikativom /s/. Sledeći glagol *pokvariti se,* jednom je izgovoren pravilno, a jednom je bila prisutna redukcija, te je umesto ciljnog [pokvarila] izgovoreno [kaliva] (osim drugog elementa u skupu /-kv-/ izostavljen je i ceo prvi slog). Opet je, nezavisno od skupa, vibrant /r/ zamenjen lateralom /l/, a i lateral /l/ zamenjen je sonantom /v/, tako da bi ovde mogao da bude prisutan i slučaj fonološke metateze. Slično glagolu *zatvoriti se*, kod glagola *otvoriti se*, skup /-tv-/ je jednom pravilno izgovoren, a u drugom slučaju je bilo prisutno pojednostavljivanje, gde je sonant /v/ zamenjen lateralom /l/. U oba slučaja, nezavisno od skupa, vibrant /r/ zamenjen je lateralom /l/. Glagol *staviti* izgovoren je dva puta u ovoj grupi, jednom pravilno, a drugi put uz redukciju skupa, uz brisanje prvog konsonanta.

	#sC skupovi	**#tC skupovi**	**#kC skupovi**
DAN	spava,skace,svekli,stavila	svekli,zatvolila,təci,otvolila	kaliva
MIL	pava, kace, tavila	zatlolila,otlolila	
STR	spava, skase, svetli	svetli, zatolili, trsi	pokvalio
Fonološki procesi:	redukcija	redukcija, pojednostavljivanje, epenteza	redukcija

Tabela 3 - Izgovoreni skupovi u grupi 2

4.3. Grupa 3 (3;0 grupa)

U trećoj grupi izgovoreni su gotovo svi skupovi kao što se može videti u tabeli 4. Samo jedan ispitanik nije izgovorio glagol *pokvariti se.* Konsonantski skup /sp-/ u glagolu *spava* pravilno su izgovorila sva tri ispitanika. Konsonantski skup /sk-/ u glagolu *skače* pravilno su izgovorila sva tri ispitanika, iako je i dalje u sva tri primera bila prisutna supstitucija afrikate /č/ afrikatom /c/. Kod glagola *svetli*, sva tri ispitanika pravilno su izgovorila skup /sv-/, a dva su pravilno izgovorila skup /-tl-/, dok je kod jednog bilo prisutno pojednostavljivanje tj. supstitucija foneme /t/ fonemom /k/. Sva tri ispitanika pravilno su izgovorila skup /-tv-/ kod glagola *zatvorila,* ali je kod dva ispitanika još uvek bila prisutna supstitucija vibranta /r/ lateralom /l/ nezavisno od skupa.

Iz druge grupe glagola prikazanih crtežima, najzanimljivija je bila produkcija glagola *trčati,* kod koga su ispitanici i u ovoj grupi imali poteškoće. Ponovili su se fonološki procesi prisutni u mlađim grupama. Kod dva ispitanika bili su prisutni pojednostavljivanje i epenteza, te je ciljni oblik [trtʃi] zamenjen oblikom [tətsi], dok je kod trećeg ispitanika umesto vibranta /r/ upotrebljen vokal /u/, što se javilo i u prvoj grupi. Interesantno je da je ovo prvi ispitanik koji nije afrikatu /č/ zamenio afrikatom /c/, već ju je zamenio afrikatom /ć/, tako da je ciljni oblik umesto [trtʃi] bio [tut͡ʃi]. Što se tiče glagola *pokvariti,* to je jedini glagol koji u ovoj grupi jednom nije izgovoren. U preostala dva slučaja, skup /-kv-/ jednom je pravilno izgovoren, dok je u drugom slučaju bila prisutna fonološka metateza i supstitucija vibranta /r/ likvidom /l/ [poklavio]. Sva tri ispitanika pravilno su izgovorila skup /-tv-/ kod glagola *otvorila,* ali je kod dva ispitanika još uvek bila prisutna supstitucija vibranta /r/ lateralom /l/ nezavisno od skupa. Skup /st-/ u glagolu *staviti* bio je pravilno izgovoren sva tri puta.

	#sC skupovi	**#tC skupovi**	**#kC skupovi**
DUS	spava,skace,svekli,stavila	svekli,zatvolila,təci,otvolila	pokvalio
LEN	spava,skace,svetli,stavi	svetli,zatvorilo,təci,otvorila	
OGN	spava,skace,svetli,stavila	svetli,zatvolila,tući,otvolila	poklavio
Fonološki procesi:	/	pojednostavljivanje, epenteza	metateza

Tabela 4 – Izgovoreni skupovi u grupi 3

4.4. Grupa 4 (3;6 grupa)

U ovoj grupi produkcija skupova je bila veoma uspešna, kao što se može videti u tabeli 5. Skup /sp-/ u glagolu *spava* svi ispitanici su izgovorili pravilno, a isto je bilo i sa skupom /sk-/ u glagolu *skače.* Bitno je istaći da su u ovoj grupi po prvi put dva ispitanika pravilno izgovorila afrikatu /č/, a samo je jedan zamenio afrikatom /c/. Kod glagola *svetli*, sva tri ispitanika pravilno su izgovorila skup /sv-/, a dva su pravilno izgovorila skup /-tl-/, dok je kod jednog bilo prisutno pojednostavljivanje tj. supstitucija laterala /l/ plozivom /k/, za razliku od prethodnih grupa u kojima je uvek ploziv /t/ bio zamenjen plozivom /k/. Sva tri ispitanika pravilno su izgovorila skup /-tv-/ kod glagola *zatvorila,* ali je po prvi put samo kod jednog ispitanika bila prisutna supstitucija vibranta /r/ lateralom /l/.

Što se tiče druge grupe glagola, situacija se dosta promenila u odnosu na mlađe grupe. Po prvi put konsonantski skup /trč-/ je dva puta pravilno izgovoren (a jednom glagol nije izgovoren uopšte). Glagol *pokvariti* je dva puta izgovoren i oba puta je konsonantski skup /-kv-/ pravilno izgovoren, a ni vibrant /r/ nije više zamenjen lateralom /l/. Konsonantski skup /-tv-/ u glagolu *otvoriti*, tri puta je pravilno izgovoren, dok je vibrant /r/ samo jednom zamenjen lateralom /l/ nezavisno od skupa. Skup /st-/ u glagolu *staviti* bio je pravilno izgovoren sva tri puta.

	#sC skupovi	**#tC skupovi**	**#kC skupovi**
MIL	spava,skace,svetki,stavila	svetki,zatvolila,otvolili	
TEO	spava,skače,svetli,stavila	svetli,zatvorila,trči,otvorila	pokvario
VUK	spava,skače,svetli,stavila	svetli,zatvorila,trči,otvorena	pokvari
Fonološki procesi:	/	pojednostavljivanje	/

Tabela 5 – Izgovoreni skupovi u grupi 4

4.4. Grupa 5 (4;0 grupa)

Iako je ovo bila najstarija testirana grupa, javili su se fonološki procesi koji su bili prisutni u prethodnim, mlađim grupama, što je u skladu sa ranijim istraživanjima o usvajanju skupova (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001; Macken, 1993, Hefter, 2012). Konsonantski skup /sp-/ pravilno je izgovoren svaki put. Za razliku od njega, skup /sk-/ samo je jednom pravilno izgovoren, što nije bio slučaj u prethodne dve grupe. U preostala dva slučaja bila je prisutna redukcija odnosno izostavljanje prvog konsonanta iz skupa. Osim toga afrikata /č/ jednom je zamenjena afrikatom /c/, a jednom frikativom /s/. Kod glagola *svetli,* inicijalni konsonantski skup /sv-/ je sva tri puta pravilno izgovoren, dok je skup /-tl-/ pravilno izgovoren dva puta, a u trećem slučaju bilo je prisutno pojednostavljivanje tj. supstitucija foneme /t/ fonemom /k/. Sva tri ispitanika pravilno su izgovorila skup /-tv-/ kod glagola *zatvorila,* ali je kod dva ispitanika bila prisutna supstitucija vibranta /r/ lateralom /l/ nezavisno od skupa.

Slična je situacija i kod druge grupe glagola, prikazanih crtežima. Za razliku od prethodne grupe u kojoj je glagol *trči* bio pravilno izgovoren dva puta, u ovoj grupi je samo jedan ispitanik pravilno izgovorio ciljni skup /trč-/. U preostala dva slučaja dolazilo je do izmena. Malo je pojednostavljen oblik u kome je treći konsonant iz skupa afrikata /č/ zamenjena afrikatom /c/. U narednom primeru ponovio se slučaj iz prethodnih grupa - bili su prisutni pojednostavljivanje i epenteza, te je ciljni oblik [trʧi] zamenjen oblikom [təsi], gde je osim izmenjenog drugog elementa i ubačenog vokala, afrikata /č/ bila zamenjena frikativom /s/. Konsonantski skup /-kv-/ iz glagola *pokvariti* samo je jednom izgovoren. U preostala dva slučaja, jednom je ovaj glagol bio zamenjen glagolom *polomiti*, a jednom nismo dobili odgovor. Konsonantski skup /-tv-/ u glagolu *otvoriti*, sva tri puta je pravilno izgovoren. Kod dva ispitanika bila je prisutna supstitucija vibranta /r/ lateralom /l/ nezavisno od skupa. Sva tri ispitanika pravilno su izgovorila skup /st-/ u glagolu staviti. Svi skupovi prikazani su u tabeli 6.

	#sC skupovi	**#tC skupovi**	**#kC skupovi**
NIK	spava,kače,svetli,stavila	svetli,zatvorilo,trči,otvorila	
VUK	spava,kace,svekli,stavila	svekli,zatvolilo,trci,otvolila	pokvalio
MIL	spava,skase,svetli,stavila	svetli,zatvolena,təsi,otvolila	polomio
Fonološki procesi:	redukcija	pojednostavljivanje, epenteza	/

Tabela 6-Izgovoreni skupovi u grupi 5

4.5. Razvojni tok #sC, #tC i #kC skupova

U tabeli 7 se vidi da su najzastupljeniji fonološki procesi prisutni u toku usvajanja #sC, #tC i #kC skupova bili redukcija i pojednostavljivanje. Redukcija je bila najviše prisutna u prvoj i nešto manje u drugoj grupi. Iako se nije pojavila u trećoj i četvrtoj grupi, ponovo je bila prisutna kod najstarijeg testiranog uzrasta. Pojednostavljivanje foneme iz skupa jedini je fonološki proces koji je bio prisutan u svim grupama. Kako se proces redukcije smanjivao, tako je proces pojednostavljivanja bio češći, što je u skladu sa dosadašnjom literaturom (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001). Osim redukcije i pojednostavljivanja, javljali su se i epenteza, i to kod skupa /trč-/, kao i metateza, kod skupa /kv-/. Slučajevi asimilacije nisu zabeleženi.

U najmlađoj grupi nijedan od izgovorenih skupova nije bio isti kao ciljni. Kod #sC skupa jedini fonološki proces bila je redukcija, koja se javila pet puta. Kod #tC skupa, po dva puta su se javili pojednostavljivanje, epenteza i redukcija, a #kC skup nije izgovoren. Na sledećem testiranom uzrastu, redukcija kod #sC skupa je opala (3). Kod #tC skupa bilo je uglavnom prisutno pojednostavljivanje (5), a po jednom su se javili i redukcija i epenteza. Kod #kC skupa, koji je prvi put izgovoren u ovoj grupi,

bila je prisutna redukcija (1). Na sledećem testiranom uzrastu, svi ispitanici su pravilno izgovorili #sC skupove. Kod #tC skupova pojednostavljivanje je još uvek bilo prisutno (4), kao i epenteza kod skupa /trč-/ (3). Kod #kC skupova, jednom se javila metateza. Na sledećem uzrastu gotovo da nije bilo grešaka, samo se jednom pojavilo pojednostavljivanje kod #tC skupa. Međutim, na najstarijem uzrastu bili su prisutni neki od prethodno opisanih fonoloških procesa – redukcija kod #sC skupova (3), pojednostavljivanje kod #tC skupova (3) i epenteza kod #tC skupova (1).

	Grupa 1	Grupa 2	Grupa 3	Grupa 4	Grupa 5
#sC	redukcija(5)	redukcija(3)	/	/	redukcija(3)
#tC	pojednostavljivanje(2) epenteza(2) redukcija(2)	pojednostavljivanje(5) redukcija(1) epenteza(1)	pojednostavljivanje(4) epenteza (3)	pojednostavljivanje(1)	pojednostavljivanje(3) epenzeza(1)
#kC	nije izgovoren	redukcija(1)	metateza(1)	/	/

Tabela 7 – Fonološki procesi prisutni u izgovoru #sC, #tC i #kC skupova na različitim uzrastima

U narednom odeljku, fokusiraćemo se na diskusiju dobijenih rezultata i donošenje zaključaka.

5. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

5.1. Implikacije za teoriju

U odeljku 2.3. već je bilo reči o markiranosti skupa /st-/, kod koga frikativ /s/ koji ima veću sonornost dolazi pre ploziva /t/ koji ima manju sonornost. Isti je slučaj i sa skupovima /sp-/ i /sk-/ testiranim u ovom istraživanju, što sve objašnjava njihovu kompleksnost pri usvajanju. Ipak interesantno je primetiti da frikativ /s/ iz skupa /sv-/ nijednom nije izostavljen u ovom istraživanju, a uzrok tome bi mogao biti taj što je u pitanju skup koji se sastoji iz frikativa i sonanta, što poštuje princip poretka po sonornosti.

Videli smo da je jedini fonološki proces prisutan u produkciji #sC skupova kod dece u ovom istraživanju bila redukcija. Rezultati prethodnih studija usvajanja maternjeg jezika pokazuju da mnoga deca izostavljaju element koji ima veću sonornost, pa bi se moglo reći da obrasce redukcije određuju faktori sonornosti (Hefter, 2012), što je u skladu sa rezultatima dobijenim u ovom istraživanju. Štaviše, fonološka istraživanja su pokazala da je artikulacija foneme /s/ na početku skupa jedna od najtežih artikulacija (Borden&Gay, 1978; Templin, 1957), te se ona izostavlja (Smit, 1993).

Kada je reč o #tC skupovima, pojednostavljivanje je bilo dosta češće od redukcije. Kada bi se javila redukcija, ona se odvijala prema prethodno opisanim principima, tako da je izostavljan element koji ima veću sonornost (npr. [otvoreno] → [otoreno]). Što se pojednostavljivanja tiče, najučestaliji primer pojednostavljivanja bio je kod skupa /trč-/ kod koga je afrikata /č/ zamenjivana afrikatom /c/ ili frikativom /s/, u skladu sa Jakobsonovim predikcijama o usvajanju jezika (Ingram, 1989: 194), jer se očekuje da će afrikate biti zamenjene frikativom, a prvi frikativ koji se usvaja je /s/. Osim ovog primera, /-tl-/ skup kod glagola *svetli*, najčešće je bio pojednostavljen tako što je umesto ploziva /t/ bio upotrebljen ploziv /k/. Fonema /l/ ima isto mesto izgovora kao fonema /t/, te je zamena dentalnog ploziva /t/ velarnim /k/ deci omogućila lakšu artikulaciju, zbog disimilacije.

U skupu /trč-/ bila je prisutna i epenteza, što je u skladu sa prethodno opisanom tendencijom za formirenjem slogova po principu sonornosti, tj. sa maksimalnim porastom u sonornosti (Oller&Eilers, 1988; Yavas&Gogate, 1999), u pogledu idealne CV strukture sloga.

Kod #kC skupa, zabeležen je primer metateze, i to tako što je ciljno /-kv-/ izgovoreno kao /-kl-/ dok je /v/ prešlo na kraj reči [poklavio]. Treba ovde primetiti i da je vibrant /r/ zamenjen lateralom /l/, što je bio čest slučaj u ovom istraživanju. To je i bilo očekivano, uzimajući u obzir da je fonema /r/ među

poslednjim fonemama koje deca usvoje (Jakobson, 1941, Ruke-Dravina, 1965; Montes-Giraldo, 1971; Hernández-Pina, 1984), a često je mešaju sa fonemom /l/ (Hernández-Pina, 1984; Khattab, 2002), što je zabeleženo i u srpskom jeziku (Kostić i Vladisavljević, 1995).

5.2. Nedostaci istraživanja

Transferzalni nacrt istraživanja nosi opasnost da umesto uzrasnih razlika u stvari primetimo generacijske razlike, jer podatke o stvarnom razvojnom toku pružaju samo longitudinalne studije (Jerković&Zotović, 2005). Trudili smo se da grupe na istom uzrastu budu što više ujednačene (tj. da deca koju ispitujemo ne budu ni previše napredna ni previše ćutljiva, koliko je to bilo moguće). Ipak, treba imati u vidu da je razvoj govora individualan kod svakog deteta, iako prati iste faze, te bi stoga u budućnosti trebalo poraditi na formiranju korpusa koji bi pratio individualan razvoj govora, te omogućio izradu longitudinalnih studija.

Dalje, još jedan nedostatak ovog istraživanja je mali broj ispitanika. Naša prvobitna namera je bila da testiramo najmanje petoro dece u svakoj grupi. Međutim, to nije bilo moguće, zato što nismo uspeli da dobijemo dovoljan broj saglasnosti roditelja. Iz tog razloga treba dobijene rezultate uzeti sa oprezom, sve dok se ne sprovede istraživanje koje će uključiti veći broj ispitanika.

Konačno, treba spomenuti i da smo se odlučili za metod imenovanja radnji prikazanih uz pomoć igračaka i crteža kao stimulusa, kako u rezultatima ne bi bio prisutan uticaj ponavljanja reči ispitivača, koji može da doprinese neadekvatnoj slici detetove fonološke sposobnosti (Goldstein, Fabiano, & Aquiles, 2004). Ipak, to je razlog zbog kog nismo u svim slučajevima dobili sve ciljne glagole, tj. skupove. Da smo se odlučili za metod ponavljanja reči ispitivača, dobili bismo verovatno više odgovora, ali bi uticaj izgovora ispitivača na dečiju produkciju bio upitan.

5.3. Zaključak

Trenutno istraživanje je pokazalo da su najzastupljeniji fonološki procesi prisutni u toku usvajanja #sC, #tC i #kC skupova u srpskom jeziku kao maternjem redukcija i pojednostavljivanje. Takođe, ovo istraživanje je potvrdilo da kako se proces redukcije smanjuje, tako proces pojednostavljivanja postaje češći, kao što su to pokazale ranije studije (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001). Osim redukcije i pojednostavljivanja, javili su se i epenteza, kao i metateza. Sistematično brisanje pojedinih elemenata iz skupa, kao i pojava pojednostavljivanja i epenteze mogu se objasniti uz pomoć principa markiranosti i sonornosti.

Važan zaključak istraživanja je i da je proces usvajanja skupova postepen i da se na starijim uzrastima mogu javiti greške tipične za mlađe uzraste. To govori u prilog tvrdnji da „proces usvajanja konsonantskih skupova karakterišu preokreti i revizije, kao i prilična individualna varijacija" (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001: 107). Ipak, za donošenje pouzdanih zaključaka neophodno je u budućnosti uključiti veći broj ispitanika.

Literatura

Clements, G. N. (1990). The role of the sonority cycle in core syllabification. In: *Papers in laboratory phonology I: between the grammar and the physics of speech* (J. Kingston, M. Beckman, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 283-333.

Eckman, F. (1977). Markedness and the contrastive analysis hypothesis. *Language Learning* 27, 315-330.

French, A. (1989). The systematic acquisition of word forms by a child during the first-fifty- word stage. *Journal of Child Language* 16, 69–90.

Goldstein, B., Fabiano, L., Iglesias, A. (2004). Spontaneous and imitated productions in Spanish-speaking children with phonological disorders. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools* 35, 5-15.

Grunwell, P. (1987). *Clinical phonology* (2nd ed.). London: Croom Helm.
Hefter, H. (2012). *The acquisition of /s/ + consonant onset clusters: A longitudinal study*. MPhil Thesis, Concordia University, Monteral, Quebec, Canada.
Hernández Pina, F. (1984). *Teorias psicosociolingüísticas y su aplicación a la adquisición del español como lengua materna*. Madrid: Siglo XXI.
Ingram, D. (1991). Toward a theory of phonological acquisition. In: *Research on child language disorders: a decade of progress* (J. Miller, ed.). Austin, TX: Pro-Ed, 55-72.
Jakobson, R. (1941/1968). *Child language, aphasia, and phonological universals*, 1–83. The Hague, Paris: Mouton.
Jerković, I., Zotović, M. (2005). *Uvod u razvojnu psihologiju*. Beograd: Centra za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.
Josipović Smojver, V. (2003). Ema, Nina i Emanina: analiza slučaja blizanačkog govora. *Govor* XX, 1–2, 169–179.
Khattab, G. (2002). /r/ Production in English and Arabic bilingual and monolingual speakers. Paper presented at *'r -atics 2: International workshop on sociolinguistic, phonetics and phonological characteristics of /r/*. Brussels, Belgium, December 2002.
Kostić, Đ., Vladisavljević, S. (1995). *Govor i jezik deteta u razvoju*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Kostić, Đ., Vladisavljević, S. (1997). *Govor i jezik, jezik i govor*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Lleo, C., Prinz, M. (1996). Consonant clusters in child phonology and the directionality of syllable structure assignment. *Journal of Child Language* 1, 31–56.
Locke, J. L. (1983). *Phonological acquisition and change*. New York: Academic Press.
Macken, M. A. (1993). Developmental changes in the acquisition of phonology. In: *Developmental neurocognition: speech and face processing in the first year of life* Nato ASI Series (B. Boysson-Bardies, Schonen, P. Jusczyk, P. McNeilage, eds.). Kluwer Academic Publishers, 435-450.
McLeod, S., van Doorn, J., Reed, V. A. (2001). Normal acquisition of consonant clusters. *American Journal of Speech-Language Pathology* 10, 99-110.
Montes Giraldo, J. J. (1971). Acerca de la apropiación por el niño del sistema fonológico español. *Thesaurus* 26, 322-346.

Naumović, M. (2000). *Metodika razvoja govora*. Pirot: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
Ohala, D. K. (1999). The influence of sonority on children's cluster reductions. *Journal of Communication Disorders* 32, 397-422.
Oller, D. K., Eilers, R. E. (1988). The role of audition in infant babbling. *Child Development* 59 (2), 441-449.
Radulović, M. (2017). Usvajanje srpskog kao maternjeg jezika. *Sinteze - časopis za pedagoške nauke , književnost i kulturu* 6 (11), 109-122.
Ruke-Dravina, V. (1965). The process of acquisition of apical /r/ and uvular /R/ in the speech of children. *Linguistics* 17, 58-68.
Shriberg, L., Kwiatkowski, J. (1980). *Natural Process Analysis*. New York: John Wiley.
Smit, A. B. (1993). Phonologic error distributions in the Iowa-Nebraska articulation norms project: word-initial consonant clusters. *Journal of Speech and Hearing Research* 36, 931-947.
Smit, A. B., Hand, L., Freilinger, J. J., Bernthal, J. E., Bird, A. (1990). The Iowa Articulation Norms Project and its Nebraska replication. *Journal of Speech and Hearing Disorders* 55, 779–798.
Stoel-Gammon, C. (1985). Phonetic inventories, 15-24 months: a longitudinal study. *Journal of Speech and Hearing Research* 28, 505-512.
Subotić, Lj., Sredojević, D., Bjelaković, I. (2012). *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
Wyllie-Smith, L., McLeod, S. (2002). *Application of the sonority hypothesis to children's non-target reductions of consonant clusters*. Presented at the International Clinical Linguistics and Phonetics Association Conference, Hong Kong.
Yavas, M. (2006). *Applied English phonology*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
Yavas, M., Gogate, L. (1999). Phoneme awareness in children: a function of sonority. *Journal of Psycholinguistic Research* 28 (3), 245-260.
Zec, D. (1995). Sonority constraints on syllable structure. *Phonology* 12 (1), 85-129.
Zec, D. (2000). O strukturi sloga u srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*, LVI/1–2, 435–448. Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut za srpski jezik SANU. Beograd.
Zec, D. (2007). Slogotvorni glasovi u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku,* L, 281-295.

THE ACQUISITION OF CONSONANT CLUSTERS IN SERBIAN AS L1

Summary

The acquisition of consonant clusters is considered to be one of the most enduring aspects of speech development in children (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001). The main aim of the research was to examine the process of acquisition of #sC, #tC and #kC clusters in Serbian. A total of eighteen subjects belonging to five age groups (23-24, 31-33, 35-36, 39-44 and 48-52 months-three participants each) took part in the research. The data collection technique was a structured interview with an elicitation task. The children were asked to name the activities presented with toys and pictures. The most frequent phonological process in the youngest tested group was reduction, and simplification and epenthesis occured in #tC clusters as well. In the next tested group, reduction in #sC clusters decreased. Simplification was mostly present in #tC clusters, and reduction and epenthesis occured once. Reduction was present in #kC cluster, which was produced for the first time in this group. In 35-36 months group, all the participants produced #sC clusters correctly. Simplification and epenthesis were still present in #tC clusters. Metathesis occured once in #kC cluster. In the next tested group, there were almost no mistakes, but some of the previously described processes were present in the oldest group. Simplification was the only phonological process present in all the tested groups. As cluster reduction decreased, cluster simplification became more frequent, which is in accordance with previous studies (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001). As it has already been noted in the literature (Mc Leod, Van Doorn & Reed, 2001; Macken, 1993, Hefter, 2012), the results indicate that the process of consonant cluster acquisition is not linear. In order to obtain more reliable results, it is necessary to conduct a study which will include a greater number of participants.

Key words: acquisition, consonant cluster, reduction, simplification

Nina Ilić
Faculty of Philosophy, University of Novi Sad
Serbia
nina.ilic.ns@gmail.com

UDK 159.946.3

Slobodan Jovičić – Svetlana Zdravković

UTICAJ STRESA NA VERBALNU EKSPRESIJU: FIZIOLOGIJA, PSIHOLOGIJA I PRAKTIČNE IMLIKACIJE

Stres sveobuhvatno utiče na ljudski organizam na fiziološkom, psihološkom i bihevioralnom planu. U radu je napravljen opšti uvid u efekte stresa sa posebnim osvrtom na uticaj stresa na verbalnu ekspresiju. Na početku rada navode se definicije stresa i stresora i njihov uticaj na organizam čoveka na fiziološkom planu. Posebno su analizirani efekti stresa na produkciju govora i na varijacije emocionalnih obeležja u govoru i glasu. Drugi deo rada je fokusiran na praktične implikacije efekata stresa. Prikazane se implikacije u stresnim profesijama, medicini, psihologiji, govornim tehnologijama i forenzici. Cilj rada jeste da se napravi širi uvid u mogućnosti identifikovanja i prepoznavanja stresnih situacija u govoru, da se ukaže na mogućnosti i kapacitete obrade govornog signala u kvantifikovanju stresnih manifestacija, da se pruži potsticaj za buduća interdisciplinarna istraživanja u ovom domenu, kao i da se podstaknu ideje o potencijalnim primenama rezultata ovakvih istraživanja.

Ključne reči : stres, stresori, govor, emocije, prepoznavanje stresnih efekata

1. UVOD

Verbalnom ekspresijom čovek prenosi lingvističke, paralingvističke i ekstralingvističke informacije svom sagovorniku koristeći govor i glas. Ove informacije se materijalizuju govorom, dok se glasom prenose u fizički domen u obliku govornog (akustičkog) signala. Ceo ovaj proces transformacije apstraktnih u fizičke informacije podložan je raznim uticajima kako spoljnim, u odnosu na čovekov organizam, tako i unutrašnjim. Bez ovih uticaja čovekov organizam se nalazi u tzv. *homeostatskom stanju*, tj. u stanju minimalne entropije. Reakcijom organizma na spoljašnji ili inutrašnji stimulus, koji se u ovom slučaju naziva *stresor,* nastaje izbacivanje iz ovog homeostatskog stanja. Kao i svaki fizički sistem tako i čovekov organizam teži da se vrati u stanje minimalne entropije, u homeostatsko stanje. Čitav taj ciklus izbacivanja i vraćanja u homeostatsko stanje naziva se *stres* (Giddens et al., 2013). Ovo autokorektivno ponašanje organizma može biti ispoljeno u različitim domenima (fiziološkom, emotivnom, kognitivnom i/ili bihevioralnom) i razlikuje se od čoveka do čoveka, zavisno od toga koliko je čovek imun na dati stres.

Pre nešto više od dvadeset godina na seminaru ESCA NATO “Speech under stress”, 1995. godine, postavljena je opšta definicija stresa (Murray et al.,1996):

> "Stres je psiho-fiziološko stanje koje karakteriše subjektivno naprezanje, disfunkcionalna fiziološka aktivnost i pogoršanje učinka.",

i specifična definicija koja se tiče samo govora:

> "Stres je bilo koji faktor koji narušava normalnu (ili neutralnu) produkciju govora."

Iz ovih definicija se ne vidi, ali je poznato, da stres može imati pozitivan efekat na čovekov organizam, tzv. *eustres* (na primer: ushićenost, radost), ili negativan efekat, tzv. *distres* (na primer: strah, ljutnja) (Zdravković and Jovičić, 2018). U svakom slučaju radi se o homeostatskom disbalansu organizma. Sa druge strane, poznato je da bilo kakav disbalans u sferi psihologije (emocije, kognitivna opterećenja) ili fiziologije (bihevioralni efekti, bolesti) ima direktni, manje ili više izraženi, odraz na verbalnu ekspresiju (govor i glas) (Jovičić and Grozdić, 2014). Varijacije u govoru i glasu se perceptivno veoma dobro uočavaju i to je veoma jak motiv za savremene govorne tehnologije čiji je cilj da se putem obrade

govornog signala omogući prepoznavanje i stresnih situacija i samog stresa (Hansen and Patil, 2007). Primene ovakvih rešenja mogu biti različite, upravo kao što i stres može biti raznovrsne etiologije.

U radu nastojimo da damo širi uvid u psiho-fiziološku etiologiju stresa, posmatrano iz perspektive uticaja na verbalnu ekspresiju i na mogućnosti identifikovanja i prepoznavanja stresnih situacija u govoru. Na kraju se ukazuje na mogućnosti i kapacitete obrade govornog signala, na bazi analize varijacija akustičkih obeležja u govornom signalu i u kvantifikovanju stresnih manifestacija kroz praktične implikacije stresa.

2. UTICAJ STRESA NA FIZIOLOGIJU ORGANIZMA

Stres može imati široku lepezu efekata na emocije, raspoloženje, ponašanje i na zdravlje. Ono što je manje vidljivo jeste uticaj stresa na fiziologiju organizma, na različite sisteme, organe i tkiva. Na slici 1 naznačeni su osnovni sistemi organizma koji reaguju na stres. Navedene su samo njihove osnovne reakcije.

1. Nervni sistem - Kada je pogođen stresom organizam momentalno usmerava svoje energetske resurse ka pretnji suprotstavljajući joj se. Ova reakcija je poznata u literaturi pod nazivom “bori se ili beži”. Simpatetički nervni sistem signalizira adrenalinskim žlezdama da pojačano luče hormone stresa adrenalin i kortizol. Oni čine da srce brže kuca, krvni pritisak raste, digestivni procesi se menjaju, povećava se nivo glukoze u krvotoku.
2. Muskuloskeletalni sistem - Pod dejstvom stresa dolazi do tenzija u mišićima što može izazvati glavobolje, migrene i druge muskuloskeletalne reakcije.
3. Respiratorni sistem - Stres može izazvati brže disanje (hiperventilaciju), a kao posledica može da se pojavi panika.
4. Kardiovaskularni sistem - Akutni stres uzrokuje brže kontrakcije srčanih mišića, brže otkucaje srca, brži protok krvi te veći zamor srca.
5. Endokrini sistem - Pod dejstvom stresa dolazi do pojačanog lučenja hormona stresa pod čijim dejstvom jetra pojačano luči glukozu koja telu daje više energije za reakciju “bori se ili beži”.
6. Gastrointestinalni sistem - Pod dejstvom stresa reaguju ezofagus, stomak i creva neregularnim funkcionisanjem: bol, muka, dijareja, konstipacija, itd.
7. Reproduktivni sistem - Suvišno lučenje kortizola može uticati na normalno funkcionisanje ovog sistema kod oba pola.

Slika 1 Sistemi organizma koji reaguju na stres (https://www.stress.org/stress-effects/)

Stres je prirodna fizička i mentalna reakcija organizma na životne okolnosti. Ukoliko je reč o kratkoj reakciji, stres može imati pozitivne efekte u smislu da pomogne čoveku da se izbori sa potencijalno ozbiljnim situacijama u životu. Sa druge strane, ako se nivo stresa održi u dužem vremenskom intervalu, on prelazi u hroničnu formu koja može direktno uticati na zdravlje čoveka (sa simptomima kao što su: iritiranost, anksioznost, depresija, frustracija, insomnija, glavobolja, redukovana koncentracija i/ili radna sposobnost, itd.).

3. FIZIOLOGIJA GOVORA POD STRESOM

Razumevanje efekata stresa na govor zahteva razmatranje strukture modela produkcije govora i potencijalnih nivoa u produkciji gde stres najefektnije može delovati. Na slici 2 prikazan je generalizovani model produkcije govora od kognitivnog nivoa do akustičkog govornog signala.

Kada govornik želi da iskaže neku svoju zamisao - ideju, on je mora u svojoj svesti, na najvišem kognitivnom nivou, transformisati u lingvistički kôd datog jezika na kome komunicira sa okruženjem. Ova faza produkcije govora je veoma kompleksna jer se u njoj generišu, pored lingvističke još i paralingvističke i ekstralingvističke informacije koje se kasnije inkorporiraju u model produkcije govora. Ove informacije su neophodne u ljudskoj komunikaciji, jer obogaćuju/dopunjuju lingvističku poruku dodatnim informacijama kao što su: ko govori (identitet govornika), njegov stav, emotivno stanje, itd. Naročito paralingvističke informacije mogu imati uticaja na značenje osnovne lingvističke poruke. Na primer (Jovičić i dr., 2006), iskazom „stvarno“ u zavisnosti od njene prozodijske realizacije mogu se preneti različita značenja kao što su: uzbuđenje - „Ne mogu da verujem“, razočarenje - „Nisam očekivao tako nešto“, iznenađenje - „Pa, zar se baš tako dogodilo“, itd. Na kraju ove faze pojavljuje se lingvistički formirana poruka u formi jedne ili više rečenica. U sledećem koraku generišu se prozodijska pravila koja obezbeđuju uslove za sintezu govornog signala. Sledi generisanje motornih komandi koje sinhronizuju vokalnu muskulaturu u generisanju akustičkog govornog signala.

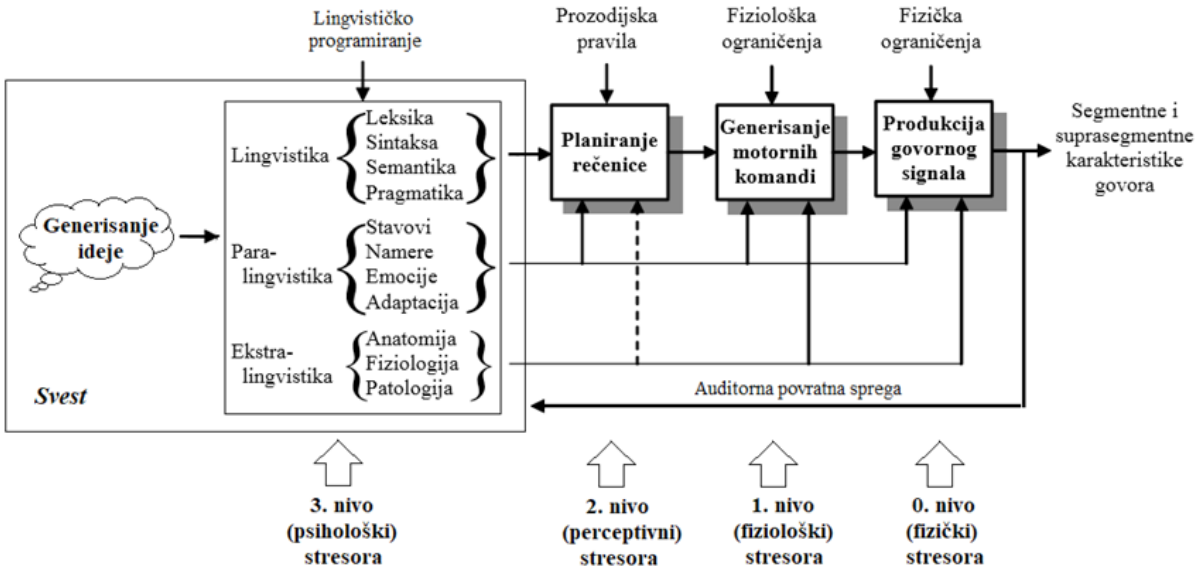

Slika 2 Generalizovani model produkcije govora pod dejstvom stresora

Stresori mogu uticati na govor u bilo kojoj fazi njegove produkcije. U literaturi su formulisana četiri nivoa u modelu produkcije govora na kojima stresori neposredno utiču na produkciju govora (Hansen and Patil, 2007), slika 2.

0. nivo. Na ovom nivou stresori deluju fizički na elemente vokalnog trakta prouzrokujući njihova dodatna pomeranja i zbog toga promene u govoru (npr. uticaj vibracija ili G-sile).

1. nivo. Na ovom nivou stresori deluju fiziološki na elemente produkcionog sistema, na primer na artikulatore preko tenzije muskulature i promene u brzini disanja; radi se o nesvesnim reakcijama na stresore.

2. nivo. Na ovom nivou se svesno interpretira stresor i definiše odgovarajući odgovor (na primer percepcija šumnog ambijenta i podizanje visine glasa, Lombard efekat).

3. nivo. Na ovom nivou se odvija psihološki proces interne povratne sprege kojom se stres reinterpretira, tj. pojačava (na primer panika).

Navedeno je nekoliko primera reakcije sistema produkcije govora na različite stresore i/ili stresne situacije (Hansen and Patil, 2007). Na primer, brzina disanja je veoma osetljiv indikator u mnogim stresnim situacijama. Pod stresom, brzina disanja raste, a kao posledica toga dešavaju se mnoge promene u glasu i govoru: uvećava se brzina artikulacije i tempa govora, skraćuju se govorni segmenti, raste subglotalni pritisak, a kao posledica raste osnovna frekvencija glasa. Pred toga, dužina rečenica se skraćuje u situacijama kada je brzina realizacije nekog zadatka kritična (na primer u komunikaciji kontrolnog tornja i pilota u avionu).

Poznat je tzv. Lombardov efekat, kada pod specifičnim stresom usled dejstva bučnog ambijenta sagovornici povećavaju intenzitet glasa. Ovaj efekat nastaje automatski dejstvom auditivne povratne sprege gde se intenzitet glasa povećava kako bi odnos snage govora i buke bio dovoljan za očuvanje razumljive govorne komunikacije.

Uticaj stresa na muskulaturu ima direktni odraz na akustička obeležja govornog signala. Mišići larinksa i glasnica kontrolišu brzinu protoka vazduha kroz glotis, a njihove kontrakcije pod dejstvom stresa direktno utiču na osnovnu frekvenciju glasa. Suvoća usta u nekim stresnim situacijama, kao što su strah ili ljutnja, utiče na funkcionisanje mišića koji kontrolišu rad artikulacionih organa koji oblikuju vokalni trakt (jezik, usne, vilica). U takvoj situaciji dolazi do odstupanja pozicija ovih organa u vokalnom traktu od normalnih pozicija, što ima direktne reperkusije na spektralne karakteristike glasova.

Poznato je da pod dejstvom stresa uvećanje brzine otkucaja srca i bronhodilatacije uzrokuje uvećanje osnovne frekvencije glasa, subglotalnog pritiska, akustičkih obeležja u govornom signalu kao što su *jitter*, *shimmer*, *voice onset time* (VOT), intenziteta glasa, brzine govora, brzine opadanja protoka vazduha kroz glotis (Giddens et al., 2013), itd.

Navedeni primeri reakcije sistema za produkciju govora na fiziološkom planu na različite stresore i/ili stresne situacije pokazuju da su mnoga akustička obeležja u govornom signalu podložna promenama pod uticajem stresa. Treba naglasiti da su ove promene individualne prirode i da veoma zavise od osetljivosti osobe na dati stresor.

4. PSIHOLOŠKI EFEKTI STRESA - EMOCIJE

Emocije su neminovni pratioci stresa. Čak i u normalnoj komunikaciji između ljudi, kada ne postoji neposredna pojava stresora, postoji emotivna interakcija sagovornika. Emotivna reakcija organizma je veoma kompleksna i može imati kognitivnu, neurološku, lingvističku, fiziološku, ponašajnu i/ili osećajnu komponentu. Ovako kompleksna pojava nije mogla dovesti do jasne definicije emocije, ali je generalno prihvaćen stav da su emocije "interfejs čovekovog organizma sa spoljašnjim svetom" (Scherer, 1981). Iz istih razloga postavljen je čitav niz modela emocija koje se i dalje postavljaju.

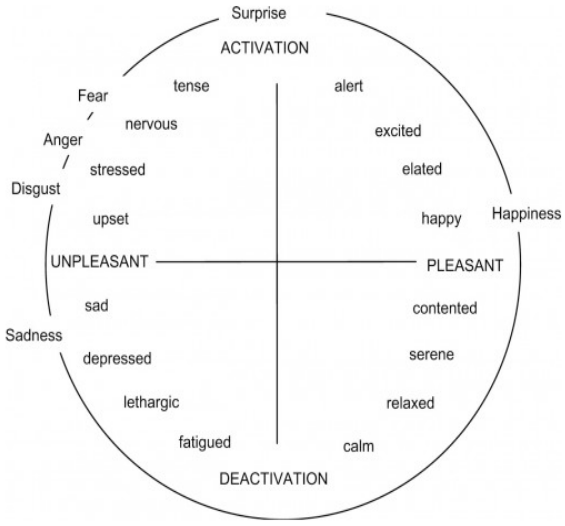

Slika 3 Circumplex model emocija

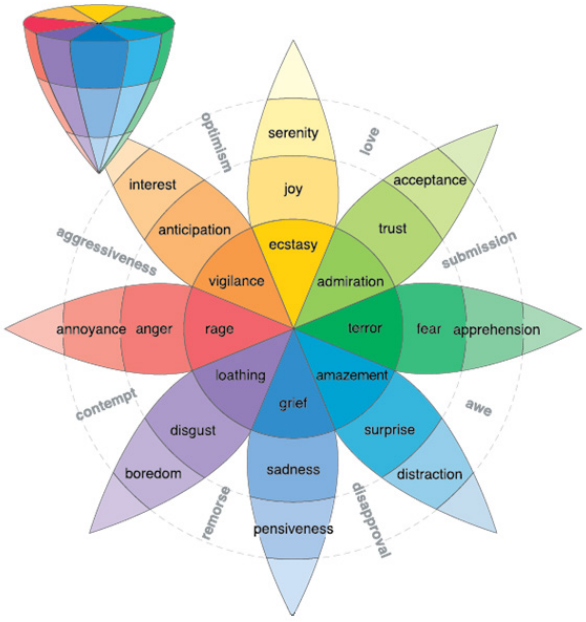

Slika 4 Plučikov točak emocija

Wilhelm Max Wundt, otac moderne psihologije, prvi je predložio 1897. godine model emocija postavljen u tri dimenzije: "*pleasurable versus unpleasurable*", "*arousing or subduing*" and "*strain or relaxation*". Posle njega razvio se čitav niz tzv. *dimenzionalnih modela* emocija, od kojih ćemo ovde navesti nekoliko.

Circumplex model (slika 3) - reč je o dvodimenzionalnom (2D) modelu koji je predstavljen krugom u koordinatnom sistemu sa dimenzijama: uzbuđenje (*activation-deactivation*) i valencija (*unpleasant-pleasant*), i sa koordinatnim početkom gde nema emocija (Russell, 1980). U ovom modelu, emocija može biti locirana u bilo kojoj tački unutar kruga.

*Plučik*ov točak emocija (slika 4) - Plučik (1980) je konstruisao 2D i konusni 3D točak emocija. On je definisao osam primarnih emocija koje čine četiri opozitna para emocija: radost - tuga, poverenje - gađenje, strah - ljutnja i iščekivanje - iznenađenje. Kombinacijom primarnih emocija dobijaju se sekundarne emocije (na primer: ljubav se dobija kombinacijom radosti i poverenja), a njihovom kombinacijom tercijalne emocije, itd. Dodatna klasifikacija emocija se postiže uvođenjem različitog stepena

intenziteta primarnih ili sekundarnih emocija. Tako, na primer, strah se može iskazati u opsegu slabe zebnje do ušasa, ljutnja u opsegu od sekiranja do razjarenosti, itd.

PAD model (*Pleasure*, *Arousal*, *Dominance*) (slika 5) - Ovo je 3D model sa dimenzijama: zadovoljstvo (*pleasure*), uzbuđenje (*arousal*) i dominacija (*dominance*). Dimenzija zadovoljstvo sadrži skalu koja meri koliko je data emocija prijatna; na primer ljutnja i strah su neprijatne emocije dok je radost prijatna emocija. Slično je na skali uzbuđenja - ljutnja ima visoku vrednost uzbuđenosti, a dosada nisku iako su obe emocije neprijatne. Pored toga, na skali dominacije ljutnja je dominantna emocija dok strah nije iako su obe neprijatne.

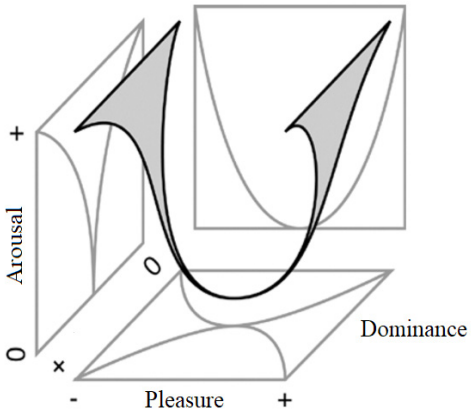

Slika 5 PAD model emocija (Ling, 2010)

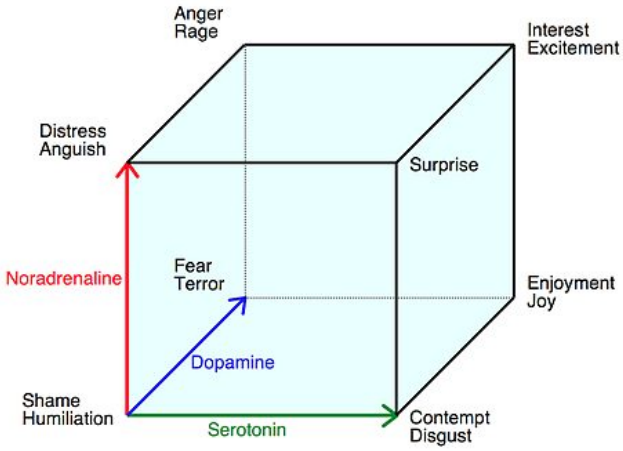

Slika 6 Lövheim-ova kocka emocija

Lövheim-ova kocka emocija (slika 6) - Ovaj 3D model emocija predložio je nedavno Lövheim (2011) u nameri da objasni odnos između monoaminskih neurotransmitera serotonina, dopamina and noradrenalina i osam bazičnih emocija. Na primer, ljutnja je prema modelu proizvedena kombinacijom niskog serotonina, visokog dopamina i visokog noradrenalina. Iako je ovaj model još uvek u domenu teorijskih razmatranja, on daje biološku osnovu za istraživanja odnosa kognitivnih procesa i emocija.

Jedan od osnovnih nosilaca emotivnih manifestacija jeste verbalna ekspresija - govor i glas. Prozodija, kvalitet artikulacije i kvalitet glasa učestvuju u modelovanju emocija, što je jasno prepoznatljivo u modelu produkcije govora, slika 2. Prozodijska (suprasegmentna) obeležja kao što su varijacije tempa, glasnosti, intonacije i ritma u najvećoj meri doprinose manifestaciji emocija u govornom izrazu.

5. PRAKTIČNE IMLIKACIJE

Implikacije stresa na glas i govor su mnogobrojne. Pošto su glas i govor prisutni u svim sferama čovekovog života, ove implikacije su od izuzetnog istraživačkog i praktičnog značaja. Reč je o mogućnosti prepoznavanja efekata stresa na bazi analize govornog signala i posledično, karakterizaciji stresa, njegovom monitoringu, te primeni za komunikacione i dijagnostičko/terapeutske potrebe. U daljem tekstu biće navedeno više životnih okolnosti u kojima su dosadašnja istraživanja omogućila uvide u promene govornih obeležja pod dejstvom stresa.

a. Implikacije u stresnim profesijama

Efekti kognitivnog opterećenja na karakteristike govora kod pilota na simulatorima letenja pokazuju uvećanje osnovne frekvencije (F0) i intenziteta glasa, smanjenje dinamike F0, smanjenje brzine artikulacije, uvećanje formanta F1 i smanjenje formanta F2 prednjih vokala, kao i uvećanje oba formanta F1 i F2 kod zadnjih vokala (Huttunen et al., 2011; Huttunen et al., 2011a). Ova istraživanja su od vitalnog značaja za sigurnost leta te je u tom cilju veoma bitno definisanje frazeologije u radio govornoj komunikaciji između pilota i kontrole leta kako bi se očuvao jasan i razumljiv govor i sprečilo potencijalno nerazumevanje u komunikaciji (Eurocontrol, 2006). Ova istraživanja su takođe od značaja za sisteme za prepoznavanje govora u uslovima uticaja kognitivnog stresa na izmenu akustičkih obeležja u govornom signalu (Rutz et al., 1990).

Kod radnog opterećenja indukovanog stresom subjekti pokazuju uznemirenost, a kao posledica pokazuje se uvećanje osnovne frekvencije glasa, *jitter*-a i *shimmer*-a, uvećanje energije harmonika na višim frekvencijama kao i smanjenje spektralnog šuma (Mendoza and Carballo, 1998). Poređenje karakteristika vokalnog trakta (prva tri formanta) i karakteristika glotalnog sistema (parametri glotalnih impulsa) u klasifikaciji kognitivnog opterećenja (nisko, srednje i visoko) je pokazalo da su ova dva podsistema podjednako efikasna. Kada se podsistemi fuzionišu pokazuju klasifikaciju preko 90% (Yap, 2012).

b. Implikacije u medicini

Usled savremenog načina života, stresa, trauma i nezdrave ishrane, sve je veći broj psihičkih poremećaja koji dovode ljude u disfunkcionalno stanje.

Psihotični nivo funkcionisanja odlikuje poremećen odnos sa realnošću ("otuđenost od realnosti") i predstavlja ozbiljan mentalni poremećaj. Može se govoriti o značajnim oštećenjima koja se mogu manifestovati, između ostalog, u kvalitativno izmenjenim odnosima prema unutrašnjem ili spoljašnjem svetu. Mogu se registrovati poremećaji mišljenja po formi i/ili sadržaju, poremećaji opažanja (halucinacije, iluzije, agnozije), poremećaji pažnje i/ili koncentracije, poremećaji emocija i afekata (patomimija, paratimija, itd.), poremećaji voljno-nagonskih mehanizama, itd. Osoba sa nekim od ovih poremećaja teže može da razlikuje realno od nerealnog. Dok „Neurotičar gradi kule od karata, psihotičar u njima živi". Postoji veliki broj kategorija psihijatrijskih poremećaja sa značajnim individualnim varijacijama. Biće diskutovani neki od aspekata shizofrenog, depresivnog i suicidalnog ponašanja u sagledavanju mogućnosti njihove karakterizacije/identifikacije na bazi obeležja u govoru i glasu.

Istraživanja biomarkera kod poremećaja iz shizofrenog spektra u akustičkim i vremenskim obeležjima u govornom signalu pokazala su da pauze u govoru mogu sa tačnošću oko 80% klasifikovati pacijente sa šizofrenijom i kontrolnu grupu subjekata (Rapcana et al., 2010). Kod depresivnih osoba uočeno je smanjenje intenziteta glasa, redukcija opsega promene osnovne frekvencije glasa, usporen govor, smanjena intonacija, nedostatak lingvističkog naglaska, značajna korelacija sa obeležjima kvaliteta glasa i spektralnim promenama karakterističnim za vokalni trakt. Kod osoba sa pojačanim suicidalnim rizikom identifikovani su sledeći akustički efekti: glas bez tonusa ("šupalj" glas), gubitak intenziteta u izjavi, neuobičajeni vokalni oblici kao što su monotono, mehaničko i ponavljajuće fraziranje, neočekivan naglasak nepovezan sa normalnom sintaksom govora, laka napetost u kvalitetu glasa, značajno uvećanje snage viših frekvencija u govornom spektru (Cummins et al., 2015).

Pacijenti sa hroničnom bubrežnom insuficijencijom imaju problema sa respiratornim sistemom, što se manifestuje oslabljenom respiratornom muskulaturom i izdržljivošću prilikom ekspirijuma (Medawar et al., 2005). Istraživanja efekata hemodijalize na karakteristike glasa pokazala su da se nakon hemodijalize povećava osnovna frekvencija glasa kao i maksimalno vreme fonacije (izdržljivost fonacije) (Weiner et al., 1997). CT (*Computerized Tomography*) analizom pokazano je smanjenje intravaskularnog i ekstravaskularnog volumena plućnih tečnosti nakon dijalize (Metry et al., 1997). Ovaj efekat je evidentan i kod glasnica što smanjuje njihovu masu a time se povećava frekvencija njihovih vibracija. Takođe je pokazano da se nakon hemodijalize značajno povećavaju totalni i funkcionalni rezidualni kapacitet pluća što utiče na uvećanje maksimalnog vremena fonacije.

Pacijenti sa Parkinsonovom bolešću najčešće imaju sledeće simptome u glasu: glas slabog intenziteta, monoton kvalitet, neprecizna artikulacija, promuklost, vokalni tremor, kao i česti prekidi sa neprilagođenim pauzama između reči i dužim pauzama pre početka govora (Schalling et al, 2017). Simptomi u glasu osoba sa multipla sklerozom (MS) su: disfonija, povišena osnovna frekvencija glasa i njena devijacija, povišeni parametri *jitter*, *shimer* i SPI (*soft phonation index*), kao i znatno manje vreme fonacije (Feijó et al, 2004; Dogan et al., 2007).

U logopediji je poznat problem mucanja. Mucanje predstavlja poremećaj ritma i tempa govora koji se može manifestovati veoma dugim izgovorom glasa ili sloga, ponavljanjem glasova, slogova, reči, rečenica, pauzama u govoru, zastojima u govoru. Kod psihogenog mucanja je izražen strah od govorne aktivnosti - logofobija (Downes, Mildred Gignoux, 1958).

c. Implikacije u psihologiji

Naša istraživanja vezana za oblast psihologije, za primenu aktivne imaginacije kao važne metode jungovske psihoterapije, pokazala su značajnu korelaciju između psiholoških opservacija i obeležja kvaliteta glasa. Naime, u eksperimentu sa aktivnom imaginacijom pokazane su pozitivne promene u raspoloženju subjekata nakon eksperimenta (pozitivne emocije, relaksacija, osećanje osveženosti). Slični efekti, u smislu boljeg kvaliteta glasa, uočeni su u većem skupu akustičkih obeležja koja karakterišu kvalitet glasa (Fo_{ave}, ΔF0, vF0, Jita, Shim, ATRI, FTRI, NHR, SPI) (Zdravković i Jovičić, 2019). Na slici 7 prikazan je skater dijagram odnosa dva najkarakterističnija obeležja u glasu kada je u pitanju kvalitet glasa: srednja vrednost osnovne frekvencije glasa u govoru deset subjekata Fo_{ave} i dijapazon promene visine glasa ΔF0, pre i posle eksperimenta. Mogu se registrovati značajno veće vrednosti oba obeležja nakon aktivne imaginacije što može predstavljati pokazatelj boljeg raspoloženja (Zdravković, 2018). Rezultati su važni sa aspekta potencijalnog monitorisanja efekata psihoterapije.

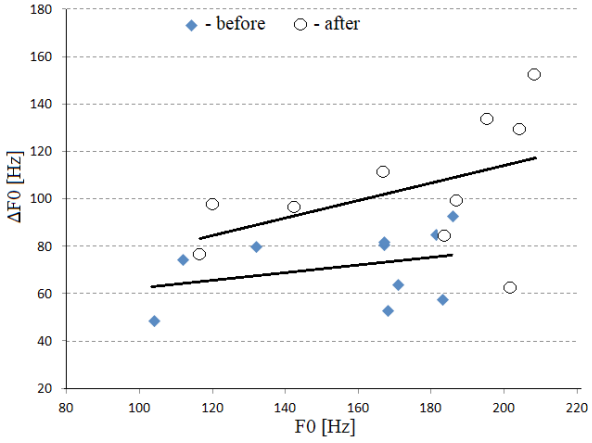

Slika 7 Odnos obeležja Fo_{ave} i ΔF0 u glasu subjekata pre i posle

Kod profesionalnih pevača i spikera poznati su štetni efekti stresom izazvane anksioznosti (Kenny, 2005; Wilson, 2002) i neophodnosti određenih psiholoških tretmana u prevazilaženju istih.

d. Implikacije u govornim tehnologijama

Pod govornim tehnologijama podrazumeva se prvenstveno prepoznavanje i sinteza govora primenom matematičkih algoritama i računarske tehnologije. Kvalitet prepoznatog i sintetizovanog govora u mnogome zavisi od varijabilnosti govornih obeležja upotrebljenih u postupcima analize i sinteze govornog signala. Kod sinteze ove varijabilnosti su poželjne, jer u sintetizovani glas unose prirodnost koja postoji u komunikativnom govoru, dok su kod prepoznavanja govora nepoželjne jer direktno utiču na greške u prepoznavanju. U oba slučaja izuzetno je važno poznavati varijaciona polja govornih obeležja (Delić et al., 2012; Bojanić and Delić, 2013). Stres i emocije su osnovni izvori pomenutih varijabilnosti (Lech and He, 2014) i zbog toga su poslednjih godina istraživanja emocija izuzetno atraktivna. Prepoznavanje emocija u glasu je veoma kompleksan problem. Zbog toga su istraživanja uglavnom bazirana na prepoznavanju osnovnih emocija kao što su: radost, ljutnja, strah, tuga i gađenje. No i tu ima problema pogotovo kada je u pitanju klasifikacija sličnih emocija bar po jednoj dimenziji. Poznat je problem diskriminacije jakih emocija kao što su radost i ljutnja (Rajković et al., 2018).

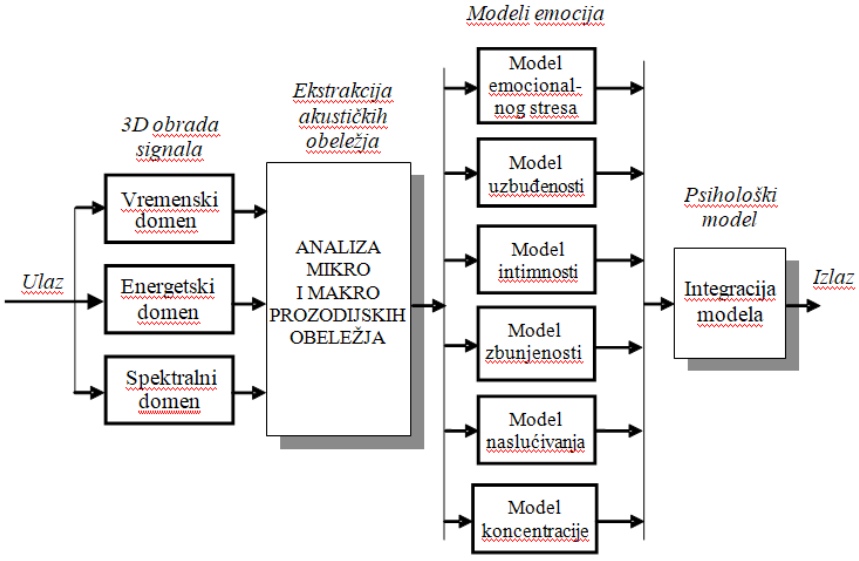

Slika 8 Model prepoznavanja psiho-emotivnih stanja zaljubljenosti (Jovičić et al, 2007)

Sa druge strane izuzetno su interesantna istraživanja kompleksnih psiho-emotivnih stanja koja su zasnovana na skupu emocija. Na slici 8 prikazana je blok šema našeg rešenja za prepoznavanje zaljubljenosti (Jovičić et al, 2007). Vidi se da je model prepoznavanja zasnovan na šest modela emocija. Psihološki model na izlazu ovog rešenja integriše informacije iz prethodnih modela emocija na bazi fuzzy-set teorije i daje finalnu ocenu prisutnosti psiho-emotivnog stanja zaljubljenosti u ulaznom govornom signalu.

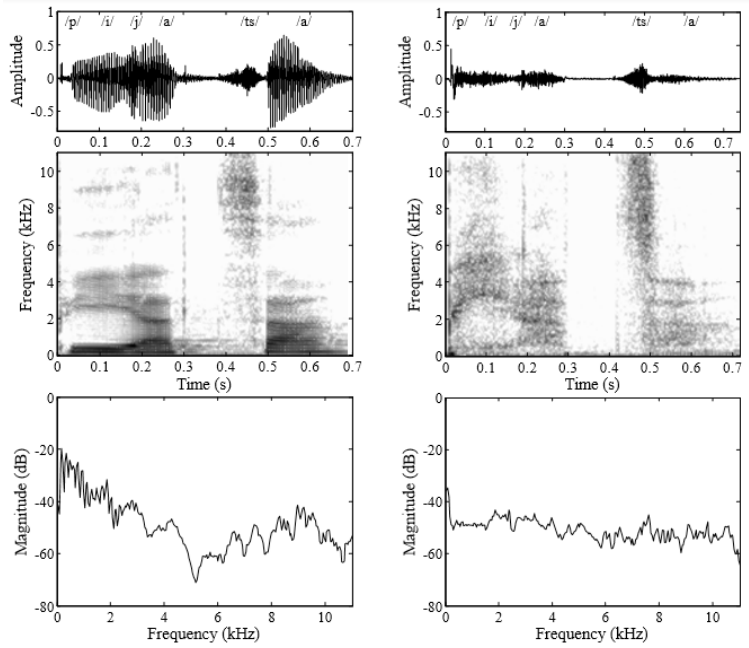

a) b)

Slika 9 Talasna forma, spektrogram i spektar reči "pijaca" kod a) normalnog izgovora i b) kod izgovora u šapatu

Poseban modalitet verbalne ekspresije jeste šapat. U normalnoj komunikaciji čovek često koristi šapat, na primer, kada je u tihom ambijentu (u biblioteci, pozorištu) ili kada želi da na javnom mestu drugi ljudi ne čuju njegov razgovor, i slično. Međutim i pod stresom, na primer kod straha ili panike, može se manifestovati ovaj vid govora.

Na slici 9 prikazane su karakteristike normalno izgovorene reči "pijaca" i iste reči izgovorene šapatom. Posebno u spektrogramu, uočavaju se veoma slični spektralni detalji koji čine govor šapata razumljivim (Grozdić and Jovičić, 20017). Do skora prepoznavači normalnog govora teško su mogli da prepoznaju šapat. Međutim, prepoznavanje i govora i šapata od strane istog prepoznavača je veoma značajno sa komunikacionog aspekta i zato su ova istraživanja u fokusu poslednjih godina.

Treba naglasiti da su se u svim domenima govornih tehnologija neuralne mreže pokazale kao veoma zahvalan algoritam i njihova primena je sve masovnija (Grozdić and Jovičić, 2017).

e. Implikacije u forenzici

Još u ranoj fazi razvoja govornih tehnologija, sedamdesetih godina prošlog veka, pojavili su se uređaji i sistemi koji su mogli da detektuju stres u glasu: VSA (*voice stress analyzer*), CVSA (*computerized voice stress analyzer*) i DVSA (*digital voice stress analyzer*) (Hollien, 1990). Oni su odmah bili veoma interesantni vojsci i kriminalističkoj službi u policiji jer su navodno mogli da detektuju obmanu i laž u glasu. Proizvođači su krili detalje o funkcionisanju njihovih sistema ali se ipak ustanovilo da se baziraju na tzv. "mikrotremoru" u glasu. Osnovu svojih rešenja su zasnivali na činjenici da svi mišići organizma, pa i glasnice, za vreme normalne kontrakcije vibriraju u opsegu učestanosti 8 do 12 Hz. Kasnijim istraživanjima je utvrđeno da ovi sistemi ne mogu pouzdano detektovati obmanu i laž već da mogu detektovati "varijacije u emocionalnom stresu", a da tek uz pomoć treniranog i iskusnog ispitivača mogu "indicirati obmanu ili istinitost" (Hopkins et al., 2005).

U forenzici, kod utvrđivanja identiteta osobe koriste se mnoge biometriske karakteristike čoveka. Na primer: otisak prsta, slika irisa i retine, oblik šake, potpis, termovizijski snimak lica, glas, itd. Kod forenzičkog prepoznavanja govornika na bazi audio snimaka na raspolaganju su sporni i nesporni snimci govora, tj. snimak počinioca krivičnog dela i snimak okrivljene osobe, respektivno. Glas i govor u oba snimka su najčešće pod uticajem stresa različitog porekla i intenziteta. U spornom snimku osoba može

biti pod spontanim ili izazvanim psihoemotivnim stresom, dok osoba u nespornom snimku može biti pod indukovanim stresom. Na primer, osumnjičena osoba koja laže na saslušanju i koja je pod stresom često podleže panici. Taj stres može odati njegovu krivicu i zbog toga osumnjičeni podleže još većem stresu; ovom pozitivnom povratnom spregom on pogoršava svoju situaciju (Murray et al, 1996). Navedeni primer pokazuje svu kompleksnost utvrđivanja identiteta osobe na bazi glasa, jer stres i emocije mogu veoma mnogo promeniti akustičku i lingvističku sliku snimljenih glasova (Jovičić and Grozdić, 2014).

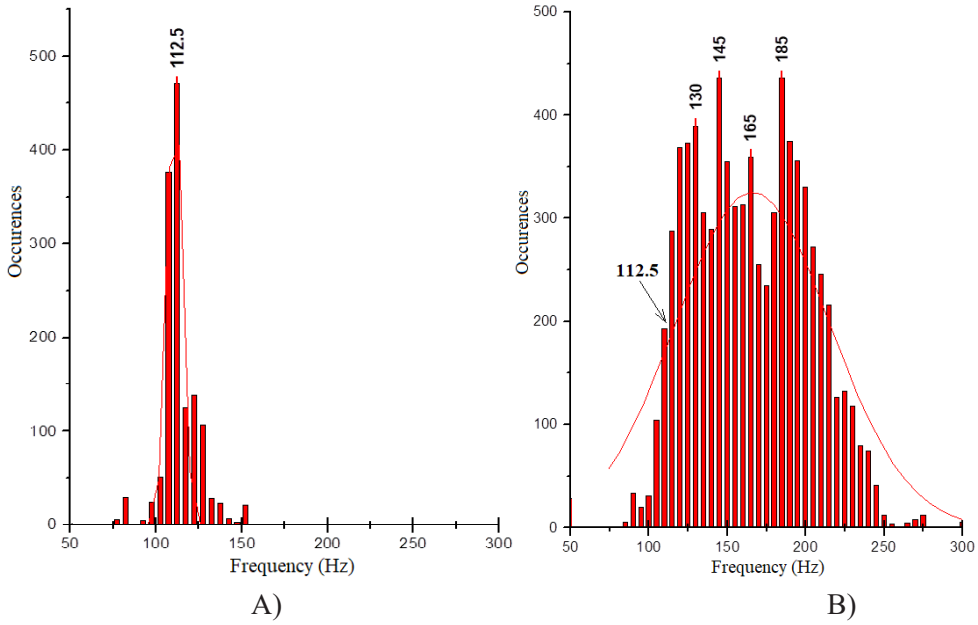

Slika 10. Ista osoba: A) histogram osnovne frekvencije glasa osumnjičene osobe, i B) histogram osnovne frekvencije glasa sporne osobe.

Dobar primer je analiza osnovne frekvencije glasa kao jedne od najznačajnijih forenzičkih markera. Na slici 10 prikazani su histogrami osnovne frekvencije glasa (F0) osobe na saslušanju, kada je uzbuđena, preplašena, vrlo tiha, i osobe koja je pod jakim stresom, u bučnom ambijentu i veoma ekspresivnog stila govora. Histogram na slici A je veoma uzan što govori o vrlo monotonom govoru sa srednjom vrednošću na 112,5 Hz. Sa druge strane histogram na slici B je veoma širok, čak do 250Hz sa više lokalnih maksimuma. Histogrami se veoma razlikuju i ako je reč o istoj osobi.

6. REZIME

Stres je neminovni pratilac čovekovog života. Retki su trenutci kada čovek nije pod stresom bilo da je reč o pozitivnom ili negativnom aspektu stresa. Hroničan stres direktno utiče na čovekovo zdravlje, mada i kratkotrajan, suviše intenzivan stres, može biti fatalan. Ovo su dovoljni razlozi da se pristupi sveobuhvatnoj analizi i istraživanju stresa, njegovog porekla i njegovih efekata. S obzirom na to da stresor može nastati u bezbroj situacija, kao i da njegov uticaj na organizam može poprimiti najraznovrsnije forme (počev od toga da čovek individualno doživljava stres), očigledna je sva kompleksnost istraživanja stresa. U ovom radu prikazan je samo mali repertoar implikacija stresa u nekoliko značajnih oblasti čovekove delatnosti kroz vizuru verbalne ekspresije.

Krajnji rezultat verbalne ekspresije je govorni signal koji je jednostavno dostupan za neinvazivnu analizu u mnogim domenima veoma značajnim za čovekovo opštenje sa okruženjem u kojem egzistira. Logično je pretpostaviti da se analizom govora i glasa može analizirati i stres. To pruža mnogo mogućnosti za istraživanje karakteristika stresa, njegovih efekata na čovekov organizam, za njegovo monito-

risanje i primenu u različitim sferama ljudske delatnosti. Sama analiza govornog signala je toliko kompleksna i interdisciplinarna da njeno lociranje u domenu stresa može samo proširiti polje istraživanja i interdisciplinarnosti do neslućenih granica. Potrebno je samo dovoljno inventivnosti a praktični rezultati će se sami pojaviti. Upravo toj inicijativi je posvećen ovaj rad.

Zahvalnost:

Ovo istraživanje je urađeno u okviru projekta OI-178027 finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Literatura

Bojanić, M., Delić, V. (2013). Automatic emotional speech recognition in Serbian language. *21th Telecommunication Forum, TELFOR,* Belgrade, Serbia, 459-465.

Cummins, N., Scherer, S., Krajewski, J., Schnieder, S., Epps, J., Quatieri, T. F. (2015). A review of depression and suicide risk assessment using speech analysis. *Speech Communication* 71, 10-49**.**

Delić, V., Bojanić, M., Gnjatović, M., Sečujski, M., Jovičić, S. T. (2012). Discrimination Capability of Prosodic and Spectral Features for Emotional Speech Recognition. *Elektronika ir Elektrotechnika (Electronics and Electrical Engineering)* 18(9), 51-54.

Dogan, M., Midi, I., Yazici, M. A., Kocak, I., Günal, D., Sehitoglu, M. A. (2007). Objective and subjective evaluation of voice quality in multiple sclerosis. *Journal of Voice* 21 (6), 735–740.

Downes, Mildred Gignoux (1958). Logophobia, its symptoms and treatment. *Journal of Developmental Reading* 1 (3), 13–21.

Eurocontrol (2006). *Evaluation of the human voice for indications of workload induced stress in the aviation environment*. European organization for the safety of air navigation, INO-1 AC STSS Project, EEC Note No. 18/06.

Feijó, A. V., M Parente, M. A., Behlau, M., Haussen, S., De Veccino, M. C., De Faria Martignago, B. C. (2004). Acoustic analysis of voice in multiple sclerosis patients. *Journal of voice*, 18 (3), 341–347.

Giddens, C. L., Barron, K. W., Byrd-Craven, J., Clark, K. F., Winter, A. S. (2013). Vocal indices of stress: A review. *Journal of Voice* 27 (3), 390.e21-390.e29.

Grozdić, Đ. T., Jovičić, S. T. (2017). Whispered speech recognition using deep denoising autoencoder and inverse filtering. *IEEE-ACM Transactions on Audio, Speech and Language Processing* 25 (12), 2313–2322.

Hansen, J. H. L., Patil, S. (2007). Speech Under Stress: Analysis, Modeling and Recognition. In: *Speaker Classification I*, LNAI 4343 (C. Müller, ed.). Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.

Hollien, H. (1990). *The acoustic of crime: the new science of forensic phonetics*. New York: Plenum Press.

Hopkins, C. S., Ratley, R. J., Benincasa, D. S., Grieco, J. J. (2005). Evaluation of Voice Stress Analysis Technology. *Proceedings of the 38th Hawaii International Conference on System Sciences*, Hawaii, 1-10.

https://www.stress.org/stress-effects/

Huttunen, K. H., Keränen, H. I., Pääkkönen, R. J., Päivikki Eskelinen-Rönkä, R., Leino, T. K. (2011). Effect of cognitive load on articulation rate and formant frequencies during simulator flights. *J Acoust Soc Am.*, 129 (3), 1580-93.

Huttunen, K. H., Keränen, H. I., Pääkkönen, R. J., Päivikki Eskelinen-Rönkä, R., Leino, T. K. (2011a). Effect of cognitive load on speech prosody in aviation: Evidence from military simulator flights. *Appl. Ergon.* 42 (2), 348-57.

Jovičić, S. T., Kašić, Z., Đorđević, M. (2006). Paralingvističke i ekstralingvističke informacije u govornim tehnologijama. *ETRAN*, rad AK4.1, Beograd, str. 443-449.

Jovičić, S., Šarić, Z., Đorđević, M. (2007). Detection of positive psycho-emotional manifestations in speech signal. *Proc. of International Conference SPECOM 2007*, Moscow, Russia, 349-354.

Jovičić, S. T., Grozdić, Đ. (2014). Arguments for auditory-instrumental approach in forensic speaker recognition. *Proc. of Int. Sc. Conf. "Archibald Reiss Days"*, KPA, Belgrade, Vol III, 355-364.

Kenny, D. T. (2005). A systematic review of treatments for music performance anxiety. *Anxiety Stress and Coping* 18, 183-205.

Lech, M., He, L. (2014). Stress and Emotion Recognition Using Acoustic Speech Analysis. In: Lech M., Song I., Yellowlees P., Diederich J. (eds) *Mental Health Informatics. Studies in Computational Intelligence*, vol 491. Springer, Berlin, Heidelberg, 163-184.

Ling, H. (2010). *Stress and emotion recognition in natural speech in the work and family environments.* Doctoral thesis, School of Electrical and Computer Engineering Science, RMIT University.

Lövheim, H. (2012). A new three-dimensional model for emotions and monoamine neurotransmitters. *Medical Hypotheses,* 78, 341–348.

Mattys, S. L., Davis, M. H., Bradlow, A. R., Scott, S. K. (1012). Speech recognition in adverse conditions: A review. *Language and cognitive processes*, 27(7/8), 953-978.

Medawar, W., Younes, A., Bikhazi, H., Fuleihan, N. (2005). The Effect of Hemodialysis on Voice: An Acoustic Analysis. *Journal of Voice*, 19(2), 290-295.

Mehrabian, A. (1980). *Basic dimensions for a general psychological theory: Implications for Personality, Social and Environmental Psychology*. Greenwood Press pp. 39–53.

Mendoza, E., Carballo, G. (1998). Acoustic analysis of induced vocal stress by means of cognitive workload tasks. *J. Voice.*, 1998, 12(3), 263-73.

Metry, G., Wegenius, G., Hedenstrom, H., Wikstrom, B., Danielson, B. G. (1997). Computed tomographic measurement of lung density changes in lung water with hemodialysis. *Nephron*., 75, 394–401.

Murray, I. R., Baber, C., South, A. (1996). Towards a definition and working model of stress and its effects on speech. *Speech Communication*, 20, 3-12.

Plutchik, R. (1980). *Emotion: A Psychoevolutionary Synthesis*, Harper & Row.

Rajković, M., Jovičić**,** S. T., Grozdić, Đ. T., Zdravković, S., Subotić. M. (2018). A note on acoustic features in pitch contours for discrimination of happiness and anger. *Acta Acustica United with Acustica*, 104, 369–372.

Rapcana, V., D'Arcy, S., Yeap, S., Afzal, N., Thakore, J., Reilly, R. B. (2010). Acoustic and temporal analysis of speech: A potential biomarker for schizophrenia. *Medical Engineering & Physics*, 32, 1074–1079.

Russell, J. (1980). A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology,* 39**,** 1161–1178.

Rutz, R., Legros, C., Guell, A. (1990). Voice analysis to predict the psychological or physical state of a speaker. *Aviat. Space Environ. Med*., 61, 226-271.

Schalling, E., Johansson, K., Hartelius, L. (2017). Speech and Communication Changes Reported by People with Parkinson's Disease. *Folia Phoniatr. Logop*., 69, 131–141.

Scherer, K. R. (1981). Speech and emotional states. In J. K. Darby (ed.): *Speech evaluation in psychiatry,* Grune and Stratton, NY.

Weiner, P., Zidan, F., Zonder, H. B. (1997). Hemodialysis treatment may improve inspiratory muscle strength and endurance. *Isr. J. Med. Sci*., 33, 134–138.

Wilson, G. D. (2002). *Psychology for performing artists*, 2nd ed, London, UK: Whurr.

Yap, T. F. (2012). *Speech production under cognitive load: effects and classification*. Doctoral thesis. School of Electrical Engineering and Telecommunications, The University of New South Wales, Sydney, Australia.

Zdravković, S. (2018). The role of psychotherapist in the individual approach to the client within the health turism. *3rd International Scientific Conference "Tourism in function of development of the Republic Serbia: Tourism in the era of digital transformation",* Vrnjačka banja, 697-713.

Zdravković, S., Jovičić, S. (2018). Stress and emotions in voice and speech: A forensic view. *International scientific conference "Archibald Reiss days", Thematic conference proceedings of international significance*, Belgrade, 1, 477-489.

Zdravković, S., Jovičić, S. (2019). Promena kvaliteta verbalne ekspresije i psihološkog stanja u eksperimentu sa aktivnom imaginacijom. Poglavlje u S. Gudurić (Ed.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, 8, (prihvaćen za publikovanje).

EFFECT OF STRESS ON VERBAL EXPRESSION: PHYSIOLOGY, PSYCHOLOGY AND PRACTICAL IMLICATIONS

Summary

Stress affects the human organism in a physiological, psychological, and behavioral manner. The paper presents a general overview of the effects of stress with a special emphasis on the impact of stress on verbal expression. It began from the definition of stress and stressors and their influence on the organism of man on the physiological plane. The effects of stress on speech production and the psycho emotional variation of features in speech and voice were analyzed in particular. The second part of the paper focuses on the practical implications of stress effects. Some implications in stressful professions, medicine, psychology, speech technologies and forensics are shown. The aim of the paper is to make a wider insight into the possibilities of identifying and recognizing stressful situations in speech. It also points out the possibilities and capacities of the speech signal processing in the quantification of stress events, based on the analysis of the variation of acoustic features in the voice signal. Finally, it provides an incentive for future interdisciplinary research in this domain, but also encourages ideas on the potential application of the results of such research.

Keywords : stress, stressors, speech, emotions, recognition of stressful effects

Slobodan Jovičić
School of Electrical Engineering,
University of Belgrade, 11000 Belgrade, Serbia, and
Institute “Center of Life Activities Advancement”,
11000 Belgrade, Serbia,
e-mail: jovicic@etf.rs

Svetlana Zdravković
Institute of Mental Health,
11000 Belgrade, Serbia,
e-mail: svetlana.zdravkovic@imh.org.rs

UDK 159.964.2

Svetlana Zdravković

VERBAL EXPRESSION IN LIMINALITY DURING JUNGIAN ANALYSIS

In this paper, the author discusses in detail verbal ways of expression in the phase of liminality. Although nonverbal communication, drawing, painting, making music, dancing, making figures from clay etc., are widely used in Jungian analysis, talking is the dominant way of expression and analysis of everything patient is going through during his individuation process and confronting with the unconscious. Beside that, words, together with the psychotherapeutic relationship, Pored toga, reči su, zajedno sa terapijskim odnosom, are the essence for the healing and helping the patient to know himself better and to overcome his/her problems. Dreams, phantasies, transference and countertransference, a personal history and other experiences are communicated with the analyst and analised primarilly by words. In the paper, the notion of liminality is theoretically discussed from the perspective of analytical psychology and analysis. Micro and macro phases of liminality and their main features are discussed in details. THe aim of the paper is to establish the connection between certain words and expressions and psychological state characteristic for the mentioned phase. In order to fulfill this aim, the heuristic method of analytical psychology was used. The results of analysis showed that there is a connection between certain psychological states in liminality and words and expressions that are being used in that period. Clinical material, eg., analytical work with patients represents the basis which enables us to see that certain psychological state, experience of oneself and the world that surrounds a person, correlate with a specific way of verbal expression. With that, it is confirmed that the theoretically established connection functions in practice, in the clinical work with patients.

Key words: verbal expression, liminality, analytical psychology, Jungian analysis, individuation.

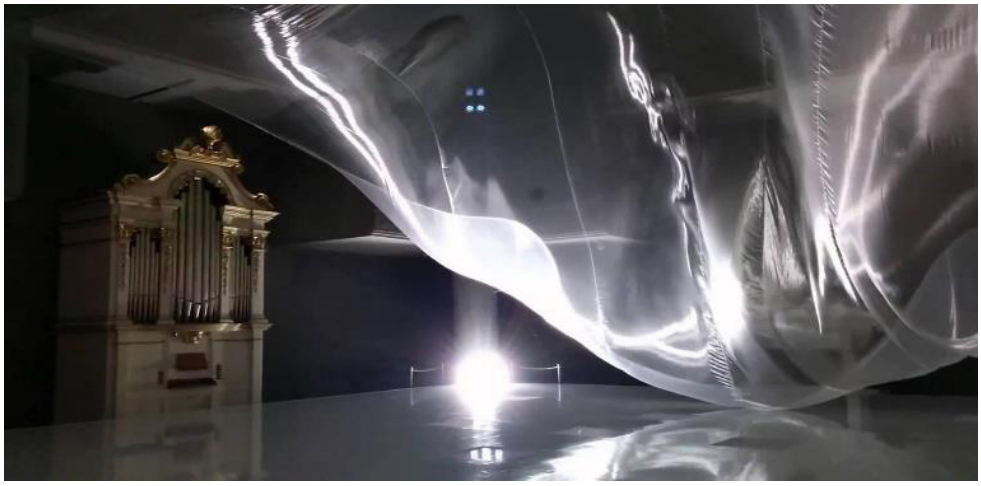

Shinji Ohmaki`s – “Liminal air space-time” is a part of a larger project called “Proof of existence”.

This work “Liminal air space-time” of the Japanese artist Shinji Ohmaki could be seen as a wonderful illustration of the notion of liminality. On the one side (left on the picture) there is a firm and stabile object like an organ that could represent our previous grounded feeling of ourself, with the clear image of ourselves – of our believes and attitudes toward the external and the inner world. On the other side, silky, extremely transparent, without clear form, there is a material that is changing its` appearance

all the time under the influence of the factors around it. That could remind us on the way we feel in liminality, when nothing is stable and defined, with constantly changing and fluent experience of oneself, without a definite shape and stable sence of identity. In the back of the picture, a bright light could be seen. It could remind us about the possible future that is ahead of us, but because it was too bright – too unknown, we can not know how it really looks and how our future would look like.

Verbal expression is one of the most prominent feature of linguistics (Rajković et al., 2018.), psychology, depth psychology, psychotherapy and Jungian analysis as well. Long time ago, Freud himself had emphasized the importance of verbal expression by using the notion of "talking cure". Words are the main channel of expression in analysis and, at the same time, a main healing factor.

Shinji Ohmaki

Each psychotherapeutic approach has its own language, terms and notions, but within Jungian psychology, certain phases a person goes through, in his life and in analysis, have their own verbal characteristics too (Zdravković et al., 2019.). That is so true for liminality. Being in this period evokes specific feeling, thoughts and experiences that are common for all the people who find themselves there. THis could also be seen during use of active imagination in this period (Zdravković and Jovičić, 2018.).

It is quite typical for persons in liminality that they have very similar verbal expressions while trying to communicate (to themselves, to others and to the analyst) the way they perceive themselves and the changes they are going through. It could be a very deep and challenging experience where people say: "*I don`t know who I am; I don`t recognize myself anymore; I feel like I am somewhere in between… "I am neither here nor there; I am not who I was, but I still don`t know who I am; I feel lost, like I don`t have a firm ground beneath my feet; I feel insecure.*

In liminality, there are also feelings of sadness, anxiety, dissatisfaction and it is verbally expressed in senteces like: "*I am very tense all the time; I feel quite depressed; I am very unsatisfied with myself and/or other; in one moment I feel great and inspired, but in the other I fell quite low and demotivated.*

Also in dreams and imagination, as will be seen later in detail, there are certain typical motifs that often appear among people in liminality. One could hear light motifs of breakdown that could be verbally expressed in this way: "*I am in a place where streets are digged out; there are some major construction works going on; everything it turned upside down";* Going into the desert is often seen: " *I am in the desert...*"

Issues of childhood also appear innevitably during the period of liminality: " *I find myself* (in a dream) *in my childhood house; I am much younger in the dream (about 11...); In my favourite grandparents house everything looks different now".*

Material connected with emergence and transformation also typically appears in dreams: "*I am pregnant, I am getting married; I am in the atic, I see a lot of insects.... A caterpilar is just trasforming into a butterfly...*"

Liminality is the important and well known notion from the field of analytical psychology. It comes from the Latin word "*limen*" which means "threshold" or "doorway". The term "liminality" was well known in the early 20th-century anthropology. It was developed and worked through in detail by Arnold van Gennep and Victor Turner, among others. Both of them were talking about the status of people that were undergoing cultural initiations and rites of passage into adulthood.

Van Gennep and Turner thought that the ones that left their childhood still did not gain an adult status. While being in this situation, these young people were a kind of "liminal beings". They were somewhere between culturally established categories of identity. In order to get from one period into another, one has to cross this border or "*limen*" – or to stay there for a certain time, if necessary. It indicates something like a zone of being between, a halfway position, a borderline space.

As Murray Stein says: "In the state I am calling psychological liminality, a person`s sense of identity is hung in suspension. You are no longer fixed to particular mental images and contents of yourself or others. The "I" is caught up in a field that it cannot control, whose patterns it does not recognize as "me". While the sense of "I-ness" and some of its continuities remain during liminality, the prevailing feeling is one of alienation, marginality, and drift" (Stein, 2003a).

Liminality is usually connected with transitional periods in a person`s life when nothing is certain and secure as it once was. When we pass from infancy to childhood, to teenage period, to adolescence, to adulthood, from adulthood via midlife to the old age – great amount of challenges and potential crisis "gets out" on our way. It makes us to stop and float in our uncertainties, anxieties and fears for unknown period of time.

Stepping out from one faze of life is not getting someone right away into the "next room" and the next stable period. First, we have to stay, for a shorter of longer period, somewhere "in between". While being in the liminal period, a person cannot be sure about anything anymore ... or jet! Everything is so fluid and mysterious, often with a hint of something sinister and scary.

Jung himself went through a (midlife crisis) liminality after breaking with Freud. It lasted for about 5 years. Daily, he was working on his dreams and inner images, he was drawing and trying to understand them. Finally, he was able to contain those experiences that enriched and transformed him. "The years when I was pursuing my inner images were the most important in my life - in them, everything essential was decided. It all began then; the later details are only supplements and clarifications of the material that burst forth from the unconscious, and at first swamped me. It was the *prima materia* for a lifetime`s work" (Jung, 1961).

We could talk about two kinds of liminality:

Micro (mini) episodes of liminality represent moments and fleshes of liminality, a sudden moments of darkness during the noon, of heavy rain, a dusk or dawn, getting into the forest, etc. When my patient S. met his ex girlfriend at the exibition, he was so caught by surprise that it felt like he was being thrown into liminality. He felt quite insecure, the situation acquired a dream-like quality, his inner and external reality did not seem completely the same as usual; he was shaken and for a moment, he „lost the ground under his feet". Similar situations happen to S. who is an extremely dedicated programmer, while he is getting out of the virtual reality of his work and entering the reality of his everyday life. In that micro period, his sense of insecurity and of not really being either here nor there is lasting for couple of minutes maybe, but is happening almost every time during the transition from one world into the other. Situations like these call for small daily ajustments of balance through minor compensations from the unconscious.

Macro phases of liminality are going on for much longer periods in our lives: for months and years. They could evoke a major changes, a massive reorganization of our attitudes, psychological structure, behavior and sense of meaning and could lead to more comprehensive transformations of the personality. The whole process could be triggered by the one time encounter with the important, trans-

formative *symbolic image* (in active imagination, a dream, religious symbol) or more often, by a *stresfull or traumatic events* (like vocational changes, divorce, death of a close person, journeys, alterations of lifestyle, but in any case, it will most probably last for monts and even years to complete and to get a person to a solid ground again.

V. had lost his job recently. He is a young, succesful man in his late twenties. He knows what he wants and he is heading towards it. His relationship with his girfriend is getting firmer and he got out of his depresive moods. But when he lost his job, although he was already searching for a new one (and was accepted), his insecurity was aroused, together with the loss of stable feeling about himself; he started, to doubt his abilities and his values. After he begun with his new job, the dust settled down and he was on the firm ground again.

N. is a very succesful student in her mid-twenties, with just few exams before finishing her faculty. She is eager to go abroad and to continue her carrier there. After going abroad to see her cousin who lives abroad and crossing the border of the sea by the airplane, she started to fell "in between", neither here or there; she became quite insecure in what she would like to do further in her life and about her capacities to fulfil her wishes for the future. After working on her unconscious material (her dreams and phantasies) and on the experience of herself, she gradually got out of liminality.

A parallel could be made between stages someone goes through in liminality and the alchemical opus:

1. separatio
2. nigredo
3. unio mentalis (soul+spirit)-body
4. reunion (soul+spirit and body)

During *separatio* – a soul is detached from the body; a person is becoming detached from his previous attachments and firm facts about himself. Mentioned patient of mine, N., was by traveling to US, "pushed" deepely into liminality with the feeling followed by the words: "*I don`t know who I am now".*

Then follows *nigredo* – with the images of death and blackness; psychologicaly, a person is entering the period of sadness, despair, mourning, lack of joie du vivre, a will to do something; things are loosing their previous meaning and that evokes mentioned feelings. N. after coming back from US was experiencing sadness, despair, helplesness; she said that, for a certin time, she felt herself to be like an „open wound". In the active imagination, she had the image of holding in her arms a wounded child, with it`s skin burnt with cigarets.

Unio mentalis suggests the union of soul and spirit, but without emobodiment; psychologically, a person is floating in liminality, drifting over everything, hovering, with a sense of being detached from everyday events and facts, insubstantial. A patient of mine, D. while going through liminality, often had a dream in which he was like a ghost. He was there, with other people, at the airport or in the streets. He was there, but nobody from the persons that were there were not noticing him - like he was a ghost or like his body was invisible for others. When he would address someone and wanted to say something, no one would hear him in spite of all his effort.

The last stage is *reunion* of soul and spirit with a body and it is connected with the images of rebirth and rejuvenation (K., a woman in her late fifties and in her midlife crysis, came to me, because she was feeling depressed and without joie du vivre. She could not be anymore as she was before and she did not know what she could become. She was "floating" in liminality. During analysis, her sttoped individuation process continued, and the images of renewal and being born again emerged. K. made from clay, spontaneously,while doing active imagination, a chicken breaking the egg shell and appearing into the world. Some old features, attitudes and perceptions about herself and others had to die in order for some new qualities to be born.

Certain time after that, during active imagination, from her unconscious came the image of a woman emerging from the flower. Before that, she was feeling like a little girl holding above her head a flower (picture on the left, below) that was beautiful, but to big and to heavy for her to bare it. This product of active imagination symbolized for her the previous tendency to act more like a girl than like a grown up woman. As her individuation process continued, she started to fell herself more as a mature woman. Then the figure on woman emerging from the flower appeared. In that period she begun to feel a new amount of energy at her disposal; beside that, she started to feel that she is more loving and more being loved as well.

Since *vas* (the alchemical vessel) in which the whole process of transformation is unfolding could be seen as tomb and womb, "death anxiety" and "birth anxiety" appear and coexist in this period. N. was telling, while being in liminality: "I am anxious all the time ... I feel hypersensitive to external stimuli - smells, fragnances, architecture, people on streets...).

In psychotherapy, people are in almost continuous liminality. Someone usually starts psychotherapy when being in crisis, and their basic assumptions about themselves, others and life are exposed to conscious examination.

Nevertheless, there are some people, similar to what William James would call, "once born souls" (compared to "twice born souls"). They think and/ or have a feeling that they never went through anything similar to liminality. They eider had a lot of luck or, what is more realistic, they "miss out on something essential, at least from the point of view of practicing wholeness" (Stein, 1996). Those persons that somehow avoided the suffering of going through liminality stay on the surface of life, without grawsping something very important from the depth of the unconscious – from the shadow, anima, animus and other complexes.

In liminality, a person is living in a kind of limbo, mostly lacking steady points of reference. Earlier established imagies and attitudes are dissolving and the new ones, if appeared, are still not reliable enough. One of dominant moods in angst. A person is often ambivalent towards almost everything, changing from being depressive and without strong enough motivation for anything to feeling quite enthusiastic and adventurous. N. was at one point depressed, feeling helpless and in the other moment, planning to buy a house in Greece and Spain when she becames a respectable expert in a foreign country.

There often exist a hightened sense of vulnerability, touchiness and of control being lost. There could be seen a considerable emotional lability evoked by the external and/or internal stimuli. N. used to say: "I start to cry easily then I can become angry easily, because of what someone says or does".

The shifts go from highly charged images and ideas to unexpected loss of confidence to moodiness. Since the ground under persons feet is not firm and stable, they could easily be pushed out of their balance. V., when he lost his job said:"I found myself in planning to work in a highly respectable office an ambitious job and then, little bit later, I start thinking that actually I am good for nothing valuable.

In liminality the "I" floats; "nothing ... is not sharply delineated as "this" and "not that"; the boundaries between "I" and "not-I" blur and come much closer together than is true in the eras of fixed psychological identity. The ego is a has-been and not-jet. During liminality, the unconscious is deeply moved. Often, we might see the result of those movements in the important dreams. Beside dreams, the unconscious brings to us its messages through vivid fantasies, intuitions and synchronicistic events. The themes that could be seen in dreams during this period are connected with a breakdown - buildings being torn, streets digged and under reconstruction, with lots of mud and work in progress, changing houses, sometimes of physical disintegration. D. says: " In my dreams, recently, there are lot of reconstructions going on in my neighborhood. The streets are digged up, everything is under reconstruction;

Often, there is theme of childhood, of being a child again or of going back to the house from that period, of being a child again. While thinking about her dreams, N. told me:" You see, there is a lot going on, in my dreams, in my parents' and grandparents' house. So many things are happening there. Nothing is as it actually was, everything looks different and some major reconstruction is being done". As Jung emphasized, the constellation of the inner child is very important for healing the split.This inner child could come into contact with symbols that can transcend mentioned splits and create something third that is not eider this or that. Getting in contact with the inner child could reduce the dominating influence of the attitude that is to rational, serious and consequently, to rigid and uncereative.

One on the light motif of liminality is also of wandering into the desert. D. had a dream about going into the desert. For a visual illustration of the desert and the person he met there, he found a pictures from the internet. He says: „I found myself in a desert. A feminine-like figure approaches me, while flying above the ground. She is not speaking, but is inviting me nonverbally to join her and to fly with her in certain direction. I do not believe that I can fly although she is telling me that. I say to her that I will go by foot and meet her where she pointed to me. I start my journey by foot." Based on patient's

associations, we connected this dream with his psychological situation. His choice of words as well as the images emerging in the dream are telling us that he needs to go to the „desert“, to introvert his libido and to try to learn something new about himself. Now he feels lost and without any directions (since being in liminality), but the inner figure of his anima is showing him the way he needs to follow. She is the personification of his psychopomp. When establishing a better relation with his inner femininity (connected with his creativity, emotionality, empathy and sensitivity for his and other people's needs, he will have the chance to be less in his head and thinking, less in judging himself and others to harshly and becoming more human; and that is what gradually started happening as his individuation process continued to unfold.

There are also themes of transformation. The analogy with a butterfly`s metamorphosis could be made (disintegration and transformation; caterpillar enters the cocoon and becomes pupa; after that, it need first, to get out from the pupal encasement and second, to free itself from the surrounding cocoon. D. during the course of his analysis, while being in linimality, had a following dream: „I am at the attic of my parents' house. Nobody had lived there for a long time. I want to clear thing a bit, since I will have to come back to the house. I decided to live here, at the attic. I realise that there are lot of bugs there. I start throwing them out and even killing some. Then, I notice a cocoon. I want to get rid of it, but then I notice that something is happening with it. Slowly, it started to move and something begun to get out of it. When it sprung its' wings, I saw a beautiful butterfly. I was amazed by its' beauty. I am glad that I did not destroy or throw away the cacoon. When we analized this dream, based on D.'s associations, it turned out that he was himself going through the process of transformation. He was no more so obsessed with eating (he was overweighted), he did not consume huge amounts of food to provide some „good feelings“ for himself and to fulfill the emptiness that was inside him. He started a diet and much more often went out to meet with some friends. He became able to share more of his experiences with them and to recognize and talk about his needs.

On the other side, N. after returning from her journey from US was still feeling stuck. She said: "I feel trapped in this situation. I still do not know what to do with myself, to go abroad and continue my education and work there or to stay here, get married and have children. She had the following dream in this period: "I found myself sitting in a car. It is a amazing red porsche. A real sports car. I love it and I feel very good in it. Everything looks and feels perfect. Then, when I wanted to get out I realized that the porsche is trapped in the huge hammer car. Hammer car is very powerful and strong, but it is preventing a porsche to get out and me to drive it. I do not know what to do right now to resolve the situation".

It could be seen that the dream is very punctually and in a picturesque way describing a psychological situation of a patient. She feels that she have a lot of potentials (based on her previous experiences with herself – an excellent student with lot of interests and energy to fulfill them. On the other side, she is stuck. She can not go in any particular direction. N. said that she felt like: "at the same time pressing the break and the gas. It is very exhausted and does not lead you anywhere."Obviously, N. can not go further, in the clear and definite directions. She has to stay stuck for a while, suffering, before the process of transformation could occur. Her defence mechanisms are to strong, protecting her still from the danger that does not exist anymore. They were necessary when she was a child, but regressive tendencies are still powerful. A mighty hammer ar is protecting a beautiful, but sensitive porsche (her inner world) of being hurt. She has, for a certain time, to stay in the protective atmosphere of analysis in order to become stronger and more resilient. Then, the conditions will be made for her porsche to get out of the hammer car and for herself to start using her potentials and creativity in the best possible way. It is a process that lasts a considerable period of time during which people go through liminality and their psyche is under (re)construction.

In liminality, something else and very important could be found. It is the experience of communitas.The experience of "*communitas* has an existential quality; it involves the whole man in his relation to other whole men"(Turner, 1969). Putting aside the usual hierarchical type of communication where someone is talking *to* the other, people are establishing a more meaningful relationship *with* each other. "In the communities created by persons coming together in and through the experience of liminality, side-by-side and one-up one-down positions are absent, then, and instead we find a "flowing from I to Thou," companionability, and the generation of symbol…" (Stein, 2003b). This is exactly what is happening in analysis. The authentic therapeutic relationship is enabling a person going through liminality of analysis, and of life itself, to express him/herself freely and openly, without judgement and evaluation. The aim of analysis, among others, is to help a person to discover who he/she really is and to get in better contact with his/her creativity. The language of communitas, also characteristic for the phase of liminality, has its' features.

A the end of the first year of analysis, M. wanted to stop his analysis, because his symptoms of depression disappeared. He was feeling good enough and he did not want, as he said, "to spoil what we accomplished by digging dipper into emotions". M. was actually trying to avoid getting deeper into liminality.

At that point, M. had a dream with dizziness and fear: "I am in a room that is seated in a very tall and unfinished building. There is a young woman sitting in a kind of a Buddha position in the opposite side of the room. She seems very calm, stable and confident. I want to approach her, but as I am getting closer, I start to feel dizziness. The closer I am to the girl, the stronger become dizziness and fear,

because it is very high and the building is not finished. I am afraid that I could fall. At the end I give up and have to go back to my safe corner."

After analysing this dream, based on M.'s associations, it turned out that he was affraid that something could go wrong if we dived more deeply into his unconscious. He was feeling safe in his "safe corner" and of the satisfying, but a superficial level of getting better that he accomplished. It could be seen in dreams, that he would like to approach a feminine figure in the dreams that is intriguing him, but he is scared that he could faint and fall down (falls apart) since the building is still under construction (the work on his personality is still in progress). On the other side, the feminine figure (his projections onto me as his analyst or/ and his inner figure of Anima) is calmly waiting for him to become ready and able to approach. This dream was extremely important for M.'s individuation process and for him continuing the analysis. This was his initial dream, the first one he brought into analysis (after a whole year of being into the analytical process). Our work on it helped M. to realize that he really wanted to continue the analysis, but was, at the same time, affraid that his further opening could "destroy" his still weak balance. Difficult experiences with his dominiring mother came to the surface. Whenever he would open emotionally to her, based on her insisting for him to do it, she would not actually listen to him, but would judge him of would put her expectation onto him. That would alsways made him turn to his safe corner and eventually to give up for good. During the analytical process and thanks to his ability and persistence to stay long enough in liminality, he gained a new and competely different experience. He said in one occasion:"My relationship with you is something completely new for me. You are the only person that I could tell everything to, who would really listen to me and accept me as I am. That is very valuable for me". The experience of "communitas" with me during liminality and analysis was of the immense importance for M. Through analytic relationship, M. got closer to his Amina figure and became more able to open toward women in the outside world.

The experience of being in the authentic relationship *with* the Other, the experience of *communitas* is of crucial importance and is giving us the strenth to bare the suffering inherent in going through individuation process and through life in general. My patient K. described it as "the universal love between lovers, friends, partents and children, analyst and the patient and any other authentic relationship in which people share something very meaningful and valuable". Near the end of her analytical process, she made this figure from clay during active imagination. It could be seen as the personification of communitas.

At the end, it could be concluded that the phase of liminality has its' own characteristics that could be recognized in the language (words and expressions) people are using when being in it. Beside the fact that every individual story, even in liminality, is unique, there are some common factors that could be seen through verbal expressions.

References

Jung, C.G. (1961). *Memories, Dreams, Reflections*. New York: Random House.

Rajković, M., Jovičić, S. T., Grozdić, Đ. T., Zdravković, S., Subotić, M. (2018). A note on acoustic features in pitch contours for discrimination of happiness and anger. *Acta Acustica United with Acustica* 104, 369–372.

Stein, M. (2003a). *In MidLife*. Connecticut: Spring Publications.

Stein, M. (2003b). *In MidLife*. Connecticut: Spring Publications.

Stein, M. (1996). *Practicing wholeness*. New York: A Chiron Publication.

Turner, V. (1969). *The ritual Process*. Chicago: Aldine.

Zdravković, S., Jovičić, S., Gudurić, S. (2019). The voice and speech quality correlates of psychological observations in Jungian active imagination experiment. *Journal of Psycholinguistic Research,* https://doi.org/10.1007/s10936-019-09635-0,

Zdravković, S., Jovičić, S. (2018). Promena kvalteta verbalne ekspresije i psihološkog stanja u eksperimentu sa aktivnom imaginacijom. Poglavlje u knjizi: Snežana Gudurić (urednik), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 7*, Filozofski fakultet u Novom Sadu.

VERBALNA EKSPRESIJA U FAZI LIMINALNOSTI TOKOM JUNGOVSKE ANALIZE

Rezime

Autor u radu detaljno razmatra verbalni način izražavanja u fazi liminalnosti. Iako se neverbalna komunikacije, crtanje, muzika, pokret i igre i dr., dosta koristi u jungovskoj analizi, govor je dominantan način izražavanja i analiziranja svega onoga kroz šta pacijent prolazi tokom svog procesa individuacije i suočavanja sa nesvesnim. Pored toga, reči su, zajedno sa terapijskim odnosom, ono što leči i pomaže pacijentu da bolje upozna sebe, kao i da prevaziđe svoje probleme. Snovi, fantazije, transfer i kontratransfer, lična istorija pacijenta i ostali doživljaji komuniciraju se sa analitičarem i analiziraju pre svega verbalnim putem. U radu se teorijski razmatra pojam liminalnosti u jungovskoj psihologiji i analizi. Mikro i makro faze liminalnosti i njihova glavna obeležja se detaljno diskutuju. Cilj rada je uspostavljanje veze između određenih reči i izraza i psihološkog stanja karakterističnog za ovu fazu. Za ostvarivanje navedenog cilja koristi se hermeneutički metod svojstven analitičkoj psihologiji. Rezultati analize pokazuju da postoji povezanost između određenog psihološkog stanja svojstvenog liminalnosti i reči i izraza koji se u tom periodu koriste. Klinički materijal, tj. analitički rad sa pacijentima predstavlja bazu na osnovu koje se može videti da određeno psihičko stanje, doživljaj sebe i sveta koji osobu okružuje korelira sa specifičnim načinom verbalnog izražavanja. Time se potvrđuje da teorijski uspostavljena veza zaista funkcioniše u praksi, tj. u radu sa ljudima.

Ključne reči: Verbalna ekspresija, liminalnost, analitička psihologija, jungovska analiza, individuacija

Svetlana Zdravković
Institute of Mental Health,
11000 Belgrade, Serbia,
svetlana.zdravkovic@imh.org.rs

UDK 811.163.42'282.2(497.5 Istra)

Barbara Buršić-Giudici

LA LETTERA „B“ DEL FUTURO VOCABOLARIO DEL DIALETTO SISSANESE

Nel nostro contributo presenteremo la lettera „B“ del futuro *Vocabolario del dialetto di Sissano*.
Negli ultimi decenni abbiamo scoperto in quel di Sissano un terreno di indagine sorprendentemente ricco e originale, soprattutto per la caparbietà della sua gente che ha conservato e trasmesso fino ai nostri giorni uno dei più antichi dialetti istrioti.
Gli idiomi istrioti non godono di grande prestigio. I giovani non li conoscono quasi più e si servono dell'istroveneto o del croato ciacavo nella comunicazione primaria, se non addirittura delle lingue standard, relegando a situazioni sempre più circoscritte l'uso del sissanese. È per questo che ciò che resta dell'istrioto di Sissano va registrato e tolto all'oblio, offrendo alla comunità (scientifica e non) un valido strumento lessicografico.

Parole chiave: Istria, istrioto, Sissano, vocabolario, dialettologia

1. INTRODUZIONE

Le lingue rappresentano uno dei più importanti sviluppi del genere umano, se non addirittura il più importante. Oltre a costituire un mezzo di comunicazione, incarnano un ampio spettro di valori e di credenze e rappresentano una finestra dalla quale guardare al mondo da prospettive diverse.

Nel mondo, un gran numero di culture e di lingue è prossimo all'estinzione o si è già estinto in questo preciso istante mentre stiamo parlando.

Le lingue contano è lo slogan lanciato dall'Unesco in occasione della „Giornata mondiale della lingua madre“. Le lingue contano ai fini della costruzione del mondo e della nostra identità, contano ai fini di un'integrazione sempre maggiore e di un sapere diffuso, contano sempre di più oggi. Il nostro rammarico è che se ne contano sempre meno.

Il dialetto di Sissano appartiene al ceppo neolatino, alla famiglia dei dialetti istrioti che, in tempi remoti, doveva estendersi su tutto il territorio sud-occidentale dell'Istria. Questo dialetto presenta l'ultima fase evolutiva della romanità autoctona dell'Istria.

Il sissanese è inserito nell' *Atlas of the World's Languages in Danger* dell'UNESCO insieme al rovignese, dignanese, fasanese, vallese e gallesanese ed è a serio rischio d'estinzione a causa della regressione del numero dei parlanti (Cergna, 2014, 317).

Le prime testimonianze del nome del paese risalgono all'epoca medievale con diverse varianti: *Sisianum* / *Sissanum* (1149), *de vico Sisano* (1183), *villa Sisani* (1303) e si tratterebbe di un tipico toponimo prediale (dal latino PRAEDIA 'poderi'), meno frequentemente detto toponimo fondiario, derivato con molta probabilità dal nome dell'ex combattente romano, successivamente colono, *Sisius* con il suffisso latino –ANUM, –ANA (De Franceschi, 1941, 12). L'agro dell'odierno paese gli venne concesso quale indennità per coronarne i vent'anni di servizio militare, com'era uso all'epoca dell'espansione dell'Impero Romano. Gli odierni toponimi con il suffisso *–ano*, *–ana* si sono formati, quindi, aggettivando il nome del proprietario del podere sul quale è sorto l'insediamento ed erano molto diffusi all'epoca (per es. i vicini Lisignano da *Licinius*, Filipana da *Philippus*, ecc.). Si potrebbe affermare che la maggior parte dei toponimi in Istria fece la sua comparsa in epoca romana, e più precisamente nel periodo compreso tra la distribuzione delle terre ai coloni (dalla metà del I sec. a.C. alla metà del I sec. d.C.) e l'epoca altomedievale (ca. VII-X secc.) (Matijašić, 1981, 270).

Stando ai dati di Cergna (Cergna 2014: 371) per Fasana non ci sarebbero più parlanti e quindi sarebbe una lingua in disuso. Inoltre, riporta delle stime sul numero dei parlanti istrioto che si assesterebbe sul migliaio circa.

A Sissano, come in quasi tutti i centri abitati dell'Istria, ormai sono preponderanti l' istroveneto, il croato standard (lingua ufficiale della Repubblica di Croazia) e il dialetto ciacavo, un dialetto slavo che ha subito forti influssi veneziani a causa del prestigio ricoperto dalla Serenissima in questi territori per secoli e completano il repertorio linguistico principale dell'Istria meridionale (Bursić- Giudici, 2009, 270).

L'erudito piemontese Giovenale Vegezzi Ruscalla, interessatosi per primo ai dialetti istrioti, ebbe nel 1835 alcune versioni italiane della *Parabola del Figliol prodigo* (pubblicate però solo nel 1919 da Salvioni e Vidossich) (Salvioni/Vidossich, 1919, 5-60). Per quanto riguarda la nomenclatura, il primo ad aver usato il termine *istrioto* è stato Graziadio Isaia Ascoli, fondatore della glottologia italiana nella seconda metà del XIX secolo. Ed è stato lui a percepire per primo la particolarità delle parlate istriane che, per i loro tratti specifici, si distinguono dal friulano e dal veneto. Lo studio di questi dialetti venne proseguito da Antonio Ive, nativo di Rovigno, coi *Canti popolari istriani* del 1877. Altri linguisti si sono occupati dell'istrioto: Matteo Bartoli, Pier Gabriele Goidanich, Clemente Merlo, Petar Skok, Giuseppe Vidossi, Mirko Deanović, Pavao Tekavčić, Žarko Muljačić e altri (Cergna, 2014, 328).

Un contributo alla conservazione del dignanese è dovuto alla pubblicazione del *Vocabolario dignanese – italiano* di Giovanni Andrea Dalla Zonca (manoscritto, Trieste, 1978), grazie al lavoro svolto da Miho Debeljuh. Nel 1986 usciva dalle stampe il *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria* di Domenico Cernecca. A 30 anni da questa pubblicazione Sandro Cergna pubblica il *Vocabolario del dialetto di Valle d'Istria*. Cergna oltre a utilizzare i lemmi riportati nel volume del Cernecca, si è avvalso dei quaderni manoscritti di Giovanni Obrovaz „Zaneto" e di numerose interviste con i parlanti attivi residenti a Valle e nel resto del mondo. Antonio e Giovanni Pellizzer sono gli autori del *Vocabolario del dialetto di Rovigno d'Istria* uscito nel 1992. Libero Benussi è l'autore del *Vocabolario italiano – rovignese e dell'appendice del Vocabolario del dialetto di Rovigno d'Istria* (2013). Nel 2003 usciva, invece, il *Vocabolario del dialetto di Gallesano d'Istria* di Maria Balbi e Maria Moscarda Budić. Solamente Sissano e Fasana mancano di un'opera lessicografica. Riteniamo che sia nostro dovere tutelare la memoria orale dialettale e la tradizione storico-etnografica.

2. IL CORPUS (LA LETTERA „B" DEL FUTURO VOCABOLARIO)

b, s. f. o m. inv., consonante occlusiva bilabiale sonora. Si trova in posizione iniziale (*brìvido*, brivido), prima di /l/ (*blac,* tintura nera di catrame minerale), dopo /m/ (*imbrojàr*, imbrogliare), dopo /ź/ (*źbuźàr*, traforare) e in posizione intervocalica (*abortì*, abortire).

bàba, s. f. donna pettegola e chiacchierona. *Che bàba antipàtica*! Che donna antipatica!
•Dal cr. *baba*.

babà, v. intr. chiacchierare. *La źe śèmpro in gìro a babà*. È sempre in giro a chiacchierare.
•Der. di *bàba*.

babàsa, s. f. spreg. di **bàba**, donna volgare. *Pòvero lui, el ga sposà 'na babàsa.* Povero, ha sposato una donna linguacciuta e volgare.
•Spreg. di *bàba*.

babàu, s. m. spauracchio, essere mostruoso. *Se no ti màgni śta manèśtra ciàmi 'l babàu*, Se non mangi questa minestra chiamerò il babau.
•Voce onomatopeica.

bacalà, s. m. merluzzo (conservato sotto sale e essicato al sole). *Per la Vigìlija de Nadàl śe magnèva śèmpro bacalà.* Per la Vigilia di Natale si mangiava sempre bacalà.
•VDRI, 80, dall'olandese *kabeljauw*, attraverso lo spagnolo *bacalao*.

bacàn, s. m. baccano, chiasso. *Morèdi, no śte fà bacàn*! Ragazzi, non fate baccano!
•REW, 865, *bacchanal*.

bachèta, s. f. bacchetta, frusta, verga. *Co zèvimo ścòla al maèśtro vèva la bachèta*. Quando andavimo a scuola il maestro aveva la bachetta.
•DELI, 101, dim. di * *baccu*(*m*), var. di *bacculu*(*m*).

bàcolo, s. m. zool. scarafaggio (Blatta orientalis). *Ti je bàcoli in cantìna* ? Hai scarafaggi in cantina? Fig. Idea o pensiero stravagante. *Che ve bàcoli 'n sùca* ? Non capite più niente?
•GDDT, 46, ven. *bao*"coleottero" + suff. accr. – *acolo*.

badà, v. intr. badare, porre attenzione. *No ghe dai bàdo*. Non gli porgo attenzione.
•REW, 988, * *batāre*.

badìl, s. m. badile. *Al badìl śta 'n śtàla*. Il badile è nella stalla.
•REW, 992, * *batīle*.

badilà, v. tr. vangare. *Badilà la vanèźa*. Vangare l'aiuola.
V. badìl.

badilàda, s. f. badilata. *Bùta sà 'na badilàda*. Getta qui una badilata.
V. badìl.

bado, s. m. attenzione. *No śta dàrghe bàdo*. Non prestargli attenzione.
•Dev. di *badà*.

bàfo, s. f. baffo (di solito al pl.). *A me fìjo ghe źe creśùdi i bàfi*. A mio figlio sono cresciuti i baffi. A. muśtàcio.
•Etimologia incerta.

bagnà, v. tr. bagnare, annaffiare. *Bàgna śti garòfi*. Annaffia i garofani.
GDDT, 47, lat. volg. * *baniāre* (o * *baneāre*) per *balneāre*, lett. "prendere il bagno".

bagnàda, s. f. bagnatura, lavata. *Go ciapà 'na bèla bagnàda*. Ho preso una bella bagnata.
V. bagnà.

bagnàrśe, v. rifl. bagnarsi, inzupparsi. *Me śe ga bagnà la màja*. Mi si è bagnata la maglia.
V. bagnà.

bagolà, v. intr. spassarsela, divertirsi. *Làsa che i bàgoli.* Lascia pure che si divertano.
•DSFEC, 10, Etimo incerto; forse variante betacizzata di *vagolare* del lat. *vagari* "vagabondare" (Doria). Il Prati e il LEI (Pfister) connettono la voce col ven. *bagolar(e)* "tremare" e la ritengono d'origine imitativa.

bagulìna, s. f. bastone da passeggio. *Me nòno zèva Pòla con la bagulìna*. Mio nonno andava a Pola con il bastone.
•REW, 874, *bacŭlum*.

bajà, v. intr. abbaiare. *Al can jo bàja tùta la nòto*. Il cane non ha smesso di abbaiare per tutta la notte. Fig. chiacchierare molto. *Finìśila de bajà*! Smettila di blaterare!◊ *Can che bàja no mòrśega*. Can che abbaia non morde. ◊
REW, 883, * *baiare.*

bajàda, s. f. abbaiata. *Quèl màto de can ga dà 'na bajàda che tùti vèmo ciapà pagùra*. Quel cane pazzo ha dato un' abbaiata che tutti ci siamo spaventati.
V. bajà.

bàjo, s. m. tinozza, recipiente di legno a doghe di varia capacità. *Bègna portà 'bàjo 'n Marìna chel mar ghe risàni le dòghe.* Bisogna portare la tinozza al mare affinchè si risanino le doghe.
Etimologia incerta.

bàla¹, s. f. palla, sfera. *I morèdi zòga la bàla*. I ragazzi giocano a pollone.
GDDT, 49, dal long. **palla.*

bàla², s. f**.** bugia. *No śta contà bàle*. Non dire bugie.
V. bàla¹.

bàla³ sbornia, ubriacatura. *Nìni je ciapà 'na bàla*. Nini ha preso una sbornia.
V. bàla¹.

balà, v. tr. e intr. ballare. *Al balarào tùta la nòto*. Ballerebbe tutta la notte.
REW, 909, *ballāre*.

baladòr, s. m. ballatoio, pianerottolo a cui si accede tramite scale esterne di pietra. *Màra ne fa 'l diśègno per al baladòr*. Mara ci sta disegnando un ballatoio.
DSFEC, 10, insieme a it. *ballatoio* da lat. *ballatorium* "galleria di combattimento sulle navi".

balansìn, s. m. bilancino di traino (veniva usato quando si adoperava il giogo singolo). *Ùgni càro vèva al balansìn*. Ogni carro aveva il bilancino.
REW, 1103, *bilancia*.

balìn¹, s. m. pallino. *Je crompà al śćòpo e i balìni*. Ho comprato il fucile e i pallini.
Dim di *bàla¹*.

balìn² ; s. m. boccino. *'Ntìva sul balìn*! Colpisci giusto!
V. bàla¹.

balìn³, loc. avv. *de balìn*, immediatamente.
V. bàla¹.

bàlo, s. m. ballo. *'N pjàsa śe balèva śpèśo*. In piazza si ballava spesso.
DELI, 107, der. lat. tardo *ballāre*, dal gr. *pállein*.

balòn¹, s. m. 1. pallone. *I morèdi zòga 'l balòn*. I ragazzi giocano a pallone.
Accr. di *bàla¹*.

balòn², s. m. tipo di danza. *Al balòn źe 'n nòśtro bàlo de 'na vòlta.* "Il *balòn* " è un nostro ballo tradizionale.
Accr. di *bàlo*.

bàmpa, s. f. vampa, fiamma. *Per la vigìlija de S. Giovàni śe śaltèva òltre la bàmpa de zenèvero*. Per la vigilia di S. Giovanni si saltava oltre la fiamma di ginepro.
REW, 9147, *vapor*, - *ore*.

bampàda, s. f. vampata, fiammata. *A Marìa ghe brùźeva la càźa e del camìn vìgniva fòra bampàde de fògo*. A Maria bruciava la casa e dal camino usciva la fiammata.
V. bàmpa.

bànca, s. f. panca, tavola, tavolo. *Pòrta via le ròbe dèla bànca*, Porta via le cose dal tavolo.
DSFEC, 11, dal germ. **banka*, di cui l'it. *panca*rappresenta un allotropo seriore (di tramite longobardo).

bànco, s. m. banco, scanno. *Domàn le dòne del pajèź le và netàr i bànchi dèla cèźa.* Domani le donne del paese vanno a pulire gli scanni della chiesa.
V. bànca.

bancùs, s. m. gioco a carte. *Ùgni domènica al bàti bancùs.* Ogni domenica gioca a carte, disponendole a mucchietti capovolte.
V. bànca.

bànda¹, s. f. 1. parte, luogo. *De che bànda źe andà al lèvero*? Da qualle parte è andata la lepre?
DELI, 111, provz. ant. *banda* “lato”.

bànda², s. f. banda d'ottoni. *Col źe mòrto ghe śonèva la bànda.* Quando è morto gli suonava la banda.
V. bànda¹.

bandèra, s. m. bandiera. *La bandèra źe sul Comùn.* La bandiera è posta sull'edificio del Comune.
VDR, 91, der. da *bànda*.

bandìna, s. f. fiancata del letto. *Me gnàgna śerèva i pòrchi cola bandìna*. Mia zia chideva i maiali con la fiancata del letto.
Dim. di *bànda.*

bàndo, avv. (de -), in abbandono, in disparte, in riposo. *Dùto al tèmpo al śtèva de bàndo.* Tutto il tempo stava in disparte.
VDR, 91, dal got. *bandwo*, *bandwjan* “dare un suono di tromba”.

bandonà, v. tr. abbandonare, lasciare. *Al jo bandonà dùto el źe zi 'n Argentìna.* Ha abbandonato tutto ed è andato in Argentina.
VDR, 26, dal fr. *abandonner* (XII sec.).

bàra, s. f. feretro, cassa da morto. Fig. *Al jò na gàmba tàla bàra*. È vicino alla morte.
DELI, 112, longob. **bāra* “bara, lettiga”, dal germ. **beran* “portare”.

baràca, s. f. baracca, catapecchia. *Co Michèle jo cromprà la vìgna la prìma ròba al jo butà zo la baràca.* Quando Michele ha comprato la vigna, per prima cosa ha demolito la baracca.
VDR, 93, dallo spagn. *barraca* “capanna di pastori”.

bàrba[1], s. m. zio, signore. *Me bàrba śe ciamèva Tòni*. Mio zio si chiamava Toni.
REW 944, *barba*.

bàrba[2], s. f. barba, mento. *Che bàrba lònga che ti je*! Hai proprio la barba lunga!
V. bàrba[1].

barbjèr, s. m. barbiere. *Al barbjèr de śòlito no làvora de lunedì.* Il barbiere di solito non lavora lunedì.
Der. di *bàrba*[1].

barbùs[1], s. m. mento. *Col fèva la bàrba al śe ga tajà al barbùs.* Quando faceva la barba si è tagliato il mento.
GDDT, 56, da *barba* e il suffisso lat. – *ūceu.*

barbùs[2], s. m. pizzo. *I zòvini de 'nkoj I jo 'l barbùs.* I giovanni d'oggi hanno il pizzo.
V. barbùs[1].

bàrca, s. f. barca. *La me bàrca de invèrno la pòrti càźa*. La mia barca d'inverno la porto a casa.
REW, 952, *barca*.

barcòn, s. m. finestra. *Al gàto źe vignù 'n càźa del barcòn*. Il gatto è venuto in casa dalla finestra.
DELI, 105, longob. **balk* "trave"(o, adddirittura, già "finestra").

barè, s. m. maggese. *Śto àno je laśà 'l vàrto 'n barè*. Quest'anno ho lasciato l'orto a maggese.
VDR, 97, dal gallico **barros*, ciuffo, estremità cespugliosa.

barèla, s. f. barrella, portantina. *In barèla śe pòrta i malàj.* Gli ammalati si portano nella portantina.
Dim. di *bàra*.

barèta, s. f. berretto. *Al vènto me jo portà via la barèta*. Il vento mi ha portato via il berretto.
REW, 1117a. *birrus* (gall.).

barìl, s. m. barile. *Me nòno tegnìva al gràn tal barìl.* Mio nonno teneva il grano nel barile.
Etimologia incerta.

bàro, s. m. cespuglio. '*Ntal vàrto je 'n bàro de śalàta*. Nell'orto ho un cespuglio di salata.
V. barè.

bartuèla, s. f. cardine. *Bègna dàghe òio ala bartuèla dela fenèśtra*. Bisogna ungere con 'l olio il cardine della finestra.
•REW, 9251, **vĕrtĭbĕllum*.

barùfa, s. f. baruffa, lite, rissa. *I imbriàgoni fa śempro barùfa*. Gli ubriachi fanno sempre barruffa.
GDT, 58, etimo discusso, forse da ant. ted. *baruofan* "convocare in giudizio, querelare, attraverso il verbo *baruffare*.

barufànte, agg. rissoso, attaccabrighe. *No poi crèdi, che barufànte quel Màrco*! Non posso credere, quanto è rissoso quel Marco!
Part. pres. del verbo *baruffare*.

basilà, v. intr. faticare, preoccuparsi, immischiarsi. *No śtà basilà*! Non preoccuparti!
VDDR, 103, dall'it. vacillare di der. lat. *vacillāre*, tentennare.

baśtànsa, avv. 1. abbastanza, quanto basta. *Bepi no je dormì baśtànsa śta nòto*. Giuseppe non ha dormito a sufficienza stanotte. 2. alquanto, piuttosto. *El me vizìn el pènśa de eśi baśtànsa fùrbo.* Il mio vicino di casa pensa di essere assai furbo.
Dall'it.*abbastanza* (cfr. it. ant. *Bastanza*).

baźà, v. tr. baciare. *Me nòna baźàva el pan che ghe caśchèva par tèra.* Mia nonna baciava il pane che le cadeva a terra.
DELI, 101, dal lat. *basiāre*.

baźabànchi, s. m. e f. bigotto.
◊ *Baźabànchi źe fregaśànti*. ◊
Comp. di *baźà* e *bànchi***.**

baźigòl, s. m. bot. basilico (*Ocymum basilicum*). *Nèla śàlśa mèti śempro al baźigòl*. Nella salsa di pomodoro aggiungo sempre il basilico.
•DSFEC, 15, prestito dal gr. *basilikón*.

baźjòn, s. m. bacchette trasversali del carro. *I baźjòoni del càro forma le śtràmice.* Le bacchette trasversali formano la fiancata del carro agricolo.
•REW, 870, *bacillum* + suff. –(*ell*)*ionem*.

bèśpa, s. f. zool. vespa (Vespa vulgaris).
REW, 9272, *vĕspa.*

bèścia, s. f. bestia, animale.
REW, 1061, *bēstia*.

bìna, s. f. filare di viti nella vigna. *Vèvimo śèmpro òto bìne de ùa nèra.* Avevamo sempre otto filari di uva nera.
•REW, 1111, *bini*.

bjàta, s. f. legno dello spazzatoio (per pulire il forno). *La bjàta de me nòna jèra de talpòn*. Il legno dello spazzatoio di mia nonna era fatto di pioppo
•Etimologia incerta.

blàc, s. m. bitume, tintura nera di catrame minerale. *Al blàc ghe se dèva al càro de lègno che dùri de più.* Le parti di legno del carro si impregnavano con la tintura affinché il carro durasse di più.
•Dall'inglese *black*, nero.

bocapòrta, s. f. cocchiume della botte. *Làva ben la bocapòrta*. Lava bene il cocchiume.
•REW, 1357, *bucca*.

bòi, vb. tr. bollire. *Al mòśto bòjo*. Il mosto comincia a fermentare.
•REW, 1389, *bullire*.

bondànsa, s.f. abbondanza. *Śto àno je śta gràndе bondànsa de ùa*. Quest'anno c'è stata grande abbondanza di uva.
Adattamento della voce italiana corrispondente.

bòsa, s. m. boccia, bottiglia. *Je śpacà la bòsa de vèro.* Ho rotto la bottiglia di vetro.
•DEI, 547, * *bottia* o **boccia*. V. butìĺa.

bosòn, s. m. bottiglione, fiasco. *Al bosòn jo tre lìtri*. Il bottiglione contiene tre litri.
•Accr. di *bosa*.

bośpòn, s. m. zool. calabrone (vespa carbo).
Accr. di *bèśpa*.

botèr, s. m. bottaio. *Felìse jèra 'l ùltimo botèr a Sisàn.* Felice era l'ultimo bottaio a Sissano.
•REW, 1427, *buttis*.

bòto, s. m. botte. *Ntèla bòto śe mèto al vin*. Nella botte si mette il vino.
REW, 1427, *buttis*.

bràga, s. f. specie di ferro a forchetta del carro. *Su tùti i càri źe la bràga*. Tutti i carri possiedono il ferro a forchetta.
•REW, 1252, *braca*.

brasòla, s. f. giuntoia (collare di legno che viene infilato nel giogo per buoi e per asini). *La brasòla a Śiśàn i la śagomàva a càldo in lègno de corgnàl*. A Sissano la giuntoia veniva staziata in legno di corniolo.
•REW, 1255, *bracholum*.

brènta, s. f. brenta, recipiente di legno. *Je 'ngrumà na brènta de ùa*. Ho raccolto una brenta di uva.
•REW, 1285, *brenta*.

brìtola, s. f. temperino, coltello a serramanico. *La brìtola śe uźàva pa incalmà le vìde*. Il temperino si usava per innestare le viti.
•Dal croato *britva*, coltello aguzzo.

briźìna, s. f. brina. *La briźìna jo bruźà i fjòri*. La brina ha bruciato i fiori.
•REW, 6796, *pruina* con prob. influsso di *bruma*.

bròmbo (**bròmbolo**), s. m. infuso di foglie di vite, fico e finocchio per lavare le botti. *I morèdi corèva 'ngrumàr fòje di finòcio per el bròmbo.* I ragazzi correvano raccogliere foglie di finocchio per lavare le botti.
•DSFEC, 29, Da una base onomatopeica esprimente ribollimento.

brònsa, s. f. brace. *La brònsa me je cajù fòra del camìn.* La brace mi è caduta fuori dal camino.
•Etimologia oscura.

bronsìn, s. m. paiolo di bronzo. *Ntèl bronsìn fèvimo 'l bròdo*. Nel paiolo cucinavimo il brodo.
DELI, 169, prs. *biring*, rame, ottone.

brùla, s. f. giunco marino. *A Śiśàn le tsèśte śe fèva de brùle*. A Sissano I crivelli erano formati di giunchi marini.
DEI, 615, gr. tardo *bry'llon, brullon*, giunco.

brumbolèr, s. m. bot., prugnolo (Prunus spinosa).

bucalèta, s. f. boccaletta. *La bocalèta jèra śèmpro śìmbolo de compagnìa*. La boccaletta era sempre simbolo di compagnia, di convivio.
REW, 1002, *baucalis*.

bùcola, s. f. mozzo della ruota. *Dèntro la bùcola śe gìra ‘l àśe del càro.* Dentro il mozzo della ruota si gira l’asse del carro.
REW, 1364, *buccula*.

bugànsa, s. f. gelone. *Śie ani fa vèvi bugànse śui pèdi.* Sei anni fa avevo I geloni ai piedi.
Etimologia incerta.

buligà, v. intr. brulicare, agitarsi. *Me màre bùliga śèmpro*. Mia madre è sempre agitata.
DSFEC, 31, dal lat. *bullicare*.

bulìśtro, s. m. posto vicino la portella dove veniva raccolta la cenere. *Śul me fogolèr al bulìśtro źe de bànda*. Sul mio caminetto il posto per la cenere sta da parte.
REW, 1389, *bullire*.

busolà (pl. –adi), s. m. ciambella dolce. *I busolàdi śe preparèva per la Madòna*. Le ciamelle dolci si preparavano per la festa della Madonna (15 agosto).
•REW, 1361, *buccellatum*.

bùśola, s. f. bussola. Fig. *Ti je pèrśo la bùśola*? Sei diventato matto?
DELI, 179, dal lat. tardo *bŭxida*(*m*) „scattola di bosso“, secondo la tesi più diffusa, ma un’altra teoria parla della derivazione da *bosso*.

butà[1], v. intr. e rifl. buttare, gettare. *Bùtime la bàla*! Lancia il pallone!
Butà un’ociàda, dare un’occhiata; *butà le càrte*, levare le sorti; *butà fòra l’ànima*, sputare l’anima; *butà śtràmbo*, darsi a vita disordinata; *butà fòra*, buttare fuori (vomitare); *butà śòto śòra*, scompigliare, *butà źo*, avvilire, scoraggiare; *vaj a butàrme*, vado a coricarmi; *butàrla in vàltser*, prendersela allegramente.
GDDT, 104, secondo il DEI e il DELI prestito dal fr. *bouter*, che sarebbe parola di origine germanica. Secondo il Devoto dal got. *bautan*, nei due sensi di „gettare“ e „germogliare“. Secondo il Plomteux I 257, dal germ. *botan* „germogliare“ attraverso il gallo-romanzo.

butà[2], v. intr**.** germogliare. *Le vìde jo źa butà*. Le viti hanno già germogliato.
V. butà[1].

butiĺa, s. f. bottiglia. *Son zi in cànova a ciò ‘na butìĺa de vin*. Sono andato in cantina a prendere una bottiglia di vino. A. bòsa.
REW, 1426, *bŭttĭcula*.

butìro, s. m. burro. *Je comprà butìro ràntsido*. Ho comrato del burro rancido.
REW, 1429, *būtyrum* (greco).

bùto, s. m. germoglio. *Al bùto śe jo jasà*. Il germoglio si è gelato.
Der. da butà[1].

buź, s. m. buco. *Na bèśća je fàto un buź tàla tèra.* Una bestia ha fatto un buco in terra.
DELI, 173, lat. tardo *būca*(*m*).

buźìa, s. f. bugia. *Ana contèva śòlo buźìe.* Anna non faceva altro che raccontare bugie.
DELI, 175, provz. ant. *bauzia*, di orig. germ.

buźiàra, agg. bugiarda. *Ti śe buźiàra*! Sei bugiarda!
V buźìa.

3. GRAFIA

Per quanto concerne la grafia si usa quella italiana con qualche piccola aggiunta per rendere al meglio la pronuncia del dialetto sissanese:

- /j/ viene usata quando si distanzia nettamente dalla /i/, *pjova* "pioggia"
- /s/ corrisponde alla /s/ sorda dell'italiano *sapere*, *simiterijo* "cimitero"
- la /z/ coincide invece con la /z/ dell'italiano *rosa*, *zinziva* "gengiva"
- la /ś/ alla palatale dell'italiano scemo, *śeźola* "falce"
- la /ź/ con la /ʒ/ della parola francese *garage*, *źiźola* "giuggola".

4. CONCLUSIONI

Erano questi alcuni esempi della lettera "B" del futuro *Vocabolario del dialetto di Sissano.*Il Vocabolario sarà fraseologico ed etimologico.

Vivendo a Sissano, a stretto contatto con gli abitanti autoctoni, osservando i loro usi e costumi e studiandone le tradizioni, si ha l'impressione di tornare indietro nei secoli. In realtà, molte delle consuetudini antichissime, tramandate di generazione in generazione, persistono ancora benchè siano state più o meno modificate dalle condizioni di vita. Grazie al dialetto possiamo prendere coscienza della nostra appartenenza culturale e sentirci parte integrante di una determinata realtà storica, civile e sociale.

Per i Sissanesi il dialetto è la lingua della *Lebenswelt*, di quel „regno di evidenze originarie" e di immediata certezza, di quelle relazioni con persone e cose vicine, familiari, intime, entro uno spazio ben definito, che la sociologia di ispirazione fenomenologica ha chiamato „mondo vitale quotidiano". Il dialetto, infatti, possiede una forza espressiva e descrittiva genuina che deriva dal suo verismo: con esso è più facile esprimere sentimenti, valori, culture, speranze, con cui ripercorrere i sentieri della memoria che oggi sono sempre più inquinati dalla freneticità della vita moderna. (Salatiello, 1982, 385-394).

Il progetto „Vocabolario del dialetto sissanese" si propone di chiudere il cerchio dei vocabolari dei dialetti istrioti e sarà un altro tassello per comporre il mosaico linguistico dell'Istria.

Riferimenti Bibliografici

Ascoli, Graziadio Isaia (1873). *Istria Veneta in Archivio Glottologico Italiano* (AGI), vol. I, E. Loescher, Roma-Torino-Firenze.

Buršić Giudici, Barbara (2009). *La vita rustica di Sissano rispecchiata nel suo dialetto*. Pietas Iulia, Pola.

Buršić Giudici Barbara – Orbanich Giuseppe (2009). *Dizionario del dialetto di Pola*. Collana degli Atti, Centro di Ricerche storiche, Rovigno, n.31, Rovigno.

Cergna, Sandro (2014). *L'istrioto: cenni storici*. Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, 317-332.

Istria nel tempo. (2006). Manuale di storia regionale dell'Istria con riferimenti alla città di Fiume (a cura di Egidio Ivetić), Collana degli Atti, CRSR, Rovigno.

De Franceschi, Camillo (1941). *La toponomastica dell'antico agro polese* (TAAP, TAAP II), AMSI, Trieste.

Ive, Antonio (1877). *Canti popolari istriani*. E. Loescher, Roma –Torino – Firenze.

Ive, Antonio (1888). *Saggi di dialetto rovignese*. Tipografia del Lloyd austro – ungarico, Trieste.

Matijašić, Robert (1981). *Antičko naslijeđe u toponimiji Istre* (*Toponimi tipo –an*, *-ana u Istri i Dalmaciji*), Histria historica, Povijesno društvo Istre, Pula.

Merlo, Clemente (1937). *Terre e nazioni*. Milano.

Monti, Valeriano (1911). *Cenni storici di Sissano*. Tipografia Gaetano Coana, Parenzo.

Nedveš, Marija (2000). *I dialetti istrioti in Istria*. La Ricerca (Bollettino CRSR), n. 27, Rovigno.

Salatiello, Giorgia (1982), *Sul concetto del "Mondo vitale" nella recente proposta di A. Ardigò*, Vita e pensiero, Pubblicazioni dell'Università Cattolica del Sacro Cuore, Milano.

Salvioni Carlo/Vidossich Giuseppe. *Versioni istriane della Parabola del Figliol prodigo*. Archeografo Triestino, ser.3, vol.8, Trieste.

Tagliavini, Carlo (1982). *Le origini delle lingue neolatine*. Patron, Bologna.

Tekavčić, Pavao (1980). *Grammatica storica dell'italiano, Fonematica, Morfosintassi*, *Lessico*. il Mulino, Bologna.
Tekavčić, Pavao (1983). *Problemi di grafia e di trascrizione nei testi istroromanzi*. Radovi Pedagoškog Fakulteta, n.4.

Dizionari e vocabolari:

(VDG) = Balbi, Maria - Moscarda Budić, Maria (2003), *Vocabolario del dialetto di Gallesano d'Istria*, Collana degli Atti CRSR, N.20, Rovigno - Trieste.
(DEI) = Battisti, Carlo - Alessio, Giovanni (1975), *Dizionario Etimologico Italiano*, Barbera, Firenze.
(DELI) = Cortelazzo, Manlio - Zolli, Paolo (1979), *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna.
(VDV) = Cergna, Sandro (2015), *Vocabolario del dialetto di Valle d'Istria*, Collana degli Atti CRSR, N.41, Rovigno.
(DDVI) = Cernecca, Domenico (1986), *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria*, Collana degli Atti CRSR, N.8, Rovigno - Trieste.
(VDI) = Dalla Zonca, Giovanni Andrea (1978), *Vocabolario dignanese - italiano*, Collana degli Atti CRSR, N.2, Rovigno.
(GDDT) = Doria, Mario (1991), *Grande Dizionario del DialettoTriestino*, FIET, Trieste.
(ILA) = Filipi, Goran – Buršić Giudici, Barbara (1998), *Istriotski lingvistički atlas/Atlante linguistico istrioto*, Knjižnica Atlas 1, ZUM, Pula.
(ILA 2) = Filipi, Goran – Buršić Giudici, Barbara (2017), *Istriotski lingvistički atlas/Atlante linguistico istrioto*/ Istriotski lingvistični atlas (drugo, popravljeno i dopunjeno izdanje/ seconda edizione riveduta e ampliata/ druga, dopoljnjena in popravljena izdaja), ZUM, Pula .
(DSFEC) = Manzini, Giulio- Rocchi, Luciano (1995), *Dizionario Storico Fraseologico Etimologico del Dialetto di Capodistria*, Collana degli Atti CRSR, N.12, Trieste- Rovigno.
(REW) = Meyer - Lübke, Wilhelm (1972), *Romanisches Etymologisches Worterbuch,* Heidelberg.
(VDRI) = Pellizzer, Antonio e Giovanni (1992), *Vocabolario del dialetto di Rovigno*, Collana degli Atti CRSR, N.10, Trieste - Rovigno.
(VG) = Rosamani, Enrico (1990), *Vocabolario Giuliano*, Lint, Trieste.

SLOVO „B“ BUDUĆEG RJEČNIKA ŠIŠANSKOGA GOVORA

Sažetak

U našem radu predstavljamo slovo „b“ budućeg Rječnika šišanskoga govora.
Istriotski govor Šišana je u odumiranju te ga treba sačuvati. Naime, ono što je ostalo od tog govora mora biti zabilježeno i sustavno klasificirano dok ne izumre zauvjek. Njegovo odumiranje proizlazi iz asimilacije u posebnom prostoru koji je otvoren prema drugim kulturama. Počeo je gubiti tlo već u vrijeme Venecije u XIV stoljeću, već tada se osjećalo smanjenje upotrebe tog jezika kod puka, s jakim stapanjem uglednijeg jezika. Najveći udarac dobio je nakon egzodusa stanovnika nakon II. Svjetskog rata, kada je većina govornika napustila dom.
Razlogom progresivne „agonije“ šišanskoga govora je lingvistički pritisak dvaju govora: istromletačkog i čakavskog, kao i dvaju prisutnih jezika: talijanskog i hrvatskog. Živjeti Šišan znači čuti riječi. Jer, jezik naroda je kultura, povijesni razvoj, baština i napredak, ogledalo polaganog, ali stalnog razvoja čovjeka. Izgubiti govor znači izgubiti neizmjeran dio povijesti i tisućljetne kulture. Znači u biti izgubiti predivan skup osjećaja, zvukova, mirisa, emocija koje samo govor zna spremiti u dušu. Pustiti da nestane bila bi nenadoknadiva šteta jer je svaki dijalekt jedinstveni svijet.

Ključne riječi: Istra, istriotski govor, Šišan, dijalektologija, rječnik

Barbara Buršić – Giudici
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Hrvatska
Filozofski fakultet
bbursic@unipu.hr

UDK 81'34:821.163.42.09 Gundulić I.

Ana Lalić

FONETSKE PROMJENE U PISMU IZASLANIKA DUBROVAČKE REPUBLIKE IVANA GUNDULIĆA POVODOM UBISTVA KNEZA PAVLA RADINOVIĆA

U ovom radu ćemo predstaviti fonetske promjene u kancelarijskom italijanskom jeziku (la koinè) koji se koristio u Dubrovačkoj republici. Korpus je transkripcija pisma iz 1415. godine u kojem Gundulić govori o uroti bosanske vlastele i ubistvu kneza Pavla Radinovića na Parenoj poljani. Cilj nam je da predstavimo fonetske promjene u ovom pismu i objasnimo u čemu je specifičnost na fonetskom planu jezika dubrovačke kancelarije u odnosu na venecijansku normu tog vremena. Želimo odrediti u kojem se procentu određene promjene izvršavaju, oscilacije u njima i u kakvom kontekstu se nalaze. S tim ciljem smo analizirali promjene na samoglasničkom i suglasničkom planu te općenite promjene.
Glavna pretpostavka našeg istraživanja je da jezik iz petnaestog stoljeća pokazuje uticaje venecijanskog jezika na jezik dubrovačke kancelarije. Naš rad može poslužiti kao polazna tačka za istraživanja karakteristika ove varijacije italijanskog jezika.

Ključne riječi: fonetske promjene, Dubrovačka republika, Bosansko kraljevstvo, srednjovjekovni italijanski, koinè

1. UVOD

Godina je 1415, izaslanik Dubrovačke republike Ivan Gundulić odlazi na jahanje na Parenu poljanu sa grupom bosanskih plemića i, ne očekujući to, postaje svjedok urote protiv kneza Pavla Radinovića i svjedok njegovog ubistva. Očito potreseni Gundulić pismom javlja dubrovačkom Knezu i Vijećima šta se dogodilo i zahvaljujući njemu danas imamo direktno svjedočanstvo o političkim previranjima u Bosanskom kraljevstvu u petnaestom stoljeću. Ovo pismo, koje se danas čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku u zbirci *Lettere di Levante*, svezak VII, folio 133v-134-134v, pored očitog historijskog značaja pisma svjedoka ubistva bosanskog kneza, predstavlja i korpus na kojem možemo pratiti historijski razvoj i položaj italijanskog jezika s istočne strane Jadranskog mora. Još preciznije, korpus na kojem možemo analizirati karakteristike italijanskog jezika koji se koristio u dubrovačkoj kancelariji.

Tokom petnaestog stoljeća se nailazi na zanimljivu jezičku situaciju u Dubrovniku. Arhivska građa pokazuje da se u Dubrovniku govore „slavenski (*sclave*), italijanski vulgarni jezik (*idiomate italico*) i autohtoni dubrovački jezik (na latinskom *latina locutione Ragusinorum*)“ (Dotto, 2008: 40). Pored ova tri jezika, u Dubrovniku se u službenoj komunikaciji, školi i kao jezik diplomatije koristi i latinski (Lovrić Jović, 2006). Matteo Giulio Bartoli tvrdi (2002) da su dokumenti u Dalmaciji napisani „bilo na latinskom bilo na italijanskom (toskanskom i venecijanskom)“ (Bartoli, 2002: 5) dok Muljačić kaže da je u XV stoljeću službeni jezik sjednica dubrovačkog Vijeća raguzejski (Muljačić, 2000: 84).

Međutim, u dubrovačkoj kancelariji se koristi jadranski koinè sa karakteristikama venecijanskog (Dotto, 2008), univerzalni jezik koji je korišten i u kancelarijama u italijanskim sinjorijama. Po Patoti (2002), *koinè* je vrsta nadregijalnog jezika koji se koristi u kancelarijama, pogotovo tokom petnaestog stoljeća, u službenoj komunikaciji. Tri su karakteristike kancelarijskog jezika: označen je lokalnim dijalektom, obilno se koriste latinizmi i ima karakteristike toskanskog književnog jezika (Patota, 2002: 189). Neke generalne karakteristike i tendencije kancelarijskog jezika u Italiji na fonetskom planu su (Tavoni, 1992: 50-55) su zadržavanje latinske grafije, toskanska diftongacija, upotreba nenaglašenih

ličnih zamjenica *me*, *te*, *se*, *ce*, *ve* umjesto firentinskih *mi*, *ti*, *si*, *ci*, *vi*. Prema Dottu (2008: 363) tri su karakteristike dubrovačkog kancelarijskog jezika: latinska patina, venecijanski uticaj i lične varijacije svakog pojedinačnog pisara i mi ćemo se u radu koncentrisati na analizu ova tri uticaja u pismu izaslanika Gundulića.

Prema historičaru Jorju Tadiću, zvanična korespondencija Dubrovačke republike „zauzima jedno od prvih mesta među dubrovačkom arhivskom građom (Tadić, 1935: I-II). Transkripcija koju mi preuzimamo je vjerno urađena i prenosi pismo upravo onako kako je napisano – bez dotjerivanja ili ispravljanja eventualnih jezičkih grešaka ili bilo kakve adaptacije na savremeni italijanski jezik ili jedan od italijanskih dijalekata. Stoga nam takva transkripcija i odgovara zato što želimo analizirati što originalniji jezik iz petnaestog stoljeća. Izabrali smo promjene na osnovu kojih želimo utvrditi koji od ova tri uticaja se primjećuju u ovom pismu i na koje načine se manifestuju. Kako bismo to zaključili, rad smo podijelili na tri dijela. Prvi dio smo posvetili fonetskim promjenama na samoglasničkom planu – diftongaciji i promjeni protoničnog /e/ u /i/. Drugi dio se bavi fonetskim promjenama na suglasničkom planu koji se za potrebe ovog istraživanja pokazao kao mnogobrojniji. Naime, analizirali smo regresivnu asimilaciju, apokopu finalnih suglasnika, promjene latinskog /j/, ozvučenje suglasnika i degemniziaciju suglasnika. Treći i zadnji dio rada je u vezi sa općenitim fonetskim promjenama – aferezom, apokopom, sinkopom.

2. FONETSKE PROMJENE NA SAMOGLASNIČKOM PLANU

2.1. Diftongacija

Diftongacija samoglasnika se u toskanskom jeziku odvija u naglašenom i otvorenom slogu (Patota, 2002: 52) i odnosi se na otvoreno *e* [ɛ] koje potiče od latinskog Ĕ i diftongizira se u [jɛ], dok se otvoreno *o* [ɔ] diftongizira u [wɔ] (Patota, 2002: 52-53). Međutim, ta promjena nije dosljedna što znači da se se ne mora odviti u svakom otvorenom i naglašenom slogu, nego u samo nekim.

Pismo pokazuje raširenu diftongaciju koja je u skladu sa venecijanskom normom tog doba, a ne firentinskom (Dotto, 2008: 384; Tomasoni, 1994: 215):

1. Io gli **rispuosi** li quel che mi parse /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
2. /.../ con lui conte Polo et lo **figluol** /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
3. A me parea **zuocho** da pucti /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
4. /.../ et quando fussemo apresso un **luogo** che si chiama Parena Poglana /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.

Također je tri puta upotrijebljen arhaični prijedlog *drieto* koji potiče iz latinskog prijedloga *de retro*, dakle *e* iz *retro* je diftongizirano.

Budući da je većinski izostanak firentinske diftongacije karakterističan za kancelarijski jezik (Tavoni, 1992: 53), možemo reći da ovo pismo u potpunosti odstupa od takvog modela i na planu diftongacije pokazuje dijalektalni uticaj venecijanskog.

2.2. Zatvaranje protoničnog e u i

Prema Patoti „kada se nalazi u protoničnoj poziciji (što znači *prije* naglašenog sloga) zatvoreno e [e] /.../ ima tendenciju da se zatvara u *i*“ (Patota, 2002: 63). Također prema Patoti (2002), ova promjena se ne događa uvijek, niti se dogodila u isto vrijeme, a u nekim riječima se u toskanskom italijanskom jeziku *e* zatvara u *i* tek na početku petnaestog stoljeća, a naš cilj je da u ovom radu pokažemo u kojim slučajevima se ta promjena još uvijek nije dogodila. Krenut ćemo od sljedećih primjera:

1. Copia de una lettera **recevuta** di ser Zan di Gondola /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
2. /…/ dicendo come con la signoria de **Venexia** e in acordo /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
3. Vlathcho Tamarlich patarino si **reduxe** al mio albergo /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
4. Et come si sia vegho la mia forteza e delli miei **dessendenti** /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.

Najprije je očitno da se generalizovano očuvalo *re-* kao što je slučaj i u venecijanskom iz tog doba (Dotto, 2008: 389) što se i može primijetiti u prvom i trećem primjeru. Međutim, i u firentinskom je do četrnaestog stoljeća takođe raširenо očuvanje protoničnog /e/ (Manni, 1994: 315) što je očito iz navedenih primjera: ricevuta < recevuta, ridusse < redusse, discendente < descendente. Međutim, u drugom primjeru se u kancelarijskom jeziku ne izvršava fonetska promjena zatvaranje protoničnog /e/ u /i/, tako da se koristi oblik *Venexia*, za razliku od venecijanskog dijalekatskog oblika *Vinegia*.

Ova promjena se ne događa samo u pojedinačnim riječima, nego i unutar rečenice. Obratit ćemo pažnju na nekoliko primjera – prijedlog *di* i nenaglašene lične zamjenice *mi* i *vi*.

Oscilacija između upotrebe prijedloga *di* i *de* zavisi od toga da li se pisar više oslanja na latinski ili venecijanski jezik (Dotto, 2008: 389), dakle, u slučaju ovog prijedloga se radi o individiualnim razlikama i ličnim izborima. U pismu se trinaest puta koristi oblik *di*, a dvadeset puta oblik *de*, što znači da 60,6% prijedloga ima oblik *de*. Takva upotreba prijedloga *de* u potpunosti odgovara kancelarijskog upotrebi koja favorizuje oblik *de* nad firentinskim oblikom *di* (Tavoni, 1992: 51). U kontekstu to izgleda ovako:

1. Io rimasi a casa scriuendo certe letere, et subito venne a me un famiglo **de** conte Polo /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
2. Piazaue dar al corrier Rathcho Vlasich grosi XII perche lo tenui zorni octo per notificarui **di** nouelle. (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134v.

Zanimljivi su slučajevi u kojima se unutar iste rečenice pojavljuju oba oblika:

1. Copia **de** una lettera recevuta **di** ser Zan **di** Gondola per la morte **di** conte Polo 1415, die XXIIII agosto (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
2. /.../ io fazo et seguo il stil **de** zustizia come voi signor **di** Ragusa fate /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.

Iako je generalna tendencija cijelog pisma da se češće koristi prijedlog *de*, u prvoj rečenici su tri, od ukupno četiri upotrijebljena prijedloga, *di*. Budući da u oba primjera prijedlozi *di* i *de* imaju genitivnu vrijednost, možemo zaključiti da nema sheme po kojoj su upotrijebljene dvije varijacije ovog prijedloga, ali je očito da se zatvaranje /e/ u /i/ nije do kraja, niti konstantno, odvilo.

Pored prijedloga *di*, slične promjene primjećujemo i u nenaglašenoj ličnoj zamjenici *vi*, odnosno *ve* u onom njenom obliku u kojem se /e/ nije zatvorilo u /i/. U neelidiranoj formi se pojavljuje šest puta, od toga tri puta kao *ve*, odnosno *ue* (razlika između grafije *v* i *u* nije napravljena do osamnaestog stoljeća (Marazzini, 2012: 59)), a tri puta kao *vi*, odnosno *ui*. Dakle, u 50% slučajeva se /e/ zatvorilo u /i/, a u jednako toliko slučajeva nije. Već je u uvodu rečena da je jedna od osobina kancelarijskog jezika da su oblici *me*, *te*, *se*, *ce*, *ve* raširenijі od toskanskih *mi*, *ti*, *si*, *ci*, *vi* (Tavoni, 1992: 51) iz čega slijedi da se u ovom pismu oblici nenaglašenih ličnih zamjenica ne podudaraju sa raširenom kancelarijskom upotrebom budući da nailazimo na podjednaku upotrebu oba oblika.

U kontekstu, slučajevi su sljedeći:

1. Ne altro piu **ve** ho a dire /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
2. Et prima signori auiso**ue** come duca Chruoye /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
3. Piaza**ue** dar al corrier Rathcho Vlasich grosi XII perche lo tenui zorni octo per (4) notificar**ui** di nouelle. (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134v.

Zanimljiv je slučaj trećeg primjera iz kojeg proizilazi da Gundulić unutar iste rečenice koristi oba oblika i to oba spojena sa naglašenim glagolskim oblikom zato što se prema zakonu Tobler-Mussafia nenaglašena lična zamjenica mora spojiti sa naglašenim oblikom nakon veznika *e* i na početku rečenice (Patota, 2002: 163).

Uporedimo sa sljedećim slučajevima u kojima je upotrijebljen oblik *vi*:

1. come **vi** dissi penso secondo intesi d'alcuni cosi sara inorbito /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
2. Ancoi intesi ma non **vi** affermo che li Turchi li quali andarono inverso Brigne /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134v.

Iz navedenih primjera slijedi da ne postoji shema po kojoj se koriste dva različita oblika nenaglašene lične zamjenice.

Slične oscilacije primjećujemo i u slučaju zamjenica *mi* i *me.* U službi indirektnog objekta je u pismu upotrijebljena šest puta, od toga pet puta u obliku *mi*, a samo jednom u obliku *me.* I u slučaju ove dvije nenaglašene lične zamjenice vrijedi da nismo došli do sheme po kojoj ih Gundulić upotrebljava te bi za detaljniju analizu sintakse dubrovačkog kancelarijskog italijanskog jezika trebalo konsultovati širi korpus. Ipak, u slučaju ove zamjenice se Gundulićev jezik ne podudara sa uobičajenim kancelarijskim jezikom zbog raširenije upotrebe firentinskog oblika *mi* u odnosu na *me.*

S druge strane, dešava se i da Gundulić upotrebljava oblike naglašene lične zamjenice koji su tipični za venecijanski. Tako upotrebljava venecijansku zamjenicu *mi* umjesto toskanske *me* (Paoli, 2009):

1. /…/ alguni catiui furon raportatori di parole tra voi et **mi** /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.

U pismu koje smo analizirali, ovo je izolovan slučaj, zato što se na još tri mjesta koristi u obliku *me* u naglašenoj poziciji. Na ovom mjestu možemo predložiti da je ovakva oscilacija produkt interferencija između različitih italijanskih dijalekata.

3. FONETSKE PROMJENE NA SUGLASNIČKOM PLANU

3.1. Regresivna asimilacija

Regresivna asimilacija je „fenomen zbog kojeg, u spoju dva suglasnika koja je teško izgovoriti, drugi suglasnik asimilira (=postaju jednaki) sebi prvi, pretvarajući niz dva različita suglasnika u jedan jedini dvostruki suglasnik" (Patota, 2002: 73). U cijelom pismu ima 913 riječi (poštujući već postojeću transkripciju) i regresivna asimilacija je izvršena u šest: ditto, dissi, disse, trattare, sotto, disse. Nije izvršena u slučaju četrnaest riječi (scripto, facti, execuzion, tucte, dicto, tucti, pucti, dicto, tucto, perfecto, dicto, tucto, tucta, octo) što znači da je regresivna asimilacija izvršena u samo 30% slučajeva, a vidimo da je od riječi u kojima jeste izvršena asimilacija pola, odnsono 50%, varijacija *passato remota* glagola dire. Iz nabrojanih primjera vidimo da su u paralelnoj upotrebi oblici *ditto* i *dicto* (od latinskog *DĬCTUM*). Ukupno su upotrijebljeni četiri puta, od toga jednom *ditto* (25% slučajeva) i tri puta *dicto*

(75% slučajeva). Također primjećujemo da ni u jednom slučaju latinsko kratko i nije prešlo u e tokom vokalnog preustroja promjene iz latinskog u italijanski jezik. Evo primjera njihove upotrebe:

1. /.../ come lo **ditto** duca ordisse /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
2. /.../ taglo la testa al **dicto** conte Polo /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
3. /.../ che mai fu **dicto** di morte di cone Polo, e al **dicto** gli fu promesso la citta di Piombo /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.

U tri slučaja ovaj particip prošli ima pridjevsku funkciju, a u jednom (slučaj broj 3) tvori dio pasivne konstrukcije. Kancelarijski jezik petnaestog vijeka zadržava grafije konsonantske grupe *–ct-* (Tavoni, 1992: 50) dok se u firentinskom asimiluju (Manni, 1994: 314). Budući da primjeri pokazuju oscilaciju, a upotreba ne pokazuje šablon po kojem bismo mogli zaključiti kako se koristi i u kojim se slučajevima izaslanik odlučuje za *ditto*, a u kojima za *dicto*. I iz drugih istraživanja rađenih na jeziku dubrovačke kancelarije iz četrnaestog stoljeća se čini da pisari indivdualno biraju jedan od ta dva oblika (Dotto, 2008: 365).

Pogledajmo primjer upotrebe u konteksu još nekih riječi u kojima nije izvršena regresivna asimilacija:

1. Magnifici signori auanti v'aueria **scripto** de **facti** sono seguiti in Bosna tra Hongari et Turchi

Upotreba ove dvije riječi je identična upotrebi oblika *scritto* i *fatti* u kojima su se suglasnici asimilovali i obje riječi pokazuju latinski uticaj, odnosno da se regresivna asimilacija nije izvršila i da je očuvana grupa *–pt-* odnosno *–ct-*. Iz svega navedenog je jasno da u pismu preovladavaju latinizmi u odnosu na firentinske oblike, a da ni na jednom mjestu nije upotrijebljen venecijanski oblik za koji bi bilo karakterictično redukovanje suglasnika tipa *facti* > *fati* (Tomasoni, 1994: 216).

Posebnu pažnju obraćamo na primjer imenice *pucti*. Gundulić piše:

1. A me pareua zuocho da **pucti** /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.

U ovom kontekstu riječ *pucti* ima značenje *djeca*, odnosno, cijelu rečenicu bismo mogli prevesti kao: „A meni se to činilo kao dječija igra". U savremenom italijanskom jeziku postoji, istina arhaična, riječ *putto* koja znači *dijete* i njeno porijeklo je iz latinske imenice *PUTŬM*, što znači da u latinskoj riječi nije bilo konsonantske grupe *ct* i da se u italijanskoj imenici radi o neetimološkom spoju dva konsonanta. Međutim, jedna od karakteristika kancelarijskog jezika je i hiperkorekcija (Tavoni, 1992: 51) zbog koje se u pisanju može geminizovati intervokalno /t/, a u ovom slučaju Gundulić hiperkorektno koristi latinsku grupu suglasnika *–ct-*.

Na osnovu ovog pisma ne možemo zaključiti na koji način se odvija ili ne odvija regresivna asimilacija u jeziku dubrovačke kancelarije. Ali, možemo vidjeti generalnu tendenciju da je upotreba geminizovanog kononanta ili grupa *–ct-* i *–pt-* lični izbor, s tim da je latinizam ipak češći izbor. Konačno, u pogledu regresivne asimilacije, ovo pismo pokazuje više kancelarijskog nego venecijanskog ili firentinskog uticaja.

3.2. Apokopa finalnih konsonanata

Apokopa finalnih konsonanata iz latinskog akuzativa je toliko česta fonetska promjena u italijanskom jeziku da bismo morali navesti skoro pa svaku riječ iz pisma kako bismo dali sve primjere u kojima latinski finalni konsonant otpada. Iz tog razloga ćemo dati primjer riječi u kojima se ta promjena nije dogodila:

1. /.../ et appresso **dicit** che hauera galie dalla reina de Pugla /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
2. Lo re Hostoja che e in prospero stato, anchoi parlai con la **reinam**, dubita de suo stato /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.

U prvom primjeru je glagol *dicit* očit ostatak latinskog jezika u italijanskom kancelarijskom jeziku, radi se o trećem licu jednine prezenta aktiva indikativa glagola DĪCŌ,3. Što se tiče drugog primjera, nastavak –*am* je ostatak latinskog akuzativa i u romanskim jezicima ne postoji. Budući da se radi o jedinom primjeru ostatka latinskog padežnog sistema u italijanskom, skloni smo da povjerujemo da se radi o izaslaničevoj grešci koji je u trenutku pomiješao latinski i italijanski jezik. Međutim, iz ovog primjera jasno vidimo gubljenje padeža na prelazu iz latinskog u italijanski jezik. Naime, u klasičnom latinskom jeziku bi konstrukcija bila *cum regina*, to jeste, prijedlog *cum* traži ablativ, dok je prelaz prijedložnog ablativa u akuzativ jedna od karakterističnih promjena u vulgarnom latinskom jeziku (Patota, 2002: 112) i koja je dovela do nastanka savremenih romanskih jezika.

3.3. Promjene poluvokala /j/

U ovom radu ćemo analizirati promjene latinskog /j/ kada se nalazi na inicijalnoj poziciji. Kada se nalazi na inicijalnoj poziciji, /j/ prelazi u zvučni palatalni afrikat /ʤ/ (Patota, 2002: 75). U pismu smo izdvojili ukupno šest riječi koje su na latinskom počinjale na /j/ i njihova adaptacija nije ujednačena:

1. A me parea **zuocho** da pucti /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
2. /.../ et seguo il stil de **zustizia** come voi signor di Ragusa fate /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
3. **Joanni**, io son fratello et perfecto amico della signoria di Ragusi /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
4. /.../ et non prima mi **juro** per sacramento /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
5. **Zuanne** de Gondola vostro se racomanda. (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
6. Piazaue dar al corrier Rathcho Vlasich grosi XII perche lo tenui **zorni** octo /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134v.

U prvom, drugom, petom i šestom primjeru se /j/ palatalizuje (ioucum > zuocho, iustitia > zustizia, Iohannes > Zuanne, iournum > zorni) i zapisuje se grafemom *z* što je u skladu sa venecijanskom normom tog doba. U sjevernim dijalektima, uključujući i venecijanski, /j/ prelazi u postdentalni samoglasnik koji se u starim tekstovima zapisuje sa *z* ili *ç* (Rohlfs, 1966: 213-214). Dakle, u dubrovačkom kancelarijskom jeziku grafija *z* pripada venecijanskom sloju i u Dubrovniku se najčešće koristi za zapisivanje dentalnih afrikata /ts/ i /dz/ (Dotto, 2008: 380), dok na početku riječi označava /dz/ (Dotto, 2008: 397) koji se od zvučnog palatalnog afrikata /ʤ/ razlikuje samo po mjestu tvorbe (Gober, Morani, 2014: 41).

U trećem i četvrtom primjeru se /j/ ne palatalizuje i radi se o očitom uticaju latinskog na kancelarijski jezik. Zanimljivo je da se ime izaslanika pojavljuje dva puta, ali nijednom u slavenskom obliku – Ivan. Dakle, slučaj vlastitog imena Ivan pokazuje i latinski i venecijanski uticaj, a pretpostavljamo da je varijacija u upotrebi karakteristika samog izaslanikovog jezika. Također vidimo i u četvrtom primjeru da se promjena nije izvršila i da se zadržava latinsko *iurare*. Dakle, /j/ na početku riječi se palatalizuje u 66,66% slučajeva što je u skladu i sa venecijanskom i firentinskom normom.

3.4. Ozvučenje suglasnika

Ozvučenje suglasnika je „proces artikulatornog slabljenja zbog kojeg bezvučni samoglasnik postaje njegov zvučni parnjak“ (Patota, 2002: 79) što je dosta česta pojava u italijanskom jeziku. Međutim,

budući da čak ni standardni italijanski jezik ne pokazuje dosljednost u ozvučenju suglasnika koji se nalazi u intervokalnoj poziciji i fenomen oscilacije u ozvučenju suglasnika i do danas ostaje većim dijelom nerazriješen (Maiden, 1998: 78).

Pogledajmo oscilacije imenice *amico*:

1. Joanni, io son fratello et perfecto (1) **amico** della signoria di Ragusi /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
2. /…/ perche non dirmi liberamente come (2) **amici** a me proprio /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
3. /…/ fazo tor la sale a Catharo e che per zo pur sono vostro fedel (3) **amigo** veramente. (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
4. /…/ et molte volte parlai con lo re Hostoia, mostra essere grandissimo (4) **amigo** nostro /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.

Sličnu pojavu primjećujemo i u neodređenoj zamjenici *alcuno*:

1. /…/ come vi dissi penso secondo intesi d'**alcuni** cosi sara inorbito /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
2. /.../ e vero che **alguni** catiui furon raportatori di parole tra voi et mi /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
3. Io credeua che sara ligato possa venne conte Voc et **alguno** de Sandal li taglo la testa /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.

Prema Dottu (2008, str. 394-397), u dubrovačkom kancelarijskom jeziku je češći oblik sa /g/ nego sa /k/ i izdvaja upravo primjer ove imenice i zamjenice i on zaključuje da se zvučni suglasnici upotrebljavaju pod uticajem venecijanskog, a da poneki slučaj očuvanja bezvučnog zapravo predstavlja uticaj latinskog. Međutim, ne može se reći da naš korpus to u potpunosti potvrđuje, budući da se imenica *amico* podjednak broj puta pojavljuje i sa zvučnim i bezvučnim suglasnikom, a zamjenica *alcuno* od tri puta koliko je upotrijebljena je u dva puta sa zvučnim, a jednom sa bezvučnim suglasnikom. Iz čega se može zaključiti da pismo ne pokazuje značajno veći uticaj venecijanskog nego latinskog u pogledu ozvučenja suglasnika.

Kao primjer riječi u kojoj se primjećuju oscilacije između zvučnog i bezvučnog suglasnika, izdvojit ćemo još primjer participa prošlog glagola *menare*:

1. Conte Piero e ligato et **menato** a Bobauaç /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
2. Ancoi intesi ma non vi affermo che li Turchi li quali andarono inverso Brigne dicono sono forte mal **menadi** /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134v.

Na ovom mjestu je bitno napomenuti da jedan particip prošli koji se završava na *–ado* umjesto na *–ato* ne možemo uzeti kao općenitu tendenciju ovog dijalekta. Što se tiče samo pravilnih particima, u pismu ih ima trinaest koji se tvore sa bezvučnim suglasnikom *t*, što znači da se 92,8% participa tvori na identičan način kao u kancelarijskom jeziku. Međutim, oscilacija između zvučnog i bezvučnog konsonanta /d/ i /t/ je tipična za venecijanski (Tomasoni, 1994: 216), a i u kancelarijskom jeziku dominira nastavak –ato (Tavoni, 1992: 52) što je uskladu sa tendencijama koje pokazuje ovo pismo.

Korpus ovog pisma ne potvrđuje Dottov zaključak da su zvučni suglasnici /g/ i /d/ mnogo češći od bezvučnih parnjaka (Dotto, 2008: 395-396) i više je napisano u skladu sa osobinama kancelarijskog jezika nego venecijanskog.

3.5. Degeminizacija suglasnika

U nekim sjevernim dijalektima dolazi do pojave slabljenja dvostrukog konsonanta, odnosno geminizovani konsonanti se ne realizuju (Patota, 2002: 106), a vidjet ćemo da se nešto slično događa i u dubrovačkom kancelarijskom jeziku. Izabrali smo sljedeće primjere riječi u kojima se ne realizuje geminizirani konsonant:

1. /.../ tirando seco Turchi et altri **catiui** /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
2. Questa **matina** a bon hora el re Hostoia /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
3. Io rimasi a casa scriuendo certe **letere** /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
4. /.../ et subito re Hostoia con certi **zentiloti** fece ligar conte Piero /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
5. /.../ **recomandatemi** a loro /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
6. /.../ e vero che alguni **catiui** furon **raportatori** di parole tra voi e mi /.../ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.

U petom i šestom primjeru se radi o nesprovođenju geminizacije nakon prefiksa *ra-*, dok u ostalim primjerima nije geminizovan suglasnik *t* u sredini riječi. U slučaju riječi *appresso*, održavaju se dvije različite grafije, jedna sa geminizovanim p i dvije bez:

1. /…/ che da lor spera hauer galie contra Spalato et le III [Tre] Isole nostre, et **appresso** dicit che hauera galie dalla reina de Pugla /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
2. /.../ et quando fussemo **apresso** un luogo che si chiama Parena Poglana /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
3. /.../ dicendo molta colpa contra padre et fiol inverso la maesta del re de Hongaria et contra Reame de Bosna de **apresso** disse /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.

U svim ovim primjerima je jasan uticaj venecijanskog dijalekta u kojem se gube geminizovani suglasnici. Također je poznat fenomen da pisci iz krajeva u kojima se degeminuzuju konsonanti nisu sigurni u upotrebi dvostrukih konsonanata (Rohlfs, 1966: 322) dok je tendencija kancelarijskog jezika da se čuvaju geminizovani suglasnici, a njihovo slabljenje je dijalektalna karakteristika (Tavoni, 1992: 51). Pokušaji upotrebe dvostrukih konsonanata pokazuju nastojanja da se kancelarijski jezik liši dijalektalnih osobina, pa čak i po cijenu hiperkorekcije (Tavoni, 1992: 51) na koju smo već ukazali u slučaju imenice *pucto*.

Kao poseban slučaj ćemo pokazati imenicu *lettera*:

1. Copia de una **lettera** recevuta di ser Zan di Gondola per la morte di conte Polo 1415, die XXIIII agosto /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.
2. Io rimasi a casa scriuendo certe **letere** /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
3. De eadem **litera**. (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134v.

U prvom slučaju se radi o naslovu pisma i vidimo da je riječ upotrijebljena sa geminiziranim suglasnikom *t*. U drugom slučaju, unutar pisma je jedno *t* ispalo, dok se u trećem slučaju uopšte i ne radi o italijanskom jeziku, već o latinskom, to jeste o ablativu jednine imenice *littera, ae, f.* Zanimljivo je da i na latinskom jeziku, izaslanik ne upotrebljava dva konsonanta, nego samo jedan. Svi ovi primjeri odražavaju uticaj venecijanskog jezika na istočnoj strani Jadranskog mora.

4. OPĆENITE FONETSKE PROMJENE

4.1. Afereza, apokopa, sinkopa i epenteza

Po Patoti (2002), afereza, apokopa i sinkopa spadaju u općenite fonetske promjene i odnose se na „pojedinačne foneme ili foneme u nizu: samoglasnike, suglasnike, čak i grupe samoglasnika i suglasnika“ (Patota, 2002: 94). Afereza je otpadanje fonetske jedinice na početku riječi, apokopa na kraju, a sinkopa u sredini riječi. Epenteza je pojava suprotna sinkopi i predstavlja dodavanje fonetske jedinice u sredinu riječi (Patota, 2002: 96). Bilo bi besmisleno nabrajati sve riječi u pismu koje su evoluirale kroz jednu od ovih promjena, odnosno, ne želimo se zadržavati na promjenama koje su identične u italijnskim dijalektima. Međutim, hoćemo ukazati na neke imenice u kojima se odvila apokopa vokala tipična za venecijansku normu (Dotto, 2008: 373). Radi se o sljedećim primjerima:

1. Copia de una lettera recevuta di ser **Zan** di Gondola /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
2. /…/ et appresso dicit che hauera galie dalla **reina** de Pugla /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
3. Questa matina a bon hora el re Hostoia con lo so **fiol** si parti et ando a cauallo in **pian** con lui conte Polo et lo **figluol**, voiuoda Sandal et voiuoda Vochmir, xupan Dragissa, conte Voch Cranich, voiuoda Paule Clexich. (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 133v.
4. /…/ echo per la grazia de Dio io fazo et seguo il **stil** de zustizia come voi **signor** di Ragusa fate /…/ (24.8. 1415), DAD, Lett. di Lev., VII, 134.

U prvom, petom, šestom i sedom primjeru se radi o apokopi, odnosno, otpadanju zadnjeg dijela riječi (Zan < Gianni, pianura < pian, figluol < figliuolo, stil < stile, signor < signore). U drugom primjeru se radi o sinkopi zato što otpada središnji dio riječi (reina < regina). Zanimljiv je treći primjer u kojem se događaju obje promjene, to jeste, otapada i središnji zadnji dio riječi (fiol < figliuolo).

Iako je pretpostavka rada bila da će se analizirati i afereza i epenteza, za te dvije jezičke pojave nismo našli značajne i relevantne primjere.

5. ZAKLJUČAK

Analizirajući fonetske promjene u pismu povodom ubistva kneza Pavla Radinovića smo htjeli pokazati na koje se sve načine realizuju razlike u italijanskim dijalektima i kancelarijskom italijanskom jeziku obraćajući pažnju na uticaje latinskog, venecijanskog i ličnu izaslanikovu varijaciju. Na samoglasničkom planu smo analizirali diftongaciju i promjenu protoničnog /e/ u /i/. Analizirajući primjere smo došli do zaključka da se diftongacija odvija u skladu sa pravilima venecijanske norme. Dalje, zatvaranje protoničnog /e/ u /i/ pokazuje veće varijacije. Naime, unutar nekih riječi uopšte ne dolazi do te promjene, a unutar rečenice se ne izvršava dosljedno što smo pokazali na primjeru prijedloga *di* odnosno njegove varijacije *de* i na primjeru nenaglašene lične zamjenice *vi,* odnosno *ve*.

Što se tiče promjena na suglasničkom planu, one pokazuju raznolike uticaje. Regresivna asimilacija se nije izvršila u 80% riječi i to pokazuje latinsku predominaciju nad firentinskom ili venecijanskom normom. Našli smo dva primjera u kojima je zadržan latinski oblik sa finalnim konsonantom. Na početku riječi se /j/ ne palatalizuje u samo dva slučaja koja pokazuju uticaj latinskog, dok su ostali u skladu sa firentinskim i venecijanskim. U dvije riječi – *alcuno* i *amico* – primjećujemo varijaciju između zvučnog suglasnika /g/ i bezvučnog /k/ što odražava latinske i venecijanske uticaje . Budući da samo jedan particip pokazuje nastavak –*ado*, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je bio udomaćen, ali je upotreba participa na –*ato* u potpunosti u skladu sa tendencijama kancelarijskog jezika. Dakle, u pogledu ozvučenja suglasnika, pismo pokazuje odstupanja u odnosu na vnecijanski jezik i više je u skladu sa

kancelarijskim jezikom tog vremena. Analiziranje degeminizacije suglasnika se pokazalo posebno zanimljivim. Osim u slučaju priloga *appresso*, ne poštuje se geminizacija suglasnika nakon prefiksa, a očito je izostavljanje dvostrukog suglasnika *t* u sredini riječi iz čega slijedi da je degeminizacija suglasnika pod direktim uticajem venecijanskog.

Najmanje primjera smo našli za općenite fonetske promjene. Za aferezu i epentezu nismo našli nijedan koji bi pokazivao odmak od uobičajenih pravila bilo venecijanskog jezika, bilo ustaljenog kancelarijskog, a u sedam primjera se pojavljuju apokopa i sinkopa u potpunosti u skladu sa venecijanskom normom.

Međutim, ovo istraživanje ima neke nedostatke. Ne možemo biti sigurni u nekim slučajevima da li se radi o općenitim karakteristikama jezika ili samo o jezičkom izražaju poslanika Ivana Gundulića pa, kako bismo riješili nedoumice takve vrste, slična istraživanja treba sprovesti na širem korpusu. Budući da je uticaj latinskog jezika jedna od karakteristika kancelarijskog jezika, prirodno je da njegove ostatke nalazimo i u ovom pismu. Dakle, to nam otežava individuiranje karakteristika dubrovačkog kancelarijskog jezika, odnosno, ne možemo biti sigurni da li je određena jezička pojava svojstvena jeziku ili se radi o nesvjesnom uticaju (ne)poznavanja latinskog jezika. Za potrebe ovog istraživanja smo se zadržali na deskriptivnoj analizi dobivenih podataka zato što je uzorak premalen da bismo došli do relevantnijih podataka (u nekim slučajevima imamo manje od pet primjera). Ipak, ovo istraživanje nam daje smjernice za daljnja ispitivanja na većem korpusu koji nam je na raspolaganju.

Izvor

24.8. 1415, Državni arhiv u Dubrovniku, *Lettere di Levante*, VII, 133v-134-134v.

Literatura

Banfi, E. (2014). *Lingue d'Italia fuori d'Italia: Europa, Mediterraneo e Levante dal Medioevo all'età moderna*. Bologna: il Mulino.

Bartoli, M. G. (2000). *Il Dalmatico*. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani S.p.a.

Dardano, M. (2014). *Nuovo manualetto di lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.

Dotto, D. (2008). Scriptae *venezianeggianti a Ragusa nel XIV secolo*. Roma: Viella.

Gober, G., Morani, M. (2014). *Linguistica generale*. Milano: McGraw-Hill Education.

Honeybone, P., Salmons, J. (2015). *The Oxford Handbook of Historical Phonology*. New York: Oxford University Press.

Krämer, M. (2009). *The Phonology of Italian*. New York: Oxford University Press.

Lovrić Jović, I. (2006). Fonološka adaptacija talijanizama u dubrovačkim oporukama iz 17. i 18. stoljeća. *Filologija*, Vol. 32, No. 1, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 173-192.

Maiden, M. (1998). *Storia linguistica dell'italiano*. Bologna: Il Mulino.

Manni, P. (1994). Toscana. U: Serianni, L., Trifone, P. (a cura di). *Storia della lingua italiana. Volume terzo: Le altre lingue* (212-240). Torino: Einaudi.

Marazzini, C. (2012). *Da Dante alla lingua selvaggia. Sette secoli di dibattiti sull'italiano*. Roma: Carocci editore.

Muljačić, Ž. (2000). *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag.

Muljačić, Ž. (1972). *Fonologia della lingua italiana*. Bologna: il Mulino.

Musić, S. (1972). *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki kotorskoj*. Beograd: Filološki fakultet beogradskog univerziteta.

Paoli, S. (2009). Gerarchie di Caso e persona nei paradigmi dei pronomi obliqui atoni: il caso dei dialetti del Comèlico. *Rivista italiana di Dialettologia. Vol. 33*, 59-84.

Patota, G. (2002). *Nuovi lineamenti di grammatica storica dell'italiano*. Bologna: Il Mulino.

Prada, M. (2010). *Introduzione alla fonetica. Italiano, inglese, francese*. Milano: LED Edizioni Universitarie.

Rohlfs, G. (1966). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*: *Fonetica*. Torino: Giulio Einaudi.

Tadić, J. (1935), *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike*. Knjiga I. Beograd: Srpska kraljevska akademija.

Tagliavini, C. (1982). *Le origini delle lingue neolatine*. Bologna: Patron editore.
Tavoni, M. (1992). *Stora della lingua italiana: Il Quattrocento*. Bologna: il Mulino.
Tomasoni, P. (1994). Veneto. U: Serianni, L., Trifone, P. (a cura di). *Storia della lingua italiana. Volume terzo: Le altre lingue* (212-240). Torino: Einaudi.

Rječnici

Boerio, G. (1867). *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Cecchini.
Klajn, I. (2011). *Italijansko srpski rečnik*. Beograd: Edicija.
Pianigiani, O., *Dizionario etimologico online* na https://www.etimo.it/

PHONETIC CHANGES IN THE LETTER BY EMISSARY OF THE REPUBLIC OF RAGUSA IVAN GUNDULIĆ AFTER THE ASSASINATION OF COUNT PAVLE

Summary

In this paper, we are going to present the phonetic changes in the chancery Italian language (la koinè) used in the Republic of Ragusa. The corpus is the transcription of a letter from 1415 written by Gundulić about the Bosnian nobels' conspiracy to murder Count Pavle Radinović in Parena Poljana. Our goal is to present the phonetic changes and explain the specificities of phonetic changes in the language of the Ragusean chancellery in regards to the contemporary Venetian. We want to determine the percentage of certain changes and how many oscillations there are in the adaptation of one single word, and show examples of using those words in context. We analysed phonetic changes in the vowel and consonant sytems as well as the general ones.
The main hypothesis of our research is that the fifteenth century language shows that the Venetian language inflences the language of the Ragusean chancellery. Therefore, this paper can serve as a starting point for future research in the domain of language characteristics of this variation of the Italian language.

Key words: phonetic changes, Republic of Ragusa, Bosnian Kingdom, medieval Italian, koinè

Ana Lalić
Bosna i Hercegovina
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
ana.lalic@ff.unsa.ba

UDK 811.111'366
811.111'367

Jelena Vujić – Tijana Rabrenović

A CONSTRUCTIONIST APPROACH TO MORPHOLOGICAL CREATIVITY: A STUDY OF FIRST AND/OR LAST NAME NONCE-FORMATIONS IN ENGLISH

Nonce-formations are novel lexical formations expressly created by speakers usually not catching on in the speech community (Katamba 1993: 296) which are highly context-dependent, and as such, they are instances of morphological creativity. The aim of this paper is to show that despite being instances of morphological creativity, nonce-formations represent form-meaning-function correspondences which can be generated by constructional schemas. Following Booij's constructionist approach to morphological analysis (2010, 2013), this paper analyses 34 first and/or last name nonce-formations in the 21st century popular sitcoms and drama series. The corpus includes nonce-formations that are the outputs of suffixation, prefixation, conversion and compounding. The discussion focuses on both constructional schemas and instances of analogical formations. The results suggest that most nonce-formations are output-oriented as they follow a regular pattern i.e. they are extracted from constructional schemas. Seeing that only a few of them are analogical formations, which again may prompt a schema, this paper confirms the findings that schemas and analogy are not strict alternatives.

Keywords: nonce-formations, morphological creativity, constructional schemas, analogy, proper name.

1. INTRODUCTION

Morphological creativity is often associated with the speaker's ability to produce new coinages which are "clearly deliberate and independent of the system" (Bauer 2005: 329). In most cases, these new words are coined consciously and intentionally as a result of unproductive processes and their purpose is to draw readers' or hearers' attention (Lieber 2009). Bauer (2001: 64) states that creativity is not a rule-governed, but rather a rule-changing innovation, which is clearly evident in cases of new coinages used by individuals in isolation and on one occasion only. These novel forms which are the outputs of morphological creativity are called nonce-formations. Most scholars have commented and agreed on their special effect; nonce-formations are either perceived as humorous or playful, more stylistically marked or somehow remarkable (Hohenhaus 2005, Lieber 2009, Plag 1999). However, it has been debated whether these formations are indeed not rule-governed; Katamba (1993) states that creativity is mostly rule-governed, and that nonce-formations are created using standard rules and Štekauer (2002: 97) defines nonce-formations as "regular coinages generated by productive word-formation rules". However, we can say that indeed nonce-formations are only partially regular in the respect that they bend productive word formation rule(s) to a certain extent, thus initializing the establishment of new word formation patterns which by processes of lexicalization and conventionalization become productive themselves (e.g. blending patterns, acronyms etc). Therefore, we can refer to nonce-formations as non-canonical word-forms.

To support this claim, this paper presents the study of a selected corpus of first and/or last name nonce-formations in spoken English with the aim to investigate the mechanisms that govern the creation of nonce-formations and if possible, to identify their structural and semantic properties. It is our claim that nonce-formations can be viewed as constructs presenting individual concrete instantiations of abstract form-meaning correspondences and patterns i.e. constructions (Booij 2010, 2013). As noted

above, the analysis will be based on a small-scale corpus that includes 34 first and/or last name nonce-formations in the 21st century popular sitcoms and drama series. Regardless of the word-formation process being analyzed, it will be demonstrated that the pragmatic-semantic component of each construction is crucial in nonce-formations as these formations are highly context-dependent, which makes them extremely interesting for pragmatic analysis as well.

2. NONCE FORMATIONS – FORM AND MEANING

According to Hohenhaus (2005: 364), nonce-formations are "somewhat 'in between' actual and possible words" since they are "'new' in a psychological sense" and not retrieved from the speaker's storage of already existing listemes in the lexicon. Therefore, the basic feature of nonce-formations is that they never get listed or become part of speakers' long-term vocabulary, because they are too dependent on the context (Hohenhaus 2007). This is somewhat contradictory to Štekauer (previously 2002: 97) because if Štekauer's notion is to be accepted than, from the point of view of Construction Morphology, their schemas exist in the speaker's mental lexicon and can be analogically and producitvely used for new formations in adequate communicative situations. In addition, if we apply a constructionist approach to nonce-formations, we can see that those that become conventionalized actually form constructions (abstract formation patterns). For example, the process of blending started as a nonce-formation process only to grow into the legitimate (though not quite consistent) word-formation process with transparently predictable outcomes. Their context-dependence is a characteristic of speech (parole), and not that of the system (langue) while their interpretation may vary within different speech-communities (Štekauer 2002). For that reason, nonce-formations can be traced in "the interplay between the language, on the one hand, and the extra-linguistic reality and the speech community, on the other" (Štekauer 2002: 97).

The form of nonce-formations may range from being "regular" in case when their form is based on the standard rule such as in *Mr. Kinnock is now Prime ministerable* (Katamba 1993: 296)[1] to "deviant" when they do not have a regular morphological pattern such as *oid-y* (Hohenhaus 2005: 363) or *-isms* (Štekauer 2002: 106). As for their meaning, they are easily interpreted once we are familiar with the (extra-) linguistic context. However, in some cases their meaning is not fully decipherable for "outsiders", because they can be related to a situation known only to one speech community (Hohenhaus 2007: 21). In other words, nonce-formations may have a number of discourse or communicative functions (see Hohenhaus 2007). Some of them arise as deliberate ways of expanding the vocabulary while others are results of unconscious linguistic computing.

By applying a construction-based approach to analyzing first and/or last name nonce-formations, we will show that the formation of such neologisms is not governed by rules, but rather formulated on the basis of constructional schemas and that although the meaning of these nonce-formations is context-dependent, it can be interpreted even without knowing the context of the situation, because the meaning is already embedded in constructional schemas.

3. THEORETICAL BACKGROUND

Construction Morphology, which is considered to be a more recent approach to morphological analysis proposed by Geert Booij (2010, 2013), was developed from Construction Grammar. This theoretical framework seems to be particularly suitable for the study of complex words which linger on the borderline between morphology and syntax. Just like syntactic structures in Construction Grammar,

[1] The form *Prime ministerable* is formed according to the productive derivational pattern that is presented in schema I except that a compound noun *Prime minister* was used as a derivational base rather than a verbal base. The meaning of the entire novel form is " having the qualities good enough to /can become a Prime minister".

complex words are constructs which instantiate morphological constructions (Booij 2010). In other words, constructions of all complexity are abstract representations of words, whereas constructs are their realizations in speech (Fried & Ostman 2004; Fried 2015). Each construction represents a systematic form-meaning-function correspondence which serves as the basis on which speakers can form an abstract (constructional) schema that expresses a generalization about the form, meaning and function of the construction (Booij 2010). For all complex words, schemas necessarily give information about the formal representation of the complex word including the base word [X] and the semantic representation of the complex word. The form-meaning correspondence is indicated by the use of an arrow ↔ . For example, deverbal adjectives ending in the suffix *–able* such as *accept-able*, *approach-able*, *believ-able* and *do-able* are generated by the schema (Booij 2013: 255):

I. $[[x]_{Vtri}\ \text{able}]_{Aj} \leftrightarrow [[\text{CAN BE X-ed}]_{PROPETY}]_{Aj}$

Apart from giving the information about the complex word, schemas also represent the first step in formulating new coinages since "schemas express the generative power of the grammar" (Booij 2013: 258). Rules are always source or input-oriented, which means that there is a base word (with all its morpho-semantic and phonological properties) used as a base for morphological operations. Unlike rules, schemas can be product or output-oriented (Booij 2010: 4). This has proven to be crucial in analyzing the complex words without input; Booij (2010: 29-32) shows that this is the case of baseless complex words with a recognizable affix whose meaning is not fully predictable because of their lack of the base-word (e.g. nouns ending in suffixes *–ism* or *–ist* of the type *communist* or *communism*). In such cases, despite the lack of a base-word, it is possible, for example, to concur that all "*-isms"* are nouns expressing one of the semantic categories based on the schema.

I $[\text{x-ism}]_{Ni} \leftrightarrow [\text{PHENOMENON, IDEOLOGY, DISPOSITION}\ldots]_{Ni}$

The fact that in such cases there is no base-word to serve as an input element proves that they cannot be formulated as rules (which are always source/input-oriented) but are indeed output-oriented schemas. This property of schemas to have the capacity to be output-oriented is crucial for both composition and decomposition of nonce-formations where often one recognizable part is crucial for interpretation of such novel formations.

3.1. Schemas vs. analogy

One of the most debated issues in word-formation is whether new coinages are a result of analogy or abstract schemas (Becker 1990, 1994; Pinker 1999; Booij 2010; Matiello 2016, 2017). An analogical formation (also known as target T) is clearly modeled on an already existing word (model M) due to the existence of partial resemblance between a target and a model, be it a phonological, morphotactic or semantic feature that they share (Mattiello 2016). What is necessary is that there is a clear association between a model and a target (Mattiello 2017). On the other hand, a schema represents an abstract pattern according to which the word is formed, which means that there is no precise model to be selected for the target word. Construction Morphology bridges the gap between these two seemingly opposite phenomena seeing that analogy may prompt the development of a new schema; for example, a set of words ending in *–gate* has been modeled on the word *Watergat*e indicating a political scandal (Booij 2010: 90-91). Mattiello (2016: 108) discusses these formations with combining forms as the outputs of analogy via schema and separates them from those formations which are the outputs of surface analogy. Surface analogy is based on "concrete models of precise similar forms" e.g. *white market* is modeled on *black market* (Mattiello 2016:105). Analogy via schema is said to operate in "transitional phenomena between derivation and compounding" (e.g. combining form *–gate*), whereas surface analogy is applied

when forming new words by means of regular processes (derivation, conversion and compounding) and extra-grammatical morphological processes (blending, clipping, acronym formation and related phenomena) (Mattiello 2016: 131). Regular processes will be discussed in this paper with the aim of determining whether the first and/or last name nonce-formations are generated by analogy via schema or surface analogy.

In the case of first and/or last name nonce-formations the base-word of a complex form is a proper noun which is by default non-changeable by means of affixation, conversion or compounding. Since proper nouns show tendencies to resist word formation rules and yet can be used as derivational bases or compound constituents in speech, the discussion will be centered on these "deviant" coinages with the aim of determining whether these words are formed by analogy or constructional schemas.

4. ANALYSIS

The analysis presented in this paper is based on the first and/or last name nonce-formations in the 21st century popular sitcoms and drama series: *2 Broke Girls, Grey's Anatomy, Hart of Dixie, How I Met Your Mother, New Girl, Riverdale, This Is Us, Young & Hungry* and *Younger.*[2] The corpus includes 34 nonce-formations that are the outputs of suffixation, prefixation, conversion and compounding. Our aim is to show that proper nouns can be used as morphological bases with the potential of subsequently becoming construction constituents.

4.1. Suffixation

Despite suffixation being one of the most frequent word-formation processes in English, only a few examples of proper-noun suffixation have been found in the corpus:

Nonce-formations in context	*Schemas*
1) He's kind of Jared *Leto…ish.*	$[[x]_{Ni}$[3]$ish]_{Aj} \leftrightarrow$[looks like $SEM_i]_{Aj}$
2) You can call me Uncle Han, the *Hanster.* 3) *Wadester,* you think I could get a ride back to my car?	$[[x]_{Ni}$ ster$]_{Nj} \leftrightarrow$[person engaged or associated with $SEM_i]_{Nj}$
4) Scandal? One word: *Zoegate*.	$[[x]_{Ni}$ gate$]_{Nj} \leftrightarrow$[scandal pertaining to $SEM_i]_{Nj}$
5) How about fedora? Too *Pharrelly.* 6) How about a vest? Too *Ellioty.*	$[[x]_{Ni}$ y$]_{Aj} \leftrightarrow$[having a style typical of $SEM_i]_{Aj}$

We can differentiate between two types of forms:

I Proper suffixes with a predictable meaning, as A) adjectival suffixes *–ish* and *–y* indicating one person's resemblance to an actor in (1, 5, 6) or the personal style and image resembling a particular person's (as in 5 and 6), and B) the noun suffix *–ster* meaning "a person associated with a particular person" (3,4).

II The suffix-like (newly secreted suffix) forms, as the final-word- form *–gate*[4] used in a broader sense, referring to a scandal stirred up by one person, not necessarily a political one in (2). The latter

[2] The list of all the season and episode series from which the examples are taken is given in the Appendix.

[3] In all schemas in this paper N stands for $N_{proper/\ personal\ name.}$

[4] Szymanek (2005:436) treats the form *-gate* as a word-final element which is classified as a newly secreted suffix (together with *-holic, -nomics* and *-buster)* which is the result of folk etymology in which" opaque words are [...] interpreted as compounds or affixations consisting of two parts" (Rundbald and Kronenfeld 2000: 28).

group shows that the nonce-formations must be regarded in the field of pragmatics as well, since a new pragmatic and semantic meaning is ascribed to the suffix-like word-final element *–gate*, thus illustrating the output-oriented nature of schemas.

4.2. Prefixation

It is no wonder that negative prefixes (7-12) are the most numerous in the corpus as their meaning is easy to decipher. Both class-maintaining (7-9) and class-changing (10-13) prefixes can be used to coin nonce-formations. The class-changing prefixes are always added to the verbs formed through the process of conversion. It is interesting to note that nonce-formation verbs derived from personal names and proper nouns and used in sitcom dialogues (examples 11-13) display a variety of inflected forms from the regular-verb paradigm (present and past participle respectively) and serve as further derivational bases. The illustration for this is seen in (13), where the prefix *re–* is used with converted nouns and prefixed verbs indicating repetition.

Although prefixes *pre–* and *post–* normally stand as semantic opposites, the meaning of these prefixes has slightly changed i.e. became context-dependent. What is interesting to note is that the speakers were able to make a unique time reference knowing certain events that are related to certain individuals (as in 15 and 16). This, again, shows that these formations are extracted from the output-oriented schemas, and they are not modeled on an established word.

Nonce-formations in context	*Schemas*
7) I need the *Anti-Nick*. I need a real man, who can express his feelings. And I need …	[anti [x]$_{Ni}$]$_{Nj}$↔[person with the quality(s) opposite to those personified in SEM $_i$]$_{Nj}$
8) I'm not a Romney? Would a *non-Romney* know this? 9) We wanted to show you all the eligible *non-Josh* guys out there.	[non [x]$_{Ni}$]$_{Nj}$ ↔[person devoid of qualities typical of SEM $_i$]$_{Nj}$
10) You mean *un-Clair*?	[un [x] $_{Ni}$]$_{Vj}$↔[to behave opposite to SEM$_i$] $_{Vj}$
11) I'm sorry for *de-Jacking* you. 12) I'm *de-Kaminski-ing* our appartment. Anything Josh has given me, I'm throwing away.	[de [x] $_{Ni}$]$_{Vj}$ ↔[to remove all possessions of SEM$_i$ and everything that may remind one of SEM$_i$]$_{Vj}$
13) I have de-Kaminskied this apartment, I have *re-Kaminskied* this apartment and now I am *re-de-Kaminski-ing* it.	[re [x] $_{Ni}$]$_{Vj}$↔[to reinstate all possessions of SEM$_i$ and everything that may remind one of SEM$_i$]$_{Vj}$
14) You may have bested me in a competition of *pre-Clinton* manhood, but I'm Schmidt. A refined and enlightened pescatarian.	[pre [x] $_{Ni}$]$_{Aj}$↔[before the term in the office of SEM$_i$ / before the era of SEM$_i$] $_{Aj}$
15) How's life in a PG world? PG. *Post-Grundy.* 16) Hey, look, I get, you're *post-Joaquin*, but cruising?	[post [x]$_{Ni}$]$_{Aj}$ ↔[mental and emotional state which is the result of getting over SEM$_i$ after break-up with SEM$_i$] $_{Aj}$

4.3. Conversion

One of the most productive word-formation processes in analytical languages like English, whose semantics as well as its morphological nature has been a subject of much discussion in word-formation literature (Clark and Clark 1979; Štekauer 1996, among others) is conversion in which new lexemes are formed by changing the word-class (Lieber 2005: 418). Most frequent type of conversion in English is noun-to-verb conversion, the type that is present in all of the analyzed cases of conversion in our corpus. As Lieber (2009: 49) notices, the meaning of the new forms created through the process of conversion are more transparent although, when it comes to verbs, they display a broader range of meanings than verbs derived by affixation (Lieber 2005:422). In all examples (17-27), the meaning of the verbs corresponds to the behavior that is typical of the person whose name as a proper noun has been converted into a verb. In the corpus, the new converted verbs appear in the following verb-forms: the form of an infinitive (17-19), present participle (20-24) and past participle (25-27). The formal representation of the constructional schema that is applied in the corpus in cases when proper nouns are converted into verbs can be shown as:

(II) $[[x]_{Ni}]_{Vj} \leftrightarrow$ [to behave or act in a way associated with SEMi]$_{Vj}$[5]

This constructional schema can be applied when creating any new first and/or last name nonce-formation with the aim of emphasizing the behavior of an individual (marked as N_i). The difference can be drawn between the nonce-formations that are related

a) to the people belonging to a small circle (community) of speakers (19, 20, 22, 23, 25, 26), usually family and friends, or

b) to the famous people or characters (examples 17, 18, 21, 24 and 27) whose names are widely recognizable.

Therefore, the status of those in b) may be regarded as "transitory or transitional", because, in the future, they could become institutionalized neologisms (Mattiello 2017: 25), as they are converted from proper names of persons belonging to public life whom the majority of the speech community associates with a particular type of behavior or actions.[6]

All the examples (17-27) clearly illustrate the output-oriented word-formation.

Nonce-formations in context	*Meaning*
17) You can't *Kathy Bates* me forever!	hold somebody in captivity
18) You are gonna *Chuck Noll* the boys? -I'm gonna *Chuck Noll* the boys.	head coach (football USA)
19) I'm not sure I want to *Avory* this.	achieve something thanks to having money and status
20) You want to adopt and now you are *Randalling out* on me. / Why do these forms have you *Randalling out* so hard?	freak out

[5] This is just a general schema for nonce-formations in our coprus formed by conversion. This general schema can be further elaboraborated as all converted verbs can fall into one of the following semantic classes: locative (e.g *Kathy Bates*), ornative, causative (e.g. *Cyranoing*), resultative (e.g. *Jack Pearsoning*) , inchoative, performative, similative (e.g. *Doubtfiring*), instrumental (e.g *Yoko Ono'd*), stative, motional. (Plag 1999; Lieber 2004). Due to space limitations, we do not go into such semantic classification for each example presented. However, it will be included into a detailed study of conversion-coined nonce verbs in modern American slang as presented in the 21st century U.S. sitcoms, the research which is currently in progress.

[6] This is the case with the verb *to bogart* (meaning "to hold on to a joint too long without passing it on" (https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/bogart) which comes from the fact that Humphrey Bogart used to smoke „like train" in his movies). The verb *to bogart* was first documented with this meaning in 1968, in the song "Don't Bogart Me" by *The Fraternity of Men* (www.urbandictionary.com). It has become institutionalized in modern American slang since.

21) Who do you think was *Cyranoing* the entire thing?	help somebody sweet talk their lover
22) I'm *Jack Pearsoning* you. That's the term I made up for when you sweep someone off their feet.	sweep somebody off their feet
23) Oh, my God, you're *Hanning* me!	tell the work-related lies similar to those that are told to the boss
24) I'm just *Mrs. Doubtfiring* it for the time being.	a man pretending to be a nanny
25) You just got *Rhonda'd*! 26) You should be (sorry)… because, baby doll, you just got *Aly'd*.	prank somebody
27) Or should I say we were *Yoko Ono'd*?	break a music band apart (by one of the members' love interest)

4.4. Compounds and compound-like combinations

As one of the most productive word-formation processes in English, compounding is widely used when generating new words and concepts. In our corpus, this is especially the case when first and/or last name nonce-formations are used as compound constituents with the aim of creating funny nicknames: *Trout Pout* for Diane Pout (*Younger* 01x01), *Nick-knack* for Nick (*New Girl* 05x20), *Lemon Meringue Pie* for Lemon (*Hart of Dixie* 01x09).

However, most numerous compounds and compound-like formations in our corpus are the formations modeled on already existing patterns:

Nonce-formations in context	*Schemas*
28) Welcome to the official *Wade-free* zone. 29) I need my mind *Nick-free* by tonight. 30) This is a *Deja-free* zone.	$[[x]_{Ni}\,[free]_{Aj}]_{Aj} \leftrightarrow [\text{ without the influence of } SEM_i]_{Aj}$
31) The glibness, the sarcasm, anything *Wade-like*, just stop. 32) So what can I do that's *Jess-like*? You want some, you want some tea? You want, like cupcakes or a cute song? 33) I think there's a dynamic quality to the brushwork that, combined with the fluid composition, creates an almost *Kandinsky-like* emotional resonance. 34) My mom's doing an *Eva Peron-like* rainbow tour.	$[[x]_{Ni}\ like^{7}]_{Aj} \leftrightarrow [\text{like, resembling, befitting } SEM_i]_{Aj}$

[7] Marchand discusses the form *-like* in section 4.80 „Semi-Suffixes" and sees it as both an adjective (when used as a second constituent in adjectival compounds) and a semi-suffix which is often written hyphenated in *ad hoc* combinations (Marchand 1969: 356). Due to this duality, for the purpose of our analysis, we have classified the *-like* formations as compound-like formations.

Given the frequency and potency of the forms *like* and *free* in contemporary English word formation, as well as both the shift in their meanings and possible stress shift in pronunciation, it is debatable whether the two forms in question should be treated as free morphemes in the given coinages or their status can be defined as combining forms, semi-affixes with the meanings [SIMILAR TO X] and [DEVOID OF X], X being the bases to which they are added. Indeed, it seems that these forms show properties that can be shared by both affixes and lexemes. According to Marchand (1969: 326), these formation elements (together with *worthy, monger, ways*) are used as second members of morphologically-complex items whose word character is still clearly visible and recognizable. In this study, we choose to treat them as compounds. Nonce-formations *Nick-free* and *Deja-free* are collocated with the same word *zone* and therefore we may say that they are modeled on analogy with the forms such as nuclear-free, smoke-free, traffic-free and weapons-free (all of which collocate with the word *zone*); *Wade-like*, *Jess-like*, *Kandinsky-like* and *Eva Peron-like* may be regarded as modeled on *childlike,* which has given rise to a host of *-like* formations such as mother-like, father-like, cake-like etc. Apart from the connection with possible models, these formations appear to be more input than output oriented and therefore can be treated as analogical formations. Nevertheless, given the productive series from which they came and which they may motivate, we can treat them as instances of analogy via schema.

5. DISCUSSION

The study presented above shows that in the case of first-and-last name nonce-formations, those word-formation processes that are usually perceived as more productive, such as suffixation, prefixation and compounding, have generated fewer examples (10 =/<) as opposed to conversion. In our study, we have tried to provide constructional schemas for the nonce-formations that constituted our corpus in order to show that most such forms are extracted from constructional schemas whose potential for novel expressions seems quite potent and which are shared by all the participants in conversation. The considerably higher number of converted-form examples suggests that they are more rule-governed. This seems to be due to the fact that both productive processes and schemas are usually related to frequency and salience (Vujić 2016).

When it comes to morphological creativity (the debate of rule-governed or rule-changing creativity), our results show that most of nonce-formations are instances of rule-governed creativity. Despite having a proper noun for its base, the studied nonce-formations follow a regular pattern, which indicates that they are extracted form constructional schemas. Moreover, they are output-oriented as they are primarily governed by the context, which draws our attention to a great role of extra-linguistic reality when coining new words.

The second question raised at the beginning of our analysis was whether nonce-formations are based on (constructional) schema or analogy. Tuggy (2006: 102) states that analogy-based and schema-based models are not "strict alternatives" because they may be "simultaneously active" since "the difference between them is one of degree". Our results support Tuggy's point of view and somewhat contradict Mattiello's findings (2016)[8]. The outputs of regular word-formation processes (despite the insufficient number of examples) may be regarded as extracted from schemas because of a lack of a specific model, except for compounds which could be perceived to be the cases of analogy via schema because of their direct connection to a certain model. This, again, proves that there is a possibility of an analogy prompting a new schema (Booij 2010).

[8] Mattiello (2016) studied creative neologisms selected from the online collections *Neologisms – New Words in Journalistic Texts (1997-2012)* and *the Rice University Neologisms Database (2004-2014).*

6. CONCLUSION

As playful and humorous expressions that are the outputs of morphological creativity, the first and/or last name nonce-formations are highly context-dependent and understood only by a close speech community whose members share the same (extra)linguistic code(s) in communication. By applying a constructionist approach, we have shown that their meaning does not have to be completely unpredictable. Even though their form may seem 'deviant' at first, we have shown that there is a regular pattern that they follow. In other words, there are constructional schemas, related to frequency which allow for the extraction of these nonce-formations as well as for their successful interpretation, which are typically related to frequency and salience.

A larger-scale corpus is needed to confirm that the nonce-formation outputs of suffixation, prefixation and compounding are also instances of constructional schemas and not of analogy. The future research could show how these coinages are perceived and processed by individuals, which would give us more information on morphological creativity.

References

Bauer, L. (2001). *Morphological Productivity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bauer, L. (2005). Productivity: Theories. In *Handbook of Word-formation* (P. Štekauer and R. Lieber, eds.). Dodrecht: Springer, 315-334.

Becker, T. (1990). *Analogie und morphologische Theorie.* Munchen: Wilhelm Fink Verlag.

Becker, T. (1994). "Back-formation, cross-formation and 'bracketing paradoxes'. in Booij, G. and J. van Marle (eds.) *Yearbook of Morphology 1993.* Dodrecht: Kluwer. 1-26.

Booij, G. (2010). *Construction Morphology*. Oxford: Oxford University Press.

Booij, G. (2013). Morphology in construction grammar. In *The Oxford Handbook of Construction Grammar* (T. Hoffman and G. Trousdale, eds.). Oxford: Oxford University Press, 255-273.

Clark, E. and H. Clark. (1979). "When nouns surface as verbs". *Language* 55/4, 767-811.

Fried, M. (2015). Construction Grammar. In A. Alexiadou and T. Kiss (eds.) *Syntax- Theory and Analysis. An International Handbook. Handbooks of Linguistics and Communication Science. 43.1-3.* Berlin: Mouton de Gruyter, 974-1003.

Fried, M.& J. Ostman. (2004). Construction Grammar: A thumbnail sketch. In Fried, M.& J. Ostman (eds.) *Construction Grammar in a Cross-language Perspective.[Constructional Approaches to Language 2].* Amsterdam and Philadelphia, PA: John Benjamins, 11-86.

Hohenhaus, P. (2005). Lexicalization and institutionalization. In *Handbook of Word-formation* (P. Štekauer and R. Lieber, eds.). Dodrecht: Springer, 315-334.

Hohenhaus, P. (2007). How to do (even more) things with nonce words (other than naming). In *Lexical Creativity, Texts and Contexts*: *Studies in Functional and Structural Linguistics 58* (J. Munat, ed.). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 15–38.

Katamba, F. (1993). *Morphology*. New York: St Martin's Press.

Lieber, R. (2004). *Morphology and Lexical Semantics.* Cambridge: Cambridhe University Press.

Lieber, R. (2005). "English Word-Formation Processes". In Štekauer, P. and R. Lieber (eds.) *Handbook of Word-Formation.* Dodrecht: Springer, 375-427.

Lieber, R. (2009). *Introducing Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Marchand, H. (1969). *The Categories and Types of Present-day English Word-Formation. 2nd revised ed.* Munchen: C.H. Beck.

Mattiello, E. (2016). Analogical neologisms in English. *Italian Journal of Linguistics* 28 (2), 103-142.

Mattiello, E. (2017). *Analogy in Word-formation: A Study of English Neologisms and Occasionalisms.* Berlin: Mouton de Gruyter.

Pinker, S. (1999). *Words and Rules.* New York: Basic Books.

Plag, I. (1999). *Morphological Productivity. Structural constraints in English derivation*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.

Rundbald, G. and Kronenfeld, F. (2000). "Folk-Etymology: Haphazard Perversion or Shrewd Analogy?" In J. Coleman and C.J. Kay (eds.) *Lexicology, Semantics and Lexicography.* Amsterdam/Philadelphia: Jon Benjamins, 19-34.

Szymanek, B. (2005). "The latest trends in English word-formation". In Štekauer, P. and R. Lieber (eds.) *Handbook of Word-Formation.* Dodrecht: Springer, 429-446.

Štekauer, P. (1996). *A Theory of Conversion in English.* Frankfurt: Peter Lang.

Štekauer, P. (2002). On the Theory of Neologisms and Nonce-formations. *Australian Journal of Linguistics* 22 (1), 97-112.

Tuggy, D. (2007). Schematicity. In *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (D. Geerarts and H. Cuyckens, eds.). Oxford: Oxford University Press, 82-116.

Vujić, J. (2016). *Konstrukcione teme*. Beograd: Filološki fakultet.

Vujić, J., & Miladinović, N. (2016). Genetive constructions as constructional idioms in English. In *Belgrade English Language and Literature Studies 8* (J. Vujić, ed.). Beograd: Čigoja štampa, 69-90.

www.urbandictionary.com (accessed on 10/25/2018).

www.en.oxforddictionaries.com/definition/us/bogart (acessed on 5/20/2019).

KONSTRUKCIONI PRISTUP IZUČAVANJU MORFOLOŠKE KREATIVNOSTI: STUDIJA SLUČAJA OKAZIONALIZAMA ZASNOVANIH NA LIČNIM IMENIMA I/ILI PREZIMENIMA

Rezime

Pod terminom okazionalizmi podrazumevaju se reči koje su pre svega nastale spontano u govoru, najčešće radi postizanja humorističkog efekta. Stoga, značenje ovih reči u velikoj meri zavisi od konteksta i uslovljeno je vanjezičkim znanjima, čime se u prvi plan stavlja pragmatička komponenta okazionalizama. Okazionalizmi su zapravo nepredvidivi oblici morfološke kreativnosti, jer ove reči nisu tvorene prema osnovnim pravilima tvorbe reči, već najčešće krše postojeća pravila. Cilj ovog rada je da pokaže da okazionalizmi koji su zasnovani na ličnim imenima i/ili prezimenima, bez obzira na to što su oblici morfološke kreativnosti, predstavljaju spoj forme i značenja, koji se može utvrditi zahvaljujući konstrukcionim shemama. Konstrukcione sheme nam pružaju osnovne informacije o jednoj reči (oblik, značenje i upotreba) i čine prvi korak u postupku tvorbe novih reči. Konstrukcionim shemama se mogu objasniti novonastali oblici, čija osnova nisu postojeće reči ili su to pak reči koje nisu podložne tvorbenim procesima, kao što su to u pitanju lična imena i prezimena. Analizom 34 okazionalizma koji su nastali procesima sufiksacije, prefiksacije, konverzije i kompozicije dolazimo do zaključka da su ove reči nastale na osnovu apstraktnih shema, dok se za mali broj primera može reći da su analoške formacije, pa čak i tom slučaju postoji mogućnost da analogija bude pokretač nove sheme. Upravo zbog toga ovim radom potvrđujemo zaključke prethodnih istraživanja da analogija i shema nisu nužno dva dijagonalno suprotna načina tvorbe novih reči, već se često mogu dopunjivati.

Ključne reči: okazionalizmi, morfološka kreativnost, konstrukcione sheme, analogija, vlastita imenica, lično ime i prezime.

Jelena Vujić
Faculty of Philology, University of Belgrade Serbia
jelenajvujic@gmail.com

Tijana Rabrenović, PhD student
Faculty of Philology, University of Belgrade Serbia
tijana.rabrenovic@hotmail.com

Appendix

No.	Nonce-formation	Context	Source (the series name, the season and episode number)
1.	*Leto…ish*	Jared Leto? – He's like a bad boy. – Really? Jared Leto? – He's kind of Jared *Leto…ish.* (referring to an acquaintance)	*This is Us* 01x15
2.	*Hanster*	Yeah, you can talk to me about boys, or girls, or whatever they have by the time you're a teenager. You can call me Uncle Han, the *Hanster.* – You know what? Han's fine.	*2 Broke Girls* 06x04
3.	*Wadester*	*Wadester,* you think I could get a ride back to my car? – You walked in, Tom, you can walk out. –Yeah, but th-there's a bear...	*Hart of Dixie* 01x018
4.	*Zoegate*	Mayor Hayes, if you think you can just get by on your 98.7% popularity and football legacy, I'm here to tell you, this little scandal might just bring you down. – Scandal? – One word: *Zoegate*. Many of your voters believe that your little bestie is somehow behind the breakup.	*Hart of Dixie* 02x01
5.	*Pharrelly*	Okay. This gift has to be unique, and personal, and less than the 12$ we found in the couch. – How about about a fedora? – Too *Pharrelly.* – How about about a vest? – Too *Ellioty.* (*Pharrelly* is a reference to Pharrel Williams, *Ellioty* is a reference to one of the series characters who wears vests.)	*Young & Hungry* 02x17
6.	*Ellioty*		*Young & Hungry* 02x17
7.	*Anti-Nick*	You need what I needed. You need a new guy, all right? Dating Shivrang helped me get past all the weird stuff with Schmidt. – I need the *Anti-Nick*. – Yeah. – I need a man who can express his feelings, and I need a different mouth on my mouth. To erase that mouth.	*New Girl* 02x18
8.	*non-Romney*	Just admit it. You're not a Romney. – I'm not a Romney? Would a *non-Romney* know this? That Ma and Pa never go to bed angry. That there are 16 grandchildren Alie, Joe , Thomas…	*New Girl* 02x03
9.	*non-Josh*	We got your ass up on Tinder, girl. Come check it out! – What? No. Don't do that. I don't Tinder... – We wanted to show you all the eligible *non-Josh* guys out there.	*Younger* 02x09
10.	*un-Clair*	I'm on the phone with Clair. –You mean *un-Clair*? – She wants to make a couple of changes. (Clair is a customer who keeps changing her mind: – Max, I know I said I didn't want the want the fondant frosting, but now I just saw a photo of another wedding cakethat was so gorge.)	*2 Broke Girls* 03x21
11.	*de-Jacking*	(after agreeing on not giving gifts and doing nothing for a wedding anniversary) – I really missed giving you a gift this year. Even if it wasn't gonna be as great as the one you would have given me. I'm sorry for *de-Jacking* you. Let's never do nothing again.	*This is Us* 02x16

12.	*de-Kaminski-ing*	What are you doing? – I'm *de-Kaminski-ing* our appartment. Anything Josh has given me, I'm throwing away. (Josh Kaminski is the series character's ex boyfriend)	*Young & Hungry* 03x09
13.	*re-Kaminskied*; *re-de-Kaminski-ing*	What are you doing? – I have de-Kaminskied this apartment, I have *re-Kaminskied* this apartment and now I am *re-de-Kaminski-ing* it. I swear, Sofia, this is the last time. (throwing things away again after making the wrong decision of getting back together with Josh Kaminski)	*Young & Hungry* 03x10
14.	*pre-Clinton*	Your caveman ideas about manhood are so over. Manhood today is about exfoliation, ha! And cheese courses and emotional honesty, and Paxil. And yes, cutting peppers in the classic style de julienne. You may have bested me in a competition of *pre-Clinton* manhood, but I am Schmidt. A refined and enlightened pescetarian. About 90% of the time.	*New Girl* 02x08
15.	*Post-Grundy.*	Why can't a date be just adate? – What about you, Archie? How's life in a PG world? PG. *Post-Grundy…* – Are you maybe throwing yourself into football as a way to avoid your feelings? (talking about the breakup)	*Riverdale* 01x05
16.	*post-Joaquin*	Ok, it's just us now. Night-jogging? – Yeah, I'm trying to get in shape for wrestling. Okay, I fine, I was cruising Fox Forest… – Hey, look, I get, you're *post-Joaquin*, but crusing? (Fox Forest is a place where young peole meet looking for a one-night stand)	*Riverdale* 02x03
17.	*Kathy Bates*	You can't *Kathy Bates* me forever! My work needs me. Gina needs me. – I'm sorry she's trying to kill you and I'm doing everything in my power to stop her. (a roommate preventing his friend from going to work)	*New Girl* 04x13
18.	*Chuck Noll*	Look, camping is all about the teamwork. Do you remember how the Steelers were a wreck at the start of the season? – You are gonna *Chuck Noll* the boys? – I'm gonna *Chuck Noll* the boys.	*This is Us* 02x05
19.	*Avory*	My baby needs a lawyer, and I'm gonna get you the best. – Oh, I'm done having this conversation. –Reynolds is hard to get a sit-down with, but you are an Avory and that ought to get us a phone call. – I'm not sure I want to *Avory* this.	*Grey's Anatomy* 12x17
20.	*Randalling out*	You want to adopt and now you are *Randalling out* on me. – Ok stop making my name a thing. Hey you gonna tell me what's on your mind? Why do these forms have you *Randalling out* so hard?	*This is Us* 02x01; 02x02
21.	*Cyranoing*	He asked her out anyway. He called her on the phone. – Good God, he was so nervous, he made me sweat. – Yeah, I bet. – I still remember his opening line, you know. It was so cheesy. He was like "You don't know who I am, but you're about to" (saying it in unison). – Who do you think was *Cyranoing* the entire thing?	*This is Us* 02x02

22.	*Jack Pearsoning*	What's all this? – I'm *Jack Pearsoning* you. That's the term I made up for when you sweep someone off their feet. Come on, get in the car.	*This is Us* 02x03
23.	*Hanning*	Where's Ruth? – She's in the kitchen. – I was just in there. – Then she's in the bathroom. – Oh, my God, you're *Hanning* me!	*2 Broke Girls* 02x09
24.	*Mrs. Doubtfiring*	I'm just *Mrs. Doubtfiring* it for the time being. – Well you know what baby Barbara? You're really lucky to have such a good father.	*2 Broke Girls* 06x06
25.	*Rhonda'd*	You got *Rhonda'd*. – Yeah, he married Rhonda. As a prank. –I'm not sure I understood the prank. – The prank is, is that Winston's on the hook to send care packages to Germany for the next six months. *Rhonda'd*.	*New Girl* 05x15
26.	*Aly'd*	You should be (sorry)... because baby doll, you just got *Ally'd*. (pranked)	*New Girl* 06x17
27.	*Yoko Ono'd*	And Val quit. Or should I say we were *Yoko Ono'd*? (Val quit the bend to preform with her new boyfriend at a school concert)	*Riverdale* 01x06
28.	*Wade-free*	You're a Wade breakup surviror, too…Welcome to the official *Wade-free* zone… To the death of brain cells. Especially the ones that remind us of … (Wade's ex girlfriends getting drunk)	*Hart of Dixie* 02x17
29.	*Nick-free*	You can't meet a man's parents if your ex is making love to you in your head. – I need my mind *Nick-free* by tonight. On this bed is everything Nick gave me while we were together. I'm going to get rid of it to clear my subconscious mind.	*New Girl* 05x16
30.	*Deja-free*	I think I'm just gonna call Deja. Real quick. Let her know we're in Vegas. – No, no, no. This is a *Deja-free* zone.	*This Is Us* 02x16
31.	*Wade-like*	You don't want to be weighed down when the George scandal breaks and the town's chasing after you with pitchforks. – Wade, stop. – Stop what? – All of it. The glibness, the sarcasm, anything *Wade-like*, just stop.	*Hart of Dixie* 02x01
32.	*Jess-like*	I need Jess. –No, you know what, no, you don't need, you don't need Jess. 'Cause I'm here and I've got this. So what can I do that's *Jess-like*? You want some, you want some tea? You want like, cupcakes, or a cute song? – I need Jess.	*New Girl* 05x04
33.	*Kandinsky-like*	I think there's a dynamic quality to the brushwork that, combined with the fluid composition, creates an almost *Kandinsky-like* emotional resonance. (showing off) –Yes, and you can still enjoy it even if you are not a pretentious douche.	*How I Met Your Mother* 03x19
34.	*Eva Peron-like*	My mom's doing an *Eva Peron-like* rainbow tour. Shaking the trees one last time before election night.	*Riverdale* 02x22

UDK 81'38:316.772.3/.4

Ненад Крцић

МНОЖИНА ВЛАСТИТИХ ИМЕНИЦА У РАЗГОВОРНОМ ЈЕЗИКУ*
– језичко-стилска анализа –

Циљ овог рада јесте да укаже на одређене појаве у категорији броја у разговорном језику на примеру властитих именица и анализира их са морфолошког, семантичког, прагматичког и посебно стилистичког аспекта. Грађу за истраживање чине примери из писане комуникације са друштвених мрежа, форума, и уопште са интернета, од којих су многи потврђени и у усменој комуникацији, свакодневним, неформалним ситуацијама. Примери из грађе распоређени су према тематским групама. Анализа примера показала је да укључивање категорије бројивости у овој класи речи изазива апелативизацију и представља основу за различите стилске ефекте у разговорном језику.

Кључне речи: множина, властите именице, апелативизација, разговорни језик, банализација.

1. МНОЖИНА ВЛАСТИТИХ ИМЕНИЦА У ГРАМАТИКАМА

1.1. Властите именице се према категорији броја у граматичкој литератури углавном одређују као singularia tantum (Стевановић 1975: 181; Станојчић, Поповић 2011: 80; Пипер, Клајн 2013: 58; и др.), именице које начелно немају системске облике множине, тј. које имају непотпуну парадигму.[1] Но, свакако, постоје примери властитих именица које могу имати множину.

1.1.1. Прву групу чине именице које спадају у категорију pluralia tantum, где улазе топоними попут *Сремски Карловци*, *Алпи*, *Нови Бановци*, *Беране*, *Наупаре*, те називи празника (*Духови*, *Оци/Очеви*, *Задушнице*) и сл. Ове именице су пак „nesposobne [...] da sopstvenim oblikom suprotstave jedninu množini" (Ivić 2008: 17), тако да су и оне ограничене на један број.

1.1.2. Другу групу чине именице које имају и једнину и множину,[2] при чему у једнини имају или опште значење или означавају члана одређене шире заједнице (Симић, Јовановић 2007: 68): у такве властите именице спадају презимена и, према појединим граматикама (исп. и Стевовић 1958), етноними. Тако, на пример, презиме *Петровић* може упућивати на целу породицу, али и на члана те породице.[3] Према том облику, у овом другом смислу, гради се множински облик – *Петровићи*, којим су обухваћени сви чланови породице. Ту спадају и етноними (и демоними/етници), попут *Француз – Французи*, *Ваљевац – Ваљевци* и сл. Ипак, већина граматика не сврстава имена народа / националности, становника покрајина или места у властите именице, делом због свог граматичког понашања – оне имају регуларне облике множине (чешће се у множини и користе, исп. Николић 2013: 310), а делом и због семантике – њима се не именују јединствени

* Овај рад настао је у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Б. Тафра критикује став аутора који називају такву парадигму *дефектном*. Како сматра ауторка, ова непотпуна парадигма регуларна је у језику једнако као и потпуна. Више о томе в. Tafra 2005: 129.

2 У Симић, Јовановић 2007: 68 налазимо и речи које се колебају између једнинског и множинског облика: *Рибаре – у Рибару/Рибарима*, *Седларе – у Седлару/Седларима*, *Пчелице – у Пчелицу/Пчелицама.*

3 У вези са тим Белић (1933: 43) и дефинише властите именице као оне које не значе своју врсту, већ једно лице, тј. као оне које су само имена тих лица.

ентитети (као што се то чини, на пример, личним именима), већ општи, тј. њима се именују својства која се приписују већем броју ентитета.[4]

1.1.3. Коначно, и саме именице singularia tantum могу имати множину онда када је то неопходно: у ситуацијама када два или више ентитета имају исти назив, нпр. *Мораве*, *Америке*, *Кореје*, *Митровице*, али и *пет Милица*, *шест Милоша* и сл. Међутим, како се у неким граматикама наводи, множина се не може градити од свих личних имена (исп. Стевановић 1975: 190; Mrazović, Vukadinović 2009: 266; Станојчић, Поповић: 2011: 81) – на пример, множину немају мушка имена на -о и -е, именице I врсте. Она могу имати тзв. *малу нумеричку множину*[5], као у примерима *два Марка/Јанка*, *три Ђорђа/Павла*, али не *велику нумеричку множину* – облици попут *пет Марка** / *Маркова** сматрају се неграматичким. Пипер и Клајн пак не говоре о ограничењима овог типа (исп. 2013: 70), сем код именица са алтернацијом -Ø-/-ет-, попут *Миле–Милета*, где се експлицитно наводи да оне немају множину (2013: 82). [6]

1.2. Занимљиво је да о множини личних имена Стевановић (1975: 181) каже:

> Понекад се и лична имена употребљавају у множини, као у примеру: *Милош Обилић је на Косову учинио подвиг због којег се кроз векове спомињао и спомињаће се, а последња наша борба дала је велики број Милошâ*. Али ово сада више није лично име, нити се лична имена икад употребљавају у множини да означе више лица с тим именом, него само за означавање више лица с неком карактеристичном особином личности која носи, или је носила дотично име.

У каснијим граматикама се, како видимо, одмакло од овог става, те се данас нормативним сматрају и примери попут *Свих пет Милоша је данас дошло у школу*, какве Стевановић не наводи. Интересантно је то што он облике множине везује само за оне примере који су ређи и стилски обележени, нарочито јер се овакви примери у већини потоњих граматика не помињу.[7] Посебно истичемо његов став да када се множином упућује на појединце који с носиоцем имена деле одређену особину, то „више није лично име" – што ће нам бити значајно за даљу анализу.

1.3. Такође, како се наводи у литератури, именице singularia tantum потенцијално имају облике множине, јер говорник из било ког разлога може направити множину (Tafra 2005: 21):

> U tom se slučaju jedna množina može smatrati jezički opravdanijom od druge, odnosno ostvarivom u odnosu na moguću. Ako se te imenice semantički razviju tako da u tom novom značenju postaju brojive, njihova je množina regularna [...].

Прелазни случајеви – како сматра Б. Тафра – настају када неко ствара множину из прагматичких или стилистичких разлога, док се на самом крају налазе именице чији се множински облици не употребљавају никада (*југо*, *озон*, *мед*, *удобност*, *лишће*, *биље*, *момче* итд.).[8] У овом раду говорићемо управо о таквим прелазним случајевима, на примеру властитих именица.

---

[4] Анализирајући репрезентативне сербокроатистичке граматике од Вукове *Писменице* до наших дана, В. Ломпар (2016: 57) уочава управо да се имена народности у граматикама обично не сврставају у властите именице, те да се данас оне сматрају заједничким.

[5] Термине *мала нумеричка множина* и *велика нумеричка множина* користимо према Пипер, Клајн 2013.

[6] Како бисмо проверили који би облик велике нумеричке множине говорници српског језика употребили ако би им било потребно, спровели смо малу анкету на друштвеној мрежи Фејсбук. У анкети (с понуђеним одговорима) на групи „Kako biste VI rekli?" учествовало је 55 испитаника, а резултати су следећи: 51 испитаник је одговорио *пет Марка/Ђорђа*, 3 испитаника је одговорило *пет Маркова/Ђорђева*, а 1 испитаник – *пет Марка/Ђорђева*. Ниједан учесник није одговорио *пет Маркова/Ђорђа*. У коментарима на анкету забележени су и, донекле шаљиви, појединачни одговори *Ђорђета*, *Марака*, *Ђорађа*. Дакле, можемо претпоставити да би се у говору јавили исти облици за малу и велику нумеричку множину: *Марка/Ђорђа*. В. анкету на следећој адреси: https://www.facebook.com/groups/1649886005251662/permalink/2146112102295714/ (приступљено 23. 9. 2018).

[7] Мразовић и Вукадиновић парафразирају овај пример и наводе га у својој *Gramatici srpskog jezika za strance* (2009: 238): *Na Kosovu je davno poginuo Miloš Obilić, ali uvek se javljaju novi Miloši*, уз коментар да се множином личног имена казује да има више носилаца особине карактеристичне за особу с тим именом.

[8] Строго говорећи, овде има примера који дозвољавају множинске облике када се користе у значењу одређене врсте појма обухваћеног именицом: *медови*, *лишћа*, *биља*, *удобности*, а и збирно: *момчад*.

Такви облици „потенцијалне множине” ретко се употребљавају (Пипер, Клајн 2013: 58);[9] властите именице користе ове форме само изузетно и у ограниченим контекстима (Šipka 2005: 130). Дакле, сама употреба множинских облика ових именица је ограничена. Притом, како се наводи у литератури, дистрибуција броја у новинском тексту, рецимо, износи 70% : 30% у корист једнине (Исто: 132), што у том корпусу једнину чини немаркираном, а множину маркираном категоријом. Одатле следи, као и из поменутог става о језички мање оправданој множини, да је маркираност ’потенцијалне’ множине још већа од маркираности системске.

У наставку ћемо видети како се у разговорном језику активира множина код именица које је начелно немају, тј. код којих је ретко у употреби и какве језичко-стилске функције такви можински облици имају.

2. СЕМАНТИКА ВЛАСТИТИХ ИМЕНИЦА

Размотрићемо накратко и семантички аспект ових именица.[10] Њима се приписује пре свега номинациона функција: сматра се да оне могу именовати, али не и означавати; оне немају семантички садржај и представљају непунозначне (синсемантичке) лексеме (Гортан-Премк 2004: 21–23, Драгићевић 2010: 23). Такође, истичу се њихова референцијална и идентификацијска функција (Znika 2003: 577). Посматрају се попут својеврсних етикета које се приписују ентитетима из ванјезичке стварности. Како наводи Р. Симић (2010: 150–151), властита имена као ’изолативне структуре’ „могуће [је] окарактерисати не као јединице денотативног карактера у општем смислу те речи, већ као форме *апликативног типа*”, тј. као оне које „своју знаковну функцију добијају директно из примене, не од положаја у систему ознака”.

2.1. Ипак, могуће је говорити о семантичком садржају властитих именица у оним случајевима када носе одређену конотацију, тј. колективну експресију. Та појава се обично илуструје примерима етнонима (исп. у Гортан-Премк 2004, Драгићевић 2010): *Он је прави Пироћанац* („шкрта особа”) / *Црногорац* („лења особа”) / *Јапанац* („вредна особа”) – који, као што смо рекли, и нису властите именице – али и примерима личних имена: *Он је прави донжуан / казанова* („заводник” / „љубавник”). Значење се овде, наравно, развија преко метафоре која се заснива на колективној експресији, али и стереотипизацији самог садржаја: он се своди на једну типску црту, тј. само на конотацију. Тиме се остварује апелативизација властитих именица – од имена јединствених ентитета стварају се заједничка, општа имена – апелативи, на шта упућује и писање ових именица малим словом (*донжуан*, *казанова*).[11]

Б. Мојсиловић (2011: 111) као посебну категорију издваја *ситуационе епониме*, настале као последица скраћених поређења у разговорном језику и жаргону (исп. *ајнштајн*, *рокфелер*, *колумбо*, *дамбо*). Епонимизацијом, тј. апелативизацијом[12] властитих именица, према ауторки,

[9] Разматрање самог појма *потенцијалне множине* занимљиво је и у контексту испитивања „потенцијалног” у језику, досад углавном ограниченог на лексичко-семантички аспект. Исп. Драгићевић 2009 о потенцијалним речима и Драгићевић 2010: 72–73, 174 о потенцијалним семама и потенцијалним значењима.

[10] О семасиолошким и семантичким основама властитих имена писала је у кроатистици Барбара Водановић у чланку под насловом *Именовање* (2006: 217–240), где се прегледно разматрају филозофски и лингвистички увиди у проблем властитих имена, те односа ознака–означено од Аристотела, преко Мила, до савремених аутора.

[11] Исп. Znika 2005: 48: „Jedna od mogućnosti da vlastita imena postanu brojivima jest ona da se ta imena [...] apelativiziraju: *Goethei se ne rađaju svaki dan*. (ljudi poput Goethea...). Vlastito ime procesom apelativizacije gubi status vlastitoga imena, gubi onomastičko značenje i dobiva značenjsku strukturu apelativa, a time se otvara i mogućnost da sadržava i one kategorije koje imaju apelativi, pa tako i kategoriju brojivosti. Procesom apelativizacije, uz metonimiju, nastali su apelativi tipa: *ksantipa*, *volt*, *amper*, *škoda*, *mercedes*, *sendvič*, *žilet* i dr. Nastali su eponimi.”

[12] У литератури се, поред ова два термина, у зависности од перспективе разматрања ових појава срећу и *деонимизација* – као супротност онимизацији, стварању онима – и *депропријализација* (в. Harvalik 2012: 12). У овом раду користимо се термином *апелативизација*, између осталог, јер се он најчешће и употребљава.

настају бројни жаргонизми, а многи од њих нису устаљени у језику попут правих епонима (исп. *рендген*, *целзијус*, *ханзапласт*, *биоскоп*).[13]

Р. Симић (2010: 151), расправљајући о именима попут *Хомер* и *Хамлет*, наводи да ниједна од те две речи није право име, већ симболи, „јер су прекорачиле оквир употребе у улози властитог имена, и постале носиоцима појмовних вредности. Када та нова функција надвлада примарну, властита имена мењају категорију и постају општи називи".

Свакако, дакле, када развију (денотативно) значење, ове именице престају и бити властите.

3. АНАЛИЗА ПРИМЕРА

Грађу за истраживање чине примери из писане комуникације са друштвених мрежа, форума, и уопште са интернета, од којих су многи потврђени и у усменој комуникацији, у свакодневним, неформалним ситуацијама. Примери из грађе распоређени су према тематским групама.

3.1. Географски називи. Прву групу примера у нашој грађи чине географски називи, пре свега називи држава и градова.

3.1.1. Називи држава. Размотрићемо следеће примере:[14]

> Нас је у принципу спасао овај безвизни режим – већина су отишли по *Немачкама* да раде, тамо су боље паре; Ђа ми се Франз али се много шврћка по тим *немачкама*; ...ако овој нашој омладини што смо је скупили по *бразилима*, *немачкама* и *енглескама* супростави санчеза, гризмана и сличну класу[,] може вероватно да буде релативно близу; Ја знам >5 мушкараца који су отишли за својим женама у *Норвешкама*, *Немачкама*, *Аустралијама* иако су имали успешне каријере у Србији!; ...ја само чекам да овде крене рул па само људима да почну стизати казнетине чим нешто скину, ко по *немачкама*; Свако од нас има бар неког из родбине, или другара, који је негде по *Америкама*, *Шведскама*, *Немачкама*…; Тада смо најбољи радници што се види по *Немачкама*, *Француској*ама и остатку света; Док се ови наши не опамете, већ ћемо сви бити по *Немачкама*, *Аустријама*, *Канадама*...

Први наведени облик (*Немачкама*) можда би и могао бити регуларан, нормативан – ако бисмо га посматрали из историјске перспективе, тј. ако би се под *Немачкама* мислило на Источну и Западну Немачку. Међутим, у садашњем тренутку (на шта се овај контекст односи) не постоји више од једне Немачке, Аустрије, Швајцарске и сл. То даље значи да је овај број, са аспекта идентификације референта – иреалан, контрафактуалан; он не одговара правом стању ствари у ванјезичкој стварности. Реч је о секундарној семантичкој реализацији коју активира измена броја именице. Дакле, онеобичавање на плану форме (облика) – тј. метаплазма (у овом случају, морфоплазма), активира померање на плану семантике – метасемију.[15] Према мишљењу Тафре (2005: 130), категоријални прелази из небројивог у бројиво догађају се при семантичкој деривацији од апстрактног значења према конкретном, од примарног према секундарном, при метонимијском и метафоричком развоју значења, те преносу назива с хиперонима на хипоним и обратно. Метасемична померања се у примерима из прве наведене групе углавном заснивају на лексичкој метафори, а сада ћемо погледати и како. У нашој грађи плурализација именице *Немачка* јавља се веома често. То свакако није случајно. Наиме, Немачка у тим примерима носи конотацију „бо-

[13] Како се и у литератури наводи, један језик обично усваја већ апелативизоване, семантички измењене, речи из неког страног језика (Pícha 1988: 98), као што видимо и у наведеним примерима правих епонима.

[14] Како начин записивања није релевантан за нашу анализу, а да бисмо избегли неке неусаглашености у писању које се у неформалној комуникацији често срећу ('ошишану' латиницу и сл.), све примере преносимо на ћирилици.

[15] Термини *метаплазма* и *метасемија* потичу из *Опште реторике* лијешког круга, више о томе в. Симић, Јовановић Симић 2015.

гата, развијена земља”[16], па тако облик *Немачке* значи „Немачка и друге сличне, богате земље”. Ова појава слична је синонимији између прототипичног хипонима и хиперонима у неформалној комуникацији коју региструје Р. Драгићевић (2010: 298), на пример, када лексема *лутка* означава играчке уопште. Тачније, рекли бисмо, у нашем случају ради се о синонимији између прототипичног кохипонима и другог кохипонима, попут примера који срећемо у неформалној комуникацији – *велика виолина / гитара* уместо *контрабас*. У овим множинским облицима уочавамо како се, на пример, Аустрија, Белгија или Холандија посматрају као државе са бољим животним стандардном, те представљају за говорника „неке Немачке” – називају се, дакле, према типичном представнику категорије. Услов за то је да сама именица (*Немачка*) носи одређену конотацију, која стереотипизацијом постаје главни семантички садржај. Такође, множински облик онемогућава конкретизацију садржаја, па облик *Немачке* не мора упућивати увек на исте ентитете. Укључивањем категорије бројивости у овом случају, тј. употребом множине код властитих именица искључује се категорија одређености (бројивост +, одређеност –).[17] Зато се у примерима из грађе уз именицу *Немачкама*, али и уз друге именице, често експлицитно јављају називи других држава, ради прецизирања (исп. *по Немачкама*, *Аустријама*, *Швајцарскама*), при чему такво набрајање и даље конотира „и друге сличне земље”. Таквим набрајањем стварају се и особени стилски ефекти – интензификација, амплификација, уопштено – изазива се утисак мноштва. Дакле, реч је о својеврсној кумулацији емфатичког типа.[18]

Ова множина отуда представља стилски маркирани облик који се користи за постизање одређених стилских ефеката. У конкретном случају, изневеравање ’истинитости’ на референцијалном плану овде изазива хумор, односно ствара комичан ефекат, поред других могућих ефеката – нпр. ироничне или негативне конотације, појачане детерминативом *разни*:

> А плус већина ових у власти су давно школовани[,] припремани по *разним Немачкама* да колонизују Србију у корист Немачке; [...] који би онда могли да задрже играче, а не да нам они иду по *разним македонијама*, *бугарскама*, *румунијама*, *кипровима* и сл.; Ово је врло раширена и општеприхваћена појава широм Африке, Азије, бившег СССР, а за источну Европу не смем да гарантујем али не би ме изненадило да тога има по *Румунијама* и *Бугарскама*...

Док множински облик у првом примеру из ове групе развија секундарну семантику преко негативне конотације ’непријатељска држава’, у другима се она заснива на представи о неразвијености тих земаља.

Тим облицима упућује се и на одређене ситуације:

> Докле год неко мисли да ова репрезентација има перспективе са Жигићем и сличнима понављаће се *Азербејџани*, *Казахстани*, *Естоније*... [’утакмице попут оних са Азербејџаном итд.’].

[16] То се може закључити и на основу асоцијативног поља лексема *Немачка* и *Немци* у Асоцијативном речнику српског језика (2005). На стимулус *Немачка* тако се јављају реакције: *новац* 5, *богатство* 5, *марке* 5, *паре* 3, *стандард* 3, *богата* 2, *економија* 2, *BMW* 2, *аутомобили* 2, *индустрија* 2, *богато* 1, *бољи живот* 1, *развијен* 1, *развијеност* 1, *напредак* 1, *мерцедес* 1, *DM* 1, *моћ* 1, *успех* 1 (*запад* 11, *Европа* 9, *Швајцарска* 2, *Енглеска* 2, *западна Европа* 2, *Италија* 1, *Аустрија* 1), а на стимулус *Немци* реакције: *стандард* 3, *паре* 2, *богатство* 2, *богат* 1, *просперитет* 1, *напредак* 1, *мерцедес* 1, *индустрија* 1.

[17] Више о односу категорије бројивости и категорије одређености в. у Znika 2005.

[18] Писање ових именица малим почетним словом може бити или последица општег манира писања на интернету у неформалној комуникацији или тога што говорници ове именице доживљавају као заједничке, услед укључивања категорије бројивости. То важи и за друге примере у овом раду.

С морфолошке стране, именице попут *Немачка*, *Француска*, *Енглеска* и друге именице придевског порекла, које у једнини имају придевску деклинацију, у множини ће променити тип деклинације и имаће именичку деклинацију, мењаће се као именице ж. р. на -а:

N pl.	Немачке
G pl.	Немачки
D–I–L pl.	Немачкама
A pl.	Немачке
(V pl. = N pl.)	Немачке

3.1.2. Називи градова. Ређе се у множини јављају називи градова, у нашем корпусу најчешће Београда (примери из прве групе су са друштвене мреже Твитер):

а) Често то виђам по *Београдима*; Ел пада киша и тамо по *Београдима*?; Сутра сам вам по тим вашим *Београдима*, чисто да се зна; Хиљаде провинцијалаца се региструје у *Београдима* да гласа; ...док су сви остали побегли по разним *Београдима* да би нашли посао; А овај лик је опуштено из Кг-а, али већ неколико година живи у *Београдима*; срећа па не морам сад сам да блеим 4 сата по *Београдима*; Ће сте твитериииииии, распадам се данима по *Београдима*[,] напокон кући;

Али и других градова:
б) Тада пун смисао добија и ударање главом у зид после шестице у Паризу и смрзавање против Бачке и сви ти Лучани, *Суботице*, *Нови Садови*, *Ивањице*, *Чачци*, *Крагујевци*...;
Када год се разглаба о идеалном месту за живот, обично ћутим, док разговор углавном сачињавају разни *Лондони*, *Њујорци*, *Римови*, међу скромнијима *Београди*.

У првој групи примера *Београди* конотирају „урбане, елитне центре". Овде множина има ироничну конотацију, уноси хумор, тим обликом се говорник руга или подсмева одређеном понашању, тачније – њиме се имплицитно критикују друштвене појаве као што су снобизам, елитизам и сл. Конструкција *по Београдима* може, поред примарне референцијалне функције, која подразумева постојање више Београда (тј. постојање Новог Београда, Старог града, а често у новијим контекстима и „Београда на води"), између осталог, значити: по различитим 'урбаним' местима у Београду. Могли бисмо тако рећи да облик *Београдима* представља синегдоху јер се множином делови града или одређена места називају према целини. Но, осим тога, он се може анализирати и као хипербола: интензификација (ради иронизирања) која се изражава прекобројношћу – при чему, у овом случају, сваки јединични ентитет употребљен у множини конотира прекобројност. У том случају, једнина и множина упућују на исти референт у ванјезичкој стварности, само са различитим стилским ознакама (једнина: неутрално, множина: маркирано).[19]

Како наша грађа показује, облик локатива (*по*) *Београдима* веома се често употребљава (он је карактеристичан за друштвену мрежу Твитер, те представља особени интернетски жаргон), али се понегде исти облик среће и у падежима у којима га не бисмо очекивали – у генитиву или акузативу, као у примерима: *Ви из Београдима да дођете да живите мало на Југу* [...]; *У Београдима ћу да дођем само због з[о]лошкога врта* [...]. У овим примерима се уочава својеврсна идиоматизација, тј. аутоматизација множинског падежног облика: форма *Београдима* је постала „окамењена", иста у свим падежима, што би могло бити мотивисано стилском ефицијентношћу самог наставка -*има*. Наиме, за разлику од других множинских падежних наставака (исп. -â : *из тих Београдâ*, -е : *те Београде*), који корелирају са једнинским наставцима услед унутарфлексијског амбигвитета, -*има* је својствен само множинским падежима, те се њиме овде посебно истиче плуралност.

[19] О 'супротном' стилском поступку, употреби једнине општих именица са значењем мноштва в. Симић 2018.

Називи из друге групе метонимијски развијају значење ’догађаји у тим градовима’ у првом примеру, као и значење ’ови градови и други попут њих’, у другом (конотација понегде може бити и позитивна и негативна, као и код назива држава).

3.2. Лична имена и презимена

Другу групу примера у нашој грађи чине лична имена појединаца из јавног живота – политике, културе, спорта, естраде.

3.2.1. Политика

Највећи број личних имена у облику множине у нашем корпусу јесте из сфере политике. Ови примери су изразито негативно конотирани (понекад иронично), често уз већ поменути детерминатив *разни*:

> Докле више ови *Вучићи*, *Дачићи*, *Тадићи*, *Николићи*…; Нама треба да прође цео живот да би схватили да нас за нос вуку и пљачкају *разни Милошевићи*, *Тадићи*, *Јовановићи*, *Шешељи*, *Вучићи*, *Дачићи*; Опасни ови *Јеремићи*, *Ђиласи*, *Јанковићи*... пипци им стигли до Хрватске; Пошто таквог ентитета нема, вулин и разноразни „*вулини*”[20] пре њега, већ 13 година упорно пробијају празном главом зид, вршећи самообману и обману; Напротив, замајавали су нас *разни Ђелићи*, *Динкићи* и упропастили нам 10 година – исто колико и Милошевић; Ау[,] шта то више раде ти „*додици*”, „*вучићи*”, „*вулини*”, „*пулини*” и докле ћемо као стадо да блејимо (...).

Када упоредимо примере из прве реченице са паром *Петровић – Петровићи* с почетка овог рада, уочавамо да се овим множинским облицима презименâ не упућује на чланове породице, већ они представљају, као и географски називи у множини – плурализацију према прототипу. Наиме, сви наведени облици представљају својеврсну редукцију пуног облика личног имена: *Докле више ови* (*Александри*) *Вучићи,* (*Ивице*) *Дачићи,* (*Томислави*) *Николићи,* (*Бориси*) *Тадићи?* То закључујемо и на основу појаве истих ових имена, као и многих других, у пуном облику у другим примерима.[21] Такође, индикативно је у овим примерима и писање властитих имена малим словима (какво се среће и кад се ова имена користе у једнини), уз које се понекад јавља и експлицитна метајезичка ограда: *намерно (пишем) малим словима!*[22] То имплицира да писање малим словима представља умањивање вредности оног о коме се говори, обезвређивање, а на плану класе речи: да се у хијерархији именица властите налазе у домену изнад заједничких. Наиме, оваква концептуализација потиче отуда што властите именице именују јединствене феномене (типично су то лична имена), док заједничке упућују на бројиве, типично конкретне ентитете, предмете. Употребом множине ових именица ентитети се преводе из категорије јединствених, небројивих у категорију бројивих и тако се особе, појединци ’опредмећују’. На стилском плану је такав пример апелативизације врло ефицијентан, јер се њоме остварује својеврсна пејоративизација (што се први пут помиње у Драгићевић 2019) и у неким примерима иронија.

[20] На идеји о постојању више „Вулина” и множини ове именице заснива се више телевизијских саркастичних скечева, публицистичких карикатура и политичких сатира.

[21] Исп. *Нема кризе средњих година, само криза идентитета у земљи у коју долазе разне Маје Гојковићке, Александри Вучићи, Томе Николићи, Војислави Шешељи*...; *Србију у којој несметано разне Наташе Кандић, Соње Бисерко, Ненади Чанци и Чедомири Јовановићи несметано и некажњено пропагирају фашизам, говор мржње, неоколонијализам и неоимперијализам не могу и нећу да доживим као своју матицу; Хајде да се правимо Марјани Ристичевићи па не видимо*... [подвлачења наша]. Итд.

[22] Исп. *Разни дачићи, тадићи, пајтићи, вучићи, николићи, илићи, љајићи… (намерно написах малим словима јер не заслужују да напишем како доликује), врте се у круг и све нас вуку за нос, правећи од народа будале*! Исто и у једнини: *Имам потребу да коментаришем изетбеговића и николића, намерно пишем малим словима, јер су они мали људи* [подвлачења наша]. Р: Драгићевић (2019: у штампи) наводи пример: *Није сигурно да ће Србија преживети следећу генерацију вулина и дачића* и ту уочава полисемијом остварену пејоративизацију.

Коначно, и овде уочавамо емфатичко плуралистичко набрајање, тј. тежњу оваквих облика ка кумулацији: први пример из ове групе конотира да таквих политичара има много у нашем друштву, тј. ствара већ поменути утисак мноштва.

3.2.2. Култура. У нашој грађи приметно су ређи примери личних имена која су из сфере културе. Ипак бележимо и такве примере:

> Идеално, после Велике драме требали би уређеној кући, уз класику са Коларца у позадини читати сабрана дела *разних Бећковића*. Ови други би да авангардно гледамо Воз и прекултурне нам *Сергеје* у њему. Потом авангардној кући да слушамо *Марчеле* док читамо *Србљановићке* (28. 8. 2018, друштвена мрежа Фејсбук, страница *Сметлиште историје*); Видим да би човјек стигао у Америци до Џонатана Френзена он мора некако да се пробије, да разгрне све ове *Данијеле Стил* [...] (Кустурица 2018: 17).

Овде се издвајају представници одређених културних сфера и јасно се уочава иронична конотација. Као и код имена политичара и овде се уочава својеврсна десакрализација политичких или културних инстанци (о томе више у Симић, Јовановић Симић 2015). Ови облици се шире из разговорног, колоквијалног дискурса у публицистички и есејистички (под)стил. Тако они постају једно од легитимних стилских средстава и у интерпретативно-ауторском жанру.

3.2.3. Спорт. Сличне примере налазимо и међу презименима спортиста:

> Прошло је време [...] када су *разни Џајићи*, *Пижони*, *Мијатовићи*, *Савићевићи* харали теренима широм Европе; Докле ће *разни Џајићи*, *Терзићи* или *Човићи* из Звезде или пак *Ђурићи* и њему слични из Партизана да врећају нашу здраву памет разним лупетањима [...].

И овде запажамо продирање оваквих облика у новинске текстове, што је условљено стилским разлозима:

> После су сви заједно у Звечану били на отварању тениског терена, где ће вежбати неки нови клинци, можда, будући *Ђоковићи* („Брижни синови косметске земље", *Вечерње новости*, 2. март. 2008, в. Изворе).

3.2.4. Естрада. Негативну конотацију уочавамо и код естрадних властитих имена:

> У оваквим људима деца треба у Србији да траже инспирацију, а не у *Станијама*, *Сорајама*, *Хајданама* и сличним; свака част малој, али вас ко бога молим да више не дајете простора којекаквим *станијама*, *сорајама* и осталим шљамовима!; А ви и даље слушајте разне *Карлеуше* и *Маје Волк*; Уплатите те паре за болесну децу и немојте више да се брукате, лакше пролазе *цеце*, *меце*, *јеце*, *пеце*.... Итд.

Хипокористични надимци *Јеца*, *Цеца* у последњем примеру употребљавају се пејоративно у множини, а према њима стварају се нови који не упућују на одређени референт у ванјезичкој стварности (*меце*, *пеце*), који конотирају „и друге такве особе", што појачава стилски пејоративни утисак и спушта контекст у ниски регистар.

3.3. Називи телевизијских програма. Занимљив је пут одређених именица из ове категорије, попут *фарма* или *задруга*. Наиме, оне су од апелатива прво деапелативизацијом (онимизацијом) постале властите („Фарма", „Задруга"), а затим, укључивањем категорије бројивости, тј. апелативизацијом, поново постале апелативи (*фарме*, *задруге*), сада с другачијим значењем ('тај и слични ријалити програми'):

> Зато што одрастају на *фармама*, *задругама*, грандизму...; [...] због гомиле и гомиле лезилебовића у којекаквим *фармама*, *задругама*, паровима, и свакаквим непотребним

државним агенцијама за све и свашта, нема новца и помоћи за многе од несрећних породица; Постали смо дно дна, сада нас бомбардују *фармама*, *задругама* и другим глупостима.

Овде се такође јасно уочава негативна конотација, као и критички став према оваквим програмима.

3.4. Називи војних операција. Исто се уочава на примеру ратних, војних операција, такви облици имају значење 'та операција и њој сличне':

Видели смо шта су нам ти „*Милосрдни анђели*" донели, и верујем да су их сви упамтили по доброти и поклонима које су нам испоручили; Што умаче брани и великој води, то дочекаше *олује*, *бљескови* и *милосрдни анђели*, здружено; Тако је један по један Крајишник куповао себи плац, да би деценију и по касније Бусије постају право насеље на периферији велеградске метрополе, насељено од људи које су *разни Бљескови, Олује*, *Медачки џепови*, *Чагаљи*, *Откоси*, *Маестрали*, *Сребренице...* довели у Београд.

3.5. Називи интернет технологија и друштвених мрежа. Значајну групу представљају именице које означавају интернетске мреже. Веома је индикативна овде употреба саме именице *интернет* у множини, те ћемо размотрити прво такве примере:

Видим[,] спомињу се по *интернетима* спонтани селфији и елитна проституција. Нит селфи може бити спонтан, нит проституција елитна, саберите се; Момка не пратим по *интернетима*[,] не знам шта ће ми тај стрес у животу, не знати шта лајкује је пола здравља; То по *интернетима* бесно[,] надркано[,] попљује сваког живог[,] то уживо мутаво[,] то не уме да проговори (друштвена мрежа Фејсбук, страница Мудролије са Твитера).

Множина ове именице интересантна је из више разлога. Како се наводи у Правопису МС 2010, у свести корисника реч *интернет* је престала да значи име компаније, те је треба писати малим словом.[23] Ипак, ова именица поседује одређене особине властите – упућује на јединствен ентитет и у стандарду постоји само у облику једнине. Друго, облик *интернети* у разговорном језику представља пример хиперонима употребљеног у множини, за разлику од свих претходних примера, који представљају прототипичне хипониме у оквиру својих категорија. Управо због тога ова именица утиче на своје хипониме да развију множину, па се тако јављају облици: *Фејсбуци*, *Инстаграми*, *Твитери*, *Гуглови*, *Скајпови* итд. Дакле, ради се о продуктивном моделу, при чему је употреба облика *интернети* чешћа од употребе њених хипонима у множини. Коначно, концептуализација конструкције *по интернетима* слична је по много чему концептуализацији конструкције *по Београдима*, с тим што се ради о виртуелном, а не физичком простору. И она је иронично конотирана и представља критику одређене врсте понашања на интернету, као што су слепо праћење трендова, популизам и сл.

Такође, треба рећи да се облици *интернети*, па и *Фејсбуци*, *Твитери* и сл. нарочито срећу у жаргону (интернетском, омладинском). Како смо на другом месту говорили и о граматичким изменама неких глагола у говору младих (исп. Крцић 2018)[24], чини нам се да ово донекле релативизује став да се жаргон сасвим изузетно одликује граматичким средствима (Bugarski 2006: 12).

[23] У енглеском језику *Internet* представља властиту именицу кад се односи на глобални систем мрежа, али се све чешће среће употреба те речи у општој употреби (*internet*), тј. у генеричком значењу. Према неким подацима, *Internet* је чешћи облик писања у САД, а *internet* у УК (Connor Martin 2016).

[24] Ови наши примери (исп. прелазно *спрдати*, *шалити*; *изневеровати*, *издоминирати* итд.) и други, првобитно представљени и анализирани на јавном предавању *Граматике без* у Коларчевој задужбини 21. новембра 2016, накнадно су без икаквог упућивања на наш рад или предавање искоришћени и на идентичан начин анализирани и у Redli 2018.

Све хипонимске именице поменуте категорије страног су порекла и занимљиве су с морфолошке стране. Поједини чланови у множини проширују своју основу по угледу на домаће основе:[25] *Гуглови*, *Скајпови*, а понегде се среће колебање: *Вацапови / Вацапи*, *Вајбери / Вајберови*, *Вибери / Виберови*. Именица *Вацап* је по пореклу дводелна: према енглеском *What's up?* настао је назив апликације *WhatsApp*, те се овде ради о проширењу другог једносложног дела: Вац-апови. У говору се у том облику чувају акценти оба дела: *Вȁцȁпови* (према *Вȁцȁп*), док се у другом (ређем) облику именица адаптирала и има један акценат: *Вȁцапи* (према *Вȁцап*). Множином свих ових именица конотира се уједно и брз развој технологија и све већи број нових апликација за размену порука, телефонске и видео позиве и сл.

4. ЗАКЉУЧАК

На самом крају можемо закључити да множина властитих именица представља стилски маркиран облик који се користи за постизање различитих стилских ефеката: најчешће комичног, ироничног, презривог (негаторског), и чешће уноси негативну, а ређе, како грађа показује, позитивну конотацију. Условно речено, иза свих тих ефеката стоји, као примарнији стилски механизам – интензификација, хипербола (често и обрнуто, литотизација, десакрализација, ублажавање израза хумором, па и промена опсега денотата – квантитетска транскодификација – о овим стилским појавама исп. Симић, Јовановић Симић 2015), а ови облици показују и тежњу да се јаве у кумулативном набрајању. Свакако, ова би се појава могла убројати и у особену врсту енлаге броја.[26]

При томе, ова множина подразумева неколико језичких процеса, који удружено изазивају генерализацију[27]: то су плурализација (као процес активирања категорије бројивости која типично код ових именица не постоји) и стереотипизација садржаја конотираних властитих именица (чиме се семантика именица типски своди на конотацију), а која укључује метасемију – метафору, метонимију (синегдоху). Метаплазмичним померањем се, дакле, преко прототипа категорије развија значење „X и њему слични елементи". Како смо видели, категорија бројивости саодноси се и са категоријом одређености. Коначно, с морфолошког и морфостилистичког аспекта, резултат тих процеса јесте апелативизација, тј. ситуациона епонимизација: укључивањем категорије бројивости стварају се заједничке именице од властитих. Тако се апелативизација овде јавља као врста језичко-стилског поступка.

Међутим, поставља се питање о узроку: зашто настају ти множински облици? Ако погледамо прагматички контекст у ком су се јављали ови облици, видећемо да се он углавном односи на критику одређених друштвених појава, социокултурне норме, одређене врсте друштвеног понашања и сл. У контексту социјалне критике овакви облици представљају посебан тип експресивизације (често пејоративне) који се назива *банализацијом* (Р. Драгићевић 2019). Наиме, управо тиме што се омаловажавају особе или појаве о којима се говори, тиме што им се говорник руга или подсмева – остварује се критика, отпор или бунт против њих. У овом случају

[25] Више о проширењу именица страног порекла у множини по угледу на домаће основе в. Николић 2013.

[26] О фигури *енлага броја* в. Ковачевић 2015.

[27] И Харвалик (2012: 14) на примеру *There might be more Johns here* показује како множина ових именица представља генерализацију, с парцијалном апелативизацијом. Генерализација ту стоји као опозитна индивидуализацији. Тако Белић све именице дели на опште и заједничке, тј. оне које значе своју класу или врсту: „Чак се и имена (Петар, Марко и сл. или Милица и Марија и сл.) могу давати неограниченом броју лица. Али има случајева када се те именице дају само једном лицу или предмету (називи на фирмама: „пекарница", „апотека" и сл.; имена Бранко Радичевић, Вук Караџић и сл.; називи географски: Морава, Копаоник). У тим случајевима имамо сужавање употребе заједничких именица на један предмет, њихово индивидуализовање [подвлачење наше]. То нису нарочите именице, већ заједничке именице у нарочитој употреби као етикете предмета и лица" (1958: 50).

то се постиже конкретно превођењем властитих именица у заједничке на формалном плану, односно 'спуштањем' јединствених ентитета у категорију општих, на семантичком.[28]

На ширем плану, уочавамо следеће: слобода употребе језичких средстава у разговорном језику омогућава потпуну експлоатацију категорије бројивости и попуњавање празних места у систему: у овом случају, потенцијална множина (она која у систему постоји само као могућност) постаје реална. Међутим, како у ванјезичкој стварности таква множина не постоји (нема више од једне Немачке, више од једне Данијеле Стил и сл.), а у језику она може постојати – нарушава се знаковна хармонија, заснована на конвенционалној и аутоматски успостављеној спрези између језика и стварности, те језика и мишљења. Управо та врста дисхармоније чини да, прво, ти облици развију секундарну семантичку реализацију 'Х и њему слични', и друго, да ова, на плану форме, сада попуњена места у систему буду обележена, маркирана – стилски активна. Тако се дешава да, у овом случају, множина властитих именица има стилске функције у конкретном прагматичком контексту.

Извори

а) друштвене мреже

https://www.facebook.com/Mudrolijesatvitera/
https://twitter.com/search?q=beogradima&src=typd
https://twitter.com/hashtag/gepek
https://www.facebook.com/smetliste/

б) портали

http://rs.n1info.com/documents/1008615/comments/Svet/Norveski-ministar-podneo-ostavku-zbog-suprugine-karijere.html
https://balkanrock.com/vesti/vesti-iz-regiona/violet-objavili-novu-pesmu-divan-dan/
https://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=1345616
https://www.b92.net/zivot/komentari.php?nav_id=1435749
https://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=682321
https://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=1368428
https://www.021.rs/Info/komentari/192360
http://www.novosti.rs/395.html:211453-Brizni-sinovi-kosmetske-zemlje
https://www.b92.net/biz/komentari.php?nav_id=1413764
http://rs.n1info.com/documents/957357/comments/Region/Protest-u-Hrvatskoj-zaustavljen-saobracaj-zbog-cene-goriva.html
https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Radnici-propalih-drzavnih-preduzeca-se-udruzuju-i-cekaju-Vucica-u-Nisu.sr.html
http://rs.n1info.com/documents/1189953/comments/jquery.validate
https://www.espreso.rs/sport/fudbal/227515/ispala-zvezda-ispao-partizan-ali-srbija-ipak-otvara-sampanjac-mislite-da-smo-ludi-i-te-kako-nismo-foto-video
http://www.zurnal.rs/fudbal/zvezda/6350/zvezda-poverovali-smo-da-karadzic-moze-da-promeni-sebe-ali-smo-se-prevarili-dosta-je
http://arhiva.alo.rs/v-i-p/estrada/radmila-manojlovic-od-mene-bolje-nema/1569
https://www.juznevesti.com/Zabava/Naissus-festival-uskoro-u-rovovima-niske-Tvrdjave.sr.html?c=Komentari&o=dislikes
https://srbin.info/2015/05/10/srbin-iz-nemackezelim-da-izgradim-spomenik-maloj-milici-i-drugima-nastradalim-u-bombardovanju/

[28] На примеру назива држава (*Немачке* и сл.) – када множински облици имају позитивну конотацију – та врста друштвене критике полази из супротне перспективе: њима се конотира материјално богатство западних земаља у односу на наше друштво.

http://www.nacionalnarevija.com/tekstovi/Br%2016/Dragovic.html

в) форуми

http://www.motomanijaci.com/index.php?topic=17615.20;wap2
https://parapsihopatologija.com/forums/topic/20494-premier-league-2017-18/?page=663
http://vasudeva.forumburundi.com/t1167p900-rusija-i-sve-vezano-za-nju
https://www.blic.rs/forum/godinama-su-na-birou-a-posao-se-dobija-drugde,0,1935188,180828204, czytaj.html
https://forum.krstarica.com/showthread.php/55235-Mein-Kamph?styleid=25
http://www.sportski-forum.com/omae-ae/fk-crvena-zvezda-20182019/630/
https://sport.blic.rs/forum/tanja-dragic-oborila-svetski-rekord-i-uzela-zlato-,0,2470298,196724184,czytaj.html

г) блогови

https://pricamtipricu.wordpress.com/tag/komotno/
http://dostajebilo.rs/blog/2016/04/16/zar-vam-nije-bilo-dosta/?lang=lat
http://www.zlocininadsrbima.com/Novosti.aspx

Кустурица, Емир (2018). [реплика Е. Кустурице] У: *Београдски контрапункт. Шта књижевност може у данашњем времену? 2017. Личне слике света у покрету. 2018*. В. Вукосављевић, прир. Београд: Чигоја штампа, 216–219.

Литература

Белић, Александар (1933). *Граматика српскохрватског језика*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
Белић, Александар (1958). *О језичкој природи и језичком развитку I*. Београд: Нолит.
Гортан-Премк, Даринка (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Драгићевић, Рајна (2009). Потенцијалне речи у српском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/3, 119–127.
Драгићевић, Рајна (2010). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
Драгићевић, Рајна (2019). Допринос глобализације банализацији лексичког фонда српског језика. У: *Глобализация и славянское словообразование* (Александр Александрович Лукашанец, ур.). Минск: Беларуская наука, у штампи.
Ковачевић, Милош (2015). *Стилистика и граматика стилских фигура*. Београд: Јасен (4. издање).
Крцић, Ненад (2018). Граматичке и семантичке измене глагола у говору младих. *Свет речи*: *часопис за српски језик и књижевност*. 45–46. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 47–50.
Ломпар, Весна (2016). *Врсте речи и граматичка пракса (од Вука до данас)*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
Мојсиловић, Бојана (2011). О апелативизацији и епонимима у српском језику. У: *Савремена проучавања језика и књижевности*, Зборник радова са II научног скупа младих филолога Србије одржаног 6. марта 2010. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, (М. Ковачевић, ур.), год. II, књ. 1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 109–116.
Николић, Мирослав (2013). Именице које у српском књижевном језику проширују основу морфемом *-ов-* у множини. *Јужнословенски филолог*. LXIX. 277–318.
Пипер, Предраг, Драгићевић, Рајна, Стефановић, Марија (2005). *Асоцијативни речник српскога језика*. Београд: Београдска књига.
Пипер, Предраг, Клајн, Иван (2013). *Нормативна граматика српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
Правопис МС (2010). Правопис српскога језика. Нови Сад: Матица српска.
Симић, Радоје (2018). Једнина општих (заједничких) именица са значењем мноштва у српском језику. У: *Српска славистика*: колективна монографија. Том I, Језик. Београд: Савез славистичких друштава Србије.
Симић, Радоје, Јовановић, Јелена (2007). *Мала српска граматика*. Београд: Јасен.
Симић, Радоје (2010). *Стилистика српског језика I. Увод. Фоностилистика.* Београд: Јасен (2. издање).
Симић, Радоје, Јовановић Симић, Јелена (2015). *Општа стилистика*. Београд: Јасен. (3. издање).

Станојчић, Живојин, Поповић, Љубомир (2011). *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике (13. издање).

Стевановић, Михаило (1975). *Савремени српскохрватски језик: граматички системи и књижевнојезичка норма. 1. Увод. Фонетика. Морфологија.* Београд: Научна књига (3. издање).

Стевовић, Игрутин (1958). *Функционална граматика српскохрватског језика*. Сарајево: Свјетлост.

Bugarski, Ranko (2006). *Žargon*. Beograd: XX vek (2. izdanje).

Connor Martin, Katherine (2016). Should you capitalize the word Internet. *Oxford Dictionaries*. https://blog.oxforddictionaries.com/2016/04/05/should-you-capitalize-internet/ (приступљено 30. 12. 2018).

Harvalik, Milan (2012). Appellativisation and Proprialisation: The Gateways between the Appellative and Proprial Spheres of Language. In: *Name and Naming*: *Synchronic and Diachronic Perspectives*, 10–17. https://books.google.rs/books?id=FT8sBwAAQBAJ&pg=PA10&dq#v=onepage&q&f=false (приступљено 12. 11. 2018).

Ivić, Milka (2008). Izbrojivost onoga što imenica označava kao gramatički problem. U: *Lingvistički ogledi*. Beograd: XX vek, 13–38.

Mrazović, Pavica, Vukadinović, Zora (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića (2. izdanje).

Pícha, Emil (1988). O apelativizácii v slovenčine. *Kultúra slova*, ročník 22, číslo 4. VEDA, 97–102.

Redli, Jelena (2018). Inovacije u jeziku mladih na društvenim mrežama. *Језици и културе у времену и простору* VII/2. Нови Сад: Филозофски факултет, 173–184.

Šipka, Danko (2005). *Osnovi morfologije: prilog gramatici savremenog standardnog jezika*. Beograd: Алма.

Tafra, Branka (2005). *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.

Vodanović, Barbara (2006). Imenovanje. *Folia onomastica Croatica*, 15, 217–240. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=35063 (приступљено 12. 10. 2018).

Znika, Marija (2005). Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku. *Fluminensia*, god. 17, br. 1, 39–52. https://hrcak.srce.hr/file/7129 (приступљено 13. 10. 2018).

Znika, Marija, Znika, Maja (2003). Vlastito ime i brojivost, *Folia onomastica Croatica*, 12-13, 573–578. https://hrcak.srce.hr/23297 (приступљено 13. 10. 2018).

PLURAL OF PROPER NOUNS IN CONVERSATIONAL LANGUAGE
– linguistic and stylistic analysis –

Summary

The aim of this paper is to point out certain phenomena in the category of number in the conversational language on example of proper nouns and analyze that phenomena from the morphological, semantic, pragmatic and stylistic aspects. Research materials of written communication from social networks, forums, and generally the Internet, as well as from oral communication recorded in everyday, informal situations. Examples from the material are arranged according to a semantic criterion. The analysis has shown that the inclusion of the category of numbers in this class of words causes appellativisation and is the basis for the different stylistic effects in the conversational language.

Nenad Krcić
Faculty of Philology
University of Belgrade, Serbia
nenadkrcic@gmail.com

UDK 811.133.1:81'367.634

Наташа Поповић

НЕКИ АСПЕКТИ УПОТРЕБЕ ВЕЗНИКА *CAR* И *PARCE QUE*[1]

Из угла синтаксе, везник *car* спада у категорију координативних везника, док је *parce que* субординативни везнички израз којим се уводе каузалне клаузе. Међутим, на семантичком плану се уочавају велике сличности између ових везничких средстава. Циљ рада је да се утврде специфичности употребе ових каузално маркираних везника у савременом француском језику и да се укаже на степен подударности, као и на разлике у њиховој употреби. Основно питање које се поставља јесте: да ли се и у којој мери може говорити о аргументативној вредности ових конектора? Другим речима, да ли се овим везницима увек означава узрок ситуације исказане претходном клаузом или се пак објашњава, тј. оправдава исказ изречен у реченици која представља последичну ситуацију? Грађа за истраживање прикупљена је бележењем примера из писаних извора, превасходно из савремених књижевних дела на француском језику, али и из граматика француског језика, као и са интернета.

Кључне речи: каузалност, везник *car*, везнички израз *parce que*, француски језик.

1. УВОД

Везници, односно каузални конектори *car* и *parce que*, заједно са *puisque*, представљају најфреквентнија језичка средства за изражавање каузалних односа у француском језику. За разлику од *parce que*, субординативног везничког израза којим се уводе каузалне клаузе, традиционалне граматике сврставају *car* у категорију координативних везника, заједно са *et*, *ou*, *ni*, *mais*, *or* и *donc*. Међутим, то није случај у савременим граматикама и лингвистичкој литератури уопште, где се традиционална класификација везника доводи у питање, те се *car* третира као каузални конектор и приписује му се статус равноправан осталим наведеним везничким средствима. Поједини аутори скрећу пажњу на чињеницу да на семантичком плану везник *car* заправо уводи субординирану каузалну клаузу (Charaudeau 1992: 498, Nazarenko 2000: 72). Упркос томе, треба имати у виду чињеницу да реченице уведене везницима *car* и *parce que* не могу да се налазе у координацијском односу у оквиру сложене реченичне структуре P1 *car* P2 *et parce que* P3.

Везници *car* и *parce que* могу да се јаве у сличним, односно идентичним контекстима. Међутим, према мишљењу аутора који су проучавали њихову употребу (Groupe λ-l 1975, Ducrot 1983, Simon & Degand 2007, Degand & Fagard 2008, Gross 2009), међу њима постоје значајне разлике.

Појмови узрока, координације и субординације које користе традиционалне граматике приликом дефинисања употребе *car* и *parce que* не омогућавају нам да објаснимо и њихове разлике у значењу. Наиме, разлике у употреби ових каузалних конектора зависе мање од синтаксичких и семантичких фактора него од аргументативне вредности исказаних садржаја које повезују (Deléchelle 2002: 99).

Ни одреднице у речницима уопште не дају јасан увид у разлике које постоје између ова два везничка средства. Речници француског језика дају веома сличне дефиниције значења везника *car*. Овај везник уводи разлог који објашњава, односно оправдава садржај који му претходи и мање је

[1] Рад је урађен у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије бр. 178002 – *Језици и културе у времену и простору*.

фреквентан у употреби у односу на *parce que* (*Le Petit Robert* 2015: 350), уводи објашњење, разлог изрицања претходне реченице (*Le Petit Larousse illustré* 2001: 176), означава узрок, доказ, разлог претходно изреченог садржаја (*Dictionnaire Hachette* 2004: 250). Дефиниције везничког израза *parce que* нису умногоме другачије. Овај везник изражава узрок (*Le Petit Robert* 2015: 1803, *Dictionnaire Hachette*, 2004 : 1194), уводи узрок, мотив (*Le Petit Larousse illustré* 2001: 747).

Једно од питања које се поставља у лингвистичкој литератури јесте функција наведених везника. Још су аутори Групе λ-l (Groupe λ-l 1975: 254) раскинули са граматичком традицијом уводећи дистинкцију између тзв. *конектора* (фр. *connecteurs*) и *оператора* (фр. *opérateurs*). Они везник *car* називају прагматичким конектором који служи да повеже одређене говорне чинове реализоване у две реченице, а везнички израз *parce que* оператором чија је функција да формира сложен садржај од простих садржаја исказаних у овим реченицама, тј. да формира нову, сложену реченицу од две просте и да притом изрази каузални однос између двеју реченица. Другим речима, везник *car* заправо „означава реализацију новог говорног чина[2] који је повезан са претходним каузалном релацијом“ (Nazarenko 2000: 78). Два говорна чина су најчешће раздвојена паузама и одговарајућом интонацијом на прозодијском нивоу, а у писању се прелаз са једног на други говорни чин означава одређеним знацима интерпункције – запетом или чак тачком. Везником *car* се, дакле, не уводи директно фактички узрок[3], већ узрок изрицања претходног исказа, те га А. Назаренко сврстава у категорију аргументативних конектора (Nazarenko 2000: 78). С друге стране, везнички израз *parce que* представља типично средство за изражавање фактичког, односно правог узрока/узрока у ужем смислу (фр. *cause proprement dite*; Le Goffic 1993: 393), те означава каузални однос између двеју реченица које повезује, при чему не даје никакве информације о самој природи каузалног односа (Nazarenko 2000: 60).

Иако претходно поменути аутори инсистирају на разликовању оператора *parce que* и прагматичких конектора који изражавају говорне чинове (*car* и *puisque*), ова употреба није једина могућа (Deléchelle 2002, Gross 2009). У овом раду сагледаћемо неке аспекте употребе ових везника и указати на евентуалне сличности и разлике међу њима и на њихове специфичности. Узимајући у обзир чињеницу да је у разговорном језику везник *parce que* практично преузео функцију везника *car*, настојаћемо да утврдимо да ли се и у којој мери о овим везницима може говорити као о синонимним језичким средствима.

2. О УПОТРЕБИ ВЕЗНИКА *CAR*

2.1. Функција оправдања

Основна функција везника *car* јесте да објасни, тачније да оправда садржај реченице која му претходи.

(1) *Je ne veux pas lui répondre, car sa question est obscure*.

У овом примеру, реченицом уведеном везником *car* исказују се разлози става који заузима говорник: он не жели да одговори саговорнику јер сматра да је његово питање нејасно. Другим

[2] Назаренко се овде ослања на терминологију коју користе аутори Групе λ-l који су концепт говорних чинова преузели из енглеске аналитичке филозофије. Према овим ауторима, говорник, било да употребљава *parce que*, *car* или *puisque*, увек успоставља специфичан, другачији однос са својим саговорником/слушаоцем (Groupe λ-l 1975: 248-249). Тако везник *car* уводи нови говорни чин: оправдање садржаја претходног исказа (Groupe λ-l 1975: 254).

[3] А. Назаренко (Nazarenko 2000: 155) разликује фактичку (*causalité factuelle*) и енунцијативну каузалност (*causalité énonciative*). Фактичка каузалност се одређује као каузална релација према којој једна чињеница представља последицу друге, док се енунцијативна каузалност манифестује на плану дискурса – у питању је релација у којој одређена чињеница представља последицу исказа који јој претходи.

речима, реченицом са везником *car* оправдава се тврдња, односно исказ садржан у претходној реченици (*Je ne veux pas lui répondre*). Она не представља узрок, разлог или објашњење претходне реченице, већ аргумент који доказује њену валидност (Deléchelle 2002: 106).

Везник *car* заправо не повезује две реченице, односно два аргумента који су на истом нивоу – реченици уведеној везником *car* може да претходи глагол говорења, који није експлицитно исказан и који нам додатно потврђује да је говорник присутан:

(1а) *Je ne veux pas lui répondre, je dis cela car sa question est obscure*. (Gross 2009: 331)

Када је употребљен у функцији исказивања оправдања претходног исказа, везник *car* може да се замени везником *puisque* (Gross 2009: 331):

(1б) *Je ne veux pas lui répondre puisque sa question est obscure*.

Присуство говорника је овде очигледно, јасно исказано. Реч је о протагонисти који је спреман да делује и да доноси одлуке и који поступа свесно. У питању је, дакле, жељена каузална релација. Говорник свесно одлучује да нешто (не) уради на основу свог суда о стању ствари, процењујући ситуацију која за њега представља валидан разлог за деловање. Овде је дакле реч о аргументативној каузалности. Деловање говорника је последица аргументативног размишљања, са циљем да наиђе на одобравање, тј. разумевање од стране саговорника.

Реченица која претходи везнику *car* не представља стварну чињеницу коју је проузроковала реченица која му следи, већ пре свега говорниково размишљање, тј. исказану мисао, коју оправдава реченица уведена овим везником. Овде се дакле не успоставља објективан узрочно-последични однос између две реченице[4], већ присуство говорника (и то у првом лицу) и његово деловање јасно указују на чињеницу да је у питању субјективан узрочно-последични однос између две ситуације.

У овој употреби, *car* је често окружен модалним глаголима (*pouvoir*, *devoir*, *falloir*) и придевима са значењем процене (*difficile*, *important*, *intéressant* и сл.), чиме се додатно истиче функција оправдања.[5]

(2) *Je ne pouvais, contrairement à elles, m'en ouvrir à personne, car les conversations sur la vie intime ne font pas partie des sujets considérés comme admissibles dans la société des hommes*. (SOU: 25)

(3) *Je n'aimais pas le thé à la menthe, ni la grande mosquée de Paris, je n'aimais pas non plus tellement Steve, je l'accompagnais pourtant. Il m'était reconnaissant je pense d'accepter, car il n'était pas très respecté de ses collègues en général*. (SOU: 28)

(4) *Je sais bien qu'il est revenu à sa planète, car, au lever du jour, je n'ai pas retrouvé son corps*. (PP: 95)

(5) *Quand je rejoignis mon bureau, je devais tirer une drôle de tête, car Fubuki eut pour moi un regard doux et inquiet.* (ST: 6)

[4] Под објективним узрочно-последичним односом подразумевамо ситуације у којима говорник није експлицитно присутан, односно не учествује у односу између узрочне и последичне ситуације. Каузални однос се тада реализује између два стања ствари, нпр. *Le match est annulé parce que le terrain est inondé*.

[5] Реченицом уведеном везником *car* оправдава се одређена процена, тј. суд говорника чија вредност се одређује у односу на могућности или пак у односу на извесну потребу/неопходност, при чему се могућности, односно потребе исказују модалним глаголима (Blumenthal 2007).

У свим претходно наведеним примерима, реченицама са везником *car* се изражава оправдање става, односно исказа говорника чије присуство је исказано глаголима употребљеним у првом лицу једнине. Увек је исказана његова тачка гледишта на одређену ситуацију, некад мање, а некад више експлицитно. Тако у примеру 2, говорник никоме није могао да отвори душу јер су по његовом мишљењу разговори о интимном животу недопустива тема у мушком друштву. У примеру 3, говорник је правио друштво Стиву иако га није пуно волео, а Стив му је био захвалан што је ишао са њим јер углавном није уживао поштовање међу колегама, како сматра говорник. У примеру 4, говорник закључује да се мали принц вратио на своју планету на основу тога што у зору није нашао његово тело. И у примеру 5 говорник такође износи своје мишљење: на основу забринутог погледа своје колегинице, претпоставља, односно закључује да има чудан израз лица.

Реченица уведена везником *car* може да буде и употребљена самостално, тј. да се издвоји из сложене реченичне структуре:

(6) *Malgré ma bonne volonté, je ne pouvais pas accepter cette certitude insolente. Car enfin, il y avait une disproportion ridicule entre le jugement qui l'avait fondée et son déroulement imperturbable à partir du moment où ce jugement avait été prononcé*. (ETR: 167)

(7) *J'ai retracé devant vous le fil d'événements qui a conduit cet homme à tuer en pleine connaissance de cause. J'insiste là-dessus. Car il ne s'agit pas d'un assassinat ordinaire, d'un acte irréfléchi que vous pourriez estimer atténué par les circonstances. Cet homme, messieurs, cet homme est intelligent*. (ETR: 153-154)

Разлози овакве употребе су првенствено стилске природе. Тачка која раздваја две реченице наглашава експресивност – реченица уведена везником *car* је интонационо и позиционо издвојена и на тај начин се истиче значај њеног садржаја и њена аргументативна вредност. Очигледно је да веза са претходним исказом слаби и да је самим тим наглашено присуство говорника, при чему се претходни исказ оправдава *а постериори*.

2.2. Функција објашњења

Изузетно ретко, везник *car* може да искаже експликативни узрок. За разлику од претходно наведене аргументативне каузалне вредности, експликативна каузална вредност је заснована на садржају. Другим речима, садржаји двеју реченица представљају стварне чињенице и између њих је успостављен потпуно објективан узрочно-последични однос, те реченица уведена везником *car* представља прави узрок друге реченице, независно од говорника или од теме исказа.

У примерима у којима је везник *car* употребљен у функцији исказивања експликативног узрока, присуство говорника се не подразумева:

(8) *Les routes sont inondées, car il a plu toute la nuit.*
(9) *Le match est annulé car le terrain est gelé*.
(10) *Près de 500 touristes ont été hébergés dans des centres d'accueil, car les chutes de neige ont coupé certaines routes d'accès aux stations de ski*.

Овде се објашњава однос између два догађаја: путеви су поплављени јер је целу ноћ падала киша (пример 8), утакмица је отказана јер је терен залеђен (пример 9), туристи су смештени у прихватним центрима будући да су прилазни путеви који воде до скијалишта непроходни због снега (пример 10). Другим речима, у свим наведеним примерима, реч је о каузалној вези између чињеница, а не говорних чинова, те је практично немогуће додати глагол говорења:

(8а) ? *Les routes sont inondées, je te dis cela, car il a plu toute la nuit.*
(9а) ? *Le match est annulé, je te dis cela, car le terrain est gelé*.
(10а) ? *Près de 500 touristes ont été hébergés dans des centres d'accueil, je te dis cela, car les chutes de neige ont coupé certaines routes d'accès aux stations de ski*.

Степен импликације говорника је овде практично занемарљив, будући да је исказана каузална релација у складу са објективним законитостима збивања у узрочно-последичној структурираности света.

У наведеним примерима, *car* се по својој употреби приближава *parce que* који има експликативну вредност и могуће га је заменити овим везничким изразом:

(8б) *Les routes sont inondées, parce qu'il a plu toute la nuit.*
(9б) *Le match est annulé parce que le terrain est gelé*.
(10б) *Près de 500 touristes ont été hébergés dans des centres d'accueil, parce que les chutes de neige ont coupé certaines routes d'accès aux stations de ski*.

Везник *car* у функцији исказивања експликативног узрока забележили смо у веома малом броју примера у нашем корпусу, нпр:

(11)*Il m'a appris que son chien était perdu, car il n'était pas à la fourrière*. (ETR: 73)

У овом примеру, чињеница да пас није у кафилерији наводи нас на закључак да се изгубио, што одговара узрочном ланцу збивања.

(12) *J'étais très soucieux car ma panne commençait de m'apparaître comme très grave, et l'eau à boire qui s'épuisait me faisait craindre le pire*. (PP: 32)

Забринутост говорника овде представља чињенично стање, односно резултат чињенице да је квар веома озбиљан и да притом нема више воде за пиће, што одговара природним законитостима узрока и последице.[6]

(13) *Il allait les rejoindre n'importe où, quelquefois dans les restaurants de banlieue où on allait peu encore, car ce n'était pas la saison, plus souvent au théâtre, que Mme Verdurin aimait beaucoup*. (ADS: 42)

У примеру 13, мала посећеност ресторана у околини Париза је последица чињенице да још није била права сезона.

***

Позиција реченице уведене везником *car* је увек фиксирана, без обзира на тип узрока који је исказан – ова реченица је увек постпонирана у односу на реченицу са којом је координирана, а чији садржај представља последичну ситуацију. Блокирана позиција реченице уведене везником *car* произлази пре свега из саме природе узрока, будући да се њоме најчешће изражава узрок који је саговорнику нов и непознат. С друге стране, фиксирана позиција ових реченица у оквиру сложене реченице може се објаснити и чињеницом да се оне најчешће употребљавају у функцији

[6] У примеру 12, везник *car* има двоструку вредност: њиме се не исказује само експликативни узрок, већ се истовремено и оправдава садржај претходне реченице.

исказивања оправдања претходног исказа, односно да се њима уводи нови говорни чин који се ослања на говорни чин исказан у претходној клаузи.

3. О УПОТРЕБИ ВЕЗНИЧКОГ ИЗРАЗА *PARCE QUE*

3.1. Функција објашњења

Везничким изразом *parce que* најчешће се исказује експликативни узрок, нпр:

(14) *Elle n'est pas venue parce qu'il pleuvait*.

У својој типичној експликативној употреби, *parce que* повезује два семантичка садржаја који представљају две стварне ситуације и објашњава једну од њих у односу на другу (нпр. разлог стања ствари исказаног у главној реченици или разлог деловања вршиоца радње). У примеру 14, реченица која садржи везнички израз *parce que* објашњава разлог деловања агенса (*Она није дошла зато што је падала киша*). Каузална клауза уведена везником *parce que* заправо представља одговор на питање *Pourquoi* ?, које је најчешће имплицитно (у претходном примеру, ово питање би гласило: *Pourquoi n'est-elle pas venue ?*). Иако у овој употреби реченице уведене везником *parce que* некад могу да имају и одређену аргументативну вредност, она је увек минимална, будући да говорник са саговорником не покреће питање о валидности двеју предикација. Овде је заправо реч о чињеницама које се посматрају као узрочно повезане; однос међу њима се заснива на нормама деловања, заједничким местима или природним законима који су овде имплицитно присутни (Deléchelle 2002: 105).

Некада је и câm конектор *parce que* довољан сам по себи као одговор на питање *Pourquoi?*, у случајевима у којима говорник не жели да наведе тачне разлоге или пак жели да истакне да одређени разлози постоје, али да он није са њима упознат (Deléchelle 2002: 109).

(15) *Pourquoi partez-vous ? Parce que.*

Везнички израз *parce que* са експликативном каузалном вредношћу бележимо и у следећим примерима, у којима се узрочно-последични однос остварује између стварних и објективних чињеница исказаним двема реченицама:

(16) *Elle ne pouvait plus les mettre* [des robes] *parce qu'elle avait grossi*. (EH: 157)

(17) *Je fumais les cigarettes de Raymond parce qu'il ne m'en restait plus*. (ETR: 52)

(18) *Moi je m'assis parce que je ne pouvais plus me tenir debout*. (PP: 95)

(19) *Mme Michel a appelé le SAMU parce que sa cheville commençait à ressembler à une pastèque*. (EH: 53-54)

(20) *Le prince était horriblement vexé parce que le ministre de l'Éducation nationale n'était pas venu à la réception*. (SOU: 236-237)

У наведеним примерима, било да се објашњава разлог стања ствари које је исказано у главној реченици (пример 16), или разлог деловања агенса (примери 17, 18, 19 и 20), ради се о фактичком узроку. Иако је говорник увек присутан, његово присуство је овде практично занемарљиво, будући да исказани каузални односи у потпуности одговарају објективним

законитостима збивања у узрочно-последичној структурираности света. Њима се не оправдава изречени исказ, нити став говорника, што је случај када реченице уведене везником *parce que* имају функцију оправдања.

3.2. Функција оправдања

С друге стране, *parce que* може да се употреби у функцији исказивања тзв. енунцијативног узрока (фр. *cause énonciative*). Оваква употреба каузалног конектора *parce que* је, пре свега, карактеристична за разговорни језик.

У том случају, реченица уведена везничким изразом *parce que* више не објашњава догађај или стање ствари исказано главном реченицом, већ оправдава садржај исказа који је изрекао говорник. Овде се ради о аргументативној употреби везника *parce que* у функцији оправдања, који се у овој употреби приближава везнику *puisque* (Gross 2009: 328):

(21) *Vous prenez toujours la chambre ? Parce que j'ai des demandes*.

(22) *Est-ce que tu viens ? Parce que je ne vais pas t'attendre toute la soirée !*

Можемо да приметимо да су у наведеним примерима реченице које уводи *parce que* одвојене од остатка реченице знаком питања на графичком нивоу. На прозодијском плану, ове структуре су раздвојене паузама и одговарајућом интонацијом.

Каузалне клаузе су елиптичне, те бисмо их могли допунити глаголима говорења:

(21a) *Vous prenez toujours la chambre ? Je vous le demande / je vous pose cette question parce que j'ai des demandes*. (Gross 2009: 329)

(22a) *Est-ce que tu viens ? Je te le demande / je te pose cette question parce que je ne vais pas t'attendre toute la soirée !*

За разлику од примера у којима каузалне клаузе изражавају експликативни узрок и где се узрочно-последични однос успоставља између садржаја субординиране реченице која представља узрочну ситуацију и садржаја суперординиране реченице који је заправо последична ситуација, каузална клауза уведена везничким изразом *parce que* овде се односи на глагол говорења који је изостављен, али се подразумева (Gross 2009: 328). Будући да је функција каузалне клаузе да оправда исказ говорника, односно разлог због којег је поставио питање, у овом и сличним примерима на први поглед је тешко реконструисати узрочно-последични однос између ових реченица.

Употребу везничког средства *parce que* у функцији исказивања енунцијативног узрока бележимо и у следећем примеру:

(23) *Il a de l'argent, parce qu'il vient de s'acheter une Ferrari*.

Радња исказана субординираном клаузом уведеном везником *parce que* (куповина аутомобила) не представља узрок ситуације исказане у главној реченици (*он има новца*). Другим речима, чињеница да је вршилац радње купио Ферари не представља разлог његовог богатства, већ је ситуација обрнута:

(23a) *Il vient de s'acheter une Ferrari parce qu'il a de l'argent*.

У примеру 23 заправо је изостављен глагол говорења који упућује на присуство говорника:

(23b) *Il a de l'argent, je dis cela parce qu'il vient de s'acheter une Ferrari*.

Субординирана реченица уводи аргумент који оправдава тврдњу говорника изречену главном реченицом. На основу чињенице да је неко купио Ферари говорник закључује да он има новца.

У примеру 24, говорник износи своје мишљење: он закључује да изгледа уморно, након што му је саговорник (Ремон) скренуо пажњу да не сме тек тако да се препушта догађајима:

(24) *J'ai dû avoir l'air fatigué parce que Raymond m'a dit qu'il ne fallait pas se laisser aller*. (ETR: 55)

Овде зависна реченица уводи аргумент којим се поткрепљује тврдња говорника.

***

Позиција каузалних клауза уведених везничким изразом *parce que* у оквиру сложене реченице је релативно слободна, мада оне најчешће следе суперординираној реченици. У свим примерима забележеним у нашем корпусу ове клаузе су постпониране у односу на главну реченицу, будући да се њима објашњава или оправдава садржај претходне реченице. Поред тога, њима се најчешће исказује узрок који саговорнику није познат.

4. *CAR* И *PARCE QUE* У РАЗГОВОРНОМ ЈЕЗИКУ

За разлику од писаног језика, где су везници *car* и *parce que* мање-више подједнако заступљени, у разговорном језику преовладава *parce que*, а везник *car* се користи изузетно ретко (Degand & Fagard 2008: 120). Другим речима, везнички израз *parce que* се у говору све више користи као синоним везника *car* (Bentolila 1986: 96, Nazarenko 2000: 77). Стога нужно долази до реорганизације типова каузалних односа које покрива сваки од ова два везника.

Разматрајући семантичку дистрибуцију ова два везника у разговорном језику, А. К. Симон и Л. Деган (Simon & Degand 2007) долазе до закључка да *parce que* преузима функцију везника *car* чак и у примерима у којима се бележи висок степен субјективности, те би се могло говорити о „субјективизацији“ *parce que* у разговорном језику (Degand & Fagard 2008: 126). Насупрот томе, упркос неупоредиво мањој заступљености везника *car* у разговорном језику у односу на писани, аутори истичу да је *car* стабилан, семантички уравнотежен везник, будући да нису уочили одступања када је у питању његова семантичка дистрибуција у писаном и у разговорном језику (Degand & Fagard 2008: 127). С друге стране, везнички израз *parce que* очигледно наставља свој семантички развој (Degand & Fagard 2008: 127).

5. ЗАКЉУЧАК

У раду смо разматрали сличности и разлике у употреби везника *car* и *parce que* у савременом француском језику. Истраживање је спроведено на основу корпуса сачињеног превасходно од примера из писаног језика.

Анализа нашег корпуса је показала да се у писаном језику везник *car* употребљава, пре свега, у функцији исказивања оправдања претходног исказа. Изузетно ретко реченице уведене овим везником изражавају експликативни узрок. С друге стране, везнички израз *parce que* се ско-

ро увек користи да искаже објашњење. Забележили смо веома мали број примера у којима се овај везник употребљава у функцији оправдања претходног исказа.

У примерима у којима се везницима *car* и *parce que* исказује оправдање исказа изреченог претходном реченицом у оквиру исте сложене реченичне структуре, степен импликације говорника је изузетно висок и реч је о енунцијативној каузалности. Присуство говорника игра важну улогу у комуникативном догађају, односно у конструисању каузалних односа.

Везник *car* најчешће задржава статус маркера говорних чинова, али се семантичка вредност овог конектора проширује са оправдања на објашњење, те се он на тај начин приближава везничком изразу *parce que* који превасходно уводи фактички узрок. Другим речима, за разлику од везничког израза *parce que* који углавном изражава каузалне односе са мањим присуством говорника, везник *car* изражава субјективније односе, у којима је присуство говорника очигледно. Додатни показатељ већег степена субјективности која се везује за *car* јесте тенденција да се овај конектор чешће јавља у примерима у којима је глагол употребљен у првом лицу.

Упркос великим сличностима у употреби ових везника, они се не могу сматрати синонимима будући да везник *car* има и додатне специфичности: реченицом уведеном овим везником најчешће се исказује узрок који примаоцу поруке није познат, те она не може да буде антепонирана реченици којом се исказује последица. Реченица уведена везником *car* не може ни да представља одговор на питање *Pourquoi* ?. Такође, *car* и *parce que* не могу да буду координирани у структури типа P1 *car* P2 *et parce que* P3.

Иако је у корпусу на коме је спроведено истраживање разговорни језик присутан на посредан начин, кроз дијалоге, наша анализа превасходно даје увид у неке аспекте употребе везника *car* и *parce que* у писаном језику. Да бисмо имали потпунији увид у сличности и разлике у употреби ових везника у савременом француском језику, неопходно је спровести додатно истраживање на корпусу разговорног језика и утврдити комуникативну функцију реченица уведених овим везницима и типове каузалних односа, као и у којим случајевима је везнички израз *parce que* преузео функцију везника *car*.

Литература

Bentolila, F. (1986). *Car* en français écrit. *La linguistique* 22, 95-115.

Blumenthal, P. (2007). La combinatoire des conjonctions causales. *Cahiers de lexicologie* 90, 27-40.

Charaudeau, P. (1992). *Grammaire du sens et de l'expression*. Paris: Hachette.

Degand, L., Fagard, B. (2008). (Inter)subjectification des connecteurs : le cas de *car* et *parce que*. *Revista de Estudos Linguísticos da Universidade do Porto* 3, 119-136.

Deléchelle G. (2002). Les connecteurs de cause en français et en anglais. *Syntaxe et sémantique* 3, 99-115.

Ducrot, O. (1983). *Puisque*, essai de description polyphonique. *Revue romane* 24, 166-185.

Fagard, B., Degand, L. (2008). *La fortune des mots: grandeur et décadence de car*. Paris: Congrès Mondial de Linguistique Française. Преузето са сајта 15.10.2018.
https://www.linguistiquefrancaise.org/articles/cmlf/abs/2008/01/cmlf08213/cmlf08213.html.

Ferrari, A. (1993). Encore à propos de *parce que*, à la lumière des structures linguistiques de la séquence causale. *Cahiers de linguistique française* 13, 183-214.

Gross, G. (2009). *Sémantique de la* cause. [Avec la collaboration de Ramona Pauna et Freiderikos Valetopoulos]. Leuven – Paris: Peeters.

Gross, G., Nazarenko, A. (2004). Quand la langue cause: contribution de la linguistique à la définition de la causalité. *Intellectica* 38, 15–41.

Groupe λ-l (1975). Car, parce que, puisque. *Revue Romane* 10, 248-280.

Hamon, S. (2002). Les conjonctions causales et la propriété d'enchâssement. *Linx* 46, 25-35.

Le Goffic, P. (1993). *Grammaire de la phrase française*. Paris: Hachette.

Leeman, D. (1994). Remarques sur *puisque* et sur *car*. In *Théories, données et pratiques en français langue étrangère* (D. Flament-Boistrancourt, éd.). Lille: Presses Universitaires de Lille, 113-128.

Leeman, D. (2002). *La phrase complexe. Les subordinations*. Bruxelles : De Boeck : Duculot, Champs Linguistiques.

Moeschler, J. (2003). L'expression de la causalité en français. *Cahiers de Linguistique française* 25, 11-42.
Moeschler, J. (2009). Causalité et argumentation: l'exemple de « parce que ». *Nouveaux cahiers de linguistique française* 29, 117-148.
Nazarenko, A. (2000). *La cause et son expression en français*. Paris: Ophrys.
Simon, A. C., Degand, L. (2007). Connecteurs de causalité, implication du locuteur et profils prosodiques: le cas de *car* et de *parce que*. *French Language Studies* 17, 323-341.
Zufferey, S. (2006). Connecteurs pragmatiques et métareprésentation: l'exemple de *parce que*. *Nouveaux cahiers de linguistique française*, 27, 161–179.

Речници

Dictionnaire Hachette (2004). Paris: Hachette.
Le Petit Robert de la langue française (2015). Paris: Le Robert.
Le Petit Larousse illustré (2001). Paris: Larousse.
Trésor de la langue française informatisé, http://www.atilf.fr

Корпус

(EH) Barbery, M. (2006). *L'élégance du hérisson*. Paris: Gallimard.
(ADT) Beigbeder, F. (2007). *L'amour dure trois ans*. Paris: Gallimard.
(ETR) Camus, A. (2003). *L'étranger*. Paris: Gallimard.
(SOU) Houellebecq, M. (2015). *Soumission*. Paris: Flammarion.
(TF) Makine, A. (2001). *Le testament français*. Paris: Mercure de France.
(ST) Nothomb, A. (2001). *Stupeur et tremblements*. Paris: Albin Michel.
(ADS) Proust, M. (1962). *Un amour de Swann*. Paris: Gallimard.
(PP) Saint-Exupéry, A. de (2001). *Le Petit Prince*. Paris: Folio.

QUELQUES ASPECTS DE L'EMPLOI DES CONJONCTIONS *CAR* ET *PARCE QUE*

Résumé

Cet article a pour objectif d'étudier l'emploi des connecteurs causaux *car* et *parce que* en français contemporain, tout en tenant compte de leurs spécificités respectives. Notre analyse a montré que ces deux conjonctions ont deux emplois en commun : la justification et l'explication. La valeur fondamentale de *car* est celle de justification d'une énonciation. Plus rarement, les propositions introduites par cette conjonction ont une valeur explicative. En outre, les phrases avec *car* impliquent le plus souvent des sujets humains dont on justifie une affirmation. D'autre part, *parce que* est presque toujours employé pour introduire une explication. Très rarement, cette locution conjonctive a un emploi justificatif. Nous avons également remarqué que la présence du locuteur joue un rôle important dans la construction des relations causales. En général, dans les emplois explicatifs de ces conjonctions, l'implication du locuteur est minimale et la relation causale est établie entre deux faits objectifs et réels, alors que dans leurs emplois justificatifs, le degré d'implication du locuteur est très élevé et, dans ces cas, il s'agit toujours d'une relation causale subjective. Malgré le fait que ces deux conjonctions ont beaucoup de points communs, et que dans de nombreux contextes elles peuvent être substituables l'une à l'autre, il semblerait abusif d'y voir un couple de synonymes.

Mots clés : causalité, conjonction *car*, locution conjonctive *parce que*, français.

Nataša Popović
Faculté de Philosophie
Université de Novi Sad, Serbie
natasa.popovic@ff.uns.ac.rs

UDK 81:1
808.56

Martina Blečić

PONIŠTAVANJE I ZADANO ZNAČENJE

H. P. Grice razgovorne je implikature odredio kao pragmatičku jezičnu strategiju koju je s jedne strane moguće racionalno rekonstruirati, a s druge kontekstualno ili verbalno poništiti. U radu tvrdim kako je mogućnost izračunavanja implikatura, koja im daje stabilnost i objektivnost te omogućava njihovo uspješno korištenje u govornoj zajednici, u suprotnosti s idejom da govornik uvijek može na komunikacijski, epistemički i moralni način poništiti implikaturu koju njegovo iskazivanje određenog sadržaja sa sobom nosi. Cilj je rada kroz primjere te uvide iz teorije argumentacije, filozofije jezika i srodnih analitičkih filozofskih grana predstaviti i obraniti ideju da je mogućnost njihove rekonstrukcije, i to rekonstrukcije u obliku razložnog argumenta, ono što im daje komunikacijsku snagu. Tvrdit ću kako je takva rekonstrukcija nužna odrednica svakog impliciranog sadržaja, dok će poricanje komunikacijske namjere biti moguće samo ako ne dovodi do nekonzistentnog skupa vjerovanja, pri čemu će važnu ulogu imati način na koji je slušatelj inicijalno postavio argument.

Ključne riječi: razgovorna implikatura, argumentacija, racionalnost, komunikacijska odgovornost, poricanje

1. UVOD

H. P. Grice razgovorne je implikature odredio kao pragmatičku jezičnu strategiju koju je s jedne strane moguće racionalno rekonstruirati, a s druge kontekstualno ili verbalno poništiti. U radu želim razraditi stav prema kojemu su te dvije značajke implikatura međusobno u sukobu.

U prvom ću dijelu rada predstaviti mogućnost da se implikature rekonstruiraju. Rekonstrukciju (to jest, mogućnost izračunavanja) implikatura vezat ću uz argumentaciju i racionalnost. Racionalnost koju povezujemo uz razgovorne implikature dvojaka je. S jedne strane, možemo govoriti o govornikovom racionalnom odabiru, u slučaju implikatura neizravne, komunikacijske strategija koja vodi ostvarenju njegovog razgovornog cilja. Takav oblik racionalnosti nazivamo instrumentalna racionalnost. S druge strane, kada govorimo o slušateljevom racionalnom opravdanju vjerovanja koje je stvorio na temelju govornikovog iskaza govorimo o argumentacijskoj racionalnosti. Pri takvom opravdanju govorniku može pomoći rekonstrukcija načina na koji je došao do poruke. Iako je sama interpretacija u većini slučajeva spontana i nesvjesna, vođena situacijski zadanim značenjima, ona se može rekonstruirati u obliku argumenta.

Nadalje, predstavit ću ideju da na razgovorne implikature možemo gledati kao na argumente u kojima govornik pruža razloge za konkluziju te pritom od sugovornika ne očekuje odgovor. To ih razlikuje od klasične argumentacije pri kojoj dvije suprotstavljene strane brane vlastitu poziciju. Od klasičnih argumenata razlikuje ih i činjenica da je u njima eksplicitno izražena samo jedna premisa, a zaključak (sadržaj implikature, takozvani *implicatum*) zajednički grade govornik i slušatelj u danoj razgovornoj situaciji.

S druge strane, ustaljeno je mišljenje da se razgovorne implikature u bilo kojem trenutku mogu poništiti. To će biti tema drugog dijela rada. Upozorit ću na o kako valja odvojiti poništavanje sadržaja implikature od govornikovog poricanja činjenice da je njegov iskaz rezultat određene komunikacijske namjere. Za razliku od poništavanja implikature, poricanje može biti više ili manje uspješno. Tvrdit ću da, ako govornikovo poricanje implikature dovodi do nekonzistentnog skupa vjerovanja, možemo govoriti o argumentacijskoj pogrešci.

Cilj će biti obraniti ideju da shvaćanje poništavanja implikature kao (moguće) kontradikcije oslobađa slušatelja odgovornosti za vjerovanje nastalo na temelju neizrečenog sadržaja, što ima spoznajne i moralne posljedice vezane uz teorije o svjedočanstvu i laganju. Upravo su zbog komunikacijske odgovornosti mogućnost da se razgovorne implikature rekonstruiraju i mogućnost da se ponište u sukobu: mogućnost njihova izračunavanja daje im stabilnost i objektivnost koje omogućavaju njihovo korištenje u govornoj zajednici te je kao takva u suprotnosti s idejom da govornik uvijek može komunikacijski uspješno poništiti implikaturu koju njegovo iskazivanje određenog sadržaja sa sobom nosi.

2. RAZGOVORNA IMPLIKATURA

2.1. Grice o implikaturama

U članku „Logika i razgovor" (1987/1995), Grice razlikuje dvije vrste implikatura: konvencionalne i razgovorne (konverzacijske) implikature. Konvencionalne implikature (u izvorniku *conventional implicatures*) karakteristika su značenja korištenih termina. Kod takvih slučajeva implikatura je jasna zbog konvencionalnog značenja uporabljenih riječi. Ako kažemo „On je Englez, stoga je hrabar", značenje izgovorenih riječi implicira da je njegova hrabrost posljedica činjenice da je Englez. Rekli smo da je on Englez i da je hrabar, no nismo rekli da iz toga što je Englez slijedi da je hrabar, iako smo ukazali na to, tj. implicirali. Kad jedno ne bi slijedilo iz drugoga, govori Grice, rečenica ne bi bila netočna.

S druge strane, razgovorne implikature (izvorno *conversational implicatures*), o kojima će u ovom radu biti riječ, izvode se prvenstveno na temelju činjenice da je govornik izgovorio neku rečenicu s određenom namjerom. Započnimo s dva, ponešto modificirana, Griceova primjera takvih implikatura kako bismo dobili općenitu sliku pojave o kojoj je riječ:

a) Zamislimo da Andrija i Branimir razgovaraju o zajedničkom prijatelju Jakovu koji je nedavno počeo raditi u banci. Andrija pita Branimira kako je Jakovu na poslu te Branimir odgovara: „Prilično dobro, čini mi se. Dobro se slaže s kolegama i još nije bio u zatvoru". Sada je na Andriji da otkrije što je Branimir implicirao tim iskazom. Moguće je da je Jakov osoba koja lako može podleći iskušenju na koje ga ovaj posao navodi, da su njegovi kolege neugodni ljudi i tako dalje. Što god da je Branimir svojim iskazom mislio razlikuje se od onoga što je rekao (prema 1987: 56).

b) Zamislimo da Ivan stoji pored automobila uz rub ceste i govori Marku, koji mu se približava: „Ostao sam bez goriva". Marko odgovara: „Iza ugla je crpka". Ono što Marko svakako ima na umu jest to da crpka trenutačno radi i da prodaje gorivo, ili barem da on vjeruje da je to slučaj, no važno je zapaziti kako ništa od toga nije izgovorio (1987: 62).

Termin razgovorna implikatura mogli bismo zamijeniti raznim izrazima iz svakodnevnog jezika. Možemo tako reći da su implikature insinuacije, da nam govornik njima nešto želi natuknuti, nabaciti, nagovijestiti ili naznačiti.

Grice završava članak „Logika i razgovor" nabrajanjem svojstava koje razgovorne implikature moraju posjedovati. Prvo navedeno svojstvo jest mogućnost njihovog poništavanja. Slijedi ono što naziva „neodvojivost". Treća značajka je ideja da razgovorne implikature nisu dio značenja izraza uz koje se vežu. Potom slijedi stav da implikaturu ne nosi ono što je rečeno, već izgovaranje tog sadržaja. Posljednje svojstvo je mogućnost implikature da bude izračunata slijedeći načelo suradnje (prema 1987: 66 i 67). U nastavku rada posvetit ću se svojstvu razgovorne implikature da može biti poništena (u originalu *cancellability,* što doslovno možemo prevesti kao *poništljivost*) i svojstvu da se može izračunati (*calculability,* doslovno *izračunljivost*), to jest, rekonstruirati te njihovom odnosu.

Prema Griceu „[...] navodna razgovorna implikatura da p može se eksplicitno poništiti ako je moguće, obliku riječi iskaza koji navodno implicira da p, dodati ali ne p, ili ne želim reći da p, te se može kontekstualno poništiti ako je moguće pronaći situacije u kojima iskaz tog oblika riječi jednostavno ne nosi implikaturu" (1987: 44). Tako je na primjer, u već navedenom razgovoru između Andrije i Branimira, Branimir iskazu „Prilično dobro, čini mi se. Dobro se slaže s kolegama i još nije bio u zatvoru" može

dodati nastavak „Ali ne želim reći da je on osoba koja je sklona kriminalnim radnjama“ te tako poništiti implikaturu o negativnim stranama Jakovljeva karaktera. U drugom primjeru, Marko iskaz „Iza ugla je crpka“ može nadopuniti s „Ali sada ne radi“ te na taj način poništiti implikatura da je crpka o kojoj je riječ najbolja opcija za Ivana.

S druge strane, Grice na ovaj način određuje slušateljevu rekonstrukciju implikatura: „[r]ekao je da p; nema razloga da mislim kako ne poštuje maksime, ili barem načelo suradnje; ne bi to mogao činiti osim ako ne misli da q; on zna (i zna da ja znam da on zna) da mogu uvidjeti da je pretpostavka da on misli da q potrebna; nije učinio ništa da me spriječi da mislim da q; namjera mu je da vjerujem, ili barem dopušta da vjerujem, da q; i stoga je implicirao da q“ (*ibid*. 31). Takvo govornikovo rezoniranje, „izračunavanje“ implikatura, ne mora biti doista provedeno na svjesnoj razini, no ono što je bitno jest da ga kompetentni jezični korisnik može rekonstruirati.

U literaturi nećete pronaći jedinstven odgovor na pitanje jesu li značajke implikatura u hijerarhijskom odnosu. Blome-Tillmann (2008: 156) govori kako je test poništavanja najpouzdaniji indikator toga da je pojava koju ispitujemo zaista razgovorna implikatura, a ne neka druga jezična pojava. Kao što će biti vidljivo iz ostatka ovoga rada, smatram da izračunavanju ipak treba dati prednost pri analizi implikatura.

2.2. Epistemičke i etičke posljedice poništljivosti implikatura

Razvoj ideje o mogućnosti poništavanja razgovornih implikatura ima epistemičke i etičke posljedice jer uvodi mogućnost da, kada je riječ o pragmatičkom sadržaju, slušatelj ne učini ništa pogrešno, a ipak iz govornikovih riječi ne iščita ispravnu poruku. Riječima M. Devitta: „Procesi kojima slušatelj interpretira iskaz mogu pružiti dokaze o značenjskim svojstvima, ali oni ih ne tvore. Slušatelj može sve učiniti na ispravan način, djelujući u skladu s prikladnim komunikacijskim principima, ali ipak doći do pogrešne interpretacije: može krivo razumjeti“ (2013: 3). Ideja koju želim iznijeti jest ta da su greške uvijek moguće te da se govornik uvijek može predomisliti, no kako njegovo poricanje poruke koju govornik iščitava slijedeći ispravni interpretativni put mora biti koherentno i uvjerljivo, te da nije dovoljno da bude, kao što je do sada predlagano, samo moguće.

Pitanja vezana uz govornikovu odgovornost za izrečeno svoj put iz pragmatike nastavljaju i u epistemologiji i etici gdje se pojavljuju pitanja poput onog može li se pomoću pragmatičkih sredstava poput implikature svjedočiti ili lagati. Tradicionalni odgovor na ova pitanja negativan je. Na primjer, u domeni epistemičke teorije svjedočanstava E. Fricker (2006) tvrdi da u slučaju da ono što se prenosi nije eksplicitno tvrđeno dolazi do smanjivanja odgovornosti za istinitost onog što govornik prenosi (2006: 246, endnota 8). S druge strane, u moralnoj teoriji tradicionalne definicije laži isključuju sredstva poput implikatura. Prema tim definicijama (vidi npr. Isenberg 1973: 248 i Primoratz 1984: 54) lagati se može samo izravnim sredstvima, što na govornika stavlja manju moralnu odgovornost ako koristi neizravna komunikacijska sredstva iako postiže isti učinak.

Upravo zbog komunikacijske odgovornosti ideja da su mogućnost da se razgovorne implikature rekonstruiraju te mogućnost njihovog poništavanja u sukobu dobiva na snazi. Mogućnost njihova izračunavanja daje im stabilnost i objektivnost koja omogućuje njihovo korištenje u govornoj zajednici te je kao takva u suprotnosti s idejom da govornik uvijek može komunikacijski uspješno poništiti implikaturu koju njegovo iskazivanje određenog sadržaja sa sobom nosi. Smatram da je mogućnost njihove rekonstrukcije, i to rekonstrukcije u obliku argumenta, ono što im daje komunikacijsku snagu. Smatram kako dati prednost izračunavanju pred poništavanjem implikature ima važne moralne i spoznajne posljedice. Nadam se da ću ovim radom dati barem temelj za neko buduće sagledavanje tih posljedica.

3. IMPLIKATURE I RACIONALNOST

3.1. Argumentacijska i instrumentalna racionalnost implikatura

Na mogućnost izračunavanja implikature ne smijemo gledati kao na stvarni psihološki proces do kojeg uvijek dolazi, napose ne na svjesnoj razini. M. Sbisà se slaže s idejom da računanje implikatura nije stvarni psihološki proces do kojeg dolazi pri interpretaciji iskaza te smatra da se radi o njihovoj mogućnoj rekonstrukciji: „[m]ogućnost izračunavanja implikature nije važna zbog toga što određuje način na koji se implikatura doista smišlja i razumije, već zbog toga što jamči racionalnost implikature, svjedočeći o tome da pripisivanje te implikature govorniku koji je proizveo određeni iskaz može biti potkrijepljeno argumentom“ (Sbisà 2006: 240). Slušatelj može pružiti argument kojim će objasniti kako je došao do vjerovanja o postojanju određene implikature, a ako je takav argument valjan, možemo reći da je govornik racionalan. Takva vrsta racionalnosti poznata je kao argumentacijska racionalnost.

Ipak, racionalnost implikatura nije vezana samo uz epistemičko opravdanje slušatelja, već je bitna i za govornika. Ovdje govorimo o instrumentalnoj racionalnosti. Instrumentalna racionalnost sastoji se od svjesne uporabe sredstava za koja se vjeruje da će pomoći pri ostvarenju djelatnikovih/govornikovih ciljeva. Ova vrsta racionalnosti može se povezati s načelom suradnje te se stoga na implikature može gledati kao na sredstvo optimizacije komunikacije, a upravo je to oblik racionalnosti koji je Grice imao na umu kada je opisivao načelo suradnje. Na instrumentalnu i argumentacijsku racionalnost unutar komunikacijskog konteksta može se gledati kao na dvije strane iste medalje: slušatelj i govornik u pozitivnoj komunikacijskoj situaciji žele ostvariti zajednički cilj, to jest komunikacijski surađivati. U govornikovom je interesu da slušatelj dođe do namjeravane poruke.

3.2. Intencionalni stav i abdukcija

Pitanje koje se može ovdje postaviti jest ono o tome koliko slušatelj toga pretpostavlja o govorniku pri interpretaciji implikature i kako je u tome opravdan. Grice govori kako su za interpretaciju implikatura i za njihovu analizu ključne govornikova namjera i slušateljevo prepoznavanje te namjere. Smatram da je dovoljna opravdana pretpostavka slušatelja o takvoj namjeri, no u svakom slučaju, slušatelj pri interpretaciji govornikovog iskaza mora imati na umu njegova vjerovanja, namjere i druga mentalna stanja. Problem koji se pritom javlja jest taj što nema izravan uvid u njih te ih može samo pretpostaviti. Kako bih opravdala to pripisivanje, pozvat ću se na ideje D. Dennetta (1971). Prema Dennettu, kada objašnjavamo ili predviđamo ponašanje nekog sustava – osobe, stroja, životinje ili izvanzemaljca – navođenjem njegovih vjerovanja i želja stvaramo „teoriju ponašanja“ tog sustava. Prema njemu, kada objašnjavamo nečije ponašanje pretpostavljamo njegovu racionalnost. Ne očekujemo da se naši poznanici ponašaju iracionalno, a kada se to očekivanje iznevjeri, pokušat ćemo ih opravdati, na primjer, pozivajući se na to da smo ih loše razumjeli. Takvo pripisivanje racionalnosti Dennett naziva „intencionalni stav“ (u izvorniku *intentional stance*). Dakle, ljudi se jedni prema drugima ponašaju kao da su racionalni jer na taj način mogu objasniti i predvidjeti ponašanje drugih osoba. Kada ih ne bi smatrali racionalnima, to ne bi mogli činiti.

Pretpostavka racionalnosti prvi je korak, a idući je takozvano abduktivno zaključivanje. Zamislite situaciju u kojoj se ujutro budite i na stolu nalazite staklenku marmelade, ostatke kruha, nož i tetrapak mlijeka. Zaključit ćete da se netko od vaših ukućana tijekom noći ustao, nešto pojeo i popio te da nije pospremio za sobom. To je najbolje objašnjenje scene koju ste zatekli pred sobom (primjer prema Douven 2016). Mogli ste zaključiti da je netko provalio u vaš stan i usput odlučio prezalogajiti ili da ste postali mjesečar te da ste sami odgovorni za nered u blagovaonici, no ta objašnjenja ne djeluju plauzibilno. U toj situaciji, početna premisa bit će zatečeno stanje, a vi ćete, s obzirom na svoje poznavanje situacije doći do najizglednijeg zaključka. Takvo rezoniranje, ovisno o tome radi li se o poznatoj ili nepoznatoj situaciji, može biti svjesno ili automatsko. Hobbs (2004) govori o ulozi abdukcije u pragmatici te se

usredotočuje na pitanja kao što su višeznačnost i utvrđivanje referencije, a moja je nakana abdukciju povezati i s interpretacijom implikatura, za što Hobbs govori da je zamisao i samog Gricea: „[p]rvo pozivanje, o kojemu znam, na nešto poput abdukcije u razumijevanju prirodnog jezika bilo je Griceovo (…), kada je uveo ideju razgovorne implikature (…). Iako to ne govori, na implikaturu se može gledati kao na abduktivni potez radi postizanja najbolje interpretacije“ (Hobbs 2004: 730). Kada slušatelj interpretira implikaturu pokušava, prvenstveno samome sebi, a često i nekoj trećoj strani, pružiti najbolje objašnjenje govornikovog iskaza.

3.3. Govorna zajednica i govornikova namjera

Bitno je ne preuveličati ulogu govornika ili slušatelja shvaćenih kao pojedinaca. U teoriji su pojmovi „slušatelj“ i „govornik“ korisne apstrakcije koje nam pomažu razložiti određenu pojave na elemente od kojih se sastoji. Ipak, u praksi su i govornici i slušatelji korisnici jezika koji se koristi u određenoj govornoj zajednici, shvaćenoj kao skupina koje dijele vrijednosti i stavove o korištenju jezika, njegovoj raznolikosti i jezičnim praksama. Te zajednice razvijaju se kroz interakciju onih koji djeluju pomoću tih dijeljenih sustava vjerovanja i vrijednosti o komunikacijskim oblicima i stilovima. Iako smo po rođenju sposobni učiti jezik, to činimo unutar društva i kulture koji omeđuju proces kojim učimo kako razgovarati s drugima (vidi Morgan, 2014: 1).

Upravo zbog toga se ne smije staviti pretjerani naglasak na govornikovu namjeru, kao što se često radi u slučaju implikatura. Sbisà (2001) je iznijela ideju kako je od govornikove namjere bitnije slušateljevo pripisivanje takve namjere, a Haugh (2008) se zalaže za zajedničko stvaranje implikatura interakcijom slušatelja i govornika.

Dakle, da rekapituliramo: kompetentni jezični govornik suočen s iskazom koji potencijalno sa sobom nosi razgovornu implikaturu pripisat će racionalnost pošiljatelju poruke te će započeti potragu za njegovom komunikacijskom namjerom. Pripisivanje te namjere, kao i općenita znanja o govornoj zajednici koje je dio, bit će bitni elementi u njegovoj argumentacijskoj rekonstrukciji govornikove poruke, a time i u opravdanju vjerovanje koje je stvorio. Takva će rekonstrukcija imati objektivan karakter: ona ne bi bila moguća da ovisi u potpunosti o govornikovoj namjeri, barem ne ako govornika ne sagledamo kao kompetentnog člana govorne zajednice koji poštuje cijeli niz utvrđenih jezičnih i društvenih konvencija.

Sagledajmo sada posebnosti argumentacijske rekonstrukcije razgovornih implikatura i njezinu ulogu u govornikovom poricanju svoje komunikacijske namjere.

3.4. Implikature kao razložni argumenti

Smatram kako se argumenti izraženi razgovornim implikaturama mogu odrediti kao razložni argumenti (u izvorniku *reason-giving arguments*, za općenitu podjelu na disputacijske i razložne argumente vidi Hitchcock 2017), to jest, argumenti kojima govornik pruža razloge ne očekujući od sugovornika njihovo opovrgavanje. Ono što smatram specifičnim za razgovorne implikature jest da slušatelj mora moći rekonstruirati argument na temelju razloga koje je govornik dao i koji su jedina izrečena stavka tog argumenta. U takvoj argumentaciji argument nastaje spontano interakcijom između govornika i slušatelja, a njegova formalna rekonstrukcija samo je naknadna posljedica te interakcije.

Macagno i Walton pišu kako „razgovorne implikature treba analizirati kao implicitne argumente koji uključuju obrasce zaključivanja koji vode od zadane premise do zaključka“ (Macagno i Walton 2013: 211). Sagledajmo sljedeći primjer.

Ivan: Jesi li spremna za kino?

Ana: Umorna sam.

Prema sistematizaciji koju pružaju autori, primjer se može objasniti kao argument iz uzroka (*argument from cause*), to jest, kao vrstu uzročne argumentacije u kojoj se događaj povezuje s uzrokom koji je do njega doveo. Općenita shema je sljedeća:

Velika premisa: Općenito možemo reći da će se B dogoditi (ili da se može dogoditi), ako se dogodi A.
Mala premisa: U ovom slučaju dogodilo se A (ili se može dogoditi).
Zaključak: Stoga, u ovom slučaju će se dogoditi B (ili se može dogoditi) (*ibid*: 219)

U navedenom primjeru Ana odgovara da je umorna umjesto da pruži izravan odgovor na pitanje je li spremna za odlazak u kino. Cilj njezinog iskaza nije obavijestiti Ivana o njezinom psihofizičkom stanju, već ga navesti da s uzroka zaključi na posljedicu. Umor je, barem načelno, nekompatibilan s odlaskom u kino: ako je netko umoran, onda mora ostati kod kuće. Ako netko ostane kod kuće, ne može pogledati film u kinu. Takva uzročna veza predstavljena kao izbor. Ili A ili B, ne A, stoga B (adaptirano prema 219). Eksplicitna premisa „Umorna sam“ pruža razlog za to da osoba ne ode u kino, to jest, za slušateljevo razumijevanje zaključka da osoba s kojim razgovara ne želi ići u kino. Zaključivanje u obliku „ako se A ostvari, tada će se B ostvariti (ili bi se moglo ostvariti)“ premisa je koja nedostaje i koja povezuje eksplicitno izrečen razlog sa zaključkom. Zbog toga možemo rekonstruirati argument na kojemu se razgovorna implikatura temelji. Iskaz je premisa, to jest, jedina izrečena premisa argumenta, a ostale premise i zaključak ostaju neizrečeni.

Na razgovorne implikature stoga gledam kao na posebnu vrsta entimema, to jest, skraćenog silogizma kojemu nedostaje zaključak ili premisa. Kod entimema, osoba kojoj pripisujemo premisu ili zaključak nikad te elemente nije eksplicitno iznijela te stoga entimem nikada nije sasvim jednak argumentu koji se na njemu temelji. Taj argument jest prikaz onoga što se entimemom htjelo poručiti. Isto možemo reći za argumente koje izražavaju razgovorne implikature. Argument koji se na temelju iskaza može rekonstruirati nikada nije jednak samom iskazu, no može biti vjerodostojan prikaz njegove strukture i njegovog komunikacijskog sadržaja. Prema Gilbertu (1991) nepotpune argumente treba upotpuniti pretpostavkama koje su za ciljanu publiku uvjerljive i koje se uklapaju u stav koji zagovara govornik, naravno, ako ne postoje dokazi koji upućuju na suprotno. Primjenjujući te ideje na razgovorne implikature kao razložne argumente možemo reći kako premise koje nedostaju moraju biti popunjene pretpostavkama koje su plauzibilne slušatelju i koje se, barem naizgled, uklapaju u govornikov stav i poruku koju želi prenijeti. Argumenti za koje možemo reći da ih izriču implikature, ili koji se na temelju njih mogu rekonstruirati, uvijek će sadržavati dozu nesigurnosti, to jest, neće imati snagu dedukcije, koja ne dopušta iznimke. Ipak, takvo što je sasvim uobičajeno u svakodnevnom zaključivanju, kao što primjećuju Mercier i Sperber (2017: 163 i 164).

4. VAŽNOST ZADANOG ZNAČENJA PRED PONIŠTAVANJEM

4.1. Situacijski zadano značenje

Ono što će pomoći ispravnoj rekonstrukciji implikatura u argumentacijskom obliku je zadano značenje koje kompetentni korisnici stvaraju na temelju iskaza koji ih sa sobom nosi. Ideju o zadanim značenjima preuzimam od K. Jaszczolt (2005, 2010, 2016). Situacijski zadano značenje iskaza (u izvorniku *default meaning*) možemo definirati na sljedeći način: situacijski zadano značenje (ili skraćeno: zadano značenje) informacijski je sadržaj koji iskazu u danom kontekstu dodjeljuje kompetentni jezični korisnik s obzirom na relevantne spoznaje o svijetu.

Autorica svoju teoriju primjenjuje i na razgovorne implikature. Sagledajmo jedan od primjera koja navodi: „(Fiona i Jack nalaze se pred izlogom lokalne knjižare i gledaju novi roman Iana McEwana, *The Children Act*. Fiona govori:) Ian McEwan moj je omiljeni pisac.

Izgledno primarno značenje (ali, naravno, ne i jedino) jest ono prema kojemu Fiona želi kupiti roman ili prema kojemu htjela da joj ga Jack kupi.“

Prema njoj, poništavanje ne ovisi o tome je li sadržaj semantički ili pragmatički, izravan ili neizravan, doslovan ili nedoslovan; ono što je važno za mogućnost poništavanja jest to je li sadržaj primaran ili sekundaran. Ako su implikature dio primarnog značenja, tada se one neće moći poništiti. S druge strane, ako moguća implikatura nije dio primarnog, već sekundarnog značenja, tada ju je moguće poništiti. Primarno značenje jest ono komunikacijski istaknuto, ono koje je plod situacijski zadane interpretacije. Ideju ćemo najbolje pojasniti pomoću primjera. Jack i Fiona razgovaraju o njenom klavirskom koncertu.

Jack: „Je li izvedba bila uspješna?“
Fiona: Neki ljudi su pljeskali.

U ovom primjeru razgovorna implikatura, to jest poruka da izvedba nije bila pretjerano uspješna, primarno je značenje iskaza. Ipak, to nisu sva značenja koja možemo izvesti. Još jedno pragmatičko značenje vezano je uz riječ „neki“. Skalarna implikatura (takozvana Hornova skala, vidi Horn 1984. i 1989) je ta da nisu svi ljudi pljeskali, no ona je u ovom kontekstu sekundarna. Primarnu poruku je, prema Jaszczolt, u ovom slučaju teško poništiti. Fiona može reći ovo: „Neki ljudi su pljeskali, no to ne znači da izvedba nije bila dobra, većina je ranije otišla da uhvati zadnji vlak“. Prema autorici ovakva je reakcija moguća, no veoma je neobična kada se u obzir uzme da je to odgovor na pitanje o kvaliteti izvedbe. S druge strane, poništavanje sekundarne implikature jest plauzibilno: „Neki ljudi su pljeskali, zapravo, svi su to činili“. Sagledajmo sad ponešto drugačiju verziju situacije:

Jack: Je li izvedba bila uspješna?
Fiona: Da, bila je. Sala je bila puna i publika me nagradila gromoglasnim pljeskom.

U ovom primjeru primarno je značenje ono da je izvedba bila uspješna, to jest, doslovno i izravno prenesena poruka. Ipak, iz iskaza se može izvesti i implikatura da je Fiona sretna zbog toga. Ta je implikatura slaba te se može lako poništiti:

Jack: Je li izvedba bila uspješna?
Fiona: Da, bila je. Sala je bila puna i publika me nagradila gromoglasnim pljeskom, no nisam zadovoljna. Nisam bila dovoljno izražajna.

Implikatura da je Fiona sretna zbog uspješne izvedbe sekundarno je značenje te se zbog toga lako može poništiti.

4.2. Poništavanje i poricanje

Ipak, ovdje moramo načiniti razliku između poništavanja (*cancellability*) i poricanja (*deniability*), koje u literaturi često izostaje pa ju tako u obzir ne uzima ni K. Jaszczolt. Miješanje tih pojmova dovodi do nejasnoća. Mazzarella i suradnici (2018), sljedeći Leeja i Pinkera (2010), pišu kako poništavanje otvara vrata poricanju. „Sadržaj se može poreći ako govornik može zanijekati (kada ga se otvoreno izazove) da je ikad imao namjeru saopćiti ga. Poricanje i poništavanje ne preklapaju se: ono što se može poreći može se poništiti, no ono što se može poništiti ne može se nužno poreći (barem ne plauzibilno) (Mazzarella *et al.* 2018: 16). Sagledajmo primjer koji nude. Mary sumnja da njezin suprug ima aferu te pita prijateljicu Suzy što misli o tome. Suzy odgovara: „Vidjela sam tvog supruga s nekom ženom u kinu pred koji dan.“ Mary interpretira iskaz kao potvrdu da njezin suprug ima aferu. Ipak, dolazi do saznanja da je njezin suprug bio u kinu, no bio je u društvu svoje sestre, koju Suzy dobro poznaje. Kada Mary od nje traži objašnjene Suzy se brani govoreći: „Nisam htjela reći da ima aferu. Žena s kojom je

bio njegova je sestra“ (*ibid.* 16). Prema Mazzarelli i suradnicima, u ovom slučaju Suzy može poništiti implikaturu, no teško će ju poreći.

Razliku između poništavanja i poricanja možemo objasniti na ovaj način: poništavanje je vezano uz sadržaj izrečene propozicije, uključujući neizravne poruke, dok je poricanje vezano uz govornikovu namjeru. U slučajevima poništavanja briše se informacijski sadržaj iskaza, a u slučajevima poricanja govornik niječe da je imao namjeru priopćiti slušatelju poruku. Ako teoriju o poricanju implicitnog sadržaja nadopunimo i razradimo uzimajući u obzir teorijsko razlikovanje između poništavanja i poricanja dobivamo uvjerljivu teoriju o snazi implikatura: ako su implikature primarno značenje, to jest istaknuto značenje do kojega u određenom kontekstu dovodi automatsko zaključivanje tada ih se ne može poreći.

4.3. Poricanje kao logička pogreška

Spajanje ovih spoznaja s idejom da se razgovorne implikature mogu sagledati kao zaključci implicitnih argumenata dovodi nas do teorije prema kojoj je neuspješno poništavanje implikatura zapravo logička kontradikcija. Naime, ako na razgovorne implikature gledamo kao na argumente koje slušatelj rekonstruira na temelju inputa koji mu pruža govornik, tada dodavanje kontradiktorne premise možemo gledati kao na logičku pogrešku koja dovodi do inkonzistentnog skupa vjerovanja. Sagledajmo primjer. Ana dolazi po Branka kako bi skupa otišli na večeru, no on još nije spreman za izlazak.

Ana: Koliko ti još vremena treba?
Branko: Popij nešto.

Razgovorna implikatura je ta da Branku treba još neko vrijeme da se spremi te da Ana ima dovoljno vremena da popije piće prije polaska. Branko može implikaturu poništiti dodajući „ali spreman sam za čas“. Ipak, iako je takvo poništavanje moguće, ono stvara nekonzistentan skup vjerovanja, naime, iskaz „Popij nešto“ otvara prostora implikaturi „treba mi još vremena da se spremim“, a poništavanje dodaje sadržaj „ali spreman sam za čas“. Spoj implicirane poruke i eksplicitnog poništavanja stvara nekonzistentan skup vjerovanja, a pri rekonstrukciji argumenta nekonzistentan skup premisa: „Treba mi više vremena da se spremim + ali spreman sam za čas“. Stoga, možemo reći da je poricanje neuvjerljivo iako je poništavanje na formalnoj razini moguće.

Dakle, poništavanje će uvijek biti moguće, barem na formalnoj razini, ipak, takvo će poništavanje biti trivijalno jer se na isti način može poništiti izravno/semantički/doslovno značenje. S druge strane, poricanje će biti moguće samo ako ne dovodi do nekonzistentnog skupa premisa, to jest, vjerovanja. Mogućnost uvjerljivog poricanja govornikove namjere, ili bolje rečeno namjere koju slušatelj pripisuje govorniku, doći će do izražaja u slučajevima u kojima je slušatelj svoj argument temeljio na neistinitim premisama koje su rezultat nepoznavanja jezičnih i drugih konvencija ili pogreške. U tim će slučajevima slušatelj moći iskoristiti govornikovo poricanje kako bi izmijenio skup premisa i došao do ispravnog zaključka i istinitog vjerovanja zamjenjujući slabi argument snažnijim. Riječ je o dinamičnom procesu, u kojemu, kao je već naglašeno, govornik i slušatelj zajedno stvaraju značenje, stoga će poricanje biti plauzibilno ako vodi slušateljevom boljem razumijevanju govornih konvencija.

5. ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je istražiti dvije značajke razgovornih implikatura: mogućnosti da budu poništene i mogućnosti da se rekonstruiraju te odnos među njima. Predložila sam viđenje prema kojemu su te dvije odrednice u sukobu. Ako se implikature mogu rekonstruirati, tada su one objektivne i ne ovise, barem ne u odlučujućoj mjeri, o namjeri govornika. Vjerujem kako se ideja rekonstrukcije implikatura može osnažiti sagledavanjem implikature kao racionalne pojave. Racionalnost implikatura može se sagledati iz kuta instrumentalne i argumentacijske racionalnosti. U okviru argumentacijske racionalnosti

uvela sam ideju implikatura kao razložnih argumenata, točnije ideju da se način na koji slušatelj dolazi do sadržaja može rekonstruirati u obliku razložnog entimema. Takva rekonstrukcija pruža slušatelju opravdanje za vjerovanje koje je stvorio. Ako je takav argument čvrst, tada je poricanje implikature, to jest, govornikovo nijekanje komunikacijske namjere neuvjerljivo i time neuspješno. Što je čvršći argument kojim se opravdava implikatura, to je teže poreći je jer se time u argument uvodi kontradiktorna premisa koja dovodi do nekonzistentnog skupa. Ako argument dopušta uvođenje takve premise, poricanje će biti uvjerljivo, ili barem moguće. Za razliku od poništavanja, koje je uvijek trivijalno moguće, poricanje će ovisiti o zajedničkom građenju razgovora između govornika i slušatelja unutar određene govorne zajednice. Ponekad takvo poricanje neće biti moguće, što svjedoči o većoj važnosti rekonstrukcije, koja uvijek mora biti moguća, za analizu razgovornih implikatura. Zaključno, o odnosu između poricanja i rekonstrukcije implikatura možemo reći sljedeće: iako rekonstrukcija implikatura mora uvijek biti moguća, argument na kojem počiva nekad će biti dovoljno slab da dopusti poricanje.

Literatura

Blome-Tillmann, M. (2008). Conversational implicature and the cancellability test. *Analysis* 68, 156-160.

Dennett, D. (1971). Intentional Systems. *Journal of Philosophy* 68, 87-106.

Devitt, M. (2013). Three Methodological Flaws of Linguistic Pragmatism. In: *What is Said and What is Not: The Semantics/Pragmatics Interface* (C. Penco and F. Domaneschi, eds.). 285-300. Citirano prema https://devitt.commons.gc.cuny.edu/files/2014/04/Methodological-Flaws1.pdf

Douven, I. (2016). Abduction. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (E. N. Zalta, ed.). https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/abduction/

Fricker, E. (2006). Testimony and Epistemic Autonomy. In: *The Epistemology of Testimony* (J. Lackey and E. Sosa, eds.). Oxford: Clarendon Press, 225-250.

Gilbert, M. A. (1991). The Enthymeme Buster: A Heuristic Procedure for Position Exploration in Dialogic Dispute. *Informal Logic* 13 (3), 159-166.

Grice, H. P. (1987). Logika i razgovor. U: *Kontekst i značenje* (N. Miščević i M. Potrč, ur.). Izdavački centar Rijeka, 55-67.

Grice, H. P. (1995). Logic and Conversation. *Studies in the Way of Words*. Cambridge/London: Harvard University Press, 22 – 40.

Haugh, M. (2008). The place of intention in the interactional achievement of implicature. In: *Intention, Common Ground and the Egocentric Speaker-Hearer* (J. L. Mey and I. Kecskés, eds.). Berlin: De Gruyter Mouton, 45-86.

Hitchcock, D. (2017). *On Reasoning and Argument: Essays in Informal Logic and on Critical Thinking*. New York: Springer

Hobbs, J. R. (2004). Abduction in Natural Language Understanding. In: *The Handbook of Pragmatics* (L. Horn and G. Ward, eds.). Oxford: Blackwell Publishing, 724-741.

Horn, L. R. (1984). Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature. In: *Meaning, Form, and Use in Context: Linguistic Applications* (D. Schiffrin, ed.). Washington: Georgetown University Press, 11-42.

Horn, L. R. (1989). *A Natural History of Negation*. Chicago: University of Chicago Press.

Isenberg, A. (1973). Deontology and the Ethics of Lying. In: *Aesthetics and Theory of Criticism: Selected Essays of Arnold Isenberg.* Chicago: University of Chicago Press, 245-264.

Jaszczolt, K. M. (2005). *Default Semantics: Foundations of a Compositional Theory of Acts of Communication*. Oxford: Oxford University Press.

Jaszczolt, K. M. (2010). Default Semantics. In: *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis* (B. Heine and H. Narrog, eds.). Oxford: Oxford University Press, 215-246.

Jaszczolt, K. M. (2016). *Meaning in Linguistic Interaction: Semantics, Metasemantics, Philosophy of Language*. Oxford: Oxford University Press.

Lee, J. J., Pinker, S. (2010). Rationales for indirect speech: The theory of the strategic speaker. *Psychological Review*, 117 (3), 785-807.

Macagno, F., Walton, D. (2013). Implicatures as Forms of Argument. In: *Perspectives on Pragmatics and Philosophy* (A. Capone et al., eds.). Berlin/New York: Springer, 203-224.

Mazzarella, D., Reinecke, R., Noveck, I., Mercier, H. (2018). Saying, presupposing and implicating: how pragmatics modulates commitment. *Journal of Pragmatics* 133, 15-27.
Mercier, H., Sperber, D. (2017). *The Enigma of Reason*. Cambridge: Harvard University Press.
Morgan, M. H. (2014). *Speech Communities*. New York: Cambridge University Press.
Primoratz, I. (1984). Lying and the "Methods of Ethics". *International Studies in Philosophy* 16, 35-57.
Sbisà, M. (2006). Two Conceptions of Rationality in Grice's Theory of Implicature.In: *Rationality in Belief and Action* (E. Baccarini and S. Prijić- Samaržija, eds.). Rijeka.
Sbisà, M. (2001). Intentions from the other side. In: *Paul Grice's Heritage* (G. Cosenza, ed.). Brepols: Turnhout.

CANCELLABILITY AND DEFAULT MEANINGS

Summary

In this paper I explore two prominent features of conversational implicatures, namely their cancellability and their calculability. These features seem to be in contradiction, since if a conversational implicature can be plausibly reconstructed it cannot be easily cancelled and vice versa. I argue for an argumentative approach to implicatures which gives support to the idea that implicatures cannot be retracted as easily as theorists, even Grice, present it. The reconstruction of an implicature in the form of a reason-giving argument gives a solid justification for the belief the hearer formed on the basis of the speaker's utterance. Cancelling an implicature will mean adding a new premise to this argument, and since this premise is in contradiction with the prior conclusion it will create an inconsistent set of premises/beliefs. Still, there is an important terminological point that needs to be clarified, that is, it is necessary to distinguish between cancellability and deniability. Cancellability, taken as a formal retraction or even as a sincere change of heart, will always be possible, but this is trivially true, just as in the case of direct communication. It is always possible to take back what you say, but with what effect? This is why I focus on deniability, taken as a negation of the speaker's initial communicative intention, and claim that deniability will only be possible if it does not lead to an inconsistent set of premises. Since, unlike cancellability, deniability is a matter of degree some implicatures can be successfully cancelled, but others cannot. Conversational implicatures are always calculable, but sometimes their reconstruction will be weak enough to allow deniability.

Keywords: conversational implicature, argumentation, rationality, communicative responsibility, deniability

Martina Blečić
Sveučilište u Rijeci, Hrvatska
Filozofski fakultet u Rijeci
mblecic@uniri.hr

UDK 811.511.141'42

Annamária Bene

MAĐARSKI KAO POLICENTRIČNI JEZIK

Mađarski jezik je do početka 20. veka bio monocentrični jezik, kada zbog političko-istorijskih dešavanja po završetku prvog svetskog rata njegov razvoj kreće u sasvim drugom pravcu i relativno brzo postaje asimetrični policentrični jezik: mađarski jezik u Mađarskoj postaje dominantni standardni varijetet, dok mađarski kojim govore Mađari u okolnim zemljama gubi kontakt sa standardnim varijetetom korišćenim u matici i počinje da se razvija pod uticajem većinskih (ili zvaničnih ili službenih) jezika. Iz ovih razloga danas možemo govoriti o mađarskom kao policentričnim jezikom sa jednim standardnim dominantnim varijetetom i više nestandardnih nedominantnih: regionalnih varijeteta.

Ključne reči: mađarski, monocentrični, policentrični, (ne)standardni, razvoj

1. UVOD

Jezik je skup jezičkih pravila ili jezičkih normi koji upravljaju njegovom fonologijom, morfologijom, sintaksom i semantikom. Jezička norma određenog jezika omogućava pojedincu da nauči jezik, a pripadnici jezičke zajednice zbog jezičke norme razumeju zajednički jezik (Bowerman 2006: 701.).

Većina jezika ima više regionalnih i društvenih varijeteta, to jest dijalekata i sociolekata. Normativni najčešće postaje varijetet kojim govori društveno, politički, ekonomski i/ili verski najuticajnija grupa unutar jezičke zajednice; vremenom ovaj varijetet postaje model ili norma svim ostalim varijetetima istog jezika.

Razvoj jezičke norme i strandardizacija jezika, te „posledice“ određivanja zajedničkog – nadređenog i vrlo često samo u teoriji postojećeg standardnog varijeteta usko je povezan između ostalog sa monocentrističnim ili policentričnim jezičkim karakteristikama datog jezika, ali i monocentričnim i policentričnim lingvističkim stavom.

Monocentrizam zastupa stanovište očuvanja jezika kao nedeljive celine, što podrazumeva postojanje samo jednog, normativnog varijeteta, a isključuje postojanje regionalnih varijeteta i dijalekata. Po Rudolfu Muru monocentrizam karakteriše centralizam, elitizam, jednojezičnost i jednostandardni pristup jeziku, kao i ponižavajući stav prema onim govornicima koji ne govore stadardni varijetet datog jezika (Muhr 2004).

S druge strane, policentrizam podrazumeva postojanje regionalnih varijeteta i dijalekata, a često zagovara i prihvatanje nekog regionalnog varijeteta ili dijalekta kao standardnog. Naime, policentrični jezici imaju više standardnih varijeteta: jezici se razvijaju oko kulturnih i političkih centara država, jer su ti centri najprestižniji, te jezički varijetet kojim se služe stanovnici tih centara takođe je najprestižniji (Ammon 2005), zbog čega postaje osnova jezičke norme/standardnog varijeteta.

Razlikujemo više tipova policentričkih jezika: višenacionalni policentrični jezici su oni koji služe kao zvanični ili službeni jezik više država (npr. španski), višedržavni policentrični jezici su nastali političkom podelom jedinstvene države i govornog područja (npr. korejski, a između 1949. i 1990. takav je bio i nemački); poliregionalni jezici imaju status regionalnog jezika (npr. katalonski u južnoj Francuskoj).

Policentrične jezičke zajednice mogu biti simetrične i asimetrične: britanski, australijski i američki engleski je tipičan primer simetrične policentrične jezičke zajednice, jer u ovom slučaju nikoji standardizovani varijetet nema veći prestiž od drugog.

Mnogo češći su slučajevi asimetričnih policentričnih jezičkih zajednica, kada je jedan varijetet prestižniji od svih drugih. Ovo je najčešće opozicija standardni varijetet–regionalni varijeteti i/ili dijalekti, pri čemu se standardni varijetet smatra nadređenim, dok su regionalni varijeteti i/ili dijalekti podređeni.

Razdvajanje nadređenih i podređenih varijeteta policentričnih jezika mogu imati (unutar)jezičke i vanjezičke uzroke. Jezički uzroci mogu biti:

• dijalektalne razlike,

• razlike između centralnih (standardnih) i regionalnih (nestandardnih) varijeteta.

• Lični stav govornika može stigmatizovati jedan ili čak više jezičkih varijeteta i dovesti do njihove hijerarhijske organizacije.

Bilo koji od ova tri uzroka, pa čak i više njih zajedno mogu uzrokovati formiranje podređenih i nadređenih relacija između jezičkim varijetetima policentričnog jezika.

Vanjezički uzroci razdvajanja nadređenih i podređenih varijeteta policentričnih jezika mogu biti:

• istorijski i/ili politički razlozi, na primer povlačenje novih državnih granica.

• Institucionalni razlozi: u ovom slučaju država ili jedinica lokalne samouprave određuje koji će od postojećih jezičkih varijeteta biti nadređeni i tako postati standardnim.

Politički uzrok jeste favorizovanje jednog jezičkog varijeteta od strane vladajuće političke struje.

2. ŠTA JE JEZIČKA POLICENTRIČNOST?

Izraz policentrični jezik može se odnositi isključivo na standardizovane jezike koji imaju najmanje dva jezičkih centara. To znači da jezici koji nisu standarizovani (nemaju standardni dominantni varijetet i nisu kodificirani u gramatici, pravopisu i rečnicima) čak i pod uslovom da su u upotrebi u više zemalja, i to ne obavezno susednim, ne mogu se smatrati policentričnim jezicima.

Tipičan policentrični jezik je jezik koji je zvanični ili službeni jezik barem dve države, drugim rečima njegovi kodificirani oblici (*highly codified varieties* (Ferguson 1959)) su u najširoj mogućoj upotrebi u najmanje dve države: u državnoj upravi, nauci, obrazovanju, raznim strukama, publicistici, književnosti, verskim obredima itd. To je pre svega slučaj engleskog i francuskog jezika.

2.1. Kada je jezik policentričan?

Postoji sedam kriterijuma (Clyne 1992: 1–9., Muhr 2012: 30.) na osnovu kojih se jezici kvalifikuju kao policentrični s tim da jedan jezik ne mora zadovoljiti svih sedam: dovoljno je da jezik zadovoljava jedan kriterijum da bi bio kategorisan kao policentričan, a ako zadovolji sve, onda se on naziva potpunim policentričnim jezikom. Ti kriterijumi su sledeći:

1. Jezik se smatra policentričnim ukoliko se njim služe najmanje dva različita naroda: pripadnici ta dva različita naroda koriste ga kao sredstvo međusobne komunikacije.

2. Kriterijum jezičke udaljenosti (u međunarodnoj dijalektološkoj literaturi ovaj kriterijum poznat je kao *Abstand* (Kloss 1978)): jezički varijetet mora imati dovoljan broj jezičkih (i pragmatičkih) osobina koje ga razlikuju od drugih jezičkih varijeteta i kao takav mora biti simbol identiteta i jedinstvenosti određene društvene grupe.

3. Status: da bi se jedan jezik kategorisao kao policentrični on mora imati status zvaničnog ili službenog jezika u barem dve države i to kao (i) jedini zvanični ili službeni jezik države (to je slučaj na primer sa nemačkim, koji je danas zvanični/službeni jezik Nemačke i Austrije), ili kao (ii) jedan od više zvaničnih/službenih jezika jedne države (u Švajcarskoj postoje četiri zvanična ili službena jezika: nemački, francuski, italijanski i retoromanski), ili kao (iii) regionalni jezik (nemački u Italiji, u Trentinu-Južnom Tirolu).

Znači, jezik se može kategorisati kao policentrični ako je zvanično priznat ne samo kao puki manjinski jezik, već kao manjinski jezik koji se koristi barem kao regionalni zvanični ili službeni jezik,

naime to mu obezbeđuje prestiž u jezičkoj zajednici, a prestiž jezika je preduslov nastajanja jezičkog centra unutar jezičke zajednice oko kojeg će se razvijati regionalni varijetet jezika.

4. Prihvatanje policentričnosti: jezička zajednica mora prihvatiti policentričnost svog jezika i smatrati ga delom nacionalnog identiteta.

5. Da bi se jedan jezik kvalifikovao kao policentrični mora postojati unutar jezičke zajednice svest o značaju regionalnih varijeteta u očuvanju identiteta cele jezičke zajednice.

6. Kodifikacija treba da je u toku ili da je završena, a kao rezultat kodifikacije standardni varijetet mora biti obavezan u javnom govoru i u komunikaciji sa i u državnim institucijama.

7. Jezik koji se razmatra kao policentrični mora biti jezik koji se uči u školama i koji se promoviše u širem društvu.

2.2. Faze policentrizma

Policentrični jezici mogu biti na različitim nivoima razvoja policentričnosti (Clyne 1992: 1–9., Muhr 2012: 30.).

Postoje policentrični jezici čiji regionalni varijeteti nemaju sopstvenu dijalektološku teritoriju: nije moguće geografski bliže odrediti područja gde se oni koriste, a ni države na čijim teritorijama žive govornici tih regionalnih varijeteta te varijetete ne prepoznaju kao zvanične/službene jezike. To je slučaj sa dijalektima jermenskog jezika: zapadojermenski i istočnojermenski ili ruskojermenski se značajno razlikuju na različitim nivoima gramatike i leksike, međutim nije moguće odrediti jezičke (dijalektološke) granice između ova dva dijalekta jer su one u stalnom pokretu. U ovakvim slučajevima za regionalne varijetete vezuje se snažna jezička svest pošto su takvi varijeteti uvek i simboli društvenog i etničkog identiteta zajednice.

Postoje policentrični jezici čiji regionalni varijeteti čekaju da budu prepoznati kao zvanični ili službeni jezik od strane države na čijoj teritoriji se koriste. U Litvaniji, Letoniji i Estoniji ruski jezik nije priznat čak ni kao manjinski jezik bez obzira na činjenicu da u ovim državama velikom broju stanovnika je ruski maternji jezik.

U nekim slučajevima regionalni varijeteti policentričnih jezika prepoznati su kao manjinski jezici u državama u kojima živi veliki broj govornika istih. To je slučaj sa mađarskim, koji ima status manjinskog jezika u Srbiji (na teritoriji Vojvodine), u Rumuniji i u Slovačkoj.

Kod nekih policentričnih jezika standardni dominantni varijetet negira policentričnost. To se dešava kod jezika koji su izuzetno centralizovani i zbog toga njegovi govornici ili nisu svesni postojanja regionalnih varijeteta ili odbijaju da prihvate jezičku činjenicu postojanja regionalnih varijeteta. Takvi jezici su npr. albanski, grčki, francuski, italijanski, ruski.

Naravno, imamo i jezike kod kojih je svest o policentričnosti na izuztetno visokom nivou. Kod takvih jezika status policentričnosti je prihvaćen od strane standardnog varijeteta, a jezičke karakteristike regionalnih varijeteta su barem delimično kodificirani. Holandski i švedski su primeri policentričnih jezika koji kodificiraju sve jezičke karakteristike svih svojih regionalnih varijeteta, dok ih engleski, nemački, španski, portugalski kodificira samo u izvesnoj meri (Geerts 1992).

Kod jezika kod kojih je policentričnost na visokom nivou (engleski, holandski, nemački, španski, švedski, portugalski) govornici, a to su najčešće javne ličnosti koji kao takvi mogu uticati na jezičku zajednicu često se koriste nekim regionalnim varijetetom ili dijalektom umesto standardnog dominantnog varijeteta s ciljem promovisanja regionalnih varijeteta.

Na žalost, čak i ako je jedan jezik okarakterisan kao policentričan, vrlo čest je slučaj da se u školama uči isključivo njegov standardni dominantni varijetet, dok se njegovi regionalni varijeteti uopšte ne pominju ili se stigmatizuju.

Za sada nije dokumentovan nijedan slučaj jezičke ravnopravnosti standardnog dominantnog i regionalnih nedominantnih varijeteta jednog policentričnog jezika, to jest kada se u školama pored standardnog dominantnog varijeteta uči i ravnopravno koristi regionalni varijetet ili više njih.

2.3. Egzonormativnost, endonormativnost i asimetričnost policentričnih jezika

Egzonormativnost, endonormativnost i asimetričnost su važne osobine policentričnih jezika.

Egzonormativni su oni policentrični jezici čiji se regionalni jezički centri oslanjaju na kodifikaciju normativnog jezičkog centra, to jest koriste isključivo gramatiku, pravopis i rečnike standardnog dominantnog varijeteta. Ukoliko je to u potpunosti tako, onda govorimo o potpunoj egzocentričnosti; to je slučaj npr. sa mađarskim jezikom bez obzira što se u poslednje vreme u Vojvodini stav prema upotrebi regionalnih i dijalektalnih jezičkih oblika menja pre svega što se tiče pisanog jezika.

Kod endonormativnih policentričnih jezika svaki varijetet koristi svoju normativnu gramatiku, pravopis i rečnike. Ukoliko se varijeteti jednog policentričnog jezika koriste samo svojim normativnim gramatikama, pravopisima i rečnicima, onda govorimo o potpunoj endocentričnosti. Clyne (1992: 4.) tvrdi da su policentrični jezici indoevropskog porekla delimično endocentričnog tipa.

Policentrični jezici su najčešće asimetrični, jer bez obzira što su varijeteti teoretski ravnopravni, u praksi to skoro nikada nije tako: najčešće će se jedan varijetet izdvojiti, a nekada i više njih i postaće prestižniji od svih ostalih (Pete 1988, Geerts 1992). Po pravilu, izdvaja se onaj varijetet koji je istorijski gledano raniji, znači iz kojeg su se razvili svi ostali varijeteti.

Drugi uzrok asimetričnosti policentričnih jezika može biti situacija kada je jedan jezik zvanični ili službeni jezik samo jedne države, a ima barem jedan regionalni varijetet koji se koristi u nekoj drugoj državi. U ovakvim slučajevima prestižni varijetet će uvek biti onaj koji se govori u matici bez obzira da li je istorijski gledano stariji i/ili da li su se ostali varijeteti razvili iz njega.

2.4. Šta je regionalni nedominantni varijetet policentričnog jezika?

Glavna razlika između dominantnog i nedominantnog varijeteta jednog policentričnog jezika je odnos snaga između jezičkih zajednica ili naroda koji se tim policentričnim jezikom služe kao prvim (L1) jezikom. Pod odnosom snaga podrazumevamo postojanje ili nastajenje primarnih i sekundarnih normativnih jezičkih centara, pri čemu se primarni centri uvek razvijaju tamo gde se govori dominantni varijetet, dok se sekundarni centri nalaze u jezičkim zajednicama koji se služe nekim regionalnim nedominantnim varijetetom datog policentričnog jezika. To znači da svaki policentrični jezik može imati samo jedan primarni normativni centar, ali više sekundarnih.

Opšte karakteristike regionalnih nedominantnih varijeteta proizvoljnog policentričnog jezika jesu:

- manji broj govornika u odnosu na govornike standardnog dominantnog varijeteta.
- Nastaju npr. kolonijalnom ekspanzijom ili povlačenjem novih državnih granica.
- Regionalni nedominantni varijeteti generalno nemaju značajni politički, ekonomski, pa čak ni jezički uticaj, i samim tim im je i društveni status niži.
- Govornici regionalnih nedominantnih varijeteta moraju neprekidno pravdati postojanje svog jezičkog varijeteta i da se (iz)bore sa tvrdnjama govornika standardnog dominantnog varijeteta da je njihov varijetet u negativnom smislu provincijalni ili dijalektalni. Ovo se, recimo, kod mađarskog jezika manifestuje tako što govornici iz matice, znači oni koji govore standardnim dominantnim varijetetom govor vojvođanskih Mađara zbog korišćenja srednje-zatvorenog samoglasnika *e*[1] nazivaju seljačkim (=prostim).
- Nedominantni varijeteti najčešće nemaju nikakav uticaj na razvoj standardnog dominantnog varijeteta ili je taj uticaj vrlo mali. Posledično, ti varijeteti nisu kodificirani, eventualno je stepen njihove kodificiranosti nizak, a razlog tome pre svega treba tražiti u nepostojanju odgovarajućih naučnih institucija.
- Postoji još jedna vrlo značajna karakteristika reginalnih nedominantnih varijeteta policentričnih jezika, a koju je prvi put uočio Bradž Kašru osamdesetih godina prošlog veka među govornicima

[1] Srednje-zatvoreno *e* je jedan od fonetskih dokaza da mađarski jezik pripada ugro-finskoj jezičkoj grupi.

hongkongškog varijeteta engleskog jezika i nazvao je jezičkom šizofrenijom (*linguistic schizophrenia*) (Kachru 1983). To je jezička situacija kada se upotreba standardnog dominantnog i regionalnih nedominantnih varijeteta strogo razdvaja: standardni dominantni varijetet je onaj koji se smatra idealnim, normativnim, kojem se teži, međutim u svakodnevnom životu u upotrebi je isključivo regionalni nedominantni varijetet.

• Opšta karakteristika regionalnih nedominantnih varijeteta policentričnih jezika jeste da su jedva prisutni u štampanim i elektronskim medijima, i samim tim nisu pristupačni širokoj javnosti, a to opet onemogućuje npr. govornike standardnih varijeteta da ih upoznaju, koriste, ili makar prihvate.

Pored gore navedenih karakteristika za regionalne nedominantne varijetete policentričnih jezika često se vezuje i određeni stepen jezičke nesigurnosti: njihovi govornici vrlo često nisu sigurni da li je neki (najčešće morfološki) oblik pravilan, zbog čega umesto oblika regionalnog nedominantnog varijeteta biraju oblik standardnog dominantnog varijeteta s tim da želja da se upotrebi pravilni oblik u većini slučajeva dovodi do hiperkorekcije.

Interesantno je napomenuti da se među govornicima vojvođanskog regionalnog nedominantnog varijeteta mađarskog ova substitucija sve ređe dešava: s jedne strane, govornici pozajmljenice iz južnoslovenskih jezika (vidi tabele 1 i 2) skoro uopšte više ne zamenjuju odgovarajućim mađarskim rečima iz standardnog varijeteta (i to ne samo u govornom, nego i u pisanom jeziku), a sa druge strane, ukoliko su izvorni govornici nekog mađarskog dijalekta[2] dijalektalne oblike ili izraze koriste kako u govornom, tako i u pisanom jeziku.

Kod policentričnih jezika postoji velika nesigurnost po pitanju da li je regionalnim nedominantnim varijetetima mesto u školama, to jest da li govornici regionalnih nedominantnih varijeteta treba da uče regionalni varijetet maternjeg jezika ili standardni (znači jezički varijetet koji se ne koristi u njihovom okruženju).

Praksa u Vojvodini je takva da se deca pripadnici mađarske nacionalne manjine koja pohađaju nastavu na maternjem jeziku izučavaju standardni dominantni varijetet i akademski pravopis,[3] ali uče i da razlikuju dijalektalne, regionalne i standarde jezičke oblike i izraze, štaviše, u govornom i pisanom jeziku dijelektalni i regionalni oblici sada se već prihvataju kao pravilni oblici.

3. MAĐARSKI JE BIO INHERENTNO MONOCENTRIČKI JEZIK

Istorijski gledano, razvoj mađarskog jezika deli se na pet perioda (Kiss 2003: 16–17.):

• Period protomađarskog (*ősmagyar kor*) počinje oko 1000. godine pre n. e. odvajanjem mađarskog od najbližih srodnih jezika: obsko-ugarskih jezika (mansijskog i hantijskog) i traje do 896. godine kada su mađarska plemena naselila Panonsku niziju.

• Period staromađarskog jezika (*ómagyar kor*) završava se 1526-e godine bitkom kod Mohača i raspadom srednjevekovne mađarske kraljevine.

• Srednjemađarski period *(középmagyar kor*) traje od 1526. do 1772. godine, početka prosvetiteljstva kod Mađara.

Staromađarski i srednjemađarski periodi su izuzetno važni u razvoju jezika, jer se u vremenskom rasponu od skoro devet vekova postavljaju temelji za kasniju standardizaciju. Naime, u 11–12. veku se usvaja latinično pismo, oko 16. veka se pojavljuju ručno pisane knjige (kodeksi) i drugi spisi sa višemanje ujednačenim načinom pisanja, prve gramatike i rečnici.

• Godine 1772. počinje, a 1920-e se završava era novog, standardizovanog mađarskog jezika (*újmagyar kor*). Od 1770-ih godina do 1872. aktivan je pokret jezičke obnove (*nyelvújítás*), a njegove

[2] To jest nisu samo bilingvalni u smislu da se služe sa dva različita jezika, već su dvojezični i unutar svog maternjeg jezika tako, što govore njegov (u ovom slučaju) regionalni nedominantni varijetet i neki dijalekat, te menjaju kôd u zavisnosti od jezičkog okruženja. To je u stvari slučaj Fergusonove diglosije (Ferguson 1959).

[3] Pravopis mađarskog jezika naziva se akademskim zato, što ga sastavlja i njegova pravila propisuje Odbor za pravopis Instituta za lingvistiku Mađarske akademije nauka.

najvažnije tekovine su uspostavljanje jezičke norme i standardizacija jezika, kao i nastanak prvog akademskog pravopisa.

• Period novijeg, savremenog mađarskog jezika (*újabb magyar kor*) počeo je 1920. godine.

Sve do 1920. godine mađarski je bio inherentno monocentrični jezik, što znači da se sve do početka 20. veka razvijao samo oko jednog kulturnog i političkog centra, te je bio jezik sa jednim standardnim dominantnim varijetetom i deset dijalekata, ali bez regionalnih varijeteta. Standardni dominantni varijetet je bio ujedno i kodificirani jezik.

Od 1920. godine zbog političko-istorijskih, znači izvanjezičkih razloga (vidi Uvod) razvoj mađarskog jezika se naglo menja: mađarski u zemljama u okruženju Mađarske gubi kontakt sa standarnim varijetetom korišćenim u matici, i istovremeno počinje da se menja i razvija pod uticajem većinskih, a ujedno i dominantnih jezika. Drugim rečima: savremeni mađarski jezik je nedvosmisleno policentrični jezik ili jezik sa više centara (Lanstyák 1998: 228.).

4. MAĐARSKI JE DANAS POLICENTRIČAN JEZIK

Sredinom devedesetih godina prošlog veka sprovedeno je veliko (socio)lingvističko istraživanje s ciljem analize jezičkog stanja zajednica mađarskih nacionalnih manjina koji žive u zemljama koje okružuju Mađarsku (Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000, Szépfalusi et al. 2012, Fancsaly et al. 2016).

Rezultati pokazuju da je savremeni mađarski jezik za vrlo kratko vreme od monocentričnog postao policentrični jezik sa sledećim relevantnim karakteristikama:

- On i sada ima jedan standardni dominantni varijetet: govori se u matici i kodificiran je u gramatici, akademskom pravopisu i rečnicima. Samim tim što je samo ovaj varijetet kodificiran, on je i jedini nadređeni varijetet, što čini savremeni mađarski asimetričnim policentričnim jezikom.
- Još uvek postoji svih deset dijalekata, ali broj govornika ovih varijantnih oblika brzo opada.
- Razvili su se regionalni nedominantni varijeteti, njih sedam u državama u okruženju Mađarske gde žive autohtone mađarske zajednice.

Regionalni varijeteti mađarskog jezika nisu kodificirani varijeteti, a od standardnog varijeteta razlikuju se pre svega u leksici, mada se sada već uočavaju i fonetsko-fonološke i morfosintaktičke razlike kao rezultat jezičke interferencije. Regionalni varijeteti razvijaju leksičke i gramatičke specifičnosti pod uticajem leksičkih i gramatičkih karakteristika većinskih jezika: srpskim, rumunskim, ruskim, a u skorije vreme ukrajinskim, slovačkim, nemačkim, slovenačkim ili hrvatskim. Treba napomenuti da je mađarski jezik bio u kontaktu sa ovim jezicima i pre potpisivanja Trijanonskog sporazuma i menjanja granica, to jest jezička interferencija je uvek bila prisutna, jedino je njen intenzitet bio manji.

Svi regionalni varijeteti mađarskog jezika su do određenog stepena funkcionalni varijeteti, a stepen njihove funkcionalnosti se razlikuje zato što u zavisnosti od broja govornika i dominantnog ili većinskog jezika varira njihov prestiž, a to utiče na razvoj ili propadanje jezičkih registara, stilova i leksike govornika.

U daljem tekstu dati su leksički primeri[4] razlika među regionalnim varijetetima mađarskog jezika (tabela 1).[5] Oni potiču iz regiona koji se nalaze u državama nastalim na teritoriji bivše Jugoslavije, a razlog ove selekcije je taj što u tim državama većinski jezici pripadaju južnoslovenskim jezicima, pa su fondovi pozajmljenica iz južnoslovenskih jezika vrlo slični.

[4] Pri Institutu za lingvistiku Mađarske akademije nauka radilo se na dokumentaciji regionalnih varijeteta s ciljem da se leksika uvrsti u fond velikog rečnika standardnog mađarskog, ali radovi su stali, a u prvih sedam tomova ušao je zanemarljiv broj reči. Svi ovde navedeni primeri nalaze se u onlajn rečniku regionalnih varijeteta: http://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage

[5] Skraćenice: HU=standardni mađarski, CRO_HU=hrvatski regionalni varijetet mađarskog, SRB=srpski, SLO_HU=slovenački regionalni varijetet mađarskog, SRB_HU=vojvođanski varijetet mađarskog jezika

Treba napomenuti da se među primerima nalaze i reči koje sada već postoje: koriste se ili se samo razume njihovo značenje i u Mađarskoj, npr. u Segedinu i okolini, jer se devedesetih godina prošlog veka tamo iselio veliki broj vojvođanskih Mađara (takvi primeri označeni su asteriksom).

Sve pozajmljenice iz južnoslovenskih jezika ovde su pisane mađarskim pravopisom iz dva razloga: prilagodile su se tvorbenim i morfološkim pravilima mađarskog jezika, a pripadnici mađarskih manjina doživljavaju ih kao mađarske reči, te ih ne pišu etimološki, već fonetski bez obzira na to što to nije u skladu sa pravilima važećeg akademskog pravopisa.

HU	SRB	SRB_HU	CRO_HU	SLO_HU
szörp	*sok*	*szokk**	*szokk*	–
szabadidőruha	*trenerka*	*trénerka**	*trénerka*	–
trikó	*majica*	*majica**	*majica*	*májca*
sportcipő	*patike*	*patika**	*patika*	–
zacskó	*kesa*	*kesza**	*kesza*	–
–	*džezva*	*dzsezva*	*dzsezva*	–
fekete áfonya	*borovnica*	*borovnica*	*borovnica*	–
(ember)*tömeg*	*gužva*	*gúzsva**	*gúzsva*	*gúzsva*
töltött káposzta	*sarma*	*szárma**	*szárma*	*szárma*
’lecsóféle’	*đuveč*	*gyuvecs*	*gyuvecs*	–
szalag	*traka*	*traka*	*traka*	–
utánfutó	*prikolica*	*prikolica*	*prikolica*	*prikolica*
irányjelző fény	*žmigavac*	*zsmigavac*	*zsmigavac*	–
földimogyoró	*kikiriki*	*kikiriki*	*kikiriki*	*kikiriki*

Tabela 1

Vojvođanskim regionalnim varijetetom mađarskog jezika govore pripadnici mađarske manjine u Vojvodini. To je nedominantan nestandardni jezički varijetet lako prepoznatljiv po karakterističnom funkcionalnom samoglasniku *ë* (srednje-zatvoreno *e*). Radi se o funkcionalnom varijetetu, koji se koristi u najrazličitijim govornim situacijama, a razvio je i veliki broj stručnih jezika koji se bitno razlikuju od onih u matici. Vrlo često je kontaminiran dijalektalnim fonološkim, morfološkim oblicima i izrazima, jer se na teritoriji Vojvodine još uvek koristi osam od deset mađarskih dijalekata.

Govornici ovog varijeteta znaju da se njihov maternji jezik razlikuje od onog koji se govori u Mađarskoj: svesni su da ne govore standardnim jezikom (N.B.: pripadnici mađarske nacionalne manjine koji pohađaju nastavu na maternjem jeziku izučavaju standardni jezik), nego se služe takoreći jezikom vojvođanskih Mađara, ali isto tako smatraju da nemaju potrebu za poznavanjem standardog varijeteta, bez obzira što je njihov način govora vrlo često stigmatizovan od strane Mađara iz Mađarske!

Postoje leksički primeri karakteristični isključivo za vojvođanski varijetet mađarskog jezika, znači kojih nema ni u jednom drugom regionalnom varijetetu, a nepoznati su i u mađarskom koji se govori u matici. Na primer:

SRB_HU	SRB
szajla	*sajla*
központ	*centar* (grada)
ambaszádor→ od vlastite imenice Ambasador, koja je nekad označavala ime jednog modela pokrivača u vojvođanskom mađarskom nastala je zajednička imenica	–
csaszti	*čast*
suskavác	*šuškavac* (vrsta jakne)
csicsak	*čičak*
csicsak traka	*čičak traka*

Tabela 2

4. ZAKLJUČAK

Policentričnost savremenog mađarskog jezika je jezička činjenica, ali ova činjenica nije opšte prihvaćena u stručnim krugovima. Među mađarskim lingvistima zahvaljujući pre svega izuzetno jakom pokretu za očuvanje jezika (*nyelvőrzés*), i dan danas prednjači stav po kojem je jezička norma mađarskog jezika, znači skup delom veštački proizvedenih pravila standardizovanog (idealnog) jezika kodificiranih u gramatici, *u akademskom pravopisu* i rečnicima etalon čistog i savršenog jezika, te ga se moraju pridržavati svi govornici ovog jezika. Kodificirani standardni jezički varijetet mora se (o)čuvati po svaku cenu, a svako, čak i najmanje odstupanje smatra se propadanjem jezika.

Ovaj pristup ne prepoznaje niti priznaje regionalne varijantne oblike kao legitimne i funkcionalne, jer umnogome odstupaju od norme, već ih smatra manje vrednim, iskvarenim varijetetima.

Ovo je u suštini monolingvalni elitističko-puristički pristup mađarskom jeziku koji za posledicu ima vrlo rasprostranjeno mišljenje da je samo dominantni standardni varijetet prestižan i čist, dok su regionalni nedominantni varijeteti (kao i dijalekti) nižerazredni, zbog čega se stigmatizuju njegovi govornici, što, opet, ima dalekosežne posledice po celu jezičku zajednicu.

Literatura

Ammon, U. (2005). Pluricentric and divided languages. In: Ammon et. al. (eds.) (2005): *Sociolinguistics: An international handbook of the science of language and society.* Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1536–1543.

Bowerman, S. (2006). Norms and Correctness. In: Brown, K. (ed.): *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second Edition. Vol. 8. Oxford: Elsevier, 701–703.

Csernicskó I. (1998). *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén. I. kötet). Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Fancsaly É. et. al. (2016). *A magyar nyelv Horvátországban.* (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén. V. kötet). Budapest – Eszék: Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.

Ferguson, Ch. (1959). Diglossia. *Word* 15: 325–345.

Geerts, G. (1992). Is Dutch a pluricentric language? In: M. Clyne (ed.). *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 71–91.

Göncz L. (1998). *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén. II. kötet). Budapest – Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.

Clyne, M. 1992. Introduction & Epilogue. In: M. Clyne (ed.). *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1–9.

Kachru, B. B. (1983). Models for non-native Englishes. In: K. Bolton – B. B. Kachru (eds.). *World Englishes: Critical Concepts in Linguistics. Volume 4*. London: Routledge, 108–130.

Kiss J. (2003). Általános kérdések. In: Kiss J. – Pusztai F. (szerk.): *Magyar nyelvtörténet.* Budapest: Osiris Kiadó, 11–68.

Kloss, H. (1978). Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800. In: *Sprache der Gegenwart: Schriften des Instituts für Deutsche Sprache in Mannheim*. 2., erweiterte Auflage, Band 37. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann-Bagel.

Lanstyák I. (1998). A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről. In: Kontra M. – Saly N. (szerk.). *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest: Osiris, 227–251.

Lanstyák I. (2000). *A magyar nyelv Szlovákiában.* (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén. III. kötet). Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Muhr, R. (2002). Linguistic dominance and non-dominance in pluricentric languages. A typology. In: R. Muhr (ed). *Non-Dominant Varieties of Pluricentric Languages. Getting the Picture.* Frankfurt am Main: Peter Lang, 23–48.

Muhr, R. (2004). Language Attitudes and language conceptions in non-dominating varieties of pluricentric languages. *TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften.* No. 15/2004., na http://www.inst.at/trans/15Nr/06_1/muhr15.htm

Pete I. (1988). A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat). In: Kiss J. – Szűts L. (szerk.). *A magyar nyelv rétegződése.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 779–789.

Szépfalusi I. et al. (2012). *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában.* (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén. IV. kötet). Budapest – Alsóőr – Lendva: Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

HUNGARIAN AS PLURICENTRIC LANGUAGE

Summary

As a consequence of historico-political developments around 1920`s Hungarian relatively swiftly evolved from monocentric to pluricentric language.
The contemporary Hungarian is asymmetric pluricentric language, as it has one major or dominant standard variety and seven minor: non-dominant regional varieties. The former is considered a sole normative variety, whilst latter varieties, which have evolved in countries where Hungarian is spoken as a minority language, are considered to be less valuable despite the fact that each of them is a functional variety; however, since they exhibit distinctive linguistic features related to interference of a given official language they are assumed less pure, whereas speakers of such non-dominant regional varieties are stigmatized.

Keywords: Hungarian, monocentric, pluricentric, (non-)standard, development

Annamária Bene
Hungarian Language Teacher Training Faculty
University of Novi Sad, Serbia
bene@uns.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

811.1(082)
811.163.41:811.1(082)
821.09(082)
008(082)

ЈЕЗИЦИ и културе у времену и простору : тематски зборник. 8, 1 / [уреднице Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић]. - Нови Сад : Филозофски факултет : Педагошко друштво Војводине, 2019 (Будисава : Кримел). - 629 стр. : табеле ; 28 cm

Радови на више језика. - Тираж 100. - Библиографија. - Резимеи на енгл. језику уз већину радова.

ISBN 978-86-6065-542-6

а) Европски језици -- Зборници б) Српски језик -- Европски језици -- Контрастивна анализа -- Зборници в) Европска књижевност -- Зборници г) Култура -- Зборници

COBISS.SR-ID 331202311